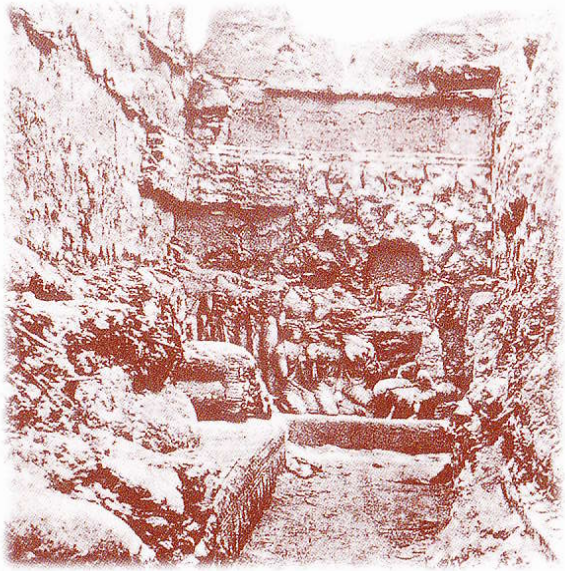
ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە مەجمۇئەسى

شىنجاڭ ئارخېئولوگىيسى

فولك بېرگمان (شۋېتسىيە)

قاراقۇرۇم ئالىم
مۇزلۇقلىرى

تەرجىمە قىلغۇچى : ياسىن ئەيسا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە مەجمۇئەسى

شىنجاڭ ئارخېئولوگىيسى

فولك بېرگمان (شۋېتسىيە)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

新疆考古记:维吾尔文/(瑞典)贝格曼(Bergman.F)著;王安洪汉译;亚森·艾萨维译。—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2000.7

(西域探险考察大系/马大正主编)

ISBN7—228—05753—8

Ⅰ.新…Ⅱ.①贝…②王…③亚…Ⅲ.文物—考古—新疆—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.K872.45

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2000)第 29666 号

新疆考古记 (维吾尔文)

(瑞典)贝格曼 著

亚森·艾萨 译

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码 830001)

新疆新华书店发行

新疆人民出版社微机室排版

新疆新华印刷厂印刷

850×1168 毫米 32 开本 23.25 印张 4 插页

2000 年 9 月第 1 版 2000 年 9 月第 1 次印刷

印数:1—3,050

ISBN7-228-05753-8/K·826 定价:39.50 元

مۇندەرىجە

« ئۆستەڭ » نىڭ سىرى ۋە شىنجاڭ ئارخېئولوگىيە ئىلمى پېدىتسىيسى(مۇقەددىمە ئورنىدا) ..... ياڭ لىەن 1

ئەسلىدىكى كىرىش سۆزى ..... سۆبن ھېدىن 1

كىرىش سۆز ..... فولك بېرگمان 1

بىرىنچى قىسىم شىنجاڭنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى ئارخېئولوگىيىسىدىكى بايقاشلار .....

بىرىنچى باب تارىختىن بۇرۇنقى يادىكارلىق..... 1

ئىككىنچى باب ھەڭلىك ساپال خارابىلىرى..... 6

ئاراتام 6

سىڭگىم ئېغىزى..... 9

توقسۇن 11

چەرچەن ساپال لوڭقىسى 14

ھەڭلىك ساپال ھەققىدە مۇھاكىمە..... 26

ئۈچىنچى باب ھەڭسىز ساپال ئىزلىرى..... 35

سەيئۇيۇ 35

سىنگېر 36

لوپنۇر چۆلى 47

چىكەساي 57

يەكۈن..... 59

ئىككىنچى قىسىم تارىخىي دەۋرلەردىكى لوپنۇر رايونى 62
بىرىنچى باب تارىخىي ئومۇمىي ئەھۋالى 62
يىپەك يولى 68
كروران 75
ئىككىنچى باب تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ گىدروگرافىيىلىك ئومۇمىي ئەھۋالى 79
ئۈچىنچى باب « ئۆستەڭ » بويلىرىدىكى قەدىمىي يادىكارلىقلار ... 91
مۇقەددىمە 91
لوپنۇر چۆللۇكىدە دەسلەپكى مەزگىلدەبايقالغان
قەدىمكى قەبرىلەر 96
10 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق 100
ياچىنلىق كۆل ئەتراپىدىكى قەبرىلەر 106
« ئۆستەڭ » نى بويلاپ 10 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق
تىن 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىققا بېرىش 109
5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق (ئۆردەك تاپقان قەدىمىي
قەبرىستانلىق) 114
ئۆستەڭ بويىدىكى قەدىمىي تۇرلار 204
7 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق 209
6 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق 218
4 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق 241
مۇشۇ كىچىك قەبرىستانلىقلار ھەققىدە مۇھاكىمە 243
تۆتىنچى باب قۇم دەريا‌سى دېلتىسىدىكى قەدىمىي قەبرىلەر 245
بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 1 (34 ـ قەبرە) 245
35 ـ قەبرە (يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرەa) 281
36 ـ قەبرە (يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرە b) 293

قەبرىسى بار« خارابە 2 » (37 ـ قەبرە) 304
بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 2 (38 ـ قەبرە) 305
سۇبەن ھېدىننىڭ 80 ـ نومۇرلۇق لاگېرىنىڭ يېنىدىكى
قەبرە (؟) (39 ـ قەبرە) 311
يەكۈن 312
بەشىنچى باب لوپنۇر چۆللۇكىدىكى خارابىلەر 323
ئومۇمىي بايان 323
خورنبر بىلەن چىڭ زۇڭچى كروران قەدىمىي شە ـ
ھىرىدە يىغىۋالغان بۇيۇملار 325
1931 ـ يىلى ۋە 1934 ـ يىلى بايقالغان خارابە ئىزلىرى ... 343
مۇھاكىمە 351
ئالتىنچى باب لوپنۇر چۆللۇكىدىكى پارچە ـ پۈرات بايقاشلار ... 357
پۇل 358
قورال 361
خەنجەر ـ پىچاق 363
كۆرگۈ 364
كەمەر ئىلمىكى 366
تۇرلۇك مېتال بۇيۇملار 369
تاش بۇيۇملار 372
ساپال قاچىلار 373
يەكۈن 374
يەتتىنچى باب يېڭىپەن 409
ئۈچىنچى قىسىم لوپنۇرنىڭ شىمالىي يېقىسىدىكى غارخېئولوگىيىلىك
بايقاشلار 415
بىرىنچى باب قۇرۇق تاغ قېيا تاش رەسىملىرى 415
ئىككىنچى باب سەندى 440

قاراۋۇلـخانا 440
تاش ئۆي 441
سنـدىـنىڭ ئەتراپىدىكى قەبرىلەر 442
ئۈچىنچى باب سۆگەت بۇلاق 444
قەدىمىي قورغان 444
قەبرىستانلىق 446
تۆتىنچى باب شورساغاندىكى قەبرىلەر 448
بەشىنچى باب قارا شەھەر رايونىدىكى قەدىمىي خارابە ئىزلار 451
مىڭـئۆي 451
بـۇغـدا شەھـرى 452
بۇغـدا شەھىرىنىڭ يېنىدىكى قەدىمىي ئىز 453
ئالتىنچى باب كۆمۈش خارابە ئىزى 458
يەتتىنچى باب سەيۇپۇدىكى تاش تۈۋرۈكلەر 459

تۆتىنچى قىسىم لوپنۇرنىڭ جەنۇبىي يېقىنىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلار 463
بىرىنچى باب چەرچەن 463
قەدىمكى قەبرىلەر 463
« چوڭ قاش » دا تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى 472
ئىككىنچى باب ۋاش شەھرى 499
ئۈچىنچى باب مىرەن 513
تۆتىنچى باب يەكۈن 523
قوشۇمچە I 526
34 :65 نـومۇرلـۇق بـېپەك لېنتا ئۈسـتىدىـكى يېزىقـنىڭ
يېشىلىشى — ستېن كونوۋ 526
قوشۇمچە II 534
مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى مىكروسكوپتا تەكشۈرۈش ۋە
خىمىيىلىك تەكشۈرۈشنىڭ نەتىجىسى يالمىر لیۇڭ 534
قوشۇمچە III 543
پايدىلانغان كىتابلار 543
لوپنۇر چۆللۈكىدە يېڭىدىن بايقالغان قەبرىلەر ـ فولك بېرگمان 554

« ئۆستەڭ » نىڭ سىرى ۋە شىنجاڭ ئارخېئولوگىيە ئېكسپېدىتسىيىسى

(كىرىش سۆز ئورنىدا)

ياڭ لىەن

1934 ـ يىلى ، گۈل ـ گىياھسىز ، زېرىكىشلىك باش ياز .

ھالىدىن كەتكەن ، تەشۋىشكە چۆمگەن بىر ئىكسپېدىتسىيە ئەتـ
رىتى قۇم دەريا‌سىنىڭ ①ئەمدىلا كۆكىرىشكە باشلىغان ياقىسىغا لاگېر
قۇرغانىدى . شىنجاڭنىڭ بۇ چاغلىرىنىڭ ـــ ئەقەللىيسى لوپنۇر چۆلىدىن
ئىبارەت بۇ ياقا جاينىڭمۇ ـــ ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشنىڭ قولايـ
لىـق پەيتى ئەمەسلىكىنى كىم بىلسۇن . ئۇچاغلاردا ، تارىم رايونىدا ئۇـ
رۇش ئەزۇەيلەپ كەتكەن بولۇپ ، سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى
دۆلەت چېگرىسىدىن ئۆتۈپ ، شېڭ شىسەي تەرەپكە قوشۇلغان ، قىلغان
ئىشىنىڭ بىكارغا كېتىشىگە تەن بەرمەيۋاتقان ماجۇڭىيىڭنىڭ مەغلۇپ
بولغانلىقى روشەنلىشىپ بولغان ، لېكىن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى
مۇلچەرلەش ناھايىتى قىيىن دەرىجىدە تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىپ كەتكەـ
نىدى . ھېلىمۇ ياخشى لوپنۇر چۆلى ئاللىبۇرۇنلا ھاكىمىيەت تالىشىدىغان
قىزىق نۇقتىلىقتىن قالغانىدى . ئۇ چاغلاردا ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىدىكـ
لەرنىڭ ئۆزلىرىدىن باشقا ، ھېچكىممۇ ئۇلارنىڭ لوپنۇر چۆلىدە نېمە ئىش
بىلەن ھەپىلىشۋاتقانلىقىغا نەزەر سېلىپمۇ قويمايتتى .

دۇرۇس ، بۇ ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنىڭ نىشانى ئاددىي ھەم رو-

---

① قۇم دەريا‌سى بىلەن قۇرۇق دەريا‌سى ـــ كۆنچى دەريا‌سىنىڭ تۆۋەن ئېقـ
ىىدىكى تارماق ئېقىنلار ، بىراق ، بەزى چاغلاردا تارىم دەريا‌سىنىڭ سۈيىمۇ شۇلارـ
نىڭ قىنىدا « يولدىن پايدىلىنىپ » ئاقىدۇ .

شەن ئىدى : قۇم دەرياسى ۋادىسىغا يوشۇرۇنغان ، دەپ رىۋايەت قىلىنىۋاتقان « مىڭلىغان جەسەت ساندۇقى بار » قەدىمىي قەبرىلەرنى ئىزدەپ تېپىش . بۇ قەدىمىي قەبرىلەر كېيىنچە « ئۆستەڭ خارابىسى » ياكى « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر (5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق) » دەپ ئاتالغان . بۇرۇن بەزىلەر مۇنداق دەپ قارىغان : كىرۇران ئېكسپېدىتسىيسى تارىخى (مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ، غەربىي يۇرت ئېكسپېدىتسىيسى تارىخى ، دېيىشكىمۇ بولىدۇ) دىكى ئەڭ مەشھۇر خارابە ئىزى ـــ كىرۇران قەدىمكى شەھرىدىن ئىبارەت ؛ ئەڭ مۇھىم مۇڭەپپەقىيەت ـــ نىيە ، كىرۇرانلاردىن تېپىلغان قارۇشتى يېزىقىدا پۈتۈلگەن ھۆججەت ـ ۋەسىقىلەرنىڭ بايقىلىشى ، دەپ قارىغان . ۋەھالەنكى ، تا بۈگۈنكىچە چۈشىنىش ئەڭ تەس بولۇۋاتقان سىرلىق قەدىمىي ئىز دەل شۇ « ئۆستەڭ » 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق بولماقتا .

ئۇنداقتا ، خالىغىنىچە يۈرۈش قىلغان بۇ ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى ئاشۇ « ئۆستەڭ » خارابە ئىزىنى زادى تاپالىدىمۇ ، يوق ؟ ئاشۇ « ئۆستەڭ » دىن ئۇلار زادى نېمىلەرنى تاپتى ؟

1

« ئۆستەڭ » بىلەن ئالاقىدار ئارقا كۆرۈنۈشلەرنى ، سۋېن ھېدىن (Sven Hedin) نىڭ « مەركىزىي ئاسىيادا ئېلىپ بېرىلغان 8 يىللىق ئېكسپېدىتسىيە » ، « يىپەك يولى » ياكى « قاچقۇن ما جۇڭيىڭ » نى ئوقۇپ كۆرسەك ئېنىق چۈشەنچىگە ئىگە بولىمىز . 1928 ـ يىلى فېۋرال ، جۇڭگو غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى تۇرپاندىن ئۆتكەن چېغىدا ، سۋېن ھېدىن تارىم دەرياسى يەنە بىر قېتىم ئېقىنىنى ئۆزگەرتكەن ، دېگەن كۆتۈلمىگەن بىر مەلۇماتقا ئېرىشىدۇ ، دېمەك ئۇنىڭ مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدىكى لوپنۇر شىمالىي ئويمانلىقىغا قايتىپ كېلىدۇ ، دېگەن مۆلچەرى ، 1921 ـ يىلى ئەمەلگە ئاشقانىدى ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ زور ئۈمىدى لوپنۇر چۆللۈكىگە يەنە بېرىپ ، غەربىي يۇرتتىكى ھېلىقى « تىرىلگەن » كاتتا كۆلنى كۆرۈپ بېقىشتىن ئىبارەت بولغان .

1934 ـ يىلى مارت ، ئۇرۇشنىڭ ئاساراتىدە يانچىلىپ كەتكەن سۋېن ھېدىننىڭ سەپەرداشلىرى ، ئاخىر ئارزۇ ـ ئارمىنىغا يېتىپ ، لوپنۇر چۆللۈكىگە بېرىپ ئېكسپېدىتسىيىلىك تەكشۈرۈشكە مۇيەسسەر بولىدۇ .

كۆنچى دەرياسى ـ قۇم دەرياسى يېڭى يولىغا قىلىنغان تۇنجى سەپەر ، سۋېن ھېدىننىڭ بۇرۇن بارغان جايلارغا قايتا بارىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ، لوپنۇرلۇقلارنىڭ مەھەللىلىرىگە ناھايىتى تېزلا تارقىلىپ ، 1900 ـــ 1901 ـ يىللاردىكى لوپنۇر ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىگە قاتناشقان لوپنۇرلۇقلار ئۇنىڭ قېشىغا بەس ـ بەس بىلەن يىغىلىپ ھازىر بولىدۇ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەينى چاغدىكى ئېكسپېدىتسىيە تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسىتىن ئىككىسى بار بولۇپ ، ئۇلار ئابدۇرەھىم ۋە ئۆردەك ئىدى ، ئەينى چاغلاردىكى لوپنۇرلۇقلار ئىچىدىكى ئەڭ مەشھۇر « تۆگە تۇتقۇچى » دەل شۇ ئابدۇرەھىم بولۇپ ، سۋېن ھېدىننى سىرلىق ئاتمىش بۇلاقتا باشلاپ بارغان . ۋەھالەنكى ، ئۆردەكنىڭ كىرۇران قەدىمكى شەھرىنى بايقاش جەريانىدا ئويىنغان رولى ئاللىبۇرۇنلا ھەممەيلەنگە مەلۇم ئىدى . ھازىرغىچە ساغلام تۇرغان لوپنۇرلۇق ياشانغانلار ئۆردەكنى ئوبدان بىلىشىدۇ . مېنىڭ تەكشۈرۈشىمچە ، ئۇ ئەسلىدە قارا قوشۇننىڭ قېشىدا تۇرۇشلۇق پېشقەدەم ئابدال بولۇپ ، كېيىنچە يېڭىسۇغا كۆچۈپ بارغان ، بىر مەھەل قارادىكى تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىدە تۇرغان .

كونا خوجايىنى بىلەن كۆرۈشكەن چاغدا ، ئۇ 72 ياشلىق بوۋاي بولۇپ قالغانىدى . لوپنۇر رايونى ـــ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگۈچىلەر ماكانى بولۇپ ، 72 ياش ئۇلاردا ئاران « ئوتتۇرا ياشلىق » ھېسابلىناتتى . بۇ قېتىمقى لوپنۇر ئېكسپېدىتسىيىسىگە كەلگەنلەر ئىچىدە سۋېن ھېدىندىن باشقا ، ئۇنىڭ سەپەرداشلىرىدىن يەنە بىرنەچچە جۇڭگولۇق ۋە شۋېتسىيىلىك ئالىملار بار ئىدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى فولك بېرگمان (Folke Bergman) 1927 ـ يىلىدىن بۇيان ، جۇڭگو غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكىگە قاتنىشىپ كېلىۋاتقان شۋېتسىيىلىك ئارخېئولوگ ئىدى . سۋېن ھېدىننىڭ بۇ قېتىملىق سەپىرىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى تاشيول لىنىيىسىنى تەكشۈرۈش ـ ئۆلچەش بولۇپ ، لوپنۇر

رايونىدىكى ئۇنىڭ بىلەن ئالاقىدار بولغان ئارخىئولوگىيە خىزمىتىگە بېرگمان مەسئۇل بولغان ، ئۆردەك تەبىئىي ھالدا بېرگماننىڭ ئەڭ ئەتىۋارلىق مەسلىھەتچىسى ۋە يول باشلىغۇچىسى بولۇپ قالغان .

سۈبن ھېدىن كەتكەن 33 يىل جەريانىدا ، ئۆردەك دائىم ئېكسپېدىتسىيە سەپرىگە مەپتۇن بولۇپ يۈرگەن . ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇ 33 يىللىق ھاياتى ئۈستىدە توختىلىپ ، سۈبن ھېدىنگە ، بۇنىڭدىن 15 ــ 20 يىل ئىلگىرى ئۆزىنىڭ ياردىڭ بۇلاق بىلەن قۇم دەريا‌سىنىڭ جەنۇبىدىكى چۆلدە « مىڭلىغان جەسەت ساندۇقى بار » دۆڭلۇكنى كۆرگەنلىكىنى ، ئۇنىڭ ھېچكىمنۇ بايقىمىغان قەدىمىي ئىز ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەرگەن . سۈبن ھېدىن دەرھال ھۆكۈم چىقىرىپ ، دۇرۇس ، مەيلى بىرىنچى بولۇپ لوپنۇر چۆللۈكىدە قەبرە بايقىغان ئامېرىكىلىق خانتىكتىن بولسۇن ، بۇ تەرەپلەردىن ئايىغى يەتمىگەن جايى قالمىغان دەپ ئېيتىشقا بولىدىغان ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ۋېنگرىيىلىك ستەين بولسۇن ، تەلىيى كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىگۈدەك ئوگدىن كېلىپ تۇرىدىغان ياپونىيىلىك راھىب تاچىبانارىيىچو بولسۇن ، ئۆزى ياكى غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى بايرىقى ئاستىغا جەم بولغان باشقا ئالىملار بولسۇن ، قۇم دەريا‌سىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاشۇ ئورۇندا ، بۇرۇن ھەرقانداق بىراۋ ھېچقانداق نەرسە بايقاپ باقمىغان . ئەلۋەتتە ، ئاشۇنچىلىك گەپ بىلەن ئۆردەكنىڭ گېپىدە قىلچە شەك يوق دېيىشكە بولمايتتى . بىراق ، لوپنۇرلۇقلارنىڭ سەممىي ، راستچىل پەزىلىتىنى ئوبدان بىلىدىغان سۈبن ھېدىن بۇ « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » نى ئىزدەپ تېپىش ۋەزىپىسىنى ئارخىئولوگ بېرگماننىڭ ئىشقا ئاشۇرۇشنى دەرھال قارار قىلغان .

ياردىڭ ، قۇم بارخانلىرى ۋە يۇلغۇنلار بىلەن قاپلانغان قۇم دەريا‌سىنىڭ جەنۇبىدىكى چۆللۈكتە ئېلىپ بېرىلغان بىرىنچى قېتىملىق ئىز‌دەش مەغلۇپ بولغان . بۇنىڭ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق . 1921 ــ يىلى تارىم دەريا‌سىنىڭ يولى ئۆزگىرىپ كېتىشتەك بۇنداق روشەن سەۋەب تۇپەيلىدىن ، يېڭىۋاشتىن تىرىلىپ جانلانغان قۇم دەريا‌سىنىڭ ئىككى يېقىسىدىكى مەنزىرىلەردە زور ئۆزگىرىشلەر بولغان . ئۆردەك قەدىمىي

قەبرىلەر بار قۇم بارخانلىرىنى بايقىغان چېغىدا ، ياردىڭ بۇلاقنىڭ تۆۋەنىدىكى قىسمىدا بىر تامچىمۇ سۇ يوق ئىكەن ، بىراق بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ئەھۋال ئۇنداق بولماستىن ، دەريا قىنىدا لاي ئېقىن ئۆركەشلەپ ئېقىپ ، ئىككى قىرغاقتا يېڭىۋاشتىن يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر ئۇنۇپ چىققان .

ئىككى ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئارقا ــ ئارقىدىن ئېلىپ بارغان ئاختۇرۇشلاردىن ھېچقانداق نەتىجە بولمىغان ، ئۆردەكنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ھەممەيلەن دېگۈدەك ئۈمىدىنى ئۆزگەن . ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئۆز ــ ئۆزىنى ئەيىبلىسە ، يەنە بىر قىسمى ھاڭ ــ تاڭ قالغان ، ئۆردەك خۇددى « مىڭ بىر كېچە » دىكى ئۆلۈم جازاسىنى ئارقىغا سۈرۈشى ھەلەكچىلىكى بىلەن ھېكايە ئېيتقان ، نەس باسقان خانىشقا ئوخشاش « ھېكايە » سۆزلىگەن : ھېلىقى قەبرىستانلىقلار ئون نەچچە يىلدىن بۇيان يېڭىۋاشتىن شەكىللەنگەن دەريا ــ كۆل سۇلىرىنىڭ ئاستىدا قالدى ، دېگەن . ئەلۋەتتە ، ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ، چۈنكى ئۇ ئۆزى ھېلىقى خارابە ئىزىنى بىر دۆگدە دەۋاتامتى ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىرقى ئۇ سۇ 1500 يىلدىن كېيىن « قايتىپ كەلگەن » ، 1500 يىل ئىلگىرى كىشىلەر قەبرىلىرىنى سۇ ئاستىغا كولايتتى ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشىمىز مۇمكىن ئەمەس . ئۇ ئىبلىس ھەرىكەت قىلىدىغان جاي بولۇپ ، ئادەملەردىن ئېشىپ چۈشىدىغان كۈچ ئۇنى ھەرگىزمۇ يات كىشىلەرنى بۇ ئالۋاستى شەھىرىگە باشلاتقۇزۇپ كېلىشى مۇمكىن ئەمەس ، بۇمۇ بىر سەۋەب ھېسابلىنىدۇ ؛ مەلۇم بىر قېتىم قۇتۇرغان قارا بوران پۈتۈن قەدىمىي قەبرىستانلىقنى يېڭىۋاشتىن كۆمۈۋەتكەن . . . بېرگمان شۇ چاغدىلا ، ئاندىن سۈبن ھېدىننىڭ ئېكسپېدىتسىيە ئەتىرىتىدىكىلەر تاپىلىغان سۆزىنى ، يەنى تۇرلۇك تەبىئىي تالانتنى ھېسابقا ئالغاندا ، يەنىلا پەرىشتىلەردەك سەۋرچان بولۇش كېرەك ، دېگەن سۆزنى ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق چۈشەنگەن .

بىر مەزگىل ئويلىنىش ئارقىلىق ، بېرگمان ئاخىر « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » ھەققەتەن مەۋجۇت ، دەپ مۇئەييەنلەشتۇرگەن . بۇ چاغدا ، تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ شۈبھىسىلىك يەنە بىر ئەزاسى جوج

سودىربوم بۇ قېتىمقى ئېكسپېدىتسىيىنىڭ ئاخىرغىچە داۋاملىشىشى ئۈچۈن هالقىلىق رول ئوينىغان . سودىربوم ـــ شۆبىتسىيىدىن جۇڭگوغا كەلگەن دىن تارقاتقۇچىنىڭ ئەۋلادى بولۇپ ، ئىچكى موڭغۇلدا تۇغۇلۇپ ، ئىچكى موڭغۇلدا چوڭ بولغان ، 1927 ـ يىلى غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى تەشكىللەنگەن چاغدىن باشلاپلا ئۆمەككە قاتناشقان . ئۇنىڭ باشقىچە بىرمۇ ئالاھىدىلىكىنىڭ بولۇشى ناتايىن ، بىراق ئۇنىڭ سەۋر-چانلىقىنى پەرىشتە بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولاتتى . ئۇنىڭ تەڭشىشى ۋە باشقا لوپنۇرلۇقلارنىڭ ياردىمى بىلەن ، ئارخېئولوگىيىلىك ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى 1934 ـ يىلى 30 ـ ماي ، يارداڭ بۇلاقنىڭ غەربىدىن 10 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى ، قۇم دەريا سىنىڭ سول قىرغىقىغا جايلاشقان ئالغا لاگېرىدىن ئايرىلىپ ، كىشىنى ئېزىقتۇرىدىغان قەدىمىي خارابىگە ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىم هۇجۇم قىلغان .

قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىنى ياقلاپ مېڭىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، يېڭى بىر تارماق ئېقىن ئۇچرىغان ، شۇنداق مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە بولاتتىكى ، ئۇنىڭ بۇ بىر مەزگىلدىكى تارىخى خېلىلا قىسقا ئىدى ـــ بەلكىم ئون يىلغا يەتمىگەن بولۇشى مۇمكىن ، لوپنۇرلۇقلارمۇ ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلمىگەن بولۇشى مۇمكىن . ئەينى ۋاقىتتا ، ئۇلار ئىنتايىن مۇهىم بىر قارارغا كەلگەن : كېلەركى باسقۇچتا يەنە شۇ جەنۇبىي قىرغاقنى بويلاپ ، شەرقە قاراپ ئاققان قۇم دەريا سىنىڭ تارماق ئېقىنىنى بويلاپ ئالغا مېڭىۋېرىش كېرەك . ئۇلار ۋاقتىنچە بۇ نامسز دەريانى « ئۆستەڭ » دەپ ئاتاشقان ـــ ئويلىمىغان يەردىن شۇنىڭدىن كېيىن بۇ « ئۆستەڭ » دېگەن نام ، لوپنۇر ئېكسپېدىتسىيە تارىخىدا هالقىلىق بىر سۆز بولۇپ قالغان .

« ئۆستەڭ » ئارقان 20 مېتىر كەڭلىكتە بولۇپ ، سۇيى ئاستا ئاقىدۇ . ئۇنىڭ قۇم دەريا سىدىن ئايرىلىپ چىقىقاندىن كېيىنكى بىر بۆلۈكىدە ، بىرمۇنچە يېڭى ئۆسكەن قومۇشلار ۋە يۇلغۇنلار بىلەن پۈر-كەنگەن كىچىك كۆل ۋە سازلىق هاسىل بولغان . بۇنىڭ يېڭىلا تىرىل-گەن قەدىمىي دەريا ئېكەنلىكىدە شەك يوق ، ئۇنىڭ ئېككى ياقىسىدا يې-

پىنچا ئۆسۈملۈكلەر يوق ، يەنى ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەرگە ئۇنۇپ كەتكەن قومۇش ، ئوتلاقلار يوق . « ئۆستەڭ » نى ياقلاپ جەنۇب تەرەپكە 65 كىلومېتىر ماڭغاندىن كېيىنمۇ هېچ نەرسە تېپىلمىغان . پەقەت دەريا يا-قىلىرىدا قومۇشلۇقلار ۋە پادىچىلار كۆرۈنۈشكە باشلىغان ، بۇ هال تارىم دەريا سىنىڭ غول دەريا يولى مۇشۇ يەرنىڭ جەنۇبىدىن ئانچە يىراق جايدا ئەمەسلىكىدىن دېرەك بېرەتتى . قارىماققا ، بۇ قېتىممۇ هېچ نەتىجىسز بولغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە بولىدىغاندەك قىلاتتى .

ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى ئادەتتىكىگە ئوخشاشلا ، ئۆستەڭ بويىدا بارگاه قۇردى . بۇ يەرنىڭ دالاسى ئوچۇق ، تۇپتۇز كەتكەن بولۇپ ، قۇم بىلەن قاپلانغان ، ئۇ يەردىن چىدىر تىككۈدەك قۇمسىز ، قۇرۇق هەم قاتـ-قىق يەر تېپىش تەس ئىدى . 1 ـ 2 مېتىر ئېگىزلىكتىكى هىلال ئاي شە-كىللىك قۇم بارخانلىرى ۋە يۇلغۇنلۇق قۇم دۆۋىلىرى ، لاگېر ئەتراپىنى تېخىمۇ قاقاس كۆرسىتەتتى . قۇم دۆۋىلىرىدىكى يۇلغۇنلار كۆكىرىۋاتقان بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئاران تۇرغان هاياتىي كۈچى زېرىكىشلىك تىمتاس مۇهىت بىلەن ئېلىشىۋاتقاندەك قىلاتتى . ئۆستەڭ قىرىنىڭ شەرقىدىن 3 ـــ 4 كىلومېتىر كېلىدىغان يۇپيۇملاق كىچىك دۆڭلۈك ، تۇپتۇز كەتـ-كەن قۇملۇق ئۇستىدە ، خۇددى قەدىمىي يول بەلگىسىدەك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . كىشىنى هەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى ، يىراقتىن قارىغاندا ، بۇ دۆڭلۈك (ياكى قۇم بارخانى) نىڭ تۆپىسى گويا قاتار ـ قاتار كەتكەن قۇرۇپ قالغان توغراقلاردەك كۆرۈنەتتى ، تىك تۇرغان دەرەخلەرنىڭ ئېگىزلىكى 4 ـــ 5 مېتىردەك ، بەلكى ئارىلىقلىرى ئىنتايىن يېقىندەك كۆ-رۈنەتتى ـــ كۆكىرىۋاتقان توغراقلارنىڭ ئارىلىقى 10 مېتىردىن بولسا نا-هايىتى يېقىن بولغان بولىدۇ ، بىراق بۇ دۆڭلۈكلەرنىڭ ئۇستىدىكى « قۇرۇپ كەتكەن توغراقلار » خۇددى بىر ـ بىرىگە يۆلىنىپ ، يېقىنلە-قىدىن يەرگە تەگمىگەندەك كۆرۈنەتتى .

دەسلىپىدە ، هېچكىمنىڭ ئەتراپتىكى مەنزىرىلىرىگە ئانچە زېن قو-يۇپ كەتمەي ، باش چۆكۈرۈشۈپ يېڭى لاگېرنى قۇرۇپ چىقىش كويىدا بولغان . ئەڭ باشتا ئۆردەكلا غەلىتە ئەهۋالنى هېس قىلغاندەك بولغان .

ئۇ گويا چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ، ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ ، ھاڭ ـ تاڭ بولغان . ئۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇ ھېلىقى يۇپيۇمىلاق دۆڭلۇككە گۈمانىي نەزەر بىلەن تىكىلگىنىچە ئۇن چىقماي تۇرۇپ قالغان . توساتتىن ، ئۆر- دەك ھېلىقى دۆڭلۇكنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :« ئاشۇ . . . ئاشۇ شۇ ! » دەپ ۋارقىراپ كەتكەن . ھەممەيلەن چۆچۈپ كېتىپ ، نېمە ئىش بولغان- لىقىنى دەماللىقا ھېس قىلالماي ھېلىقى دۆڭلۇككە قاراپ تۇرۇپ قېلىش- قان .

ئۇزۇندىن بۇيان ، نۇرغۇنلىغان جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى تارتقان ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى ، « ئۆستەڭ خارابىسى » ـــ « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » بىلەن پېتىۋاتقان قۇياش نۇرىدا ئاخىر يۇز كۆ- رۈشكەن . . .

2

« ئۆستەڭ » قەدىمىي قەبرىلىرى تا بۈگۈنگىچە غەربىي يۇرت ئېكسپېدىتسىيە تارىخىدا يەنىلا ئۆزگىچە ، بىردىنبىر ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ . بېرگمان ئۇزۇن ماڭمايلا قاتار تىزىۋېتىلگەن « قۇرۇق ياغاچ » لارنى كۆرگەن ، ئۇلار ئەمەلىيەتتە دۆڭ ئۈستىگە بىر ـ بىرلەپ قاتار تۇرغۇزۇلغان ياغاچ تۈۋرۈكلەر ئىكەن ، يەنمۇ يېقىنلاپ بارسا ، ھېلىقى ياغاچ تۈۋرۈكلەرنىڭ ئۈستا ياغاچچىلارنىڭ سېپتا سىلىق- لىشىدىن ئۆتكەن خاتىرە بۇيۇم ئىكەنلىكىنى بايقىغان . بۇ دۆڭلۈك ئارانلا 10 × 16 مېتىر كېلىدىغان يۇمىلاق دۆڭ بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئۈستىگە نەچچە يۈز تال چوڭ ياغاچ تىكلەنگەن ، ئېگىز بىر گۇرۇپپىنىڭ يەر يۈ- زىدىن ئېگىزلىكى 25 . 4 مېتىر كېلىدۇ ، دىئامېترى 0.25 مېتىر ، ھەربىر تال ياغاچنىڭ 7 ـــ 11 گىچە قىرى بار ئىكەن . ياغاچلار قاتتىق بوران ـ چاپقۇندا يېرىلىپ ئوشتۇلۇپ كەتكەن ، كۆچلۈك كۈن نۇرىدا كۆيۈپ ، چېچەكلەپ كەتكەن . لېكىن ، مەيلى قانداق بولمىسۇن ، ئۇلار يەنىلا تىك ھالدا تەنتەنىلىك سۈكۈناتتا تۇرۇپ ، قەبرىنىڭ تۆپىسىدە غۇرۇرىنى ساقلىغان ھالدا زەبەردەست تۇرۇپ ، خۇددى ئۆلگۈچىنىڭ قان ـ قېـ

رىنداشلىرى سەلتەنەتلىك مېيىت زالىغا جەم بولۇشۇپ ، نەچچە مىڭ يىللار كېچىكىپ كەلگەن تەزىيە بىلدۇرگۈچىلەرنى چىداپ كۈتۈپ تۇر- غاندەك قىلاتتى . ئۇلار گەرچە ئەينى چېغىدىكى رەڭدارلىقىنى يوقاتقان بولسىمۇ ، يەنىلا ھەيۋەتلىك گەۋدىسىنى ئېگىشنى خالىمايدىغاندەك قىلاتتى .

دۆڭلۈكتە تالاي تارىخىي يىللارنى بېشىدىن كەچۈرگەن ئادەم سۆڭەكلىرى ھەممىلا يەردە ئۇچرايدۇ ، ئەتراپقا نەزەر سالىسىڭىز ، خالىغانلىكى يەردە ئىسكىلىتلار ئۇچرايدۇ ، بىكاردىن ـ بىكارغا پارچىلە- نىپ كەتكەن مۇمىيالار ۋە قېلىن يۇڭ توقۇلمىلارنىڭ يىرتىق پارچە- لىرى چېلىقىدۇ . ھەممە يەرگە تەڭلا سېلىنغان كاتتا تاختاي ئاجايىپ گۈزەل ئەگرى سىزىقلارنى ھاسىل قىلىدۇ ، ھەتتا شۇنچە تەجرىبىلىك بېرگمانمۇ ئۇنىڭ كونكرېت ئىشلىتىلىدىغان رولىنىڭ زادى نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىپ كېتەلمىگەن . ۋەھالەنكى ، قەبرىستانلىقتىكى تاختىيى چۈۋۈلۈپ كەتكەن ۋە ساق قالغان جەسەت سانىدۇقلىرى 120 دىن ئاشىدىكەن .

ئۆردەكتىن كېيىن ، بۇ « ئۆستەڭ قەدىمىي قەبرىستانلىقى » ، « بايلىق تاپقۇچىلار » تەرىپىدىن ئىككى قېتىم بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان . مۇھىملىرى ، مەسىلەن ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ، ئۇنچە ـ مەرۋايىت ۋە برونزا قوراللارغا ئوخشاش ئاخىرەتلىك بۇيۇملار ، ئاللىبۇرۇنلا ئوغرىلىنىپ قۇ- رۇغدىلىپ قالغان ، ھەتتا ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە قېلىن توقۇلغان يۇڭ پلاشلارنمۇ ئوغرىلاپ كېتىپ ئېگەر توقۇمى قىلىشۇالغان . ئۆردەك بىرىنچى قېتىم توساتتىن دۆڭلۈك ئۈستىگە چىقىپ قالغان چېغىدا ، دۆڭ ئۈستىدە ساق ساقلانغان ئۆي بار ئىكەن ، تاملىرى تاختايدىن ياسالغان بولۇپ ، قىزىل بويالغان ، ئۆي تورۇسىدىكى تاختايلارغا كالا تېرىسى يۆگۈتىلگەنىكەن . ئۆي ئىچىگە كالىنىڭ سۆڭىكى ۋە تېرىسى دۆۋىلەپ قويۇلغانىكەن . بۇلارنىڭ ھەممىسى بېرگمان يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن بۇزۇۋېتىلگەن . ئۇنىڭغا يولۇققان بىردىنبىر ساق جەسەت سانىدۇقمۇ ئاشلانمىغان كالا تېرىسى بىلەن چىڭ ئورالغان . ئىچىگە قۇم زادى كى-

رەلمىگەن① دۆڭ ئۈستىدە ـــ بېرگمان ئۇنىڭغا « 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق » دەپ نام بەرگەن ؛ يەنە بىر قۇر سالاسۇن ساقلانغان بولۇپ ، ئۇ ئۇنى ئۆلگۈچىنىڭ سالاھىيىتى ياكى مەرتىۋىسىنى ئايرىيدىغان چېگرا ، دەپ قارىغان . بايلىق تاپقۇچىلار ياراتمىغان ئاخىرەتلىك بۇيۇملار ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىملىرى ، بەلكىم بىرنەچچە ياغاچتا ئويۇلغان ھەيكەل بولسا كېرەك . ئۇلار خۇددى راست ئادەمدەك چوڭلۇقتا بولۇپ ، ئەرلەرگە تەقلىد قىلىنغىنىمۇ ، ئاياللارغا يەقلىد قىلىنغىنىمۇ بار ، رەڭلىرى ئاللىبۇرۇن ئۆچۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن بىرمۇنچە سىرلارنى ئاشۇلارغا تاپىنىپ تۇرۇپ « يېشىش » كە توغرا كېلىدۇ .

1935 ـ يىلى ، « سۆبەن ھېيىتنىڭ 70 ياشقا كىرگەنلىكىنى خاتىرىلەش ماقالىلىرى توپلىمى » ئۈچۈن يېزىلغان ، « لوپنۇر چۆللۈكىدە يېڭى بايقالغان قەبرىستانلىقلار » دېگەن تېمىدىكى ماقالىدە ، ئاپتور بېرگمان ئۆزىنىڭ « ئۆستەڭ » خارابىسىگە بولغان تەسىراتىنى ئەينەن خاتىرىلەپ قويغان :

بەزىبىر مۇمىيالارنىڭ قاپقارا چېچى ۋە كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىگۈدەك شۇنچە بېجىرىم ساقلانغان يۈزى بار . . . بىر ئايال مۇمىيانىڭ چىرايىدىكى شۇنچە مۇقەددەس ، تەمكىن ئىپادىسىنى مەڭگۈگە ئۇنتۇيالمايمەن ! ئۇنىڭ ئۆچسىدىكى ئېسىل كىيىملىرى ، ئۈزۈن قارا چاچلىرى ئوتتۇرىسىدىن ئايرىلغان ، بېشىغا قىزىل رەڭلىك لېنتا تارتىلغان سىرىق رەڭلىك ئۇچلۇق قالپاق كىيگۈزۈلگەن ، ئىككى كۆزى بوشقىنە يۇمۇلغان بولۇپ ، خۇددى يېڭىلا ئۇيقۇغا كەتكەندەك كۆرۈنىدۇ . چىرايلىق قارچىغا بۇرنى ، سەل ئېچىلغان نېپىز كالپۇكى ۋە ئازراق ئېچىلىپ تۇرغان چىشى ، ئەۋلادلارغا مەڭگۈلۈك تەبەسسۇم چىرايىنى قالدۇرۇپ كەتكەن .

① بۇ ھال كىشىگە شۇنداق بىر رىۋايەتنى ئەسلىتىدۇ : چىڭ سۇلالىسىنىڭ مەلۇم بىر ۋاڭلىق ھۆكۈمىتىنىڭ كۈمۈش پۇللارنى يىتتۇرمەسلىكىنىڭ مۇنداق قالتىس چارىسى بار ئىكەن : كۈمۈش پۇللارنى ساقلاش ۋاقتىدا ، ئالدى بىلەن كالىدىن بىرنى سويۇپ ، يېڭى سويۇۋېلىنغان كالا تېرىسى بىلەن كۈمۈش پۇللارنى چىڭ ئورايدىكەن ، كالا تېرىسى قۇرىغاندىن كېيىن ، قىلىچ بىلەن چاپسىمۇ ئۆتمەيدىغان ، ئوقمۇ ئۆتمەيدىغان قالقاندەك بولۇپ كېتىدىكەن ، كۈمۈش پۇللارنى ھېچكىممۇ چۆنتىكىگە سالالمايدىكەن .

بۇ « سىرلىق تەبەسسۇم قىلىۋاتقان مەلىكە » نىڭ قۇم ئۈستىگە ئېچىلىپ قالغىنىغا قانچىلىك يىللار ئۆتكەندۇ ، « باقىي ئالەمنىڭ قەسىرىسى » دىن چىققان شاۋقۇنلارنى قانچە قېتىملاپ ئاڭلىغاندۇ !؟ ۋەھالەنكى ، ئۇ قايسى چاغلاردا سۈپسۈزۈك ئابا ، چوغدەك قۇياشقا قاراپ ئىككى كۆزىنى مەڭگۈلۈك يۇمغاندۇ ؟ دەل شۇنداق . سوئاللارغا جاۋاب تېپىش ئۈچۈن ، بۇ يەرگە كېلىپ ئېكسپېدىتسىيە ئېلىپ باردىم .

شۇنىڭدىن كېيىن ، 1939 ـ يىلى نەشر قىلىنغان « شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » دېگەن كىتابتا ، « ئۆستەڭ قەبرىستانلىقى » پۈتۈن كىتابنىڭ بادروسى ۋە جەۋھىرى بولغان . شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، ئەگەر ئاشۇ « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » بايقالمىغان بولسا ، بېرگمان ۋە غەربىي شىمال ئېلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ شىنجاڭدىكى ئارخېئولوگىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىسىنىڭ شان ـ شۆھرىتىگە ، بەلكىم ئاز ـ تولا نۇقسان يەتكەن بولاتتى . بېرگمان غەربىي يۈرت ئارخېئولوگىيىسىگە ئائىت بۇ ئېكسپېدىتسىيە كىتابىنى يازغان چېغىدا ، يەنىلا ئاشۇ « ئۆستەڭ » نىڭ ئۆزگىچە مۇھىتىغا چۆمگەن . ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ :

شۇنچە كۆپ قەدىمىي قەبرىلەرنىڭ بايقىلىشى ، رېئاللىقتىكى لوپنۇر چۆلئۆكىنىڭ چۆلدەرىشى ۋە غىربىسىنىڭ تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا كۈچەيتىۋەتكەندى . ناھايىتى ياخشى ساقلىنىپ قالغان مۇمىيالارنىڭ كىشىگە بېرىدىغان تەسىرى ـــ ئۇلار كۆزىمىزگە ئۆلگەندەك ئەمەس ، بەلكى ئۇخلاۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ . ئۆزلىرىنىڭ بېشىغا ئاشۇنداق مۆجىزە خاراكتېرلىك ئاجايىپ تۇيغۇ كەلگەندەك بولغان جەسەتلەر ، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئۆزلىرىنى خۇددى ھاياتتەك ھالەتتە 2000 يىل ساقلىغانلىقىدىن ئىبارەت مۆجىزىدىن ھۆزۈرلىنىۋاتقاندەك قىلاتتى .

ھۆلچىلىك ۋە ۋەھشىي ھايۋانلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، كىشىلەر دېلتا رايونىدىكى ئېگىز ـ ئېگىز قوروللارنى مازارلىق قىلىپ تاللىۋالغان ، 2000 يىل ئۆتۈپ كەتتى ، قوروللارنىڭ تاشقى قىياپىتى بۇرۇنقىدەكلا تۇرىدۇ . ئۇ يەرلەردە ، لوپنۇرلۇقلار ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شېرىن ئۇيقۇسىغا كەتكەن بولۇپ ، ھەممە خۇددى ساداقەتمەنلىك بىلەن قازا قىلىپ ياتقاندەك قىلاتتى . ئۇرۇق ـ تۇغقان

لىرى ئۇلار ئۇچۇن باقمي ئالەمده كېرەك قىلىدىغان تەمىناتلىرىنى ۋە پانىي ئالەم-دىكى چېغىدىكىدەك ياشىشى ئۇچۇن كېرەك بولىدىغان بارلىق سىمۇزل خاراك-تېرلىك بۇيۇملارنى ھازىرلاپ قويغان . سانسىزلىغان بوران ـ چاپقۇنلار ئۇلارنىڭ بېشىدا ھۇۋۇلدايتتى ، تېپتېنچ تۇن قاراڭغۇسىدا ، مەڭگۈلۈك سامانيولى بېشىدا ئېسىقلىق تۇراتتى . ھەر يىلى ياز پەسلىدە چوغدەك قۇياش ئۇلارنىڭ بەدىنىنى كۆيدۈرەتتى . ئۇلار شۇنچە تەلەيلىك ھالدا ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان تېپتېنچ ئارامگاھقا مۇيەسسەر بولۇپ كەلگەنىدى ، بىراق كۇنلەرنىڭ بىرىدە ناتونۇش ئا-دەملەر بۇ يەرگە كېلىپ ، ئۇلارنىڭ مەڭگۈلۈك تاتلىق ئۇيقۇسىنى بۇزۇۋەتتى ـــ ئۇلار بۇ غېرىبانە ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنىدا شۇنچە ئۇزۇن يىللار ساقلانغان ، ئەمما كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن بارا ـ بارا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ، سىرلىق تېپىشماقلارنى يەشمەكچى بولۇپ ، نامەلۇم نەرسىلەرنى ئىزدەيتتى .

3

20 ـــ 30 ـ يىللاردىكى جۇڭگو غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈ-رۈش ئۆمىكىنىڭ شىنجاڭدىكى خىزمەتلىرىدە ، لوپنۇر مۇھىم نۇقتىلار-نىڭ بىرى بولغان . ئۇ ئۆمەكنىڭ ئەزالىرى يازغان ئارخېئولوگىيىگە ئا-ئىت ئەسەرلىرىدىن ، جۇڭگولۇق ئەزا خۇاڭ ۋېنبىنىڭ ئەسىرى « لوپنۇر ئارخېئولوگىيىسى » دە ، تۇيىن خارابىسىنىڭ بايقىلىشىنى يۇقىرى دولقۇن قىلغان ، شۇبۇتسىيىلىك ئەزا ببرگمانىنىڭ « شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » دېگەن ئەسىردە ، « ئۆستەڭ 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق » نى يادرو قىلغان . تۇيىن خارابىسگە خۇاڭ ۋېنبىدىن كېيىن ، بىر مۇنچە ئەۋلادلار ببرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ؛ بىراق « ئۆستەڭ قەبرىستانلىقى » غا ببرگمان كەتكەندىن كېيىن ھېچكىم ببرىپ باقمىغان ، نەتىجىدە ھەق-قەتەنمۇ ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق « چۆللۇكنىڭ ئىچىدە ، ئىچكىرىنمۇ ئىچكىرى قۇملۇقتا بولغاچقا ھېچكىممۇ بىلەلمەيدىغان » سىرلىق شەھەر بولۇپ قالۇەرگەن ؛ « شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » دىكى « ئۆستەڭ خارابىسى » گە دائىر مەزمۇنلارنىڭ شۇنچە مۇھىم بولۇپ قېلىشىدىكى سەۋەبمۇ ، دەل ئۇنىڭ « يۇقىرى كامالەتكە يەتكەن ئەسەر » بولۇپ قال-ىغانلىقىدا .

لوپنۇر ـــ كىرورانىنىڭ قەدىمىي مەدەنىيىتى ھەققىدە ، ببرگمان ببرمۇنچە مۇپەسسەل قاراشلىرىنى ۋە ئىنتايىن ئۆزگىچە مۇلاھىزىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان . مەسىلەن ، ئۇ كىرورانىدىكى قەبرىستانلىقلارنى ئۇچ گۇرۇپپىغا بۆلۈپ ، كىرورانىدىكى قەبرىلەردە « ئىككىنچى قېتىم كۆچۈ-رۈپ كۆمۈش » كە ياتىدىغان ئەھۋاللار بولغان ، دېگەن ئەقلىي خۇلا-سىنى ئوتتۇرىغا قويغان ـــ بۇلار لوپنۇر رايونىنىڭ قەدىمىي مەدەنىيىتى-نىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئېنىقلىۋېلىشتا يېڭىچە ئۇي ـ پىكىرنى ئىپادىلەي-دۇ . ۋەھالەنكى ، ئۇ « ئۆستەڭ خارابىسى » گە قارىتا ئېلىپ بارغان كۆ-زىتىش ۋە مۇھاكىمىسىدىمۇ ئوخشاشلا ناھايىتى ئېھتىياتچانلىقى ، پۇختە-لىقىدىن ئىبارەت ئالاھىدىلىكىنى ئىپادىلىگەن . ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان « ئۆستەڭ خارابىسى » نىڭ مۇتلەق يىل دەۋرى جاڭ چېەننىڭ « ئۆڭ-كۇر كولاپ » غەربكە قاتنايدىغان يولنى ئېچىشىدىن بالدۇر ، « ئۆستەڭ » رايونىدىكى قەدىمىي ئاھالىلەر ئوخشىمايدىغان ئىككى مىللەتكە (ياكى ئىرقتا) بۆلىنىدۇ ، دېگەنلەرگە ئوخشاش قاراشلىرىمۇ ئوخشاشلا خېلى ھالقىلىق ، چوڭقۇر ئىزدىنىشكە ئەرزىيدىغان مەسىلىلەر ھېسابلىنىدۇ .

بىزنىڭ « ئۆستەڭ خارابىسى » ـــ شىنجاڭنىڭ ئارخېئولوگىيە-لىك ئېكسپېدىتسىيە تارىخىدا مۇھىم نۇقتىلارنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ، سىر-لىقلارنىڭ سىرلىقى ھېسابلىنىدۇ دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى ، « ئۆس-تەڭ » نىڭ ئېكسپېدىتسىيىچىلەرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈشىدىن تارتىپ غا-يىب بولۇپ كېتىشىگىچە ، تاسادىپىيلىق تولىمۇ كۆپ بولغان . ۋەھالەنكى ئۇ كىرورانىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىغا (ھەتتا پۈتۈن غەربىي يۇرتنىڭ مە-دەنىيەت تارىخىغا) قالدۇرۇپ كەتكەن قىيىن سوئاللار خېلى ھالقىلىق ، خېلى ئالاھىدە ھەمدە شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى ـــ يېشىش كىشىگە تولىمۇ قىيىن چۈشىدۇ .

ئۆردەكنىڭ ئېيتىشچە ، ئۇ 1914 ـــ 1919 ـ يىللارغىچە تاسادىپىيلا ئۆستەڭ قەدىمىي قەبرىستانلىقىنى بايقاپ قالغانىكەن . ۋەھالەنكى ، بۇ ۋا-قىت ئۇنىڭ 1934 ـ يىلىدىكى ئەسلىمىسىگە ئاساسەن ئەقلىي يەكۈن چە-قىرىپ ھېسابلانغان . لوپنۇرلۇقلاردا ، ۋاقىت ھامان مەلۇم ئۆزگىرىشچان-

لىققا ئېگە ، دەپ قارىلىدىكەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇنى ئومۇمەن تەخمەنەن ئېيتىلغان ۋاقىت ، دېيىشكە بولىدۇ . لوپنۇر رايونىدا شۇنىڭدىن بۇرۇن قېزىۋېلىنغان نۇرغۇنلىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ، بېرگمان شۇنى بايقىغانكى ، ياپونىيىلىك راھىب تاچىبانارىيچو شۇ رايوندا تاپقان بەزى قەدىمىي بۇيۇملار شەك ـ شۈبھىسىزكى ئاشۇ ئۆستەڭدىن چىققان . ۋەھالەنكى ، تاچىبانارىيچونىڭ ئۆزىنىڭ ئېيتىشچە ، ئۇ يىغىۋالغان بەزى بۇيۇملىرىنى چارقىلىقتا يەرلىك كىشىلەردىن سېتىۋالغانىكەن ، ئەڭ مۇھىمنى ناھىيىنىڭ ھاكىمىدىن سېتىۋاپتىكەن . تاچىبانا ھەزرەت 1908 ـــ 1911 ـ يىللىرى بىرنەچچە قېتىم چارقىلىقتىن ئۆتكەن بولۇپ ، ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىمى (تۇرغان ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇن بولغان بىر قېتىمى) 1911 ـ يىلى ئىكەن . ۋەھالەنكى ، ئۆردەكنىڭ ۋە ئالاقىدار لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەسلىشچە ، ئۆردەك « ئۆستەڭ قەدىمىي قەبرىستانلىقى » نى بايقىغاندىن كېيىن ، خەۋەر تېز تارقىلىپ كەتمىگەن . يەرلىك ئامبال (ھاكىم) ئىككى قېتىم ھاشارغا بۇيرۇش شەكلى بىلەن لوپنۇرلۇقلارنى ئۆستەڭگە بېرىپ « بايلىق تېپىش » قا بۇيرۇغان . بۇ ئىشنىڭ تاسادىپىي ئۇدۇل كېلىپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس . شۇنىڭغا قاراپ « ئۆستەڭ » 1910 ـــ 1911 ـ يىللىرى تېپىلغان بولۇشى مۇمكىن ، دەپ ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ . لوپنۇرلۇقلار يېڭى خارابە تېپىپتۇ ، دېگەن خەۋەر ، ستېينىنى تەشۋىشلەندۈرگەن . « مەركىزى ئاسىيا » :
(INNERMOST ASIA. 1928) نىڭ بىر ئىزاھاتىدا (787 ـ بېتىدە) ستېين مۇنداق دېگەن :

1914 ـ يىلى يانۋار ، مەن چارقىلىقتا ئاڭلىغان ئانچە بەك راست دەپ كەتكىلى بولمىغۇدەك بىر خەۋەردە ئېيتىلىشچە ، 1906 ـ يىلى مەن ئۇ يەرنى بىرىنچى قېتىم زىيارەت قىلىپ كەتكەندىن كېيىن ، لوپنۇرلۇق ئوۋچىلار تارىم دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىغا يېقىن كېلىدىغان مەلۇم بىر جايدىن بىر خارابىنى بايقاپتىمىش ، ئۇنىڭ ئىسمى مەدەك سار (سار ـــ شەھەر ـــ ت) ئىمىش . ئۇلارنىڭ ئاشۇ يەردىن تېپىپ كېلىپ تاچىبانارىيچو ئەپەندىگە سېتىپ بەرگەن بۇيۇملىرىنى شەرھلەپ بېرىشگە قاراپ ئانالىز قىلساق ، ئۇيەردە خارابىگە ئايلانغان

ئەسكى ئۆيلەر بولسا كېرەك . شۇڭا ئۆزۈمنىڭ لوپنۇر قۇملۇقىغا كىرىشتىن ئىلگىرى ۋاقىت چىقىرىپ ، ئاشۇ خارابىگە بېرىپ شەخسەن ئۆزۈم بىرقۇر ئىزدەپ باقمىغىنىمغا ئىنتايىن ئەپسۇسلىنىمەن .

بېرگمان ۋە ئارخېئولوگىيە ئەترىتى يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇنقى 20 يىل جەريانىدا ، بايلىق ئىزدىگۈچىلەر نۇرغۇن قېتىملاپ پاراكەندىچىلىك سالغان ، بېرگمان كۆرگەن « ئۆستەڭ قەدىمىي قەبرىستانلىقى » ئاللىبۇرۇنلا ئۆزىنىڭ « ئەسلىدىكى » ھالىتىنى يوقىتىپ بولغان . 1934 ـ يىلى يازدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تىزىملاپ خاتىرىلىگەن[1]خەلق ئارىسىغا تارقاپ كېتىپ ، ئاندىن سېتىۋېلىنغىنى زادى قانچىلىك ، بۇلارنى ئېنىقلاش مەڭگۈ مۇمكىن ئەمەس ، مانا بۇلار ئۇلارنىڭ نامەلۇملىقىنى بىر تار ئاشۇرۇۋەتتى . ۋەھالەنكى ، 1934 ـ يىلىدىن كېيىن ھېچقانداق ئارخېئولوگىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىچى ئۇنى ئىزدەپ تاپالمىدى ، ئۇلارغا قارىتا تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ، تېخىمۇ ئىلمىي ، تېخىمۇ زىچ تەكشۈرۈش ـ تەتقىق قىلىش ئېلىپ بارمىدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭغا ئائىت ھەممە نەرسىلەر ، يەنىلا شۇ 60 يىلدىن ئىلگىرىكى ھالىتىدە تۇرماقتا ، مانا شۇلار « ئۆستەڭ » نىڭ سىرى ئۇستىگە كىشىنى جەلپ قىلارلىق يەنە بىر سىرلىق تونىنى كىيدۈرۈپ قويدى .

ئالدى بىلەن ، « ئۆستەڭ » نىڭ ئۆزى بىر سىر .

بېرگمان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى يېتىپ كەلگەن چاغدا ، ئۆستەڭنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 120 كىلومېتىر ئىكەن ، سۇيى ئاۋۇيدىغان مەزگىلى ھەر يىلى 8 ـ ، 9 ـ ئايلار ئىكەن ، ئۇ چاغدا ، ئۆستەڭگە چاپما قېيىق سېلىشقا بولىدىكەن ، ئۇ قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبتىن شەرقىي يۆنىلىشكە قاراپ ئاققىدىغان تارماق ئېقىنى بولىدىكەن . ئۇنداقتا ، ئۇ لوپنۇر

① بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ، شۆبتىسىيىدە تەتقىق قىلىش ئۇچۇن ئارىيەتكە ئېلىپ كېتىلگەن . 50 ـ يىللىرىنىڭ بېشىدا ، شۆبتىسىيە شاھزادىسى جۇڭگوغا زىيارەت قىلغىلى چىغىدا ، ئۇلارنى جۇڭگوغا قايتۇرۇپ بەرگەن ، ھازىر بېيجىڭدا جۇڭگو تارىخىي مۇزېيىدا ساقلانماقتا ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئاشكارا كۆرگەزمە قىلىندى .

چۆللۇكىدىكى ئىنتايىن كەم ئۇچرايدىغان ـــ ئەگەر بىردىنبىر دېيىشكە بولمىغان تەقدىردە ـــ غەيرىي ئەھۋال ھېسابلانغۇدەك ، ئومۇمي گەۋدە جەھەتتىن شەرق ـ غەرب يۆنىلىشىدىكى سۇ سىستېمىسىدا ، يېڭىدىن جەنۇب ـ شىمال يۆنىلىشلىك دەريا ئېقىنى ھاسىل بولمىدى ، دېگەن سۆز . مۇبادا ئۇنى قەدىمي لوپنۇر (جاڭ چېەن ، بەنچاۋ زامانىسىدىكى لوپ نۇر) بىلەن بىر مەزگىلنىڭ سۇيى ، دەپ قارىلىدىغان بولسا ، ئۇ ھالدا ئۇمۇ ئىنتايىن كەم ئۇچرايدىغان غەيرىي ئەھۋال ھېسابلىنىدۇ ، چۈنكى ئۇنىڭ ئىككى ياقىسىدا قۇرۇپ كەتكەن قەدىمي توغراق ئورمىنى يوق . باشقا قەدىمي دەريالارنىڭ ئىككى ياقىسىدا ، بۇنداق قۇرۇق دەرەخلەر ۋە قۇرۇپ كەتكەن يۇلغۇنلار ئوخشاشلا بىر تۈرلۈك كەم بولسا بولمايدىغان « زىننەت » ھېسابلىنىدۇ .

« ئۆستەڭ » نىڭ ئېقىش يۆنىلىشىدىن باشقا ، « ئۆردەك تاپقان قەدىمي قەبرىلەر » نىڭ ئۆزىنىڭ ئورنىمۇ خېلى ئالاھىدە . بېرگمان باشقا لوپنۇر قەبرىستانلىقىغا ئوخشىمايدىغان يېرى ـــ ئۆستەڭ تەرەپلەردە ئىنسانىيەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان قەدىمي مەھەللە خارابىسى بايقالمىغانلىقىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىگە دەققەت قىلغان . بېرگمان ۋە ئۇنىڭ ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىدىكىلەر ئۆستەڭ ۋادىسىنىڭ ھېچ يېرىنى قويماي دېگۈدەك قېدىرىپ چىققان بولۇپ ، « ئۆردەك تاپقان قەدىمي قەبرىلەر » (5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق) دىن باشقا يەنە بىرقانچە قەبرىستانلىق ۋە تۇرلارنى بايقىغان ، لېكىن كىرورانلىقلارنىڭ مەھەللىسىنى تاپالمىغان . بۇنىڭدىن سەل قالماشمايدىغان ئىشنى بايقايمىز ـــ 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقىنىڭ ئىگىلىرى بولغانلار ھايات چېغىدا نەدە تۇرغان بولغىيدى ؟ ئالاھىدىرەك بىرەر سەۋەب بولمىسا ، ئادەتتە قەبرىستانلىقلار قوۋمى ياشاۋاتقان پائالىيەت دائىرىسىنىڭ سىرتىغا ئورۇنلاشمايدۇ . ئەلۋەتتە ، بېرگمان يەنە مەھەللىنىڭ ئىزى ئېھتىمال قۇم ئاستىدا قالغان بولۇشى ، ئۇلار بەلكىم ئۇزۇل ـ كېسىل ئىزدىمىگەن بولۇشى ، ئەينى زامانىدا شامالنىڭ بۇزغۇنچىلىقىغا ئېغىر دەرىجىدە ئۇچرىغان خارابىنى تونۇۋالالمىغان بولۇشى مۇمكىن ، دەپ كۆرسىتىدۇ . بىراق بۇنىڭدا بەرىبىر بىرئاز نورمالسىزلىق بار . « ئۆردەك تاپقان قەدىمي قەبرىلەر » نىڭ ئەتراپىدىكى جۇغراپىيىلىك شارائىتتىن قارىغاندا ، بۇ دۆڭلۇك بەلكىم بەكرەك چوڭ چۇپۇپ كەتكەندەك كۆرۈنگەن بولسا كېرەك ، بۇنىڭ بىردىنبىر چۈشۈندۈرۈلۈشى ـــ قەبرىلەر ۋە يەر يۈزىدىكى ئىمارەتلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ، مىڭلىغان يىللاردىن بۇيان قەبرىستانلىقلار قاتتىق بورانلاردىمۇ تۇزلىنىپ كەتمەي تۇرۇۋېرىشىگە سەۋەبچى بولغان ، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا ، ئەينى زامانىدىكى يەر يۈزى ئەمەلىيەتتە مۇشۇ قەبرىستانلىقتىن ئىبارەت بۇ بىر پارچە يەردىنلا ئىبارەت بولغان بولۇشى مۇمكىن . بىراق ، مۇبادا بۇ راست شۇنداق بولىدىغان بولسا ، ئۇنداقتا ئۆستەڭنىڭ ئۆزى 1 ـــ 2 مېتىر يىلدىن كېيىن يەنە بىر قېتىم تىرىلىپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس .

تاۋار ـ دۇردۇنلارغا ئوخشاش خەنزۇ مەدەنىيىتىنىڭ ئىزىنىڭ بايقالغانلىقىدىن قارىغاندا ، « ئۆستەڭ خارابىسى » تېخىمۇ قەدىمي ، تېخىمۇ ئىپتىدائىي بولۇشى مۇمكىن . لېكىن ، ئىككى ـ ئۈچ مىڭ يىللاردىن بۇرۇنقى قەدىمي كىرورانلىقلارنىڭ ئادەتتىكى ئادەملىرى ، ئەڭ تۆۋەن قاتلامدىكى ئاھالىلىرى ئۆزلىرىنىڭ قەبرىستانلىقىدا ، ئەينى زامانلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، شۇنچە شانلىق ـــ ھەشەمەتلىك ھېسابلىنىدىغان بەر ئۈستى ئىمارەتلىرىنى قانداق بىنا قىلغانىدۇ ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشىمىز ، ئىشىنەلىشىمىز مۇمكىنمۇ ؟ ھېلىقى يۇزلىگەن چوڭ ياغاچ تۈۋرۈكلەرنى ، قاتار ـ قاتار كەتكەن چىتلاقلار ۋە ھەممە يېرىگە تەكشى ياتقۇزۇلغان تاختايلارنى ئېلىپ ئېيتايلى ، ئېيتقانىمىزدەك قەبرىستانلىقلارنىڭ شۇنچىۋالا « ھەشەمەتلىك » بولۇشى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ . خۇددى بېرگمان ئېيتقاندەكلا : ①

قايسىبىر قەبرىستانلىقنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىنى « ئۆردەك تاپقان قەدىمي قەبرىلەر » گە ئوخشايدۇ ، دەپ ھېچكىممۇ كۆرسىتىپ باقمىدى ، بۇ ھال كىشىگە شۇنداق چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرىدۇ ـــ ئېگىز ياغاچ تۈۋرۈكلەر ۋە باشقا ياغاچ خاتىرە بۇيۇملاردىن ھاسىل بولغان ئورمانلار ، تاكى بۈگۈنگىچە شۇ جەھەتلەر-

① « لوپنۇر چۆللۇكىدە يېڭىدىن بايقالغان قەبرىلەر » گە قارالا .

دىن تەڭداشسزدۇر .

بەلكىم ، كىرورانىڭ يەرلىك مەدەنىيىتىنىڭ سىرىنى ئاچىدىغان ئاچقۇچ « ئۆستەڭ » ۋادىسىغا چۈشۈپ قالغان بولۇشى ، بىزنىڭ ئىزدەپ تېپىشىمىزنى كۈتۈۋاتقان بولۇشى مۇمكىن . بەلكىم مەخپىي شەھرلىق غەربىي يۇرت مەدەنىيىتىنىڭ تۆرىلىش تارىخى سىنغا ئېلىنىپ ، ئاشۇ جەنۇب ۋە شىمالدىكى ئىككى دەريانىڭ قىرغىقىغا مەخپىي جايلاشتۇرۇپ قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن ، ئەمدى ئۇنى يېشىپ ئوقۇپ چىقىدىغانلار بولۇش ـ بولماسلىقىغا قاراشقا توغرا كېلىۋاتقاندۇ .

كىرۇران قەدىمىي تارىخى بىلەن لوپنۇر مەدەنىيىتىنىڭ سىرى يېتەرلىك ھالدا چاقماقتەك تەسەۋۋۇر قىلىدىغان ماكانىنى قالدۇرۇپ كەتتى . شۇنداق تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدۇكى : جەنۇب ۋە شىمالدىكى ئىككى دەريا ـــ كۆنچى دەريا سى (قۇم دەريا) بىلەن تارىم دەريا سى ـــ ئورتاق يېتىشتۇرۇلگەن ئۆستەڭ ۋادىسى ـــ كىرورانىڭ ھەقىقىي يەرلىك ئاھالىلىرىنىڭ پەيدا بولغان ماكانى ، بۇ ئىككى دەريا لوپنۇر مەدەنىيىتىنىڭ پەيدا بولغان ماكانى ، بۇ ئىككى دەريا لوپنۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى . ئۇلار بۇ يەردىكى خەلقنىڭ ئېچىدىكى ئاقسۆڭەك يۇقىرى قاتلاملار ئۈچۈن ، مىللەتنىڭ يىلتىزىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان قەبرىگاھنى ياسىغان ھەمدە بىر قانال ـــ « ئۆستەڭ » نى مەركىزىي يىلتىز رايونىغا بارىدىغان يول قىلغان . بىراق ، « ئۆستەڭ » نىڭ بىر قىرغىقىدىكى ھېلىقى يۇپيۇملاق دۆڭلۈك ئاستىدا ، ھەقىقىي سىر تېخى ئېچىپ تاشلانمىغان ! مۇبادا كىرۇران مىللىتىنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسىدىن ئىبارەت ، غەربىي يۇرت ئېكسپېدىتسىيە تارىخىدىكى چوڭ قېيىن مەسىلىلەرنى ئېنىقلاشقا ئىنكاس قايتۇرماقچى بولساق ، بېرگمانىڭ مەشھۇر ئەسىرى ـ « شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » دىن پايدىلىنىش ـــ كەم بولسا بولمايدىغان بىر قەدەم بولغۇسى .

4

« ئۆستەڭ خارابىسى » بىلەن لوپنۇر ئارخېئولوگىيىسى « شىنجاڭ

ئارخېئولوگىيىسى » نىڭ يادروسى ، لېكىن ئۇنىڭ بارلىق مەزمۇنى ئەمەس .

غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى ، لوپنۇر رايونىدىن باشقا يەنە تەكلىمىكان چۆلىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى بىرقانچە جايلاردا ئارخېئولوگىيىلىك ئېكسپېدىتسىيە خىزمىتىنى ئىشلىگەن . بىراق ، 1927 ـ يىلى ۋە 1933 ـ يىلى شىنجاڭغا ئىككى قېتىم كىرگەندە ، ئالاھىدە ۋەقە تۇغۇلغان پەيتتە توغرا كەلگەن ـــ ياڭ زىڭشىن قەستكە ئۇچرىغان ، شېڭ شىسەي بىلەن ماجۇڭيىڭ زومىگەرلىك تالاشقان ، قارشىلىق كۈرىستىش مۇمكىن بولمىغان تاشقى ئامىل خىزمەتلەرنى پىلان بويىچە ئىشلەشكە زادى ئىمكان بەرمىگەن . ۋەھالەنكى ، بىرنەچچە قېتىملىق بىر قېتىملىق مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان تەكشۈرۈشلەر ، ئېيتايلۇق ، يۈەن فۇلىنىڭ شىمالغا يۈرۈشى ، خورنېر ، چىڭ زۇڭچىلارنىڭ لوپنۇردىكى ئېكسپېدىتسىيىسى ، ئەسلىدە ئارخېئولوگىيىنى ئاساس قىلمىغان . لېكىن شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۇلارنىڭ 20 ـــ 30 ـ يىللاردا ئېلىپ بارغان ، كۆلىمى مىسلىسىز بولغان ئاشۇ قېتىملىق ئېكسپېدىتسىيىلىك تەكشۈرۈشى ، جاپاغا چىداپ زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىشتەك پىداكارلىق روھى ۋە مول مۇۋەپپەقىيەتلىرى تارىخقا چوقۇم يېزىلىدۇ .

« شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » دە ، كىشىگە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدىغانلىرى ، چەرچەن شەھىرى (چەرچەننىڭ كونا شەھەر ، دېگەن يېرى) ، قەدىمكى ۋاش شەھىرى ، يېڭىپەن رايونى ، قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى قاتارلىقلارغا ئائىت باب ، پاراگرافلاردىن ئىبارەت .

قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى ـــ شىنجاڭ قىيا تاش رەسىملىرىنى تەتقىق قىلىشتىكى مۇھىم مەزمۇن ھېسابلىنىدۇ . شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، تاكى بۈگۈنگىچە « شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » دېگەن كىتابتىكى ئاشۇ بىر ئابزاس شەرھلەر ، قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرىگە ئائىت مول ، ئەمەلىي ماتېرىيال بولۇپ كەلمەكتە . بېرگماننىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكى شۇ يەردىكى ، ئۇ ئەستايىدىل ، ئىنچىكىلىك بىلەن ئانالىز قىلىش ئارقىلىق ، بېغىشلىما سۆزلەرنى يېشىش ، رەسىم ـ

نۇسخىلارنى سېلىشتۇرۇشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ، ئىجادىيەت مەقسىتىگە بولغان ئانالىز ئارقىلىق ، ئۇسلۇبىغا قاراپ يىل دەۋرىنى مۇھاكىمە قىلىپ ، بۇ قېتىا تاش رەسىملىرى بىرمۇ مەزگىلدىلا سىزىلمىغان ، دېگەن يەكۈنگە ئېرىشكەن ھەمدە ئۇ رەسىملەرنىڭ ئاپتورلىرىنىڭ قايسى مىللەت ـ ئۇرۇغقا مەنسۇپلىقىنىمۇ مۆلچەرلىگەن . ئەلۋەتتە ، بىرگامانىڭ دېگەنلىرى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ قاراشلىرى ھېسابلىنىدۇ ، بىراق ، ئۇنىڭ مۇنۇ يەكۈننى ئاغدۇرۇپ تاشلاش بەك تەس بولسا كېرەك : بۇ قېتىا تاش رەسىملىرى ئەمەلىيەتتە ، تارىختىن ئىلگىرىكى زامانلاردىن تارتىپ ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىللىرىگىچە بولغان ئاشۇنداق ناھايىتى ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردە كەينى ـ كەينىدىن ئورۇندالغان ، قېياتاشىنىڭ ئېگىز يەرلىرىدىكىلىرىنىڭ دەۋرى ئەڭ بۇرۇنقىسى ھېسابلىنىدۇ ؛ شۇڭا ئۇلار بىرمۇ دەۋر ياكى بىرمۇ ئۇرۇغنىڭ ئەسىرى ئەمەس .

ھازىرقى ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ مۇھاكىمە تېمىلىرىنىڭ بىرى ـــ دەل شۇ قېياتاش رەسىملىرىنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن ئۆز مەيلىچە « ئۆزگەرتىلىپ بارغانلىقى » ئۇستىدە سۆزلىشىشتىن ئىبارەت بولماقتا . بۇنداق قاراشلارنىڭ ، بەلكىم مەلۇم دەرىجىدە بىر تەرەپلىمىلىكى بولۇشى مۇمكىن . لېكىن بىز 80 ـ يىللاردا سۇرەتكە تارتىلغان قۇرۇق تاغ قېيا تاش رەسىملىرىنى « شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » دىكى ئىنتايىن سۈزۈك ـ ئېنىق سۇرەتلەر بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك ، 30 ـ يىللاردىن 80 ـ يىللارغىچە ، بۇ يەردىكى قېياتاش رەسىملىرىگە ئۇزلۇكسىز تۇردە يېڭى مەزمۇنلارنىڭ قوشۇلۇپ كەلگەنلىكىنى ئوڭايلا بايقۇالالايمىز . ئۇنداقتا ، قەدىمىي يېپەك يولىدىكى راسا ئالدىراش بولغان خېلىلا ئۇزۇن ئاشۇ دەۋرلەردە ئۇ زادىلا ئۆزگەرمەي تۇرىۋەرگەن ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلالىشىمىز مۇمكىنمۇ ؟ باشقىچە قىلىپ ئېيتساق ، بىز بۇگۈنكى كۈنلۈكتە قۇرۇق تاغدىكى قېياتاشلاردا كۆرگەن ئاشۇ قېياتاش رەسىملىرى ، ھەرگىزمۇ پۈتۈنلەي ـــ تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئېيتقاندا ـــ مۇتلەق كۆپ قىسمى مەلۇم بىر كونكرېت دەۋرنىڭ ، ئېيتايلۇق ، 2000 يىل ياكى 3000 يىل بۇرۇنقى دەۋرنىڭ ئەسىرى ئەمەس . ۋەھالەنكى ، بىرگامان ئۆزىنىڭ ئەستايىدىل ،

مۇكەممەل خاتىرىلىرى بىلەن ، بىز ئۇچۇن ئىشەنچلىك پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىنى قالدۇرۇپ كەتكەن .

« شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » دە « ئۆستەڭ خارابىسى » گە بولغان تەسۋىراتىنى تاماملىغان چېغىدا ، بىرگمان ئۆزىنىڭ لوپنۇرنىڭ بۇگۈنى ۋە قەدىمىي تارىخي ئۆزگىرىش ـــ سەرگۈزەشتىلىرىگە بولغان تەسىراتلىرىنى خاتىرىلەپ قالدۇرۇشنى ئۇنتۇمىغان . « 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق ـــ ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » دېگەن بىر پاراگرافتا ، ئۇ مۇنداق يازىدۇ :

ھازىرقى تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىندا زور مىقدارda بېلىق بار ، بىر-مۇنچە سۇ قۇشلىرى كىشىلەرنى مول گۆش مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدۇ ، شۇ چاغ دەل قۇشلارنىڭ تۇخۇمىنى يىغىدىغان پەسىل ئىدى ، شۇنداقلا نۇرغۇنلىغان ياۋا تۇياقلۇق ۋە بۆكەنلەرمۇ بار . كىشىلەر دەۋرىدىن بۇيان ، ھايۋانلار ئۆزىنىڭ ياشاش ئادىتىنى ئۆزگەرتتى ، دېيىشكە ھېچقانداق ئاساسىمىز يوق ياكى باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا ، كىشىلەر دەۋرىدىكى ھايۋانلار ھازىر يەنە ھاياتلىق سۈيىگە ئەگىشىپ قۇملۇققا قايتىپ كەلدى .

شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇ يەنە سەپەر ئۇستىدە مەقسەتلىك ھالدا ئويغانغان قۇم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى ۋە « ئۆستەڭ » دە ماكانلاشقان لوپنۇرلۇقلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ باققان . ئۇ ئاشۇ يەر-دىكى ئەڭ ئازادە ئالچۇق (كەپە) نىڭ سىيىت موللا ئائىلىسىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى بايقىغان . يېقىنقى تۆت يىل جەريانىدا ، بۇ ئائىلە ھەر يىلى قىشتا تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى كونا جايىدا قىشلاپ ، يازدا ئۆستەڭ بويىغا كۆچۈپ كەلگەن ، بۇ ئالەمنىڭ بىر بۇرجىكىدە « كۇن بىلەن تەڭ تۇرۇپ تىرىكچىلىك قىلىپ ، كۇن پاتقاندا ئارام ئالىدىغان » « مەدەنىيەتسىز ئادەم » دەك ئۆزىنى ئۆزى قامايدىغان تۇرمۇش كەچۈرگەن . ئۇلار ئۆستەڭ بويىدا بۇغداي تېرىپ باققان بولسىمۇ ، مەغلۇپ بولغان ؛ بىراق ئەستايىدىللىق بىلەن جاھاندارچىلىق قىلىشنى بىلىدىغان بۇ ئائىلىنىڭ كۆكتاتزارلىقىدىن بولىدىغان تاپاۋەت ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇ-

شىنى ياخشىلىشىدا خېلى ئوبدان ئارام بەرگەن . روشەنكى ، لوپنۇرلۇق بۇ بىر ئائىلە كىشىلىرى ، ئۆزلىرىنىڭ تارىم دەرياسى بوستانلىقىدا ئۆگـ
نىۋالغان تىرىكچىلىك قىلىش تەدبىرلىرىنى ، بۇگۈنكى كۈنلۈكتە چۆلـ
لۈككە ئايلىنىپ قالغان ئەجدادلىرىنىڭ قەدىمىي دىيارىغا ئېلىپ كەلگەن .

بىرگمان ئۆزىنىڭ كەسپىدىشى ـــ جۇڭگولۇق ئالىم چىڭ زۇڭـ
چىنىڭ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ئېلىپ بارغان ئانالىزىنى ئالاھىدە خا-
تىرىلىۋالغان . چىڭ زۇڭچى سىيىت موللىنىڭ ئايالى ئۆز قولى بىلەن
توقۇغان ئاق ـ قارا يىپلار كىرىشتۈرۈلۈپ توقۇلىدىغان يىرىك يۈڭ رەخـ
تىنى بايقىغان ، سىيىت موللا ئائىلىسىنىڭ كىيىم ـ كېچەك ، تاغار ، ئېـ
گەر ـ توقۇم جابدۇقلىرى قاتارلىقلىرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق يىرىك
يۈڭ رەختتىن تەييارلىنىدىكەن . بىرگمانىنىڭ كۆزىتىشچە ، « سۈپەتكە
قاراپ ئېيتقاندا » بۇ يىرىك يۈڭ رەخت « ئۆستەڭ خارابىسى » ـــ « 5 ـ
نومۇرلۇق قەبرىستانلىق » دىن يېقىندا قېزىۋېلىنغان يۈڭ رەخت پلاشقا
خېلى زور دەرىجىدە ئوخشىشىپ كېتىدىكەن . نىسپىي ھالدا ئېيتـ
قاندا ، 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا ، بۇنداق يىرىك يۈڭ رەخت تېخىمۇ
« ئومۇملاشقان » ، بەلكى توقۇلۇشى تېخىمۇ سىپتىدەك قىلىدۇ . قارىماققا
سۇنىڭ قايتىپ كېلىشى بىلەن ، تۇرمۇش لوپنۇر چۆللۈكىنىڭ ھەربىر
بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلىرىغچە قايتىپ كەلگەن ! بۇ زادى نۇقتىئىنەزەردىكى
مۇتەئەسسىپلىكمۇ ياكى تارىخنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىمۇ ؟

1934 ـ يىلىدىن ھازىرغىچە ، چاچلار ئاقارغۇدەك ئۇزاق ۋاقىت
ئۆتـۈپ كـەتتى . ئۇنداقتا « ئۆستەڭ خارابىسى » يەنىلا ئاشۇ ئوتتەك قـ
زىـق قـۇم ـ بوران ئىچىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ، ئېكسپېدىتسىيىچىلەر-
نىـڭ زىيارەت قىلىپ تەكشۈرۈشىنى كۈتۈپ تۇرىۋاتامدۇ ، قانداق ؟ « ئۆسـتەڭ » بىلەن ھەمدەم بولۇۋاتقان لوپنۇرلۇقلار ۋە ھايۋانات ، ئۆسۈمـ
لـۈكلەر توپى قانداق بىر يېڭى ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ ، بۇلارنى بۇنىڭدىن
كېيىن بىزگە كىم ئۇقتۇرىدىغاندۇ ؟

« شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى » نەچچە ئون يىللار بۇرۇنقى ئار-
خېئولوگىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىنى خاتىرىلەپ قالدۇرغان كونا ئەسەر .

ئۇنىڭ مېنىڭ قىزىقىشىمنى قوزغىشىدىكى سەۋەب شۇكى ، ئەستايىدىل
ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ كىتابنىڭ ئۇچتىن بىر قىسىم سالمىقىنى ئىگىلىگەن
كەسپىي تەسۋىرلەردىن ھالقىپ ئۆتۈپ ، ئۆزىنىڭ دىققىتىنى ۋە قىزىقـ
شىنى ، غەربىي يۇرت ئېكسپېدىتسىيىسىگە ۋە چوڭ غەربىي شىمالنى تە-
رەققىي قىلدۇرۇش ھەرىكىتىگە قارىتىدىغانلىقىغا مېنى ئىشەندۈردى .

ئەسلىدىكى كىرىش سۆز

مەن كەسپىي ئارخېئولوگ ئەمەس ، بىراق تەخمىنەن بۇنىڭدىن 40 يىل مۇقەددەم ، قىسمەن ئىنتايىن تەلەيلىك پۇرسەت ، مېنى شىنجاڭ-دىكى بىرنەچچە قەدىمىي شەھەر ، يېزا - قىشلاق ، قەلئە ۋە ئىبادەتخانىلارغا ئېلىپ بارغاندى . چۆللەردىكى سرلىق ، كىشىلەر ئونتۇلۇپ كەتكەن خارابىلەرنىڭ كۆپىنچىسى نەچچە يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزىلىرى ، ھەتتا 2 — 3 مىڭ يىللىق غەيلەت ئۇيۇسۇدا ياتقان بولۇپ ، مەن بۇ خارابىلەردىن بىرمۇنچە قەدىمىي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تاپقان ھەم ئۇلارنى شۆبۈتسىيىگە ئېلىپ كەتكەندىم .

1926 — يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1927 — يىلىنىڭ بېشىغىچە ، بېيجىڭدا جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن شىنجاڭغا بارىدىغان بىر چوڭ كۆلەملىك ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئۈيۇشتۇرۇش ھەققىدە سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتاتتىم ، بۇ چاغدا پروفېسسور ئاندېرسن (J.G.Andersson) ماڭا ، تەكشۈرۈش ئۆمىكى تەركىبىگە شۆبۈتسىيە ئارخېئولوگىدىن بىر نەپەر سەپلەپ بېرىش كېرەك ، دېگەن تەكلىپنى بەرگەنىدى . مەن ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدىم ھەم ئۇنىڭ بۇ تەكلىپى ئۈچۈن سەممىي تەشەككۈر ئېيتتىم ، چۈنكى شۇنداق قىلغاندا ، بىزنىڭ تەكشۈرۈش دائىرىمىزنى كېڭەيتىش مۇمكىن بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشىمىزنىڭ مۇھىملىقىنىمۇ ئاشۇرغىلى بولاتتى .

شۆبۈتسىيىلىك ئارخېئولوگ فولك بېرگمان بۇ رولنى زىممىسىگە ئالدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بۇ قېتىمقى شىنجاڭدا ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشنىڭ بىر يۈرۈش دوكلاتىدىكى ئارخېئولوگىيىگە دائىر مەزمۇنلارنى

شۇ يېزىپ چىقتى . بۇ مەخسۇس ئەسەردىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئىچكى موڭغۇل ئارخېئولوگىيىسىگە ئائىت ئەسەرلىرى مەيدانغا كەلدى .

بۇ يەردە ، فولك ببرگمانغا ئۆزۈمنىڭ قىزغىن ھەم سەمىمي تەشەككۇرۈمنى ئىنتايىن خۇشال ھالدا ئىزھار قىلىش مەجبۇرىيىتىم بار ، ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى ئىلمي تەكشۈرۈش خىزمىتىگە قوشقان تۆھپىسىگە تەشەككۇر ئېيتىمەن . شۇنداقلا مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جۇڭگولۇق دوستلىرىمغا سەمىمي تەشەككۇرۈمنى بىلدۈرىمەن . ئۇلارنىڭ ئاشۇ يىللاردا بىزگە قىلغان خەيرخاھلىقىغا تەشەككۇر ئېيتىمەن ، شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا ناھايىتى ياخشى ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلغانىدى . ئەمەلىيەت بۇنداق مۇناسىۋەتنىڭ جۇڭگو ـ شۆبېتسىيە ئىككىلا تەرەپكە نىسبەتەن ئىنتايىن ئالاھىدە قىممىتى بارلىقىنى ۋە مۇھىملىقىنى ئىسپاتلىدى .

1934 ـ يىلى باھاردا ، ئۆزىمىزنىڭ تەقدىرىگە ئۆزىمىز ئىگە بولالمىغان تاساددىپىي ۋەقە بىزنى لوپنۇر رايونىغا ئاپىرىپ قويغانىدى .

شۇ چاغلاردا نەنجىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ماڭا جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرى بىلەن شىنجاڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاپتوموبىل قاتنىيالىغۇدەك تاشيولدىن ئىككىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىپ چىقىشىمنى تاپشۇرغانىدى . بىراق ، شۇ چاغدا بۇ ئۆلكىدە ئىچكى ئۇرۇش بولۇۋاتاتتى ، يەنى شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى گېنېرال شېڭ شىسەي بىزنىڭ بىخەتەرلىكىمىزنى ئويلاشقان ھالدا ، بىزنىڭ لوپنۇر رايونىغا بېرىپ ۋاقتىنچە ئىككى ئاي يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشىمىزنى تەلەپ قىلدى ، بۇ تەلەپ تەبىئىيكى ئىجرا قىلىشىمىز شەرت بولغان بۇيرۇق ئىدى . لېكىن ، بۇ بۇيرۇق يۇكسەك تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە جايغا بېرىپ ، ئۇلگىرىكى يىللاردىن بۇيان شۇغۇللىنىۋاتقان تەتقىقات خىزمىتىمىزنى داۋاملاشتۇرۇشىمىزغا ، ئاسان قولغا كەلمەيدىغان پۇرسەت يارىتىپ بەردى . لوپنۇر رايونىدا جۇغراپىيىلىك تەتقىقات ئېلىپ بېرىش جەريانىدا ، بىزنىڭ ئەڭ مۇھىم مۇۋەپپەقىيىتىمىزنىڭ بىرى ـــ بەزىبىر قەدىمي قەبرىستانلىقلارنى بايقىدۇق ھەم ئۇ يەردە قېزىش ئېلىپ باردۇق . سېنتەبىر ئېيىدا ، بۇ

يىغىۋېلىنغان بۇيۇملار ئۇرۇمچىگە بېجىرىم ھالدا يەتكۈزۈلدى . بۇ ئىشتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باش كونسۇلى G.A ئاپرېسوۋ (G . A . Apresov) ئۆزىنىڭ شۇ يەردىكى يەرلىك ھۆكۈمەتلەردىكى زور تەسىردىن پايدىلىنىپ ، بىزنىڭ ئاشۇ نەرسىلىرىمىزنى شەرققە يولغا سېلىشىمىزغا ئىجازەتنامە ئېلىشقا ياردەم قىلمىغان بولسا ، ئۇ نەرسىلەر چوقۇم ئۆزىنىڭ تەتقىقات قىممىتىنى يوقاتقان بولاتتى . ئەڭ ئاخىرىدا بېيجىڭ دائىرىلىرى ئىلمي نۇقتىدىن ئويلاشقان ھالدا ، يەنە بۇ نەرسىلەرنى شۆبېتسىيىگە ئېلىپ كېتىپ تەتقىق قىلىشقا ئارىيەت بېرىشكە رۇخسەت قىلدى . مەن مۇشۇ ماقالەم ئارقىلىق ، ئەڭ ئاخىرىدا مۇشۇ ئىشلىرىمىزنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن ، كۈچ چىقارغان كىشىلەرگە سەمىمي تەشەككۇر ئېيتىمەن . دەل ئاشۇ يىغىۋالغان بۇيۇملار مۇشۇ كىتابنىڭ مەزكىزىي مەزمۇنىنى ھاسىل قىلدى .

سۆبن ھېدىن

1939 ـ يىلى فېۋرال ستوككگھولم

كىرىش سۆز

1928 ــ 1931 ـ يىللىرى ، دوكتور سۋېن ھېدىن (Sven Hedin) نىڭ رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو ـ شۋېتسىيە غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى ، جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئۇلكىسىدە زور كۆلەملىك ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى ، مەزكۇر كىتابقا چېتىلىدىغان مەزمۇنلار دەل شۇ ئۆمەكنىڭ شۋېتسىيىلىك ئەزالىرى ، شۇ مەزگىلدە ئىشلىگەن ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ۋە بايقاشلىرىدىن ئىبارەت . مەن ئۇ ئۇلكىدە پەقەت 1928 ـ يىللا خىزمەت ئىشلىگەنىدىم ، بىراق 1934 ـ يىلى ، سۋېن ھېدىن تاشيول تەكشۈرۈپ ئۇلچەش ئۆمىكىنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ ، شىنجاڭنى يەنە بىر قېتىم زىيارەت قىلدىم ھەمدە بىر قىسىم ئارخېئولوگىيىلىك خىزمەتلەرنى ئىشلىدىم . تاشيول تەكشۈرۈپ ئۇلچەش ئەترىتىنىڭ تەركىبىدە سۋېن ھېدىن ، خورنېر (Horner) ، نورىن (Norin) ، ئامبولت (Ambolt) [1] ۋە مەندىن باشقا ، جۇڭگولۇق كەسپىدىشىمىز چىڭ زۇڭچىمۇ [2] قەدىمىي يادىكارلىقلارنى ئاكتىپ يىغقۇچىلاردىن ئىدى . ئارىمىزدىكى ھەربىر كىشىنىڭ بۇ قېتىمقى سەرگۈزەشتىمىز جەريانىدا ئىشلىگەن ئارخېئولوگىيىلىك قېزىشلىرى مۇشۇ كىتابىمىزدا تەپسىلىي بايان قىلىنىدۇ .

نۆۋەتتە ، يىغىۋېلىنغان بۇ بۇيۇملار ۋاقتىنچە ستوكخولم يىراق

---

① خورنېر ، نورىن ، ئامبولت ۋە تۆۋەندە تىلغا ئېلىنىدىغان بېكسل ، مونتېل قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ھەممىسى جۇڭگو غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى شۋېتسىيىلىك ئالىملار .

② چىڭ زۇڭچى (1898 ــ 1960) جۇڭگولۇق ئالىم . ئۇ جۇڭگو غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ خىزمىتىگە ئۇزۇن مۇددەت قاتناشقان ، ئۆمەكنىڭ چەت ئەللىك ئەزالىرى ئۇنى « پاك چىڭ » دەپ ئاتايدۇ .

شەرق مۇزېيى (Museum of Far Eastern Antiquities) دا ساقلانماقتا . 1934 - يىلى تاشيول تەكشۈرۈپ ئۆلچەش ئۆمىكىدىكى مەزگىلدە ، بىز لوپنۇر رايونىدا بايقىغان قەدىمىي بۇيۇملار جۈملىسىگە ھۆكۈمىتىدىن ۋاقىتلىق ئارىيەتكە ئېلىپ كېلىنگەن بۇيۇملار بولۇپ ، توختامغا بىنائەن كېيىن جۈملىسىگە ھۆكۈمىتىگە ئەسلى سانى بويىچە قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ ①. كېيىن بايقالغان ئاشۇ بۇيۇملارنىڭ مۇزېيىدىكى نومۇرى 1 - 44 گىچە .

دەسلىپىدە تەكشۈرۈشتە بايقالغان تارىختىن بۇرۇنقى يادىكارلىقلارنى « پالېئوزوئا دەۋرىدىكى جۈملىسىگە »(Palaeontologia sinica) مەنسۇپ ئەلىرى قاتارىدا نەشر قىلىشنى پىلانلىغانىدۇق . ئۇلار شۇ مەنسۇپ ئەلەرنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى بولۇپ قالغۇسى ئىدى . بىراق ، كېيىنچە بىرقانچە تەرەپلەردىكى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، شىنجاڭدىن ئېلىپ كېلىنگەن تارىختىن بۇرۇنقى دەۋرگە خاس ئاشۇ ئارخېئولوگىيىلىك تېپىلمىلار مەزكۇر كىتابقا كىرگۈزۈلدى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ مۇھىم سەۋەب ـــ بىز بايقىغان ئاشۇ تېپتىكى يادىكارلىقلارنىڭ بەك ئاز بولغانلىقىدىن ئىبارەت . مەزكۇر كىتابتا ئىنتايىن مۇرەككەپ مەزمۇنلار بولغاچقا ، تارىختىن بۇرۇنقى يادىكارلىقلارنى يەنە كۆپەيتىپ ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئارقا كۆرۈنۈش ماتېرىياللىرىنى تەمىن ئېتىش مۇڭلۇق بولغان . ئوقۇرمەنلىرىمىزگە قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن ، كىتاب مەزمۇنىنى بەتكە ئورۇنلاشتۇرۇشتا ، ئەسلىدىكى ھەربىر قېتىملىق قېزىشتا بايقالغان بۇيۇملارنىڭ ئىلگىرى - كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە ئورۇنلاشتۇرماقچى بولغان پىلانىمىزنى ، بۇيۇملارنىڭ رايونى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئۆزگەرتىۋەتتۇق .

مەزكۇر كىتابتا مەن ھەر قېتىملىق ئارخېئولوگىيىلىك قېزىشنىڭ مۇھىم ئارقا كۆرۈنۈشىنى ۋە پۈتۈن جەريانلىرىنى سۆزلىمەستىن ، بەلكى ھەر قېتىمدا يىغۇلىنىغان بۇيۇملارنى بىر يەرگە جەملەپلا قويدۇم . دوكتور سۇبن ھېدىن تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى ھەربىر ئەزانىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى مەزكۇر مەجمۇئەگە كىرگۈزمەكچى بولغاچقا ، مەن ئۆزۈمنى ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلار ۋە قەدىمكى زامان يادىكارلىقلىرىنى شەرھلەش بىلەنلا چەكلىدىم .

بۇ كىتابتا پاكىتنى بايان قىلىشنى ئاساس قىلدىم ، مۇكەممەل بولۇشنى قوغلىشىپ خىلمۇخىل « پەرەز - قىياس » دېگەنلەر بىلەن شۇغۇللانمىدىم .

مەن بۇ كىتابتا بىرمۇنچە كەمچىلىكلەرنىڭ بارلىقىنى ناھايىتى ياخشى چۈشىنىمەن ، بۇ ئالدى بىلەن ئارخېئولوگىيىلىك بايقاش بىلەن كىتاب ئۆز ئىچىگە ئالالىغۇدەك مەزمۇنلارنىڭ تازا باب كەلمەسلىكى بولۇپ ، بۇ نوقتا چوقۇم تەنقىدكە ئۇچرايدۇ ، بىراق ئاۋرىل ستەينىنىڭ ئالدى بىلەن مۇكەممەل جەدۋەل تۈزۈۋالغاندىن كېيىن ئاندىن تېكىستنى تىزىلىڭ ، دېگەن چارىسىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ، شۇنىڭ بىلەن تەپسىلاتنى كۆپرەك بىلىشنى ئۈمىد قىلىدىغان تەتقىقاتچىلار ئۈچۈن ، تېخىمۇ كۆپ ئوڭۇشلۇق يارىتىپ بېرەلەيدىغانلىقىمغا ئىشەنىمەن . ستەينىڭ ئەسرىنى مەيلى ئىزدەپ تېپىشقا قولايلىق بولۇش جەھەتتە ۋە ئومۇمىيۈزلۈك ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش جەھەتلىرىدىن بولسۇن ، ھېچقانداق كىشىنىڭكىنى ئۇنىڭغا سېلىشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس . گەرچە ، ئۇنىڭ ئەسرىدىمۇ ساقلىنىش مۇمكىن بولمىغۇدەك بەزىبىر تەكرارلىنىشلار بولسىمۇ ، شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى ، مەزكۇر كىتاب بەتكە ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە ستەينىنىڭ ئۆلچىمىدىن تولىمۇ تۆۋەن . يەنە بىر جەھەتتىن ، مەن كىتابتا ئىپادىلىمەكچى بولغان مەزمۇنلار ماقالىلىرىمنى مەنسىز ھەم فانتازىيىلىكى يېتەرسىز قىلىپ قويۇشى چوقۇم .

مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، مەزكۇر كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان بارلىق كىشىلەرگە تەشەككۈر ئېيتىمەن ، ئالدى بىلەن دوكتور سۇبن ھېدىنگە تەشەككۈر ئېيتىمەن ، ئۇنىڭ ئاكتىپ يېتەكلىشى بولمىغان بولسا ، ھېچقانداق ئىشلارنىم ئەمەلگە ئاشمىغان بولاتتى . ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيىسىنىڭ مۆتىۋىرىگە تەشەككۈرۈمنى بىلدۈرىمەن ، ئۇنىڭ ئاسىيا بويىچە ئەڭ زور بولغان ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتىنى ئىلگىرى سۈرۈشىدىكى ئۈنۈملۈك رولىنى ئالاھىدە تەكىتلەيمەن .

---

① جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى جۇڭگوغا زىيارەتكە كەلگەن شۆبتسىيە شاھزادىسى جۇڭگوغا قايتۇرۇپ بەرگەن ، ھازىر جۇڭگو تارىخىي مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ .

لىتىده ، بىزنى تەمىن ئەتكەن پۇرسەتلىرىگە تەشەككۇر ئېيتىمەن . شۇنى جاڭگا بارغاندىكى تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرىمىز جەريانىدا ، ئۇنىڭ ياشلارغا خاس قىزغىنلىقى ، ئىنتايىن رومانتىك روھى ۋە تەڭداشسىز بىلىمى ، مەڭگۈ بىزنىڭ ئىشەنچ ۋە كۈرەش ئىرادىمىزنىڭ بۇلىقى ، بىزنىڭ يۆلەنچۈكىمىز . سۆبەن ھېدىننىڭ لۇغىتىدە مەڭگۈ « مۇمكىن ئەمەس » دېگەن سۆز تېپىلمايدۇ . بىز ئۇچۇن يېڭىشىمىز مۇمكىن بولمىغۇدەك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىش ئۇچۇن ، ئۇ ھامان ئامال ـ چارە تاپالايدۇ . ۋەتىنىمىز شۆبىتسىيىگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن ، بىزنىڭ خىزمەتلىرىمىزگە ئۇ يەنىلا قىلچىمۇ ئاۋارىچىلىك ھېس قىلماي يېتەكچىلىك قىلدى ۋە ئىلھام بەردى . مېنىڭ كەمچىلىك ۋە خاتالىقلىرىمغا نىسبەتەن ، ئۇ كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىگۈدەك دەرىجىدىكى سەۋرچانلىق ھەم سوغۇققانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلدى .

بۇ كىتاب ـــ شىنجاڭنىڭ ئارخېئولوگىيە ئىشلىرىغا تەقدىم قىلىنغان كىتاب بولغۇسى . بۇ خىزمەتنى خۇشال ـ خۇراملىق بىلەن قوبۇل قىلدىم ھەم شۇ خىزمىتىم ئارقىلىق سۆبەن ھېدىنگە بولغان ئېھتىرامىمنى بىلدۈرمەكچىمەن . ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئاز ساندىكى بىرنەچچە نەپەر ياۋروپالىق زامانداشلىرى ، ناھايىتى يىراق ھەم ھەرقانداق جەھەتتىن غەربلىكلەرگە نامەلۇم بولغان بۇ پايانسىز زېمىنغا ھەممىدىن بۇرۇن كېلىپ ، ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ئېلىپ باردى . بىز شۆبىتسىيلىكلەر ئۇنىڭ پېشۋالىق سۈپىتى بىلەن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئارخېئولوگىيىسىگە تۆھپە قوشقانلىقىنى ئۇنتۇمايمىز ، ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى ئۇستىدىكى تەتقىقاتى نۇرغۇن لىغان چەت ئەللىكلەردىن ئېشىپ چۈشىدۇ ، كېيىنكىلەر دەل شۇنىڭ ئىزى بىلەن مېڭىپ ئاندىن مۇۋەپپەقىيەت قازانغان .

مەن ئاسىيادىن شۆبىتسىيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، پروفېسسور ئاندېرسن يىراق شەرق مۇزېيىدا مەن ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان ئورۇن ھازىرلاپ بەردى ھەم نۇرغۇن قولايلىقلارنى يارىتىپ بەردى . يەنە بۇ مۇزېيلارنىڭ تەتقىقاتى ئۇچۇن بېرىلىدىغان ھۆكۈمەتنىڭ تەمىناتى قولىمىزغا تېگىشتىن بۇرۇن ، ئۇ يەنە ئوچۇق قوللۇق بىلەن

مەبلەغ بېرىپ ، خىزمىتىمنىڭ جانلىنىپ كېتىشىگە مۇمكىنچىلىك يارىتىپ بەردى . بىلىمى چوڭقۇر ئالىم بولۇش سۈپىتىدە ، كىتابقا ئالاقىدار بولغان ساپال قاچىلارنى باھالاش جەھەتتىن بەرگەن تەلىملىرى ـــ مېنىڭ ئىرچىل تۇرده ئېرىشكەن كاتتا ئىمتىيازىم بولۇپ قالدى . مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭغا سەمىمىي تەشەككۇرۇمنى بىلدۈرمىلىگەنلىكىم ئۇچۇن خۇرسەنمەن .

مەزكۇر كىتابنا سۆزلەنگەن لوپنۇر رايونىدىكى قەبرىستانلىقلارنى قېزىش خىزمىتىنىڭ كۆپىنچىسى ، پروفېسسور ئاندېرسن ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىم جۇڭگودا تۇرغان چېغىدا ئېلىپ بېرىلغان (ئەينى ۋاقىتتا ، يېراق شەرق مۇزېيىنىڭ باشلىقى پروفېسسور بېرنخارد كارلگرېن [Bernhard Karlgren] ئىدى) . شۇ جەريانىدا ئۇنىڭ تىل ۋە تارىخىي مەسىلىلەر جەھەتتە باشتىن ـ ئاخىرغىچە ، خالىغان چېغىمدا سورىغان سوئاللىرىغا ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن يارەم بېرىپ تۇرغانلىقىغا رەھمەت ئېيتىمەن ، شۇنىڭ بىلەن بىللە مەن يەنە مەزكۇر كىتابنىڭ بەزى قىسىملىرىغا ئىشلەپ بەرگەن دەلىللەشلىرىگە ئىنتايىن سەمىمىيلىك بىلەن تەشەككۇر ئېيتىمەن .

تەكشۈرۈش ئۆمىكىدە بىللە بولغان بۇرۇنقى كەسىپداشلىرىم بۇ كىتاب ئۇچۇن نۇرغۇنلىغان يادىكارلىقلارنى تەمىن ئېتىش بىلەن بىللە ، يەنە بىرمۇنچە ناھايىتى ياخشى تەكلىپ ۋە پىكىرلەرنى بەردى ، بۇ كىتابنىڭ دۇنياغا كېلىشى ئۇچۇن تېگىشلىك تۆھپە قوشتى . بولۇپمۇ نىلس خورنبېرگە ئالاھىدە تەشەككۇر ئېيتىمەن ، ئۇ لوپنۇر رايونىدا ئارخېئولوگىيىلىك قىدىرىش جەريانىدا يىغۇبلىنغان بۇيۇملارنى تەمىن ئېتىش بىلەن بىللە ، مەن تەتقىقات جەريانىدا يولۇققان گىدرولوگىيە ۋە توپوگرافىيە جەھەتلەردىكى مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىشكە ھەردائىم تەييار تۇرىدى . ئۇنىڭ ياردىمى بولغاچقا ، بۇ كىتابنا لوپنۇر رايونىنىڭ خەرىتىلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن بارلىققا كېلىلىدى . جۇڭگولۇق خىزمەتدىشىم ھەم دوستۇم چىڭ زۇڭچىدىن ئوخشاشلا ماڭا ياردەم كەلدى ، ئۇنىڭدىن باشقا ، ئۇ ماڭا يارەملىشىپ ئارخېئولوگىيىگە ئائىت نۇرغۇنلىغان خەت

زۇچە ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىپ بەردى . ئېرىك . نورىن خەرىتە ئىشلەش جەھەتتە ماڭا قىممەتلىك ئاگاھلاندۇرۇشلارنى بەردى ھەمدە مۇشۇ كىتابىم ئۈچۈن مەخسۇس پېتروگرافىيىلىك ئانالىز ئىشلەپ بەردى . گېرخارد بېكسل (Gerhard Bexell) بىلەن داۋند خامېرلاردىنمۇ قىممەتلىك ئۈچۈرلارغا ئېرىشكەنىدىم ، ئۇنىڭدىن باشقا بېكسل مەن ئۈچۈن يەنە بەزى ھايۋانات سۆڭەكلىرىنى باھالاپ بەردى . گوستامونتېل (Gosta Montell) مەزكۇر كىتابنىڭ تەھرىرلىكى ئۈچۈن ، كىتابنى نەشر قىلىش جەريانىدا يولۇققان ئەمەلىي قىينىچىلىقلارنى ئازايتىش ئۈچۈن ، باشتىن ـ ئاخىرغىچە ھاردىم ـ تالدىم دېمەي تىرىشتى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە كىتابنىڭ بەزى باب ۋە پاراگرافلىرىغا قارىتا ياخشى نىيەت بىلەن تەنقىد بەردى .

تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى ھەمراھىم ـــ جورج سودېربوم (Georg Soderbom) [1] مېنىڭ ئالاھىدە تەشەككۈرۈمگە مۇيەسسەر بولۇشقا تېگىشلىك . 1934 ـ يىلى تونۇردەك ئىسسىق لوپنۇر قۇملۇقىدا ئېلىپ بېرىلغان ئاشۇ جاپالىق جەڭ جەريانىدا ، ئۇ باشتىن ـ ئاخىرغىچە دوستانە يارەم قولىنى سۇنۇپ كەلدى . ئۇنىڭ يارەمى بولمىغان بولسا ، ئاشۇ يېڭىدىن بايقالغان قەبرىلەردىكى بۇيۇملارنىڭ كۆپىنچىسى تاكى بۈگۈنگىچە چۆللۈكتە غەپلەت ئۇيقۇدا ياتقان بولار ئىدى . ئۇ مەن ئۈچۈن بىر قىسىم ئاددىي خەرىتە سىزىپ بەرگەنىدى ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى ئەسەرلىرىمگە كىرگۈزۈۋەتتىم .

1928 ـ يىلى ، مېنىڭ ساياھىتىمنىڭ كۆپ قىسمى خەنىڭ خاسلوند (Henning Haslund) [2] بىلەن ھەمراھ بولۇپ ئۆتكەن ، كىشىنى زېرىكتۈرمىدىغان قۇملۇق سەپىرىدە ، ئۇنىڭ خۇشخۇي كەيپىياتى ھامان

① شۆبتسىيدىن جۇڭگوغا دىن تارقىتىشقا كەلگەنلەرنىڭ ئەۋلادى بولۇپ ، 1927 ـــ 1935 ـ يىلىغىچە ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈش خىزمىتىگە ئۈزۈن مۇددەت قاتناشقان .

② غەربىي شىمال ئىلىمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى شۆبتسىيىلىك ئالىم ، « موڭغۇللار ۋە موڭغۇللارنىڭ ئىلاھى » قاتارلىق كىتابلارنى يازغان .

ھەمراھلىرىمنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇپ تۇراتتى . مەن ئۇنىڭ خىزمەتلىرىنىڭ ئوتۇقلۇق بولۇشى ئۈچۈن قوللانغان ، ئاشۇنداق مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۇسۇللىرى ئۈچۈن چىن قەلبىمدىن مىننەتدارمەن .

دالا خىزمىتىدىكى ئۇنتۇيالمايدىغان يەنە بىر ھەمراھىم ـــ جەن شىڭگۇي . بۇ قېتىمقى قەدىمىي يادىكارلىقلارنى يىغىۋالغۇچىنى پروفېسسور ئاندېرسىندىن « ۋارىس » بولۇپ ئۆتكۈزۈۋالغانىدىم ، 1928 ـ يىلى شىنجاڭدا بولغان ئاشۇ كۈنلەردە ، ئۇ ئىزچىل تۇردە يېنىمدىن ئايرىلمىدى . ئۇ ماڭا بولغان يۈكسەك ساداقەتمەنلىكىنى نامايان قىلىش بىلەن بىللە ، ئۇنىڭ خىزمىتى ھامان مېنى رازى قىلىپ تۇرغانىدى . 1930 ـ يىلى ئۇ ، تەكشۈرۈش ئۆمىكى شىنجاڭدا يىغىۋالغان بۇيۇملارنى ئۈرۈمچىدىن چۆل ـ جەزىرىلەرنى كېسىپ ئۆتۈپ ، بېيجىڭغا تىنچ ـ ئامان يەتكۈزۈپ بەردى .

مەن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يەنە ۋىۋى سىلۋان (Vivi Sylwan) خېنىمغا چىن قەلبىمدىن تەشەككۈر ئېيتماقچىمەن ، ئۇ سۇۋېن ھېدىن تەكشۈرۈش ئۆمىكى يىغىۋالغان توقۇلمىلارنىڭ يىرتىق پارچىلىرىغا بولغان تەكشۈرۈش ۋە تەسۋىر ـ بايانلار جەھەتتە ئىنتايىن زور قىزغىنلىق كۆرسەتتى ، ستوكخولمدا ئاشۇ ماتېرىياللارنى تازىلاش ۋە ئەۋرىشكەسىنى ئىشلەش ئىشلىرىغا ئاكتىپ ھەمكارلاشتى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ خېنىم بىزگە يەنە نۇرغۇنلىغان ياخشى تەكلىپ ۋە پىكىرلەرنى بەردى . مەن ئۇنىڭ توقۇلما بۇيۇملارنى تىزىملاش جەدۋىلىگە بولغان مەرتلەرچە تەسۋىر ـ بايانلىرىدىن ئالاھىدە نەپ ئالدىم ، ئىنتايىن توغرا ، دەلمۇدەل بولغان بۇ بايانلار مەزكۇر كىتابىمىزغا ئىنتايىن قىممەتلىك مەزمۇنلارنى قوشتى . سىلۋان خېنىمنىڭ لوپنۇر قەبرىلىرىدىن قېزىۋېلىنغان يۈڭ توقۇلمىلار ئۈستىدىكى مەخسۇس تەتقىقات ئەسىرىنىڭ پېقىندا نەشرىدىن چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن ، پېقىندا ئۇنىڭ ئاشۇ قېزىۋېلىنغان يىپەك توقۇلمىلار ھەققىدىكى مۇھاكىمە ئەسەرلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولىمىز .

Hj. لیۈڭ (Hj. Ljungh) ئەپەندىنىڭ يىغىۋېلىنغان تۇرلۇك

بۇيۇملارنى باھالاش جەھەتتە بىز بىلەن ئېلىپ بارغان ھەمكارلىقىمۇ ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى . ئۇنىڭ بىرىنچى قېتىملىق ھەمكارلىق مۇۋەپپەقىيەتلىرى كىتابىمىزنىڭ قوشۇمچىسىغا بېسىلماقچى . ئۇنىڭ يەنە غۇۋلىنغان بۇيۇملارغا بولغان ئەستايىدىل تەتقىقاتى ، كىتابىمىزنىڭ لوپنۇر رايونىدىكى قەبرىلەر ھەققىدىكى باب ـ پاراگرافلىرىنىڭ سالمىقىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرۇۋەتتى ، مەن ئۇنىڭ مۇشۇ مۇھىم مەسىلىلەر ئۈچۈن ئاكتىپ خىزمەت ئىشلەپ ، شۇنچە ئېنىق ئىزاھات بەرگەنلىكىگە ئىنتايىن تەشەككۈر ئېيتىمەن .

كىتابىمىزنىڭ يەنە بىر قوشۇمچە خاتىرىسىنى ئوسلولۇق پروفېسسور ستېن كونوۋ (Sten konow) يېزىپ چىقتى . ھىندى تىللىرى جەھەتتىكى بۇ مۇتەخەسسىس ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى كەڭ دائىرىلىك بىلىملىرىنى بىزنىڭ يىغۇالغان بۇيۇملىرىمىزغا بېغىشلاپ ، كىچىككىنە بىر پارچە يىپەك رەخت ئۈستىدىكى قارۇشتى يېزىقىنى يېشىپ بەردى .

مەن يەنە ئۇپپسالىق پروفېسسور خېلمېر سمىس (Helmer Smith) قا ، ماين دەريا‌سى بويىدىكى فرانكفۇرتلۇق ۋ . ئا . ئانكرىگ (W.A.UnKrig) ئەپەندىگە ۋە كوپېنھاگېنلىق دوكتور كارى گرونبېچ (Kaare Gronbech) لارغا تەشەككۈر ئېيتىمەن ، ئۇلارنىڭ بىر قىسىم تىبەتچە ۋە موڭغۇلچە خەتلەرنى ئوقۇپ بەرگەنلىكىگە رەھمەت ئېيتىمەن .

لۇندلىق دوكتور گۈنار يارىڭ (GunnavJarring) [1] بىزگە ئۇيغۇرچە نامىلارنى تەرجىمە قىلىپ بېرىپ ، ئۇلارنىڭ ترانسكرىپسىيىسىنىڭ مۇۋاپىق بولۇشىغا يارەملەشتى . موڭغۇلچە نامىلارنىڭ تەرجىمىسىگە كەلسەك ، مەندە ئوبدانلا قولايلىق شارائىت بار ئىدى ، يەنى ئانكرىگ ئەپەندىنىڭ بۇ جەھەتتىكى چوڭقۇر بىلىمىدىن پايدىلاندۇق .

لۇندلىق پروفېسسور گاستون بەكمان (Gaston Backman) قەبرىلەرگە قارىتا ئانتروپولوگىيە تەتقىقاتى ئېلىپ بېرىش جەھەتتە

[1] يارىڭ (1907 ـ) شۆبتسىيىلىك دىپلوماتىيە ئەمەلدارى ، تۈركشۇناس ئالىم . « قەشقەرگە قايتا سەپەر » قاتارلىق كىتابلارنى يازغان .

ئادەتتىن تاشقىرى تۆھپە قوشتى . ئەپسۇس ئۇنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىنىڭ تەتقىق قىلىنىشى ، مۆلچەرلەش مۇمكىن بولمىغان ۋەقەنىڭ پۈتلىكاشاڭ بولۇشى تۈپەيلىدىن كېچىكىپ كەتتى ، شۇڭا مەنمۇ ئاشۇ تەتقىقات نەتىجىلىرىنى تەھلىل قىلىش پۈرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويدۇم ، لېكىن ئۇنىڭ تەتقىقات مەلۇماتلىرى پات يېقىندا مەيدانغا كېلىشى مۇمكىن .

تەبىئەت تارىخى مۇزېيىنىڭ ئۈمۈرتقىسىز جانلىقلار بۆلۈمىدىكى دوكتور ر . بېرگېنخاين (R.Bergenhayn) مىكروسكوپ بىلەن قۇلۇلە قېپى ، مەرۋايىت ۋە قۇلۇلە قېپىدە ياسالغان ئۇششاق زىننەت بۇيۇملىرىنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ چىقتى .

دوكتور ت . دورېتس (T.Du Rietz) تاريختىن بۇرۇنقى چاقماق تېشىدا ياسالغان بۇيۇملارنى ئادەتتىكى كۆزى بىلەن كۆرۈپ تەكشۈرۈپ بەردى ، مەن ئۇنىڭدىن خېلى كۆپ قىممەتلىك ئىلھاملارغا ئېرىشتىم .

ئى . ئېكېبېرگ (I. Ekeberg) خېنىم ، سلۇان خېنىم بىلەن مېنى ئىنتايىن ياخشى مۇلازىمەت بىلەن تەمىن ئەتتى ، توقۇلمىلارنىڭ تەييارلىنىشى ۋە باشقا يىغۇلىنغان بۇيۇملارنى تۇرگە ئايرىش بىلەن ئالاقىدار بولغان خىزمەتلەردە ، بىزگە ناھايىتى زور يارەم بەردى . ئۇ يەنە كىتابىمىزدىكى قەلەم بىلەن سىزغان رەسىملەرنىڭ ئاپتورى ھەم كىتابىمىزدىكى چوڭ خەرىتىگە رەڭ بەردى ، شۇنداقلا ئۇ يەنە مەزكۇر كىتابىمىزنىڭ كوررېكتورى . ئايالىم ۋە ئاچا ـ سىڭىللىرىم مەزكۇر كىتابنىڭ كوررېكتورلىقىغا قاتناشتى .

كىتابىمىزدىكى خەرىتە ستوكخولمدىكى A.B.Kartlitografen دا سىزىلغان . كوللوتىپىيەگە ئىشلىتىدىغان فوتو سۈرەتلەرنى ن . لاگېرگرېن (N.lagergren) تارتقان ، قالغانلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى ئۆزۈم تارتقان . تېكىست ئىچىدىكى ئۈچ پارچە فوتو سۈرەتنى چىڭ زۇڭچى تارتقان . بۇ كوللوتىپىيە نېگاتىۋلىرىنى مالمىيودىكى Ljustrycks anstalk تا ئىشلىگەن . قالغان ئىستراتىپىنى ستوكخولمدىكى

بىرىنچى قىسىم

شىنجاڭنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى ئارخېئولو-گىيىسسىدىكى بايقاشلار

بىرىنچى باب تارىختىن بۇرۇنقى يادىكارلىق

شىنجاڭنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى يادىكارلىقلىرىنى بىلىدىغانلار بۇرۇن ناھايىتى ئاز ئىدى . سۆپن ھېدىن 1900 ــ 1901 ـ يىللىرى شىنجاڭدىن يىغىۋېلىپ ئېلىپ كەلگەن بۇيۇملار ، بىزنى ئۇ يەرنىڭ تاش قوراللار دەۋرىدىكى بىرىنچى يېپ ئۇچى بىلەن تەمىن ئەتكەنىدى . بۇ يىغىۋېلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە ئىككى تاش قورال بولۇپ ، ئۇ قارىماققا خۇددى يالاڭ بەتلىك ھېقىق تاش مېغىزىغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، يەنە بىرى سىرىق رەڭلىك چاقماق تېشى پارچىسى ئىدى (بېرگمان ، 1935 ـ يىل ، PL. IX : 2—3 كە قارالسۇن) . ئۆلچىمى ناھايىتى كىچىك تاشتىن ياسالغان بۇنداق بۇيۇملار ــ شىنجاڭ ۋە ئىچكى موڭغۇلىنىڭ تاش قورال دەۋرىگە خاس تىپىك بۇيۇملىرى ھېسابلىنىدۇ ، بۇنداق تىپتىكى تاشتىن ياسالغان بۇيۇملارنى ، يېقىنقى 30 يىلدىن بۇيان باشقا ئېكسپېدىتسىيىچىلەرمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن بايقىغان . سۆپن ھېدىن بېكىتكەن ئۇ ئىككى بۇيۇم دېفلاتسىيىلىك يەر يۈزىدىن يىغىۋېلىنغان ، شۇڭا يەر قاتلىمىغا ئاساسەن دەۋرىنى بېكىتىش مۇمكىن ئەمەس ، تاش بۇيۇمنىڭ شەكلىگە قارىمۇ ئۇنىڭ يىل دەۋرى ئۇستىدە ھۆكۈم

Bergst roms kiche ans talk تا ئىشلىگەن .

ئەڭ ئاخىرىدا مەن لىئونارد . ب . ئەيرى ئەپەندى (Leonard. B. Eyre) ۋە دونالد بۇرتون (Donald Burton) ئەپەندىلەرگە تەشەككۈر ئىزھار قىلماقچىمەن . مەزكۇر كىتابنىڭ ئېنگلىزچە نۇسخىسىنىڭ كوررېكتورىنى كۆرۈپ چىقىپ ، ئەسلى نۇسخىسىدىكى قوپال ئېنگلىز تىلىنى ھەقىقىي ئېنگلىز تىلىغا ئايلاندۇرۇش ، ھەرگىزمۇ يەڭگىل ئىش بولمىسا كېرەك .

فولك بېرگمان

1939 ـ يىلى فېۋرال ستوكخولم

قىلىش مۇمكىن ئەمەس .

ستەيىن لوپنۇر رايونىدا تاپقان 450 دانە تاش بۇيۇم تېخىمۇ تىپىك ، شۇنداق بولسىمۇ ، بىز يەنىلا ئاشۇلارغا ئا-ساسلىنىپ تۇرۇپ ، بىرقەدەر توغرا دەۋرىنى بېكىتەلمەيمىز . A.H . سىمىس تاشتىن ياسالغان بۇيۇملار ھەققىدە بايانلارنى بەرگە-نىدى .

ستەيىن مارالبېشى رايونىدىكى كۆكتاغنىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدىكى ، تەكلىماكان قۇملۇقىدىكى بىرنەچچە جايدىنمۇ تاشتىن ياسالغان بىر قىسىم بۇيۇملارنى بايقىغان (ستەين ، 1928 ، 85 ـ بەتكە قارا ڭ) . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىككى دانە تاش مېغىزى ، بىر دانە ئوقيانىڭ تاشتىن ياسالغان ئوق ئۇچى ، بىر دانە ئۇچلۇق قورال ، سەككىز دانە تاش پارچىسى ۋە باشقا تۇرگە ئايرىش ئىمكانىيىتى بولمىغان تاشتىن ياسالغان بۇيۇملار بار . ئۇ تارىختىن بۇرۇنقى باشقا ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلارنى مۇزا-كىرە قىلغان چېغىدا بۇ نەرسىلەر ئۇستىدە توختالمىغان . لېكىن ، ئۇ تاشتىن ياسالغان بۇ بۇيۇملارنى كونا تاش قورال دەۋ-رىگە ئائىت بولۇشى مۇمكىن ، دەپ پەرەز قىلغان . مېنىڭچە ئۇنداق بولۇش ئىمكانىيىتى ئانچە يوق ، ئۇنىڭ ئۇستىگە چۇشەندۇرۇشمۇ قىيىن .

كۇچارنىڭ قۇمتۇرادىن پېلىئوت ① (Pelliot) ئەينى ۋا-قىتتا قاشتېشىدىن ياسالغان ئىككى دانە تاش پالتا سېتىۋالغان ، ئۇلار ھا-زىر گېرمانىيە سايىنت مۇزېيى (M usee de Saint Germain) غا قوي-ۇقلۇق (پېلىئوت ، 9 ـ بەتكە قارا ڭ) . مەن بۇ مۇزېيدىن تاش پالتىنىڭ ئىككى ئەمەس ،ئۇچ ئىكەنلىكىنى بىلدىم . لوپنۇر تاش پالتىسى توغرىسىدا مۇھاكىمە ئېلىپ بارغان چېغىمدا ئۇلارنى يەنە تىلغا ئالمەن .

① پېلىئوت (1875 ـــ 1945) ، فرانسىيىلىك ئارخېئولوگ ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيىچىسى .

سۆيىن ھېدىن رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو ـ شۋېتسىيە غەربىي شىمال بىرلەشمە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى بۇ ساھەدە يەنە بىر قېتىم بايقاشقا ئېرىشتى ، مەزكۇر كىتابىمىزدا شۇ ئۆمەكنىڭ ئەزالىرىدىن دوكتور يۈەن فۇلى ۋە خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندىلەر ① دىن باشقا ، بارلىق ئەزالارنىڭ ئاشۇ مەزگىلدىكى ئارخېئولوگىيىلىك باي-قاشلىرى تىلغا ئېلىنىدى . بۇ قېتىم يۈەن فۇلى بوغدا تاغ تىزمىلىرىنىڭ شىمالى ۋە قۇمۇللاردا بىر قىسىم رەڭلىك ساپاللارنى بايقىغان (بىشوپ [Bishop] ئۆزىنىڭ ماقالىسىدە ئاشۇ رەڭلىك ساپاللارنى تىلغا ئالغان) ، خۇاڭ ۋېنبى يارغۇلدىنمۇ رەڭلىك ساپال تاپقان ، كىتابىمىز-نىڭ ئاخىردا مەن توقسۇندىكى ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلىرىم ھەققىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بارغان چېغىمدا ، خۇاڭ ۋېنبىنىڭ بايقىغانلىرى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن .

بىزنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمىكىمىزنىڭ ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن ، پېرې تەيلخارد كاردىن ② (Pierre Teilhardde Chardin) 1931 ـ يىلى جۇڭگو ـ فرانسىيە سترون ـ خارت تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ بىر ئەزاسى قۇمۇل ، تۇرپان ، ئۈرۈمچى ، قارا-شەھەر ۋە ئاقسۇلارنى تۇتاشتۇرىدىغان چوڭ يولدا ئۇزۇن يوللۇق سايا-ھەت ئېلىپ بارغان ③ . بۇ قېتىمقىسى گېئولوگىيە ، قەدىمكى جانلىقلار ۋە ئارخېئولوگىيىنى بىر گەۋدە قىلغان مەشھۇر تەتقىقات سەپىرى بو-لۇپ ، سەپەر ئۇستىدە ئۇ يېڭى تاش قورال دەۋرى ، دەپ ئاتىغان

① يۈەن فۇلى (1893 ـــ 1987) ، گېئولوگ ، غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈ-رۈش ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى . خۇاڭ ۋېنبى (1893 ـــ 1966) ، ئارخېئولوگ ، غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى ، « تۇرپان ئارخېئولوگىيىسى » ، « لوپنۇر ئارخېئولوگىيىسى » قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان .

② كاردىن ـــ فرانسىيىلىك ئارخېئولوگ ، جۇڭگودا ئۇزۇن مۇددەت خىز-مەت قىلغان ، بېيجىڭ مايمۇنسىمان ئادەمنى قېزىش خىزمىتىگە قاتناشقان .

③ « سترون ـ خارت تەكشۈرۈش ئۆمىكى » 30 ـ يىللاردا قۇرۇلغان جۇڭگو ـ فرانسىيە تەكشۈرۈش ئۆمىكى ، سترون ئاپتوموبىل شىركىتى مەبلەغ يار-دەم قىلغان ، خاردت ـ فرانسىيە تەرەپنىڭ مەسئۇلى .

ئوخشمايدىغان ئۇچ ئىزنى كېزىپ ئۆتكەن . بىرىنچى ئىز ، قۇمۇلنىڭ غەربىي شىمالىدىن 81 كىلومېتىر كېلىدىغان تارانچى دېگەن يەر-
دە . ئىككىنچىسى ، يەتتە قۇدۇققا يېقىن جايدا بولۇپ ، قۇمۇلغا بار-
دىغان يول ئۇستىدىكى ئاچالدا ئىكەن . يەنە بىرى بىلەن تۇر-
پانغا بارغىلى بولىدىكەن ، يەنە بىرى بىلەن گۇچىڭزى ①
(كونا شەھەر) گە بارغىلى بولىدىكەن . بۇ ئىككى ئورۇنىڭ ئورنى
تەڭرىتاغ تىزمىلىرى ئېچىدە . ئۇچىنچى ئورۇن — تارىم ئويمان-
لىقىنىڭ شىمالىي ياقىسىدىكى تەڭرىتاغ تىزمىلىرىنى بويلاپ ، غەربتىكى
بۆلكىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكى ئاقسۇغىچە بارىدۇ . ئۇ ، ئۇ يەردە چېقىپ
ئۇۋۇتىلغان نۇرغۇنلىغان تاشلار ، قولدا ياسالغان ساپال قاچىلار ۋە كۆل
قاتارلىق تارىختىن بۇرۇنقى ئىنسانلارنىڭ بىر يۇرۇش تۇرار جاي ئىزلە-
رىنى تاپقان . ئاقسۇدىكى تارىختىن بۇرۇنقى يادىكارلىقلار باشقا ئىككى
جايدىكىسىگە ئوخشمايدۇ ھەم بۇرۇن مەلۇم بولغان تارىختىن بۇرۇنقى
مەدەنىيەت بىلەن باغلىنىشى بولمىغاچقا ، يىل دەۋرىنى بېكىتىش ناھايىتى
تەس . تەڭرىتاغ ئېچىدىكى ئىككى جايدىكى تارىختىن بۇرۇنقى
مەدەنىيەت ئىزلىرى ، ئىچكى موڭغۇل ۋە مانجۇرىيەلەرنىڭ يېڭى
تاش قورال دەۋرى مەدەنىيىتىگە مەنسۇپتەك قىلىدۇ .

1928 ـ يىلى ، بىزنىڭ جۇڭگو غەربىي شىمال ئىلمىي

① كاردىن ئۆز كىتابىدىكى رەسىملەرنىڭ 13 ـ سىدە ، بىزگە شەكلى غەلىتە
بىر پارچە تاش قورالنى كۆرسەتكەنىدى ، مەن ئىچكى موڭغۇلدىكى باۋتۇ شەھرى-
دىن 130 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى بايىن بوگدۇ (Bayen—bogdo) دېگەن
يەردىنمۇ ، ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان تاش قورالنى تاپقانىدىم . لېكىن ، مەن
تاپقان تاشنى كاردىن « ئۇچلۇق » كىچىك تۇمشۇق ، دېمىدى . مەن شۇنى چۈ-
شەنمەيمەنكى ، ئەگەر پەقەت ئويۇش قورالى دەپلا قارىلىدىغان بولسا ، نېمە ئۈچۈن
بۇ ئىككى تاش قورال « مېغىزىنىڭ يۇزى » دە شۇنچە ئۆتكۈر ھەمدە مەخسۇس
ئوڭشاپ تۇرۇپ بىرىگە قوش تىغلىق كېسىش قورالىنىڭ قىرىنى ، يەنە بىرىگە
« قىرغۇچ قورالنىڭ قىرى » نى چىقىرالايدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن ، مەن ئۇلارنى پىچاق
بىلەن قىرغۇچ قورالنىڭ بىرىكمە گەۋدىسى ، دەپ قارايمەن . — ئەسلىدىكى ئىزا-
ھات .

تەكشۈرۈش ئۆمىكىمىزدىكى بىر جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچى لېيۇ يەنخۇەي ① ،
يەتتە قۇدۇقتا چاقماق تاشتىن ئىشلەنگەن تاش قورال تاپقان ، ئۇنىڭ
شەكلى ئىچكى موڭغۇلدىكى تاش قوراللارغا ئىنتايىن ئوخشاپ كېتىدۇ .
ھۆتلەق مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە مۇمكىن بولمىسىمۇ ، لېكىن كاردىن بىلەن
لېيۇ يەنخۇەيلەر ئۆتكەن جاي بەلكىم بىر يەر بولۇشى مۇمكىن .

ئاشۇ بېكىچە يىپ ئۈچلىرى قوشۇلغان بولسىمۇ ، بىزنىڭ شىن-
جاڭنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى مەدەنىيىتىگە بولغان چۈشەنچىمىز يەنىلا ئىن-
تايىن چۈڭالچاق ئىدى .

شىنجاڭنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى يادىكارلىقلىرىنى ئارخېئولوگىيە-
لىك بايقاشلىرىمىزنى بايان قىلىشتىن ئاۋۋال ، شۇنى ئەسكەرتىپ قويۇ-
شۇم لازىمكى ، ماقالىلەر مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ بايقالغان ۋاقىت
تەرتىپى بويىچە رەتكە تىزىلغان بولماستىن ،(ئاز سانلىقلاردىن باشقا)
بەلكى بايان قىلىش تەرتىپى رايونلار بويىچە بىر گۇرۇپپا قىلىپ تىزىپ
چىقىلدى ، بەلكى بەزىلىرى دەل خارابىلەرنىڭ بايقىلىش تەرتىپى بويىچە
تەكرارلىنىپ قېلىشى مۇمكىن .

① لېيۇ يەنخۇەي ، تەخەللۇسى چۈن فاڭ . غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش
ئۆمىكىدىكى ھاۋارايى ئىلمىي ئوقۇغۇچى تۆت نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ بىرى .

ئىككىنچى باب رەڭلىك ساپال خارابىلىرى

ئاراتام

بىز شىنجاڭدا ئۇچراتقان بىرىنچى قەدىمىي خارابە ئىزى تۇسىنى ئالغان جاي ، كىچىك بوستانلىق ئاراتام (خەنزۇلار مىرگۇ دەيدۇ — ت) دا ئىدى ، بۇ يەر بىز شەرقتىن شىمالىي كارۋان يولىنى بويلاپ قارا چۆلنى كېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن ، بىرىنچى بولۇپ كۆزىمىزگە كۆرۈنگەن ئاھاللەر توپلىشىپ جايلاشقان ھەقىقىي جاي . ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان بۇ كىچىك كەنتنىڭ بىز ئەزەلدىن ئاڭلاپ باقمىغان ئۇيغۇرچە ئىسمى بولۇشى مۇمكىن (ئاپتور بۇ يەردە پەقەت خەنزۇلار ئېيتىپ بەرگەن « 庙沟 » دېگەن نامنىلا ئاڭلىغان بولۇپ ، بۇ يەرنىڭ « ئاراتام » دېگەن ئۇيغۇرچە ئىسمىنى بىلمىگەنلىكىنى ئىزھار قىلىشتىدۇ — ت) ، ئۇ تەڭرىتېغىنىڭ ئەڭ شەرقتىكى بۆلىكىنىڭ جەنۇبىي دۆڭلۇكىگە جايلاشقان ، قۇمۇلنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن تەخمىنەن 85 كىلومېتىر كېلىدۇ ، كەنتنىڭ تۆت تەرىپى تامامەن قۇملۇق ، تەڭرىتېغى بۇ يەرگە كەلگەندە قارلىق تاغ دەپ ئاتىلىدۇ . 1928 — يىلى يانۋار ، بىز بۇ يەرگە بىرىنچى قېتىم كەلگەن چېغىمىزدا ، كەنت خۇشال — خۇرام كەيپىياتقا چۆمگەنىكەن ، دەل شۇ چاغدا بىرىنچى قېتىم قەدىمكى ئىزنى بايقىغانىدۇق . 1934 — يىلى ، ئىككىنچى قېتىم كەلسەك ، بۇ كەنت شىنجاڭدىكى ئىچكى ئۇرۇش جەريانىدا خارابىلىككە ئايلىنىپ كېتىپتۇ .

كەنتنى كېسىپ ئۆتىدىغان بىر ئېرىق كەنتنىڭ جەنۇبىدىكى قاتار — قاتار كەتكەن پاكار تاشلار ياتقان ئېدىرلىققا ئېقىپ كىرىپ كېتىدۇ ، دەل شۇ ئېرىقنىڭ غەربىدە ، يىل دەۋرلىرىنى تەكشۈرۈپ دە-

لىللەشكە نوغرا كېلىدىغان كىچىككىنە توپا تام ئۆيى بار ، (PL.Ib گە قارالسۇن .) بۇ قەدىمكى بۇتخانىنىڭ ئىزى بولۇپ ، بۇ كەنت شۇ بۇتخانىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ قالغان (بۇ يەردە ئاپتور خەنزۇچە « بۇتخانا » دېگەن سۆزنى قوغلىشىپ ئاشۇنداق تەسەۋۋۇر قىلىۋاتىدۇ — ت) شۇنى ئىزاھلاپ قويۇش زۆرۈركى ، ئېرىق سۈيى بۇتخانىدىن ئېقىپ ئۆتمەستىن ، بەلكى بۇتخانا ئېرىقنىڭ غەربىگە جايلاشقان . توپا تام ئۆينىڭ ئەتراپىدىكى تەخمىنەن 100 مېتىر دائىرە ئىچىدە ، يەر يۈزىدىنلا بىر قىسىم سۇنۇق ساپال قاچىلارنى تېرىۋالدۇق ، يەر ئاستىدىكى 10 سانتىمېتىر چوڭقۇرلۇقتىمۇ مۇشۇنداق تېپىتىكى يادىكارلىقلار بار ئىكەن .

بەزى سۇنۇق ساپال قاچىلارنىڭ يۈزىدىن قارىغاندا رەڭ بېرىلگەندەك قىلىدۇ ، بىراق بۇ سۇنۇق ساپاللار بەك ئۇششاق ئىكەن . ساپال قاچىلار قىزىل ياكى كاۋا چېچىكى سېرىق رەڭدە بولۇپ ، شەكلى خىلمۇخىل ، لېيىنىڭ قېلىنلىقى 3 — 13 ملليمېتىر ئارىلىقىدا ، قارا رەڭلىك يول ياكى قىزىل رەڭلىك كەڭ يول بىلەن رەڭدار نۇسخا ئىشلەنگەن (Pl. 2:1—4 گە قارالسۇن) . Pl. 2:3 — بىرەر قاچا تۇتقۇچىنىڭ سۇنۇقى بولۇپ ، ئۇستىگە شەمشاد ، شاخ نۇسخىلىرى رەڭدار چىقىرىلغان ، بۇنداق نۇسخا يەنە بىر قاچىنىڭ تۇتقۇچىدىمۇ كۆرۈنىدۇ . ئادەتتە سىدام ساپال رەڭلىك ساپالغا قارىغاندا قوپالراق بولىدۇ ، بىراق ئىككىسىنىڭ تەگلىك رەڭلىرى ئوخشاش بولىدۇ .

قوپال ئىشلەنگەن بىر پارچە ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى قاچىنىڭ گىرۋىكى بولۇپ (مەدەنىيەت يادىكارلىق نومۇرى K.13328:44) ، قاچا تۇتقۇچىنىڭ يۇقىرىقى تەرىپىدە قىسقا ھەم ئىنچىكە چېكىلگەن سىزىقچىلار بار ، يەنە بىرنەچچە ساپال قاچا گىرۋىكىنىڭ سۇنۇق پارچىلىرى بولۇپ ، گىرۋەكلىرى ئوخشىمىغان دەرىجىدە قېلىنلاشتۇرۇلغان ھەم بارماق ئىزى بېسىپ چىقىرىلغان (Pl. 32:6 غا قارالسۇن) . Pl. 32:5 — سەل قېلىن قىرچىقىرىلغان ساپال قاچا پارچىسى ، لېكىن ئۇنىڭ گىرۋىكى ياكى شەكلىنى شەكىللەندۈرگەن ، ئۇ بەلكىم بىرەر قاچىنىڭ تۇتقۇچى بولۇشى مۇمكىن . Pl. 32:7 — ئىنتايىن كىچىك بىر جامنىڭ سۇنۇقى ،

جامنىڭ ئاغزىنى بويلىتىپ پەش (،) شەكىلدىكى نۇسخىدىن بىر قۇر چېكىلگەن .

تۇرلۇك ئۆلچەمدىكى سىدام ساپال قاچىلارنىڭ تۇتقۇچى دائىم ئۇچرايدۇ ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆرە ھالقا شەكلىدىكى تۇتقۇچلاردىن ئىبارەت ، لېكىن تەكشىلىكتىكى قۇلاق شەكىللىك تۇتقۇچلارمۇ بار .

بىز تاپقان ساپال قاچىلارنىڭ تەگلىكىنىڭ سۇنۇقلىرى ، بۇ يەر-دىكى ساپال قاچىلارنىڭ بىرىدەكلا تۇز تەگلىك ساپال قاچىلاردىن ئى-كەنلىكىنى ، قاچىلارنىڭ قورساق قىسمى چوڭ بۇلۇڭ شەكلىنى ھاسىل قىلغانلىقىنى ناماياں قىلىدۇ ، لېكىن بۇ قاچا ـ قۇچىلارنىڭ ساق (يېڭى) چېغىدىكى شەكلىنى تامامەن دېگۈدەك بىلمەيمىز . ساپال قاچىلار ئىچىدە كىچىك جاملاردىن تارتىپ ئوتتۇراھاللىرىدىن كومزەكچىلىك كېلىدىغانلىرى بار .

بۇ يەردىكى مۇتلەق كۆپ سانلىق ساپال قاچىلار بەلكىم ، تارىخ-تىن بۇرۇنقى قەدىمىي يادىكارلىقلار بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن ئاشۇ سىدام ساپال قاچىلارنىڭ بەزىلىرى قارىماققا دەۋرى كېيىنرەكتەك كۆرۈنىدۇ ، بەلكى ئۇ خەن سۇلالىسى ياكى تېخىمۇ كېيىنكى دەۋرنىڭ يادىكارلىقى بولۇشى مۇمكىن .

بۇ يەردە بايقالغان بىردىنبىر تاش قورال ـــ ئىپتىدائىي تاش ئۇ-مۇت (بولقا ، بازغان) نىڭ بىر قىسمى ھېسابلىنىدۇ ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى تۇتقۇچ تۆشۈكى بار(Pl. 4:21 گە قارالسۇن) . ئۇنىڭ يېرىك گىر-ۋەكلىرىدە ئۇپرىغانلىق ئىزى بار . ئۇ تارىختىن بۇرۇنقى زامانىنىڭ يادە-كارلىقىمۇ ، ئەمەسمۇ تامامەن مۇئەييەنلەشتۈرەلمەيمىز . نۆۋەتتە بىز تاپالە-غان بىردىنبىر ئوخشاپ كېتىدىغان بۇيۇم بىرگېر . بوخلىن(Birger Bohlin) گەنسۇنىڭ غەربىي ـ شىمالىدىكى مۇسۇلمان (خۇيخۇي) شە-ھىرىدە① بايقىغان تاش ئۇمۇتنىڭ سۇنۇقى بولۇپ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ تېپىلغان نەرسىلەردىن يەنە تاڭ سۇلالىسىنىڭ يارماق پۇلىمۇ بار (شـ-

① مۇسۇلمان (خۇيخۇي) شەھىرى (回回子) ، بەلكىم «(惠回堡 回回子)» نى كۆرسەتسە كېرەك .

ۋېنسىيە ستوكخولم ، بېراق شەرق مۇزېيى ساقلاۋاتقان بۇيۇم ، مەدەنىيەت يادىكارلىق نومۇرى K. 13557:5) .

سىڭگىم ئېغىزى

سىڭگىم ئېغىزى ـــ سىڭگىم ئۆستىكى ئېقىپ چىقىدىغان يەردىكى تاغ ئېغىزى بولۇپ ، ئۇنىڭ جۇغراپىيىلىك كوئوردىنات ئورنى ـــ تۇرپان بازىرىنىڭ شەرقىدىن 33 كىلومېتىر ، قارا خوجىدىن 9 كىلومېتىر كېلە-دىغان ، تەڭرىتاغ تىزمىلىرى بىلەن تۇرپان ئويمانلىقى تۇتىشىدىغان يەردە . ساي ئېغىزىدىكى كىچىك مەسچىتنىڭ جەنۇبىدا ، بىز يەر يۈزە-دىن بىرنەچچە پارچە رەڭلىك ساپال سۇنۇقلىرىنى تېپىۋالدۇق . شۇ چاغدا ۋاقىت بەك زىچ كېلىپ قالغاچقا ، بۇ يەرنى ھەققىي تۇردە تەك-شۈرۈشكە ئۇلگۈرەلمىگەنىدۇق (1 ـ رەسىم) .

بۇ يەردىكى ساپال قاچىلارنىڭ رەڭگى قىزىل بولۇپ ، سۇپىتى قاتتىق ، لېيغا خېلىلا يېرىك قۇم دانچىلىرىدىن ئازراق ئارىلاشتۇرۇلغان . ساپال قاچىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ رەڭگى ئوخشاش . ئىنتايىن ئاز سانلىق ساپال پارچىلىرىنىڭ ئىككى يۈزى قېنىق قىزىل رەڭدە بويالغان ، رەڭدار نەقشى قارا رەڭلىك سىزىقچىلاردىن شەكىللەنگەن . Pl. 2:5 ـــ ئاغزى يوغان ھېجىرنىڭ گىرۋىكى بولۇپ ، يەنە باشقا ئىككى پارچە ساپال پار-چىسىغا مۇشۇ ساپال پارچىسىنىڭكىگە ئوخشاش تىك ، قوش تۇز سىزىق-لىق رەڭدار نۇسخا① چىقىرىلغان . ساپال سۇنۇقلىرىنىڭ بىرنەچچە پارچىسى كەڭ ئېغىزلىق قاچىنىڭ گىرۋىكى بولۇپ ، بۇ قاچىلار چوقۇم تېبىزراق بولۇشى مۇمكىن ، Pl. 2:6 ئىچىدىكى ساپال پارچىلىرىدا بىرقە-دەر مۇرەككەپ سىزىقنى كېسىشتۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن سىزىلغان رەڭدار نۇسخىلار بار . 1 ـ رەسىمدىكىسى ـــ لېيى نېپىز قاچىنىڭ سۇنۇقى ئە-

① بېلوجىستاننىڭ ژوب (zhob) دېگەن جايىدىن تېپىلغان ساپال قاچىلار-دىكى رەڭدار سىزمىلارغا قارالسۇن . (ستەين ، 1929 ـ يىلى ، Pl.X,MM.Nil گە قارالسۇن) ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

كەن ، بىراق باشقا ساپال سۇنۇقلىرىنىڭ قېلىنلىقى بىرەك 7 ـــ 8 مىلـ
لىمېتىر ئارىلىقىدا ئىكەن .

پروفېسسور J.G . ئاندېرسن بۇرۇن مېنى ياخشى نىيەتتە ئا-
گاھلاندۇرۇپ ، بۇ ساپال پارچىلىرىدا ئۆزى گەنسۇدا بايقىغان رەڭدار
ساپال قاچىلار بىلەن ئاساسىي ئالاھىدىلىك جەھەتتە ئوخشاشلىق بارلـ
قىنى ، كونكرېت ئېيتقاندا ، ئۇلار ئاندېرسن ئېتنى قويغان ئىككىنچى
دەۋر بىلەن ئۇچىنچى دەۋر ئوتتۇرىسىدىكى ئوتتۇرا مەزگىللىك رەڭدار
ساپال بىلەن ئوخشىشپ كېتىدىغانلىقىنى دېگەنىدى . ئۇنىڭ گەنسۇدىن
بايقىغانلىرى تېخىچە رەسمىي نەشرىدىن چىقمىدى .

پروفېسسور ت . ج . ئارنې (T. J. Arne) تۇركمەنستان يايلاقلـ
رىدىن تاپقان رەڭلىك ساپال بۇيۇملار ئىچىدە ، بىز تاپقان ساپال پار-
چىسى بىلەن سۇپىتى ، رەڭگى ۋە رەڭدار نۇسخىسى قاتارلىق جەھەتـ
لەردە ئالاھىدىلىكلىرى ئىنتايىن ئوخشىشپ كېتىدىغان بىر مىسالنى بايـ
قىدۇق . ئوخشىشپ كېتىدىغان بۇ ئىككى دانە ساپال قاچا پارچىسى ،
ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا مۇشۇ كىتابىمىزدىكى Pl. 2:6 دا كۆرسىتىلگەن سا-
پال پارچىسى بىلەن چاكىرتەپى (chakhir — tepe) دىن تېپىلغان سا-
پال پارچىلىرىدىن ئىبارەت (بېيلىن ئائىسن [Bylin—Aithin] 16 ـ رە-
سىمگە قارالسۇن) . بىراق ،مەن تۇرپاندىن تېپىلغان ئاشۇ بىر دانە ساپال
پارچىسىغا قارىپلا ، كاسپى دېڭىزى رايونىدىكى تۇركمەنستاندىن تېپىلـ
غان يەنە بىر ساپال پارچىسى ئوتتۇرىسىدا مەلۇم بىر تۇرلۇك ئوخشاشلىق
بار ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلىپ يەكۈن چىقىرىپ ، ئىككى جايدا مەلۇم بىر
خىل مەدەنىيەت ئورتاقلىقى بولغان ، دەپ تونۇپ كېتىۋەرمەيمەن ، بۇ-
نىڭدىكى سەۋەب تېخىمۇ كۆپرەك دەلىل كەمچىل بولۇۋاتقانلىقتىدا ئە-
مەس ، بەلكى ناھايىتى تەبىئىيكى ، بۇنداق ئوخشىشپ كېتىشنى ھەر-
قانداق ئىشەنچلىك يەكۈننىڭ ئاساسى قىلىشقا بولمايدۇ .

توقسۇن

1928 ـ يىلى ، بىز تۇرپاندىن توقسۇنغا كېتىۋاتقان يول ئۈستىدە
بىر رەڭلىك ساپال خارابىسىنى بايقىدۇق . بىز ماڭغان چوڭ يول دەل شۇ
خارابىدىن ئۆتىدىكەن ، شۇنىڭ بىلەن تەڭلا يەنە بىر قىسىم ئىنسانلار
چىشىنى بايقىغانلىقىمىز ئۈچۈن ، ئۇ يەر بەلكىم بىر قەبرىستانلىق بولۇشى
مۇمكىن ، دەپ مۆلچەرلىدۇق . بۇ جاي توقسۇن دەرياسىنىڭ شىمالىي
قىرىغىقىغا تەخمىنەن 100 مېتىر كېلىدۇ ، دەريانىڭ سېلىنغان كۆۋرۈكىنىڭ
شەرقىدىن 1 كىلومېتىر كەلمەيدۇ . ئۇ يەرنىڭ تۈپرىقى سېرىق سېغىز
توپىلىق بولۇپ ، ئۇ يەردىن شەرق تەرەپكە ئازراق ماڭسا ، شامالدا يىمـ
رىلگەن كىچىك يارداڭلىق پەللەر ئۇچرايدۇ .

بارلىق ساپال پارچىلىرىدا ئەكس ئېتىلگەن ساپال قاچىلارنىڭ
شەكىللىرى بىلەن رەڭ ، بېزەكلىرى ئوخشىشپ كېتىدۇ ، بەلكى قازان ـ
قومۇچلارمۇ بىر خىل تىپىلىق بولۇشى مۇمكىن .

بۇ يەردىكى ساپال قاچىلارنىڭ لېيى ئىنتايىن نېپىز ، سۇس قىزىل
رەڭ ، سۇپىتى ناھايىتى ياخشى (2 ـ رەسىم) .

ساپال قاچىلارنىڭ تېشىدا قارا رەڭلىك تەك يۆنىلىشلىك سىـ
زىقچە نۇسخىلار بار ، ئۇ يۇقىرىدىن تەكتىگىچە يېتىپ بارىدۇ (2 ـ رەـ
سىم ۋە Pl. 2:8,9 گە قارالسۇن) . قاچىنىڭ ئىچكى تەرىپىگە بىر قۇر قارا
رەڭلىك چاتما ئۇچ بولۇڭ سىزىلغان . تېشى ۋە ئاغزىنىڭ ئىچكى تەرىپـ
ىنىڭ يۇقىرى قىسمىغا قىزىل رەڭلىك ساپال لېيى بېرىلگەن . ئۇزۇن ھال-
قىسىمان قاچىلارنىڭ تۇتقۇچىنىڭ سىرتىدا ئىككى ياكى ئۈچ قىيپاش
تەكشى سىزىقتىن شەكىللەنگەن يوللۇق بېزەك سىزىقچىلىرى بار ، بۇ
يوللۇق سىزىقچىلار تۈز سىزىقلىق ياكى « Z » شەكىللىك رەت بويىچە
تىزىلغان (Pl. 2:7 گە قارالسۇن) . قاچىلارنىڭ تۇتقۇچىنىڭ يۇقىرى بۆلـ
كىگە ۋە قاچا گەۋدىسىنىڭ ئەڭ توم يېرىگە تۇتاشتۇرۇلغان ، ھالقىسىمان
قاچىنىڭ بويۇن قىسمى ئىچى تەرەپكە قاراپ ئويمان ياسالغان بولۇپ ،

يېقىملىق (سىلىق) پېتىنقى ئەگرى سىزىقنى ھاسىل قىلغان . قاچا ـ قۇچىلارنىڭ تەگلىك قىسمىنى ئۇچراتمىدۇق ، بىراق ئۇلارنىڭ باشقا بۆ-لەكلىرىنىڭ سۈنۈقىغا قاراپ پەرەز قىلساق ، ئۇ يۇمىلاق شەكىللىك قا-چىلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ . قاچا ـ قۇچىلارنىڭ تەگلىكى تۈز ئىدى دې-يىشكە بولسا ، ئۇ ھالدا ئۇ تەگلىكلەر چوقۇم ناھايىتى كىچىك بو-لۇشى مۇمكىن .

توقسۇندا تېپىلغان ساپال قاچىلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى كىچىك بولۇپ ، ئۇلارنىڭ شەكلى ئومۇمەن 3 ـ رەسىمدىكى شەكىللەرگە ئوخ-شاپ كېتىشى مۇمكىن ، بىراق بويۇن قىسمى كالتىرەك بولۇپ ، 3 ـ رە-سىمدىكى ساپال قاچىنىڭ بويۇن قىسمىدەك روشەن ئەمەس . قاچا تۈتـ-قۇچى 3 ـ رەسىمدىكىگە تامامەن ئوخشايدۇ . 3 ـ رەسىمدىكى ساپال قا-چىلارنى بىزنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمىكىمىزنىڭ ئەزاسى خۇاڭ ۋېنبى ئە-پەندى يارغۇلنىڭ غەربىي شىمالىدىن 2 چاقىرىم كېلىدىغان يەردىكى بىر قەبرىدىن قېزىۋالغان ، بۇ جاي توقسۇننىڭ شەرقىي شىمالىدىن 40 كـ-لومېتىر كېلىدىغان يەردە . خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندى بايقىغان كومزەك ئىنتا-يىن مۇھىم ، كومزەكتىكى رەڭدار نۇسخىلار چەرچەندىن تېپىلغان بىر ساپال لوڭقا (Pl. 1 گە قارىڭ) نى ئەسلىتىدۇ ، ھالبۇكى ، ئاشۇ چىرايلىق ساپال لوڭقا بىلەن توقسۇندىكى ھېلىقى بۇيۇم ئوتتۇرىسىدا مەلۇم باغلـ-نىشنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلالايمىز . بىراق ، يارغۇل كومزىكى بىلەن توقسۇندىكى ساپال پارچىسى چەرچەن ساپال لوڭقىسىغا قارىغاندا مەدەنىيەت دەۋرى كېيىنرەك ، قاچىدىكى گۈل نۇسخىسىنىڭ ئوخشىمايدىغان بەدىئىي سۈپىتى بۇ نۇقتىنى نامايان قىلىپ بېرىدۇ . توقسۇن ۋە يارغۇل ساپال قاچىلىرى كىشىگە بىرقەدەر كېيىنرەك دەۋرگە مەنسۇپلۇقىنى ، رودىمېنتلاشقانلىقىنى ، بىزگە مەلۇم بولغان رەڭدار ساپال قاچىلارغا ئوخشىمايدىغانلىقىدىن ئىبارەت تەسىراتنى بېرىدۇ .

خۇاڭ ۋېنبى ئۆزى تاپقان كومزەكىنىڭ دەۋرىنى مىلادىيەدىن بۇ-رۇنقى 500 ـــ 200 ـ يىللار ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ ، دەپ بېكىتكەن .

يارغۇل خارابىسىدە ، خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندى يەنە بەزى رەڭدار

ساپال قاچا سۇنۇقلىرىنى تاپقان (خۇاڭ ۋېنبى ئەسىرىنىڭ 2 ـ ، 3 ـ بەتلىرىدىكى سۈرەتكە قارىڭ) . ئۇ بۇ ساپال قاچىلار بەلكىم ، يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ بولۇشى مۇمكىن ، « بىراق ، مىلادىيەدىن كې-يىنكى بىر مەزگىللەردىمۇ داۋاملىق ئىشلىتىلگەن » دەپ قارىغان . بۇ خارابىنىڭ شىمالىدىكى بىر قەبرىدىن ئۇ يەنە بىر تاش پالتا تاپقان ھەم ئۇنى يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ ، دەپ ھۆكۈم قىلغان . ئۇ ، ئۆز ئەسىرىدىكى رەسىم 2 : 20 دە كۆرسىتىلگەن قىزىل ساپالدىن ئىشلەنگەن قاچىنىڭ دەۋرىنى ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى زامانلارغا مەنسۇپ بولسىمۇ ، لېكىن مىلادىيەدىن كېيىنمۇ داۋاملىق ئىشلىتىلگەن ، دەپ پەرەز قىلغان (3 ـ رەسىمگە قارىڭ) .

خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندى يىغىۋالغان بۇيۇملارنىڭ ئۆزىنى كۆرمىگە-نىدىم ، مېنىڭ ئۇ بۇيۇملارغا بولغان تەسىراتىم پەقەت قىستۇرما سۈرەتكە قاراپلا بولغان . مېنىڭ قارىشىمچە ، خۇاڭ ۋېنبى مەدەنىيەت يادىكارلىقلـ-رىنىڭ دەۋرىنى بەك كېيىن بېكىتىپ قويغان ، ئۇنى مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 500 ـ يىللارغا مەنسۇپ ، دەپ بېكىتكەن بولسا ، بەلكىم ئەمەلىي ئەھۋالغا يېقىنراق كەلگەن بولاتتى .

خۇاڭ ۋېنبى ئەسىرىنىڭ 17 : 12 رەسىمدە كۆرۈلگەن يۇمىلاق نو شەكىللىك ساپال قاچىلار ، ئاندېرسن گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى جىنفەن ① رايونىدا بايقىغان كومزەك (شاجىن مەزگىلىنىڭ ②) كە بەك ئوخـ-شايدۇ ، ئاشۇ كومزەكلەر بىلەن تەڭلا قېزىۋېلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە يەنە ئوردوس ئۇسلۇبىدىكى بىرونزا بېزەكلەرمۇ بار . ئاندېرسن ئۇلارنىڭ دەۋ-رىنى مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 500 ـ يىللار ياكى ئۇنىڭدىن سەل كېيىنرەك دەۋرگە توغرا كېلىدۇ ، دەپ بېكىتكەن .

نو شەكىللىك بۇ ساپال قاچىلار شەكىل جەھەتتىن ساپال قا-

① جىنفەن ـــ ھازىرقى مىنچىڭ .

② شاجىن ـــ جۇڭگودىكى ئىپتىدائىي مەدەنىيەت خارابىلىرىدىن بىرى . ئان-دېرسن شاجىن مەزگىلى ، جۇڭگونىڭ ئىپتىدائىي مەدەنىيىتىنىڭ ئالتە تارماق مەزگىلىنىڭ ئاخىرقى بىرى ، دەپ ئايرىغان .

چىلارغا تامامەن ئوخشمايدۇ ، خۇاڭ ۋېنبى ئۇلارنى لوپنۇر رايونىدىن قېزىۋېلىنغان سىرلىق ياغاچ قاچىلارغا بەكرەك ئوخشايدۇ ، دەپ قارايدۇ . بۇنداق ئوخشاشلىق دەۋرنىڭ چوقۇم ئوخشاشلىقىدىن دېرەك بېرىۋەمەيدۇ . لوپ نۇرنىڭ ياغاچتىن ياسالغان بۇيۇملىرى روشەنكى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىن كىرگەن خەنزۇلارنىڭ بۇيۇملىرى ، ئۇلارنىڭ دەۋرى ئەڭ بالدۇر بولغانلىقىدىن مىلادىيەدىن بىر ئەسىر بۇرۇن ئەمەس . لېكىن ، نو شەكىللىك ساپال قاچىلارنىڭ شەكلى ئۇلاردىن تېخىمۇ بۇرۇنقى خەنزۇلارغا مەنسۇپ بولمىغان ياغاچتىن ياسالغان بۇيۇملار بىلەن مۇناسىۋەتلىك .

مۇبادا ، خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندى رەڭدار كومزەك ۋە نو شەكىللىك ساپال قاچىلارنى تاپقان قەبرىلەرنىڭ ئىشلىتىلگەن يىل چېكى ئانچە ئۇزۇن ئەمەس بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا ئوخشايدىغان تېپلاردىكى ئاشۇ ساپال قاچىلارنىڭ دەۋرى بىر ـ بىرىدىن ئانچە يىراق بولمىغان بولۇشى مۇمكىن . بىز بۇ ئىككىسىنىڭ دەۋرىنى مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 500 ـ يىللىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ، دەپ بېكىتسەك بولىدۇ . مەن توقسۇندا تاپقان ساپال پارچىسىنى خۇاڭ ۋېنبى تاپقان كومزەك بىلەن سېلىشتۇرغاندا بىرئاز رودىمېنتلىشىش بولغان ، بىراق بۇنداق پەرق بۇ ئىككىسىنىڭ دەۋرىدە ئوخشىماسلىق بار ، دەپ كەتكۈدەك ئۇنچىۋالا زورمۇ ئەمەس .

تۇرپان ئويمانلىقىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى بايقاشلار ئاندېرسىنىڭ شاجىن مەزگىلى بىلەن ماس كېلىدۇ ، گەرچە ئىككى جايدىن تېپىلغان رەڭلىك ساپاللاردا ئوخشاشلىق بولمىسىمۇ .

چەرچەن ساپال لوڭقىسى

1928 ـ يىلى ئاۋغۇست چەرچەندە ، مەن جۇڭگولۇق سودىگەرنىڭ قولىدىن Pl.1 دە كۆرسىتىلگەن چىرايلىق ساپال لوڭقىنى سېتىۋالدىم . ساتقۇچىنىڭ ئېيتىشچە ، بۇ لوڭقا ھازىرقى چەرچەن بوستانلىقىدىن

نىڭ چېت ياقىسىدىكى كونا شەھەر[1] دىن كەلگەنكەن ، بۇ خارابىگە ئالاقىدار ئەھۋاللارنى كىتابىمىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قىسمىدا مۇھاكىمە قىلماقچى . بۇگۈنكى كۈنلۈكتە بۇ ساپال لوڭقىنىڭ تېپىلغان جايىنىڭ زادى قەيەر ئىكەنلىكىنى بىلىش مۇمكىن ئەمەس . ئومۇمەن يەرلىك كىشىلەر ماڭا ھەرقانداق بىر نەرسىنى سېتىپ بەرمەكچى بولسا ، مەيلى ئۇ نەرسىلەرنىڭ دەۋرىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىردەكلا « كونا شەھەردىن تاپقان » دېيىشىدۇ . ۋەھالەنكى ، كۆپىنچە ھاللاردا ئۇلارنىڭ دېگەنلىرى راست چىقاتتى . كونا شەھەرنىڭ قەدىمىي ئىزىنىڭ تارىخىي دەۋرى ھەرگىزمۇ خەن سۇلالىسىدىن بۇرۇن بولماستىن ، كۆپىنچىسى سۇڭ ، يۈەن سۇلالىلىرىگە مەنسۇپ بولىدۇ . بىراق ، شۇنى خىياللا مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇكى ، بۇ ساپال لوڭقا خەن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەرگە مەنسۇپ بۇيۇم ئىدى . مېنىڭچە ئۇنى تېپىۋالغۇچىلارنىڭ ناھايىتى يىراق جايلاردىن ، مەقسەتلىك ھالدا چەرچەن دەريالىق ۋادىسىغا ئېلىپ كېلىش ئىمكانىيىتى مەۋجۇت ئەمەس . مۇبادا ، ئۇ ئەمەلىيەتتە كونا شەھەر ئىچىدىن قېزىۋېلىنمىغان دېيىلگەن تەقدىردىمۇ ، ئۇنىڭ تېپىلغان جايى چوقۇم چەرچەن رايونىنىڭ ئۆزىدە .

تۆۋەندىكى تەپسىلىي جەدۋەل ۋە Pl.1 لاردىن لوڭقا گەۋدىسىنىڭ شارسىمان ئىكەنلىكىنى ، بوينىنىڭ سەل يۇقىرىغا قاراپ چوڭايتىلغانلىقىنى بىلۈۋالغىلى بولىدۇ . ئەڭ تۆۋەن قىسمىدىن باشقا ، لوڭقىنىڭ ھەممىلا يېرىگە رەڭدار نەقىش سىزىلغان ، قىزىل ساپال لېيى ئۈستىگە قارا ۋە سۈت رەڭدىن ئىبارەت ئىككى خىل رەڭ بېرىلگەن . لوڭقىنىڭ بوينىغا رومبا شەكىللىك تور چاقماق نۇسخا سىزىلغان ، لوڭقىنىڭ گەۋدىسى بىر خىل « يالقۇن نۇسخا » ھەم ئېقىن سۇ نۇسخىسىدىن ئىبارەت . رەڭدار نەقىشلىرى ئىنتايىن نەپىس بولۇپ ، كىشىگە ھۇزۇر بەخش ئېتىدۇ . فوتو سۈرەتتىن ئەسلىدىكى بۇيۇمنىڭ ئىللىقلىق ، يېقىملىق تۇيغۇسىنى ھەقىقىي تۇردە ھېس قىلىش مۇمكىن ئەمەس . لېيى كاۋا چېچىكى سېرىق ،

① بۇ يەردە دېيىلۋاتقان « كونا شەھەر » چەرچەندىكى قەدىمكى شەھەرنى كۆرسىتىدۇ .

خىلى نېپىز بۇيۇم بولۇپ ، ھامان كىشىلەرنىڭ توقسۇن ساپال قاچىلىرىغا بولغان ئەسلىمىلىرىنى قوزغىتالايدۇ .

لوڭقىنىڭ شەكلى گۈزەل رەڭدار نەقىشلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە ، بىردىنبىر لايىھىسىنى شەكىللەندۈرگەن ، مانا بۇ بىزنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋال ئاستىدا بۇگۈنگىچە ئۇنىڭ دەۋرىنى توغرا بېكىتەلەيدىغان ئىقتانلىقىمىزنىڭ سەۋەبى ، ئۇ يا پروفېسسور ئاندېرسن جۇڭگونىڭ غەربىي شىمال رايونىدا تاپقان رەڭدار ساپالغا ئوخشايدۇ ، يا ھىندىستان ، يېقىن شەرق ياكى شەرقىي جەنۇبىي ياۋروپا رايونىنىڭ رەڭدار نەقىشلىك ساپال قاچىلىرىغا ئوخشايدۇ .

لوڭقا ئاغزىنىڭ ئىچكى قىسمىدا توقسۇن ساپال پارچىلىرىدا كۆرۈنگەن قارا رەڭلىك چاتما ئۈچ بۇلۇڭلۇق نۇسخا بار . ئۇنىڭدىن باشقا ، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بەزىبىر ئاساسلىق ئوخشاشلىقلار مەۋجۇت ، مەسىلەن ، گۈرۈپپىلاشقان ھالدا تىك يۆنىلىشلىك قاتار ـ قاتار گۈل نۇسخىلار كۆرۈنىدۇ ، بىراق توقسۇن ساپال قاچىلىرىنىڭ شەكلىدە روشەنلىشىش كۆرۈلگەن ، رەڭدار نەقىشلىرىمۇ بىرقەدەر ئاددىي بولغان . مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ، چەرچەن ساپال لوڭقىسى دەۋر جەھەتتىن توقسۇن ساپال قاچىسىدىن قەدىمىيرەك كۆرۈنىدۇ . ساپال لوڭقىنىڭ ئۈسلۇبى ، رەڭلىرى ۋە سۈپىتىگە قاراپ ھۆكۈم قىلساق ، ئۇ مىس قورال بىلەن تاش قورال تەڭ ئىشلىتىلگەن دەۋرگە توغرا كېلىدىغاندەك قىلىدۇ .

ئاراتام ، سىگگىم ، توقسۇن ، چەرچەنلەردە يىغۇبلىنغان بۇيۇملارنىڭ تەپسىلىي جەدۋىلى

ئارا تامدىن يىغۇبلىنغان بۇيۇملار

K.13328:1 ساپال پارچىسى ، قاچىنىڭ گىرۋىكى . يۇقىرىقى بۆلىكىدە قارا رەڭلىك ، ئوتتۇرىسى كاۋاك ئۈچ بۇلۇڭ نۇسخا بار ، گىرۋىكى ئۆز ۋاقتىدا بەلكىم قاچىنىڭ تۇتقۇچى بىلەن تۇتاشقان بولۇشى مۇمكىن . قىزىل ساپال ، لېيىنىڭ قېلىنلىقى 5 مىللىمېتىر . Pl. 2:1 گە قارالسۇن .

K.13328:2 ساپال پارچىسى ، لېيى نېپىز قاچىنىڭ گىرۋىكى . سۈس قىزىل رەڭ ، گىرۋىكىنى بويلاپ قارا رەڭلىك سىزىق نۇسخىسى بار .

K.13328:3 ساپال پارچىسى ، چوڭ ئېغىزلىق قاچىنىڭ قۇرساق قىسمى . ئاغزىنىڭ ئىچى تەرىپىدە بىر سىزىق ئىزى بار ھەم تەك شەكىلدە قارا رەڭ سىزىق نۇسخىسى سىزىلغان ، قىزىل ساپال .

K.13328:4 ساپال پارچىسى ، قاچىنىڭ بويۇن قىسمى . قارا رەڭدىكى تەك يۆنىلىشلىك سىزىق نۇسخىسى قاچىنىڭ ئاغزىدىن تۆۋەن تەرىپىگە قاراپ 1 سانتىمېتىر ئىچكىرىلەيدۇ . ساپىلى سۈس قىزىل رەڭدە ، تېشى توق قىزىل رەڭدە بويالغان .

K.13328:5 ئۇششاق ساپال پارچىلىرى ، بىر كىچىك ساپال قاچىنىڭ بويۇن قىسمى . قاچىنىڭ ئاغزىغا يېقىن جايدا بىرئاز قىسقا تەك يۆنىلىشلىك قارا سىزىق نۇسخىسى بار ، ساپىلى سۈس قىزىل .

K.13328:6 ساپال پارچىسى ، ئاغزى كەڭ ھېجىرىنىڭ گىرۋىكى . ئاغزىنىڭ ئىچى تەرىپىنى بويلاپ ، 2 سانتىمېتىر قېلىنلىقتا قىزىل سىزىق بار . تاشقى يۈزىگە بەلكىم ،قىزىل رەڭ بېرىلگەن بولۇشى مۇمكىن . لېيى قېلىن ، سۈس قىزىل رەڭ .

K.13328:7—8 ھالقىسىمان ئىككى ساپال قاچا تۇتقۇچىنىڭ سۈنۈق بۆلىكى . قىزىل ساپال لېيى ئۇستىگە قارا رەڭدە « شەمشاد ، شاخ نۇسخىلىرى » سىزىلغان ، سۈس قىزىل ساپال .

K.13328:9 ساپال قاچا تۇتقۇچىنىڭ سۇنۇق بۆلىكى . تۇتقۇچىنىڭ يۇقىرىقى قىسمى قاچىنىڭ ئاغزى بىلەن تۇتىشىدۇ . قارا رەڭلىك ئىزى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ ، قىزىل ساپال .

K.13328:10 ساپال قاچا تۇتقۇچىنىڭ سۇنۇق بۆلىكى ، ناھايىتى يىرىك ، تېشىغا قىزىل رەڭ بېرىلگەن . كەڭلىكى 27 مىللىمېتىر .

K.13328:11 ئېگىز بويۇنلۇق بىر قاچىنىڭ سۇنۇقى . ئېگىزلىكى ناھايىتى روشەن ، ئىچى تەرىپىدە قارا رەڭلىك تۆت سىزىقلىق نۇسخا بار ، ئۇ بەلكىم تەك يۆنىلىشلىك تىزىق بولسا كېرەك ، قىزىل ساپال .

K.13328:12 ساپالنىڭ كىچىك پارچىلىرى ، قىزىل تەگلىك ئۇستىگە قارا رەڭلىك تور شەكىللىك نۇسخا چېقىرىلغان .

K.13328:13 ساپالنىڭ كىچىك پارچىلىرى ، توق قىزىل تەگلىك ئۇستىگە قارا رەڭلىك ئىنچىكە سىزىق نۇسخا چېقىرىلغان . بۇ بەلكىم « شەمشاد ، شاخ نۇسخىلىرى » نىڭ بىر قىسمى بولسا كېرەك . ساپالنىڭ رەڭگى سۇس قىزىل . Pl. 2:4 گە قارالسۇن .

K.13328:14—27 بىرقانچە قاچا ـ قۇچىلارنىڭ كىچىك سۇنۇق پارچىلىرىدىن 14 پارچە . بۇلارنىڭ ھەممىسىدە بىرئاز توق قىزىل كۆرۈنىدىغان تەگلىك ئۇستىگە ، بىرقانچە قۇردىن قارا رەڭلىك سىزىق نۇسخىلىرى چېقىرىلغان . ھەممىسىلا قىزىل ساپال . لېيېنىڭ قېلىنلىقى 3 ـــ 8 مىللىمېتىر . بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 16 ـ سىنى Pl. 2:2 دىن كۆرۈڭ .

K.13328:28 خېلى چوڭ تىپلىق بىر قاچىنىڭ سۇنۇق پارچىسى . سۆسۈن رەڭ سىزىقتىن شەكىللەنگەن ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بار ، بۇلۇڭنىڭ ئۇچىغا ئىچى تەرىپىدىن كىچىك توچكا چېكىلگەن ، ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىنىڭ تاشقى قىسمىغا ، سۇس قوڭۇر رەڭدە ساپال تەگلىكى بېرىلگەن . ساپال سۇس قىزىل رەڭدە .

K.13328:29—40 12 دانە ساپال پارچىسى . قارا ياكى توق قىزىل رەڭلىك سىزما ئىزى بار ، ساپال توق ـ سۇسلۇقى تەكشى بولمىغان قىزىل رەڭدە .

K.13328:41—43 ئۇچ پارچە ساپال سۇنۇقى . توق قىزىل رەڭلىك سىزما ئىزى بار ، ساپال رەڭگى سۇس قىزىل ياكى قىزغۇچ سېرىق .

K.13328:44 خېلى يوغان بىر جامنىڭ گىرۇىكى . تىك يۆنىلىشلىك ھالقسىمان تۇتقۇچى بار ، قىزىل ساپال .

K.13328:45—47 ئۇچ ساپال پارچىسى ، ھەربىر پارچىنىڭ ئۇستىدە بىرقەدەر ئېنىق كۆرۈنىدىغان ، چوڭقۇر پاتۇرۇلغان بارماق ئىزى نۇسخىلىق زىچ سىزىق بار . بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 46 ـ سى رەڭلىك ساپالدىن قوپالراق . 45 ـ نى Pl. 32:6 دىن كۆرۈڭ .

K.13328:48 ساپال پارچىسى ، كىچىك ساپال قاچىنىڭ غول قىسمى . ئەگرى چېقىرىلغان زىچ سىزىق بار ، ئۇستىدە يانتۇ يۆنىلىشلىك بېسىلغان نۇسخا كۆرۈنىدۇ . قاتتىق پىشۇرۇلغان قىزىل ساپال .

K.13328:49 ساپال پارچىسى ، چوڭ بىر قاچىنىڭ پارچىسى . ئۇنىڭ ئۇستىدىكى بېرىم شار شەكىللىك زىچ سىزىق قاچىنىڭ تۇتقۇچىنى شەكىللەندۈرگەن ، تۇتقۇچ ئۇستىدە بىر تال كىچىك ياغاچ بىلەن بېسىپ چىقارغان چوڭقۇر ئىز بار ، ساپالنىڭ سۈپىتى 46 ـ گە ئوخشايدۇ ، Pl. 32:5 گە قارالسۇن .

K.13328:50 ئىنتايىن كىچىك بىر قاچىنىڭ گىرۇىكى ، قىسقا بوينىدا تىك يۆنىلىشلىك سىزىلغان كىچىككىنە بىر قۇر سىزىق بار . سېرىق ساپال لېيېنىڭ قېلىنلىقى 4 مىللىمېتىر . Pl. 32:7 گە قارالسۇن .

K.13328:51 قاچا ئاغزىنىڭ گىرۇىكى . گىرۇەكنىڭ چۆرىسىنى ياقىلاپ « + » نۇسخىسى چېكىلگەن . ساپالنىڭ تەگلىكىگە يېشىل رەڭ ئىشلەتكەن . سۈپىتى باشقا ساپال پارچىلىرىغا ئوخشمايدۇ .

K.13382:52 لېيې نېپىز ساپال ، سىرتىدا ئەڭ ئاخىرقى قېتىم سېپتا پىششىقلاۋاتقان چاغدا قېپقالغان يول ـ سىزىق نۇسخا بار .

K.13382:53—55 ئۇچ پارچە ساپال سۇنۇقى ، ئۇ بەلكىم بىر دانە قاچىنىڭ بولۇشى مۇمكىن . چېكىلگەن سىدام ھالقا ۋە ئۇچ چىشلىق سايماندا ئويۇلغان يول ـ يول سىزىقچىلار بار . بۇ بىرقانچە پارچە ساپال قاچا سۇنۇقلىرى 52 ـ نومۇرلۇق ساپال پارچىسى ، بەلكىم بۇ قېتىم قېزىۋېلىنغان باشقا ساپال پارچىلىرىنىڭ مەدەنىيەت دەۋرىدىن كېيىنرەك بولۇشى مۇمكىن .

K.13328:56 چوڭ ساپال پارچىسى ، لېيې قېلىن قاچىلارنىڭ پارچىلىرى بولۇشى كېرەك ، تۆپىسىدە مەقسەتسىزلا ئويۇپ قويۇلغان سىزىقچىلار بار . سۇس قىزىل ساپال ، سۈپىتى قاتتىق .

K.13328:57 قورسىقى يوغان كومزەك ئاغزىنىڭ گىرۇىكى ، ئاغزىنىڭ گىرۇىكى سىرتقا ئۆرۈلگەن بولۇپ ، غول قىسمى بىلەن تۇتىشىدۇ . لېيې قېلىن ، سۇس قىزىل ساپال ، كومزەك ئاغزىنىڭ دىئامېترى تەخمىنەن 19 سانتىمېتىر .

K.13328:58—63 ئالته پارچه كىچىك ساپال سۇنۇقى ، ھەممىسلا قاچىنىڭ گىرۋىكى .

K.13328:64 ساپال پارچىسى ، كىچىك بىر قاچىنىڭ شارسىمان گەۋدىسىنىڭ بىر قىسمى . يېرىم شار شەكىللىك قاچا تۇتقۇچى بار ، تۇتقۇچ ئۇزۇنلۇقى 15 مىللىمېتىر ، سۇس قىزىل ساپال .

K.1332:8:65—88 ئوخشىمىغان دەرىجىدە سۇنغان ساپال قاچىلارنىڭ 24 پارچە ھالقىسىمان تۇتقۇچىنىڭ سۇنۇق پارچىلىرى . كۆپىنچىسىنىڭ سۇنغان يۇزى ياپياق ھالەتتە بولۇپ ، تۇخۇم شەكىلدە سۇنغانلىرىمۇ بار . بەزى يېرى توق ، بەزى يېرى سۇس قىزىل ساپال . تۇتقۇچنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 2 ـــ 3 سانتىمېتىر .

K.13328:89 كىچىك ساپال پارچىسى ، تىك يۇنىلىشلىك ئاسما قۇلقى بار . ساپال پارچىسىنىڭ ئىككى يۈزىدىن بىر ـ بىرىگە قارىتىپ تۆشۈك ئېچىلغان ، بىراق بۇ ئىككى تۆشۈك تۇتاشمىغان . قارا رەڭدە بويالغان ئىزلىرى بار ، قىزىل ساپال .

K.13328:90 ساپال قاچىنىڭ تۇتقۇچى ، تۇتقۇچنىڭ شەكلى 49 ـ بىلەن ئوخشاش بولۇشى مۇمكىن .

K.13328:91 تىك يۇنىلىشلىك ئاسما قۇلاقنىڭ سۇنۇقى ، 89 ـ قۇلاقتىن يوغان ، ئۇستىدە تېشىلگەن تۆشۈك بار . ساپال قىزغۇچ قوڭۇر رەڭدە .

K.13328:92—97 پۈتۈنلەي قاچا ـ قۇچىلارنىڭ تۈز تېگى ، قىزىل ساپال .

K.13328:98 ئۇنىڭ تەكتىدە ھور ئۆتىدىغان تۆشۈك بار ، ساپال سۇس قىزىل رەڭدە .

K.13328:99—120 بىر گۇرۇپپا ساپال پارچىلىرى ، سۈپىتىنىڭ ياخشى ـ يامانلىقى تەكشى ئەمەس . 118 ـ نومۇرلۇقى سۇر كۈل رەڭ بولغاندىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى قىزىل ساپال .

K.13328:121 كۈل رەڭ ساپال . دىئامېترى 47 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 7 مىللىمېتىر .

K.13328:122—124 ساپالنىڭ ئۈچ پارچە سۇنۇقى .

K.13328:125 بىر ساپال بۇيۇمنىڭ سۇنۇقى ، بۇ بۇيۇم كومۇرەككە ئوخشىمايدۇ . كاۋا چېچىكى سېرىق رەڭلىك ساپال .

K.13328:126 تاش ئوتىغۇچنىڭ چوڭ يېرىمى ياكى تاش بولقا ، سۈپىتى چىڭ كۈل رەڭ تاشتىن ياسالغان . ئۇنىڭ كەڭ يۈزىدە ساپ بىكىتىدىغان تۆشۈك بار . ئومۇمىي گەۋدىسى تۇخۇم شەكىلدە . ئۇچلىرىدا ئۇپرىغان ئىزلار بار . ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 15 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 10 سانتىمېتىر ، قېلىنلىقى 4 سانتىمېتىر ، Pl.4:21 گە قارالسۇن .

سىگگىم ئېغىزىدا يىغۇلىنىغان بۇيۇملار

K.13329:1 ساپال پارچىسى ، بىرەر قاچىنىڭ ئاغزىنىڭ گىرۋىكى بولسا كېرەك . ئاغزىنى بويلاپ سىرتىغا قارا رەڭ بېرىلگەن ، ئاشۇ قارا رەڭلىك سىزىقنى بويلاپ تۆۋىنىدە ئارىلىقى ناھايىتى يېقىن سىزىلغان تىك يۇنىلىشلىك ئىككى قارا سىزىق بار . قىزىل ساپال ، سۈپىتى قاتتىق . لېيىغا يىرىك قۇم ئارىلاشتۇرۇلغان . Pl.2:5 گە قارالسۇن .

K.13329:2—3 ئىككى ساپال قاچا پارچىسى ، 1 ـ سىگە ئوخشاش تېپتىكى قاچىنىڭ پارچىلىرى ئىكەنلىكى روشەن . بۇ ئىككى پارچە سۇنۇق ساپالدا ئوخشاشلا ئارىلىقى ناھايىتى يېقىن قارا سىزىق بار .

K.13329:4—7 ساپال قاچىنىڭ تۆت پارچە كىچىك سۇنۇقى . ھېجىرىنىڭ گىرۋىكىنىڭ سۇنۇقى . ئۇلاردىن ئىككىسىنىڭ ئاغزىنى بويلاپ قارا سىزىقچىلار بار .

K.13329:8 ساپال پارچىسى ، قىزىل تەگلىكى ئۇستىگە بىرنەچچە قۇر قارا رەڭلىك سىزىق چۇشۇرۇلگەن . كەڭ يوللۇق نۇسخا كەڭ بۇلۇڭ ھالىتىنى شەكىللەندۈرگەن ، ئىنچىكە سىزىقچىلار كىرىشكەن ھالەتتىكى نۇسخىنى شەكىللەندۈرگەن . Pl.2:6 گە قارالسۇن .

K.13329:9—16 سەككىز پارچە كىچىك ساپال قاچا سۇنۇقى ، قارا يوللۇق نۇسخىسى بار ، 8 ـ بىلەن ئوخشاش قاچا بولۇشى مۇمكىن .

K.13329:17 قارا يوللۇق نۇسخىسى بار ساپال پارچىسى ، يولـ

لۇق نۇسخىسىنىڭ تىزىلىشى 8 ـ گە ئوخشايدۇ ، بىراق قۇر ئارىلىقلىرى تارراق .

K.13329:18—19 قارا يوللۇق نۇسخىسى بار ئىككى پارچە ساپال قاچا سۇنۇقى ، بەلكىم 17 ـ بىلەن ئوخشاش قاچىنىڭ پارچىلىرى بولۇشى مۇمكىن .

K.13329:20 جۇپلەشكە بولىدىغان ئىككى پارچە ساپال سۇنۇقى ، قارا رەڭلىك تار سىزىق نۇسخىسى بار . قېلىنلىقى باشقا ساپال پارچىلىرىنىڭ قېلىنلىقىنىڭ يېرىمىغا تەڭ كېلىدۇ . 1 ـ سۇرەتكە قارالا .

K.13329:21 ياپياڭ قارا سىزىقچە نۇسخىلىق كىچىك ساپال پارچىسى .

K.13329:22 بىر كىچىك ساپال قاچىنىڭ ھالقىسىمان تۇتقۇچىنىڭ سۇنۇقى ، قارا رەڭلىك سىزما ئىزى بار .

توقسۇندىن يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار

K.13331:1 ساپال قاچىنىڭ ئۆزۈن تۇتقۇچى . قىزىل تەڭلىك ئۇستىگە بىرقانچە گۈرۈپپا قارا رەڭلىك قىيپاش يوللۇق نۇسخا سىزىلغان ، ھەربىر گۈرۈپپىدا ئۇچ يول ياپياڭ سىزىقچە بار . تۇتقۇچىنىڭ ئەتراپى قارا بويالغان . ساپال سۇس قىزىل رەڭدە ، تۇتقۇچىنىڭ ئۆزۈنلۇقى 11 مىللىمېتىر Pl. 2:7 . گە قارالا .

K.13331:2 ساپال قاچا تۇتقۇچىنىڭ ئۇستى بۆلىكى ، 1 ـ نىڭ شەكلى ۋە سىزما نۇسخىسىغا ئوخشايدۇ ، لېكىن سىزىلىشى 1 ـ نىڭكىدەك ئوچۇق ئەمەس . ھەربىر گۈرۈپپا سىزىلمىدا ئىككى قارا سىزىقچە بولۇشى مۇمكىن . تۇتقۇچىنىڭ يۇقىرى بۆلىكى بىلەن قاچىنىڭ ئاغزى تۇتىشىدۇ .

K.13331:3 ساپال قاچا تۇتقۇچىنىڭ ئۇستى بۆلىكى ، 2 ـ بەلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، ئۇچ سىزىقى بىر گۈرۈپپا قىلىنغان ھالدا قارا رەڭلىك قىيپاش سىزىقلىق نۇسخا چىقىرىلغان .

K.13331:4 قاچىلارنىڭ ئۆزۈن تۇتقۇچى ، ئالدىدىكى بىرنەچچىسىگە قارىغاندا تار ، ئۇستىدە ئۇچ گۈرۈپپا قارا سىزما بار ، ھەر گۈ-

رۇپپا تۆت سىزىق بولۇپ ، خەت شەكلىدە قاتار رەت قىلىنغان . تۇتقۇچىنىڭ كەڭلىكى 18 مىللىمېتىر .

K.13331:5 4 ـ گە ئوخشاپ كېتىدىغان ساپال قاچا تۇتقۇچىنىڭ سۇنۇق بۆلىكى ، ھەربىر گۈرۈپپا رەڭدار سىزمىدا ئۇچتىن قارا سىزىقچىلار بار . تۇتقۇچىنىڭ كەڭلىكى 17 مىللىمېتىر .

K.13331:6 ساپال قاچا تۇتقۇچى ، بىر قۇر قارا « Z » شەكلىدىك سىزىق نۇسخىلار چىقىرىلغان ، گىرۋەكىدە يان سىزىقلىرى بار ، يان سىزىقلىرى ئارىسىدا قىسقا قىيپاش سىزىقلار بار . تۇتقۇچىنىڭ كەڭلىكى 18 ـــ 20 مىللىمېتىر .

K.13331:7—15 بىرقەدەر كىچىك ساپال قاچا تۇتقۇچىنىڭ يەتتە پارچە سۇنۇقى ، ئۇلارنىڭ شەكلى ۋە رەڭلىك سىزمىلىرى ئالدىدىكى بىرقانچە مىساللارغا ئوخشايدۇ . تۇتقۇچىنىڭ كەڭلىكى 10 ـــ 22 مىللىمېتىرغىچە ئوخشىمايدۇ .

K.13331:16 بىرقەدەر كىچىك ساپال قاچا تۇتقۇچىنىڭ يەتتە پارچە سۇنۇقى ، ئۇستىدىكى رەڭدار سىزمىلار ئۆچۈپ كېتەي دەپ قالغان .

K.13331:17 كىچىك بىر قاچا ئاغزىنىڭ سۇنۇق گىرۋىكى ، قاچىنىڭ بويۇن قىسمى ئېنىق ئەمەس . ئاغزىنىڭ گىرۋەكىدە تۇتقۇچىنىڭ سۇنۇق بۆلىكى بار ، ساپالنىڭ تاشقى سىرى قاچىنىڭ ئىچىدىن ئېغىز گىرۋەكىنىڭ تۆۋەندىكى 2 ـــ 3 سانتىمېتىر كېلىدىغان جايغىچە يېتىپ بارىدۇ . سىرتقى تەرىپىگە قارا رەڭلىك تىك يۆنىلىشلىك سىزىقچىلار سىزىلغان ، ئېغىز گىرۋەكىنىڭ ئىچى تەرىپىگە بىر قۇر قارا ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخا سىزىلغان ، قاچىنىڭ تۇتقۇچىغا قارا رەڭدە قىيپاش سىزىقچە سىزىلغان ، ساپال رەڭگى سۇس قىزىل ، ئاز مىقداردا شىبغىل ئارىلاشتۇرۇلغان . لېيىنىڭ قېلىنلىقى تەخمىنەن 4 مىللىمېتىر . 2 ـ سۈرەتكە قارالا .

K.13331:18 كىچىك ساپال پارچىسى ، ساپال قاچا ئاغزىنىڭ گىرۋىكى . قاچا تۇتقۇچىنىڭ ئىزى بار ، ئاغزىنىڭ ئىچى تەرىپىدىكى

چاتما ئۈچ بۇلۇڭ نۇسخىسى ـــ بىردىنبىر رەڭدار سىزىلغان نۇسخا ھېـ سابلىنىدۇ .

K.13331:19 ساپال پارچىسى ، بۇ قاچىنىڭ گەۋدىسى شار شەكلىگە بىرئاز ئوخشىشپ كېتىدۇ ، تۆۋۈندە بىر تۇتقۇچى بار . تېشى قىزىل ، قارا رەڭلىك تىك يۇنىلىشلىك نۇسخا بار . ساپالنىڭ رەڭگى سۇس قىزىل (قىزىل توپىلىق ساپال قاچا) . تەگلىكى چوقۇم يۇمىلاق شەكىلدە بولۇشى مۇمكىن .

K.13331:20—38 19 پارچە ساپال پارچىسى ، ھەممىسلا كىـ چىك تىپلىق قاچا ئاغزىنىڭ گىرۋىكى . ئۇنىڭ شەكلى ۋە رەڭدار سىزـ مىلىرى 17 ـ گە ئوخشاپ كېتىدۇ . ئۇنىڭ ئىچىدىكى 20 ـ نى 2 ـ سۇـ رەتتىن كۆرۈڭ ، مەزكۇر قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكىنىڭ دىئامېترى 10 ـــ 11 سانتىمېتىر كېلىدۇ .

K.13331:39 13 پارچە ئۇششاق ساپال پارچىسى ، ھەممىسى قاچا ئاغزىنىڭ گىرۋىكى بولۇپ ، ئالدىدىكى بىرقانچە مىسىللارغا ئوخشـ شىپ كېتىدۇ . رەڭدار نۇسخىلىرى پەرق ئەتكىلى بولماس بولۇپ كەتـ كەن .

K.13331:40—84 45 پارچە ساپال قاچا سۇنۇقى ، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن بىرقانچە تىپلىق ساپال قاچىلارغا ئوخشايدۇ ، بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 40 ـ نى Pl. 2:9 دىن كۆرۈڭ ، 42 ـ نى Pl. 2:8 دىن كۆـ رۈڭ .

K.13331:85—86 خىلمۇخىل ساپال پارچىلىرى ، بەزىلىرىدە يۇقىرىدىكى مىسىللارغا ئوخشاپ كېتىدىغان رەڭدار سىزمىلار بار ، بارلىق ساپال پارچىلىرىنىڭ سۇنۇقى ئوخشاش سۇپەتلىك .

K.13331:87 بىر پارچە كىچىك سۇر يېشىل چاقماق تاش بوـ لۇپ ، بىرمۇنچە ئوكشىغان ئىزلار بار .

K.13331:88 ئىنسانلار سۆڭىكى ۋە چىشنىڭ بىرقانچە كىچىك پارچىلىرى .

چەرچەندىن يىغۇلىنغان بۇيۇم (مەزكۇر بۇيۇم كىشىلەرنىڭ قولىدىن

سېتۇۋىلىنغان ، سېتىپ بەرگۈچىنىڭ ئېيتىشىچە ئۇنى كونا شەھەردىن تاپقانىكەن)

K.13334 رەڭدار ساپال لوڭقا ، لوڭقا گەۋدىسى شارسىمان ، بويۇن قىسمى فىسگارموننىڭ ئاۋاز توپچىسىنىڭ شەكلىگە ئوخشاپ كېـ تىدۇ . لوڭقا گەۋدىسىنىڭ ئەڭ توم قىسمى سەل يۇقىرىراق بۆلۈكىدە ، ئىككى يېنىدا مۇناسىپ ھالدا بىردىن كىچىك قۇلقى بار . ساپال سارغۇچ قوڭۇر رەڭدە ، لېيى نېپىز ، لېيىغا ئازراق قۇم ئارىلاشقان . لوڭقا بوينـ ىنىڭ سىرتى سۇس سېرىق رەڭدە بويىلىپ ، ئۇستىدىن قارا رەڭدە چاقـ ماق تور نۇسخىسى چىقىرىلغان . ساپال سىرتىنىڭ سېرىق سىرى لوڭقا ئاغزىنىڭ ئىچكى قىسمىنىڭ تۆۋۈنىگە قاراپ 2 ـــ 3 سانتىمېتىرغىچە بـا ـرىدۇ ، ئاغزىنىڭ ئىچىگە قارا رەڭدە چاتما ئۈچ بۇلۇڭ نۇسخىسى سىزىلـ غان . لوڭقا گەۋدىسى تېشىنىڭ تەگلىكىگە گىل رەڭ بېرىلىپ ، قارا ۋە سۇس سېرىق رەڭدە سىزىلغان . لوڭقا گەۋدىسى بىلەن بويۇنىنىڭ تۇـ تىشىدىغان جايىغا گورىزونتال سىزىق سىزىلىپ ، ئۇنىڭ ئارىلىرىغا ئۈچ قۇر دولقۇنسىمان نۇسخا سىزىلغان . بۇ بىر گۇرۇپپا نەقىش ـ نۇسخـ ـىنىڭ ئاستىدا يەتتە گۇرۇپپا يالقۇن نۇسخىسى بار . « يالقۇن » سۇس سېرىق بويالغان بولۇپ دۇم ھالەتتىكى S شەكلى ھاسىل قىلىنغان . ھەربىر « يالقۇن » نىڭ ئوڭ تەرىپىنىڭ تۆپسىگە ئالتە تېلى بىر گۇرۇپپا قىلىنغان قارا سىزىق نۇسخا چىقىرىلغان ، سىزىقچىلەر « يالقۇن » نى بويلاپ تۆۋەنگە قاراپ ئەگرى ـ بۇگرى چۈشكىنىچە « يالقۇن » نىڭ ئەڭ ئاستىغىچە بارىدۇ . ھەربىر « يالقۇن » نىڭ سول يېنىدا ، يەنە بىر گۇرۇپپا 7 ـــ 9 تالغىچە بولغان قارا سىزىقچە نۇسخا « يالقۇن » نىڭ تەكتىدىن يۇقىرىغا قاراپ « يالقۇن » نى بويلاپ ئەگرى ـ بۇگرى داۋاملاشقىنىچە تۆپسىگە جەم بولىدۇ . لوڭقىنىڭ ئېگىزلىكى 22 سانتـ ىمېتىر ، دىئامېترى 16 سانتىمېتىر ، ئېغىز دىئامېترى 8.7 سانتىمېتىر ، بوينىنىڭ ئېگىزلىكى 8 سانتىمېتىر ، سۈرەت Pl. 1 گە قارالا .

رەڭلىك ساپال ھەققىدە مۇھاكىمە

ئاراتام ، سىڭگىم ئىغىزى ۋە توقسۇنلاردىكى رەڭلىك ساپاللاردا قارىماققا ئورتاقلىق ناھايىتى ئازدەك قىلىدۇ ، ئالدىدىكى ئىككى جايىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشلىق توقسۇننىڭكىگە قارىغاندا كۆپرەكتەك قىلىدۇ . بۇ رەڭلىك ساپاللاردىن جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرى ۋە يېقىن شەرق رايونلىرى بىلەن بولغان زىچ باغلىنىشلار كۆرۈنمەيدۇ . بەلكىم ، سىڭگىم ئىغىزى بۇنىڭدىن مۇستەسنا بولسا كېرەك . نۆۋەتتە شىنجاڭدىن تېپىلغان رەڭلىك ساپاللار خېلىلا چەكلىك ، ئۇلارنى باشقا رايونلاردىن تېپىلغان ئوخشاش تىپلىق بۇيۇملار بىلەن سېلىشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ، ھالبۇكى ھەرقانداق بىر يەكۈننى بەك بالدۇر چىقىرىۋېتىش مۇمكىن ئەمەس ئەلۋەتتە . ۋەھالەنكى ، شۇنچە ئاز مىقداردىكى رەڭلىك ساپال پارچىلىرىمۇ ، بۇنچە چوڭ بىر ئۆلكىدە مىس قوراللار بىلەن تاش قوراللار بىللە ئىشلىتىلگەن دەۋرنىڭ رەڭلىك ساپاللىرى تارقالغانلىقىنى تولۇق چۈشەندۈرەلەيدۇ ، بىراق جۇڭگو ـ شۆبتسىيە غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى ، ئۆزلىرىنىڭ خىزمەتلىرىنى باشلاشتىن بۇرۇن بۇ پاكىتلارنى ھېچكىم بىلمەيتتى . بۇ بايقاشلارنىڭ بەلكىم رەڭلىك ساپال دەۋرىدىكى شىنجاڭنىڭ تارىخىي ئورنىنى تەتقىق قىلىشقا مەلۇم ياردىمى بولۇشى مۇمكىن .

پروفېسسور ئاندېرسن ئاز كەم 20 يىل بۇرۇن ، جۇڭگونىڭ شىمالىي رايونلىرىدا رەڭلىك ساپاللىرى بولغان بىرونزا قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى خارابىلىرىنى بايقىغان چېغىدا ، پۈتۈن دۇنيا-دىكى ئىلىم ـ پەن ئەھلىلىرى ھەيرانلىقتا قالغانىدى . شۇ چاغ-قىچە ، جۇڭگونىڭ تارىختىن بۇرۇنقى مەدەنىيەت تەتقىقاتى بىر بوشلۇق بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى ، رەڭلىك ساپاللارمۇ پەقەت شەرقىي جە-نۇبىي ياۋروپا ۋە يېقىن شەرق رايونلىرىدىلا ئۇچرىغانىدى . جۇڭگو-نىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىگە خاس رەڭلىك ساپاللىرى بىلەن

بىرلىكتە ھازىرقى غەرب ئەللىرى رەڭلىك ساپاللىرىمۇ ئوتتۇرىسىدا ، نۇسخا ـ نەقىش جەھەتتىن مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگىچە ئوخشاشلىقلىرى بولغانلىقى ئۈچۈن ، كىشىلەر شەرق بىلەن غەرب ئوتتۇرىسىدا مەلۇم ئوخشاشلىق مەۋجۇت ، دەپ تونۇپ قالغان . جۇڭگونىڭ رەڭلىك ساپاللىرى ـــ يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە خاس يېقىن شەرق رەڭلىك ساپاللىرىنىڭ ئەۋلادى ، دەپ قارالغان . ساپال لوڭقىلارغا رەڭلىك نەقىش سىزىش سەنئىتىمۇ ، يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى يېقىن شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئۆتۈپ ، جۇڭگوغا كەلگەنلىكىنىڭ دەلىلى ، دەپ قارالغان .

ۋەھالەنكى ، بۇ ساپال قاچىلارنى تاپقان پروفېسسور ئاندېرسن : قاتتىق ، سىستېمىلىق ھالدا خۇلاسىلىسەك ھەمدە مەسىلەرنى ھەرقايسى تەسەۋۋۇرلىرىمىزنىڭ ماھىيىتىدىن ئويلانساق ، يۇقىرىقى خۇلاسىلەرنىڭ نۇرغۇن جەھەتتىن پۈت تىرەپ تۇرالمايدىغانلىقىنى يېتەرلىك دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلىيالمىشىمىز مۇمكىن ، دەپ كۆرسەتكەنىدى . ئاشۇنداق نۇقتىنەزەردە بولغان بەزى كىشىلەر ، كېيىنچە ئۆزلىرىنىڭ نەزەرىيىسىنى تېخىمۇ ئىشەنچلىك ھالدا قوغدىدى ، گەرچە ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ چۈشەنچىسىنىڭ ئاشۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تاپقان كىشىنىڭ جۇڭگوغا بولغان چۈشەنچىسىگە قارىغاندا ، ناھايىتى يېتەرسىز ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلسىمۇ .

ئەلۋەتتە ، ئاندېرسن گەرچە ساپال لوڭقا سەنئىتى غەربتىن شەرققە كۆچكەن ، دەيدىغان نەزەرىيىگە قوشۇلسىمۇ ، لېكىن ئۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە بۇنداق كۆچۈش بەلكىم باشقا بىر يېڭى ، بىرقەدەر يۇقىرى قاتلاملىق مەدەنىيەتنىڭ غەربكە كىرگەنلىكىنى ، يەنى تېخىمۇ ئىلغار دېھقانچىلىق مەدەنىيىتىنىڭ غەربكە كىرگەنلىكىنى نامايان قىلىشى مۇمكىن ، دەپ كۆرسىتىدۇ .

مىڭھىن (Meng hin) كېيىنچە خۇاڭخې مەدەنىيىتىنى ياراتقۇچىلارنى « چوشقا بېقىش مەدەنىيىتىنى ياراتقۇچىلار » (مىڭھىن 1931 ـ يىلى 561 ـ بەتكە قارالسۇن) دەپ ، دېھقانچىلىق مەدەنىيىتىنى ياراتقۇچىلار ئەمەس ، دېگەن . لېكىن ، بارلىق دەللىلەر شۇنى ئىپادىلەيدۇكى ، ياڭشاۋ ئادەملىرى چوشقا بېقىش بىلەن شۇغۇللىنىش بىلەن تەڭ ، ئوخشاشلا دېھقانچىلىق ئىشلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللانغان ، ھازىر ئۇلارنىڭ ھەتتا شال تېرىش بىلەنمۇ شۇغۇللانغانلىقىنى بىلدۇق .

ئاندېرسىنىڭ بايقىشى ، جۇڭگونىڭ شىمالىي رايونلىرىنى كاتتا ياۋروپا ـ ئاسىيا مىس قورالىلار بىلەن تاش قورالىلار بىللە ئىشلىتىلىش دەۋرىنىڭ مەدەنىيەت كومپلېكسى ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتتى ، بۇ مىس قورالىلار بىلەن تاش قورالىلار بىللە ئىشلىتىلىش دەۋرىدە ، ھېچقانداق بىر جايىنىڭ ساپال لوڭقىغا رەڭدار نەقىش سىزىش سەنئىتى ، جۇڭگونىڭ گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭكىدەك بۇنداق مۇكەممەللىك دەرىجىسىگە يېتەلمىگەن .

ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ، دۇنيانىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا رەڭلىك ساپاللار ئارقا ـ ئارقىدىن بايقالدى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەڭ مۇھىم بولغىنى رايونلاردىن ئىرانىنىڭ بېلوجىستان رايونى ، ھىندىستان ۋە رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيالار بار . شەرقتە ، جۇڭگونىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى رەڭلىك ساپال ئىزلىرى مەلۇم بولغان رايونلار ئىچىدە يەنە بىرقانچە يېڭى ئىزلار تېپىلغاندىن سىرت ، بۇ رايونلارنىڭ سىرتىدىمۇ رەڭلىك ساپاللار بايقالدى ، بولۇپمۇ رېخې ۋە ئىچكى موڭغۇل رايونى ، يېڭىدىن قوشۇلغان دەللىلەر ئەمدى بىزنى شەرق بىلەن غەربنىڭ مىس قورالىلار بىلەن تاش قورالىلار بىللە ئىشلىتىلگەن دەۋردىكى مۇناسىۋىتىگە ئۇنچۇالا ئاددىي مۇئامىلە قىلمايدىغان قىلدى ، ئەڭ ئاخىرقى يەكۈنمىز ، ھەتتا بىزنىڭ دەسلەپكى مەزگىللەردىكى يەكۈنلىرىمىزنىڭ ئەكسىچە بولۇپ چىقىشى تۇرغان گەپ .

شۇنىچە كۆپ پەرەزلەر ۋە بايانلارنىڭ ھەممىسى ، رەڭلىك

ساپال سەنئىتى بەلگىلىك ئادەملەر توپىغا ئەگىشىپ ، شەرقىي جەنۇبىي ياۋروپادىن ، جۇڭگونىڭ غەربىي شىمالىغا كۆچكەن ، دېگەنگە ئوخشاش غەربتىن شەرقىقە تارقالغان دەيدىغان قىياسلارنىڭ ئۇستىگە قويۇلغان ، ئەمدى بۇنداق قۇرۇق تەسەۋۋۇرلاردىن ۋاز كېچىش پەيتى كەلدى ، بىزنىڭ بۇ ئىشلارغا قارىتا ھېچنېمىنى بىلمەيدىغانلىقىمىزنى سەممىيلىك بىلەن ئىقرار قىلىشىمىز كېرەك . پاكىت سۈپىتىدە ، بىز تاپالمىغۇدەك ، ئاشۇ قىياسلارنى ئىسپاتلىيالمىغۇدەك ماتېرىياللار يوق دېيەرلىك ، چۈنكى جۇڭگونىڭ رەڭلىك ساپاللىرىنى ئازراققىنا نەشر بۇيۇملىرىدىنلا بىلەلىشىمىز مۇمكىن .

ساپال لوڭقىغا رەڭلىك نۇسخىلارنى سىزىش بىر خىل خىلىلا مۇرەككەپ ئىشلەش مۆجىزىسىدۇر ، ئۇنىڭغا يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان كۇلالچىلىق ھۈنەر ـ سەنئىتى تىرەك بولۇشى كېرەك . ئۇنىڭغا ھۈنەر ـ سەنئىتى يۇقىرى ئىشچى بولۇشى كېرەك ، ئۇلار ساپال چىلارنى پىشۇرۇشنىڭ پۈتۈن ئىشلەش جەريانىنى پىششىق بىلىشى ، تۇرلۇك بوياقلارنىڭ پىشۇرۇش ئارقىلىق ھاسىل بولىدىغان مەلۇم بىر خىل ئۆزگىچە رەڭلىرى ھەققىدە بىلىمگە ئىگە بولۇشى ، رەسساملىق مويى قەلەملىرىنى ئىشلىتىشنى پىششىق بىلىشى لازىم . ئەنە شۇنىڭغا ئوخشاش ماھارەتلەرنى بىرلەشتۇرگەندىلا ، ئاندىن ئاشۇنداق مۇرەككەپ ھۈنەر ـ سەنئەت مۆجىزىسى مەيدانغا كېلىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ئاشۇنداق مىس قورال بىلەن تاش قورال بىللە ئىشلىتىلگەن دەۋرلەردىكى ساپال لوڭقىغا رەڭلىك سىزىش سەنئىتىنى ، مەلۇم بىر پاراخوت ياكى كېمە بىلەن كەلگەن سەنئەتتىن تەرەققىي قىلىپ ھاسىل بولىدۇ ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس .

ئەگەر ، بىز ساپال لوڭقىغا رەڭلىك نەقىش سىزىش سەنئىتى سىرتتىن جۇڭگوغا كەلگەن ، دەيدىغان ئاشۇنداق بىر خىل نۇقتىنىزەرنى قوبۇل قىلىدىغان بولساق ، ئۇ ھالدا جۇڭگونىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىگە مەنسۇپ رەڭلىك ساپاللىرىنىڭ تارقىلىشى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلىرى بۇنداق سەنئەتنىڭ كىرىش يولىنىڭ غەربىي شىمال ئارقىلىق

بولغانلىقىنى ، يەنى ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق كىرگەنلىكىنى ئېنىق چۈشەندۈرىدۇ . [1] شۇنىڭغا ئاساسەن ، بۇنداق سەنئەت ھازىرقى شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ بەزىبىر بەلگىلىك جايلىرىغا تۇتاش ھالدا تارقالغان بولىدۇ ، دەپ پەرەز قىلىش تەس ئەمەس . بۇ ئۇلكىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ئۇنىڭ شەرق بىلەن غەربىنى تۇتاشتۇرىدىغان كۆۋرۈكلۈكىگە ئاساس سېلىپ بەرگەن ، پامىر ئېگىزلىكى مەزكۇر ئۇلكىنىڭ غەربتىكى ئەللەر بىلەن بولغان باردى ـ كەلدىسىگە جەنۇب تەرىپىدىن مەلۇم دەرىجىدە توسقۇنلۇق قىلىپ تۇرسىمۇ ، ئۇنىڭ بۇنداق ئورنىنى ئۆزگەرتىۋېتەلمىگەن ، بۇلۇپمۇ تەڭرىتاغ تىزمىسىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ئۆتۈش نىسپىي ھالدا ئوڭاي بولىدىغان جۇڭغارىيەنىڭ دەرۋازىسى باشتىن ـ ئاخىرغىچە ئېچىق لىق تۇرغان ، بىرقەدەر كېيىنرەك مەزگىللەردە ئۇ يەرلەردە زور كۆلەملىك كۆچمەن چارۋىچىلارنىڭ كۆچۈش ھەرىكىتى بولغان ، ئەمەلىيەتتە ئۇ يەر ھەرقانداق كۆلەمدىكى قەبىلىلەرنىڭ غەربتىن شەرققە ياكى شەرقتىن غەربكە كۆچۈشىدە بىردىنبىر يول ئىدى .

نۆۋەتتىكى بارلىق دەلىللەر شۇنى ئىپادىلەيدۇكى ، رەڭلىك ساپال مەدەنىيىتىنى ياراتقۇچىلار ـــ دېھقانچىلىق قىلغۇچىلاردۇر ، مۇقىم تەۋرەنمەس بىر مىللەتنىڭ پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىنى كېسىپ ئۆتەلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىش ناھايىتى تەس . مەسىلەن ، غەربتىكى ئانوۋ (Anau) دىن ئاز دېگەندىمۇ 4200 كىلومېتىر كېلىدىغان ئارىلىقتىن ئۆتۈپ ، شەرقتىكى گەنسۇغا كۆچۈپ كېلەلىشى مۇمكىن ئەمەس . كۆچمەن مىللەتلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇنچىلىك ئارىلىق ئانچە يىراق بولماسلىقى مۇمكىن ، بىراق كۆچمەن مىللەت ساپال قاچىلارنى ئېلىپ يۈرمەيدۇ . شۇڭا ، ئانوۋنىڭ شەرقى بىلەن گەنسۇنىڭ غەربى ياكى غەربىي

① جانس (Janse) نىڭ قارىشىچە ، ساپال لوڭقىغا رەڭلىك نەقىش سىزىش سەنئىتى ، ھىندىستاندىن ھىندىچىنى ياكى يۇنانەن ئارقىلىق جۇڭگونىڭ شىمالىي رايونلىرىغا كىرگەن ، دېيىشنىڭ قايىل قىلارلىقى كەمچىل ، چۈنكى جۇڭگونىڭ جەنۇبى ياكى غەربىي جەنۇبىدىن ھېچقانداق رەڭلىك ساپال خارابىسى بايقالمىدى (جانس 1935 ـ يىلى ئەسىرنىڭ قارائ) ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

شىمالىدىن مۇشۇ ئىككى رايونىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئوتتۇرا بەلۋاغ رايونىنى بايقاش ـــ بۇنداق كۆچۈش نەزەرىيىسىنى تېخىمۇ ئەقلگە مۇۋاپىقراق قىلالىشى مۇمكىن بولار ئىدى . ۋەھالەنكى ، بىزنىڭ بايقىشىمىز ـــ شىنجاڭدا ناھايىتى ئۇزۇن مەزگىللەردە رەڭلىك ساپال مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى ـــ دەل شۇ نۇقتىدىن دېرەك بېرىدۇ .

بىز ناھايىتى ئىشەنچلىك ھالدا ئېيتالايمىزكى ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئارخېئولوگلىرىمىز رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن جۇڭگو تەۋەلىكىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا سىستېمىلىق خىزمەت ئىشلەشكەنلىجازەت ئالالىغان چاغدا ، زور تۇركۈمدىكى رەڭلىك ساپال قاچا خارابىلىرى بايقالغان بولاتتى ، ئۇ چاغدا بىز قالدۇرىدىغان بوشلۇقلار تېخىمۇ ئازلىغان بولاتتى . بىزنىڭ مۇشۇ جەھەتتىكى بىلىملىرىمىز كەمچىل بولغاچقا ، كۆچۈش نەزەرىيىسى كىشىلەر تەرىپىدىن تېخىمۇ تەسرەك قوبۇل قىلىنىشى مۇمكىن .

فەرغانىدىن كەلگەن رەڭلىك ساپال ئىزلىرىنى بايقاش ھەققىدىكى مەلۇماتلار ، رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا بۇ جەھەتتىكى كاۋاكلارنى تولدۇرۇش ئۈچۈن بېسىلغان بىرىنچى قەدەم ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ .

رۇسىيەلىكلەر يېقىندا قىزىلىيار (Qizilyar) يايلىقىدىكى قاقىل ئاباد نىڭ ئەتراپىدىن رەڭلىك ساپال ئىزىنى بايقىغان (شەھىرى قەبىر ئىزى ـــ (shahr—Rhaiber) . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئۇلار كىشىگە ئانوۋ I ئىزىدىكى رەڭلىك ساپالىنى ئەسلىتىدىكەن . بۇ بايقاشلارنى لاتىنىن (Latynin) ئېلان قىلغان . بۇنى « ئامېرىكا ئانتروپولوگى » (American Anthropologist) ژۇرنىلىنىڭ 1936 ـ يىلى 38 ـ سان 285 ـ بەت ۋە 1938 ـ يىل 647 ـ بەتلىرىدىن كۆرۈڭ ، ماقالىدە ئەسلىدىكى فوتو سۈرەتلەر بار ئىكەن . فوتو سۈرەتتىن قارىغاندا ساپال پارچىسىنىڭ نەقىشلىرى ئويما نۇسخا ۋە رەڭلىك سىزمىلاردىن ئىبارەت ئىككى خىل ئىكەن .

ياۋروپا ـ ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ سودىسىنى نوقۇل ھالدا سا-

پال لوكئننىڭ رەڭلىك نەقش سىزىش سەنئىتىنى ئېلىپ كەلگۈچىلەر-
دىن ئىبارەت ، دەپ قارىشىمىز ناھايىتى تەس ، بەلكى جۈڭگونىڭ شىما-
لىي رايونىغا ئاز ساندىكى رەڭلىك نەقش سىزغۇچى سەنئەتكارلارلا
كىرگەن ، دەپ پەرەز قىلىشىمىز مۇمكىن ئەمەس ، چۈنكى ياڭشاۋ رەڭ-
لىك ساپاللىرى ئۆزىنىڭ پۈتۈن تارقالغان رايونلىرىدا ھېچقانچە روشەن
پەرقلەنمەيدۇ دەپ بىلىپ ، مۇنداق مەدەنىيەت تەركىبىنىڭ تارقىلىشى
خېلى تېز بولغان دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشىمىز مۇمكىن ئەمەس .

بۇنداق زور مەدەنىيەت كومپلېكسىدە جۈڭگو رايونىنىڭ دەۋرىنى
بېكىتىشتىن ئىبارەت بۇنداق بىر مۇھىم مەسىلە توغرىسىدا ، ھازىر بىردەك
بولۇۋاتقان ئۇسۇل ــ ئۇلارنى يېقىن شەرق ۋە شەرقىي جەنۇبىي ياۋرو-
پانىڭ يادىكارلىقلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇشتىن ئىبارەت ، لېكىن جۈڭگو-
نىڭ يادىكارلىقلىرى بىلەن ئاشۇ يادىكارلىقلار ئوتتۇرىسىدا ئەڭ يېقىنچە-
لىق ــ ئوخشاشلىق بولۇشتىن ئىبارەت بۇ نۇقتىدا ، كىشىلەردە بىرمۇنچە
ئىختىلاپلار ساقلانماقتا . بىر پاكىت بولۇش سۈپىتىدە ، نۇرغۇن
ئەھۋاللاردا بۇنداق سېلىشتۇرۇش ئانچە بەك قايىل قىلارلىق بولمايمۇ قا-
لىدۇ . ئەگەر ، جۈڭگو رايونىنىڭ مۇتلەق ئىشەنچلىك دەۋرىگە ئېرىش-
مەكچى بولساق ، جۈڭگو ماتېرىياللىرىنىڭ ئۆزىنى ئاساس قىلىشىمىز
شەرت ، گەرچە ھازىرچە شۇنداق قىلىشنى بەجا كەلتۈرۈش قىيىن بول-
سىمۇ ، لېكىن چوقۇم بىر كۈنى شۇنداق قىلغىلى بولىدۇ . ھازىر تەتقى-
قاتچىلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئومۇمىي مايىللىقى ــ جۈڭگونىڭ رەڭلىك
ساپىلىنىڭ دەۋرىنى ئىلگىرى سۈرۈش بولۇۋاتىدۇ ھەمدە بەزىلەر بۇ
نۇقتىغا خېلى كۈچلۈك ئىشەنچ قىلماقتا . شۇنداق بولسىمۇ بىز يەنىلا پ-
روفېسسور ئاندېرسىننىڭ دەۋر ھەققىدىكى روشەن بايانىنى كۈتمەك-
تىمىز .

(4 ــ رەسىم) تەكشۈرۈش ئۆمىكىمىزنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجە-
سىدىن قارىغاندا ، تۇرپان ئويمانلىقى روشەن ھالدا شىنجاڭنىڭ رەڭلىك
ساپال مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزى بولماقتا . بۇ رايونىنىڭ مۇتلەق كۆپ سان-
لىق يېرى دېگىز يۈزىدىن تۆۋەن ئاۋات ئويمانلىقتا تۇرماقتا ، تارىختىمۇ

شىنجاڭ رايونىنىڭ ئەڭ مۇھىم مەدەنىيەت مەركىزى بولغان . باشقا بەزى
رەڭلىك ساپال ئىزلىرى تەڭرىتاغ تىزمىلىرىنىڭ ئەتراپلىرىغا تارقالغان .
بىز بىلىدىغان شۇ تېپىلىق ئىزلار ھازىرچە ئاز بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ تارقا-
لىشىنىڭ ئومۇمىي يۆنىلىشىنى پەرەز قىلىشتا خېلىلا ئاساسىمىز بار ، شۇ
يۆنىلىشنى بويلاپ ، ساپال لوكقىغا رەڭدار نەقش سىزىش سەنئىتىنىڭ
تارقىلىشى ، چاتما ھالەتتىكى تارقىلىش دولقۇنىنى ھاسىل قىلغان .
تەكشۈرۈش ئۆمىكىمىزنىڭ ئەزاسى بولىن بىلەن بېكسل قاشقۇۋۇق كا-
رىدورى ۋە سۇجۇ [1] لاردىمۇ رەڭلىك ساپال ئىزىدىن بىرقانچە ئورۇننى
بايقىغان (ئۇلارنىڭ بايقاشلىرى مەتبەئىدە رەسمىي ئېلان قىلىنمىدى) .
ئاشۇ جايلارمۇ دەل شىنجاڭدىكى ئىزلار بىلەن ئاندېرسن گەنسۇدا بايقا-
غان ئىزلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان .

شىنجاڭدا تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىزدىسەك ، يېڭى رەڭلىك
ساپال ئىزلىرىنى تېخىمۇ كۆپلەپ بايقاشقا بولىدۇ ، لېكىن ئۇ يەرلەردىن
گەنسۇ ، شەنشى ۋە خېنەنلەردە بايقىغاندەك ئاشۇنچە كۆپ ئالىي دەرىجە-
لىك رەڭلىك ساپال بۇيۇملارنى تاپالىشىمىز مۇمكىن ، دەپ ئۈمىد كۈتۈ-
شىمىز بەك قىيىن .

شىنجاڭدا بۇ تېپىتكى ئىزلارنىڭ شالاڭ بولۇشىنىڭ سەۋەبى ،
بەلكىم بۇ يەرنىڭ پەقەت تارقىتىش يوللا قىلىنغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەت-
لىك بولسا كېرەك .

بۇ ئۆلكىنىڭ كىچىك كۆلەملىك باي بوستانلىقلىرى ئۇلارنى ئاي-
رىپ تۇرىدىغان چوڭ قۇملۇقلار بىلەن بىللە بۇ يەرنىڭ ئۆزگىچە تەبە-
ئىي ، جۇغراپىيىلىك مۇھىتىنى شەكىللەندۈرگەن ، قۇملۇق كۆچمەن
چارۋىچى مىللەتلەرنىمۇ بېسىپ ئۆتۈش تەس ، دەيدىغان چۈشەنچىگە
چۆكتۈرۈپ قويغان ، شۇڭا شىنجاڭنىڭ تارىخىدا ھەققىي مۇستەھكەم
تۇغما مەدەنىيەت ۋە زور كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەر مەيدانغا كېلىپ
باقمىغان . ئۇنىڭ ئورنىغا تۇغۇلغان مەدەنىيەتنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە

[1] قاشقۇۋۇق (يۇمىنگۇەن) كارىدورى ــ خېنى كارىدورىنىڭ غەربىي بۆلە-
كىنى كۆرسىتىدۇ ، سۇجۇ ــ ھازىرقى جيۇ چۈەن .

ئاددىي چاقماق تېشى بۇيۇملىرى ئومۇميۈزلۈك ئۇچرايدۇ .

سىنگېر

سىنگېر ـــ قۇرۇقتاغنىڭ ئەڭ شەرقىدىكى دائىملىق تۇرار جاي ، ئۇ يەردە بىرنەچچە ئائىلىلىك ئۇيغۇر ئاھالىسى تۇرىدۇ . كەنتنىڭ غەربىدە ئاھاللەر ئىچىدىغان بۇلاق سۇيى بار ، بۇلاقنىڭ غەربىي چېتىدە ئۇششاق قۇم بارخانلىرى بار ، 1928 ـ يىلى 13 ـ ئاپرېل ،مەن بۇ بارخانلاردىن تا-رىختىن بۇرۇنقى دەۋرلەرگە مەنسۇپ تاش بۇيۇملارنى تاپقانىدىم .

قۇمدىن شەكىللەنگەن بۇ ئېگىزلىكنىڭ غەربىي غولىدا ، يەر يۈ-زىدە ئۆسكەن قومۇشلار ۋە يۇلغۇنلارغا تايانغان ھالدا بەزى ئۇششاق تۆ-پىلىكلەر ھاسىل بولغان . بىز دەل ئاشۇ يەرلەردىن ئارىلىقى ناھايىتى يې-قىن ، قەدىمكى ئىنسانلارنىڭ تۇرار جايى تۇسىنى ئالغان ، ئۇچ جايىنى بايقىغانىدۇق ، ئۇلار ئۆز ئىچىگە ئالغان ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ دىئامېترى 1 ـــ 5 مېتىرغىچە بولۇپ ، كۈل رەڭدە بويالغان قۇملۇق يەرلەر ئىكەن ، ئوت ياققان جايلارنىڭ ئورنى شۇ ئەتراپىنىڭ يەر يۈزىدىن ئېگىز جايدا تۇرىدۇ ، قۇمدا يەنە بىر قىسىم چوڭ ـ كىچىك شېغىل تاشلار بار ئىكەن ، بۇ تاشلار بۇرۇن ئوتتا كۆيگەنلىكى ئۇچۇن بەك ئا-سان ئۇۋلىدۇ . بۇ تاشلارنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا ، ئۇلارنىڭ ئوچاق تىزىشقا ئىشلىتىلگەنلىكى ناھايىتى روشەن . بىر ئوچاق ئورنىدا ئېغىر دەرىجىدە ئۇۋلىپ كەتكەن ھايۋانات سۆڭىكىنى ، بىرنەچچە ساپال قاچا سۇنۇقى ۋە بىر دانە كۆارتس پىچاق تاپتۇق . بايقالغان بۇ بۇيۇملار يەر يۈزىدىن 10 سانتىمېتىر چوڭقۇرلۇقتا ئىكەن . ئىزلار ئۇستىنى يېپىپ تۇرغان ئەسلىدىكى نەرسىلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى شامال ئۇچۇرۇپ كەتـ-كەن ، شۇڭا ئاشۇ تاش بۇيۇملار ۋە پىششىقلانمىغان تۇرلۇك تاشلار بىر-لىكتە يەر يۈزىدە تاشلاقلىق پېتىچە قالغان ـــ ئۇلارنى يەر ئاستىدا بېسىـ-لىپ قېلىۋەرگەن دېيىشكە بولىدۇ . بۇ يەردە ساقلىنىشى بىردىنبىر ياخشى تۇرغان ئەسلىدىكى يەر يۈزىنى ئوچاقنىڭ مۇھاپىزىتىگە ئۇچرىغان دې-يىشكە بولىدۇ ، دېمەك شۇنىڭغا ئاساسەن بۇ يەرنى قۇملۇق ئىچىدىكى

تۇرار جاي ئىكەن ، دەپ ھۆكۈم قىلساق بولىدۇ .

بۇ يەردە بايقالغان ساپال قاچىلارنىڭ سۇنۇقلىرى قوڭۇر ساپال ۋە قىزىل ساپالنىڭ پارچىلىرى بولۇپ ، سۇپىتى بىرقەدەر ياخشى ، ئومۇ-مىي كۆدىسىدىن قارىغاندا ، يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ساپال قاچىلە-رىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىدەك قىلىدۇ . ئايرىم ساپال پارچىلىرىدا ئويما سىزىق ۋە كۆپمە تېپلىق بېزەكلەر بار ئىكەن .

مەن بۇ يەردە بايقىغان تاش بۇيۇملار ئىچىدە 23 پارچە چاقماق تاش ۋە چاقماق تاش شەكىلدىكى تاش ماتېرىياللاردىن چىقىرىلغان تاش مېغىزى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى سۇنغان ، ئۆزى كىچىك ، كۆرۈ-نۇشى ناھايىتى چىرايلىق 300 دانە چاقماق تاش پارچىسىنىڭ كۆپىنچىسى ياسالمىغان ، ئازراقلا پىششىقلىغان ئىزلار كۆرۈنىدۇ .

Pl.4:1—2 دا كۆرسىتىلگەن تېشىش ئەسۋابى ، ئاشۇنداق ئۇششاق تاش پارچىلىرىدىن ھازىرلانغان . ئۇلارنىڭ ئۆتكۈر ئۇچلىرىنىڭ ئۆت تەرىپى بىر قۇر پىششىقلانغان بولۇپ ، پاراللېل ئۆت تەرەپلىك ئوغرا كەسمە يۈزىنى ھاسىل قىلغان . Pl. 4:3 دا كۆرسىتىلگەن ئۇجۇپـ-لەپ ياسالغان ئاق چاقماق تاش سانجىغۇچنىڭ شەكلى بىردىنبىر ئۆز-گىچە ئىدى .

تاش قورالار ئىچىدە ئەڭ ئەھمىيەتلىك بىر گۇرۇپپا ، تاش ئوق ئۇچى ھېسابلىنىدۇ ، ئۇلارنىڭ سانى ئىنتايىن كۆپ ، ياسىلىش تېخنـ-كىسى كىشىنى ئاپىرىن ئوقۇتىدۇ (Pl.3:1—17 گە قارا) . شەكلى ئىنچىكە تال يوپۇرماقلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ تاش ئوق ئۇچلىرى ئىنتايىن نەپىس ، بەزىلىرىنىڭ ئۇچى ئىنتايىن ئۆتكۈر . Pl. 3:21—17 لارنىڭ ئۇچى ئانچە ئۆتكۈر ئەمەس ، چۈنكى ئۇلاردىن بىر قىسمى قوپال ياسالغاندەك كۆرۈنىدۇ ، مېنىڭچە ئۇلار بەلكىم پىششىقلانمىغان مەھـ-سۇلات بولسا كېرەك . بۇلاردىن باشقا تاش ئوق ئۇچىنىڭ يەنە بىر قىسىم چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشىمايدىغان ئىنتايىن گۈزەل سۇنۇقلىرى بار .

بۇنداق تاش ئوق ئۇچلىرى لوپنۇر چۆللىكىدىمۇ ئۇچرايدۇ

(Pl.4:13 گه قاراڭ . ستەين 1921 ـ يىلى Pl,XXX.C.122.00254 ؛ ستەين ، 1928 ـ يىلى ، Pl,XX11,L.1,012 قاتارلىقلار) . لېكىن ، ئىچكى موڭغۇلدا زادى ئۇچرىتىپ باقمىغانىدىم .

Pl.19—20 دا كۆرسىتىلگەن چاقماق تاش بۇيۇمنى ئوق ئۇچى دەپ قاراشقا بولسىمۇ ، لېكىن مەن ئۇنى يەنىلا « پىچاق » دەپ ئاتىدىم ، چۈنكى ئۇنىڭ بىر تەرىپى تۈز ، يەنە بىر تەرىپى كۆپمە گىرۇەكلىك تۈرىدۇ . بۇنداق تاش قوراللار ئىچكى موڭغۇل ۋە خېشى كارىدورلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ . Pl.3:21—22 ـــ بىرقەدەر چوڭ ئىككى دانە تاش پىچاق ھېسابلىنىدۇ .

يەنە بەزى تاش پىچاق پارچىلىرى بولۇپ ، ئۇلار ساق (بېجىرىم) چېغىدا Pl.3 دا كۆرسىتىلگەن تاش پىچاقتىن چوڭ بولسا كېرەك ، لېكىن پروفېسسور ئاندېرسن جۇڭگودا بايقىغان ئېللىپس شەكىللىك ياكى تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك تاش پىچاقلار كۆرۈنمەيدۇ (5 ـ رەسىم) .

قىرغۇچ قورال جەمئىي 11 دانە ، كەڭ ھەم قىسقا ياپىلاق تاش بىلەن ياسالغان ، شەكلى زەيتۇن شەكىللىك ۋە ئېللىپس شەكىللىك ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىنتايىن كىچىك ، ئەڭ چوڭىمۇ ئاران 4 × 3 سانتىمېتىر كېلىدۇ . بۇنداق قىرغۇچ قوراللار چىكە ساي (Chiqin—cai) ① 4 ـ پاراگرافقا قاراڭ) ، ئىچكى موڭغۇللاردا دائىم ئۇچرايدۇ ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاران چوڭ بارماقچىلىكلا كېلىدىكەن ، شۇڭا ئۇلارنىڭ چوقۇم ياغاچتىن ياكى سۆڭەكتىن ياسالغان سېپى بولۇشى مۇمكىن .

5 ـ رەسىمدە كۆرسىتىلگىنى ـــ ياسلىشى قوپال ئىككى بىسلىق قورال بولۇپ ، بۇ تىپلىق تاش قوراللاردىن بۇ يەردىن جەمئىي ئۇچى تېپىلغان ، لوپنۇر چۆللۈكىدىن تېپىلغان بۇيۇملار ئىچىدىمۇ ئۇنىڭغا ئوخشاش كېتىدىغان بىر نەرسە بار (Pl.4:17 گه قاراڭ) . مەن ئىچكى

① چىكەساي دەپ ئاتىلىدىغان جىلغا ھازىرقى چەرچەن ناھىيىسىنىڭ بىرقانچە يېرىدە بار ئىكەن ، بۇ يەردە كۆرسىتىلمۇاتقىنى ، تۇرا چارۋا مەيدانىنىڭ شىمالىدىن 40 كىلومېتىر كېلىدىغان سايدىن ئىبارەت (« چەرچەن ناھىيىسىنىڭ يەر نامىلىرى قىسسىسى »نىڭ 127 ـ بېتىگە قاراڭ) .

موڭغۇلدا شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان يادىكارلىقلاردىن نۇرغۇنىنى تاپقىنىدىم ، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى كىچىك چانىغۇچ قورالغا ئوخشاپ كېتىدۇ . كاردىن ئۇلارنى تۆۋەشتۇرۇلمىگەن ئۇچلۇق قورال ، دەپ ئاتىغان (كاردىن ، 10 ـ رەسىمگە قاراڭ) .

خارابىنىڭ يەر يۈزىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك ئۇچرايدىغان ھەر خىل تېپىلىق يېرىك پىششىقلانغان تاش پارچىلىرى ، سۇنۇق بۇيۇملار ، تاشلىۋېتىلگەن تاش ئۇۋاقلىرى ۋە چاقماق تاش پارچىلىرى ، كىشىلەرنىڭ بۇرۇن بۇ يەردە تاش قوراللارنى ياسىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ .

ئېرىك نوربۇ بۇيۇملارنى كۆرگەندىن كېيىن ماڭا دەرھال يارىدەملىشىپ ، سىنگېردىكى ئاھالىلەرنىڭ ئۆزلىرى ياسىغان قوراللارنىڭ ماتېرىيالىرىنى زادى نەدىن تاپقانلىقىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ بەرمەكچى بولدى . ئۇ بىرنەچچە ئەۋرىشكىلىرىگە نىسبەتەن ، تاغ جىنسلىرى ئانالىزى ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ، مېنى تۆۋەندىكىچە ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلىدى :

1) سارغۇچ قوڭۇر ، نازۇك سۇپەتلىك قارا چاقماق تاش ، قىزىل سىنگېر تېغىنىڭ جەنۇب تەرىپىدە تېپىلغان . يېنىك دەرىجىدە سۇپىتى ئۆزگەرگەن بىر خىل كۆمۈرلۈك روگوۋېك ، يۇقىرى كىمبرىي دەۋرىگە مەنسۇپ ھاكتاشنىڭ ئاستىنقى قاتلىمىدا شەكىللەنگەن . ستراتىگرافىيىدە C1Bo دەپىلىدۇ .

2) سۇس كۇل رەڭ قارا چاقماق تاش ، 1 ـ بىلەن بىر يەردىن تېپىلغان . يېنىك دەرىجىدە سۇپىتى ئۆزگەرگەن سۇس رەڭلىك روگوۋېك ، ئۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يەر قاتلىمىنىڭ ئاستى تەرىپىنى ھاسىل قىلغان ، ستراتىگرافىيىدە C1ao دەپىلىدۇ .

3) تۇق كۇل رەڭ يېشىل چاقماق تاش (شپات روگوۋېك) بىر خىل ئاتقىندا جىنس ، ياكى كېراتوفىر قۇرۇلمىلىق تۇف (بىر خىل قاتقان ماگما ـــ ت) ، دەپمۇ ئاتىلىدۇ . سىنگېر رايونىدا كۆرگىلى بولىدۇ . بۇ تاغ جىنسلىرىنىڭ تۈرلىرى بۇرۇنتۇ بۇلاق ① بىلەن ئاتىمىش

① ئەسلى تېكستتە بۇرۇنتۇ بۇلاق (Buruntu—bulaq) دەپتىكەن ، بىراق بۇ يەر « بۇيانتو بۇلاق » (Buyantu—bulaq) بولۇشى لازىم ئىدى .

بۇلاق ئوتتۇرىسىدىمۇ تارقالغان .

يۇقىرىقى پېتروگرافىيە ئانالىزى شۇنى ئىسپاتلايدۇكى ، تاش قورال دەۋرىدىكى سىنگېرلىقلار تاش قوراللىرىنى ياسىغان چېغىدا ، خام ئەشيا ئالغان يەر دەل شۇنىڭ ئەتراپىدا بولغان .

يۇقىرىدىكى بىرنەچچە مىسالىلاردىكى ئانالىز قىلىنغان تاش ماتېرىيالىلاردىن باشقا ، تاش قورال ياساشقا ئىشلەتكەن ماتېرىياللار يەنە كۋارتس ، كىرىمنىيلىق تاش ، كۇل رەڭ ، يېشىل ۋە ئاق رەڭلىك چاقماق تاشلار ، ھېقىق ، فېلىزىت ، روگوۋېك ۋە پورفىرلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇنداق تاشلارنىڭ بارلىق تۈرلىرى سىنگېر ئەتراپىدىن تېپىلىدۇ .

بىر پارچە ئانار تاش ـــ چىرىمتال تارشىسىمان جىنس شىبەنىڭ يۈزىدە سىلىق تۆۋەنگە چۆككەنلىك سۇركىلىش ئىزى بار ، ئۇ بەلكىم تاش سىلىقلاشقا ئىشلىتىلگەن بولۇشى مۇمكىن ، قاتتىق ، ئىشلىتىلىپ بۇزۇلۇپ كەتكەن قۇمتاش ، ئەسلىدە تاش لەڭزىنىڭ سۇنۇقى ئىكەن . گۇرۇچ ئاقلايدىغان تاش لەڭزىنىڭ تېپىلىشى ـــ بۇ يەردىكى ئاھاللەر-نىڭ دېھقانچىلىق ـــ تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقىدىن دېرەك بە-رەيدۇ . ئۇلار بەلكىم بۇ لەڭزىنى يېيىشكە بولىدىغان بەزىبىر ئۆسۈملۈك-لەرنىڭ دانلىرىنى ئېزىشكە ئىشلەتكەن بولۇشى مۇمكىن . بۇ يەردىكى ئا-ھاللەر يەنىلا ئاساسەن ئوۋچىلىققا تايىنىپ ياشىغان بولۇشى مۇمكىن .

سىنگېرنىڭ تاش قوراللىرى بىلەن مەن بىلىدىغان ئىچكى موڭ-غۇل تاش قوراللىرى ئوتتۇرىسىدا بىرقانچە تۈرلۈك پەرقلەر بار ، لېكىن كۆپرەك جەھەتلىرى ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككى جاي-دىكى تاش قوراللارنىڭ قۇرۇلمىسى ئوخشاش . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇلارنى ئوخشاش بىر خىل مەدەنىيەت كومپېلىكسىگە ـــ يەنى چۆللۈك مەدەنە-يىتى ياكى موڭغۇل ـ مانجۇ يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەز-گىلىدىكى مەدەنىيەتكە مەنسۇپ ، دەپ ئايرىساق مۇۋاپىقتەك قىلىدۇ .

سەيۋوپۇدا يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

K.13330:1—2 ئىككى دانە كۇل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، ئۇلاردىن 1 ـ نىڭ كەسمە يۈزى زەيتۇن شەكىللىك ، تۈزەش ئارقىلىق ئۇچلۇق قىلىنغان . ئىككى تاش مېغىزىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ، 38 مىللىمېتىر ۋە 29 مىللىمېتىر كېلىدۇ .

K.13330:3 leparite (؟) تاش مېغىزى ، بىر يۈزى تۈزەلگەن ، كۆپمە گىرۇنكى بىر قىرغۇچ قورال شەكلىنى ھاسىل قىلغان ، ئۇزۇنلۇقى 30 مىللىمېتىر .

K.13330:4—5 ئىككى دانە كىچىك ، سىلىندىرسىمان ھېقىق ۋە leparite(؟) تاش مېغىزى ، ئۇزۇنلۇقى 20 مىللىمېتىر .

K.13330:6 كىچىك چاقماق تاش پارچىسى .

K.13330:7 زەيتۇن شەكىللىك كىچىك چاقماق تاش پارچىسى .

K.13330:8 خالىسىدون تاش پارچىسى ، گىرۇەكلىرى تۈزەشتۈ-رۈلگەن .

K.13330:9 يېشىل چاقماق تاشلىق كىچىك قىرغۇچ قورالى .

K.13330:10 كۇل رەڭ چاقماق تاش . ئۇۋاقلىرى

سىنگېردىن يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

K.13332:1 كىچىك قوڭۇر ساپال پارچىسى ، تۈپتۈز ئويۇلغان بىر سىزىقى بار .

K.13332:2—3 ئىككى پارچە كىچىك ساپال پارچىسى ، خىلى چوڭ بىر قاچىنىڭ سۇنۇقى بولسا كېرەك ، لېيى خىلى نېپىز ، قوڭۇر ساپال .

K.13332:4 49 پارچە قوڭۇر ساپال ۋە قىزىل ساپال پارچىسى .

K.13332:5—15 11 دانە چاقماق تاش ، ھېقىق ۋە فېلىزىت تاش مېغىزى .

K.13332:16 سەككىز دانە ھەر خىل چوڭلۇقتىكى چاقماق تاش-

نىڭ سۇنۇق تاش مېغىزى .

K.13332:17—18 ئىككى دانە يېرىك پىششىقلانغان ھېقىق ۋە قېلىزىت تاش مېغىزى .

K.13332:19 275 دانە نەپىس چاقماق تاش ، ھېقىق قاتارلىق تاغ جىنسلىرىدىن ياسالغان ئۇششاق تاش قورال پارچىسى .

K.13332:20 47 دانە گىرۋىكى تۈزەشتۇرۇلگەن ئۇششاق تاش قورال پارچىسى .

K.13332:21 ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن ئۇششاق چاقماق تاش پارچىلىرى ، خېلىلا قېلىن ، بىر گىرۋىكى تۈزەشتۇرۇلگەن .

K.13332:22 ئۇششاق چاقماق تاشتا ياسالغان تۆشۈك ئاچقۇچ ، ئۇچى خېلىلا گال ، ئۇزۇنلۇقى 33 مىللىمېتىر . Pl. 4:1 گە قارالسۇن .

K.13332:23—24 چاقماق تاشتا ياسالغان ئىككى دانە تۆشۈك ئاچقۇچ ، ئۇچى ئۇزۇلۇپ كەتكەن ، شەكلى 22 ـ گە ئوخشايدۇ .

K.13332:25—26 چاقماق تاشتا ياسالغان ئىككى دانە تۆشۈك ئاچقۇچ ، تال يوپۇرمىقى شەكىللىك ، ئوق ئۇچىغا بەك ئوخشايدۇ . ئۇزۇنلۇقى ئايرىم ـ ئايرىم ، ھالدا 20 ، 30 مىللىمېتىر .

K.13332:27—34 چاقماق تاش ۋە ھېقىقتا ياسالغان سەككىز دانە تۆشۈك ئاچقۇچ ، شەكلىدە ئانچە ـ مۇنچە ئوخشىماسلىق بار ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 29 ـ نى Pl. 4:3 دىن كۆرۈڭ ؛ 34 ـ نى Pl. 4:2 دىن كۆرۈڭ .

K.13332:35 كىچىك چاقماق تاش پارچىلىرى ، بىر گىرۋىكى تۈزەشتۇرۇلگەن ، بىر يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تۈزەشتۇرۇلۇپ ئومۇرتقا چىقىرىلغان .

K.13332:36 14 دانە كىچىك چاقماق تاش پارچىسى ، بىر ياكى ئىككى يۈزىگە ئېگىزلىكى ئوخشىمايدىغان ئومۇرتقا چىقىرىلغان .

K.13332:37 ئەگرى ـ بۈگرى چاقماق تاش پارچىسى ، بىر يۈزىگە ئومۇرتقا چىقىرىلغان .

K.13332:38—41 تۆت دانە ئۇزۇن قارا چاقماق تاش ۋە چاقماق

تاشلار بىلەن ياسالغان تال يوپۇرمىقى شەكىللىك تاش ئوق ئۇچى ، تۈجۈپىلەپ تۈزەشتۇرۇلگەن . ئۇلاردىن 41 ـ سى كىچىك ياپىلاق تاشتىن ياسالغان . ئۇلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى 34 ـ 49 مىللىمېتىر ئارىلىقىدا ، كەڭلىكى 7 ـــ 13 مىللىمېتىر گىچە . Pl. 3:1—4 گە قارالسۇن .

47 ـــ 42 ئالتە پارچە چاقماق تاش ۋە كۆرتستىن ياسالغان تال يوپۇرمىقى شەكىللىك تاش ئوق . ئالدىدىكى بىرقانچىسىغا قارىغاندا ، سەل قىسقاراق . ئۇزۇنلۇقى 39 ـــ 25 مىللىمېتىر ، كەڭلىكى 11 ـــ 13 مىللىمېتىر ، Pl. 3:5—10 غا قارالسۇن .

K.13332:48 ئىنتايىن كىچىك تال يوپۇرمىقى شەكىللىك كۇل رەڭ چاقماق تاش ئوقى ، 9×19 مىللىمېتىر Pl. 3:11 . گە قارالسۇن .

K.13332:49 تال يوپۇرمىقى شەكىللىك تاش ئوق ئۇچى ، يېرىك پىششىقلانغان . 20×30 مىللىمېتىر . Pl. 3:12 گە قارالسۇن .

K.13332:50 تال يوپۇرمىقى شەكىللىك ھېقىق ئوق ئۇچى ، خېلى قېلىن ، 15×38 مىللىمېتىر . Pl. 3:13 گە قارالسۇن .

K.13332:51—52 ئىككى دانە تال يوپۇرمىقى شەكىللىك تاش ئوق ئۇچى ، بەلكىم تۆشۈك ئاچقان بولۇشىمۇ مۇمكىن ، ماتېرىيالى كۆرتسلىق جىنس ۋە چاقماق تاش ، ئۇزۇنلۇقى 26 مىللىمېتىر .

K.13332:53 توق كۇل رەڭ چاقماق تاشتا ياسالغان زەيتۇن شەكىللىك كىچىك ئوق ئۇچى (؟) ، بەك گال . 8×14 مىللىمېتىر . Pl. 3:18 گە قارالسۇن .

K.13332:54 بىر دانە ئۇچى ئۇزۇلۇپ كەتكەن ، ياسلىشى نەپىس كۆرتس ئوق ئۇچى .

K.13332:55—57 ئۈچ دانە تال يوپۇرمىقى شەكىللىك روگوۋېك ۋە كۆرتس ئوق ئۇچى . ئۇزۇنلۇقى 33ـــ 43 مىللىمېتىر . Pl. 3:14—16 گە قارالسۇن .

K.13332:58 ئىنتايىن گال كۇل رەڭ چاقماق تاش ئوق ئۇچى (بەلكىم تاش پىچاق بولۇشى مۇمكىن) ، 18×34 مىللىمېتىر ، Pl. 3:17 گە قارالسۇن .

K.13332:59—60 ياسلىشى قوپال ، پۈتمىگەن كۆارتسلىق جىنس-
تىن ياسالغان ئىككى دانە ئوق ئۇچى .

K.13332:61—63 ئۇچ دانە ئۇچى بار روگوۋبك ۋە كۆارتسلىق
جىنس سۇنۇقى .

K.13332:64—67 تۆت دانە چاقماق تاش ئوق ئۇچى ياكى كە-
چىك تاش پىچاقنىڭ سۇنۇقى .

K.13332:68—69 ئىككى دانە كۆارتسلىق جىنستا ياسالغان كە-
چىك پىچاق ، ئۇلارنىڭ گىرۇەكلىرى تۆز ، يەنە بىرىنىڭ گىرۇىكى
سەل كۆپىمە ھالەتتە . ئۇزۇن ـ قىسقىلقى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ، 13
× 39 ۋە 3 × 8 3 مىللىمېتىر . Pl. 3:19—20 گە قارالسۇن .

K.13332:70 سىرتى چاقماق تاشتا ياسالغان كىچىك پىچاقنىڭ
يېرىمى ، ياپىلاق تاشتا ياسالغان ، كەڭلىكى 11 مىللىمېتىر . Pl. 4:5 گە
قارالسۇن .

K.13332:71 كۇل رەڭ يېشىل روگوۋبك تاش پىچاق . بىر تەرىپى
يەنە بىر تەرىپىنىڭ قىرىغا قارىغاندا سىرتىغا قاراپ كۆپكەن ، ئىشلىنىشى
قوپال . Pl. 3:21 گە قارالسۇن .

K.13332:72—73 ئىككى دانە كۆارتس جىنسلىق تاش پىچاق ،
خېلىلا قوپال ، بەلكىم پۈتمىگەن بولسا كېرەك . ئۇلارنىڭ ئارى-
سىدىكى 72 ـ سى تەبىئىي نېپىز تاشتىن ياسالغان . Pl. 3:22 گە
قارالسۇن .

K.13332:74—85 12 دانە كۆارتس جىنس ۋە چاقماق تاشتىن يا-
سالغان تاش پىچاقنىڭ سۇنۇقى .

K.13332:86—95 ئون دانە يېرىك كۆارتس جىنس ، روگوۋبك
ۋە چاقماق تېشىدا ياسالغان تاش پىچاقنىڭ سۇنۇقى .

K.13332:96—106 11 دانە چاقماق تېشى ، كۆارتسلىق جىنس ۋە
قىلىزىتتىن ياسالغان قىرغۇچ قورال . زەيتۇن ياكى يۇمىلاق شەكىلگە يە-
قىنراق كېلىدۇ . ئۇزۇن ـ قىسقىلقى 29 × 40 دىن 16 × 15 مىللىمېتىر-
گىچە . ئۇنىڭ ئىچىدىكى 103 ـ نى Pl. 4:4 دىن كۆرۈڭ .

K.13332:107—108 تۆزەشتۇرۇلۇپ بولۇنمىغان ئىككى دانە چاق-
ماق تاش قىرغۇچ .

K.13332:109 كۆارتس جىنسلىق قىلىن تاش پارچىسى ، بىر
گىرۇىكىنى بويلاپ ئار ـ تولا تۆزەشتۇرۇلگەن . 28 × 55 مىللىمېتىر .

K.13332:110—111 ئىككى دانە چاقماق تاش قىرغۇچنىڭ ئۇشـ
شاق پارچىلىرى .

K.13332:112—114 ئۇچ دانە چاقماق تاش ۋە كۆارتس
جىنستا ياسالغان ئىككى بىسىلىق قورال ، ئۇلارنىڭ بىر ئۇچى تۆز ،
يەنە بىر بۆلىكى كۆپمە گىرۇەكلىك . ئۇزۇن ـ قىسقىلقى ئايرىم ـ ئاي-
رىم ھالدا ، 32 × 42 ، 31 × 36 ، 27 × 34 مىللىمېتىر . ئۇلارنىڭ ئا-
رىسىدىكى 112 ـ نى 5 ـ رەسىمدىن كۆرۈڭ .

K.13332:115 توق كۇل رەڭ پورفىر تاش مېغىزى (؟) نىڭ بىر
قىسمى ، گىرۇىكىنىڭ ئىككى يېنى تۆزەشتۇرۇلگەندىن كېيىن ناھايىتى
نېپىز بولغان .

K.13332:116 توققۇز دانە كۆارتس جىنس ۋە چاقماق تاشتا يا-
سالغان كىچىك تاش قورال ، ئىككى يۇزى تۆزەشتۇرۇلگەن ، بۇ بۇيۇم-
نىڭ بىر قىسمى پىچاق ياكى كەسكۈچ قورال بولۇپ ، يەنە بىر قىسمى
چېقىلىپ بۇزۇلغاچقا ، نېمىگە ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ .

K.13332:117 يېرىك كۆارتس جىنس ياكى چاقماق تاشلارنىڭ
ئۇۇقىدىن ياسالغان 17 دىسكا ، پىششىقلىغانلىق ئىزى بار .

K.13332:118 سەككىز دانە ئۇچلۇق كۆارتس جىنس ئۇۇقى ،
بىر قىسمى پىششىقلانمىغان تاش ئوق ئۇچى .

K.13332:119 سەككىز دانە يېرىك كۆارتس جىنس ۋە چاقماق
تاش پارچىسى ، ئۇلارنىڭ چۆرىلىرىدە ئوخشىمىغان دەرىجىدە پىششىقلە-
غانلىق ئىزى بار .

K.13332:120 ئوخشىمىغان رەڭلەردىكى تۇرلۇك كۆارتس جىنس
ۋە چاقماق تاش پارچىلىرى .

K.13332:121 خىلمۇخىل چاقماق تاش ، ھېقىق ۋە كۆارتس

جىنسلارنىڭ تاشلاندۇقلىرى .

K.13332:122—123 بىرلەشكەن تاشنىڭ ئىككى پارچە سۇنۇقى .

K.13332:124 ئانارتاش ـــ چىرىمتال سىلىقلاتقۇچ (؟) نىڭ سۇنۇقى ، ئۇنىڭ بىر يۈزى ناھايىتى تۈز سىلىقلانغان .

K.13332:125 بىرنەچچە پارچە ھايۋان سۆڭىكى ۋە ئوتداندىن چىققان كۆمۈر .

K.13332:126 ساپال قاچىنىڭ گىرۋىكى ، بويۇن قىسمى ئىچىگە قاراپ ئويمان ، بوينىنىڭ تۆۋىنىدە ئىككى قاپارتما بار . قىزغۇچ قوڭۇر رەڭدە ، خېلى قاتتىق قىلىپ پىشۇرۇلغان . 1 ـ 4 ـ نومۇرلۇق ساپال پارچىسىغا قارالسۇن .

K.13332:127—128 ئىككى دانە كىچىك ساپال پارچىسى ، تۈز گىرۋەكلىك قاچا ئاغزىنىڭ گىرۋىكى ، سۇپىتى ئالدىنقى مسالىنىڭكىگە ئوخشاش .

K.13332:129—132 تۆت دانە ساپال پارچىسى ، سۇپىتى ئالدىنقى مسالىنىڭكىگە ئوخشاش .

K.13332:133 كۈل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، سىلىندىرغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، ئۇزۇنلۇقى 40 مىللىمېتىر .

K.13332:134 كۋارتس جىنسلىق تاش مېغىزنىڭ بىر قىسمى .

K.13332:135 زەيتۇن يوپۇرمىقى شەكىللىك كۋارتس جىنسلىق تاش ئوق ئۇچى ، خېلىلا يىرىك . ئۇزۇنلۇقى 45 مىللىمېتىر ، بەلكىم پىششىقلاپ بولۇنمىغان بولسا كېرەك .

K.13332:136 تەبىئىي كۋارتس جىنسلىق دىسكىنىڭ بىر قىسمى ، ناھايىتى نېپىز ، ئۇنىڭ كۆپىمە گىرۋىكى بەلكىم كېسىش ئۇچۇن ئىشلىتىلسە كېرەك .

K.13332:137 ئىككى دانە سىلىق كۋارتس جىنس قورالنىڭ سۇنۇقى .

K.13332:138 قىسمەن پىششىقلانغان قېلىزىت پارچىسى .

K.13332:139 گىرۋىكى پىششىقلانغان قېلىن كۋارتس

جىنسىنىڭ سۇنۇقلىرى .

لوپنۇر چۆلى

لوپنۇر رايونىنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى يادىكارلىقلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك بىلەن چىڭ زۇڭچى ئېلىپ كەلگەن . ئۇلار 1930 ـــ 1931 ـ يىللىرىنىڭ قىش پەسلىدە لوپنۇر چۆللۇكىدە بىر قېتىملىق مۇھىم تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ، باشقا مۇزەپپەقىيەتلىرىدىن باشقا ، ئۇلارنىڭ ئەڭ مۇھىم مۇزەپپەقىيىتى ـــ نۆۋەتتىكى لوپنۇرنىڭ شىمالىي قىسمىنىڭ بىردىنبىر خەرىتىسىنى سىزىپ چىقتى .

1934 ـ يىلى ، چىڭ زۇڭچى ئەپەندى قوم دەريياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنى بويلاپ تەكشۈرگەن چېغىدا ، يىغىۋېلىنغان بۇ بۇيۇملار ئۈچۇن يەنە بىر قىسىم يېڭى مەزمۇنلارنى قوشقان . دەل شۇ مەزگىللەردە مەنمۇ تاش قوراللارغا ئوخشاش نەرسىلەر بار بەزى جايلارنى بايقىدىم ، بۇ ئىزلارنىڭ كۆپىنچىسى يارداڭ بۇلاقنىڭ جەنۇبىدىكى چۆلدە [1] . تارىختىن بۇرۇنقى بۇ يادىكارلىقلار ، ئۇلار بىلەن بىر ۋاقىتتا تېپىلغان يازما خاتىرىلىرى بولغان مەزگىللەردىكى پارچە ـ پۇرات تېپىلغان بۇيۇملار بىلەن بىللە مۇھاكىمە قىلىنغان چاغدا ، بىرلەشتۇرۇلۇپ يىغىۋېلىنغان بۇيۇملار تەپسىلىي جەدۋىلگە كىرگۈزۈۋېتىلگەن ، بۇ بابتا ئۇلارنىڭ ئاساسلىق تېپىلىرى ۋە ئۇلار بىلەن بىللە كۆرۈنگەن ئىنسانلارنىڭ تۇرار جايى ئىكەنلىك ئىزلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان يادىكارلىقلارنىلا مۇھاكىمە قىلىمىز .

---

① سۆزبن ھېدىن ئىشلىگەن دەسلەپكى مەزگىل خەرىتىسىدە ، يارداڭ بۇلاقنىڭ ئىسمىنى باشقا بىر جايدا ـ دولان ئاچچىقتا ، دەپ كۆرسەتكەن . ئۇ يەرنىڭ ئورنى ھەقىقىي يارداڭ بۇلاقنىڭ شىمالىدىن 10 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ياقا يارداڭ بۇلاقنىڭ غەربىي شىمالىدىن 3 كىلومېتىر كېلىدۇ . بىراق ، دولان ئاچچىقتا يارداڭ يوق ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

ئىنسانلارنىڭ دەسلەپكى تۇرار جايى بولۇشى مۇمكىن بولغان جاي

ئادەتتە ، تارىختىن بۇرۇنقى مەدەنىيەتنىڭ ئەڭ مۇھىم بەلگىسى بولالايدىغان نەرسە ساپال قاچىلاردىن ئىبارەت . ئەپسۇس ، لوپنۇر چۆللۈكىدە ناھايىتى ئاز ساندا ساپال بىلەن چاقماق تاش قوراللار تەڭلا قېزىۋېلىندى . خورنېر يىغىۋالغان بۇيۇملار ئىچىدە ئاران بىرى — K.13363 بار ، مېنىڭ يىغىۋالغانلىرىمدا ئۇچى بار — 22 ـ ، 25 ـ ، 28 ـ نومۇرلۇق جايلار .

بۇ تېپتىكى ساپال پارچىلىرىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى ئومۇمەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ . كىروران دەۋرىنىڭ ساپال پارچىلىرىغا سېلىشتۇرسا ، قوم ـ بوراننىڭ ئۆپرىتىش دەرىجىسى تېخىمۇ ئېغىر . بۇ ھادىسە ئۇلار يا كىروران ساپال قاچىلىرىدىن سۈپەتسىز ، ھاۋادا ئوچۇق تۇرغان ۋاقتى كىروران ساپال قاچىلىرىدىن ئۇزۇن بولۇشى مۇمكىنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . ئىككى خىل ئىمكانىيەتنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ دەۋرىنىڭ كىروراننىڭكىدىن بالدۇر ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . بۇ ساپال قاچىلاردا سۇس قوڭۇر رەڭ ، قىزغۇچ ۋە كۈل رەڭ داغ بار ، لېيغا يىرىك قوم ئارىلاشتۇرۇلغان . كۆپىنچىسى ساپال پارچىسى ۋە سىدام ساپال .1:28 ـ نومۇرلۇقنىڭ ئاغزىنىڭ گىرۋىكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر قۇر كۆپتۈرمە سىزىقچە بار . 2 ـ 28 ـ نومۇرلۇقتا كۆپتۈرمە بېزەك سىزىقچىسى بولۇپ ، ئۇنىڭدا بېسىپ چىقىرىلغان يوللۇق نەقىش بار . گەرچە ، ساپال پارچىسىنىڭ سىرتىنىڭ ساقلىنىشى ناھايىتى ياخشى بولسىمۇ ، Pl. 29:2 دا كۆرسىتىلگەن يوللۇق بېزەك نەقىشلىك ساپال پارچىسى ، تارىختىن بۇرۇنقى دەۋرگە مەنسۇپ بولۇشى مۇمكىن . يەنە باشقا ـ باشقا جايلاردىن تېپىلغان ھەم تاش قوراللار بىلەن بىللە تۇرمىغان ، پارچە ـ پۇرات ساپال پارچىلىرىمۇ ، بەلكىم مۇشۇ گۇرۇپپىغا مەنسۇپ بولۇشى مۇمكىن .

تۆۋەندە بىز يەنە تاشتىن ياسالغان بۇيۇملارغا قاراپ باقايلى ، ئۇلار بەلكىم دەسلەپكى مەزگىللەردىكى ئىنسانلار تۇرغان يەر بولۇشى مۇمكىن ،

دەپ ئويلانغان جايلاردىن تېپىلغان . مەن بۇ يەردە مېتال بولمىغان ۋە كەڑوران دەۋرىدىكى ساپال قاچىلار تېپىلغان جايلار ھەققىدە سۆزلىمەكچىمەن . ئالدىنقى تۆت ئورۇن — يارداڭ بۇلاقنىڭ تۆۋىنىدىكى قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىنىڭ بويىدا . مەن بۇ يەرلەر ھەققىدە غەربتىن شەرققە بولغان تەرتىپ بويىچە مۇھاكىمە ئېلىپ بارماقچىمەن . 36 ـ 37 ـ رەسىملەرگە قارالا .

22 ـ نومۇرلۇق جاي ، ئۇششاق چاقماق تاش پارچىلىرى ۋە بىرنەچچە ساپال پارچىسى ، 25 ـ نومۇرلۇق ئورۇندىن بىر پارچە ساپال پارچىسى ، بىر دانە ئۆلچەمسىز چاقماق تاش مېغىزى ، بىرنەچچە تاش پارچىسى ، پىششىقلىنىشى قوپال بولغان بىر تاش پىچاق ۋە ئىككى بىسلىق بۇرغۇم (Pl. 5:10 گە قارالا) ۋە يۇزىدە چوقۇلغان ئىزى بار ئىككى دانە چوڭ چاقماق تاش تېپىلغان . بۇ ئىككىلا جاينى مەن ئۆزۈم بايقىغان ، ئۇ يەردىن تېپىلغان ھەر بىر دانە بۇيۇمنى ئىنتايىن پىششىق بىلىمەن ، شۇڭا ئۆز ئەسىرىمدە ئۇلارنى تەپسىلىي تەسۋىرلىمەكچىمەن .

28 ـ نومۇرلۇق ئىزدا ئېرىشكەن يادىكارلىقلار بىرئاز كۆپ ، شۇ چاغدا مېنىڭ B61 ـ نومۇرلۇق لاگېرىم قوم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىن تەخمىنەن 500 مېتىر كېلىدىغان جايدىكى بوران ـ چاپقۇن يالاپ كەتكەن يارداڭلىقتا بولۇپ ، بۇ ئىز دەل لاگېرىمىزنىڭ جەنۇب تەرىپىدە ئىدى . ئۇ يەردىكى قەدىمىي يادىكارلىقلار 2 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى ئويمانلىق ۋە ئۇنىڭغا قوشنا يارداڭلىقنىڭ تۆپىسىدىن تېپىلغان ، قاپلاش رادىئوسى تەخمىنەن 30 مېتىر . تېپىك تاش مېغىزى يوق . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاران ئۇچ دانىلا تاش پارچىسى تېپىلغان . Pl. 4:13 تال يوپۇرمىقى شەكىللىك ھېقىق تاش ئوق ئۇچى ، ئۇنىڭ شەكلى قۇرۇق تاغدىكى سىنگېردىن تېپىلغان تاش ئوق ئۇچىغا ئوخشاپ كېتىدۇ ؛ Pl. 4:14 بىر دانە يېشىل چاقماق تاش ئوق ئۇچىنىڭ سۇنۇقى ، ئۇنىڭ ئاستى بىر قىسقا ساپ تۆۋىنى شەكىللەندۈرىدۇ ، بۇ خىل ئالاھىدىلىك ئىچكى موڭغۇل چاقماق تېشىدىن ياسالغان بۇيۇملاردا تېپىلمايدۇ . ستەين تاپقان . L.E. ئىزىدىن يىغىۋېلىنغان بۇيۇملارنىڭ فوتو سۈرىتىنى ، ئاشۇنداق تاش ئوق ئۇچى ئەۋرىشكىسىدىن

ساق (بېجىرىم) بىر دانىسى كۆرۈنمىدۇ . ئېنىق بەلگىلەش مۇمكىن بولمىغان كىچىك قىرغۇچتىن باشقا ، بىز بۇ يەردە بەزىبىر كىچىك پىچاقسىمان بۇيۇم بايقىدۇق ، بۇيۇمنىڭ ئىككى يۈزىدە ياسىغان چاغدىكى ئىزلار قالغان . Pl. 4:6,4:9 ۋە 5:9 لارغا قارالسۇن ؛ ئۇلاردىن باشقا يەنە بىر دانە ئىككى بىسلىق بۇيۇمموۇ بار ، Pl. 4:17 گە قارالسۇن . بىرنەچچە چوڭ چاقماق تاش پارچىسى ــ پىششىقلاشقا تېگىشلىك « خام ماتېرىيال » . ئەڭ ئاخىرقى بىرى ــ تاش ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاش جەريانىدا قېپقالغان كىچىككىنە بۇيۇملار .

چىڭ زۇڭچى ئەپەندى بايقىغان ئىزلاردا نومۇر بېرىلگىنى 30 بولۇپ ، قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدا . ئۇ بايقىغان تۆت دانە ھېقىق ، چاقماق تاش ئوق ئۇچى ۋە تۆت دانە كىچىك تاش پارچىسى شەكلى ھەم ماتېرىياللىرى جەھەتتىن لوپنۇرغا يېقىن ساھىلدىن تېپىلغان تاش بۇيۇملارغا ئىنتايىن يېقىن كېلىدۇ .

خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچى 1934 ــ يىلى تاپقان تەخمىنەن 280 دانە يىغۇبلىنغان بۇيۇم ئىچىدىكى بەزى تاشتىن ياسالغان بۇيۇملار ، قەدىمكى ئاھاللەر ئولتۇراقلاشقانلىقى مۇمكىن بولغان بەش جايدىن تېپىلغان .

خورنېر كىرۇران قەدىمكى شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 14 كىلومېتىر كېلىدىغان ، قۇم بوراندا يىمىرىلگەن سېغىز توپىلىق ئويمانلىقتا ، يادىكارلىقلار ناھايىتى مول كۆمۈلۈپ ياتقان بىر ئىزنى بايقىغان . بۇ يەردىن تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلىنىڭ نومۇرى K. 13375 بولۇپ ، 37 ــ رەسىمدىكى بەرگەن نومۇرى 375 . ئۇ ئۇيغۇر دىن ئېلىپ كەلگەن بۇيۇملار مۇنۇلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ : بىر دانە سۇنۇق چاقماق تاش مېغىزى ، 65 دانە چاقماق تاش پارچىسى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرمۇنچە تاش پارچىسىنىڭ گىرۋەكلىرى تۈزەشتۈرۈلگەنىكەن (Pl. 5:3—4 گە قارالسۇن) ؛ ئىككى دانە كىچىك ياپىلاق تاشتىن ياسالغان ئىنچىكە تەشكۈچ قورال ، ئۇلاردىن باشقا يەنە بەزى پىششىقلانمىغان تاش ئۇۋاقلىرى بار . يۇقىرىدا دېيىلگەن بۇيۇملار پەقەت ئىزلارنىڭ يەر يۈزىدىن تېپىۋېلىنغان ، ئۇلارغا ئاساسەن ھەقىقىي تۈردىكى قەدىمكى ئاھاللەرنىڭ تۇرار جايى ، دەپ ھۆكۈم چىقىرايلى دېسەك ، ماتېرىياللىرىنى كەمچىلىك قىلىدۇ . تۆۋەندە دېيىلگەن نۇرغۇن جايلار شۇنداق ئەھۋالغا ياتىدۇ .

K. 13395 (خەرىتىدىكى 395 ــ نومۇرلۇق ئىز) ــ ئورنى كىرۇران قەدىمكى شەھىرىنىڭ شىمالىنىڭ شەرقىي يۆنىلىشىدىكى دېلتىنىڭ جەنۇبىي بۇرجىكىنىڭ ئەتراپىدا ، بۇ يەردىن ئېلىپ كېلىنگەن بۇيۇملار ئىچىدە ئاران بىرنەچچە دانە چاقماق تاش پارچىسلا بار .

K. 13359 (خەرىتىدىكى 359 ــ نومۇرلۇق ئىز) ــ 4 ــ 5 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى چوڭ بوراندا يىمىرىلگەن ئويمانلىق ، چوڭ شورلۇقنىڭ غەربىي چېتىگە قوشنا ، خورنېر ئۇ يەردىكى نەچچە يۈزلىگەن چاقماق تاش بۇيۇمىدىن بىرنەچچىسىنى تاللۇېلىپ ئالغاچ كەلگەن . ئۇ يىغۇالغان بۇيۇملار ، ئۇچ دانە چاقماق تاش مېغىزى (Pl. 4:18 گە قارالسۇن) ۋە 29 دانە تاش پارچىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، بەزى تاش پارچىلىرىنىڭ بىر ياكى ئىككى گىرۋىكى تۈزەشتۈرۈلگەن .

K. 13363 ــ بۇنىڭدىكى بۇيۇملار تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ بىر قانچە يادىكارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، ئۇلار يۇقىرىدا دېيىلگەن يەرنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىكى بىر رايون (خەرىتىدىكى 362 ــ 365 ــ نومۇرلۇق ئورۇنلارغا قارالسۇن) ، خورنېرمۇ بۇ رايوندىكى بەزى يادىكارلىقلارنى ئۆزىنىڭ يىغۇالمىغانلىقىنى ئېيتقان) دا چېچىلىپ ياتقان . بىر جايدىن ئۇ بىر كىچىك ساپال پارچىسى ۋە تۆت دانە چاقماق تاش پارچىسى تېرىۋالغان ، بىراق ئۇ يەردە چاقماق تاش پارچىلىرى ناھايىتى كۆپ ئىكەن .

K. 13431 ــ قەدىمكى زامان يادىكارلىقلىرى ساقلانغان ئەڭ ئاخىرقى بىر جاي ، بۇ جاي لوپنۇرنىڭ شىمالىي قىسىم دەريا تەۋەلىكىنىڭ ئەڭ شەرقىتىكى بۆلىكىنىڭ يېڭى قولتۇقىنىڭ شەرق تەرىپىدە . خورنېر بۇ يەردىن Pl. 5:1 دا كۆرسىتىلگەن ئىككى بىسلىق بۇيۇمدىن بىرنى ، Pl. 4:7 دا كۆرسىتىلگەن تۆشۈك ئاچقۇچ ۋە بىر دانە تۈزەشتۈرۈلگەن تاش پارچىسىنى تاپقان . بۇلاردىن بىرنىچىسى بەلكىم كىچىك پىچاق ياكى كەسكۈچ بولسا كېرەك . (Pl. I, Pl. II)

پارچە ــ پۈرات بايقالغانلىرى

چاقماق تاش مېغىزى ــ لوپنۇر چۆللىكىدە دائىم ئۇچرايدىغان تاش بۇيۇم ھېسابلىنىدۇ . ھەتتا ، دوكتور سۋېن ھېدىن ئىشلىگەن دەسلەپكى مەزگىلدە يىغىۋېلىنغان بۇيۇملاردىمۇ شۇنداق مىساللار بار . كىتابىمىزنىڭ خەرىتە Pl. 4:16,20,22 ۋە Pl. 5:14 لىرى ، دەل شۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرنەچچىسى ھېسابلىنىدۇ . ئادەتتە بۇ تاش مېغىزلىرىنىڭ شەكلى ئىچكى موڭغۇلدىن تېپىلغان تاش مېغىزلىرىغا قارىغاندا تېخىمۇ رەتسىز ، بۇنىڭ بىر قىسىم سەۋەبى ئۇلار بىرلا يۆنىلىش تەرتىپىدىن سوقۇلمىغانلىقىدا . لوپنۇر چۆللىنىڭ تاش مېغىزلىرى كۆپىنچە ناھايىتى نېپىز بولىدۇ .

تاش پارچىلىرى كۆپىنچە تاش مېغىزلىرىدىن ئۇرۇپ چىقىرىلىدۇ ، ناھايىتى ئۇزۇن ، ئادەتتە كىچىك ھەم ئېچىل بولىدۇ . ئۇلارنىڭ ئەڭ چوڭلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 8 مىللىمېتىر بولىدۇ ، بەلكىم بۇرۇن باشقىدىن ساپ بېكىتىلمەيدىغان كىچىك پىچاقلار ئىشلىتىلگەن بولۇشى مۇمكىن ، بىراق كۆپىنچە دائىم ئۇچرايدىغان تاش پارچىلىرىغا سۆڭەك ياكى ياغاچتىن ساپ بېكىتىلىپ ئىشلىتىلىدۇ . دېمەك ، ئۇنى ساپقا بېكىتىشتىن بۇرۇن ئالدى بىلەن ئىلگىرى ئويۇپ تەييارلاپ قويغان قىنغا سېلىپ ، پىچاق تەييارلىنىدۇ ياكى كەسكۈچ قىلىنىدۇ .

بايقالغان ئۇزۇن تاش پارچىلىرىدىن ھېچقايسىسى تاش مېغىزلىرىدىكى ئويمان ئىزلارغا باب كەلمىدى . بۇنداق بولۇشى تەبىئىي ، چۈنكى تاش مېغىزى ياپراق تاش ياساش جەريانىدا ئىشلىتىلىپ تۈگەيدۇ . تاش پارچىلىرىنىڭ بوران ــ چاپقۇننىڭ يىمىرىلىشىگە ئۇچرىمىغان قىر ــ بىسلىرى تۈزەشتۈرۈپ پىششىقلىمىسىمۇ ئوخشاشلا ناھايىتى ئۆتكۈر تۇرغان .

Pl. 5:6,5:7 دىكى ئىككىسىنىڭ قىرى تۈزەشتۈرۈلگەن ، ئۇلارنىڭ قوشۇق شەكلىدىكى قۇيرۇق قىسمى بەلكىم كىچىك قىرغۇچ ياساشقا باب كەلسە كېرەك ، بۇيۇمنىڭ ئىككى يۈزىدىن ئومۇرتقا چىقىرىلىپ ، بىر تۈز سىزىق (دىپىس شەكلى) ھاسىل قىلىنغان . Pl. 5:5 ــ بىر پارچە قىبلىن تاش پارچىسى بولۇپ ، ئۇنىڭدا ئوخشاش بىر ئۈسۈلدا سوقۇپ چىقىرىلغان ئومۇرتقا بار ئىكەن .

تۆشۈك ئاچقۇچ ــ تاش پارچىسىدىن ياسالغان . Pl. 4:7 ــ تېپىك

بىر تۆشۈك ئاچقۇچ بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۇچىدىن تارتىپ ھەممە يېرىنگىچە تۈزەشتۈرۈلگەن . K.13386:6 يەنە بىر تۆشۈك ئاچقۇچ بولۇپ ، Pl. 4:8 دا كۆرسىتىلگىنى بىر دانە ھېقىق تۆشۈك تەشكۈچ ، ئىككى ئۇچى گال ، ئۆلچەمسىز بىر تاش پارچىسىدىن ياسالغان .

بىز لوپنۇردىن يىغىۋالغان بۇيۇملار ئىچىدە ، تېپىك بولمىغان ئۆلچەمسىز بىرقىسىم قىرغۇچلار بار . بۇ سىنگېرنىڭكى بىلەن لوپنۇرنىڭكى ئوتتۇرىسىدىكى نىسپىي ئوخشىماسلىقتىن ئىبارەت . ستەينە ناھايىتى ياخشى قىرغۇچ قورالنىڭ بىر پارچە فوتو سۈرىتى بار (ستەين ، 1928 ــ پىلى Pl. XXII, C. XCiii, O158 گە قارالسۇن) .

ھەقىقىي تاش ئوق ئۇچى ئىنتايىن ئاز ئۇچرايدۇ . 28 ــ نومۇرلۇق ئىزدا شۇ تېپىتىكى بۇيۇمدىن ئازراق بولغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قۇم دەريا‌سى دېلتىسىنىڭ شىمالىي ياقىسىدا يەنە بىر دانە تېپىلدى (Pl. 4:12 گە قارالسۇن) .

Pl. 5:2 ۋە Pl. 5:8 دا كۆرسىتىلگىنى ئاز ــ تولا ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئىككى دانە چاقماق تاش بۇيۇمى ياكى ياسلىشى قوپال بولغان پىچاق ياكى پۇتمىگەن ئۇچلۇق قورالدىن ئىبارەت .

ئەڭ ئاخىرىدا تەسۋىرلىمەكچى بولغان بىر گۇرۇپپا لوپنۇر تاش قوراللىرى ــ سىلىقلانغان تاش پالتىلار بولۇپ ، ئۇلار يېشىل روگوۋېك ياكى باشقا قاشتېشىغا ئوخشاش سۇيەتلىك تاشلاردىن ياسالغان . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ چوڭى بىر دانە چىرايلىق تاش پالتا (Pl. 5:16 گە قارالسۇن) ، ئۇنى بىر خىزمەتچىمىز ياچىنلىق كۆلىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۆستەڭنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن تاپقانىكەن (خەرىتىنىڭ 36 ــ سىدىكى ئىككىنچى نومۇرلۇق ئورۇندا) . پالتىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 185 مىللىمېتىر . Pl. 5:11 دىكى تاش پالتا بىلەن 5:16 دىكىنىڭ شەكلى ھەقىقەتەن ئوخشايدۇ ، كۆپىمە تەڭى بار ، لېكىن ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئاران 50 مىللىمېتىر كېلىدۇ . قالغان كىچىك تاش پالتىلار بىردەك تۈز بىسلىق (Pl. 5:12 ــ 13 ، 81 ــ 12 گە قارالسۇن) . Pl. 5:21 سۈس قوڭۇر رەڭلىك بولۇپ ، بىر دىنبىر پۈتۈن گەۋدىلىك ، سىلىقلاپ ياسالغان تاش پالتا ھېسابلىنىدۇ .

باشقا تاش پالتىلارغا ئاران تەگ ـ قىرلارلا چېقىرىلغان بولۇپ ، ھەقىقىي پال-
تىنىڭ گەۋدىسى بىلىنمەيدۇ ، ئۇنىڭ تار يۇزىمۇ ئېنىق بىلىنمەيدۇ . پېلىئوت
كۇچار ئەتراپىدىكى قۇمتۇرادىن تاپقان ئۇچ دانە يېشىل قاشتېشى پالتىمۇ
ھەم شۇنداق ئىكەن . ئۇنىڭ تاش پالتىلىرىدىن ئەڭ چوڭى 14.6 × 7.4 سان-
تىمېتىر بولۇپ ، بىزنىڭ Pl. 5:16 گە ئوخشايدۇ . قالغان ئىككىسىنىڭ ئۆل-
چىمى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 5.8 × 4 ۋە 3.2 × 5.7 سانتىمېتىر بولۇپ ، لوپنۇر
رايونىدا دائىم ئۇچرايدىغان تاش پالتىنىڭ ئۆلچىمى بىلەن ئوخشاش . بۇ
تاش پالتىلارنىڭ تېپىلغان ھەقىقىي جايى خاتىرىلەنمىگەن . ئەگەر ، ئۇلار
پېلىئوت سېتىۋالغان جاي ـــ كۇچار ئەتراپىلىرىدىن تېپىلغان بولسا ، ئۇ
ھالدا بىز لوپنۇر قۇملۇقىدا ئىگىلىگەن تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى ،
تارىم ئويمانلىقىنىڭ ناھايىتى كەڭ رايونلىرى ئېچىگە تارقالغانلىقىنى چۈ-
شەندۇرىدۇ . بۇ كىچىك تاش پالتىلارنىڭ ئاساسىي شەكلى ، كىشىگە ئان-
دېرسن شاكوتۇن (Sha—kou—tun) غارلىرى بىلەن ياڭشاۋ رەڭلىك سا-
پاللىرى ئىزلىرىدىن بىللە تاپقان تاش پالتىنى ئەسلىتىدۇ . بۇ ئىككىسىدىكى
تۈز بىسلىق بولۇش ئەھۋالى گەرچە ، كېيىنكى دەۋرلەرنىڭ تاش پالتىلىرى-
نىڭ ئالاھىدىلىكى بولسىمۇ ، بىراق ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بەزىبىر
ئوخشاشلىقلار ، ئىككى جاينىڭ مەدەنىيەت ياكى دەۋر جەھەتتىكى ھەر-
قانداق باغلىنىشىنى شەكىللەندۈرەلمەيدۇ . تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان يەنە
بىر پاكىت شۇكى ـــ بۇ تېپىتكى قىسقا ، كەڭ تاش پالتىلار ئىچكى موڭ-
غۇل ، خېنەن ۋە گەنسۇلاردا بايقالمىدى ، ھېچبولمىغاندا ئىچكى موڭغۇل-
دىكى مەن بارغان رايونلاردا يولۇقتۇرمىدىم (ببرگمان ، 1935a) .

لوپنۇرنىڭ چاقماق تېشىدىن ياسالغان تاش پىچقى ۋە تاش مېغىز-
لىرىنىڭ ئاساسىي تىپى ، شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرى ۋە ئىچكى موڭغۇلدىن
تېپىلغان ئوخشاش تىپلىق تاش بۇيۇملىرىغا ئوخشىسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنى
بىر يەرگە قويۇپ قويسا ، لوپنۇرنىڭ تاش بۇيۇملىرىنى ئاسانلا ئايرىۋالغىلى
بولىدۇ . لوپنۇر تاش بۇيۇملىرىنىڭ يۈزىدە ئادەتتە بىرقەدەر ئېغىر دەرىجىدە
قۇملارنىڭ ئۆپرىتىش ئىزلىرى بولىدۇ ، بۇ ھال ئۇلارنىڭ يەر يۈزىدە قاقلە-
نىپ يېتىپ ، بوران ـ چاپقۇننىڭ يىمىرىشىگە ئۇچرىغان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن-

لۇقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ . ئۇنىڭ ئەكسىچە ، مەن كۆرسەتكەن باشقا ئىككى
رايونىنىڭ تاش بۇيۇملىرىدا ، بوران ـ چاپقۇننىڭ يىمىرگەنلىك ئىزلىرى نا-
ھايىتى ئاز بولىدۇ ياكى بولمايدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا ، ئىچكى موڭغۇل تاش
قوراللىرىنىڭ تاش ماتېرىياللىرىنىڭ تۈرلىرىمۇ بىرقەدەر كۆپ .

لوپنۇرنىڭ تاشتىن ياسالغان بۇيۇملىرىغا قارىتا پېتروگرافىيىلىك
تەتقىق ئېلىپ بارمىدۇق . بىراق ، دوكتور دۇربىتس ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى
كۆرۈپ تەكشۈرۈپ باقتى . بۇ تاشلارنىڭ تولىسى چاقماق تاشلار ئى-
كەن . ئاز ساندا ھېقىق ، زۇمرەت ، خالسېدون ۋە روگوۋېك بار ئىكەن .
بىز بۇ يەردە يېشىل روگوۋېك دەپ ئاتاۋاتقان تاش ، بازاردا يېشىل
قاشتېشى دەپ تونىلىشى مۇمكىن ، دەسلىپىدە مەنمۇ ئۇلارنى يېشىل قاش-
تېشى دەپ ئاتىغانىدىم .

لوپنۇرنىڭ كۆل ئاستىدىن ۋە چۆكۈندى قاتلىمىدىن ھېچقانداق
تاش ماتېرىياللىرى چىقمايدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردىكى ئىش قورال-
لىرى ياكى قورال ياساشقا ئىشلىتىلىدىغان تاش ماتېرىياللىرى چوقۇم
ئەتراپتىكى تاغلاردىن تېپىپ كېلىنىدۇ ، يەنى شىمالدىكى قۇرۇق تاغدىن
ياكى جەنۇبتىكى ئالتۇن تاغدىن ئېلىپ كېلىنىدۇ . نورىن كىرىمنىيلىق
ماگما ئۈيۈمى قۇرۇلمىسى (چاقماق تاش جىنس ، كىرىمنىيلىق يالتىراق
قۇرت توپا) نى بايقىغان ، بۇ تاش لىنىيىسىنىڭ پۈتۈن ئۇزۇنلۇقى قۇ-
رۇق تاغنى بويلاپ كورلىدىن تارتىپ ، ئاتمش بۇلاققىچە بارىدۇ . بىر
قىسىم لوپنۇر تاش قوراللىرى دەل شۇ « چاقماق تېشى » دىن ياسالغان .
ئۇنىڭدىن باشقا ئالتۇن تاغنىمۇ تاش قورال ياساشقا بولىدىغان كىرىمنىيە-
لىق تاغ جىنسلىرىنى تاپقىلى بولىدۇ ، دەپ ئىشىنىشكە بولىدۇ (چىكە-
سايى ئىزى ھەققىدىكى بايانغا قارىڭ) . ۋەھالەنكى ، نېمىلا دېگەن بىلەن
قۇرۇق تاغنىڭ ماگما ئۈيۈمى لوپنۇرغا ئەڭ يېقىن تاغ جىنسى ھېسابلە-
نىدۇ . شۇڭا ئۇ يەرنىڭ چاقماق تاشلىرى تاش قورال ياسىغۇچىلارنىڭ
« دىققىتى » نى ئەڭ ئاسان قوزغايدۇ .

يۇقىرىدىكى بايانلىرىمىزدىن مۇنداق تەسىراتقا ئېرىشەلىشىمىز
مۇمكىن : لوپنۇر رايونىدىن تېپىلغان چاقماق تېشى بۇيۇملىرى ناھايىتى

ئاز ـــ تـۆر ، تېپلىرى جەھەتتىن بولسۇن ، ياكى سان جەھەتتىن بولسۇن ـــ ئۇنىڭ ئۇستىگە ساپال بۇيۇملار بىلەن بىللە چىقمىغانلىقى ئۈچۈن ، تاش قوراللارنىڭ دەۋرى ئۇستىدىن ھۆكۈم چىقىرىشقا مۇمكىن بولمىدى . ستراتېگرافىيىگە ئائىت دەلىللەر كەمچىل ، بىرمۇنچە ئەھۋاللاردا ، ھەتتا بۇ نەرسىلەرنىڭ ئەسلىدىكى تېپىلغان جايىنى بىلمەيمىز . كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ قوراللىرى تېپىلمىدى ، بۇ تېپتىكى بۇيۇملارنى سېغىز توپىلىق چۆللەرنىڭ سىرتىدىكى جايلاردىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ . ھەقىقىي مەۋجۇت تاش قوراللار تارىختىن بۇرۇنقى دەۋرنىڭ ئىنتايىن كېچىككەن مەزگىلىنى بىلدۈرىدۇ .

تاش قوراللار دەۋرى يادىكارلىقلىرىنىڭ تارقىلىشى ، نۆۋەتتىكى دېلتىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلاردا باشقا رايونلارغا قارىغاندا قويۇقلىقى قېلىدۇ . بىز نۆۋەتتە ئىگىلىگەن ئەھۋاللاردىن قارىغاندا چاقماق تېشى بۇيۇملىرى ، بەلكىم كېروران دەۋرىدىكى يادىكارلىقلار كۆرۈلگەن جايلارنى قاپلىغان بولۇشى مۇمكىن . مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ، ئەگەر تاش قورال دەۋرى بىلەن كېروران دەۋرىنىڭ يادىكارلىقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ۋاقىت ئارىلىقى ، ئانچە ئۇزۇن بولماسلىقى مۇمكىن دەپ ئويلانىسا ، ئىشەنچلىكتەك قىلىدۇ . مۇبادا ، تاشقى دۇنيا بىلەن ئۇچراشمىغان بىر مىللەتنى ، بۇنىڭدىن تەخمىنەن 2000 يىل ئىلگىرى ، بىرىنچى قېتىم خەنزۇلار بىلەن ئۇچرىشىشتىن ئىلگىرىمۇ چاقماق تېشى بۇيۇملىرىنى ئىشلەتكەنىدى ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلساق ، ئۇ چاغلاردا ئۇلار ھەقىقىي تاش قوراللار دەۋرىنى بېشىدىن كۆچۈرۈپ بولغان بولسىمۇ ، يەنىلا ھېچقانداق زىت كېلىدىغان يېرى يوقتەك قىلىدۇ .

كېروران دەۋرىگە مەنسۇپ ئىزلاردىنمۇ يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ تاش قوراللار راست چىققان (مەسىلەن ، Pl. 5:11 دا كۆرسىتىلگەن تاش پالتا دەل شۇ L. K ئىزىدىن تېپىلغان) . لېكىن ، ئىز ياسىلىشتىن بۇرۇن ئۇ يەردە تاش قوراللارنىڭ بار ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىمكانىيەتنى يوققا چىقىرىشقا بولمايدۇ ، چۈنكى بۇ جەھەتتە بىزدە ئەمەل قىلغۇدەك سالىشۇناسلىق ئاساس يوق . يەنە بىر جەھەتتىن ، Pl. 12:3—6 دىكى 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن قېزىۋېلىنغان تۆت دانە تاش ئوق ئۇچىنىڭ قەبرە بىلەن بىر دەۋرگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى ئېنىق ، ئۇنى لوپنۇر رايونىدىكى باشقا تاش ئوق ئۇچى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، بۇ تاش ئوق ئۇچىنىڭ ئىشلىنىشىنىڭ روشەن ھالدىكى سۈپەتسىزلىكى ، ئۇلارنىڭ ئوخشاشلا ھەقىقىي تاش قوراللار دەۋرىنىڭ يادىكارلىقلىرى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ .

نۆۋەتتە ، بىز ئەڭ ياخشىسى لوپنۇر تاش قوراللار دەۋرى ھەققىدىكى گەپنى قويۇپ تۇرۇپ ، ئۇدۇللا ئاشۇ رايونغا بېرىپ ، بايلىق مەنبەسى تولۇق ھەمدە قەدىمكى يادىكارلىقلار ئەسلىدە تۇرۇۋاتقان ئىزدىن بىرەرىنى تېپىپ ، بۇ تېمىنى ئاندىن تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇھاكىمە قىلايلى . ۋەھالەنكى ، ئاشۇنداق ئىزلارنى تېپىش پۇرسىتى ئىنتايىن ئاز ، چۈنكى تەلىيىمىزگە يارىشا ساقلىنىپ قالغان ھەمدە قەدىمكى زامانىنىڭ يەر قاتلىمى ، يەر يۈزى قىياپىتىنى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلىگۈدەك ئاساسىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى مۇمكىن ئەمەس . لوپنۇر چۆللىكىدىكى شالىدا يىمىرىلىش ، ھەرقانداق جايىنىڭكىدىن تېخىمۇ ئېغىر دېيىشكە بولىدۇ .

چىكە ساي

1928 ـ يىلى ئىيۇل ، خاسلون بىلەن ئىككىمىز كىشىلەر دائىم ماڭىدىغان يولنى بويلاپ ، چەرچەن ناھىيىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن چەرچەن بازىرىغا ① باردۇق ، چۇقۇر داۋان (Chuqur—dawan) دىن باشلاپ ئالتۇن تاغنىڭ غەربىي بۆلىكىدىن ئۆتتۇق . تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە يېقىن چىگە ساي (Chiqin—cai) جىلغىسىدىكى كىچىككىنە ئوچۇقچىلىقتا ، بىز يەر يۈزىدە چېچىلىپ ياتقان بىرقانچە چاقماق تېشى بۇيۇمى ۋە ئىككى ـ ئۈچ پارچە ساپال پارچىسىنى بايقىدۇق . بۇ يەر چەرچەننىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن تەخمىنەن 65 كىلومېتىرچە كېلىدىغان جايغا توغرا كېلىدۇ (4 ـ خەرىتىگە قارالسۇن) .

① بۇ يەردە ئېيتىلغان چەرچەن بازىرى ، ھازىرقى چەرچەن ناھىيىسى بازىرىنى كۆرسىتىدۇ .

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇچ دانە ساپال پارچىسىنىڭ بىرى قۇرۇق تاغدىكى سىنگىپرده ئۇچراتقان سىدام ساپالغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، باشقا ئىككىسىده ئىسكىنىسمان سايمان بىلەن ئويغان سىزىقچه بار .

كىچىك چاقماق تېشى پارچىلىرىدىن جەمئىي 47 پارچه تاپتۇق ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزىلىرىنىڭ گىرۇپكى ئوڭشالغانىكەن . ئىككى دانه كىچىك تاش مېغىزى ، تاش پارچىسى ـــ مۇشۇلارنىڭ ئۇستىدىن چوقۇپ چىقىرىلغان . يەنه سەككىز دانه ئىنتايىن كىچىك قىرغۇچ بار .

بۇ تاش بۇيۇملارنىڭ تۇر ـ تىپى ئىچكى موڭغۇلدا دائىم ئۇچرايدۇ . ۋەھالەنكى ، ئىچكى موڭغۇلنىڭ ئوخشاش تىپلىق تاش بۇيۇملىرى يېڭى تاش قورال دەۋرىگه مەنسۇپ .

بۇ كىچىك ئىزنىڭ ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى ، كىشىلەر شۇنچه چوڭ تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىن ئىنسانىيەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىگه مەنسۇپ ئىزنى تۇنجى قېتىم بايقىغانىدى .

چىكه سايدىن يىغۇبلىنغان بۇيۇملارنىڭ تەپسلىي جەدۋىلى

K.1333:1—2 ئىككى دانه كىچىك ساپال پارچىسى ، ئويۇلغان نەقىش ـ نۇسخا بار ، نۇسخىسى ئىككى تۇز سىزىق ئارىلىقىدىكى قوش دولقۇنلۇق سىزىق ، يەنه بىر سىدام ھالقىسمان سىزىقچه بولۇپ ، ئۇنى ھەرە چىشىگه ئوخشاش سايمان بىلەن ئويغان بولۇشى مۇمكىن . ساپال سۇس قىزىل رەڭدە .

K.1333:3—5 ئۇچ دانه قىزىل ياكى قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك ساپال پارچىسى ، سىنگىر ساپال پارچىلىرىنىڭ مەلۇم خۇسۇسىيەتلىرىگه ئىگه .

K.1333:6—7 ئىككى دانه چاقماق تېشى مېغىزىنىڭ سۇنۇقى .

K.1333:8 39 دانه كىچىك چاقماق تېشى پارچىسى .

K.1333:9 سەككىز دانه كىچىك چاقماق تېشى پارچىسى ، ناھايىتى ئىنچىكه ، گىرۇپكىلىرىنى ئوڭشىغان .

K.1333:10—16 يەتته دانه كۇل رەڭ چاقماق تېشىدىن ياسالغان كىچىك قىرغۇچ .

K.1333:17 ھەر خىل تىپلىق چاقماق تېشى تاشلاندۇق بۇيۇمى ۋە بىرقەدەر يىرىك تاش پارچىسى .

يەكۇن

مىڭھىننىڭ قارىشىچه ، لوپنۇردىكى ستەين تاپقان تاش قورال دەۋرىگه مەنسۇپ يادىكارلىقلارنى ، چۆللۇك مەدەنىيىتى كاتېگورىيىسىگه ۋە « تارىختىن بۇرۇنقى ۋە تارىخىي ھۆججەت خاتىرىلىرى بولغان دەسلەپكى دەۋردىكى ھايۋانلارنى كۆندۇرۇپ باققان ھەم مىنگەن قەبىلىلەر » گه مەنسۇپ ، دەپ ئايرىشقا بولىدىكەن ، ئۇ ، بۇنداق مەدەنىيەتنىڭ ئائىلە ھايۋانلىرىنى بېقىشنى بىلىدىغانلىقىغا ئىشەنمىگەن (مىڭھىن ، 1931 ـ يىل ، 315 ـ بەتكه قارالسۇن) . يۇقىرىدا بايان قىلىنغان كۆزقاراشتا بەك قاپ يۇرەكلىك قىلىنغاندەك قىلىدۇ . چۈنكى ، ھەرقانداق « مىنىدىغان ھايۋانلار » نىڭ سۆڭەكلىرى بىلەن ئاشۇنداق تاش قوراللارنىڭ بىرلا ۋاقىتتا بايقالغانلىقىغا ئائىت ئەڭ ئاددىيغىنا ئالامەتلەرمۇ كۆرۈلمىدى . شۇنداقلا ، ئاشۇ تاش قوراللارنىڭ ئۆزىنىڭ سانىمۇ ئىنتايىن ئاز ھەم بەلكى ھەممىسى دېگۈدەك دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان تۇرلەردىنلا ئىبارەت .

لوپنۇر تاش قوراللىرى بىلەن شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىكى ئىزلاردىكى تاش قوراللار ئوتتۇرىسىدا ساقلانغان پەرق ، ئوخشاش تىپلىق مەدەنىيەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى رايونلار پەرقىنى چۈشەندۈرگەندىن باشقا ، يەنه ھەرقانداق باشقا ئىشنى دېيەرلىك چۈشەندۈرۈپ بېرەلىگۈدەك چوڭراق ئالامەت يوق . شىنجاڭنىڭ تاش قوراللىرىنى پۈتۈن بىر گەۋدە سۈپىتىده ئىچكى موڭغۇلىنىڭكىگه سېلىشتۇرغاندىن كېيىن ، يۇقىرىدىكىگه ئوخشاش يەكۇنگه ئېرىشكىلى بولىدۇ . ئۇلار ئوخشاشلا چۆللۇك مەدەنىيىتىگه مەنسۇپ . بىز ئۇلارنىڭ دەۋرىنى بېكىتىشته ، ھەددىدىن زىيادە توغرا قىلىمەن دەپ كەتمەسكىلا ياكى ئۇلارنى تولىمۇ ئىنچىكىلەپ گۇ-

رۇپىلارغا ئايرىپ كەتمىسەكلا ، بۇ بىرىكمىنىڭ نامى قارىماققا ناھايىتى جايىدا قويۇلغاندەك قىلىدۇ .

شىنجاڭ ۋە ئىچكى موڭغۇلدا بىر ـ بىرىگە تېخىمۇ يېقىن كېلىدىغان تەبىئەت مۇھىتى بار ، ئىككى رايوننىڭ كۆپ سانلىق دالالىرىنى قۇم قاپلاپ تۇرىدۇ . چۆللۈك مەدەنىيىتىنىڭ تارقاتقۇچىلىرى ، بەلكىم كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەر بولۇشى مۇمكىن ، ئۇلار مال ـ پادىلىرىغا ئەگىشىپ مۇشۇ ئوتلاق بىلەن قۇملۇقتىكى كەڭ رايون تەۋەسىدە كۆچۈپ يۈرىدۇ . بىراق ، ئۇلارنىڭ جان بېقىش ئۇچۇن ھايۋانلارنى كۆندۇرگەن تۇرلىرىنى بايان قىلىش ھازىرچە بەك بالدۇردەك قىلىدۇ .

جۇڭگو رەڭلىك ساپاللىرى مىس قورالار بىلەن تاش قورال تەڭ ئىشلىتىلىدىغان زامانلاردا مەيدانغا كەلگەن . ھازىرغىچە ھەققىي تۇردە يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ شۇ تىپلىق يادىكارلىقلار بايقالمىدى . موڭغۇلىيە بىلەن مانجۇرىيەدىكى ئىزلاردا ئاددىيغىنا چاقماق تېشى بۇيۇملىرى ۋە قولدا ئىشلەنگەن سىدام ساپال قاچىلار دائىم ئۇچرايدۇ . ۋەھالەنكى ، بەختكە قارشى موڭغۇلىيەنىڭ بۇ تىپلىق يادىكارلىقلىرى كۆپىنچە قاتتىق بوران ـ چاپقۇننىڭ يىمىرىشىگە ئۇچراپ تۇرىدىغان چۆللۈكنىڭ يەر يۈزىدە ساقلانغان ، شۇڭا بىزنىڭ يەر قاتلىمى ھەققىدىكى بىلىملەردىن ئېرىشەلەيدىغان ساۋاتسىز ئىنتايىن ئاز بولۇشى مۇمكىن . شۇڭا ئۇلارنىڭ دەۋرى ۋە رەڭلىك ساپال مەدەنىيىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى چۈشەندۇرۇش مۇمكىن ئەمەس . لېكىن ، ئومۇمىي يۈزلىنىش بويىچە ئېيتقاندا ، موڭغۇلىيەدىكى چاقماق تاش بۇيۇملىرى ئىزىنى ھەققىي يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ ، بەلكى رەڭلىك ساپال دەۋرىدىن سەل بالدۇر ، دېيىشكە بولىدۇ . شىنجاڭنىڭ چاقماق تاش بۇيۇملىرىنىڭ بىرقەدەر كىچىك بولغان گەۋدىسى ، ئىچكى موڭغۇلدا بايقالغان بۇيۇملار بىلەن ئوخشاشلا چۆللۈك مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ ، دەپ ئايرىلغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇلارنىڭ شىنجاڭدا بىرىنچى قېتىم تېپىلغان دەۋرى ، مۇقەررەر ھالدا ئۇ يەردىكى ئەڭ قەدىمىي رەڭلىك ساپال بۇيۇملىرىدىن بالدۇر بولىدۇ .

شىنجاڭدىكى تارىختىن بۇرۇنقى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ ئىنـ

ئايىن ئاز بولغانلىقى ، ئۇ ئۆلكىدە ئەنە شۇ زامانلاردا ئولتۇراقلاشقان ئاھالىلەرنىڭ ناھايىتى ئاز ئىكەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ . بىزنىڭ شىنجاڭنىڭ تاش قوراللار دەۋرىگە ئائىت بۇيۇملاردىن يېغۇالغانلىرىمىز سان جەھەتتە ، ئىچكى موڭغۇلدا يېغۇالغان بۇيۇملاردىن ئاز بولغانلىقىدەك پاكىتنى ، ھېچبولمىغاندىمۇ ئىككى قېتىملىق سەپەردىكى يېغۇۋېلىشىمىز ئۇسلۇب جەھەتتىن ئوخشىمىغان ، دەپ چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ . ئىچكى موڭغۇلدا تۆگە بىلەن سەپەر قىلدۇق ، ھەركۈنلۈك مۇساپىمىز ناھايىتى قىسقا بولاتتى ، شۇڭا كۆپىنچە ۋاقتىمىزنى يەر يۈزىدىكى تەكشۈرۈشكە سەرپ قىلدۇق . لېكىن ، شىنجاڭدا ئاپتوموبىل بىلەن سەپەر قىلدۇق . ھەر كۈنـ لۈك مۇساپىمىز خېلى ئۇزۇن بولدى ، تېخى مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ، ئار-مىيىنىڭ نازارىتى ئاستىدا بولدۇق . ئادەتتە ناھايىتى ئۇزۇن يول يۈرگەندىن كېيىن ئاندىن توختاپ ماڭدۇق ، ئۇنداق قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ھەرقانداق دالا تەكشۈرۈشى ئېلىپ بېرىش ناھايىتى تەس ئىدى . ئۇنىڭدىن باشقا ، بىز شىنجاڭدا بېسىپ ئۆتكەن جايلارنىڭ زور كۆپچىلىكى ، قۇم بارخانلىرى ۋە قويۇق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلانغان ، ئىچكى موڭغۇلدا بىز باسقان رايونلاردا بۇنداق ھالەت ناھايىتى ئاز بولىدۇ . يۇقىرىقىدەك ئامىللارنى مۇۋاپىق ئويلىشىدىغان بولساق ، 4 ـ خەرىتىدە كۆرسىتىلگەن شىنجاڭنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى خارابە ئىزلىرىنىڭ تارقىلىشىنىڭ كۆپ بولماسلىقى ، ئانچە مۇھىملىققا ئىگە ئەمەس .

ئەمدى بىز نەزەرىمىزنى يازما خاتىرىسى بار تارىخىي دەۋرگە قارىتايلى ھەم دىققىتىمىزنى لوپنۇر رايونىغا مەركەزلەشتۈرەيلى .

ئىككىنچى قىسىم

تارىخىي دەۋرلەردىكى لوپنۇر رايونى

بىرىنچى باب تارىخىي ئومۇمىي ئەھۋالى

جۇڭگو ۋە غەربنىڭ تارىخىي كىتابلىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيا ــ بەلكىم تارىم ئويمانلىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ــ توغرىسىدىكى خاتىرىلەر ئەڭ بالدۇر « تارىخىي خاتىرىلەر » نىڭ 5 ــ جىلدىدا ئۇچرايدۇ ، ئۇ ئىخچام شەرھى بولۇپ ، مىلادىيەدىن 623 يىل بۇرۇنقى ئىشلار سۆزلەنگەن (د . گروت [De Groot] ، 1921 ــ يىلى ، 21 ــ بەت) . ئەينى زامانلاردا چىن مۇگۇڭ (ئەمنىيە زامانىسىدىكى چىن بەگلىكىنىڭ ھۆكۈمرانى ــ ت) غەربىي يۇرتتىكى ئەللەرنى بويسۇندۇرغانىدەك ئىدى . بۇنداق سىياسىي ھۆكۈمرانلىق ، بەلكىم جۇڭگو بىلەن غەربىي يۇرتتىكى ئەللەر ئوتتۇرىسىدا مەلۇم مەدەنىيەت ئالاقىسىنى باغلىغان بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن شۇ چاغدىلا پۈتۈن چوڭ قۇرۇقلۇقنى كېسىپ ئۆتەلىگۈدەك سودا ــ سېتىق ئالاقىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ كېتەلىشى ناتايىن . جۇڭگونىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرىدا ، نۆۋەتتىكى گەنسۇنىڭ غەربىي قىسمىغا دائىر خاتىرىلەر بارلىققا كەلگەن چاغدا ، بىز توخرىلار (ياۋچىلار) نىڭ گەنسۇنىڭ خېشى كارىدورىدا ئولتۇراقلاشقانلىقىنى بايقىغانىدۇق . بۇلار بەلكىم ، جۇڭگو بىلەن سودا ــ سېتىق مۇئامىلىسىدە بولغان ھەم جۇڭگونىڭ مالليرىنى تارىم ۋادىسىغا ئېلىپ كىرگەن بولۇشى مۇمكىن . توخرىلار ــ كېيىنچە تېخىمۇ غەربىي قىسمىدىكى را-

يونلاردا تۇخارلار ياكى ھىندى سكفىيە ــ پارفىيەلىكلەر دەپ ئاتالغانلار ــ ئۆزگىچە پەزىلەتكە ئىگە بولسىمۇ ، لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر سودىگەرچىلىك ماھارىتىنى يېتىلدۈرۈپ كېتەلمىگەن كىشىلەر توپى ئىدى .

ھازىرغىچە يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك ئالاقىنىڭ ئىمكانىيىتىنى دەلىللىگۈدەك روشەن ئىسپاتنامز يوق . ھۇنلارنىڭ تەڭرىقۇتى باتۇر پۈتۈن تارىم ئويمانلىقىنى بويسۇندۇرغان ھەم تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ توخرىلارنىڭ تۇرار جايىغىچە ھۆكۈمرانلىق قىلغاندىن كېيىن ، ئۇ رايون بەلەن سىرتنىڭ بارلىق باردى ــ كەلدىلىرى ئۈزۈلگەن ، بۇ چاغ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 160 ــ 174 ــ يىللار بولۇپ ، توخرى قەبىلىلىرىنىڭ ئاساسىي قىسمى گەنسۇ يايلاقلىرىدىن ھەيدەپ چىقىرىلغان . شۇنداق قىلىپ ، بۈيۈك جۇڭگو ئوتتۇرا ئاسىياغا قاراپ كېڭىيىشتىن بۇرۇنقى 2 ــ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن بۇرۇنقى مەزگىللىرىدە ، تارىم ئويمانلىقىنى جۇڭگونىڭ تەسىرىگىچە بولغان زامانلارغىچە سۈرۈپ ئاپىرىش مۇمكىن ئەمەس .

مىلادىيەدىن 140 يىل بۇرۇن ، خەن سۇلالىسىنىڭ ۋۇدى خانى تەختكە ۋارىسلىق قىلغان چاغلاردا ، جۇڭگونىڭ شىمالىي چېگرىسى ھۇنلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە كۆپ قېتىم ئۇچرىغان . چېگرانىڭ جىدىي ۋەزىيىتىگە قاراپ ، خەن سۇلالىسىنىڭ ۋۇدى خانى جاڭ چيەننى ئەينى زامانلاردا پامىرنىڭ غەربىي قىسمىغا ماكانلاشقان ، توخرى قەبىلىلىرىگە ئەلچىلىككە ئەۋەتىپ ، ئۇلارنىڭ ھۇنلارغا بولغان كونا ئۆچمەنلىكىنى قوزغىتىپ ، خەن سۇلالىسى بىلەن قولمۇقول تۇتۇشۇپ ، دۈشمەنگە بىرلىكتە قارشى تۇرماقچى بولغان . جاڭ چيەننىڭ ۋەزىپىسى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى ، لېكىن غەربىي يۇرتقا قىلغان سەپىرى بىلەن ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيانى بايقىدى ، ئۇ يەر خەن سۇلالىسىگە نامەلۇم بولغان ياكى ئانچە-مۇنچە خەۋەردار بولغان رايون ئىدى . تۆۋەندە بۇ ئىشلار بىلەن يەنە ئۇچرىشىشىمز مۇمكىن .

توخرىلاردىن يارەم تىلەش مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن ، خەن سۇلالىسىنىڭ ۋۇدى خانى ئۆز كۈچىگىلا تايىنىشقا مەجبۇر بولدى . بۇ خانىنى يېتەرلىك ھالدا تەلەيگە ئېرىشتۇرەلمىگۈچى ــ تەڭداشسىز ئۇ-

لۇغ سانغۇن ئۇنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى . ئۇ دەل ياش خوجۇبىڭ ئىدى ، ئۇنىڭ مۇبارەك نامى جۇڭگونىڭ تارىخىي كىتابلىرىدا ئىزچىل تۇرده قەدىرلىنىپ كېلىۋاتىدۇ . مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 119 ــ 121 ـ يىللىرى ئۇچ يىللىق تىرىشىش ئارقىلىق ، ئۇ ئاخىر گەنسۇ-نىڭ غەربىي شىمال قىسمىنى ھۇنلارنىڭ قولىدىن قايتۇرۇپ ئالدۇ .

ئاشكارىلانغان خېشى كارىدورىنىڭ كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەرنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە ئۇچرىماسلىقى ئۈچۈن ، خەن سۇلالىسىنىڭ ۋۇدى خانى ، چوڭ كۆلەملىك مۇداپىئە سېپىلى سوقتۇرۇشقا باشلىغان . سەددىچىن تاكى دۇنخۇاڭ (دەشت ئاتا) نىڭ غەربىي شىمال قىسمىغىچە سوزۇلغان . ئۇنىڭدىن باشقا ئۇ يەنە بىرنەچچە ھەربىي قەلئە ــ قورغان ياساتقان ، ئىچىنى سېپى شىمالىي قىسمىدىكى دۈشمەننىڭ ئەڭ ئوڭايلا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىدىغان جايى ئىدى ، شۇڭا ئۇ يارلىق چىقىرىپ ساينى بويلاپ سېپىل ، تۇر ۋە قەلئەلەرنى سالدۇرغان ھەم ئەسكەر تۇرغۇزۇپ ساقلاتقۇزغان . دەل شۇ ئىچىنى ــ جۇيەن رايونىدىن 1930 ــ 1931 ـ يىللىرى تەلىيم ئالاھىدە ئوڭ كېلىپ ، خەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ تارىخا پۈتۈكلەرنى زور مىقدارىدا تاپقانىدىم .

توخرىلار ھەيدىۋېتىلگەندىن كېيىن ، خېشى كارىدورى ئەسلىدە ئىزچىل تۇرده ھۇنلارنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىدىغان يولى بولۇپ كەلگەن ، بۇ چاغدا بولسا ، جۇڭگونىڭ چەتكە قاراپ كېڭىيىشىنىڭ يولىغا ئايلىنىپ قالغانىدى . جۇڭگو بىرنەچچە ئەسىرگىچە ئىزچىل تۇرده ھۇنلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە ئۇچراپ كەلگەن ، دەل شۇنداق پاراكەندىچىلىكلەر ، خەن سۇلالىسىنىڭ ۋۇدى خانىنىڭ ھۇنلارغا قارشىلىق كۈرىستىش ئىرادىسى ۋە ئىشەنچىسىنى قوزغىغان ھەمدە شۇنىڭ بىلەن ھونلارنىڭ تەسىر كۈچىنىڭ ئاسىيادا زاۋاللىققا يۈزلىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان .

بارلىق تەتقىقاتچىلار جاڭ چيەننىڭ ئەلچىلەر ئۆمىكىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا زىيارەتكە كېلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەربنىڭ مۇناسىۋىتىدە دەسلەپكى مەزگىلدە رول ئويناغانلىقىنى ئىنكار قىلمايدۇ ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 126-(ياكى 125-يىل) يىلى ، نۇرغۇن رىيازەتلەرنى تارتىپ قايتىپ كەلگەن بۇ مەشھۇر ئەلچى ، ئۆزىنىڭ دۆلىتى ئۈچۈن غەربتىكى باي ــ ئاۋات پولىسلار(ئەللەر) دىن كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك نۇرغۇنلىغان خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلگەن . ۋەھالەنكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن جۇڭگولۇقلار ، ھەتتا شۇنچە كۆپ دۆلەتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنمۇ بىلمەيتتى . خەن سۇلالىسى خانى ۋۇدىنىڭ كۆز ئالدىدا يىپىيېڭى بىر دۇنيا ناماياں بولغانىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ھۇنلارنى مەغلۇپ قىلىش پەقەت چېگرانى تىنچلاندۇرۇش مەسىلىسلا بولۇپ قالماستىن ، بەلكى تېخىمۇ چوڭقۇر ئەھمىيەتكە ئىگە ئىش بولۇپ قالغانىدى . ئەسلىدىكى چېگرا را-يون ، جۇڭگولۇقلار ئۈچۈن ئەمدى ھەرگىزمۇ مەدەنىي دۇنيانىڭ ئا-خىرقى چېتى ئەمەس ئىدى . جاڭ چيەن ئۆزىنىڭ ئەلچىلىككە بارغانلىق ئەھۋالى ھەققىدىكى دوكلاتىدا ، جۇڭگو چېگرىسىدىكى بەدەۋى قەبىلە-لەرنىڭ يەنە بىر چېتىدە ، يەنە نۇرغۇنلىغان باي ــ ئاۋات دۆلەتلەرنىڭ بار ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ، ھۇنلارغا قارشى ئۇرۇشنى كۈچەيتىش ئارقە-لىق ، ئاشۇ ئەللەر بىلەن بولغان ئالاقىلىشىدىغان يولنى تېخىمۇ ئېچىۋې-تىشنى ئۈمىد قىلغان .

جاڭ چيەن ئېيتقان ھېكايىلەر ئىچىدىكى فەرغانىنىڭ « چىلان تورۇق ئېتى » ھەققىدىكى بايانلار ، خەن سۇلالىسىنىڭ ۋۇدى خانىنىڭ زوقىنى كەلتۈرگەن ۋە قىزىقتۇرغان ، ئۇ قىلچە ئىككىلەنمەس-تىن ، خىراجىتى ئىنتايىن قىممەت چۈشكەن يىراقتا يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇندىن ئىككىنى تەيىنلەپ ، پايانسىز ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئۆتۈپ بې-رىشقا ئەۋەتكەن ، بۇ قوشۇنىنىڭ زىممىسىگە ئالغان بىردىنبىر ۋەزى-پىسى (ھېچبولمىغاندا تارىخىي كىتابلار شۇنداق دەيدۇ) ــ دەل ئا-شۇنداق مەشھۇر ئاتلارنى ئېلىپ كېلىش بولغان . خەن سۇلالىسىنىڭ ۋۇدى خانى مۇشۇنداق ئېسىل تۇلپارلار بىلەن ئاتلىق ئەسكەرلەرنى قورالاندۇرۇپ ، ھۇنلارنىڭ ئارتۇقچىلىقى بولغان ئاتلىق قوشۇن ئىسترا-تېگىيىسىنى قوللىنىپ ، ھۇنلارنى يەڭمەكچى بولغان . فەرغانىگە بارىدى-غان ئىككىنچى قېتىملىق ئۇرۇنغا يۈرۈش قىلىش سەپىرى مۇۋەپپەقىيەت-

لىك بولغاندىن كېيىن ، جۇڭگو ئوتتۇرا ئاسىياغا باردىغان يول لىنىيە-
سىدە مۇستەھكەم ئىناۋەتسىنى تۇرغۇزغان ، شۇنىڭغا ئۇلاپلا يەنە ئىككى
رايون ئوتتۇرىسىدىكى سودا ـ سېتىق كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق سۈر-
ئەتتە راۋاجلانغان .

قىزىقىش ۋە سودا مەنپەئەتى ، جۇڭگولۇق سودىگەرلەر ۋە
تەۋەككۇلچىلەرنى غەربكە باردىغان چوڭ يولغا سالدى ، بۇ يول
ھازىر « يىپەك يولى » دەپ ئاتالماقتا ، چۈنكى شۇ زامانلاردا ئەڭ قارشى
ئېلىنىدىغان جۇڭگو تاۋىرى يىپەك مالىلار ئىدى .

جۇڭگونىڭ يىپەك مالىرى سودىسى ھەققىدىكى مەلۇمات توغرى-
سىدا ، بىزنىڭ بىلىدىغانلىرىمىز ئاران رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ تارىخىي ھۆج-
جەتلىرى بىلەنلا چەكلىنىدۇ . مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 64 ـ يىلى ، رىملىقلار
سۈرىيەنى بويسۇندۇرغان ، ئۇ يەردە ئۇلار ئېراق شەرقتە بىر مىللەتنىڭ تاۋار
ـ دۇردۇنلارنى توقۇيدىغانلىقىنى بىلگەن . رىم تىلىنىڭ يىپەك مالىرنى ئا-
تىشى بويىچە ئۇلار بۇ كىشىلەرنى « سېرىسلار » دەپ ئاتىغان ، لېكىن ئۇلار
شۇ چاغدا ئۇ دۆلەتنىڭ كونكرېت ئورنىنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيتتى . ئېراق ،
« سېرىس » دېگەن بۇ نام ، ئەينى زامانلاردا ئۇمۇمەن تۇخار ، ئۇيسۇن ۋە
ساكلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ، يىپەك مال سودىسى بىلەن شۇغۇللىنى-
دىغان شەرقلىقلەرنى كۆرسەتكەن . كېيىنچە ئومۇمەن يىپەك مالنىڭ ھەق-
قىي ئىشلەپچىقارغۇچىسى ـــ جۇڭگولۇقلارنى كۆرسىتىدىغان بولغان .

رىملىقلارنىڭ يىپەك مالىرغا بولغان ئېھتىياجى ، جۇڭگولۇقلارنىڭ
غەرب ئىشلەپچىقارغان مالىرغا بولغان ئېھتىياجىدىن كۆپ بولغان ، بۇنداق
ئېھتىياج ئىككى تەرەپنىڭ سودىسىنىڭ داۋاملىق راۋاجلىنىشىنى كاپالەت-
لەندۈرگەن . بۇ چاغدىكى ئەھۋاللار ھەققىدە بىز يەنە بىر نۇقتىنى مۇئەيـ-
يەنلەشتۈرەلىشىمىز مۇمكىن ـــ جۇڭگولۇقلار يىپەك مال سودىسىدىن ناھا-
يىتى زور ئۈنۈمگە ئېرىشىش بىلەن تەڭ ، ئاشۇنداق سودىدا ۋاستىچىلىك
قىلغان غەربىي يۇرت مىللەتلىرىمۇ ، ئوخشاشلا خېلى ئوبدانلا پايدا ئالغان .

باياشات ھەم ھەشەمەتچىلىك بىلەن ياشاۋاتقان رىملىقلارغا نىسبە-
تەن ئېيتقاندا ، جۇڭگونىڭ تاۋار ـ دۇردۇنلىرى زۆرۈر لازىملىق مالغا ئايلە-

لىپ قالغان . لېكىن ، ئۇلار سۈرىيەگە ئېلىپ كېلىنگەن توقۇلمىلارنىڭ پا-
سونىدىن رازى بولمىغان . رەڭلىك توقۇلمىلاردىكى غەلىتە يۆگەم گۈل
بۇسخىلىق ۋە غەلىتە ھايۋانلار قىياپىتىدىن ھاسىل قىلىنغان جۇڭگو نۇسخا
لايىھىلىرى رىملىقلارنىڭ ئالىيجانابلارچە كلاسسىك سەنئەت ئۇسلۇبلىرىغا
ماس كەلمىگەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بۇ تاۋار ـ دۇردۇنلار يېڭىۋاشتىن تو-
قۇلغان . لېكىن ، جۇڭگونىڭ مەشۇتلىرى ھەرقانداق قەبىلىلەرنىڭ مەشۇت-
لىرىدىن ئىنچىكە ھەم ئۆزۈن بولۇپ ، بارلىق توقۇمىچىلىق ماتېرىياللىرى
ئىچىدە ، ئەڭ قارشى ئېلىنىدىغان مەھسۇلات ئىدى .

قىرىم ۋە پالمىرا ① لاردىن تەلىيمىزگە يارىشا تېپىلغان ماللار ئا-
رىسىدا ، ھەقىقىي ھۈن دەۋرىدىكى جۇڭگو تاۋار ـ دۇردۇنلىرى بار ، بۇ
توقۇلمىلارنىڭ يىپەك يولىنى بويلاپ پۈتۈن ئاسىيا قىتئەسىنى كېسىپ ئۆ-
تۈپ ، مۇشۇ يەرگە يەتكۈزۈلگەنلىكى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن (تول
Pfister,[Toll] گە قارالا) . يىپەك ماللاردىن باشقا ، جۇڭگو يەنە برونزا
سەنئەت بۇيۇملىرىنى ئېكسپورت قىلغان .

« مىلادىيەنىڭ دەسلىپىدىكى بىرنەچچە يۈز يىل جەريانىدا ، رىم
شەھىرى ئىچىدىكى تۇسكۇس (VicusTuscus) تا ئىزچىل تۇرده جۇڭگو
تاۋار ـ دۇردۇنلىرىنى ساتىدىغان بىر بازار بولغان . يىپەك مال سودىسى ـــ
ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەڭ زور سودا تۈرى بولغان . يىپەك ماللار سېرىق دېڭىز
يېقىلغىدا ئىشلەپچىقىرىلغان بولۇپ ، ئىسپانىيە ، گاللىيە ۋە بېرىتانىيىلەر-
گىچە تارقالغان . رىم يۇقىرى قاتلام جەمئىيىتى يىپەك ماللارغا موھتاج ئە-
دى ، شۇنىڭ بىلەن مۇنداق نەپىس مەشۇتلەر تىنچ ئوكيان بىلەن ئۇلۇغ
ئوكيان ئوتتۇرىسىدىكى ، كونا چوڭ قۇرۇقلۇقنى باغلاشتۇرىدىغان ئىق-
تىسادىي ۋاستە بولۇپ قالغان . » (خادسن [Hudson] ، 68 ـ بەتكە

① پالمىرا ـــ سۈرىيەدىكى قەدىمىي ئىز ، دەمەشقىنىڭ شەرقىي شىمالىدىن 230
كىلومېتىر كېلىدىغان قۇملۇقتا ، ئۇ قەدىمىي يىپەك يولىدىكى مۇھىم جاي بولۇپ ، يە-
پەك يولى راسا رونىق تاپقان مەزگىللەردە ، پېرسىيە قولتۇقى بىلەن شەرقتىكى ئەل-
لەرنى ئوتتۇرا يەر دېڭىزى ۋە غەربتىكى ئەللەر بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان خەلقئارالىق
سودا مەركىزى ئىدى .

قاراڭ) .

ئەينەك بۇيۇملار ـــ رىملىقلار جۇڭگوغا ئېكسپورت قىلىدىغان ئاز-غىنە بىرنەچچە تۈرلۈك تاۋارلارنىڭ بىرى ، كۆپىنچە ئەھۋاللاردا ئۇلار جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرى ئۈچۈن ئالتۇن تۆلىشى شەرت ئىدى . جۇڭ-گودا ، ئەينەك بۇيۇملار ئەڭ ئەتىۋارلىق مال بولۇپ ، يېشىل قاشتېشى ، خرۇستال قاتارلىقلار بىلەن تەڭ قىممەتتە ئىدى . بۇ ھال تاكى مىلادىيە 5 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ، يەنى جۇڭگولۇقلار ئۆزلىرى ئەينەك ئىشلەپ-چىقىرالىغان ۋاقىتتىن ئون يىل بۇرۇنقى ۋاقىتقىچە داۋاملاشقان . ھازىر بىز شۇنىڭدىن خەۋەردار بولدۇقكى ، جۇڭگولۇقلار مىلادىيەدىن بىرنەچچە يۈز يىل بۇرۇنلا ، ھېچبولمىغاندا ئەينەك شار ياساش تېخنىكىسىنى ئىگ-لىگەنىكەن (كۈمبل [Kummel] ، 1928 ـ يىلى ؛ سېلىگمان [Seligman]، 1938 ـ يىلى ، لەرگە قاراڭ) .

خەن سۇلالىسى ۋۇدى خانىنىڭ قۇدرەتلىك ئىمپېرىيىسى ـــ پۈتۈن چوڭ قۇرۇقلۇقنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدىغان ، يىپەك مال سودىسىنىڭ زۆرۈر ئاساسى ئىدى . ۋەھالەنكى ، بۇنداق سودا مۇناسىۋىتى قۇرۇلغانىكەن ، سىياسىي گۈمران ئېلىپ كېلىدىغان كۈچلۈك بېسىملارغىمۇ پەرۋا قىلماي-دىغانىدەك قىلىدۇ ، خۇددى خادىسن پەرەز قىلغانىدەك ، يىپەك مال سودىسى ئېلىپ كېلىدىغان پايدا ، ھەتتا شۇ لىنىيە بويلىرىدىكى تېخىمۇ ياۋايى مىل-لەتلەر ئۈچۈن ئېيتقاندىمۇ ئىنتايىن روشەن بولغان .

يىپەك يولى

يىپەك مال سودىسى ئاۋات بولغان ، ئاساسلىق يوللارنىڭ ھەرقايسى بۆلەكلىرى ھەققىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بارغاندا ، مەن ئۆزۈمنى تارىم ئويمان-لىقىنىڭ شەرقىي قىسمى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلار بىلەنلا چەكلىدىم ، بۇ يول بۆلەكلىرىنى 4 ـ خەرىتىدە سىناق تەرىقىسىدە كۆرسىتىپ ئۆتتۇم . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بەزى تارماق لىنىيىلەرمۇ بار ، لېكىن بۇ يەردە ئۇلار ئۇستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بارماقچى ئەمەسمەن ، چۈنكى بۇ يولنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ، ئاساسەن ئاشۇ يەرلەرنىڭ مەنپەئەتىگە ئېتىبار بېرىش

ئۈچۈن بولغان .

خەن سۇلالىسىدە جۇڭگونىڭ پايتەختى بولغان چاڭئەن ، يىپەك يولىنىڭ ھەقىقىي باشلىنىش نۇقتىسى ، دەپ قارىلىشى لازىم . ئۇنىڭ غەربىي بۆلىكى سۇرىيەنىڭ ئانتئوخىيە ① دېگەن جايىدا ، دەپ قارالماقتا . بۇ ھال يىپەك يولىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 7000 كىلومېتر گىچە كېلىدۇ ، دېگەن سۆز .

دۇنيۋاڭدا بۇ قەدىمىي يول ئىككىگە بۆلىنىدۇ ، كىچىنچە ئۈچىنچى بىر تارمىقىمۇ مەيدانغا كېلىدۇ (چاۋانىس [Chavannes] ، 1905 ـ يىلى 528 ـ بەت ۋە شۇنىڭدىن كېيىنكى قىسمىغا قاراڭ) . بارون ۋون رىشتخو-فېن ـــ گېرمانىيىلىك مەشھۇر گېئوگراف ـــ ھەممىدىن بۇرۇن مۇشۇ قە-دىمىي كارۋان يولىغا « يىپەك يولى » دېگەن نامنى بەرگەن ، شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ نام غەرب دۇنياسىدا كەڭ كۆلەمدە قوللىنىلدى ، لېكىن ھازىر-غىچە جۇڭگولۇقلار بۇنى بەك ئاز ئىشلىتىدۇ .

دۇنيۋاڭدىن باشلاپ ، يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي يولىدىكى ئالتۇن تاغقا بارغاندا ياكى ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ ئېچكىرىلەپ مېڭىپ مىرەنگە بارغاندا ، ئاندىن ئۇ يەردىن تەكلىماكان چوڭ قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي ياقا-لىرىنى بويلاپ زەرەپشانغا بارىدۇ ، ئاندىن يەنە ئېچكىرىلەپ پامىر ئېگىزلە-كىدىن ئۆتىدۇ .

شىمالىي يول (ياكى يېڭى يول دەپ ئاتىلىدۇ) مىلادىي 1 ـــ 5 ـ ئەسىرلەردە ئېچىلغان بولۇپ ، دۇنيۋاڭدىن چىقىپ ياكى دۇنخۇەڭ ئەترا-پىدىكى قەدىمىي يۇمىنگۇەن (قاشقۇۋۇق) دىن غەربكە قاراپ تۇرپانغا با-رىدۇ ، ئۇ يەردىن بەلكىم نۆۋەتتىكى چوڭ يول بىلەن ئۇرۇمچى ئارقىلىق ئە-لىگە بارىدۇ . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئوتتۇرا يول كۇچاردا تۇتىشىدىكەن . بۇ يولنىڭ قاشقۇۋۇقتىن تۇرپانغىچە بولغان بۆلىكىنىڭ ئەمەلىي يۇنىلىشىنى ھېچكىممۇ بىلمەيدۇ ، مەن نۇرغۇن ئىككىلىنىشلەردىن كېيىن ، ئاندىن 4 ـ خەرىتىدە ئۇنىڭ ئورنىنى بەلگىلەپ قويدۇم .

---

① ئانتئوخىيە ـــ ھازىرقى ئالتاكىيە ، تۈركىيەنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى ئورۇنت دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ سول يېقىسىدا .

هازىرقى تۇرپاندىن قارا شەھەر ۋە كورلىلارغىچە باردىغان چوڭ يول ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 127 ـ يىلىدىكى يىپەك مال سودىسىدا ھېچقانداق رول ئويناماپتتى ، چۈنكى شۇ زامانلاردا غەربىي يۇرتتا قەدىمكى كىنگىت (قارا شەھەر) دۆلىتىلا جۇڭگونىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە بولغانىدى . لېكىن ، دۇنخۇاڭ ئارقىلىق تۇرپانغا باردىغان يول بۆلۈكى ، يىپەك ماللارنى ئىلى دەريـاسى ۋادىسىدىكى ئۇيغۇنغا يەتكۈزەتتى ھەم ئىسسىق كۆلنى ئايلىنىپ غەربىي قىسمىنىڭ تېخىمۇ يىراق يەرلىرىگە ئېلىپ باراتتى .

مىلادىيە 73 ـ يىلى قۇمۇل بويىۇندۇرۇلغاندىن كېيىن ، جۇڭگو-لۇقلار هازىرقى ئەنشى ـــ قۇمۇل ۋە دۇنخۇاڭ ـــ قۇمۇل ـــ تۇرپان چوڭ يولىنى ئاچقان ، لېكىن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي تەرەپلىرىدە ھۆنلارنىڭ تە-سىر كۈچى داۋاملىق مەۋجۇت بولىدىكەن ، بۇ بىر بۆلەك يول ئىنتايىن خە-تەرلىك بولۇپ قالاتتى .

ئوتتۇرا يول جەنۇبىي يول بىلەن تەڭلا ئېچىلغان بولسا كېرەك ، مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 2 ـ ئەسىردىن باشلاپ ، ئۇ جۇڭگو بىلەن غەربىنىڭ چوڭ قۇرۇقلۇقىنى كېسىپ ئۆتىدىغان سودىدا ئەڭ مۇھىم يول بولغان ، تەخمىنەن 4 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى 25 يىللىرىدا ، تارىمنىڭ تۆۋەن ئېقىنى ئېقىشىنى ئۆزگەرتىپ ، ئۇ يەرلەردىن ئۆتۈش مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن تاشلىۋېتىلگەن . بۇ يول ھەققىدە ، ئۇنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى بۆلۈكى ئۇستىدىلا توختىلىمىز .

1914 ـ يىلى ئاۋرېل . ستېين بـۇ قەدىمىي يولـنىڭ قاشـقۇۋۇق (يۇممىنگۇەن ، دۇنخۇاڭنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە) دىن كىرورانغىچە بولغان بۆلىكىنى ، يەنى ئوتتۇرا يولنىڭ قۇملۇق بۆلىكىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەكشۈرۈپ چىققان . بۇ يول شىمالغا قاراپ بىر قولتۇق ھاسىل قىلغان ، بۇ-نـىڭدىكى مەقسەت قەدىمىي لوپنۇرنىڭ كۆل ئويمانلىقى دائىرىسىدىكى ھې-لىقى ئەڭ چوڭ تۇز پوستىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇش ئىدى ، بىراق ستېين 30 كىلومېتىرلىق تۇز لىنىيە بىلەن ئاشۇ تۇز پوستىدىن ئۆتكەن .

ستېين ماڭغان يول مېڭىشقا بولىدىغان بىردىنبىر يول ئەمەس ئى-دى . 1931 ـ يىلى چىڭ زۇڭچى شەرقىي جەنۇب غەربىي شىمال يۆنىلىشى

بويىچە ، تۇز پوستىدىن كېسىپ ئۆتكەن يول (خورنېر ، 1935 ـ يىلى ، خە-رىتە ، 2 ـ رەسىمگە قارالسۇن) بەلكىم ستېين ماڭغان ئاشۇ يولدىن مېڭىشقا تېخىمۇ ئوڭايراق بولسا كېرەك ، چۈنكى بۇ يول تۇز پوستىدىن ئۆتۈش جەريانىدا بىرقانچە « كىچىك ئارال » لاردىن ئۆتكەن . كىتابىمىزنىڭ ئا-خىرلىرىدا بايان قىلىنىدىغان بايقاشلار ئارقىلىق شۇنداق پەرەز قىلىشقا بو-لىدۇكى ، گەرچە ئۇنىڭ ئالتە بۆلىكى هازىر سۇ مەنبەسىدىن بەك يىراقلاپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن بۇ يولنىڭ كىروران دەۋرىدە ئىشلىتىلگەنلىكى تا-مامەن مۇمكىن .

ئوتتۇرا يول ـــ يىپەك يولىنىڭ ئوچ تارماق لىنىيىسىنىڭ ئەڭ قىس-قىسى . ئۇنىڭ ئەۋزەللىكى ئۆزىنىڭ ئورنىنىڭ قاقاس چۆللۇكتىكى ئىنتايىن مۇشەققەتلىك مۇھىتتا بولغانلىقى تۈپەيلىدىن كېمەيگەن . بولۇپمۇ تۇز پوستى ، خۇددى تاشتەك قاتتىق كۆل قىنى ، بارلىق سايا‌ھەتچىلەر ۋە ئۇلار مىنگەن ئۇلاغلارغا نسبەتەن ، چوقۇم قورقۇنچلۇق توسالغۇ بولاتتى . ھېچ-قانداق ئۇنۇمسىز يەر ھەرگىزمۇ قاقاس شورلۇق ساھىلىدىن ئېشىپ چۈشەل-مەسلىكى مۇمكىن . ئۇ يەر ھەقىقەتەنمۇ مۇتلەق مەنىدىكى چۆل ـ بايا‌ۋان بولۇپ ، بارلىق هاياتلىق شەكلى ئاشۇ يەردە يوقاپ كېتىشى مۇمكىن .

قۇملۇقتا سەپەر قىلىشتا ھېچقانچە تەجرىبىسى بولمىغان كىشىمۇ ، قەدىمكى زامانلاردا بىردىنبىر ئىشەنچلىك قاتناش قورالىنىڭ تۆگە ئىكەنلە-كىنى چۈشىنىپ يېتەلەيدۇ ، بەلكى ستېين ماڭغان 190 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇق-تىكى قۇملۇق يولى ، مۆلچەرلىنىشچە پەقەت قىشتىلا مېڭىشقا مۇۋاپىق كې-لىدىغاندەك قىلىدۇ . تومۇز ئىسسىق مەزگىلدە ، بۇ يوللار ـــ بەلكى مۇتلەق هالدا ـــ مېڭىپ ئۆتۈش مۇمكىن ئەمەس يولدۇر .

1934 ـــ 1935 ـ يىللىرى قىش پەسلىدە ، ئاپتوموبىل بىلەن تەكشۈ-رۈش ئېلىپ بارغان چېغىمىزدا ، سۇبېن ھېدىننىڭ شىمالىدىكى تاغنىڭ جە-نۇبىي قىسمىدىكى قالدۇق تىزمىلىرىدىن ئۆتۈپ ئېلىپ بارغان قىسمەن كۆ-زىتىشلىرى ، هازىرقى قۇملۇق يولى بەلكىم ،مۇشۇ تاغ ئېچىدە مەۋجۇت ئى-دى ، دەپ ئىپادىلەيدىغاندەك قىلىدۇ . مىلادىيە 1 ـــ 5 ـ ئەسىرلەردە ئېچىل-غان يىپەك يولىنىڭ شىمالىي لىنىيىسى ، شىمالىي تاغ تىزمىلىرىدىن ئۆتىدۇ

ھەمدە دۇنخۇاڭ بىلەن قۇمۇل ئارىلىقىدا جەنۇبتىن شىمالغىچە بىرنەچچە لە-
نىيە مەۋجۇت ، سۇبىن ھېيدىن كۆرگەن تاش دۆڭلىرى ، بەلكىم شۇ يولنىڭ
مېڭىش يۆنىلىشىنى بىلدۇرىدىغان بەلگىلەر بولسا كېرەك . مەيلى قانداق
بولمىسۇن ، قەدىمكى كارۋان ئەترىتى دۇنخۇاڭدىن كىرورانغا يېتىشتا ، تا-
مامەن پاكار ـ پاكار شىمالىي تاغ تىزمىلىرىدىكى مەلۇم بىر ئىشەنچلىك
يولنى بويلاپ ماڭغان بولۇشى مۇمكىن ، بۇ يولنى بويلاپ ماڭسا بەلكىم ،
بۇلاق ھەتتا قۇدۇقلار بولغان بولۇشى مۇمكىن . بىراق شۇنداق بولغان تەق-
دىردىمۇ ، تومۇز مەزگىللىرىدە ئەمەلىيەتتە بۇ يولدا قاتناش توختىتىشى
مۇمكىن ، چۈنكى بۇ مەزگىلدە ، ئوتتۇرا ئاسىيا قۇملۇقلىرىدىكى بارلىق
ئۆتەڭ ـ بېكەتلەردە ، مەيلى ئارىلىقى ئۇزۇن ياكى قىسقا بولسۇن ،
ئوخشاشلا ئۇلاقلار ئۈچۈن يەم ـ خەشەك تەمىنلەشنى توختىتاتتى .

كىشىلەرنىڭ بۇ قۇملۇق يوللىرىنى تاللاپ مېڭىشىدىكى سەۋەب ،
ئۇلارنىڭ ئارىلىقىنىڭ بىرقەدەر يېقىن بولغانلىقىنى ئويلاشقان ، دېگەنگە
ئىشەنمەيمەن . 2000 مىڭ يىلدىن بۇرۇن ، ۋاقىت قىممىتى بۇگۈنكى كۈن-
لەردىكىدىن تۆۋەن بولىدىغانلىقى مەلۇم ، بەلكى ھەربىر چېۋەر سودىگەر
ئىمكانىيەت يار بەرسىلا ، قۇملۇقتىن ئۆزىنى قاچۇرىدۇ . پاكىت شۇكى ،
چوڭ قورۇقلۇقنى كېسىپ ئۆتىدىغان سودا باشلانغان چاغدا ، ھۇنلار تەڭ-
رىتاغنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى مېڭىش تېخىمۇ ئاسان بولىدىغان لىنىيىلەرنى
تىوسۇۋالغان ، شۇنىڭ بىلەن جۇڭگولۇقلار جەنۇبقا تېخىمۇ يېقىن يوللارنى
تاللىۋالغان ، مانا بۇ ـــ ئوتتۇرا يولنىڭ مەيدانغا كېلىشىنىڭ سەۋەبى .

بۇ چۆللۈك رايونىدىن ئۆتۈشكە ئوڭاي بولۇشى ئۈچۈن ، كىرورا-
نىڭ شەرقىي شىمالىدا بىرمۇنچە تەمىنلەش پونكىتلىرى جايلاشقان ، شۇ-
نىڭ بىلەن ھېچبولمىغاندا ، بىرقەدەر مۇھىم بولغان سايا‌ھەتچىلەر لوپنۇر
رايونىدىكى بىرىنچى مەڭگۈلۈك تۇرار جايغا يېتىشۈېلىشتىن بۇرۇن ، تەمە-
ناتىنى تولۇقلۇۋېلىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بەرگەن . شۇ يەرلەردىكى تە-
مىنلەش پونكىتلىرىنىڭ رولىنى ، پەقەت شۇ يەرلىك كىرورانلىقلار ئۇينا-
يالايتتى ھەمدە يول باشلىغۇچىلىق قىلالايتتى . كىرورانلىقلار روشەن ھالدا
ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئورنىدىن خالىغىنچە پايدىلانغان ھەم ھۇنلار بىلەن بىللە

كارۋانلارنى بۇلىغان ، شۇنىڭ بىلەن ئەمەلىيەتتە سودا يولىغا توغرىسىغا
ئاشلانغان بىر كاتتا « توسالغۇ » ھاسىل بولغان . بۇنداق ۋەقەلەر جۇڭگو-
نىڭ تارىخىي كىتابلىرىدا خاتىرىلەنگەن ، نەتىجىدە جۇڭگولۇقلار چەكتىن
ئاشقان ۋاستىلەرنى قوللىنىپ ، كىرورانلىقلارغا ئاقابىل تۇرۇشقا مەجبۇر
بولغان . ھازىرغىچە مەلۇم بولۇشچە ، J.L دەپ نام بېرىلگەن قەدىمىي
تۇر ـــ كىرورلۇقلىرىنىڭ چەت ياقىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى بىر بې-
كەت . بۇ يەرنىڭ شەرقىگە يىراقراق قوشنا جايدا ھازىرغىچە ئاتلىق سۇ تې-
پىلىدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن يېپەك يولى رونىق تاپقان زامانلاردا ، بۇ يەردە ئات-
لىق سۇ مەنبەسىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى تامامەن مۇم-
كىن . J.L يەنە يول بەلگىسى قىلىنىپ ، يولۇچىلار ئۈچۈن مۇلازىمەت قىل-
غان ، ئۇ بىرىنچى ياكى ئەڭ ئاخىرقى تەمىنات پونكىتى بولغان بولۇشى
مۇمكىن ـــ بۇنىسى سەپەر قىلغۇچىلارنىڭ يۆنىلىشىگە باغلىق ، ئەينى
ۋاقىتلاردا بۇ يەردە دەريادىن ئۆتۈش ئۈسكۈنىلىرى تەمىن ئېتىلگەن بولۇشى
مۇمكىن .

قەدىمىي ئىز J.L ۋە E.L ـــ كىرورلۇقلىرىنىڭ شەرقىگە بارىدى-
غان تۇز يول بۆلىكى ئۇستىگە قاتار قىلىپ سېلىنغان ئىككى ئۆتەڭ ئىدى ،
ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا چوقۇم دەريا شاخاپچىسى بولغان ، بۇ ئىككى ئۆتەڭنى
سېلىشتا چوقۇم تۆۋەندىكىلەرنى ئويلاشقان بولۇشى مۇمكىن : چوڭ يولنى
بويلاپ پاراكەندىچىلىك سالىدىغان پارچە ـ پۇرات دۇشمەنلەرنى توسۇش
ھەم دەريادىن ئۆتىدىغانلارغا ئوڭۇشلۇق يارىتىش ۋە ياتاق ، تاماق بىلەن
تەمىنلەش .

تاتلىق سۇ مەنبەسىنىڭ ئەڭ شىمالىغا يېقىن تۇيىن خارابىسى ، يە-
نە بىر يولنىڭ يان تەرىپىنى قوغداپ شىمالىي تەرەپتىن بولىدىغان ھۇجۇمنى
توسۇشتا مۇھىم رول ئوينىغان .

تىنچلىق مەزگىلىدە « راۋان بولغان قاتناش » بەلكىم J.L ئارقىلىق
دەريا ـ ئېقىن دېلتىسىنىڭ شىمالىغا يېتىپ بارغان بولۇشى ، كىزوران شە-
ھىرى ۋە ئۇنىڭ شەرقىي شىمالى تەرىپىدىكى قاتار بىر لىنىيەنى شەكىل-
لەندۈرگەن ھەرقايسى قورغانلاردىن ئۆتمىگەن بولۇشى مۇمكىن . بۇ مەز-

گـىللەردە تۇيىن بەلكىم قاشقۇقۇق بىلەن يىڭپەن [1] ئوتتۇرىسىدىكى مۇ-
ھىم ئۆتەڭ بولسا كېرەك .

بۇ يول كـىرورانـىدىن باشـلـىنىپ ، تارىم دەريـاسـىنىڭ تۆۋەن
ئېقىنى (يەنى ھازىرقى قۇم دەريـاسى) نى بويلاپ ، يىڭپەندىن ئۆتكەندىن
كـېيىن ، بىر لىنىيە بولۇپ قاتار تىزىلغان تۇرنى بويلىغىنچە ، كورلىغا يې-
تىپ كېلىدۇ . ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ، قەدىمكى يول بىلەن ھازىرقى زا-
مان يولى ئەمەلىيەتتە قوشۇلۇپ كېتىدۇ ـ دە ، ئۇدۇل قەشقەرگە بارىدۇ .

ئاپىتوموبىل كورلا بىلەن بۇگۇر ئارىلىقىدا كېتىۋاتقان چاغدا ، يول
بويىدىكى ئۇچ تۇر ئىزىنى كۆردۇم ، ئاڭلىشىمچە يەنە تۆتىنچىسىمۇ بار ئە-
كەن ، لېكىن بۇنداق تۆپىلەر تېخىمۇ كۆپ بولۇشى تامامەن مۇمكىن .

بىرىنچى تۇر ، كورلا بوستانلىقنىڭ غەربىي چېتىدە بولۇپ ، يولنىڭ
جەنۇبىي قاسىنقىدا ئىكەن . ئىككىنچى تۇر ، بىرىنچى تۇردىن شەرققىراق
تـوغرا كېلىدىغان جايدا بولۇپ ، يولنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ئىكەن . ستەيىن-
نـىڭ خەرىتىسىدە ، ئۇلارنى تاشلاندۇق قاراۋۇلخانا دەپ ئاتىغان . ئۇچىن-
چـىسى ، چەرچى بوستانلىقنىڭ شەرقىي شىمال ياقىسىدا بولۇپ ، 2 مېتىر
ئېگىزلىكتىكى تۇز تۆپىلىكىنىڭ ئۈستىدە . بۇ تۇرنىڭ گەۋدىسى تەخمىنەن 4
مېتىر چە ئېگىزلىكتە ، ئۇل قىسمىنىڭ دائىرىسى تەخمىنەن 5 كۋادرات مېتىر
كـېلىدۇ ، ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ئۇنىڭ دەۋرى ئۈستىدە ھۆكۈم چىقارغىلى
بـولغۇدەك ھېچقانداق تەپسىلاتلارنى قالدۇرمىغان . ئۇنىڭ ۋەيران بولۇش
ئەھۋالىدىن قارىغاندا ، ئۇنىڭ دەۋرى چوقۇم خېلى ئۇزۇن ئۇنى مىلادىيەدىن
بـۇرۇنقى 60يىلىدىن ، مىلادىيە 1 ـ ئەسىرنىڭ دەسلىپىگىچە ، غەربىي يۇرت
قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى ئۇرلى (چېدىر) دا تۇرغان چېغىدا سالدۇرۇل-
غـان ، دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ . ئۇرلى شەھىرى ھازىرقى چەرچىنىڭ
غەربىدىن 45 كىلومېتىر كېلىدىغان چېدىردا بولۇپ ، ئەينى زامانلاردا يىپەك
يولى تازا گۈللەپ ياشناۋاتقان مەزگىلدە ئىدى .

---

① يىڭپەن (营盘) ـــ قۇم دەريـاسى ياقىسىدىكى بىرقەدىمىي جاي نامى . ھا-
زىرغىچە ئىشلەتكەن خەرىتە ۋە بەزى ئەسەرلەردە ، دائىم خاتا شەرھلىنىپ « 半因 »
دېيىلۇاتىدۇ .

بـەرلىك كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە ، چەرچى بىلەن چېدىر ئارىلىقىدىكى كـە-
چىك بوستانلىق ئەشمىدە يەنە بىر تۇر ئىزى بار ئىكەن .

كىرۇران

كىرۇران ـــ جۇڭگولۇقلارنىڭ تارىم دەريـاسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى
رايونىدىكى كىچىككىنە يەرلىك پادىشاھلىقنى ئاتىشى . ئۇ مىلادىيەدىن بۇ-
رۇنقى 176 يىلى ھۇنلارنىڭ تەڭرىقۇتى باتۇرنىڭ جۇڭگو خانىغا يازغان بىر
پارچە مەكتۇپىدا بىرىنچى قېتىم تىلغا ئېلىنغان . ئۇنىڭ نامى (خەنزۇچە)
بـىر مەھەل « 兰楼 »دەپ يېزىلغاندى . لېكىن ، تارىم ئويمانلىقىدا تېپىلغان
قـارۇشتى يېزىـقـىدىكى ۋەسـقەلەردە ، بۇ يەرنىڭ نامى كىرورايىنا
(kroraina) يـاكى كىرورايمنا (kroraimna) دەپ ئاتالغان . كېيىنچە يەنە
بىر خىل راۋۇراتا (Raurata) دەپ تەلەپپۇز قىلىش شەكىللەندى . پرو-
فـېسسور كارلگرېن (Karlgren) ماڭا ياخشى كۆڭلىنى ئىزھار قىلىپ ، كـە-
رورانـنىڭ قەدىمكى تەلەپپۇزى گلۇلان (glulan) بولۇش كېرەك ، دەپ
ئۇقتۇرغاندى ، بۇنداق تەلەپپۇز قىلىش قارۇشتى يېزىقىنىڭ تەلەپپۇزىغا
ناھايىتى يېقىنلاشقان .

جۇڭگو جيۇچۇەن (مەي بۇلاق ، سۇجۇ) ۋە دۇنخۇاڭلاردا ھەربىي
بـازا قۇرغاندىن كېيىن ، غەربىي يۇرتقا قاراپ تېخىمۇ كېڭىيىشكە باشلىدى .
جۇڭگو كارۋانلىرىنىڭ كىرورانىدا قوپال مۇئاملىگە ئۇچرىغانلىقىنى نەزەردە
تۇتۇپ ، جۇڭگو ئۇ يەرگە بىر يىراققا يۇرۇش قىلغۇچى قوشۇن ئەۋەتكەن ،
مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 109 ـ يىلى كىرورانى پادىشاھى جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە
تارتۇق تۆلەپ ئەل بولۇشقا مەجبۇر بولغان .

كىرورانى پادىشاھلىقىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ، ئۇنىڭ ئىستراتې-
گىيە جەھەتتىكى مۇھىملىقىنى ، باشقا ھەرقانداق جەھەتلەرنىڭ مۇھىملە-
قىدىن ئاشۇرۇۋەتكەن . ئۇ شىمالدىكى قۇرۇق تاغ بىلەن جەنۇب تەرەپتىكى
ئالتۇن تاغ ئارىلىقىدىكى دالىنى ئىگىلەپ تۇرغان ، ئۇ يەر كىشىلەرنىڭ تارىم
ئويمانلىقىغا كىرىشتە مېڭىشى زۆرۈر بولغان جاي بولۇپ قالغان ، ئۇ يەردىن
بايـاشات تۇرپان ئويمانلىقىغا بېرىش ناھايىتى قولايلىق ئىدى .

جۇڭگونىڭ كىروران پادىشاھلىقىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنىڭ نەچچە كۆتۈرۈلۈپ ، نەچچە پەسىيىپ كېتىشلىرى ھەققىدە ، تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ بايان قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق ، بۇ مەزمۇنلارنى ستەين بىلەن خېرمان (Herrmann) لار ئۆز ئەسەرلىرىدە شەرھلەپ ئۆتكەنىدى .

مىلادىيىدىن بۇرۇنقى ئەڭ ئاخىرقى بىر ئەسىردە ، جۇڭگو ھۆجەيرىلىرىدىكى كىروراننىڭ نامىنى پىشامشان دېگەن نام ئىگىلىگەنىدى ، بىراق مىلادىيە 260 ـ يىلى سومەي كىروراندا تۇرغاندىن كېيىن ، بۇ نام قايتا ئەسلىگە كەلگەن . سومەينىڭ كىروراندا تۇرغان جايى دەل سۇبەن ھېدىن دەۋاتقان كىروران شەھىرى ، ستەين دېگەن L.A ياكى كىروران شەھىرىنىڭ ئۆزى . بۇ مەزگىلدىكى كىروران يەنە L.A نىڭ ئەتراپىدىكى ئاھالىلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . قاروشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلەردىن پىشامشان دېگەن نامنى ئۇچراتمىدۇق ، پەقەت kroraina ياكى kroraimna دىن ئىبارەت شۇ ناملا كۆرۈنىدۇ ، دېمەك ، بۇ ھال كىروراننىڭ ھەقىقىي نامى ئەزەلدىن ئۆزگىرىپ باقمىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ ، بۇ نۇقتا ناھايىتى تەبىئىي .

چاۋانبس بىلەن خېرمانلار ، كىروران پادىشاھلىقىنىڭ پايتەختى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 77 ـ يىلى لوپنۇر چۆللۈكىنىڭ شىمالىي قىسىم رايونىدىن چار قىلىققا كۆچكەن ، دەپ قارايدۇ . ئۇلارنىڭ ئاساسلانغىنى « ۋېي بەگلىكىنىڭ قىسقىچە تارىخى » دىكى بىر ئابزاس سۆز ئىكەن . يەنە بىر جەھەتتىن ، ستەين بۇ ئەلنىڭ پايتەختىنىڭ ئىزچىل تۇرمۇشىنى ئويلىنىلمىغانلىقىدىن جەنۇبىي قىسمىدا بولغانلىقىغا ئىشەنگەن . گىلبس (Giles) مەرھۇم ـــ كىروران پادىشاھلىقىنىڭ كونا پايتەختى ئىدى ، چارقىلىق ـــ يېڭى پايتەختى ، دەپ قارايدۇ .

مەن چاۋانبس بىلەن خېرمانلارنىڭ كۆز قارىشىغا قوشۇلۇش تەرەپدارى . كونا پايتەخت دېيىلگىنى ، بەلكىم تېخىمۇ زور مەنادىن ئېيتقاندا ، دائىملىق تۇرار جاي بولماستىن ، مۇھىم بىر شەھەر بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن يەنە بىر جەھەتتىن كىروران شەھىرى ، بەلكىم جۇڭگو ئارمىيىسى تۇرۇشتىن بۇرۇنلا مۇھىم بىر مەركەز بولۇشى مۇمكىن .

خېرمان خەرىتىدە كىروراننىڭ كونا پايتەختىنىڭ ئورنىنى ۋاقىتلىق

كۆرسەتكەن (خېرمان ، 1931 ـ يىلى ، 57 ـ بەت) ، بۇ ئورۇن كىروران قەدىمىي شەھىرىنىڭ شىمالىنىڭ غەربىدىن 20 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا . بۇنداق قىلىش « تەكشۈرۈپ دەللەلەشتىن ئۆتكۈزۈلمىگەن » دېگەن تەقدىردىمۇ ، ئوخشاشلا ئىنتايىن دادىللىق ھېسابلىنىدۇ .

بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ، لوپنۇر چۆللۈكىنىڭ بۇ بىر قىسمى شۇنچە كۆپ سايا‌ھەتچىلەرنى جەلپ قىلماقتا ، مۇھىم خارابە ـ ئىزلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كىشىلەرگە مەلۇم بولۇپ بولدى . ۋەھالەنكى ، بۇ چۆللۈكنىڭ باشقا قىسىملىرى بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا يەنىلا نامەلۇم بوشلۇق . ئۇ يەردىكى قەدىمىي يادىكارلىقلارغا قارىتىلغان تەتقىقاتىمىز يەنىلا بەك ئاز ، مۇھىم بىر ئىز ـــ « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » نىڭ بايقىلىشى ، ئۇ يەردە يەنە تېخىمۇ كۆپ قەدىمىي يادىكارلىقلارنىڭ بارلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ .

ھۆججەتلەردە كىروران ،دېگەن بۇ نام كۆپىنچە سۇبەن ھېدىن 1900 ـــ 1901 ـ يىللىرى بايقىغان ھېلىقى ئەڭ چوڭ قەدىمىي شەھەرنى كۆرسىتىدۇ . بۇ ئەسىرىمىدە مەن ستەينىنىڭ ئىزچىل ئاتاپ كەلگەن ئۇسۇلى بويىچە ، ئۇ ئىزنى كىروران قەدىمىي شەھىرى دەپ ئاتاپ ، كىروران پادىشاھلىقى دېگەن ئۇقۇمدىن پەرقلەندۇرمەكچى بولدۇم .

ستەين ، جۇڭگو ئارمىيىسىنىڭ كىروران پادىشاھلىقىدا تۇرۇشى ، مىلادىيە 119 ـ يىلى خەن سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر سانغۇنى ـ بەن چاۋنىڭ ئوغلى ، سانغۇن ـ بەن يوڭنىڭ دۇئان بېگىگە قويغان تەكلىپىنىڭ نەتىجىسى ، دەپ كۆرسىتىدۇ . مەن چاۋانبس تەرجىمە قىلغان بىر ئابزاسنى نەقىل كەلتۈردۇم ، بۇ بىر ئابزاس ئىنتايىن تىپىك سۆزلەر بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىدە يەنە بىرقانچە قىزىقارلىق تەپسىلاتلار بار (چاۋانبس ، 1906 ـ يىلى ، 248 ـ بەت ۋە ئۇنىڭ ئاخىرىدىكى قىسىملىرىغا قارالسۇن) .

(دەسلىپىدە ئوردا مۆتىۋەرلىرى قاشقۇۋۇققا بېكىنىۋېلىش ، غەربىي يۇرتنى تاشلاش كويىدا بولىدۇ .) بەن يۈك تەكلىپ بېرىپ مۇنداق دەيدۇ :

« . . . بۇرۇن دۇنخۇاڭ ۋىلايىتىدە 300 لەشكەر تۇرغۇزۇلاتتى . ئەمدى شۇنى

ئەسلىگە كەلتۈرسەك ھەم يۇقىرى يىللىرىدىكىدەك غەربىي يۇرتنى نازارەت قىلىدىغان ياردەمچى چېرىك مەنسىپىنى قايتىدىن تەسىس قىلىپ ، ئۇنى دۇنخۇاگدا تۇرغۇراق ، يەنە غەربىي يۇرت دورغىبى تەينەپ ، 500 ئادەم بىلەن كىرورانداتۇرغۇراق ، غەربتە كىنگىت ، كۇسەنلەرگە بارىدىغان يولنى توسقىلى ، جەنۇبتا پىشامشان ، ئۇدۇنلارغا مەدەت بېرىپ ، شىمالدا ھۇنلاردىن مۇداپىئەلەنگىلى بولىدۇ ، شەرقتە دۇنخۇاگغىمۇ يېقىن ، مۇشۇنداق ئورۇنلاشتۇرساق مۇۋاپىقىمكىن دەپ قارايمەن . »

دىۋان بېگى بەن يۇگدىن : « بۇگۈنكى كۇنلۇكتە ياردەمچى چېرىكچى تەسىس قىلغانىڭ نېمە پايدىسى بار ؟ غەربىي يۇرت دورغىبى تەسىس قىلىپ كىرورانداتۇرغۇراق زۇش زادى پايدىلىقمۇ ياكى زىيانلىقمۇ ؟ » دەپ سورىدى . بەن يۇك :« بۇرۇن يۇگۇرۇپ يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا ، غەربىي يۇرتنىڭ يولى يېڭىلا ئېچىلغان چاغدا ، ئەمىر نۇكەر چېرىك جۇك دۇنخۇاگدا تۇرغۇلغان ، كېيىنچە ياردەمچى چېرىكچى تەسىس قىلىنىپ گېرىك گۇك ۋە گۇمن چوڭلار قوش خانلىقىدا تۇرغۇلغان . ئۇلار ھەم يات قوۋملارنى تىزگىنلىگەن ھەم خەن سۇلالىسىدىكىلەرنىڭ يەرلىكلەرگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈشىنى توسۇغان ، شۇنىڭ ئۈچۇن ھۇنلارمۇ قورققان . ھازىرقى پەرشامشان خانى يۇخۇەننىڭ ئاپىسى بولسا خەن سۇلالىسىدىن ، ئەگەر ھۇنلار پىشامشانىنى ئىگىلىۋالسا ، يۇخۇەننى چوقۇم ئۇلتۇرۇۋېتىدۇ ، بۇلارنىڭ گەرچە ھايۋاندىن پەرقى بولمىسىمۇ ، خەتەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇشنى بىلىدۇ . ئەگەر ، غەربىي يۇرت دورغىبى كىرورانداتۇرسا ، ئۇلارنى بېقىندۇرۇپ ، كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغىلى بولىدۇ ، شۇڭا مېنىڭچە بۇنداق قىلىش پايدىلىق » دەپ جاۋاب بەردى . ①

بىزگە مەلۇم بولغاندەك ، بەن يۇگنىڭ تەكلىپى شۇ مەزگىلدە قىسمەن رول ئوينىيالمغان بولۇپ ، تاكى تەخمىنەن مىلادىيە 260 ـ يىلى سومەي كىرورانداتۇرغان چاغدا ، بۇ يەر ئاندىن ھەقىقىي تۇردە سۇبەن ھېدىن بايقىغان كىرورانقەدىمكى شەھىرىگە ئايلىنالمغان .

① « كېيىنكى خەننامە » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، ئۇيغۇرچە ، 302 ـ ، 303 ـ بەتلەر ـــ ت .

ئىككىنچى باب تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ گىدروگرافىيىلىك ئومۇمىي ئەھۋالى

تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ گىدروگرافىيىلىك مۇھىتى ، لوپنۇر چۆللۈكىدىكى قەدىمىي يادىكارلىقلار ۋە قەدىمىي يېپەك يولى بەلەن ئىنتايىن زىچ مۇناسىۋەتلىك ، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ جەھەتتىكى ئەھۋاللار ھەققىدە چوقۇم توختىلىپ ئۆتۈشۈم زۆرۈر .

خورنېر تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى ۋە يېڭى لوپنۇرنىڭ گىدروگرافىيىلىك ئەھۋاللىرىغا نىسبەتەن ئىنتايىن زور كۆكۈل بۆلگەن ، مۇبادا مەن ئۆزۈمنىڭ مۇشۇ ئەسىرىمدە كىشىلەرنىڭ لوپنۇر رايونىغا بولغان چۈشەنچىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ، ئاز ـ تولا يېڭى مەزمۇنلارنى قوشالىسام ، ئۇ ھالدا چوقۇم خورنېرنىڭ بۇ مەسىلە ئۈستىدە ماڭا قوشقان قىلچە شەخسىيەتسىز تۆھپىلىرىگە تەشەككۈر ئېيتىشىم زۆرۈر ، ئۇنىڭ ماڭا قىلغان ياردەملىرى ئۈچۈن چوڭقۇر رەھمەت ئېيتىمەن .

تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى دەريا بۆلەكلىرىدە دائىم ئۆزگىرىش بولۇپ تۇرىدۇ ، بۇ رايوندىكى يېڭى سۇ ، يېڭى كۆل ۋە يېڭى دەريا دېگەنلەرگە ئوخشاش نۇرغۇنلىغان ناملارنىڭ مەۋجۇتلۇقى ـــ بۇنىڭ دەللىلى . ئۇ يەردىكى دەريا ئېقىنلىرىنىڭ تۇراقسىزلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشنىڭ مەنبەسى ـــ ئۇ يەرنىڭ تۈپرىقىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسىنىڭ گورىزونتال ئېگىزلىك پەرقى ئىنتايىن كىچىك ، يىمىرىلىش رولى ئىنتايىن كۈچلۈك ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دەريا سۈيىنىڭ رايون ئىچىدىكى زور مىقداردىكى لاي ـ لاتقىلارنى چۆكتۈرۈپ كېتىشىدىن ئىبارەت . « تىنتىش كۆلى » لىك رولىنى ئېلىۋاتقان چۆكمە رايون ھەددىدىن زىيادە سۇنى ئۆزىگە پاتقۇزالمىغان چېغىدا ، دەريا ئېقىنىدا يول ئۆزگەرتىدىغان

هادىسە كۆرۈلىدۇ .

دەريانىڭ بۇنداق تۇراقسىزلىقىنىڭ ئۆزى ئۇستىدە سۆز ئاچىدىغان بولساق ، ھەددىدىن زىيادە كۆڭۈل بۆلۈپ كېتىشكە ئەرزىمەيدۇ . مۇشۇنداق تەبىئىي شارائىتقا ئىگە باشقا بىرمۇنچە دېلتىلاردىمۇ ، دەريا شاخچىلىرىدا ئۆزگىرىش بولۇپ تۇرىدىغان ھادىسىلەر ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت . ۋەھالەنكى ، تارىم دەرياسىنىڭ تۇراقسىزلىقى تېخىمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ، چۈنكى دەل شۇنداق ئۆزگىچىلىك ، ئاۋات يەرلىك مەدەنىيەتنىڭ بەربات بولۇشىغا سەۋەب بولغان ، شۇنداقلا يىپەك يولى لىنىيىسىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىپ تۇرۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان . بۇ دەريانىڭ يولىنىڭ ئۆزگىرىشى ، روشەن ھالدا دەريا قۇيۇلىدىغان ئاخىرقى لاتقا كۆلىنىڭ ئورنىنىڭ ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ . دەريا يولىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن كېلىپ چىققان سۇ مىقدارىدىكى زور ئۆزگىرىش ، ئاشۇنداق ئۆزگىرىشچان ھاللارنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ . شۇنداق قىلىپ ، تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى ئاخىرقى لاتقا كۆل بىلەن بىللە ، خۇددى بىر مايانىنكىتەك لىكشىپ تۇرىدۇ .

نۆۋەتتە ، بىز بۇ دەريانىڭ كىچىك ئۆزگىرىشلىرىنىڭ پۈتۈن جەريانىنى بىلىپ بولالمىدۇق ، چۈنكى پۈتۈن تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ يەر تۈزۈلۈش خۇسۇسىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان خەرىتە تېخى مەيدانغا كەلمىدى . ۋەھالەنكى ، بۇنداق بىر خەرىتىنى سىزىپ چىقىش ئۈچۈن ، ھاۋا بوشلۇقىدا ئايروپىلاندا تۇرۇپ ئېلىپ بارىدىغان فوتو سۈرەتكە ئېلىش مەشغۇلاتى كەم بولسا بولمايدۇ . لېكىن ، دوكتور سۋېن ھېدىنىڭ ھارماي ـ تالماي تىرىشچانلىق كۆرسەتىشى نەتىجىسىدە ، بىز ھازىر بۇ دەريا ئېقىنىنىڭ ئاساسلىق شاخاپچىلىرىنىڭ ئۆزگىرىشىنى بەلگىلىيەلەيدىغان بولدۇق .

تارىم دەرياسىنىڭ ئاخىرقى لاتقا كۆلىنىڭ ئەڭ جەنۇبىي تەرەپتىكى ئورنى قارا قوشۇندا بولسا كېرەك ، ئۇنىڭ ئەڭ شىمالىي تەرەپتىكى ئورنى چوقۇم ھازىر شەكىللەنگەن لوپنۇردا بولۇشى مۇمكىن . لوپنۇر مۇشۇ جەنۇب ـ شىمال قۇتۇپ سىزىقى ئارىلىقىدا ئۇيان ـ بۇيان كۆچۈپ

تۇرغان ، ئەلۋەتتە ئوتتۇرىدا مەلۇم مەزگىللىك مەۋجۇت بولغانلىق ئىمكانىيىتىنى يوققا چىقىرىشقا بولمايدۇ ، بىراق بۇ جەھەتلەردىن روشەن پاكىتلارنى تېخى تاپالمىدۇق (36 ـ خەرىتىگە قارالا) .

بۇ يەردە بۇ دەريا ئېقىنلىرىنىڭ كونا يوللىرىنى تەكشۈرۈش ئۇستىدە توختالمايمەن ، چۈنكى كىتابىمىزدا لوپنۇر بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى رايونى ئۇستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بارغان مەخسۇس بىر قىسىم بايان بار . مەن بۇ يەردە ئارخېئولوگىيىلىك بايقىشىمىز بىلەن ئالاقىدار مەزمۇنلار توغرىسىدىلا بايان بەرمەكچى ، شۇنداقلا مۇناسىپ يەكۈنلەرنىمۇ چىقىرىپ ئۆتمەكچى .

مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 2 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ، تارىم دەرياسى بىلەن كۆنچى دەرياسى بىر ئاساسىي قىنغا يىغىلغان ، ئورنى ھازىرقىسىدىن تېخىمۇ شەرىققەرەك توغرا كەلگەن ، بەلكىم ھازىرقى قۇم دەرياسىنىڭ قىنىدا بولۇشى مۇمكىن . ناھايىتى روشەنكى ، تاكى مىلادىيە 330 ـ يىللارغىچە ، دەريا سۈيى يەنىلا ئاشۇ دەريا قىنىدا ئاققان . كېرورانىدىن تېپىلغان قولىيازمىلاردا شەرھلىگەن ئەڭ ئاخىرقى ۋاقىت ، مىلادىيە 330 ـ يىلى بولغان ، ئۇنىڭدا كېروران قەدىمكى شەھىرىدە ئىنسانلارنىڭ ئولتۇراقلاشقان ئەڭ ئاخىرقى مەزگىلىنى ئاشۇ شۇ ، دەپ كۆرسەتكەندەك قىلىدۇ . بۇنداق ئىمكانىيەتنىڭ بولۇشى تامامەن مۇمكىن ، يەنى كېرورانىنىڭ تاشلىۋېتىلىشى تارىم دەرياسىنىڭ يولىنى ئۆزگەرتىپ ، تاتلىق سۇ كەملەپ كەتكەنلىكتىن بولغان . مۇبادا ، بۇ تەسەۋۋۇر توغرا بولىدىغان بولسا ، ئۇ ھالدا بىز بۇ دەريانىڭ بىرىنچى قېتىم مەلۇم بولغان ئۆزگىرىش ۋاقتىغا ئېرىشكەن بولاتتۇق .

بۇ دەريانىڭ مىلادىيە 4 ـ ئەسىردىن 19 ـ ئەسىرگىچە بولغان زامانلاردىكى ئەھۋالىدىن بىلىدىغانلىرىمىز ناھايىتى ئاز ، تارىخىي يازمىلىرىمىزدا ھۆججەتلەرنىڭ ھېچقاندىقىدا ، قايتا گۇللەنگەن كېروران توغرىسىدا گەپ يوق . لېكىن ، سىتەين ، خورنېر ۋە مېنىڭ ئېلىپ بارغان بەزى كۆزىتىشلىرىمىز ، قۇرۇق دەريانىڭ نىسپىي يېقىنقى زامانىنىڭ مەلۇم مەزگىلىدە ، ھېچبولمىغاندا ناھايىتى ئاز بىر مەزگىلدە ، سۇ ئاققان مەزگىلـ

نىڭ بولغانلىقىنى نامايان قىلىپ بېرىدۇ (ستەين ، 1921 ـ يىل ، 359 ـ بەت ، 386 ـ بەت ؛ 1928 ـ يىل 286 ـ بەت . خورنېر ، 1935 ـ يىل ، 152 ـ بەت) . شۇ جايدا بايقالغان بەزى قەبىلىلەر شۇنى نامايان قىلىدۇكى ، مىلادىيە 600 ـ ، 1000 ـ يىللار ئارىلىقى ، ئېھتىمال بۇ دەريانىڭ يەنە بىر قېتىملىق ھەرىكەتچان مەزگىلى ① بولۇشى مۇمكىن . سۇبن ھېدىن شۇنىڭغا دىققەت قىلغانكى ، يارداڭ بۇلاقنىڭ شەرقىدىكى قۇرۇق دەريا-نىڭ بۇرۇنقى قۇرۇق قىسمىنىڭ ئەتراپىدىكى ئىككى ئورۇندا كۆكسېرىۋاتقان توغراق بار ئىكەن ھەمدە بىر يەردە كۆكسېرىپ تۇرغان يۇلغۇن بار ئىكەن (سۇبن ھېدىن ، 1905ـ يىل 59 ـ ، 61 ـ ، 63 ـ بەتلەر) . بۇ تەبىئەت ھادىسىلىرى ، بەلكىم قۇرۇق تاغ تەرەپتىن كېلىدىغان يەر ئاستى چۆكمە ئېقىن بىلەن چوقۇم ئالاقىدار بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن قىسقا مۇددەتلىك نەملىشىش مەزگىلى ، ئاشۇنداق ھايانلىق ھادىسىسىنى تۇغدۇرىدىغان بىردىنبىر سەۋەب ئىكەنلىكىنمۇ ئىنكار قىلىۋېتىشكە بولمايدۇ .

پىرژېۋالسكىي 1877 ـ يىلى ، قارا قوشۇن كۆلىنى بايقىغان . تارىم دەريا-سى بىلەن كۆنچى دەريالىرىدىن شەكىللەنگەن بۇ كۆل ، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ ، سۇ تازا مولچىلىق بولغان چاغلاردا ، چەرچەن دەريا-سىنىڭ سۈيىمۇ مۇشۇ كۆلگە قۇيۇلاتتى ، قارا قوشۇن تاكى يېقىنقى زامانلارغىچە ئىزچىل تۇرده خەرىتە يۈزىده قەدىمكى لوپنۇرنىڭ رولىنى ئېلىپ كەلگەن .

رىشتخوفېن قارا قوشۇننى جۇڭگو خەرىتىسىدىكى قەدىمىي لوپنۇر ، دەپ قاراشقا قارشى چىقىدۇ . ئۇ ، جۇڭگو خەرىتىسىدىكى قەدىمىي لوپنۇر ، مەزكۇر ئۇيغۇرلىقنىڭ شىمالىي قىسمىدا بولۇشى كېرەك ، دەپ كۆرسىتىدۇ . سۇبن ھېدىن بۇ مەسىلە ھەققىده تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىزاھات بېرىپ ، لوپنۇرنىڭ كۆچمە كۆل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان-

① نېپالىس بال رېيال (Nepalese Hbal Rgyal—sun) نىڭ كىرورلىق قەدىمكى شاھىرى ئارقىلىق قىلغان سەپىرى ، بەلكىم دەل شۇ مەزگىللەردە بولغان بولسا كېرەك (كونوۋ 1934 ـ يىل ، 138 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسمى) ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

دىن كېيىن ، ئۇ ھەتتا بۇ كۆل شىمالىدىكى بۇرۇنقى ئورنىغا يېڭىۋاشتىن قايتىپ كېلىدۇ ، دەپ ئالدىن ئېيتقان . ئۇ ئەينى ۋاقىتتا بەلكىم ئالدىن ئېيتقان بۇ سۆزىنىڭ دەل ئۇنىڭ تازا پائالىيەتچان ئېكسپېدىتسىيىچى بولۇپ يېتىشكەن ۋاقتىدا ئىسپاتلىنىپ قېلىشىنى ھەمده ئۆزىنىڭ بۇ دەريا-نىڭ ھاياتلىق مۇساپىسىدىكى ئەڭ يېقىن بىر قېتىملىق پولساتسىيىسىنى شۇنچە يېقىندىن كۆزىتىپ تۇرالىشىنى ئويلىمىغان بولۇشى مۇمكىن . نا-ھايىتى تەبىئىيكى ، دەل شۇ دەريانىڭ ئۆزى سۇبن ھېدىنىنىڭ نەزەريە-سىنى دەلىل بىلەن تەمىن ئەتكەن .

تەخمىنەن 1921 ـ يىلى ، تارىم دەريا-سىنىڭ تۆۋەن ئېقىندا ئەڭ يېقىنقى بىرقېتىملىق يول ئۆزگىرىشى بولغان ھەم يېڭى تېرمىنال كۆلنى ھاسىل قىلغان . دوكتور سۇبن ھېدىن بۇ ئەھۋالنى بىرىنچى قېتىم ئىگە-لىگەن گېئوگراف ـــ ئۇ 1928 ـ يىلى فېۋرال بولۇپ ، تۇرپاندىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان چاغ ئىدى . شۇ چاغدا دەريا يولىنىڭ ئۆزگىرىشى تاماملان-غان ، تارىم دەريا-سى بىلەن كۆنچى دەريا-سى قوشۇلغاندىن كېيىن ، قۇ-رۇق دەريا (ھازىرقى نامى قۇم دەريا) ① نىڭ قەدىمىي قىسمىدىن ئۆتۈپ ، لوپنۇر ئۇيغۇرلىقىنىڭ ئەڭ پەس قىسمىدىكى چوڭ تۈز پوستىدا يېڭى (قايتا پەيدا بولغان) كۆل شەكىللەنگەن .

خورنېرنىڭ ئېيتىشىچە ، لوپنۇر يېڭى كۆلنىڭ شەكلى خۇددى بىر ئېسىپ قويغان خالتىغا ئوخشايدىكەن ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۆزۈنلۇقى 90 كىلومېتر ، كەڭلىكى 14 ـــ 15 كىلومېتر ئارىلىقىدا ئىكەن . سۇ يۈزىنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 1500 ـــ 1800 كۋادرات كىلومېتر كېلىدە-كەن .

سۇبن ھېدىن بىلەن خورنېرلاي ـ لاتقىلارنىڭ تىنىشى بىلەن شامالدا يىمىرىلىش ـــ تارىم دەريا-سى تۆۋەن ئېقىنى قىسمىنىڭ دائىم ئۆز-گىرىپ تۇرۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان سەۋەب ئىكەنلىكىنى ئىسپات-

① قۇم دەريا دېگەن سۆز يېڭى دەريا دېگەنلىك ئەمەس ، كوزلوف ئۇنى قۇرۇق دەريا ، دەپ ئاتاپ ، ئىككىنچى بىر دەريا ئىسمى قىلىپ خاتىرىلىۋالغان ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

لىغان . بۇنداق ئۆزگىرىش لوپنۇرنى تەبئىي ھالدا كۆچۈپ تۇرىدىغان كۆل قىلىپ قويىدۇ . بۇ رايوننىڭ گىدروگىئوگرافىيىلىك ئۆزگىرىش كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان يېقىنقى زامان يەر پوستى ھەرىكىتى ئالامىتىنى كۆرمىگەن .

تارىم دەرياسىنىڭ پۈتۈن سۈيىنىڭ يېقىندا يەنە قۇرۇق دەريا قىنغا قايتىپ كېلىشىدەك بۇنداق ئىشتا ، ئىنسانىيەتنىڭ پائالىيىتى بەلكىم رول ئوينىغان بولۇشى مۇمكىن . بۇ رول ئەلۋەتتە ئانچە روشەن ئەمەس ، لېكىن تەبىئەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن ھەمدە شۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە دەريانىڭ يولىنىڭ ئۆزگىرىشى ، دەل ئىنسانلارنىڭ ئۆزىنىڭ قىلمىشىدىن بولىدۇ ، دەپ قارايدىكەن . ستەين مۇنداق يازىدۇ : « 1914 ـ يىلى ، مەن ئابدالدىكى لوپنۇرلۇقلارنىڭ ، خەلقەر تىكەنلىكىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى تارىم دەرياسىغا يېڭى دامبا ياسۇالدى ، شۇنىڭ بىلەن يازدىكى كەلكۇن سۇ بىزنىڭ سازلىقلىرىمىزغا ئېقىپ كېلەلمەس بولۇپ كەتتى ، دەپ ئاغرىنىپ سۆزلىگەنىلىكىنى ئاڭلىدىم . (ستەين ، 1921 ـ يىل ، 422 ـ بەت ، 28 ـ ئىزاھات) . 1928 ـ يىلى سېنتەبىر تىكەنلىككە بارغان چېغىمدا ، يەرلىك خەلقەر ماڭا ، ئۇلارنىڭكىدىكى يەكەن دەرياسى بۆلەكلىرىنىڭ قۇرۇپ كېتىشىنىڭ سەۋەبى ــ يۇقىرى ئېقىندىكى كىشىلەرنىڭ يېڭىدىن ئۆستەڭ چاپقانلىقىدىن بولغانلىقىنى ئېيتقانىدى . چوڭ كۆل ۋە ئۇنىڭ ئەترابىدىكى سازلىقلارنىڭ سۇ چېنى ، بەلكىم ئۆستەڭ سۈيىنىڭ تەمىنلىنىشى تۆۋەيلىدىن ناھايىتى كۆپ ئۆرلەپ كەتكەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەتتىكىدىن كۆپ سۇ تېشىپ چىققان ھەم كۆنچى دەرياسىغا ئېقىپ كىرگەن ، دەريادا سۇ مىقدارىنىڭ كۆپىيىشى يەنە باش ئەگمىنىڭ ئەتراپىدىكى ئاجىز بىر دەريا قىنىدىن ئېغىز ئېچىلىپ كېتىشكە سەۋەبچى بولغان ، بۇ يەردىن تېشىپ چىققان دەريا سۈيى ئۇزۇن ئۆتمەستىن قۇرۇق دەريانىڭ كونا يولىغا ئېقىپ كىرگەن .

نۆۋەتتە تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىندا سۇ مىقدارى روشەن ھالدا مەۋسۇم خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ھاسىل قىلدى .

تۈپتۈز يەر تۈزۈلۈشى ھاسىل قىلغان « يېڭى » لوپنۇر ــ مۇشۇ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدا شىمالغا قايتقان لوپنۇر ــ نىڭ سۇ يۈزى كۆلىمى ئىنتايىن زور . خورنېر سىزغان خەرىتىگە ھەشقاللا ، ئۇ بىزنى بۇ كۆلنىڭ 1930 ـ ، 1931 ـ يىللاردىكى قىش پەسىللىك ئومۇمىي ئەھۋالىدىن خەۋەردار قىلدى . بىر يىلنىڭ باشقا پەسىللىرىدە ، بۇ كۆلنىڭ تاشقى قىياپىتى ياكى ھېچبولمىغاندا كۆلنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى ، قىش پەسلىدىكىسىگە تامامەن ئوخشىماسلىقى مۇمكىن . ۋەھالەنكى ، بۇ ئاخىرقى لاتقا كۆلنىڭ 1921 ــ 1930 ـ يىللىرى ئارىلىقىدىكى ئەڭ چوڭ كېڭەيگەن رايونى ھەقىقىدە ، بىزنىڭ بىلىدىغانلىرىمىز خېلى ئوبدان ئېنىق (PI,III,PI—IV) .

قارا قوشۇن كۆلى ئۆزى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مەزگىلدە ، ھېچقاچانمۇ بۇنداق تەپسىلىي تەكشۈرۈلۈپ باقمىغان ، ئۇنىڭ شەرقىي بۆلىكىنىڭ ئومۇمىي قىياپىتى ئەزەلدىن ئۆلچەپ بېكىتىلىپ باقمىغان .

كۆل سۈيىنىڭ كۆلىمى ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ ، بۇ ھال كىروران مەزگىلىنىڭ سۇ يۈزىنىڭ ھاسىل قىلىش ئىمكانىيىتى بولغان ئورنىنىڭ ئۆزگىرىشىنى ناھايىتى قىيىن قىلىپ قويغان ، بەلكى ئىنسانىيەتنىڭ پائالىيىتى ، بولۇپمۇ دېلتا رايونىنىڭ سۇغۇرۇلۇشى ، بۇ مەسىلىنىڭ مۇرەككەپلىشىش دەرىجىسىنى ئاشۇرۇۋەتكەن .

خۇنبېر بۇ سۈيى تۇزلۇق ئاخىرقى لاتقا كۆلىدە سۇ ئورنىنىڭ 1931 ـ يىلىنىڭ بېشىدىكى سۇ ئورنىدىن 0.8 مېتىر ئېشىپ كەتكەنلىكىنى بايقىغان ، بۇ بەلكىم لوپنۇر مەزگىلى ياكى كېيىنكى لوپنۇر مەزگىلىدىكى كۆلنىڭ ساھىلىغا مەنسۇپ بولسا كېرەك . باشقا بەزى كۆزىتىشلىرىدە ، ئۇ يەنە كىروران بوستانلىقى مەزگىلىدىكى كۆل سۈيىنىڭ ئورنى ، ھازىرقى ئوخشاش بىر رايون ئىچىدىكى سۇ ئورنىدىن 1 ــ 2 مېتىر ئېشىپ كەتمەيدۇ ، بەلكىم بۇنىڭدىنمۇ پەس بولۇشى مۇمكىن ، دەپ كۆرسەتكەن .

لوپنۇر چۆلىدىكى ئاجايىپ ـ غارايىپ تەبىئەت مۇھىتلىرى ، بۇ يەرنىڭ قىياپىتىدىكى نىسپىي ھالدا ئىنتايىن تېز بولغان مۇساپىسىدە ،

ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان . ئاساسلىق ئېقىنلار نەچچە يۈز يىلنى بىر مەزگىل قىلىپ ، دەريا يولىنى ئىنتايىن كۆپ ئۆزگەرتىپ تۇرغاندىن باشقا ، قالغان ئۆزگىرىشلىرى بىردەمگە توختىماي داۋاملىشىپ تۇرىدۇ .

شامال بىلەن قۇم يىمىرىلىش ۋاستىسى بولۇش سۈپىتىدە ، سېغىز توپا ۋە لاي ـ لاتقىلىق يەر يۈزىنى كۈچلۈك ئۇپرىتىپ ، قاتار ـ قاتار چوڭقۇر جىلغىلار ۋە ئويمانلىقلارنى شەكىللەندۈرۈپ ، ئاجايىپ ـ غارا-يىپ شەكىللەردىكى ياردانگلارنى قالدۇرۇپ ، بۇرۇنقى زامانىنىڭ يەر يۈزى-نىڭ ۋاقىتلىق شاھىدى بولىدۇ . خورنېرنىڭ تەكشۈرۈشى بىلەن ئىس-پاتلانىدىكى ، شامالنىڭ يىمىرىلىشگە ئاسانلا ئۇچرايدىغان زور مىقدار-دىكى ئۇششاق دانىچە چۆكۈندىلەر ، كۆللەردىكى چۆكۈندىلەر بولماس-تىن ، بەلكى دەريالاردىكى چۆكۈندىلەر ھېسابلىنىدۇ .

شامال ئىزچىل تۇردە شەرقىي شىمالدىن ياكى شىمالىي شەرق يۆنىلىشىدىن بولىدىغانلىقى ئۈچۈن ، بوش ـ چېچىلاڭغۇ ماددىلار ئاسا-سىي جەھەتتىن بىر يۆنىلىشكىلا قاراپ ئاقىدۇ . شۇنىڭ بىلەن چۆللۈك-نىڭ غەربىي جەنۇبىي قىسمىدا ، قۇم بارخانلىرى ھاسىل بولىدۇ . شامالغا ئوڭ كېلىگەن يۆنىلىشتە توپلىنىدىغان قۇم مىقدارى ، تەبىئىي ھالدا كۆ-پىيىدۇ . مەلۇم بولغان لوپنۇر مەزگىلىگە مەنسۇپ پارچە ـ پۈرات يادە-كارلىقلارنىڭ جايلىشىشى ، شۇنى نامايان قىلىپ بېرىدۇكى ، قۇم دەل ئاشۇ بىرلا يۆنىلىشكە قاراپ ئاۋۇپ بارىدۇ .

ئويمانلىقنىڭ شىمالىدا ، قۇرغاقچىلىق مەزگىلىدىكى شامالنىڭ يە-مىرىشى بۇگۈنكى دېلتىغا بولغان يارىتىش ۋە ئورنىنى بېكىتىشى ، بۇ-گۈنكى ئاخىرقى لاتقا كۆلىگە بولغان يارىتىش ۋە ئورنىنى بېكىتىشتىن ئالاھىدە روشەن ، چۈنكى بۇرۇنقى ئاخىرقى لاتقا كۆلىنىڭ ئورنى ، كۆل سۈيى پارغا ئايلانغاندىن كېيىن شەكىللەنگەن قۇرۇق تۈز پوستى ، شا-مالنىڭ يىمىرىش سۈرئىتىنى توختاش ھالىتىگە چۈشۈرۈپ قويغان . ھا-زىر بۇ يەردە شەكىللەنگەن دېلتا ، كىروران دەۋرىدىكى دېلتىغا ئالاھىدە ئوخشىمايدۇ . بۇگۈنكى دېلتا خېلى كېيىنكى مەزگىلگە كېلىپ ، نىسپىي تۇراقلاشقاندىن كېيىنمۇ ، يەنىلا ئاشۇ چاغلاردىكىگە ئوخشىمايدۇ .

ھازىرقى دېلتادىكى دەريا شاخاپچىسى ، شەرقىي شىمالغا قاراپ يانتۇ ھالەتتە بۇرۇلۇشتەك يۆنىلىشنى ئىنتايىن ئېنىق ئىپادىلەپ بەرمەكتە . شامالدا يىمىرىلگەن جىلغىلارنىڭ يۆنىلىشىمۇ بۇنداق يۆنىلىشنىڭ نىشا-نىنى بەلگىلىگەن . يارداڭلىق قۇرۇلمىلاردا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان شامالدا يىمىرىلگەن جىلغىلارمۇ ، مۇبادا 2000 يىل بۇرۇن مەۋجۇت بول-غان بولسا ، ئۇ ھالدا ئۇلار ھازىر بۇرۇنقىسىدىن تېخىمۇ چوڭقۇر بولغان بولاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، شۇنداق مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇكى ، ھازىرقى دېلتا ھەرگىزمۇ لوپنۇر دەۋرىدىكى دېلتا بىلەن ئوخشاش ھالدا بىر رايوننى قاپلاپ تۇرمايدۇ . ھازىرقى زامانىدىكى دېلتىنىڭ غەلىتە بو-لۇڭ ـ پۇچاقلىرىدا بايقالغان زور كۆلەملىك قەدىمكى زامان خارابىلىرى ۋە قەدىمىي قەبرىلەر شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى ، بۇ دېلتىدا كىروران زاما-نىدا ھازىرقىدەك شۇنچىۋالا كۆپ دەريا شاخاپچىلىرى يوق ئىدى . ئۇزۇن ئۆتمەي ھازىرقى دېلتىمۇ مۇقىملىشىشى ، بەلكى تېخىمۇ روشەنلىشىشى مۇمكىن . ھازىرقى زامان دېلتىسىدا قەدىمكى زامان دېلتىسىدىكىدەك ئور-مانلىقلار يوق ، بىراق ئۇنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى قۇرۇق دەريا قىنىنى بويلاپ ئاشۇنداق ئورمانلىقلار بار ئىكەن . كىروران قەدىمكى شەھىرى جايلاشقان رايون ، تارىم دەرياسىنىڭ سۈيى قۇم دەرياسىنىڭ قىنىغا قاي-تىپ كېلىشتىن بۇرۇن ئوخشاشلا قۇرغاقچىلىق ئىدى . ئۇ يەر بىلەن ئەڭ يېقىنىدىكى تاتلىق سۇ بار جاينىڭ ئارىلىقى 7 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ .

كىروران دەۋرىدىكى لوپنۇرنىڭ ئورنى ھەققىدە بىزنىڭ بىلىدە-غىنىمىز ـــ ئۇ چوقۇم ئاشۇ چوڭ تۈز پوستى رايونىنىڭ مەلۇم بىر يېرىدە بولۇشى مۇمكىن ، دېگەندىنلا ئىبارەت .

ستەين مەدەك قەدىمىي قەلئەسىنىڭ كىروران دەۋرىدىكى گىد-روگرافىيىلىك خەرىتىسىنى ، قايتا ئىشلىمەكچى بولغان چاغدىكى مۇھىم ئورنىنى دەل جايىدا تەكتىلىگەن (ستەين ، 1921 ـ يىل ، 453 ـ بەت) . مەدەك خارابىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ، جۇڭگو تارىم ئويمانلىقىنى كونترول قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، تارىم دەرياسىنىڭ چوقۇم بىر دەريا شا-خاپچىسىنىڭ ئىلىك دەريا (قەدىمكى تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ

ئەڭ شەرقىدىكى شاخاپچىسى) نىڭ قىنىغا بىر يەردىن ئېقىپ كىرگەن. لىكىنى ئىسپاتلايدۇ . بۇنداق چۈشەندۈرۈش خېرمانىنىڭ دېگەنلىرىگە قا- رىغاندا بەكرەك قايىل قىلارلىق ، خېرمان ئەينى زامانلاردا شەرقتىن غەربكە قاراپ ئاققان بىر « جەنۇبىي دەريا » مەدەكتىن ئۆتكەن ، دەپ قارايدۇ . ستەين بۇ دەريا شاخاپچىسى ئانچە چوڭ بولمىسا كېرەك ، دەپ مۆلچەرلەيدۇ . شۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ، ئۇنىڭ دېگىنى بىلەن مەن ئاتا- غان « ئۆستەڭ » ئانچە ـ مۇنچە ئوخشاپ كېتىدۇ . ھازىرقى گىدروگرا- فىيىلىك مۇھىت ئاستىدا ، تارىم دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى شىمال- دىن جەنۇبقا قاراپ ئاققان دەريا قىنىلرىنىڭ ھەممىسى قۇرۇق ، بارلىق سۇ قۇم دەريا سىغا يىغىلغان .

ستەينىڭ مەدەك ئاھاللىرى تارىم دەريا شاخاپچىلىرىدىن سۇ ئىچەتتى ، دېگەن مۆلچەرىنى ، مەن 1934 ـ يىلى بايقىغان « ئۆستەڭ » ئىسپاتلىدى . مەن بايقىغان بۇ تار ئۆستەڭنىڭ تەپسىلىي ئەھۋالىنى بۇ- نىڭدىن كېيىنكى باب ، پاراگرافلىرىمىزدا شەرھلەيمىز ، ئۇ قۇم دەريا سى- دىن پارچىلىنىپ چىقىپ ، جەنۇب ـ شەرق يۆنىلىشكە قاراپ ئاقىدىغان ، ھازىرقى دېلتىدىن يىراق كەتكەن شاخاپچا بولۇشى ھەمدە بىرەر ئاخىرقى لاتقا كۆلگە قۇيۇلۇپ باقمىغان بولۇشى مۇمكىن . ئۇ ھازىرقى ئاشۇ تارىم دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى دەريا قىنىنى بويلاپ 8 ـــ 10 كىلومېتىر ئاقىدۇ . بۇ دەريا شاخاپچىسى بويلىرىدا بايقالغان قەدىمىي يادىكارلىقلار شۇنى ئىسپاتلايدۇكى ، ئۇ كىروران دەۋرىدە مەۋجۇت بولغان . بۇ دەريا- نىڭ ئۇزارغان قىسمى ، ئەينى زامانلاردا چوقۇم سۇيى بار مەدەك دەريا شاخاپچىسى بىلەن تەڭ ئاققان .

قەدىمكى ئىز ھەقىقىدىكى بايىنىڭ ئاخىرىدا ، لوپنۇر چۆل- لۇكىنىڭ گىدروگرافىيىسى ھەقىقىدە داۋاملىق مۇھاكىمە ئېلىپ بارىمىز .

تەخمىنەن مىلادىيىنىڭ دەسلەپكى بىرنەچچە ئەسىردە ، كى- روراندا بىر خىل ئاۋاتلاشقان ئارىلاشما مەدەنىيەت مەۋجۇت بولغان ، بۇنداق مەدەنىيەتنىڭ كۆتۈرۈلۈشى پايدىلىق جۇغراپىيىلىك مۇھىتقا

رەھمەت ئېيتىشى كېرەك ، بۇ مۇھىت كىرورانىنى جۇڭگو بىلەن غەربىي باغلاشتۇرىدىغان ئەڭ قىسقا يول ـــ يىپەك يولىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھال- قىلىق بىر ئورۇنغا قويىدى . مۇشۇ يولنى بويلاپ ، جۇڭگو ئۆزىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك يىپەك ماللىرىنى ئېكسپورت قىلالايدىغان بولدى . شۇ يولنى بويلاپ ، كىرورانمۇ غەرب دۇنياسىدىن ۋە ھىندىستاندىن كەلگەن نۇر- غۇن مەدەنىيەتنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ تۇردى ، بۇ بۇددا دىنىي مەدەنىيە- تىنىڭ تەسىرىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالدى . ۋەھالەنكى ، كۇنلەرنىڭ بىرىدە ، ئىنسانلار ئۇ يەردە ياشاش ئۈچۈن تايىنىدىغان بىردىنبىر كاپالەت ـــ تا- رىم دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى ھاياتلىقنى ساقلاپ قالىدىغان سۇ مەنبەسى ، ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى دەريا يولىنى ئۆزگەرتىپ ، باشقا بىر دەريا قىنىغا ئېقىپ كىرىشكە باشلىغان ، شۇنىڭ بىلەن كىروران شەھىرى تاشلۇۋېتىلگەن . قۇملۇق ئۆزىنىڭ ھالاكەت قوللىرىنى سۇنۇپ ، ئىنسانلار كېتىدىغان چېغىدا قالدۇرۇپ كېتىدىغان نەرسىلەردىن ھالقىپ ئۆتۈپ ، كىرورانىنى كىشىلەرنىڭ خاتىرىسىدىن ناھايىتى تېز سۈرئەتتە ئۆچۈرۇ- ۋەتتى . شۇنىڭدىن باشلاپ ، كىروران رايونىنىڭ مەركىزىدە ئىنسانلار ئولتۇراقلىشىپ باقمىغاندەك ھالەت شەكىللەندى ، بۇ نۇقتا ـــ ئارخېئو- لوگلار ئۇچۇن ئېيتقاندا ئىنتايىن مۇھىم ، چۈنكى شۇنداق بولغاندىلا بىز ئاندىن ئىشەنچلىك ھالدا « ئۇنىڭ ھەققىدە » (adquem) نىڭ چەك ـ چېگرىسىغا ئېرىشەلەيمىز . يەنە بىر جەھەتتىن ، قۇملۇقنىڭ قۇرغاق ھاۋا كىلىماتى تاشلىنىپ قالغان كىرورانىدىكى بۇ بۇيۇملارنى مۆجىزە خاراك- تېرلىك ھالدا ئەينەن ساقلاپ قالغان ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا توقۇلما بۇيۇملار ۋە ياغاچ بۇيۇملارغا ئوخشاش ئوڭاي چىرىيدىغان نەرسىلەر بولۇپلا قال- ماستىن ، بەلكى يەنە جەسەت ساندۇقىغا سېلىنغان جەسەتلەرمۇ ساقلانغان ، مۇشۇنداق مۇھىت بولغانلىقى ئۈچۈن ، كىروران تاش- لىۋېتىلىپ تەخمىنەن 1600 يىلدىن كېيىن ، ئەينى زامانلاردىكى كىرورانلىقلارنىڭ تۇرمۇش ھالىتىنى كۆزىتىپ بىلەلىگۈدەك شارا- ئىتقا ئىگە بولالىدۇق .

جۇڭگولۇقلارنىڭ قارىشىچە ، كىروران ـــ ناھايىتى يىراقتىكى

چېگرا رايون ، شۇنىڭدەك ئىنتايىن قالاق . لېكىن ، كەڭ دائىرىلىك خـ
رونولوگىيە مەنىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ، كىشىلەر مۇھىم قىممەتكە ئىگە .
دەل شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ، كىتابىمىز كىشىلەر ئۈچۈن ئالاھىدە
ئەڭ مۇھىم ئورۇن ئاجراتتى .

ئۈچىنچى باب « ئۆستەڭ » بويلىرىدىكى قەدىمىي يادىكارلىقلار

مۇقەددىمە

1933 ـ يىلى سېنتەبىر ، دوكتور سۈيېن ھېدىن سۈيېۋەننىڭ گـۇيخۇا① شەھىرىدىن يولغا چىقىپ ، چۆللۈكنى كېسىپ ئۆتۈپ شىنـجاڭغا بارىدىغان ئاپتوموبىل سەپىرىنى باشلىۋەتكەنىدى . بۇ قېتىم ئۇ نەنجىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ، چۆل ـ جەزىرىلەرـ دىكى قەدىمكى قۇملۇق ، چۆللەرنى تەكشۈرۈپ ، ئاشۇ يەرلەردىن پايدـ لىنىپ جۇڭگونىڭ ئېچكى ئۆلكىلىرىدىن شىنجاڭغا قاتنايدىغان ئاپتومو ـ بىل يولىنى ئاچماقچى بولغان ، ئۇ يوللاردا تا ھازىرغىچە ئاران تۆگە كـاروانلىرىلا قاتناۋاتىدۇ . 1927 ـــ 1928 ـ يىللىرى ، مەن بۇ مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيىچىگە ھەمراھ بولۇپ ، تۆگە بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا چۆللـ كىدىن ئۆتۈشكە مۇيەسسەر بولۇۋىدىم ، بۇ قېتىم بۇ ياخشى پۇرسەتكە يەنە ئېرىشىپ ، ئۇنىڭ بىـلەن بىر ئاپـتوموبىلـغا ئولـتۇرۇپ شىنجاڭغا يەنە كەلدىم .

دوكتور سۈيېن ھېدىن بۇ قېتىمقى سەپەردە شىنجاڭدىكى تارىم دەريالىسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدا يېڭىدىن شەكىللەنگەن دەريا يولى ۋە ئۇنىڭ ئاخىرقى لاتقا كۆلى ـــ لوپنۇرنى تەكشۈرگەن . 1934 ـ يىلى ئاپرېل ، ئۇ كـورلىنىڭ جەنۇبىنىڭ شەرقىگە تەخمىنەن 45 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى كۆنچى دېگەن كەنتتىن ياكى لوپنۇر دەپ ئاتىلىدىغان ناھىيـ

① سۈيېۋەن ـــ 50 ـ يىللاردىن بۇرۇن جۇڭگونىڭ شىمالىدىكى بىر ئۆلكىسى ئىدى . گۇيخۇا ـــ ھازىرقى ئېچكى موڭغۇلنىڭ كۆكخوت شەھىرى .

دىن يولغا چىقىپ ، يەرلىكنىڭ چاپما قېيىقىغا ئولتۇرۇپ ، كۆنچى دەر-
ياسى ۋە ئۇنىڭ داۋاملاشقان قىسمى ـــ قۇم دەريانىڭ ياقىلاپ تەكشۈ-
رۈش ئېلىپ بارغان . سەپەر جەريانىدا ئۇ ئۆزىنىڭ كونا خىزمەتچىسى
ئۆردەكنى تاپقان ، بۇ ئادەم ئۇيغۇر بولۇپ ، شۇ چاغدا 72 ياشقا كىر-
گەن . ئۇ ، ئىككى ئەسىر ئالماشقان دەسلەپكى مەزگىلدە ، سۈيۈن ھېدىن
ئۈچۈن بىرنەچچە يىل خىزمەت قىلغان . 1900 ـ يىلى سۈيۈن ھېدىن
كىرورلۇق خارابىسىنى بايقىغان چاغلاردا ، ئۆردەك رول ئويىنىغانىدى ، دەل
شۇ قېتىملىق بايقاش كىشىلەرنىڭ لوپنۇر چۆللۈكىدە ئارخېئولوگىيىلىك
تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش زوقىنى قوزغىغانىدى . كىرورلۇق قەدىمكى
شەھىرى لوپنۇر رايونىنىڭ ئەڭ مۇھىم قەدىمىي ئىزى سۈپىتىدە ، ھازىر-
غىچە يەنىلا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە .

ئۆردەك سۈيۈن ھېدىنگە ، كىرورانىنى بايقىغاندىن كېيىن ، رېژا-
يەتلەردىكى قەدىمىي ئالتۇن ـ كۈمۈش ، ئېسىل دۇنيالارنى ئىزدەشكە
ئىزچىل قىزىققانلىقىنى ، بۇ ھال ئۇنىڭ كېيىنچە بۇ يەرلەرگە يەنە كېلىپ
شەخسەن ئۆزى ئېكسپېدىتسىيە ئېلىپ بېرىشقا سەۋەبچى بولغانلىقىنى
ئېيتقان . ئەلۋەتتە ، ئۆردەكنىڭ ئارزۇسى ئوخشاشلا ئوتتۇرا ئاسىيا بوس-
تانلىقىدىكى مۇتلەق كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭمۇ ئارزۇسى ئىدى . تەخ-
مىنەن 15 ـ ، 20 ـ يىللار (1914 ـــ 1919) ① بۇرۇن ، ئۇ سازلىق كۆل
ـــ ئاۋۇل كۆل (تارىم دەريا سىستېمىسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ شەرقىي قىسمى)
دىن شەرققە قاراپ سەپەر قىلىپ ، شۇ يەر بىلەن يارداڭ بۇلاق ئارىلىقى-
دىكى قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىن « مىڭ » ئۆلۈك ساندۇقى بار كىچىك
دۆڭلۈكنى بايقىغان . بىزگە مەلۇمكى ، ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىدا مىڭ بىلەن
ئون مىڭ دېگەن سۆزلەر ئادەتتە ئۆزىنىڭ ئەسلى سۆز مەنىسىگە ۋەكىل-
لىك قىلمۇرمەيدۇ ، ئۇ پەقەتلا ئىنتايىن كۆپ ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەشنىڭ
باشقا بىر خىل شەكلى ـــ ئۇيغۇر تىلىدا ساناق سۆزلەرنىڭ ئەمەلىي مە-
نىسىنى بىلدۈرۈشى ئىنتايىن ئاز بولىدۇ . ئۇ يەردە ئۆلۈك ساندۇقلىرى

① يېقىندا ئېرىشكەن يېپ ئۈچى بويىچە پەرەز قىلىشىمىزچە ، ئۆردەكنىڭ بۇ
قەبرىستانلىقنى بايقىغان ۋاقتى ، بەلكىم 1911 ـ يىلدىن بۇرۇن بولۇشى مۇمكىن .

بىر يەرگە دۆۋىلەپ قويۇلۇپتۇ ، ساندۇق ئىچىدە ناھايىتى مول ئويما نە-
قىش ۋە سىزما رەسىملەر بار ئىكەن ، شۇنچە ئوبدان تۇرغان جەسەتلەر-
نىڭ ئۈچىسىغا يېپەك ماللار كىيگۈزۈلۈپتۇ ، يەنە خەتلەر يېزىلغان بېزەك
قەغەزلەرمۇ بار ئىكەن ، دېگەن . ئۇ مۇتلەق مۇئەييەنلەشتۈرگەن ھالدا ،
بۇ ئاجايىپ ـ غارايىپ قەبرىستانلىق قۇم دەريا سىستېمىسىنىڭ جەنۇبىدىن 10 كى-
لومېتىر كېلىدىغان جايدا بولۇپ ، يارداڭ بۇلاق بىلەن تەڭ بىر ئېگىز-
لىكتە تۇرىدۇ ، دېگەن .

ئەلۋەتتە ، دەمالىلىقا قارىماققا بىز بۇ ئىزغا ۋە ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان
مەدەنىيەت مەزمۇنلىرىغا قارىتا گۇمان بىلەن قاراۋاتقاندەك كۆرۈنمىز ،
تېخىمۇ توغرىراق ئېيتساق ، بىز ئادەتتىكىدەك ئۇنى ئۇيغۇرلارنىڭ خىيا-
لى ، دەپ قارىشىمىز مۇمكىن . كېيىنكى پاكىت ئىسپاتلىدىكى ، ئۆردەك بۇ
ئىشنى بايان قىلغان چېغىدا ھەقىقەتەن ئۆزى ئەينى زامانلاردا كىرورانىدا
كۆرگەن ھادىسىلەرگە ئاساسەن بەزى ھېكايىلەرنى توقۇغان . بىراق ،
ئاخىرقى ھېسابتا بىز ئۇنىڭ خارابىنىڭ ئورنى توغرىسىدىكى تەسۈرلە-
رىگە يەڭگىللىك بىلەن قاراپ ، يەنە بىرقانچە يىللار ئۆتكەندىن كېيىن ،
ئۇ ئەنە شۇ يەرلەرنى تاپالارمۇ ، تاپالماسمۇ ، دەپ ئەنسىرىگەنىدۇق .
مەيلى قانداق بولمىسۇن ، ئۇ توقىغان ئاشۇ ھېكايىلەر قارىماققا خېلىلا
جەزبىدارلىققا ئىگەدەك قىلاتتى ، بولۇپمۇ ئۇ يەرلەردە ھېچقانداق ئېكس-
پېدىتسىيىچى ئىز قالدۇرمىغانىكەن .

ئۆردەك يەنە بەزى قەدىمىي تۇرلارنىڭ ئىزلىرى ھەققىدە سۆز-
لەپ ، ئۇلارنىڭ كونكرېت ئورۇنلىرىنى كۆرسىتىپ بەرگەن ، بۇ ھال
دوكتور سۈيۈن ھېدىن بىلەن ماڭا مۇنداق تەسىر قالدۇرغانىدى : يەنى
ئۆردەكنىڭ ھېكايىسىنىڭ ئارقىسىدا بەزىبىر پاكىتلار يوشۇرۇنغانەدەك
قىلاتتى ، ئەگەر ئاشۇ جايلاردا مۇۋاپىق ھالدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىل-
سا ، بەلكىم بىزنىڭ كىرورانى مەدەنىيىتىگە بولغان چۈشەنچىمىزنى ئاشۇ-
رۇشىمىزغا ياردىمى بولۇپ قېلىشى مۇمكىنەدەك قىلاتتى ، بەلكى قەدىمىي
يېپەك يولىغا ئالاقىدار بەزى مەسىلىلەرنى ئېنىقلۇۋېلىشقىمۇ مۇمكىنەدەك
قىلاتتى ، ۋەھالەنكى كېيىنكى بىر مەسىلە دوكتور سۈيۈن ھېدىن ئۈچۈن

ئېيتقاندا ئىنتايىن مۇھىم ئىدى . ئۇنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان ئىزچىل تۇردە ئېرىشىشكە تەقەززا بولۇۋاتقىنى ، ھازىرقى زامان قاتنىشى بىلەن يېقىك يولىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولامدۇ ، يوق ، دېگەن مەسىلە ئىدى ، ئەمەلىيەتتىمۇ ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىنىڭ مەقسىتىمۇ دەل شۇ ئىدى .

مەن ئۆردەك بىلەن ئۇ دېگەن قەدىمكى ئىزنى ئىزدەپ تېپىش ھەم تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشقا تەييارلاندىم . مېنىڭ تەلىيىمنىڭ ئىنتايىن ئوڭ كەلگىنى شۇ بولدىكى ، بۇ قېتىمقى سەپىرىمدە سودىرىبوم ئەپەندى مېنىڭ سەپەردىشىم بولدى ، خۇددى بۇرۇنقىغا ئوخشاش ، ئۇ ھامان ئۆزىنىڭ ئىنتايىن قىممەتلىك ياردەمچى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ قىممىتىنى ئوقۇرمەنلىرىمىز بارلىق ماددىي بۇيۇملار جەھەتتىنلا ئەمەس ، بەلكى تۆۋەندىكى بايانلىرىمىزدىمۇ ئوبدان بىلىۋالالايدۇ .

1934 ـ يىلى 29 ـ ئاپرېل ، سودىرىبوم بىلەن مەن تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ ۋاقتىلىق قارارگاھىدىن يولغا چىقىپ ، ئۆردەك دېگەن قەدىمىي ئىزنى ئىزدەشكە باردۇق ، ئەينى ۋاقىتتا چوڭ لاگېرىمىزنىڭ ئورنى قۇم دەرياسىنىڭ سول ياقىسىدىكى چەرچەن تاغ (Charchaq)نىڭ شەرقىي بېشىنىڭ ئەتراپىدا بولۇپ ، يارداڭ بۇلاقنىڭ غەربىدىن 19 كىلومېتىر كېلەتتى .

بىز ئالدى بىلەن كېمىگە ئولتۇرۇپ قۇم دەرياسىدا يۇرۇپ ، يارداڭ بۇلاقنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ تەخمىنەن 4 كىلومېتىر كېلىدىغان جايىدىن قىرغاقتا چىقىپ ، B61 ـ نومۇرلۇق لاگېر قۇردۇق . بۇ يەر ئۆردەك تاللىغان چارلاشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى ئىدى . بىرنەچچە قېتىملىق قۇم ـ بوران ئۆردەكنىڭ ئىزدىشىگە زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتتى ، ئىزلارنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىزدىگەن كۇنلەردە ، قۇم دەريا-سىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىكى زېرىكشلىك قۇم بارخانلىرى ، سىرلىق ، كىشىنى ئېزىقتۇرىدىغان ئورداكەبى ئەگرى ـ توقاي يارداڭىنىڭ يەر شەكلى ۋە قۇرۇپ قالغان يۇلغۇنلۇق دۆڭلۈكلەر ، ماڭا ئىنتايىن چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى . بۇ يەر تەكشۈرۈش ئىنتايىن قىيىن بولغان بىر جاي ئىكەن . سەپەر ئۇستىدە مەن بىرقىسىم ئۇششاق برونزا بۇيۇملار ، ھەر خىل چاق-

ماق تاش قوراللار ۋە بىرقىسىم ساپال پارچىلىرىنى تېپىۋالدىم ، ئۆردەك ۋە ھەمراھلىرىمۇ ئوخشاش بۇيۇملارنى يىغىۋالدى . بۇ نەرسىلەر كېيىنچە يىغىۋېلىنغان بۇيۇملار تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلۈپ ، 11 ـــ 29 ـ نومۇر بېرىلدى .

ئۆردەك سەپىرىمىز باشلىنىش ئالدىدا ئىنتايىن ئېنىق تەسۋىرلەگەن ھېلىقى قەبرىستانلىقنى تاپالمىدۇق ، شۇنىڭ بىلەن يەنە دەريانىڭ باش تەرىپىگە قايتىتۇق ھەمدە پاتالىق كۆلنى يېڭى باشلىنىش نۇقتىسى قىلدۇق . ئۇ يەر قۇم دەرياسىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىغا يېقىن تاتلىق سۇ كۆلى بولۇپ ، تار كەتكەن بىر ئۆستەڭ يولى دەريا بىلەن تۇتىشىدۇ . بىزنىڭ بۇ يەرگە قۇرغان لاگېرىمىز B64 ـ نومۇر بولدى .

ئۆردەكنىڭ قەبرىستانلىقنىڭ ئورنىنى دەلمۇدەل بەلگىلىيەلىشىنىڭ تۈپتىن مۇمكىن ئەمەسلىكى ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئىسپاتلاندى . ۋاقتىنىڭ سۇرۇلۇشىگە ئەگىشىپ ، ئۇ ئۆزىنى بارغانسېرى كۆپ ئىنكار قىلغىلى تۇردى ، ھەتتا بۇ قەدىمىي قەبرىلەرنىڭ « يوقاپ كەتكەنلىكىنى » تەبىئەت كۈچىدىن ھالقىغان ھالدا بولدى ، دەپ چۈشەندۈردى . شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇنىڭ بۇ ھېكايىسى بەلكىم ئۇنىڭ خىيالى بولسا كېرەك ، دەپ ئويلىنىشقا باشلىدىم . ۋەھالەنكى ، سودىرىبوم ئوتتۇرا ئاسىيالىقلارنىڭ پەسخىكىسىغا بولغان چۈشەنچىسىگە ئاساسەن ، ئىزدەشتىن ۋاز كېچىشنى رەت قىلدى . ئۇ ، ئاخىر ئۆردەكنى قايىل قىلىپ جەنۇبىي تەرەپتىن ، يەنى تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى كونا يولدىن ئىزدەشنى باشلۇەتتى ، چۈنكى ئۇ يەر ئۆردەكنىڭ بىرىنچى قېتىم ئاشۇ قەبرىلەرنى زىيارەت قىلغاندىكى چىقىش نۇقتىسى بولغان جاي ئىدى ، ئارقىدىن ئۇ يەنە مۇڭۈپىپەقىيەتلىك ھالدا ئۆردەكنى قايىل قىلىپ ، بىر قىسىم ئۇيغۇرلارنى ياردەمگە تەكلىپ قىلدۇردى ، ئۆردەك بۇرۇن ئۇنداق قىلمىشقا ئۇنمايتتى . پېشقەدەم دوستۇم جورج سودىرىبومنىڭ دانىشمەنلەرچە ياردىمى بولمىغان بولسا ، بۇ قەبرىستانلىق بەلكىم ھازىرغىچە قۇملۇق ئىچىدىكى چۈشىنىكسىز سىر بولۇپ قېلىۋېرىشى مۇمكىن ئىدى .

قىسقىسى ، ھېلىقى قەبرىستانلىقنى تېپىش ئۇچۇن ، بىز ناھايىتى

كۆپ بەدەل تۆلىدۇق ، ئۇ بىرەر ـ ئىككى جۈملە سۆز بىلەنلا سۆزلەپ بولغىلى بولمايدىغان ئىش . مەن كۆپچىلىككە شۇنى ئۇقتۇرۇپ قويماقچىمەنكى ـــ بىز ئىزدەش خىزمىتىمىزگە بىر ئاي ۋاقتىمىزنى سەرپ قىلىۋەتتۇق .

ئۆردەك بىر قىسىم چارۋىچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ، ھېلىقى قەبرىستانلىقنى ئاخىر جەنۇبىي تەرەپتىن ئىزدەپ تاپتى . ئۇ قايتىپ كېلىشتىن بۇرۇن ، بىز باشقا بىرنەچچە نەپەر چارۋىچىنىڭ ئاغزىدىن ، ئۇلارنىڭ يېقىندا جەنۇبىي تەرەپتىن قوم دەرياسىغا بارغان چېغىدا ، دەريا بويىدىكى بىرقانچە قەبرىلەرنى كۆرگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدۇق . ئۇلار بۇ قەبرىلەرنىڭ بىر قەدەر ئېگىزرەك جايىغا جايلاشقانلىقىنى ئېيتقان ، ئۇنىڭ بىرىنچىسى ، يارلىق كۆل ، دەپ ئاتىلىدىغان كىچىك كۆل [1] بويىدا ئىكەن .

ئەڭ دەسلەپىدە ، مەن ئۇلارغا چۈشەندۈرۈش بەلگە نومۇرى قويۇپ ، قەبرە A دېگەنىدىم ، بۇرۇنقى ماقالىلىرىمدىمۇ ئاشۇنداق نومۇر بەرگەنىدىم (بېرگمان ، 1935 a ، 58 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسمى) ، بىراق كېيىنچە ئۇلارنى « قەبرىستانلىق 10 » ، يەنى 10 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق دەپ ئاتىساق بىرقەدەر قولايلىق بولىدىكەن ، دەپ ئويلىدىم .

لوپنۇر چۆللۈكىدە دەسلەپكى مەزگىلدە بايقالغان قەدىمكى قەبرىلەر

بىز بۇ قېتىم بايقىغان يەككە ھالدىكى قەبرىلەرنى سۆزلەشتىن بۇرۇن ، دەسلەپكى مەزگىللەردە لوپنۇر چۆللۈكىگە كېلىپ ساياھەت قىلغۇچىلارنىڭ ، قەبرىلەر ئۈستىدە ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشلىرى ئۈستىدە قىسقىچە ئىزاھات بېرىشىمىز زۆرۈر دەپ قارايمەن .

ئېلسۋۇس خانتىڭتون ـــ لوپنۇر چۆللۈكىدە بىرىنچى بولۇپ قەدىمكى قەبرىلەرنى بايقىغان ئادەم . 1906 ـ يىلى يانۋاردا ئۇ كىروران قەـ

[1] بۇ يەردىكى كىچىك كۆل ئەسلىدە « يارلىق كۆل » دەپ ئاتىلاتتى ، بىراق كېيىنچە بۇ يارلىق كۆل خاتا ھالدا « ياڭىنلىق كۆل » دەپ ئاتالغان .

دىمكى شەھىرىدىن غەربكە قاراپ سەپەر قىلىپ ، تاغ ئالدى شېغىللىقتىن ئۆتكەن چېغىدا بىر قەدىمىي قەبرىنى بايقىغان ، بۇ قەبرىنىڭ ئورنى قۇرۇق دەريا‌سى قىنىنىڭ شىمالىي ياقىسىدا ئىكەن ، لېكىن شۇ چاغدا قېزىش ئېلىپ بارمىغان .

ئاۋرېل ستەين 1914 ـ يىلى ، لوپنۇر رايونىدىكى قەدىمكى قەبرىلەرگە قارىتا ئۇزۇل ـ كېسىل قېزىش ئېلىپ بارغان . شۇ چاغدا ئۇ نۇرغۇن قەبرىلەرنى بايقىغان ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئوخشىمىغان تۈرلەردىكى قەبرىلەر بار ئىكەن ، خانتىڭتون بايقىغان ھېلىقى قەبرىگە ستەين L.T دەپ نام بەرگەن . ستەين ئاشۇ قەبرىلەردىن تاپقان نەرسىلەرنىڭ تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ بولغان ، بولۇپمۇ قېزىۋېلىنغان توقۇلمىلارنىڭ سۈپىتىنىڭ ئېسىللىقى ، رەڭدارلىقى ۋە نەقىش ـ نۇسخىلىرى دۇنيادىكى توقۇلمىلارنى تەتقىق قىلىش جەھەتتە ۋە جۇڭگوغا ، ئوتتۇرا ئاسىياغا قىزىقىدىغان كىشىلەر كۆڭۈل بۆلىدىغان قىزىق نۇقتا بولۇپ قالدى . ئىچكى قۇرۇقلۇق ئاسىيا (Inner Asia) نىڭ باشقا رايونلىرىدا قېزىۋېلىنغان ئوخشاش بىر مەزگىلىنىڭ توقۇلمىلىرى ـــ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مەشھۇرى نويىنئۇلا [1] دىن تېپىلغان ، بۇلار ستەين بايقىغان بۇيۇملارنىڭ ئەسلى قىممىتىنى ئاشۇرىدۇ ، بۇ قېتىم ستەين قەبرىستانلىقتىن سەككىزنى بايقىغان ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 50 نەچچە يەككە قەبرە ۋە باشقا ئون قەبرە كۆپ جەسەت بىللە قويۇلغان ئارىلاشما قەبرىلەرگە مەنسۇپ ئىكەن . تۆۋەندە بىز يەنە ستەيىنىڭ بايقاشلىرىدىن پايدىلانغان

[1] نويىنئولا ـــ قەدىمىي ئىز . ھازىرقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ شىمالىي قىسمىدا ، ئۇلانباتورنىڭ شىمالىدىن تەخمىنەن 130 كىلومېتىر كېلىدىغان نويىنئولا تېغىدا . بۇ جايدا مىلادىيىدىن بىر ئەسىر بۇرۇنقى زامانىدىن مىلادىيە 1 ـ ئەسىرگىچە بولغان زامانلارغا خاس چاسا قەبرىدىن تەخمىنەن 200 ى بار . 1924 ـ ، 1925 ـ يىللىرى قېزىلغان ، ھۇنلارغا خاس نۇرغۇن قورال ـ ياراق ، قاچا ـ قۇچىلار ، كىيىم ـ كېچەك قاتارلىقلار بايقالغان ، ئۇلاردىن يەنە جۇڭگوغا كىرگەن زىننەت بۇيۇملىرى ، مىس كۆرگۈ (ئەينەك) ، سىرلىق قاچا ، تاۋار ـ دۇردۇن قاتارلىقلار قېزىۋېلىنغان ، شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇخارىستان ، پېرسىيە ، كىچىك ئاسىيا رايونلىرىنىڭ يۇڭ توقۇلمىلىرى تېپىلغان .

هالدا ئاشۇ قەبرىلەر توغرىسىدا توختىلىمىز .

1931 ـ يىلى ، بىزنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمىكىمىزنىڭ بىر ئەزاسى بولغان دوكتور ئېرىك نورىن ، ستەين تاپقان قەبرە . L.H ئۇستىدە يۈـ زەكى تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغىنىدا ، ئۇ قەبرىدىن ساق (بېجىرىم) ئىسكىلى دانە كوزا تېپىپتىكەن . بەختكە قارشى بۇ ئىككى كوزا شىنجاڭـ دىن سىبىرىيە ئارقىلىق قايتۇرۇپ كېلىۋاتقان سەپەردە يوقاپ كېتىپتۇ ، ئۇلارنىڭ ئېچىدە يەنە مەن ئىشلىگەن بىرمۇنچە خەرىتىمۇ بار ئىدى . نو ـ رىن ئۆزىنىڭ 485 ـ نومۇرلۇق لاگېرى ئەتراپىدىكى قورولدا باشقا بىر قەبرىنى كۆرگەن ، ئۇ قەبرىدە بىر مېيىتنىڭ سۆڭەكلىرى ۋە يىرىك رەختتىن تىكىلگەن تونىنىڭ يىرتىق پارچىلىرى بار ئىكەن . قەبرە كىشـ لەر تەرىپىدىن ئوغرىلانغان بولۇشى مۇمكىن ، ئۇنىڭدا ئۆلۈك ساندۇقى دېگەننىڭ سايىسىمۇ يوق . ئۇ ستەين قازغان . L.J نىڭ غەربىي جەنۇبـ نىڭ غەربىدىن 2.8 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى ھېلىقى قەبرە بولمـ غان تەقدىردىمۇ ، ئۇنىڭغا ئىنتايىن يېقىن كېلىدىغان باشقا بىر قەبرە بولسا كېرەك (37 ـ خەرىتىگە قارا) .

ئوخشاش بىر لاگېرنىڭ غەربىدىن بىرنەچچە كىلومېتىر كېلىدـ غان يېرىدىن ، نورىنىڭ بىر خىزمەتچىسى ئوتۇن تەرگەن چېغىدا ، پۇتۇن بىر ئۇلاق كەلگۈدەك قۇرۇپ قالغان مېۋىلىك دەرەخ شېخىنى تې ـ پىۋاپتۇ . جۇڭگو ئارخېئولوگى خۇاڭ ۋېنبىمۇ سۇېن ھېدىن تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى بولۇپ ، ئۇ 1930 ـ يىلى ، قۇم دەريا‌سى دېلتىسىنىڭ شىمالىدىكى ئۇچ جايدا قەدىمكى قەبرىلەرنى بايقىغان ، روشەنكى ئۇ ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرگەن . ئۇنىڭ سۇېن ھېدىنگە يازـ غان دوكلاتىدىن مەلۇم بولۇشچە ، تۇيۇق خارابىسىنىڭ غەربىي جەنۇبـ دىن غەربكە قاراپ تەخمىنەن 6 كىلومېتىر كېلىدىغان يەردە ① يەرلىك ئاھاللەرنىڭ قەبرىسى بولۇشى كېرەك (ئوخشاش بىر رايوندا ئۇ مىس ئوق ئۇچى ، ساپال قاچا ۋە تاش قورالارنى بايقىغان) . بۇ جايىنىڭ غەربىي تەرىپىدىن تەخمىنەن 10 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يەنە بىر ـ

① بۇ ئورۇننى مەن ئۆزۈم مۆلچەرلىگەن ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

نەچچە قەبرە بار ئىكەن ، ئۇ يەردىن يەنە غەربىي جەنۇبىنىڭ غەربىي تەرىپىگە قاراپ يول يۈرسە ، تەخمىنەن 60 چاقىرىم كېلىدىغان يەردە بىر قەبرە بار ئىكەن (بەلكىم كۆپ جەسەت بىللە كۆمۈلگەن قەبرە بولۇشى مۇمكىن) ، ئەڭ ئاخىرىدا تىلغا ئېلىنغان بۇ قەبرىنىڭ ئورنى دەريانىڭ غەربىي شىمالىدىن (!) 8 چاقىرىم كېلىدىغان يەردە ئىـ كەن . ئۇلارنىڭ تەسۋىرى ھەددىدىن زىيادە ئاددىي ھەم قىسقا بولۇپ كەتكەچكە ، بۇ قەبرىلەر زادى مەلۇم بولۇپ بولغان خارابىلەرمۇ ياكى ئەسەسمۇ ،بېكىتىشكە ئامال بولمىدى ، بەلكى ئۇلارنىڭ ئارىلىقلىرىمۇ بەك كۆپتۇرۇپ سۆزلەنگەن . بىر قېتىم ئۇ 70 چاقىرىم ئارىلىقنى ئوتتۇرىغا قويغان ، ئۇلارنى 30 ـــ 40 كىلومېتىرغا توغرا كېلىدۇ دېمەستىن ، بەلكى تەخمىنەن 12 كىلومېتىرغا توغرا كېلىدۇ ، دېگەن .

خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچى يېڭى لوپنۇر بىلەن قۇم دەريا‌سى دېلتىسىنى تەكشۈرگەن چېغىدا ، ئىككى قورولدا قەبرىلەرنى بايقىغان ، ئاشۇ قەبرىلەرنىڭ ھەممىسى دەۋرى ئۇزۇن بولۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بۇزۇلغان . ئۇلار ئۇ قەبرىلەرنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا قېزىپ كۆر ـ مىگەن .

خورنېر بايقىغان بىرىنچى قەبرە ـــ ئۇنىڭ ئورنى 79 ـ نومۇرلۇق لاگېرنىڭ شىمالىدىن 30 گىرادۇسنىڭ شەرقىدىن ، 5 كىلومېتىر كېلىـ دىغان جايدا ئىكەن ، يەنى L.A نىڭ شىمالىنىڭ شەرقىدىن تەخمىنەن 29 كىلومېتىر ، L.E نىڭ غەربىي شىمالىنىڭ غەربىدىن 9 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ئىكەن . ئۇ بۇ يەردە ئۇچ پۇتلۇق ساپال داڭقاننىڭ بىر پۈتىنى تاپقان (مەدەنىيەت يادىكارلىق نومۇرى K.I3392) بۇ يەر ـ نىڭ 37 ـ خەرىتىدىكى نومۇرى 392 (6 ـ رەسىم) .

ئۇ بايقىغان ئىككىنچى بىر ئورۇندىكى قەبرە كىشىگە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدىغان بىر قورولدا بولۇپ ، بۇ قورول ئۇنىڭ 80 ـ نومۇر ـ لۇق لاگېرنىڭ ئەتراپىدا ، بېرىلگەن نومۇرى LM3 ، يەنى ستەينىنىڭ قەدىمىي قەلئەسى L.E نىڭ غەربىدىن تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر كې ـ لىدىغان جايدا . قەبرىستانلىقتا تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ئازگالدىن ئۇچى

بولۇپ ، ئۇلاردىن ئىككىسىنىڭ ئۆلچىمى 2 × 2.8 مېتىر ۋە 2.5 × 3 مېتىر ، بىرى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىگە قاراپ پەرەز قىلىنىشىچە ، ئۇلار گۆردەك قىلىدۇ . ئوچۇق تۇرغان بىر جەسەت ساندۇقنىڭ ئۆلچىمى 0.5 × 2 مېتىر ئىكەن ، ئۇنىڭ يېنىدىكىسى چۈۋۈلۈپ كەتكەن جەسەت ساندۇقى ۋە بىر قىسىم قېلىن تاختايلار ئىكەن ، ئۇلار بەلكىم باشقا جەسەت ساندۇقنىڭ تاختىسى بولۇشى مۇمكىن . خورنىر يەر يۈزىدىن يەنە بىر قىسىم قېنىق رەڭلىك ساپال قاچا سۇنۇقلىرىنى بايقىغان . 37 ـ خەرىتىدە ، بۇ قەبرىستانلىققا 309 ـ دەپ نومۇر بېرىلگەن .

ئوخشاش بىر قورولنىڭ تېخىمۇ ئېگىز جايىدىن خورنىر بىر ئۆگكۈر ئىزىنى بايقىغان ، كېيىنكى بابلىرىمىزدا باشقا خارابىلەر بىلەن قوشۇپ مۇھاكىمە ئېلىپ بارماقچىمىز .

دەسلەپكى مەزگىللەردە بايقالغان قەبرىلەرنىڭ ھەممىسى ، ھازىرقى دېلتا رايونى ۋە قۇم دەريا سىنىڭ شىمالىي ياقىسىدىكى جايلاردا ئىكەن .

تۇنجى قېتىم ئۆزۈم 1934 ـ يىلى بايقىغان قەبرىستانلىق ئۇستىدە توختىلىمەن .

10 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق

10 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق ، قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىكى ئاساسلىق لاگېرىمىزنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن بىرنەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان يەردە ، يەنى ياداڭ بۇلاقنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 20 كىلومېتىر كېلىدىغان يەردە ، شۇنداقلا يارلىق كۆل دەپ ئاتىلىدىغان بىر كىچىك كۆلگە يانداشىپ كېلىدۇ . جەسەت ساندۇقى يارداڭدىن چۈشۈپ كەتكەن . PL. IIc دا كۆرسىتىلگەن فوتو سۈرەتلەر بىز ئۇ يەرگە يېتىپ بارغاندا تارتىلغان ، تېرەك ياغىچىنى ئويۇپ ياسىغان جەسەت ساندۇقلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئۆردەك چېقۇۋېتىپتۇ ، شۇنداق قىلسا ئىچىدىكى جەسەت كۆرۈنىدىكەن . تېرەك ياغىچى 2 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا بولۇپ ، ئىككى بېشىدىن ئېغىز ئېچىلىپ ، ئېللىپس شەكىللىك تاختاي بىلەن

ئەتكەن ھەم ياغاچ پاناھ (قاماق) بىلەن چىگىتقان . تېرەك ياغىچىدىكى بارلىق پۈتاقنىڭ تۆشۈكلىرى ئېتىۋېتىلگەن . بۇ ئىپتىدائىي جەسەت ساندۇقنىڭ ئىچىگە قېلىن كىگىز سېلىنغان . بىز كىگىزنى جەسەت ساندۇقنىڭ سېلىنمىسى بولۇپ ، ھەرگىزمۇ جەسەت كېپەنلەيدىغان ماتېرىيال ئەمەس دەپ ئويلىدۇق .

جەسەت ـــ بويى 48 . 1 مېتىر كېلىدىغان ياشانغان ئادەم ، مۇمىيالانغان ، پەقەت باش سۆڭىكىنىڭ ئازراق تېرىسى سويۇلۇپ كەتكەن . بېشىنىڭ ئارقىسىنىڭ سول تەرىپىدە ، يەنى قۇلقىنىڭ كەينىدە بىر تۇتام كۆل رەڭ چاچ بىر كاللەك بولۇپ قالغانىكەن ، ئۇتتۇر چىشى ئىنتايىن ئۆتكۈر سىلىقلىشىپ كەتكەن ، ئاستى ئېزىق چىشى چۈشۈپ كەتكەن ، ئۈستۈنكى ئېڭىكىدە جەمئىي 13 چىشى قالغان . باش سۆڭىكى ناھايىتى كىچىك ، ئۇزۇن باشتەك كۆرۈنىدۇ (7 ـ رەسىم) .

ئۇنىڭ ئۇچىسىغا يېپەك رەختتىن تون كىيدۈرۈلگەن ، بويالمىغان يېپەك رەخت سارغۇچ قوڭۇر رەڭ كۆرۈنىدۇ ، رەختى سىدام قىيىپاش يوللۇق نۇسخىدا توقۇلغانىكەن ، ئىچىگە تۈز يوللۇق پاختا رەختتىن ئەستەر تىكىلگەن . ئوڭ پېشى سول پېشىنى باسقان ، ئوڭ يېڭىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە مەشۇت لېنتا باغلانغان . يەڭنىڭ ئۇزۇنلۇقى قولنى بېسىپ كەلگەن . كىيىمنىڭ سول يېنىدىن چەك ئاچقان بولۇپ ، تۆۋەنكى بەل قىسمىغىچە يېتىدۇ . قالغان تەپسىلاتىنى 6 ـ رەسىمدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ . تونىنىڭ ئىچىدە كالتە كۆڭلەك يوق .

شىمى قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن ، يۇڭى ئىچىگە قىلىنغان ، شىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تىزىدىن ئاشىدۇ ، شىمىنىڭ لېپىزىدىن كىچىك تۆشۈكلەر ئېچىلىپ ئىشتانباغ ئۆتكۈزۈلگەن .

جەسەتنىڭ پۇت قىسمىدىكى بېزەكلىرى : ئېگىز قونچىلىق ئۆتۈك ۋە كىگىز پايپاق كىيدۈرۈلگەن . ئۆتۈكنىڭ پاسونىنى ، PI.6:3 دىن كۆرۈڭ ، پاشنىسى يوق ، تومشۇقى ئۇچلۇق بولۇپ ، ئىككى پۇتنىڭ شەكلىگە ماسلاشتۇرۇلغان . ئۆتۈك قونچىنىڭ ئالدى ئۇزۇن ، كەينى قىسقا ، بىر تال تاسما بىلەن تىزىغا چېتىپ قويغان . ئۆتۈك قونچىنىڭ

ئىككى چېتىدە باشتىن ـ بويىغا تىك چەك چىقىرىپ تىكىلگەن ، بۇنداق تىكىش ئۇسۇلى ھازىرقى زامان ئۆتۈكلىرىدە كۆرۈنمەيدۇ . لېكىن ، ئوتتۇرا ئەسىردە شۇنىڭغا ئوخشاش مىسالار بولغان . بېزەكلىك (Bezeklika) مىڭئۆيلىرىنىڭ تام رەسىملىرىدە تۇخارلار ۋە پارسلار (؟) نىڭ ئاشۇنداق ئۆتۈكلەرنى كىيگەنلىكى نامايان بولىدۇ (7 ـ رەسىمگە قارالسۇن) ، ئۇلارمۇ بىر تال يىپ بىلەن ئۆتۈكنىڭ ئارقا تەرىپىنى چىڭىتقان (لېكوك ، 1931 ـ يىل ، PI. 33 ۋە b 38 دا كۆرسىتىلگەن ئۆتۈكلەرنىڭ قۇرۇلما شەكلى مۇشۇنىڭغا ئوخشايدۇ) . دەندان ئۆيلۈك-تىكى ① بىر ئۆيدىن تېپىلغان رەڭلىك سىزىلغان بىر پارچە تاختىدا ، پارسچە كىيىنگەن بىر ئادەمنىڭ ئاشۇنداق ئۆتۈك كىيىۋالغانلىقى كۆرسىتىلگەن (ستەين ، 1907 ـ يىل ، PI. 61) . ئۇنداق تىك كەتكەن ئۇزۇن چاك ، 16 ـ ئەسىرلەردىكى رۇسلارنىڭ ئۆتۈكىدە كۆرۈنىدۇ (فورنۋانبن [Forn vannen] ، 1931 ـ يىل ، 23 ـ رەسىم) ، نىسپىي ھازىرقى زامان تۇخارلىرى② نىڭ ئېگىز پاشنىلىق ئۆتۈكى (ئۇلۇفسېن [Olufsen] . 473 ـ بەت) ۋە ياقۇتلارنىڭ ئۆتۈكى (يوكېلسېن [Jochelson]. رەسىم b — a 40) گىمۇ ئوخشايدۇ .

ئۆلگۈچىنىڭ سول تىزىغا يېقىن يەردىن بىر پارچە ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك قوڭۇر كىگىز چىگىلگەن ، كىگىز پارچىسىنىڭ بىر تەرىپىگە قويۇنىڭ قولىنىڭ سۈڭىكى تېڭىلغان ، سۈڭەكتە روشەن ھالدا كۆيدۈرۈلگەن ئىز بار . كىگىزنىڭ شەكلى قويۇنىڭ قولىنىڭ گۆشىگە ئوخشىتىلغان (PI. 6:2 گە قارالسۇن) ، شەك ـ شۇبھىسىزكى ـــ بۇ ئۆلـ

① دەندان ئۆيلۈك ـــ تەكلىماكان قۇملۇقىدىكى قەدىمكى خارابە . 1897 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا ، سۈېن ھېدىن خوتەن دەرياسىدىن كېرىيە دەرياسىغا كېتىۋاتقاندا بايقىغان .

② ئەسلى كىتابتا بۇنداق ئۆتۈكنىڭ ئەسلى يېزىلىشىنى « Bokharian » ياكى « Tokharian » دەپتىكەن ، بىز ھازىرچە كېيىنكىسىنى توغرا بولغان ، ئالدىدىكىسى باسمىدىكى خاتالىق ، دەپ قارىدۇق . شۇڭا ھازىرچە « تۇخارلار » دەپ تەرجىمە قىلدۇق . بۇ ئىزاھاتتا تىلغا ئېلىنغان ئۆتۈك تۇخارلار كىيگەن بۇلغارى ئۆتۈكى بولۇشى مۇمكىن .

گۈچىنىڭ باقىي ئەلەملىك تەمىناتى ئۇچۇن ھازىرلانغان ئاخىرەتلىك بۇيۇم ، كىگىز بىلەن بىللە يەنە بېلىقنىڭ ئىككى تال ئومۇرتقا سۆڭىكى بار .

جەسەتنىڭ ئوڭ بىلىكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، كىيىمنىڭ سرتىدا كىگىزدە ياسالغان قورچاق بار ، رەسىم PI. 6:1 دە كۆرسىتىلگەندەك ، قورچاقنى چىڭ باغلايدىغان ئىنچىكە يىپ يەنىلا ئۇنىڭ بېلىكىگە باغلاپ قويۇلغان . قورچاق بېشىنىڭ ئالدى تەرىپى سۇر رەڭ پاختا رەخت بىلەن تىكىلىپ ، ئۇنىڭ يۈزىگە تەقلىد قىلغان ، ئۆز ۋاقتىدا بەلكىم ئۇنىڭ يۈزىگە بەش ئەزاسىنىمۇ سىزغان بولۇشى مۇمكىن . شۇنداق مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە بولىدۇكى ، بۇ قورچاق ـــ ئايال كىشىنىڭ ئوبرازى بولۇپ ، بۇ يەردە ئۆلگۈچىنىڭ ئايال ھەمراھى قىلىنغان . بۇنداق ئاخىرەتلىك بۇيۇملارنى كىتابىمىزنىڭ كېيىنكى سەھىپىلىرىدە كۆرۈشۈڭلار مۇمكىن .

قەبرىدىكى يادىكارلىقلار ئۇلارنىڭ دەۋرىنى بېكىتكىلى بولغۇدەك ھېچقانداق يىپ ئۇچى بىلەن تەمىن ئەتمىدى . مىرەندىكى بىر قەبرىدىكى جەسەت ساندۇقىنىڭ ياغىچى مۇشۇ مىسالدىكى جەسەت ساندۇقىنىڭ ياغىچى بىلەن ئوخشاپ كېتىدۇ (52 ـ رەسىمگە قارالسۇن) ، لېكىن بۇ پاكىت ھېچقانچە مەسىللىرىنى چۈشەندۈرەلمەيدۇ . بۇ قەبرىنىڭ دەۋرى لوپنۇر رايونىدىكى باشقا قەبرىلەرنىڭ دەۋر دائىرىسىدە بولۇشى مۇمكىنەدەك قىلىدۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئۆزىدە باشقا قەبرىلەر بىلەن قىلچىمۇ ئوخشاشلىق يوق . باشقا بىر جەھەتتىن قارىغاندا ، بۇ قەبرىدىكى بىر تەپسىلات ئۇنىڭ كىرورانى دەۋرىدىن كېيىنرەك ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىپ تۇرىدۇ . بىزگە مەلۇمكى ، ئالدىنقى خەن سۇلالىسى دەۋرى بىلەن كېيىنكى خەن سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىللىرىدىكى يىپەك ماللارنىڭ ئەن كەڭلىكى 50 سانتىمېتىر كېلەتتى ، بۇ كەڭلىك خېلى ئۇزۇن مەزگىل ساقلىنىپ كەلگەن ، ھازىر يىغۇۋېلىنغان يىپەك ماللار ئىچىدە ئاشۇنداق مىسالالاردىن بىر قانچىسى بار . ۋەھالەنكى ، 10 ـ قەبرىدىكى يىپەك يەكتەكنىڭ رەختىنىڭ ئەن كەڭلىكى 60.5 سانتىمېتىر ئىكەن . يىپەك مالنىڭ ئەن كەڭلىكى

خەن سۇلالىسىنىڭ ئۆلچىمىدىن زادى قاچان ئېشىپ كەتكەنلىكىنى توغرا بىلىپ كېتەلمەيمىز ، بىراق بىردىنبىر مۇمكىن بولغان دەۋرى ، كىرورانـ نىڭ ئاخىرقى مەزگىلى بىلەن تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرى ئوتتۇرىسىدىكى مەلۇم بىر مەزگىل . ئۇنىڭدىن باشقا ، مۇئەييەنلەشتۇرۇش مۇمكىن بولغان بىر نۇقتا شۇكى ـــ بۇ قەبرىنىڭ دەۋرى ئىسلام دىنى شىنجاڭغا كىرىشتىن بۇرۇنقى زامانلارغا ، يەنى مىلادىيە 10 ـ ئەسىردىن بۇرۇنقى دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ . ئۇ بەلكىم كېينىكى بابلىرىمىزدا تىلغا ئالىدىغان ياچىنلىق كۆل ئەتراپىدا بايقالغان ، بىز تېخى تەكشۈرۈپ ئۇلگۈرەلمىگەن قەبرىلەر بىلەن باغلىنىشلىق بولۇشى مۇمكىن .

10 ـ قەبرىدىن يىغىۋېلىنغان بۇيۇملارنىڭ تەپسىلىي جەدۋىلى

10 . 1 ئەرەنچە يەكتەك ، تاشلىقى تېشى بويالمىغان قىيپاش يوللۇق يىپەك رەختتىن بولۇپ ، بويالمىغان تۈز يوللۇق پاختا رەختنى ئەستەر قىلغان . يىپەك رەختى ياپراق ئۆرۈشلۇك ، قىيپاش يوللۇق توقۇلما بولۇپ ، ئەن كەڭلىكى 60 . 5 سانتىمېتىر . ئوك ـ سول يۈزىنى رەختنىڭ گىرۋىكىنىڭ ئوخشىمىغان هالدا ئۆزگىرىپ مېڭىشىغا ئەگىشىپ توقۇش ئۇسۇلى قوللىنىلغان . پاختا رەخت ناهايىتى يىرىك بولۇپ ، ئەن كەڭـ لىكى 39 . 5 سانتىمېتىر .

يەكتەكنىڭ مۇرىسى ياپونچە كىيىم پاسونىدا بولۇپ ، تاشلىقى تەڭ قاتلىنىپ ، ئارقا پېشىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن چەك قويغان ، كەڭ ئالدى پېشى قىيپاش هالدا كۆكرەك قىسمىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ ، قولتۇق چېكىگىچە كەلتۇرۇلگەن ، سول پېشى ئوڭ پېشىنى يېپىپ تۇرىدۇ . ئوڭ ئالدى پېـ شىگە بىر بوغقۇچ تىكىلىپ ، سول قولتۇق چېكىنىڭ ئىچى تەرىپىگە تـ كىلگەن يەنە بىر تال بوغقۇچقا چىگىپ قويۇلغان . سول ئالدى پېشى ئىككى تال بوغقۇچ بىلەن بېكىتىلگەن . ئالدى پەشىنىڭ يىرتىلىپ قالغان قىسمىدا ، ئاشۇنداق بوغقۇچ ئوخشاشلا يەكتەكنىڭ ئوڭ قولتۇق چېكىنىڭ سىرتىغا تىكىپ قويۇلغان .

كىيىمنىڭ سول يېنىدىن چەك چىقىرىلغان بولۇپ ، تۆۋەنگە

قاراپ بەلگىچە كەلتۈرۈلگەن . چەكمەنىڭ ئالدى پارچىسى كەڭرەك رەخت بىلەن تۇتاشتۇرۇلۇپ ، ئارقا پارچىسىنىڭ تۆۋىنگە كەلگەندە چەكمەنى باستۇرۇۋەتكەن . ئالدى ـ كەينى پارچىلىرى قىيپاش پىچىلىپ ، تۆۋـ نىگە قارىتىپ كېڭىيىپ بارغان .

چەكمەنىڭ ئىچى تەرىپىدىن بىرنەچچە قۇر پۈرمە چىقىرىلغان . كىيىمنىڭ ئوڭ يېنىدىن چەك چىقارمىغان . پۈرمىنىڭ قىيپاش پىچىپ چىقىرىلىشى بىلەن كىيىمنىڭ ئېتەك قىسمى كېڭەيگەن . يېڭى قولنى بېسىپ تۇرىدۇ ، قولتۇقىدىن باشلاپ تارايتىلىپ ماڭغان . ھەر بىر يەڭـ نىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا توغرىسىغا تىكىلگەن چەك بار . يەڭ ئۇچىنى چەك باستۇرۇپ تىككەن ، ئوڭ تەرەپكە باستۇرۇلغان چەكمەنىڭ كەڭلىكى 7.5 سانتىمېتىر ، سول تەرەپكە باستۇرۇلغان چەكمەنىڭ كەڭلىكى 9 سانتىمېتىر .

ئالدى پەشىنىڭ يۇقىرى ئۇچىنىڭ ياقىسىنى بويلىتىپ 7 سانتىمـ تىر كەڭلىكتە جىيەك تۇتۇلغان ، جىيەكنىڭ ئوتتۇرىسىدىن پۈرمە چـ قارغان ، پۈرمىنىڭ ئىككى يېنىنىڭ كەڭلىكى ئايرىم ـ ئايرىم هالدا : بو ـ يۇن تەرەپتىكىسىنىڭ كەڭلىكى 3.3 سانتىمېتىر ، كىيىم تەرەپتىكىسىنىڭ كەڭلىكى 2.7 سانتىمېتىر .

ئەستەرلىك تاشلىقنى ئاساس قىلىپ پىچىلغان (6 ـ رەسىمگە قارالسۇن) .

10 . 2 ئېگىز قونچىلىق ئۆتۈك ، ئىككى پۇتنىڭ شەكلىگە قاراپ تىكىلگەن ، پۇتنىڭ ئۇچى تەرىپىنى ئۇچلۇق قىلغان . قونچىنىڭ ئالدى ئېگىز ، ئارقىسى پەس ، ئۇستىدىكى تاسما بوغقۇچ ساقلىنىپ قالغان . قونجىنىڭ ئىككى يېنىدىن باشتىن ـ بويىغا تىك يۇنىلىشلىك چەك قو ـ يۇلغان . ئۆتۈك باشلىقى بىلەن قونچى توغرا چەكنى تىكىش يولى بىلەن چېتىلغان ، ئۆتۈكنىڭ باشلىقى قونچىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چېكىگىچە كېلىپ توختىغان . ئۆتۈكنىڭ چەمى ئىككى قات تېرىدىن تىكىلگەن ، چەم بىلەن يۇزلۇكنىڭ چېكىنى تاھارەت كەشىنىڭ پاسونى بويىچە تىككەن (يەنى ئۆتۈكنىڭ يۇزلۇكنىڭ چېكىنى تېشىغا ئۆرۈپ ، ئاندىن

كېيىن چەم بىلەن تۇتاشتۇرۇپ تىكلىگەن) . باشقا چەكلەرنىڭ تېرىسى ئىچىگە ئۆرۈپ تۇرۇپ تىكلىگەن ھەمدە تىككەن چەكنى بويلىتىپ بىر تال تاسما قىستۇرۇلۇپ تىكلىگەن . قونچىنىڭ ئاغزىنى تاسما بىلەن ئايلاندۇرۇپ قاپلاپ تىككەن ، پاشنىسى يوق . بىر قونچىنىڭ تۆۋەن قىسمى يامالغان . تېرە قۇرۇپ كەتكەچكە ، ئۆتۈك قونچىنىڭ شەكلى بىرئاز ئۆزگىرىپ كەتكەن . ئۆتۈكنىڭ ئېگىزلىكى 52 ــ 53 سانتىمېتر ، چەمبىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 26 ــ 27 سانتىمېتر ، چەمبىنىڭ كەڭلىكى 5 . 6 ــ 7 سانتىمېتر (PI. 6 : 3 گە قارالسۇن) .

6 . 10 بېلبەغنىڭ ئىككى دانە ئومۇرتقا سۆڭىكى .

ياچىنلىق كۆل ئەتراپىدىكى قەبرىلەر

10 ــ قەبرىنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 10 كىلومېتر كېلىدىغان يەردە يەنە بىر قەبرە بار ، بۇ قەبرىنىڭ ئۈرنى ياچىنلىق كۆل بىلەن قۇم دەريالىرى ئوتتۇرىسىدا ، دەريانىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىن بىرنەچچە كىلومېتىرچە ئارىلىق بار . بىر كىچىك يارداڭلىقنىڭ تۆپىسىدە ، تىك تۆت بۇلۇڭلۇق قۇرۇلمىنىڭ قالدۇقلىرى بار ، كۆلىمى 1.6 × 2.3 مېتىر ، تۆت تەرىپى شەكىللەندۈرىلگۈدەك گورىزونتال چەمبەر تۇڭرۇكلەر تۆت پىرزما ئارىلىقىغا دۆۋىلەنگەن (PI.Ia گە قارالسۇن) . ئۇنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشىدىن قارىغاندا ، تىك تۆت بۇلۇڭ شەكلىنى ئايرىۋېلىش تەس ئەمەس .

تۇڭرۇكلەر دۆۋىلەپ قويۇلغان جايدا ، بىر بالىنىڭ بىر قىسىم سۆڭەكلىرى تېشىغا ئېچىلىپ قالغان . قۇرۇلما بۇيۇملارنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۆپىسىگە تۇڭرۇك سېلىنغان ، ئۈرۈلۈپ چۈشكەن ئۆيلەرنىڭ تورۇسى بار ئىكەن . قۇرۇلما بۇيۇملارنىڭ ئوقىنىڭ يۇنىلىشى شىمالىي 24 گرادۇس غەربتە ، جەنۇبىي 24 گرادۇس شەرقتە . ئۆينىڭ شىمالىغا ئىككى تۇڭرۇك تىكلەنگەن ، ھەربىر تۇڭرۇكنىڭ ئۈستىدە بىر بۆكەننىڭ بېشى بار ، بۇ گويا بىزگە بۇ قەبرىنىڭ مۇسۇلمانلارغا خاس ئىكەنلىكىدىن بېشارەت بەرگەندەك قىلىدۇ . ئۈردەك بۇ نۇقتىنى مۇئەييەنلەشتۈرسەمۇ ، لېكىن ئۇ

قەبرىنىڭ قايسى دەۋرگە ھەم قانداق ئادەمگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلالمايدۇ . تۇڭرۇكلەر ئېغىر دەرىجىدە چىرىپ كەتكەن ، بۇ ھال بۇ قەبرىنىڭ دەۋرىنىڭ ناھايىتى ئۇزاق زامانلارغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ناماياں قىلىدۇ ، بۇ قۇرۇلمىنىڭ بۇيۇملىرى مەن بىلىدىغان كىشىلەرنىڭ ھەرقانداق بىر قەبرىلىرىگە ئوخشىمىغانلىقى ھەمدە ئۇنىڭدىكى مۇسۇلمانلار قەبرىسىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى خېلىلا روشەن بولغانلىقى ئۈچۈن ، يەرلىك خەلقنىڭ زىتىغا تېگىپ قويماسلىقنى ئويلىشىپ ئۇنىڭغا چېقىلماسلىقنى قارار قىلدىم .

ئۇرال ــ ئالتايلىقلار (Ural—Altaic)دا ، مەيلى مۇسۇلمان بولسۇن ، بولمىسۇن ئوخشاشلا قەبرە بېشىغا ھايۋانات بېشىنى قويۇپ قويىدىغان ئادىتىنىڭ بارلىقىدىن خەۋىرىم بار ، ئۇلارنىڭ بۇ ئادىتىگە خېلىلا ئۇزۇن زامانلار بولغان ، ئىسلام دىنى بىلەن زۆرۈر باغلىنىشلىقى يوق ، ئارقار ۋە تاغ ئۆچكىسىنىڭ مۈڭگۈزىنى مۇسۇلمانلارنىڭ قەبرىلىرىگە ئاخىرەتلىك بۇيۇم قىلىش ، بەلكىم ئاشۇنداق ئادەتنىڭ بۇگۈنگىچە داۋاملاشقان ئازراق شولىسى بولۇشى مۇمكىن . شۇڭا بۇ قەبرىستانلىقنىڭ دەۋرىنى ئۆزۈم مۆلچەرلىگەن دەۋردىن كۆپ بالدۇر ئىكەنلىكىگە بولغان مايىللىقىم بارغانسېرى ئېشىپ بېرىۋاتىدۇ .

ياچىنلىق كۆلنىڭ شەرقىي قىرغىقىنىڭ ئەتراپىدا ، مېنى باشقا بىر قەبرىستانلىققا باشلاپ باردى ، بۇ يەردە بىر قەدىمىي قەبرە بار ئىكەن . لېكىن ، ئاخىر بېرىپ قەبرە ئوخشايدۇ دەپ بىلگەن يۇلغۇنلۇق دۆڭ ئۇستىدە ئاران بىر ئاتنىڭ بېشىنى كۆردۇق ، ئۇنىڭغا بىرنەچچە يۆگەم ئارغامچا باغلاپ قويۇپتۇ .

دەريانى ياقلاپ يۇقىرى ئېقىنغا قاراپ ئانچە ئۇزۇن ماڭمىغاندۇق ، تەخمىنەن PI.Ia دا كۆرسىتىلگەن قەبرىنىڭ غەربىي شىمالىدىن تەخمىنەن 8 ــ 9 كىلومېتىر كېلىدىغان يەردىكى دەريانىڭ ئوڭ ياقىسىدا ، چىڭ زۇڭچى باشقا بىر قەبرىنى بايقىغان ، بۇ قەبرىستانلىق تۇزلەڭدە ئىكەن . جەسەت ساندۇقلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئېچىلىپ قاپتۇ ، ئەتراپىغا چەمبەر شەكلىدە ياغاچ تىكلىۋەتكەنىكەن . قەبرىنىڭ شەكلى

چىك زۇڭچى ئەپەندى قۇم دەرياسى دېلتىسىدا كۆرگەن قەبرىلەرگە ئوخشمايدىكەن .

10 ـ قەبرە بىلەن بۇ بىر گۇرۇپپا قەبرىلەرنىڭ دەۋرى كىرۇران دەۋرىنىڭكىگە قارىغاندا كېيىنرەكتەك قىلىدۇ ، لېكىن بىرەك ئىسلام دىنى شىنجاڭغا كىرىشتىن بۇرۇنقى دەۋرگە مەنسۇپ . مېنىڭ مۆلچەرىمچە 10 ـ قەبرىنىڭ دەۋرى تەخمىنەن مىلادىيە 600 ـــ 1000 ـ يىللار ئارىلىقىدا بولۇشى مۇمكىن ، ياچىنلىق كۆل ئەتراپىدىكى ئۇچ قەبرىمۇ بەلكىم مۇشۇ دەۋرگە مەنسۇپ بولسا كېرەك . مۇشۇ بويىچە پەرەز قىلساق ، قۇم دەريا-سىدا مۇشۇ دەۋرنىڭ مەلۇم بىر مەزگىللىرىدە سۇ ئېقىپ تۇرغان ، بەلكى خېلى ئۇزۇن زامانلارغىچە داۋاملاشقان ، شۇڭا ئىنسانلار بۇ يەردە مۇقىم ئولتۇراقلىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىرىشكەن ، دەپ ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ .

بۇ دەريانىڭ ھازىرقى ھالىتىگە دىققەت قىلىدىغان بولساق ، يۇقـ-رىدا بايان قىلىنغان مەسىلىنى مۇھاكىمە قىلىشىمىزغا پايدىسى بار . ھا-زىرغىچە ، قۇم دەرياسىدا 17 ـــ 18 يىل سۇ ئاققان ، ۋەھالەنكى قۇملۇق ئىچىدىكى دەريالارنىڭ ياقىسىدا ئولتۇرۇشلۇق ئاھالىلەر ، ھەرقايسى دەريا شاخاپچىسى ۋە « ئۆستەڭ » باشلىنىدىغان جايىدىكى نۇرغۇنلىغان ئۇشـ-شاق كۆللەر (ياچىنلىق كۆل بىلەن قۇم كۆل ئەتراپىدا بىرمۇنچە ئۇشـ-شاق كۆللەر بار) ئارىسىدا داۋالغۇپ يۈرگەنلەردىن ئاز . قۇم دەرياسىنىڭ ئىككى چېتىدىكى ئىسىل ئوتلاقلار ـــ ھازىر بۇ دەريادا بېلىق تۇتىدى-غانلار كۆپ ئەمەس ـــ تارىم دەرياسىنىڭ قەدىمىي ئىزىدا ئولتۇراقلاشقان چارۋىچىلارنى ، يازدا مۇشۇ يەرگە كېلىپ مال بېقىشقا جەلپ قىلغان . ياچىنلىق كۆلنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە « يازلىق ئاھالە » يوق ، دەپ ئاڭلـ-ىدىم ، لېكىن چارۋىچىلار دائىم بۇ يەرگە ھەتتا ، يارداڭ بۇلاقنىڭ شەرقـ-گىچە بولغان جايلارغىچە كېلىپ مال باقىدىكەن . قۇم دەرياسى دېلتىسـ-نىڭ ئوتلاقلىرى تېخىمۇ ياخشى بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلار ئۇ يەرنى بەك يىراق كۆرىدىكەن . ھازىرقى گىدروگرافىيىلىك جايلىشىش مۇقىم ھالدا ئۇزۇن مەزگىل داۋاملىشالىغان بولسا ، دېلتا رايونىدا مۇقىم ئولتۇراقلىشىش چوقۇم ئەمەلگە ئاشقان بولاتتى . مۇبادا ، بۇ دەريا بىزنىڭ زامانىمىزدا يەنە

بىر قېتىم يولنى ئۆزگەرتىدىغان بولسا ، كىرۇران رايونىدا ئىنسانىيەت ئولتۇراقلىشىشى مۇمكىن بولماي قالىدۇ ، بىراق ياچىنلىق كۆل ۋە ئۆستەڭ ئەتراپىدىكى رايون ، كەلگۈسىدىكى ئارخېئولوگلار ئۈچۈن ئىنسانلارنىڭ ئولتۇراقلاشقانلىق ئىزلىرىنى قالدۇرۇپ كېتىدۇ . نۆۋەتتە ئۆستەڭنىڭ باشلىنىش ئورنىدىكى رايوندا قەدىمكىگە ئوخشايدىغان ، ئىنسانلارنىڭ ئولتۇراقلىشىشىغا باب كېلىدىغان تەبىئىي مۇھىت مەۋجۇت ، لېكىن مىلا-دىيە 600 ـــ 1000 ـ يىللاردا بۇ يەردە ئاھالىلەر بار ئىدى ، دېگەن پاكىتقا كەلسەك ، ئۇ كىرۇران دەۋرىدە ئۇ يەردىمۇ ئاھالىلەر بار ئىدى ، دېگەندىن دېرەك بەرمەيدۇ ، بۇ يەردە ئېلىپ بارغان ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش بۇ ھەقتە دەلىل ـ ئىسپات بىلەن تەمىن ئەتمىدى .

« ئۆستەڭ » نى بويلاپ 10 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىققا بېرىش

10 ـ قەبرە بىلەن ياچىنلىق كۆل ئارىلىقىدا بىز پەس يارداڭلىق ۋە قۇرۇپ قالغان يۇلغۇن دۆڭلۇكىدىكى شامالدا يىمىرىلگەن سېغىز تو-پىلىق يەرلەردىن ئۆتتۇق ، دەريا ياقىسىغا يانداش زەيلىك ئويمانلاردا نا-ھايىتى ياخشى ئۆسكەن قومۇشلار بار ئىكەن . بىزنىڭ سەپەر قىلغان يو-لىمىز ئۇچ كىچىك تۇزلۇق كۆلنىڭ شىمالىدا بولدى ، بۇ ئۇچ كۆلنىڭ چوڭقۇرلۇقى 6 مېتىردىن ئاشىدۇ (P1.Vbo گە قارالسۇن) . ئەڭ چوڭ بـ-رىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 1500 مېتىر ، كەڭلىكى 100 مېتىردىن 500 مېتىرگىچە . دەسلەپتە ئۇچراتقان ئىككى كىچىك كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يـەر يۈزىنى نېپىز بىر قەۋەت قۇم يېپىپ تۇرىدىكەن ، ئۇ يەردە قۇرۇپ قالغان توغراقلار ۋە پاكار يۇلغۇنلار بار ئىكەن ، دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى نوتا چاغلىرىدىلا قۇرۇپ كېتىپتۇ ، ھازىر ھەممىسى ئۆرە تۇرۇپتۇ (P1.IIb گە قارالسۇن) بىر يەردە ، جەمئىي سەككىز تۇپ قېرىپ قۇرۇپ قالايلا دېگەن بىر گۇرۇپپا توغراق بولۇپ ، يېڭىۋاشتىن يوپۇرماق چىقـ-رىۋېتىپتۇ .

كېيىن ئۇچراتقان تۇزلۇق كۆل بىلەن ياچىنلىق كۆل ئارىلىقىدا

دەریاسمان بىر ئويمانلىق بولۇپ ، جەنۇب ـ شىمال يۆنىلىشلىك ئىكەن ، ئويمانلىقنىڭ ئاستى قىسمىدا بىر قىسىم كۆلچەكلەر ۋە قومۇشلۇقلار بار ئىكەن ، بۇ بەلكىم قۇم دەريا سىنىڭ تاغار شەكلىدە سوزۇلغان قىسمى بولۇشى مۇمكىن . بىزنىڭ ئەترەتىمىزدىكى بىر يەرلىك ئادەم ئۇنى ئاراتام ، دەپ ئاتىدى . ئۇ يەردىن جەنۇبقا ماڭغاندا بۇ ئويمانلىق تۇگەيدۇ . ئويمانلىق بىلەن ياچىنلىق كۆل ئارىلىقى ـــ نەپىز تۇز پوستى بولغان قۇملۇق بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىدە يېڭى تاش قوراللار دەۋرى خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ساپال پارچىلىرىغا دىققەت قىلدۇق . سۇيى تاتلىق كۆل ـــ ياچىنلىق كۆل جەنۇبىي شىمال يۆنىلىشلىك بولۇپ ، قۇم دەريا سى بىلەن تۇتىشىدۇ ، ئۇنىڭدا زور كۆلەملىك قومۇش ئۆسىدىغانلىقى ئۈچۈن ، كۆلنىڭ قېشىنى تەرتىپسىز كۆرسىتىدۇ . كۆلنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 4 كىلومېتىر ، كەڭلىكى ئاران 2 كىلومېتىر كېلىدۇ .

ياچىنلىق كۆلنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا يېقىن جايدا بىر قومۇش كەپە بار ، سىيت موللا ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى بۇ يەردە تۆت يازنى ئۆتكۈزگەن . ھەر يىلى قىشتا ئۇلار قوروپ كەتكەن تارىم دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىغا قايتىپ كېلىدۇ . تارىم دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ قورۇپ كېتىشى ، ئۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان ئاھاللەرنى دېھقانچىلىق تېرىلغۇ ئىشلىرىنى تاشلاپ ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەجبۇرلىغان . خۇددى بىز كۆزىتىپ كۆرگىنىمىزدەك ، « ئۆستەڭ » راۋىنى ۋە قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدا ناھايىتى ياخشى ئوت ـ چۆپلەر بولۇپ ، تارىم دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى رايونىدىكى ئاھاللەرنىڭ پايدىلىنىشىغا تامامەن بولىدۇ . ھەتتا ، تارىم دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى دەريا يولىنى ئۆزگەرتىشتىن بۇرۇن ، بۇ رايوندا كالا ، قويلارنى بېقىش ، دېھقانچىلىق ۋە بېلىقچىلىق بىلەن تەڭ دەرىجىدە مۇھىم بولۇپ قالغان .

جەنۇبقا بۇرۇلۇپ ياچىنلىق كۆلنىڭ ئەڭ جەنۇبىي چېتىدىن ئۆتۈپ ، شەرقىي شىمال شامىلى سوقۇپ ھاسىل قىلغان بارخانلارغا كىرىدۇق ، بۇ يەردىكى بارخانلارنىڭ ئېگىزلىكى ئادەتتە 2 ـــ 4 مېتىر كېلىدۇ . يەككە ـ يېگانە تۇرغان بىرقانچە يۇلغۇنلۇق دۆڭلۇكلەر ۋە ناھايىتى ئاز ساندىكى قۇرۇپ قالغان توغراقلار ، تۆپتۈز كەتكەن قۇملۇقتىكى كىشىنى زېرىكتۈرمەرلىك ئاتموسفېرانى ھەر دائىم بۇزۇپ تۇرىدىكەن .

بۇ كۆلنىڭ جەنۇبىي چېتىدىن 3 كىلومېتىر كېلىدىغان قۇم يوق بىر پارچە يەردە ، بىر دانە كىچىككىنە برونزا پىچاق تېپىۋالدىم (P1. 30:11 گە قارالسۇن) . بىرنەچچە ساپال پارچىسى ۋە بىر پارچە تۆمۇر سۈنۈقنىمۇ تاپقانىدىم .

داۋاملىق سەپەر قىلىپ 6 كىلومېتىر ماڭغاندا ، قومۇشلۇق سازلىقنىڭ شەرقىي چېتىگىچە كەلدۇق ، سازلىقنىڭ كەڭلىكى 2 ـــ 3 كىلومېتىر بولۇپ ، شىمالدىن غەربكىچە ، جەنۇبتىن شەرققىچە بولغان يۆنىلىشتە ئىكەن . يەرلىك خەلق ئۇنى قۇم كۆل دەپ ئاتايدىكەن . ئېتىشلارغا قارىغاندا ، سۇيى مول پەسللەردە بۇ كۆلچەكلەر ۋە كۆللەر قوشۇلۇپ مەلۇم كۆلەمگە ئىگە دەريا ـ ئۆستەڭنى شەكىللەندۈرىدىكەن ـــ مانا بۇ بىزنىڭ « ئۆستەڭ » بىلەن بىرىنچى قېتىملىق ئۇچرىشىشىمىز .

1934 ـ يىلى يازنىڭ ئاخىرلىرى ، چىڭ زۇڭچى ئەپەندى قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىنىڭ خېرىتىسىنى ئىشلەپ چىققان ، ئۇ « ئۆستەڭ » نىڭ ياچىنلىق كۆلنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى 12 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىن بۆلۈنۈپ چىققانلىقى ھەم ئۇ يەردە مۇرەككەپ كۆل ۋە سازلىقنى شەكىللەندۈرگەنلىكىنى ، « ئۆستەڭ » نىڭ بىر شاخاپچىسى بىلەن ياچىنلىق كۆلنىڭ تۈتىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بايقىغان . (36 ـ رەسىمگە قارالسۇن .)

بىز يولىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ بۇ بارخانلىق رايونىدىن ئۆتۈپ « ئۆستەڭ » نىڭ شەرقىگە قاراپ ماڭدۇق (P1. IIa گە قارالسۇن) ، بۇ چاغدىكى بارخانلارنىڭ ئېگىزلىكى 6 ـــ 10 مېتىر ئىكەن . دەل شۇ بۆلەكتە ، ئۇيغۇر خىزمەتچىمىز P1.5:16 دە كۆرسىتىلگەن چىرايلىق قاشتېشى پالتىنى تاپقان ، بۇ ھازىرغىچە لوپنۇر قۇملۇقىدا بايقالغان ئەڭ چوڭ تاش پالتا ھېسابلىنىدۇ . يەنە 11 كىلومېتىر مېڭىپ ، يەنە بىر كەپىنى ئۇچراتتۇق ، بۇ يەنە بىر ئۇيغۇر ئائىلىسىنىڭ يازلىق تۇرار جايى

ئىكەن . بۇ يەردىن باشلاپ دەريا شەرققە قاراپ نەچچە يەردە بۇرۇلىدۇ-
كەن . بىز بۇ دەريادىن بىرىنچى قېتىم ئۆتىتۇق ، دەريانىڭ كەڭلىكى 10
مېتىرغا يەتمىسمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئىككى قىرغىقىدا چوڭ ـ كىچىك
كۆللەر ۋە قومۇش قاپلاپ كەتكەن سازلىقلار ناھايىتى كۆپ ئىكەن . بۇ
كۆل ۋە سازلىقلار نۇرغۇن دەريا سۇيىنى سۇمۇرۇۋالىدىكەن . دەريانى يا-
قىلاپ ماڭسا ، بەلكىم بىزگە ئوچرىمىغان شاخاپچىلاردىن يەنە بولۇشى
مۇمكىن . يۇلغۇن كۆچەتلىرى ناھايىتى قويۇق ئۆسۈپ كېتىپتۇ ، ئوت ـ
چۆپ ۋە قومۇشلار ناھايىتى ياخشى ئوتلاقنى شەكىللەندۈرۈپتۇ .

ھېلىراق تىلغا ئالغان قومۇش كەپىنىڭ جەنۇبىدىن 3 كىلومېتر
كېلىدىغان جايدا ، يەنە بىر قومۇش كەپە بار ئىكەن ، ئۇنىڭ ئىگىسىنىڭ
ئىسمى ئابدۇراھمان بولۇپ ، قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئۇيغۇر يىگىتى
ئىكەن . مۇشۇ يەردىن باشلاپ ، دەريا سۇيى خوددى بىرلا دەريا قىنىدا
بىرنەچچە كىلومېتر ئاققاندەك قىلدى . دەريا سۇيى كەڭلىكى 10 مېتىرلا
كېلىدىغان تار دەريا قىنىدا ناھايىتى تېز سۈرئەتتە ئاققىدىكەن .

ئابدۇراھماننىڭ قومۇش كەپىسىنىڭ جەنۇبىنىڭ شەرقىدىن ،
تەخمىنەن 2 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا ، بارخانلار دەريانىڭ ئىككى
قىرغىقىدا خېلىلا يېقىنلاپ قالغاندەك قىلدى ، بىراق بۇنداق ئەھۋال ئۇ-
زۇنغىچە داۋاملاشمىدى . شۇنىڭدىن كېيىن قومۇش بىلەن يۇلغۇن ئا-
رىلاش ئۆسكەن يەنە بىر چوڭ لىنىيىدىن ئۆتىتۇق ، ئۇ يەردە تاشلۇۋ-
تىلگەن قومۇش كەپىدىن ئىككىنى كۆردۇق ، شۇ چاغدا دەريا بىزنىڭ
ئوڭ يېنىمىزدا غايىب بولدى . ئابدۇراھماننىڭ تۇرالغۇسىنىڭ شەرقىي
جەنۇبىدىن 12 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا ، يەنە بىر ئۇيغۇر ئائىلىسى بار
ئىكەن ، ئۇنىڭ قومۇش كەپىسى پاتالىق كۆل دەپ ئاتىلىدىغان كىچىك
كۆلنىڭ يېنىدا بولۇپ ، كۆلنىڭ سۇيى « ئۆستەڭ » دىن كېلىدىكەن ،
بىردەم ئۇياققا ، بىردەم بۇياققا بۇرۇلىدىغان بىرمۇنچە كۆل قولتۇقلىرى بار
ئىكەن ، P1. Xa دىكى فوتو سۈرەتتىن سۇيى مول مەزگىلدە لاي قىرغاقتا
قالغان ئىزلارنى كۆرگىلى بولىدۇ .

ئۆستەڭ مۇشۇ يەردىن جەنۇبقا قاراپ داۋاملىق 10 ـــ 11 كىلومې-

تىر ئاقىدىكەن . ئۆستەڭنىڭ ئىككى ياقىسىدا كەڭلىكى 1 كىلومېتىر
كېلىمەيدىغان قۇم ئېدىرلىرى بار ئىكەن . تۆۋەندە سۆزلەيدىغان 4 ـ نو-
مۇرلۇق قەبرىستانلىق دەل شۇ « ساي » دا . قەبرىستانلىقنىڭ ئەتراپىدىن
بىز يەنە بىر قىزىل رەڭلىك چوڭ كوزىنىڭ خېلى كۆپ سۈنۈقلىـ
رىنى (8 ـ رەسىمگە قارالسۇن) ۋە قىزىل ساپال پارچىلىرىدىن بىرقانچىنى
تاپتۇق ، ئۇلارنىڭ شەكلى خەن سۇلالىسى ساپال قاچىلىرىغا ناھايىتى
ئوخشايدىكەن . يەنە بىر بىرونزا چاچ سانچىغۇچ بولۇپ ، ئۇنىڭ نومۇرى
3:1(8 ـ رەسىم) .

6 ـ قەبرىنىڭ شىمالىدا ، دەريا يەنە شەرققە قاراپ 3 كىلومېتىر
يىراقلىققا ئېقىپ ، ئاندىن قوشياغاچ دېگەن يەردىن يەنە جەنۇبقا بۇرۇلـ
ىدىكەن ، بۇ يەردە يەنە قۇرۇپ كەتكەن قومۇشلارنىڭ ئېگىزى بار ئـ
كەن . بۇ يەر ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىقنىڭ سۇ مەنبەسگە
ئەڭ يېقىن بولغاچقا ، قوماندانلىق لاگېرىمىزنى مۇشۇ يەرگە قۇردۇق . 18
ـ رەسمگە قارالسۇن .

2 ـ ئىيۇن كەچقۇرۇن ، قوماندانلىق لاگېرىمىزدىن شەرقىي جە-
نۇب لىنىيىسى بويىچە ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىققا قاراپ ماڭـ
دۇق ، سەپەر ئۇستىدە 1 ـــ 2.5 مېتىر ئېگىزلىكتىكى ھلال ئاي شەكىلـ
لىك بارخانلاردىن ئۆتتۇق ، ئۆستەڭنىڭ ئەتراپىدا بىر پارچە يالىڭاچ سېغىز
تۇپلىق يەر بولۇپ ، قالغان يەر يۇزىنى تامامەن يېنىك قۇم بېسىپ
كەتكەن ، بارخانلارنى ھاسىل قىلغان قۇم دانچىلىرى سۇر سېرىق يۇم-
شاق قۇم بولۇپ ، تۇز كەتكەن قۇملۇق يەردە . بۇنداق قۇمنىڭ ئۇستىدە
نېپىز بىر قەۋەت يىرىك قۇم بولىدۇ ، قىزىل قۇم دانچىلىرىدىن ھاسىل
بولغان مەيىن قۇم دولقۇنلىرى ، باشقا رەڭلەردىكى قۇم ھاسىل قىلغان
مەيىن دولقۇندىن زور بولىدۇ (P1. IIIb ئالدى كۆرۈنۈشكە قارالسۇن) .

5- نوموٚرلوٚق قەبرىستانلىق (ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق)

قەبرىستانلىقنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

ئۇزۇن مۇددەت ئىزدىگەن بۇ قەبرىستانلىق « ئۆستەك » نىڭ قېشىدىن 4 كىلومېتر كېلىدىغان ، يۇپيۇمىلاق كىچىك دۆڭ ئۈستىدە ئىكەن . تۆپتۈز كەتكەن زېرىكسىلىك قۇملۇقتا ، سەل ئېگىزرەك كەلگەن يەرلەرنىڭ كۆرسەتكۈچ بەلگىلىرىدە ، پەقەت ناگاندا بىر ئۇچراپ قالىدىغان شەكلى چىرايلىق بارخانلار ۋە يۇلغۇنلار شالاڭ ئۆسكەن توپا دۆڭلىرىلا بولىدۇ . ئۇلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، كىچىك دۆڭ قۇملۇقتىكى ناھايىتى روشەن كۆرسەتكۈچ بولۇپ قالىدۇ . كىچىك دۆڭگە يېقىنلاشقانسېرى ، ئۇنىڭ ئۈستىدە قويۇق ئۆسكەن توغراق ئورمانلىقىنى ئوچۇق كۆرۈشكە باشلىدۇق . ئورمانلىقتا دەرەخ غوللىرى تۆپتۈز ئۆسكەن ، بىر - بىرىگە ناھايىتى يېقىن بولۇپ ، غوللىرى تۆپتۈز ، قارىماققا گويا قاقشال ياغاچلارنى تىكلەپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى . لېكىن ، دۆڭگە ناھايىتى يېقىن كەلگەن چاغدا ، ئاندىن ئۇلارنىڭ قۇرۇپ قالغان دەرەخلەر ئەمەس- لىكىنى بىلدۇق ، ئۇلارنىڭ ئۇچى قاتتىق بوراندا ئوشتۇلۇپ يىرتىلىپ كەتكەن تىك ياغاچلار ئىكەن (PI. III گە قارىڭ) .

دۆڭنىڭ يەر يۈزىدە ، بولۇپمۇ دۆڭنىڭ يانباغرلىرىدا بىز بۇرۇن كۆرمىگەن ، ئەگرى - بۈگرى قېلىن تاختايلار بار ئىكەن . مەيلى نەگە بارمايلى ، ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى ئۇۋۇلۇپ ياتقان ئادەم سۆڭەكلىرى ، پارچىلىنىپ كەتكەن مۇمىيالار ۋە قېلىن يۇڭ توقۇلمىلارنىڭ پارچە پۈ- رۈچلىرى هەممىلا يەردە پۈتىمىزغا پۈتلىشىپ تۇرىدۇ (Pl.IVb گە قارىڭ) . بەزى مۇمىيالارنىڭ قاپقارا چاچلىرى ۋە چىرايى ببجىرىم ساقلانغان ، لېكىن خۇددى جىن - ئالۋاستىلاردەك چىشلىرىنى هىڭگايتىپ تۇرغان باش سۆڭەكلىرىمۇ بار ئىكەن ، ئۇلارنىڭ يۈز تېرىسى قا- رىداپ كېتىپتۇ ، بۇ قەبرىستانلىق كىشىدە ئەڭ پاجىئەلىك ، قورقۇنچلۇق

ۋە كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىگۈدەك بىر خىل تۈيغۇ پەيدا قىلىدىكەن .

دۆڭنىڭ ئۈزى چوڭ بىر ياداڭلىق ياكى مايىنكام[1] قورول ئىكەن ، بىراق ئۇنىڭدىمۇ بىر قەۋەت قۇم ياتىدۇ . ئەڭ ئېگىز يېرى قۇم بارخانىغا ئايلىنىپ بوپتۇ ، كۆچمە قۇملار تا هازىرغىچە ناھايىتى زىچ ياغاچ تۈۋرۈكلەر ئارىسىغا داۋاملىق توپلىنىۋېتىپتۇ . دۆڭ چوققىسى ئەتراپتىكى يەر يۈزىدىن 7 مېتىر ئېگىز تۇرىدۇ ، دۆڭنىڭ پەس يېرىنىڭ كۆلىمى 35 × 70 مېتىر كېلىدۇ ، ئۇنىڭ ئۇزۇن ئوقى شىمالىنى بويلاپ 60 گرادۇس شەرق ، جەنۇب 60 گرادۇس غەرب يۆنىلىشىدە ، يەنە پارالىلىل كۆچلۇك شامالنىڭ يۆنىلىشىدىن ئىبارەت .

دۆڭنىڭ غەربىي چېتىدە ئەگرى سىزىق بويىچە تىزىلغان بىر قۇر قاشا بار ، قاشانىڭ تۈۋرۈكلىرى بىرقەدەر ئىنچىكە هەمدە ئانچە تۇزمۇ ئەمەس (Pl. IIIb نىڭ سول يېنىغا قارىڭ) . دۆڭنىڭ ئۈستى تەرىپىدە سەل شەرققە يېقىن جايدا يەنە بىر قۇر قاشا بار بولۇپ ، ئۇ قاشانىڭ تۈۋرۈكلىرى بىرقەدەر توم ، ئۇلارنىڭ ئۈستى تەرىپى بىردەك بىر خىل ئېگىزلىكتە تۇرىدۇ . قاشانىڭ ئوتتۇرىسى قۇمغا كۆمۈلۈپ كەتكەن . Pl. IIIa، ۋە VIIIa سۈرەتلىرىدىن قاشالارنىڭ ئوخشايدىغان يەرلىرىنى بىلگىلى بولىدۇ . تۈۋرۈكنىڭ ئاستى تەرىپىدە تۈۋرۈكلەرنى ئۆسۈملۈك- نىڭ پىششىق ئەۋرىشىم پوستى بىلەن پارالىلىل بويىچە پۈختا باغلاپ تىك تۇرغۇزۇپ چېتىۋەتكەن .

غەربىي تەرەپتىكى پاكار قاشالار — روشەنكى قەبرىستانلىقنىڭ پاسىل چېتىلغى ئىكەن ، لېكىن دۆڭلۇكنىڭ يانباغرىدىن كېسىپ ئۆتكەن چوڭ قاشالارنىڭ رولىنىڭ قانداقلىقى ئانچە ئېنىق ئەمەس . بەلكىم ، ئۇلار ئوخشايدىغان قەبرىستانلىقلارنى ئايرىپ تۇرۇش ئۈچۈن تۇرغۇزۇلغان بولۇشى مۇمكىن .

چوڭ قاشانىڭ ئۈدۈل شەرقىي تەرىپىدىكى ئىختىيارىلا تۇرغۇزۇپ

---

① مايىنكام (Maincam) — يەنە بىر خىل ئاتىلىشى سۇپاتاغ (ياكى ئۈستەلسىمان تاغ (دۆڭ) دېسىمۇ بولىدۇ — ت) ، ئۈستى تۈز تۆپىلىك ، شامال ياكى سۇنىڭ يىمىرىش رولى بىلەن هاسىل بولىدۇ .

قويۇلغان خادا ياغاچلار بىر ـ بىرىگە يېقىن تۇرىدۇ ، ھەممىسى دېگۈدەك ئىنتايىن ئېگىز بولۇپ ، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 4.25 مېتىر كېلىدۇ ، تۆۋرۈكلەرنىڭ دىئامېترى ئومۇمەن ئوخشاش بولۇپ ، تەخمىنەن 25 سانتىمېتىر كېلىدۇ . ئۇلار بىردەك كۆپ قىرلىق ، 7ـــ 13 يۈزلۈك ئىكەن (Pl. IVb گە قارالسۇن) ، تۆۋرۈكنىڭ يېنىدىكى قۇملارنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ تېشىنىڭ قىرلىق قىلىپ بويۇېتىلگەنلىكى مەلۇم بولدى . ئۇ تۆۋرۈكلەرنىڭ بوشلۇقتا تۇرغان قىسمىنىڭ رەڭگى ئۆڭۈپ كېتىپتۇ . قارىماققا بۇ « ئۆلۈكلەرنىڭ تۆۋرۈكلۈك قەسرىسى » ، ئەينى زاماندا كۆزنى چاقناتقۇدەك قىرلىق رەڭگە چۈمكەلگەندەك قىلىدۇ . كىشىلەر ياغاچتىن ياسالغان بۇ خاتىرە بۇيۇملارنى قىرلىق رەڭدە بويۇەتكەن بولۇپ ، ئۇلارنىڭ سېھرىگەرلىككە بولغان ئېيمىنىشى ئېستېتىكىغا بولغان ئىنتىلىشىگە قارىغاندا چوقۇم كۈچلۈك بولغان ، قىرلىق ـــ قانۇنلۇق رەڭگى ، يەنى ھاياتلىقنىڭ رەڭگى . بوياق ياساشقا ئىشلەتكەن خام ئەشيا ـــ قىرلىق ئوخرا ئىكەن .

چوڭ قاشانىڭ غەربىدىكى تۆۋرۈكلەر ئېگىزلىكى ، تومـ ئىنچىكىلىكى ۋە شەكىل جەھەتلەردە ، شەرقىدىكىسىگە قارىغاندا ئۆلچەمسىزرەك ئىكەن (Pl. VIIc گە قارالسۇن) . بەزى تۆۋرۈكلەرنىڭ دىئامېترى 50 سانتىمېترغا يېتىدۇ . كۆپىنچە تۆۋرۈكلەرنىڭ ئۈچى تۆۋىگە قارىغاندا ئىنچىكە ، ئىككى قىسىم ئارىلىقىدا روشەن ھالدا پەلەمپەيلىرى بار ، بۇ خۇسۇسىيىتىنى Pl. VIIc دىن روشەن پەرقلەندۈرۈۋالغىلى بولىدۇ .

بۇ يەردىكى بىر قىرىقارلىق بەلگە ـــ پالاق شەكىللىك خاتىرە بۇيۇم بولۇپ ، ئۇلاردىن نۇرغۇنى ئەسلى ئورنىدا تىك پېتى تۇرىدۇ ، بەزىلىرى تامامەن قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈپ كېتىپتۇ ، ئۇلاردىن باشقا 15 ى دۆڭلۈكنىڭ يان باغرىغا چۈشۈپ قاپتۇ (Pl. I×b نىڭ ئالدى كۆرۈنۈشى) . بەزىبىر پالاق شەكىللىك بۇيۇملارنىڭ شەكلى 3 : 10 ـ رەسىمدە كۆرسىتىلگەنگە ئوخشايدۇ ، فوتو سۈرەتتىن ئۇلارنىڭ پالاق شاخچىلىرى بىرقەدەر مۇبالىغىلەشتۈرۈلگەن ، باشقا نورمال ئۆلچەملىك پالاق شاخچىلىرى 10:2,4 ـ رەسىمدىكىسىگە ئوخشايدۇ . پالاق شاخچىلىرىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئادەتتە بىرنەچچە قۇر ئۆرۈش يۆنىلىشلىك نەقىش سىزىقى بىلەن ھاسىل قىلىنغان يوللۇق بېزەكلىرى بولىدۇ ، يوللۇق بېزەكلەرمۇ قىرلىق رەڭدە بويالغان . بەلكى 10:3 ـ رەسىمدىكى پالاق شەكىللىك بۇيۇمنى ھازىرقى لوپنۇرلۇقلار ئىشلىتىۋاتقان پالاق بىلەن سېلىشتۇرۇشقا بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن 10:2 ـ رەسىمدىكىنىڭ شەكلى ھازىرقى پالاقتا تامامەن ئوخشىمايدىكەن ، مەيلى قانداق بولمىسۇن ، پالاق شەكىللىك بۇيۇملار بۇ يەرگە دەپنە قىلىنغانلارنىڭ ھاياتلىقىغا بىلەن كېمە ھەيدىگەنلىكىدىن بېشارەت بېرىدۇ .

دۆڭلۈكنىڭ ئەڭ شەرقىي قىسمى تۈزلەڭلىككە ئوخشايدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ يەردە تىكلەنگەن خادا ياغاچتىن ئاران بىرلا بار ئىكەن . بۇ خادا ياغاچ ـــ بىردىنبىر ئويۇق ئويۇلغان ياغاچ ھېسابلىنىدۇ ، ئويۇقنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 1 سانتىمېتىر ، ھەرقايسى ئويۇقچىلار ئوخشاش كەڭلىكتە ئويۇلغان (Pl. IVa فوتو سۈرەتنىڭ سول يېنىغا قارالسۇن) . بەلكىم ، بۇرۇن ئوخشاش خادا ياغاچلار ئاشۇ يەرگە بىللە تىكىلگەن بولۇشى مۇمكىن ، چۈنكى دۆڭلۈكنىڭ يان باغرىدا ئاشۇنداق ياغاچتىن 4 ـــ 5 تېلى توغرىسىغا ياتىدۇ (9 ـ ، 10 ـ رەسىملەر) .

ئۆردەكنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشىچە ، تەخمىنەن 20 يىل بۇرۇن بۇ يەرنى بىرىنچى قېتىم زىيارەت قىلغان چېغىدا ، دۆڭنىڭ تۈز يېرىدە بىر كەپە بار ئىكەن . ئۆينىڭ تېمى ۋە تورۇسى ياغاچتىن ياسالغانىكەن . ئۆگزىگە كالا تېرىسى ۋە سېغىزلاي ياپقانىكەن . ئۆينىڭ يەر يۈزىدە كالىنىڭ باش سۆڭىكى ۋە كالا تېرىسى جىق ئىكەن . ئۇ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىنى بىردەم كولىغانىكەن ، بىر جەسەت ساندۇقى چىقىپتۇ ، ئۇنىڭدا بىر ئايالنىڭ جەسىتى بار ئىكەن .

ئۆردەك كۆرسىتىپ بەرگەندىن كېيىن ، مەن بۇ خەرىتىنى 9 ـ خەرىتىگە ئىزاھلاپ كىرگۈزدۇم ، ئۇ بەلكىم ئاشۇ قەبرىستانلىقتىكى ئەڭ مۇھىم قەبرە بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ، ھازىر ئاران بىرنەچچە چوڭ تاختايلىرلا قاپتۇ . بۇ تاختايلار ۋە سۇنۇق ياغاچلاردا ، قىرلىق ، قارا بويالغانلىق ئىزلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ (11 ـ خەرىتىگە قارالسۇن) .

ئاران قالغان يىرتىق پارچىلىرىغا قاراپ ئانالىز قىلساق ، قارا ، قىزىل بويالغان بۇ بېزەكلەر گويا ناھايىتى ئاددىي كۆرۈنىدۇ ، ھەممىسلا دېگۈدەك تۈز سىزىقتىن ھاسىل قىلىنغان . 11E – رەسىمدىكى نۇسخىلار كىشىلەرگە خۇددى نۇرغۇن شاخ ـ پۇتاقلىرى بار شامداننى ئەسلىتىدۇ . بەلكىم ئۇ دەرەخلەرگە سىمۋول قىلىنغان بولۇشىمۇ مۇمكىن ؟ ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى ، خەن سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ بىر پارچە كاھىشتىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان نۇسخا بايقالغان (جانس [Janse] ، 1936 – يىل ، Pl. 111:2 ، 11 – رەسىم) .

دۆڭلۇكنىڭ بۇ بىر بۆلىكىدە يەنە نۇرغۇن كالىنىڭ باش سۆڭەكلىرى چېچىلىپ ياتىدۇ . بىز يەنە ناھايىتى يىرىك ئۆسۈملۈك تالاسى بىلەن باغلاپ قويۇلغان قوچقار مۈڭگۈزلىرىنىمۇ بايقىدۇق .

پۈتۈن بىر دۆڭلۇكنىڭ شىمالىي ، شەرقىي ۋە جەنۇبىي قاپتىلىدا تۈرلۈك ئۆلچەملىك جەسەت ساندۇقى تاختايلىرى ، يېقىلغان خادا ياغاچلار ، قوزۇقلار ۋە پالاق شەكىللىك خاتىرە بۇيۇملار چېچىلىپ ياتىدۇ (Pl.I×b گە قارىڭ) . دەسلىپىدە شەكلى غەلىتە ، ئەگرى – بۈگرى ھەم ھەربىرىنىڭ بېشىدا بىردىن قىن (ئويما) چىقىرىلغان قېلىن تاختاي (Pl.VIIb گە قارىڭ) مېنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرغانىدى ، كېيىنچە ھېچكىم چېقىلمىغان جەسەت ساندۇقى تاختىيى 5A نى بايقىغاندىن كېيىنلا ، ئاندىن ئۇنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنىنى بىلۈۋالدىم : ئۇ ئەسلىدە جەسەت ساندۇقىنىڭ يان تاختىيى ئىكەن . بۇنداق تاختاينىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ كەڭلىكى 47 سانتىمېتىر كېلىدىكەن ، بۇ قەبرىستانلىقتا جەمئىي 120 جەسەت ساندۇقى بار ئىكەن . بىراق ، ئوقۇرمەنلىرىمىز 9 – خەرىتىدىكى ئۈستى كۆرۈنۈشتىن شۇنى بىلۈۋالالايدۇكى ، بىز ئۇ يەرگە يېتىپ بارغان چاغدا ، ئەسلى ئورنىدا تۇرغانلىرىدىن ئاران سەككىزى قاپتىكەن . كىشىنى چۆچۈتكۈدەك پاكىت شۇكى ، جەسەت ساندۇقلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى ئۆپۈخشاش ئىكەن . A 5 قەبرىنىڭ تەشۈرىدىن يەنە شۇنى بىلۈۋالغىلى بولىدۇكى ، بۇ جەسەت ساندۇقلىرى ناھايىتى ئۇڭايلا چۈۋۈلۈپ كېتىدىكەن .

ئۈستى كۆرۈنۈشى خەرىتىسىدە 100 نەچچە تال تىك تۇرغۇزۇلغان خادا ياغاچ كۆرستىلگەن . ئۇلاردىن باشقا مەن يەنە 75 تۈپ ئۆرۈلگەن ياغاچنى كۆردۈم . پالاق شەكىللىك خاتىرە بۇيۇمدىن 14 ى ئۆرە تۇرۇپتۇ ، يەنە 15 ى يەرگە يېقىلىپ يېتىپتۇ . ئۇنىڭدىن باشقا ، كۆچمە قۇم دۆۋىلەپ قويۇلغان دۆڭلەر يەنە تېخىمۇ كۆپ « پالاق » نى ۋە باشقا پاكار خاتىرە بۇيۇملارنى كۆمۈۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن .

بايلىق ئىزدىگۈچىلەر بۇرۇن بۇ قەبرىستانلىقتا مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ زوراۋانلىق قىلمىشى قەبرىستانلىقنىڭ ۋەيران بولۇشىنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى بولۇشى ناتايىن . بۇ يەردىكى ساندۇق ياغاچلىرى خۇددى ھاۋاغا تىكلەپ قويۇپ قۇرۇتۇۋەتكەن ياغاچتەك قۇرۇپ قاغجىراپ ، قۇياش نۇرىدا ئاپئاق بولۇپ كەتكەن ، شۇنىڭ بىلەن بىللە بوران ، قۇملارنىڭ ئېغىر دەرىجىدە يىمىرىشىگە ئۇچرىغان ، مانا بۇ ئۇلارنىڭ بوشلۇقتا خېلى ئۇزۇن زامانلار تۇرغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ . دۆڭلۈك بوش ماتېرىياللاردىن ھاسىل بولغاچقا ، كۈچلۈك بوراننىڭ يىمىرىش رولى ئاستىدا دۆگرەك كۆمۈلۈپ قالغان قەبرىلەرنىڭ جەسەت ساندۇقى بوراننىڭ كۈچى بىلەن ئوڭايلا يەر يۈزىگە ئېچىلىپ چىقىپ قالغان ، بولۇپمۇ شامال ئۇرىدىغان تەرەپتىكىلىرى ، يەنى كۈچلۈك شەرقىي شىمال شامىلى ۋە شەرق شامىلى سوقىدىغان دۆڭنىڭ شەرقىي قاپتىلى ۋە جەنۇبىي ، شىمالىي تەرەپلىرىدىكى ئۇزۇن ئىككى قىرى تېخىمۇ شۇنداق بولغان . نۆۋەتتە جەسەت ساندۇقى تاختايلىرى ۋە ئۆرۈلگەن ياغاچ قاتارلىقلارنىڭ كۆپىنچىسى دەل شۇ جايلارغا دۆۋىلەكلىك تۇرۇپتۇ . ۋەھالەندىكى ، دۆڭ ئۈستىدە بولسا ، دۆۋىلەنگەن قۇملار ئۇ يەردىكى يادىكارلىقلارنى قوغداپ قالغان .

بۇ قەبرىستانلىقنى بىر قانچە ئەۋلاد كىشىلەر ئىشلەتكەن دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ ، بەزى يادىكارلىقلارنىڭ ئۈستىگە يېپىلغان قۇملارنىڭ قېلىنلىقى ، بەلكىم ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى نىسپىي ياشنى مۆلچەرلەپ بېرەلىشى مۇمكىن . ھېلىقى چوڭ قاشانىڭ دەۋرى قاشانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قۇمغا كۆمۈلۈپ ياتقان قەبرىگە قارىغاندا كۆپ بالدۇر

دەپ مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە بولىدۇ . دۆڭنىڭ قاپتىلىدىكى 5G ساندۇق ۋە 5H بەلكىم ، باشقا قەبرىلەرگە قارىغاندا كېيىنرەك دەۋرنىڭ بولۇشى مۇمكىن .

قەبرىش جەريانىدا ، تۇۋرۇكلەرنىڭ ئۈستىدە بەلكىم تورۇستەك بىرنېمە بولۇشى مۇمكىن ، ھېچبولمىغاندا تىك تۇرغۇزۇلغان تۇۋرۇكنىڭ ئۈستىدە ئۆينىڭ تورۇسى بولۇشى كېرەك ، بولۇپمۇ شەرقىي چېتىدە ، تۇۋرۇكلەر خۇددى ئۆيلەرنىڭ تۇۋرۇكلىرىنىڭ پاسونىدا قاتار ـ قاتار تىزىپ تۇرغۇزۇلغاندەك قىلىدۇ ، دەپ ئويلىغانىدىم . بىراق ، بۇ نۇقتا توغرىسىدا مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە ئىزچىل تۇرىدە جۇرئەت قىلالماي كېلىۋاتىمەن . كېيىنچە فوتو سۈرەتلەرنى (مەسىلەن ، Pl. VIIc) تەتقىق قىلغان ھەم بىر يەرگە تىكلەپ قويۇلغان بىرمۇنچە تۇۋرۇكلەرنىڭ ھەممىسى ، ئوخشاش ئېگىزلىكتە ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ ئالاھىدىلىكنى كۆزىتىپ بىلگەندىن كېيىن ، ئاندىن دۆڭلۇكنىڭ بىر قىسمىدا چوقۇم مەلۇم بىر خىل ئۆي تورۇسلىرى بولۇشى كېرەك ، دېگەنگە بارغانسېرى ئىشىنىدىغان بولۇپ قالدىم . مۇبادا ، ئۇ ھەقىقەتەن بولىدىغان بولسا ، ئۇ ھالدا بۇ ئۆي تورۇسلىرى چوقۇم قومۇشقا ئوخشاش يەڭگىل بىناكارلىق ماتېرىيالىدىن بولۇشى ، بەلكى ناھايىتى بۇرۇنلا شامال ئۇچۇرتۇپ كەتكەن بولۇشى چوقۇم ، چۈنكى ھازىر بۇنداق قۇرۇلمىنىڭ ھېچقانداق ئالامەتلىرى قالمىغان ، ۋەھالەنكى بەزى ئورۇندا ھازىرغىچە ئۆي تورۇسى ساقلىنىۋېتىپتۇ ، بۇ ھال بەلكىم بەزى قەبرىلەرنىڭ كۆمۈلۈشىنىڭ بىرقەدەر دۆڭ بولۇپ قېلىشىدىن ئىبارەت پاكىتنى باشقا بىر جەھەتتىن چۈشەندۈرۈپ قېلىشى مۇمكىن .

ئېگىز تۇۋرۇك بىلەن سانداق ياغىچى ئوتتۇرىسىدا روشەن باغلىنىش مەۋجۇت ئەمەس . بىرقانچە قەبرىستانلىقتا كىچىك تاياقچىلار ياكى قوزۇق دەپ ئاتىلىدىغان نەرسىلەرنى جەسەت سانداقنىڭ بىر بېشىغا ياكى ئىككى بېشىغا سانجىپ قويغان ـــ سۈبەن ھېدىن قۇم دەرياسى دېلتىسىدىكى بىرقانچە يەككە قەبرىلەردە ئاشۇنداق ھالەتنى بايقىغان . ئىككى سانداقنىڭ بىر بېشىغا 10:3 رەسىمدىكىسىگە ئوخشاپ كېتىدىغان چوڭ

« پالاق » نى قويۇپ قويغان .

دەسلەپكى ئەھۋاللاردا ھېلىقىدەك توم ياغاچلار بەلكىم مەلۇم قەبرىلەرنى قورشاشقا ئىشلىتىلگەن ، يەنى ئۇ يەرگە تىكلىنىپ خاتىرە بۇيۇم قىلىنغان ياكى ئۆي تورۇسىغا تەرەك قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن ، بىراق قەبرىلەرنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ قىستاڭچىلىقتا قېلىشىغا ئەگىشىپ ، كېيىنكىلەر ئۇزلۇكسىز تۇردە ئەجدادلىرىنىڭ ئارامگاھىغا قىستاپ كىرىۋېلىشقا باشلىغان ، دەسلەپكى مەزگىللەردە بەلكىم قاشالار قەبرىستانلىقنى توسۇپ ئايرىۋەتكەن بولۇشمۇ مۇمكىن . 9 ـ خەرىتىدىكى ئۇستى كۆرۈنۈشنى تەتقىق قىلغاندىن كېيىن ، كىشىدە پۈتۈن قەبرىنىڭ ئالدى شەرققە قارىتىلغانىكەن ، دەيدىغان تەسىرات قالدۇرىدىكەن . مەسلەن ، چوڭ قاشانىڭ دەل ئوتتۇرىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىگە يېقىن يەردە ، ئۆلچىمى بىردەك تۇۋرۇكلەر يېرىم چەمبەر قىلىپ تىزىلغان ، مۇشۇ يېرىم چەمبەرنىڭ ئالدىدا ھېلىقى ئىچىدە قەبرىسى بار بۇزۇۋېتىلگەن كەپە بار ئىكەن .

مۇشۇ يېرىم چەمبەرنىڭ ئىچىدىكى بوش يەردە قېزىش ئېلىپ بارغان چېغىمىزدا ، بىر دۆۋە قوزۇق چىقتى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى 3 ـــ 4 سانتىمېتىر تومۇقتىكى دەرەخ شېخى بىلەن ياسالغان ، بىر ئۇچى ئۇچلىۇق چېپىلغان بولۇپ ، خۇددى چېدىرلارنىڭ قوزۇقىغا ئوخشايدىكەن . شەرقىي تەرىپىدىكى دۆڭنىڭ قاپتىلىدا ۋە دۆڭ ئۈستىدىكى تۈز يەردە ، ئاشۇنداق قوزۇقلاردىن بىرمۇنچە چېچىلىپ ياتىدۇ ، قوزۇقلارنىڭ رولى نامەلۇم .

ئاشۇ بىر دۆۋە قوزۇق تېپىلغان يەردىن بىرنەچچە مېتىرلا كېلىدىغان يەردە ، ئۇچ پارچە قېلىن تاختاي قۇمغا سانجىقلىق ئىكەن ، ئۇنىڭ ئىككىسى Pl. Iva نىڭ ئالدى تەرىپىنىڭ ئوڭ يېنىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . ئۇلار بەلكىم ئۆرۈلۈپ كەتكەن ، قۇرۇلمىسى قەبرىستانلىقتىكى باشقا قەبرىلەرگە ئوخشىمايدىغان بىرەر قەبرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قالدۇق نەرسىلىرى بولۇشى مۇمكىن . ئوخشاشلا قىسقا ھەم قېلىن تاختايلارنىڭ بىر بېشىدا كۆيگەنلىك ئىزى بار ئىكەن ، ئۇلار شۇ ئەتراپتىكى يەر يۈزىگە

چېچىلىپ يېتىپتۇ . بۇ كۆيۈك زادى بايلىق ئىزدىگۈچىلەر ياققان گۈلخانـ
نىڭ قالدۇق ئىزىمۇ ياكى قەدىمكى ئىنسانلار قالدۇرۇپ كەتكەنمۇ ، بۇ-
نىسى نامەلۇم .

ياغاچ ئويما

قەبرىستانلىقتىكى بارلىق ياغاچ خاتىرە بۇيۇملار ئوخشىمىغان دە-
رىجىدە ئىنسانلارنىڭ پىششىقلىشىدىن ئۆتكەن . ھېلىقى « پالاق » لار ۋە
Pl. Ⅳ رەسىمنىڭ سول يېنىدا كۆزگە چېلىقىدىغان خادا ياغاچلار ، ئاشۇ
ياغاچتىن ياسالغان بۇيۇملار ئىچىدىكى ئەڭ نەپىسلىرى ھېسابلىنىدۇ .
ئۇلاردىن باشقا ، بىز يەنە ئادەم شەكىللىك ياغاچ ئويمىدىن ئۇچنى ۋە
نېمىلىكى نامەلۇم بولغان ياغاچ ئويمىدىن بىرنى بايقىدۇق (10 ـ رەسىمگە
قارالسۇن) .

Pl. Ⅴ دا كۆرسىتىلگەن ئىككى دانە ئادەم شەكىلىك ياغاچ ئويما
ـــ ساقلىنىشى ئەڭ بېجىرىم بولۇپ ① ، ئۇلاردا قىزىل بوياقنىڭ ئىز-
لىرى بار ئىكەن . ھېلىقى ئەرگە تەقلىد قىلىنغان ھەيكەل دۆڭلۇكنىڭ
جەنۇبىي قاپتىلىدىكى دۆڭ ئېتىكىگە يېقىن جايدىن تېپىلغانىدى . بۇ
ئويمىنىڭ يۇز قۇرۇلمىسى غەيرىي موڭغۇل ئىرقىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە
ئوخشايدۇ (Pl. Vc گە قارالسۇن) . بۇ ئەرلىكتە تېۋىنىش ھەيكىلى بولۇپ ،
ئىككى بىلىكى يوق . ئېگىزلىكى 143 سانتىمېتىر .

Pl. Va بىلەن d دا كۆرسىتىلگەن ئايالغا تەقلىد قىلىنغان ھەيـ
كەلنىڭ يۈزى ئېللىپس شەكىلىدە تەكشى بولۇپ ، ئۇنىڭغا ئۆز ۋاقتىدا
بەلكىم بەش ئەزاسىنى سىزغان بولۇشى مۇمكىن . بىلەكلىرى بەك
ئىنچىكە ، نىسبەتسىز دېگۈدەك بولۇپ قالغان پۇت قىسمى تولۇق
ئويۇلغان (Pl. Vd گە قارالسۇن) ، پاقالچىقى ئىنتايىن توم ، شار شە-
كىللىك تىزىنى پەرق ئېتىشكە بولىدۇ . ئېگىزلىكى 134 سانتىمېـ

① مەن ئىككى ياغاچ ئويمىنى تەكشۈرۈش ئۆمىكى قوم دەرياسى بويىغا قۇرغان
لاگېرغا ئېلىپ كەلگەنىدىم ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنى كۆرمىدىم . ئۇلار باشقا يە-
غۇبلىنغان بۇيۇملار بىلەن بىللە جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىگە قايتۇرۇپ كېلىنـ
دىمۇ ، يوق ، بىلەلمىدىم ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

تىر ، ئۇزۇنلۇقى دۆڭلۇكنىڭ شەرقىدىن 100 مېتىر كەلمەيدىغان
يەردىن تاپقان .

Pl. Ⅴ دىكى ئايالغا تەقلىد قىلىنغان يەنە بىر ھەيكەل
دۆڭنىڭ شەرقىي قاپتىلىدىن تېپىلغان ، ئېغىر دەرىجىدە بۇ-
زۇلغان ، بوشلۇقتا خېلى بىر زامانغىچە تۇرغانلىقى ناھايىتى
روشەن . ھەيكەلنىڭ پۈتۈنلۈك تۆۋەن قىسمى يوق ئىكەن ،
شۇنداق تۇرۇقلۇق ئېگىزلىكى 1.58 سانتىمېتىر كېلىدىكەن ،
دېمەك ئۇنىڭ ئەينى ۋاقتىدىكى چوڭلۇقى خۇددى راست ئادەمـ
دەك بولغان .

بۇ ئۇچ ھەيكەلنىڭ ياسىلىشى ناھايىتى قوپال ، لېكىن ما-
تېرىيالىنىڭ ئۆزىنىڭ چەكلىمىسىنى ئويلىشىپ قويۇش كې-
رەك ، ئۇلار ئىپادىلەش شەكلى جەھەتتە ناتۇرالىزملىق ئۇسلۇبىنى
نامايان قىلغان . ئۇ ھەيكەللەر بەلكىم ئۆلگۈچىنىڭ مەلۇم تۇغقانـ
لىرىغا ۋەكىللىك قىلغان بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن بۇ جەھەتتىكى
دەللىنى قولغا كەلتۈرەلمىدۇق . ستەين بۇرۇن كىرورانىنىڭ يېنـ
دىكى بىر قەبرىدىن ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ھەيكەلنى
بايقىغان ، لېكىن بۇلاردىن كىچىكرەك ئىكەن . قەبرە L.Q.2 دىكى
جەسەتنىڭ پۈتۈنلۈك يېنىدىن ، ئۇ بۇرۇن ئايالغا تەقلىد قىلىنغان
ياغاچ ھەيكەلدىن بىرنى بايقىغان بولۇپ ، ئېگىزلىكى 70 سانـ
تىمېتىر ، پۈتى يوق ، يۈز قىسمى تۈز ، قىزىل ئوخرا پاراشوكى بە-
لەن بەش ئەزاسىنى سىزىپ چىققان (ستەين ، 1928 ـ يىل ، Pl.
XV,L.Q.iiol گە قارالسۇن) ، قەبرە L.S.6 . دە ، ئۇ تاشتىن ياسالغان
ئايالغا تەقلىد قىلىنغان ھەيكەللىدىن بىرنى تاپقان ، ئېگىز-
لىكى ئاران 10 سانتىمېترلا كېلىدىكەن (ستەين 1928 ـ يىل
Pl.XXVI,L.S.6.01 گە قارالسۇن) . ئۇنىڭدىن باشقا ، ئۇ قەبرە L.S.5
ۋە قەبرە L.T لارنىڭ ھەربىرىدىن بىردىن ئايالغا تەقلىد قىلىنغان
ياغاچ ئويما تاپقان ، يۇقىرىدا ئېيتىلغان ھېلىقى ياغاچ ئويما
ھەيكەلگە ئوخشايدىكەن . قەبرە L.T دىن تېپىلغان ھەيكەلـ

لك ئوبرازى خانتىگتن « ئاسىيانىك تومۇرى » (The Pulse، دېگەن كىتابنىك 262 ـ بېتىدە كۆرسەتكەن ھەيكەلنىگكىگە تامامەن ئوخشايدىكەن . ①

ئەلۋەتتە ، 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا بايقالغان ئۇچ ھەيكەلنىك ھەجمى چوڭراقتەك كۆرۈنىدۇ ، شۇڭا ئادەتتىكى جەسەت ساندۇقىغا پاتمايدىكەن . لېكىن ئۇنى خۇددى ئۆردەك دېگەن ھېلىقدەك ئۆيلەرگە قويۇپ قويۇشمۇ تامامەن مۇمكىن ئەمەس ، لېكىن شۇنداق پەرەز قىلىش مۇمكىنكى ، بۇ ھەيكەللەر ئىلاھ بولۇش سۈپىتىدە مەلۇم جەسەت ساندۇقى بىلەن ئالاقىدار بولماستىن ، بەلكى پۈتۈن قەبرىستانلىق بىلەن ئالاقىدار بولۇشى مۇمكىن .

ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلار

5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلار ، تۆۋەندىكى تەرتىپ بويىچە تونۇشتۇرۇلماقچى : ئالدى بىلەن جەسەت ساندۇقىدىن تېپىلغانلىرىنى تونۇشتۇرىمىز ؛ ئاندىن كېيىن جەسەت ساندۇقى ساقلىنىشى مۇمكىن بولمىغان قەبرىلەردىن يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملارنى تونۇشتۇرىمىز . نېمىلا دېگەنبىلەن بەربىر ئۇ يەرلەردىن بىر قىسىم نەرسىلەر بايقالغانىدى ؛ ئۇچىنچىدىن يەر يۈزى ۋە قۇم ئىچىدىن بايقىغان بۇيۇملارنى تونۇشتۇرىمىز ، شەك ـ شۇبھىسىزكى ، ئۇلار سۈنئىي ياكى تەبىئىي ھالدا بۇزۇۋېتىلگەن جەسەت ساندۇقلىرىدىن چىققان .

مۇشۇ پاراگرافنىك ئەڭ ئاخىرىدا قوشۇمچە قىلىنغان يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار تىزىملىكىدە ، ئاساسلىق بېرىلگەن نومۇر 5 ـ نىڭ ئاخىرىغا بېرىدىن ھەرپ بېرىلدى ، ئۇ مەلۇم بىر جەسەت ساندۇقىنى بىلدۇرىدۇ ، مەسىلەن ، 5.F:7 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ F قەبرىسىدىن قېزىۋېلىنغان 7 ـ نومۇرلۇق بۇيۇم ، دېگەن بولىدۇ . ھەرپى بولمىغان چاغدا ، مەسىلەن 5.33 ـــ مەزكۇر قەبرىستانلىقنىڭ يەر يۈزىدىن تېپىل-

① شۇ كىتابنىك بىرىنچى نەشرىگە قارالا ، ئىككىنچى نەشرىدە بۇ رەسىمنى قىسقارتىۋېتىپتۇ ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

غان بۇيۇملار ، دېگەننى بىلدۇرىدۇ .

جەسەت ساندۇقى 5.A

5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى بىردىنبىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىمىغان قەبرە ـــ 5.A دىنلا ئىبارەت . ئۇنىڭ ئورنى چوڭ قاشانىڭ دەل شەرقىدە . جەسەت ساندۇقىنىڭ شەرقىي بېشى يەر يۈزىگە خېلىلا يېقىن ، يەنە بىر بېشىنىڭ ئۈستى چوڭ قاشانىڭ توسۇۋېلىشى بىلەن 1 مېتىر قېلىنلىقتا ئاقما قۇم يىغىلىپ قالغان . جەسەت ساندۇقىنىڭ قويۇلغان يۆنىلىشى جەنۇبتىن 76 گرادۇس غەرب ـــ شىمالدىن 76 گرادۇس شەرق ، ئۇنىڭ ئىككى بېشىغا بىردىن ئىنچىكە قوزۇق قېقىلىپ ، بەلگە قىلىنغان . قۇم تامامەن يۆتكىۋېتىلگەندىن كېيىن ، جەسەت ساندۇقىنىڭ قاپقىقىغا يېپىقلىق بىرنەچچە پارچە تۆكلۈك كالا تېرىسى كۆرۈنگەن . ساندۇقنىڭ قاپقىقى توغرىسىغا قويۇلغان ئون پارچە قىسقا تاختايدىن ياسالغان ، تاختاينىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقى ساندۇقنىڭ كەڭلىكىگە قاراپ كېسىلگەن ، شۇنداقلا كالا تېرىسى بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان ھالدا ئورنىنى بېكىتىۋەتكەن . كالا تېرىسىنىڭ ھۆل ۋاقتىدا يېپىلغانلىقى ناھايىتى ئېنىق ، چۈنكى ئۇلار تاختاي ئۈستىگە زىچ قىلىپ يېپىلغان ، كالا تېرىسى ئېلىۋېتىلسە ، تاختايمۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە چۈشۈپ كېتىدىكەن . Pl. VIa ـــ كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان ناچار تارتىلغان فوتو سۈرەت ، ئۇنىڭدىن كالا تېرىسى يېپىقلىق ساندۇق قاپقىقىنىڭ جەسەت ساندۇقىنىڭ ئوڭ يېنىغا قويۇلۇق تۇرغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ . جەسەت ساندۇقىنىڭ ئىچى تەرىپى ناھايىتى ئېنىق ھالدا پېتىنقى يۇزلۇك كۆرۈنىدۇ ، تاشقى قىسمى نەسىپىي ھالدا قاپارتما كۆرۈنىدۇ (12 ـ رەسىمگە قارالا) . جەسەت ساندۇقىنىڭ تېگى يوق ، يان تاختىيى يوغان ئىككى تاختايدىن قۇراشتۇرۇلغان ، ھەربىر پارچىسى يېرىم دەرەخ غولىدىن ياسالغان ، دەرەخ غولىنىڭ ئىككى بېشىدىكى تەبىئىي شەكللەنگەن ئەگرىلىك ساقلاپ قېلىنغان ، شۇنىڭ بىلەن ئىككى تاختاي يا شەكلىگە كەلگەن . يا شەكىللىك ئاشۇ ئىككى تاختاينى يۇقىرىغا قاراپ تىكلىسە ، تاختايلارنىڭ بېشى

جۇپلىنىدۇ ، ئاندىن ئىككى بېشىدىكى ئالدىنئالا ئويۇپ قويۇلغان ئويۇققا بىردىن تىك تاختاينى كىرگۈزسە ، بىز كۆرگەن ئاخىرەتلىك دەپنە قورالى پۈتۈپ چىقىدۇ . پۈتۈن قۇرۇلمىغا مىخ ئىشلىتىلمىگەن (12 ـ رەسىم) . يەرلىككە قويىدىغان چاغدا ، جەسەتنى ئالدى بىلەن مۇڭاپىق بىر ئورۇنغا قويۇۋېلىپ ، ئاندىن كېيىن جەسەت ساندۇقى ئۈستىگە يېـ پىلغان .

كالا تېرىسى ناھايىتى ياخشى قوغداش رولىنى ئويناغان . شۇڭا ياغاچ تا ھازىرغىچە خۇددى يېڭى ياغاچتەك كۆرۈنىدۇ ، ئۇنىڭ قاپقىقى يېپىپ تۇرغاچقا ، ساندۇق ئىچىگە ئاقما قۇملار كىرەلمىگەن .

قەبرىدىكى جەسەت ـــ ياش ئەر ئىكەن ، جەسىتى قۇرۇپ مۇمـ ياغا ئايلانغان ، پۇت ـ قوللىرىنى سۇنۇپ ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇلغان ، بېشى شـەرقتە ، پۇتى غەربتە ، جەسەت ساندۇقنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى دەل شۇ جەسەت پاتقۇدەك ئىكەن ، باش ۋە پۇتىدىن باشقا ، پۈتۈن ئەزاسىنى يوڭدا توقۇلغان ئاپئاق پلاش بىلەن يۆگىۋەتكەن . پلاشنىڭ ئۆلچىمى 155 × 210 سانتىمېتىر ، تەگلىك قىسمىدا ئۆرۈلگەن يىپتا ئېشىپ چىققان پۆـ پۈكلۈك شويناً يىپ بېزەك بار ئىكەن . بېشىغا يېقىن جايىدا ، پلاشنىڭ ئوڭ يېنىغا بىر كىچىك خالتا ئېسىلغانىكەن ، ئۇنىڭدا بۇغداي دېنى بار ئىكەن .

ئۆلگۈچىنىڭ بېشىغا ئاق كىگىز قالپاق كىيگۈزۈلگەن ، قالپىقىنىڭ ئوڭ يېنىغا پەي سانجىپ بېزەلگەن ، ئۇ بەش تال پەينى بىر تال ياغاچقا باغلاپ ياسالغان بولۇپ ، كىچىك ياغاچنىڭ تۆۋەن قىسمىدا ھايۋاناتنىڭ سـىگىرى بىلەن توغرىسىغا بوغۇلغان ياغاچ بىلەن بىر گەۋدە قىلىۋېتىلـ گەن (Pl.10:2 گە قارىڭ) . قالپاقنىڭ قىرى قۇلاق تۈۋىگىچە چۈشـ كەن ، بىر تال شويناً بىلەن ئېگىكىدىن باغلاپ قويۇلغان .

مېيىتنىڭ يەنە بىر ئاخىرەتلىك بۇيۇمى ـــ ساغرىسىدىكى بەلباغ بـولۇپ ، كەڭلىكى ئاران 5 سانتىمېتىر ، ئىشلەتكەن ماتېرىيالى پلاشنىڭـ كىگە ئوخشاش ، ئىككى ئۇچىغا پۆپۈك چىقىرىلغان (Pl.11:3) گە قارىڭ . بەلباغ قولدا تىك تۇرغۇزۇلغان زەكەرنىڭ ئۇچىغا باغلانغان .

ئۇنىڭ ئىككى بېشىدا بىردىن قىزىل يىپ بار ئىكەن . پلاش ئۇستىدە ئار-قاق يېپىنى بويلاپ ئىككى تالدىن قىسقا قىزىل يول چىقىرىلغان ، بويالمـ غان بۇيۇملاردا بۇنداق يەككە قىزىل رەڭ ئاملىنىڭ كۆرۈنۈشى ، باشقا بىرەر تۇرلۇك مەناغا ئىگىمۇ ، قانداق ؟ ئۇلار توقۇلمىلاردا دىققەت قىلىنـ مىغۇدەك دەرىجىدە ئىكەن ، شۇڭا ئۇنى بېزەك ، دەپ قاراپ كېتىش ھا-جەتسىز .

مېيىتنىڭ پۇتىدىكى كەش ـــ كالا تېرىسىدە ناھايىتى قوپال تـ كىلگەن ئۆتۈك ئىكەن ، كالىنىڭ تۇكلىرى تېرە ئۈستىدە ساقلىنىقلىق تۇرۇپتۇ ، ئۇنى توم شوينا بىلەن پۇتىنىڭ ئوشۇقىغچە بوغۇپ ، شويـنا ئىچىگە يۇمـران پەي باغلىغان . بۇ كەش ئەملىيەتتە پەقەت كىيىلـ مىگەن ، باشقا ئىككى يەردىكى قەبرىلەردىن ئوخشاش مەنزىرىنى ئۇچراتتۇق . Pl. 26:6 دىكسى 36 ـ قەبرىدىن تېپىلغان ئوخشاش تېپىلىق بىر كىشىلىك كەش ئىكەن . ئۇنىڭدىن باشقا ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان كىگىز قالپاقمۇ ئىشلىتىلىپ باقمىغاندەك كۆرۈنىدۇ .

قەبرە ئىگىسىنىڭ بىردىنبىر بېزەك بۇيۇمى ـــ ياپىلاق ئوپال تاش مارجان بولۇپ ، ئاق رەڭلىك تۇم يىپ ئۆتكۈزۈلگەن ، يىپ قولىنىڭ بېـ غىشىغا ئىككى يۆگىلىپ ئاندىن چىگىلگەن ، يىپنىڭ ئۇچىغا پۆپۈك چـ قىرىلغان بولۇپ ، بېغىشنىڭ سىرتىغا قارىتىلغان ، مارجان بېغىشنىڭ ئىچى تەرىپىدە تۇرغان (Pl. 9:12 گە قارىڭ) .

پلاشـنىڭ سىرتىغا ، يوتىسىنىڭ يېنىغا كىچىككىنە سېۋەت قويۇلـ غان (Pl. 14:5 گە قارىڭ) . سېۋەتنىڭ تېگى ھالقىسىمان ، جۇپ پەللـ لىك ئوت غولى ، قاتتىق ئوت ۋە بەزى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ غولىدىكى تـالالار بىلەن توقۇلغان . توقۇش ، بوغۇش ئۇسۇلى ئاددىي ، يىرىلغان ئوت غولىنىڭ سىرتىدىكى پارقىراق تەرىپىدىن پايدىلىنىپ گورىزونتال ۋە ئەگـرى سىزىقچە شەكىلدىكى نۇسخىلارنى توقۇپ چىققان . سېۋەتنىڭ ئاغزى بىر قەۋەت ئاق كىگىز بىلەن ئېتىلگەن ، ئاندىن كېيىن يۇڭ يىپ بـىلەن بوغۇپ قويغان . سېۋەتنىڭ ئاغزىدا شويىندا قىلغان تۇتقۇچ بار . سېۋەت ئىچىدە ئازراق كۆيگەن ماددىلار بار ، Hj . لېۋۈك ئەپەندىنىڭ با-

هالىشچە سۆك بۇتقىسى ئىكەن .

مەيىتتىكى ئۇچسىدىكى پلاشىنكى ئىچى تەرىپىدە جەمئىي تۆت تال ئوقيا ئوقى بار ئىكەن ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 70 سانتىمېتىر ، ھەربىر ئوقنىڭ ئۇستىدە ئىككى تالدىن پەي بار ئىكەن ، بىراق ئوق ئۇچى يوق ئىكەن (Pl. 7:13 گە قارالسۇن) . ئۇلار بەلكىم راست ئوق بولماستىن ، پەقەت سىمۇزول خاراكتېرىدە قويۇپ قويۇلغان بۇيۇم بولۇشى مۇمكىن .

مۇمىيانىڭ ئوڭ قولىغا 52 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بىر تال يۇلغۇن تۇتقۇزۇلغان .

مەيىتنىڭ كېكىردەك قىسمىغا موزاينىك قۇلقىنىڭ پارچىلىرى قويۇلغان ، شۇنىڭدەك پۇتۇن بەدىنىنىڭ كۆكرەك ، قورساق قىسىملىرىغا بۇغداي دېنى ۋە چاكاندا شېخى چېچىلغان . كېيىنكىسى مەيىتنىڭ ئېچۇېتىلگەن كۆكرىكىنىڭ ئىچىگىچە كىرگۈزۈلگەن (Pl.VIc گە قارالسۇن) .

كۆكرىكى ئېچىلىغاندىن تاشقىرى ، مۇمىيانىڭ باشقا ئەزالىرى ناھايىتى ياخشى ساقلانغان ، بەدەن ئۇزۇنلۇقى 170 سانتىمېتىر . ئانچە ئۇپۇرمىغان چىشلىرى ئۆلگۈچىنىڭ ناھايىتى ياش ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . يۈزىدىكى قوڭۇر رەڭ تېرىسى كەڭ ياڭاق سۆڭىكىگە چىڭ چاپلىشىپ تۇرىدۇ ، كىرپىكلىرى ۋە قېشى ئۇزۇن ئىكەن ، ئۇزۇن قوڭۇر چېچى بىر تال قىزىل يىپ بىلەن بېشىنىڭ ئارقىسىغا قىلىپ باغلاپ قويۇلغان .

مەيىتنىڭ پېشانىسىدە چوڭ يېرىق بار ئىكەن ، Pl. VIc دىن بىر قارا توچكىنى ناھايىتى ئېنىق كۆرۈشكە بولىدۇ ، بەلكىم مۇشۇ يارا ئىزى ئۇنىڭ ياپياش تۇرۇپ ئۆلۈپ كەتكەنلىكى بىلەن ئالاقىدار بولسا كېرەك . ئۆلگۈچىنىڭ چېھرىنىڭ دەھشەتلىك غەلىتە تۇرقىدىن قارىغاندا ، ئۇ ئۆلىدىغان چېغىدا ناھايىتى ئازابلانغاندەك قىلىدۇ .

بۇ قەبرە ـــ ئاشۇ قەبرىستانلىقتىكى باشقا قەبرىلەرگە ۋەكىللىك قىلالايدۇ ، شۇنىڭدەك ستەين تاپقان بىرقانچە قەبرە ۋە سۆبن ھېدىن تاپقان 36 قەبرىگە بەك ئوخشايدۇ .

جەسەت ساندۇقى 5. B

بۇ جەسەت ساندۇقىنىڭ يان تاختىيى ئاساسەن تۈز تاختاي ئىكەن ، قېلىنلىقىمۇ تەكشى ، شۇڭا ئۇنىڭ باش تەرەپ تاختىيى جەسەت ساندۇقى 5. A نىڭ باش تەرەپ تاختىيىدىن كەڭ . 13 ـ رەسىمگە قارالسۇن . لېكىن ، ئىككىلىسىنىڭ قۇرۇلمىسى ئوخشاش ، ستەين 1928 ـ يىلى تاپقان 173 ـ رەسىمدىكى جەسەت ساندۇقىغا تامامەن ئوخشايدۇ .

بۇ جەسەت ساندۇقى ئۆزىنىڭ يېنىدىكى 5. C ساندۇق بىلەن بىر قۇرغا قويۇلغان ، قويۇش يۆنىلىشى جەنۇب 65 گرادۇس غەرب ، شىمال 65 گرادۇس شەرق . ئىككى گۆرنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئوخشاش 1 مېتىر ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا ئارىلىقلىرى ناھايىتى يېقىن ئېگىز ياغاچلار تىكلىۋېتىلگەن . تاسادىپىي خېيىمخەتەردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئۇلاردىن ئۈچ تال ياغاچنى ئاشۇ يەردە قېزىش قىلغاندا يانتۇزۇۋەتكەنىدۇق ، ئاشۇ بىرنەچچە تال ياغاچنىڭ ئازگىلى ئۇلارنىڭ 4.25 مېتىرلىق بويىغا نىسبەتەن تولىمۇ دۆڭ بولۇپ قالغاندەك قىلىدۇ (Pl. VIIa گە قارالسۇن) .

بۇ قەبرە خېلى بۇرۇنلا ئوغرىلانغانىكەن ، ھازىر ئۇنىڭ گۆرىگە قۇم توشۇپ كېتىپتۇ . ئۇنىڭدىن تېپىلغان بۇيۇملارمۇ ئازراق قالدۇق بۇيۇملاردىن ئىبارەت بولۇپ ، توغرىسىغا سىلىنغان ئىككى پارچە قاپاق تاختىيىلا قاپتۇ ، يېپىلغان كالا تېرىسىنىڭ نەگە كەتكەنلىكى نامەلۇم ، ساندۇق ئىچىگە قۇم توشۇپ كېتىپ ، مېيىت بىلەن ئارىلىشىپ كېتىپتۇ . كىيىم ـ كېچەكلىرىدىن بىر پارچە يۇڭ رەختلىك پلاشىنىڭ يىرتىق پارچىسى ۋە بىر پارچە تۇمۇت كەشتىلىك بەلۋاغلا قاپتۇ . بەلۋاغنىڭ نۇسخىسى تەكتى سېرىق قوڭۇر رەڭ پەلەمپەي شەكىللىك بولۇپ (Pl. 13:43 گە قارالسۇن) ، تۆۋىنىگە پۆپۈك بېزەك قىلىنغان . بۇ نۇسخا نۇرغۇنلىغان كىچىك سېۋەت نۇسخىلىرىغا ئوخشاش بولغاچقا ، ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ، بۇ ھال ئۇنىڭ شۇ جايدا ئىشلەنگەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ ، ۋەھالەنكى گۈل ئىشلەش تېخنىكىسىنىڭ مەنبەسى غەربتە .

ياغاچ بۇيۇمنىڭ بىرنەچچە سۇنۇق تۈرۈكلىرى قالغان بولۇپ ،

ئۇنىڭغا سۇبستانسىيىلىك كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ ئويۇلغان . ئۇنىڭ ئىچىگە قىزىل رەڭ بېرىلگەن ، ئۇلاردىن بىر تېلى ئېھتىمال تارغاق چىشى بولسا كېرەك ، قەبرە ئىچىدە يەنە بىر ئاز چاكاندا شېخى ۋە بىر تاز قارانىڭ ئاستىنقى ئېگىك ، مۆڭگىكى بار ئىكەن . گ . بېكسل ئەپەندىنىڭ باھالىشىچە ، بۇ ئاستىنقى ئېگىك سۆڭگىكى ساقالىتاي تۈرىگە مەنسۇپ ئىكەن (13 ـ رەسىم) .

جەسەت ساندۇقى C . 5

ئورنى يۇقىرىقى قەبرىگە ئىنتايىن يېقىن ، لېكىن يەر تۈزۈلۈشى 30 سانتىمېتر ئېگىزدە . جەسەت ساندۇقىنىڭ شەرقىي بېشىغا يېقىن يەردە قىزىل رەڭدە بويالغان كىچىككىنە كۆپ قىرلىق ياغاچتىن بىر تال بار ئىكەن ، ئۇنىڭغا پىرقىرىغۇچ شەكلىدە قىلىپ تۆگە يۈگى يىپى يۆگەلگەن .

جەسەت ساندۇقىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى يان تاختىيى بىلەن شەرقىي تەرىپىنىڭ باش تاختىيىلا قاپتۇ ، شەكلى 5.B گە تامامەن ئوخشايدىكەن . ساندۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.96 مېتىر ، ئىچىگە ئازراق نەملەشكەن قۇم توشۇپ كېتىپتۇ .

ساندۇق ئىچىدە قېپقالغان بىردىنبىر بۇيۇم — P1.7:2—7 دە كۆرسىتىلگەن ھېلىقى تېپتىكى سىرلىق بۇيۇمنىڭ تۆۋەن قىسمى بولۇپ ، ئۇنىڭغا قوگۈر رەڭ يۇڭ يىپ يۆگەلگەن .

جەسەت ساندۇقى D . 5

چوڭ قاشانىڭ شەرقىي تەرىپىدە ئۇنىڭغا ئىنتايىن يېقىن بىر يەردە ، شىمالىي 55 گرادۇس غەرب ، جەنۇبىي 55 گرادۇس شەرققە قويۇلغان جەسەت ساندۇقى بار . ساندۇقنىڭ شەرقىي جەنۇب بېشىدىكى تاختاي بىلەن ئوخشاش شۇ باشتىكى ئىككى پارچە قاپاق تاختىيى يوقالغان . بۇ بېشى يەر يۈزىگە يېقىن ، يەنە بىر بېشى 0.9 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى قۇمغا كۆمۈلۈپ قالغان . بۇ ساندۇقنىڭ ئورنى 5.A ساندۇقتىن 1.5 مېتىر پەس . ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى 5.B ۋە 5.C گە ئوخشايدۇ . سان-

دۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2.3 مېتىر ، ئوتتۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 42 سانتىمېتىر . كالا تېرىسى بىلەن ساندۇق قاپقىقى يېپىلغان ، ياغاچلىرى يىپىڭىدەك كۆرۈنىدۇ . ساندۇققا قۇم توشۇپ كەتكەن ، ئىچىدە ھېچقانداق بۇيۇم قالمىغان . مېيىت ساندۇقنىڭ ئېچىۋېتىلگەن تەرىپىدىن تارتىپ چىقىرىۋېتىلگەن ، ئوغرىلىغۇچىلار ئۇچۇن ھېچقانداق زۆرۈرىيىتى بولمىغان بۇيۇملار مېيىتنىڭ ئەتراپىدا قالغان . بۇ يەردىن تېرىۋالغان بۇيۇملار تۆۋەندىكىچە : بىر دانە كىچىك سېۋەت (5.D:2) ؛ قومۇشتىن ياسالغان ئوقيا ئوقىنىڭ قۇيرۇقى ، باش تەرىپىدە ئۇچ تال قانات يېپى بار (5.D:3)؛ ئىككى تال بېجىرىم ئوقيا ئوقى ۋە ئۇنىڭ سۇنۇق ئىككى بۆلىكى ، ھەربىر تېلىنىڭ ئۇستىدە ئىككى بوغۇمدىن پەي بار ، ئوق ياغىچىغا كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ ئويۇلغان (5.D:4—7) ؛ ياغاچتىن ياسالغان بىر بۇيۇمنىڭ يېرىمى ، يىپ بىلەن يۆگەپ قويۇلغان (P1.8:9 گە قارالسۇن) ؛ بىر ياغاچ بۇيۇمنىڭ سۇنۇق ئىككى بۆلىكىنىڭ شەكلى ھايۋانات پاچىقىغا ئوخشايدۇ (P1.8:9 گە قارالسۇن) ؛ قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن ئورالغان بىر تال ئۇزۇن پەي ، ئېھتىمال قالپاقنىڭ بېزىكىنىڭ بىر قىسمى بولسا كېرەك ؛ بىرنەچچە باغلام ئوشتۇلغان چاكاندا شېخى ، يۇڭ يىپ بىلەن چىڭ بوغۇۋېتىلگەن (P1.11:6 گە قارالسۇن) . ئەڭ ئاخىرىدا تىلغا ئالىدىغان ئۇچ دانە بۇيۇم چوقۇم مەلۇم بىر خىل سىمۋوللۇققا ئىگە بولۇشى ياكى دىنىي مەزمۇنغا ئىگە بولۇشى مۇمكىن ، بۇ ھەقتىكى مەسىلىلەر ئۇستىدە ئاخىرىدا مۇھاكىمە ئېلىپ بارىمەن .

جەسەت ساندۇقى E . 5

چوڭ قاشانىڭ جەنۇبىي بېشىنىڭ غەربىي يېنىغا يېقىن يەردە ، ساندۇق 5.A نىڭ تېپىغا ئوخشايدىغان بىر ساندۇق بار ، ئۇ شەرق ـ غەرب يۆنىلىشى بويىچە پالاق شەكىللىك بۇيۇم بىلەن چوڭ ياغاچنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان . غەربىي بېشىنىڭ قاپقىقىلا مىدىرلىتىلمىغانىكەن . ساندۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2.4 مېتىر ، ئوتتۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 40 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 30 سانتىمېتىر .

مبيت قەبرە ئوغرىلىرى تەرىپىدىن ئۆزۈل ـ كېسىل بۇزۇۋېتىلـ
مەپتۇ ، پاچىقىنىڭ تېرىسى ۋە پۇتىدىكى كەشلىرى بار ئىكەن . بىز
كەشنى ئەۋرىشكە قىلىش ئۈچۈن ئالدۇق . (5E.2) ، چۈنكى ئۇ ناھا-
يىتى تىپىك ئىكەن . بايقىغان چېغىمىزدا كەش مېيىتنىڭ پۇتىغا توم ھەم
ئۇزۇن قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ يىپ بىلەن باغلاقلىق ئىكەن . پلاش ـــ نا-
ھايىتى يىرىك توقۇلغان قوڭۇر رەڭ يۇڭ توقۇلما ئىكەن ، ئۇنىڭغا 5.A
دىكى پلاشىنڭكىگە ئوخشاش قىزىل رەڭلىك ئىككى قىسقا يوللۇق نۇسخا
چىقىرىلغان . مېيىتنىڭ ئوڭ يېنىدا قىزىل بويالغان بىر تال ئوقيا بار ئە-
كەن (Pl. 17:11 گە قارا ڭ) ، ئۇنىڭ ئەگرىلىكىدىن قارىغاندا بۇ ئوقيانى
قەتئىي ئىشلىتىشكە بولمايدۇ ، ئۇ بەلكىم سىمۇول قىلىپ قويۇلغان بولسا
كېرەك . ساندۇقنىڭ ئىچىدىن بۇغداي ، چاكاندا ، يەنە بىر تال ئوقيا
ئوقى ۋە Pl. 8:4 دا كۆرسىتىلگەن ياغاچ بۇيۇملارنى بايقىدۇق .

مېيىتنىڭ پۇتىدا قوڭۇر يۇڭ بار ئىكەن ھەم ئىككى تىزىنىڭ تۆ-
ۋىنىگە بىر تالدىن يىپ باغلاپ قويۇپتۇ .

جەسەت ساندۇقى 5.F

جەسەت ساندۇقى 5.E نىڭ غەرب تەرىپىدە يەنە بىر جەسەت
ساندۇقى بار ، ئۇنىڭ قويۇلۇش يۆنىلىشى شىمالىي 60 گرادۇس غەربتە ،
جەنۇبىي 60 گرادۇس شەرقتە . مېيىتنىڭ بېشى شەرقىي جەنۇبقا قارىتىل-
غان . ساندۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5.A نىڭكى بىلەن ئوپئوخشاش 2.6 مېتىر ،
ساندۇق ئاغزىنىڭ ئەڭ چوڭ يېرىنىڭ كەڭلىكى 45 سانتىمېتىر ، يان
تاختىينىڭ ئېگىزلىكى 35 سانتىمېتىر . ئۇنىڭ شەرقىي بېشى بايلىق
ئىزدىگۈچىلەر تەرىپىدىن ئېچىۋېتىلگەن ، ساندۇق قاپقىقىنىڭ يېرىمى
يوق . قاپقاق ئۈستىگە ئۆز ۋاقتىدا ئوخشاشلا ھايۋانات تېرىسى يېپىلغان .
مۇمىيانىڭ بېشى يوقالغان ، بەدىنى يىرىك ئىشلەنگەن كۆل رەڭ پلاشقا
يۆگەكلىك تۇرۇپتۇ . پلاشنىڭ تۆپىسىگە يېقىن يەردە كىچىك ئۇچ بوغچا
تېڭىقلىق بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىككىسىدە چاكاندا شېخى ، بىرىدە
بۇغداي ۋە باشقا زىرائەت دېنى بار ئىكەن . پلاشنىڭ سىرتىدا مېيىتـ

نىڭ ئوڭ بىلىكىگە يېقىن كېلىدىغان تۆۋەن تەرەپتە بىر كىچىك
سېۋەت 5.F:1 بار بولۇپ ، شەكلى باشقا كىچىك سېۋەتلەرگە ئوخ-
شايدۇ ، ئۇنىڭ ئىچىدە سۆڭ بۇتقىسى بار ئىكەن .

كەشى 5.A بىلەن 5.E گە ئوخشايدىكەن . بەلۋىغى ئاقۇش كۆل
رەڭ يۇڭ توقۇلمىدىن بولۇپ ، تار ، ئىككى بېشىدا پۆپۈكى بار ، چىرىپ
كەتكەن . پلاش ئىچىدىكى جەسەتنىڭ ئوڭ يېنىدا تۆت تال ئوقيا
ئوقى بار ئىكەن ، ئوقيا ئۇچىدا ئىككى باغلام پەي بار (Pl. 7:14 گە
قارا ڭ) ، يەنە بىر تال ئىنچىكە يۇلغۇن بار . مېيىتنىڭ ئۇچىسىغا بىر-
مۇنچە چاكاندا شېخى چېچىلغان . مېيىتنىڭ بەدىنىنىڭ ئاستىدا ، پلاش-
نىڭ ئىچى تەرىپىدە بىر تال پەي بار ئىكەن ، بۇ ھال باشقا قەبرىلەردە
يولۇقمىغان . پلاش يىرىك يۇڭ توقۇلمىدا تىكىلگەن ، ئۇنىڭدا ئۆلچەمسىز
قوڭۇر ، سېرىق رەڭلەردىكى سىزىقچىلار بار ئىكەن ، چىرىپ كېتىپتۇ .

بۇ يەردىمۇ بېجىرىم بىر ئاتىنىڭ « پاچىقى » بار ئىكەن
(Pl. 8:5 گە قارا ڭ) . ئۇنىڭ يېرىمىلا قالغان ئىككى پارچىسى شوينا
بىلەن باغلاپ قويۇلۇپتۇ . تۆۋىنىدىكى شوينا ئۇستىگە كىچىككىنە بىر
مىس ھالقا بېكىتىلىپتۇ .

بۇ قەبرىدىكى ئاخىرەتلىك بۇيۇملارنىڭ قەبرە 5.A دىكى بىلەن
ئاساسەن ئوخشىغانلىقىدىن ئىبارەت مۇشۇ بىر نۇقتىدىن قارىغاندا ، قەبرە
ئىگىسىنىڭ ئەركىشى ئىكەنلىكى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن .

ئورنى 5.G—5—L

بېجىرىم ساقلانغان ھەم ھېچكىم چېقىلىپ باقمىغان قەبرە 5.A ۋە
بايلىق ئوغرىلىرى تەرىپىدىن بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنغان بولسىمۇ ، لېكىن
جەسەت ساندۇقى ئەسلى ئورنىدىن قوزغىتىلمىغان قەبرە 5B ـــ F دىن
باشقا يەنە بەش گۇرۇپپا بۇيۇم بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ھەربىر
گۇرۇپپا يەنە ئايرىم ھالدا بىردىن قەبرىگە تەۋە . بىز بۇ بىرنەچچە گۇ-
رۇپپا بۇيۇملارغا 5.G—5.L دەپ نومۇر بەردۇق . ھەربىر ھەرپ بىر
مۇمىياغا ياكى بىر جەسەت ساندۇقىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ . خۇد-

دى 5. B — 5. F دىكى ئەھۋاللارغا ئوخشاش ، بۇ قەبرىلەرنى قازغان بايلىق ئىزدىگۈچىلەر ئېھتىمال ئالدىغا ئۆچرىغانلىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى قويماي ئېلىشنى ئويلىمىغان — بىرقانچە ئورۇندا ئۇلار چوقۇم شۇنداق قىلغان — شۇڭا ئۆزلىرىگە كېرەكلىك نەرسىلەرگە ئېرىشكەندىن كېيىن ، باشقا نەرسىلەرنى قويۇپ قويغان ياكى تاشلىۋەتكەن .

بۇ بىرقانچە گۇرۇپپا بۇيۇمنىڭ ئەھۋالىنى بىر ـ بىرلەپ تەسۋىرلىمەيمەن ، چۈنكى ئۇلارنىڭ جەسەت ساندۇقى يوق ئىكەن ، بۇ يەردە ئاشۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك بىرقانچە بۇيۇم توغرىسىدا بايان قىلماقچىمەن .

5. G : 3 نىڭ فوتو سۈرىتىنى Pl. 7 : 9 دا كۆرگىلى بولىدۇ ، لېكىن رەسىم 41 : 3 تە سىزىلىشى تېخىمۇ ئېنىق بىر پارچە رەسىم بار ، ئۇ بىر تال تۇز ياغاچ قوزۇق بولۇپ ، ئۇنىڭغا بىر يىلاننىڭ بىر تال غالتەكسىمان قوزۇقنى يۇتۇۋاتقان كۆرۈنۈشى ئويۇلغان . يىلاننىڭ دۇمبىسى قويۇق سىزىلغان ئۇششاق رومبا شەكىل بىلەن ئىپادىلەنگەن ، رومبا شەكىلنىڭ ئىچى قىزىل بويالغان ، قورسىقىغا توغرا سىزىق ۋە قاتار ـ قاتار ئۇششاق ئۇچ بۇلۇڭلار ئويۇلغان . بۇ ئويما نۇسخىلار بىلەن يىلان قاسىرىقى ۋە يىلان گەۋدىسى نۇسخىلىرىنى ئىپادىلىمەكچى بولغان . ئەلۋەتتە ئوخشاشلا نۇرغۇنلىغان ئۇششاق ئۇچ بۇلۇڭلاردىن تۇرۇلگەن نۇسخىلار باشقا بۇيۇملاردىمۇ كۆرۈنىدۇ ، مەسىلەن ، ئوقيا ، كىچىك قوزۇقلار ۋە تارىغاقلاردا ئىپادىلىنىدۇ ، بىراق ئۇ نۇسخىلار ساپ ئابستراكت لايىھىلەردىن ئىبارەت . Pl. 7 : 8 — يەنە بىر ئوخشاپ كېتىدىغان يىلان نۇسخىلىق قوزۇق (تەپسىلىي كۆرۈنۈشىنى 41 : 4 رەسىمدىن كۆرۈڭ) . بۇ ئىككى تال قوزۇقنىڭ ئوتتۇرىسىنىڭ ئەتراپىدا بىر كىچىك تۆشۈك بار ، بۇ بەلكىم ئېسىشقا ئىشلىتىدىغان يىپنى كىرگۈزىدىغان يېرى بولسا كېرەك ، يىلان شەكىللىك بۇ ئىككى بۇيۇمنىڭ ھەقىقىي ئىشلىتىلىش ئورنىنى ئېنىق بىكىتمەك تەس ، ئادەتتە سېھىرگەرلىك ۋە تېبابەتچىلىكتە كۆپىنچە يىلانغا تېۋىنىش بولىدىغانلىقىنىلا بىلىمىز . خوددى يېشىل پاقا يامغۇرنىڭ سىمۋولى بولغاندەك ، يىلان بەزىبىر نوپۇزلۇقلارنىڭ قارىشىچە ، تۇغۇتنى

ئىلگىرى سۇرۇشتىكى ئىپتىدائىي بەلگىلەرنىڭ تېخىمۇ راۋاجلىنىشى ھېسابلىنىدىكەن ، شۇنداقلا يىلان دائىم زەكەرنىڭ سىمۋولى قىلىنىدىكەن .

Pl. 9 : 11 — بىر بالىنىڭ نەرسىسىكەن ، بۇ بىر بىلەك ھالقىسى بولۇپ ، بىر تال ئىنچىكە يىپ ۋە بىر دانە تاش مارجان بىلەن ياسالغان ، ئۇنىڭغا ببرىلگەن نومۇر 5. A : 4 .

بالىلارنىڭ قوغۇرۇق كىگىز قالپىقى (Pl. 11 : 5 گە قارالا) ، يۇقىرىقى بۇيۇم بىلەن بىر قەبرىدىن تېپىلغان .

ئوقيا ياغىچىنىڭ قۇيرۇق قىسمى (Pl. 12 : 2 رەسىمگە قارالا) ، ئۇنىڭدىكى ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك ئويما نەقىش ، باشقا ئىنچىكە قوزۇقلاردىكى نەقىشلەردىن چوڭقۇر ئويۇلغان .

Pl. VIb دىكسى — بىر ئايال مۇمىيانىڭ بەدىنىنىڭ يۇقىرىسى ، ئۇنىڭ چېھرى كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە ببجىرىم ساقلانغان ، لېكىن بەدىنىنىڭ تۆۋەن قىسمى ئىنتايىن چىرىپ كېتىپتۇ . بۇ جەسەت ئوچۇق يەردە ئانچە ئۇزۇن تۇرمىغان ، چۈنكى ئۇنىڭ يۇزى ئاپئاق تۇرۇپتۇ . ئۇنىڭ قارامتۇل قوڭۇر چېچى ئوتتۇرىدىن ئايرىلغان ، بېشىغا ئۇچلۇق سېرىق قالپاق كىيگۈزۈلگەن ، قالپاقنىڭ تېشى ئۇچ قۇر قىزىل رەڭلىك ئىنچىكە يىپ ۋە بىر قۇر توغرىسىغا تىلىنغان ئاق ئاغمىغان تېرىسى بىلەن ببزەلگەن (Pl. 11 : 4 گە قارالا) . مېيىتنىڭ پېشانىسى ئېگىز تومپىيىپ چىقىقان ، گويا بىر خىل ئالىيجانابلاردەك خاراكتېرى بىلىنىپ تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ بۇرنى چىرايلىق ئىلمەك بۇرۇن ، ئاران ـ ئاران يۇمۇلۇپ تۇرىدىغان نېپىز لەۋلىرى ئارىسىدىن چىشلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ ، شۇنچىكى بىلىنىپ تۇرىدىغان مەڭگۈلۈك تەبەسسۇمنى قالدۇرۇپ كەتكەن . كىشىلەر بۇ چىرايلىق ھەم ھېسسىياتقا تولغان چىرايىنى كۆرگىنىدە ، تەبىئىي ھالدا بىر خىل غەلىتە تۇيغۇغا كېلىدۇ ، بولۇپمۇ چىرىپ بۇزۇلۇپ كەتكەن مېيىتنى كۆرگەن چېغىدا ، بۇنداق تۇيغۇ تېخىمۇ كۈچىيىدۇ . Pl. IVb دىمۇ مۇشۇ مۇمىيانى كۆرگىلى بولىدۇ ، ئۇ رەسىمنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرىدۇ .

مېيىتنىڭ بوينىنى بويلاپ ، ئاددىيغىنا بىر مارجان بار ، ئۇ قىزىل

ۋە قوڭۇر رەڭلىك ئىنچىكە يىپ بىلەن ئىشلەنگەن ، ئۇنىڭدا كىچىككىنە بىر بوغۇم پەي ۋە بىر تال كۈل رەڭ تاش مارجان بار . ئۇنىڭ بەدىنىنىڭ تۆۋىنىدىمۇ بىر تال بەلۋاغ ئوراقلىق ، بىراق بىرئاز كەڭ ، تېپى Pl.11:7 گە ئوخشايدۇ ، بويالمىغان يۇڭ يىپ توقۇلما بەلۋاغ ئالدى تەرەپتىن باغلانغان .

بۇ خانىم بەلكىم ئۆردەك ئۆتكەندە بۇ يەرگە كەلگەن ۋاقىت بىلەن بۇ قېتىم بىز بۇ يەرگە زىيارەتكە كەلگەن مۇشۇ ئارىلىقتىكى مەزگىللەردە قەبرىدىن تارتىپ چىقىرىلغان بولۇشى مۇمكىن ، بىراق ئۆردەك بۇ نۇقتىنى مۇئەييەنلەشتۇرەلمىدى . دۆڭلۈك ئۈستىدە چۈۋۈلۈپ كەتكەن بىر جەسەت ساندۇقى بار ئىكەن . بىرەرى ئۇنى چوقۇم يېقىندا كولاپ چىقارغان ، چۈنكى ساندۇق تاختىيى يېڭىدەكلا تۇرىدۇ . بەلكىم بۇ مۇمىيا ئەسلىدە مۇشۇ ساندۇقتا بولۇشى مۇمكىن ، بۇنى جەسەتنىڭ خېلى ئۇبدان ساقلانغانلىقىدىن ئىبارەت سەۋەب چۈشەندۈرۈپ تۇرىدۇ .

كېسىم ـ كېچەكلەر

يەر يۈزىدىن يىغۇۋېلىنغان ، مېيىتنىڭ ئۆزىگىلا خاس بولغان بۇيۇملارنى مۇھاكىمە قىلىشنى باشلاشتىن ئاۋۋال ، ھەممىدىن بۇرۇن قالپاققا قاراپ باقايلى . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرنەچچىسى Pl.10 دا كۆرسىتىلدى ، كۆپىنچە قالپاق بېجىرىم ئەمەسكەن . ئومۇمەن ئۇلار يۇمىلاق قالپاققا كىرىدۇ ، بەزىلىرى تۆپىسى ئۇچلۇق ، خام ئەشياسى قېلىن كىگىز ، ئۇلاردىن يەتتىسى توق قوڭۇر ، بىرى سېرىق ، بىرى بويالمىغان (ئاخىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككىسىگە بېرىلگەن نومۇر 5.K:1 ۋە 5.A:1 ، ماقالىمىزنىڭ ئالدىدا كۆرسىتىپ بولدۇق) . قالپاقتىكى ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان بېزەك ـــ ئۇستىدىن قىزىل ۋە سېرىق يىپلارنى ھەممە يېرىگە تارتىش . Pl.10:1,3,4,6 لارنىڭ ھەممىسى ئاشۇنداق ، باشقا يەنە بىر خىلى پەقەت 2 ـــ 3 تاللا يىپ تارتىش ، مەسىلەن ، Pl.10:7 ۋە Pl. 11:4 لەرگە ئوخشاش . بەزى قالپاقلارنىڭ چۆرىسىدە يېڭنە بىلەن ئىشلىگەن ئىزلار بار . قالپاقلارنىڭ كۆپىنچىسىگە ئۆز ۋاقتىدا ئاق ئاغمىخان

تېرىسىنى توغرىسىغا كەسمە ھالدا ئايلاندۇرۇپ تىككەن ، ئاغمىخاننىڭ يېشىنى قالپاقنىڭ ئالدىغا ئېسىپ قويغان . ئاغمىخان تېرىسىدىن ئازراق يىرتقىلىرىلا قالغان (Pl.10:1 ۋە 4 گە قارىڭ) ، لېكىن 36 ـ قەبرىدىن تېپىلغان ھېلىقى چىرايلىق ۋە ناھايىتى ئوبدان ساقلانغان قالپاقتا ، ئاغمىخان تېرىسى ۋە ئۇنىڭ بېكىتىلىش ئۇسۇللىرى ناھايىتى ئېنىق كۆرۈنىدۇ (Pl.26:3 گە قارىڭ) . گېرخارد بېكسل ئەپەندى ئاشۇنداق بىرقانچە ھايۋاناتنىڭ باش سۆڭىكىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ ، ئۇلارنىڭ ئاق ئاغمىخان (Mustelaerminea) تېپىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى بايقىغان .

ئوخشاشلا ئەر ـ ئايالالارنىڭ قالپىقىدا ئاق ئاغمىخان تېرىسىنىڭ بارلىقىغا قاراپ ، ئۇلارنىڭ پەقەت ئۇۋچىلارغىلا مەنسۇپ بېزەك ئەمەسلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ . ئۇلاردا مەلۇم دەرىجىدە سېھىرگەرلىك مەنىسى بولامدىغاندۇ ؟ گەرچە بېزەكلىرى ئوخشاش بولمىسىمۇ ، ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى ـــ بۇگۈنكى موڭغۇللارنىڭ بەزىلىرىنىڭ قالپىقىنىڭ تۆپىسىدە تېيىن قۇيرۇقى بېزەك قىلىنىۋاتىدۇ .

قالپاقنىڭ سول يېنىغا سانجىلغان پەي بېزەكلىرى ـــ لوپنۇر قەبرىستانلىقلىرىدىكى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىك ھېسابلىنىدۇ . Pl.10:2 دىكى پەي بېزەكلىرى شۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرقەدەر كىچىك بىر خىلى ھېسابلىنىدۇ ، Pl.10:1,3,9 دا ، كۆپىنچە پەي بېزەكلىرى بۇزۇلۇپ كەتكەن ، Pl.10:8 ـــ بېجىرىم ساقلانغان ئەۋرىشكە ھېسابلىنىدۇ . كىچىك قوزۇقلارغا چىرايلىق قىزىل يۇڭ يىپلار يۆگەلگەن ، كۆپىنچە پەي بېزەكلەر سۇس قوڭۇر رەڭ ئىكەن ، ئېھتىمال Lamaduck نىڭ پېيى بولسا كېرەك ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ ئۇزۇنى قارا ئىكەن ، ئۇنىڭ ياغچى قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن يۆگەلگەن . ئاغمىخاننىڭ بىر پارچە يىرتىلغان تېرىسى پەي ئۇستىگە چاپلىشىپ قاپتۇ .

يەنە باشقا بىرنەچچە قالپاقلاردىكى پەي ـ بېزەكلەرنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقى ئوخشمايدۇ ، ئانچە ساق ئەمەس ئىكەن (Pl. 10:5 ۋە 10—Pl. 9:9 گە قارىڭ) .

خۇددى قەبرە 5A,B,F ۋە K لاردا كۆرگىنىمىزدەك ، بۇ يەردىكى

ئەرلەر ۋە ئايالالارغا بىرەك يۇك توقۇلمىدىن بەلۋاغ باغلىغان ، بەلۋاغ ئىككى تۇرگە بۆلۈنىدىكەن ، بىرى ناھايىتى تار ، ئىككى ئۇچىدا پۆپۈكى بار (Pl. 11:3 گە قارالسۇن . تەپسىلىي بايان بېرىلدى) . يەنە بىر خىلى ئىنتايىن كەڭ ، پۆپۈكى تۆۋەن گىرۋەكسىدە . گەرچە بىزدە يېتەرلىك دەللل بولمىسىمۇ ، لېكىن تامامەن مۇنداق بولۇشى مۇمكىن : يەنى ئەرلىرى تار بەلۋاغ باغلىغان ، ئايالىرى كەڭ بەلۋاغ باغلىغان . بۇ يەردە يەنە مۇنداق بىر نۇقتىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشىمىز كېرەك ، يەنى 36 — قەبرىدىكى ياشانغان خانىمغا تار بەلۋاغ باغلىغان (گەرچە تۆۋەنگە چۈشۈپ تۇرىدىغان ئۇزۇن پۆپۈكى بولسىمۇ) . ستەين بۇنداق بۇيۇملارغا قارىتا ھېچقانداق تەسۋىر بەرمەستىن ، بەلۋاغدا پۆپۈك بار ئىكەن ، دەپلا قويغان .

Pl. 11:7 — تېپىك كەڭ بەلۋاغ ، ئۇنىڭ تۆۋەن گىرۋىكى ۋە ئىككى ئۇچىدا پۆپۈك بار ئىكەن . تۇز يوللۇق قۇرۇلما ، يۇزى تەكشى ئەمەس .

Pl. 12:1 — يۇقىرىقى مىسالدىكىسىدىن كۆپ نەپىس ، ئېشىلگەن يۇڭ يىپ بىلەن توقۇلغان ، نېپىز ھەم سىلىق . ئۇنىڭ پۆپۈكى ئالدىدىكىسىدەك ئۆرۈلگەن يېپىتىن چىقىرىلغان بولماستىن ، بەلكى ئارقىسىدىن قىستۇرۇپ كىرگۈزۈلگەن ئىككى خىل رەڭلىك يېپتا توقۇلغان . بەلۋاغنىڭ ئىككى ئۇچى يىرتىلىپ كەتكەن . Hj . لېۋىڭ ئەپەندى ئۇنىڭغا ئىشلەتكەن قوي يۇڭىغا قارىتا مىكروسكوپتا كۆزىتىش ئېلىپ بېرىپ ، مۆلچەرلىگۈسىز بىر پاكىتنى بايقىغان ، يەنى قوي يۇڭى ناھايىتى سۈپەتلىك ئىكەن ، دېمەك ئۇنى غەربتىن كەلگەن ، بەلكىم تۇخارىستاندىن كەلگەن ، دەپ پەرەز قىلىشىمىزغا توغرا كەلسە كېرەك ، چۈنكى شۇ چاغلاردا ئاشۇ جايلارنىڭ قوي يۇڭى ناھايىتى ياخشى بولاتتى (قوشۇمچە 11 گە قارالسۇن) . بىز ھازىر لوپنۇر رايونىدىكى قويلارنىڭ قانداق سورتلۇق ئىكەنلىكى ھەققىدە ھۆكۈم چىقىرالمايمىز ، بىراق بۇ رايوندىكى باشقا قوي يۇڭى بۇيۇملىرىنىڭ سۈپىتىنىڭ ناھايىتى يىرىك ئىكەنلىكى مەلۇم — گەرچە ئۇلار مىكروسكوپتا ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈلمىگەن بولسىمۇ . لې-

كىن ، مەيلى قانداق بولمىسۇن ، بۇ يەر بىلەن غەرب ئوتتۇرىسىدا ئالاقىنىڭ بارلىقىدا چاتاق يوق .

Pl. 11:1 دا كۆرسىتىلگەن كەمتۈك لاتا — باشقا بىر بەلۋاغنىڭ بىر ئۇچى . ماتېرىيالى يۇقىرىدىكى مىسالىنىڭكىگە ئوخشاش ، توقۇلۇشىمۇ ئوخشايدۇ ، بۇ بەلۋاغ بېجىرىم چېغىدا ئۇنىڭ پۆپۈكى تىزىغچە چۈشسە كېرەك .

ئۆلگۈچىنىڭ ئۇچىسىدىكى ئاساسلىق كىيىم — قوي يۇڭىدا توقۇلغان چۈك ھەم قېلىن پلاش . 5.A:1 — بىز ئېرىشكەن بىرىنبىر بېجىرىم ئەۋرىشكە . ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى مېيىتنىڭ تېنىنى تولۇق يېپىشىغا يېتىدۇ .

Pl. 13:5 — سۈپىتى ياخشى پلاشنىڭ يىرتىق پارچىسى ، توقۇلۇشى ئاددىي ، خام ئەشياسى يۇمران ، ئادەتتە ئۇچراپ تۇرىدىغان پلاشلاردىن كۆپ ياخشى . سۇس سېرىق تەگلىكى ئۇستىدە كېيىن تىكىپ قويغان ئوچۇق قىزىل لېنتا بار .

ئۆردەك بىزگە ، ئۆزىنىڭ بۇ قەبرىستانلىققا بىرىنچى قېتىم كەلگەن چېغىدا ، بەزى ھەمراھلىرىنىڭ سۈپىتى ئېسىل ھەم بېجىرىم ساقلانغان پلاشلارنى تاپقانلىقىنى ، ئۇلار ئۇنى ئاتلىرىغا يوپۇق قىلىۋەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەرگەندى . بۇ قېتىم بىز مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ قالىدىغان ئەھۋالغا دۇچ كەلدۇق ، 5.A قەبرىدىن تېپىلغان بېجىرىم كالا تېرىسى ، ئۇيغۇر قىزىش ئىشچىمىزنىڭ قىزىقىشىنى قوزغاپ قويغان ، ئۇ ئۇنىڭدا ئۆتۈك تىكمەكچى بولغان . مېنىڭ بۇنداق ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلارنى سۆزلىشىمدىكى سەۋەب ، مۇشۇنداق ئوڭاي چېرىپ كېتىدىغان بۇيۇملارنىڭ ئوبدان ساقلانغانلىق ئەھۋالىنى بايان قىلىش ، ھەم بۇنداق ئەھۋاللار پەقەت ئىنتايىن قۇرغاق ھاۋادىلا بولىدىغانلىقىنى تەكىتلەشتىن ئىبارەت . ئۇ بىزنىڭ مۇنداق بىر كۆز قارىشىمىزنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىسپاتلىدى : مېيىت كىشىلەر تەرىپىدىن سۈنئىي ئۇسۇلدا مومىيا قىلىنمىغان ، بەلكى تەبىئىي شەكىللەنگەن .

ئەڭ ئاخىرىدا سۆزلەيدىغىنىمىز — كەش ۋە كالتە قونچلۇق ئۆ-

تۇك ، ئۇلار كالا تېرىسىدىن تىكىلگەن ، پاسونى ناھايىتى ئىپتىدائىي . كەشنىك چەمىدىن باشقا يېرىنىك ھەممىسىدە تېرىنىك يۇڭى ئىچىگە ئۆرۈپ تىكىلگەن . پۇتىنىك بارمىقى ۋە دۇمبىسى كېلىدىغان جايدا ، ئۇششاق پەي ببزەك ۋە قىزىل يۇك يېپتا ببزەلگەنلىك ئىزلىرى بىلىنىپ تۇرىدۇ .

بۇ كەشنىك پاسونى كىشىگە سكفىيىلىكلەرنىك پاكار قونچلۇق ئۆتۈكىنى ئەسلىتىدۇ . ئۇنداق ئۆتۈكلەر Kul—oba قورغانىنىك لوڭقا رەسىملىرىدە كۆرۈنىدۇ .

قالپاق ، پلاش ، بەلۋاغ ۋە كەشلەر ـــ ئىنسانلارنىك ئەمەلىي تۇرمۇشىدا كىيىدىغان كىيىملىرىنىك ھەممىسى دېيىلىدىغان بولسا ، ئۇ ھالدا ئۇلار خېلىلا ئىپتىدائىي بىر يۇرۇش كىيىم ـ كېچەك ھېسابلىنىدۇ . لوپنۇر چۆللۇكىنىك قىش پەسلىدىكى زىمىستان سوغۇقلىرىدا ، تېمپېرا-تۇرىنىك نۆلدىن تۆۋەن 32 گرادۇسقا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقىنى ۋە قات-تىق شەرقىي شىمال بوران ـ چاپقۇنلىرىنى ئويلاشقاندا ، بۇ كىيىملەر ھەقىقەتەن بەك يېلىڭلىق قىلىدۇ . كىشىلەر زىمىستان سوغۇق مەزگىل-رىدە مەلۇم بىر خىل تېرىلەرنى كىيىپ ئۆتۈشى مۇمكىنكى ، ھەرگىزمۇ ئۆزلىرىنى ئۆلۈكلەرنىك قەبرىلىرىگە كۆمۈپ قويمايدۇ .

كىشىلەر كېرورانلىقلارنىك كىيىنىشى برونزا دەۋرىنىك دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى دانىيە ئاراللىرىدىكى ئاھاللەرنىك كىيىنىشىگە ئوخشاپ جەھەتتىن ئوخشاپ قالىدىغانلىقىغا چوقۇم دىققەت قىلىشى مۇمكىن ، گەرچە ئۇلارنىك ئوتتۇرىسىدا بۇاستە باغلىنىش بولمىسىمۇ ، بۇنداق ئوخشاشلىق بولۇپمۇ پۇپۇكلۇك بەلۋاغلاردا ئىپادىلىنىدۇ ، بۇ ئۇلاردىكى ئومۇمىيۈزلۈك ئالاھىدىلىك . لېكىن توقۇش تېخنىكىسىدا خېلىلا پەرق بار . ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان بىر نۇقتا شۇكى ، بۇرۇندىن برونزا دەۋرىدىكى دانىيە ئاراللىرىدىكى ئاقسۆڭەك خانىملار كىيگەن ، دەپ قارىلىپ كەلگەن ئايالچە چوك يوپكا ، (يېقىندا ، ئۇنى يوپكا قىلىپ كىيىش مۇمكىن ئەمەس ، چۈنكى ئۇنىك ئۆلچىمى ھەددىدىن زىيادە چوك ئىكەن) ، دەپ ئىسپاتلاندى .

ھازىر ھىندىستاندا ۋە شىنجاڭنىك چېگرا رايونلىرىدا ئولـ تۇراقلاشقان تانگىر (Tangir) ئاھاللىرى ھازىرغىچە يىرىك توقۇلغان پلاشلارنى يېپىنچاقلىۋالىدۇ ، بۇنداق پلاشلار چوقۇم 2000 يىل بۇرۇنقى كـرورانلىقلار يېپىنچاقلاپ يۇرگەن پلاش بىلەن ئوخشاش ئاددىي پا-سونلۇق (ستەين ، 1928 ـ يىل ، رەسىم 39 گە قارا) .

شەخسىي زىننەت بۇيۇملار

قەبرىلەردىكى جەسەتلەرنىك ئۇچىسىدىكى ئوچۇق رەڭلىك كـ-يـملەر ، شامالدا لەپىلدەپ تۇرىدىغان قوي يۇڭىدا توقۇلغان ئۇزۇن پۇ-پۇكلەر ۋە قالپاقلاردىكى پەي ببزەكلەر ، كىشىدە ئىنتايىن كۆچلۇك تە-سىر قالدۇرىدۇ ، يەنى ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنى زىننەتلەش ـــ ببزەشنى ئۇمىد قـىلغان . لېكىن ، بۇ يەردە قېزىۋېلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە ھەقىقىي تۇردە شەخسىي زىننەت بۇيۇمى ھېسابلىنىدىغىنى بەك ئاز .

جەسەت ساندۇقى 5.A دىكى ياشىنىك ئوك بىلىكىدە بىر بىلەك چـەمبىرى بولۇپ ، يۇك يېپىنى بىر دانە ئوپال تاش مارجانغا ئۆتكۈزۈپ يـاسىغان (Pl. 9:12 گە قارا) . بۇزۇۋېتىلگەن جەسەت ساندۇقىدىن ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بالىلار بىلەك چەمبىرىكىدىن بىرنى تاپتۇق (Pl. 9:11 گە قارا) . بالىلارنىك يەنە بىر برونزا بىلەزۇكى شۇبتسـ-يىگە ئېلىپ بارغۇچە بەختكە قارشى يوقىلىپ كەتكەن . ئۇنىك كەسمە يـۇزى يـۇمىلاق ، ئىككى ئۇچىدا بىرئاز قوپال برونزا سىم بار ئىدى ، ئۇ-نىك خۇسۇسىيەتلىرى سۇبن ھېدىن كىرورانىدا تاپقان بىر دانە برونزا بـىلەزۇكىنىك خۇسۇسىيىتىگە ئوخشايدۇ (ببرگمان ، Pl. X11:4, 1935C گە قارا) .

تەبەسسۇم قىلىپ تۇرغان ئايال مۇمىيا K (Pl. VIb گە قارا) نىك ئاددىيغىنا بويۇن چەمبىرى بار ئىكەن ، ئۇ يەي بىلەن كىچىككىنە تاش مارجاننى تۇتاشتۇرغان بىرتال يىپتىن ئىبارەت .

دۆڭلۇكنىك شەرقىدىكى تۇز يەردە 500 تالغا يېقىن ئۇششاق ئاق مارجان تاپتۇق ، بۇ ئىككى ببشى ياپىلاق كەلگەن يۇمىلاق مارجان بو-

لۇپ ، دىئامېتىرى 2 ــ 5 مىللىمېتىر غىچە ئىكەن (Pl. 15:15 گە قارالسۇن). بەزى مارجانلار ئۇلارنى ئۆتكۈزگەن توم يېپتا ئىكەن .

تەبىئەت تارىخى مۇزېيىنىڭ ئومۇرتقىسىز ھايۋانلار بۆلۈمىدىكى دوكتۇر ر . بېرگىنخاين ئۇلاردىن ئىككى دانىنى مىكروسكوپ بىلەن تەكشۈرۈپ كۆرگەن ، ئۇ بۇنى سپوندىلۇس قۇلۇلسى تىپىگە مەنسۇپ ھايۋانلىڭ قاسرىقى ئىكەن ، بەلكىم كاردىئۇم (قۇلۇلسى SOWERBY) بۇلۇشى مۇمكىن ، ئۇ شەرقىي ئاسىيا دېڭىز ياقىلىرىغا تارقالغان ، دەيدۇ . سپوندىلۇس قۇلۇلسى دېڭىز ھايۋانلىرىغا مەنسۇپ ، بۇ ھال مارجان ياسالغان خام ئەشيالارنىڭ بۇ يەرگە ئاز دېگەندىمۇ 3000 كىلومېتىردىن ئارتۇق ، يىراق جايلاردىن قۇرۇقلۇقنى كېسىپ ئۆتۈپ كەلتۈرۈلگەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ .

پروفېسسور J.G . ئاندېرسن گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى ياڭشاۋنىڭ ئوتتۇرا ــ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى قەبرىستانلىقتىن ، قەدىمىي ئاھالە لەرنىڭ تۇرار جايىدىن ۋە رېخي ئۆلكىسىنىڭ لۆسنېپىڭ دېگەن جايىدىكى قەبرىستانلىقتىن شەكلى شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان مارجان تاپقانىدى .

Pl. 15:9 دىكى ئۇچ دانە مارجان دىسكا شەكىللىك بولۇپ ، ئۇ- نىمۇ قۇلۇلىدىن ياسىغان . شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان مىس قوراللار بىلەن تاش قوراللار بىللە ئىشلىتىلگەن زامانىنىڭ سۆڭەك مارجانلىرى ۋە قۇلۇلە مارجانلىرى ، بېلۇجىستانىنىڭ ژوب دېگەن يېرىدە ئۇچرىغان (سە- تەين، 1929 ــ يىل ، Pl. IX , P. E. 19 گە قارالسۇن) .

5 ــ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ شەرقىي قىسمىدا تېپىلغان بىر دانە مارجان خۇددى ۋىنتىغا ئوخشايدۇ (Pl. 15:8 گە قارالسۇن) . ئۇنىڭ- دىن باشقا يەنە توققۇز دانە ئوپال تاش مارجان بولۇپ ، چىرايلىق كۇل رەڭ ئاق يوللۇق ، نەقشى بار (Pl. 15:16 گە قارالسۇن) .

ئىلغۇچ (بۇلاپكا)

كىچىككىنە بىر دانە ياغاچ بۇيۇم 5 ــ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا دا- ئىم ئۇچراپ تۇرىدۇ . ئۇ بىر دانە سىلىندىرسىمان جىسىم بىلەن بىر تال

ئىنچىكە ياغاچ سانجىغۇچتىن ياسالغان ، سىلىندىرىنىڭ يۇزىگە ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىلىق بېزەك سىزىقلىرى چېكىلگەن ، ياغاچ سانجىغۇچنىڭ ئۇچىنى ئۇچلاپ قويغان (14:6—7 ــ رەسىمگە قارالسۇن) . ئۇلارنىڭ بىرى (5.L:3) تېپىلغان چاغدا بىر پلاستىكا سانجىقلىق ئىكەن ، روشەنكى ئۇنى پلاستىكا توختىتىش ئۈچۈن ئىشلەتكەن . ستەين كىرورانىنىڭ ئەتراپىدىكى قەبرىستانلىقلاردا بايقىغان نىسبىتى تېخىمۇ ماس كېلىدىغان ئوخشاش تىپلىق بۇيۇملارنىڭ رولىغا بولغان تونۇشتا ، بىز بىلەن ئوخ- شاش قاراشتا بولغان . 36 ــ قەبرىدىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بۇيۇملار بار (Pl. 27:7—8 گە قارالسۇن) . ئىلغۇچنىڭ بېزەكلىرى 5 ــ 14 تال بېزەك لېنتىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، ھەربىر تال لېنتا باش بۇرجىكى مۇناسىپ كېلىدىغان ئىككى قۇر ئۇچ بۇلۇڭدىن قۇرۇلغان . بەزى ئىلغۇچلاردىكى ئۇچ بۇلۇڭ خېلى ئىخچام ئويۇلغان . بۇ لېنتىلارنىڭ ئۇچ بۇلۇڭلۇق سە- زىقلىرى ناھايىتى يېقىن كەلگەن چېغىدا « Z شەكىللىك » نۇسخىلار ھاسىل بولغان (رەسىم 14:6—7 ۋە Pl. 9:2,5 گە قارالسۇن) . ئويما نە- قىشلىرى قىزىل بويالغان .

36:8 نومۇر بېرىلگەن قورچاقمۇ ئوخشاشلا بىر خىل ئىلغۇچ بىلەن تىكىلگەن ، لېكىن ئۇ ئىلغۇچتا بېزەك نۇسخىلار يوق ئىكەن ھەمدە باش تەرىپىنىڭ سىلىندىرسىمان جىسمى ناھايىتى قىسقا ئىكەن .

Pl. 12:16 دا كۆرسىتىلگەن شەكلى غەلىتە سۆڭەك بۇيۇمنىڭ ئىشلىتىلىشى ، بەلكىم يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ياغاچ بۇيۇم بىلەن ئوخ- شاش بولۇشى مۇمكىن . ئۇنىڭ يالمانغا ئوخشاش مەلۇم بىر خىل مىكرو قورال بولۇشى ئانچە مۇمكىن ئەمەس ، چۈنكى بۇ سۆڭەك بۇيۇمنىڭ يا- سىلىشى ناھايىتى قوپال ئىكەن .

تارغاق

دۆڭلۇكنىڭ ئۈستىدىن ساقلىنىشى ناھايىتى ياخشى تارغاقتىن ئىككىنى ۋە تۆكۈلۈپ كەتكەن تارغاق چىشىدىن بىرنەچچىنى تاپقانە- دۇق . تارغاق چىشلىرىدىن ئاران بىر تېلىلا 5.B:6 قەبرىدىن تېپىلغان ،

لېكىن تامامەن ئىشەنچلىك ھالدا ئېيتالايمىزكى ، بۇ تارغاقلار ئەسلىدە جەسەت ساندۇقىغا سېلىنغان ، چۈنكى 36 ـ قەبرىدە ئاشۇنداق تارغاقتىن بىرى تېپىلغانىدى .

Pl. 9:1 ـ ناھايىتى چىرايلىق تارغاق ، ئۇنىڭ يەتتە تال ئۈزۈن چىشى ۋە تۆت تال قىسقا چىشى بار ، تارغاق چىشلىرى بىر تال قوپال سىڭىرغا بېكىتىلگەن ، تارغاق چىشلىرى ناھايىتى پارقىراق قىلىپ سۈرـكەلگەن ، كەسمە يۈزى يۇمىلاق ، ئۈزۈن چىشلارنىڭ يۇقىرى تەرىپى يانـپىلاق ، ئۇنىڭ ئوڭ يۇزىدە ھەربىر تەكشىلىككە يەتتە قۇر ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخا ياكى « Z » شەكىل دەپ ئاتىلىدىغان تال ـ تال سىزىقلار چېكىلگەن ، چېكىلگەن نۇسخىلار قىزىل بويالغان (Pl. 9. 1a گە قارالسۇن) . تارغاق چىشىنىڭ ئارقىسىدىكى تەكشىلىكتىمۇ يەتتە قۇر ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىلىق سىزىقچىلار بار ئىكەن ، بىراق سىزىقچىلار « Z » شەكلىدە تىزىلىپ ماڭىدۇ ، چېكىلگەن نۇسخىلىرى ئوڭ يۇزىنىڭكىدەك نەپس ئەمەس ئىكەن (Pl. 9:1b گە قارالسۇن) .

بۇ چوڭ تارغاقنىڭ چىشلىرى تۆكۈلۈپ كېتىپتۇ ، سىڭىر ئۇستىدە ئاران بىر تال چىشلا قاپتۇ .

Pl. 9:6 دا كۆرسىتىلگەن كىچىك تارغاق تېخىمۇ ئاددىي ، ئۇنىڭ قىسقا چىشلىرىلا بولۇپ ، چىشىنىڭ يۇقىرى بۆلىكىگە خالىغانچە چېكىپ ئازراق ئۇششاق سىزىقلار چىقىرىپ قويۇلغان .

تارغاقنىڭ جەسەت ساندۇقىغا سېلىنىشى ، ئۇنى پەرداز بۇيۇمى ئورنىدا كۆرگەنلىك ياكى ئۆلگۈچىنىڭ زىننەت بۇيۇمى قىلىش بولماسـتىن ، بەلكى ئۇنىڭ تىلتۇمارلىق رولىمۇ باردەك قىلىدۇ . نۇرغۇن چىشى بولمىغان تارغاق ئەينى زامانلاردا سېھىرگەرلىك ۋە مۇداپىئەلىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە ، دەپ قارالغان . مەسىلەن ، قولىمىزدىكى چوڭ تارغاقنىڭ يۇزىدىكى بۇنداق ئالاھىدىلىكلەر ئېھتىمال قىزىل رەڭدە سىرلانغان نۇرغۇنلىغان ئۇچ بۇلۇڭ نەقىشلىرى بىلەن كۈچەيتىلگەن بولۇشى مۇمكىن . خانا رىدھ (Hanna Rydh) تارغاقنىڭ بۇنداق خۇسۇسىيىتىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى (رىدھ ، 1929 ـ يىل ، 105 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قەسىم ، 113 ـ بەت) ، ئۇ يەنە كىشىلەرنى دىققەت قىلىشقا ئاگاھلاندۇرۇپ ، مالاككادا ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىدە بېزەلگەن نۇسخىلىق تارغاق بار ، ئايالالار بۇنداق تارغاقلارنى تاقۇبلىپ بەزىبىر كېسەللەردىن مۇداپىئەلىنىدۇ ، دېگەن (14 ـ رەسىم) .

يا ئوقى

خۇددى ئوقۇرمەنلىرىمىز ماقالىمىزنىڭ ئالدىنقى بۆلىكىدە بىلگىنىگە ئوخشاش ، كۆپىنچە جەسەت ساندۇقلىرىغا ياغاچتىن ياسالغان يا ئوقىدىن بىر تال ياكى كۆپ ساندا سېلىپ قويۇلغان . يەر يۈزىدىن مۇنداق نەرسىلەرنى بىزمۇ كۆپلەپ تاپقانىدۇق . ئۇنىڭ ئومۇمىي سانى 60 تال . ئۇلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى 77 ـــ 78 سانتىمېتىر بولۇپ ، تەكشى ئەمەس . ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئىككى بوغۇم پەي بولىدۇ ، بىر بوغۇمى قۇيرۇق قىسمىدا ، يەنە بىر بوغۇمى ئوتتۇرىسىنىڭ ئاخىرىغىراق كېلىدىغان جايدا ، مەسىلەن ، رەسىملەر 14—Pl. 7:11 دىكىگە ئوخشاش . قىسقا پەيلەرنىڭ بېغىشى قىزىل يىپ ياكى قوڭۇر يۇڭ يىپ بىلەن يا ئوقىنىڭ ياغىچىغا چىڭ تېڭىپ قويۇلغان . پەيلەرنىڭ تىزىلىش شەكلى يا ئوقلىرىنى ئەمەلىيەتتە ئىشلەتكىلى بولمايدىغان قىلىپ قويغان ، بەلكى ئۇلار يانىڭ كىرىچى بار يەردىكى قىنغا كىرگۈزۈلمىگەن ، شۇنىڭغا قاراپ بىز ئىنتايىن ئاساسلىق ھالدا شۇنداق تونۇشقا كېلەلەيمىزكى ، ئۇلار ئەمەلىيەتتە ئېتىشقا ئىشلىتىلىپ باقمىغان ، بەلكى ئۇلار پەقەت ئۆلگۈچىنىڭ باقي ئالەمدە ئوۋ ئوۋلىشى ئۈچۈن ھازىرلاپ قويۇلغان سىمۋول خاراكتېرىدىكى يا ئوقىدىن ئىبارەت . بىرقانچە تال يا ئوقى ئىنتايىن ئەگرى ـ بۈگرى ئىكەن ، مەسىلەن ، 5. E. 3 (Pl. 7:11 گە قارالسۇن) ۋە 5:46 ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنى ئوۋغا ئىشلىتىش تامامەن مۇمكىن ئەمەس .

بىرمۇنچە يا ئوقىغا توغرىسىغا تىزىلغان ئۇچ بۇلۇڭ نەقىش ئويۇلغان ، ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىنىڭ ئىچى قىزىل رەڭدە بويالغان ، گۈل نۇسخىلىرى سىزىق ـ لېنتا شەكلىدە قاتار چىقىرىلغان ، ھەربىر سىزىقچە ئىككى گۇرۇپپا يۇقىرىغا قاراپ تىزىلغان ئۇچ بۇلۇڭ شەكىلدىن ئىبارەت . بۇ سـ

زىق ـ لېنتىلارنىڭ نۇرغۇنى كىشىگە « Z » شەكىللىك سىزىقچىدەك تەسىر قالدۇرىدۇ ، 4 ـــ 5 كىچە بولغان نۇسخا بىر گۇرۇپپا بولغان (رەسىم 14:1, 2,9,10 گە قارا ڭ) . ئوخشاش بىر گۇرۇپپا يا ئوقى ئىچىدىكى ھەربىر تال يا ئوقنىڭ بېزەك گۈلنىڭ سانى ئوخشاش . تۆت تال بېزەك سىزىقى بارلىرى ، بەش تال بېزەك سىزىقى بارلىرىغا قارىغاندا كۆپرەك . بەزى يا ئوقلىرىنىڭ توغرا يۆنىلىشلىك گۈل نۇسخىلىرى ئارىلىقىدا ئىككى قۇر (ئايرىملىرىدا ئۇچ قۇر) دىن ئۇزۇنسىغا يوللۇق ياكى يانتۇ يوللۇق ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بولىدۇ (رەسىم 14:1,2,10 گە قارا ڭ) . بۇنداق نۇسخىلار بىرئاز كەڭ ھەم ئۆلچەمسىزدەك بولىدۇ . بۇنداق ئۇششاق ئويما نەقشىلەر ئاشۇنداق سىمۇول خاراكتېرلىك يا ئوقلىرىغا كەينى ـ كەينىدىن چۈشۈرۈلگەن ، بۇ ھال كىشىلەرنى ئۇلارنى مەلۇم بىر تۇرلۇك سىمۇۋولۇققا ئىگە ، ئۇ شۇنداقلا ئۆلگۈچىلەر ئۈچۈن مەلۇم قىممەتكە ئىگە بولسا كېرەك ، دېيىشكە مەجبۇرلايدۇ . بۇنداق ھادىسىلەرنى تۇغۇت ، ئۆلۈم ـ يېتىم ، نەزىر ـ چىراغلاردىكى مەلۇم نەرسىلەر بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە بولۇشى مۇمكىن ، دەپ چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنۇش ئەلۋەتتە خېلىلا ئېزىقتۇرۇش كۈچىگە ئىگە . بەزى مۇتەخەسسىسلەر ـــ ئېيتايلۇق خانا رىدھ ئا-شۇنداق كۆز قاراشتا بولىدۇ (رىدھ ، 1929 ـ يىل) ، ئۇلار بۇ نەقىش ـ نۇسخىلارنى ئاخىرەتلىك بۇيۇملارغا چېكىش ـــ ئۆلگۈچىلەرنىڭ باقىي ئا-لەمدىكى مەنپەئەتى ئۈچۈندۇر ، قىزىل رەڭ بۇنداق سېھىرگەرلىكنىڭ كۈ-چىنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ ، دەپ قارايدۇ . بىز بىرەر ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نەقشىنىڭ چوقۇم پەرزەنت كۆرۈشنى تەلەپ قىلىش ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ كېتەلمىسەكمۇ ، لېكىن خۇددى مۇتلەق كۆپ سانلىق ئىپتىدائىي سەنئەت بۇيۇملىرىدا كۆرۈنىدىغان بېزەك نۇسخىلىرىغا ئوخ-شاش ، ئۇلاردا مەلۇم سىمۇوللۇققا ئىگە مەنانىڭ بولىدىغانلىقى تەبىئىي . بىزنىڭ يىغۇبلىنغان بۇيۇملىرىمىزدىكى ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نەقشىلەر ئىنتايىن كىچىك بولغانلىقى ئۈچۈن ، بىرقەدەر كۆزگە كۆرۈنەرلىك بولۇش مەقسىتىدە سانىنى ئاۋۇتۇش كېرەك بولغان ، شۇنىڭغا ئىشىنىمىزكى ، ئۇز-لۇكسىز كۆرۈنىدىغان ئاشۇنداق توغرىسىغا قاتار تىزىۋېتىدىغان ياكى سە-

زىق ـ لېنتا شەكلىدە تىزىۋېتىدىغان ئۇسۇللارنىڭ كەلسە ـ كەلمەس خالـ-غانچە ئويۇپ قويۇلۇشى ئانچە مۇمكىن ئەمەس ، ئۇلار بېزەش مەقسىتى ئۇ-چۈن خىزمەت قىلىشى كېرەك ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەقىقىي مەنىسى نېمە ؟ بۇ ھەقتە كەسكىن ھۆكۈم قىلىش ناھايىتى تەس .

بۇنداق تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نەقشىلەر-نىڭ مەيلى ئۇلارنى ھەرە چىشىدەك كەمتۈك ئىكەن دەيدىغان ياكى باشقا قانداقتۇر بىر نەقىش ئىكەن ، دەيدىغان مۇھاكىمىلىرىمىزنى تۇگىتىشتىن ئاۋۋال ، بەزىبىر مىسالىلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇھاكىمە قىلىشقا ئەرزىيدۇ (Pl. V, Pl. VI) .

ئىپتىدائىي مەدەنىيەتلەرنىڭ ھەممىسىدە ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نەقشىنى بېزەك نۇسخىسى قىلىدۇ ، زامان ۋە ماكان جەھەتتە بىزنىڭ ھا-زىرقى ئەھۋالىمىزغا ئەڭ يېقىن كېلىدىغان ، ھەم كىشىلەرگە ئەڭ تو-نۇشلۇق بولغان مىسال خەنزۇلار رايونى بىلەن موڭغۇللار رايونى چېگ-رىداش جايدىكى ئوردوسنىڭ ئوتتۇرا قىسمى ۋە سىبىرىيىنىڭ ئوتتۇرا ، جەنۇبىي قىسمىدىكى مىنوسىنسكى رايونىنىڭ برونزا مەدەنىيىتىدىن ئە-ھارەت . بەزى مىسالىلاردا ، ماھىيەتتە قويۇق ئالاقىسى بولغان ئاشۇ مەدەنـ-يەتلەر ھەققىدە دەۋرشۇناسلىق جەھەتتىكى چۈشەنچىمىز كىشىلەرنىڭ بىزدىن كۈتكىنىدەك ئۇنچىمۇ ياخشى ئەمەس ، بىراق شۇنىسى روشەنكى ، ئۇلارنىڭ دەۋرى لوپنۇر رايونىدىكى قەبرىلەردىن بالدۇر ، بەلكى شۇ دەۋردىن كېيىنكى چاغلارغىچە داۋاملاشقان بولۇشى مۇمكىن . تۆۋەنـ-دىكى نەشر بۇيۇملىرىدا تونۇشتۇرۇلغان ئوردوس برونزا قوراللىرىدا خۇددى بىز تاپقان ئاشۇ ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك جۇلا يوللۇق بۇيۇملار-دىكىگە ئوخشايدىغان ھەرە چىشى شەكىللىك بېزەكلەرنى ئۇچرىتىمىز . بۇ برونزا قوراللارنىڭ فوتو سۈرەتلىرىنى ئاندېرسن 1932 ـ يىل ، Pl. V:2; Salmony, Pl. 38:8; » ئىچكى موڭغۇل ۋە سەددىچىن را-يونى « (Inner Mongolia and the Region of the Great Wall) Pl. V:8 دا ئۇچرىتىمىز . ئۇلارنىڭ ھەممىسى برونزا پىچاق . ئالا-ھىدە ئەھمىيەتلىكى بىر تال برونزا تۇرۇببا بولۇپ ، ئۇنىڭ فوتو سۈرىتى

« ئىچكى موڭغۇل ۋە سەددىچىن رايونى » دىكى Pl. XI:2 دە كۆرۈنىدۇ ، كىتابىمىزنىڭ 15 ـ رەسىمدىكىسى ـــ ئاشۇ رەسىمنىڭ كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى ، ئۇنىڭ ھېچقىق قۇلۇلسى ۋە ئۇچ بۇلۇڭ جۇلا يوللۇق ئىككى خىل ببزەك نۇسخىسى بولغانلىقى ، يەنى ئىككى خىل بولسىمۇ ، بىراق ئۇخشاشلا پەرزەنت كۆرۈشنى تىلەيدىغان نۇسخا بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ قىممىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ تۇرىدۇ (15 ـ رەسىم) .

ستوكخولم يىراق شەرق مۇزېيىدا ئېلان قىلىنمىغان ئوردوس پەچىقىدىن بىرنەچچە قۇر كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك ھاسىل بولغان جۇلا يوللار چېلىقىدۇ ، ئۇ ياكى ئەگرى چىشلىق نۇسخا ، دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، بۇنداق نۇسخىلار ئادەتتە كۆرگۈلەرنىڭ گىرۇھكىلىرىدە كۆپ ئۇچرايدۇ (مەسىلەن ، سىرېن [Siren] ، 1930 ـ يىل ، 2 ـ توم ، 68 ـــ Pl 66) لېكىن بۇ نۇسخىلارنىڭ بىز تاپقان توغرىسىغا تىزىلغان ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نۇسخىلار بىلەن ئورتاق مەنىسى بار ياكى يوقلۇقىنى مۇئەييەنلەشتۈرەلمەيمىز .

سىپتا ياسالغان ئوقيا ئوقىنىڭ ياغىچى 5:112 نىڭ ببزەكلىرىدە ئازراق پەرقلەر بار (14:5 رەسىمگە قارالسۇن) . ئۇنىڭ ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىرى بىر قۇردىن تىزىلغان ، ئوق ئۇچى بىر يۆنىلىشكە قارىتىلغان ، جەمئىي تۆت گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن ، ھەربىر گۇرۇپپىدا بەش قۇر بار .

سىمۇول خاراكتېرلىك ئاشۇ ئوقيالاردىن باشقا ، يەنە بەزى ھەقىقىي ئوقيالارمۇ بار . 5.D:3 ـــ قومۇشتا ياسالغان ئوقيانىڭ سۇنۇقى بولۇپ ، قۇيرۇق قىسمىدا ئۇچ تال پەي بار . بۇ تېپتىكى ئوقيالار دۇنيا خۇالسۇ تەرەپلەردىكى خەن سۇلالىسىگە خاس خاراكتېرلىك دائىم ئۇچرايدۇ (ستەين ، 1921 ـ يىل ، T.XV.a.Xi.001,Pl.LIII) ، 1931 ـ يىلى ئېجىندا مەنمۇ ئازراق تاپقان ، لېكىن ھازىرغىچە ئېلان قىلىنمىدى .

5:113—114 (Pl.7:10 گە قارالسۇن) ـــ ئوقيا ئوقىنىڭ ئىككى تال توم غولى ، ئۇنىڭ قۇيرۇق قىسمىدا كىرىچ ئۇستىگە كەلتۈرۈلگەن ئويمان ئوقۇرى روشەن بىلىنىپ تۇرىدۇ ، Pl.12:9 ۋە 12 دا كۆرسىتىلگەن ئوق ئۇچىنىڭ ئويمان يېرىگە سانجىشقا ئوڭاي بولسۇن دەپ ئۇنىڭ يەنە بىر بېشى ئۇچلۇپتىلگەن ، ئىككى ئوقيا ياغىچى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 65.5 ۋە 63.5 سانتىمېتىر ئىكەن ، ئالدىدا كۆرسىتىلگەن ئوقيا ياغاچلىرىنىڭ ھاسىل قىلىنغان بىر نۇسخا بار (تىرېۋېر [Trever]Pl. 19:3) ، بۇ توقۇلما شەكىل ـ شۇبھەسىزكى جۇڭگونىڭ يىپەك مېلى ، ۋەھالەنكى ئۇنىڭغا ئادەتتىكىدىن تاشقىرى ھالدا « ياۋايى » لىقنى لايىھىلەپ قويغان .

جۇڭگونىڭ خەن دەۋرىدىكى بەزى مىس كۆرگۈلىرىدە بىر ياكى بىرنەچچە قۇر كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ شەكىلدىن ھاسىل بولغان جۇلا يوللار چېلىقىدۇ ، ئۇ ياكى ئەگرى چىشلىق نۇسخا ، دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، بۇنداق نۇسخىلار ئادەتتە كۆرگۈلەرنىڭ گىرۇھكىلىرىدە كۆپ ئۇچرايدۇ (مەسىلەن ، سىرېن [Siren] ، 1930 ـ يىل ، 2 ـ توم ، 68 ـــ Pl 66) لېكىن بۇ نۇسخىلارنىڭ بىز تاپقان توغرىسىغا تىزىلغان ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نۇسخىلار بىلەن ئورتاق مەنىسى بار ياكى يوقلۇقىنى مۇئەييەنلەشتۈرەلمەيمىز .

سىپتا ياسالغان ئوقيا ئوقىنىڭ ياغىچى 5:112 نىڭ ببزەكلىرىدە ئازراق پەرقلەر بار (14:5 رەسىمگە قارالسۇن) . ئۇنىڭ ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىرى بىر قۇردىن تىزىلغان ، ئوق ئۇچى بىر يۆنىلىشكە قارىتىلغان ، جەمئىي تۆت گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن ، ھەربىر گۇرۇپپىدا بەش قۇر بار .

سىمۇول خاراكتېرلىك ئاشۇ ئوقيالاردىن باشقا ، يەنە بەزى ھەقىقىي ئوقيالارمۇ بار . 5.D:3 ـــ قومۇشتا ياسالغان ئوقيانىڭ سۇنۇقى بولۇپ ، قۇيرۇق قىسمىدا ئۇچ تال پەي بار . بۇ تېپتىكى ئوقيالار دۇنيا خۇالسۇ تەرەپلەردىكى خەن سۇلالىسىگە خاس خاراكتېرلىك دائىم ئۇچرايدۇ (ستەين ، 1921 ـ يىل ، T.XV.a.Xi.001,Pl.LIII) ، 1931 ـ يىلى ئېجىندا مەنمۇ ئازراق تاپقان ، لېكىن ھازىرغىچە ئېلان قىلىنمىدى .

5:113—114 (Pl.7:10 گە قارالسۇن) ـــ ئوقيا ئوقىنىڭ ئىككى تال توم غولى ، ئۇنىڭ قۇيرۇق قىسمىدا كىرىچ ئۇستىگە كەلتۈرۈلگەن ئويمان ئوقۇرى روشەن بىلىنىپ تۇرىدۇ ، Pl.12:9 ۋە 12 دا كۆرسىتىلگەن ئوق ئۇچىنىڭ ئويمان يېرىگە سانجىشقا ئوڭاي بولسۇن دەپ ئۇنىڭ يەنە بىر بېشى ئۇچلۇپتىلگەن ، ئىككى ئوقيا ياغىچى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 65.5 ۋە 63.5 سانتىمېتىر ئىكەن ، ئالدىدا كۆرسىتىلگەن ئوقيا ياغاچلىرى

ردىن توم . ئۇنىڭدا بۇرۇن پەي بولغان بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن بۇنى ئىسپاتلىغۇدەك ھېچقانداق ئىز قالمىغان . يۇقىرىدا قىلغان مۇھاكىمىمىزگە باغلاشتۇرساق ، ئاشۇ ھەقىقىي ئوقيالاردا نەقىش ـ نۇسخىلارنىڭ بولماسلىقىدەك ئالاھىدىلىكىنىڭ ئىنتايىن ھالقىلىق ئىكەنلىكى روشەن . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تۆۋەندە سۆزلىنىدىغان ئوقيا 6.B:11 دىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ .

ئوقيا ئوق ئۇچى

دۆڭلۇكنىڭ شەرقىي قاپتىلىدىكى كىچىككىنە بىر پارچە تۆز يەردىن ، تۆت دانە تاش ئوق ئۇچى تاپقانىدۇق . ئۇنىڭ ئىككىسى يېشىل سىلىكون دىئوكسىددىن ، بىرى قوڭۇر مۇڭگۈز تاشتىن ، بىرى تاختا جىنستىن ياسالغانىكەن . ئالدىنقى ئۇچ دانىسىنى Pl.12:4—6 دىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . ئۇلار تال يوپۇرمىقى شەكلىدە بولۇپ ، ئۇچى گال ، ياسلىشى ئىنتايىن قوپال ئىكەن . ئۇلاردىن بىرى ئازراق سىلىقلانغان . تېپىدىن قارىغاندا ، يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ بولۇشى كېرەك ، بىراق ئۇلارنىڭ ئازراق سىلىقلىنىشىدەك ئالاھىدىلىكىگە قاراپ ،لوپنۇر چۆللىكىدە تېپىلغان باشقا تاش ئوق ئۇچىغا سېلىشتۇرۇپ (Pl.4:12—13 گە ۋە ستەين ، 1921 ـ يىلى ، Pl.XXX ؛ 1928 ـ يىل ، Pl.XXII لەرگە قارالسۇن) ، ئۇلار تېخىمۇ بالدۇر بولغان ھەقىقىي تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ بولۇشى تېخىمۇ مۇمكىن ، دەپ قارايمىز .

Pl.12:3 ـــ تاختا جىنستىن ياسالغان ئوق ئۇچى بولۇپ ، ھەممە يېرى بىلەپ سىلىقلانغان ، ھەرقايسى جەھەتلەردىن قارىغاندا ئىچكى ئاسىيا رايونىنىڭ تاش ئوق ئۇچىغا مەنسۇپ ئەمەستەك قىلىدۇ .

دۆڭلۇكنىڭ ئوخشاش بىر بۆلۈكىدىن Pl.12:9 دا كۆرسىتىلگەن سۆڭەكتە ياسالغان ئۇچلۇق بۇيۇمدىن بىرنى تېپىۋالغانىدۇق . ئۇنىڭ شەكلى ناھايىتى ئۆلچەملىك ، روشەن ھالدا دۇم ئىلمىكى بار ، ئالتە ئۇلۇغان ئىز بار ، ئويغان ئىزدىكى رەت يۆنىلىشى V خېتى شەكلىنىڭ قۇيرۇق قىسمى بىلەن بىردەك .

Pl.12:12 ـ يەنە بىر سۆڭەك نەيچىدە ياسالغان ئۇچلۇق بۇيۇم بولۇپ ، ئۇنىڭ تەكتىنى بويلاپ يەتتە ئويۇش سىزىقى بار ، شەكلى دىنامىت دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىدىكى سىكفىيىلكىلەر قەبرىسىدىن تېپىلغان ئۇچلۇق سۆڭەك بۇيۇمغا ئوخشاپ كېتىدۇ (مىنس [Minns] ، رەسىم 82:1 گە قارالسۇن) . ئەلۋەتتە ، سۆڭەكتىن ياسالغان بۇنداق ئۇچلۇق بۇيۇملارنىڭ شەكلى خېلىلا ئاددىي ، شۇنداقلا ھېچقانداق پىكىر ـ تەپەككۇرنىمۇ قوزغىتالمايدۇ .

دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان بىر نۇقتا شۇكى ـــ بۇ يەردىن مېتالدىن ياسالغان ئۇچلۇق بۇيۇم بايقالمىدى ، 5:24—25 ـ نومۇرۇق سۆنۈق مېتالنى نېمىگە ئىشلەتكىلى بولىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرگىلى بولمايدۇ . ئانچىمۇ ئەھمىيىتى بولمىغان بىرنەچچە برونزا پارچىلىرى ۋە بىر بالىنىڭ بىلەزۈكى بايقالدى . ئۆردەك بۇ يەرگە تۇنجى قېتىم سەپەر قىلغاندىن كېيىنكى خاس بايلىق تېپىش ئۇچۇن بولغان ئىككى قېتىملىق سەپەر ، يەنى مېتال بۇيۇملارنى تېپىش مەقسەت قىلىنغان بايلىق تاپقۇچىلارنىڭ قىلمىشلىرى ، بەلكىم بۇ ھادىسىلەرنى قىسمەن بولسىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلىشى مۇمكىن ، ئۇلار بىر قىسىم ئاشۇنداق بۇيۇملارنى تاپقاندىن كېيىن ، ئۆزلىرىنىڭ خېرىدارى ـــ چارقىلىق ئامبىلغا ئاپىرىپ بەرگەن بولۇشى تامامەن مۇمكىن ، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى يىغىپ ساقلاش ھەۋىسى ، ئۆردەك ئاشۇ يەرنى تاپقاندىن كېيىن باشلانغان . ئۆردەك ھېچقانداق بىر ئالاھىدىرەك بىر نەرسە تاپقانلىقىنى ئەسلىيەلمىدى ، بۇ ھال ئۇلارنىڭ چوڭراق بۇيۇملارنى تاپالمىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ . مۇشۇ بابتىن كېيىنكى قىسمىغا قارىسىڭىز بولىدۇ .

يەنە بىر جەھەتتىن ، بىرقەدەر قىممەتلىك مېتال بۇيۇم بايقالمىغانلىدىن ئىبارەت بۇ ھادىسە ، قەبرە ئىگىلىرىنىڭ تېخىچە ئىپتىدائىي مەدەنىيەت شارائىتىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ .

كىچىك سېۋەت ۋە باشقا قاچىلار

Pl.14:1,2,4,5 ۋە Pl.12:13,Pl.13—1 لاردا كۆرسىتىلگەن قوغۇن ـ

قاپاق شەكلىدىكى سېۋەت قەبرىگە بىللە قويۇلغان بۇيۇملارنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ شەكىللەنگەندەك قىلىدۇ . ئۇلاردىن ئۇچى جەسەت ساندۇقىدىن تېپىلغان ، قالغان 12 سى چوقۇم چېقىلىپ كەتكەن جەسەت ساندۇقىدىن تېپىلغان . سۆبەن ھېدىن قەبرىلەردىن ئاشۇلارغا ئوخشاپ قالدىغان كىچىك سېۋەتتىن ئىككىنى تاپقان . ستەين ــ ئاشۇنداق چىرايلىق بۇيۇمنى مەتبۇئاتتا تۇنجى بولۇپ نامايان قىلغان كىشى ، ئۇ ئۇچ قەبرىدىن تېپىلغان ئەۋرىشكىدىن بەشنى كۆرسەتكەن . ستەيننىڭ كىچىك سېۋېتىدە بېزەكلەر ئازراقتەك قىلىدۇ ، بەلكىم بۇ سېۋەتلەر بىز تاپقان سېۋەتلەرگە قارىغاندا بەكرەك بۇزۇلۇپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن (17 ــ رەسىم) .

ئەڭ باشتا مەن بۇ كىچىك سېۋەتلەر قاتتىق « يانتاق » تا توقۇلغان بولسا كېرەك ، دەپ ئويلىغان ، ئوتتۇرا ئاسىيا يايلاقلىرى ۋە قۇملۇقلاردا بۇنداق ئۆسۈملۈك ناھايىتى كۆپ ، ئۇنىڭ موڭغۇلچە نامى Tsaghan derisun ، لاتىنچە نامى Lasiagrostis splendens : مېنىڭ پەرىزىمىڭ قىسمەن توغرىلىقىلا ئىسپاتلاندى . JH . لېۋىڭ ئەپەندىنىڭ مىكروسكوپتا تەكشۈرۈش نەتىجىسىگە قارىغاندا ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئۆرۈشكە ئىشلىتىلگىنى جۇپ پەللىك ئۆسۈملۈكلەرنىڭ غولى ، ئارقىغا ئىشلىتىلگىنى ئوت ــ ساماندا ۋە ئۆسۈملۈكلەر غولىدىن سويۇۋېلىنغان تالالار ئىكەن . 6 : 36 ــ نومۇرلۇق كىچىك سېۋەتكە ئەمەن ئۇرۇقنىڭ تەۋەسىدىكى ئۆسۈملۈكلەر غولىنىڭ تالاسى ئىشلىتىلگەن . بۇنداق تەكشۈرۈپ بېكىتىش ، بەلكىم باشقا بارلىق كىچىك سېۋەتلەرگە مۇۋاپىق كېلىشى مۇمكىن .

كىچىك سېۋەتلەر تۆۋەندىكىچە ئۇسۇللار بىلەن توقۇلغان : بەش تالدىن 12 تالغىچە بولغان ، ئىككى گۇرۇپپا ئۆرۈش ئوتى ئورتوگونال ئۇسۇل بىلەن بىر قىلىپ مۇقىملاشتۇرۇلىدۇ (Pl. 13:1b ۋە 14 : 5b گە قارىڭ) . بەزىدە باشلىنىشىغا ئىشلەتكەن ئىككى گۇرۇپپا ئۇتنىڭ سانى ئوخشاش بولمايدۇ ، مەسىلەن ، Pl. 13:1 . دەسلەپىدە ئىككى گۇرۇپپا ئۆرۈش ئوتنىڭ سانى ئايرىم ــ ئايرىم ھالدا 8 ۋە 11 بولغان ، ــ

146 : 5 نومۇرلۇق سېۋەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئۆرۈش ئوتنىڭ سانى 11 ۋە 12 بولغان . بۇ ئىككى گۇرۇپپا ئۆرۈش ئوتى ئارىلىقىدا قالدۇرۇلغان بوشلۇق رادىئاتسىيە ھالىتىدە تىزىلغان ئارقاق ئوت بىلەن تولدۇرۇلغان ، شۇنىڭغا ئەگىشىپلا دىئامېتىرى بارا ــ بارا يوغىناشقا باشلىغان ، يېڭى ئۆرۈش ئوتى داۋاملىق تولۇقلاپ كىرگۈزۈلۈپ تۇرغان (17 ــ رەسىمگە قارالسۇن) . ئەڭ زور كەڭلىككە ئېرىشىشتىن بۇرۇن ، ئادەتتە بىر يولدا ئۆچ ئۆرۈم تالا بىلەن توقۇلۇپ جۇلا يوللۇق گىرۇھ بېزىكى چىقىرىلىپ بارغان ، سېۋەتنىڭ ئاغزىدا يەنە بىر ئاشۇنداق گىرۇھ بېزىكى بولغان . سېۋەت قورسىقىنىڭ باشقا قىسىملىرى ئىنتايىن زىچ ھالدا يۆگەپ باغلاپ ماڭىدىغان ئۇسۇل بىلەن توقۇلغان . مۇشۇ يەردە تېپىلغان كىچىك سېۋەتلەرنىڭ ھەممىسىدە بېزەش خاراكتېرلىك نۇسخىلار بار (ئۇلاردىن بەزىلىرى بەك ئۆپراپ كەتكەچكە ، گۇللۇك نۇسخىلىرى يوقاپ كېتەي دەپ قالغان) ، نۇسخىلار ئىچىدە تۆز يوللۇق نۇسخا ، ئۇچ بۇلۇڭلۇق نۇسخا ، پەلەمپەي نۇسخا ياكى يانتۇ سىزىقلىق نۇسخىلار بار ، ھەربىر نۇسخىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئانچە ــ مۇنچە ئۆزگىرىشلىرى بولسىمۇ ، لېكىن ئومۇمىي جەھەتتىن ، يۇقىرىقى بىرنەچچە خىل گېئومېتىرىك نەقىشلەردىن چەتنەپ كەتمەيدۇ .

5:70 ــ نومۇرلۇق سېۋەتتە ئاشۇ كىچىك سېۋەتلەرنىڭ بېزەش ئۇسۇللىرى كۆرسىتىلگەن : بېزەككە ئىشلىتىلگەن ئوت غولى ئارقاق ئوتنىڭ غولى ئۇستىگە چېتىلغان . بۇ سېۋەتنىڭ تېشى ئۇزۇن مۇددەت ئىشلەتكەنلىك تۆپەيلىدىن بەك ئۆپرىغان ، دەماللىقا قارىماققا بېزەلمىگەنىدەك كۆرۈنىدۇ . لېكىن ، ئىنچىكىلەپ تەكشۈرگەندىن كېيىن ، ئۆرۈش ئوتى ئارىلىقىدىكى ئويماندىن بەزى « نورمىدىن تاشقىرى » ئوت غوللىرىنى بايقىدۇق . ئاشۇلار دەل شۇ ئۆپراپ كەتكەن بېزەكلىك نۇسخىلارنىڭ قالدۇقلىرى . سەۋرچانلىق بىلەن مۇھاكىمە قىلغاندىن كېيىن ، نەقىش نۇسخىلىرىنى بارا ــ بارا ئېنىق تونۇپ يەتتۇق ، ئۇلار قىيپاش يۆنىلىشلىك « Z » شەكىللىك جۇلا يوللۇق نۇسخا بولۇپ ، ئاشۇ تېپتىكى سېۋەتلەرنىڭ كۆپ سانلىقىنىڭ نۇسخىلىرىغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، بۇ سېۋ-

ۇەتـلەرنىڭ نەقىشلىرى پەقەت بىرلا يەردە باشقا كىچىك سېۋەتلەرگە ئوخشىمايدۇ ، يەنى سېۋەت ئاغزىدىن ئۇچ بوغۇم جۇلالىق نۇسخىدا توقۇلغان ، جۇلا يوللار ئوتتۇرىسىدىكى ھېلىقى 3.5 سانتىمېتىر كەڭلىكنىڭ ئىچكى تەرىپىگىچە ئۆرۈم شەكلىدە توقۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ، ئىككى تۇتام ئۆرۈش ئوتتىدىن ئېشىپ بېرىپ يەنە بىر قىسىم ئۆلچەمسىز ھىلال ئاي شەكىللىك نەقىشلەر توقۇلغان .

نەقىش بېزەكلىرى ئوت ـ چۆپ غوللىرىدىن توقۇپ چىقىرىلغان . ئوت غولىنىڭ پارقىراق تەرىپىنى سىرتىغا قارىتىپ توقىغان ، شۇنداق قىلغاندا كىشىنى شادلاندۇرىدىغان ئەكسى پەرق ئۇنۇمى ھاسىل بولىدۇ .

روشەنكى ، ئاشۇ تېپتىكى بېزەك نۇسخىلىرى ئىنتايىن چەكلىك بىر جاي تەۋەسى بىلەنلا چەكلەنگەن . كىروران ئەتراپىغا كەلگەندە ، نەقىش نۇسخىلىرى ئۆزگىرىپ كەتكەن . شۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ، نەقىش نۇسخىلىرىنىڭ بەلگە مەنسىگە ئىگە ئىكەنلىك ئىمكانىيىتى ناھايىتى كۆچىيىدۇ ، لېكىن ئۇلارنى چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنۇش ـــ پەقەت پەرەز-دىنلا ئىبارەت . بىز بەلۋاغ Pl.13:4 دىن ئوخشاپ كېتىدىغان Z شەكىلىك نەقىش نۇسخىلىرىنى كۆردۇق .

بۇنداق كىچىك سېۋەتلەرنى توقۇش ئۇچۇن خېلىلا ماھارەت كېتىدۇ ، شۇنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى ، كىروراللىقلار بۇ تېخنىكىنى ناھايىتى ياخشى ئىگىلىگەن . ئۇلارنىڭ شەكىل بىلەن سېلىشتۇرمىدا ئىگىلىگەن ماھارىتى ئاپىرىن ئوقۇشقا ئەرزىيدۇ ، ئۇلارنى مۇشۇ يەردىن تېپىلغان بارلىق ياغاچ قوزۇق ، تۇۇرۇكلەرگە ئويۇلغان نەقىش نۇسخىلار بىلەن سېلىشتۇرۇشقا بولىدۇ . ساپ تېخنىكا جەھەتتىن ئېيتقاندا ، بۇ كىچىك سېۋەتلەرنىڭ توقۇلۇش سەۋىيىسى شىمالىي ئامېرىكىدىكى يەرلىك ئاھالىلەر توقىغان كىچىك سېۋەتنىڭ سەۋىيىسىدىن قېلىشمايدۇ .

لوپنۇر رايونىدىن تېپىلغان كىچىك سېۋەتلەر ـــ تېپىك دەسلەپكى مەزگىل ئاھالىلىرىنىڭ كۇندىلىك تۇرمۇش بۇيۇمى ، بىز ئۇلارنى دۆگىلۈكتىن تېپىلغان مۇمىيا بىلەن بىر مەزگىلگە مەنسۇپ ، دەپ ئې-

شەنچىلىك ئېيتالايمىز . مەن بىلىدىغان يەرلىك ئاھاللەر قەبرىسىدىن تېپىلمىغان بىردىنبىر كىچىك سېۋەت ستەين قازغان L.C.05 نومۇرلۇق قەبرىدىن تېپىلغان ، بۇ كىروراننىڭ ئەتراپىدىكى جۇڭگو قەبرىستانلىقىدىكى قەبرىلەرنىڭ بىرى .

5.1:1 ـ گىرۇپكىنى توقىغان بىردىنبىر كىچىك سېۋەت ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىدە خاس گىرۇھك يوق .

5.D:2 دە تۇتقۇچ ئىزى بولمىغانلىقى سىرتىدا ، باشقا بارلىق كىچىك سېۋەتلەردە يېپ بىلەن ئىشلەنگەن تۇتقۇچ بار . ئۇلاردىن تۆتى (5:70,140,141,146) دە داۋاملىق ھالدا يېپ تۇتقۇچ ساقلانغان ، ئۇ سېۋەت قورسقىنىڭ سىرتىغا ئوت بىلەن توقۇلغان قۇلاققا بېكىتىلگەن بىرنەچچە تال يېپنى بوغۇپ ھاسىل قىلىنغان (Pl.13:1a گە قارالا) . قالغان ئون كىچىك سېۋەتتە ئاق ياكى قوڭۇر يۇڭ يېپتا ئېشىپ يېسالغان يالاڭ تۇتقۇچ بولغان ، بۇ يېپلار ئاددىيلا قىلىپ سېۋەت ئاغزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى سېۋەت قورسىقىغا تېشىپ باغلانغان (Pl.14:4 گە قارالا) . تۇتقۇچنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۇ كىچىك سېۋەتلەرنىڭ ئاخىرەتلىك بۇيۇم قاتارىدىلا ئىشلىتىلگەن بولماستىن ، بەلكى ئوخشاشلا كىشىلەرنىڭ كۇندىلىك تۇرمۇش بۇيۇمى ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىدۇ .

جەسەت سانداقىدىن تېپىلغان كىچىك سېۋەتلەرنىڭ ئاغزى يەنىلا كىگىز بىلەن يېپىلغان ، ئىچىدە ئۆلگۈچى ئۇچۇن ھازىرلانغان يېمەكلىكلەرنىڭ قالدۇقلىرى بار ئىكەن . 5.F:1 ـ سېۋەتتە قۇرۇپ كەتكەن مادداللار بولغاندىن تاشقىرى ، يەنە ئازراق بۇغداي ۋە سۆك دانلىرى بار ئىكەن . HJ .لېۋلا ئەپەندى ئۇنى تەپسىلىي تۇردە خېمىيىلىك تەكشۈرۈپ سۆك بۇتقىسى ئىكەن ، دەپ ئىسپاتلىغان . 5.A:6 ـ سېۋەتتە ئازمىقدارىدا ئوخشاپ كېتىدىغان مادداللار بار ئىكەن . لېكىن ، زىرائەت دېنى يوق ئىكەن .

ئاشۇ كىچىك سېۋەتلەردىن باشقا ، 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا ئاران بىر دانىلا ئۆسۈملۈك غولىدا توقۇلغان بۇيۇم بار ئىكەن ، بۇ ـــ ئوت غولىدا توقۇلغان بۇيۇمنىڭ تۇپتۇز پارچىسى (Pl.14:3 گە قارالا).

ئۇ بەلكىم بىرەر غەلۋىر ، سېۋەت ياكى جۇڭگولۇقلار ھازىرغىچە جىگىموما دۇملەۋاتقان قاسقاننىڭ قالدۇقى بولسا كېرەك . 37:3—4 — ئوخشاپ كېتىدىغان ئىككى سۇنۇق پارچە ، قۇم دەريا‌سى دېلتىسىدىكى بىللە دەپنە قىلىنغان 2 ـ نومۇرلۇق قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان .

بۇ يەردىن ئاران بىر دانە ياغاچ قاچا تېپىلدى (Pl.12:15 گە قارالسۇن) ، شەكلى جامغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، ئۇنى پۈتۈن بىر پارچە ياغاچتىن ياسىغان ، ئۆز ۋاقتىدا بەلكىم ئۇنىڭ تۆت تۆشۈكىگە كىرگۈزۈلىدىغان تۇتقۇچتەك بىرنېمىسى بولغان بولۇشى مۇمكىن . شۇنداق بولغاندا بۇ چۆمۈچ (ياكى قوشۇق) دەك بىرنېمىگە ئايلانغان بولاتتى .

بۇ يەردىن ھېچقانچە ئەھمىيىتى يوق بىر پارچە ساپال قاچا سۇنۇقى تېپىلغانىدى ، رەڭگى قىزىل ، شۈبھىسىگە يېتىپ بارمايلا يوقۇلۇپ كەتكەن (Pl. VII, Pl. VIII) .

ئىشلىتىلىشى نامەلۇم بۇيۇملار

Pl.7:1—7 دېكىسى ئىشلىتىلىش ئورنى ياكى ئەھمىيىتى نامەلۇم بىرقىسىم غەلىتە بۇيۇملار ئىكەن . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ ئاددىي بىرى Pl.7:1 ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئىككى ئەۋرىشكە بار . ئۇلار ياپىلاق ھەم تۇز ياغاچ قوزۇقلار بولۇپ ، بىر بېشى ئىنچىكە ، شۇلاردىن بىرىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىدە زەيتۇن شەكىللىك بىر تۆشۈكى بار ، تۆشۈكىنىڭ چۆرىسىدە كۆيگەنلىك ئىزى بار ، ئۇنىڭدىن باشقا ئىككىسىنىڭ ئوخشاش جايىدا ئوتتا كۆيدۈرۈلگەن دۆڭ ئويمان بار .

Pl.7:6 نىڭ پىششىقلىنىشى بىرئاز سېپتا . ئۇنىڭ كەڭ بېشى تۇز تەكشى ، ئۇنىڭدا ئىككى قۇر گورىزونتال ئويمان بار ، ئۇنىڭ تۆۋىنىدە تىك تۆت بۆلۈڭ ئويمان بار . ياغاچ قوزۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا قوڭۇر يۇڭ يېپتا بوغۇلغان بىر تۇتام ئات يايلىسى بار . ئۇچى تەرەپتە كىچىك كىنە پەلەمپەي شەكىللىك قاپارتما بار . ياغاچ قوزۇقنىڭ ئەگرى ھالىتى ياغاچنىڭ ئەسلىدىكى تۇزۇلمىسىدىن بولسا كېرەك .

Pl.7:4 بىلەن Pl.7:6 لەردىمۇ ئوخشاشلا پېتىنقى نەقىش بار ئىكەن ، Pl.7:3 دىكى ئىككى قۇر ئويمان ياغاچ تۇۋرۇكنىڭ بېشىغىچە يېتىپ بارمىغان . Pl.7:2 نىڭ ئەھۋالىمۇ شۇنداق ، لېكىن ئۇنىڭدىكى تىك تۆت بۆلۈڭ ئويمانىنىڭ ئەتراپىدا بىرقىسىم ئۇششاق تۆشۈكلەر بار ، ئۇچىغا يېقىن جايىغا بىرنەچچە يۆگەم قوڭۇر رەڭ يۇڭ يېپ بوغۇلغان . Pl.7:5 نىڭ سۇنۇق بۆلىكىدە تىك تۆت بۆلۈڭ ئويمان يوق ، ئۇنىڭ ئورنىدا سەككىز قۇر توغرىسىغا ئويۇلغان ئىزلار بار ئىكەن . Pl.7:7 نىڭ سۇنۇق پارچىلىرى قېزىۋېلىنغان چاغدا ، ئۇنىڭ ئارقىسىدا قىزىل يۇڭ يېپ بىلەن بوغۇلغان بىرقەۋەت پەي بار ئىكەن . بېجىرىم ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۈزۈنلۇقى 53 سانتىمېتىردىن 63.5 سانتىمېتىرگىچە بولۇپ ، تەكشى ئەمەس .

5.Ca جەسەت ساندۇقىدىن چىققان ، ئاشۇلارغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر سۇنۇق نەرسە بار بولۇپ ، ئۇ نەرسىلەرنىڭ ئاخىرەتلىك بۇيۇم قىلىپ كۆمۈلگەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ .

پىششىقلىنىشى نەپىس بولغان ئاشۇ ياغاچ قوزۇق بىلەن بىرمۇنچە ئوخشاشلىقى بولغان بىردىنبىر بۇيۇم — سىبرىيە شامان دىنىنىڭ دۇمباق چالىدىغان چوكىسىدەك قىلىدۇ ، لېكىن بىز تاپقان ئەۋرىشكىلەر بەك ئۇزۇن ، شۇنداقلا بەك كۆپتەك قىلىدۇ . ۋەھالەنكى ، مەيلى قانداق بولمىسۇن ، ئۇلارنىڭ مەلۇم بىر خىل نەزىر ـ چىراغ مۇراسىملىرىدا ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەر ئىكەنلىكىدە مۇمكىنچىلىك ناھايىتى زور .

يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملاردا نېمىگە ئىشلىتىلىدىغانلىقى نامەلۇم يەنە باشقا بىر خىل بۇيۇم بار ، كىتابىمىزنىڭ ئالدىنقى بۆلىكىدە ئۇلارنى تىلغا ئېلىپ ئۆتكەنىدۇق . ئۇلار ئوخشاپ كېتىدىغان يېرىم ـ يېرىم ئىككى پارچە نەرسىدىن ھاسىل بولغان جىسىم ، تۇز يۈزى جۈپلەنگەن ھەمدە ئىككى بېشىنى يېپ بىلەن باغلاپ قويغان . ئۇنىڭ يۇقىرىقى بۆلىكى يېپ غالتىكىگە يېقىن ، لېكىن تۆۋەنكى قىسمىنىڭ ئۇچىغا ئات تۈۋىقى ياكى كالا تۈۋىقىنىڭ شەكلى ئويۇلغان . 8—Pl.8:3—5,7 گە قارالسۇن) . ئۇلاردىن بەزىلىرىنىڭ « ئالدى » تەرىپىدە V شەكىللىك تۆشۈك ئېچىل-

غان ، ئادەتتە تۆز يۇزىدە بىر گۈرۈپپىدىن توغرىسىغا ناھايىتى دۆڭ ئو-
يۇلغان ئويمان سىزىقچىلار بولاتتى ، Pl.8:8 دىن بۇ بىر گۈرۈپپا سى-
زىقچىلارنى ئوچۇق كۆرگىلى بولىدۇ . Pl.8:7—8 نىڭ تەكشى يۇزى
يۇقىرىقى ئۇچىغا يانداشقان جايدا كۆيۈپ كەتكەن ئىز بار ، ئەھۋالدىن
قارىغاندا ئۆز ۋاقتىدا بۇ نەرسىلەر بىلەن چوغدەك قىزىق مېتالنى قىسقان
بولۇشى مۇمكىن . بۇنداق جىسىملارنىڭ ئۇزۇنلۇقى 21.5 سانتىمېتىردىن
28.2 سانتىمېتىرغىچە ئىكەن . Pl.8:3—5 جەسەت ساندۇقىدىن چىققان ،
بىز جەمئىي بەش بېجىرىم جىسىم ۋە بىر دانە يېرىم جىسىم تاپتۇق .
ئۇلارنىڭ قانچىلىك ئەمەلىي رولى بولىدىغانلىقىنى ھېچ بىلەلمىدىم .
(Pl. VIID)

Pl.8:1,2,6 ۋە 9 بىر خىل ئىككى پارچە ئوخشاپ كېتىدىغان
يېرىم جىسىمنى بىرلەشتۈرۈپ ياسىغان مۇرەككەپ جىسىم ، ئۇلارنىڭ
ئوتتۇرىسىدىكى ئويمان جايىنى يۇڭ يىپ بىلەن بوغۇپ قويغان . ھەربىر
يېرىم جىسىمنىڭ ئىچى كاۋاك . Pl.8:6 ساق بىر ئەۋرىشكىنى نامايان
قىلىدۇ ، گەرچە ئۇنىڭ بىرقىسىم يۇڭ يىپلىرى چىرىپ كەتكەن بولسا-
مۇ ، يۇڭ يىپ بىلەن ياغاچ ئارىلىقىدا بىر قەۋەت پەي بار ئىكەن . ئۇنىڭ
كاۋىكىدا كەسلەنچۇكنىڭ باش سۆڭىكى بار ئىكەن . ئاشۇ تېپتىكى باشقا
جىسىملاردا قىسمەن مەنا بارمۇ ، يوق ، ھازىر بىرنېمە دېمەك تەس ، Pl.
8:1 ـ دە نامايان قىلىنغان يېرىم بۇيۇمنىڭ ئىچى تەرىپى قىزىل بويالغا-
نىكەن .

بۇ جىسىملارنىڭ ئومۇمىي شەكلى ـــ بىر ئەرلىك جىنسىي ئەزا
بولۇپ ، بەلكى ئۇلارنىڭ بىر خىل تۇمار ياكى پەرزەنت كۆرۈش ئۇچۇن
بېرىلگەن نەزىر ـ چىراغتا ئىشلىتىدىغان نەرسە ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشكە
ئاساسسىز بار .

بىز جەمئىي ئىككى ساق جىسىم ۋە بەش يېرىم جىسىم بايقىغانى-
دۇق ، ئۇلارنىڭ چوڭلۇقى 9 سانتىمېتىردىن 10 سانتىمېتىرغىچە بولۇپ ،
بىر ـ بىرىگە ئوخشايدۇ .

مۇشۇ ماۋزۇيىمىزغا مەنسۇپ باشقا بىر خىل بۇيۇم ـــ ئىككى دانە

يىلانسىمان بۇيۇم ، بۇ ھەقتە ئالدىنقى قىسىمدا توختالغانىدىم .

يەنە ئۇچ تال ئىنچىكە كىچىك ياغاچ قوزۇق بولۇپ ، بېرىلگەن
نومۇرى 52,50:5 ۋە 88 (Pl.9:3 گە قارالسۇن) ، پۈتۈن ياغاچ قوزۇق
بىردەك تولۇقتا ئىكەن ، بىراق بىر بېشى بارا ـ بارا ئىنچىكىلەپ بارىدۇ ،
ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 19.8 سانتىمېتىردىن 26.5 سانتىمېتىرغىچە .
5:51 نىڭ ئىككى بېشى ئىنچىكە ، ئۇنىڭغا مەلۇم بىر خىل يېپنى بۇرما
سىزىق شەكلىدە يۆگىۋەتكەن . ئىنچىكە بېشى تۆشۈككە كىرگۈزۈلسە
كېرەك ، بىراق ئۇ جىسىمنىڭ ئەمەلىي ئىشلىتىلىشى نامەلۇم .

تۇرلۇك ئۇششاق بۇيۇملار

ئۆزى كىچىك ، ئازراق ئېگىلگەن تىك تۆت بۇلۇڭلۇق چىشلىق
سۆڭەك بۇيۇمغا توغرا يۆنىلىش بويىچە نەقىش ئويۇلغان ، بىر بېشى
تېخى پۈتمىگەنىكەن (Pl.15:7 گە قارالسۇن) . ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشى نامە-
لۇم .

شەكلى ئوخشاپ كېتىدىغان ئىككى سۆڭەك بۇيۇم ، ئۇلارنىڭ
ئىشلىتىلىشى نامەلۇم (Pl.12:10—11 گە قارالسۇن) . يەنە بىر سۆڭەك
بۇيۇمنىڭ سۇنۇقى بولۇپ ، ئۇمۇ بەلكىم ماس تېپىلىق يانىڭ بىر قىسمى
بولۇشى مۇمكىن ، دەپ پەرەز قىلىنمىز (Pl.12:7 گە قارالسۇن) . يىپ بىلەن
بوغۇلغان قاتتىق ئوت ـ چۆپ ، چاكاندا شېخى ، ھايۋانات سىڭرى
تالاسى قاتارلىقلار (5:170—173) مەلۇم بىر خىل تۇمار تېپىدىكى
نەرسە ، دەپ تونۇلسا بولىدۇ (ستەين ، 1928 ـ يىل ، Pl. XXVI,
L,S,6,O3لار مۇشۇنداق بۇيۇملار ھېسابلىنىدۇ) . Pl.11:6 دا كۆرسە-
تىلگەن ، ساقلىنىشى ئىنتايىن ياخشى بولغان ئەۋرىشكىلەرنى كىتابىمىز-
نىڭ ئالدىنقى قىسمىدا تىلغا ئالغانىدۇق ، بىز يەنە ئاشۇنىڭغا ئوخشايدە-
غان ، يىپ بىلەن بوغۇلغان باشقا بۇيۇملارنى ئويلىساق بولىدۇ ، مەسە-
لەن ، بايىلا تىلغا ئېلىنغان Pl.8:1,2,6 دا كۆرسىتىلگەن ئەرلىك
جىنسىي ئەزا ، دەپ پەرەز قىلىنغان ياغاچ بۇيۇم . بولۇپمۇ شىمالىي ئامە-
رىكىدىن تېپىلغان ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان يىپ بىلەن يۆگەپ

ياسالغان بۇيۇملارنىڭ ئىچىدىكى نەرسىلەر ، ھەر خىل ماتېرىياللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، يەنى ھايۋاناتتىن تارتىپ ئۆسۈملۈكلەرگە قەدەر ھەممىسى بار . ئۇلارنىڭ بۇنداق ئارىلاشما مەزمۇنلىرى ئۇ نەرسىلەرنىڭ پېرىخونلۇقتا ئىشلىتىلگەنلىكىدىن بېشارەت بېرىدۇ .

ستەين چاكاندا شېخىدا توقۇلغان كىچىك سېۋەتلەرنىڭ ، يەرلىك خەلقنىڭ ئاخىرەتلىك بۇيۇملىرىنىڭ برقسمى بولۇپ قالغانلىقىغا دىققەت قىلغان .

لوپنۇر رايونىدىكى قەبرىلەر بىلەن شىمالىي ئامېرىكىدىكى ئىندىئانلارنىڭ قەدىمىي خارابىلىرى مەلۇم جەھەتتىن ئىنتايىن روشەن ئوخشاشلىققا ئىگە ئىكەن ، مەسىلەن ، ھەممىسىدىلا ناھايىتى ياخشى ساقلانغان ، ئوڭاي چىرىيدىغان نەرسىلەر بار ئىكەن . مەسىلەن ، پەي ، ئوت ـ چۆپ ، يىپ قاتارلىقلار . ھېچبولمىغاندا ئىندىئانلارنىڭ خارابە ئىزلىرىنى تونۇشتۇرىدىغان كىتابلاردىن شۇلار ھەققىدە ئاز ـ تولا مەلۇماتقا ئېرىشىمىز مۇمكىن . بۇنداق ئوخشاشلىق مەدەنىيەتلەر ئارا ھېچقانداق ئالاقىگە ئىگە ئەمەس ، بۇ پەقەت ئىككى جايىنىڭ ئوخشاپ كېتىدىغان ھاۋا كىلىماتى شارائىتىدىن بولغان . لوپنۇر رايونى بىلەن شىمالىي ئامېرىكىنىڭ چۆل ـ باياۋانلىرىنىڭ ھاۋا كىلىماتى ئىنتايىن قۇرغاق . باشقا ھەر قانداق جايدا ئۇزۇن ئۆتمەيلا چىرىپ كېتىدىغان نەرسىلەر ، بۇ يەردە كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە ئوبدان ساقلىنىپ قالىدۇ .

چاكاندا تېپىدىكى ئۆسۈملۈكلەر ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان جۇڭگوچە ئوت ـ چۆپ دورا ماتېريالى قىلىنىپ كەلگەن . 2000 يىلدىن ئىلگىرى كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ دورىلىق ئىقتىدارىنى بايقىيالىشى تامامەن مۇمكىن . تەكشۈرۈش ئۆمكىمىزدىكى تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرى دوكتور د . خامبر ـــ ئۇ دوختۇر ھەم بوتانىك بولۇش سۈپىتىدە ، چاكاندا تېپىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنى ناھايىتى پىششىق بىلىدىكەن ـــ مەن ئۇنىڭدىن جەسەت ساندۇقلىرىدا ئۇچرىغان چاكاندا شاخلىرىنى مۇمىيالارنى ئاسرىغۇچى ماتېريال دېيىشكە بولامدۇ ؟ دەپ سورىغانىدىم . لېكىن ئۇ چاكاندا شېخىنىڭ چىرىتىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدىغانلىقىغا ئىشەنمەيدۇ ، بۇنداق ئۆسۈملۈكلەر ناھايىتى كۆپ مىقداردا بولسا ، بەلكىم شۇنداق بولۇپ قالار ، دەپ قارىدى . قەبرە 5.A دا مەلۇم مىقداردا شۇنداق ئۆسۈملۈك بار ئىكەن ، ئەمەلىيەتتە Pl.VIc دىلا مۇمىيالارنىڭ قورسىقىغا چاكاندا شېخىنى تولدۇروپ سېلىۋەتكەنلىكىنى ئېنىق كۆرگەنىدۇق . ۋەھالەنكى ، پلاشقا ئېسىپ قويغان كىچىككىنە بوغچىغا سېلىنغان ئۇنچىلىك ئاز مىقداردىكى چاكاندا ، بەلكىم چىرىتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا ھېچقانچە رول ئوينىيالمىسا كېرەك .

لېكىن ، چاكاندا دورىلىق قىممىتىگە ئىگە بولغاندىن تاشقىرى ، ئۇنىڭ دائىم كۆكرەپ تۇرىدىغان ئۆسۈملۈك بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى ، بەلكىم قەدىمكى دەۋر ئىنسانلىرىنىڭ ئۇنى ھاياتلىقنىڭ سىمۋولى ، دەپ قارىشىغا سەۋەبچى بولغان بولۇشى مۇمكىن ، شۇڭا بۇ جەھەتتىن ئۇنىڭ ئۆلگۈچىلەرگە پايدىسى بولغان .

ستەين بۇنداق ئاخىرەتلىك بۇيۇمنى چىرىتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش بۇيۇمى دەپ قاراشقا قوشۇلماي ، بۇنداق ئۆسۈملۈكنىڭ دورىلىق قىممىتى بار ، دەپلا قويغان . (ستەين ، 1930 ـــ 1932 ـ يىللار) .

بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ، بومبايدىكى ھىندى ئاتەشپەرەستلەر دىنىنىڭ مۇرىتلىرى چاكاندا قىيامىنى دىنىي نەزىر ـ چىراغلارنىڭ ئۇسسۇلۇق بۇيۇمى ـــ سۇما سۈيۇقلۇقى قىلماقتا . ئاتەشپەرەستلەر دىنىي مەسىسئونېرلىرىنىڭ ئېيتىشچە ، سۇما سۈيۇقلۇقى چىرىمەيدىكەن ، ئۇلار بۇنداق قىيامنى ئىشلىتىشتىن بۇرۇن ، دائىم ئۇزۇن بىر مەزگىل قويۇپ قويۇپ ئاندىن ئىشلىتىدىكەن .

گېرخارد بېكسل بىز ئۇچۇن سۇجۇنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى تاغ ئارىسىدىكى زاگرۇ خەلقىنىڭ ، چاكاندا تېپىدىكى ئۆسۈملۈكلەردىن پايدىلىنىشىغا ئائىت ھالقىلىق ئۇچۇرلارنى ياخشى نىيەت بىلەن تەمىنلەپ بەردى .

بۇ زاگرۇ خەلقىدە كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى بار ئىكەن . ئۇلار جەسەتنى كۆيدۈرىدىغان چېغىدا ، تەگلىككە ئاز ـ تولا ئوتۇن

ئىشلىتىدىكەن ، ئاساسلىق يېقىلغۇسى چاكاندا شېخى بولىدىكەن . كۆپ-
دۇرۇش جەريانىدا ، بۇ خىل ئۆسۈملۈك ناھايىتى كۆچلۈك خۇشبۇي
پۇراق چاچىدىكەن ـ دە ، جەسەتنى كۆيدۈرۈش جەريانىدىكى بەد بۇي
پۇراقنى ئازايتىشقا بولىدىكەن .

بۇ رايوندا چاكاندا تېپىدىكى ئۆسۈملۈكلەر ئىسرىق قىلىنىدىكەن .
بەزىدە كەمبەغەللەر ئادەتتە چاكاندىنىڭ ھېچقانداق پىششىقلاشتىن ئۆتە-
مىگەن يۇمران شاخلىرىنى ئىسرىق قىلىدىكەن ، رەسمىي ئىسرىق سورۇنى
ئۈچۈن لازىملىق نەرسىلەرنىڭ ئۆزى بولمىغاندا ، تەبىئىي ھالدا چاكان-
دىنىڭ ئۆزىنى ئىشلىتىدىكەن .

بۇ پاكىتلار شۇنى نامايان قىلدۇكى ، چاكاندا شېخىنىڭ رولى
ئەسلىدە ئېپتىدائىي ئىسرىقلىق بۇيۇم بولۇشتىن ئىبارەت بولغان ، شۇنىڭ
بىلەن بىللە يەنە مۇنداق بىر كۆز قاراشمۇ دەللىلەندى : ئىس-
رىقلىق نەزىر ـ چىراغ بۇيۇمى بولۇش سۈپىتىدە ، ئەڭ باشتا جەسەت
ياكى قۇربانلىق مالنى كۆيدۈرگەندە چىقىدىغان بەدبۇي پۇراقنى بېسىش
ئۈچۈن ، خۇشبۇي پۇراقلىق نەرسىگە چۈشكەن ئېھتىياجنى قاندۇرغان .
ۋاقىت ئۆزارغانسېرى بۇ تەپسىلات ئېپتىدائىي ئىشلىتىلىش رولىدىن ئاي-
رىلىپ چىقىپ ، تەرەققىي قىلىپ بۇگۈنكىدەك ئىسرىق بولغان ھەم رەس-
مىي نەزىر ـ چىراغ بۇيۇمىغا ئايلانغان .

جەسەت ساندۇقىدىن بۇغداي ۋە باشقا دانلىق زىرائەتنىڭ تېپە-
لىشى ، بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ مەلۇم
سەۋىيىگە يەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . جەسەت ساندۇقىدىكى بىر تۇتام
دانلىق زىرائەتنىڭ بولۇشى ، ئۆلگۈچى ئۈچۈن ئوزۇقلۇق ھازىرلاش ئۈ-
چۈن بولماستىن ، بەلكى كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ بىخ ئۇرىدىغان ئۇرۇق ئە-
كەنلىكىدەك ئالاھىدىلىكىنى ئويلاشقانلىقىدىن ئىبارەت ئىمكانىيەتنى بىل-
دۈرىدۇ ، يەنى ئۇنى ھاياتلىققا ۋەكىل قىلغان . دېمەك ، ئۇلار پەرزەنت
كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىدىغان دۇئا ـ تىلاۋەت تېپىغا كىرىشى كېرەك .

5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق ـــ « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبـ
رىستانلىق » توغرىسىدىكى بايانلىرىمىز ئاخىرلاشتى ، ئەمدى ئوتتۇرىغا
قويىدىغان مەسىلە تۆۋەندىكىچە : قەبرىستانلىقتىكى كىشىلەر بۇ قەبرە-
لەرگە دەپنە قىلىنىشتىن بۇرۇن ، قەيەردە ئولتۇراقلاشقان ؟ قەبرىستانلىق-
نىڭ كۆلىمى كىشىلەرنى ئۇنىڭ ئەتراپىدا بۇرۇنقى زامانلاردا يېزا ـ
بازارلار بولغان بولۇشى ، بەلكى ئۇلارنىڭ بىردىنبىر سۇ مەنبەسى ئۆستەڭ
بويىدا بولۇشى مۇمكىن ، دەپ پەرەز قىلدۇرىدۇ . بىراق ئۇ يەردە ھېچ-
قانداق ئۆينىڭ ئىزى ئۇچرىمىدى . ئەلۋەتتە ، قۇملۇقنىڭ بۇ قىسمىدا ،
بارخانلار زور كۆلەملىك يەرلەرنى بېسىپ كەتكەن ، شۇنىڭدەك بىر-
مۇنچە يەرلەردە ئۆستەڭ بويىغىچە يېتىپ بارغان ، دېمەك بىرەر يېزا ـ
كەنت ئەمەس ، بەلكى بىرقانچە يېزا ـ شەھەرلەرمۇ قۇم ئاستىغا ئىز ـ
دېرەكسىز كۆمۈلۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى . ۋەھالەنكى ، تىلغا
ئېلىنىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى ، بايقالغان بارلىق كىشىلەر خارابە-
لىرى بىردەك ئاقما قۇملار ئاستىدا قالمىغان جايلاردىن تېپىلدى .

بۇ يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ناھايىتى مۇستەھكەم بو-
لۇشى بەك تەس . ئەگەر ، ئۇلار راستىنلا ئۇزۇن مۇددەتلىك تۇرار
جايغا ئېرىشمەكچى بولسا ، ئۇلارنىڭ قۇرۇلمىسى بەلكىم خۇددى بۇ-
گۈنكى لوپلۇقلارنىڭ قومۇش كەپسىگە ئوخشاش بولسا كېرەك . بۇ
كەپە ئۆيلەر تاشلىۋېتىلگەندىن كېيىن ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۆرۈلۈشكە
باشلايدۇ ھەمدە ناھايىتى تېزلا ئاقما قۇملار تەرىپىدىن كۆمۈلۈپ
كېتىدۇ .

يەنە بىر جەھەتتىن « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق »
جەنۇب ـ شىمال ئىككى تەرىپىدىكى بارخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يەر يۈ-
زىدە نۇرغۇنلىغان ساپال قاچا سۇنۇقلىرى ۋە باشقا قاچا ـ قۇچىلارنىڭ
سۇنۇقلىرى بار بولۇپ ، بۇلار خۇددى يېڭى لوپنۇر (20 ـ يىللاردا شە-
ھالغا يانغان لوپنۇر) نىڭ غەربىدىكى لوپنۇر چۆللۈكىدىكىگە ئوخشاش ،

هەممىلا يەردە ئۇچراپ تۇرىدىغان ھادىسىدىن ئىبارەت . بۇ ھال يەنە مەلۇم دەرىجىدە كۆچمە نوپۇس ، دېگەن بىر ئۇقۇمدىنمۇ دېرەك بېرىدۇ .

بۇ كىشىلەر بۇگۈنكى لوپنۇرلۇقلارنىڭكىگە ئوخشاش مۇھىتتا ياشىغان . بىرقىسىم كىشىلەر دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللانغان ياكى ھېچبولمىغاندا مەلۇم دەرىجىدە دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللانغان . ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ بولۇپمۇ بايراقلىرىنىڭ قوي ، كالا ، تۆگە ، ئات ياكى ئېشەك دېگەندەك چارۋىلىرى بولغان ھەمدە ھەممەيلەن دەريا ـ كۆللەردە بېلىق تۇتقان ، قومۇشلۇقلار ۋە دالىلاردا ئۇۋچىلىق قىلغان . كىرورانلىقلار بىلەن زامانداش بولغان خەنزۇلار ئۇلارغا باھا بېرىپ ، « ئۇلار قۇشلار ۋە ياۋايى ھايۋانلاردەك ياشاۋاتقان بىر توپ ئادەملەر » ① دېگەن .

بۇگۈنكى لوپلۇقلار تامامەن دېگۈدەك لوپنۇرلۇق يەرلىك خەلقلەرنىڭكىگە ئوخشاش يولدا ياشىغان ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتلەردىكى بەزىبىر ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلىرىمۇ ئۆزگىچە ئەھمىيەتكە ئىگە . ياچىنلىق كۆل بويىدىكى سېيىت موللىنىڭ كەپە ئۆيىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان چاغدا ـــ مۆرىتى كەلگەندە دەپ قويماي ، بۇ ئۆي شۇ رايون بويىچە ھازىرغىچە بار ئۆيلەرنىڭ ئەڭ چوڭى ھېسابلىنىدىكەن ، جەمئىي بىرقانچە ئېغىزلا ئۆي بار ئىكەن ـــ سېيىت موللىنىڭ خوتۇنى تارىم رايونىنىڭ بىر خىل « چارق » (Sharkhs)بىلەن يۈك يېپ ئېگىرىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنىدىم . كېيىنچە چىڭ زۇڭچى ئەپەندى يەنە ئۇنىڭ ئاق ـ قارا يېپلار ئارىلاش توقۇلغان يىرىك يۈك رەختىنى تىكىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنىكەن ـــ بۇ كىيىم ـ كېچەك ، خالتا ـ بوغچا ، ئېگەر توقۇمى قاتارلىقلارنى

① « كېيىنكى خەننامە » 37 ـ جىلد « بەن يۈگنىڭ تەرجىمھالى » دىن نەقىل قىلغان . بەن يۈگنىڭ سوئالغا جاۋاب بەرگەن سۆزىدە ، لوپنۇرلۇقلارغا بەرگەن باھاسىدا ، « بۇلارنىڭ گەرچە ھايۋاندىن پەرقى بولمىسىمۇ ، خەتەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇشنى بىلىدۇ » دېگەن . « كېيىنكى خەننامە » ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، ئۇيغۇرچە نەشرى ، 303 ـ بەت ـــ (ت) .

تىكىدىغان ماتېرىيال ئىكەن ، شۇ چايدىكىلەر ئاشۇنداق توقۇلمىنى ئىزچىل تۇردە توقىغان ، سۈپەت جەھەتتىن ئېيتقاندا ، بىز 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا بايقىغان پلاشقا ئىشلەتكەن ماتېرىيالغا خېلىلا ئوخشاپ كېتىدۇ .

چىڭ زۇڭچى ئەپەندى يەنە بۇ ئائىلىنىڭ كۆكتاتلىق باغچىسى بارلىقىغا دىققەت قىلغان ، ئەپسۇسكى ئۇلارنىڭ بۇ يەردە بۇغداي تېرىش ئۇستىدە ئېلىپ بارغان سىنىقى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولماي قالغان .

ھازىرقى تارىم دەريالىرىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدا زور مىقداردا بېلىق بار ، بىرمۇنچە سۇ قۇشلىرى كىشىلەرنى مول گۆش مەنبەسى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ ، شۇ چاغدا دەل قۇشلارنىڭ تۇخۇمىنى يىغىدىغان پەسىل ئىدى . يەنە نۇرغۇنلىغان ياۋا توگۈز ۋە بۆكەنلەرمۇ بار . ①كىرورلار دەۋرىدىن بۇيان ، ھايۋانلار ئۆزىنىڭ ياشاش ئادىتىنى ئۆزگەرتتى ، دېيىشكە ھېچقانچە ئاساسىمىز يوق ، ياكى باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا ، كىرورلار دەۋرىدىكى ھايۋانلار ھازىر يەنە ھايتلىق سۇيىگە ئەگىشىپ قۇملۇققا قايتىپ كەلدى .

ئەسىرىمىزنىڭ كېيىنكى قىسمىدا ، يەرلىك ئاھاللەر توغرىسىدا تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇھاكىمە ئېلىپ بارىمىز .

گراف ئوتانى بىلەن كيوتو كوزۇنجى ئىبادەتخانىسى 1904 ـ يىللىرىدىن 1911 ـ يىلغىچە شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ياپونىيىنىڭ بىرقانچە ئېكسپېدىتسىيە ئۆمىكىنىڭ پائالىيىتى ھەققىدە ، مەن پەقەت ئۇلارنىڭ ئوبزور ماقالىلىرى ② ۋە ستەين تىلغا ئالغان بەزىبىر ئالاقىدار مەزمۇنلاردىن ناھايىتى ئازغىنا ئەھۋاللارنى بىلەلىگەنىدىم . مەن ئېرىشكەن ياپونىيىنىڭ ئەڭ

① ئۇۋچىلىق نۆۋەتتە بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىدا ھېچقانچە مۇھىم رول ئوينىمايدۇ ، بەلكى دىنىي سەۋەب تۈپەيلىدىن ياۋا توگۈزنى ئوۋلاش مەنئىي قىلىنغان ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

② 1909 ، feri in Befeo ، 1909 ـ يىل ، 626 ـ بەت ؛ 1910 ، 625 ـ بەت ۋە ، Mas Perdin ، 1915 بەت . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

دەسلەپكى نەشر بۇيۇمى ئاران بىرلا ، يەنى « ئۇمپخارا ئەپەندىنىڭ ئوتانى كوزوئى بۇددا دىنىي ئۆمىكىنىڭ جۇڭگو شىنجاڭدا بايقىغان قەدىمىي ۋەسىقىلەر ھەققىدىكى بايانلىرى » (Mr Hamada's Description of some documants discovered by the mission Otani in Chinese Turkistan Toyo gokuho 1:2. 1911) دېگەن كىتابقا ئېرىشكەنىدىم . بۇ كىتابنىڭ مۇشۇ بابىنىڭ كوررېكتور نۇسخىسى پۈتكەن چاغدا ، چاۋشىيەن باش ۋالىي مەھكىمىسى مۇزېيى (Korean National Museum in seul) نىڭ چوڭ رەسىملىك توپلىمى : (Amamuna 8L Minamoto chosenkobi—jitsuTaikwan) نى تاپشۇرۇپ ئالغانىدىم . ئاشۇ توپلامنىڭ 3 ـ تومPl. 82 دا 1 كىرورانىدىن تېپىلغان بىر تۈلۈمنى كۆرسەتكەن . تېخىمۇ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى ، Pl. 78 نىڭ مەزمۇنى (Pl. 79—81 دا بەزىبىر ئوخشاش تېپىلىق بۇيۇملارنىڭ چوڭايتىلغان فوتو سۈرىتى كۆرسىتىلگەن) دىن ئىبارەت . بىراق ، بەختكە قارشى فوتو سۈرەتكە چۈشەندۈرۈش بېرىلمەي ، بۇ نەرسىلەر ئوتتۇرا ئاسىيادىكى يەرلىك خەلقنىڭ قولىدىن سېتىۋېلىنغان ، دەپلا قويۇلغان (!) ، ئۇلار كىم ، قايسى يەردە ، قاچان ئېرىشكەن ، بۇلار مۇندەرىجىدىمۇ چۈشەندۈرۈپ قويۇلمىغان . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى تۆۋەندىكى بۇيۇملارنى لوپنۇر قۇملۇقىدىكى يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ قەبرىسىدىن تېپىلغان ، دەپ ئېنىق مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ Pl. 78 نىڭ يۇقىرىقى قۇر سول تەرىپىدىكى تۆت كىچىك سېۋەت ، تۆۋەندىكى قۇرنىڭ ئىككى يېنىدىكى كىگىز قالپاق ، تۆۋەنكى قۇرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى خام تېرە ئۆتۈك . بۇ بۇيۇملار مەن « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » دىن تاپقان بۇيۇملارغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، مەنغۇ ئۇلارنى ئەمەلىيەتتە ئاشۇ يەرنىڭ بولسا كېرەك ، دەپ ھېس قىلىمەن . بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ھەققەتەن ئاشۇ چاغدا مۇشۇ يەردىكى قەبرىلەردىن بۇلاپ كېتىلگەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىمىدۇ ؟ ئۆردەكنىڭ ئېيتىشىچە ، چارقىلىقنىڭ جۇڭگولۇق ئامبىلى ① ئاشۇ يەردىكى قەبرىستانلىقتا ئاختۇرۇش ئېلىپ بېرىشقا بۇيرۇق چۈشۈرگەنىكەن . بىراق ، بىزگە مەلۇم بولۇشىچە ، كوزۇنجى ئىبادەتخانىسى ئېكسپېدىتسىيە ئۆمىكىدىكى تاچىبانارىيچۇ ئەپەندى 1910 ـ 1911 ـ يىللىرى چارقىلىقتا كەلگەنىكەن . دەل شۇ كىشى يەرلىك ئامبالنى يەرلىك ئاھالىلەرنى ئۆزلىرىگە يارەملىشىپ ئىزدەشىپ بېرىشكە كۈشكۈرتكەنمۇ ، ياكى ئامبال قوزغىغان شۇ قېتىملىق ھەرىكەت دەل تاچىبانارىيچۇ ئەپەندىنىڭ ئېھتىياجىغا ماس كېلىپ قالغانمۇ ؟ ئىككىلا جەھەتتىكى ئېھتىماللىقنىڭ ھەممىسلا بارەك قىلىدۇ . لېكىن ، تاچىبانارىيچۇ ئەپەندىنىڭ ئۆزى « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » گە بارمىغان ، چۈنكى ئۆردەك ، بايلىق ئىزدىگۈچىلەرنىڭ ھەممىسى يەرلىك ئادەملەر ئىدى ، دېگەن .

ستەين (1928 ـ يىلى) 787 ـ بەتتىكى بىر ئىزاھاتىدا بۇ ھەقتە مۇھىم ئۇچۇر بەرگەنىدەك قىلىدۇ :

1914 ـ يىلى يانۋار ، مەن چارقىلىقتا ئېرىشكەن ئانچە توغرا دەپ كەتكىلى بولمايدىغان بىر خەۋەر ده ، 1906 ـ يىلى ئۇ يەردە بىرىنچى قېتىم زىيارەت قىلغان چېغىمدا ، لوپنۇرلۇق ئوۋچىلار تارىم دەريالىرىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىغا يېقىن مەلۇم بىر جايدىن بىر خارابىنى بايقىغان بولۇپ ، ئۇنىڭ نامى مەدەك شەھەر (Merdek shahr) ئىكەن . شۇ جايدىن ئېلىپ كېلىنگەن ھەم تاچىبانارىيچۇ ئەپەندىگە سېتىپ بېرىلگەن بۇيۇم ھەققىدىكى بايانىنى ئانالىز قىلىشىمىزچە ، ئۇ يەردە خارابىگە ئايلانغان ئۆيلەرنىڭ ئىزى بارەك قىلىدۇ . شۇڭا مەن لوپنۇر قۇملۇقىغا كىرىشتىن ئاۋۋال ، ئاشۇ خارابە ئىزىغا بېرىپ ئىزدەپ بېقىشقا ۋاقىت چىقىرالمىغىنىم ئۈچۈن ئىنتايىن ئەپسۇسلىنىمەن .

« چاۋشىيەن باش ۋالىي مەھكىمىسى مۇزېيىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيادىن تېپىلغان بۇيۇملارنىڭ رەسىملىك توپلىمى » دا ، ياپونىيەنىڭ باشقا ئېكسپېدىتسىيە ئۆمەكلىرى ياندۇرۇپ كەلگەن لوپنۇر رايونىنىڭ قەدىمىي يادىكارلىقلىرى بار ئىكەن ، ئۇلارنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىنى بىز كۆرمىگەن بولۇشىمىز مۇمكىن . لېكىن ، بولۇپمۇ ستەيننىڭ ئۇچۇرى كىشىلەرنى تامامەن دېگۈدەك ئىشەندۈرەلەيدۇكى ـــ بۇ نەرسىلەر دەل تاچىبانارىيچۇ ئەپەندى مەدەك شەھىرى رايونىدا ئېرىشكەن نەرسىلەرنىڭ ئۆزى

① ئامبال ـــ ئەينى زامانىدىكى چارقىلىق ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى .

شۇ .

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان رەسىملىك توپلامدا كۆرۈنىدىغان باشقا مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، چوقۇم « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » دىن چىققان ئەمەس ، بەلكىم لوپنۇر قۇمالۇقىدىن تېپىلغان بولۇشمۇ ناـ تايىن . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ قىممەتلىك بولغىنى — Pl.80 دە كۆرسىتىلگەن بىر كەش . لېكىن ، مۇندەرىجىدە ئىنتايىن نەپىس بۇ كەش ھەققىدە ھېچقانداق چۈشەنچە بېرىلمىگەن ، بۇ ئىشنى ئەپسۇسلـ نارلىق ئىش دېمەي مۇمكىن ئەمەس . مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ ھەقـ قىي تېپىلغان جايى توغرىسىدىكى ئۇچۇر — ئەملىيەتتە ئەڭ زور قىمـ مەتكە ئىگە ئۇچۇر ھېسابلىنىدۇ . بېشى كەڭ ھەم تۆپىسىگە قارايدىغان ، ئالدى بۆلۈكى بېزىلگەن ، نەپىس ئىشلەنگەن بۇ كەش — تېپىك جۇڭگو پاسونىدا بولۇپ ، سۇي ـ تاڭ سۇلالىلىسىگە مەنسۇپ نۇرغۇنلىغان قىزىل توپا ساپال قاچا ھەيكەل ـ قورچاقلىرىدا چېلىقىدۇ (مەسىلەن ، سـ رېن [Siren] ، 3 ـ توم ، Pl. 35 دە كۆرسىتىلگەندەك) . ئەينى زامانلاردا بـۇنداق كەشلەر خېلىلا مودا بولغانلىقى مانامەن دەپلا چىقىپ تۇرىدۇ .

چاۋشيەن باش ۋالىي مەھكىمىسى مۇزېيى ساقلىغان ئاشۇ بۇـ يـۇملارنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى نەزەردە تۇتۇپ ، بىزنىڭ ئۇلار ھەققىدە بېرىدىغان باھايىمزمۇ شۇنچىلىك بولسا كۇپايە ، بۇ جەھەتتىكى ياپونـ يىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى نەشر بۇيۇمىغا ئېرىشكەن چېغىمىزدا ، بۇ نەرسىلەر بايقالغان چاغدىكى تەپسىلىي ئەھۋاللار ھەققىدە چۈشەنچىگە ئېرىشىشنى ئۈمىد قىلىمەن .

5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى قەدىمىي يادىكارلىقلار جەدۋىلى

قەبرە 5. A

5. A :1 ئاق رەڭلىك قېلىن كىگىز قالپاق ، ئىككى تال يۇڭ يىپ بىلەن بوينىغا باغلاپ قويۇلغان . قالپاقنىڭ سول تەرىپىگە پەي قىستۇـ رۇلغان ، ئۇنى بەش چوكا ياغاچتىن ھاسىل قىلغان ، ھەربىر تال ياغاچـ نىڭ ئۇستى قىسمىغا پەينى باغلىغان ، ئاستى قىسمىنى ھايۋانات سۈكرى

بىلەن توغرا ياغاچقا تاڭغان . توغرا ياغاچنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر تال قىسقا يىپ كىرگۈزۈلۈپ ، پەينى قالپاقنا باغلاشقا ئىشلىتىلگەن . قالپاق 25 سانـ تىمېتىر . Pl. 10. 2 گە قارالسۇن .

5. A :2 يىرىك يۇڭ يىپتا توقۇلغان پلاش ، ئۆز رەڭگى بىلەن ئىشلەنگەن ، ئاساسىي رەڭنى سۈت رەڭگە تەڭشىگەن ، قۇرۇلمىسى تۈز يوللۇق ، تۆۋەنكى چېكىگە باشاقنى (باشاق نۇسخىلىق) شالاڭ بېزەك چېقىرىلغان بولۇپ ، ھەر ئۇچ جۈپ ئۆرۈش يىپنى بىر گۇرۇپپا قىلىپ ، توقۇلمىنىڭ گىرۇنكىگە كىرىشتۇرگەن ھالدا باشاقتىن بېزەك ھاسىل قىلغان . باشاق بېزىكىنىڭ ئۇچىدا كەمەن شەكلى بار . (تال ـ تال باـ شاق بېزىكىنىڭ گىرۇنكىگە تەخمىنەن 10 سانتىمېتىر كېلىدىغان جايىدا ، تۆت موكا ئارقاقا قىزىل يۇڭ يىپ قىستۇرۇلغان ، قىزىل يىپ ئىككى بۆـ لەككە بۆلۈنگەن بولۇپ ، ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئىككى گىرۇنكىتىن مەر ـ كىزىگە قاراپ سوزۇلغان . قىزىل يىپ بۆلەكىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5 . 17 ۋە 16 سانتىمېتىردىن . ئۆرۈش يىپ سۈت رەڭ ۋە سۇر قوڭۇردىن ئىبارەت ئىككى خىل رەڭلىك يىپ بولۇپ ، 50 تال يىپتا 10 سانتىمېتىر توقۇلغان . ئارقاق يىپى ئاق بولۇپ ، 85 تال يىپتا 10 سانتىمېتىر توقۇلغان . توقۇلمـ نىڭ يۇقىرى گىرۇنكى 5 . 4 سانتىمېتىر ، تۆۋەن گىرۇنكى 5 . 2 سانتىمـ تىر كەڭلىكتە بولۇپ ، قوش ئارقاقلىق توقۇلغان . يۇقىرى گىرۇنكى (توقۇلمىنىڭ باشلانغان جايى) نىڭ ئۆرۈش يىپى ئايلانمىسى ئۆزئارا كـ رىشتۇرۇلگەن . ئىننىڭ گىرۇنكىگە چېتىلغان گۇرۇپپىلانغان ئارقاق يىپ توم يىپلار بىلەن پۇختا قىلىنغان ، ئەن گىرۇنكىنىڭ كەڭلىكى 6 . 1 سانتىمېتىر ، قېلىنلىقى 1 سانتىمېتىر ، ھەربىر گۇرۇپپا يىپنىڭ باغلانغان چېتىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.2 سانتىمېتىر .

پلاشنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2 . 1 × 1 . 55 مېتىر ، بېزەك قىلىنغان باشاقـ نىڭ ئۇزۇنلۇقى 6 . 14 سانتىمېتىر . ئاخىرىدىكى باشاقنىڭ ئارىلىقى 2 . 1 — 2 . 8 سانتىمېتىر غىچە .

5. A :3 بەللىك ، تار تاسما شەكلىدە . ماتېرىيالى 2 ـ بىلەن ئوخشاش بولۇپ ، توقۇلغان ، ئىككى بېشىغا باشاق بېزەلگەن . بەللىكنىڭ

بىر يېنىنىڭ ئىككى بېشىدىكى باشاق بېزىكىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى تۆت ئۆرۈم يېپىنى ئىككى سەر ئېشىلگەن يېپ بىلەن ئاخىرقى قىسمىغا باغلاپ قويغان . باشاق بېزەكنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى قوشنا كەمەننى بىر قىلىپ باغلاپ قويغان . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرىنى ۋە باشقا بىرنەچچە تال باشاقنى قىزىل يۇڭ بىلەن باغلىغان ، بەللىك رەختنىڭ توقۇلغان بۆلىكىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 85 سانتىمېتىر ، بېزەك قىلىنغان باشاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 44 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 5 سانتىمېتىر . Pl. 3:11گە قارالسۇن .

5.A:4 2 ـ بىلەن ئوخشاش ماتېرىيال ئىشلىتىلگەن يېپ بىلەن ياسالغان بىلەزۈك ، قوش هالقا ، ئۇستىدىكىسى بىر تال سېرىق رەڭلىك يېسى ـ يۇمىلاق شەكىللىك ئوپال مارجان بولۇپ ، قوش هالقىنى بىر يەرگە مۇقىملاشتۇرغان ، يېپىنىڭ ئۇچى بىر قىلىپ بوغۇپ قويۇلغان ، باشاق بېزىكى بار . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 32.7 سانتىمېتىر ، يېپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 27.3 سانتىمېتىر ، باشاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 8.2 سانتىمېتىر ۋە 9 سانتىمېتىر ، تومۇقى 7 مىللىمېتىر . Pl. 9:12 گە قارالسۇن .

5.A:5 يانىڭ بىر تۇتام ياغاچ ئوقى ، تۆت تال ، هەربىر تېلىنىڭ ئۇستىدىن يۇڭ يېپ بىلەن ئىككى تال پەي قوشۇپ بوغۇلغان . يا ئوقىنىڭ ئۇچى تەرىپىدە گال ئۇچ بولسىمۇ ، لېكىن ئوق ئۇچى يوق . ئۇلارنى قوڭۇر يۇڭ يېپ بىلەن ئوتتۇرىسىدىن بىر تۇتام قىلىپ بوغۇپ قويغان . يا ئوقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 72 سانتىمېتىر . Pl. 7:13 گە قارالسۇن .

5.A:6 كىچىك سېۋەت ، ئىنتايىن نەپىس . تېگى هالقا شەكىلدە ، سېۋەتنىڭ يانلىرى تۇۋرۇك شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، يۇقىرىغا قاراپ تەدرىجىي كېڭىيىدۇ ، پارقىراق چۆپ بىلەن ئارقاق چۆپى ئۇستىدە ئۇچ بۇلۇڭ شەكىل ، گورىزونتال تاسما شەكىل ۋە پەلەمپەي شەكىللىك بېزەك نۇسخىلارنى توقۇپ چىققان . زىچ توقۇلغان تۇز نۇسخا چېتىقنى يۆگەپ تۇرىدۇ ، ئىككى قۇر ئۇچ تال جۇلا توقۇلغان ، بىر چېتىنىڭ تەگلىكىگە يېقىن جايىدا يەنە بىر يولى سېۋەتنىڭ ئاغزىغا ياندىشىپ كېلىدۇ ، سېۋەتنىڭ ئاغزى بىر قەۋەت ئاق كىگىز بىلەن يېپىلغان . كىگىز

سىرتىدىن ئىككى تال يېپ تېڭىلغان . بېغى ئاق رەڭلىك يۇڭ يېپ ، ئىككى يېرىدىن سېۋەت ئاغزىغا باغلانغان . يېپ باغنىڭ ئوتتۇرىسى بىر يەرگە باغلاپ قويۇلغان . باغ يېپى سېۋەت ئاغزىدىكى يېپىنىڭ تېگىگە باستۇرۇلغان . تۆۋەنرەك بىر يېرىدە سېۋەتنىڭ يەنە بىر قوڭۇر رەڭلىك بېغى بولغاندەك قىلىدۇ . سېۋەت ئىچىدە قۇرۇپ ئۆيۈپ قالغان نەرسىلەر بار ئىكەن . ئانالىز قىلىنىشچە كۆممۇناق ئومىچى ئىكەن . سېۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 16 سانتىمېتىر ، دىئامېترى تەخمىنەن 12 سانتىمېتىر . Pl. 14:5گە قارالسۇن .

5.A:7 مۇمىيانىڭ چېچىنى باغلاشقا ئىشلىتىلگەن ئىككى تال ئاچ قىزىل رەڭدىكى يۇڭ يېپ ، يېپ ئۇزۇنلۇقى 45.5 سانتىمېتىر ۋە 49 سانتىمېتىر ، ئىنچىكە ـ تومۇلۇقى تەكشى ئەمەس ، دىئامېترى 2 ـــ 7 مىللىمېتىر غىچە .

5.A:8 بۇغداي دېنى ، مۇمىيانىڭ بەدىنىگە چېچىلغان .

5.A:9 چاكاندا شېخى ، مۇمىيانىڭ بەدىنىگە چېچىلغان .

5.A:10 هايۋانىڭ (؟) قۇرۇپ كەتكەن پارچە ـ پۇرات تېرىسى .

5.A:11 موزاينىڭ ئۇچى كېسۈۋېتىلگەن قۇلقى (؟) .

5.B قەبرە

5.B:1 بىر پارچە بەللىك ، تۆۋەن گىرۇبكىدە كېيىنچە سانجىپ قويۇلغان باشاق بېزىكى بار . قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك ۋە ئەسلى سېرىق رەڭدىكى يۇڭ يېپتا پەلەمپەي شەكلى توقۇپ چىقىرىلغان ، بىر قىسىم جايىنىڭ قېنىق رەڭلىرى سۇس قوڭۇرغا ئۆزگەرگەن ، تاق رەڭلىك ئۆرۈش يېپ . قوش ئۆرۈش قوش ئارقاق ، ئېشىلىشى خېلى چىڭ ، قوش يېپىنىڭ تومۇلۇقى تەخمىنەن 1 مىللىمېتىر ، هەربىر تال بېزەك باشاقتا تۆت تالدىن يېپ بار ، ئېشىلىشى بىرقەدەر بوش ، تۆت تال يېپىنىڭ تومۇلۇقى 3 ـــ 4 مىللىمېتىر . ئۆرۈش يېپىنىڭ زىچلىقى هەربىر سانتىمېتىردا تۆت تالدىن .

ئارقاق يېپىنىڭ زىچلىقى ھەربىر سانتىمېتردا 16 تالدىن ، بېزەك باشاقلىرىغا ئىككى تال ئېشىلمىگەن يېپنى بەللىكنىڭ تۆۋەن گىرۇىكىدىكى ئۆرۈش يېپىگە ئۆتكۈزۈپ ، ئاندىن كېيىن بىرلەشتۈرۈپ ئېشىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان . ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان باشاق بېزەكلىرىنىڭ ئەڭ ئۇزۇنى 19.3 سانتىمېتر ، بەللىكنىڭ كەڭلىكى 6.8 — 7.6 سانتىمېتر غىچە . Pl. 13:4 رەسىمگە قارالا .

5.B:2 ئاچ قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ يىپ بىلەن قىرلىق توز نۇسخا چىقىرىلغان ئاددىي پلاشنىڭ پارچىسى ، يۇمشاق ھەم سىلىق . تەخمىنەن 1 سانتىمېتر كەڭلىكتىكى دائىرە ئىچىدە ، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان پلاشقا ئوخشاپ كېتىدىغان قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك ئارقاق يۆنىلىشلىك بىر تالا يول كۆرۈنىدۇ ، يەنە بىر يېرىدە ئوخشاش بىر تال يولنىڭ ئىزى بار . ئۆرۈشىدە 30 تالدا 10 سانتىمېتر توقۇلغان ، ئارقىقىدا 165 تالدا 10 سانتىمېتر توقۇلغان .

5.B:3—5 يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسى ياكى شۇنىڭغا ئوخشاپ قالىدىغان بۇيۇمنىڭ قالدۇقى ، بىر قىسمى بىر يەرگە كەلتۈرۈلگەن ، ئۇنىڭغا توغرا يۆنىلىشلىك ياكى بۇرما شەكلىدە قاتار تىزىلغان ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك بېزەك چېكىلگەن ، ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىنىڭ ئىچى قىزىل بويالغان .

5.B:6 كىچىككىنە چىشلىق ياغاچ ، بىر چېتى توز ، ئۇچ قۇر ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نەقىش بېزەلگەن ، ئۇ بەلكىم تارغاق چىشى بولسا كېرەك . چىش ئۇزۇنلۇقى 97 مىللىمېتر .

5.B:5 تاز قارانىڭ ئاستىنقى ئېڭەك سۆڭىكى .

5.C قەبرە

5.C:1 ۋە 124—5:119 بىلەن ئوخشاش ياغاچ تۈۋرۈكىنىڭ سۇنۇق بۆلىكى ، ئۇزۇك يۇزى زەيتۇن شەكلىدە ، بىر ئۇچى ئىنچىكىلەپ بىرىدۇ ھەم بىر بۆلىكى شوتا شەكلىدە يانتۇ ئۇزۇلىدۇ . ئوتتۇرىسىغا يېقىن جايىغا قوڭۇر رەڭ تۇم يىپ يۆگەلگەن . ئۇزۇك بۆلەكىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 35

سانتىمېتر .

5.D قەبرە

5.D:1 پارقىراپ تۇرىدىغان گۆش رەڭ ئىنچىكە يۇڭ يىپ . ئۇزۇك قىسمىدىكى چۈۋۈلۈپ كەتكەن يېپنى تەڭ يېرىمىدىن يۇمشاق يىپ قىلىپ ئېشىپ قويغان ، يەنە بىر بېشىدىن ئۇزۇلۈپ كەتكەن . يېپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 90 سانتىمېتر ، تولۇقى 9 مىللىمېتر ، چۈۋۈق يېپىنىڭ تولۇقى 2 مىللىمېتر .

5.D:2 ۋە 5.A:6 غا ئوخشاپ كېتىدىغان كىچىك سېۋەت ، تەكتى ھالقىسىمان . بېزەكلىرى گورىزونتال جۈلا ۋە قىيپاش Z شەكلىدە رەت ـ رەت تىزىلغان قىرلىق نۇسخىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، ئېگىزلىكى 11 سانتىمېتر . Pl. 14:8 گە قارالا .

5.D:3 قومۇشتا ياسالغان يا ئوقى دەستىسىنىڭ قۇيرۇق قىسمى ، ئۇستىدە ئۇچ تۈتام پەينىڭ قالدۇقلىرى بار . ئۇزۇنلۇقى 27.5 سانتىمېتر .

5.D:4—5 يا ئوقنىڭ ئىككى تال ياغاچ دەستىسى ، ھەربىرىدە ئىككى بوغۇمدىن پەي بار . ئۇستىگە توغرىسىغا ۋە قىيپاش يوللۇق قىلىپ ئۇچ قۇر ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نۇسخا چېكىلگەن . ئۇزۇنلۇقى 76 ۋە 75 سانتىمېتر .

5.D:6—7 يا ئوقنىڭ ياغاچتىن ياسالغان ئىككى تال دەستىسىنىڭ قالدۇقى ، ئۇستىگە توغرىسىغا ۋە بۇرما شەكلىدە تىزىلغان ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخا چېكىلگەن .

5.D:8 ياغاچ ئىلغۇچ ، بىر ئۇچى بارا ـ بارا ئىنچىكىلەپ بارغان ، تۇم يۇملاق تۈۋرۈك بېشى بار ، ئىلغۇچ بىلەن ئوخشاش بىر پارچە ياغاچ ماتېرىيال ئىشلىتىپ ، ئۇيۇپ چىقىرىلغان . تۈۋرۈك ئۇستىگە توغرا يۆنىلىشلىك بەش تال بېزەك يول چىقىرىلغان ، ھەربىر يولدا چېكىلگەن ئىككى قۇر ئۇششاق ئۇچ بۇلۇڭ شەكىل بار . ئىلمەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 175 مىللىمېتر .

5.D:9 بىر تۇرلۇك ياغاچ بۇيۇمنىڭ پېرىمى ، خۇددى ئوخشاش تۇملۇقتىكى ياغاچ قوزۇققا ئوخشاپ كېتىدۇ . ئىككى بېشى تومراق ، بىر بېشى سەل ئۇچلۇق ، كەسمە يۈزى پېرىم چەمبەر شەكلىدە ، تەكشى يۈزىدە ناھايىتى دۆڭ كاۋاك بار . 5.L:4 ۋە باشقا شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇيۇملاردىن پايدىلىنىپ كۆرۈپ باقسا بولىدۇ . ئۆلچىمى 19 × 92 مىللىمېتر . Pl. 8:9 گە قارىڭ .

5.D:10 ياغاچتا ياسالغان بۇيۇم ، تەڭ كەلگۈدەك ئىككى پارچە پېرىم گىرۋەكتىن ھاسىل قىلىنغان . ئىككى پېرىم گىرۋەكنىڭ توغرىسىغا كەسمە يۈزى پېرىم چەمبەر شەكلىدە . قارىماققا ئاچا تۈياقلىق ھايۋاننىڭ پاچىقىغا ئوخشايدۇ . ئىككى پېرىم گىرۋەكنىڭ تەكشى يۈزى زىچ بىرلەشكەن . تەكشى يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىنىڭ سەل تۆۋەنرەك جايىدا ئازراق توغرا سىزىق بار ، توغرا سىزىق ئەتراپىدا ئوتتا كۆيگەن ئىز بار ، ئۇزۇنلۇقى 5 23. سانتىمېتر ، ئەڭ توم يېرىنىڭ كەڭلىكى 7 2. سانتىمېتر ، 5.E:5 , 5.F:7 ۋە باشقا شۇنىڭغا ئوخشاش بۇيۇملاردىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ . Pl. 8:3 گە قارىڭ .

5.D:11 ئۇزۇۋېتىلگەن بىر تال يوغان پەي ، قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن زىچ قىلىپ يۆگەلگەن . ئېھتىمال قالپاقتا ئىشلىتىلگەن بېزەك پەي بولسا كېرەك ، ئۇزۇنلۇقى 37 سانتىمېتر .

5.D:12 بىر قىلىپ تېڭىپ قويۇلغان ئىككى باغلام چاكاندا شېخى ، ھەربىر بېغى سېرىق يۇڭ يىپ بىلەن چىڭ تېڭىلغان . چوڭراق بىر بېغىغا يەنە بىرئاز قىزىل ۋە توق قوڭۇر رەڭ يۇڭ يىپ يۆگەلگەن . بېغىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 14 سانتىمېتر ۋە 15 سانتىمېتر . Pl. 11:6 گە قارىڭ .

5.D:13—14 كېسىپ تاشلانغان ئىككى باغلام چاكاندا شېخى قوڭۇر ۋە سېرىق يۇڭ يىپ بىلەن چىڭ تېڭىلغان . ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 17.5 سانتىمېتر ۋە 15 سانتىمېتر .

5.D:15 ئۇچ باغلام چاكاندا شېخى ، سېرىق يۇڭ يىپ بىلەن ئىككى ئايلاندۇرۇپ بوغۇلغان .

5.E قەبرە

5.E:1 باشاق بېزىكى بار قوڭۇر رەڭ يۇڭ پلاش ، ئارقىقى قىرلىق توقۇلغان بۇيۇم . باشاق بېزەكلىك گىرۋىكىنىڭ ئۇچ سانتىمېتىرىغا قوش ئارقاق ئۇسۇلى قوللىنىلغان ، بۇ قىسمىنىڭ توقۇلۇشى بىرقەدەر شالاڭ . باشاق بېزەك گىرۋىكى ئىچكىرىسىگە 2 ـــ 10 سانتىمېتر كىرگەن بولۇپ ، ئەن گىرۋىكىگە 17 سانتىمېتر كېلىدىغان جايىغا ، تۆت تال قىزىل رەڭلىك ئارقاق يىپ ئارىلاشتۇرۇلغان .

باشاق بېزەك گۈرۈپپىلار بويىچە زىچ قىلىپ باغلانغان ھەم توقۇلمىنىڭ تۆۋەن قىرىدىكى ئارقاق يىپىغا مۇقىملاشتۇرۇلۇپ ھاسىل قىلىنغان . باشاقنىڭ ئاخىرقى ئۇچى كەمەن شەكلىگە كەلتۈرۈلگەن . بېزەكلىك باشاقلارنىڭ تولۇقى 3 ـــ 5 مىللىمېتىرغىچە ، ئارىلىقى 12 ـــ 25 مىللىمېتىرغىچە .

ئەن گىرۋىكىنىڭ كەڭلىكى 13 مىللىمېتر ، ئىككى تال ئۆرۈش يىپى ئۈستىگە گۈرۈپپا ـ گۈرۈپپا ئارقاق يىپ بىلەن ئارغامچا شەكىللىك گىرۋەك ھاسىل قىلىنغان (5.A:2 دىن پايدىلىنىڭ) . ئارغامچا گىرۋىكىنىڭ ئۆزىنىڭ تولۇقى 7 مىللىمېتر ، ئارقاق يىپنىڭ چېگىش كەڭلىكى 8 مىللىمېتر .

5.E:2 مۇمىيانىڭ پۇتىدىكى كەش . خام تېرىدە تىكىلگەن ، ھايۋانلارنىڭ يۇڭى بار ، كەشنىڭ چەمىنىڭ يۇڭى تېشىغا چىقىپ تۇرىدۇ ، باشقا يېرىنىڭ يۇڭى ئىچىگە قارىتىلغان . ئېشىپ ياسالغان بىر تال تۇم ئارغامچىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 115 سانتىمېتر ، ئۇ كەشنىڭ ئالدىدىكى تۆشۈكتىن ئۆتكۈزۈلگەن . كەش يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تېرىنىڭ ئۈستىگە قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن بوغۇلغان بىر بوغۇم پەي سانجىپ قويۇلغان . ھەربىر چېتىدە تىكىلگەن چېكى بولۇپ ، كەشنىڭ ئاغزىدىن تاپىنىغىچە بارىدۇ . چەمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 31 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 13 سانتىمېتر ، تاپىنىنىڭ كەڭلىكى 9 سانتىمېتر . 36:4 ـ نومۇرلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقىدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ .

5.E:3 يا ئوقتىنڭ ياغاچ دەستىسى ، ئىككى بوغۇم پەي باغلانغان ، قىزىل بويالغان ھەم توغرىسىغا يول ـ يول قىلىپ بېزەلگەن ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك نۇسخا چېكىلگەن . ئوق دەستىسى ناھايىتى ئەگرى ، ئەمەلىيەتتە ئىشلىتىش زادى مۇمكىن ئەمەس ئۇزۇنلۇقى 65 سانتىمېتر Pl. 7:11 گە قارالسۇن .

5.E:4 ۋە 3 گە ئوخشاش يا ئوقى دەستىسىنىڭ قۇيرۇق قىسمى .

5.D:10 ۋە 5.E:5 دىكىگە ئوخشاش ياغاچ بۇيۇم . ئىككى پارچە يېرىم گىرۋەكى قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن تۇياق قىسمىغا (تۇياققا ئوخشىتىلغىنى ئەمەلىيەتتە ياغاچ پۈتىقدىنلا ئىبارەت) باغلاپ قويۇلغان . باش قىسمىغا يېقىن جايىدا يەنە بىر يول بوغۇلغان يىپ بار . تەكشى يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يېقىن كەلگەن قىسمىدا ، توغرا يۆنىلىشلىك چېكىلگەن ئىز بار ، چېكىلگەن ئىزنىڭ چۆرىسىنى قىزىل رەڭ بىلەن بويالغان قويغان . ئۇزۇنلۇقى 21.5 سانتىمېتر . Pl. 8:4 گە قارالسۇن .

5.E:6 ئۇچ خىل يۇڭ يىپ . قىزىل ۋە بويالغان بولمىغان سۇر سارغۇچ رەڭ .

5.F قەبرە

5.F:1 كىچىك سېۋەت ، تەكشى رېتىملىق توقۇلغان ، پاخال بىلەن قىيپاش يۆنىلىشلىك Z شەكىللىك جۇلا يول ، ئۇچ بۇلۇڭ شەكىل ۋە گىرىزونتال جۇلا يول توقۇلغان . بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇچ تۆتام جۇلا يولىلۇق نۇسخىدىن ئىككى قۇر بار . يەنە بىر تال قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ يىپ بىلەن سېۋەتنىڭ ئىككى يېنىدىن تېشىپ باغ بېكىتكەن . سېۋەت ئىچىگە بۇغداي دېنى ۋە قۇرۇپ ئۆيۈپ قالغان قوناق ئومىچى قاچىلانغان . سېۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 14.5 سانتىمېتر ، دىئامېترى تەخمىنەن 11 سانتىمېتر .

5.F:2—3 يۇلغۇندىن ياسالغان ئىككى تال يا ئوقى دەستىسى ، ھەربىر تېلىدا ئىككى تۆتامدىن پەي بار ، يا ئوقى دەستىسى سەل ئەگرى . ئۇزۇنلۇقى 77 سانتىمېتر ، ئۇنىڭ ئىچىدە 2 ـ سى Pl. 7:14 سۈرەتتىكىسىگە ئوخشايدۇ .

5.F:4—5 2 دىكسى بىلەن ئوخشاش يا ئوقى دەستىسىنىڭ قۇيرۇق قىسمى .

5.F:6 قىزىل يۇلغۇن چۆنقى ، ئۇزۇنلۇقى 70 سانتىمېتر .

5.F:7 غەيرىي تۇياق تېپلىق ھايۋانات پاچىقىغا ئوخشايدىغان ياغاچ بۇيۇم ، ئۇزۇنىرا باب كېلىدىغان ئىككى دانە يېرىم گىرۋەكتىن ھاسىل قىلىنغان ، ئىككى ئورنىدىن يىپ بىلەن بوغۇپ قويغان . تۇياق قىسمىنىڭ ئەتراپىدىكى يۇڭ يىپ بوغۇلغان يەرنىڭ ئۈستىدە كىچىككىنە برونزا رومكا بار . تۇياق قىسمىنىڭ ئۈستى تەرىپىدە تۆت قۇر توغرىسىغا چېكىلگەن ئىز بار . بۇ بۇيۇمنىڭ ئۇزۇنچىسى 25 × 3.4 سانتىمېتر Pl. 8:5 گە قارالسۇن .

5.G قەبرە

5.G:1 كىچىك سېۋەت ، رەتلىك ، تەكشى توقۇلغان ، توقۇلمىنىڭ تەگلىكى ئۈستىگە ئادەتتىكى لايىھەلەرگە ئوخشىمايدىغان گىرىزونتال ۋە Z شەكىللىك جۇلا يول بېزەلگەن . ئۇچ قۇر تال ـ تال ئۆرۈم قىلىنغان نۇسخىدىن ئىككى قۇر بار . بىر تال يېپنى سېۋەت يېنىنى تېشىپ ئۆتكۈزۈپ تۇتقۇچ (باغ) قىلىنغان . سېۋەت ئېگىزلىكى 13 سانتىمېتر ، دىئامېترى تەخمىنەن 9 سانتىمېتر .

5.G:2 سېۋەت پارچىسى ، بەلكىم دۆڭ پەتنۇس شەكىللىك چوڭ سېۋەتنىڭ بۇزۇلغان بىر بۆلىكى بولسا كېرەك . ئىككى تال چۆنق بىلەن تۆشۈك چىقىرىپ توقۇلغان بۇيۇم ئىكەن . Pl. 14:3 گە قارالسۇن .

5.G:3 ئۇزۇن ھەم پارقىراق تۈز ياغاچ قوزۇق ، يىلان شەكلىدە نەقىشلەنگەن ، يىلاننىڭ ئاغزىدا شارىك شەكىللىك بۇيۇم چىشلەكلىك . يىلاننىڭ دۈمبىسىگە بىرمۇنچە ئۇششاق رومبا شەكىل ئويۇلۇپ ، Z شەكىللىك جۇلا يوللار ھاسىل قىلىنغان ، رومبا شەكىل ئارىلىقىغا قىزىل رەڭ بېرىلگەن . قورساق قىسمى تەكشى يۇزلۇك ، توغرا سىزىق ئويۇل-

غان ، هەر ئىككى يول توغرا سىزىقتا بىر قۇردىن ئۇششاق ئۇچلۇق ئۇچ بۇلۇڭلار بار ، ئۇنىڭ ئىچىگە قىزىل رەڭ بېرىلگەن . ياغاچ قوزۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن سەل تۆۋەنرەك قىسمىدىن كىچىك تۆشۈك ئېچىلغان . ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 69 سانتىمېتر ، دىئامېترى 1.1 سانتىمېتر ، ئاغزىغا چىشلىتىلگەن نەرسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15 سانتىمېتر Pl. 7:9 . ۋە 14.3 رەسىمگە قارالسۇن .

5.G:4 يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسىنىڭ سۈنۈق بۆلىكى . قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن باغلاپ قويغان بىر تۇتام پەي بار . ئوق دەستىسىنىڭ يۇزىدە توغرىسىغا ۋە بۇرما شەكلىدە قاتار تىزىلغان كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ نەقىش بار (Pl. IX, Pl. X) .

5.G:5—10 شەكلى ئوخشاپ كېتىدىغان ئالتە تال يا ئوقى دەستىسى ، يۇلغۇن چۈىقتا ياسالغان بولسا كېرەك ، ھەربىر تال دەستە ئۇستىدە ئىككى تۇتامدىن پەي بار . يۇزىگە توغرا يۆنىلىشلىك كىچىك ئۇچ بۇرچەكلەرنى قاتار ـ قاتار چەككەن . ئوق دەستىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 69—72 سانتىمېتر . بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 9 ـ نى Pl. 12:14 دىن تاپقىلى بولىدۇ .

5.G:11 يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بۇيۇمنىڭ چوڭ بىر بۆلىكى ، ئۇستىگە تېڭىلغان پەيلەر كەملەپ كەتكەن .

5.G:12 ئوق دەستىسىنىڭ سۈنۈق بۆلىكى ، ئۇستىدە ئۇچ گۈرۈپپا ئانچە ئېنىق كۆرۈنمەيدىغان توغرا سىزىقلار بار .

5.H قەبرە

5.H:1 بالىلارنىڭ قوڭۇر رەڭ كىگىز قالپىقى ، تۆۋەن گىرۋەكسىدە كۆل رەڭ يۇڭ يىپنىڭ ئازغىنا چۈۋۈلغان بۆلىكى بار ، ئېڭەككە چىگىلگەن يىپمۇ ، ئەمەسمۇ ، نامەلۇم . قالپاقنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 14 سانتىمېتر ، دىئامېترى تەخمىنەن 12 سانتىمېتر . Pl. 11:5 گە قارالسۇن .

5.H:2 بالىلارنىڭ بىلەزۈكى . بىر يەردە تۆشۈكى بار ، سۈس

يېشىل زۈمرەت تېپىدىكى مارجان ، قوڭۇر رەڭلىك يىپ ئۆتكۈزۈلگەن . مارجىنىنىڭ دىئامېترى 13 ملليمېتر . Pl. 9:11 گە قارالسۇن .

5.H:3 كىچىك سېۋەت ، رەتلىك ، تەكشى توقۇلغان ، بۇ يەردە ئۇچراتقان باشقا كىچىك سېۋەتلەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، لېكىن تەگلىكى تېخىمۇ تۈزرەك ، قوڭۇر رەڭلىك يىپ بىلەن ياسالغان باغنى سېۋەتكە باغلىغان . سېۋەت ئېگىزلىكى 10 سانتىمېتر ، دىئامېترى 5.7 سانتىمېتر ، Pl. 14:2 رەسىمگە قارالسۇن .

5.I قەبرە

5.I:1 ساماندا توقۇلغان كىچىك سېۋەت ، بەك بۈزۈلۈپ كەتكەچكە ، گۈل نۇسخىلىرىنى كۆرگىلى بولمىغۇدەك دەرىجىگە يەتكەن . تەگلىكىگە يېقىن جايدا بىر قۇر ئۇچ ئۆرۈم بىلەن توقۇلغان جۇلا يول بار ، ئاغزىنىڭ ئەتراپىدا يەنە بىر تار لېنتىسىمان جۇلا يول بار . سېۋەت ئاغزىغا ئۆز ۋاقتىدا بىر پارچە ئاق كىگىز يېپىلغانىكەن . سېۋەتنىڭ ئاغزىدا ئاق رەڭلىك بىر تال يىپ بار . سېۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 13 سانتىمېتر ، دىئامېترى تەخمىنەن 13 سانتىمېتر .

5.I:2 يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسى ، قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن باغلانغان ئىككى تۇتام پەي بار . ئۇستىدە كىچىك ئۇچ بۇلۇڭلىرى بار تۆت گۈرۈپپا توغرا سىزىق بار . بۇ گۈرۈپپا سىزىقچىلار ئارىسىغا ئۇزۇنىغا رەت ـ رەت ئۇچ بۇلۇڭدىن شەكىللەنگەن جۇلا يوللار چۈشۈرۈلگەن ، ئۇچ قىسمى پارقىراق ، ئۇزۇنلۇقى 76 سانتىمېتر .

5.I:3 يا ئوقى ياغاچ دەستىسىنىڭ قۇيرۇق بۆلىكى ، ئۇستىدە بىر تۇتام پەي بار ، يۇزىگە ناھايىتى چوڭقۇر قىلىپ ئۇچ بۇلۇڭ قۇرۇلمىلىق Z شەكىللىك نەقىش نۇسخىسى چىقىرىلغان ، نەقىش نۇسخىسى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ، ئۇزۇنىسىغا ۋە توغرىسىغا قاراپ رەت ـ رەت تىزىلغان ، Pl. 12:2 گە قارالسۇن .

5.I:4 كىچىك ياغاچ قوزۇق ، كەسمە يۇزى يۇمىلاق ، بىر ئۇچى بارا ـ بارا ئىنچىكىلەپ بارىدۇ ، يەنە بىر ئۇچىدا پەلەمپەي شە-

كىللىك ئۆزگىرىشچان يوللار بار ، ئىنچىكە بېشى بۇزۇلۇپ كەتكەن ، ئۇزۇنلۇقى 31.5 سانتىمېتىر .

5. J قەبرە

(5. A قەبرىنىڭ يېنىدىكى كېيىن ئوغرىلىرى تەرىپىدىن بۇلانغان جەسەت ساندۇقىدا قالغان ئاز ساندىكى بۇيۇملار)

5. J:1 تۆپسى ئۇچلۇق قوڭۇر رەڭلىك كىگىز قالپاق ، ناھايىتى چىڭ ئېشىلگەن ئاق يىپ بىلەن نەپىس ئىشلەنگەن تەكشىلىكتە قاتار ـ قاتار تىزىپ بېزەلگەن نەقىش نۇسخا بار ، بۇ يىپلار قالپاققا تۆت گۇرۇپپا بويىچە يېڭنە بىلەن تەتۇر تىكىشتە رەت ـ رەت قىلىپ تىكىپ چىقىلغان ، ھازىر ئاران بىر گۇرۇپپىلا قالغان ، تۆۋەنكى گىرۇنكىدە تۆت قۇر چەك يىپ بىلەن تۆنەپ تۇرۇپ بويۇن تاسما يىپىنى ھاسىل قىلغان ، تەگلىك گىرۇنكىگە ئۇششاق چىش چىقىرىلغان . قالپاقنىڭ تۆپسى ئۆپرىغان . قالپاقنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 25 سانتىمېتىر . Pl. 10:6 گە قارالسۇن .

5. J:2 سەل ئەگرى كەلگەن يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسى ، ئىككى تۇتام پەي بار ، كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى چېكىلگەن ، توغرا يۆنىلىشلىك ۋە تىك يۆنىلىشلىك قىلىپ تەكشى تىزىلغان ، ئۇچ بۇلۇڭ ئىچىگە قىزىل رەڭ بېرىلگەن ، ئوق دەستىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 72 سانتىمېتىر . 14:1 رەسىمگە قارالسۇن .

5. J:3—4 يا ئوقى ياغاچ دەستىسىنىڭ ئىككى تال سۇنۇقى ، ھەربىر تېلىدا بىر تۇتامدىن پەي بار ، توغرا يۆنىلىش بويىچە تىزىلغان ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخا چېكىلگەن .

5. J:5 يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسى ، سەل ئەگرى ئىككى بوغۇم پەي بار ، ئۇنىڭ ئۇستىگە توغرىسىغا رەت ـ رەت قىلىپ ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى چېكىلگەن ، ئوق دەستىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 67 سانتىمېتىر .

5. J:6 يا ئوقى ياغاچ دەستىسىنىڭ سۇنۇق ئۇچى ، توغرا ۋە بۇرما شەكىلدە رەت ـ رەت كەتكەن كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ بار .

5. K مۇمىيا

5. K:1 سۇت رەڭ كىگىز قالپاق ، تۆپسى ئۇچلۇق ، توغرىسىغا تۆت قۇر قىزىل رەڭلىك يۇڭ ۋە توغرىسىغا تىلىپ ھازىرلانغان بىر قۇر قالپلان تېرىسى تاسمىسىنىڭ پارچىسى بار ، قالپلان تېرىسى سۇس قىزىل رەڭلىك يۇڭ يىپ بىلەن كىگىزگە تىكىلگەن . قالپلانىنىڭ بېشى ئالدىغا ئېسىلغان ، بوينىغا چىگدىغان شوينىغا ئىشلىتىلگەن ماتېرىيال كىگىز ـ نىڭكىگە ئوخشاش . قالپاقنىڭ كەينىدىن چەك ئاچىدىغان يېرىگە ئوخشاش قىلىپ قىسقا يۇڭ باغلانغان ، قالپاقنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 20 سانتىمېتىر . Pl. 11:4 گە قارالسۇن .

5. K:2 تۆت باغلام قوڭۇر رەڭ سامان ھەم ئۆسۈملۈك تالاسىغا تۆت باغلام توق قىزىل رەڭلىك يۇڭ يىپ بىلەن بوغۇپ ياسالغان چەمبەر ئۇستىدە ، تەخمىنەن ھەر 12 ـــ 14 مىللىمېتىر ئارىلىقتا ئىككى قۇر سۇس قىزىل رەڭلىك يۇڭ يىپ يۆگەلگەن ، بىر يېرىگە ھايۋانات سىگىرى بىلەن بىر تۇتام يۇمران پەينى باغلاپ يەنە بىر يېرىگە بىر تال كىچىك سۇر تاش مارجان قاداپ قويۇلغان . مارجاننىڭ دىئامېترى 3 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 1 مىللىمېتىر .

5. L قەبرە

5. L:1 ياپىلاق قۇلۇله مارجان ، ناھايىتى كىچىك ، دىئامېترى 5 مىللىمېتىر ، 5:18 نومۇرلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقىدىن پايدىلىنىلسۇن .

5. L:2 ياغاچ ئىلغۇ ، ئۇچى بارغانسېرى ئىنچىكىلەپ بارىدۇ ، ئاخىرقى بۆلىكىدە بىر تال تۇم سىلىندىرسىمان جىسىم بار . سىلىندىرسىمان جىسىم ئۇستىگە قاتار ـ قاتار قىلىپ ئىنتايىن ئۇچلۇق ئۆتكۈر بۇلۇڭلۇق ئۇچ بۇلۇڭ چېكىلگەن ، بۇ ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللەر يەتتە قۇر Z شەكىللىك جۇلا يوللارنى ھاسىل قىلغان . ئىلغۇ ئۇزۇنلۇقى 15.3 سانتىمېتىر . 7:41 رەسىمگە قارالسۇن .

5. L:3 2 ـ بىلەن ئوخشاش تېپلىق ياغاچ ئىلغۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئاخىرقى بۆلىكى تومراق ، ئۇستىدە ئۇچ بۇلۇڭدىن ھاسىل قىلىنغان 11

گۈرۈپپا جۈلا يوللار بار . ئىلغۇنىڭ ئۈچ قىسمى ئۈزۈلۈپ كەتكەن . بايقالغان چاغدا يۇقۇلغا 6 غا سانجىقلىق ئىكەن . ئىلغۇ ئۇزۇنلۇقى 17.3 سانتىمېتر .

5.L:4 ياغاچ بۇيۇم ، يېرىم ئىكىكى بۆلەكتىن ھاسىل قىلىنغان ، 5.D:9 قاتارلىق ياغاچ بۇيۇملار بىلەن بىر تېپىلىق بۇيۇم ھېسابلىنىدۇ . بايقالغان چاغدا ، يېرىم ئىككى بۆلىكى بىرلەشتۈرۈكلۈك ئىكەن ، ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ ئۆيۈلۈپ چۈشكەن قىسمىغا چىرىپ كەتكەن قىزىل يۇقۇ يېپ يۆگەكلىك ئىكەن ، يۇقۇ يېپىنىڭ ئاستىدا بىرقەۋەت پەي بار ، جىسمىنىڭ بىر بېشى بىلەن يان تەرىپى ئورتوگونال ، يەنە بىر بېشىنىڭ ئۇچى گال ، يېرىم ئىككى بۆلەكنىڭ ئىچكى قىسمىدا ناھايىتى چوڭقۇر ئوقۇر بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىدە يوغان كەسلەنچۇكىنىڭ بىرقانچە باش سۆڭىكى بار ئىكەن ، ئىككى يېرىم بۆلەك تەڭ ئەمەس ، ئۇلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 5 .11 سانتىمېتر ۋە 5 .10 سانتىمېتر كېلىدۇ . ئۇنىڭ دىئامېترى 6 .2 سانتىمېتر . P1.8:6 گە قارالسۇن .

5.L:5 بىر دانە ياغاچ بۇيۇمنىڭ يېرىمى ، 4 ـ گە ئوخشايدىغانلىقى ئېنىق ، ئۇنىڭ تەكشى يۈزىنىڭ بوش قىسمىنى قىزىل رەڭدە بويىۋەتكەن . ئۆلچىمى 9 × 27 سانتىمېتر . P1.8:1 گە قارالسۇن .

5.L:6 ئۆز رەڭگىدىكى ئاق رەڭلىك يۇقۇ پلاشنىڭ ئىككى يىرتىق پارچىسى ، رومبا نۇسخىلىق بوز رەخت ئۆرۈش يېپى ئارقاق يېپىغا قارىغاندا خېلى چىڭ ئېشىلگەن ، قالدۇق قىسمى ئەن جېيىكى بولۇپ ، تۇم يېپ بىلەن چىگىتىلغان .

5.L:7 بىر تۇتام قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك قوي يۇڭى ، ئوخشاش قوي يۇڭى بىلەن ئېشىپ تەييارلانغان يېپ بىلەن ئىككى جايدىن بوغۇلغان ، بىر يېرىدىن بوغۇلغان يۇقۇ يېپقا ئازغىنا بىر تۇتام پەي قىستۇرۇپ قويۇلغان .

ئاساسلىقى 5 ـ قەبرىدىكى يەر يۈزىدىن يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار

(5:44 — 5:1 كىچە بولغانلىرى دۆڭلۇكنىڭ شەرقىي بۆلىكىنىڭ تەكشىلىكىدىن بايقالغان بۇيۇملار)

5:1—2 تال يوپۇرمىقى شەكىللىك ئىككى دانە تاش ئوق ئۇچى ، ئۇنىڭ بىرى ئاچ يېشىل سلىكون دىئوكس بۇيۇم ، يەنە بىرى قوڭۇر رەڭلىك چاقماق تاش بۇيۇم ، ئۇچى ئىنتايىن گال ، ياسىلىشى قوپال ، ئۇنىڭ 2 ـ سىنى ئازراق سىلىقلىغان . تاش ئوق ئۇچىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 39 مىللىمېتر ۋە 41 مىللىمېتر . P1. 12:4—5 گە قارالسۇن .

5:3 تەخمىنەن يېرىم يېشىل سلىكون دىئوكس تال يوپۇرمىقى شەكىللىك تاش ئوق ئۇچى . P1. 12:6 گە قارالسۇن .

5:4 سوقۇپ سىلىقلانغان تال يوپۇرمىقى شەكىللىك شەپە ئوق ئۇچى (؟) . ئۇزۇنلۇقى 42 مىللىمېتر ، كەڭلىكى 12 مىللىمېتر . P1. 12:3 گە قارالسۇن .

5:5 شەپە بىلەي ، بىرىنىڭ گىرۋىكىدە ئازراق توغرا سىزىق بار ئىكەن . ئۆلچىمى 97 ×25 مىللىمېتر .

5:6 يېشىل رەڭلىك ئوت ئۇچقۇنى بىلىنىپ تۇرىدىغان پىقراتما نۇسخىلىق ياپىلاق مارجان . دىئامېترى 9 مىللىمېتر . P1.15:8 گە قارالسۇن .

5:7—15 توققۇز دانە سوغا شەكىللىك تاش مارجان ، سۇر رەڭ گۈلدار ئوپال سۇپەتلىك . مارجاننىڭ ئۇزۇنلۇقى 8 — 12 مىللىمېتر . P1. 15:16 گە قارالسۇن .

5:16 سەككىز تال كىچىك قۇلۇلە مارجان (ئامموننىتسىلارغا مەنسۇپ) ، يېپ بىلەن چېتىلغان .

5:17 69 تال كىچىك قۇلۇلە مارجان ، كۆپىنچىسىنىڭ تۆشۈكىدە يەنىلا قالدۇق يېپلار بار .

5:18 نېپىز ھەم ياپىلاق ئۈچ تال قۇلۇلە مارجان ، دىئامېترى 6 مىللىمېتر ، P1. 15:9 گە قارالسۇن .

5:19 124 تال قۇلۇله مارجان ، 21 ـ بىلەن ئوخشاش تىپلىق .

5:20 155 تال قۇلۇله مارجان ، 21 ـ بىلەن ئوخشاش تىپلىق .

5:21 93 تال قۇلۇلە مارجان ، دىئامېتىرى 2 ـــ 5 مىللىمېتىر . Pl. 15:15 گە قارالسۇن .

5:22 كىچىك ھەم ياپىلاق ئېللىپس شەكىللىك بۇيۇم ، سەل ئەگرى ، ئاچ يېشىل پىل چىشىدە ياسالغان بۇيۇم (؟) ، قاپارتما يۈزىنىڭ بىر يېرىدا ئون قۇر توغرا سىزىق بار ، ئۇزۇنلىقى 25 × 6 مىللىمېتىر . Pl. 15:7 گە قارالسۇن .

5:23 داتلىشىپ كەتكەن ، ئازراق پېتىنقى برونزا ھالقىنىڭ سۇنۇق پارچىسى .

5:24—25 ئىككى پارچە برونزا قورال سۇنۇقى ، بەلكىم بىر دانە مىس ئوق ئۇچىنىڭ ئىككى پارچىسى بولۇشى مۇمكىن .

5:26 داتلىشىپ كەتكەن بىرنەچچە پارچە برونزا قورال سۇنۇقى .

5:27 پۈتۈن بىر ياغاچتىن ئويۇپ ـ قىرىپ ياسالغان جام ، ئاغزىغا يېقىن جايىدا روبىرو تۇرغان ئىككى تۆشۈكچە بار ، ئىككى تۆشۈكچىنىڭ ئارىلىقى 7 سانتىمېتىر ، جامنىڭ ئېگىزلىكى 11 سانتىمېتىر ، دىئامېترى 12.5 ـــ 13.5 سانتىمېتىر . Pl. 12:15 گە قارالسۇن .

5:28 تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك ياغاچ بۇيۇم ، بەلكىم بىرەر نەرسىنىڭ تۇتقۇچى بولۇشىمۇ مۇمكىن ؟ ئۇنىڭ بىر يېنى سىرتقا قاراپ كۆپكەن ، يەنە بىر يېنى ئىچىگە قاراپ ئويۇق ، ھەربىر ئۇچىدا بىردىن قاپىرىپ چىقىپ تۇرىدىغان يىپ ئۇچى بار . ئۇزۇنلىقى 18 × 79 سانتىمېتىر . Pl. 9:7 گە قارالسۇن .

5:29 28 نىڭ شەكلىگە ئوخشاپ قالدىغان كىچىك ياغاچ بۇيۇم ، ئۇزۇنلىقى 14 × 51 مىللىمېتىر .

5:30 كىچىك ياغاچ قوزۇق ، ئۇستىدە تۆت توپ شەكىللىك قاپارتما بۇيۇم ۋە توغرىسىغا ئىككى قۇر كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى چېكىلگەن ، ئۇچ بۇلۇڭ ئىچىنى قىزىل بويىۋېتىلگەن . Pl. 9:8 گە قارالسۇن .

5:31—39 توققۇز تال يا ئوقى دەستىسى ياكى كىچىك ياغاچ قوزۇقنىڭ سۇنۇق پارچىسى ، توغرىسىغا ۋە ئۇزۇنىسىغا قىلىپ قاتار ـ قاتار ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى نەقىش قىلىنغان ، ئۇچ بۇلۇڭ ئىچى قىزىل بويىۋېتىلگەن .

5:40 ئىككى قاناتلىق سۆڭەك ئۇچ (ئوق ئۇچى) ، قۇيرۇق قىسمىدا چوڭ تەتۇر ئىلغۇ ۋە ئوق دەستىسىنى سانجىشقا ئىشلىتىدىغان ئويۇق بار ، ھەربىر قانىتىدا 6 قۇر V شەكلى چېقىرىلغان سىزىق ئىزى بار ، ئۇزۇنلىقى 12 × 88 مىللىمېتىر . Pl. 12:9 غا قارالسۇن .

5:41 ئىشلىتىلىش ئورنى نامەلۇم كىچىككىنە سۆڭەك بۇيۇم ، بىر تال تۈز سۆڭەك ئۇستىدە يانتۇ يۆنىلىشلىك قاپىرىپ تۇرغان بىر نەرسە بار . توغرا يۆنىلىشلىك تۆت گۇرۇپپا بېزەك چېكىلگەن . قاپىرىپ تۇرغان نەرسىنى بويلاپ بىر يانداپ بىر قۇر ئوقۇر ئويۇلغان ، ئوقۇرنى بويلاپ تۈز جايىدىكى قىسقىراق بىر بۆلەكتە بىر جىسىم داۋام ئەتكەن . ئۇزۇنلۇقى 73 سانتىمېتىر . Pl. 12:11 گە قارالسۇن .

5:42 41 گە ئوخشاش تىپلىق سۆڭەك بۇيۇم ، بىراق ئۇنىڭ ئۇچلۇق بىر ئۇچى ئۇزۇلۇپ كەتكەن . Pl. 12:10 گە قارالسۇن .

5:43 سۆڭەك پارچىسى ، بىر يېنى تۈز ، يەنە بىر يېنى قاپارتما قىلىپ ، قاپارتما يۈزىگە بەش قۇر V شەكىللىك بېزەك نۇسخا چېكىلگەن ، ئۇزۇنلۇقى 13 × 65 مىللىمېتىر . Pl. 12:7 گە قارالسۇن .

5:44 نېپىز سۆڭەك پارچىسىنىڭ بىر ئۇچى ، توغرىسىغا بىر قۇر سىزىق بار ، يانىڭ سۇنۇقىمۇ ، ئەمەسمۇ نامەلۇم ، كەڭلىكى 27 مىللىمېتىر ، ئۇزۇنلۇقى 106 مىللىمېتىر .

(5:47 ـــ 5:45 گىچە كەپنىڭ غەربىي تەرىپىدىن بايقالغان بۇيۇملار)

5:45 ياغاچ ئوق دەستىسى ، ئىككى تۇتام پەي بار ، توغرا ۋە بۇرما شەكىلدە قاتار تىزىلغان كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى چېكىلگەن ، ئۇچ بۇلۇڭ ئىچىنى قىزىل بويىۋەتكەن . ئوق دەستىسى خېلىلا ئېگىلگەن ، ئۇزۇنلۇقى 5.70 سانتىمېتىر .

5:46 يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسى ، بەك ئېگىلىپ كەتكەن . توغرىسىغا ئويۇلغان تۆت گۈرۈپپا گۈل نۇسخىسى بىلەن بېزەلگەن ، ھەربىر گۈرۈپپىدا تۆت قۇردىن بىر ـ بىرىگە قارىتىلىپ رەت ـ رەت تىزىلغان كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بار . بۇ گۈل نۇسخىلىرىنىڭ تىزىلىش رېتىدىن قارىغاندا ، ئۆز ۋاقتىدا ئىككى تۈتام پەي باغلانغاندەك قىلىدۇ . ئوق دەستىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 75 سانتىمېتىر . 14:9 رەسىمگە قارالسۇن .

5:47 يا ئوقى ياغاچ دەستىسىنىڭ قۇيرۇق قىسمى ، توغرا ۋە بۇرما شەكىللىك قاتار تىزىلغان كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بىلەن بېزەلگەن . سۇنۇق پېتىچە ، ئۇزۇنلۇقى 63 سانتىمېتىر .

5:48 يىلانغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ياغاچ قوزۇق (5.G:3 گە قارالسۇن) . يىلان ئاغزىنىڭ ئىچى تەرىپىدە بىر تىزىق شاربىكسىمان نەرسە بار . يىلانىنىڭ دۈمبىسىدە ئىككى قۇر Z شەكىللىك جۇلا يول بار ، يىلان بەدىنىنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى قۇر ئەگرى سىزىق شەكلىدە سوزۇلغان Z شەكىللىك جۇلا يول بار ، ئاشۇ جۇلا يوللار بىردەك كىچىك ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىدىن ھاسىل بولغان ، يىلان بېشىنىڭ تۆۋەنكى قىسمىدا ۋە بويۇن قىسمىدا ئويۇلغان ئىنچىكە سىزىق بار ، قورساق قىسمىدا ئىككى يانداسسى بىلەن ئوخشاش Z شەكىللىك جۇلا يول بار ، لېكىن بۇ جۇلا يوللار تۇز سىزىق بويىچە داۋاملىشىدۇ ، يىلان بەدىنىدە بىر كىچىك تۆشۈكچە بار بولۇپ ، يىلان بېشىدىن 26 سانتىمېتىر كېلىدۇ ، يىلان ئاغزىدىكى نەرسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 14.2 سانتىمېتىر ، يىلانىنىڭ قۇيرۇقى ئۇزۇلۇپ كەتكەن . قوزۇقنىڭ ئۇزۇك پېتىچە ئۇزۇنلۇقى 57.8 سانتىمېتىر . Pl.7:8 ۋە 14:4 رەسىمگە قارالسۇن .

5:49 قارا رەڭلىك ئۇزۇن پەي ، دەستە قىسمىغا قىزىل يۇڭ يىپ يۆگەلگەن ، لېكىن پەينىك بىر قىسمىغا يۇڭ يىپ يۆگەلمىگەن . پەي دەستىسىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىگە بىر تال ئۇچلۇق قوزۇقچە باغلانغان . ئۇ بەلكىم بىرەر قالپاقنىڭ پەي بېزىكى بولسا كېرەك ، پەينىك ئۇزۇنلۇقى 37 سانتىمېتىر . Pl.9:10 گە قارالسۇن .

5:50 ئۇزۇك يېرى يۇمىلاق ياغاچ قوزۇق ، بىر بېشى يەنە بىر بېشىدىن ئىنچىكە ، ئۇزۇنلۇقى 26.5 سانتىمېتىر .

5:51 ياغاچ قوزۇق ، بىر بېشىدا 26 مىللىمېتىر كېلىدىغان ئىنچىكىرەك قىسمى بار ، يەنە بىر بېشىدا يەنە شۇنىڭغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئىنچىكىرەك قىسمى بار . ياغاچ قوزۇققا بىر تال تاسما يىپ ياكى شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر نەرسە يۆگەلگەن ، قوزۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 25.5 سانتىمېتىر .

5:52 50 ۋە 51 بىلەن ئوخشاپ كېتىدىغان ياغاچ قوزۇق ، لېكىن سۇنۇپ كەتكەن ، سۇنۇق پېتىچە ئۇزۇنلۇقى 19 سانتىمېتىر .

5:53 يا ئوقى ياغاچ دەستىسىنىڭ سۇنۇقى (؟) . ئۆرە پېتىچە رەت ـ رەت ئويۇلغان ئۇششاق ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بار .

5:54 يۇلغۇن شېخى ، بىر ئۇچىدا كۆيگەن ئىزى بار ، بۇرما شەكلىدە قاتار ـ قاتار تىزىلغان ئۇششاق ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بار ، بۇ ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىلار دەرەخ پوستىغا ئىنچىكىلىك بىلەن ئويۇپ چىقىلغان . شاخلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى 19 سانتىمېتىر . Pl.9:4 گە قارالسۇن .

5:55 ياغاچ ئىلغۇ ئۇستىدىكى سىلىندىرسىمان جىسىم ، شەكلى 5.L:3 ۋە باشقا نۇرغۇنلىغان ياغاچ ئىلغۇغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ . ئۇستىدە 14 قۇر قاتار تىزىلغان ئۆتكۈر بۇلۇڭلۇق ئۇچ بۇلۇڭدىن شەكىللەنگەن توغرا يۆنىلىشلىك جۇلا يول بار . ئۇچ بۇلۇڭنىڭ ئىچىنى قىزىلدا بويىۋەتكەن ، جۇلا يولىنى ھاسىل قىلغان ئىككى قۇر ئۇچ بۇلۇڭ بىر ـ بىرىگە ناھايىتى يېقىن ، قارىماققا خۇددى Z شەكىللىك جۇلا يولغا ئوخشايدۇ ، سىلىندىرسىمان جىسىمنىڭ ئۇزۇنلۇقى 95 مىللىمېتىر ، دىئامېترى 13 مىللىمېتىر . Pl.9:5 گە قارالسۇن .

5:56 ياغاچ تارغاق ، بىر پارچە ھايۋان سۆڭىغا ئۆتۈشتۈرۈپ سانجىلغان يەتتە تال ئۇزۇن چىش ۋە تۆت تال قىسقا چىشتىن ھاسىل قىلىنغان . ھەربىر تال ئۇزۇن چىشنىڭ ئۇستى تەكشى يۇزلۇك ، ئۇنىڭ يۇزىگە 14 قۇر قاتار تىزىلغان ئۇششاق ئۇچ بۇلۇڭدىن شەكىللەنگەن

يەتتە قۇر Z شەكىللىك جۇلا يول چېكىلگەن . ئۇچ بۇلۇڭنىڭ ئىچى قىزىل بويۇپتىلگەن ، تارغاقنىڭ كەينىدىكى بېزەك نەقىشلىرى بىرقەدەر قوپال يەتتە قۇر قىيپاش يۆنىلىشلىك Z شەكىللىك جۇلا يولدىن ھاسىل قىلىنغان . تارغاق ئۇزۇنلۇقى 18 سانتىمېتىر ، ھايۋانات سىگىرىنىڭ كەڭلىكى 5 . 6 سانتىمېتىر . Pl. 9:1 گە قارالسۇن .

5:57 ئۇزۇن تارغاق چىشى ، ھايۋانات سىگىرىغا سانجىلغان ، بۇ تارغاقنىڭ ياسىلىشى 56 ـ غا ئوخشاش ، تارغاق سېپىدە بەش قۇر توغرا يۆنىلىشلىك بېزەك بار . ھەربىر قۇرى ئىككى قۇر ئوششاق ئۇچ بۇلۇڭدىن تۇزۇلگەن ، تارغاق چىشىنىڭ ئارقىسىدا ئازراق توغرا سىزىق ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ ، تارغاق چىشىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 8 . 18 سانتىمېتىر .

5:58 57 گە ئوخشايدىغان تارغاق چىشى ، بېزەكلىرى ئوخشاش ، چىشىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2 . 18 سانتىمېتىر .

5:59 57 بىلەن ئوخشاش تارغاق چىشى ، لېكىن ياسىلىشى قوپال ، چىش ئۇزۇنلۇقى 18 سانتىمېتىر .

5:60 57 گە ئوخشاش تارغاق چىشى ، بېزەك نۇسخىلىرىنى ئىشلەپ بولمىغان ، توغرا سىزىق چېكىپ بولۇنغان ، لېكىن ئاران ئىككىلا ئۇچ بۇلۇڭنى چېكىپ بولغان . چىشىنىڭ ئۇستىدىكى تەكشى يۈز قىسمى ، ئالدىدا تىلغا ئېلىنغان بىرقانچە تارغاقتا ئوخشاش قىزىل بويالغان ، چىش ئۇزۇنلۇقى 5 . 18 سانتىمېتىر .

5:61—66 ئالتە دانە پارقىراق تارغاق چىشى ، بىر تارغاقنىڭ چىشى ئىكەنلىكى ناھايىتى روشەن ، بۇ چىشلار ئەسلىدە بىر دانە ھايۋانات سىگىرىگە مۇقىملاشتۇرۇلغان . بۇ تارغاقنىڭ ئۇزۇن چىشى يوق ، تارغاق ئۇزۇنلۇقى 87 مىللىمېتىر ، 36:14 نومۇرلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىدىن پايدىلىنىڭ .

5:67 تارغاقنىڭ سۇنۇق ئۇچ چىشى ، بەلكىم ئوخشاش بىر تارغاقنىڭ چىشى بولسا كېرەك ، ئۇستىدە ناھايىتى يېنىك ئويۇلغانلىق ئىزى بار .

5:68 بىر دانە سۆڭەك بۇيۇم ، بەلكىم پلاشنى تىكىش ئۇچۇن

يىگنە قىلىپ ئىشلىتىلگەن بولسا كېرەك . تۇز ، بىر ئۇچى ئىنچىكىلەپ بارىدىغان سۆڭەك بۇيۇم ، تۇم ئۇچىغا يېقىن جايىدا تۆپتۇز كەتكەن بىر قىسقا ئاچا بار . ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن جايىغا يەتتە توغرا سىزىق ئويۇلغان . بەلكىم ئوتىغۇچ ياكى باشقا مەلۇم بىر خىل قورال (مەسىلەن ، يالمان) نىڭ مودېلى بولۇشى مۇمكىن ؟ ئۇزۇنلۇقى 127 سانتىمېتىر ، ئاچىماق جايىنىڭ كەڭلىكى 35 مىللىمېتىر . Pl. 12:16 گە قارالسۇن .

5:69 سۆڭەك ئوق ئۇچى ، كونۇس شەكىلدە ، قۇيرۇق قىسمىدا تۆشۈك ، يەتتە قۇر ئويما سىزىق بار ، ئۇزۇنلۇقى 11 سانتىمېتىر ، دىئامېتىرى 1 سانتىمېتىر . Pl. 12:12 گە قارالسۇن .

5:70 سامساندا توقۇلغان سېۋەت ، ئۇستىدىكى نەقىش نۇسخىلىرى يوقاپ كېتەي دەپ قالغان ، لېكىن قىيپاش يۆنىلىشلىك Z شەكىلدىكى جۇلا يوللۇق گۈل نۇسخىسى بارلىقى ناھايىتى روشەن . سېۋەتنىڭ ئۇستى قىسمىدا ھەر ئىككى تال ئۆرۈش سامان ئۇستىدىن ھىلال ئاي شەكىللىك نۇسخا چىقىرىلغان . سېپىنىڭ قالدۇق قىسمى بىر قىلىپ ئېشىپ قويۇلغان سىرتىق يېپ ، سېۋەت تېمىنىڭ ئىككى يېنىدا بەش چەمبەر ھالقا ساپنى باغلاش ئۈچۈن ھازىرلاپ قويۇلغان . سېۋەت ئېگىزلىكى 19 سانتىمېتىر ، دىئامېتىرى 11 سانتىمېتىر .

5:71 بىر پارچە ئاق كىگىز ، بەلكىم 70 ـ نىڭ ئاغزى بولسا كېرەك .

5:72 ئاق رەڭلىك يېپ ، تومۇلۇقى 5 ـــ 6 مىللىمېتىر .

5:73 كىچىك ياغاچ قوزۇق ، ئۇستىدە قىزىل يۇڭ يېپ بىلەن باغلاپ قويۇلغان بىر تۇتام پەي بار ، بۇنىڭ قالپاققا سانجىپ قويۇلغان بېزەك ئىكەنلىكى ئېنىق ، قوزۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 17 سانتىمېتىر .

5:74 بىر پارچە كىگىز ئۇستىدە يوغان بىر پارچە ئاغمىخان تېرىسى بار ، قالپاقنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكى روشەن .

(5:93 ـــ 5:75 جەسەت ساندۇقى E ۋە F ئۇستىدىكى قۇمدىن بايقالغان بۇيۇم)

5:75 يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسى ، قىزىل يۇڭ يېپ بىلەن ئىككى

تۇتام پەي باغلاپ قويۇلغان . يۇزىگە ناھايىتى ئېنىق قىلىپ توغرا ۋە بۇرما يۆنىلىش بويىچە قاتار ـ قاتار ئۇششاق ئۆچ بۇلۇڭ نۇسخا ئويۇلـ غان ، ئۆچ بۇلۇڭ ئىچى قىزىل بويۇپتىلگەن . يا ئوقى دەستىسىنىڭ ئۇـ زۇنلۇقى 76 سانتىمېتىر . Pl. 7:12 ۋە 12:8 گە قارالسۇن .

5:76—78 يا ئوقىنىڭ ئۆچ تال ياغاچ دەستىسى ، ئىككى بوغۇم پـەي ۋە 75 كە ئوخشايدىغان نەقش نۇسخىسى بار ، ئۇزۇنلۇقى 73.5 ۋە 77.5 سانتىمېتىر .

5:79—80 يا ئوقىنىڭ ئىككى تال ياغاچ دەستىسى ، ئېگىلگەن ، ئىككى تۇتام پەي بار ، نەقش نۇسخىسى 75 بىلەن ئوخشايدۇ ، ئۇزۇنـ لۇقى 75 ۋە 78 سانتىمېتىر . 14:2 رەسىمگە قارالسۇن .

5:81—84 يـا ئوقـىـنـىـڭ تـۆت تال ياغاچ دەستىسىنىڭ سۇـ نـۇقى ، شەكىل ـ پاسونى ئالدىدا بايان قىلغانلىرىغا ئوخشاش ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىككى تېلىنىڭ ئۆچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بولماستىن ، توغرا سىزىقلىرى بار .

5:85 يا ئوقىنىڭ يۇلغۇن دەستىسى ، ئىككى تۇتام پەي بار ، لېـ كىن نەقش ىېزىكى يوق ، ئۇزۇنلۇقى 78 سانتىمېتىر .

5:86—87 يـا ئوقىنىڭ بىر تال ىېجىرىم ياغاچ دەستىسى ۋە ىېـ رىمى سۇنۇپ كەتكەن ياغاچ دەستىسى ، بۇرما سىزىق نەقش نۇسخىسى بار . ئۇزۇنلۇقى 76 ۋە 53 سانتىمېتىر .

5:88 5:50 بىلەن ئوخشايدىغان كىچىك ياغاچ قوزۇق ، ئۇزۇنـ لۇقى 198 مىللىمېتىر . Pl. 9:3 گە قارالسۇن .

5:89 قالپاقنىڭ پەي ىېزىكى ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئۇستىگە شالاڭ قـ لىپ قىزىل يۇڭ يىپ يۆگەلگەن بىر تال قارا پەي ، تۆت تال قوڭۇر رەڭـلـىك قىسقا پەي بار ، ھەربىر تالغا كىچىككىنە ئۆچلۇق ياغاچ قوزۇقـ تـىـن بىرى باغلانغان ، ئاندىن كېيىن بارلىق پەيلەرنى بىر تال توغرا يا ـ غاچقا باغلاپ قويغان ، توغرا ياغاچنىڭ ھەممە ىېرىگە قىزىل يۇڭ يىپ يۆگىۋەتكەن . پەي ىېزەكنىڭ بىر يېنىغا بىر پارچە ئاغمىخان تېرىسى چاپلاپ قويغان . ئەڭ ئۇزۇن پەينىڭ ئۇزۇنلۇقى 39 سانتىمېتىر . Pl. 10:

8گە قارالسۇن .

5:90 كىچىك ياغاچ قوزۇق ، يۇقىرى بۆلۈكىدە بىر تۇتام پەي بار ، ئېنىقكى بۇ قالپاق ىېزىكىنىڭ بىر قىسمى ، ئۇزۇنلۇقى 22.5 سانتـ مېتىر . Pl. 9:9 گە قارالسۇن .

5:91 پەي بار كىچىك ياغاچ قوزۇق ، شەكلى 90 بىلەن ئوخـ شايدۇ .

5:92 قارا پەي بار كىچىك ياغاچ قوزۇق ، پەينى قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن ياغاچ قوزۇققا باغلاپ قويغان ، يۇقىرى تەرىپى ئۇرۇلۇپ كەتكەن ، ئۇ قالپاقنىڭ پەي ىېزىكى قىلىنغان .

5.93 قـوڭۇر يۇڭ يىپ ، بىر ئۆچىنى باغلاپ قويغان ، بەلكىم كىچىك سېۋەتنىڭ ىېغى بولسا كېرەك ، ئۇزۇنلۇقى 31.8 سانتىمېتىر ، تومۇلۇقى تەخمىنەن بىر سانتىمېتىر .

5ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق ۋە باشقا جايلاردىن بايقالغان بۇيۇملار

5:94 يا ئوقىنىڭ ياغاچ دەستىسى ، خېلىلا ئېگىلىپ كەتكەن ، ئوتتۇرىسىنىڭ قۇيرۇقىغا يېقىن جايىدا يەنە بىر تۇتام پەي بار ، بىراق قۇيرۇق قىسمىدىكى پەي يوقىلىپ كەتكەن ، ئوق دەستىسىنىڭ يۇزىدە ئۆچ بۇلۇڭ نۇسخىسى چېكىلگەن ، توغرا ۋە بۇرما يۆنىلىشتە قاتار تىزىلـ غان ، ئۆچ بۇلۇڭ ئىچى قىزىل بويۇپتىلگەن ، ئوق دەستىسىنىڭ ئۇزۇنـ لۇقى 77 سانتىمېتىر .

5:95—101 ئىنچىكە ـ تومۇلۇقى ئوخشايدىغان يەتتە تال يا ئوقىنىڭ ياغاچ دەستىسىنىڭ سۇنۇق بۆلىكى ، ئۇستىدە بىر ياكى ئىككى بـوغۇم پەينىڭ قالدۇق قىسمى بار ، يۇزىدە دائىم ئۇچرايدىغان ئۇششاق ئۆچ بۇلۇڭ نەقش نۇسخىسى بار .

5:102—109 يـا ئوقىنىڭ سەككىز تال ياغاچ دەستىسىنىڭ قالـ دۇق بۆلىكى ، يۇزىدە دائىم ئۇچرايدىغان ئۇششاق ئۆچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بار ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 103 ـ نى 14:10 رەسىمدىن كۆرۈڭ .

5:110 يۇلغۇن چۇقىدىن ياسالغان يا ئوقى دەستىسى ، ئۇستىدە

بىر بۇرما سىزىق بار ، سىزىق ئۇستىدە بىرقانچە ئۇچ بۇلۇڭ شەكلى چەمبەرلىغان ، ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسىنىڭ ئۇچى پۇتۇنلەي بىرلا يۆنىلىشكە قارىغان ، ئۇق دەستىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 70 سانتىمېتر .

5:111 يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسى ، ئۇستىدە دائىم ئۇچرايدىغان قىزىللىققا تولغان بېزەك نۇسخىلار بار ، ئوق دەستىسىنىڭ بىر ئۇچى بىر-ئاز يانتۇ ئۇچلۇق ، ئوق دەستىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 57 سانتىمېتر .

5:112 ئىنچىكە يۇلغۇن چۆپىدىن ياسالغان يا ئوقى دەستىسى ، ئۇستىدە تۆت گۈرۈپپا توغرا يۆنىلىشلىك بېزەك بار ، ھەربىر گۈرۈپپا ئۇششاق ئۇچ بۇلۇڭلى بولغان بەش تال توغرا سىزىقتىن قۇرۇلغان ، ئۇچ بۇلۇڭنىڭ ئۇچى بىردەك بىر يۆنىلىشكىلا قارايدۇ . ئوق دەستىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 78 سانتىمېتر .5 : 14 رەسىمگە قارالسۇن .

5:113—114 خېلىلا تۇم ئىككى تال يا ئوقنىڭ ياغاچ دەستىسى ، ياغا چىقىرىشقا ئەپچىل بولسۇن دەپ ، ئۇنىڭ قۇيرۇق قىسمىغا روشەن ھالدا ئويمان ئوقۇر چىقىرىپ قويغان . ئوقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5.63 ۋە 5 .65 سانتىمېتر ، بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 113 — نى Pl.7:10 دىن كۆرۈڭ .

5:115 5:50 بىلەن ئوخشايدىغان ياغاچ قوزۇق ، بىر بېشى ئىنچىكىرەك ، يەنە بىر بېشى ئۇچلۇق ، ئۇزۇنلۇقى 5 .37 سانتىمېتر .

5:116 بىر پارچە قومۇچ .

5:117 ياپىلاق ، تۇز ياغاچ قوزۇق ، بىر بېشى ئاستا — ئاستا ئىنچىكىلەيدۇ ، تۇم يېرىدىن 23 سانتىمېتر كېلىدىغان يەردە زەيتۇن توپ شەكىللىك كىچىك تۆشۈك بار ، ئۇنىڭ چۆرىسىدە ئوتتا كۆيگەنلىك ئىزى بار ، ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5 .58 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 1.5 — 3.9 سانتىمېتر · Pl.7:1 گە قارالسۇن .

5:118 117 بىلەن ئوخشاش تىپلىق ياغاچ قوزۇق ، لېكىن ئۇنىڭ ئىنچىكە بېشىنىڭ ئۇزۇك يېرى تېخمۇ يۇمىلاق ، قوزۇقنىڭ بىر بېشى تەكشى يۇزلۈك ، ھەربىر يۈزى يايسىمان ، تۇم يېرىگە 24 سانتىمېتر كېلىدىغان جايىدا كۆيگەن بىر دۆڭ ئورەك بار ، ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇن-

لۇقى 53 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 1 .2 — 3 .8 سانتىمېتر .

5:119 117 ۋە 118 بىلەن ئوخشاش تىپلىق ياغاچ قوزۇق ، لېكىن شەكلى مۇرەككەپرەك ، ئۇنىڭ كەڭ ئۇچىنىڭ بىر بېتىنىڭ يۈزى تەكشى ، ئۇنىڭدا ئىككى قۇر تىك يۆنىلىشلىك ئويمان ئوقۇر بار ، ئويمانىڭ ئاستى تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك ئويمان ئوقۇر ، ياغاچ قوزۇقنىڭ ئوتتۇرىسىنى چۆرىدىگەن ھالدا قوڭۇر رەڭ يىپ بىلەن بىر تۇتام ئات يالى باغلاپ قويۇلغان ، ئۇچلۇق يېرىدە كىچىك پەلەمپەي شەكلىدە كۆپۈپ تۇرغان جاي بار ، ياغاچ قوزۇقنىڭ ئەگرى بولۇشى قەستەن شەكىللەندۈرۈلمىگەن بولۇشى مۇمكىن ، ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 63.5 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 4 سانتىمېتر · Pl.7:6 گە قارالسۇن .

5:120 119 بىلەن ئوخشاش تىپلىق ياغاچ قوزۇق ، كەڭ بېشىدىكى ئىككى قۇر تىك يۆنىلىشلىك ئويمان ئوقۇر ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇلۈدىغان جايىغىچە بېتىپ بارالايدۇ ، تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ئويمان ئوقۇرنىڭ تۆت ئەتراپىدا كىچىك تۆشۈك ئېچىلغان ، ئۇچىغا بېقىن جايدىكى پەلەمپەي شەكىللىك جايغا قوڭۇر رەڭلىك يىپ يۆگەلگەن ، ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 59 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 5 سانتىمېتر · Pl.7:2 گە قارالسۇن .

5:121 119 بىلەن ئوخشاش تىپلىق قوزۇق ، ئۇزۇنلۇقى 61 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 4.5 سانتىمېتر · Pl.7:4 گە قارالسۇن .

5:122 120 بىلەن ئوخشاش شەكىللىك ياغاچ قوزۇق ، تىك يۆنىلىشلىك ئىككى قۇر ئويمان ئوقۇر كەڭ بېشىنىڭ يېنىغىچە بېتىپ بارمىغان ، ئۇزۇك يۈزى زەيتۇن شەكلىدە ، ئىككى يېرىدە كۆيگەن ئىزى بار ، ئۇچلۇق يېرى ئۇزۇلۈپ كەتكەن ، ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 40.5 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 4 .2 سانتىمېتر · Pl.7:3 گە قارالسۇن .

5:123 ئالدىدىكى بىرقانچە مسالدىكىلەرگە ئوخشاش تىپلىق ياغاچ بۇيۇم ، لېكىن كەڭ ئۇچلا قالغان . تىك يۆنىلىشلىك ئىككى قۇر ئويمان ئوقۇرى باشقا مسالالاردىكىدىن بەكرەك دۆڭ ، ئۇزۇنراق ، ئۇنىڭ تۆۋەن قىسمىدا تىك تۆت بۇلۇڭ ئويمان ئوقۇر بار . كەڭ ئۇچىنىڭ يا-

پەسمان يېنىدا قىزىل يېپ بىلەن بوغۇلغان پەي بار ، بۇ پەيلەر تامامەن دېگۈدەك چىرىپ كەتكەن . بۇ قىسمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 38 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 5.7 سانتىمېتر . Pl. 7:7 گە قارالسۇن .

5:124 ئالدىدىكى بىرقانچە مىسالدىكىلەرگە ئوخشاش تېپىلىق ياغاچ بۇيۇم ، ئاران كەڭ ئۇچىلا قالغان ، تېگى يۇنىلىشلىك ئىككى قۇر ئويمان ئوقۇر باشقا مىسالاردىكىدىن بەكرەك چوڭقۇر ، ئۇنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە يېقىن سەككىز قۇر توغرا ئوقۇر بار . ياغاچ قوزۇقنىڭ ئۇزۇك يۇزى يېرىم چەمبەر شەكىلدە ، قالدۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 23 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 3.8 سانتىمېتر . Pl. 7:5 گە قارالسۇن .

5:125 ياغاچ بۇيۇم ، بىر ـ بىرىگە ماس كېلىدىغان ئىككى تال يېرىم بۆلەكتىن ھاسىل بولغان ، شەكلى غەيرىي تۈياقلىق ھايۋاننىڭ پاچىقىغا ئوخشايدۇ . 5.D:10 دىن پايدىلىنىڭ . پاچىقىنىڭ ئالدى قىسمىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرقۇر ئويۇلغان ئويمان ئوقۇرنىڭ ھالقىپ ئۆتكۈدەك يېرىم گىرۋەكتىن ئىككىسى بار ، پاچىقىنىڭ يۇقىرى بۆلىكىدىكى يېرىم ئىككى گىرۋەكنىڭ ئىچى تەرىپىدە ئوتتا كۆيدۈرگەن ئىز بار ئىكەن ، بۇرۇن قىزدۇرۇلغان مېتال ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش بىر نېمىنى قىسقاندەك قىلىدۇ ، دەل شۇ بۆلەكنىڭ تۆۋىنىدىكى يېرىم ئىككى بۆلەكتە يەتتە قۇردىن ئويۇلغان ئىز بار ئىكەن ، ئۇزۇنلۇقى 25 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 8.2 سانتىمېتر . 8:8 گە قارالسۇن .

5:126 125 بىلەن ئوخشاپ كېتىدىغان ئىككى پارچە يېرىم بۆلەكتىن ھاسىل قىلىنغان ياغاچ بۇيۇم ، ئۇزۇنلۇقى 27.5 سانتىمېتر . كەڭلىكى 2.5 سانتىمېتر ، Pl. 8:7 گە قارالسۇن .

5:127 125 بىلەن ئوخشاش ياغاچ بۇيۇمنىڭ يېرىمى ، ئۇزۇنلۇقى 28.2 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 2.9 سانتىمېتر .

5:128 بىر ـ بىرىگە ماس كېلىدىغان ئىككى پارچە يېرىم بۆلەكتىن ھاسىل قىلىنغان ياغاچ بۇيۇم ، 5.L:4 بىلەن ئوخشايدۇ . ئىشلىنىشى قوپال . يېرىم ئىككى بۆلەكنىڭ تەكشى يۇزىنى ئويۇۋەتكەن . ئۇزۇنلۇقى 94 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 18 سانتىمېتر . Pl. 8:2 گە قارالسۇن .

5:129 128 بىلەن ئوخشايدىغان ياغاچ بۇيۇم ، لېكىن ئاران بىر پارچە يېرىم بۆلىكىلا قالغان ، ياسىلىشى نەپىس ، ئۇنىڭ ئويمان قىسمى قىزىل بويالغان . ئۇزۇنلۇقى 11.1 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 3 سانتىمېتر .

5:130--135 5.D:8 بىلەن ئوخشايدىغان ئالتە تال ياغاچ ئىلمەك . ئۇنىڭ تۆۋرۈكسىمان باش قىسمىدا توغرىسىغا قاتار كەتكەن ئۇششاق ئۇچ بۆلۈكلار ئويۇلغان ، ئۇچ بۆلۈك ئىچىدە يەنىلا بىر قىسىم قىزىل رەڭ ساقلانغان . ئۇزۇنلۇقى 179ـــ 249 مىللىمېتر ، بۇنىڭ ئىچىدىكى 131 ـ نى 14:6 رەسىمدىن كۆرۈۋېلىڭ .

5:136 كىچىك ياغاچ تارغاق ، ھايۋانات سىگىرىغا قاتار قىلىپ ئالتە تال ئۇزۇن چىش چىقىرىلغان . چىشنىڭ يۇقىرى تەرىپى كەڭرەك ، بىرئاز تەكشى ھەم مەقسەتسىز ھالدا ئويۇپ قويغان سىزىقچىلار بار ، تارغاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 95 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 48 سانتىمېتر . Pl. 9:6 گە قارالسۇن .

5:137 كىچىك ياغاچ قوزۇق ، بەلكىم 5:56 ـ تېپتىكى تارغاقنىڭ بىرەر تال چىشى بولۇشى مۇمكىن . چىشنىڭ كەڭ ھەم تەكشى يۇقىرى قىسمىدا چېكىلگەن بەش قۇر ئۇششاق ئۇچ بۆلۈك بار ، يەنە بىر يۇزىدە ئازراق توغرا سىزىقچىلارلا بار ، چىشنىڭ ئۇزۇنلۇقى 18.5 سانتىمېتر .

5:138 130 ۋە 135 بىلەن ئوخشايدىغان ياغاچ ئىلمەك ، تۆۋرۈكسىمان بېشىدا توغرىسىغا قاتار قىلىپ تىزىلغان توققۇز قۇر ناھايىتى تار ئۇچ بۆلۈكلار بار ، ئۇلار ناھايىتى روشەن ھالدا Z شەكىللىك جۈلا يوللارنى شەكىللەندۈرگەن ، ئىلمەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 18.4 سانتىمېتر . Pl. 9:2 گە قارالسۇن .

5:139 دائىم ئۇچرايدىغان تېپتىكى كىچىك سېۋەت ، ئۇستىدە بىر پارچە قېنىق قوڭۇر رەڭ كىگىز يېپىقلىق ئىكەن . كىرىچ نۇسخىسى بار ئىكەن ، بەلكىم يانتۇ Z نۇسخىمۇ بولغان بولۇشى مۇمكىن . يەنە 1ـــ 3 تال توقۇلما جۈلا بار ئىكەن ، قوڭۇر رەڭلىك يېپتا ئىشلىگەن تۇتقۇچى بار ئىكەن ، سېۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 12.5 سانتىمېتر ، دىئامېتىرى 10 سانتىمېتر . Pl. 12:13 كە قارالسۇن .

5:140 دائىم ئۇچرايدىغان تېپتىكى كىچىك سېۋەت ، يۇقىرىقى قىسمى بۇزۇلغان ، ئۇستىدە توغرىسىغا ئىككى قۇر ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىسى بار ، يەنە ھەرە چىشى شەكلىگە ئوخشاپ قالىدىغان يانتۇ يۆنىلىشلىك جۇلا يوللار بار ، بۇلار ئاشۇ تېپلىق كىچىك سېۋەتلەردە دائىم ئۇچرايدىغان پەلەمپەي شەكىللىك نەقىش نۇسخىسىنى شەكىللەندۈرگەن ، كەڭلىكى ئۇچ ئۆرۈملۈك توقۇلما جۇلادىن ئىككى قۇر بار . تۇتقۇچى سېۋەتنىڭ سىرتىدىكى بۆلۈپ تۇرۇپ ، سامان بىلەن قاتار تىزىپ ياسالغان ھالقىلارنىڭ ئارىسىغا كىرگۈزۈپ بېكىتىلگەن ، سېۋەتنىڭ بۇزۇق پېتىچە ئېگىزلىكى 20 سانتىمېتر ، دىئامېترى 16 سانتىمېتر . Pl.13:3 كە قارالسۇن .

5:141 دائىم ئۇچرايدىغان تېپلىق كىچىك سېۋەت ، ياخشى ساقلانغان تۇتقۇچى بىرنەچچە تال يىپ بىلەن بوغۇلغان بولۇپ ، يۇقىرى يېپىنى ئۇنىڭ ئۇستىدىن چىڭ قىلىپ ئوراپ چىققان . تۇتقۇچى سېۋەتنىڭ سىرتىدىن پاخال بىلەن بوغۇلغان بىرقانچە ئاسمىغا باغلاپ قويۇلغان . سېۋەتنىڭ قورسىقىدىكى بىزەك نۇسخىلىرىنىڭ بىرقىسمى بۇزۇلۇپ ، ئانچە ئېنىق كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالغان ، بۇ بىزەك نۇسخىلار ئىچىدە يانتۇ يوللۇق جۇلا نۇسخا بولۇپ ، جۇلا يولىنىڭ ئۈستى تەرىپىدە شوتا شەكىللىك نۇسخا كۆرۈنىدۇ ، تۆۋەن تەرىپىدە ئوخشىمايدىغان ئۇچلۇق ئۇچ بۇلۇڭلار شەكىللەنگەن . سېۋەتنىڭ تەگلىكىدە ئۇچ بوغۇم توقۇلما جۇلا بار ، يۇقىرىسىغا يېقىن جايىدىمۇ ئاشۇنداق ئۇچ بوغۇم توقۇلما جۇلا بار ، سېۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 21 سانتىمېتر ، دىئامېترى تەخمىنەن 13 سانتىمېتر . Pl. 13:1 گە قارالسۇن .

5:142 دائىم ئۇچرايدىغان تېپلىق كىچىك سېۋەت ، نەقىش نۇسخىلىرى ئېنىق ئەمەس ، نەقىش ئېلېمېنتلىرى مۇشۇ يەردە بايقالغان باشقا كىچىك سېۋەتلەرگە ئوخشايدۇ ، بىراق ئۆزگىرىشى كۆپرەك . ئاستى قىسمىدا ئۇچ تال كەڭلىكتە توقۇلغان جۇلالار بار ، سېۋەت قورسىقىنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىغا ئۇچ تال تار جۇلا توقۇلغان . تۇتقۇچى سېۋەتنىڭ قورسىقىدىن تېشىپ ئۆتكۈزۈلگەن بىرتال يىپتىن ئىبارەت .

سېۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 16 سانتىمېتر ، دىئامېترى 10 سانتىمېتر . Pl. 14:1 گە قارالسۇن .

5:143 142 بىلەن ئوخشاش تېپلىق كىچىك سېۋەت ، لېكىن ئاران ئىككى قۇرلا ئۇچ بوغۇملۇق توقۇلما جۇلاسى بار . سېۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 16 سانتىمېتر ، دىئامېترى 11 سانتىمېتر .

5:144 دائىم ئۇچرايدىغان تېپلىق كىچىك سېۋەت . دىئامېترى ناھايىتى كىچىك ، نەقىش نۇسخىلىرىدا Z شەكىللىك جۇلا يوللار ۋە ئىككى قۇر ئۇچ بوغۇملۇق توقۇلما جۇلا بار ، تۇتقۇچى قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ يىپتىن ئىشلەنگەن . سېۋەت ئېگىزلىكى 14 سانتىمېتر ، دىئامېترى 6.5 سانتىمېتر . Pl. 14:4 كە قارالسۇن .

5:145 يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن بىرنەچچىسىگە ئوخشاش تېپلىق كىچىك سېۋەتنىڭ پارچىسى . ئېگىزلىكى 17 سانتىمېتر ، دىئامېترى تەخمىنەن 12 سانتىمېتر .

5:146 يۇقىرىدىكىلەرگە ئوخشاش تېپلىق كىچىك سېۋەتنىڭ پارچىسى ، لېكىن بىرقەدەر يوغان ، تۇتقۇچى سېۋەتنىڭ قورسىقىدىن بۆلۈنۈپ تۇرىدىغان پاخال ھالقىغا بېكىتىلگەن . ئېگىزلىكى 29 سانتىمېتر ، Pl. 13:2 گە قارالسۇن .

5:147 بەللىك ، قۇرۇلمىسى تۈز نۇسخىلىق ، باشاق بېزىكى بار ، باشاق بېزىكىنىڭ ياسىلىشى قوپال ، ئىنچىكە ـ تومۇقى تەكشى ئەمەس ، كۈل رەڭگە مايىل قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ يىپ بىلەن ئېگىرىلىگەن ، بەلكىم تۆگە يۇڭى بولۇشى مۇمكىن ، ئارقاقىنىڭ يۆنىلىشىدە ئىنچىكە قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن توقۇلغان ئۇچ قۇر جۇلا يوللۇق نۇسخىسى بار ، يول ئارىلىقى تەخمىنەن 2 سانتىمېتر ، بىر قۇرى ئوتتۇرىدا ، قالغان ئىككى قۇرى بەللىكنىڭ ئىككى ئۇچىدىن تەخمىنەن 5 ـــ 6 سانتىمېتر كېلىدىغان جايدا .

بەللىكنىڭ يۇقىرىقى بۆلىكىدىن باشقا ئۇچ يۈزىدە باشاق بېزىكى بار ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئۈزۈلۈپ كەتكەن ، ئىككى ئۇچىدىكى باشاق بېزىگى ئۈزارتىلغان ئۆرۈش يېپىدىن شەكىللەنگەن ، تۆۋەندىكى باشاق

بېزىگى ئۇزارتىلغان ئارقاق يېپتىن چىقىرىلغان . بەللىكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 76 سانتىمېتر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 5 . 10 سانتىمېتر ، بىر ئۇچىدىكى باشاق بېزەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 30 سانتىمېتر ، يەنە بىر ئۇچىدىكى باشاق بېزىكىنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقى تەكشى ئەمەس ، ئەڭ ئۇزۇنى 66 ـــ 77 سانتىمېتر غىچە ، تۆۋەن بۆلىكىدىكى باشاق بېزىكىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 30 سانتىمېتر . بەللىكنىڭ يۇقىرى بۆلەك ئەن گىرۇپكىدىكى سەككىز تال ئۆرۈش يىپى ، بىر تال قوش ئۇلاق بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان ، ئاندىن كېيىن بىر تال يىپ قىلىپ چىڭ ئېشىلگەن . Pl. 11:7 گە قارالا .

5:148 بەللىك ، تاسما شەكلىدە ، ئىككى ئۇچى ئۇزۇلۇپ كەتكەن ، تاسما تەكشى ھەم زىچ ، پارقىراق ، ئۇزۇن تالالىق قوي يۇڭىدا ئىشلەنگەن ، رەڭگى سۆسۈنگە مايىل قوڭۇر ، كېيىن كىرگۈزۈلگەن باشاق بېزىكى كىرىشتۇرۇپ ھاسىل قىلىنغان كەڭ ـ تار ئىككى قىسمىدىن شەكىللەنگەن ، تارراق قىسمى بەللىك توقۇيدىغان ئىنچىكە يىپ بىلەن ئۆرۈلگەن باشاق بېزىكى بولۇپ ، كەڭرەك قىسمى سۈس قوڭۇر رەڭلىك تۇم يىپ بىلەن ئۆرۈلگەن بېزەك . بەللىكنىڭ كەڭلىكى 4 ـــ 5 سانتىمېتر ، يىرتىق بويىچە ئۇزۇنلۇقى 104 سانتىمېتر ، ئوتتۇرىسىدىكى 5 . 66 سانتىمېتر ، دائىرە ئىچىدە باشاق بېزىكى بار ، سۈس قوڭۇر رەڭلىك باشاق بېزىكى ئەسلى ئۇزۇنلۇقى بويىچە ساقلانغان بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 35 سانتىمېتر . Pl. 12:1 گە قارالا (ئەۋرىشكىنىڭ ئىككى ئۇچى كەم) .

5:149 بەللىكنىڭ باشاق بېزەكلىك ئىككى بېشى 148 بىلەن ئوخشاش پارقىراق ئۇزۇن تالالىق قوي يۇڭىدىن قىلىنغان ، بەللىكنىڭ ئۇچ قىسمىدا ئالتە تال تاسما شەكلىدە ئۆرۈلگەن جۇلا بولۇپ ، جۇلالارنىڭ ئۇچى ئىنچىكە ـ تومۇلۇقى تەكشى بولمىغان يىرىك يۇڭ يېپىتىن ھاسىل قىلىنغان باشاق جۇلا ئايىقىغا كىرگۈزۈلگەن ، يۇڭ يېپىنىڭ تومۇلۇقى تەخمىنەن 8 × 13مىللىمېتر (توغرىسى 13 ـــ 8 مىللىمېتر گىچە بولسا كېرەك ـــ ت) ، ئەڭ ئۇزۇن يېرى 48.7 سانتىمېتر ، ئۆرۈلگەن جۇلا بىلەن ئۇنىڭ ئاستى تەرىپىدىكى شوينا بىلەن بىر پۈتۈن

گەۋدىنى شەكىللەندۈرگەن . Pl. 11:1 گە قارالا .

5:150 بويالمىغان يۇڭدا توقۇلغان پلاشنىڭ يىرتىق پارچىسى ، ئارقاق گىرۇپكىلىك توقۇلما . ئۆرۈش يېپىنىڭ ئېشىلىش دەرىجىسى ئۆرۈشىدىن زور ، ئۆرۈش يېپىنىڭ تومۇلۇقى 1 ـــ 1.9 مىللىمېتر بولۇپ ، ھەربىر سانتىمېتردا ئۇچ تال يېپ بار . ئارقاق يېپىنىڭ تومۇلۇقى 1 ـــ 2 مىللىمېتر ، ھەربىر سانتىمېتردا 13 تالدىن يېپ بار ، ئەن گىرۇپكىنىڭ كەڭلىكى 1.2 سانتىمېتر ، قوش ئۆرۈشلۇك ئۇسۇل قوللانغان ھەم يۆگەپ چېگىلگەن ئارقاق يېپ بىلەن ھاسىل قىلىنغان تۇم يېپ بىلەن گىرۇپكىنى چىڭىتقان (5. A :2 گە قارالا) . گىرۇپك يېپىنىڭ تومۇلۇقى 7 مىللىمېتر ، ئارقاق يېپ بىلەن بوغۇلغان تۇگۇننىڭ ئۇزۇنلۇقى 7 مىللىمېتر ، سۇس بېغىر رەڭ ئارقاق يۆنىلىشىدىكى جۇلا نۇسخىنىڭ كەڭلىكى 2 سانتىمېتر ، 11 موكىلىق يۇڭ يېپ بار ، يۇڭ يېپىنىڭ تومۇلۇقى 5 . 1 ـــ 4 مىللىمېتر ، يۇقىرىسىغا ئىككى ، تۆۋىنىگە ئىككى قۇرۇلمىلىق . Pl. 13:5گە قارالا .

5:151 بويالمىغان يۇڭدىن ئىشلەنگەن پلاشنىڭ يىرتىق پارچىسى ، ئارقاق يېپى قېنىق قوڭۇر رەڭ (قوي يۇڭى ؟) ، ئارقاق گىرۇپكىلىك توقۇلما ، ئۆرۈشىدە سارغۇچ كۈل رەڭ ۋە سۇس قوڭۇر رەڭ يۇڭ (تۆگە يۇڭى ؟) ئىشلىتىلگەن . ئۆرۈش يېپىنىڭ ئېشىلىشى چىڭ ، تەخمىنەن 1.5 مىللىمېتر تومۇلۇقتا ، ھەربىر سانتىمېتردا بەش تالدىن . ئارقاقنىڭ ئېشىلىشى بوش ، تومۇلۇقى 1 مىللىمېتر ، ھەربىر سانتىمېتردا 25 تالدىن . بىرتەرىپىنىڭ ئەن گىرۇپكىنىڭ كەڭلىكى 8 مىللىمېتر ، قوش ئۆرۈشلۇك . ئارقاق يېپى بىر تالدىن ئەمەس ، ھەربىر موكا ئارقاق يېپىنىڭ ئەن گىرۇپكىدە بىرموكىدىن ئارقاق يېپ قالدۇرۇپ باستۇرغان .

قوڭۇر رەڭلىك بۇ توقۇلمىدا بىر قۇر ئارقاق يۆنىلىشلىك جۇلا يول بار ، كەڭلىكى 2 سانتىمېتر ، سەككىز موكا ئاچ قىزىل رەڭ يۇڭ يېپ بىلەن ئىشلەنگەن ، بىر قىسىم يېپىنىڭ رەڭگى ئۆڭگەن ، يېپىنىڭ تومۇلۇقى 4 مىللىمېتر ، ئىككى يۇقىرى ، ئىككى تۆۋەن قۇرۇلمىلىق .

5:152 سۇت رەڭ يۇڭ توقۇلما پلاشنىڭ بىرنەچچە يىرتىق پار-
چىسى ، ئارقاق گىرۋەكلىك توقۇلما ، سىپتا ھەم يۇمشاق ، ئىككى قۇر
تولۇق بولمىغان ئارقاق يۆنىلىشلىك جۇلا يول نۇسخىسى بار ، كەڭلىكى
3 سانتىمېتىر ، ھەربىر قۇر جۇلا يول نۇسخىدا بېغىر رەڭ يۇڭ يىپ بىلەن
تىۋىت كەشتە ئىشلەنگەن ، يۇڭ يىپنىڭ سۈپىتى ئالدىدىكى مىسالغا
ئوخشايدۇ . جۇلا يوللار ئارىلىقى 17.9 سانتىمېتىر .

ئۆرۈش يىپى سارغۇچ بېغىر رەڭ ، ئېشىلىشى بىرقەدەر چىڭ ،
تومۇلۇقى 0.9 ـــ 1.5 مىللىمېتىر ، ھەربىر سانتىمېتىردا ئۈچ تال ، ئارقاق
يىپىنىڭ ئېشىلىشى بىرقەدەر بوش ، تومۇلۇقى 1 ـــ 1.5 مىللىمېتىر ،
ھەربىر سانتىمېتىردا 16 تالدىن ، توقۇلمىدا گۈڭگا كۆرۈنىدىغان قىزىل
سىزىقلار بار .

5:153 بويالمىغان تۆگە يۇڭىدا ئىشلەنگەن پلاشنىڭ يىرتىق
پارچىلىرى ، ئارقاق گىرۋەكلىك توقۇلما ، سىپتا ھەم يۇمشاق ، ئۆرۈش
يىپىنىڭ ئېشىلىشى بىرقەدەر چىڭ ، تومۇلۇقى 0.9 ـــ 1.5 مىللىمېتىر ،
ھەربىر سانتىمېتىردا بەش تالدىن ، ئارقاق يىپىنىڭ ئېشىلىشى بىرقەدەر
بوش ، تومۇلۇقى تەخمىنەن 1.8 مىللىمېتىر ، ھەربىر سانتىمېتىردا 12 تال-
دىن . يىرتىق ئىككى پارچىدا ئەن گىرۋىكى بار بولۇپ ، 5.A:2 تېپقا
ئوخشايدىغان شوينىدا چىگىتىلغان گىرۋەكنىڭ خۇسۇسىيىتى بار ،
شوينىنىڭ تومۇلۇقى 6 مىللىمېتىر ، ئارقاق يىپىنىڭ چېگىش تۈگۈنىنىڭ
ئۇزۇنلۇقى 4 مىللىمېتىر .

5:154 قالپاقنىڭ پەي بېزىكى ، سىرتى يۇڭ يىپ بىلەن بوغۇل-
غان بەش تۇتام پەيدىن ھاسىل قىلىنغان . ھەربىر تۇتام پەي سىرتى
يىپ بىلەن بوغۇلۇپ ، مەلۇم ئارىلىق قالدۇرۇپ توغرىسىغا قويۇلغان كە-
چىككىنە ياغاچقا تېڭىپ چىقىرىلغان . بېزەكلىك پەينىڭ ئۇزۇنلۇقى 21
سانتىمېتىر . Pl. 10:5 گە قارالا .

5:155—156 پەيگە سانجىپ قويۇلغان ئىككى تال كىچىك قو-
زۇق ياغاچ ، قالپاقنىڭ پەي بېزىكى ، ئۇزۇنلۇقى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 23
سانتىمېتىر ۋە 20 سانتىمېتىر .

5:157 توق قوڭۇر رەڭ كىگىز قالپاق ، قالپاقنىڭ گىرۋىكىگە
يېقىن جايدا بەش تال كىچىك ياغاچ قوزۇق كىگىزگە قاتار قىلىپ سان-
جىلغان ، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى پەي كۆرۈنمەيدۇ . كىچىك قوزۇق ئاستىدا
كىگىزگە تىكىلگەن بىر تال يىپ بار ئىكەن . قالپاق گىرۋەكىنىڭ ئاسا-
تىدىكى بوينىغا باغلايدىغان يىپنى كىگىز ئۈستىگە ئۇچ تۆنەپ تىكىپ
قويغان ، ئۇنىڭ ماتېرىيالى كىگىزگە ئوخشايدۇ ، قالپاقنىڭ ئېگىزلىكى
تەخمىنەن 28 سانتىمېتىر . Pl. 10:9 گە قارالا .

5:158 توق بېغىر رەڭ كىگىز قالپاق ، يېرىم چەمبەر شەكىل-
لىك ، ئىككى قۇر قىزىل يىپ بىلەن تۆت تالدىن شوينا بوغۇلغان ، بىر
يېرىگە كىچىككىنە بىر پارچە ئاغمىخان تېرىسىنى قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن
تىكىپ قويغان . تىككەن يىپى تېرىنىڭ بىر يېنىدىن ئايلاندۇرۇلۇپ يەنە
بىر يېنىدىن كىگىز ئىچىگە تىكىۋېتىلگەن . قالپاق گىرۋىكىگە ئۇدۇل
كەلگەن ئىككى ئورۇندىن ، بوينىغا چېگىدىغان يىپىنىڭ تىكىلگەن ئىز-
لىرى كۆرۈنىدۇ . قالپاقنىڭ كەينىدىكى چاك چىقىرىلغان جايدا بىر تال
قىسقا يىپ بار ، ئۇ قىسقا يىپىنىڭ ماتېرىيالى كىگىزنىكىگە ئوخشايدۇ .
قالپاقنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 24 سانتىمېتىر . Pl. 10:7 گە قارالا .

5:159 تۆپىسى ئۇچلۇق توق بېغىر رەڭ كىگىز قالپاق ، نەپىس
ئىشلەنگەن توق قىزىل يۇڭ بىلەن بېزەلگەن . بىر تال پەيگە قىزىل يۇڭ
يىپ ئورالغان . قالپاقنىڭ تۆپىسى بۇزۇلغان بولۇپ ، ئېچىلىپ قالغان قال-
پاقنىڭ گىرۋىكىگە توق بىنەپشە رەڭلىك يىپ بىلەن چىشلىق جىيەك
تىكىلگەن . بوينىغا باغلايدىغان شوينىسىمۇ ئوخشاش يۇڭ يىپ بىلەن
ئىشلەنگەن . قالپاقنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 27 سانتىمېتىر . Pl.
10:3 گە قارالا .

5:160 تۆپىسى ئۇچلۇق توق قوڭۇر رەڭ كىچىك كىگىز قالپاق ،
نەپىس ئىشلەنگەن ئۈچ تال قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن بېزەلگەن . توغرىسىغا
كېسىلگەن ئاغمىخان تېرىسى قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن كىگىز ئۈستىدىن
تىكىلگەن ، تىكىلگەن يىپى تېرىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ تۆگۈچ ھاسىل قىل-
غان . قالپاق ئۈستىدە پەي باغلانغان كىچىك ياغاچ قوزۇق بار . قالپاقنىڭ

گىرۇنكى يىرنىلىپ كەتكەن ، قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن چىش چىقىرىلـ
غان . بويىنغا باغلايدىغان شوينىسى ئۈزۈلۈپ كەتكەن ، لېكىن قالپاقنىڭ
گىرۇنكىنى بويلاپ تىكىلگەن ئۇچ قۇر تىكىش ئىزى كۆرۈنىدۇ ، قالپاقـ
نىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 28 سانتىمېتىر . Pl. 10:1 گە قارالسۇن .

5:161 توق قوڭۇر رەڭ كىگىز قالپاق ، نەپىس ئىشلەنگەن
سۇس ئالتۇن رەڭ يۇڭ يىپ بىلەن بېزەلگەن ، توغرىسىغا كېسىلگەن
بىر پارچە قالدۇق ئاغمىخان تېرىسى ئوخشاش بىر تىلىق يىپ بىلەن
كىگىزگە تىكىپ قويۇلغان . قالپاق گىرۇنكىگە ئوخشاش سېرىق يىپ
بىلەن چىشلىق جىيەك ئىشلەتكەن . قالپاقنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 24
سانتىمېتىر . Pl. 10:4 كە قارالسۇن .

5:162 پاخالدىن توقۇلغان سېۋەتكە ياپقۇچ قىلىنغان توق قوـ
ڭۇر رەڭلىك كىگىزنىڭ كىچىك پارچىسى ، كىچىك سېۋەتنىڭ دىئامېـ
تىرى تەخمىنەن 10 سانتىمېتىر ، كىگىزنىڭ سىرتىنى قوڭۇر رەڭلىك
يۇڭ يىپ بىلەن سېۋەتنىڭ چۆرىسىنى بويلاپ ئۇچ ئايلاندۇرۇپ چىگىتـ
قان .

5:163—168 ئالته تال يىپ ، بەزىلىرىدە چېگىلگەن تۇگۇنچەك
بار . ئۇلاردىن 166 – سى يۇڭ بىلەن ئۆسۈملۈك تالاسىنى ئارىلاشتۇرۇپ
ئېشىلگەن يىپ بولۇپ ، قالغانلىرى يۇڭ يىپ .

5:169 توق يېشىل چاقماق تاش (بەلكىم قاشتېشى بولۇشى مۇمـ
كىن) پارچىسى ، ئىككى يۈزى سىلىقلانغان .

5:170 سۇس قىزىل ، سۇس يېشىل ۋە ئاچ سېرىق رەڭلىك يۇڭ
يىپلار بىلەن چىڭ بوغۇپ قويۇلغان هايۋانات سىكىرى . ئۈزۈنلۈقى 10.5
سانتىمېتىر .

5:171 ئېشىلىشى قوپال شوينا بىلەن بوغۇپ قويۇلغان چاكاندا
شېخى ، پاخال ۋە پەي ، شوينا بىر تۈتام چۈۋۈق قىزىل يىپ ۋە بىر تۈـ
تام چۈۋۈق قوڭۇر رەڭ يىپ بىلەن ئېشىلگەن . ئۈزۈنلۈقى 17 سانتىمېـ
تىر ، 5. D:13—14 گە قارالسۇن .

5:172 ناهايىتى ئىنچىكە بىر باغلام قۇرۇق چۆپ ، توق قوڭۇر

رەڭلىك يىپ بىلەن بوغۇلغان . ئۈزۈنلۈقى 38 سانتىمېتىر . Pl. 9:13 گە
قارالسۇن .

5:173 بىر باغلام قىلىپ بوغۇلغان ئىككى باغلام قۇرۇق چۆپ ،
ئىككىلىسى پاخال ياكى ئۆسۈملۈك تالاسى بىلەن بوغۇلغان . ئۈزۈنلۈقى
16 سانتىمېتىر .

5:174 بىر تال قارا پەي ، سىرتىدىن سېرىق يۇڭ يىپ يۆگەلـ
گەن . ئۈزۈلگەن ، ئەسلى ئۈزۈنلۈقى تەخمىنەن 50 سانتىمېتىر .

5:175—178 كىچىك ياغاچ قوزۇقنىڭ تۆت تال سۈنۈقى ، يۇڭ
يىپ بىلەن پەي بوغۇپ قويۇلغان .

5:179 قوڭۇر سۆسۈن يۇڭ يىپ ، ئىنچىكە هەم تەكشى ئېشىلـ
گەن ، جەمئىي بەش تال ، ئىككى ئۇچى ئۈزۈلۈپ كەتكەن ، يۈزىگە نا-
هايىتى زىچ قىلىپ چىگىتىلمىغان يىپ يۆگەلگەن . بەلكىم كىچىك سې-
ۋەت ببغى ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش بىرنېمە بولسا كېرەك ، ئومۇمىي ئۇـ
زۇنلۇقى 5 .13 سانتىمېتىر .

5:180 ئۈزۈنلۈقى ئوخشمايدىغان توققۇز تال كۈل رەڭ كەندىر
تالاسى (؟) بىلەن ئېشىلگەن ئارغامچا ، ئىككى ئۇچى يوق ، ئەڭ ئۇزۇن
تالانىڭ ئۈزۈنلۈقى تەخمىنەن 51 سانتىمېتىر ، ئارغامچىنىڭ ئوتتۇرا قىسـ
مىغا قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ يىپ چىڭ يۆگەلگەن . ئۇ بەلكىم كـ-
چىك سېۋەتنىڭ ببغى بولۇشى مۇمكىن .

5:181 بەش تال يۇڭ يىپ ، ئۇنىڭ تۆت تېلى ئۆڭگەن ئەتىر-
گۈل رەڭلىك ، ئىككى تېلى قوڭۇر رەڭ ئىكەن (ئەسلى ئەسەردە
شۇنداق ئىكەن ـــ ت) . يىپقا ئىككى يەردىن توق قوڭۇر رەڭ يۇڭ يىپ
يۆگەلگەن . ئومۇمىي ئۈزۈنلۈقى 45 سانتىمېتىر ، تومۇلۇقى 7 ـــ 9 مىللـ
مېتىر .

5:182 قوپال ئېشىلگەن ئىككى تال ئۈزۈك يۇڭ يىپ ، توق قو-
ڭۇر رەڭ ، ماتېرىيالى ئۆچكە يۇڭىمۇ ، ئەمەسمۇ نامەلۇم . يىپنىڭ
تومۇلۇقى 3 ـــ 5 مىللىمېتىر .

ئۆستەك بويىدىكى قەدىمىي تۈرلار[1]

ئۆردەك 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ شەرقىدىن 30 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا بىر قەبرىستانلىق بار ، دېگەنىدى . لېكىن ، ئىسسىقتىن باش قايمىدىغان مۇشۇنداق مەزگىلدە ، سۇدىن شۇنچە يىراق قۇملۇققا كىرىش ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىرنەچچە تۇياق ئۇلاغ بىلەن سۇ توشۇپ ئىش قىلىش مۇتلەق مۇمكىن ئەمەس ئىدى ، شۇڭا بىز ئۇ قەبرىستانلىقنى ئىزدەش نىيىتىمىزدىن ياندۇق (18 ـ رەسىم) .

بىز شەرققە بارماي ، جەنۇبقا بۇرۇلۇپ ، ئۆردەك سۆزلەپ بەرگەن قەدىمىي تۈرنى ئىزدىدۇق . ئۇ يەنە بىر مۇنار ھەققىدىمۇ سۆزلەپ ، 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ غەربىي شىمالىدىن 20 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا ، دېگەنىدى . ئادەت بويىچە ھېسابلىساق ، ھەربىر چاقىرىم 400 ـــ 500 مېتىرغا توغرا كېلىدۇ . ئۇنداقتا بۇ مۇنار ئۆستەڭگە ۋە پاختىلىق كۆلگە ناھايىتى يېقىن بولغان بولىدۇ . ۋەھالەنكى ، ئۆردەكنىڭ چاقىرىمى بىز ئۇچراشقان ھەرقانداق ئۇيغۇرنىڭ چاقىرىمىدىنمۇ ئېلاستىكلىققا ئىگە ئىكەن ، شۇنچە قىسقا بىر مەزگىلدە بىز شۇنى بايقىدۇقكى ، ئۇ دېگەن چاقىرىم 100 مېتىر بولۇشىمۇ ، 1000 مېتىر بولۇشىمۇ مۇمكىن ئىكەن .

ھەممىدىن بۇرۇن بايقالغان تۇر ئىزى 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ جەنۇب ـ جەنۇبىي غەربىدىن 18 چاقىرىمدىن ئارتۇق جايدا بولۇپ ، ئۆستەڭنىڭ غەربىدىكى 6 ـــ 7 مېتىر ئېگىزلىكتىكى بارخان ئېچىدە ئىكەن ، بىز ئۇ يەرنى ناھايىتى ئاسانلا تېپىۋالدۇق ، بۇ چىڭدالغان مېغىز توپىلىق قۇرۇلما ئىكەن . يىل بويى ئۈزۈلمەي چىقىپ تۇرىدىغان بوران ئۇنىڭ يۈزىنى كۆپ ئۇچۇرتىۋەتكەن بولۇپ ، ئۇنى ھازىرقىدەك كونۇس شەكلىگە كەلتۈرۈپ قويغان . Pl. XIVa گە قارالا . تۇر يەر يۈـ

[1] بۇ قەدىمىي تۈرلار ھەققىدىكى بايانلارنى قەدىمىي خارابىلەر دېگەن بابقا قوـ يۇش كېرەك ئىدى ، بىراق مەن ئەسىرىمىدە ئۆستەك بويىدىكى خارابىلەرنى ئۇلارـ نىڭ بايقالغان ۋاقىت تەرتىپى بويىچە شەرھلەپ ئۆتتۈم ، شۇڭا ئۇلارنى مۇشۇ جايغا قويسام بىر قەدەر مۇۋاپىق بولىدۇ ، دەپ ئويلىدىم ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

زىدىن تەخمىنەن 7 مېتىرچە ئېگىزلىكتە ، ئۇلى ئەسلىدە بەلكىم تىك تۆت بۇلۇڭ بولۇپ ، 16×19 مېتىر بولسا كېرەك ، تۇرنىڭ ئەتراپىدا پاكار قورۇق تام بار ، ئۇنىڭ بىر قىسىم جايلىرى قۇمغا كۆمۈلۈپ قالغان . يەر يۈزىدە ، بولۇپمۇ خۇددى مۇشۇ تېرىلغۇ يەرنىڭ قىرىدەك پاكار قورۇق تامنىڭ ئۈستىدە ، قىزىل رەڭلىك چوڭ ساپال قاچىلاردىن بىرمۇنچىسىنى بايقىدىم ، ئۇلارنىڭ تولىسى سىدام ساپال قاچىلار ئىكەن . ئۇلارنىڭ ئىـ رىسىدىكى بىر پارچىسى 2 :35 ـ رەسىمدە سىزىپ كۆرسىتىلدى . قىزىل ساپالدىن ياشقا ، يەنە كۆكۈش كۈل رەڭ ، كۈل رەڭ ۋە سېرىق رەڭلىك ساپال پارچىلىرى بار ، ساپال قاچىلارنى پىشۇرغان ئوتنىڭ ھارارىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولغان ، خۇددى كىروراننىڭ ساپال قاچىلىرىغا ئوخـ شايدۇ . Pl. 4,5,8,9 لار مۇشۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرنەچچىسى ھېسابلىـ نىدۇ . ئۇلاردىن ياشقا يەنە تۇرلۇك تۆمۇر قورالالارنىڭ سۇنۇق پارچىلىرى ۋە ئىككى تال تۆمۇر ئوق ئۇچى بار ، تۆمۇر ئوق ئۇچى ئۇچ بۇلۇڭ بىگىز شەكلىدە ، چوكامىس (Pl. 18:3 كە قارالا) بار . بىر دانە جۇڭگو يارـ ماق پۇلى بار بولۇپ ، خەت چېكىلمىگەن ، بەلكىم كېيىنكى خەن سۇلالـ لىسى زامانىسىدا تارقىتىلغان بەش مولۇق يارماق (Pl. 18:6 گە قارالا) بولۇشى مۇمكىن . ناھايىتى چوڭ توق كۆك تاشتىن ياسالغان تۇلۇق بوـ لۇپ ، تاش چىقمايدىغان بۇ جايغا بەلكىم ناھايىتى يىراق جايلاردىن ئېـ لىپ كېلىنگەن بولۇشى مۇمكىن . خارابە ئەتراپىدا قۇم باسقان سېغىز توپىلىق يەر يوق بولۇپ ، نۇرغۇنلىغان قىزىل ساپال قاچا سۇنۇقلىرى ، دات بېسىپ كەتكەن تۆمۇر پارچىلىرى ۋە داشقاللارنى كۆردۇم .

بۇ تۇرنىڭ ئورنى ، مەدەك قورغان سىرتىدىكى بىر قاراۋۇلخانا ياكى ئۆستەك بويىدىكى چوڭ يول ئۈستىگە سېلىنغان بىرەر ئۆتەك بولسا كېرەك ، دەيدىغان پەرەزنى تۇغدۇرىدۇ . چوڭ يول چارقىلىقتىن ياكى مىرەندىن باشلىنىپ ، ئۆستەڭنى ياقلاپ ، يۇقىرى ئۆرلەپ قۇم دەرياسىغا يېتىپ كېلىپ ، يىپەك يولىغا چۈشىدۇ ، كېيىنكىسىنىڭ قۇم دەرياسىنى بويلاپ ئىچكىرىلەپ ماڭغانلىقى تامامەن مۇمكىن .

بۇ يەر ـــ مەن ئۆستەڭنىڭ ئەڭ جەنۇبىدا ئۇچراتقان جاي .

شۇنىڭدىن كېيىن ھېلىقى تار ھەم ئەگرى ـ بۇگرى ئاقىدىغان ئۆستەڭ جەنۇب ـ جەنۇبىي شەرق يۆنىلىشىدىكى بارخانلار ئارىسىدا يوقاپ كېتىدۇ ، ئۆستەڭ ياقىسىغا سوغدىشىپ كېلىدىغان كىچىك كۆللەر ، قومۇشلۇق ، سازلىق ۋە مال ـ چارۋا بېقىشقا ناھايىتى ئوبدان ئوتلاقلار بار . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بۇ يەردىن تۆۋەنگە قاراپ 20 چاقىرىم يۇرسە ، ئۆستەڭ بويىدا ئىككى كۆل يولۇقىدىكەن ، ئۇنىڭ بىرى باغراش كۆلى دېيىلسە ، يەنە بىرى كۆكتوغراق دېيىلىدىكەن ، بۇ يەردىن ئۇلاغ بىلەن ئىككى كۈنلۈك يول ماڭغاندا ، ئاندىن ئۆستەڭنىڭ بېشىغا يېتىپ بارىدىكەن ، ئۆستەڭنىڭ توختايدىغان ئورنىنى ھېچكىمۇ توغرا ئېيتىپ بېرەلمەيدىكەن ، بىراق بىز ئېرىشكەن ئۇچۇر توغرا بولىدىغان بولسا ـــ مېنىڭ بۇنىڭدىن گۇمانلانغۇدەك ئاساسىم يوق ـــ بۇ ئۆستەڭ قارا قومۇشۇن ئەتراپىغا يېتىپ بېرىشى كېرەك . مەن بىزگە ھەمراھ بولۇۋاتقان ئۇيغۇرلاردىن ، ئۆستەڭ چىلگە چاپقان (Shirge--Chapghan) دېگەن جايغا يېتىپ كەلدىمۇ ، دەپ سورىسام ، ئۇلار « شۇنداق » دەپ جاۋاب بەردى ؛ لېكىن باشقىلاردىن سورىسام ، ئۇلار بۇ ئۆستەڭ شەرققە بۇرۇلىدۇ ، دېدى . چارقىلىقتىن كەلگەن بىر ئۇيغۇر چارۋىچى نىيازباي ياز كۈنلىرى ئۆستەڭ بويىدا ئولتۇرىدىكەن ، ئۇ بۇ ئۆستەڭنى قۇم دەريا ، دەپ ئاتىدى ، بۇنداق ئاتاش ئاساسلىق دەريانىڭ نامىغا ئوخشاش بولىدى ، دېگەن سۆز . ئۆستەڭنىڭ باش تەرىپىدە مەن بەزىلەرنىڭ ئۇنى يېڭى دەريا ، دەپ ئاتىغىنىنى ئاڭلىغانىدىم . لېكىن ، بۇ نام ئوخشاشلا ئاساسلىق دەريا‌غىمۇ ئىشلىتىلگەن . Pl.Xb دىن ئۆستەڭنىڭ تار بىر شاخاپچىسىنى كۆرگىلى بولىدۇ .

ستەين 1907 ـ يىلى يېڭى يىلنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ، كىروراندىن غەربىي جەنۇب يۆنىلىشىگە ، يەنى تارىمنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىن شىمالىي جەنۇب يۆنىلىشىدىكى دەريا‌غا قاراپ ماڭغاندا ، قاتار ـ قاتار كەتكەن قۇرۇق دەرەخلىك ئورمانلىقتىن ئۆتكەن چېغىدا ، بۇ دەرەخلەر بەلكىم مەن كۆرگەن ئۆستەڭنىڭ تېخىمۇ بەكرەك جەنۇبىغا قارىغان ئورۇنىنى كۆرسىتىپ تۇرغان بولسا كېرەك ، مەن بۇ يەردە ستەيىننىڭ بىر قىسىم

تەسۋىرلىرىنى ئۆزۈمنى چاغلىمىغان ھالدا نەقىل كەلتۈرمەكچىمەن (ستەين ، 1921 ـ يىل ، 452 ـ بەت) :

بۇ يەردە (مېنىڭ 130 ـ نومۇرلۇق لاگېرىم مۇشۇ يەردە ئىدى) ، 127 ـ نومۇرلۇق لاگېردىن كېيىنكى بىرىنچى قۇرۇپ كەتكەن توغرا‌قلىقتا كەلدىم ـــ تارىم ئويمانلىقىدىكى ياۋا تېرەكلەر سۇ ياقىسىغا ئەڭ يېقىن جايى ياكى ئاشۇ سۇ يولىنىڭ ئاخىرقى تۈگۈنى ئورنىدىكى يەر ئاستى سۈيى ئاقىدىغان جايلاردا مەڭگۈگە پاراللېل ھالدا تىزىلىپ تۇرىدىكەن . بۇ يەردىكى قۇرۇپ كەتكەن توغراقلارنىڭ نۇرغۇنى ناھايىتى يوغان بولۇپ ، بىردەك يەر يۈزىگە يېقىلغان . ئۇلارنىڭ قۇرۇپ قاقشال بولغان ھەم ئاقىرىپ كەتكەن شاخلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ناھايىتى روشەن ئىپادىلەپ تۇرىۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن شۇنى بىلىدىمكى ، ئۇلارنىڭ قۇرۇپ كەتكىنىگە چوقۇم ئۇزۇن زامانلار بولغان ، مەسىلەن ، نېيە خارابىسىدىكى مىلادىيە 4 ـ ئەسىردە تاشلىۋېتىلگەن ھەم ئۇنىڭدىن بۇرۇن كۆكلىگەن ھەم قۇرۇپ كەتكەن دەرەخلەردىن تولىمۇ قەدىمىي بۇ توغراقلىق ئورمانىنىڭ ئورنى ، بەلكىم تارىم دەريا‌سىنىڭ قەدىمىي شاخاپچىسىنى كۆرسىتىپ بېرىشى مۇمكىن ، ئۇ ھازىرقى ئېرىق دەريا شاخاپچىسىدىن ئۇدۇل سىزىق بويىچە ئارىلىقى 16 مىلدىن ئاشىمايدۇ .

تۇر خارابىسىدىن قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

9:1 يوغان كوزىنىڭ قۇلقى ، ئۇنىڭ يۇقىرى قىسمىدا سىرتقا قارايدىغان ئېغىز گىرۋىكى بار ، ئاچ قىزىل رەڭدە ، لېيىغا يېرىك قۇملار ئارىلاشتۇرۇلغان . Pl. 18:4 گە قارالسۇن .

9:2 ساپال قاچىنىڭ پىششىق قۇلقى ، كۆكۈش كۈل رەڭ ، لېيىغا يېرىك قۇم ئارىلاشتۇرۇلغان .

9:3 ساپال قاچا سۇنۇقى ، گورىزونتال ئاسما قۇلقى بار ، لېيى نېپىز قىزىل ساپال ، تاشقى يۈزى قوڭۇر رەڭ .

9:4 سۇس كۈل رەڭ ساپال لوڭقىنىڭ ئۇزۇن بويىنى ، خېلى كۆچلۈك ھارارەتتە تاۋلىغان ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 19 سانتىمېتىر ، دە-

ئامبتىرى 12 سانتىمبتر · Pl. 18:5 گە قارالسۇن .

9:5—6 ساپال قاچىنىڭ ئىككى پارچە سۇنۇقى ، ئىككى دانە ساپال قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى . توق كۆكۈش كۈل رەڭ .

9:7 ساپال قاچا سۇنۇقى ، چوڭ ، قورسقى كۆپۈپ تۇرىدىغان ساپال قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، سۈس قىزىل قۇم ئارىلاش ساپال . 35:2 گە قارالسۇن .

9:8 قۇراشتۇرۇشقا بولىدىغان چوڭ ساپال قاچىنىڭ ئۈچ پارچە سۇنۇقى ، لېيى نېپىز سىرىق ساپال قاچا ، ئىچى قىزىل رەڭ ، قوش ئۈچلۈق ياكى ئۈچ ئۈچلۈق قوپال قاچىنىڭ نەقىش نۇسخىسى . Pl. 18:8 گە قارالسۇن .

9:9 ساپال قاچا سۇنۇقى ، 8 دىكى قاچا بىلەن بىر تىپلىق .

9:10 چوڭ ساپال قاچا سۇنۇقى ، ئۈچلۈق ، ئۆتكۈر قاچا نۇسخىسى ئويۇلغان يوشۇرۇن نۇسخىلىق سىزىق جۈلا بىلەن زىننەتلىگەن . جۈلا يولىنىڭ ئىككى يېنىدا بىر قۇردىن كىچىك تامغا ئىزى چۈشۈرۈلگەن . ساپال قاچا سۇنۇقىنىڭ سىرتى سىرىق ، ئىچى تەرىپى قىزىل .

9:9 Pl. 18:9 گە قارالسۇن .

9:11—14 تۆت پارچە سۈس كۈل رەڭ ۋە كۆكۈش كۈل رەڭ ساپال قاچىنىڭ ئۈششاق سۇنۇقى .

9:15 جۈڭگونىڭ خەت چېكىلمىگەن كىچىك يارماق پۇلى ، سۈپىتى بۈزۈلغان بەش مولۇق يارماق ئىكەنلىكى ئېنىق ، دىئامېترى 17 مىللىمېتر · Pl. 18:6 گە قارالسۇن .

9:16 ئۈچ بۇلۇڭ شەكىللىك تۆمۈر ئوق ئۇچى ، ئېغىر دەرىجىدە داتلاشقان ، ئۈزۈنلۇقى 63 مىللىمېتىرى .

9:17 ئۈچ بۇلۇڭ شەكىللىك تۆمۈر ئوق ئۇچى ، 16 دىن ئىنچىكە ، ئۈزۈنلۇقى 71 مىللىمېتىر ، Pl. 18:3 گە قارالسۇن .

7 – نومۇرلۇق قەبرىستانلىق

تۈر خارابىسى ئىزىدىن يەنە بىر قېتىم شىمالغا بۇرۇلىدۇق ، 11 كىلومېتىر ئىچكىرىلىدۇق ، توپ – توپ چۆڭ بىزنى 7 – نومۇرلۇق قەبرىستانلىقىغا باشلاپ باردى ، ئۇ ئۆستەڭنىڭ غەربىدىكى بارخان ئىچىدە بولۇپ ، بارخانلار ئارىلىقىدا بىرقانچە قۇرۇپ كەتكەن يۇلغۇنلۇق دۆڭلەر بار ئىكەن ، 5 – نومۇرلۇق قەبرىستانلىق شەرقىي شىمال يۆنىلىشتىكى 7.5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ، بىراق 6 – نومۇرلۇق قەبرىستانلىق بۇ يەردىن 1800 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئۇنىڭ ئورنى شەرقىي شىمال يۆنىلىشىدە (18 – رەسىمگە قارالسۇن .)

بۇ قەبرىستانلىق ئۈچ قەبرىنى بەلكىم تۆت قەبرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، ئۇلار ئايرىم - ئايرىم هالدا ئۇستى تۈز قۇرۇپ كەتكەن يۇلغۇنلۇق دۆڭ ئۇستىگە ۋە ئۇنىڭ تۆت ئەتراپىغا جايلاشقان .

7.A قەبرە

ئۈچ قەبرە ئىچىدە ساقلىنىشى ئەڭ ياخشى بولغىنى 7.A قەبرە بولسىمۇ ، بىراق بىز يېتىپ بارغان چاغدا ئۇمۇ خېلى ئېغىر دەرىجىدە پاراكەندىچىلىككە ئۇچرىغانىكەن ، جەسەت ساندۇقى (يېپرىم) دەرەخ ياغىچىنىڭ ئىچىنى ئويۇپ ياسالغان ، 19 – رەسىمگە قارالسۇن . دەرەخ ياغىچىنىڭ بىر بېشى ئويۇلمىغان ، بىراق ئوتتۇرىسىدىن بىر ئېچىق قويۇلغان ، بۇ ئېچقىنى جەسەت ساندۇقىنىڭ ئىچى تەرىپىدىكى يېپرىم چەمبەر شەكىللىك تاختاي توسۇپ تۇرىدىكەن . دەرەخ ياغىچىنىڭ يەنە بىر ئۇچى ئېچۇپتىلگەن ، ياغاچىنىڭ ئۇچى كەڭ بۇلۇڭ شەكىلدە بولۇپ ، بۇ يەردە ھەرىدەپ چىقىرىلغان ئىككى چوڭقۇر ئويۇق بار

ئىكەن ، ئۇنىڭغا يېرىم چەمبەر شەكىللىك تاختاي كىرگۈزۈلىدە-
كەن ، بۇ ئىككى تاختايىنى 19 ـ رەسىمنىڭ تۆۋەن قىسمىدا كۆر-
گىلى بولىدۇ . جەسەت ساندۇقىنىڭ ياپقۇچىنى ئىككى تال ئۇزۇن
تاختايدا ياسىغان ، جەسەت ساندۇقىنىڭ ئىچىگە ئۆز ۋاقتىدا نې-
پىز كىگىز يېپىلغانلىقى ناھايىتى ئېنىق بىلىنىپ تۇرىدۇ ، جەسەت
ساندۇقىنىڭ ياپقۇچى ئۇستىگە بىر قەۋەت شاخ ـ شۇمبا يېپىلغان ،
بۇ شاخلارنى ئوخشاش سۈپەتلىك ماتېرىيالدىن ئېشىلگەن ئارغامچا
بىلەن بوغۇپ قويغان . شاخ ـ شۇمبا ئىچىدىن قوينىڭ بويۇن
سۆڭىكىدىن بىرنى بايقىدۇق . جەسەت ساندۇقىنىڭ ئاستى قىسە-
مىدا پۇختا تۆت پۇتى بار ئىكەن ، قارىماقىغا غەلىتە كۆرۈنىدە-
كەن ، بىراق شۇلار بولغانلىقى ئۈچۈن ، جەسەت ساندۇقى مۇس-
تەھكەم دەسسەپ تۇرالىغان ، جەسەت ساندۇقى ئىچىنىڭ ئۇ-
زۇنلۇقى 2 مېتىر ئىكەن (19 ـ رەسىم) .

2 مېتىرچە كېلىدىغان بىر تال ياغاچ بولۇپ ، ئۇ بەلكىم قەبرە
بەلگىسى ياكى خاتىرە بۇيۇم قاتارىدا قەبرە ئالدىغا تۇرغۇزۇپ قويۇلغان
بولسا كېرەك .

مېيىت جەسەت ساندۇقىنىڭ سىرتىدا ئىكەن (PI.XIa گە
قارالا) . بۇ چوقۇم كېپەن ئوغرىلىرىنىڭ قىلغان ئىشى ياكى ئۆردەكلەر-
نىڭ نادىر ئەسىرى بولۇشىمۇ مۇمكىن . بۇ جەسەت مەن لوپنۇر چۆلىد-
كىدە ئۇچراتقان ئەڭ بېجىرىم ساقلانغان مۇمىيا ھېسابلىنىدۇ ، شۇ نۇقتە-
دىن قارىغاندا بۇ جەسەتنىڭ ھاۋادا ئانچە ئۇزۇن قالالانمىغانلىقى مەلۇم .
ئۇ سەلتەنەتلىك ئاقساقالنىڭ مېيىتى بولۇپ ، ئاق بۇرۇتى قىسقا قىلىپ
يالىغان ، بومبا ساقلى ۋە ئاق چېچى شالاڭ ئىكەن . يۈزى سوزۇن-
چاق بولۇپ ، تۆۋەنكى ئېڭىكى ئىنتايىن سۈباتلىق ھەم كەڭ ئىكەن ،
چىشى يوغان ھەم ئوبدان ئاسرالغانىكەن ، بۇرنى قاڭقارلىق ، بۇر-
نىنىڭ ئىككى تۆشۈكىگە سرتىغا قىزىل تاۋار يۆگەلگەن ياغاچ «
پۇرۇپكا » تىقىپ قويۇلغان (PI. 25:9—10 گە قارالا) . بۇنداق ئۇسۇل
بەلكىم مېيىتنىڭ بەدىنىدىن ئېقىندىلارنىڭ چىقىشىدىن ساقلىنىش

ئۈچۈن قوللىنىلغان بولۇشى مۇمكىن ①

مۇمىيانىڭ قۇرغاق تېرىسى تەكشى سارغۇچ قوڭۇر رەڭ بولۇپ ،
خۇددى كۈچلۈك ئاپتاپتا كۆيگەندەك تۈسكە كىرگەن ، پۇتۇن بەدىنى
شۇنداق رەڭگە كىرگەن (PI. XIb گە قارالا) .

مېيىتنىڭ پۇتىغا قىزىل كەش كىيدۈرۈلگەن ، ئۇنىڭ پاسونى بىز
5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق ۋە 36 ـ قەبرىدە ئۇچراتقان كەشكە ئوخ-
شايدۇ .

كىيىم ـ كېچەكلىرىدىن ئازراق يىرتقلىرىلا قالغان ، ناھايىتى
نېپىز ئەمما بويالمىغان تۈز يوللۇق يېپەك رەختتىن تىكىلگەن تون بو-
لۇپ ، ئۇنىڭغا 5 ـــ 6 سانتىمېتىر كەڭلىكتە بۆلجۈرگەن رەڭلىك جىيەك
تۇتۇلغان ، بۇ يېپەك رەختلەرنىڭ يىرتىق پارچىلىرىدىن قارىغاندا ، ئۇلار
بىر خىل نېپىز شايى تېپىغا مەنسۇپ بولسا كېرەك . يەنە بىر تال بەلباغ-
نىڭ ئۈزۈكى بولۇپ ، خام ماتېرىيالى كىيىم ـ كېچەكنىڭگە ئوخشاي-
دىكەن ، PI. XIb دىن بۇ بەلباغنىڭ مۇمىيانىڭ بېلىگە چېگىلگەنلىكىنى
كۆرىمىز . يەنە بىر تال بەلباغ 7.A:4 نى پاختا رەختتىن تىككەن ، ئۇ
بەلكىم ھىندىستاندىن كەلتۈرۈلگەن بولۇشى مۇمكىن . ئۇنىڭغا قىزىل
رەڭلىك تاۋاردىن تار لېنتا باغلىغان ، ئۇنىڭدا مۇملاپ بۇيالغان
رومبا شەكىللىك نۇسخا بار ، بۇنداق تېخنىكا ھىندىستاندىن
كەلگەن ستەين ، 1928 ـ يىلى ، (Ast. VI. 1. 02) .

كىيىمنىڭ ئەڭ قىزىقارلىق يېرى ياقىسى بولۇپ ، ئوخشايدىغان

---

① مېيىتنىڭ بەدىنىدىكى بارلىق تۆشۈكلەرنى خاس ئىشلەنگەن قاشتېشى بۇيۇم
بىلەن ئېتىۋېتىش ئۇسۇلى ـــ جۇڭگونىڭ خەن سۇلالىسى زامانىدىن بۇيان شە-
كىللەنگەن ئادەت بولۇپ ، كىشىلەر قاشتېشى بۇيۇمنىڭ چىرتىشىنىڭ ئالدىنى ئالا-
دىغانلىقىغا ئىشەنگەن ، شۇڭا ئاشۇ ئۇسۇل بىلەن ، مېيىتنىڭ چىرىپ كېتىشىدىن
ساقلىنىشنى مەقسەت قىلغان ، بۇ ھادىسە بەلكىم ئېپتىدائىي تازىلىق ئەنئەنىسىنىڭ
راۋاجلىنىشىنى نامايان قىلسا كېرەك . مەلۇم بىر خىل نەرسە بىلەن مېيىتنىڭ بەدە-
نىدىكى تۆشۈكلەرنى ئېتىش ئۇسۇلى بەزى مىللەتلەرنىڭ دەپنە قىلىش ئادىتىدە
بۇرۇن يولغا قويۇلغان ھەمدە تاكى بۈگۈنگىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ ـــ ئەسلە-
دىكى ئىزاھات .

تـۆت خىل قاپارتما گۈللۈك يەتتە پارچە يىپەك رەختتىن تىكىلگەن ، نەقـش نۇسخىسى دادىللىق بىلەن لايىھىلەنگەن ، ئىنتايىن كۆركەم ، ئۇچـۇق ، رەڭدار (PI. 18. 1 گە قارا) . مەن يوشۇرۇن تۇس ئالغان ۋە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بۇ توقۇلما ئۈستىدە سىلۋان خېنىمدىن بۇرۇن مۇھاكىمە ئېلىپ بارماقچى ئەمەسمەن ، چۈنكى شەرق بىلەن غەربنىڭ توقۇلمىلار سەنئىتى مۇناسىۋىتى ھەققىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە . تۆۋەندىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلىدە سىلۋان خېنىم يازغان مەزمۇنلاردىن پايدىلاندىم . توقۇلما تېخنىكىسى ئۈستىدىكى تەتقىقاتتا ، ئۇ قۇراق a ۋە d (20 ــ رەسىمگە قارا) نىڭ غەرب توقۇلمىلىرىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ، ئەمما e بىلەن f نىڭ جۈڭگو توقۇلمىسىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى بايقىغان (f ــ دەلمۇدەل قۇراق بولۇمغانلىقى ئۈچۈن 20 ــ رەسىمدە كۆرسىتىلمىدى) . a بۆلەك دادىل لايىھىسىدە ھۆكۈمرانلىق ئورۇننى ئىگىلەيدىغان قانىتى بار تۆت پۇتلۇق ھايۋان ــ يېقىن شەرق بۇددا دىنىي سەنئىتى كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ ، a تىپلىق ئۈچ قۇراقنى بىرلەشتۈرسە ، ئۈستىدىكى نۇسخىلىرىنى سەل چوڭايتىشقا بولىدۇ ، لېكىن مۇكەممەل نەقىش لايىھىسىنى گەۋدىلەندۈرۈپ كېتەلمەيدۇ (20 ــ رەسىم) .

بىر پارچە جۈڭگو توقۇلمىسى بولغان e نىڭ ئۈستىدە خەنزۇچە (昌) دېگەن خەت بار . قىزىل رەڭلىك C پۇرۇچ بىلەن d پۇرۇچ ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغاچقا ، ئۈستىدىكى نەقىش نۇسخىسىنى تەكشۈرۈشكە ئامال بولمىغان .

بۇ ياقا شۇنى كۆچلۈك ئىپادىلەيدۇكى ، ئەينى ۋاقىتتا بىر خىل ئارىلاشما مەدەنىيەت كىروران پادىشاھلىقىدا دەۋر سۈرگەن ھەم بۇنداق ئەھۋال شۇنچە تىپىك بولۇپ قالغان . بۇ يىپەك توقۇلما ماڭا مەلۇم بولغان شەرق بىلەن غەرب مەدەنىيىتى ئارىلىشىپ كەلگەن تۇنجى بۇيۇم ھېسابلىنىدۇ .

مىلادىيە 3 ــ ئەسىردە ، ئاۋات توقۇمچىلىق سانائىتى پېرسىيىدە جۇش ئۈرۈپ راۋاجلانغان ، ئۇ يەردىكى زاۋۇتلار جۇڭگودىن توقۇلمىغا

ئېرىشىپلا قالماستىن ، بەلكى مەشۇتكىمۇ ئېرىشىپلىگەن (رېبېل [Rebel] ، 55 ــ بەت) . بىز ئېرىشكەن غەرب يىپەك توقۇلمىسىنىڭ يېرتىق پارچىسى شۇ مەزگىلگە مەنسۇپمۇ ، ئەمەسمۇ ، بۇ تېخىچە ھەل بولماي كېلىۋاتقان مەسىلە .

بۇ مۇمىيانى ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرگەندىن كېيىن ، شۇنداق كۆچلۈك تەسىراتقا ئېرىشتىم : مېنىڭ ئالدىمدا ياتقان بۇ ئادەم جۇڭگولۇقمۇ ئەمەس ، موڭغۇلمۇ ئەمەس ، بىر پاكىت بولۇش سۈپىتىدە ، ئىزچىل تۇرده ئۇ ھىندىستانلىق بولۇشى كېرەك ،دەپ ئويلاپ كېلىۋاتىمەن . مەنغۇ پاكىت چوقۇم شۇنداق بولۇشى كېرەك ، دەپ ئېيتالمايمەن ، بىراق PI. XIb دىكى فوتو سۈرەت مېنىڭ ئالدىنقى كۆز قارىشىمنىڭ توغرىلىقىنى چوقۇم ئىسپاتلايدۇ .

B . 7 قەبرە

B . 7 قەبرىدىكى جەسەت ساندۇقى ئوخشاش بىر كىچىك بارخانىنىڭ شەرقىي چېتىدە ، يېرىم - ياتا بۇزۇلغان ھەم ئاقما قۇم ئاتىغا كۆمۈلۈپ قالغان ، ئالدىدا سۆزلەنگەن A . 7 قەبرىدىكى جەسەت ساندۇقىغا ئوخشاش ، ئۇنىڭ ياپقۇچى ئۈستىگىمۇ بىر قەۋەت شاخ ــ شۇمبا بىسىلغان ، جەسەت ساندۇقى ئىچىدە بىر جەسەت سۆڭىكى بولۇپ ، ئۇنىڭدىكى باش سۆڭىكى پروفېسسور گاستون بەكماننىڭ بەدەن ئۆلچەش تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكەن ، ئۇنىڭ يېقىندا تەمىن ئېتىدىغان تەكشۈرۈش دوكلاتىدىن چوقۇم پايدىلىنىمەن . جەسەت ساندۇقىنىڭ قويۇلۇشى تەخمىنەن غەربىي شىمال ــ شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشى بويىچە بولۇپ ، جەسەتنىڭ بېشى غەربىي شىمال تەرەپكە قارىتىلغان .

ئۆلگۈچىنىڭ بۇرۇن تۆشۈكى قىزىل تاۋار ئورالغان « پۇرۇپكا » بىلەن ئېتىلگەن (پۇرۇپكا PI. 25:7—8 دا كۆرۈنىدۇ) ، A . 7 قەبرىدىكى ئەھۋالغا ئوخشىمايدۇ . كىيىمدىن ئازغىنا يىرتىق پارچىلار قالغان ، بۇنىڭدا سىرتقى كىيىملىك قىلىنغان ئاق كىگىز ، گىرۇەككە جىيەكلىك قىلىنغان قىزىل نەقىش نۇسخا ئىشلەنگەن يىپەك رەخت (غەربچە ئۇس-

لۇبتا بولۇپ ، ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان ، ئۇنىڭ نەقىش نۇسخىسىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان بولۇپ كەتكەن) ، كۇل رەڭ يۇڭ رەخت ئىشتاننىڭ يىرتىقى ، مېيىت بېشىنىڭ قېشىدا يەنە بىر كونۇسسىمان قەغەز خالتا شەكلىدىكى قىزىل رەڭلىك يىپەك رەخت بار ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر قىسىم يىپەك توقۇلمىنىڭ يىرتىقى بار .

7 . C قەبرە

7 . A قەبرىنىڭ دەل شەرقىدە چۇڭقۇر كەتكەن بىر جەسەت ساندۇقى بار بولۇپ ، ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى 26 ـ رەسىمدە كۆرسىتىلگەن جەسەت ساندۇقىغا ئوخشايدۇ ، ئۇ جەسەت ساندۇقى توغرىسىدا بىرەمەدىن كېيىن توختىلىمەن . 7.C جەسەت ساندۇقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 25 . 2 مېتىر ، توغرا تاختىيى 40 × 26 سانتىمېتىر ، بۇلۇڭ ياغىچى 50×14×13 سانتىمېتىر . ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىر تاختاينى رېمونت قىلغان ـــ ئىككى پارچە ياغاچنى ئارغامچا بىلەن بىر قىلىپ بوغۇپ قويغان . جەسەت ساندۇقىنىڭ قويۇلۇش يۆنىلىشى جەنۇب 70 گرادۇس غەرب ـــ شىمال 70 گرادۇس شەرق ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا بىرنەچچە تال ئادەم سۆڭىكى بار ، ئۇنىڭدىن باشقا نەرسىلەر يوق . ئۇزۇنلۇقى 2 مېتىرچە كېلىدىغان ئىنچىكە ياغاچ خاتىرە بۇيۇم قاتارىدا يەر يۈزىگە تىكلەنگەن (7.A دىن پايدىلىنىڭ) .

دۆڭلۇكنىڭ تۆپىسىدە ، ئوخشاش بىر جەسەت ساندۇقىغا مەنسۇپ بولغان ئىككى پارچە توغرا ياغاچنى كۆردۇم ، ئۇنىڭ شەكلى 26 ـ رەسىمنىڭ مەزمۇنىغا ئوخشايدۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ زادى 7.B گە مەنسۇپمۇ ياكى باشقا بىر 4 ـ جەسەت سانىدۇقى بارمۇ ، بۇنى مۇئەييەنلەشتۈرەلمەيمەن .

دۆڭلۇك ئۈستىدىكى ياغاچ

دۆڭلۇكنىڭ تۆپىسىدە يەنە بىرقىسىم كالتە ياغاچلار بار ئىكەن ، ئۇزۇن يىللارنى بېشىدىن كەچۈرۈش ئارقىلىق ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇزۇلۇپ كەتكەن ، بۇ ياغاچلار تەرتىپسىز ھالدا بىر چەمبەر ھاسىل قىلغان (21 ـ تەكشىلىك كۆرۈنۈشىگە قارىڭ) . مۇشۇ چەمبەرگە تولۇپ كەتكەن قۇمدىن بىر دانە كومزەكنىڭ بوينىنى كولاپ چىقاردۇق (35:9 ـ رەسىمگە قارىڭ) . تېنىك تۇرغان بۇ ياغاچلار بەلكىم 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى سەلتەنەتلىك خاتىرە ياغاچلارنىڭ ناچار ئوخشىتىلمىلىرى بولسا كېرەك . ئۇلارنىڭ ئۆلچەمسىز ھالەتتىكى تىزىلىش ئۇسۇلىدىن قارىغاندا ، ئۇلارنى بىرەر ئۆينىڭ قالدۇقى دەپ پەرەز قىلىشىمىز ناھايىتى تەس (21 ـ رەسىم) .

7 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلى

7 . A قەبرە

7.A:1 بىر يەكتەكنىڭ يەتتە يىرتىق پارچىسى ، بويالمىغان يىپەك رەخت ، قوڭۇر رەڭگە ئايلىنىپ قالغان ، نېپىز تۇز يوللۇق توقۇلما ، كىيگەن چاغدىكى پاسونىنى ساقلاپ قالغان (بەلكىم يىپەك كۆيىسى قۇسقان سۇيۇقلۇق ئۇنى چاپلاشتۇرۇپ قويغان بولۇشى مۇمكىن ؟) . خېلىلا چوڭ بىر پارچە رەخت ئۇستىدە تىكىلگەن چېكى بار ، ئۇ كىيىمنىڭ ئالدى ۋە كەينى پېشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . يەكتەكنىڭ تۆۋەن قىسمىغا بىر پارچە ئۇچ بۇرجەك رەخت تۇتاشتۇرۇلغان . بۇ شالاڭ توقۇلغان تۇز يوللۇق يىپەك رەخت بولۇپ ، بويالمىغان ، سىلىق ، پارقىراق . كىيىمگە مۇشۇنداق يىپەك رەختنى ئەستەرلىك قىلغانمۇ ، يوق ، مۇئەييەنلەشتۈرگىلى بولمايدۇ .

كىيىم ـ كېچەك گىرۋىكىنىڭ يىرتىق پۈرۈچلىرىغا بۆلجۇرگەن رەڭلىك تاۋاردىن جىيەك تۇتقان ، جىيەك رەختنىڭ كەڭلىكى 5 ـــ 6 سانتىمېتىر ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىر تال قىزىل رەڭلىك جىيەك رەختنىڭ بۇرۇلىدىغان جايىدا بىر قاتلاق بار ئىكەن .

كىيىمنىڭ تىكىش يېپى خېلىلا قوپال بولۇپ ، بويالمىغان يىپەك يىپ ئىكەن (؟) .

7.A:2—3 بىرقانچە كىيىمنىڭ بەللىكى ، يۇقىرىقى مىسالدا كۆرسىتىلگەنگە ئوخشاش بويالمىغان يىپەك يىپ بىلەن تىكىلگەن .

7.A:4 پاختا رەخت ، ئاق رەڭ ، تۈز يوللۇق توقۇلما ، قىسمەن جايلىرى قوڭۇر رەڭگە ئۆزگىرىپ كەتكەن ، رەختنى پۈتۈن ئېنى بويىچە قىيىپاش يوللۇق پىچقان ، پىرىمغا كەلگەن جايىدا ، ئىككى موكىلىق قوش يىپلىق توقۇلغان كۆك ھەمزەك يېپى بار . جۇلاسى ئۇستىدىن قىزىل تاۋار باغلىغان ، مومىلاپ بويالغان رومبا شەكىللىك ئۇششاق نۇسخىلار بار .

7.A:5 4 بىلەن ئوخشاش لاتا ، لېكىن تاۋار باغلانمىغان ، ئۇزۇنلۇقى 72.5 سانتىمېتىر .

7.A:6 ياقا ، 4 ـ 5 خىل نەقىش نۇسخىسى بار يىپەك رەختتىن قۇراق قىلىپ تىكىلگەن ، بىر ئۇچى كىيىمنىڭ ماتېرىيالىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بويالمىغان يىپەك رەختتىن بولۇپ ، يەنە بىر ئۇچى بويالمىغان تۈز يوللۇق پاختا رەختتىن تىكىلگەن ، گوجەيگە ئىشلىتىشكىمۇ بولىدۇ . ياقا ئىككى قەۋەت قىلىپ قاتلانغان . يىپەك رەخت a بىلەن b بەلكىم سىرتىدا بولسا كېرەك ، 20 ـ رەسىمدىن پايدىلىنىڭ .

a) ئارقىدىن كۆپتۈرمە گۈل چىقىرىلغان تەكرار تۈز يوللۇق توقۇلما ، گۈلدار ئۆرۈشدىكى يىپ قوش قات ، كۆك رەڭنى تەگلىك قىلغان ، قىزىل ، ئاچ سېرىق ، كۆكۈش يېشىل ، ئاق ۋە تەگلىككە ئوخشاش كۆك رەڭ بىلەن گۈل نۇسخىسىنى گەۋدىلەندۈرگەن ، نەقىش نۇسخىسى مۇڭگۈزلۈك تۆت پۇتلۇق ھايۋان ، يۇقىرىغا قاراپ تىك كۆتۈرۈلگەن قانىتى ۋە شىرنىڭكىدەك قۇيرۇقى بار ، لېكىن نەقىش نۇسخىسى تولۇق ئەمەس ، ھايۋاننىڭ يېنىدا چاقماق نۇسخا ۋە ئېنىق ئايرىشقا بولمايدىغان بەزى گۈل نۇسخىلىرى بار ئىكەن . بۇ يىپەك رەخت ئەسلى غەرب ئەللىرىدىن كەلگەن .

b) ئارقىدىن كۆپتۈرمە گۈل چىقىرىلغان تەكرار تۈز يوللۇق توقۇلما ، قوش قات يىپ . ئۆرۈشىدە گۈل نۇسخىسى بار . تەگلىكى ئاچ سېرىق ، قىزىل ، ئاق رەڭلەر بىلەن گۈل نۇسخىلىرىنى گەۋدىلەندۈرگەن ، نەقىش نۇسخىسى ئېنىق ئەمەس ، مەنبەسى غەربتىن .

c) ئارقىدىن كۆپتۈرمە گۈل چىقىرىلغان تەكرار تۈز يوللۇق

توقۇلما ، قوش قات يىپ . ئۆرۈشىدە گۈل نۇسخىسى بار ، ئارقاق يىپىنىڭ بەزىسى ئېشىلگەن ، بەزىسى ئېشىلمىگەن . تەگلىكى ئاچ سېرىق ، گۈلنىڭ قىزىل رەڭدە گەۋدىلەندۈرگەن ، نەقىش نۇسخىلىرى ئېنىق ئەمەس .

d) ئارقىدىن كۆپتۈرمە گۈل چىقىرىلغان تەكرار تۈز يوللۇق توقۇلما ، قوش قات يىپ . ئۆرۈشىدە گۈل نۇسخىسى بار ، تەگلىكى ئاچ سېرىق ، گۈلنىڭ قىزىل رەڭدە گەۋدىلەندۈرگەن ، نەقىش نۇسخىلىرى ئېنىق ئەمەس ، مەنبەسى غەربتىن .

e) ئۆرۈشىدىن كۆپتۈرمە گۈل چىقىرىلغان تەكرار تۈز يوللۇق توقۇلما ، ئەن گىرۇنكى بار . تەگلىكى كۈل رەڭ ، قىزىل ، كۆكۈش يېشىل ۋە قارا رەڭلەر بىلەن گۈلنىڭ گەۋدىلەندۈرگەن ، گۈل نۇسخىسى ئېنىق ئەمەس ، خەنزۇچە خەت ئارىلاشقان .

f) يەككە يىپەك رەخت لېنتا ، ئۆرۈشىدىن كۆپتۈرمە گۈل چىقىرىلغان تەكرار تۈز يوللۇق توقۇلما ، ئەن گىرۇنكى بار . تەگلىكى توق كۆك ، ئاق ، قىزىل ۋە كۆكۈش يېشىل رەڭلەر بىلەن گۈلنىڭ گەۋدىلەندۈرگەن . ئەسلى مەنبەسى جۇڭگونىڭ PI. 18:1 گە قارالسۇن .

7.A:7—8 ئىككى پۈرۈپكا ، ئەسلىدە مۇمىيانىڭ بۇرۇن تۆشۈكىگە تىقىلغان . سىرتىدىن قىزىل تاۋار يۆگەلگەن كىگىز . ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 5 سانتىمېتىر ، PI. 25:9—10 گە قارالسۇن

7.B قەبرە

7.B:1 ئاق كىگىز كىيىمنىڭ يىرتىق پارچىسى ، ئازراق پۈرلەشكەن ، گىرۇنكىگە كۆپتۈرمە گۈللۈك يىپەك رەختتىن لېنتا ئورالغان ، ئارقىغى تەكرار تۈز يوللۇق توقۇلما ، قىزىل ، كۈل رەڭدىن ئىبارەت ئىككى خىل رەڭلىك . ئورالغان لېنتا بۇرۇلىدىغان جايدا پۈرلەشكەن ، كىيىم شەكلى ۋە يىپەك رەختنىڭ گۈل نۇسخىلىرى نامەلۇم .

7.B:2 ئىشتاننىڭ يىرتىق پارچىسى ، كۈل رەڭ سارغۇچ تۈز يوللۇق يۈڭ توقۇلما .

7.B:3 ئىككى پارچە قىزىل تاۋار بىلەن تىكىلگەن لېنتا ، ئۇستىگە ئىككى تال بويالمىغان تاۋار باغلانغان .

7.B:4 سلىق ھەم پارقىراق يىپەك رەخت پارچىسى ، بويالمىغان ، تۈز يوللۇق توقۇلما ، كىيىمگە ئەستەر قىلىنغان . 7.A:1 دىن پايدىلىنىڭ .

7.B:5 بىنەپشە رەڭ يىپەك رەخت پارچىسى ، ئۇس تۈز يوللۇق توقۇلما ، كونۇس شەكىللىك قەغەز خالتا ھالىتىگە كەلتۈرۈپ تىكىلگەن . جەسەت بېشىنىڭ يېنىغا قويۇلغان . ئېگىزلىكى 5 . 18 سانتىمېتر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 10 سانتىمېتر .

7.B:6 ئادەم چېچى ، توق قوڭۇر ۋە كۈل رەڭ ، بىر قىسمى قىزىل تاۋار بىلەن بوغۇپ قويۇلغان ، بۇ تاۋارنىڭ ئۇستىدىن بويالمىغان يەنە بىر پارچە تاۋار تىكىلگەن ، كېيىنكىسى ئىختيارى ھالدا بارا ـ بارا كېڭىيىپ بارغان .

7.B:7—8 جەسەتنىڭ بۇرۇن تۆشۈكىدىن ئېلىنغان ئىككى دانە پۇرۇپكا ، تۈز يوللۇق قىزىل رەڭ تاۋار بىلەن ئورالغان ھەم بويالمىغان يىپەك يىپ بىلەن چىڭ باغلانغان . ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 3 سانتىمېتر ، PI. 25:7—8گە قارالسۇن .

7.B:9 كەندىر تالاسى ياكى پاختا بىلەن ئېشىلگەن ئارغامچا ، سىرتماق شەكلىدە بوغۇلغان .

7 ـ نوموزلۇق قەبرىستانلىقتىكى خادا ياغاچلارنى تىك تۇرغۇزۇپ قورشاپ چىققان جايدىن قېزىۋېلىنغان بۇيۇملار

7.C:1 جۈپلەشكە بولىدىغان ئىككى دانە ساپال پارچىسى ، كىچىك كومزەكنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ۋە قىسقا بويىنىدىكى بەلگىسى ئېنىق ، سۇس توق سېرىق ، لېيىدا يۇمشاق قۇم ئارىلاش ، دىئامېتىرى 12 سانتىمېتر ، 9 : 35 ـ رەسىمگە قارالسۇن .

6 ـ نوموزلۇق قەبرىستانلىق

بۇ قەبرىستانلىقمۇ ئۆستەڭنىڭ غەربىي ياقىسىدا ، 7 ـ نوموزلۇق قەبرىستانلىققا ئاران 1800 مېتىر كېلىدۇ ، 5 ـ نوموزلۇق قەبرىستانلىقنىڭ

غەربىي جەنۇبىغا 6 كىلومېتىر كېلىدۇ . ئۇنىڭ ئەتراپىدا قۇم ۋە يۇلغۇنلۇق دۆڭدىن باشقا ھېچنېمە يوق . ئىنتايىن قاقاس مەنزىرە شەكىللىنىپ تۇرىدۇ (PI.XXIIa گە قارالسۇن) . بۇ يەردىن بىرىنچى قېتىم ئۆتكەنىدىم ، 5 ـ نوموزلۇق قەبرىستانلىققا كېتىۋاتقان سەپىرىمدە ، شۇ چاغدا 6.A قەبرىدىكى بەزى نەرسىلەرنى ئېلىپ كەتكەنىدىم ، مۇشۇ رايوندىكى باشقا قەبرىستانلىقلارنى تەكشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، ئاندىن بۇ يەرگە قايتىپ كېلىپ تەپسىلىي قېزىش قىلغانىدىم .

6 . A قەبرە

ئەڭ مول 6.A نىڭ قەبرە 6.B ۋە قەبرە 6.C ئوتتۇرىسىدا ، جەسەت سانduقى قۇمدىن چىقىپ قالغان ، ئوتتۇرىسى كاۋاك يېرىم تەرەپ ياغىچىنى ئويۇپ ياسىغان ، جەسەت سانduقىنىڭ ئۆلچىمى 0.65× 2.1 مېتىر ، توغرا ياغىچى زەيتۇن شەكىللىك بولۇپ ، بىر تال ياكى ئىككى تال ئۇزۇن تاختايىنى ياپقۇچ قىلغان ، ئۇنىڭ ئۇستىگە شاخ ـ شۇمبىلارنى ياپقان . PI.XIIb رەسىمنىڭ سول يېنىنىڭ بېشىدىن بۇ جەسەت سانduقىنىڭ بىر قىسمىنى كۆرۈشكە بولىدۇ . جەسەت سانduقىنىڭ قويۇلغان يۆنىلىشى جەنۇبقا قاراپ 80 گرادۇس غەرب ، شىمالدىن 80 گرادۇس شەرققە قارايدۇ ، جەسەتنىڭ بېشى شەرق تەرەپتە .

كىيىم ـ كېچىكى ۋە بىللە دەپنە قىلىنغان بۇيۇملىرىغا قاراپ ، قەبرىدىكى مېيىتنىڭ ئايال ئىكەنلىكىنى ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ . ئۇنىڭ باش سۆڭىكى پروفېسسور بەكماننىڭ تەكشۈرۈشىگە سۇنۇلغان ، مېيىتنىڭ ئاران سۆڭىكىلا قالغان (22 ـ رەسىم) .

قەبرە ئىگىسى مۇشۇ قەبرىستانلىق رايونىدا بېشىدىن ئايىغىچە ئەڭ ئېسىل يىپەك رەختتىن كىيىنگەن . كىيىم ـ كېچەكلىرى ئىچىدە ئەڭ مۇرەككەپ ۋە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى بىر كىشىلىك كالتە پلاش بولۇپ ، ھازىرغىچە ساقلانغىنى ئۇچ پارچە ، يەنى بىر پارچىسى ئارقا پېشى ، ئىككى پارچىسى ئالدى پېشى ، قېزىۋېلىنغان چاغدا بۇ رەختلەر باش تەرىپىدىن چېتىلغان ئىكەن . لېكىن ، ئىككى يېنى ۋە ئالدى تەرىپى

ئوچۇق ئىكەن (22 ـ رەسىمگە قارالسۇن) . ئالدى پېشى بېلىكىگىچە بارـ
دىكەن ، شۇڭا دەسلىپىدە تەكشۈرگەن چېغىمدا ئۇنىڭ تۆۋەن قىسمىنى
يېگى ئىكەن ، دەپ قاراپتىمەن . ئالدى ۋە كەينى پەشلىرىدە يېشىل ، قـ
زىل ، سۆسۈن ۋە قوڭۇر رەڭلىك رومبا نۇسخىلىق تاۋاردىن قۇراپ چىـ
قىلغان كەڭ جىيەك بار ئىكەن . مۇشۇ كەڭ جىيەكنىڭ تۆپىسىنى بويلاپ
توم ئۆرۈش بىلەن تەكرار تۇز يوللۇق توقۇلغان يېپەك لېنتا تۇتۇلغان ،
PI. 16:5 دىن بۇ يېپەك لېنتىنىڭ بېزەك نۇسخىلىرىنىڭ ئىنچىكە جايلـ
رىنى كۆرگىلى بولىدۇ . يېپەك لېنتىنىڭ تەگلىك نۇسخىسى ئۇششاق
چاقماقلار بولۇپ ، ئۇلارنىڭ رەتكە تىزىلىش ئۇسۇلى خۇددى شىشـ
خال ئويىنىغان چاغدا ساناپ كۆرسىتىدىغان « 5 » كە ئوخشايدۇ . ھەر
ئۇچ « 5 » دە بىر ئۆزگىرىشچان نەقىش شەكلى بار . ئۇلارنىڭ ئارىسـ
دىكى بىر ئۆزگىرىشچان نەقىش شەكلىدىكى بەزىلىرى جۇپ كەلگەن
تارغاقنىڭ بىر پېيىغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، يەنە بىر ئۆزگىرىشچان نەقىش
شەكلى خۇددى ئوردۇس بروئنزا نۇسخىلىرىغا ئوخشايدۇ (ئارنې ، 1933 ـ
يىل ، PI. XII:10—12) .

پلاشىنىڭ ئالدى پەشلىرىنىڭ ئىككى يېرىدە ئۇچ بۇلۇڭ شەكىلـ
لىك پۇرۇچلار ساڭگىلىتىلغان ، پلاش يىرتىلغان چاغدا ئۇ پۇرۇچلار
روشەن ھالدا ئېچىلىپ قالغان جايىنىڭ ئىككى يېنىغا ئېسىلىپ قالغان . بۇ
پۇرۇچلار تولىمۇ غەلىتە ، چۈنكى كىشىلەر ئۇلارنىڭ تېك سىزىق بويىچە
ئەمەس ، بەلكى گورىزونتال سىزىق بويىچە تىكىلىشىنى ئارزۇ قىلمىشاتتى .
پلاشىنىڭ ئىككى ئالدى پېشى بىر قىلىپ چېتىلسا ، ئۇڭ پەش پۇتۇن
سول پەشنى يېپىپ كېتىدىغاندەك قىلىدۇ . كىيىمنىڭ سول مۇرىسىدە
پلاشىنى مۇقىملاشتۇرىدىغان بىر يېپەك لېنتا بار ئىكەن ، كىيىمى يىرتـ
لىپ ھازىرقى ھالەتكە كەلگەندىن كېيىن ، ئالدىنقى سول پەشنىڭ ساڭـ
گىلىتىلغان پۇرۇچى جەسەتنىڭ ئوڭ بېلىكىدىكى ئوچۇق جايدىن بايقالـ
غان .

پلاشنىڭ ئىككى يېنىدىكى توق بىنەپشە رەڭ كەڭ جىيەكنىڭ
بىلەككە يېقىن كېلىدىغان جايى ئۇچلۇق شەكىلدە كۆرۈنىدۇ ، لېكىن

ئاسما لېنتا ھالىتىگە كېلەلمىگەن .

22 ـ رەسىمدىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى ، كىيىمنىڭ ئۇستۈنكى قىسمىدا بۇرۇلۇش بىرقەدەر ئېغىر بولغان ، شۇڭا ئۇچ پارچە ئارىسىدىكى تۇتاشتۇرۇغۇچى تۇگۇن ئانچە ـ مۇنچە پەرەز تۇسىنى ئالـ
غان . قەبرىدە دوپپا بايقالمىغاچقا ، پلاشنىڭ مېيىتنىڭ بېشىنى ياپقۇچـ
لىك دەرىجىدە چوڭ بولۇشى ، يەنى خۇددى باش ياغلىق رولىنى ئوينىشى
مۇمكىن ئەمەس دېگىلىمۇ بولمايدۇ . بىزدە شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان
مىساللار گەرچە كەمچىل بولسىمۇ ، لېكىن بەزىبىر ئوتتۇرا ئاسىيا قەبىلـ
ىرىدىكى ئايالىلار ئىشلىتىۋاتقان ئىنتايىن چوڭ باش ياغلىق ، ھېچبولمىغاندا
مەلۇم مەنە جەھەتتە ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان نەرسىنى تەمىن ئېـ
تىدۇ . بىراق ، بۇنداق پەرىزىمىزنى چوقۇم مۇئەييەنلەشتۈرەلمەيمىز (23
ـ رەسىم) .

پلاش ئىچىدە بىر كۆڭلەك بولۇپ ، ئۇ خۇددى باغىرداق پاسو-
نىدا ، رەختى بويالمىغان تاۋار ، يېگى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ ، ئىككى
قولىنى يېپىپ تۇرغۇدەك ئىكەن (23 ـ رەسىمگە قارالسۇن) . يەڭنىڭ تۆـ
ۋەن قىسمى قىزىل رەڭلىك نېپىز كىمخاب بىلەن بېزەلگەن بولۇپ ، تۇز
يوللۇق توقۇلما ، قىيپاش يولىدىن گۈل چىقىرىلغان ، نەقىش نۇسخىسىدا
بىرنەچچە قۇر Z نۇسخا بىلەن قىرلىق نۇسخىلار چېتىلغان ، قىرلىق
نۇسخىلار ئارىلىقىدا رومبا شەكلى بىلەن يۇكسەك دەرىجىدە گېئومېترىـ
يىلەشتۈرۈلگەن ئادەم ئوبرازلىرى بار (PI. 16:9 گە قارالسۇن . بۇ فوتو
سۈرەت سۈزۈك نۇر ئاستىدا تارتىلغان) . ئومۇمەن گۈل نۇسخىلىرى
ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتە ئاددىي گېئومېترىك نەقىش نۇسخىلىق خەن
سۇلالىسى كاھىشى ۋە خەن دەۋرىنىڭ يېپەك ماللىرىغا ئوخشاپ كېتىدۇ .
يەڭ ئۇچىغا يېشىل رەڭلىك تۇز يوللۇق تاۋاردىن جىيەك قويۇلغان .

ئىچ كىيىم باغىرداقنىڭ ئالدىدىن ئايلاندۇرۇپ قىزىل تاۋاردىن
جىيەك تۇتۇلغان . ئۇنىڭ ئىچىدە 4 سانتىمېتر كەڭلىكتىكى يېپەك لېنتا
بولۇپ ، ئۆرۈشىدىن تەكرار تۇز يوللۇق توقۇلما ، لېنتا ئۇزۇنلۇق يۆنـ
لىشىنى بويلاپ رېگىنىڭ ئاچ ـ توقلۇقى ئوخشىمايدىغان ئۇچ قۇرغا بۆـ

لۇنگەن ئاچ سېرىق تۈز يوللۇق لېنتا ئىكەن . ھەربىر قۇر تۈز يوللۇق لېنتىدا تىك تۆت بۇلۇڭلۇق چاقماق بار ئىكەن ، چاقماق ئىچىدە بىر شىرىنك سىيماسى بار ئىكەن . شىر نۇسخىسى ئارقا كۆرۈنۈش بىلەن ئۆزئارا رەك ئالماشتۇرۇپ تۇرىدۇ . لېنتىنىڭ ئەك چېتىدىكى تۈر يوللۇق لېنتا ئەك سۈرۈك ئىكەن ، چۈنكى بۇ يەرنىڭ رەڭگى قىزىل ، ئاق ئىككى رەڭدە ئىكەن (PI. 16:1 گە قارالك) . شىرنىڭ تاشقى كۆرۈ-نۈشى ئانچىمۇ قېنىق تەبىئىي تۈس ئالالمىغان ، ئۇ ستەين بايقىغان بىر پار كەشنىڭ گىرۋىكىگە چىقىرىلغان نۇسخىدەك نەپىس ئەمەس ئىكەن (ستەين ، 1928 ـ يىل ، Pl. XLII, L. H04) . كىيىمنىڭ ئالدى ئۇڭ بېشى سول پېشىنى روشەن ھالدا بېسىپ تۇرغان ، چۈنكى كېيىن-كىسىدىكى شىر نۇسخىلىق يېپەك لېنتا ئالدىنقىسىدىن قىسقىراق ئىكەن .

مېيىتنىڭ ئۇڭ بىلەك قىسمىدا شالاڭ توقۇلغان يېپەك رەختتىن ئىشلەنگەن لېنتا بىلەن ئورۇبتىلگەن تۆمۇر قايچا بار ئىكەن ، ياكى توغرىراق ئېيتساق ئۇ بىر دانە چوڭ قايچا بولۇپ ، پۇتۇن بىر پارچە تۆ-مۇردىن ياسالغانىكەن (PI. 16:2 گە قارالك) . ئاستانە قەبرىستانلىقى-دىنمۇ شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان قايچا تېپىلغانىدى (ستەين ، 1928 ـ يىل ، 685 ـ بەت ، Ast. i. 8. 05) . ئاسىيادىن يىغۇۋېلىنغان بېرلىندىكى بۇيۇملار (Asiatic Collections in Berlin) ئىچىدە ساقلانغان تالك سۈلا-لىسگە مەنسۇپ كۆمۈش قايچا ھەم شۇ تىپلىق قۇرۇلما ، يەنى قايچا تىغى بىر چەتتىن يەنە بىر چەتكە ئېگىلىپ ئارغامچا سىرتماق شەكىللىك قايچا سېپىنى شەكىللەندۈرگەن . (كۈمبل ، PI. 95 [Kummel] گە قارالك) ، كاتورى (Katori) نىك PI. 94:5 دىكسى شۇ تىپقا ياتى-دىغان يەنە بىر دانە تالك سۈلالىسى دەۋرى بۇيۇمى ھېسابلىنىدۇ . بۇ خىلدىكى 8 شەكىللىك قايچا ياۋروپادا مەيدانغا كەلمىگەن ، ئۇنىڭ سېپى ياكى پۇرژىنىسى ھامان ئوچۇق ھالەتتە تۇرىدۇ ، بىز تاپقان بۇ لوپنۇر قايچىسى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تالك سۈلالىسى قايچىسى بىلەن تامامەن بىردەك ، دەپ مۇتلەقلەشتۇرگىلى بولمايدۇ ، ھەمدە قايسى خىلدىكى قايچا بىلەن ئوخشاش دەۋرگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنمۇ مۇئەييەنلەشتۇرگىلى

بولمايدۇ (24 ـ رەسىم) .

مېيىتنىڭ بەلدىن تۆۋەن قىسمىغا يېپەك رەختتىن يوپكا كىيدۇ-رۇلگەن ، مۆلچەرىمچە ئۇزۇنلۇقى 1 مېتىرچە كېلىدۇ ، يوپكىنىڭ ئېتىكى ۋە ئۇشۇقنى باسىدىغان يېرى خېلىلا چوڭ بولۇپ ، ئاز دېگەندىمۇ 9 كۇلۇچ رەختتىن تىكىلگەن . جەسەتنى دەپنە قىلىشتىن بۇرۇن ، يوپكە-سىنى كېسىپ پارچىلىۋەتكەن ، 24 ـ رەسىمدىكىسى ئۇنىڭ يېيىپ كۆر-سىتىلىشى ، يوپكىنىڭ ئېتىكىدە 12 ـــ 14 سانتىمېتىر كەڭلىكتە جىيەك بار بولۇپ ، يېشىل ، قىزىل ، قوڭۇر ۋە بىنەپشە رەڭلەردىكى تاۋار لېنـ-تىسى بىلەن قۇراق قىلىپ تىكىلگەن ، جىيەكنىڭ تۆپى تەرىپىدە چىراي-لىق قاتلاق پۇرمىلەر بار . بۇ پۇرمىلەرگە قۇراق قىلىپ جىيەكلەر تۇتۇل-غان . ئۇچىسىغا كەيسە ، يوپكىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى ئاستى كەڭ كو-نۇس شەكىللىك قەغەز خالتىغا ئوخشاپراق كېلىدۇ . بۇنداق ياسىنىش خەن سۇلالىسى لاي ھەيكەللىرى (مەسىلەن ، سىرېن [siren], PI. 76 ئىككىنچى تومدىكى لاي ھەيكەل) دە ئۇچرايدۇ ھەمدە بوستون سەنئەت سارىيى (Boston Museum of Fine Arts) ساقلاۋاتقان لوياڭ قەبرىلىرىدىكى كاھىشلارغا سىزىلغان رەڭدار رەسىملەردە نامايان بولىدۇ .

يوپكا ئىچىگە ئىشتان كىيدۈرۈلگەن ، ئىشتاننىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 1 مېتىر ، ناھايىتى كەڭ ، ئۇشۇقىغچە پۇرمىلەپ تىككەن (25 ـ رەسىمگە قارالك) . خوتەندە قېزىۋېلىنغان ساپالدىن ياسالغان كىـ-چىكىنە ئىشتان بىلەن مۇشۇ ئىشتان شەكىل جەھەتتىن ئوخـ-شىشىپ كېتىدۇ (مونتېل ، 1935 ـ يىل ، PI. IX:7) (25 ـ رەسىم) .

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىچ كىيىمنىڭ ئىككى يېڭى تېپىلدى ، بىراق كىيىمنىڭ باشقا بۆلەكلىرىنى پەرق قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئـ-كەن . كىيىم ـ كېچەكلەرنىڭ ھەممىسى ئوخشاش خىلدىكى بويالمىغان تۈز يوللۇق يېپەك رەختتە تىكىلگەن .

بۇ كىيىملەر تاكى بۇگۈنگىچە پەقەت شىنجاڭدىلا ئەمەس ، بەلكى پۈتۈن جۇڭگو بويىچە بايقالغان بىردىنبىر كىرووان دەۋرىدىكى ئاياللار-نىڭ بىر قەدەر مۇكەممەل كىيىم ـ كېچىكى ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا ئۇنىڭ

ئۇسلۇبى ۋە پىچىلىشى بىردىنبىر ئىكەنلىكىگە ھەيران قېلىشنىڭ ھاجىتى يوق .

سىلۇان خېنىم ماڭا ھېلىقى كالتە پلاشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بەردى . ئۇنىڭ ياردىمى بولمىغان بولسا ئۇ توقۇمىچىلىق ماتېرىياللىرىغا قارىتا چوڭقۇر بىلىم ۋە چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشۇم ـــ كىشىنى گاڭگىرىتىپ قويغۇدەك يىرتىق توقۇلمىلارنى رەتلەپ چىقالىشىم ھەم ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ ، رەتلەپ كېيىم ـ كېچەك ھالىتىگە كەلتۈرەلىشىم زادى مۇمكىن ئەمەس ئىدى ، شۇڭا ئېرىشكەن يەكۈنلەر ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتىن ئېيتقاندا سىلۇان خېنىمنىڭ ھارماي ـ تالماي قىلغان ئەمگىكىگە مەنسۇپ بولۇشى كېرەك . ئۇ ، بۇ كېيىملەرنى ھازىرغىچە غەيرىي جۇڭگو ئۇسلۇبىدا ئىكەن ، ئۇ كېيىملەرنى تىككەن توقۇلمىلار گەرچە جۇڭگونىڭ بولسىمۇ ، دەپ قارىدى .

جۇڭگودىكى قەبرىلەردە قېزىۋېلىنغان زور مىقداردىكى لاي ھەيكەللەر ياكى تېخىمۇ يوغان بالباللارنىڭ ئۇچىسىدىكى كېيىملەردە بىز تاپقان كالتە پىلاشقا ئوخشايدىغان ھېچقانداق كېيىم پاسونلىرى ئۇچرىمىدى ، ھىندىستاننىڭ كېيىم ـ كېچەكلىرىدىمۇ ئۇنداق پاسونلار يوق . ئەلۋەتتە ، جۇڭگو ، ھىندىستان ۋە ئىرانلارنىڭ كېيىم ـ كېچەكلىرى ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتىن ئېيتقاندا ، بەزى ئوخشاشلىقلارغا ئىگە . سىلۇان خېنىم يېقىندا مەن سۆيۈن ھېدىن ئېكسپېدىتسىيە ئۆمىكىدىكى چېغىمدا لوپنۇر ۋە ئېجىندا يىغۋالغان يىپەك توقۇلمىلارنى تەتقىق قىلىپ چىقماقچى ، بىز ئۇنىڭ شۇنىڭدىن كېيىن بۇ كېيىمنىڭ ئەسلى يۇرتىنى ئاخىرقى ھېسابتا بېكىتىپ چىقىشنى تۆت كۆزىمىز بىلەن كۈتمەكتىمىز .

مېيىتنىڭ بېلىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە كىچىككىنە يۇمىلاق خالتا ئېسىلغان ، خام ئەشياسى بويالمىغان تاۋار (Pl. 16:4 گە قارا ڭ) . رەسىمدىن يېپىپ كۆرسىتىلگەن لېنتىلارنى كۆرىمىز ، ئۇلارنىڭ بەدىئىي تۈگۈلۈشىدىن قارىغاندا ، لېنتا ئاران بوغۇش ـ چېگىش قورالى ئورنىدىلا ئىشلىتىلمەستىن ، بەلكى ئوخشاشلا بىر تۈرلۈك بېزەك قىلىنغان . خالتىنى چۆرىدىگەن ھالدا بىر قىزىل يىپەك رەخت لېنتا بولۇپ ، ئۇنىڭغا ئالتۇن

قەغەز چاپلانغان .

بەل قىسمىنىڭ قېشىدا يەنە بىر دانە داتلىشىپ كەتكەن تۆمۈر كۆرگۈ بولۇپ (Pl. 16:6 گە قارا ڭ) ، ئۇستىگە بىر پارچە قىزىل تاۋار يېپىلغان ، ئۇ تاۋارغا چاقماق نۇسخىلىق ئاچ سېرىق يىپەك لېنتا بىلەن جىيەك تۈتۈلغان ، يىپەك لېنتىدا بۇرۇن بىر قۇر ئۇششاق چېكىت شەكىلىدىكى ئالتۇن قەغەز بولغان .

سىلۇان خېنىم ، ياپىلاقلانغان ئالتۇن قەغەزنى يۇمشاق ماتېرىياللارغا چاپلاش تېخنىكىسى ، بەلكىم جۇڭگودىن كەلگەن بولۇشى مۇمكىن ، دەپ قارايدۇ .

قاپارتما نەقشى بار كىچىككىنە بىرونزا پارچىسىمۇ چوقۇم كالتە پلاش ئۇستىدىكى بېزەك بولۇشى مۇمكىن (Pl. 17:3 گە قارا ڭ) . سەتەين بۇرۇن كىرورلىق ئەتراپىدا شۇنىڭغا ئوخشايدىغان ئالتۇن ياپراق تاپقان (سەتەين ، 1928 ـ يىل ، Pl. XXVI. L. C. 020 گە قارا ڭ) .

بۇ خانىمنىڭ ئاخىرەتلىك بۇيۇملىرى ئىچىدە يەنە قوي يۇڭىدىن يىپ ئېشىدىغان ئۇرچۇق بار ئىكەن ، ئۇرچۇق بىلەن ئۇنىڭ چوكىسى بىللە بولۇپ ، ئۇرچۇق چوكىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بىر تۆشۈك بار ئىكەن (Pl. 16:8 گە قارا ڭ) .

مېيىتنىڭ بوينىدا بىر تال ئاددىيغىنا مارجان بولۇپ ، پاختا يىپ بىلەن بىرنەچچە تال ئاق تاش مارجان ياكى سەدەپلەرنى ئۆتكۈزۈپ ياسىغان ، مارجاننىڭ ئالدىدىكىسى ئازراق ئالتۇن رەڭ ئەينەك مارجان ئىكەن . ئىنتايىن ئەپسۇس ، بۇ مارجان قەبرىستانلىقتىن لاگېرغا ئېلىپ كېلىنىش جەريانىدا يوقاپ كەتكەن ، ئادەم ئەۋەتىپ ئىزدىگەن بولساقمۇ تېپىلمىدى ، بىراق بىز 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا بايقىغان مارجان 5. K : 2 شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىكەن . ئاق مارجان Pl. 15:15 دىكى مارجانغا ئوخشايدۇ . ئەينەك مارجىنى ئېللىپس شەكىللىك ئىكەن . كېيىنكىسىنىڭ غەربتىن كەلگەنلىكىدە شەك يوق . كىرورلىق قەدىمكى شەھەرىدىنمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدىغان بۇيۇملار تېپىلغانىدى .

كالتە پلاشنىڭ يىرتىق پارچىلىرى ئىچىدە بىرقانچە كىشىلىك با-

للار كىيىمنىۇ بار ئىكەن (Pl. 17:1,2,4,5 گە قارالسۇن) . ئۇنىڭ ئىچىدە بىر چاپان ، ئىككى كالتە كۆڭلەكلىك ۋە بىر كالتە ئىشتان بار ئىكەن ، بىراق كىچىك بالىنىڭ جەسىتى سۆڭىكىنى تاپالمىدۇق . شۇنداق بولسىمۇ ، بۇ بالىلار كىيىملىرى ئېھتىمال 10 ـ قەبرىدىكى كىشىلەرنىڭ كىيىملىرىدىن ئىكەنلىكى ، قونچاق ۋە 36 ـ قەبرىدىكى لاتا قونچاقلارغا ئوخشاش ئېتىقادقا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك (بۇنىڭدىن بۇرۇنقى ئابزاسلاردىكى بايانلارنى پايدىلىنىڭ) .

Pl. 16:7 دىكى يىپەك رەخت خالتا قايچىنىڭ يېنىدىن بايقالغىنى ، شۇ قەبرىدىكى باشقا نەرسىلەرگە ئوخشاش ، ئۇمۇ جۇڭگونىڭ يىپەك رەختىدە تىكىلگەن . خالتىنىڭ رەڭگى بىرئاز ئۆڭگەن ، ئۇنىڭ تەكىتى قوڭۇر رەڭ بولۇپ ، ناھايىتى چىرايلىق كۆك ، يېشىل رەڭلىك (؟) گۈل ـ گىياھلار نۇسخا قىلىنغان . گۈلنىڭ ئىزناسى ناھايىتى ئىنچىكە سىزىلغان ، نەقىش نۇسخىسى پۈتۈن رەختنىڭ يۈزىنى يېپىپ تۇرىدۇ . خالتىنىڭ ئۈزۈن جىيىكىنى بويلاپ ، گۈل ـ گىياھلار ئۈستىدە بىر خەنزۇچە خەت يېپىپ تۇرىدۇ ، لېكىن نېمە سۆز ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە مۇمكىن بولمىدى ، بەلكىم « 年 » دېگەن خەت بولۇشى مۇمكىن (ستەين ، L. C. Ⅱ . 03 گە قارالسۇن) .

6-B قەبرە

6 . B دىكى جەسەت ساندۇقى ۋە A . 8 دىكى جەسەت ساندۇقى پارالىلىل قويۇلغان ، ئورنى كېيىنكىسىنىڭ شىمالىدىن 3 مېتىر كېلىدىغان جايدا . جەسەت ساندۇقى چۈۋۈلۈپ كەتكەن ، لېكىن يېڭىۋاشتىن قۇراشتۇرۇپ چىقىش ناھايىتى ئاسان (Pl.XIIb گە قارالسۇن) . جەسەت ساندۇقىنىڭ بۇنداق تېپىلىشى قورۇلمىسى لوپنۇر رايونىدا ئەڭ مۇرەككەپ ھېسابلىنىدۇ . 26 ـ رەسىمدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ئۇنىڭ تۆت تال بۇلۇڭ ياغىچى بولۇپ ، يان ياغاچ بىلەن توغرا ياغاچ شۇنىڭدەك ئەركەك ـ چىشى تورۇم ئارقىلىق توتىشىدۇ ، ھەربىر چىشى تورۇمغا يەنە ئىككى دانە ياغاچ مىخ مىخلاپ تېخىمۇ مۇستەھكەم قىلىۋەتكەن .تەگلىك تاختىيى بۇلۇڭ ياغىچى ئارىلىقىدىكى خاس ياسالغان توغرا

ياغاچقا قويۇلغان . 27 ـ رەسىمدە ھەرقايسى بۆلەكلەرنىڭ بۇلۇڭ ياغىچى بىلەن تۇتىشىش شەكلى نامايان قىلىنغان . جەسەت ساندۇقىنىڭ ياپقۇچى ئىككى پارچە ئۇزۇن تاختايدىن ياسالغان ، كىچىك ياغاچ مىخ بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان جەسەت ساندۇقى ياپقۇچىنىڭ جەسەت ساندۇقى ئۈستىگە بېكىتىلىش ئۇسۇلىنى نامايان قىلغۇدەك ئالامەت يوق .

Pl. XIIBنىڭ ئوڭ يېنىدىكى چېلىققان بىر دۆۋە شاخ ـ شۇمبىلار شەكلى ـ شۇبھىسىزكى جەسەت ساندۇقىنىڭ ياپقۇچى ئۈستىگە دۆۋىلەپ قويۇلغان ، بۇ شاخ ـ شۇمبىلار بىر پۈتۈن گەۋدە سۈپىتىدە جەسەت ساندۇقىغا ئارغامچا بىلەن تېڭىۋېتىلگەن بولۇشى مۇمكىن (26 ـ رەسىم) .

بۇلۇڭ ياغىچى تەگلىك تاختاينىڭ ئاستىدا ھەقىقىي تۇرىدە جەسەت ساندۇقىنىڭ پۈتىنى شەكىللەندۈرگەن ، پۈتىنىڭ ئېگىزلىكى 19 سانتىمېتىر ، بۇ ھال قارىماققا ئۇنى خۇددى بىر كارىۋات شەكلىگە كەلتۈرۈپ قويغان . 7 ـ قەبرىستانلىقتىكى ئوخشاپ كېتىدىغان جەسەت ساندۇقلىرىنى سىلىشتۇرۇپ كۆرۈش ئۈچۈن (ھېلىقى جەسەت ساندۇقى بۇ قەبرىدىكى ساندۇقتەك بېجىرىم ئەمەس) ، ئۇنى بىر قۇر ئۆلچەپ چىقتىم ، يان تاختىيىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 173 سانتىمېتىر ، توغرا تاختىيى 44 X 34 سانتىمېتىر ، بۇلۇڭ ياغىچى 55 × 11 × 9سانتىمېتىر ئىكەن .

5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان جەسەت ساندۇقىنىڭ سۈنۈقلىرىنى ئۈچراتقانىدىم ، بەلكى ستەين ئاز دېگەندىمۇ بىر قەبرىدە ئاشۇنداق قورۇلمىلىق جەسەت ساندۇقىنى كۆرگەن (H . L ستەين ، 1928 ـ يىل ، 169 ـ رەسىمگە قارالسۇن) .

جەسەت ساندۇقىغا ئاق كىگىز سېلىنغان بولۇپ ، بىر قىسمى جەسەت ساندۇقىنىڭ ياغىچىغا چاپلىشىپ قالغان . مېيىت سۆڭىكىدىن ھېچقانچە قالمىغان ، كىيىم ـ كېچەكلىرى بىر يىپەك رەخت چاپان ، ئىشتان ۋە بىر پاختا رەخت كىيىمدىن ئىبارەت بولۇپ ، ھەممىسى يىرتىلىپ كەتكەن . كېيىنكىسى بەلكىم يىپەك رەخت كىيىمنىڭ ئەستىرى بولۇشى مۇمكىن . يىرىك يۈڭ رەختتىن تىكىلگەن بىر پلاشنىڭ يىرتىق پارچىلىرى تۆت بەتلىك قىيپاش يوللۇق توقۇلما بولۇپ ، قوڭۇر رەڭلىك

كەڭ يوللۇق جۇلالىرى بار ئىكەن (Pl. 27:11 گە قارالڭ) ، ئۇ بەلكىم بىرەر ئەدىيالدەك بىرنېمە بولسا كېرەك . پلاشنىڭ ماتېرىيالىنىڭ سۈپىتى ۋە ھۈنەر ـ سەنئىتى 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى قەبرىلەرنىڭكىگە يەتمەيدىكەن (27 ـ رەسىم) .

ئۇلاردىن باشقا يەنە ئىككى تال يىپەك لېنتا بايقالدى ، ئۇنىڭ بىرى بەلكىم Pl. 16:1 نىڭكىگە ئوخشاش شىر نۇسخىلىق بولسا كېرەك . بىراق ، ئېنىق كۆرۈنمەيدۇ ، يەنە بىرىگە قىزىل ، ئاق رەڭلەردە شاخمات چاقمىقى نۇسخىسى توقۇلغان (Pl. 18:2 گە قارالڭ) ، ئىككىلا يىپەك لېنتا تەكرار ئۆرۈشلۈك تۈز يوللۇق توقۇلما بولسا كېرەك .

نېپىز ھەم يېنىك بىر پارچە رەختتە ، يەنى 6.B:7 دە كىرىشتۈ-رۈپ توقۇلغان خەنزۇچە خەت بار .

Pl. 15:1 دە كۆرسىتىلگەن سۇنۇق قاپارتما ھەيكەلدىكى برونزا پارچىلىرى چوقۇم مەلۇم بىر خىل يۇمشاق ماتېرىيالغا سىخلاپ قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن ، بەلكىم ئۇ بىرەر چاپان ئۈستىدە بولۇشىمۇ مۇمكىن .

جەسەت ساندۇقىدىن بايقالغان باشقا بۇيۇملاردىن يەنە بىر پارچە تۆمۈر پىچاقنىڭ سۇنغان سۆڭەك سېپى (Pl. 16:3 گە قارالڭ) ۋە بىر تال چۈنقتىن ياسالغان ئوقيا دەستىسى (Pl. 18:11 گە قارالڭ) بار ئىكەن ، كېيىنكىسى قەبرىدىكى مېيىتنىڭ ئەر كىشى ئىكەنلىكىنى بىلدۈ-رىدۇ . كىيىمنىڭ ئۆلچىمىدىن ئۇنىڭ ناھايىتى قاۋۇل ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ . ئوقيا دەستىسىنىڭ قۇيرۇق قىسمىدا روشەن ھالدا V شەكىللىك كەمتۈك جاي بارلىقى مەلۇم ، ئۇ يەرنى كىرىچكە تاقاشقا ئىشـ-لەتكەن ، ئوقيا دەستىسىنىڭ ئالدى قىسمىدا پىششىقلانمىغان تۆمۈر ئوق ئۇچى ئۆز پېتىچە ساقلىنىپ قالغان .

قېنىق قوڭۇر رەڭلىك بىر تۇتام چاچ بەلكىم لوپنۇر رايونىدىكى نۇرغۇنلىغان قەبرىلەردىكى شۇ تىپلىق نەرسىلەرگە ئوخشاش ئاخىرەتلىك بۇيۇم بولۇشى مۇمكىن (36 ـ قەبرە قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىڭ) .

6.A قەبرىدىكى جەسەت ساندۇقىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىن 10 مېتىر كېلىدىغان جايدا ، 3 جەسەت ساندۇقى بولۇپ ، ئۇنىڭ قويۇلۇش يۆنىلىشى جەنۇب 70 گرادۇس غەرب ـ شىمال 70 گرادۇس شەرق ، ئىچى ئويۇڭېتىلگەن يېرىم ياغاچ ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ، ياغاچ يې-رىلىپ كەتكەن ھەم ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان . بۇ جەسەت ساندۇقى يا-غىچىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2.15 مېتىر ، باشقا ئىككى ساندۇقتىكىسىگە ئوخـ-شاش ، مېيىتنىڭ بېشى شەرققە ، پۇتى غەربكە قارىتىپ قويۇلغان ، جە-سەت ساندۇقىغا كىگىز سېلىنغان . جەسەتنىڭ سۆڭىكى ۋە كىيىم ـ كېچەكلىرى ھېچقانچە قالمىغان . كېيىنكىسىنىڭ قىسمەن ئالاھىدىلـ-كى 6.A قەبرىدىكى كىيىملەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، مەسىلەن ، يوپكا (؟) نىڭ تۆۋەن تەرىپىگە 24 ـ رەسىمدىكى چوڭ يوپكىنىڭكىگە ئوخشاش ھەر خىل رەڭلىك رەختلەر بىلەن جۇلالىق جىيەكلەرنى تۇتقان . ئۇنىڭدىن باشقا تېك پۇرمىلىرى ئېيمور فوپۇلوس (Eumor fopoulos) شۇنىڭغا يېقىن جايدىكى كېيىنكى خەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ بولغان چىرايلىق بىر قەبرىدىن قېزىۋالغان كىچىك ھەيكەلنىڭ ئۇچىسىدىكى كىيىمگە ئوخشاپ كېتىدۇ (سىرىن ، 1930 ـ يىل ، Pl. III گە قارالڭ) . يوپكىغا ئازراق ئالتۇن ياپراقلار چاپلاشتۇرۇلغان ، يىپەك رەخت ئۈستىگە ئەتەي چاپلاپ قويغانلىقى ئېنىق . ۋەھالەنكى ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان لاي ھەيكەلنىڭ ئۇچىسىدىكى كىيىمگە چېكىلگەن رەڭـ-لەر ، بەلكىم مۇشۇنداق مېتال بىزەكلەرگە ۋەكىللىك قىلسا كېرەك .

6.C:4 بىر پاي يەڭ بولۇپ ، كەڭلىكى 40 ـــ 45 سانتىمېتىر . مۇشۇ يىرتىق توقۇلمىلاردىن باشقا بۇيۇملار بايقال-مىدى . (Pl. XI, Pl. XII) .

6.B نىڭ شەرقىي شىمالىدىن 5 مېتىر جايدا تۆتىنچى قەبرە بار ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇزۇل ـ كېسىل ۋەيران بولغان بولۇپ ، ئازراق جەسەت سۆڭىكى بىز تۇتام شاخ ـ شۇمبىلارنىڭ قېشىغا چېچە-لىپ قالغان .

ئۇچ جەسەت ساندۇقىنىڭ ياغاچلىرى تامامەن دېگۈدەك ئېچىلىپ

قالغان ، ئۇلارنى ئۆز ۋاقتىدا ئازگالغا كۆمگەنمۇ ياكى يەر يۈزىدە مەلۇم نەرسىلەر بىلەن يېپىپ قويغانمۇ ، ھازىر ئېنىق ھۆكۈم قىلىش مۇمكىن ئەمەس . ۋەھالەنكى ، 26 ـ رەسىمدە كۆرسىتىلگەن جەسەت ساندۇقى ئازگالغا كۆمۈلمىگەندەك قىلىدۇ ، شۇڭا ئۇنىڭ بىرەر ئۆڭ ئىچىگە توختىتىپ قويۇلغانلىق ئېھتىماللىقى كۆپرەك تۇرىدۇ . ستەين بۇرۇن ئاشۇنداق ئىمكانىيەتكە ئائىت دەللىلەرنى بايقىغان (ستەين ، 1928 ـ يىل ، H. L).

B. 6 قەبرە يېنىدىكى قورۇق تام

B. 6قەبرىنىڭ شىمالىدىن تەخمىنەن 20 مېتىر كېلىدىغان جايدا ، بىر تىك تۆت بۇلۇڭ تامنىڭ ئىزى بار ، قورۇق تامنىڭ قورشىغان يەر مەيدانى 6 × 7.5 مېتىر ، ئۇنىڭ ئوق يۆنىلىشى باشقا جەسەت ساندۇقلىرىنىڭكى بىلەن ئوخشاش ، بۇ « تام » يەر يۈزىدە توغرىسىغا ياتقان تەخمىنەن 0.6 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى خادا ياغاچلار بىلەن ئىپادىلەنگەن ، قارىماققا ئۇلار ئۆرۈلۈپ چۈشكەن تۇرۇك ياغاچلاردەك قىلىدۇ .

ئۇنىڭ ئىچىنى كولاپ كۆرۈپ ، تۆت دانە بۇزۇلغان ياغاچ جام بايقىدۇق ، ئۇلارنىڭ شەكلى يېرىم شارغا ئوخشاش بولۇپ ، بىر دانە ھالقىسىمان تۇتقۇچى بار ئىكەن . جامنىڭ ياسلىشى ناھايىتى قوپال ، شەكلى Pl. 19:5—6 بىلەن ئوخشايدۇ . لېكىن ، ئۇنىڭدىن سەل كىچىك . قېزىش جەريانىدا مەن بىرەر كىچىك ئۆينى تاپتىم ، دەپ ئويلىغانىدىم ، بىراق ئۇمۇ بىر قەبرە بولۇشى تامامەن مۇمكىن ، ئۇنىڭغا كۆمۈلگەن ھەربىر دانە نەرسىلەرنى قاراپ چىقساق ، ئاشۇ جامدىن باشقىلار كاردىن چىقىپ بولغان .

6 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

A. 6 قەبرە

A. 6:1 يېپەك رەختتىن تىكىلگەن كالتە پلاشىنىڭ يىرتىق پارچىسى . ئۇچ چوڭ پارچىسى قالغان : بىر پارچە ئارقا پېشى ۋە ئىككى پارچە ئالدى پېشى . ئەسلى ھالىتىنى پەرەز قىلىش مۇمكىن ئەمەس .

پلاشىنىڭ بېزەلگەن قىسمى بويالمىغان تاۋار ئىكەن . ئالدى ـ كەينى پەشلەرنىڭ ئىككى بېقىن قىسمىغا توق قىزىل تاۋاردىن جىيەك تۇتۇلغان ، جىيەكنىڭ تۆۋەن ئۇچى ئۇچلۇق ئىكەن . ئارقا پەشنىڭ تۆۋەن قىسمىدا تۇرلۇك رەڭلىك رومبا نۇسخىلىق تاۋار بىلەن قۇراق قىلىپ تىكىلگەن تۇز ھەم كەڭ جىيەكلەر بار ئىكەن ، ئۇلارنىڭ رەڭگى سولدىن ئوڭغا قاراپ كۆك ، توق قىزىل ، يېشىل ، توق سۆسۈن ، تەبىئىي رەڭ ، قىزغۇچ سېرىق (رېڭى ئۆڭگەن) ، يېشىل بىلەن قوڭۇر رەڭلەر . رومبا شەكلىدىكى بۇ قۇراقلار قوڭۇر رەڭلىك رومبىسىمان تۇز يوللۇق ، بوز رەختتىن قىلىنغان لېنتا بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ . كەڭ جىيەكنىڭ تۆۋەنگە ئوخشاش قوڭۇر رەڭلىك رومبىسىمان بوز رەختتە جىيەك تۇتۇلغان . بۇ كەڭ يوللۇق جىيەك بىلەن بويالمىغان تاۋار ئوتتۇرىسىدا بىر قۇر توم ھەم تەكرار ئۆرۈشلۇك تۇز يوللۇق يېپەك توقۇلما لېنتا بار ، يېپەك لېنتىنىڭ چۆرىسى قىزىل ، ئوتتۇرىسى سۇس سېرىق ۋە ئۆڭگەن يېشىل رەڭلەردىن ھاسىل قىلغان نەقشتە ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان كاتەكچە نۇسخا ۋە تۇرلۇك بېزەكلەر بار ، ھەربىر گۇرۇپپا نەقش ئارىلىقىدا بوشلۇق قالدۇرۇلغان (تەپسىلاتىنى Pl. 16:5 دىن كۆرۈڭ) .

ئالدى پەشنىڭ تۆۋىنىدىمۇ ئارقا پەشنىڭكىگە ئوخشاش بىر قۇر كەڭرى جىيەك بار . بىرقانچە يېرى بۇزۇلۇپ ئەسلى قىياپىتىنى تونۇغىلى بولمايدىغان بولۇپ كەتكەن . سول يېنىدىكى يېپەك لېنتا بۇ كەڭ جىيەكتىن 5 سانتىمېتىر ئېشىپ تۇرىدۇ ، يەنە بىر يېنىدىكى يېپەك لېنتا كەڭ جىيەك بىلەن تەڭ تۇرىدۇ . ئىككى پارچە ئالدى پەشنىڭ ئالدى چىكىدە ، ئىككى پارچىدىن ئۈچ بۇلۇڭلۇق جالالار ساڭگىلاپ تۇرىدۇ ، ئۈچ بۇلۇڭنىڭ بىر يېنىغا يېشىل رەڭ تاۋار تۇتۇلغان ، يەنە بىر يېنىغا قىزىل تاۋار تۇتۇلغان (22 ـ رەسىمگە قارالسۇن) .

دۇمبىسىدىن ئۆلچەنگەن رەڭنىڭ ئەن كەڭلىكى 47 سانتىمېتىر ئىكەن .

A. 6:2 يېپەك رەخت كۆڭلەك ، ئارقا پېشى ، ئىككى ئالدى پېشى ۋە ئۇزۇن يەڭلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . باغىرداقى بويالمىغان تاۋاردىن

تـكىلگەن ، قىزىل تاۋار ۋە قىزىل ، ئاق ئارىلاش توقۇلغان رەختتىن جىيەك توتۇلغان . يېڭىگە بەدەننىڭ رەڭگىگە ئوخشاش بويالمىغان يىپەك رەخت ئىشلىتىلگەن ، تۆۋەن قىسمىغا قىزىل كىمخاب ئىشلىتىلگەن . بۇ- غىش قىسمىدا بىر قۇر سۇس سارغۇچ يېشىل رەڭلىك ئاددىي جۇلالىق توقۇلمىدىن ئىشلەتكەن لېنتا بار . ئىككى يانىنىڭ قولتۇق چېكىگە بىر بەلۋاغ تىكىلگەن . كىيىملەرنىڭ تولىسى بۇزۇلغان ، لېكىن ئومۇمىي قۇ- رۇلمىلىرىنى يەنىلا پەرق ئەتكىلى بولىدۇ . 23 ـ رەسىمگە قارالسۇن .

كىيىمنىڭ ئالدى پىشىنىڭ گىرۋىكىنى بويلاپ تەخمىنەن 4 سان- تىمېتىر كەڭلىكتە قىزىل تاۋار لېنتا ۋە 4 سانتىمېتىر كەڭلىكتىكى قوش ئۆرۈشلۇك تۈز يوللۇق توقۇلما يىپەك توتۇلغان ، يىپەك لېنتىنىڭ ئۇزۇن- لۇق يۆنىلىشىنى بويلاپ ، ئۆزئارا تەكشى بولسىمۇ ، لېكىن رەڭلىرى ئوخشىمايدىغان ئۇچ جاي بولۇپ ، ھەربىر جايدا تىك تۆت بۇلۇڭلۇق كاتەكچە بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىگە بىردىن ئۇسلۇبلاشتۇرۇلغان شىر نۇس- خىسى چۈشۈرۈلگەن ، شىر بىلەن يەرنىڭ رەڭگى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇل- غان ، Pl. 16:1 گە قارالسۇن . ئەڭ چېتىدىكى جاي قىزىل ، ئاق ئىككى خىل رەڭدە بولغان ، شۇڭا خېلىلا ئېنىق بولغان ، باشقا جايلار ئانچە ئېنىق بولمىغان ، ئالدى پەشىنىڭ تۆۋەنكى بۆلىكىدە يۇقىرىدا ئېيتىلغان يىپەك لېنتا يوق ، چۈنكى ئالدى ئوڭ پەش ئۇنى بېسىپ تۇرىدۇ .

يەڭنىڭ تۆۋەن قىسمى قىزىل كىمخاب بولۇپ ، تۈز يوللۇق تو- قۇلما ، قىيپاش يولىدا گۈل گەۋدىلەندۈرۈلگەن ، يانتۇ پېچىلغان ، بىر- نەچچە پارچىنى قۇراشتۇرغان . گۈل نۇسخىسى بىرنەچچە قۇر Z نۇسخا بولۇپ ، تۈرلۈك ئۇسلۇب ۋە ئۇزۇنسىغا قاراپ ماڭغان قىرلىق نۇسخا بى- لەن تۇتاشقان . بىر قىسىم تىك قىرلىق نۇسخا ئوتتۇرىسىغا رومبا شە- كىللىك نۇسخا چۈشۈرۈلگەن ، باشقا بىر قىسمىغا ٨ شەكىللىك نۇسخا چۈشۈرۈلگەن . Pl. 16:9 گە قارالسۇن .

باغىرداقنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر بەلۋاغ بولۇپ ، بويالمىغان بى- پەك رەختتىن تىكىلگەن ، ئۇ كىيىملەرنى چېتىپ تۇرىدۇ . ئوڭ تەرەپ

قولتۇق چېكىدە كىيىم رەختىدە تىكىلگەن بىرقانچە قۇر لېنتا بار ، ئۇلار خۇددى سىرتماق شەكلىدە تىكىلگەن بولۇپ ، ئۇلاردىن بىرىگە بىر قايچا (12) ئېسىلغان .

كىيىملەرنىڭ چېكى بىردەك ئېچىگە قارىتىپ ئۆرۈلگەن ، 23 - رەسىمگە قارالسۇن .

6. A:3 بويالمىغان تاۋار يوپكا ، ماتېرىيالى تاۋارغا ئوخشايدۇ ، يوپكىنىڭ كۇلۇچلىرى يانتۇ پېچىلغان ، ئۇنىڭدىن بىرى باشقىلىرىدىن كەڭ بولۇپ ، ئېتىكىدە ھەر خىل رەڭلىك يىپەك رەختىن قۇراق قىلىپ تىكىلگەن جىيەك بار . دەپنە قىلىشتىن بۇرۇن يوپكىنىڭ بىر چېكىنى سۆكۈۋېتىپ ، كەڭرى بىر پارچە رەخت ھالىتىگە كەلتۈرگەن . ھازىر يوپكىنىڭ 9 كۇلۇچىنى پەرق ئەتكىلى بولىدۇ . لېكىن ، بەزىبىر يىرتىق پۈرۈچ رەختلەر يوپكا كۇلۇچىنىڭ تېخىمۇ جىق ئىكەنلىكىدىن بېشارەت بېرىدۇ . 9 كۇلۇچ ئېچىدە ئۇچى ئەسلى ھالىتىدە ساقلانغان . بەش كۇ- لۇچ يوپكىنىڭ بىر قىسمىنى ھاسىل قىلغان بولۇپ ، تۆت كۇلۇچى يەنە بىر بۆلىكىنى ھاسىل قىلغان . يوپكىنىڭ يۇقىرى بۆلىكىنى قاتلاق قىلىپ تىككەن ، بېلىدىكى بەلۋاغ يوقالغان . يۇقىرىقى قىسمىدىن ئېتىكىگىچە بولغان 22 سانتىمېتىرلىق جايى قۇراق قىلىپ باستۇرۇپ تىكىلگەن ، تۆ- ۋىنىدىكى 22 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا تەخمىنەن 10 سانتىمېتىر قورۇلغان ، ئۇنىڭدىن تۆۋىنىدە بىر قۇر بېزەك بار ، يوپكىنىڭ ئېتىكى تەخمىنەن بې- رىمىگە تەڭ كېلىدىغان قۇراق باستۇرۇلغان چاك كۆپتۈرمە گۈللۈك تۈز يوللۇق تاۋار لېنتا بىلەن باستۇرۇلغان . تاۋار لېنتىنىڭ رەڭگى ئوڭدىن سولغا قاراپ ئايرىم - ئايرىم ھالدا قىزىل ، قىزىل ، قىزىل ، توق بىنەپشە رەڭ ، قىزىل ، قېنىق بىنەپشە رەڭ ، قىزىل ، قېنىق بىنەپشە رەڭ ، قىزىل . ئەڭ ئاخىرقى بىر قۇر باستۇرما تىكىشىدە بۇنداق تاۋار لېنتا يوق ، بې- رىنچى قۇر لېنتىدىن ئاران كىچىككىنە بىر بۆلەكلا قاپتۇ .

يوپكىنىڭ ئېتىكىدىكى بېزەكلىك جىيەك بۆلەكتىن ئىشلەنگەن بولۇپ ، پۈتكەندىن كېيىن ئاندىن يوپكىغا تىككەن ، بېزەكلىك جىيەك- نىڭ ئەستىرى بار بولۇپ ، يوپكىنىڭكىگە ئوخشاش رەڭلىك بويالمىغان

تاۋار تىكىلگەن . ئۇ بىرنەچچە قۇر تۆۋىنىگە ئۆرۈپ قاتلاق قىلىنغان تاۋاردىن تىكىلگەن ، ئۇلار ئۆز تەرتىپى بويىچە ئوخشاش رەڭدىكى يىپەك رەخت بىلەن ئەستەر ئۇستىگە تىكىلگەن . تۆۋەندىن يۇقىرىسىغا قاراپ تىكىلگەن يىپەك جۇلانىڭ رەڭگى ۋە تەخمىنەن كەڭلىكى تەرتىپى بو يىچە 37 مىللىمېتىر بويالمىغان يىپەك رەخت ، يېشىل (رەڭگى قىسمەن ئۆڭگەن) ، قىزىل ، ئەسلى رەڭ ، ئاچ قوڭۇر ۋە توق بىنەپشە رەڭ يىپەك رەخت ، ھەربىر جۇلانىڭ كەڭلىكى 8 مىللىمېتىر ، ئەڭ يۇقىرى يېرىدە 45 مىللىمېتىر كەڭلىكتە قىزىل تاۋار بار ئىكەن . 24 - رەسىمگە قارالا .

6.A:3a تىكىلگەن بەلۋاغ (؟) نىڭ يىرتىق پارچىسى ، بويالمىغان تاۋاردىن تىكىلگەن .

6.A:4 بويالمىغان تاۋاردىن تىكىلگەن ئىشتان ، رەختنىڭ ئەن كەڭلىكى 47 سانتىمېتىر ، ئىشتاننىڭ ھەربىر پاچىقىغا ئىككى ئەن رەخت ئىشلىتىلگەن بولۇپ ، ئىككى يانغا چېتىپ تىكىلگەن . ئىشتاننىڭ ئالدى پېشى يىرتىلىپ كەتكەن . ئارقا پەشنىڭ ئاغ قىسمى ساقلىنىپ قالغان . لىپىزى قوش قات بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىگە 6 سانتىمېتىر كەڭلىكتە قاتلانغان يىپەك رەخت تىكىلگەن ، شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن ئىشتاننى بەلدە تۇختاتقىلى بولاتتى . ئىشتاننىڭ پۇشقىقى ئوشۇقسىدا قاتلانغان ، گىرۋەكىگە ئىككى قات تاۋار لېنتا تۇتۇلغان . چەكنى بويالمىغان يىپەك يىپ بىلەن تىككەن . 25 - رەسىمگە قارالا .

6.A:5a—b ئىككى ئىچ كىيىم يېڭىنىڭ يىرتىق پارچىسى ، بويالمىغان تاۋاردا تىكىلگەن ، ئەن كەڭلىكى تەخمىنەن 47 سانتىمېتىر كېلىدىغان جايدا پۇتۇن ئەنلىك رەخت بىلەن تىكىلگەن . يۇمىلاق شەكىلدە پىچىلغان (Cut in rounded shape) ، چەكنى ئىچىگە قاتلاپ تۇرۇپ بويالمىغان يىپەك يىپتا تىككەن .

6.A:6 بويالمىغان تاۋار پارچىسى ، ئەن كەڭلىكى 46.5 سانتىمېتىر .

6.A:7a—b بىر تال يىپەك لېنتا ۋە بىرنەچچە تال بويالمىغان تۆز يوللۇق تاۋار لېنتا .

6.A:8a—C بىرقانچە تال يىپەك لېنتا ، روبىرو قاتلانغان ، تۆز يوللۇق توقۇلما .

6.A:9a—b سۇپىتى ھەر خىل تاۋارنىڭ بىرقانچە پارچە يىرتىق پۈرۈچلىرى ، ئەسلى رەڭ ، قوڭۇر ۋە قىزىل رەڭلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان .

6.A:C ئەسلى رەڭلىك بىرنەچچە پارچە پاختا رەخت ، بوش تۆز يوللۇق قۇرۇلما ، بىر قىسمى ئاق ، يەنە بىر قىسمى قوڭۇر رەڭگە ئۆزگىرىپ كەتكەن .

6.A:10 خېلىلا يىرىك تاۋاردا تىكىلگەن كىچىك خالتا ، ئەسلى سىرىق رەڭدە ، تىك بۇلۇڭلۇق رەختتىن قۇراپ تىكىلگەن ، ئىككى ئۇچى ئوچۇق ، بىر ئۇچىدا ئىككى تال يىپەك لېنتا بار ، يىپەك لېنتىدىن بوغۇپ گۈل چىقىرىلغان ، ئىككى تال يىپەك لېنتا كىچىك خالتا ئاغزىنىڭ ئوچۇق ئىككى يېنىغا تىكىپ قويۇلغان ، ئۇنىڭ ئۇچى ئاللىبۇرۇن ئۇزۇلۇپ كەتكەنىكەن . يىپەك لېنتا ئۇزۇنلۇق يۆنىلىشىنى بويلاپ تۇرۇپ پۈرۈپ تىكىلگەن ، ئاندىن كېيىن تىكىش چېكىنى ئىچىگە پۈككەن . كىچىك خالتىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى ئايلانغان ھالدا ، بىر قۇر قوش قاتلىق تاۋار لېنتا تىكىلگەن ، تاۋار لېنتا ئۇستىدە ئالتۇن ياپراقلار چۈشۈرۈلگەنلىك ئىزلىرى بار . تىكىش يىپى قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك ئىشلىمىگەن يىپەك يىپ ئىكەن . كىچىك خالتا ئىچىدە ئەسلى رەڭدىكى تاۋاردا تىكىلگەن ئەستەرلىك بار ئىكەن . ئۇ بوش ، تۆز يوللۇق توقۇلما بولۇپ ، سۇپىتى ئىنتايىن ناچار ، خالتىنىڭ دىئامېترى تەخمىنەن 7.5 سانتىمېتىر . Pl. 16:4 گە قارالا .

6.A:11 قاپارتما گۈللۈك تاۋار خالتا ، قوش ئۆرۈشلۈك تۆز يوللۇق توقۇلما ، تەگلىكى قېنىق بىنەپشە رەڭ . ئاچ يېشىل ئىنچىكە چەمبەر شەكىللىك گۈل - گىياھ نۇسخىسى ۋە كۆك رەڭ غۇنچە ، گۈللىرى بار ، كۆك رەڭ نۇسخا بېزەكلىرىگە ئاچ يېشىل يىپ بىلەن ئىزنا چىقىرىلغان . گۈل نۇسخىلىرى ئارىلىقىدا بىردىن خەنزۇچە خەت توقۇلغان . خالتا بەك يىرتىلىپ كەتكەن ، رەڭگىمۇ ئۆڭۈپ كەتكەن . بىر

گىرۇنكىدىن ئەينى رەڭ (؟) تاۋار ئەستەرلىكىنىڭ يىرتىق پارچىلىرىنى كۆرگىلى بولىدۇ . خالتىنىڭ ئۆلچىمى 15×8.31 سانتىمېتىر · Pl. 16:7 گە قارالڭ .

6.A:12 تۆمۈر قايچا ، بەڭ داتلىشىپ كەتكەن . قايچىنىڭ ئار-قىسى تىغىنىڭ يېنىدا ئۆزئارا ئۆتۈشۈپ شەكىللەنگەن بىر پۈرۈنىلىق تىغىنى ھاسىل قىلغان . تىغىنىڭ بىر ئۇچى پۈچۈلۈپ كەتكەن . ئىككى تىغ ئايرىم - ئايرىم ھالدا 3.5 ۋە 9.6 سانتىمېتىر كېلىدۇ · Pl. 16:2 گە قارالڭ .

6.A:13 تۆمۈر كۆرگۈ ، يۇمىلاق ، ئارقىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۇتقۇچى بار . بەڭ داتلىشىپ كەتكەن . دىئامېترى 8.5 سانتىمېتىر · Pl. 16:6گە قارالڭ .

6.A:14 تۆمۈر كۆرگۈ 6.A:B نىڭ ئارقىسىغا يېپىلغان قىزىل تاۋار ، يۇمىلاق . ئەستىرى بار ، چۆرىسىگە سۇس سېرىق كىمخابتىن لېنتا تۇتقان ، تەگلىك نۇسخىسى تۇز يوللۇق ، يانتۇ يوللۇق چاقماق نۇسخا تۇقۇلغان . بۇ لېنتا بىلەن ئۇنىڭغا يانداش كەلگەن تاۋار ئۇستىدە ، يەنىلا بىر قىسىم ئالتۇن ياپراق ۋە ئۇلارنى چاپلاشقا ئىشلىتىلگەن شىلىملار ساقلىنىپ قالغان ، ئالتۇن ياپرىقى يۇمىلاق ، كىمخاب جىيەكنى بويلاپ بىرقۇر ئايلاندۇرۇلغان . قىزىل تاۋار بىلەن كىمخاب ئارىلىقىدا بىرقەۋەت نېپىز كىگىز بار . كىمخاب لېنتا قىزىل تاۋار ئۇستىدىن تىكىلگەن . قىزىل تاۋارنىڭ دىئامېترى تەخمىنەن 8 سانتىمېتىر · Pl. 16:6 گە قارالڭ (كۆرگۈنى ئېلىۋېتىشتىن بۇرۇن) .

6.A:15 قاپارتما نەقشى بار برونزا پارچىسى ، يۇمىلاق ، كىيىم - كېچەك ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرگە بېكىتىشكە ئوڭاي بولسۇن دەپ ، چۆرىسىگە ئىككى تۆشۈك ئېچىپ قويغان ، دىئامېترى 13 سانتىمېتىر · Pl. 17:3 ·

6.A:16.A. 16 ياغاچ ئۇرچۇق ، 26 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئۇرچۇق چوكىسى بار ، چوكىنىڭ ئۇچى تەرىپىدە بىر تۆشۈك بار . ئۇرچۇق يېرىم شار شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ . دىئامېترى 3.9 سانتىمېتىر .

Pl. 16:8 گە قارالڭ .

6.A:17 بويالمىغان تاۋاردا تىكىلگەن قونچاق كۆڭلىكى . شەكلى ئايالارنىڭ باغىردىقىغا ئوخشاپ كېتىدۇ . غول چېكى يوق ، ئالدى ئوچۇق ، ياقا يەڭلىرىگە بىردىن تار چەك ئاچقان . چەكمىنىڭ تەكشى يېپى ئىچىدە بولۇپ ، كىيىمگە ئوخشاش رەڭلىك ئىنچىكە يىپەك يىپ بىلەن تىككەن . بارلىق ئوچۇق چەكلىرىدە بىرقۇر ئوچۇق يىپ بار ، كىيىمنىڭ ئۇزۇنلۇقى 12.5 سانتىمېتىر · Pl. 17:4 گە قارالڭ .

6.A:18 قونچاقنىڭ چاپىنى ، ماتېرىيالى 17 نەڭكى بىلەن ئوخشاش ، شەكلى ئايالارنىڭ باغىردىقىغا ئوخشايدۇ ، تۆۋەن قىسمى يىرتىلىپ كەتكەن . يېڭى ياپونچە كىيىمنىڭكىگە ئوخشاش ، بېغىشىغا قاتلاق تىكىلمىگەن . بىر يېڭى يوق ، بارلىق چەكلەرنىڭ تىكىش يېپى كىيىمنىڭ ئىچى تەرىپىدە ، يىپەك بىلەن كىيىمنىڭ رەڭگى ئوخشاش ، يىپى ئېشىلمىگەن ، يېڭىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 4.7 سانتىمېتىر · Pl. 17:1 گە قارالڭ .

6.A:19 بويالمىغان توغرا يوللۇق تاۋاردا تىكىلگەن قونچاق ئىشتىنى ، رەختى 17 - ، 18 - لەرنىڭكىدىن قوپال . ئىشتانىنىڭ ھەربىر پاچىقىنى قاتلانغان پۇرۇچلار بىلەن قۇراپ تىكىپ چىققان ، ئەن گىرۇنكى ئىشتانىنىڭ پاچىقىغا توغرىلانغان ، ئىشتانىنىڭ پاچىقى بىلەن ئېغىنى ئىچىگە پۈكلەپ تۇرۇپ يىپەك يىپ بىلەن تىككەن . ئىشتانىنىڭ پاچاق ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 5.5 سانتىمېتىر · Pl. 17:2 گە قارالڭ .

6.A:20 قونچاقنىڭ چاپىنى ، رەختى كۆڭلەك ۋە چاپىنىنىڭكىگە ئوخشاش ، ئالدى ئوچۇق ، يۇقىرى تەرىپىگە ياپونچە كىيىم پاسونىدا يەڭ چىقىرىلغان . سول يېڭى يوق ، كىيىمنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى بەل قىسمىدا تۆۋەنگە قاراپ كېڭىيىپ بارىدىغان ئۇچ بۇلۇڭ پارچىلار قۇراپ تىكىلگەن . ياقىسىغا توغرا يوللۇق قىزىل تاۋاردىن لېنتا تۇتۇلغان ، كەڭلىكى 1.2 سانتىمېتىر ، چاپاننىڭ تۆۋەن قىسمىنىڭ بېلىدىن ئېتىكىگىچە سارغۇچ قوڭۇر رەڭلىك قوش قاتلىق تاۋار لېنتا تىكىلگەن ، كەڭلىكى تەخمىنەن 1.8 سانتىمېتىر ، ياقىسىنىڭ ئۇستى تەرىپىدىن ئايلاندۇرۇپ ئېتىكىگىچە ئۆلچىگەندە ، كىيىمنىڭ ئۇزۇنلۇقى 14.5 سانتى-

مېتىر ، مۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 10.5 سانتىمېتىر . Pl. 17:5 كە قارالسۇن .

B، 6قەبرە

6.B:1 ئەرەنچە تاۋار چاپاننىڭ ئارقا پېشى ، رەڭلىرى ئۆڭۈپ قوڭۇر رەڭگە ئايلىنىپ قالغان ، بەلكىم بويالمىغان تاۋار بولسا كېرەك ، يىرتىق قىسمىلا قالغان ، بەل قىسمى تولۇق بولۇپ ، ئوڭ يېڭىنىڭ تۆۋەنىدىكى قولتۇققا ئىككى پارچە ئۈچ بۇلۇڭلۇق پۇرۇچ تىكىلگەن . بۇ يەڭنىڭ بىر قىسمى ساقلىنىپ قالغان . ئوڭ يېڭىنىڭ يۇقىرى بۆلىكىدە تار ھەم ئۇزۇن چەك بار ، ئۇنىڭ چۆرىسىگە قوڭۇر رەڭ تاۋاردىن جىيەك تۇتقان . سول تەرىپىدە كىچىككىنە بىر پارچە قوڭۇر رەڭ تاۋارنىڭ يىرتىقى ساقلىنىپ قالغان . بويۇن قىسمىدا ياقىنىڭ يىرتىق قالدۇقى بار ، ئۇمۇ بويالمىغان تاۋاردىن تىكىلگەن ، ياقىنىڭ گىرۋىكىگە قوڭۇر رەڭ تاۋار لېنتا تۇتۇلغان .

6.B:2 تۇز يوللۇق پاختا رەخت چاپاننىڭ ئارقا پېشى ، يىرتىق پارچىلىرىلا قالغان ، شەكلى 1 بىلەن بەك ئوخشايدۇ . بويۇن قىسمىدا ، تار ھەم ئۇزۇن چەك ئېچىلغان جايىدا ۋە ئېتىكىدە قوڭۇر تاۋارنىڭ يىرتىقلىرى بار . ئوڭ بىلىكىدە ئۈچ بۇرجەكلىك قۇراق بار ئىكەن . تار ھەم ئۇزۇن چېكى مۇقىم بولمىغان . قىسمەن توقۇلمىلىرى ناھايىتى ياخشى ھالەتتە تۇرغان بولۇپ ، رەڭگى ئاق ئىكەن .

6.B:3 بويالمىغان تاۋار ئىشتاننىڭ بىر قىسمى . ئىككى پارچە رەخت بىلەن تىكىلگەن ، پاچىقىنىڭ ئىچى تەرىپىدە بىر چەك بار ، ئۈستىدە ئاغنىڭ بىر قىسمى بار .

6.B:4 بويالمىغان تاۋارنىڭ بىرقانچە پارچىسى .

6.B:5 يىپەك لېنتا ، قاپارتما گۈللۈك ، قوش ئۆرۈشلۈك ، تۇز يوللۇق توقۇلما . ئۇزۇنلۇق يۆنىلىشىنى بويلاپ ئۈچ قىسمىغا بۆلۈنگەن ، ئوتتۇرا قىسمىدا قىزىل ، ئاق گۈل نۇسخىسى بار ، بەلكىم 6.A:2 كۆڭلەكتىكى يىپەك لېنتىغا چۈشۈرۈلگەن شىر نۇسخىغا ئوخشىسا كېرەك (Pl. 16:2 دىن پايدىلىنىڭ) . يىرتىق پېتىچە ئۇزۇنلۇقى 32 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 3.4 سانتىمېتىر .

6.B:6 يىپەك لېنتا ، قاپارتما گۈللۈك ، قوش ئۆرۈشلۈك ، تۇز يوللۇق توقۇلما . قىزىل ۋە ئاق رەڭلىك چاسا شەكىللىك نەقشى بار ، ئۆلچىمى 5.11×2.3 سانتىمېتىر . Pl. 18:2 گە قارالسۇن

6.B:7 ئىككى پارچە قاپارتما گۈللۈك يىپەك رەخت ، قوش ئۆرۈشلۈك ، تۇز يوللۇق توقۇلما . كۆك ، ئاچ سېرىق ۋە قىزىل (؟) رەڭلەر بىلەن گۈلى گەۋدىلەندۈرۈلگەن . سىنچىلاپ قارىسا تۇتۇق بىر خەنزۇچە خەت كۆرۈنىدۇ . بۇ ئىككى پارچە يىپەك رەخت ئەسلىدە بويالمىغان تاۋار ئۇستىگە تىكىلگەن .

6.B:8 قېلىن پلاش ياكى ئەدىيالنىڭ يىرتىق پارچىسى ، ئاچ قوڭۇر رەڭ ، ئىچىگە ھايۋاناتنىڭ ئوخشاش سۈپەتلىك يىرىك يۈڭى ئارىلىشىپ قالغان ، يۇقىرىسىغا ئىككى ، تۆۋىنىگە ئىككى تۆت ياپراقلىق قىيپاش يوللۇق توقۇلما . ئۆرۈش يىپىغا كۆزگە كۆرۈنمىگۈدەك قوڭۇر يىپ ئارىلاشقان بولۇپ ، يىپنىڭ تولۇقى 2 مىللىمېتىر ، ھەربىر سانتىمېتىردا تۆت تالدىن يىپ بار . ئارقاق يىپنىڭ تولۇقى 2 — 3 مىللىمېتىر بولۇپ ، ھەربىر سانتىمېتىردا يەتتە تالدىن يىپ بار . بىر تەرىپىدە ئەن گىرۋىكى بولۇپ ، كەڭلىكى 1.5 سانتىمېتىر ، ئۇنىڭدا بەش تالدىن ئۆرۈش يىپ بار ، ئارقاق يىپى ئۇنىڭ تۆپىسىدە سىرتماق شەكلىنى ھاسىل قىلغان .

جۇپى بىلەن قاتار تىزىلغان قېنىق قوڭۇر رەڭ جۇلا يول نۇسخىسى بار ، نۇسخا كەڭلىكى 2.5 — 3.2 سانتىمېتىر ، ھەربىر گۈرۈپپا جۇلا يول نۇسخىنىڭ ئارىلىقى 2.9 — 9.2 سانتىمېتىر ، ئىككى جۇلا يول نۇسخىنىڭ ئىچكى ئارىلىقى 2.5 — 3.7 سانتىمېتىر . Pl. 27:11 گە قارالسۇن .

6.B:9 قاپارتما نەقشى بار بىرونزا پارچىلىرى ، ئەتىرگۈلگە ئوخشايدىغان ئىككى گۈل بەرگى ، گىرۋىكى ۋە ئىچكى قىسمىدا قاپارتما سىزىق بار ، ئىچكى قىسمىدىكى قاپارتما سىزىق ئىككىنچى قەۋەتتىكى گۈل بەرگىگە ۋەكىللىق قىلامدۇ ، يوق ، بۇنىسى نامەلۇم . كىيىم - كېچەكلەردىكى ئۇششاق بېزەك بۇيۇم ھېسابلىنىدۇ . Pl. 15:1 گە قارالسۇن .

6.B:10 تۆمۇر پىچاقنىڭ سۇنۇق بۆلىكى ، ئۇنىڭ قوۋۇرغىدىن ياسالغان دەستىسى بار ، سېپىنىڭ ئۆلچىمى 96 × 16 مىللىمېتىر .
Pl. 16:3گە قارالسۇن .

6.B:11 ئاچ رەڭ ياغاچ ئوقيا ، قوپال ياسالغان . كىرىچنى تارتىشقا ئوڭاي بولسۇن ، دەپ قۇيرۇق قىسمىغا V شەكىللىك چوڭقۇر ئوقۇر چىقارغان . ئۇچ تەرىپى يېرىلىپ كەتكەن ، ئۇنىڭدا تۆمۇر ئوق ئۇچى بار ، ئوقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 56 سانتىمېتىر . Pl. 18:11 گە قارالسۇن .

6.B:12 ئۇزۇن ئېللىپس شەكىللىك ياغاچ بۇيۇم ، ئىككى بېشى كەڭ ھەم تۇز ، ئوتتۇرىسى تار ھەم ئېگىز . ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلۇپ كەتكەن . ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 40 سانتىمېتىر .

6.B:13 قېنىق قوڭۇر رەڭلىك بىر تۇتام ئادەم چېچى .

6.C قەبرە

6.C:1 يوپكا (؟) نىڭ ئېتىكى ، پاسونى 6.A:3 نىڭ شەكلىگە ئوخشايدۇ ، بويالمىغان توغرا يوللۇق تاۋار بىلەن تىكىلگەن ، جىيەكى 6 سانتىمېتىر كەڭلىكتىكى تاۋاردىن بېزەلگەن ، قاتلاق چىقىرىلغان . ئېتىكىدە 8 ـــ 9 مىللىمېتىر كەڭلىكتە تاۋار لېنتا بار ، رەڭگى : ئەسلى رەڭ ، قېنىق بىنەپشە رەڭ ، ئەسلىدىكى رەڭ ، قوڭۇر رەڭ ۋە قىزىل رەڭ . ئۇنىڭدىنمۇ تۆۋەن چوشسە 5 سانتىمېتىر كەڭلىكتىكى بويالمىغان تاۋار . يوپكىدا بىر قىسىم ئۇششاق ئالتۇن ياپراقلار قالغان .

6.C:2 يوپكا ، كۆڭلەك (؟) نىڭ يېرتىقلىرى ، تۇز يوللۇق يىرىك توقۇلما ، بەلكىم كەندىر توقۇلما بولۇشى مۇمكىن . ئۇنىڭ ئۇستى تەرىپىدە قوش قاتلىق جىيەكى بار ، قوپال ئىشلەنگەن كەندىر يىپ ياكى پاختىدىن ئېشىلگەن يىپ بىلەن قاتلاق قىلىپ ئېشىلگەن .

6.C:3 تاۋارنىڭ يېرتىقلىرى ، ئاق رەڭ ، قىزىل رەڭلىك توقۇلما ئارىلاشقاندەك ئىز بار ، بىر ئەن گىرۇنكى بار .

6.C:4 يەڭ ، ئىنتايىن كەڭ ، بويالمىغان تاۋار بىلەن تىكىلگەن ، ئۇنىڭغا باغىرداقنىڭ بىر يېرتىق پارچىسى چېتىقلىق ئىكەن ، يەڭنى بىرقانچە پارچە پۇرۇچ بىلەن قۇراپ تىككەن ، يېرتىلغان . رەختـ

نىڭ ئەن كەڭلىكى 46 سانتىمېتىر .

6—5:C:6 قىزىل يولى بار ئىككى تاۋار لېنتا .

6.C:7 بويالمىغان تاۋارنىڭ بىرنەچچە پارچىسى ، بەزىلىرىگە قىزىل يىپەك رەخت تىكىلگەن .

6.C:8 كىچىككىنە بىر پارچە تۇز يوللۇق پاختا رەخت .

6.C:9 كىچىككىنە بىر پارچە تۇز يوللۇق يۇڭ توقۇلما .

6.C:10 قوڭۇر رەڭ تاۋار لېنتا .

6.C:11 ئۇچ پارچە قوڭۇر رەڭ يېرتىق تاۋار .

6.B قەبرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى كىچىك ئۆڭ (؟) دىن بايقالغان بۇيۇملار

6.D:1 يېرىم چەمبەر شەكىللىك ياغاچ جام ياكى قوشۇق ، ھالقا شەكىللىك تۇتقۇچى بار ، بىر پارچە ياغاچنى ئويۇپ ياسىغان ، ياسىلىشى قوپال ، تېگى بىرئاز تۇز ، دىئامېترى 8 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 5 سانتىمېتىر .

6.D:2—3 1 بىلەن ئوخشاپ كېتىدىغان ئىككى دانە ياغاچ جام ، لېكىن تېخىمۇ ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلۇپ كەتكەن ، دىئامېترى تەخمىنەن 8 ۋە 8.5 سانتىمېتىر .

6.D:4 1 ۋە 3 ئوخشاش تىپلىق يېرىم ياتا ياغاچ جام ، دىئامېترى تەخمىنەن 9.5 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 5 سانتىمېتىر .

4 - نومۇرلۇق قەبرىستانلىق

ئۆستەكنىڭ غەربىي قىشىدا ، 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ غەربىي شىمالىنىڭ غەربىدىن 8 كىلومېتىر كېلىدىغان ، 6 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ شىمالىنىڭ شىمالىي غەربىدىن 7 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ، تامامەن دېگۈدەك ۋەيران قىلىۋېتىلگەن بىر قەبرىستانلىق بار ، كىتابىمىزدا گەرچە 6 ـ ، 7 ـ نومۇرلۇق قەبرىلەردىن كېيىنكى ئورۇنغا قويۇپ سۆزلەنگەن بولسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە ئۇ 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىدىن بۇـ

رۇن بايقالغان ، شۇڭا ئۇنىڭغا 4 ـ نومۇر بېرىلگەن .

بۇ قەبرىستانلىقتا جەمئىي تۆت ياكى ئالتە دانە بۇزۇلغان جەسەت ساندۇقى يەر يۈزىدە تۇرۇپتۇ ، جەسەت ساندۇقلىرىنىڭ ئەتراپىنى قۇرۇپ كەتكەن يۇلغۇنلار ئوراپ تۇرىدۇ . ياغىچى ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان ، تاختايلىرى قۇرۇپ يېرىلىپ ۋە ئېگىلىپ غەلىتە شەكىللەرگە ئۆزگىرىپ كەتكەن . بۇلاردىن ئىككىسى ئىچى ئويۇلغان دەرەخ ئىكەن ، بىرىنىڭ شەكلى 26 ـ رەسىمدە كۆرسىتىلدى . بۇ يەردە ئازراق جەسەت سۆڭىكلا قاپتۇ .

مەن ئازراق سېرىق تاۋار پارچىلىرى ۋە بىر پارچە قوپال رەختـ نىڭ پارچىسىنى تاپقانىدىم ، يەنە ئازراق قوڭۇر رەڭ ئادەم چېچىمۇ بار .

جەسەت ساندۇقىنىڭ شەكلىگە قاراپ ھۆكۈم قىلىشىمىزچە ، بۇ قەبرىستانلىق 6 ـ ۋە 7 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقلار بىلەن ئوخشاش بىر تىپقا مەنسۇپ .

4 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان مەددىنىيەت يادىكارلىقى

4:1 ناھايىتى تۇم بىر بوغۇم قوڭۇر رەڭلىك ئادەم چېچى .

4:2 بۇزۇلۇشى خېلىلا ئېغىر بولغان قىزىل رەڭلىك تۈز يوللۇق يۇڭ توقۇلمىنىڭ بىرنەچچە يىرتىق پارچىلىرى ، توقۇلمىنىڭ سۈپىتى سىلىق ، زىچ ئىكەن .

4 :3 تاۋار پارچىسى ، بىر كاللەك قىلىپ ئوراپ قويۇلغان ، ئەسلى رەڭگى سېرىق ، ئۈستىدە بىرئاز قان دېغى بارەڭ قىلىدۇ .

4 :4 پاختا توقۇلمىنىڭ يىرتىق ئىككى پارچىسى ، ئەسلى ئاق رەڭ ، ھازىر سۇس سارغۇچ قوڭۇرغا ئايلىنىپ قالغان ، ھەربىر پارچىغا بىردىن يىپەك لېنتا تىكىلگەن بولۇپ ، ئۇنىڭمۇ رەڭگى ئۆڭگەن ، پاختا توقۇلما بىلەن يىپەك توقۇلما ئوخشاشلا تۈز يوللۇق قۇرۇلمىلىق ئىكەن . ئىككى پارچە رەختىنىڭ چوڭ كىچىكلىكى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 16.7 × 10.6 ۋە 7.2 × 1.9 سانتىمېتىر ئىكەن .

5 :4 تاۋار پارچىسى ، ئەسلى سېرىق رەڭ ، ھازىر قىزغۇچ رەڭگە

ئۆزگىرىپ كەتكەن .

مۇشۇ كىچىك قەبرىستانلىقلار ھەققىدە مۇھاكىمە

ئۆستەڭ ياقىسىدىكى بۇ كىچىك قەبرىستانلىقلار (داۋاملىق ھالدا ئىزدىسە ، مۇشۇنداق قەبرىلەردىن تېخىمۇ كۆپ بايقىلىشى چوقۇم) نىڭ 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىققا ئوخشايدىغانلىقى ئېنىق .

قەبرىستانلىقتا بىرنەچچە خىل ئوخشايدىغان تىپلىق جەسەت ساندۇقلىرى بولسىمۇ ، لېكىن ھېچقايسىسى 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكىگە ئوخشمايدۇ . بۇ دەپنە رايونىدا كۆزگە كۆرۈنەرلىك ياغاچ خانىرە بۇيۇمى كۆرۈنمەيدۇ ، قىزىۋېلىنغان بۇيۇملار مەيلى كېپەنلىك بۇيۇملىرى ياكى ھەمدەپنە بۇيۇملىرى بولسۇن ، بىردەكلا 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكىلىرىدىن روشەن ھالدا پەرقلىنىپ تۇرىدۇ . شۇ جايىنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرى بەك ئاز ، ئېيتايلۇق ، يىپەك رەختلەر ۋە پاختا توقۇلمىلارنىڭ جۈگگو ۋە ھىندىستاندىن كەلتۈرۈلگەنلىكى ناھايىتى ئېنىق . 6:A.7 دىكى ياقىغا ئىشلەتكەن بىرنەچچە پارچە توقۇلمىلارغا قاراپ ، ئۇلارنى تۇخارىستان ياكى ئىراندىن كەلتۈرۈلگەن ، دەپ پەرەز قىلىشقا مەجبۇر بولىمىز .

مۇشۇنداق مۇمكىنچىلىكنى يوق دېگىلىمۇ بولمايدۇ ، يەنى بۇ قەبرىستانلىقتىكىلەرنىڭ ئاز دېگەندىمۇ بىر قىسمى ھەقىقىي تۇرە ھىندىچە دەپنە ئادىتىگە ياتىدۇ . لېكىن ، مەيلى قانداق بولمىسۇن ، بۇ قەبرىدىكى مېيىتنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى كىشىلەردىن بەرىبىر ناھايىتى يۇقىرى تۇرىدۇ . بۇنداق ئىجتىمائىي ئورۇن پەرقى ۋە يىل دەۋرىدە بولغان پەرقلەرنىڭ تەڭلا بولۇشى چوقۇم .

لوپنۇر رايونىدىن يىغىۋېلىنغان مۇتلەق كۆپ سانلىق بۇيۇملارغا ئوخشاش ، بۇ قەبرىلەرنىڭ دەۋرىنى دەلمۇدەل ھۆكۈم قىلىپ بېكىتىش ئىنتايىن تەس . شۇنىڭغا بەك ئوخشاپ كېتىدىغان ، ستەين لوپنۇر قەدىمىي شەھىرى ئەتراپىدىن بايقىغان بەزى خەنزۇلارنىڭ قەبرىلىرى توغرىسىدىكى ھۆكۈمگە ئاساسلانغاندا ، بۇ قەبرىلەرنىڭ دەۋرى بەلكىم مىلا-

دىيدىن بۇرۇنقى يۈز يىلدىن مىلادىيە 300 - يىللار ئارىلىقىدا بولسا كېرەك .

بۇ تار سۇ يولىدا ئېقىۋاتقان ئۆستەڭ ، چوقۇم ئانا دەريا - قۇم دەريا سۈيىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدىغانلىقىدا ئىمكانىيەت ناھايىتى زور ، ۋەھالەنكى ئۇ لوپنۇر رايونىدا ياشاۋاتقان بىر قىسىم ئاھالىلەر ئۈچۈن پۈتۈن سۇ مەنبەسىنى تەمىن ئەتكەن . شەك - شۈبھىسىزكى ، ئۆستەڭنىڭ تامامەن قۇرۇپ كېتىشى چوقۇم قۇم دەريا سىنىڭ سۈيى ئىنتايىن ئازلاپ كېتىشىدىن ئىلگىرى بولىدۇ . ئەگەر ، شۇنداق بولىدىغان بولسا ، ئۆستەڭ رايونىدا ئاھالىلەر ياشىماس بولغان دەۋرنى ، تەخمىنەن مىلادىيە 300 - يىلىدىن بۇرۇن بولغان دېيىشكە توغرا كېلىدۇ .

18- خەرىتە ـــ ئۆستەڭ رايونىنىڭ ئومۇمىي گەۋدە ئورنىنى بىلدۈرۈش خەرىتىسى . بۇ قەبرىستانلىقلار بىلەن ئۆستەڭ قىنى ئارىلىقىدا خېلىلا بىر ئارىلىق بار . 5 - نومۇرلۇق قەبرىستانلىق پارچە - پۈرات ھالدا تېخىمۇ يىراقتىراق تۇرىدۇ ، بۇ ھال ئۇنىڭ باشقا كىچىك قەبرىستانلىقلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغانلىقىنى تېخىمۇ تەكتلەپ تۇرىدۇ .

قەبرىستانلىقىنىڭ ئورنى ئۆستەڭدىن يىراقراق جايدا دېيىلىدىغان بولسا ، ئۇ ھالدا ئاھالىلەر ئۆستەڭگە يېقىن جايدا ئولتۇراقلاشقان بولىدۇ . بىراق تاكى بۈگۈنگىچە ئۆيلەرنىڭ ئىزى بايقالمىدى .

تۆتىنچى باب قۇم دەريا سى دېلتىسىدىكى قەدىمىي قەبرىلەر

ئۆستەڭ بويلىرىدىكى قەدىمىي يادىكارلىقلارنى تونۇشتۇرغان چېغىمدا ، دوكتۇر سۈۋېن ھېدىننىڭ لوپنۇر ناھىيىسىدىن يولغا چىقىپ ، چاپما قېيىق بىلەن كۆنچى دەريا سىدا ئۇزۇپ سايا ھەت قىلغانلىقىنى ، سەپەر ئۇستىدە يېگى شەكىللەنگەن قۇم دەريا سىنىڭ ھەممە يېرىدىن بىپسىپ ئۆتكەنلىكىنى تىلغا ئالغانىدىم . 1934 - يىلى ماي ئايلىرىنىڭ بېشىدا ، سۈۋېن ھېدىن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن قۇم دەريا سى دېلتىسى ئىچىدىن ئۇيان - بۇيان قاتراپ يۈرۈپ ، ئۇ يەردىن بىر قىسىم قەدىمىي قەبرىلەرنى بايقىغان ھەم تەكشۈرگەن ، شۇنداقلا ئارخېئولوگىيىلىك تەتقىقات ۋە ئانتروپولوگىيە تەتقىقاتىدا مۇھىم قىممەتكە ئىگە بۇيۇملارنى قولغا چۈشۈرگەن ، ئەينى چاغدىكى تاشقى مۇھىت ۋە قېزىش جەريانىنى دوكتور سۈۋېن ھېدىن ئۆزىنىڭ ئېكسپېدىتسىيە خاتىرىلىرىدە سۆزلىگەن ، ئۇنى « يۆتكىلىپ تۇرىدىغان كۆل » دېگەن ئەسىرىدىن كۆرۈشكە بولىدۇ (شۇبتچە نەشرى Denrand Vandrande sjon، 102 - 117 - بەتلەر ؛ نېمىسچە نەشرى Der Wanolernde see، 90 ـــ 103 - بەتلەر) .

بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 1 (34 - قەبرە)

1934 - يىلى 6 - ئايدا ، سۈۋېن ھېدىننىڭ ھەمراھلىرى قۇم دەريا سى دېلتىسىنىڭ شىمالىي چېتىگە يېقىن جايدىكى بىر زور ماينىكام (يەنە يالانما سېغىز توپا تۆپىلىكى ، دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ئۇستىدە بىر قەبرىنى بايقىغان . ماينىكامنىڭ ئېگىزلىكى 25 مېتىر ، قەبرە سۇ يۈزىدىن 5.17 مېتىر ئېگىزلىكتە . كېيىنچە بۇ قەبرىنىڭ بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە

ئىكەنلىكى بايقالغان . ئۇنىڭدا شەرقىي شىمال ، غەربىي جەنۇب يۆنە-
لىشى بويىچە ئىنتايىن دۆڭ قىزىلغان تىك تۆت بۇلۇڭلۇق گۆر بار ئە-
كەن ، يەنى گۆرنىڭ يۆنىلىشى بىلەن ماينىكامنىڭ يۆنىلىشى ئوخشايدە-
كەن ، گۆرنى تاختاي بىلەن يېپىپ ، چۆرىسىگە بىرقانچە تال ياغاچ
تىكلىگەن .

لەھەت ئىچىدە ئادەمنىڭ باش سۆڭىكىدىن جەمئىي 15 ى بار ئە-
كەن ، يەنە بەزى ئادەم سۆڭىكى قالايمىقان چېچىلىپ يېتىپتۇ . ئۇلار
تۇرلۇك توقۇلمىلارنىڭ يىرتىق پارچىلىرى ، نۇرغۇنلىغان ياغاچ بۇ-
يۇملارغا ئوخشاش نەرسىلەر بىلەن ئارىلىشىپ كېتىپتۇ . بېجىرىم سۆڭەك
ۋە مۈمىيالار يوق ئىكەن . باش سۆڭىكىنىڭ سانىغا قاراپ ، باشقا سۆ-
ڭەكلەر ئەمەلىي سانىنىڭ ئاران بەشتىن بىر قىسمىلا ئىكەن ، دەپ ھۆ-
كۈم قىلىشقا بولىدۇ .

گۆردە جەسەت ساندۇقىدەك بىر نەرسىلەر يوق ئىكەن . ۋەھا-
لەنكى ، سۈبۈن ھېدىن تەرىپىدىن ئىنتايىن ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلۇپ
كەتكەن چاپىما قېيىق ، دەپ ئاتالغان نەرسە ، بەلكىم جەسەت ساندۇقە-
دەك نەرسىمىكىن ، دەيمەن .

سۈبۈن ھېدىن ئېلىپ كەتكەن ئۇچ دانە باش سۆڭىكى بىلەن بىر
دانە ئاستىنقى ئېڭەك سۆڭىكىنى ، پروفېسسور گاستون بەكمانىڭ تەتە-
قىق قىلىشىغا تاپشۇرغان ، ئۇنىڭ تەتقىقات دوكلاتىنى يۇقىرىدا تىلغا ئې-
لىپ ئۆتتۇم .

قەبرىدىكى ھەمدەپنە بۇيۇملاردىن خېلىلا ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇل-
غان ھېجىر ـ تاۋاقلا ئوخشاشتىن بىرنەچچىسى ساقلانغان بولۇپ ، سۈبۈن
ھېدىن ئېلىپ كەتكەن . Pl. XIIIa گە قارالا .

تۆۋەندىكىلىرى ئاشۇ يەردە بايقالغان بۇيۇملار ئۇستىدىكى بايان
بولۇپ ، ئۇلارنىڭ تەپسىلاتىنى ئاخىرىدىكى بەتلەردىكى مەدەنىيەت يادە-
كارلىقلىرى جەدۋىلىدىن كۆرۈۋالسىڭىز بولىدۇ .

قازان ـ قومۇچلار

Pl. 21:2—3 دىكى ئىككى كومزەكنىڭ شەكلى خەن سۇلالىسى
ئۇسلۇبىغا مەنسۇپ ، ئۇنىڭ سۈس كۇل رەڭ ساپلىنىڭ سۇپىتىمۇ خەن
سۇلالىسى زامانىسىدىكى ساپال قاچىلارنىڭ سۇپىتىگە مەنسۇپ . ئۇلاردىن
ئېگىز بىرى چەرچەن ساپال قاچىسىغا ئوخشايدۇ (Pl. 35:3 گە قارالا).

بۇ يەردە قىزىۋېلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە ، ياغاچ بۇيۇملار مۇتلەق
كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ . Pl. 19:4—6 دا كۆرسىتىلگەن جام ياكى ياغاچ
قوشۇق يەتتە پارچە سۇنۇق ياغاچنى قۇراشتۇرۇپ ھاسىل قىلىنغان .
ئۇلاردا بىردەك ئاددىيغىنا تۇتقۇچ بار ئىكەن . ستەين يەغقان بۇيۇملار (
ستەيىن ، 1928 ـ يىل ، Pl. XXIX, L. H. 01) ۋە خۇالا ۋېنبى لوپنۇردا
يەغقان بۇيۇملار (خۇالا ۋېنبى ، 1933 ـ يىل ، 1 ، 28 ـ رەسىمگە قارالا)
دا ئاشۇنداق نەرسىلەر ئۇچرىدى ، بىز يەغقان بۇيۇملار 6.D:1—4 مۇ
مۇشۇ گۇرۇپپىغا مەنسۇپ . بىرقەدەر ئۇششاق قاچىلار ، بەلكىم سۇ ئە-
چىشكە ئىشلىتىلگەن قاچىلار بولۇشى مۇمكىن ، بىرقەدەر چوڭراقلىرى
ساپلىق ـ چۆمۈچكە ئوخشاش نەرسىلەر بولسا كېرەك . ئۇلارنىڭ مۇتلەق
كۆپچىلىكىدە ئۇزۇن مۇددەت ئىشلىتىلگەنلىك ئىزى بار .

Pl. 19:7 چوڭ جامنىڭ ياسىلىشى خېلىلا ئاددىي ، ئۇ كىشىگە
ستەين 1928 - يىل ، Pl, XXVII, L. M. 1. 035 دىكى قاچىلارنى ئەسلە-
تىدۇ .

Pl. 21:4 ھۇنەر ـ سەنئىتى تېخىمۇ كامالەتكە يەتكەن جام تېپە-
دىكى قاچا ، ياپىلاق قورساقلىق ، ئۇچ پۇتلۇق ، قارا ، قىزىل ، سىرىق
ئۇچ خىل رەڭدە بويالغان . چۆرىسىدىكى ئىككى جايىنى تۇچ مىخ بىلەن
يامىغان ، مىخ ئېغىر دەرىجىدە چىرىپ داتلىشىپ كەتكەن . ھالقىسىمان
تۇتقۇچنىڭ تۆۋىسى تۇز ، بۇ ـــ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قەدىمىي يۇ-
نان ـ ئىرانلاردا دەۋر سۈرگەن بەدىئىي ئۇسلۇب . قاچىغا ئەينى زاماندا
مەلۇم بىر خىل سۈيۇق جىسىم (يېمەكلىك ؟) قاچىلانغان ، ھازىر قۇ-
رۇپ كەتكەن ئازراق قالدۇقى قالغان .

Pl. 19:8 دا نامايان قىلىنغان ئىچى دۆڭ چۆچەكتە سىرلانغانلىق
ئىز قالغان ، ئاغزىنىڭ گىرۇنكىگە بەلكىم باشقا بىر خىل ماتېرىيال

بەرگەن بولۇشى مۇمكىن ، كۈمۈش بولۇشىمۇ مۇمكىن . بۇ قاچا قەدىمكى زامانىدا رىمونت قىلىنغان ، يەنى بۇزۇلغان جايىنى ئىككى پارچە تۆمۈر بىلەن ناھايىتى قوپال ياماپ قويغان . يەنە ئىككى پارچە سىرلانغان قا- چىنىڭ سۈنۈقى بار .

Pl. 20:6 ئېللىپس شەكىللىك كىچىك قۇتا ، خېلىلا ئېغىر دە- رىجىدە بۇزۇلغان ، لېكىن ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئىنتايىن ئوبدان قوش تەگلىك سىرلانغان قاچا بولۇپ ، ئايالالارنىڭ گىرىم بۇيۇملىرىنى سېلىشقا ئىشلە- تىلگەن . ئۇنىڭ بىر قەۋىتىنى ئۇچكە بۆلۈۋەتكەن . قۇتىنىڭ ئاغزىغا روبىرو قىلىپ نېپىز تۇچتىن بېزەك قىلىنغان . ستەين بۇرۇن L. C قەبرە ۋە L. H قەبرىدىن ئىككى دانە ئېللىپس شەكىللىك قۇتا تاپقان (سە- تەين ، 1928 ـ يىل ، Pl. XXIX) ، لېكىن ئۇلار بۇنىڭدىن چوڭراق ئە- كەن ، بەلكى ئۇنىڭ سۈنۈقلىرىدا قايتىدىن قۇتا ھالىتىگە كەلتۈرۈپ قۇراشتۇرۇپ چىقىشقا بولغۇدەك ، ھېچقانداق بىر قۇرۇلما ئالامەتلەر ـــ خۇددى بىز تونۇشتۇرۇۋاتقان مۇشۇ قۇتىدا بار بولغان بەزى تەپسىلىي ئالامەتلەر ـــ يوق ئىكەن .

مېنىڭ بىلىشىمچە بۇ قۇتا بىلەن تامامەن دېگۈدەك ئوخشاپ كېتىدىغىنى ، جەنۇبىي مانجۇرىيە ۋە چاۋشىيەنلەردىكى خەن سۇلالىسىگە خاس قەبرىلەردە ، يەنى (Nan—Shan—li) دىكى قەبرە ۋە لېلاڭ ①

① لېلاڭ ـــ خەن سۇلالىسى ۋۇدى خانى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 108 ـ يىلى چاۋشىيەندە قۇرغان ھەربىي مۇستەملىكە . شۇنىڭدىن كېيىنكى پۈتۈن خەن سۇلالىسى دەۋرىدە جۇڭگو ھاكىمىيىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولغان . ياپونىيە ئارخېئولوگلىرى ماختاشقا ئەڭ ئەرزىگۈدەك ئېھتىياتچان پوزىتسىيە بىلەن ،مەلۇم ساندىكى لېلاڭ قەبرىلىرىنى قېزىپ ، ھۆرمەتلىنى بىلدۇر- گەن ، ئۇلار بىر قىسىم ئاجايىپ بەدئىي بۇيۇملار ۋە قول ھۈنەر سەنئىتى بۇيۇملىرىنى تاپقان . بۇ بۇيۇملار مودېل شەكلىدە بېسىپ نەشر قىلىندى . يۇقىرىدا بايان قىلىنغان خەن سۇلالىسى قەبرىلىدىن تېپىلغان سىرلىق قاچىلارغا ۋاقتى ئوبۇپ قويۇلغان بولۇپ ، دەۋرى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 85 ـ يىلىدىن ، مىلادىيە 52 ـ يىلغىچە ئىكەن . سىرلىق قاچىلارنىڭ ياسالغان جايى سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ غەربىي قىسمىدا بولۇپ ، چىڭدۇغا يېقىن جايدا ئىكەن . لېلاڭ ـــ خەن سۇلالىسى ۋۇدى خانىنىڭ ئاكتىپچانلىققا ئىگە چېگرا رايون سىياسىتىنىڭ شەرقىي شىمالدىكى يەنە بىر مىسالى بولۇپ ، ئۇنىڭ غەربىي ـ شىمالدىكى پائالىيەتلىرىگە نەقەدەر ئوخشىغان ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

قەبرىلىرى (Shi ma da 1933 ـ يىل ، Pl. XXXII ۋە خانىدا ، 1934 ـ يىل ، Pl. LX11 گە قارالسۇن) دىن تېپىلغان . قېزىۋېلىنغان بۇ بۇ- يۇملار بىردەك خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە خاس مەدەنىيەت يا- دىكارلىقلىرىغا مەنسۇپ ، ئەڭ ئاخىرقى شەرھلەنگەن قەبرە مۇ خەن دەۋ- رىنىڭ ئاخىرىغا توغرا كېلىدۇ . بىز تاپقان قۇتىنىڭ ئاغزىدىكى تۇچ بېزەك (28 c ـ رەسىمگە قارالسۇن) ، ھېلىراق تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن ئوخ- شاش تېپىتكى قۇتىلارنىڭ تۇچ بېزەكلىرىگە (28b -c ـ رەسىمگە قارالسۇن) ئانچە ئوخشاپ كەتمەيدۇ ، 28 a– b ـ رەسىمدە كۆرسىتىلگەن تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك قۇتا ۋە بىر دانە مەشھۇر گۈلدار سېۋەتنىڭ تۇچ بې- زەكلىرىگمۇ ئانچە ئوخشىمايدىكەن . بىز تاپقان بۇيۇمدىكى بېزەك شە- كىل جەھەتتە ئاشۇ ئىككى تۈرلۈك بېزەكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىراق تۇ- رىدۇ . تۇچ بېزەك يۇمىلاق ياكى چاسا شەكىللىك بۇيۇملارغا ئىشلە- تىلگەن چاغدا ، روبىرو تۆت ياپراق تۈسىنى ئالىدۇ ، مەسىلەن ،a 29 - رەسىمدە كۆرسىتىلگىنىدەك ، ئۇ لېلاڭ شاھىنىڭ مەقبىرىسىدە تې- پىلغان تۇچ بېزەك ، ئۇنىڭدىن باشقا ، خەن سۇلالىسى مىس كۆرگۈ- لىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى نۇسخىلاردا ئاشۇنداق نەقىش نۇسخە- لىرى نامايان بولىدۇ ، يەنە يۇمىلاق سىرلىق قاچىلاردىكى نۇسخىلارمۇ خۇددى شۇنداق . نويىنئۇلا قەدىمىي قەبرىلىرىدىن ئاشۇنداق تۆت ياپراق شەكىللىك بېزەكتىن ئاز دېگەندىمۇ ئىككىسى تېپىلغان ، ئۇ- نىڭ بىرى تېرىدىن ياسالغان بولۇپ ، يۈزىگە سىر بېرىلگەن ، يەنە بىرى ياغاچتىن ياسالغان (Ausstell. Chin. kunst Berlin ,1929 ,Nos. 1256— 7گە قارالسۇن) . ئۇلار بەلكىم مەلۇم بىر قوشۇمچە بۇيۇم بولسا كېرەك (28 ـ 29 ـ رەسىملەرگە قارالسۇن) .

لوپنۇر قۇملۇقىدىن ، نويىنئۇلا ۋە چاۋشىيەندىن تېپىل- غان بۇ سىرلىق قاچىلار بىردەك جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە ياسالغان .

Pl. 21:1 يۆگىتىپ توقۇلغان كىچىك سېۋەت بولۇپ ، نەرسە قا- چىلايدىغان بۇيۇم قاتارىدا قارالدى ، ئۇ شۇ يەردە ياسالغان بولۇشى

مۇمكىن . گەرچە يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ قەبرىلىرىدىن دائىم تېپىلىدىغان ھېلىقىدەك پاخالدىن توقۇلغان نەپىس كىچىك سېۋەتلەرگە توقۇش تېخنىكىسى جەھەتتە تامامەن ئوخشىمىسىمۇ ، ئىنتايىن مەنىلىك ئىش شۇ بولدىكى ، بۇ قەبرىلەردە ھېلىقىدەك پاخالدىن توقۇلغان كىچىك سېۋەتلەر چىقمىدى .

پەتنۇس ۋە باشقىلار

Pl.XIIIa دە ئاز دېگەندىمۇ ئالتە دانە ياغاچ پەتنۇس ئۇچرىغىنىدى ، ئۇلارنىڭ شەكلى تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ، تۆت پۇتى بار . سۆڭىگە ھېچىدىن يىغىۋالغان بۇيۇملار ئىچىدە ئاشۇنداق پەتنۇستىن ئۇچى بار ئىككەن . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە چىقىپ كەتكەن پۇتىدىن ئىككىسى بولۇپ ، ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئىككى پەتنۇستىن چىققان . بۇ خىلدىكى بۇيۇملارنىڭ بەزىلىرىنى خارابە ئىزىدىن لاگېرغا قايتىش سەپىرىمىزدە يېتىۋېلىپ قويدۇق . Pl.19:3 تۆت پۇتى ساق بىرىنبىر ئەۋرىشكە ھېسابلىنىدۇ ، ئۇنىڭ پۇتى باشقا پەتنۇسلارنىڭ پۇتىدىن پىششىقراق ئىكەن . بۇ پەتنۇسنىڭ تەگلىكىنىڭ بىر بۇرجىكىگە يۇرەك شەكلىدىكى نەقىشنى قوپال ئويۇپ قويۇپتۇ .

Pl.19:2 پەتنۇسنىڭ پۇتى ئاددىيغىنا تۇز تاياق ئىكەن . لېكىن ، Pl.19:1 نىڭ پۇتىنىڭ ئوتتۇرىسى سەل ئىنچىكە ، Pl.20:5 دىكىسى باشقا بىر پەتنۇسنىڭ قېپ قالغان بارلىق قورۇلمىلىرى ، ئۇنى ئەنئەنىۋى شىر پۇتى نۇسخىدا ئويۇپ چىقىقان بولۇپ ، تېپىك ھالدا غەرب (ئىران ؟) پاسونى ھېسابلىنىدۇ .

ياغاچ پەتنۇس ياكى كىچىك تېپلىق شىرە دېسەكمۇ بولىدىغان بۇنداق نەرسە ، جۇڭگودىكى قەبرىلەردە خېلىلا ئومۇملاشقان ، بولۇپمۇ خەن سۇلالىسى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئانچە يىراق بولمىغان بىر مەزگىللەرگە مەنسۇپ قەبرىلەردە تېخىمۇ ئۇچرايدۇ . شۇڭا ، ستەين كەروران ئەتراپلىرىدا ۋە يىڭىپەندە ئاشۇنداق نەرسىدىن نۇرغۇنلىنى تاپقان ، ئۇلار ئادەتتە تىك تۆت بۇلۇڭ ، ئېللىپس ۋە يۇمىلاق شەكىللەردە بو-

لىدۇ .

چاۋشيەنىدە ، ياپونىيەلىك ئارخېئولوگلار كېشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك بىر قىسىم سىرلانغان شىرە ۋە شۇنىڭغا ئوخشايدىغان پەتنۇسلارنى قېزىۋالغان (خانىدا ، C. T. LOO (Pl. LXVIII—LXX ; Oba and Kayamoto , Pl. LXIIXL نىڭ يىغىۋالغان بۇيۇملىرى ئىچىدە يەنە بىر دانە خەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ سىرلانغان پەتنۇس بار ، بىزگە مەلۇم بولغان جەنۇبىي مانجۇرىيەدىن قېزىۋېلىنغان بىر دانە ساپال پەتنۇسنىڭ بۇلۇڭلىرىدىن تۆشۈك قالدۇرۇلغان ، ئېنىقكى بۇنى قىسقا پۇتلىرىنى بېكىتىش ئۈچۈن ياسىغان (موری [Mori] Pl. XXXI. گە قارالسۇن) ، يەنە شۇ بىر قەبرىدىكى تام رەسىمدە مۇنداق بىر كۆرۈنۈش بار ئىكەن : تىزلىنىپ تۇرغان بىر ئەر كىشىنىڭ ئالدىغا پاكار شىرە ياكى بىز پەتنۇس دەۋاتقان نەرسە قويۇلغان ، شىرەگە يۇمىلاق نو شەكىللىك بىر نەرسە قويۇلغان ، سوغىغا ئۇزۇن ساپلىق چۆمۈچ سېلىنغان . بۇ مەنزىرە شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى ، جۇڭگولۇقلارمۇ مۇشۇ تېپتىكى پەتنۇسلارنى دەپنە ئىشلىرىغا ئىشلەتكەن ، لاۋفېرنىڭ ئاخىرەتلىك ساپال شىرەلىرى ھەققىدىكى بايانلىرى (Pl. XXIV , 1909 – يەل گە قارالسۇن) مۇ ئاشۇنداق قاراشنى ئىپادىلەيدۇ .

لوپنۇرنىڭ غەربىي رايونىدا بايقالغان ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان نەرسە برونزا شىرە ئىكەن ، ئۇ ۋېرنى (ئالما ئاتا) ئەتراپىدا قېزىۋېلىنغان ، شۇ يەردىن چوڭ يولنى بويلاپ غەربكە قاراپ يۈرسە ، ئىلى دەرياسى ۋادىسىدىكى غۇلجىغا بارغىلى بولىدۇ (تالگرېن [Tallgren] ، 1937 ، 3 a - رەسىمگە قارالسۇن) ؛ تالگرېن « بۇ نەرسە بەلكىم مەخسۇس دىنىي مۇراسىملاردا ئىشلىتىلىدىغان ئۇستەل بولسا كېرەك ، ئۇ نەزىر ـ چىراغقا كېرەكلىك نەرسىلەرنى تىزىشقا ئىشلىتىلىدىغان جابدۇق ، مەبۇد ۋە ئاخىرەتلىك بۇيۇم بولۇشى مۇمكىن » دەيدۇ . برونزا شىرە ناھايىتى چوڭ ، 1.25×1.12 مېتىر ، ئۇنىڭ چۈرىسىنى بويلاپ ئوتتۇز دانە قانات لىق تۆت پۇتلۇق ھايۋاننى يۇمىلاق شەكىلدە ئويۇپ چىققان ، ئۇ بەلكىم شىر بولۇشى مۇمكىن . تالگرېن ئوخشاش بىر پارچە ماقالىسىدە يەنە

تاشتىن ياسالغان ئاخىرەتلىك بۇيۇم ۋە ئاخىرەتلىك پەشتاقنى تىلغا ئالغان (ئۇنىڭ 16 ـ 4 رەسىملىرىگە قارالسۇن) ، ئۇلار تەخمىنەن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 500 ـ يىلىنىڭ بۇيۇملىرى بولۇپ ، قېزىۋېلىنغان ئورنى ئورال تېغى بىلەن ۋولگا دەرياسى ئارىلىقىدا ، ئۇ سىكىف ـ سارماتىئانلار مەدەنىيىتى كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ ، مۇشۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان . جۇڭگونىڭ بۇ كىچىك شىرەلىرى ياكى پەتنۇسلىرى ئاشۇ تاشتىن ياسالغان شىرەلەردىن تەرەققىي قىلىپ پەيدا بولغان ، دېگەندەك سۆزلەرگە ئىشەنمەيمەن ، بىراق مەيلى قانداق بولمىسۇن ، بۇ ئىككىسىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈشنىڭ ئۆزى ناھايىتى مەنىلىك بولىدۇ .

مېنىڭ بىلىشىمچە ، بۇ خىلدىكى جۇڭگو پەتنۇسلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى قەبرىلەردىن قېزىۋېلىنغان . لوپنۇردىن تېپىلغان ئەۋرىشكەلەرنىڭمۇ كۆندىلىك تۇرمۇشتا ئىشلىتىلىدىغانلىقى ئېنىق ، چۈنكى ئۇلارنىڭ ئىككى يېنىدا بىرمۇنچە پىچاق ئىزلىرى مانا مەن دەپلا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . بۇ پىچاق ئىزلىرىنىڭ نەزىرىدە - چىراغ قىلغاندا نەزىرلىك نەرسەلەرنى توغرىغان چېغىدا قالغان ئىز ئەمەسلىكى ماڭا ناھايىتى ئېنىق ، سەۋەبىنمۇ بىر خارابىلىقتىن پىچاق ئىزى بار پەتنۇستىن بىرنى تاپقان (سەۋەبى ، 1928 ـ يىل ، L. M. I. 1. 017) . ئۇ تاپقان بىر ياغاچ پەتنۇسنىڭ يۈزىدە بىر قەۋەت سىلىق پارقىراق نەرسە بار ئىكەن ، بەلكىم بەزى لوپنۇر پەتنۇسلىرىغىمۇ خۇددى چاۋشيەندە قېزىۋېلىنغان ئەۋرىشكىلەرگە ئوخشاش ئۆز ۋاقتىدا سىر بېرىلگەن بولۇشى مۇمكىن .

Pl. 32:4 دە كۆرسىتىلگەن ئېللىپس شەكىللىك تاختاي ، بەلكىم ئۆز ۋاقتىدا تاسما بىلەن گورىزونتال ھالەتتە ئېسىلغان بولۇشى مۇمكىن ، مۇبادا شۇنداق بولىدىغان بولسا ، ئېسىلغاندىن كېيىنكى ھالىتى ئۇنىڭ ئاستىدىكى ياندىن كۆرۈنۈشىگە ئوخشاش بولىدۇ . تاختاينىڭ ئىككىنچى يۈزى ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان .

يا

بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان بۇيۇملار

ئىچىدە ، ئىككى دانە يا بار . Pl. 32:1 دە كۆرسىتىلگەن بىر يا بىرقەدەر ساق بولۇپ ، يۇلغۇن ياغىچىدا ياسالغان ، يەنى تاق يا ئىكەن . يانىڭ ئەسلى ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 120 سانتىمېتىر ، بۇ يا بىلەن يەنە بىر قوش قاتلىق يانى سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك ، بەزىبىر قېزىق ئىشلارنى بايقىشىمىزمۇ مۇمكىن ، ئەپسۇسكى ئىككىنچى يا ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلۇپ كەتكەن ، شۇنداق بولغان بىلەنمۇ ، ئۇ بەرىبىر جۇڭگو شىنجاڭدا تېپىلغان ئەڭ مۇكەممەل قوش قاتلىق يا [1] ھېسابلىنىدۇ .

Pl. XIIIa نىڭ ئوڭ تەرەپ تۆۋەن قىسمىدىن شۇنى بايقىۋالالايمىزكى ، يېڭىلا تېپىلغان چېغدا بۇ قوش قاتلىق يا ساق ئىدى . لېكىن ئۇ خارابە ئىزىدىن قۇم دەرياسىنى ياقلاپ ، 140 كىلومېتىر يۇرۇپ لاگېرغا قايتىش سەپىرىمىزدە ، ئوراش ماتېرىيالىمىز كەمچىل بولۇپ ، ئوبدان ئوراپ ئاسرىيالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن ، بىرنەچچە پارچە بولۇپ ئۇشتۇلۇپ

---

① يا ـ خوتەن دەرياسى بويىدىكى مازار تاغ توپان قەلئەسىدە ، ستەين ئۈچ دانە قوش قاتلىق يانىڭ سۆڭەك ئۇچىنى تاپقان ، ئۇلارنىڭ ھەممە نەرسىسى ئوخشاش ھالەتتە بولغان (ستەين 1921 ـ يىل ، Pl. VI ، 1928 ـ يىل Pl. LI گە قارالسۇن) . جۇڭگو ـــ شۆبتسىيە ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى تەكشۈرگەن چاغدا ، جۇڭگولۇق ئارخېئولوگ خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندى تۇرپاننىڭ غەربىي تەرىپىدىكى يارغۇل ئەتراپىدىن بىر قوش قاتلىق يانىڭ ئىككى دانە سۆڭەك ئۇچىنى تاپقان (خۇاڭ ۋېنبى ، 1933 ـ يىل ، ئىككىنچى تومنىڭ Pl. 2 گە قارالسۇن) ، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 19.8,19.6,20.1 ۋە 19.1 سانتىمېتىر ئىكەن . ئۇلارنىڭ ئۇزۇنلۇقىنىڭ بىردەك بولماسلىقى سۇنغانلىقىدىن بولسا كېرەك . خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندىنىڭ ھۆكۈم قىلىشچە (شەكلىگە قاراپ تۇرۇپ ، ئۇ بۇلارنى توقۇمچىلىق جابدۇقلىرى بولۇشى مۇمكىن ، دەپ ھۆكۈم قىلغان) . مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ دەۋرى خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە مەنسۇپ بولۇشى كېرەك ، دېگەن . ئۇنىڭ ئاساسى پەقەت مۇشۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تېپىلغان ئاشۇ قەبرىنىڭ قۇرۇلمىسىدىنلا ئىبارەت بولغان . ۋەھالەنكى ، ھەرقانداق بىر ياۋروپالىق ئارخېئولوگ بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ دەۋرى كېيىنرەك بولۇشى مۇمكىن ، دېيىشى مۇمكىن ھەمدە بۇ يانى ئۇلار ئاۋارلار ياسى ، دەپ قارايدۇ ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

كەتكەن ، ئۇلاردىن بەزىلىرى يوقۇلۇپمۇ كەتكەن . شۇنىڭدىن كېيىن ، يەنە بىرنەچچە قېتىم قېزىۋېلىنغان بۇيۇملارنىڭ تېگىقىنى يېشىپ ، يېڭىشتىن تېگىشتەك جەريانلار بولدى . لېكىن ، ھەر قېتىمدا بۇ يانىڭ سۇنۇقلىرى مۇژاپىق ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشەلمىدى ، چۈنكى ئۇلار ئاھاڭيىتى يېرىك نەرسىلەر بولۇپ ، ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ ، دەپ قارالغان . ئاخىرىدا ئاران تۆتتىن بىر قىسمىلا ئېلىپ كېلىندى . ۋەھالەنكى ، كېشىنى ئەڭ بەك تەسىرلەندۈرىدىغان ئىش شۇ بولىدىكى ، مۇشۇنىڭغا ئوخشاش قۇرۇلمىسى ئۆزگىچە ئالاھىدە بولغان ، يۇپىتېر مۇھەببەت ئىلاھىنىڭ ياسىغا ئوخشاش شەكىلدىكى بىر يانى ، ھېچقايسىمىز شەرھلەشكە نېسىپ بولماي تۇرۇپلا ، ۋەيران قىلىپ بۇزۇپ تاشلىدۇق (30 - رەسىم) .

بۇ يانىڭ ساقلىنىشى ئەڭ ياخشى بولغان يېرى ئۇنىڭ قۇلىقى (rae)Pl. 18:10(A) ۋە 30 - رەسىمگە قارالا) ، ئۇنىڭ بىرقانچە بۆلەكلىرى يەنىلا بىر قىلىپ بوغۇقلۇق تۇرىدۇ . ئۇنىڭ مەركىزىدىكىسى ئىككى تال ياپىلاق ياغاچ بولۇپ ، قاپارتما قىسمىدا سۆڭەكتە ياسالغان شىنا شەكىللىك بىر نەرسە بار ، ھەربىر يېنى ئازراق ئېگىلگەن ھايۋان سۆڭىكى بىلەن كۆچەيتىلگەن ، بويۇن قىسمى (neck) ھايۋان سۆڭىرى بىلەن يېپىلغان بولۇپ ، ئۇمۇ ئىككى يېنىنىڭ بىر قىسمىنى بوغۇپ تۇتقان ، سۆڭەك ئۇچىنىڭ تاشقى قىسمى چاسا شەكىلدە كېسىلگەن ، كىرىچ بېكىتىلگەن يانىڭ ئاغزى بىلەن ئۇچىنىڭ ئارىلىقى 2 سانتىمېتىر كېلىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 25.5 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 1.5 سانتىمېتىر . بىر يېنىدا كىرىچ بەلەن يانىڭ سۇركەشكەنلىك ئىزى بار . يەنە بىر قۇلاق (B) نىڭ بىر جۇپ سۆڭەك ئۇچى يىتىپ كەتكەن ، لېكىن ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىرىنىڭ ئىچى تەرىپى تېخىچە بار ئىكەن . ئارانلا قالغان ئاشۇ كىچىككىنە سۆڭەك ئۇچىنىڭ ئورنىغا قاراپ تۇرۇپ پەرەز قىلساق ، ئۇ چوقۇم A دىكى سۆڭەك ئۇچىنىڭ چوڭراق بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 32 سانتىمېتىر . A نىڭ سۆڭەكتە ياسالغان قىسمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 17.9 سانتىمېتىر ، B دىكى ئوخشاش تېپىلىق بۇيۇمنىڭ ئۇزۇنلۇقى 23 سانتىمېتىر . كېيىنكىسىنىڭ توم ئو-

چىدا ئۇستىنى يېپىپ تۇرىدىغان بىر سۆڭەك بۇيۇم بار ، ئەڭ كەڭ يېرى 2.1 سانتىمېتىر ، بۇنىڭدىن قارىغاندا B دىن A قىسقىراق ئىكەن . مانا مۇشۇنداق ئالاھىدىلىك ئاشۇنداق قوش قاتلىق يالاردا خېلىلا ئومۇمىيۈزلۈك ئىكەن . يانى ئىشلەتمىگەن چاغدا كىرىچ قىسقىراق ئۇچتىن ــ يەنى تېخمۇ ئېلاستىكلىققا ئىگە ئۇچتىن بوشتىۋېتىلىدۇ ھەمدە ئۇ يانى ئىشلىتىدىغان چاغدىلا ئاندىن چىڭ قىلىپ بېكىتىلىدۇ .

ۋولگا دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى قەبرىلەردىن تېپىلغان يالارنىڭ سۆڭەكتىن ياسالغان چىگىتقۇچىسى 30 ۋە 24.5 سانتىمېتىردىن ئىبارەت ئىككى خىل ئۇزۇنلۇقتا ، 1.5 سانتىمېتىر كەڭلىكتە ئىكەن (ۋېرنېر [Werner] ، 38 - بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرىغا قارالا) ، ھازىرغىچە بايقالغان ئەڭ ئۇزۇن سۆڭەك كانوگتومدىن ① كەلتۇرۇلگەن ، ئۇزۇنلۇقى 34.5 سانتىمېتىر . يۇقىرىدا دېيىلگەن ئۆلچەملەرنى بىز تاپقان . يانىڭ مۇناسىپ ئېلىمېنتلىرى بىلەن ئۇلىغاندىن كېيىنكى ئۆلچەم خېلىلا باب كەلگەن . ئاشۇنداق ئۇزۇن سۆڭەك ئۇچنى يا قۇلىقى قىلسا ئۇنى خېلىلا قاتتىق قىلىپ قويىدۇ . شۇنىڭغا قاراپ پۇتۇن بىر ياغا ھۆكۈم قىلساق ، يانىڭ خېلى بەك ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى بىلىمىز . Pl. XIIIa سۈرەتتىن تەخمىنەن مۆلچەرلىسەك ، بۇ يانىڭ ئىككى بېشىدىكى ئۇدۇل سىزىقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.4 ــ 1.5 مېتىر كېلىشى مۇمكىن . Yrzi يانىڭ ئەگرى سىزىق بويىچە ئۇزۇنلۇقى 1.47 مېتىر (كىتابنىڭ ئاخىرىغا قارالا) . ۋېنگرىيەدىكى يۇيلې 130 - نومۇرلۇق قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان ئاۋارلار ياسىنىڭ سۇنۇقىدىكى سۆڭەك ئۇچنىڭ ئورنى ، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقىنىڭ 1.6 مېتىر ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىدۇ (خورۋات [Horvatn] ، 21 - بەتكە قارالا) .

بىز تاپقان يانىڭ ئەڭ كەڭ يېرى چوقۇم ئاز دېگەندىمۇ 4 سانتى-

① كانوگتوم ــ كونا جايى ھازىرقى ئاۋستىرىيە ۋېينا شەھرىنىڭ شەرقىدىن 32 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا . ئەسلىدە قەدىمكى رىمنىڭ ھەربىي لاگېرى ئىدى . رىم پادىشاھى تېبېرىئۇس ماكامانىلارغا ھۇجۇم قىلغان چېغىدا مۇشۇ يەرنى بازا قىلغان ، مىلادىيە 106 - يىلى يۇقىرى پانونىيا ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى بولغان . 307 - يىلى مۇشۇ يەردە پادىشاھ يىغىنى چاقىرىلغان . تەخمىنەن 400 - يىلى ئوتتا كۆيۈپ كەتكەن .

مېتىر كېلىدۇ . بۇنداق تېپتىكى يا قەبرىدىن تېپىلغان چاغدا ، ئادەتتە ئۇنىڭ سۆڭەك قىسمى ساقلىنىپ قالىدۇ . ئىككى جۈپ سۆڭەك ئۇچىدىن باشقا ، قولدا تۇتىدىغان جايىغىمۇ ھايۋانات سۆڭىكى ئىشلىتىلىدۇ . بىز تاپقان يادىمۇ ئىككى پارچە تار ھەم ئەگرى سۆڭەك پارچىسى بولۇپ ، ئۇنىڭ سۆڭەك ئۇچىنىڭ بىر قىسمى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس . (ئۇنىڭ بىر ئۇچى شىنا شەكلىدە بولۇپ ، ئۇنىڭ بۇ ھالىتى ۋېرنېرنىڭ ماقالىسىدىكى 39 - قىستۇرما رەسىمدىكى نەرسىگە ئوخشاپ كېتىدۇ) . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 2.9 سانتىمېتىر كەڭلىكتىكى ھايۋانات سۆڭىكىنىڭ پارچىسى بار . ئاخىرىدا تىلغا ئېلىنغان بۇ بىر پارچىسى چوقۇم قولدا تۇتىدىغان ئەگرى بۆلۈكىدىن چىققان (ۋېرنېر ئەسىرىنىڭ 37 - بېتىدىكى رەسىم ۋە ماروسى [Marosi] ، فەتبش Pl.III:5—6 ، [Fetticn] گە قارالسۇن) ، چۈنكى قولدا تۇتىدىغان جايى چوقۇم قاتتىقراق بولىدۇ ، شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن يۇپتېر مۇھەببەت ئىلاھى ياسىنىڭ شەكلى ھاسىل بولىدۇ — خۇددى بىز تاپقان يامۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بولغاندەك . ئېنىقكى بۇنداق يا كۆپىنچە ئالدىنئالا ھازىرلاپ قويۇلغان بولىدۇ . بۇ يانىڭ ياغاچتىن ۋە سۆڭەكتىن ياسالغان باشقا بارلىق پارچە - پۇرات قالدۇقلىرىنىڭ زادى قانداق بۆلەكلىرى ئىكەنلىكىنى ھۆكۈم قىلماق ناھايىتى تەس ، سۆڭەكتىن ياسالغان بىر پارچىسىنىڭ كەڭلىكى 3.3 سانتىمېتىر ، قېلىنلىقى 0.4 سانتىمېتىر ئىكەن .

ئالفولدى (Alfoldi) 2 - رەسىمدە كۆرسەتكەن بىز تاپقان يانىڭ تاشقى قىياپىتىگە خېلىلا ئوخشاپ قالىدۇ .

بۇنداق تېپىلىق يانىڭ تارتقاندىكى سوزۇلۇش دائىرىسى ئىنتايىن كىچىك بولىدۇ .

لوپنۇر ياسىنىڭ ئۇتتۇرىسى بىز ئادەتتە دەۋاتقان سكى ياسىغا ناھايىتى ئوخشايدۇ ، بىز تۇرلۇك قاپارتما نەقىش ، مېتال پۇل ۋە شۇنىڭغا ئوخشايدىغان نەرسىلەر ئۈستىدە ئاشۇنداق تېپىلىق يالارنى كۆرگەن ، لېكىن لوپنۇر ياسىنىڭ قۇلىقى ئاساسەن تۆز بولىدۇ ، سكى ياسىنىڭ قۇلقى كۈچلۈك ئەگمە ھالدا بولىدۇ ، قارا-

ماقىغا ھايۋانات مۈڭگۈزىگە ئوخشاپ كېتىدۇ (31 - رەسىمگە قارالسۇن) ① ، بۇ ئىككىسى ئۆزۈنلۇق جەھەتتە چوقۇم خېلىلا پەرقلىنىدىكەن . ئەپسۇس ، بىز ئۇنداق يانىڭ ئۆزىنى كۆرمىگەن . لوپنۇر ياسى شەكىل جەھەتتىن « ساسان » ياسىغا بەكرەك ئوخشايدۇ .

بىزنىڭ يا ئومۇمىي گەۋدە قۇرۇلمىسى جەھەتتە ئېغىرات دەريا بويىدىكى Baghouz قەدىمىي قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان Yrzi ياسى (بروۋن [Brown] ، مۇكەممەل مۇندەرىجىسى بار) غا ئوخشاپ كېتىدۇ . Yrzi ياسىنىڭ دەۋرى ئومۇمەن لوپنۇر ياسى ۋە ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئېلان قىلىنغان بىرقانچە ئاسىيا قوش قاتلىق ياسى ئىچىدىكى بىرىگە ئوخشايدۇ . مەن مۇشۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ يالپى ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى دوكتور براۋونغا سەممىي تەشەككۈرۈمنى ئىزھار قىلماقچىمەن ، ئۇنىڭ مېنىڭ دىققەت نەزەرىمنى سەل قارىشىم مۇمكىن بولغان بەزىبىر لوپنۇر يالىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىگە قارىتىشىمغا يېتەكلىگەنلىكىگە تەشەككۈر ئېيتىمەن .

ئەڭ قەدىمكى قوش قاتلىق يا مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 15 - ئەسىرگە مەنسۇپ بولغان بىر مىسىر قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان (لىت [Litt]، بروۋنلارنىڭ 5 - ئىزاھاتىغا قارالسۇن) ، لېكىن بۇنداق كەشپىيات قىلىنغان بۇيۇمنىڭ ئەسلى مەنبەسى زادى مىسىردىمۇ ، ئەمەسمۇ ، تېخىچە مۇئەييەنلەشكىنى يوق . بۇنداق قوش قاتلىق يانىڭ ئۆزگىرىشىنىڭ ئاساسىدا بولغانلىق ئېھتىمالىلىقى تېخىمۇ زور ، ئۇتتۇرا ئاسىياغا بېرىپ Yrzi ياسى بىلەن لوپنۇر ياسىنىڭ « ئەسلى يۇرتى » نى ئىزدىشىمىز لازىم . نۆۋەتتە ئوتتۇرا ئاسىيادا تېخىچە ساقاراق قوش قاتلىق يا بايقالمىدى . ئىچكى موڭغۇلىنىڭ ئېجىنى خوشۇنىدىكى خەن سۇلالىسى زامانىغا مەنسۇپ قورغاندا ، مۇشۇنداق يانىڭ ئەڭ قەدىمىي سۇنۇقىنى تاپقا-

① جەنۇبىي رۇسىيەدىكى سكىف - سارماتسىئانلارنىڭ سۆڭەكتە ياسالغان ياسىنىڭ قۇلقىنىڭ ئېنىق رەسىمىنى قولىغا چۈشۈرۈش خېلىلا قىيىن ئىدى ، بۇ رەسىم Ebert's Reallexikon,13,Taf. 38A دىن كۆچۈرۈپ ئېلىنغان — ئەسلىدىكى ئىزاھات .

نـــدىم ، ئۇ بىر سۆڭەك ئۇچ بولۇپ ، تاكى بۇگۈنـگـــچە ئاشـكارا نەشر قىلىنـــمىدى (31 - رەسىم) .

ئەنـياڭدا تېپىلغان بىرپارچە قەدىمىي پال سۆڭىكىدە ، قوش قاتـلىق ياغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بەلگە بار ئىكەن ، روشەنكى بۇ يا سۆڭەك ، ياغاچ ۋە سىڭىرلاردىن قۇراشتۇرۇلغان . بۇ ـــ تاكى بۇگۈنگىچە مۇشۇنداق تېپلىق يادىن جۇڭگودا بىزگە مەلۇم بولغان ئەڭ دەسلەپكى خاتىرە ھېسابلىنىدۇ . بىراق ئۇنىڭ مەنبەسى ھەرگىزمۇ جۇڭگودا ئەمەس . ① چىلد (Childe) سۈمېرلار ياسى « بەلكىم قوش قاتلىق يانىڭ ئۆزگـەرگەن شەكلى بولۇشى مۇمكىن ، ئۇمۇمىي گەۋدە جەھەتتىن ئېيتقاندا ، بەزى يالارغا ئالتۇن قاپلىغان ، ئاخىرقى قىسمىغا مىستىن نەقىش ئويـۇپ بېزىشى ، كىرىچنى دەل شۇنىڭ ئۈستىگە ئورۇنلاشتۇرۇشى مۇمكىن » دەيدۇ (چىلد ، 1928 - يىل ، 181 - بەتكە قارالسۇن) . مېنىڭچە مۇشۇنداق سۈمېرلار ياسى « تەبئىي » ماتېرىيالدىن ياسالغان قوش قاتلىق يانىڭ بەدىئىي تەرەققىياتى ، ۋەھالەنكى ئوتتۇرا ئاسىيا ياسى نىسپىي ھالدا ئەسلىدىكى ھالىتىگە نىسبەتەن تېخىمۇ ئەينەن بولسا كېرەك .

بۇ تېپتىكى قوش قاتلىق يا ئىشلەتكەن چاغدا ئالاھىدە ئۇنۇم بېرىدۇ ، بەلكى ئىنتايىن قىممەت . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ھازىر دۇنيادا بىرىنچى دەرىجىلىك قوش قاتلىق يادىن بىرەرنى ياساپ چىقىش ئۈچۈن بەش ـ ئون يىلغىچە ۋاقىت سەرپ قىلارمىش . ۋەھالەنكى ، قەدىمكى زامانىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمى ھازىرقىدىن يۇقىرى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس . شۇڭا ، مۇشۇنداق يالارنى قەبرىلەرگە سالغان چاغدا ، چوقۇم ئەڭ مۇنـەۋۋەر مەرگەنلەرگە بولغان ئالاھىدە ھۆرمەتنى ئىپادىلىشى مۇمكىن .

مۇستەھكەم ھەم كۆچلۈك يالار ـــ خەن دەۋرى كىشىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئىنتىپاقداشلىرى ـــ يايلاقلاردا ئات ئۈستىدە ياشىغۇچى كۆچـمەن قەبىلىلەرنىڭ ئاساسلىق قورالى . خەن سۇلالىسى كىشىلىرى دەل

① بـۇ پال سۆڭىكىنىڭ دەۋرى ، بەلكىم ۋۇدىڭ زامانىسىغا توغرا كېلىشى مۇمكىن . يەنى مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 1324 ـــ 1266 ـ يىللار ئارىلىقىدا بولسا كېرەك . (كرىل [Creel] ، 195 - بەت) ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

شۇنىڭغا تايىنىپ تۇرۇپ ئاتلىق مەرگەنلەر ، دېگەن ئېسىل ئاتاقتا ئېرىشكەن ، ئىشىنىش كېرەككى ، بۇنداق ئېسىل ئاتاقتا ئۇزۇن مۇددەت سىستېمىلىق جەڭ مەشقى بىلەنلا ئېرىشكىلى بولمايدۇ ، يەنە ئېسىل ئوقيا بولۇشى لازىم . موڭغۇللار چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرىنىڭ قوماندانلىقىدا ، پۈتۈن دۇنيانىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك بويسۇندۇرغان چېغىدا ، ئوخشاشلا ئوقيا بىلەن يۇرۇش قىلغان ، ئۇنداق يا « تاتار ياسى » دەپ ئاتالغان ، ئۇلار تاكى بۇگۈنگىچە بەزى موڭغۇل بەگلىرى سارىيىدا ئۆتـكۈزۈلىدىغان ئوقيا ئېتىش مۇسابىقىلىرىدا چېلىقىشى مۇمكىن . ئوقيانىڭ قورال بولۇش ۋەزىپىسىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقى ، تەخمىنەن ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىكى ئىش .

تۇرلۇك ئۇششاق بۇيۇملار

ئۇچ دانـە ياغاچ تارغاق ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىككىسى Pl. 20:3 — 4 دە كـۆرسىتىلدى ، ئۇ ئېجىنى ، دۇنيۋاڭ مۇداپىئە لىنىيىلىرى ۋە شىنجاڭنىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا ئۇچرايدىغان خەن سۇلالىسى دەۋرىگە مـەنـسۇپ تارغاق . چاۋشيەندىكى جۇڭگو قەبرىلىرىدىنمۇ نۇرغۇن تېپىلغـان . ۋايت (White) بۇرۇن لوياڭدىن تېپىلغان ئوخشاش تېپتىكى بۇيۇمدىن بىرقانچىنى ئاشكارا ئېلان قىلغانىدى . ئۇ تارغاقلارنىڭ غولى ئېگىز ھەم يۇمىلاق ، چىشى ئىنتايىن ئىنچىكە ئىشلەنگەن .

قـارا سـىر بـېـرىلـگەن بامـبۇكـتا ياسالـغان ئىككى دانە چاچ قىسقۇچ (Pl. 20:1 — 3 گە قارالسۇن) ، بۇ ـــ ئاياللارنىڭ چېچىغا ئىشلىتىلىدىغان زىننەت بۇيۇمى . چاۋشيەندىكى جۇڭگو خەن سۇلالىسى قەبرىلىرىدىنمۇ تېپىلغان . ئاشۇنىڭغا ئوخشاش تېپتىكى بۇيۇملاردىن يەنە تۇچتا ياسالغان چاچ قىسقۇچمۇ بار .

قەبرىلەردە يەنە ئاياللارغا خاس بىرقانچە دانە بۇيۇملار بار ئىكەن ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئۇچ دانە ياغاچ ئۇرچۇق بولۇپ ، ئوخشىمىغان دەرىجىدە بۇزۇلۇپ كەتكەن (Pl. 21:7 — 8 گە قارالسۇن) ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە چوكىسى يوقالغان ياغاچ ئۇرچۇقتىن بىرى بار ئىكەن .

بىر پارا بۇلغارى كەش پاكى باسما كەش (تەرەت كەشى) بار ئىكەن ، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 23 ـــ 23.5 سانتىمېتر(Pl. 21:8گە قارالسۇن) . كەش چەمبىرەك ئىچى تەرەپ بۇرجىكدە سۇس قوگۇر رەڭ يۈگ بار ئىكەن . تاڭ سۇلالىسى زامانىسدا تۇرپان رايونىدىكى جۇڭگولۇق ۋە ھىندىستانلىق بۇددىستلار مۇشۇ كەشنى كىيىشكەن ، مەسىلەن ، بېزەكلىك مىڭئۆي تام رەسىملىرىدە چېلىقدۇ ، بەزى خەنزۇلار تاكى ھازىرغىچە ئاشۇنداق كەشنى كىيىپ يۈرىدۇ .

توقۇلما بۇيۇملار

توقۇمچىلىق ماتېرىياللىرى مۇشۇ قېتىمقى بىر قاتار مەجمۇئەمىزنىڭ مەخسۇس بىر تېمىسى بولماقچى ، ئۇ تومدا ۋېتى . سلۇك خېنىمنىڭ بۇ ماتېرىياللار ئۇستىدىكى تېخنىكىلىق ، تارىخىي ۋەبەدىئىي جەھەتلەردىن ئېلىپ بارغان تەتقىقات نەتىجىلىرى ھەققىدىكى بايانلىرىنى كۆرىمىز . شۇڭا ، مەن بۇ يەردە پەقەتلا ئالاھىدە مۇھىم بولغان بىر قىسىم يىپەك توقۇلمىلار ئۇستىدىلا توختىلىمەن ، ئۇلار مۇشۇ بىللە دەپنە قىلىنغان چوڭ قەبرىدىكى باشقا بۇيۇملارغا ئارىلىشىپ كەتكەن .

ستەين ئۆزى بايقىغان بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەردە كۆرگەن مېيىت ۋە جەسەت سۆڭەكلىرىنىڭ ھەممىسى ، يىپەك رەختتىن تىكىلگەن كىيىم ـ كېچەكلەر بىلەن چېڭ ئورالغانىكەن . لېكىن ، سۆبۈن ھېدىن بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 1 نىڭ ئىزاھاتىدا بۇنداق مەنزىرىلەردىن ھېچقاندىقىنى تىلغا ئالمىغان ، ئۇ بايقىغان ھەربىر بۇيۇم تەرتىپسىز ھالدا بىر يەرگە دۆۋىلەپ قويۇلغانىكەن . بۇ يىرتىق رەختلەردىن قارىغاندا ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرنەچچە پارچىسىنىڭ ئوخشاش كىيىمگە توغرا كېلىدىغانلىقى روشەن ، مەسىلەن ، 48—34:40,41,46 ، 50ـ نومۇرلۇق يىرتىق پارچە رەختلەر . Pl. 21:7 ـ كۆك ، يېشىل رەڭلەردىكى توغرىسىغا گۈل نۇسخا ئىشلەنگەن تاۋاردىن تىكىلگەن بەل پۈرمىلىك بالىلار چاپىنى بولۇپ ، بويالمىغان تاۋاردىن ياقا تۇتۇلغان ، كالتە يەڭ ، ئېتىكى

ئىنتايىن كەڭ .

يىپەك توقۇلمىلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى تۇز يولۇق . لېكىن Pl. 25:2—3 دىكى ئىككىسىدە قاپارتما گۈل ئىشلەنگەن مىسال ئۇچرايدۇ ، ھەر ئىككىسىلا كىيىملىك رەخت ئىكەن ، ئۇلاردا دائىم ئۇچرايدىغان ئىككى چېتىنىڭ ئىچى تەرىپى پېتىنقى بولۇپ ، تىك تۆت بۇلۇڭ نۇسخىلىق . مۇشۇ تىك تۆت بۇلۇڭ نۇسخىلاردىن باشقا ، Pl. 25:3 دە يەنە بىر قۇر تەڭگسىمان نۇسخا بار ئىكەن ، بۇ رەخت بىر يەڭنىڭ تۆۋەن قىسمى ئىكەن ، بۇ رەختتە كۆرۈنىدىغان رومبا شەكىللىك نۇسخا ، تىپىك خەن سۇلالىسى يىپەك رەختلىرىنىڭ بېزەك نۇسخىلىرى بولۇپ ، پۈتۈن ئەنلىك بېزەك نۇسخىلىرى كىشىگە پالمىرادىن تېپىلغان جۇڭگو يىپەك رەختلىرىنى ئەسلىتىدۇ ، ئۇ يىپەك رەختلەرنىڭ دەۋرى مىلادىيە 3 ـ ئەسىردىن كېيىن ئەمەس (فىستېر [Pfister] ، 8 ، 12—1 رەسىمگە قارالسۇن) .

Pl. 25:2 دە تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك نۇسخىدىن باشقا يەنە بىر رومبا شەكىللىك نۇسخا بار ئىكەن ، لېكىن ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلۇپ كەتكەن .

چوڭ بىر پارچە كىيىمنىڭ يىرتىق پارچىسىنىڭ گىرۋىكىگە تار جىيەك تۇتۇلغان ، ئۇ ئىنتايىن چىرايلىق ، ئۆرۈشى تەكرار تۇز يوللۇق توقۇلما بولۇپ ، رەڭدار قاپارتما گۈللۈك تاۋار (Pl. 23:3 گە قارالسۇن) بولۇپ ، رەختى قېيىپاش پېچىلغان ، ستەين تاپقان L. C. 0. 7a رەخت پارچىسى بىلەن ئوخشاش نۇسخىلىق (ستەين ، 1928 ـ يىل ، Pl. XXXIV گە قارالسۇن) ئىكەن ، رەڭلىرىنىڭ ئاچ ـ توقلۇقى ستەين تاپقان رەختنىڭكىگە ئوخشاش ، پەقەت رەڭلەرنىڭ تىزىلىشى تەرتىپىدە پەرق بار .« 仁绣 »(رېنشيۇ) دېگەن ئىككى خەنزۇچە خەت پروفېسسور گىلس (Giles) ستەين « مەركىزى ئاسىيا » (InnermostAsia) دېگەن ئەسىرنىڭ 1045 ـ بېتىدىكى ، قوشۇمچە 1 ئۇستىدە مۇھاكىمە قىلغان جۈملىدە « خەن رېنشيۇ . . . » نىڭ بىر قىسمىنى ھاسىل قىلغان . Pl. 23:1 دىكى كىچىك خالتىنىڭ بىر چېتى

تىگە چۇشۇرۇلگەن ئىككى خەنزۇچە خەت ئېنىق ھالدا ھېلىلا تىلغان ئېلىنغان جۇملىنىڭ ئەڭ ئاخىرىدىكى ئىككى خەت بىلەن تامامەن ئوخشايدۇ ، بۇ ئىنتايىن قىزىقارلىق بولۇپ ، پروفېسسور گىلسىنىڭ يېشىپ ئوقۇغىنىغا ماس كېلىدۇ ، ئاۋروسسېئۇ (M. Aurousseau) نىڭ مۆلچەرى بىلەن ئانچە بىردەك ئەمەس . (« مەركىزىي ئاسىيا »دىكى ئوخشاش بىر پارچە قوشۇمچىدىن ئېلىندى) .

شەك - شۇبھىسزكى ، بىزگە دۇچ كەلگەنلىرى خەن سۇلالىسى دەۋرىنىڭ يېپەك ماللىرى ، تۇرلۇك ھايۋانلار نۇسخىسى — تامامەن دېگۈدەك مۇشۇك ئائىلىسىگە مەنسۇپ ھايۋانلار — ئەترايلىرى قاينام - يۆگەم نۇسخىلىق شەكىللەر ، ئۇلارنىڭ خەن سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ . ئاندرېۋس (Andrews) نىڭ كۆرسىتىشچە ، بۇ يېپەك ماللاردىكى قاينام - يۆگەم نۇسخىلار خەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ قەبرىلەردىكى ھەيكەللەرنىڭ مۇناسىپ ئېلېمېنتلىرىنىڭ ئۇسلۇبىغا ئوخشايدىكەن ، ھازىر يەنە جەنۇبىي مانجۇرىيە Ying—cheng—tzu دىكى خەن دەۋرىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە مەنسۇپ خىش تىزىلغان قەبرىلەردىكى تام رەسىملىرىدىكى قاينام - يۆگەم نۇسخىغا كىرگۈزۈشكىمۇ بولىدۇ (موری [Mori] ۋە نايتو، XLIII [Nai To] ۋە - 1. XXXVIa گە قارالا) . يەنە بىر ئىنتايىن ئوخشىشپ كېتىدىغان مىسال ، شەندۇڭ Kia—hiang نىڭ جەنۇبىدىكى لوسۇن كەنتىدىن چىققان ، ئۇ خەن سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ قەبرىلەردىكى قاپارتما ھەيكەل بولۇپ ، ئۇنى بايقىغۇچى بەدىنى ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن كەلگەن ، كۆرۈنۈشى ئېچىنىشلىق ھالەتتىكى تۆت پۇتلۇق ھايۋانىنىڭ قاتتىق ھەركەت قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشتە بولۇپ ، يۆگىشىپ چىقىۋاتقان دولقۇن بىلەن ئېلىشىۋاتقاندەك كۆرۈنىدىغانلىقىنى (لاۋفېر [Lau fer]، 1911 - يىل ، PI. IX . قاپاراتما ھەيكەلنىڭ سول تەرىپىدىكى ھايۋاننىڭ قىياپىتى قولىمزدىكى توقۇلمىلاردىكى ئوخشاش ئۇچىنچى ھايۋانغا تامامەن دېگۈدەك ئوخشايدۇ . خۇددى ستەين ساق ئەۋرىشكىلەر ئىچىدە كۆرگەندىكىدەك) تىلغا ئالغان . خېلىلا مۇڭلۇق يېرى شۇكى ، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان قەبرە ئىچىدىكى ھەيكەل دەل شەندۇڭ-

دىن تېپىلغان . بىزنىڭ بىلىشىمىزچە ، غەربكە ئېكسپورت قىلىنغان بىر قىسىم تۇز يوللۇق يېپەك رەختلەر شەندۇڭ ئۆلكىسىدە ئىشلەپچىقىرىلغان ، ئۇ يەر تا ھازىرغىچە جۇڭگونىڭ بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان يېپەك رەخت ئىشلەپچىقىرىش ئۆلكىسى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ . شۇڭا بىز تاپقان رەڭگارەڭ يېپەك رەختلەرنىڭ شەندۇڭ ئۆلكىسىدىن كەلتۈرۈلگەنلىكى تامامەن مۇمكىن .

ھايۋانات بىلەن كۆركەم قاينام - يۆگەم گۈل نۇسخىلىرى ئارىلىشىپ كەلگەن بۇنداق نەقىش نۇسخىلىرى ، خەن سۇلالىسىنىڭ سىرلىق قاچىلىرى ۋە تۇچ بىلەن نەقىشلەنگەن قاچا - قۇمۇچلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ ، C. T. LOO يىغىۋالغان بۇيۇملار ئىچىدىكى چىرايلىق برونزا نەيچىدىكى گۈل نۇسخىلار (روستوۋتسېف [Rostov tzeff] ، 1927 - يىل ، Pl. II گە قارالا) يېقىنقى بىر مىسال ھېسابلىنىدۇ .

Pl:22 دىكسى يىغىۋېلىنغان كىچىك تاۋار خالتا ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى كىشى زوقلانغۇدەك رەڭدار . ئۇلاردىن ئۇچنى كونا كەشتە ئىشلەتىپ تىككەن ، ئازراق گۈل نۇسخا كەشتە قىلىنغان ، ناھايىتى روشەنكى بۇ ئايال كىشى ئىشلەتكەن بۇيۇم ، خالتا ئىچىدە بىر كىچىك تېرە خالتا بار بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىگە ئاق رەڭلىك ئۇپا قاچىلانغان j. H لېيۇڭ ئۇنىڭ خىمىيۇى تەركىبىنى ئانالىز قىلىپ ، ئۇ ئۇپىنىڭ قوغۇشۇن ئېقى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان . بۇ ئامەتلىك بايقاش ھەتتا شۇنچە يىراق ھەم چەت چېگرا رايوندىكى خانىم - قىزلارنىڭمۇ ئاپئاق ئۇپىلار بىلەن ئۆزلىرىنىڭ شەرقچە چېھرىنى بېزەشنى بىلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . چاۋشيەندىكى لېلاڭ شاھ مەقبەرىسىدىنمۇ ھاك ، تاللىك پاراشوكى ۋە ئۇپىلار تېپىلغانىدى ، كېيىنكىسى تەبىئي قوغۇشۇن كاربونات (خارادا (Harada)، 33 - بەت ۋە كېيىنكى قىسىملىرىغا قارالا) ، كىروران بىلەن لېلاڭلاردا ئىشلىتىلگەن ئۇپىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى نەقەدەر بىرەك - ھە . بۇ ھال شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى ، قوغۇشۇن ئېقى — خەن سۇلالىسىنىڭ ئارخېرقى مەزگىللىرىدە جۇڭگولۇقلار ئومۇمىيۇزلۇك ھالدا ئىشلەتكەن گىرىم بۇيۇمى ھېسابلىنىدۇ . ماددىي بۇيۇم ئەۋرىشكىسى بايقا-

لىشتىن بۇرۇن ، لاۋفېر ئۇنىڭدىكى يېزىقلارغا ئاساسەن ، قوغۇشۇن ئېقى يۈزگە ئىشلىتىدىغان گىرىم ئۇپىسى سۈپىتىدە پۇتۇن جۇڭگو دائىرىسىدە ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىلگەن ، ئۇ ھەرگىزمۇ بۇرۇندىن دېيىلىپ كەلگەندەك چەتتىن ئېلىپ كېلىنگەن بۇيۇم ئەمەس دەپ كۆرسەتكەن (لاۋفېر ، 1919 - يىل ، 201 - بەتكە قارالسۇن) .

Pl. 22:4 ۋە 5 دىكىلىرى خالتىغا ئىشلىتىلگەن كەشتە بۇيۇمدىن كېسىۋېلىنغان رەختتىن تىكىلگەن ، بۇلارنىڭ بېزەكلىرى ئىنتايىن ئوخشاپ كېتىدۇ ، ھەممىسىلا S شەكىل ۋە C شەكىللىك گۈل نۇسخىدىن ئىبارەت . ئۇلار بىلەن Pl.22:3 دە كۆرسىتىلگەن چاسا شەكىللىك كەشتە بۇيۇمدىمۇ بەزى ئوخشاشلىقلار بار ، ئۇ كەشتە بۇيۇم ئەتراپتىكى بىر كىشى قويۇلغان قەبرىدىن تېپىلغان . Pl. 22:5 دىكى خالتىنىڭ بىر قىسمى يەنە بىر پارچە كەشتە بۇيۇمدىن تىكىلگەن ، ئۇنىڭدىكى نەقىش نۇسخىسى تېخىمۇ چوڭ ، خالتىنىڭ ئاغزىنى ئۇچىنچى بىر پارچە ماتېرىيالدىن ئىشلىگەن .

Pl. 22:1 ئەڭ چوڭ خالتا ، مايسا رەڭ ، بىرقانچە پارچە پۇرۇچتىن قۇراپ تىكىلگەن ، بۇ قۇراقلار ئوخشاش بىر كەشتىلىك قوش ئۆرۈش تۈز يوللۇق توقۇلغان كىمخابتىن پېچىلغان . كەشتىنىڭ نۇسخىلىرى تۈرلۈك ئۈيۈل نەقىش نۇسخىلار بولۇپ ، رەختنىڭ يۇزىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك يېپىپ تۇرغان ، قارىماققا نوينۇلا كەشتىسىگە بىرئاز ئوخشاپ كېتىدىكەن ، بولۇپمۇ تېرېۋېر Pl. 16 (Terever) ۋە 18:2 دىكى كەشتىگە ئوخشايدىكەن .

ستەين بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە . L.C دىنمۇ كىچىك يېپەك رەخت خالتىدىن ئىككىنى تاپقان .

يىغۇېلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە يەنە بىرنەچچە تال يېپەك لېنتا بولۇپ ، بەزىلىرىنى تۇگكەن ، مەسىلەن ، Pl. 21:6 دە كۆرسىتىلگەندەك ، يەنە ئىشلىتىلىش ئورنى نامەلۇم تۈرلۈك يېپەك رەخت پۈرۈچلىرىمۇ بار ئىكەن (Pl. 20:9 گە قارالسۇن) .

يېپەك رەخت ئۇستىدىكى پارىڭمىزنى تۇگىتىشتىن بۇرۇن ، دىققەتمىزنى بويالمىغان تۈز يوللۇق كىچىككىنە بىر پارچە يېپەك رەختكە بۇرىشىمىز كېرەك ، توقۇلمىنىڭ ئۆزىنىڭ ھېچقانچە ئەتىۋارىغۇ يوق ، بىراق ئۇنىڭدىكى قارا سىياھدا يېزىلغان خەتنىڭ پوچېركىسى ئىتىبار بىلەن قاراشقا بەك ئەرزىيدۇ (Pl. 21:5 گە قارالسۇن) . ئۇنىڭ بىر تەرەپىدە قاروشتى يېزىقى بولۇپ ، ئوسلودىكى پروفېسسور ستېن كونوۋ ياخشى نەيىتى بىلەن بۇ بىرقۇر خەتنى تەكشۈرۈپ چىققان ، ئۇ ئۇنى « ئەنەتكەك ① ئاچارىيانىڭ يېپەك رەخت پۈتۈلگەن تومى ، 40 » دەپ تەرجىمە قىلغان . بۇ جەھەتتىكى ئىزاھات ئۇستىدە مەن پروفېسسور كونوۋنىڭ ئەسلى ئورىگىنالىنى كۆرۈپ چىقتىم ، ئۇ ئورىگىناللىرىنى قوشۇمچە ماتېرىيال سۈپىتىدە كىتابىمىنىڭ ئاخىرىدا ئېلان قىلىشمىغا ئىجازەت بەردى ، ئۇنىڭ باھالاپ چىقىشىچە ، بۇ بىرقۇر خەتنىڭ پۈتۈلگەن ۋاقتى مىلادىيە 2 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ئىكەن ، بۇ نۇقتا پۈتۈن قەبرىستانلىقنىڭ دەۋرى ھەققىدە ھۆكۈم چىقىرىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە .

بۇ بىر پارچە يېپەك رەختنىڭ يەنە بىر يۈزىدە خەنزۇچە خەتتىن ئىككىسى بار ئىكەن ، ئانچە ئېنىقمۇ ئەمەس ، پروفېسسور كارلگرېن ئۇنى مەن ئۇچۇن « كىمخاب ئون » ، « ئون توپ يېپەك رەخت » ياكى « سۈپىتى (دەرىجىسى) 10 » دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ ، دەپ تەرجىمە قىلىپ بەردى .

ئىككى خىل تىلدىكى تەسۋىر - بايان ئىنتايىن قىسقا ، بىراق بىزگە ئەينى زامانلاردىكى مۇھىم يېپەك رەخت سودىلىرىنىڭ ئومۇمىي تەرەققىيات ئەھۋالىدىن بېشارەت بېرەلىگەن . بىزگە مەلۇمكى ، جۇڭگولۇقلار ئۆزلىرىنىڭ يېپەك رەختلىرىنى ئۆزلىرى يېراقتىكى رىم ئىمپېرىيەسىگىچە ئاپىرىپ ساتمايتتى ، بۇ ئىككى جاي ئوتتۇرىسىدىكى توشقۇچى ۋاسىتچىلىقنى سوغدىلار ، پارفىيىلىكلەر ئۆتكەن . ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇ سودىدا ئىگىلىگەن ئورنىنى ئىنتايىن چۈشەنگەن ھەم ئۆزلىرىنىڭ مۇنداق مونوپولىيە ئورنىنى ئىنتايىن تەشۋىشلەنگەن ھالدا قوغداپ

① ئەنەتكەك ـــ قەدىمكى ھىندىستان .

كەلگەن ، ھەرقانداق بىر جۇڭگولۇق يىپەك مال سودىگىرىنى ئۆزلىرىنىڭ ئېلىدىن ئۆتۈشكە يول قويمىغان . يەنە بىر جەھەتتىن ، سۇغدىلار ۋاكالەتچىلىك سۈپىتىدە جۇڭگو زېمىنىغا ئاللىبۇرۇن كىرىپ بولغان ، بۇ نۇقتىنى ستەين كىروران ۋە ئۇنىڭ شەرقىدىكى قاشقۇرۇق ۋە ئۇنىڭ يېقىنىدىكى دۇخان (دۇنخۇاڭ) مۇداپىئە لىنىيىلىرىدە بايقىغان دەسلەپكى مەزگىلگە مەنسۇپ بولغان سوغدى يېزىقىدا پۈتۈلگەن ۋەسىقىلەر ئىسپاتلاپ بولدى . سوغدىلارنىڭ ئايىغى مۇشۇ يەرگە كېلىپ توختىغان . ئۇلار بەلكىم تارىم ئويمانلىقىنىڭ ھەرقانداق بىر ئىجتىمائىي رايونىدا ئولتۇراقلاشمىغان بولۇشى مۇمكىن . ۋەھالەنكى ، ھىندىستانلىقلار ئۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان ئاۋۇشقا باشلىغان ، ئۇلارنىڭ تارقىلىش دائىرىسى شۇنچە كەڭ بولغانكى ، مىلادىيىنىڭ دەسلەپكى ئەسىرى جەريانىدا ، قاراۋۇشتى يېزىقى بۇ رايوندا ئىنتايىن كەڭ تارقالغان ، بۇ يېزىقلارنىڭ ئورنىنى كېيىنچە براخمى يېزىقى ئىگىلىگەن .

گىرۋىكىگە خەت يېزىلغان ھېلىقى بىر توپ يىپەك رەخت — جۇڭگولۇق بىرى ، كىروراندا ھىندىستانلىق بىر سودىگەرگە تاپشۇرۇپ بەرگەن مال بولۇشى مۇمكىن — بۇنداق تەسەۋۋۇرنىڭ قىلچە مۇمكىنچىلىكى يوق ، دېيىشكە بولمايدۇ . يەرلىك جۇڭگولۇقلار ياكى يۇرتى يىراق شەرقتە بولغان بىر جۇڭگولۇق ، رەختكە ئون توپ ياكى ئون دەرىجە دېگەندەك خەتلەرنى ئىزاھلاپ يېزىپ قويغان ، بەلكى ھىندىستانلىق ئادەم ئۇنىڭغا يەنە ئۆزىنىڭ ئىسمىنى ۋە رەختنىڭ ئۆزۈنلۇقىنى يېزىپ قويغان ، بەلكىم بۇ ھىندىستانلىق كىروراندا بۇ رەختنى ساتقان بولۇشى ھەم مۇمكىن ، چۈنكى ئۇنىڭ بىر قىسمى جۇڭگو قەبرىلىرىگە ئاخىرەتلىك بۇيۇم قىلىنغان ، ئەلۋەتتە باشقا بىر خىل ئىمكانىيەتمۇ بولۇشى مۇمكىن . ئۇ بۇ رەختلەرنى تېخىمۇ غەربكە ئاپارماقچى بولغان . مۇشۇنداق مۆلچەرلەش ئادىل بولغاندەكمۇ قىلىدۇ : يەنى خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى بىرقانچە ئون يىللىرىدا ، جۇڭگونىڭ ھەممىلا يېرىنى ئەسىزلىك قاپلاپ كەتكەن بولۇپ ، جۇڭگو يىپەك مال سودىگەرلىرىنىڭ خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىپ تېخىمۇ زور كۆلەملىك تىجارەت پائالىيىتى

بىلەن شۇغۇللىنىشىغا توسقۇنلۇق تۇغۇلغان ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كارۋان ئەترەتلىرىنى كىروراننىڭ يەنە بىر چېتىگە ئېلىپ بېرىشقا جۇرئەت قىلالمىغان .

ئېغىر دەرىجىدە چىرىپ بۇزۇلغان رەڭدار تۇتىتلىق گىلەملەرنىڭ يىرتىق پارچىلىرىدا غەيرىي جۇڭگونىڭ توقۇش تېخنىكىسىنىڭ كۆرۈنۈشى دەققىتىمىزنى قوزغاشقا ئەرزىيدۇ . ستەينىدە ساقلىنىشى ناھايىتى ياخشى ، لايىھە نۇسخىسى مۇشۇنىڭ بىلەن ئوخشاش بىر پارچە گىلەم بار (ستەين ، 1928 - يىل ، Pl.XLV,L.Cii.o9a,b ۋە L.C iii.014 گە قارالسۇن) . ئۇ بۇ نەرسىلەرنى تارىم ئويمانلىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدىكى گىلەمچىلىكىنىڭ مەھسۇلى ، دەپ قارايدۇ .

بىللە دەپنە قىلىنغان 1 - نومۇرلۇق قەبرىنى يەكۈنلەپ ، مۇنداق بىرنەچچە ئالاھىدىلىككە دىققەت قىلدۇق : قەبرىدىكى مۇتلەق كۆپ سانلىق بۇيۇملارغا جۇڭگو بەلگىسىنى چاپلاشقا بولىدۇ . بۇ يەردىكى يىپەك توقۇلمىلار جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىن بىۋاستە كەلگەن ، جۇڭگودىن چىققانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدىغان بۇيۇملار ئىچىدە يەنە سىرلانغان كىچىك ياغاچ بۇيۇملار بار . ياسىلىشى قوپال چوڭ بۇيۇملار شۇ جايدىن چىققان بولسا كېرەك ، گەرچە ئۇلارنىڭ گۈل نۇسخىلىرى جۇڭگوچە پاسوندا بولسىمۇ ، قەبرىستانلىقتا دائىم ئۇچرىتىدىغان بۇيۇملار — مەسىلەن ، 5 - نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا بىز ئۇچراتقان نەرسىلەر — كىروراندىكى يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ بۇيۇملىرى ھېسابلىنىدۇ .

بىز گەرچە بۇرۇنقىلار بۇنىڭدىن بۇرۇن نېمىلەرنى دېگەنلىكىنىلا تەكىتلەپ كەتمەسلىكىمىز لازىم بولسىمۇ ، بىراق مەن يەنىلا تۆۋەندىكى مۇنداق مەسىلىگە كىرىشىپ كېتىشنى خالىمايمەن : كىروران قەبرىلىرىدىن تېپىلغان جۇڭگونىڭ قاپارتما گۈللۈك يىپەك رەختلىرى ، بىزنى جۇڭگونىڭ سەنئىتىنى غەربكە قاراپ كېڭەيگەنلىك دولقۇنىغىچە سۈرۈشتۇرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى .

بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە 1 نىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

34:1 تەكتى تۇز كومزەك ، قورسقى يوغان ، بوينى ئىنچىكە ھەم قىسقا ، ئېغىز گىرۋىكى ئېنىق . كومزەك گەۋدىسىنىڭ يۇقىرىقى بۆلىكىدە پىرقىرىغۇچ شەكىللىك كۆپۈنگۈ قىر بار ، ئاچ كۈل رەڭ . ئېگىزلىكى 14 . 2 سانتىمېتر ، تەگلىكىنىڭ دىئامېترى 11 سانتىمېتر ، ئەڭ چوڭ دىئامېترى 15.5 سانتىمېتر ، ئاغزىنىڭ دىئامېترى 6 سانتىمېتر . 21:3 گە قارالسۇن .

34:2 بىلەن ئوخشاش سۈپەتلىك كومزەك ، لېكىن ئىنچىكىرەك ھەم ئۇزۇنراق . كومزەك گەۋدىسىنىڭ يۇقىرى قىسمىدا بىرئاز دۆڭ پىرقىرىغۇچ شەكىللىك كۆپۈنگۈ قىر بار ، تۆۋەن قىسمىدا گىرۋىكىنىڭ بىر قىسمىنى تىك يۆنىلىش بويىچە قىرىۋەتكەن . كومزەكنىڭ ئېگىزلىكى 17.8 سانتىمېتر ، تەگلىكىنىڭ دىئامېترى 6.8 سانتىمېتر ، ئەڭ زور دىئامېترى 12.2 سانتىمېتر ، ئاغزىنىڭ دىئامېترى 5.7 سانتىمېتر . Pl. 21:2 گە قارالسۇن .

34:3 روبىرو كەلتۈرۈلگەن نېپىز تۇچ بېزەك ، مەركىزىي قىسمى تىك جۇلا يوللۇق ، ئىككى بېشى ۋە ئوتتۇرىسىدىن ھەربىرىگە بىر جۇپ تىن قاينام بەرگە چىقىرىلغان . قوش بەرگىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر كىچىك ئۇچ بار . بىر قاينامدا ئالتۇن ھەل بېرىلگەنلىك ئىز بار ، بۇ كىچىك بېزەك بۇيۇم روشەنكى 34:4 كىچىك قۇتا ئاغزىنىڭ ئۇستىگە بېكىتىلگەن . بېزەك بۇيۇمنىڭ ئۆلچىمى 4.71×38 مىللىمېتر . Pl. 20:6 ۋە 28C - رەسىمگە قارالسۇن .

34:4 ئېللىپس شەكىللىك كىچىك ياغاچ قۇتا ، سۇنۇق ، بۇرۇن سىر بېرىلگەن ، روشەن ھالدا بىر جۇپ قوش تەگلىك بولۇپ ، ئۇنىڭ بىر تېگى توغرىسىغا قاراتقانچە ئۈچ بۆلەككە بۆلۈنگەن . قۇتىنىڭ ئىچى قىزىل رەڭدە سىرلانغاندەك قىلىدۇ . قۇتىنىڭ تاشقى دىۋارى قېنىق قوڭۇر رەڭدە سىرلانغان ھەم قىزىل رەڭدە ئازراق تار جۇلا يوللۇق نۇسخا سىزىلغان . تۆپىسى كۆپۈپ تۇرىدۇ (ئۇستىگە ئۈچ تۇچ بېزەك بېرىلگەن) ، ئېنىق بولمىغان قارا گىرۋىكى بار ، قۇتىنىڭ ئىچىنىڭ ئۇستى پېتىنقى بولۇپ ، بۇ قۇتىنىڭ باشقا بۆلەكلىرى بىلەن سېلىشتۇرسا ، ئۇ-

نىڭ ئىشلىنىشىنىڭ قوپال ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ . بىر قۇتىنىڭ ئاستىنىڭ ئۆلچىمى 43×99 مىللىمېتر ، يەنە بىرىنىڭ ئۆلچىمى 47×102 مىللىمېتر ، ئاغزىنىڭ ئۆلچىمى 43×100 مىللىمېتر . Pl. 20:6 گە قارالسۇن .

34:5 ئىچى دۆڭ چۆچەك ، سىرلانغان ، بەلكىم قارىياغاچتىن ياسالغان بولۇشى مۇمكىن . سىرتىنى قارامتۇل قوڭۇر رەڭدە سىرلىغان ، ئىچى تەرىپى قىزىل ، ئىككى پارچە چەمبەر بىلەن رېمونت قىلىنغان ، ئاغزىنىڭ گىرۋىكىنى بويلاپ باشقا بىر خىل ماتېرىيال بىلەن ياپقان بولۇشى مۇمكىن . چۆچەكنىڭ دىئامېترى 16.5×17 سانتىمېتر ، پاكار يۇمىلاق پۈتنىڭ دىئامېترى 11 سانتىمېتر ، چۆچەكنىڭ ئېگىزلىكى 4.5 سانتىمېتر Pl. 19:8 گە قارالسۇن .

34:6 جۇپىلەشكە بولىدىغان ئىككى پارچە يۇمىلاق ياغاچ قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، سىرلانغان . سىرتقى يۈزى قېنىق قوڭۇر رەڭ ، ئىچى قىزىل رەڭ ، ئىچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى بەلكىم قارا بولسا كېرەك ، دىئامېترى 15 سانتىمېتر .

34:7 چوڭ ياغاچ جام ، قورسقى يوغان ، يونۇپ ياسالغان ، چاقتا قىرىلمىغان ، جامنىڭ قۇلقى بىلەن جامنىڭ ئۆزى بىر پۈتۈن ياغاچتىن ئويۇپ چىقىرىلغان . ھالقىسىمان قۇلقىنىڭ ئۇستى تۇز . ئاستىدا ئۇچ پۇتى بار ، پۇتنىڭ تۇۋىدىن ئۇستىگىچە ، جامنىڭ دىۋارىنى پىچاق بىلەن قاتار تىزىلغان ھالدا قىرىپ بىرقانچە قۇر تەكشى يۈزلۈك ھاسىل قىلغان ، بۇ تەكشى يۈزلۈك تاكى ئەڭ چوڭ دىئامېترىنىڭ ئاستىغىچە يېقىن كەلتۈرۈلگەن ، ئىككى يېرىدە تۇچ قاداق بىلەن ياسالغان ئىز بار . جام دىۋارىنىڭ سىرتىغا قارا رەڭ بېرىلگەن ، ئېغىز گىرۋىكىدە بىرقۇر قىزىل جۇلا يول بار ، دىۋارىنىڭ ئىچى قىزىل ، ئۇچ پۇتى سېرىق ، جام ئىچىدە ئازراق قۇرۇپ قالغان نەرسە بار ، ئەڭ چوڭ دىئامېترى 19.4 سانتىمېتر ، ئاغزىنىڭ دىئامېترى 13 سانتىمېتر ، ئېگىزلىكى 13 سانتىمېتر Pl. 21:4 گە قارالسۇن .

34:8 ياغاچ جام ياكى ياغاچ چۆمۈچ ، پۇتى يوق . يونۇپ ياسالغان ، قىرىلمىغان ، جامنىڭ قۇلقى بىلەن جام بىر پۈتۈن ياغاچتىن يا-

سالغان ، هالقسسمان قولىقىنىڭ ئۈستى تەرىپى تۈز . دىئامېتىرى 5 .14 ــ 15 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 8 سانتىمېتىر . Pl.19:6

34:9 8 بىلەن ئوخشاش تېپىلىق جام ، لېكىن سەل ئېللىپس شەكىلدە . ئاغزىنىڭ گىرۋىكى بۇرۇلغان ، بەلكىم غاجىغۇچىلار تېپىدىكى ھايۋانلار غاجاپ بۇرۇۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن . دىئامېتىرى 7 .11 ــ 5 . 12 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 7 سانتىمېتىر . Pl. 19:5 گە قارالسۇن .

34:10 ئالدىدىكى مىسالار بىلەن ئوخشاش تېپىلىق ياغاچ جام ، قولىقى ئۇرۇلۇپ كەتكەن . سەل ئېللىپس شەكىلدە ، قاريياچتىن ياسالغان بولۇشى مۇمكىن . ئەڭ چوڭ دىئامېترى 14.5 ــ 16 سانتىمېتىر ، ئاغزىنىڭ دىئامېترى 12 ــ 13 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 9 سانتىمېتىر . Pl. 19:4 گە قارالسۇن .

34:11 ئالدىدىكى مىسالارغا ئوخشاش تېپىلىق ئېللىپس شەكىلىك ياغاچ جام ، قولىقى چۈشۈپ كەتكەن ، ئىشلىتىش جەريانىدا يېرىلىپ كەتكەن بولۇپ ، يېپ بىلەن رېمونت قىلىپ قويغان ، جامنىڭ ئۈزۈلۈقى 14 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 15.5 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 8 سانتىمېتىر .

34:12 خېلىلا يوغان ياغاچ قاچىنىڭ سۇنۇقى ، ئالدىدا مىسال قىلغانلارغا ئوخشايدۇ ، ئەڭ چوڭ دىئامېترى 16 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 11 سانتىمېتىر .

34:13 ھالقىسمان بىر ياغاچ جامنىڭ قولىقى ، ھالقا شەكلىنىڭ ئۈستى تۈز ، بىرەر چوڭ ياغاچ جامنىڭ قولىقى ــ بەلكىم 12 دىكى جامنىڭ قولىقى بولۇشى مۇمكىن .

34:14 تەخمىنەن يېرىم كىچىك ياغاچ جام ، شەكلى ئالدىدىكى مىسالارغا ئوخشاش تېپىلىق بولۇپ ، بىرقانچە پارچىسىنى يېلىم بىلەن چاپلاپ چىققان ، ئەڭ چوڭ دىئامېترى 10 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 7 سانتىمېتىر .

34:15—16 چوڭ چۆچەكنىڭ ئېغىز گىرۋىكىنىڭ ئىككى سۇنۇقى ، ئېغىز گىرۋىكىنىڭ سىرتىدىن تۆۋەنرەك قىسمىدا قوپال ئويۇلغان

ئوقۇر بار .

34:17 ياغاچتىن ياسالغان چوڭ جام ، سۇنۇق ، يونۇپ ياسالغان ، قىرمىغان . گىرۋىكى كەمتۈك . سۇنۇق پېتىچە ئېگىزلىكى 14.5 سانتىمېتىر ، تۈز تەكتىنىڭ دىئامېترى 6 .5 سانتىمېتىر . Pl.19:7 گە قارالسۇن .

34:18 كىچىك يۇمىلاق سېۋەت ، قاپقىقى بار ، تېگى تۈز ، سېۋەت دېۋارى تۆپىگە قاراپ ئاستا ـ ئاستا قورۇلۇپ بارىدۇ ، قاپقىقىنىڭ سىرتى بىلەن تۆپىسى ئارىلىقىدا بىر پەلەمپەي بار . چۈشىنى تەگلىك قىلىپ يالاڭ چۈشۈق ئۇستىدىن قوش تور نۇسخا بويىچە يۆگەپ توقۇش ئۇسۇلىنى قوللانغان . قاپقىقى بىلەن ئېگىزلىكى 13 سانتىمېتىر ، قاپاقسىز ئېگىزلىكى 8 سانتىمېتىر ، تېگىنىڭ دىئامېترى 15 سانتىمېتىر . Pl. 21:1 گە قارالسۇن .

34:19 تىك تۆت بولۇڭ ياغاچ پەتنۇس ، كالتە ھەم توم تۆت پۇتى بار ، پەتنۇس ئۇستىدە يۇزىدىن گىرۋىكىگىچە ئايلاندۇرغان ھالدا بىۋاستە ئويۇش ئارقىلىق كۆپۈنگۈ قىر چىقىرىلغان ، تۆۋەن تەرەپ يۇزىگە ئىككى تال توغرا قوۋۇرغا سىزىق چىقىرىلغان ، پۇتىنى بېكىتىشكە قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن ، قوۋۇرغىنىڭ ئۈچىنىڭ ئەتراپىغا تۆشۈك ئاچقان ، پۇتىنىڭ چاسا شەكىللىك ئەركەك تۇرۇمى شۇ يەردىن پەتنۇسقا كىرگۈزۈلگەن . پەتنۇسنىڭ تۆۋەنكى يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ، يۇرەك شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئويمىنىڭ ئىزناسى چىقىرىلغان . پەتنۇسنىڭ ئىككى يېنىدا پىچاق ئىزى قالغان ، ئابيۇمى 28 × 41 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 6 ــ 7 سانتىمېتىر ، پۇتىنىڭ ئېگىزلىكى 4 سانتىمېتىر . Pl. 19:3 گە قارالسۇن .

34:20 تىك تۆت بۇلۇڭ پەتنۇس ، تۆت پۇتى بار (ئۇنىڭ ئىككىسى يوقالغان) ، پۇتۇن بىر ياغاچتا ئويۇپ ياسالغان ، يۈزىنىڭ تۆت چۆرىسىدە كۆپۈنگۈ قىرى بار . پۇتىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10.5 سانتىمېتىر ، ئوتتۇرىسى ئىنچىكىرەك . پۇتى بىلەن پەتنۇسنى تۇرۇم بويىچە تۇتاشتۇرغان ، 28 × 48 سانتىمېتىر . Pl. 19:1 گە قارالسۇن .

34:21 گه ئوخشاپ كېتىدىغان پەتنۇس ، بىراق تۇز پۇتى بار ، پۇتى بىلەن پەتنۇسنى تۇرۇم بويىچە تۇتاشتۇرغان . ئىككى پۇتى يوقالغان . 28.5×32سانتىمېتر . پۇتىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 6.7 سانتىمېتر . Pl. 19:2گه قارالسۇن .

34:22 سۇنغان ياغاچ پۇت ، بەلكىم يۇقرىدىكى پەتنۇسنىڭ پۇتى بولۇشى مۇمكىن ، هايۋانات پۇتىغا ئازراق ئوخشايدۇ . ئۇزۇنلۇقى 5.7 سانتىمېتر .

34:23 پەتنۇسنىڭ پۇتى ، ئەنئەنىۋى شىر پۇتى هالىتىگە كەلتۈرۈپ ئويۇلغان ، تۇرۇمى ئېللىپس شەكىلدە . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 12 سانتىمېتر ، تۇرۇمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2 سانتىمېتر . Pl. 20:5 گه قارالسۇن .

34:24 يۇمىلاققا ئوخشاپراق قالدىغان ياغاچ ، بىر يۇزىدە بىر ئويمان ئوقۇر بار . هەربىر يېنىدا ئىككىدىن تۆشۈك بار ، ئۇلار هەرقايسى ئوقۇرنىڭ بۇرجىكىدە قوشۇلىدۇ . ئوقۇر ۋە تۆشۈكتىن تاسما ئۆتكۈزۈلگەن ، بۇ ياغاچ بەلكىم تاسما بىلەن گورىزونتال تۇرغۇزۇلغان بولۇشى مۇمكىن . ئۆلچىمى 13.2×11.3×1.5 سانتىمېتر . Pl. 32:4گه قارالسۇن .

34:25 ياغاچ يا ، بەلكىم يۇلغۇن ياغىچىدا ياسالغان بولۇشى مۇمكىن . ئوتتۇرىسىدىكى شاپىلاقتەك كەڭلىكتىكى قىسمى ئويۇلمايلا قالدۇرۇپ قويۇلغان ، مۇشۇ يەردىن ئىككى بېشىغىچە ياغاچنىڭ قېلىنلىقى تەخمىنەن ئىككىدىن بىر ئۆلۈش كېمەيمەي بارىدۇ ، يەرلىك ئوقيالارنىڭ يۇزى يېرىم چەمبەر شەكىلدە . يانىڭ بىر يېنى ئۇزۇلۇپ كەتكەن . ساقلىنىپ قالغان بىر بۆلىكىدە يانىڭ كىرىچىنى بېكىتىشكە بولىدىغان ئوقۇر قالدۇرۇلغان . بۇزۇق بويىچە ئۇزۇنلۇقى 92 سانتىمېتر ، ئەسلى ئۇزۇنلۇقى بەلكىم 112 سانتىمېتر بولسا كېرەك . كەڭلىكى 2.3 سانتىمېتر . Pl. 32:1گه قارالسۇن .

34:26 قوش قاتلىق يانىڭ سۇنۇقى ، ياغاچ ، سۆڭەك ، هايۋانات مۈڭگۈزىنىڭ نېپىز ياپرىقى ۋە سىڭىرى بىلەن ياسىغان . جەمئىي 21 پارچە ، بىراق قۇراپ چىقسا پۈتۈن بىر يانىڭ ئۇچتىن بىرىگىمۇ يەتمەيدۇ . بىر ئۇچى ساق پېتى ساقلىنىپ قالغان . ئۇنىڭدا ئەگرى سىزىق شەكىللىك ئىككى پارچە سۆڭەك بار ، ئۇچى تەرەپكە 2 سانتىمېتر كېلىدىغان جايدا بىر ئويۇق جاي بولۇپ ، ئۇنى كىرىچنى بېكىتىشكە ئىشلەتكەن . ئىككى پارچە سۆڭەك ئارىلىقىغا بىر هايۋان مۈڭگۈزىنى بېكىتكەن ، ئەڭ ئىچى تەرىپىدە ئىككى ياپىلاق ياغاچ بار ، مۇشۇ ماتېرىياللارنىڭ سىرتىدىن سىڭىر بىلەن ئورىغان . سۆڭەك پارچىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 25.5 سانتىمېتر ، ئاخىرقى ئۇچىنىڭ كەڭلىكى 1.5 سانتىمېتر ، هايۋان مۈڭگۈزىنىڭ كەڭلىكى 3.3 سانتىمېتر . 30 - رەسىم ۋە Pl. 18:10 گه قارالسۇن .

34:27—29 ئۇچ دانە ياغاچ تارغاق ، ئۇششاق چىشلىق ، قىرى يېرىم چەمبەر شەكلىگە ئوخشاپ قالىدۇ . ئۆلچىمى ئايرىم - ئايرىم هالدا 6×83×72 ، 6×83×69 ۋە 4×65×50 مىللىمېتر . ئۇنىڭ ئىچىدىكى 27 - نى Pl. 20:3 دىن ، 29 - نى Pl. 20:4 دىن كۆرۈڭ .

34:30—31 ئۇزۇن بامبۇكتىن ياسالغان ئىككى چاچ قىسقۇچ ، قارا سىرلانغان ، ئۇزۇنلۇقى 16 سانتىمېتر ۋە 15.3 سانتىمېتر Pl. 20:1 - 2گه قارالسۇن .

34:32—34 ئۇچ دانە ياغاچ ئۇرچۇق ، هەربىرىدە بىر تالدىن سۇنۇق ئۇرچۇق چوكىسى ئۇرچۇقنىڭ تۆشۈكىگە سىلىقلىق پېتى تۇرغان . ئۇرچۇق يېرىم شار شەكلىدە ياكى تۇز تەخسە شەكلىدە . دىئامېتىرى ئايرىم - ئايرىم هالدا 24 ـــ 28 ، 43 ۋە 33 مىللىمېتر . ئۇلاردىن 32 - نى Pl. 20:8 دىن 33 - نى Pl. 20:7 دىن كۆرۈڭ .

34:35 ياغاچ ئۇرچۇق ، سۇنغان يۇزى يېرىم شار شەكلىدە . دىئامېترى 38 سانتىمېتر ، قېلىنلىقى 20 مىللىمېتر .

34:36—37 قۇرۇپ كەتكەن ئىككى تېرە خالتا ياكى شۇنىڭدەك رولى بار خالتا .

34:38 بىر پارا قارا كەش (شەكلى باسما كەش ياكى تەرەت كەشىگە ئوخشايدۇ) . كەشنىڭ چەمى بىلەن باشلىقىنى باسما كەش پاسونىدا تىككەن ، تاپىنى يوق . چەمىنىڭ ئىچى تەرىپىدە سۇس قوڭۇر

رەڭ يۇڭنىڭ قالدۇقى بار . ئۇزۇنلۇقى 23.5 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 8 سانتىمېتىر . Pl. 21:8 گە قارالڭ .

34:39 چاچ . ئادەمنىڭ چېچى بولۇشى مۇمكىن ، سۇس قوڭۇر رەڭ ۋە قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ .

34:40 (a) قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك توغرىسىغا نۇسخا چۈشۈرۈلگەن چوڭ بىر پارچە تاۋار ، ئۇنىڭ ئۇستىگە يەنە بىر پارچە ئىنتايىن سىپتا توقۇلغان توق سېرىق (ئەسلى رەڭگى بولسا كېرەك) رەڭلىك توغرىسىغا نۇسخا چۈشۈرۈلگەن تاۋار تىكىلگەن . بۇ رەختنىڭ بىر ئۇچىدا بىر پارچە مايسا رەڭ كىمخاب بولۇپ ، رېڭى ئۆچكەن ، ئۇنىڭ ئۇستىدە يەنە بىر پارچە كىمخابنىڭ پۈرۈچى بار .

كىمخابنىڭ تەگلىكى تۈز يوللۇق ، گۈل نۇسخىسىغا قوش ئۆرۈشلۈك تۈز يوللۇق توقۇش ئۇسۇلىنى قوللانغان . مايسا رەڭ كىمخابنىڭ بىر قىسىم گۈل نۇسخىلىرىغا تەكرار ئۆتۈشتۈرۈلگەن تىك تۆت بۇلۇڭ-لۇق نۇسخا ئىشلىتىلگەن ، يەنە بىر قىسمىغا قۇر - قۇر ئۆتۈشتۈرۈلگەن Z شەكىللىك يوللۇق نۇسخا ۋە ئۆلچەملىك روميا شەكىللىك نۇسخا ئىشلىتىلگەن ، Pl. 25:2 گە قارالڭ . پۈرۈچ رەختنىڭ بىر چېتىدە ئەن جىيىكى بار . يەنە بىر پارچە كىمخابنىڭ يىرتىق پۈرۈچلىرى بەك ئۇزۇلۇپ كەتكەن ، ئۇنىڭدىن بىر ھايۋاننىڭ بەدىنىنىڭ تۆۋەن قىسمىنى ،يەنى ئۇنىڭ ئۇچ پۇتىنى پەرق قىلىشقا بولىدۇ ، يەنە بىر قىسىم جۈلا يول بېزەكلىرىمۇ بولۇپ ، قالغان قىسمىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسىم بېزەكلىرىنى پەرق ئېتىش مۇمكىن ئەمەس .

(b—d) a بىلەن ئوخشاش مەنبەلىك ئۇچ پارچە قىزغۇچ قوڭۇر ۋە سېرىق رەڭلىك توغرىسىغا نۇسخا چۈشۈرۈلگەن تاۋار .

34:41 بىر يەڭنىڭ ئاخىرقى ئۇچى ، قاتلاق گىرۇنكى بار ، قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك توغرىسىغا نۇسخا چۈشۈرۈلگەن تاۋار ، قىيپاش كېسىلگەن ، پۈرۈچنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 22.5 سانتىمېتىر .

34:42—43 قىزغۇچ قوڭۇر ۋە قوڭۇر رەڭلىك توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان تاۋاردىن كېسىلگەن ئىككى تال لېنتا .

34:44 تاۋاردىن تىكىلگەن ئۇچ تال لېنتا ، بىر ھالقا قىلىپ بوغۇلغان ، ئۇزۇن ئۇچىغا ئېسىپ قويغانىكەن . تىككەن چاغدا تاۋار پۈرۈچنى ئۇدۇلمۇئۇدۇل قاتلاپ ، چېتىنى بىر قىلىپ تىككەن ، ئاندىن كېيىن تىككەن يېپنى ئىچىگە پۈكۈۋەتكەن . ئۇچ لېنتا ئايرىم - ئايرىم ھالدا يېشىل تاۋار ، قىزىل تاۋار ۋە ئەسلى سېرىق تاۋاردىن ئىكەن . ئەڭ ئاخىرىدىكى بىر تېلىنىڭ بىر ئۇچىدىن بىر بوغۇپ قويغان . Pl. 21:6 گە قارالڭ .

34:45 تىك تۆت بولۇڭلۇق يېشىل رەڭلىك توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان ئۇزۇن بىر پارچە تاۋار بولۇپ ، يېشىل ، قوڭۇر ئىككى خىل رەڭلىك ، قىزغۇچ قوڭۇر تاۋاردىن جىيەك تۇتۇلغان . توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان يېشىل تاۋار لېنتا ۋە كۆكۈش يېشىل تاۋار لېنتىنى بىر قىلىپ ئوتتۇرىسىغا تىككەن . سۇس يېشىل يېپ بىلەن تىكىكەن ، ئابيۇمى 12 × 5 .43 سانتىمېتىر . Pl. 20:9 گە قارالڭ .

34:46 بىر كىشىلىك توننىڭ بىر قىسىم يىرتىق پارچىلىرى ، تاۋار ، رەڭگى قىسمەن ھالدا ئۆچكەن ، يېشىل جۈلا يولى بار ، ئۆرۈش يېپى بويالمىغان ، ئارقاق يېپى كىرىشتۈرۈپ قۇر - قۇر تىزىلغان بويالمىغان مەشۇت ۋە يېشىل مەشۇت . ئۆرۈشى قوش تۈز يوللۇق توقۇلغان قاپارتما گۈللۈك تاۋار لېنتا ، جۈلا يولىنى قىيپاش كەسكەن . تاۋار لېنتىنىڭ گۈللىرى قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ تەگلىك ، كۆك ، توق قوڭۇر ۋە سېرىق رەڭلەردە گەۋدىلەندۈرۈلگەن . گۈل نۇسخىلىرى ستەين ، 1928 - يىل ، XXXIV,L.C.o7a نىڭكىگە ئوخشاپ كەتسىمۇ ، لېكىن تامامەن ئوخشاشمۇ ئەمەس . تۆت پۇتلۇق ھايۋان ، يۆگەم قاينام نۇسخا ۋە خەنزۇچە ئىككى خەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ رەخت بىر قىلىپ تىكىپ قويۇلغان بىر قىسمىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، بىراق ئوخشاش بىر پارچە رەختتىن كېسىۋېلىنغان ، كەڭلىكى تەخمىنەن 2 سانتىمېتىر . Pl:23:3 گە قارالڭ .

34:47 كىيىمنىڭ بىر يېڭىنىڭ يىرتىق پارچىسى ، بىرقانچە پارچە پۈرۈچ رەختتىن قۇراپ تىكىلگەن ، يېشىل ، قىسمەن ھالدا ئۆڭ-

گەن ، توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان كىمخاب ، قوش ئۆرۈشىدە تۇز يوللۇق توقۇپ گۈلىنى گەۋدىلەندۇرگەن . ئەن گىرۋىكى بار . گۈل - نۇسخىسى ئۆتۈشتۇرۇپ تەكرار توقۇغان تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ، تىك تۆت بولۇڭلۇق كالتە گىرۋىكى ئىچىگە قاراپ ئويمان ، تۆت بولۇڭى ئۆز- ئارا تۇتىشىدۇ . ئوتتۇرىسىغا باشقا بىر گۈرۈپپا گۈل نۇسخا كىرگۈزۈل- گەن ، ئۇنىڭ ئىككى يېنى z شەكىللىك جۈلا يول نۇسخا ، ئوتتۇرىسى يارماق گۈللۈك ، z شەكىللىك جۈلا يول بىلەن يارماق گۈل ئارىلىقىدا بىرقۇر رومبا شەكىللىك نۇسخا بار . رومبا نۇسخىنىڭ كەڭ بۇلۇڭى بار جايىدا ،ئۇششاق رومبا شەكىللەر قورشاپ تۇرىدۇ ، رومبا شەكلىنىڭ ئە- چىدە كىچىك يۇملاق نۇسخىدىن بەشى بار . ئىككىنچى چوڭ قۇراقنىڭ ئوتتۇرىسىغا كىرگۈزۈلگەن بىر گۈرۈپپا گۈل نۇسخا باشقىچە بىر خىل نۇسخا بولۇپ ، بېلىق سۈرىتى بولۇشى مۇمكىن . لېكىن ، بەك بۇزۇلۇپ كەتكەچكە ، ئېنىق تونۇش مۇمكىن بولمىدى . Pl. 25:3 گە قارالا .

34:48 توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان كۆك رەڭلىك چوڭ بىر پارچە تاۋار ، قىزغۇچ قوڭۇر تاۋاردىن بىرقۇر لېنتا تىكىلگەن ، يىرتىق بويىچە 24 × 33.5 سانتىمېتىر ، تاۋار لېنتىنىڭ كەڭلىكى 4.7 سانتىمېتىر .

34:49 باللارنىڭ بەل پۇرمە چاپىنى ، توغرىسىغا نۇسخا چىقا- رىلغان كۆكۈچ يېشىل رەڭلىك تاۋاردىن تىكىلگەن ، ياپونچە كەڭ يەڭ نۇسخىلىق ، بويىغا قىيپاش پىچىلغان ، يېڭى تۇز . ياقىسى تۇز پىچىلىپ ، بويالمىغان قوش قات تاۋاردىن يېرىم ياقىسى قالغان ، كىيىمنىڭ تۆۋەن تەرىپى يىرتۇېتىلگەن بولسا كېرەك . مۇرىسى بىلەن يېڭى تۇتاش هالدا كەڭلىكى 31 سانتىمېتىر ، كىيىم ئېتىكىنىڭ گىرۋەك كەڭلىكى 37 سان- تىمېتىر ، كىيىمنىڭ ئۇزۇنلۇقى 27 سانتىمېتىر . Pl. 21:7گە قارالا .

34:50 سۇت رەڭ تاۋاردىن تىكىلگەن چاسا باشياغلىقى ، قا- رىداپ كەتكەن . كالتە قىرىدا قاتلاق گىرۋىكى بار . باشياغلىقىنىڭ ئۇ- زۇنلۇقى 57.5 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى رەختنىڭ ئەن كەڭلىكى بىلەن ئوخشاش بولۇپ ، تەخمىنەن 46.5 سانتىمېتىر .

34:51—52 توغرىسىغا نۇسخا چۇشۇرۇلگەن كۆك تاۋاردىن

ئىككى تال لېنتا . ئۆلچىمى ئايرىم - ئايرىم هالدا ، 2.3 × 40 ۋە 0.9 × 30 سانتىمېتىر ، ئۇنىڭ 51 - سىنىڭ ئۇزۇنلۇقى رەختنىڭ ئەن كەڭلىكى ئە- كەن ، يەنى رەختنىڭ ئەن كەڭلىكى 40 سانتىمېتىر ئىكەن .

34:53—64 كۆك تاۋار ، بويالمىغان تاۋار ۋە توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان تاۋارلارنىڭ 18 پارچە يىرتىق پۈرۈچى .

34:65 بويالمىغان تاۋاردىن ئىشلەنگەن بىر تال لېنتا ، ئوڭ تەرەپ تۆۋەن بۇرجەكسىمان قاروشتى يېزىقى بار . ئەن گىرۋىكى بار . ئۆلچىمى 3.5 × 26.5 سانتىمېتىر ، كىتابىمىزنىڭ ئەڭ ئاخىرىدىكى پروفېسسور كونۇۋنىڭ قوشۇمچىسىدىن پايدىلىنىڭ . Pl. 21:5 گە قارالا .

34:66 مايسا رەڭ كىمخابتىن تىكىلگەن كىچىك خالتا ، كەشتە نۇسخىسى بار . توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان سىرتى تاۋارنى ئەستەرلىك قىلغان ، ئەستىرى تاشلىقىدىن ئۇزۇنراق ، ئۇزۇن قىسمى خالتا ئاغزى بار جايىدىن تۆۋەنگە قاراپ قاتلىنىپ ،تاشلىقىنىڭ يۇقىرى قىرىغچە كەلتۇ- رۇلگەن ، خالتا ئاغزىغا بىر سانتىمېتىر كېلىدىغان جايىدا قاتلانغان قىس- مىنى يېپەك يىپ بىلەن تىكىۋەتكەن ، ئاندىن كېيىن بويالمىغان تاۋاردىن تىكىلگەن بىر تال لېنتىنى ئوتتۇرىسىغا كىرگۈزگەن ، تاۋار لېنتىنىڭ بىر ئۇچى ساق بولۇپ ، يەنە بىر ئۇچى ئۇزۇلۇپ كەتكەن . خالتىنىڭ ئۇستى قىسمىدا بويالمىغان تاۋاردىن قوشۇمچە قىلىپ تىكىلگەن لېنتىنىڭ ئۇزۇڭ بۆلىكى بار ئىكەن . تېشىغا بىرنەچچە پارچە كەشتىلەنگەن رەختنى قۇراپ تىككەن ، ئۇلارنى چوڭ بىر پارچە كەشتە بۇيۇمدىن كېسىۋالغان . مايسا رەڭ كىمخابقا توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان تاۋارنى تەگلىك قىلغان ، قوش ئۆرۈشتە تۇز يوللۇق توقۇپ گۈلىنى گەۋدىلەندۇرگەن . گۈل نۇسخىسىغا چېتىپ كەشتىلەش ئۇسۇلىنى قوللانغان ، كەشتە يىپىگە سې- رىق ، قوڭۇر (قىزىل ؟) ، كۆكۈچ يېشىل ، يېشىلدىن ئىبارەت بىرقانچە خىل رەڭلەرنى ئىشلەتكەن ، بەلكى يەنە باشقا رەڭلىك مەشۇتلارنىمۇ ئىشلەتكەن بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن رېڭى ئۆڭۈپ كەتكەن . كەشتىگە ئىشلەتكەن نۇسخا بىرنەچچە تۇرگە بۆلۈنگەن . خالتا ئىچىدە ئازراق كۆيدۇرۇلگەن نەرسىلەر بار ئىكەن ، بەلكىم مېۋە مېغىزلىرى بولسا كې-

رەك ، خالتىنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 7.5 سانتىمېتىر . Pl. 22:1 گە قارالسۇن .

34:67 كىچىك خالتا ، بىرنەچچە پارچە پۈرۈچنى قۇراپ تىكىكەن ، ئاغزى قاتلاپ پۈرۈپ تىكىلگەن بويالمىغان تاۋار بولۇپ ، ئىچىگە خالتا ئاغزىنى بوغىدىغان يىپەك لېنتا ئۆتكۈزۈلگەن .

خالتا توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان قىزىل تاۋاردىن تىكىلگەن بولۇپ ، ئۇستىگە چېتىپ كەشتىلەنگەن نۇسخا ئىشلىتىلگەن ، مەشۇتى ئاچ كۆك ، يېشىل ، قوڭۇر ۋە ئەسلى رەڭدىن ئىبارەت بىرنەچچە خىل رەڭدە . بۇ قىسمىدا جەمئىي ئۇچ پارچە قۇراق بار ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئىككى پارچىسى قاتار قىلىپ كېسىۋېلىنغان بولۇشى مۇمكىن . مۇستەقىل ، لېكىن پۈتۈنلەي مۇستەقىل بولمىغان شەكىللەرنى گەۋدىلەندۈرگەن ، ئۇچىنچى پارچىسىغا يۇرەك شەكىللىك نۇسخا كەشتىلەنگەن ، يۇرەكنىڭ ئىچىدىكى تۇز سىزىقلار ئوتتۇرىسىدا دۇم S شەكىللىك جۇلا يول نۇسخا دەل ئاشۇ يۇرەكنىڭ ئۇستى تەرىپىدىكى C خېتى شەكلىگە ئۇدۇل كەلگەن . خالتىنىڭ تەكتى توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان يېشىل تاۋار بولۇپ ، چېتىپ كەشتىلەنگەن گۈل نۇسخىسى بار ، مەشۇتىنىڭ رەڭگى سېرىق ، كۆك ۋە قوڭۇر رەڭ . ئېنىق بولمىغان نۇسخىسى يول - يول سىزىق ۋە بىر يوپۇرماقتىن ئىبارەت . خالتىنىڭ ئەستىرى يوق .

خالتا ئاغزىنى بوغىدىغان يىپەك لېنتا يېشىل تاۋاردىن تىكىلگەن ، رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن ، كۆك تاۋاردىن تىكىلگەن يەنە بىر لېنتا (يىرتىلىپ كەتكەن) بىلەن يۇقىرىدا ئېيتىلغان لېنتىنىڭ ئىككى ئۇچىنى بىر قىلىپ بوغۇپ قويغان .

خالتىنىڭ ئىككى بېقىنىغا بىردىن يېشىل تاۋار لېنتا تىكىلگەن .

خالتا ئىچىدە كۆيدۇرۇلگەن نەرسىلەر بار ئىكەن . بەلكىم مېۋە مېغىزى بولۇشى مۇمكىن . خالتىنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 6.5 سانتىمېتىر ، Pl. 22:5 گە قارالسۇن .

34:68 كىچىك تاۋار خالتىنىڭ قورساق قىسمى ، كەشتىلەنگەن نۇسخىسى 34:67 بىلەن ئوخشاش ، يۇرەك شەكىللىك نۇسخا ، ئۇستى

تەرىپى قاتلاپ پۈرۈلگەن ، ئاستى تەرىپى يىپەك يىپ بىلەن تۇرۇپ قويۇلغان . يىرتىق پېتىچە ئېگىزلىكى تەخمىنەن 4.3 سانتىمېتىر . Pl. 22:4 گە قارالسۇن .

34:69 ھەر خىل رەڭلىك بىرنەچچە ئۇششاق پۈرۈچلار بىلەن قۇراپ تىكىلگەن كىچىك خالتا . بەك ئۇپراپ كەتكەن ، كۆپ قىسمىدا پۈرۈپ تىكىلگەن توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىپ توقۇلغان بويالمىغان تاۋار بار ، ئوتتۇرىسى قىزىل تاۋار ، تەگلىكى بويالمىغان ۋە قېنىق سۆسۇن رەڭلىك يىپەك رەختە . رەڭگى قىسمەن ئۆڭۈپ كەتكەن ئاچ يېشىل ۋە كۆك رەڭلىك تاۋار لېنتا بىلەن ئوراپ بوغقان ، خېلىلا يىرىك بويالمىغان تاۋاردىن ئەستەر توقۇلغان . يېشىل ، قىزغۇچ قوڭۇر ۋە ئەسلى رەڭلەردىكى يىپەك يىپ بىلەن تىككەن . خالتا ئېگىزلىكى تەخمىنەن 9 سانتىمېتىر . Pl. 22:2 گە قارالسۇن .

34:70 69 دىكى خالتىغا سېلىنغان بۇيۇم . قوي يۇڭىغا يۆگەپ ئېتىلگەن ، ئىچىدە قوغۇشۇن ئېقى سېلىنغان كىچىككىنە تېرە خالتا .

34:71 باشقا توقۇلمىلارغا تىكىۋېتىلگەن ئۇچ پارچە تۇز يوللۇق بويالمىغان پاختا رەختە ، ھازىر قوڭۇر رەڭگە ئايلىنىپ كەتكەن .

34:72 قاتلاق جىيىكى بار رومبا نۇسخىلىق تۇز يوللۇق يۇڭ توقۇلمىنىڭ يىرتىق پارچىسى ، قوڭۇر رەڭگە ئايلىنىپ كەتكەن .

34:73 يۇڭ يېپتا يىرىك توقۇلغان ئىككى پارچە لېنتا ، كەڭلىكى 2 سانتىمېتىر .

34:74 چىڭ پىشۇرۇلمىغان كىگىز ، سارغىيىپ كەتكەن .

34:75 كىگىز ياكى پلاشنىڭ پارچىسى ، ئۇچ پارچە يانتۇ يول نۇسخىدا توقۇلغان ، توق ، ئاچ قوڭۇر رەڭ يىرىك يىپ بىلەن توقۇلغان . ئۆرۈش يېپىگە كۈل رەڭ ، قوڭۇر رەڭلەردە يۇڭ ئارىلاشتۇرۇلغان ، تومۇلۇقى تەخمىنەن 2.5 مىللىمېتىر ، ھەربىر سانتىمېتىردا ئۇچ تال يىپ بار . ئارقاق يىپىنىڭ تومۇلۇقى تەخمىنەن 3 ــ 3.5 مىللىمېتىر ، ئىككى رەڭدىكى يىپ ئوخشاشلا ھەربىر سانتىمېتىردا تەخمىنەن ئۇچ تالدىن . يىرتىق پارچىنىڭ بىر يېنىدىكى گىرۇھكىنى بويلاپ ئارقاق يۆنىلىشىدە قوڭۇر

رەڭلىك يول - يول نۇسخا بولۇپ ، بۇ پالازدا بىر قىسىم نۇسخا باردەك قىلمىدۇ ، بەلكىم جۇلا يول نۇسخا بولۇشى مۇمكىن .

34:78—79 يۇمشاق تېۋىت يېپلىق بىر پارچە گىلەمنىڭ يىرتىقى . ساقلىنىپ قالغان ئىككى پارچە بۇرجەكلىرىدە ئەن گىرۇبكى بار ئىكەن . بىراق ، گىلەمنىڭ ئەسلىدىكى كەڭلىكى نامەلۇم . گىلەمنىڭ ئاساسىي نۇسخىسىنى پەرق قىلىش مۇمكىن ئەمەس . گىرۇبكىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 4 سانتىمېتر ، ئەڭ چېتى توق قوڭۇر رەڭ ، ئاچ سېرىق رەڭ ۋە خېلىلا ئوچۇق قىزىل رەڭلەردىن توغرىسىغا يوللۇق نۇسخا ھاسىل قىلىنغان . بۇ يەردىن ئىچىگە قاراپ ، يەنى گىلەمنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ ، 3.5 سانتىمېتر كەڭلىكتە ئىلمەك (latch hooks) نۇسخىلىق جەيەك بېزىكى بار ، تەگلىك نۇسخىسى ئاچ ، توق قوڭۇر رەڭلەردىكى گۇل نۇسخا . بۇ جەيەك بېزىكى گىلەمنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ كېڭىيەمدۇ يوق ، بىر نەرسە دېيىش مۇمكىن ئەمەس . گىلەمنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى گۇل نۇسخىلىرى ئىنتايىن تۇتۇق ، قىسمەن رومبا شەكىل ۋە چاقماق نۇسخىلىق بۇلۇڭلىرىنلا پەرق قىلىش مۇمكىن ، رەڭگى ئۆزئارا كېڭىيىپ بارىدۇ ، ئۇنىڭدا سېرىق ، قىزىل ، قوڭۇر ۋە قوڭۇر - سۆسۈن - قىزىل رەڭلەر ئىبارەت بىرقانچە تۈرلۈك رەڭلەر بار ، بىرنەچچە يېرىدە يېشىل رەڭلىك يۇمىلاق دان شەكىللىك گىلەم تېۋىتى تۇقۇپ چىقىرىلغان .

تۇقۇلمىنىڭ تەگلىكى بوش - چىڭلىقى كىرىشتۈرۈلگەن ، ئارقىدىن رومبا چىقىرىپ توقۇلغان . ئۆرۈش يېپى قوڭۇر رەڭ يۇڭ يىپ ، تۇملۇقى 2 — 2.5 مىللىمېتر ، 54 — 58 تال يېپتا 10 سانتىمېتر توقۇلغان ، ئەن گىرۇبكىدە تەخمىنەن 20 تال يېپتا 5 سانتىمېتر توقۇلغان ، ئارقاق يېپىنىڭ تۇملۇقى 2 — 2.5 مىللىمېتر ، ھەربىر قۇر گىلەم تېۋىتىنىڭ بوغۇش ئارىلىقىنىڭ كەڭلىكى 8 — 12 مىللىمېتر غىچە ھەر خىل بولغان ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا 5 — 7 — 11 موكىدىن ئارقاق يىپ بولغان ، بۇ جايىنىڭ ئارقاق يېپىنىڭ رەڭگى سارغۇچ كۇل رەڭگە مايىل بولغان . 13.5 سانتىمېتر كەڭلىكتىكى بىر جايدا ئارقاق يىپ قىزىل بولۇپ ، ئۆڭۇپ كەتكەن ، شۇ جايغا يانداش كەلگەن گىلەمنىڭ ئۇچ قۇر

تېۋىتىنىڭ بوغۇش ئارىلىقىدا ھەربىر موكا سارغۇچ كۇل رەڭ ئارقاق يىپ قوش قاتلىق بولۇپ ، قالغان ئارقاق يېپلىرى يالاڭ قات .

35 - قەبرە (يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرە ۵)

بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە ھېسابلىنىدىغان چوڭ مايىنكامنىڭ شەرقىي چېتىدە ، يەنە بىر كىچىك مايىنكام بولۇپ ، ئۇنىڭ يەر مەيدانى 3.8 × 12.7 مېتر ، يۇنىلىشى شەرقىي شىمال — غەربىي جەنۇب ، مايىنكامنىڭ تۆپىسى سۇ يۇزىدىن 9 مېتر ئېگىز ، تىك تۇرغۇزۇلغان بىر تال يۇلغۇن ياغىچى دوكتور سۆبەن ھېدىن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان . ئۇلار بۇ يەردە ھېچقانچە ئۇزۇن ۋاقىت قېزىش قىلمايلا ، ئىنتايىن قاتتىق مايىنكام سېغىز توپىسىدىن تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك قەبرىدىن بىرنى بايقىغان ، جەسەت ساندۇقىنىڭ قاپقىقى يەر يۇزىدىن 0.7 مېتر ، جەسەت ساندۇقىنىڭ قويۇلۇشى شەرقىي شىمال — غەربىي جەنۇب يۆنىلىشىدە بولۇپ ، مېيىتنىڭ بېشى شەرقىي شىمالغا قارىتىپ قويۇلغان ، پۈتۈن جەسەت ساندۇقى يەر يۇزىگىچە كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن ئاندىن ئېچىلغان .

جەسەت ساندۇقىنى ئىچى ئويۇلغان يېرىم دەرەختىن ياسىغان ، ئىككى بېشىدا يېرىم چەمبەر شەكىللىك توسۇق تاختاي بار ، تۆپىسىگە ئىككى تاختاينى ياپقۇچ قىلغان ، جەسەت ساندۇقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.82 مېتر ، كەڭلىكى 0.45 — 0.52 مېتر ، ئىچىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.71 مېتر ، كەڭلىكى 0.42 مېتر ، ئېگىزلىكى 0.29 مېتر (Pl. XIIIC گە قارالسۇن) . دوكتور سۆبەن ھېدىن بۇ جەسەت ساندۇقى چاپما قېيىقتىن ياسالغان ، دەپ قارايدىكەن .

جەسەت ساندۇقىنىڭ ياپقۇچىنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىن ، كۆزگە چېلىققىنى بىر قات كىگىز بىلەن يېپىپ قويۇلغان جەسەت بولۇپ ، قەبرە ئىگىسى ياش ئايال ئىكەن ، بويى 1.6 مېتر (Pl. XIIIb گە قارالسۇن) . بېشىدا خۇددى سەللىدەك سەرناق چاسا ياغلىق بار ئىكەن . ئۇچىسىدىكى كىيىملىرى — چاپىنى ، كۆڭلىكى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا

يىپەك رەخت ۋە كاناپلاردا تىكىلگەن . بۇ بىرنەچچە خىل ئوخشىمايدىغان توقۇلمىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەھۋال بولسىمۇ ، لېكىن سۈبەن ھېدىن ئۆزلىرىنىڭ ئاشۇ قەبرىستانلىقتا قېزىش ئېلىپ بارغان جەريانلىرىنىلا بايان قىلىپ ، كېيىملىرىنىڭ زادى قانداق ئىكەنلىكىنى بىزگە ئۇقتۇرمىغان ، سلۋان خېنىمنىڭ بۇ قېزىقارلىق ئىشلار ئۈستىدە ئۆز كۆز قاراشلىرىنى بايان قىلىشىنى تۆت كۆزىمىز بىلەن كۈتىمىز .

Pl. 25:1 دە كۆرسىتىلگىنى سېرىق كىمخاب ـــ كىيىمنىڭ ئەڭ جەلپ قىلارلىق ئامىلى ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭ قوش رومبا شەكىللىك گېئومېتىرىك نۇسخىسى ـــ تېپىك جۇڭگوچە لايىھە ، ئۇستېبين ، 1928 - يىل ، Pl. XLIII, L. C. Vi. 01 بىلەن ئوخشاش ، شۇنداقلا تېرېۋېر (Trever) نويېنئۇلادا تاپقان ، Pl. 21:2 خارادا لېلاڭدا تاپقان Pl. CXXIV لار بىلەن ئوخشاش ئالىي دەرىجىلىك جۇڭگو تاۋارىغا مەنسۇپ . ئۇنى ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك پارچە قىلىپ پېچقان ، بىر تەرىپىنىڭ گىرۋىكىدە كۆك تاۋاردىن لېنتىسى بار ، ئۇ بەلكىم بىرەر تونىنىڭ ئېتەك قىسمى بولسا كېرەك ، ئاشۇنداق كۆك رەڭلىك تاۋار كىيىمنىڭ باشقا بۆلەكلىرىگىمۇ ئىشلىتىلگەن .

مېيىتنىڭ پۇتىدىكى كەشتىنىڭ گۈل نۇسخىلىرى مۇرەككەپ ، ئىشلىنىشى سىلىق ئىكەن . يېڭى قېزىۋالغان چاغدا ، كەشتىنى سېغىز توپا بېسىپ كەتكەن بولۇپ ، قارىماققا بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشى ئېغىرەك قىلىدۇ . گىيۇتېبورگ ① روسسىس مۇزېيىدىكى سلۋان خېنىم ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرىنىڭ ھارماي - تالماي قىلغان تىرىشچانلىقىغا ھەشقاللا ، ئۇ بۇ كەشتىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تازىلاپ چىقتى ھەم ئەڭ رىشكىسىنىمۇ ئىشلەپ بولدى ، ئۇ ھازىر بىزنىڭ يىغقان بۇيۇملىرىمىز ئىچىدە جەزىبىدارلىقى ئەڭ كۈچلۈك بىر توقۇلما بۇيۇم بولۇپ قالدى ، Pl. 24 كە قاراڭ . چەمىدىن باشقا قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ساق ئىكەن ، چەمىنى كەندىر تالاسى بىلەن توقۇغان (؟) ، قالغان يەرلىرى يىپەك رەخت . كەشتىنىڭ ئۇچى قىسمى ئەڭ ساق ئىكەن ھەمدە كەشتىنىڭ ئۈستىدىكى بىزەكلەر مۇشۇ يەرگە مەركەزلەشكەن ، Pl. 24:2 دىكى چوڭايتىلغان فوتو سۈرىتىدىن ئاشۇ قېتىرقىنىپ ئىشلەتكەن لايىھەنى رازىمەنلىك بىلەن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ ، كەشتىنىڭ ئاغزىدا بىرقۇر قېنىق قىزىل رەڭلىك بىزەلگەن جىيەك بار ، ئىچى تەرىپىگە ئوخشىغا قاراپ كېتىۋاتقان بىرقۇر ئەجدىھا توقۇلغان ، ھايۋاناتنىڭ بارلىق سىزىق ـ تەسۋىرلىرى كۆركەم ھەم چەبدەس ھەربىرىكەت قىلىۋاتقان ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن بولۇپ ، تېپىك خەن سۇلالىسى سەنئەت ئۇسلۇبىغا مەنسۇپ . ئەجدىھا ئوبرازى خېلىلا ناتۇرالىزم ئۇسلۇبىغا ياتىدىغان تۆت پۇتلۇق ھايۋان ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن ، ئۇزۇن قۇيرۇقى ۋە ئۇزۇن يالى بار .

توق قىزىل جىيەك بىزىكىنىڭ ئۈدۈل تۆۋىنىدە ، گوڭگا كۆرۈنىدىغان يېشىل رەڭلىك ئۇششاق نۇسخا بىزەكلەر بار ، ئۇنىڭ تۆۋىنىدە ئىككى تال قىزىل رەڭ جۇلا يول نۇسخا بار ، ئۇ خۇددى بىر جۈپ كۆزگە ئوخشاش شەكىل ھاسىل قىلغان بولۇپ ، ئوڭ ـ سول كۆزلىرىنىڭ قۇيرۇقى ئىككى يانغا قاراپ ئېچىكرىلەپ بېرىپ ، تەدرىجىي رەۋىشتە بىر سىزىق بولۇپ قوشۇلۇپ كېتىدۇ . ئىككى يانداكى كۆز قۇيرۇقىنىڭ تۆۋىنىدە بىرقۇر قىزىل رەڭلىك قۇشقاچلار (؟) بار ، ئوتتۇرىسىدىكى تۇغرا يۆنىلىشلىك بىزەك توق قىزىل ، يېشىل چېكىتلىك نۇسخىلىق بولۇپ ، بىزەك يولىنىڭ ئۈستىدە بىرقۇر سۇ ئۈزۈۋاتقان قۇشلار (؟) بار ، قۇشلارنىڭ بېشى بىردەك سولغا قاراقلىق . بىزەك يولىنىڭ تۆۋىنىدىكى بىزەك نۇسخىلىرى يېشىل رەڭلىك بولۇپ ، بەختكە قارشى بۇزۇلۇپ كەتكەن . بۇ رايوندا سول تەرەپكە قاراپ ئۈزۈۋاتقان يەنە بىرقۇر قۇشلار بارەك قىلىدۇ ، قۇشلارنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىرقانچە جۈپ ئۇچلۇق بۇلۇڭلار روبىرو تىزىلغان كەڭ ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخا ـ Huai ئۇسلۇبلۇق بىر تۇرلۇك برونزا بۇيۇم ئۈستىدە ئۇچرايدىغان لايىھە بار (ئۇمېخارا [Umehara]، 1936 - يىل ، Pl. LXXXIII) . ئەڭ تۆۋىنى ، يەنى ئاياغنىڭ ئۇچى تەرىپى بەك يامان بۇزۇلۇپ كەتكەن ، شۇڭا تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئانالىز قىلىشقا مۇمكىن بولمىدى .

يۇقىرىقى بايانلىرىمىزدىن كەشتىنىڭ نۇسخا لايىھىسى توغرىسىغا

① گىيۇتبورگ ـــ شۋېتسىيىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر شەھەر .

قاتار تىزىش شەكلىدە ئىكەنلىكىنى ، لېكىن يەنە بىرقۇر تىك يۆنىلىشلىك مەركىزىي سىزىق بارلىقىنى بىلەلەيمىز .

ستەين خەنزۇلارنىڭ قەبرىستانلىقى L.H دا شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر كەشنى بايقىغان (ستەين ، 1928 - يىل Pl. XL. II ۋە LXXXVIII, L. H. 04)، كىرۇران قەدىمىي شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى L. B خارابە ئىزىدىمۇ تۆپىسىدە بېزەكلىك گۈللەر تولۇپ كەتكەن بىر كەش بايقالغان (ستەين ، 1921 - يىل ، L. B. IV. ii. 0016, Pl. XXXVII گە قارالسۇن) . مۇشۇنداق ئۇچ ئەۋرىشكىدە ، ئاساسلىق بېزەك ئىلىمىنتلىرى تەكرار نامايان بولىدۇ . بولۇپمۇ ئالدىدا تىلغا ئېلىنغان ھېلىقى ستەين تاپقان كەشتە قۇش بار ، بەلكى ئۇلار ئۇچۇۋاتقان ، يەنە ئەجدىھامۇ بار ياكى خۇددى ستەينگە ئوخشاش ئۇلارنى شىر دېسەكمۇ بولىدۇ ، بەلكىم بۇ ھايۋانلار شىر بولۇشىمۇ مۇمكىن . چۈنكى ئۇلارنىڭ قۇيرۇقى بىز بىلىدىغان ئەجدىھانىڭكىدەك ئۇزۇن ئەمەس ، بەلكى بېشىدا ئۇزۇن يالىمۇ يوق ئىكەن .

سىلۋان خېنىم بۇ كەشنى گۈل نۇسخىلىرىنىڭ توقۇلۇش تېخنىكىسى ۋە ئۇلار ۋەكىللىك قىلىدىغان مەنەدىن ئىبارەت ئىككى جەھەتتىن تەتقىق قىلماقچى . بېزىكىنىڭ نۇسخىلىرى ئۇسلۇب جەھەتتە جۇڭگوچە بولۇپ ، باشلىقىنىڭ ماتېرىيالى يىپەك رەخت .

Pl. 22:3 دىكى چىرايلىق كىچىك چاقماق كەشتە بۇيۇملار مېيىتنىڭ كۆكرەك قىسمىدىن تېپىلغان ، ئۇ چوڭ كەشتە بۇيۇمدىن كېسىۋېلىنغان ئۇششاق پارچىلار بولۇپ ، كەشتە نۇسخىسى Pl. 22:4—5 لەردە كۆرسىتىلگەن بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە 1 دىكى ئىككى كىچىك خالتىنىڭ كەشتە نۇسخىسىغا ناھايىتى ئوخشايدۇ . يىپەك رەختى قىزىل ، نۇسخا لايىھىسى كىشىگە تومۇزغىنى ئەسلىتىدۇ ، چاتما كەشتە تىكىش ئۇسۇلىنى قوللانغان ، كەشتە يىپى كۆك رەڭ ، سۇت رەڭ ۋە قوڭۇر رەڭ . كەشتە بۇيۇمىنىڭ ئۇچ بۇرجىكىگە بىردىن كىچىك مەرۋايىت زىنەتلەنگەن ، تۆتىنچى بۇرجىكىدىكى مەرۋايىت يوقلىپ كەتكەن .

Pl. 23:1 كىچىك تاۋار خالتىدىكى كۆركەم نۇسخا لايىھىلىرى

خېلىلا ياخشى ساقلانغان ، ئۇ كىروران رايونىدىكى جەزىبىدارلىقى ئەڭ كۈچلۈك توقۇلمىنىڭ بىرى . تاۋار خالتا ئىككى پارچە ئۇخشايدىغان نۇسخا ۋە خەنزۇچە خېتى بولغان قوش ئۆرۈشلۈك تۈز يوللۇق توقۇلۇپ كۆپتۈرمە گۈل چىقىرىلغان تاۋارنى قۇراپ تىكىلگەن . ئۇنىڭدىكى بىر خەنزۇچە خەت خېلىلا ئېنىق بولۇپ ، « 宜 » (« يى » — يېقىملىق ، لايىق دېگەندەك مەنىلەردە — ت) دېگەن خەت ئىكەن ، باشقا ئىككى خەتنىڭ توقۇلۇشى توغرا بولمىغان ، لېكىن « 无极 » دېگەن خەت بولۇشى مۇمكىن . ئاخىرىدىكى بۇ ئىككى خەت ستەين تاپقان يىپەك رەخت L. C. 07 دىكى بىر جۇملىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئىككى خېتىگە ئوخشايدۇ ، ئۇلار ئۇستىدە يەكۈن چىقىرىدىغان چېغىمدا گىلىنىڭ ستەين 1928 - يىلى يازغان ئەسەرنىڭ 1045 - بېتىدىكى قوشۇمچە خاتىرىسىدىن پايدىلاندىم . خالتىنى قۇراپ تىككەن ھېلىقى تار جۇلالىق تاۋار (Pl. 23:1b گە قارالسۇن) نىڭ بېزەك نۇسخىلىرى : بىرقانچە جۈپ بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرغان كىچىك قۇشلار (ئۆردەك ؟) ؛ خېلىلا ناتۇرالىزملىق ئۇسلۇبقا ئىگە گۈل - گىياھلار نۇسخىسى ؛ قاينام — يۆگەم نۇسخىنىڭ ئاخىرقى ئۇچى ؛ ئىچىگە ئۆرۈلگەن ئۇچ قۇيۇن شەكلى ۋە ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن ئۇچ ئۇچلۇق چىشتىن ھاسىل بولغان نۇسخىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ؛ بۇنداق ئۇچلۇق چىش ھەم بىر بېزەك نۇسخىسى ئېلىمېنتى سۈپىتىدە خالتىنىڭ ئاساسلىق قىسىملىرىنى ھاسىل قىلىدىغان كەڭ تاۋارنىڭ ئۇستىدە كۆرۈنىدۇ . (Pl. 231a گە قارالسۇن) . بۇنداق ئېلىمېنت نويىنئۇلا كەشتىلىرى ۋە ستەين لوپنۇر رايونىدىن تاپقان ، بولۇپمۇ L.C نىڭ كۆپتۈرمە گۈللۈك تاۋارلىرىدا دائىم ئۇچرايدۇ (كۇمبل ، Pl. 55—59 گە قارالسۇن) . ئۇ يەنە مۇسىنسكى رايونىدىكى ئوغلاقتاي (Oglakty) دېگەن يەردىن تېپىلغان بىر پارچە جۇڭگو تاۋىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ (تالگىرېن ، 1937 - يىل b ، 23 - رەسىمگە قارالسۇن) . C. T. LOO يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار ئىچىدىكى بىر دانە گۈل چېكىلگەن برونزا تۇرۇبا ئۇستىدە ئالىشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئېلىمېنتنى بايقىغانىدۇق . بۇ برونزا بۇيۇم روستوۋتسېف (Rostovtzeff) تەرىپىدىن خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلە-

لەپكى مەزگىلىنىڭ مەھسۇلاتى ، دەپ ھۆكۈم قىلىنغان (روستوۋتسىف ، Pl. III) .

يېشىل بىلەن كۆك بولغاچقا — بۇ ئىككى خىل رەڭ فوتو سۈرەتتە ئوخشاشلا قارا كۆرۈنگەن . Pl. 23:1 دىكى كىشىنى رازى قىلارلىق ئارقا كۆرۈنۈشلەر ئاشۇنداق مۇرەككەپ ھەم بارا - بارا غۇۋالىشىپ بارىدىغان (dissolved) نۇسخا لايىھىلىرىنى توغرا نامايان قىلىپ بېرەلمىگەن . ئەسلى بۇيۇمدا تۈرلۈك بېزەكلىك ئېلېمېنتلار بىر ئېللىپس گۈل نۇسخىنى ھاسىل قىلىدۇ ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىرقانچە تۈرلۈك ئېلېمېنتلار ستەينىنىڭ بىرپارچە يېپەك رەخت يۈزىدە كۆرۈنگەن (ستەين ، 1928 - يىل ، Pl. XXXV, L. C. 03 گە قارالسۇن) . ئۇ يېپەك رەختنىڭ رەڭگى ناھايىتى ياخشى ساقلىنىپ قالغان ، قارىماققا ناھايىتى نەپىس كۆرۈنىدۇ .

جەسەت ساندۇقىنىڭ سىرتىدا تۆۋەندىكى بۇيۇملار بايقالغان : ئىنتايىن نەپىس ياسالغان ياغاچ جام ، قىزىل ، قارا ئىككى خىل رەڭ بىرلىگەن (Pl. 26:7 گە قارالسۇن) ، كالتە تۆت پۇتى بار ياغاچ پەتنۇس ؛ بىر قوينىڭ سۆڭىكى ۋە بىر قىسىم چاكاندا شاخلىرى .

بۇ جام ستەين يېڭىپەندە تاپقان جام ying. III. 3. 07 بىلەن ئوخشاش تىپلىق (ستەين ، 1928 - يىل Pl. CX گە قارالسۇن) ، بىراق ئۇنىڭدىن بەكرەك نەپىس ، قەبرىدىكى باشقا ئالامەتلەر ، مەسىلەن قالپاق ، كىشىگە يېڭىپەندىكى يەنە بىر قەبرە Ying. III. 40 نى ئەسلىتىدۇ .

پەتنۇس بىز بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە 1 دە بايقىغان پەتنۇسقا ئوخشايدۇ . ئۇ ئىككى پارچە تاختايدىن ياسالغان ، تەكتىدە ئويۇلغان بەلگىسى بار ، ئىككى يېنىدا پىچاق ئىزى بار.

جەسەت سانـدۇقـىنىڭ تـېپى ۋە مېيىتـقا كىيدۈرۈلگەن قىمەتلىك يېپەك رەخت كىيىملەرگە قارىغاندا ھۆكۈم قىلساق ، بۇ قەبرىدىكى خانىم 6 - قەبرىدىكى خانىم بىلەن بىر ئىجتىمائىي تەبىقىگە مەنسۇپ ، ئۇلار ئوخشاش بىر ئىرققا مەنسۇپمۇ ، ئەمەسمۇ ، ئۇ باشقا بىر مەسىلە ، لېكىن ئوخشاش بىر ئىجتىمائىي تەبىقىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىدە شەك يوق .

بـۇ قەبرىنىڭ دەۋرى ھەققىدە ، ئۇنىڭ دائىرىسىنى توغرا ھەم ئېنىق قىلىپ بېكىتىشىمىز ناھايىتى قىيىن ، ئۇنىڭ مۇشۇ رايوندىكى جۇڭگولۇق ئاھالىلەر ئولتۇراقلاشقان مەزگىلدىكى قەبرە ئىكەنلىكىنىلا ئېيتالايمىز ، بۇ خانىمنىڭ ياشىغان دەۋرى مىلادىيىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى 300 - يىللاردا ئىكەنلىكىدە ئىمكانىيەت ناھايىتى زور .

35 - قەبرە (يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرە a) نىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلى

35:1 بىر پارچە چاسا شەكىللىك سۇت رەڭ سەرناق . مېيىتنىڭ بېشىغا خۇددى باشياغلىق چىگگەندەك يۆگەپ قويغان . ئابىيۇمى تەخمىنەن 50 × 60 سانتىمېتر .

35:2 سىرىق كىمخاب كىيىمنىڭ يىرتىق پارچىسى ، 6 سانتىمېتر كەڭلىكتە كۆكۈش يېشىل تاۋار لېنتا تۇتۇلغان ، ئەسلى رەڭدىكى مەشۇت بىلەن تىككەن . كىمخابنىڭ تەگلىكى تۇز يوللۇق ، گۈل نۇسخىسىغا قىيپاس يوللۇق نۇسخىدا توقۇش ئۇسۇلى قوللىنىلغان ، ئۆتۈشتۈرۈپ قاتار قىلىنغان قوش قۇر z شەكىللىك جۇلا يول ۋە قوش رومبا شەكىللىك نۇسخا توقۇلغان ، رومبا شەكلىنىڭ ئىككى بۇرجىكىنىڭ سىرتىدا ئۈچلۇق بۇلۇڭ نۇسخىسى چىقىرىلغان ، يىرتىق پۈرۈچلىرى سەل قىيپاش كېسىلگەندەك كۆرۈنىدۇ ، ئىككىلا يۈزىدە يېڭنە ئىزلىرى كۆرۈنىدۇ . يىرتىق پۈرۈچىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 39 سانتىمېتر ، قىرىغا تۇتۇلغان لېنتىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 47 سانتىمېتر ، Pl. 25:1 گە قارالسۇن .

35:3—5 2 بـىلەن ئوخشاش كىمخابنىڭ بىرنەچچە پارچە يىرتىق پۈرۈچى .

35:6 كىيىمنىڭ يىرتىق پارچىلىرى ، بەلكىم يۇقىرىدا بايان قىلىنغان كىيىمنىڭ تۆۋەن قىسمى بولسا كېرەك ، توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان ئەسلى رەڭلىك تاۋار ، 2 - نۇسخىسىدىن سەل قىيپاشراق كېسىلگەن ، ئەن گىرۇكى بار . ئىككى يېرىدە پۈرۈلگەن قاتلىقى بار . بو-

يالمغان تاۋاردىن ئەستەرلەنگەن ، ئەستەرلىكى تۈز يوللۇق ، پارقىراق رەخت بولۇپ ، يىرتىق پۈرۈچلارغا ئايلىنىپ قالغان ، ئەسلى تېشىدىن چوڭراق .

35:7 كەندىر تالا (؟) لىق كىيىمنىڭ ئارقا پېشى ، مۇرە چېكى بار ، كىچىك بىر پارچە ئالدى پېشى بىللە ، تار ياقىسى بار . ئوخشاش بىر پارچە توقۇلمىنى كىيىمنىڭ ئېتىكىگە تىكىپ قويغان ، پەشنىڭ ئەڭ چوڭ ئۇزۇنلۇقى 74 سانتىمېتىر .

35:8 چوڭ بىر پارچە بويالمغان كەندىر تالا (؟) دىن تۈز يوللۇق توقۇلغان توقۇلمىنىڭ يىرتىقى ، ئومۇمىي كەڭلىكى 43 ـــ 44 سانتىمېتىر . ئۈپراپ يىرتىلغان . 7 بىلەن ئوخشاش بىر كىيىمنىڭ پارچىسى بولۇشى مۇمكىن .

35:9 كەندىر تالا (؟) لىق تۈز يوللۇق توقۇلمىدا تىكىلگەن كىيىمنىڭ يىرتىق پارچىسى ، يىرتىق پارچىسى يۇقىرى - تۆۋەن ئىككى بۆلەككە بۆلۈنگەن . يۇقىرى بۆلىكى ئىككى پارچە كۆك رەڭلىك توقۇلمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ ، ئوتتۇرىسىغا قوڭۇر رەڭلىك ئۇچ بۇلۇڭ پۈرۈچ كىرگۈزۈلگەن ، ئوخشاشلا يىرتىق پۈرۈچ تۆۋەن بۆلىكى چوڭ بىر پارچە بويالمغان كەندىر تالا (؟) توقۇلما بولۇپ ، بەزى يەرلىرىدە قاتلىقى بار . بويالمغان مەشۇت ياكى باشقا سىرتىق رەڭ ماتېرىياللاردىن ئېشىلگەن يىپ بىلەن تىكىلگەن .

35:10 بويالمغان كەندىر تالا (؟) لىق تۈز يوللۇق توقۇلمىدا تىكىلگەن كىيىمنىڭ يىرتىق پارچىسى ، جەمئىي ئۇچ پارچە ، ئىككى پارچىسى چوڭ ، بىر پارچىسى كىچىك ، قىيپاش پېچىلغان ، بىر بېشى بىر ئۇچلۇق شەكىلنى ھاسىل قىلغان ، ئىككى يېنىدا قاتلىقى بار . ئىككى چوڭ پارچە رەخت بىر قىلىپ قۇراپ تىكىلگەن . كىچىك پارچىسى چوڭ پارچىسىدىن يىرتىلىپ چۈشكەن . قاتلىقىنىڭ شەكلى 9 ـ غا ئوخشاش ، ئومۇمىي كەڭلىكى 47 سانتىمېتىر .

35:11 يوپكا ياكى ئىشتاننىڭ يىرتىق پارچىسى ، بويالمغان نۇسخىسى تۈز يوللۇق كەندىر تالا (؟) توقۇلما . تۆپىسىدە قاتلىقى بار ،

قىيپاش پېچىلغان ، يۇقىرى تەرىپى سەل كەڭ ، قوشۇپ تىكىلگەن جايدا يېنىدىكى يوپكىنىڭ يىرتىق پارچىسى قوشۇلۇپ قالغان . ئۇزۇنلۇقى 90 سانتىمېتىر .

35:12—13 11 بىلەن ئوخشاش بىر پارچە توقۇلمىنىڭ ئىككى پارچە يىرتىق پۈرۈچى .

35:14 ئىككى تال كەندىر تالا توقۇلمىدا ئىشلەنگەن بەلۋاغ ، ئىشلىگەن چاغدا قىيپاش پېچىلغان كەندىر تالا (؟) لىق تۈز يوللۇق لاتىنى جۈپلەپ تىكىپ ، ئاندىن كېيىن تىكىشىنى ئىچىگە پۈكۈۋەتكەن . بويالمغان تۈز يوللۇق نېپىز يۈڭ توقۇلما بەلۋاغ ، ھازىر سىرتىق رەڭدە ، بەلكىم بىرەر بەلۋاغ بولسا كېرەك .

35:15 تاۋار بىلەن قاتلاپ تىكىلگەن بوغچا ، بىر قىسمى قوشۇپ تىكىلگەن ھەم قاپ شەكلىگە كەلتۈرۈلگەن . ئىككى بېشى ئۇزۇلۇپ كەتكەن . يۇيۇپ تازىلاشتىن بۇرۇن رەڭگى ئىنتايىن سۇس ئىدى ، يۇلغاندىن كېيىن سارغۇچ قوڭۇر رەڭ بولغان .

35:16 توق قىزىل تاۋار بىلەن پۈرمە قىلىپ تىكىلگەن بوغچىنىڭ يىرتىق پارچىسى ، چەك يېپى ئىچىگە پۈكۈۋېتىلگەن ، بىر بېشىدا ئەن گىرۇنكى بار ، بۇ بېشىنى ئىچىگە قاتلاپ ، ئوچۇق يېپتا تىكىپ ، ئاندىن كېيىن يېپىنى سۇغۇرۇپ قاتلاق ـــ پۈرمە ھاسىل قىلغان . يەنە بىر بېشى بۇزۇلغان .

35:17 چاسا شەكىللىك كىچىككىنە بىر پارچە تاۋار ، قىزىل رەڭ ، كەشتىلەنگەن گۈل نۇسخىسى بار ، كۆك ، سۇت رەڭ ۋە مايسا رەڭلىك مەشۇت بىلەن كەشتە تىكىلگەن . نۇسخىسى ئۆتۈشمە قۇرلۇق ئۆلچەملىك يۇرەك شەكىللىك نۇسخا ، يۇرەك ئىچىدە ئىككى تىك سىزىق بار ، ئوتتۇرىسىغا بىر S نۇسخا قىستۇرۇلغان ، S نۇسخىنىڭ تۆۋىنىدە بىر سۇ تامچىسى نۇسخىسى بار . يۇرەكنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بىر يۇمىلاق چېكىت شەكىللىك نۇسخا ۋە بىر - بىرىگە كەينىنى قىلغان C شەكىل بولۇپ ، يۇرەكنىڭ ئۇچى ناھايىتى ئۆتكۈر بۇلۇڭنى ھاسىل قىلغان . بۇ كەشتە بۇيۇم چوڭ بىر پارچە كەشتە بۇيۇمدىن كېسىۋېلىنغان . ئۇنىڭ

چۆرىسىگە قوگۇر رەڭلىك تاۋاردىن بىر چەمبىرەك گىرۋەك تۇتۇلغان ، ئەستىرى يوق . رەخت ئېننىڭ ئۈچ بۇرجىكىگە يىپەك يىپ بىلەن بىر-دىن كىچىك مەرۋايىت بېزىلگەن ، يىپنىڭ ئۇچىدىن تۆگۈن چىگىلگەن . شۇنىڭ بىلەن مەرۋايىت چىڭ توختىتىلغان ، تۆتىنچى بۇرجىكى يىرتىلىپ كەتكەن . ئۆلچىمى 8.5 × 8.5 سانتىمېتر . Pl. 22:3 گە قارالا .

35:18 قوش ئۆرۈشلۇك تۇز يوللۇق توقۇلغان ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل گۈل نۇسخىلىق يىپەك رەختتىن تىكىلگەن كىچىك خالتا . ئىككى خىل رەختنىڭ بىرى چوڭ ، بىرى كىچىك ، كىچىكرەك بىر پارچىسى تارىاق تۇز يوللۇق ، تۆۋەن تەرىپى يۇمىلاق كېسىلگەن ، يەنە بىر پارچە رەخت تېخمۇ چوڭ ھەم كەڭ ، تىككەن چاغدا چوڭ پارچىنىڭ تۆۋەن گىرۋىكىنى كىچىك پارچىنىڭ يۇمىلاق گىرۋىكىگە سۇغۇرۇپ تۇرۇپ تىككەن ، ئاندىن كېيىن ئىككى پارچىنىڭ گىرۋىكىنى بىر قىلىپ تىكىۋەتكەن . خالتا ئاغزىغا يېقىن جايدا ، ئىككى پارچە رەخت ئارىلىقىغا يەنە بىر پارچە كىچىككىنە پۇرۇچنى قوشقان .

چوڭ رەخت ئەمەلىيەتتە ئىككى پارچە ئوخشاش رەختنىڭ ئىچىنى تېشىغا قىلىپ قوشۇپ تىككەن ، شۇڭا ئۇلاردىكى نۇسخىلارمۇ تەتۇر چۈشكەن . رەختنىڭ تەكتى قىزغۇچ قوگۇر رەڭ بولۇپ ، توق كۆك رەڭ ۋە سېرىق رەڭلەر بىلەن گۈلنى گەۋدىلەندۈرگەن ، گۈل نۇسخىسى ئىللىپس شەكىللىك بولۇپ ، بىرقانچە ئۇشاق قۇيۇن ، بۇلۇپمۇ ئىچىگە ئۆرۈلگەن ئۈچ قۇيۇن ۋە ئۈچ ئىنچىكە چىشتىن ھاسىل بولغان ، Pl:23:1a غا قارالا . بۇنداق نۇسخا ئۇزلۇكسىز ھالدا تەكرار كۆرۈنىدۇ . ئۆرۈشنى بويلاپ قۇر - قۇر تۇز سىزىق بولۇپ ماڭىدۇ ، ئارقىقى كىرىشتۇرۇلگەن ھالدا تىزىلغان . ئىككى خەنزۇچە خەت رەخت يۈزىدىكى نۇسخىنىڭ يەنە بىر قىسمىنى ھاسىل قىلغان .

كىچىك رەختنىڭ تەگلىكى توق كۆك رەڭ بولۇپ ، قىزىل ، سېرىق ، ئاچ كۆك رەڭلەردە گۈلنى گەۋدىلەندۈرگەن . رەخت ناھايىتى تار بولغاچقا ، گۈل نۇسخىلىرى تولۇق بولمىغان ، ئۇنىڭ بىر يېنىدا بىر ياپراق بولۇپ ، ئۇزۇن شېخىدا بىر تال گۈل بار ئىكەن ، يەنە بىر قۇيۇن

نۇسخىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكى بار ، رەختنىڭ يەنە بىر يېنىدا بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرغان بىر جۈپ قۇش ، بۇلۇت نۇسخىنىڭ بىر قىسمى ، ئىچىگە يۆگەلگەن ئۈچ قۇيۇن نۇسخا ۋە ئۈچ ئىنچىكە چىشتىن ھاسىل بولغان نۇسخا بېزەكلىرى بار ، يەنە بىر خەنزۇچە خەت بار . Pl. 23:1b گە قارالا . كىچىك خالتىنىڭ ئەستىرى بار بولۇپ ، تۇز يوللۇق بويالمىغان تاۋاردىن تىكىلگەن . خالتا ئېگىزلىكى 17 سانتىمېتر .

35:19 كەش ، كەشنىڭ تاشلىقىغا يىپەك يىپ بىلەن قىلىپ ئۇستىدە تۇرغۇزۇلۇپلا كەشتە تىككەن . ئوتتۇرىسىدىكى ئەستىرى ۋە چەمى كەندىر تالاسى (؟) نى خام ئەشيا قىلغان . ئىچ ئەستىرى يوقالغان ، كەش تاشلىقىنىڭ ئالدى تەرىپى ساق ، ئىككى يېنى ۋە پاشنىلىرى قىسمەن كەمتۈك ، ئۆرۈش يىپى كەمتۈك ، كىچىككىنە بىر پارچە چەمىلا قالغان . كەش تاشلىقىنىڭ تىكىلىش تېخنىكىسى رومبا شەكىللىك تۇز يوللۇق توقۇش ئۇسۇلىغا ئوخشايدۇ . ئوتتۇرىسىنىڭ خام ئەشياسى ۋە تەگلىكى ئۆرۈمە ھالەتتە بولۇپ ، ئالدىدىكى توقۇش ئۇسۇلىدا ھەر قېتىمدا ئوخشاش بىر يۆنىلىشتە ئېشىلگەن ، كېيىنكى توقۇش ئۇسۇلىدا يىپى قېتىم ئاتلاپ تۇرۇپ قارشى يۆنىلىشكە قاراپ ئېشىلگەن .

كەشنىڭ يېنى ۋە پاشنىسى تۈتۈق سېرىق رەڭ بولۇپ ، كەش چەمىنىڭ تۆگۈشلىرىگە كىچىككىنە يېشىل رەڭلىك كەشتە بېزەلگەن ، كەشنىڭ ئارقىسى ۋە ئىككى يېنى كەشنىڭ ئۈچىغا قاراپ روشەن ھالدا تارىيىپ بارىدۇ ، ئۇستىدە مۇرەككەپ بېزەك نۇسخىلىرى بار . كەشنىڭ ئاغزىغا تۇتۇق سېرىق رەڭ مەشۇت بىلەن ئىنچىكە بىر تال يىپنى بويلاپ جىيەك ئىشلەنگەن ھەم شۇ يەرنى ئوتتۇرىدىكى ئەستىرى بىلەن بىر قىلىپ تىكىۋەتكەن . بۇ جىيەك بەلكىم پۇتۇن بىر كەش ئاغزىنى ھاسىل قىلغان . ئارقىسىدىكى بېزەك نۇسخىسى توغرىسىغا تىزىلغان قۇر شەكىلدە . كەش ئاغزىدىكىسى قىزىل رەڭلىك كەڭ جىيەك بولۇپ ، ئاچ سېرىق رەڭدە ئەجدىھا نۇسخىسى چۈشۈرۈلگەن . تۆۋەندىكىسى ئېنىق پەرق ئېتىش تەس بولغان يېشىل رەڭلىك ئۇششاق گۈل نۇسخىلار بولۇپ ، نۇسخا ئوتتۇرىسىدا V شەكىل ھاسىل بولغان . ئۇنىڭدىنمۇ تۆۋەندە بىر جۈپ ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن

كەتكەن « كۆز » ، كۆزنىڭ يېنى ئىككى يېنىغا قاراپ مېڭىپ قوشۇلۇپ كېتىپ بىر قىزىل سىزىق ھاسىل قىلىدۇ . كۆزنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر قۇر قىزىل رەڭلىك توغرا يۆنىلىشلىك جۇلا يول بار ، ئۇنىڭ ئۈستىدە سۇس يېشىل ئېللىپس شەكىل بولۇپ ، جۇلا يولنىڭ ئۈستىدە بىر قۇر قىزىل قۇشقاچ بار ، تۆۋىنىدە بىر قۇر يېشىل رەڭ قۇش بار . بۇ گورىزونتال كەتكەن جۇلا يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا ، بىر قۇر سۇس يېشىل كەڭ يول تىك تۇرىدۇ ، جۇلا يولنىڭ ئۈستىدىكى ھېلىقى بىر قۇر قىزىل قۇشقاچنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر قىزىل رەڭلىك ئۇچ بۇلۇڭ تىك يولنىڭ ئورنىنى كۆرسىتىدۇ . كەشنىڭ ئۇچى ، كەشنىڭ ئۈستى بۇزۇلغان ، شۇڭا ئۇ يەرلىرىنىڭ نۇسخىلىرى ئانچە ئېنىق ئەمەس . بۇ يەردە بىر قۇر ئۇچ بۇلۇڭ شەكىلدىن ھاسىل قىلىنغان نۇسخا بار ، جۇپ ھالدا كۆرۈنىدىغان كەڭ ئۇچ بۇلۇڭنىڭ تۆپىسى بىر توغرا سىزىققا تۇتىشىدۇ . ئۇنىڭدىن تۆۋەنرەك قارىساق ھېچنېمە كۆرۈنمەيدۇ ، ئۇ يەردە بىر قۇر قىزىل رەڭلىك جىيەك بارەك كۆرۈنىدۇ ، ئوتتۇرىسىدا ئاچ سېرىق رەڭلىك كىچىك چاسا بۆلەك بار . كەشنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 23 سانتىمېتر ، ئۆرۈش يېپى يوقالغاچقا ، ئارقاق يېپ ئۇزىراپ كەتكەن ، شۇڭا ھازىرقى ئۇزۇنلۇقى بۇرۇنقى ئۇزۇنلۇقىدىن ئېشىپ كەتكەن . Pl. 24:1—2 گە قارالسۇن .

35:20 قوش ئۆرۈشلۇك تۈز يوللۇق توقۇلغان ئەت رەڭ توقۇلمىنىڭ يېرتىق پارچىسى ، نەقىش نۇسخىسى رېئالىزملىق قېنىق دولقۇنسىمان نۇسخا .

35:21 سۆت رەڭ كىگىز پارچىسى ، ئەسلىدە مېيىتقا يېپىلغان بولۇپ ، كېپەنلىك ياكى جەسەت ساندۇقىنىڭ ئەستەرلىكى قىلىنغان .

35:22 يېرىك يۇڭ توقۇلما ، قېنىق قوڭۇر رەڭ ۋە سېرىق يېپ بىلەن توقۇلغان .

35:23 ياغاچ جام ، قىرىپ ياسالغان . ئۈستى تەرىپى قىزىل بويالغان ، تۆۋەن تەرىپى قارا بويالغان ، تەگلىكىگە يېقىن جايىدا كۆپۈنگى موڭىكى بار ، قارا ، قىزىل سىزىقچىلار ئالماشتۇرۇپ سىزىلغان . جامنىڭ ئېگىزلىكى 7 سانتىمېتر ، ئاغزىنىڭ دىئامېتىرى 9.6 سانتىمېتر . Pl.

6:27 گە قارالسۇن .

35:24 تىك تۆت بۇلۇڭلۇق پەتنۇس ياكى پاكار شىرە ، كالتە تۆت پۇتى بار ، پەتنۇس يۇزلۈكى تۇرۇم بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان ئىككى پارچە تاختايدىن ياسالغان . يۇزلىكىدە بىر قۇر كۆپمە قىرى بار . تۆۋىنىگە بەش قۇر ئۆلچەمسىز بەلگە سىزىقى ئويۇلغان . ئۇزۇن ئىككى قىرىنى بويلاپ ئۇپرىغان ئىز ۋە پىچاق ئىزى بار . پۇتىنىڭ كەسمە يۇزى ئېللىپس شەكىللىك ، چاسا تۇرۇم شەكىللىك ، پۇتىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 6.6 سانتىمېتر ، ئىككىلا پۇتى ساق . پەتنۇسنىڭ ئۆلچىمى 29 × 45 سانتىمېتر .

35:25 جەسەت ساندۇقىنىڭ تېشىدىن يېغۇبلىنغان نەزىر - چىراغقا ئىشلەتكەن بىر قىسىم قوي سۆڭىكى .

35:26 چاكاندا شاخلىرى ، جەسەت ساندۇقىنىڭ تېشىدىن يېغۇبلىنغان .

36- قەبرە (يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرە b)

1934 - يىلى 7 - ماي ، دوكتور سۇېن ھېدىن بىلەن چىڭ زۇڭچى بىرلىكتە يەنە بىر يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرىنى بايقىغان ، ئۇ بىر ھەيۋەتلىك ماينىكامنىڭ شەرقىي يېنىدا بولۇپ ، بۇ ماينىكام سۇ يۈزىدىن 3 . 25 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە ①(32 - رەسىم) .

جەسەت سانـدۇقى يەر يۈزىدىن 1 مېتىر ئېگىزلىكتە ، شەكلى 35 - قەبرىدىكى جەسەت سانـدۇقـغا ئوخشايـدۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ياپقۇچى تاختاي ئەمەس ، كالا تېرىسى ئىكەن . كالا تېرىسىنىڭ ئۈستىدە بىر كىچىك سېۋەت بار ، Pl. 26:1 گە قارالسۇن ، ئۇنى توقۇغان پاخال قوش پەللىـ

① دوكتور سۇېن ھېدىن قۇم دەريالىق دېلتىسىدا چاپما قېپىقتا سەيلە قىلغان چاغدىكى خەرىتە ، ئاخىرقى كوررېكتور ئۈستىدە بولغاچقا ، بۇ ماينىكامنىڭ توغرا ئورنى توغرىسىدا ئوقۇرمەنلەرنىمزگە ھازىرچە تېخى بىرنېمە تەمىن ئېتەلمەيمەن . ئۇنىڭ 37 - خەرىتىدىكى ئورنى پەقەت بىر مۆلچەردىنلا ئىبارەت . ئۇ بىرىنچى تۇركۈمدە بايقالغان قەبرىلەرنىڭ شەرقىدىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدا ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

لمك ئۆسۈملۈكنىڭ غولى بولۇپ ، ئارقاقتا ئىشلەتكەن پاخال ، پاخال بىلەن ئەمەن تېپىدىكى ئۆسۈملۈك يىلتىزىنىڭ ئارىلاشمىسىدىن ئىبارەت . ئۇنىڭ شەكلى 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىدىن تېپىلغان كىچىك سېۋەتكە ئوخشايدۇ ، بىراق گۈل نۇسخىسى تورسىمان نۇسخىلىق بولۇپ ، Z شەكىللىك جۈلا يوللۇق ئەمەس ، بۇ كىچىك سېۋەتنى Hj .لىيۈك ئەپەندى تەكشۈرۈپ بولغان (قوشۇمچە II گە قارالسۇن) . بېغى قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ يىپ شوينا بولۇپ ، ئاغزىغا ئاق كىگىز ياپقان .

جەسەت ساندۇقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.7 مېتىر ، كەڭلىكى 0.35 ـــ 0.41 مېتىر ، ئوبدان ساقلانغان مۇمىيا ـ ياشانغان خانىم بولۇپ ، كۆل رەڭ ئۇزۇن چېچىنى ئوتتۇرىدىن ئايرىغانكەن ، مېيىتنىڭ بويى 1.52 مېتىر بولۇپ ، يۈمشاق ، سېپتا ئىشلەنكەن توق قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ پالاس بىلەن كېپەنلىگەن ، پالاس سېرىق ۋە قىزىل رەڭلىك جۈلا يوللۇق نۇسخىلىق ئىكەن (32 ـ رەسىم) . بەدىنىنىڭ ئوڭ يېنىنى بويلاپ ، پالاسنىڭ ئۈچ يېرىگە كىچىك بوغچا باغلانغان ، بوغچىلارغا چاكاندا شېخى سېلىنغان ، ئۇلاردىن بىرىنى Pl.26:4 دە كۆرسىتىلگەن پالاس ئەۋرىشكىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ .

مېيىتنىڭ بېلىگە بىر تال ئىنچىكە بەلۋاغ باغلانغان ، يۇقىرى تەرىپىدە قىزىل ۋە بويالمىغان يۇڭ يىپتىن توقۇلغان چۇچىسى بار ئىكەن ـــ جۇشقۇن ياشىلىق باھارى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ھالەتنى نامايان قىلغان (Pl.26:5 گە قارالسۇن) . بۇ بەلۋاغ كىشىگە Pl.12:1 دىكى بەلۋاغنى ئەسلىتىدۇ .

مېيىتنىڭ پۇتىغا خام تېرىدىن ئىشلەنگەن كەش (چورۇق) نى چىڭ ئوراپ كىيدۈرۈپ قويغان ، كەشنىڭ بارماق تۇرىدىغان يېرىگە قىزىل رەڭ يىپ شوينا بىلەن پەيلەر بېزەك قىلىنغان ، كەش ئاغزىنىڭ گىرۋىكى ھەرە چىشى شەكلىدە كېسىلگەن (Pl.26:6 گە قارالسۇن) . كەشنىڭ چەمەدىن باشقا جايلىرىنىڭ يۇڭى ئېچىگە قارىتىلغان . بۇ كەشنىڭ پاسونى 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق (« ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر ») دىكى كەشنىڭ پاسونىغا ئوخشايدۇ ھەمدە ئىنتايىن يېڭى ، بەلكىم كىيىپ باقمىغان

بولسا كېرەك ، كەش چەمىنىڭ ئىچى تەرىپىدە بىر قەۋەت ئېلتېرە ـ پېتەك بار ئىكەن .

باش كىيىملىرى توق قوڭۇر رەڭ كىگىز ئېچ قالپاق (Pl.26:2 گە قارالسۇن) ۋە نەپىس ئىشلەنگەن سېرىق رەڭ كىگىز تاشقى قالپاقنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، تاشقى قالپاقنىڭ تۆپىلىكىگە قىزىل يىپ شوينا بىلەن بېزەك قىلىغان ، يىپ شوينىنىڭ ئوتتۇرىسىغا توغرىسىغا قارىتىپ يىلپىز تېرىسى تىكىلگەن ، يىلپىزنىڭ بېشى قالپاقنىڭ ئالدىغا ساڭگىلىتىلغان . قالپاقنىڭ سول يېنىدىكى ئىككى تال پەي ھايۋانات سىڭىرى ۋە قىزىل يۇڭ يىپ بىلەن يۆگەلگەن بولۇپ ، قالپاقنىڭ ئۈچلۇق تۆپىسىدە روشەن ھالدا كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ (Pl.26:3 گە قارالسۇن) . ئىككى قالپاقتا ئوخشاشلا قۇلاق بار ، ئۇنىڭ ئۈچى ئېگىلگەكىچە كېلىدۇ . بۇنىڭ قىشلىق قۇلاقچا ئىكەنلىكى ناھايىتى روشەن . بېزىكىدىن باشقا ، تاشقى قالپاق 31 ـ رەسىمدە كۆرسىتىلگەن سكىفلارنىڭ قالپىقىغا ئىنتايىن ئوخشايدۇ ، ئۇنىڭدىن باشقا ، پېرسىپولس ① قاپارتما نەقىشلىرىدىكى مىئاكالار مۇشۇنداق قالپاق كىيگەن (لېكوك ، 1925 ـ يىل ، 127 ـ رەسىمگە قارالسۇن) .

ئالتە تال ياغاچ ئىلغۇچ بىلەن بىر تال سۆڭەك ئىلغۇچ روشەنكى ، پالاسنى ئىلىپ قويۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ، ئۇلاردىن ئۈچ تېلىدا خۇددى سوغا شەكىللىك ئۈچ بولۇپ ، ئۇستىگە ئۇششاق ئۈچ بۇلۇڭ چېكىلگەن ، ئۈچ بۇلۇڭ شەكلى ئىچىدە ئۆز ۋاقتىدا قىزىل بويالغان (Pl.27:7—8 گە قارالسۇن) . ئۇنىڭدىن باشقا ئۈچ ئىلغۇچنىڭ ئۈچىدا

---

① غەربىي ئاسىيادىكى قەدىمىي پايتەخت ، ئۇنىڭ كونا ئورنى ھازىرقى ئىرانىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى فارس ئۆلكىسىدىكى شىرازنىڭ شەرقىي شىمالىدىن 51كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى تاھىد جەمشىدنىڭ قېشىدا . مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 5 ـ 4 ئەسىرلەرنىڭ بېشىدا قۇرۇلغان پېرسىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ دارىئۇس I زامانىسىدا ، ئاخېمىنىد پادىشاھلىقىنىڭ ئىككىنچى پايتەختى بولۇپ ، كونا پايتەختى گادىسسانىڭ ئورنىغا دەسسىگەن . مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 330 ـ يىلى ئالېكساندىر پادىشاھنىڭ تالان ـ تاراج قىلىشىغا ئۇچرىغان . سېلۇكىد پادىشاھلىقىدىن باشلاپ ، بۇ شەھەر زاۋاللىققا يۈزلەنگەن . ھازىر خارابىلىرىلا ساقلىنىپ قالغان .

بىزەك نۇسخا يوق ئىكەن (Pl. 27:3 كە قاراڭ) . سۆڭەك ئىلغۇچ ئۇلاردىن كىچىكرەك ئىكەن .(Pl. 27:4 گە قاراڭ) ، ئۇنىڭ ئۇچى يىپ غالتىسكى شەكلىدە ئىكەن . بۇ ئىلغۇچلار (ستەين بايقىغان ئىلغۇچلارغا بەك ئوخشايدۇ (ستەين ، 1928 - يىل ، Pl. XXIV, L. F. O5a قاتار-لىقلارغا قاراڭ) . ستەيننىڭ ئەۋرىشكىسى قاتتىق ياغاچتا ئويۇلغان ، باش قىسمىغا بىرقانچە ئۇچ بۇلۇڭ بىزەك نۇسخا قىلىپ چېكىلگەن ، ئۇچ بۇ-لۇڭنىڭ قاتار قىلىپ تىزىلىشى ، 5 - نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا تېپىلغان يانىڭ ياغىچى ۋە باشقا بۇيۇملاردا دائىم ئۇچرايدىغان قۇرغا تىزىش ئۇ-سۇلىغا ئانچە ئوخشاپ كەتمەيدۇ .

Pl. 27:10 بىر دانە كىچىك تارغاق ، ئۇنىڭ ياغاچ چىشلىرى بىر پارچە سىڭىرغا سانجىلغان بولۇپ ، 5 - نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا تېپىلغان تارغاقنىڭ قۇرۇلمىسىغا ئوخشايدۇ .

Pl. 27. 11:2 ھەر خىل رەڭلەردىكى يۇڭ رەختلەرنىڭ تالا - تالا پۇرۇچلىرى بىلەن ياسالغان قورچاق ، كىچىككىنە ياغاچ ئىلغۇچ بىلەن مۇقىملاشتۇرۇلغان ، ئىلغۇچنىڭ شەكلى ئالدىدىكى مىسالالاردىكىگە ئوخ-شاپ كېتىدۇ ، بىراق باش قىسمى سىلىندىرسىمان .

كىچىككىنە بىر تۇتام ھايۋانات سىڭىرى ۋە يۇڭ يىپ ، بىر پارچە قىزىل كىگىز بىلەن ئورالغان ، بەلكىم تىلتۇمار ياكى سۇپكۆچلەيدىغان نەرسە بولسا كېرەك (چاكاندا شېخى ، 5. D:12—14 نومۇرغا قاراڭ) .

ھەمدەپنە بۇيۇملار ئىچىدە يەنە بىر دانە قېنىق قوڭۇر رەڭ چاچ بىلەن تۇگۈلگەن چەمبەرسىمان زەنجىر بار ، ئۇنى بىر تال ئىنچىكە شويىنا بىلەن چېتىپ قويغان ، روشەنكى ئۇ بىر تۇتام چاچ ئاخىرەتلىك بۇيۇ-مى . قايچىلاپ ئېلىنغان چاچ بىلەن ئەرۋاھلارنىڭ روھىغا نەزىر - چىراغ قىلىش — دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بىر خىل ئۆرپ - ئادەت جوردانىس (Jordanes) نىڭ ئېيتىشچە ، ئاتىللا ① ئۆلگەن چاغدا

① ئاتىللا — رىم ئىمپېرىيىسىگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ھۇن شاھى . (? - 406 - 453)

ھۇنلار ئۆزلىرىنىڭ چېچىنى بەس - بەستە كېسىشكەن (رىدبە[Rydh] ، 1919 — يىل ، 241 — بەتكە قاراڭ) . نويىنئۇلا 6 — نومۇرلۇق قەبرىدىن تېپىلغان ، ئاز دېگەندىمۇ 60 تال كېلىدىغان ئۆرۈمە چاچ شۇنى ناماياں قىلىدۇكى ، مىلادىيىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ھۇنلارنىڭ يۇرتىدا بۇ ئا-دەت ئاللىبۇرۇن يولغا قويۇلغان بولۇپ ، كىشىلەر مىنۇسىنسكىنىڭ يېنى-دىكى ئوغلاقتاي قەبرىستانلىقىدىكى بىر قەبرىدىن ئىككى ئۆرۈم قوڭۇر رەڭلىك چاچ تاپقان بولۇپ ، ئۇنىڭ دەۋرى لوپنۇر قەبرىستانلىقىنىڭ دەۋرىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدۇ (تالگرېن ، 1937 b ، 4 — رەسىمگە قاراڭ) .

ياشانغان خانىمنىڭ كىيىنىشى « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرە-لەر » دىكى 5.A قەبرىدىن چىققان ياش ئەركەكنىڭ كىيىنىشىگە ئاسا-سىي جەھەتتىن ئوخشايدۇ ، لېكىن ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا سۈپەت-لىكرەك ئىكەن ، ئۇنىڭ جەسەت ساندۇقى 35 — قەبرە A.6,C.6 نىڭ شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، 7.A غىمۇ بىرئاز ئوخشايدۇ . دوكتور سۈبن ھېدىن بۇ جەسەت ساندۇقلىرىنىڭ ھەممىسىگە لوپنۇرلۇقلار ھازىرغىچە ئىشلىتىۋاتقان چاپما قېيىق ئىشلىتىلگەن ، دېگەن . مەن بۇنداق ئىزاھلاشقا قارىتا گۇمانلىنىش پوزىتسىيىسىدە بولىمەن ، بىراق بۇ جەسەت ساندۇقلىرىغا ئاشۇ چاپما قېيىقنىڭكىگە ئوخشاش قانۇنىيەت قوللىنىلغان-لىقى چوقۇم .

بۇ خانىم مەنسۇپ بولغان مەدەنىيەت توپى ، ستەين تاپقان قەبە-رىستانلىق L.T,L.S,L.Q,L.F ۋە « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىس-تانلىق » نىڭكىگە ، يەنى كىروران پادىشاھلىقىنىڭ يەرلىك ئاھاللىرىگە ئوخشاش . خۇددى كىشىلەر دىققەت قىلغاندەك ، بۇ قەبرە بىلەن ستەين تاپقان قەبرە ئوتتۇرىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتە « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرە » نىڭكىدىن كۆچلۈك ئىكەن ، ئۇنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى بۇ ئالاھىدىلىكىنى ناھايىتى ياخشى چۈشەندۈرىدۇ ، ستەين تاپقان قەبرىلەر 36 - قەبرە بىلەن بىللە يەرلىك ئاھاللەر قەبرىلىرىنىڭ توپىنى ھاسىل قىلغان . لېكىن ، يەنە بىر جەھەتتىن ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا دەۋر

پەرقى بولۇشى تامامەن مۇمكىن ، « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » لوپنۇر رايونىدىكى باشقا يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ قەبرىلىرىدىن تېخىمۇ قەدىمىيرەك بولسا كېرەك .

36 ـ قەبرە (يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرە b) نىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلى

1: 36 سۇس سېرىق ئۇچلۇق قالپاق ، نېپىز كىگىزدە تىككەن . قالپاقنىڭ ئارقا تەرىپى گەدەنىنىڭ بىر قىسمىنى ياپالايدۇ ھەم شۇ يەردە پۈرمە چىقىرىلغان ، ئاق رەڭلىك تىكىش يېپى يوقلاي دەپ ،قالغان قالپاقنىڭ ئىككى قۇلقى ئېگىكەتە تۇتىشىدۇ ، قالپاق قۇلقىنىڭ بىر قىسىم گىرۇەكلىرىدە قىزىل رەڭلىك تىكىش يېپى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ ، قالپاقنىڭ سول يېنىغا ئىككى تال ياغاچ قوزۇق كىرگۈزۈلگەن ، ھەربىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 30 سانتىمېتر ، ئۇنىڭغا ئىنچىكە سىگىر يۆگەلگەن ، سىگىرنىڭ سىرتىدىن يەنە بىر قەۋەت قىزىل يۇڭ يېپ ئورالغان ، قوزۇقنىڭ تۆپىسىدە بىر بوغۇم يۇمران پەي بار ، قالپاقنىڭ تۆپىسىگە 7 قۇر يۇڭ يېپ شوينا ئورالغان ، تۆت جايدا يېپ بىلەن كىگىزگە تىكىپ قويغان ، شوينا ئارىلىقلىرىغا سۇس قىزىل يۇڭ يېپ بىلەن توغرىسىغا قىلىپ بىر پارچە يىلپىز تېرىسى تىكىلگەن . يىلپىزنىڭ بېشى قالپاقنىڭ ئالدىغا ساڭگىلىتىپ ئېسىپ قويۇلغان . يىلپىز تېرىسى ئىنتايىن ياخشى تۇرغان . قالپاقنىڭ قۇلقىدىن تۆپىسىگىچە ئېگىزلىكى 32 سانتىمېتر ، Pl. 26 : 3گە قارالسۇن .

2: 36 نېپىز كىگىزدە تىكىلگەن ئىچ قالپاق ، توق قوڭۇر رەڭ ، گەدەنگىچە چۈشكەن يېرى پۈرمە قىلىنغان ، بوغقان يېپى قوڭۇر رەڭ . قالپاقنىڭ قۇلقى قوڭۇر رەڭ يۇڭ شوينا بىلەن ئېگەككە چىگىلگەن . پۈتۈن گىرۇەكلىرى چىشلىق قىلىپ تىكىلگەن . تىككەن يېپى قوڭۇر رەڭ يۇڭ يېپ ، قالپاقنىڭ ئۈڭ قۇلقىنىڭ ئىككى يېرىگە ياماق چۈشكەن ، قالپاقنىڭ قۇلقىنىڭ تۆۋىنىدە ئىككى تال قىزىل يۇڭ يېپنىڭ ئۇچى بار . قالپاقنىڭ ئېگىزلىكى 27 سانتىمېتر ، Pl. 26 : 2 گە قارالسۇن .

3 : 36 يۇڭ پلاشىنىڭ ئۈڭ يېرىمى ، يۇمشاق ھەم سىپتا ، توق قوڭۇر رەڭلىك ، سېرىق ۋە قىزىل رەڭلىك جۈلا يول نۇسخا چىقىرىلغان . ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان بۇ بىر بۆلىكى ئەمەلىيەتتە پلاشىنىڭ پۈتۈن ئۇزۇنلۇقىغا تەڭ ، ئۆرۈش يۆنىلىشىدىكى بىر ئۇچىدا پۆپۈك بېزىكى بار ، بۇ ئۇچى توقۇلمىنىڭ ئاخىرقى بۆلىكى ھېسابلىنىدۇ ، يەنە بىر تۈز قىرى توقۇلمىنىڭ باشلىنىش بۆلىكى بولۇپ ، ئەن گىرۇپكىگە شوينا شەكىلدە قىر چىقىرىلغان .

ئاساسىي قىسمى تۈز يوللۇق توقۇلما بولۇپ ، ئۆرۈش يېپى بىلەن ئارقاق يېپى ئوخشاپ كېتىدۇ ، ھەربىر كۆادرات سانتىمېتردا بەش تال ئۆرۈش يېپ ، تۆت تال ئارقاق يېپ بار .

سېرىق رەڭلىك رومبا نۇسخىلىق يۈزى كەڭ جۈلا يوللىرىنىڭ ئىككى چېتىگە ، 5 ـ 7 مىللىمېتر كەڭلىكتە قىزىل ـ سېرىق چاقماق توقۇلغان . شوينىسىمان قىرغا يېقىن بىر جايدا ئاشۇنداق ئۆرۈشىدىن رومبا قۇرۇلمىلىق بىر قۇر كەڭ جۈلا يول بار ، كەڭلىكى 5 ـ 5.7 سانتىمېتر ، ئارقاق يۆنىلىشىدە ئاشۇنداق ئۇزۇن كەتكەن ئىككى قۇر كەڭ جۈلا يول بار ، ئارقىقىدا رومبا نۇسخا چىقىرىلغان توقۇلما ، كەڭلىكى 2.6 سانتىمېتر ، ئارقاق يۆنىلىشىدىكى جۈلا يول بىلەن پۆپۈك بېزىكى بار ئۇچىنىڭ ئارىلىقى 4.6 سانتىمېتر ، پۆپۈك بېزىكى يوق گىرۇەككىچە ئارىلىقى 4.5 سانتىمېتر . سېرىق ۋە قىزىل رەڭ يۇڭ يېپىنىڭ ئېلىشىشى بىرقەدەر چىڭ ، تولۇقى تەخمىنەن 1.8 مىللىمېتر ، ئۆرۈش قۇرۇلمىلىق جۈلا يولدا 75 تال يېپ بىلەن 5 سانتىمېتر توقۇلغان ، ئارقاق يېپى قوش قات ئارقىقىدىكى رومبا قۇرۇلمىلىق جۈلا يولدا ، 22 تال يېپ بىلەن 2 سانتىمېتر توقۇلغان ، ئىككى تال قوڭۇر رەڭ ئۆرۈش يېپىدىن ئاتلاپ بىر يەرگە يىغىلغان ① ، بويىغا ۋە ئېنىگە قاراپ كەتكەن جۈلا يولنىڭ ھەربىر تۇتىشىدىغان نۇقتىسىنىڭ ئىككى يېنىدا 6 ـ 7مىللىمېتر كەڭلىكتە توقۇش ئۆرۈمى بار ، ئارقاق يۆنىلىشىدىكى جۈلا يولدىكى

① بۇ بىر ئابزاس سۆزنىڭ ئەسلى تېكىستى مۇنداق :

《 The weft rep border has 22 therads toz 2 cm , over two of hte brown warps , gathered together . 》

سىرىق ، قىزىل ئارقاق يىپ بىلەن توقۇلغان . ئۆرۈم ئۇچىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5 ـ 6 سانتىمېتىر .

پۈپۈك بېزىكىنىڭ ئۆرۈش ئۇسۇلى تۆۋەندىكىچە : يىپنى بىر قەلەم ئېشىپ ، ئاندىن كېيىن بىرىنى بىرىگە ئۈلاپ تۇرۇپ توقۇلمىنىڭ تۆۋەن قىرىغا كىرگۈزۈلىدۇ ، ھەر ئۇچ تال ئاشۇنداق يىپ بىلەن بىردىن پۈپۈك ئۆرۈلىدۇ ، پۈپۈكنىڭ تولۇقى تەخمىنەن 6 مىللىمېتىر ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 10.6 سانتىمېتىر .

پلاشنىڭ ئۆرۈش يىپ بويىچە ئۇزۇنلۇقى 171.4 سانتىمېتىر ، ئارقاق يىپ يۆنىلىشىنىڭ ھازىر بار قىسمىنىڭ كەڭلىكى 32.1 سانتىمېتىر .

شوينىسىمان ئەن گىرۇپكىگە بېقىن جايدىكى پلاشنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سەل يۇقىرىراق جايىغا ، شوينا بىلەن ئۇچ كىچىك بوغچا باغلانغان ، ئۇنىڭغا چاكاندا شېخى قاچىلانغان ، بۇ بوغچىلاردىن بىرى ساقلىنىپ قالغان . Pl. 26:4 ۋە 32 ـ رەسىمگە قارالسۇن .

36:4 خام تېرە كەش ، پاسونى 5.E:2 بىلەن ئاساسەن ئوخشايدۇ . چەمىنىڭ يۈڭى تېشىغا قارىتىلغان ، قالغان بۆلىكىنىڭ يۈڭى ئەكسىچە قىلىنغان . پۇتۇن كەشنىڭ ئارقا قىسمىغا ئاغزىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا بىر پارچە تېرە بىلەن ئىشلىتىلگەن ، بىر تال چاتما پۇرۇچ ئاياغنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ۋە كەش ئاغزى بار جايدىن توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ . كەش ئاغزىنىڭ تۆپىسىدىكى ئىككى ياندا بىر تالدىن تاسما بولۇپ ، كەش ئاغزىغا بوغقۇچ قىلىنغان . كەش ئاغزىنىڭ يۇقىرى گىرۋىكى ھەرە چىشى شەكلىدە كېسىلگەن . كەشنىڭ ئۇچى تەرىپىدە ئۇچ تال قىزىل يۇڭ يىپ ۋە بىرقانچە تال پەي بار . ئاياغنىڭ سوڭى بىلەن پۇتنىڭ ئارىلىقى تۇرىدىغان يەر ئارىلىقىدا ، چەمىنىڭ ئىككى يېنىدا بىردىن ئويمان بار . ئىككى چەمىنىڭ ئالدى تەرىپىدە قۇراپ تىكىپ قويۇلغان تار تاسما بار . بۇ كەش كىيىلمىگەندەك قىلىدۇ . كەشنىڭ ئۇزۇنلۇقى 26.5 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 10.5 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 18 سانتىمېتىر . ھەربىر پاي كەشنىڭ ئىچىدە بىردىن پېتەك بار بولۇپ ، ئۇنى تېك تۆت بۇلۇڭلۇق قوڭۇر رەڭ ئەلتېرە بىلەن ئىشلىگەن ، ئۇستىدە

بۇدۇر يۇڭلىرى بار ، تۆت چۆرىسىگە قىزىل يىپ بىلەن چىشلىق جىيەك تىككەن ، تىككەن يىپى ئېشىلمىگەن يۇڭ يىپ ، تولۇقى 3 ـ 4 مىللىمېتىر . سول پۇتتىكى كەشنىڭ پېتىكى 11×19 سانتىمېتىر ، ئوڭ كەشتىكى پېتەكنىڭ بىر ئۇچى يىرتىلىپ كەتكەن ، گىرۇھكلىرىمۇ كەمتۈك بولۇپ قالغان ، ھازىرقى ئۆلچىمى 10×24 سانتىمېتىر Pl. 26:6 گە قارالسۇن .

36:5 كىچىك سېۋەت ، پاخال ، ئەمەن تېپىدىكى ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىزى ۋە ئوت ـ چۆپنىڭ غولى بىلەن توقۇغان ، شەكلى ۋە پىششىقلىقى ـ نەشى 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان كىچىك سېۋەتكە ئوخشايدۇ . بىراق ، تورسىمان نۇسخا بىلەن بېزەلگەن ، قوشۇمچە II دىكى HJ.ليۇڭ ئەپەندىنىڭ ئانالىزىدىن ئۆتكەن ، قوڭۇر رەڭلىك يۇڭ شوي ـ نىدىن باغ ياسىغان . سېۋەت قىسمەن ھالدا بۇزۇلغان . ئېگىزلىكى 19.5 سانتىمېتىر ، دىئامېتىرى تەخمىنەن 11 سانتىمېتىر . Pl. 26:1 گە قارالسۇن .

36:6 سېۋەتنىڭ ئاغزىغا ياپقان ئاق كىگىز ، ئاق شوينا بىلەن سېۋەتنىڭ ئاغزىنى باغلاپ قويغان .

37:7 پۈپۈك بېزىكى بار بەلۋاغ ، بەلۋاغنىڭ ئۆزى بىر تال ئۆرۈلگەن ئاق يۇڭ يىپ بولۇپ ، قىزىل ۋە ئەسلى رەڭلەر ئارىلاشتۇرۇلغان ئۇزۇن يۇڭ يىپ پۈپۈك بېزىكى بار ئىكەن . ياساش ئۇسۇلى : پۈپۈك بېزىكى قىلىنىدىغان يۇڭ يېپىنى جۈپلەپ سىرتماق شەكلىگە كەلتۈرۈپ بەلۋاغ ئۇستىگە قويىمىز ، ئاندىن كېيىن سىرتماق شەكىللىك شوينىنىڭ ئىككى ئۇچىنى بەلۋاغدىن ئايلاندۇرۇپ سىرتماققا كىرگۈزىمىز ھەم چىڭ تارتىمىز . ئەسلى رەڭدىكى يۇڭ يېپىنى يالاڭ قات بويىچە جۈپلەپ ، قىزىل رەڭ يۇڭ يېپىنى قوش قات بويىچە جۈپلەپ ، ئىككىسىنى بىر ـ بىرىگە كىرىشتۇرىمىز ، بويالمىغان ئاق يېپىنىڭ ئىنچىكە ـ تولۇقى تەكشى ئەمەس ، ئازراق كىگىز باسماققا ئوخشاپ كېتىدۇ ، يېپىنىڭ تولۇقى 40 مىللىمېتىر ، قىزىل رەڭلىك يىپ يېپىنىڭ دەرىجىدە باسماقلانغان بولۇپ ، ئېشىلمىگەن ، يالاڭ قات بويىچە تولۇقى 2 مىللىمېتىر ، بەلۋاغنىڭ ئۇزۇنلۇقى 40 سانتىمېتىر ، ئەڭ ئۇزۇن پۈپۈك 28 سانتىمېتىر ، يۇڭ يېپىنىڭ سۇپىتى ۋە رەڭگى 149—148:5 غا ئوخشايدۇ . Pl. 26:5 گە قارالسۇن .

8 : 36 يۇك رەخت پۇرۇچلىرى بىلەن ياسالغان قونچاق ، كىچىك ياغاچ ئىلغۇچ بىلەن مۇقىم قىلىنغان ، ئىلغۇچنىڭ شەكلى Pl. 9:2 بىلەن ئوخشاش ، ئۆزۈنلۇقى 94 مىللىمېتىر .

قورچاقتا ۋە ئىلغۇچقا يۆگەلگەن ئاچ كۇل رەڭ ، قوڭۇر ۋە قارامتۇل قوڭۇر رەڭلەردىكى يىرىك ھەم خام يۇڭ يىپ ، يەنە بىرئاز سۆسۈن رەڭ ئىنچىكە خام يۇڭ يىپ بولۇپ ، بۇ يۇڭ يىپلار ئوخشىمىغان دەرىجىدە باسماق قىلىنغان . خام يىپنىڭ تولۇقى 1 ـ 3 مىللىمېتىر .

ئۇستى تەرىپى قورچاقنىڭ بېشىنى ھاسىل قىلغان ، « يۈزى » نى بويىلغان ھالدا بىر تال سىرىق رەڭلىك خام يىپ بولۇپ ، بۇ يىپنىڭ ئارقىسى بىر تال سۆسۈن رەڭلىك خام يىپتىن ئىبارەت . « يۈز » نىڭ ئاستىدا تەخمىنەن 4.5 سانتىمېتىر كېلىدىغان جايدا « بويۇن » ۋە « بەل » لەرنىڭ قوشۇلىدىغان قىسمى بولۇپ ، چىڭ ئورىۋېتىلگەن قارامتۇل قوڭۇر توم شوينا بىلەن ئىپادىلىنىدۇ ، توم شوينىنى جۇپلەنگەن يالاڭ قاتلىق خام يىپ بىلەن ئېشىپ چىققان ، شوينىنىڭ ئۈچىدىكى سىرتماق شەكىللىك چەمبەرگە ئازراق قوڭۇر رەڭلىك كالتە پاخال قوشۇلغان (؟) ياكى بولمىسا ئۇستىگە مۇقىم بېكىتىۋېتىلگەن بەلۋاغمىكىن (؟) ، بەلگە ئورالغان خام يىپنىڭ ئاستىدا ، بىر تال ئاق رەڭلىك توم ھەم يۇمشاق يۇڭ توقۇلما ئېسىقلىق بولۇپ ، بەلنىڭ بىر قىسمىنى ئورىۋالغان ، بۇ ـــ بىر پارچە تۇز يوللۇق توقۇلما بولۇپ ، لوپنۇر رايونىدا بۇرۇن بايقالمىغان . ئۆرۈش يىپنىڭ ئېشىلىشى بىر قەدەر زىچ بولغان ، تولۇقى 2 مىللىمېتىر بولۇپ ، ھەربىر سانتىمېتىردا ئۈچ تال . ئارقاق يىپ قوش قات ، يىپنى چىڭ تارتقانىدىن بۇنسى نامەلۇم ، ھەربىر سانتىمېتىردا ئىككى تالدىن قوش قات يىپ ئىشلەتكەن . ساڭگىلاپ تۇرغان خام يىپلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 14 سانتىمېتىر ، Pl. 11:2 گە قارالسۇن .

9 : 36 بىر تۇتام ھايۋانات سېغىرى ۋە قېنىق ـ سۇسلۇقى ئوخشىمايدىغان قوي يۇڭى ، سىرتىدىن ئىككى قات يېرىم سىلىقلانغان نېپىز كىگىز ئورالغان ، كىگىزنىڭ سىرتىدىن بەش قات قىزىل يۇڭ يىپ

ئورالغان ، يىپنىڭ تولۇقى 2 مىللىمېتىر ، ئۇزۇنلۇقى 9 سانتىمېتىر ، كىگىزنىڭ سۇپىتى بىلەن رەڭگى ئوخشاش .

10 : 36 قوڭۇر رەڭ يۇڭ شوينا ، ئۇزۇنلۇقى 6 . 258 سانتىمېتىر ، تولۇقى 3 مىللىمېتىر .

11 : 36 ئوخشاشلا ئاق رەڭلىك يۇڭ يىپتا تۇرۇپ قويۇلغان لېنتا توقۇيدىغان ئىككى تال ئۆرۈم ، يۇڭ يىپنىڭ تولۇقى 2 مىللىمېتىر ، ھەربىر تال لېنتىنىڭ ئۆرۈمىگە 11 تال يىپ بىلەن بىر يۇقىرى ، بىر تۆۋەن قىلىپ ئۆرۈپ چىققان . لېنتا كەڭلىكى تەخمىنەن 1 سانتىمېتىر ، ئۇزۇنلۇقى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ، 7 . 28 سانتىمېتىر ۋە 1 . 21 سانتىمېتىر .

12 : 36 ئادەم چېچى ، توق قوڭۇر رەڭ ، بىر قىسمى كۇل رەڭگە ئۆزگىرىپ كەتكەن .

13 : 36 بىر بوغۇم قېنىق قوڭۇر رەڭلىك چاچ ، تۆپە تەرىپى شوينا بىلەن چىڭ باغلاقلىق ، ئۇزۇنلۇقى 61 سانتىمېتىر .

14 : 36 كىچىك ياغاچ تارغاق ، 11 تال چىشى سېغىرغا سانجىلىق (بىر تېلى سۇنۇپ كېتىپتۇ) . تارغاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5 . 6 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 6 سانتىمېتىر . Pl. 27:10 گە قارالسۇن .

15 : 36 قاتتىق ياغاچ ئىلغۇ ، باش تەرىپى سوغا شەكىللىدە ، ئۇستىگە تۆت قۇر نۇسخا بىزەلگەن ، ھەربىر قۇر نۇسخىدا ئاستىن ـ ئۇستۇن يۆزىگە بىر قۇردىن ئۇششاق ئۇچ بولۇق نۇسخىسى چېكىلگەن . ئىلغۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 147 مىللىمېتىر ، باش تەرىپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 56 مىللىمېتىر . Pl. 27:8 گە قارالسۇن .

16 ـ 17 : 36 ئىككى تال قاتتىق ياغاچ ئىلغۇ ، سوغا شەكىللىك باش قىسمىغا توققۇز قۇر ئۇششاق ئۇچ بولۇق نۇسخا ئويۇلغان ، ئۇچ بولۇق نۇسخا تۆۋىگە قارىتىلغان . ھەر ئۇچ قۇر بىر گۇرۇپپا ، جەمئىي ئۇچ گۇرۇپپا . ئۇچ بولۇكنىڭ ئىچىنى قىزىل بويىغان . ئىلغۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 163 مىللىمېتىر ، باش قىسمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 47 مىللىمېتىر . ئۇنىڭ ئىچىدىكى 16 ـ نى Pl. 27:3 دىن كۆرۈڭ .

18 ـ 20 : 36 ئۇچ تال ياغاچ ئىلغۇ ، 16 ـ ، 17 ـ لەر بىلەن ئوخشاش

تېپلىق ، لېكىن باش قىسمىدا بېزەك يوق . ئىلغۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 134 – 154 مىللىمېتىر . باش قىسمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 48 ۋە 43 مىللىمېتىر . ئۇنىڭ ئىچىدىكى 20 – نى Pl. 27 : 3 دىن كۆرۈڭ .

21 : 36 سۆڭەك ئىلغۇ ، باش قىسمى يىپ غالتىكى شەكلىدە ، بېزەك نۇسخىسى يوق ، ئۇزۇنلۇقى 10 سانتىمېتىر . Pl. 27 : 4 گە قارالسۇن .

قەبرىسى بار « خارابە 2 » (37 - قەبرە)

7 - ماي كۇنى ، دوكتور سۇبىن ھېدىن ئۆزى « خارابە 2 » دەپ ئاتىغان ئىزنى بايقىدۇق ، بۇ يەر دېلتىدىكى بىللە دەپنە قىلغان قەبرىدىن يىراق ئەمەس ، سۇ يۈزىدىن 13.2 مېتىر ئېگىز تۇرىدىغان بىر تۆپىلىكتە ، ياغاچتىن ياسالغان بىر كىچىك ئۆي بار ئىكەن . سۇبىن ھېدىن ئۇنى ئۆي خارابىسى ، دەپ ئاتىغان . ئەلۋەتتە ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ئۆي بولغان بولۇشمۇ مۇمكىن ، لېكىن ئۇنىڭ قەبرىنىڭ بىرقىسمى بولۇش ئىمكانىيىتى تېخىمۇ زور ، چۈنكى ئۇنىڭ ئىچىگە تەۋە بولغان دائىرىدىكى 1 مېتىر يەردە بىر قەبرە بار ئىكەن .

قەبرىدە ھەقىقىي جەسەت ساندۇقىدەك بىرنېمە يوق ئىكەن . ئۇ-نىڭ ئورنىغا پاراللېل قويۇلغان ئىككى تال ياغاچ ئۇستىگە كەڭلىكى ئوخشىمايدىغان توققۇز تاختاي قويۇقلۇق ئىكەن ، تاختايلارنىڭ كەڭلىكى 39 – 44 سانتىمېتىرغىچە بولۇپ ، ئۇستىدە ئازراق ئادەم سۆ-ڭىكى بار ئىكەن .

سۇبىن ھېدىن بۇ خارابە ئىزىدىن خام تېرىدە تىكىلگەن بىر پاي باسما كەش ۋە ئىككى كىچىك سېۋەتنى ئېلىپ كەتكەن . Pl. 25 : 5ئاشۇ ئىككى كىچىك سېۋەتنىڭ بىرى بولۇپ ، كىرووان يەرلىك ئاھا-لىلىرى قەبرىستانلىقىدا دائىم ئۇچرايدىغان كىچىك سېۋەتلەر بىلەن ئوخشاش تېپلىق ، ئوخشاشلا ئالاھىدە كۆكۈل قويۇپ توقۇلغان . سېۋەت-نىڭ بېزەك نۇسخىسى « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » دىكى كىچىك سېۋەتنىڭ نۇسخىسىغا ئوخشاپ كەتمىسمۇ ، لېكىن كىروران رايونىدىكى كىچىك سېۋەتنىڭ نۇسخىسىغا ئوخشايدۇ . شۇ يەردىن تې-

پىلغان يەنە بىر بۇيۇم — چوڭ بوچا ، جۇڭگو ۋە ھىندىستانلاردا تا ھا-زىرغىچە ئاشۇنداق بوچا بىلەن دانلىق زىرائەتلەرنى ئۇسماقتا (Pl. 25 : 11گە قارالسۇن) . ستەين L. S. 3 قەبرىدە ئاشۇنداق بوچادىن ئۇچىنى جە-سەت ساندۇقىنىڭ ئۇستىگە قويۇپ قويغانلىقىنى بايقىغان (ستەين 1928 – يىل ، Pl. XVIII گە قارالسۇن) . ئاستىنىڭ رېمونت قىلىنغانلىقىدىن ئەھۋالىدىن قارىغاندا ، بىز تاپقان بۇ بوچا خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئىشلە-تىلگەندەك قىلىدۇ .

« خارابە 2 » ياكى 37 - قەبرىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلى

1 : 37 كىچىك سېۋەت ، توقۇلۇشى ئىخچام ، تېگى ئاساسىي جە-ھەتتىن تۇز ، تۆۋىنىدىن يۇقىرىسىغا قاراپ بارا - بارا كېڭىيىدۇ (بىراق Pl. 25 : 5دىكىدەك تېزلا كېڭىيىپ كەتمەيدۇ ، ئۇ — كىچىك سېۋەتنىڭ نۆۋەتتە سىرتقا قاراپ كېڭىيىش ھالىتىدىكى شەكلىدىن ئىبارەت) . سې-ۋەت دۇارى دىئامېترى يۆنىلىشىنى بويلاپ پارقىراق ئوت - سامان بىلەن توقۇپ چىقىرىلغان Z شەكىللىك نۇسخىدىن ئىبارەت . سېۋەت ئاغزىنىڭ بىر قىسمى بۇزۇلۇپ كەتكەن . بىر تال شوينا باغ سېۋەت دۇارىنىڭ سىرتىدىكى ئىككى قۇلىقىدىن ئۆتكۈزۈپ مۇقىم بېكىتىلگەن . ئۇنىڭ يا-سىلىشى 5 - قەبرىستانلىقتىكى سېۋەتنىڭ قۇلىقىنىڭ ياسىلىشى بىلەن ئوخشاش . سېۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 15. 5 سانتىمېتىر ، دىئامېترى تەخمى-نەن 12 سانتىمېتىر ، Pl. 25 : 5 گە قارالسۇن .

2 : 37 ئۇزۇن ھەم دۆڭ ياسالغان بوچا ، بىر چېتى يۇقىرىسىغا قارىتىلغان گىرۇھكىلىك ، گىرۇنكى ئىچى تەرەپكە قاراپ ئېگىلگەن بو-لۇپ ، ياي شەكلىنى ھاسىل قىلغان . يەنە بىر چېتى تەكشى ھەم تۇز تىك تۆت بۇلۇڭ بىلەن ئاخىرلىشىدۇ . بوچا ناھايىتى پىششىق توقۇلغان ، لېكىن ھازىر بۇزۇلۇپ كەتكەن ، بىر يېرىدىكى يىرتىلغان بۆلىكىنى رې-مونت قىلىپ يامىغانىكەن ، يامىقى بۇ بوچانىڭ ئۆزىگە قارىغاندا تېخىمۇ سېپتا توقۇلغان ، بوچانىڭ ئۇلچىمى 40 × 60 سانتىمېتىر ، Pl. 25 : 5 گە قارالسۇن .

4 ـ 3 :37، 2 :G .5 نېپىز سېۋەتنىڭ پارچىسى .

6 ـ 5 :37 بىر پاي خام تېرە ساپما كەشنىڭ ئۈچ قىسمى ، يۇڭى ئىچىگە قارىتىلغان ، چەكلىرىنى ئىچىگە پۈكۈپ تىككەن .

بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 2 (38 - قەبرە)

19 - ماي ، سۆبەن ھېيدىن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بىر ماينىكام ئۇستىدە يەنە بىر قەبرىنى بايقىغان ، بۇ يەر ستەين تاپقان L.F نىڭ شەرقىدىن 100 مېتىرچە كېلىدۇ ، ئۇ خارابە بىلەن قەبرىستانلىق بىرلەشىپ كەتكەن بىر ئىز ئىكەن . ماينىكامنى كېسىپ ئۆتسە ، كەپە شەكىللىك بىر قۇرۇلما بولۇپ ، يۆنىلىشى شەرقىي جەنۇب ـــ غەربىي شىمال ، ئۇزۇنلۇقى 3.9 مېتىر ، ئىككى قۇر تۇۋرۇك ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىقى 0.86 ـ 1.04 مېتىر . كەپىنىڭ قېشىدا ، ئۇلار تۆت قەبرە تاپقان ھەم ئۇلاردىن بىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرگەن .

بۇ قەبرىدە سەككىز باش سۆڭىكى ۋە ئادەملەرنىڭ بىر قىسىم سۆڭىكى بار ئىكەن . قەبرىدىكى بەزىبىر ھەمدەپنە بۇيۇملار قايتۇرۇپ كېلىنگەن ، تۆۋەندىكىلىرى شۇلاردىن تىلغا ئېلىنشقا ئەڭ ئەرزىيدىغان بىرنەچچىسى ھېسابلىنىدۇ (33 - رەسىم) .

1 :38 قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك تۇز يوللۇق تاۋار دوپپا (پوسما) ، باشقا كىيگەن چاغدا چىكى چەمبەر شەكلىگە كەلتۈرۈلىدۇ . Pl.23:2 دىكسى گۈل بېسىلغان تاۋار بولۇپ ، رەڭلىرى ئۆڭگەن ، گۈل نۇسخىلىرىنىڭ تەكرار ئالتە قېتىملىق ئەگرى سىزىقتىن ھاسىل بولغانلىقىنى پەرق ئېتىشكە بولىدۇ ، بۇ خىلىلا بۇرۇنقى مەزگىللەرنىڭ گۈل بېسىپ بويالغان توقۇلمىسى ھېسابلىنىدۇ .

ناھايىتى قوپال ياسالغان بىر ساپال جام ، بىر قۇلقى بار (Pl. 5:27گە قارىڭ) . ئىككى ياغاچ پەتنۇس ياكى ئۈزۈن تەڭنە (Pl. 27:1 2 ـ گە قارىڭ) . كېيىنكىسىنىڭ ئىچىدە قۇرۇپ كەتكەن قېتىق چاپلىشىپ قالغان ، بۇ ھال ئەرۋاھلارنىڭ روھىغا قىلىنغان نەزر ـ چىراغلىق بۇيۇملار ئىچىدە يېمەكلىكلەرنىڭ بارلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ (قوشۇمچە II

گە قارىڭ) .

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان يۇمىلاق كاناي شەكىللىك بىر قاچا بولۇپ ، باشقا بۇيۇملارنىڭ خام ئەشياسىدىن ياخشىراق . ئۇنىڭ يۈزىگە بۇرۇن تۆت خىل رەڭدە سىر بېرىلگەن بولۇپ ، مەلۇم بىر خىل نەقىش نۇسخىسىنى ھاسىل قىلغان ، سىرنىڭ قالدۇق ئىزلىرىنى 33 ـ رەسىمدىن كۆرۈڭ ، بۇ قاچىنىڭ ساق چاغدىكى ئېگىزلىكى ، بەلكىم رەسىمدە كۆرسىتىلگەن ئېگىزلىدىن ئىككى ھەسسە ئېگىز بولسا كېرەك ھەمدە بىر كىچىك قۇلقى بار ئىكەن ، شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان يەنە بىر قاچىمۇ ، لوپنۇر رايونىدىن تېپىلغان بولۇپ ، ئۇنى خۇاڭ ۋېنبى ئاشكارا ئېلان قىلغان (خۇاڭ ۋېنبى ، 1933 - يىل ، 1 توم ، 27 ـ رەسىم) .

Pl.25:4 ۋە 6 دە كۆرسىتىلگەن ئىككى تال ياغاچ تارغاق ـــ خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى دائىم ئۇچرايدىغان تىپقا ئوخشايدۇ . ئۇلار كونا تارغاقلاردا يېنىك دەرىجىدە بۇزۇلۇش كۆرۈلگەندىن كېيىن يېڭىۋاشتىن يەنە قوپال پىششىقلاپ قويغان بۇيۇملاربولسا كېرەك .

بىللە دەپنە قىلىنغان بۇ قەبرىنىڭ ھەمدەپنە بۇيۇملىرىدا ، بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 1 دىكىگە قارىغاندا ئانچە ئۆزگىرىش ئانچە يوق ، بۇيۇملارنىڭ سانىمۇ بىرقەدەر ئاز ، مەندە يەنە مۇنداق بىر تەسىرات قالدى : بىزنىڭ ئادەملىرىمىز بۇ قەبرىلەرنى تەكشۈرگەندە بىرىنچى قەبرىنى تەكشۈرگەن چاغدىكىدىنمۇ بېپەرۋالىق قىلغان ، سۈرئىتى تېخىمۇ تېز بولغان ، بۇ ـــ ئۇلارنىڭ ئېرىشكەن ھوسۇلىنىڭ كۆپ بولماسلىقىنىڭ قىسمەن سەۋەبى .

بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 2 نىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

1 :38 تۇز يوللۇق تاۋاردا ئىشلەنگەن ئېللىپس شەكىللىك تاۋار دوپپا (پوسما) ، ماتېرىيالى قېنىق - سۇسلۇقى تەكشى بولمىغان قوڭۇر رەڭدە . دوپپا جەمئىي ئۈچ قاتقا بۆلۈنگەن : ئەڭ سىرتىدىكى بىر قېتى سۇس قىزغۇچ رەڭلىك توغرىسىغا نۇسخا چۈشۈرۈلگەن تاۋار ، ئوتتۇرىـ

دىكى بىر قېتى ھايۋانات يۇكىدا توقۇلغان يىرىك تۈز يوللۇق توقۇلما ، ئىچىدىكى بىر قېتى توغرىسىغا شالاڭ ھەم بوش نۇسخا چىقىرىلغان ئەت رەڭ تاۋار . دوپپىنى ئايلاندۇرۇپ بىر تاۋار لېنتا تۈتۈلغان بولۇپ ، توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان زىغىر رەڭ تاۋارنى جۈپلەپ تىككەن ، چېكىنى تىككەن يىپى ئىچىگە قايرىلغان ، لېنتا ئالدى تەرەپكە ماكىدۇرۇلغىنىچە ، ماتېرىيالنىڭ سۈپىتى ئوخشاش بولسىمۇ ، لېكىن قىزىل رەڭگى تېخىمۇ سۇس كەلگەن توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان ئەڭ چەتتىكى تاۋارغا چېتىلغان ھەمدە دوپپىنىڭ كەينىگە تىكىۋېتىلگەن ، پېشانىسىگە تۇگۇن تۇككەن . ئالدىدىن كەينىگىچە ، بارلىق ئۈچ قات ماتېرىيالنى بىر قىلىپ تىككەن بىر قۇر چاتما چەك بار .

2 :38 بىر پارچە سېرىق سەرناق ، چوڭ تۇگۈچى بار .

3 :38 قارا رەڭ چاچ ۋە بىر تال سۇت رەڭ قوي يۇڭى بىلەن ئۆرۈپ چىققان ئۆرۈم چاچ شەكىللىك نەرسە .

5 ـ 6 : 38 ئىككى پارچە رومبا نۇسخىلىق تۈز يوللۇق يۇڭ توقۇلما ، رەڭگى ئەسلى رەڭ ۋە توق قىزىل رەڭ .

6 :38 توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان تاۋاردىن قىلىنغان تار لېنتا ، بويالمىغان بولۇشى مۇمكىن ، ھازىر سارغۇچ قوڭۇر رەڭگە ئايلىنىپ قالغان . ئۇستىدە جۈڭگو قارا سىياھى بىلەن بويالغان نەقىش نۇسخا بار ، ئۇلار تولۇق بولمىغان قاينام نۇسخا ، جەمئىي ئالتە يەردە چېلىقىدۇ . Pl. 23:2گە قارالسۇن .

7 : 38 توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان سېرىق تاۋارنىڭ يىرتىق پارچىسى ، توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان يېشىل تاۋار لېنتا ۋە بىر پارچە يېشىل تاۋار لېنتىنىڭ ئۈچ پارچە يىرتىق پۈرۈچى ، تاۋار لېنتىسىنىڭ زىغزىقىنى تىككەن يىپى ئىچىگە قايرىۋېتىلگەن .

8 :38 توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان بويالمىغان (؟) سارغىيىپ قوڭۇر بولۇپ كەتكەن يوغان بىر پارچە تاۋار ، ئەن گىرۇكى بار .

9 :38 تىك تۈت بۇلۇڭغا يېقىنراق كېلىدىغان توغرىسىغا نۇسخا چىقىرىلغان ، سارغىيىپ قوڭۇر بولۇپ كەتكەن تاۋار ، ئىككى قۇر چاتما

چەك بار ، قىيپاش پىچىلغان گىرۇەكلىرى پۈرمىلىك قىلىنغان .

10 :38 گىلەمنىڭ كىچىككىنە يىرتىق پارچىسى ، پاخال تالالىق قىيپاش يوللۇق توقۇلما ، بەلكىم بىر قۇر يالاڭ قات ھايۋانات يۇڭىدىن قىلىنغان يۇڭ يىپ ئارىلاشتۇرۇلغان بولسا كېرەك .

11:38 كىچىك ساپال رومكا ، ھالقىسىمان قۇلىقى بار ، قۇلىقىنىڭ ئۈدۈلىدا ئاقما نۇسخا بار . تېگى تۈز ، ياسىلىشى قوپال ، لېيى ئاچ قىزىل رەڭ . ئاغزى بۇزۇلغان . تېگىنىڭ دىئامېترى 7.5 ـ 8 سانتىمېتر ، ئېگىزلىكى 8 سانتىمېتر . Pl. 27:5 گە قارالسۇن .

12 :38 سۇغا شەكىلدىكى ياغاچ قاچىنىڭ سۇنۇقى ، سىرتىغا سىر بېرىلگەن . تەكتى يۇمىلاق شەكىلدە بولۇپ تۈز ، ئىچى تەرىپىگە قىزىل سىر بېرىلگەن ، سىرتىغا قوڭۇر سىر بېرىلگەن . دىئامېترى 11.1 ـ 11.3 سانتىمېتر ، دىۋارى ناھايىتى نېپىز تىك تۆت بۇلۇڭلۇق تاختاي بىلەن يۇمىلاق سوغا شەكلىگە كەلتۈرۈپ يۆگەلگەن ، ئىككى بېشىنى تۆپە - تۆپىلەپ چاپلاپ چىققان (ھازىر ئاجراپ كېتىپتۇ) . قاچىنىڭ تەگلىكىدىن 8 سانتىمېتر ئېگىزلىككىچە بولغان دىۋارىنىڭ كۆپ قىسمى ساقلىنىپ قالغان ، گەرچە بىرقانچە يېرىدىن يېرىلىپ كەتكەن بولسىمۇ ، قاچا دىۋارىنىڭ تاشقى يۈزىنىڭ تېگى قوڭۇر سىرلانغان بولۇپ ، قىزىل ، قارا ۋە سارغۇچ قوڭۇر رەڭلەردە گۈل نۇسخا سىزىلغان ، بويىقىنىڭ ھەممىسى سىر ئىكەن ، گۈل نۇسخىسىنىڭ قالدۇقلىرىنى 33 ـ رەسىمدىن كۆرۈشكە بولىدۇ ، دىۋارىنىڭ ئىچى قىزىل سىرلانغان ، دىۋارى تۆپىسىگە قاراپ نېپىزلەپ بارىدۇ .

ئۇستى تەرەپ ئېغىز گىرۇىكى بار بىر پارچە سۇنۇق قاچا ، ئىچى قىزىل سىرلانغان ، سىرتى قوڭۇر سىرلانغان ، سۇنۇق پارچىسىنىڭ ئېگىزلىكى 7.6 سانتىمېتر ، ئېغىز گىرۇىكىنى بويلاپ سىرتقى دىۋارىدا قىزىل ، سېرىق رەڭلىك جۇلا يوللۇق نۇسخىنىڭ ئىزى بار . بىر دانە تۈز چىقىرىلغان كىچىككىنە قۇلىقىنىڭ كەڭلىكى 1.8 سانتىمېتر كېلىدۇ ، يېرىم چەمبەر شەكىللىك ، ئېغىز گىرۇىكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن 1.7 سانتىمېتر كېلىدىغان جايدا . ھازىر ئاران سۇنۇق ئىككى پارچىسلا قالـ

غان بولۇپ ، قاچا دىۋارىدىكى تۆشۈككە بېكىتىلگەن تۇرۇپتۇ . قاچا دىۋارىنىڭ ئىچى تەرىپىدىكى ئىككى قۇلاق پارچىسى ئىككى تال كىچىك كىنە ياغاچ ئىلغۇ بىلەن چېتىقلىق تۇرۇپتۇ . ياغاچ ئىلغۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.8 سانتىمېتر . بۇ سۇنۇق بۇيۇم بەلكىم ، باشقا بىر قاچىنىڭ سۇنۇقى بولۇشى مۇمكىن .

38: 13 پەتنۇس ياكى تېبىز تەڭنە ، دەپ ئاتىسىمۇ بولىدىغان ئېلىمپس شەكىللىك قاچىنىڭ ئۈچ پارچە سۇنۇقى ، قىسقا تۆت پۇتى بار ، بىر دانە ياغاچ بىلەن پۈتكۈزۈلگەن ، پۈتىنىڭ سۇنۇق يۈزى يۇمىلاق ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 2 سانتىمېتر ، پەتنۇسنىڭ ئەسلى ئۆلچىمى بەلكىم 28 × 46 سانتىمېتر بولسا كېرەك ، سۇنۇقلىرىنى قۇراشتۇرۇپ چىققاندىن كېيىنكى ھالىتى Pl. 27:1 گە ئوخشايدۇ .

38:14 تەڭنە ، خېلىلا تېبىز ، تىك تۆت بۇلۇڭ ، يۇمىلاق بۇلۇڭ ۋە سەل يۇمىلاق ئىككى ئۈچى بار ، ئىككى ئۈچى ئۇزۇن گىرۋەكسىمان ئېگىزەك . تەڭىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 45 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 25 ـ 26 سانتىمېتر ، ئوتتۇرىسىنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 5 سانتىمېتر ، ئىككى ئۈچىنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 8 سانتىمېتر . Pl. 25:4 گە قارالسۇن .

38: 15 ياغاچ تارغاق ، تارغاقنىڭ ئارقىسى ئېگىز پارابولا شەكىلدە ، چىشلىرى ئىنچىكە ، كونا تارغاقتىن ئۇشتۇمتۇلغان بىر بۆلىكى ئىكەن . ئېگىزلىكى 7.9 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 5 سانتىمېتر ، ئەسلىدىكى كەڭلىكى تېخىمۇ كەڭ بولۇشى كېرەك ئىدى . Pl. 25:6 گە قارالسۇن .

38: 16 بىر دانە ياغاچ تارغاقنىڭ ئاساسىي قىسمى ، چىشلىرى ناھايىتى قوپال ، ئېگىز قىرى تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىلدە ، سۇنۇق پېتىچە ئېگىزلىكى 5.9 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 5.2 سانتىمېتر ، ئەسلى ھالىتى بويىچە بولغاندا تېخىمۇ كەڭ بولۇشى كېرەك . Pl. 25:6 گە قارالسۇن .

38: 17 كىچىك ياغاچ قوزۇق ، كەسمە يۈزى يېرىم چەمبەر شەكىلدە ، ئىككى بېشى بارا ـ بارا تارىيىپ بارىدۇ ھەم ھەربىرىدە بىردىن تەكچە بار ، ئۇلچىمى 5.17 × 0.8 سانتىمېتر .

38: 18 17 ـ بىلەن ئوخشاش تىپلىق ياغاچ قوزۇق ، لېكىن ئىككى

بېشىدا تەكچە يوق . ئۇلچىمى 18.2 × 0.9 سانتىمېتر .

38: 19 كىچىك ھەم ئىنچىكە ئۇچلۇق ياغاچ قوزۇق ، ئۇزۇنلۇقى 18.2 سانتىمېتر .

سۆبەن ھېدىنىڭ 80 ـ نومۇرلۇق لاگېرىنىڭ يېنىدىكى قەبرە (؟) (يەنى 39 - قەبرە)

قۇم دەريا‌سى دېلتىسىغا جايلاشقان 80 - نومۇرلۇق لاگېر ، دوكتور سۆبەن ھېدىن بىلەن چىڭ زۇڭچى ئەپەندى چاپما قېيىق بىلەن لوپنۇرنى تەكشۈرۈش جەريانىدا بارگاھ قىلغان بازا ئىدى ، ئۇلار يوق چاغلاردا چاكارلار تەخمىنەن 100 دانە ئەينەك ، قۇلۇلە قېپى ۋە پارقىراق قاشتېشى مارجانلارنى يىغىۋالغان . چىڭ زۇڭچى ئەپەندى يىغىۋېلىنغان بۇ بۇيۇملارنى ماڭا بەرگەندى . ئۇ ، بۇ نەرسىلەرنى چاكارلار لاگېر ئەتراپىدىكى بىر ماينىكام ئۇستىدە ئۇچراتقان بىر ياكى بىرقانچە قەبرىدىن تېپىۋالىتىكەن ، دېگەنىدى .

ئەينەك مارجانلار ناھايىتى ئۇششاق بولۇپ ، مۇتلەق كۆپ قىسمى ئاق رەڭدە بېرىم سۈرۈك ھالەتتە ئىكەن ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر نەچچىسىگە ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ، Pl. 15:13 گە قارالسۇن . Pl. 15:13 دە كۆرسىتىلگەن قوش مارجانغىمۇ ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ، كېرورانداىن كەلتۈرۈلگەن مارجان بولۇشى مۇمكىن . 11 تال ئۇششاق ئاق مارجان 5 - نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتا تېپىلغان مارجانغا ئوخشايدۇ (Pl. 15:15 گە قارالسۇن) . Pl. 15:12 بولسا 31 تال سۆسۈن رەڭ ئۇششاق ئەينەك مارجان . Pl. 15:17 دىكسى پارقىراق قاشتېشى مارجان ئىكەن . Pl. 15:18 دىكسى بەلكىم ، مارجان ياسايدىغان خام ئەشيا بولۇشى مۇمكىن .

سۆبەن ھېدىنىڭ 80 - نومۇرلۇق لاگېرى يېنىدىكى بىر ياكى بىرقانچە قەبرىدىن تېپىلغان بولۇشى مۇمكىن بولغان بۇيۇملار

39: 1 60 تال ئۇششاق ئەينەك مارجان ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئىككىسى سىرىق رەڭلىك (بىرىدە ئالتۇن ھەل بېرىلگەنلىك ئىزى بار)

بولۇپ ، قالغانلىرى ئاق رەڭدە ، مارجانلارنىڭ دىئامېترى 3 ـ 5 مىللىمېتىر . Pl. 15:19گە قارالسۇن .

39: 2 31 تال ئىنتايىن كىچىك سۈسۈن رەڭلىك ئەينەك مارجان . دىئامېترى 1 ـ 2 مىللىمېتىر . Pl. 15:12 گە قارالسۇن .

39: 3 ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ئەينەك قوش مارجان . ئۇزۇنلۇقى 7 مىللىمېتىر . Pl. 15:13 گە قارالسۇن .

39 : 4 11 تال ئۇششاق قۇلۇله مارجان ، ياپىلاق شەكىلده ، 21 : 5 بىلەن ئىنتايىن ئوخشىشىدۇ . قوڭۇر رەڭلىك بىر تال يۇڭ يىپ بىلەن تېشىپ تىزىلغان . دىئامېترى 4 مىللىمېتىر .

39: 5 شار شەكىللىك پارقىراق قاشتېشى مارجان ، دىئامېترى 17 مىللىمېتىر Pl. 15:17 گە قارالسۇن .

39 : 6 شار شەكىللىك پارقىراق قاشتېشى مارجان ، دىئامېترى توققۇز سانتىمېتىر .

39: 7 شار شەكىللىك خام ماتېرىيال (؟) مارجان ، يۇزىده تۈز يوللۇق پېتىنقى ئوقۇر بار ، بەلكىم بۇرۇن بىر قەۋەت كۆك رەڭلىك ئېمال ماددىسى يېپىلغان بولۇشى مۇمكىن . دىئامېترى 12 مىللىمېتىر . Pl. 15: 18گە قارالسۇن .

يەكۈن

مەن ئۆستەڭ بويلىرىدا بايقىغان قەبرىلەر يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرىلەردىنلا ئىبارەت ئىدى ، ۋەھالەنكى دوكتور سۈبن ھېدىن قۇم دەريا سى دېلتىسىدا بايقىغان قەبرىلەر ئىچىده يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر ۋە بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر بار ئىكەن . قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بويىچە ئۇلارنى تۆرگە ئايرىيدىغان بولساق ، 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق (« ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق ») ، 36 ـ ، 37 ـ قەبرىلەر ـــ يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ قەبرىلىرى بولۇپ ، بىللە دەپنە قىلىنغان ئىككى قەبره بىلەن 35 ـ قەبره خەنزۇلارنىڭ قەبرىسى ئىكەنلىكىنى بايقايمىز . 6 ـ نومۇرلۇق ۋە 7ـ نومۇرلۇققا ئوخشاش كىچىك قەبرىلەرگە

كەلسەك ، ئۇلار ھىندىلار (خەنزۇلار ؟) نىڭ قەبرىسى بولسا كېرەك ، مەن 39 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنى مۇھاكىمە قىلماي تاشلاپلا كەتتىم ، چۈنكى بۇ « بايقاش » نىڭ ئەتراپىدىكى مۇھىتنى بىز بەك ئاز بىلىدىكەنمىز .

ئەمدى ئالدى بىلەن يەرلىك ئاھالىلەر قەبرىلىرىگە قاراپ باقايلى .

خۇددى بىز « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » دەپ ئاتىغان خارابە ئىزىنىڭ تاشقى مۇھىتى توغرىسىدىكى بايانلىرىم ۋە ھەرقايسى يەككە قەبرىلەر ئۈستىدىكى مۇھاكىمىلىرىمده كۆرسەتكىنىمدەك ، جەسەت ساندۇقلىرىدا ناھايىتى ئاز ئۆزگىرىشلەر بولغاندىن تاشقىرى ، ھەممىسلا ئوخشاش بىر تىپقا مەنسۇپ ئىكەن ، بۇ نۇقتا دققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇ ، بولۇپمۇ مۇشۇنداق تا بۈگۈنگىچە چۈشىنىپ بولغان لوپنۇر رايونىدىكى ئەڭ چوڭ قەبرىلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، شۇنداق دېيىشكە بولىدۇ . شۇنداقلا ئوخشاشلىق ـــ ھەمدەپنە بۇيۇملارنىڭ بىر خۇسۇسىيىتى ـــ ھېچبولمىغاندا ئادەملەر بىلەن تەبىئەتنىڭ قىسمىتى مۇتلەق كۆپ سانلىق جەسەت ساندۇقلىرىنى كىشىنى ئەپسۇسلىنارلىق ھالدا ۋەيران قىلىۋەتكەندىن كېيىن ، بىز ئېنىق تەكشۈرەلىگۈدەك دائىرە ئىچىده شۇنداق . بۇ پاكىتلار ئىسپاتلايدۇكى ، ئۇ قەبرىلەردە تامامەن ئوخشاش مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى بار ، بەلكى تامامەن ئوخشاش مىللەتكە مەنسۇپ بولۇشى مۇمكىن .

ناھايىتى ئەپسۇس ، ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي مۇھىت بىزنىڭ ھەرقانداق بىر ساق مۇمىيانى ياۋروپاغا ئېلىپ كېتىپ ، كەسىپي تەتقىقات ئېلىپ بېرىشىمىزغا يار بەرمەيتتى . بىراق ، قاتناش ـ تىرانسپورت جەھەتتىكى ئەمەلىي قىيىنچىلىقلارمۇ ئۇنداق قىلىشىمىزغا توسقۇنلۇق قىلاتتى ، ھەتتا ئاشۇنچىلىك « بايقاش » لىرىمىزمۇ ، بىزگە بىرمۇنچىلىغان ھۆكۈمەت تەرەپ ئاۋارىچىلىكنى كەلتۈرگەندى ، بۇ جەھەتلەردىكى ئىشلارنى دوكتور سۈبن ھېدىن ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىده بايان قىلىپ ئۆتكەن (سۈبن ھېدىن ، 1936 ـ يىلدىكى ئەسىرىگە قارالسۇن) . ئوچۇقچىلىققا چىقىپ قالغان باش سۆڭەكلىرى ئاتموسفېرانىڭ تەسىر كۆرسىتىشى بىلەن ،

ئوخشىمىغان دەرىجىدە بۇزۇلغان . شۇڭا ، 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق-
تىكى مۇمىيالارنىڭ فوتو سۈرىتىنى ئازراق تارتىشتىن باشقا ، جەسەتنى
ئۆلچەپ تەكشۈرۈشكە ئامالسىز قالدۇق .

ستەين لوپنۇر چۆللۈكىنىڭ تېخىمۇ شەرقىدىكى رايوندا بايقىغان
قەبرىلەر ، قۇم دەرياسى دېلتىسى ئىچىدىكى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى را-
يونلاردىكى قەبرىلەرنى بىر قۇر سىلىشتۇرۇپ باقساق شۇنى بايقايمىزكى ،
بىزنىڭ 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقىمىز ستەين كىروران يەرلىك ئاھالە-
لىرىنىڭ دېگەن گۇرۇپپىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكى تېخىمۇ ئېنىق . ستەين
مۇشۇ تىپتىكى قەبرىلەردىن ئىككى باش سۆڭىكىنى ئېلىپ كەلگەن .
جويس (Joyce) نىڭ باھالىشچە ئالپىن ئىرقى (Homo Alpinus) گە
تەۋە ئىكەن . بۇ ئىرقتىكىلەر ھازىرقى پامىر تېغى جىلغىلىرىغا يېقىن
قوشنا بولغان ، ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئەڭ ئىگە ئىران تىل سىستېمىسە-
دىكى تاغلىقلاردىن ئىبارەت ھەمدە تارىم ئويمانلىقىدىكى نۆۋەتتىكى ئاھا-
لىلەرنىڭ قۇرۇلمىسىدىمۇ ئىنتايىن كۆزگە كۆرۈنەرلىك بىر تارماق ھې-
سابلىنىدۇ .

ستەين لوپنۇر مۇمىيالىرىنىڭ غەيرىي موڭغۇل ئىرقىدىكى خۇ-
سۇسىيەتلىرىنى ئالاھىدە تەكىتلىگەنىدى ، مەن بۇ پىكرىنى ئومۇمەن
ئىسپاتلىيالايمەن . ۋەھالەنكى ، 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىمۇ ياڭاق
سۆڭىكى كەڭ مۇمىيادىن بىر ـ ئىككىسى بار ، ئۇلار قارىماققا موڭغۇللارغا
ئوخشايدىغاندەك قىلىدۇ ، لېكىن بۇ تامامەن ئايرىم ھالدىكى يەككە تۇر
بولۇشى مۇمكىن ، بۇنداق ۋاريانتلار ھەرىبر ئىرق توپىدا ئۇچراپ تۇ-
رىدۇ (سۆزبەن ھېدىن ، 1937 ـ يىل ، 209 ـ بەتتىكى يۇز قىسمىنىڭ فوتو
سۈرىتىگە قارالا) . مۇمىيالارنىڭ ئۆزۈن چاچلىرىمۇ غەيرىي موڭغۇل
ئىرقىدىكىلەرنىڭ خۇسۇسىيىتىنى نامايان قىلىدۇ .

ستەين تاپقان L.Q.III قەبرىدىكى مۇمىيانىڭ ساقلى قە-
زىل ، L.I نىڭ شىمالىي شەرقىدىن 2.5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى
قىسمەن بۇزۇۋەتكەن قەبرىدە ، مېيىتنىڭ چېچى ئالتۇن رەڭ (ستەين ،
1928 ـ يىل 288 ـ بەتكە قارالا) ، بۇ ئالامەتلەر ئۇلار غەيرىي موڭغۇل

ئىرقىدىكىلەر ، دېگەن مۆلچەرنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا دەللىلەيدۇ .
بىز خەنزۇلار قەبرىسى دەپ ھۆكۈم قىلغان بىللە دەپنە قىلىنغان 1 ـ قەبـ
رىدە ، دوكتور سۆبن ھېدىن قېنىق قوڭۇر رەڭ چاچنى بايقىغان ، شۇ-
نىڭ بىلەن ئۇ ، ئۇ يەردىن قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ چاچنىمۇ بايقىغان .

دېلتا رايونىدىكى يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ قەبرىسى بىلەن « ئۆردەك
تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » نى سېلىشتۇرۇپ باقىدىغان بولساق ، ئالـ
دىنقى بىر گۇرۇپپا قەبرىلەردە ئوخشاشلىقنىڭ ئازلىقىنى بايقىغان بولاتـ
تۇق ، جەسەت سانداقلىرىنىڭ تېپىدە ئۆزگىرىش خېلى چوڭ ، قەبرە
ئەتراپىدىكى ياغاچتىن ياسالغان خاتىرە بۇيۇمىمۇ خۇددى شۇنداق
ـــ ئاشۇ تىپتىكى خاتىرە بۇيۇملىرى بار ھەمدە ساقلىنىپ قالغان قەبرە-
لەرگە قارىتا ئېيتقاندا ، بۇ قەبرىلەردىكى يۇڭ توقۇلما بۇيۇملار « ئۆردەك
تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » تىكىدىن سۈپەتلىكرەك قىلىدۇ ، كىگىز
قالپاقنى نېپىز كىگىزدە تىككەن ، تېخىمۇ نەپىسلەشكەن ، كىچىك سې-
ۋەتلەرگە باشقىچە بىر خىل گۈل نۇسخىلىرى بېزەك قىلىنغان بولۇپ ،
ئۆردەكنىڭ قەبرىستانلىقىدا دائىم ئۇچرايدىغان نەقىش نۇسخىلىرىغا
ئوخشىمايدۇ . ياغاچ قوزۇقتىكى ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخىلار بەزىبىر ئىنچىكە
ھالقىلىرى جەھەتتە ئۆردەكنىڭ قەبرىستانلىقىدىكىگە ئوخشىمايدۇ . بۇ
ھادىسىلەر ئوخشاش ئادەملەرنىڭ ياشاۋاتقان جايى ۋە دەۋرىنىڭ ئوخشاش
بولماسلىقى تۈپەيلىدىن ، ئۇلارنىڭ ياساش ھۈنەر ـ سەنئىتىدە قىسمەن
ئوخشىماسلىقلار كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، باشقا ھېچ-
نېمىنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدۇ . ھازىرقى دېلتا رايوندا ياشاۋاتقان يەرلىك
ئاھالىلەر باشقا ئىرقتىكىلەر بىلەن قويۇق ئالاقە قىلىشى مۇمكىن ، ئالاقە-
لىشىش جەريانىدا ئۇلار يات مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى ئۆز-
لەشتۈرۈشى ، بەلكىم بۇ تەسىرلەر ئۇلارنىڭ دەپنە ئادىتىنى ئاز ـ تولا
ئۆزگەرتىۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن . يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا ، « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » نىڭ ئىگىلىرى ، بەلكىم دۇنيادىن
بىخەۋەر مۇھىتتا ياشىغان ، ھېچبولمىغاندا خەنزۇ مەدەنىيىتىنىڭ تەسـ
رىگە ئۇچرىمىغان . مېنىڭ بىلىشىمچە ، لوپنۇر رايونىنىڭ سىرتىدا ، تـ

پىك يەرلىك ئاھالىلەر خۇسۇسىيىتىگە ئىگە قەبرىلەر بايقالمىغان .

يەرلىك مىللەت تارىم ئويمانلىقىنىڭ مۇتلەق كۆپ سانلىق جايلىرىدا بەلكىم ، خېلى كۆپ ئوخشاشلىققا ئىگە بولغان بولۇشى مۇمكىن . ئۇلارنىڭ سىياسىي جەھەتتە نۇرغۇن ئۇششاق پادىشاھلىقلارغا بۆلۈنگەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ نۇقتىنى ، ئاز ئۇچرايدىغان تەبىئىي مۇھىت — زور كۆلەملىك چۆللەرنىڭ ئۇلارنى ئايرىپ تۇرىدىغان يەككە - يېگانە بوستانلىق مۇھىتتىن بولغان دەپ چۈشەندۈرسەك بولىدۇ . (Pl. XIV ، P1. III)

خەنزۇچە يازما ھۆججەتلەردىن ، كىرورانلىقلار بىلەن ھۇنلار ئوتتۇرىسىدا باردى - كەلدىنىڭ بارلىقىنى بىلگەن ، مۇشۇ كىتابىمىزمۇ بۇ جەھەتتە ئانچە - مۇنچە ئۇچۇرلارنى تەمىن ئەتكەن (بېرگمان ، C 1935 ، 106 - 108) - بەتلەردە مۇشۇ مەزمۇنلار سۆزلىنىدۇ) ، لېكىن ئۇ ئىككى ئىرق ئوتتۇرىسىدا ئىنتايىن قويۇق ئالاقە بولغان ئەمەس ، بۇ خۇسۇسىيەتتىنى ئۇ يەردىن تېپىلغان توقۇلمىلار ئىسپاتلايدۇ . سىلۋان خېنىم ماڭا مۇنداق بىر پاكىتقا دىققەت قىلىشىمنىڭ لازىملىقىنى دېگەن ، يەنى لوپ نۇردا قېزىۋېلىنغان يۇڭ توقۇلمىلارنىڭ ھۇنەر - سەنئىتى ئوخشاش بىر جايدىن تېپىلغان كىگىزنىڭ ياسىلىشىدىن خېلىلا يۇقىرى ، كىرورانلىقلار ياساش ھۇنەر - سەنئىتى جەھەتتە ماھارەتلىك ، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ تەبىئىي بايلىقىدىن پايدىلىنىشقا ناھايىتى ئۇستا . بىز تېخىچە ھەرقانداق بىر رىنىڭ ئېنىق قىلىپ ھۇنلارغا مەنسۇپ توقۇلما بۇيۇمىگەن سۆزنى قىلغانلىقىنى ئاڭلىمىدۇق ، بىراق ھۇنلارنىڭ ناھايىتى ياخشى ياساش تېخنىكىسىنىڭ بارلىقىنى ئىنتايىن ياخشى چۈشىنىمىز ، مەسىلەن ، ناھايىتى نەپىس ئىشلەنگەن كىگىز - زىلچىلىرى (نويىنئۇلادىن قېزىۋېلىنغان

① كاملا تربۇېر (camilla Trever) نويىنئۇلادا تېپىلغان بەزى يۇڭ توقۇلمىلارنى ھۇنلارغا مەنسۇپ قىلىۋەتكەن . مېنىڭچە ئۇنىڭ قارىشى خاتا ھەمدە ئالفولدى (Alfoldi) تربۇېرنىڭ ئەسىرى (inArtibus Asiae n6 ، 160 - بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرى) ئۇستىدىكى ئوبزور ماقالىسىدە تىلغا ئالغان ھۇنلارنىڭ توقۇلمىلىرى ، بەلكىم كەشتە بۇيۇم ياكى كىگىز - زىلچىلار بولۇپ ، ھەققىي توقۇلما بولمىسا كېرەك — ئەسلىدىكى ئىزاھات .

بۇيۇملارغا قارىڭ) ، بۇ جەھەتتە موڭغۇللار ھۇنلارنىڭ ھەقىقىي ۋارىسلىق قىلغۇچىلىرى ، ئۇلار تاكى بۈگۈنگىچە ياساش تېخنىكىسىنى يەنىلا ئوبدان ئۆگىنىۋالالمىدى ، لېكىن ئۇلار ئالىي سۈپەتلىك كىگىز ئىشلىيەلەيدۇ . سىلۋان خېنىم ئۆزىنىڭ كەلگۈسىدىكى توقۇلمىلار توغرىسىدىكى ئەسەرلىرىدە ، بۇ تېما ئۈستىدە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ تەتقىق قىلغۇسى .

جۇڭگونىڭ تارىم ئويمانلىقىغا بولغان كېڭەيمىچىلىكى مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 2 - ئەسىردىن باشلانغان بولۇپ ، كىرۇران پادىشاھلىقى چوقۇم ھەممىدىن بۇرۇن ئىستېلا قىلغان قىسمى ھېسابلىنىدۇ . ئەڭ دەسلەپكى بىر مەزگىلدە ، ئۇ يەردە خەنزۇلار يوق دېيەرلىك ئىدى . مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 49 - يىلغا كەلگەندە ، ئەسكەر تۇرغۇزۇپ ئېچىلغان يەر — تۇكچن بارلىقىغا كەلدى ھەمدە قەدەممۇقەدەم راۋاجلىنىپ ، جۇڭگونىڭ تەسىرى ھەممەيلەن ھېس قىلالىغۇدەك دەرىجىگە يەتتى . « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىستانلىق » تىكى قەبرىلەرنىڭ ئوخشاشلىقى ۋە يىپەك توقۇلمىلارنىڭ كەمچىل بولۇشى ، بەلكىم بۇ قەبرىستانلىقنىڭ دەۋرىنىڭ جۇڭگو كرۇران پادىشاھلىقىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىن بالدۇر ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈشى مۇمكىن .

ئەڭ ئاخىرىدا ، بىز جۇڭگو قەبرىلىرىنىڭ دەۋر مەسىلىسىگە دۇچ كېلىمىز ، لوپنۇرىدىكى بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر شەك - شۈبھىسىز ھالدا 2 - قېتىم مېيىت قويۇلغان قەبرىلەر ھېسابلىنىدۇ ، ئۇلار باشقا بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر بىلەن ئېيتايلۇق ، سىبىرىيەدىكى دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر بىلەن ھېچقانداق ئورتاقلىققا ئىگە ئەمەس . بۇ يەردىكى ئىپتىدائىي قەبرىلەرنىڭ كۆپچىلىكى خۇددى 35 - نومۇرلۇق قەبرىگە ئوخشاش يەككە قەبرىلەر بولۇشى مۇمكىن (بەلكىم بەزىبىر بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەرمۇ بولۇپ قېلىشى مۇمكىن) . ئەگەر ، كېيىنكىسى بۇرۇن بەك پەس يەرگە قويۇلۇپ قالغان بولسا ، كۇنلەرنىڭ بىرىدە كەلكۇن كېلىپ ئۇلارغا ۋەيران قىلارلىق خەۋپ يەتكۈزۈشى ياكى مۇبادا دەپنە قىلىنغان جايىي كۆچلۇك بوران - چاپقۇنىنىڭ زىيىنىغا ھەددىدىن زىيادە ئۇچراپ كېتىپ ، ئاخىرىدا بېرىپ جەسەت سۆڭەكلىرى دالىغا ئېچىلىپ چىقىپ

قېلىشى مۇمكىن ، بۇنداق چاغلاردا جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەرۋاھلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئادىتىگە ئاساسەن ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى مېيىتلارنى تېخىمۇ بىخەتەر بىر جايغا يۆتكەپ يېڭىۋاشتىن دەپنە قىلىشى مۇمكىن . ۋەھالەنكى ، چوڭ ماينكامنىڭ تۆۋىسى — ئىككىنچى قېتىم دەپنە قىلىنغان ئەڭ كۆڭۈلدىكىدەك سورۇن بولىدۇ . دەريا - ئۆستەڭلەردىكى كەلكۈن سۇ ئۇنداق ئېگىز جايلارغا ھەرگىز چىقالمايدۇ ، بوش ياراڭلارنىڭ تۆۋىسى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ماينكامنىڭ چوڭ تۈپرىقى بوران - چاپقۇننىڭ خېيىمخەتىرىنى پەسەيتەلەيدۇ . ستەين — بۇ نەزەرىيىنىڭ ھىمايىچىسى . ئۇ كرورانىدىكى خەنزۇ ئالىملار تارىم دېلتىسىدا ئېغىر دەرىجىدە سۇ ئاپىتى بولىدىغانلىقىنى بايقىغاندىن كېيىن ، كەتمەكچى بولغان چېغىدا ، سىرتقا ئېچىلىپ قالغان قەبرىلەرنىڭ نەرسىلىرىنى يىغىۋالىدۇ ھەمدە ئۇلارنى بىخەتەر ئېگىزلىككە يېڭىۋاشتىن دەپنە قىلىۋېتىپ ، ئاندىن كېتىدۇ ، دەپ قارايدۇ .

يۇقىرىدا بايان قىلغان قاراشلىرىمىز ئەقلگە ئىنتايىن مۇۋاپىق ، ئۇنىڭدا بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەردە ئارىلىشىپ كەتكەن ھەمدەپنە بۇيۇملار ۋە تەرتىپسىز ياتقان ئىسكېلىتلاردەك ھادىسىلەرگە چۈشەنچە بېرەلمەيمىز ، شۇڭا ، قەبرىلەردىكى ھەمدەپنە بۇيۇملارنىڭ دەۋرىدىمۇ ئازراق ئوخشىماسلىقلار بولۇشى مۇمكىن ، بىزمۇ قەبرىستانلىقلارنىڭ دەۋر دائىرىسىنى تېخىمۇ توغرا — دەل قىلىپ بېكىتەلمىشىمىز مۇمكىن ئەمەس ، ئۇلار كرورانىڭ دەۋرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى ۋە ئوتتۇرا مەزگىلىنىڭ قەبرىلىرى ، يەنى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 100 — يىلىدىن مىلادىيە 300 - يىللار ئارىلىقىغا مەنسۇپ قەبرىلەر ، دەپ مۆلچەر قىلالىشىمىزلا مۇمكىن . دەۋرنى كۆرسىتىشكە بولىدىغان كۆپىنچە ھەمدەپنە بۇيۇملاردا ، تامامەن دېگۈدەك خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىڭ بېشارىتى - بەلگىلىرى بار . مەسىلەن ، بىز تاپقان بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 1 مىلادىيە 2 — ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن بالدۇر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىمەستىن ، ئۇنىڭدىن تېخىمۇ كېيىنرەك زامانغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىيەلەيدۇ ، بۇ نۇقتىنى پروفېسسور كونوۋ 35 :34 — نومۇرلۇق يىپەك

رەخت ئۇستىدىكى قارۇشتى يېزىقىغا ئاساسەن ھۆكۈم قىلغاندا ئىشلىتىلگەن دەۋرى دەللىلەيدۇ .

مەن ستەيننىڭ كرورانىڭ يىپەك رەختلىرىنىڭ دەۋرىنى باھالاپ بېكىتىش ئۇسۇلىغا قارشى تۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇم . ئۇ كرورانىدىن تېپىلغان يىپەك رەخت L.C.O4 نى T.XXII.C.OO10a بىلەن سېلىشتۇرۇپ ، كېيىنكىسىنى دۇنخۇاڭ مۇداپىئە لىنىيىسىدىكى بىر تۇرنىڭ ئەخلەت دۆۋىسىدىن تېپىلغان ھەمدە ئۇنىڭ بىلەن بىللە تېپىلغان بىر پارچە تارشا پۇتۇكتە مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 98 - يىلنىڭ ۋاقتى ئىزاھلىنىپتۇ ، دەيدۇ . ئەگەر ، كېيىنكىسى بىر يەككە قەبرىدىن تېپىلغان بولسا ، تارشا پۇتۇكتىكى ۋاقت شەك - شۇبھىسىز ھالدا يىپەك رەختكە پايدىلىق بولغان بولاتتى . لېكىن ، ھازىرقى پاراڭ ئۇلار ئۆزۈن مۇددەت « ئىشلىتىلگەن » ئەخلەت دۆۋىسىدىن تېپىلغان دېيىلمۇاتىدۇ ، بۇنداق ئارقا كۆرۈنۈشتە بىز بۇ ئەخلەت دۆۋىسىنى خارابە ئىزىنىڭ پۈتۈن تارىخىي جەريانىدا ئىشلىتىلگەنلىكىنى مۆلچەر قىلىشىمىز شەرت بولىدۇ ، شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن يۇقىرىدا دېيىلگەن دەۋر چېكىنى كېڭەيتىپ ، مىلادىيە 2 — ئەسىرگە سۈرۈشكە ھەقلىق بولىمىز . ئاشۇنداق ئۇسۇل بىلەن ھېسابلىغاندىلا ، ئاندىن ئېرىشكەن دەۋرى بىرقەدەر ئىشەنچلىك بولىدۇ . ۋەھالەنكى ، ستەين بېكىتكەن دەۋر ئومۇمىيۈزلۈك قوبۇل قىلىنىپ بولدى ، ھەمدە ھەر دائىم كرورانى يىپەك رەختلىرىنىڭ دەۋرىنى بېكىتىدىغان چاغدا ئۇنىڭ قاراشلىرى نەقىل قىلىنۇاتىدۇ . كرورانى بىلەن دۇنخۇاڭدىن تېپىلغان يىپەك رەختلەرنىڭ ھازىر ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئەڭ قەدىمكى يىپەك رەخت بولۇۋاتقانلىقىنى ئىنكار قىلمايمەن . ئۇلار تامامەن دېگۈدەك 1 — ئەسىرنىڭ ياكى ھەتتا مىلادىيىدىن بۇرۇنقى ئىككى ئەسىرنىڭ مەھسۇلاتى بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن بۇنداق يەكۈننى چىقارغاندا ، ئۇنى قوللىغۇدەك مۇكەممەل ماتېرىيال بولۇش كېرەك .

ستەين كرورانى يىپەك رەختى L.C.O31b بىلەن يەنە بىر دۇنخۇاڭ مۇناردىن قولىيازمىلار بىلەن بىللە تېپىلغان يىپەك رەخت T.XV.a.002 نى

سىلىشتۇرغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ دەۋرىنى قوليازمىدا كۆرسىتىلگەن ۋاقىت دائىرىسىگە توغرىلاپ بېكىتكەن ، يەنى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 53 ـ يىلدىن ، مىلادىيە 137 ـ يىلغىچە ، دېگەن . بۇ چاغدا ئۇنىڭ قوللانغان چارىسىدە ئېسىلئۇالغۇدەك نۇقسان يوق ھەمدە مەنتىقلىق خۇلاسە جەھەتتىنمۇ پۈت تىرەپ تۇرالايدۇ . ۋەھالەنكى بۇنداق دەۋر بېكىتىش ، بايقالغان ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ يىپەك رەختلىرىگە نىسبەتەن مۇتلەق چەكلىمە ھېسابلانمايدۇ .

شۇنچە كۆپ قەدىمىي قەبرىلەرنىڭ بايقىلىشى ، رېئاللىقتىكى لوپنۇر چۆللۇكىنىڭ چۆلدەرىشى ۋە غېرىبسىنىشىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا كۇچەيتىۋەتكەنىدى . ناھايىتى ياخشى ساقلىنىپ قالغان مۇمىيالارنىڭ كىشىگە بېرىدىغان تەسىرى ــ ئۇلار كۆزىمىزگە ئۇلۇغدەك ئەمەس ، بەلكى ئۇخلاۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ . ئۆزلىرىنىڭ بېشىغا ئاشۇنداق مۆجىزە خاراكتېرلىك ئاجايىپ تۇيغۇ كەلگەندەك بولغان جەسەتلەر ، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئۆزلىرىنى خۇددى ھاياتتەك ھالەتتە 2000 يىل ساقلىغانلىقىدىن ئىبارەت مۆجىزىدىن ھۇزۇرلىنىۋاتقاندەك قىلاتتى .

ھۆلچىلىك ۋە ۋەھشىي ھايۋانلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، كىشىلەر دېلتا رايونىدىكى ئېگىز ـ ئېگىز مايىنكاملارنى مازارلىق قىلىپ تاللىۋالغان ، 2000 يىل ئۆتتۈپ كەتتى . مايىنكاملارنىڭ تاشقىي قىياپىتى بۇرۇنقىدەكلا تۇرىدۇ . ئۇ يەرلەردە لوپنۇرلۇقلار ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شېرىن ئۇيقۇسىغا كەتكەن بولۇپ ، ھەممە خۇددى ساداقەتمەنلىك بىلەن قازا قىلىپ ياتقاندەك قىلاتتى . ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ئۇلار ئۈچۈن باقىي ئالەمدە كېرەك قىلىدىغان تەمىناتلىرىنى ۋە پانىي ئالەمدىكى چېغىدىكىدەك ياشاش ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان بارلىق سىمۇول خاراكتېرلىك بۇيۇملارنى ھازىرلاپ قويغان . سانسىزلىغان بوران ـ چاپقۇن ئۇلارنىڭ بېشىدا ھۇۋۇلدايتتى ، تېپىنىچ تۇن قاراڭغۇسىدا مەڭگۈلۈك سامانيولى بېشىدا ئېسىقلىق تۇراتتى . ھەر يىلى ياز پەسلىدە ، چوغدەك قۇياش ئۇلارنىڭ بەدىنىنى كۆيدۈرەتتى . ئۇلار شۇنچە تەلەيلىك ھالدا ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان تېپىنىچ ئارامگاھقا مۇيەسسەر بولۇپ كەلگەنىدى ، بىراق كۇنلەرنىڭ بىرىدە ناتونۇش ئادەملەر بۇ يەرلەرگە كېلىپ ، ئۇلارنىڭ مەڭگۈگە ئويغانماس تاتلىق ئۇيقۇلىرىنى بۇزۇۋەتتى ــ ئۇلار بۇ غېرىبانە ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنىدا شۇنچە ئۇزۇن يىللار ساقلانغان ، ئەمما كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن بارا ـ بارا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن سىرلىق تېپىشماقلارنى يەشمەكچى بولۇپ ، نامەلۇم نەرسىلەرنى ئىزدەيتتى .

بەشنچى باب لوپنۇر چۆللۇكىدىكى خارابىلەر ①

ئومۇمىي بايان

قاتتىق سېغىز لايدا ياسالغان ئۆرۈلۈپ چۈشكەن سېپىللار ، خام كېسەكتە ياسالغان بۇددا مۇنارلىرى ، تاملىرى ئانچە مۇستەھكەم بولمەسمۇ ، لېكىن ياغاچ ماتېرىياللار بىلەن پىششىقلانغان ئۆيلەر ياكى ئىبادەتخانىلاردىن بىنا بولغان قەدىمىي خارابە ئىزلار ـــ ئاللىبۇرۇن مۇتلەق خارابىلىشىپ بولغان ، تالاي ئەسىرلەردىن بۇيان چۆللۇكتىكى ئەڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئىزلاردۇر . بۇ يەرگە كەلگەن بارلىق ئېكسپېدىتسىيىچىلەرگە ھەشقاللا ـــ ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ سانى ئانچە كۆپ ئەمەس . ـــ ئۇلار ئۇنتۇلۇپ كەتكەن رايوندىكى خېلى كۆپ ئىزلارنى قايتىدىن يورۇقلۇققا چىقاردى ، گەرچە ئۇلارنىڭ كۆلىمى ئانچە چوڭ بولمىسمۇ ، ئاشۇنىڭغا ئوخشاش بىرمۇنچە ئىزلار يەنىلا بىزنىڭ ېېرىپ بايقىشىمىزنى كۈتمەكتە .

سۈېن ھېدىن ـــ لوپنۇر چۆللۇكىدىكى خارابىلەرنى بىرىنچى بولۇپ بايقىغان ئادەم . بۇ ئىش ئۇنىڭ 1900 ـــ 1901 ـ يىللاردىكى سەپىرىدە بولغان . بۇنىڭ تەپسىلاتىنى ئوقۇرمەنلىرىمىز سۈېن ھېدىننىڭ كاتتا ئەسىرى « 1899 ـــ 1902 ـ يىلنامچە ئوتتۇرا ئاسىيا ئىلمىي تەكشۈ-

① ئالدى بىلەن خارابىلەرنى مۇھاكىمە قىلىپ ، ئەڭ ئاخىرىدا قەبرىلەرنى مۇھاكىمە قىلغان بولساق مەنتىقىگە تېخىمۇ ئۇيغۇن كەلگەن بولاتتى . بىراق ،قەبرىلەردە مۇھىم نەرسىلەر تېپىلغاچقا ، ئالدى بىلەن لوپنۇر رايوندىكى قەبرىلەرنى ئۇيغۇرلاردىن ئىلگىرى مۇھاكىمە قىلدىم ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

رۇش دوكلاتى » نەشرى 2 ـ تومى « لوپنۇرنىڭ سىرىنى ئېچىش » ۋە ئۇنىڭ خۇسۇسىي ساياھەت خاتىرىسى « ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىزاڭ » دىن كۆرۈۋالسا بولىدۇ . مەن « بىراق شەرق قەدىمىي بۇيۇملىرى مۇزېيىنىڭ قىسقىچە خەۋەرلىرى » (BMFEA) نەشرى 7 ـ سان ، 72 ـ ، 74 ـ بەتلىرىدە ، مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بارغانىدىم .

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ دىيارغا زىيارەت قىلغۇچى ئامېرىكىلىق گېئولوگ ئېلسۋوت خانتىڭتون بولدى . 1906 ـ يىلى ، ئۇ ئاتمىش بۇلاق بىلەن كروران ئارىلىقىدىكى چوڭ مايىنكام ئۈستىدە ، خېلىلا چوڭ بىر ئۆيىنى يولۇقتۇرغان ھەم شۇ يەرگە تەخمىنەن يېرىم مىل كېلىدىغان جايدا ، قەدىمكى زامان پادىچىلىرى ئولتۇرغان كەپىنەك خارابىسىنى كۆرگەن (خانتىڭتون ، 262 ـ بەتكە قارالسۇن) . ئۇ خەرىتە ئۈستىگە ئاتاپ مىش بۇلاق بىلەن چۈنلۈق (chivillik) كۆل ئوتتۇرىسىدىكى يەتتە قەدىمىي ئىزنى بەلگە بېرىپ ئىزاھلىغان (كىروران قەدىمىي شەھىرى بۇنىڭ سىرتىدا) . بىراق ، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى ئىزدىن باشقا ، ئىزلارنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشلىرى ۋە توغرا ئورنىنى خانتىڭتون تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا چۈشەندۈرمىگەن ھەمدە ئۇنىڭ ئاشۇ خەرىتىسىگە ئاساسلانغاندا ، يۇقىرىقى ئورۇنلار بىلەن كېيىنكىلەر بايقىغان ئىزلارنى باغلاشتۇرۇشقا مۇمكىن بولمىدى . شۇڭا ئۇنىڭ كۆرسەتكەن بەلگىلىرىنى ئۆزۈمنىڭ خەرىتىسىگە چۈشۈرمىدىم . ئۇنىڭ ئەسىرىدە قەدىمكى بۇيۇملارنى يېغىش خىزمىتى ئۈستىدە سۆزلەنمىگەن .

ئاۋرېل ستەين 1906 ـــ 1907 ـ يىلى قىش پەسلى ۋە 1914 ـ يىلىرى كروران رايونىنى تەكشۈرگەن ھەم ئەينى زامانلاردا سۈېن ھېدىن بايقىغان بارلىق خارابىلەرنى زىيارەت قىلغان ھەم بىرمۇنچە خارابىلەرنى تەكشۈرۈپ تاپقان .تۆۋەندە ستەيىننىڭ بىرمۇنچە ئىزلارغا بەرگەن نومۇرلىرىدىن پايدىلىنىپ ، سۈېن ھېدىن بايقىغان خارابىلەرنى بەلگە بىلەن ئىزاھلىغان (37 ـ رەسىمگە قارالسۇن) . ئەمەلىيەتتە ئۇ ئاشۇ جايلارنىڭ

هەممىسىدە قېزىش قىلغان ھەمدە سۇبۇن ھېدىن تاپقان نەرسىلەرگە ئوخشايدىغان نۇرغۇنلىغان يادىكارلىقلارنى قولغا چۈشۈرگەن .

ياپونىيىلىك ئالىم تاچىبانازىيچو 1910 - يىلى كرورانغا بارغان ، لېكىن ئۇنىڭ ئۇ يەرلەردە نېمىلەرنى تاپقانلىقى نامەلۇم .

جۇڭگولۇق ئارخېئولوگ خۇاڭ ۋېنبى 1927 — 1930 - يىللىرى دوكتور سۇبۇن ھېدىن ئۇيۇشتۇرغان شىنجاڭ ئېكسپېدىتسىيە ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى بولۇپ ، 1930 - يىلى لوپنۇر ئويمانلىقىنىڭ شىمالىي قىسمىغا كەلگەن . شۇ چاغلاردا لوپنۇرنىڭ ئەڭ شىمالىي قىسمىدا ئۇچ تاتلىق سۇ كۆلى بولۇپ ، خۇاڭ ئەپەندى شۇلاردىن بىرىنىڭ ياقىسىدا بىر ئۆتەڭ ئىزىنى ۋە ئۇنىڭ بىرقانچە قۇرۇلمىلىرىنى باھالاپ چىققان . ئۇ يەردە ئو مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 49 ـ يىلى ۋە مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 9 ـ 12 يىللىرىدىكى بۇرۇنقى دەۋرگە خاس تارشا پۈتۈكنى قېزىپ تاپقان ، شۇنىڭدەك شۇ ئىزنىڭ نامىنىڭ تۈكىن (±) ئىكەنلىكىنى بىلگەن (خۇاڭ ۋېنبى ، 1930 ـ يىل ئەسىرگە قارالسۇن) . خۇاڭ ۋېنبىنىڭ بايقىغىنى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ قولىدىكى ۋەسىقىلەردە كرورانداكى مۇستەملىكىلەرنىڭ دەۋرى ناماياں قىلىنغان بولۇپ ، مۇشۇ پۈتۈن بىر رايوندىن بايقالغان بۇيۇملار ئىچىدىكى يىل ـ دەۋرى ئېنىق خاتىرىلەنگەن ، ئەڭ دەسلەپكى ماتېرىيال ھېسابلىناتتى .

خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچى 1931 ـ يىلى خۇاڭ ۋېنبى بايقىغان تۈكىن ئىزىدىن ئۆتكەن ، ئۇلارنىڭ بۇ ئىزنىڭ توغرا ئورنىنى خەرىتىگە بەلگە قىلىپ قويغانلىقىغا تەشەككۈر . خورنېرنىڭ ئېيتىشىچە (خورنېر ، 1931 - يىل ، 371 - بەتكە قارالسۇن) ، ئۇ يەردە چوڭ بىر ئۆي بار ئىكەن ، تاملىرىدا يەنىلا بىرمۇنچە ياغاچ تىكلەكلىك تۇرۇپتۇ ، ئۇلاردىن باشقا يەنە بىر كىچىكرەك ئۆيمۇ بار ئىكەن ، ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى چوڭ ئۆينىڭكىدىن مۇستەھكەم ئىكەن . بۇ يەردە بۇرۇن بەلكىم تېخمۇ كۆپ ئۆيلەر بولغان بولۇشى مۇمكىن .

خارابلىك ئىچىدە ، خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچى بىر دانە تۆمۈر پىچاقنىڭ ئۇستۇنكى قىسمىنى (Pl. 30:10 گە قارالسۇن) ۋە Pl. 30:5 دە كۆرسىتىلگەن برونزا تۇرۇبىنى بايقىغان ، تۆمۈر پىچاق جۇڭگو خەن سۇلالىسىنىڭ ئۇسلۇبىدا ئىكەن ، ساق ۋاقتىدىكى ئۇزۇنلۇقى ئاز دېگەندىمۇ 30 سانتىمېتر كەلسە كېرەك ، ئۇنى بىر دانە قورال دېيىشكىمۇ بولىدۇ . برونزا تۇرۇبا — بىر يېرىدە ئىلىدىغان ئورۇن چىقىرىلغان تۇرۇبنىڭ تۆپە تەرىپى ئىكەن ، ئۇ ھارۋا كۇنلۇكىنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان ياغاچنىڭ ئاخىرقى بۆلىكى ئىكەن . ئۇنىڭ بىلەن ئەڭ ئوخشىشىپ كېتىدىغان بۇيۇم ، چاۋشيەندىكى ۋاڭ گۇاڭ قەبرىسىدىن تېپىلغان (oba ۋە Pl. 48 ، Kayamoto كە قارالسۇن) ، ئۇمۇ خەنزۇلارنىڭ قەبرىسى ئىكەن .

خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچى كرورانى قەدىمىي شەھىرىدە يىغىۋالغان بۇيۇملار

كرورانى قەدىمكى شەھىرى — پۈتۈن لوپنۇر رايونىدىكى ئەڭ مۇھىم ئىز ، شۇنداقلا قەدىمكى زامانلاردىكى ھەربىي ئىشلار مەركىزى ، 1901 ـ يىلى مارت ئېيىدا ، دوكتور سۇبۇن ھېدىننىڭ تەلىيى ناھايىتى ئوڭ كېلىپ ، ئۇ يەردە بايقىغان باشقا تېپىلما بۇيۇملاردىن تاشقىرى ، ئۇ يەنە ئۇ يەردىن خەنزۇچە خېتى بار تارشا پۈتۈك ۋە قەغەزدىن بىر قىسمىنى ئېلىپ كەلگەن . بۇ خەتلەر ۋە پارچە - پۈرات بۇيۇملارنى كونرادۇ (Conrady) [1] 1920 ـ يىلى ئاشكارا جاكارلىغان ، يەنە 15 يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، سۇبۇن ھېدىن ئېلىپ كەلگەن ياغاچ ئويمىلار ئۇستىدە

[1] كونرادۇ — گېرمانىيىلىك ئارخېئولوگ كانرادى . سۇبۇن ھېدىن كرورانداتېپىلغان ۋەسىقىلەر ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئۇنىڭغا تەكشۈرۈپ ئىزاھلاشقا بەرگەن . ئۇ « سۇبۇن ھېدىن كرورانداى بايقىغان خەنزۇچە ۋەسىقىلەر ۋە پارچە - پۈرات مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى » نى نەشر قىلدۇرغان .

بايان قىلدىم ھەمدە ئۇ ئېلىپ كەلگەن بارلىق ئۇششاق تېپىلمىلار ھەق-قىدە تېخىمۇ مۇكەممەل مۇھاكىمە ئېلىپ باردىم .

كروران خارابە ئىزى ستەين تەرىپىدىن ئىككى قېتىم ئىزدەپ چىقىلغان ، خانتىگتن ، تاچىباريچو ، خورنېر ۋە چىك زۇڭچىلارمۇ بۇ يەرگە قەدەم تەشرىپ قىلغان . ئەڭ ئاخىرىدا ئىسمى ئاتالغان بۇ ئەپەندى — بىزنىڭ دەۋرىمىزدە يېپەك يولىدىن ئىبارەت جۇڭگونىڭ ئەڭ ئالدىنقى قاراۋۇلخانىسىدا ، بىز ئۇچراتقان بىردىنبىر جۇڭگولۇق ھېسابلىنىدۇ . ئۇ بۇ ئىزدا ئۇچ قېتىم زىيارەت قىلغان بولۇپ ، بۇ يەرگە كەلگەنلەرنىڭ ھەرقانداق بىرىدىن كۆپ كەلگەن ئادەم ھېسابلىنىدۇ .

خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچى كىرورانىدا زىيارەت قىلىپ ، ھەر خىل ئۇششاق بۇيۇملاردىن خېلى كۆپ تاپقان (كىتابنىڭ ئاخىرىدىكى جەدۋەللەردىكى K:13378 ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن قىسمى) ، چىڭ زۇڭچى 1934 - يىلى يەنە بىر قېتىم زىيارەتكە كېلىپ ، ئۇ جەدۋەلگە تېخىمۇ كۆپ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوشقان (جەدۋەلدىكى 32 - نومۇرلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى) .

پۇل

ۋاڭ ماڭ تارقاتقان پۇل خوچۇەن ۋە داچۇەن ئەللىك يارماق ، ئىككى جايدا تېپىلغان ، ئۇنىڭ بىرى ئايرىم بىر جايدا يالغۇزلا تېپىلغان ، خەن سۇلالىسىدە خەجلەنگەن ۋۇجۇ يارمىقىدىن جەمئىي 21 دانە تېپىلغان . ئۇلاردىن باشقا يەنە بىر دانە چۆرىسى چىشلىق ۋۇجۇ يارمىقى ، سەككىز دانە گىرۋىكى يوق ۋۇجۇ يارمىقى ۋە 12 دانە ئۆلچىمى كىچىك ۋۇجۇ يارمىقى ، يەنى بازاردىكى قىممىتىنى چۈشۈرۈۋەتكەن ۋۇجۇ يارماقلىرى تېپىلغان . يەنە 21 دانە « غاز كۆزى » دېيىلىدىغان يارماق پۇل ۋە 22 دانە باھالاپ بېكىتىشكە مۇمكىن بولمىغان پۇللارمۇ بار . 57 : 32 دانە كىسى بەلكىم جۇڭگو پۇلى بولمىسا كېرەك ، بىراق مۇتلەقلەشتۈرۈۋېتىشكە بولمايدۇ .

بۇ پۇللارنىڭ بايقىلىشى ، دەسلەپكى مەزگىللەردە بايقالغان كەروران پۇللىرى ئۇستىدىكى تەتقىقاتنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىسپاتلايدۇ .

يا ئۇقنىڭ ئۇچى

ئىككى دانە ئۇچ قىرلىق تۇچ ئوق ئۇچى — خەن سۇلالىسى دەۋرىدە دائىم ئۇچرايدىغان پاسون . P1.28:44 دە كۆرسىتىلگەن تۇچ ئوق ئۇچىنىڭ ئۇچ يۇزىدە ئۇخشاشلا ئۇچ بۇلۇڭ ئويمانلار بار ئىكەن ، تۆۋەن تەرىپىدە قىسقا سىلىندىرسىمان پىششىقلانمىغان مىس بار ئىكەن ، ئەۋرىشكە 59 :32 دا مۇشۇ ئىككى تۈرلۈك ئالامەتلەر كەمچىل .

P1.28:42 بىر دانە تۆمۇر ئوق ئۇچى ياكى مەلۇم بىر خىل ئۇشكە ، قۇيرۇق قىسمىدا پىششىقلانمىغان مىس بار ئىكەن .

كۆرگۈ

P1.28:1—2 ئىككى دانە جۇڭگو بىرونزا كۆرگۈسىنىڭ (مىس ئەينەكنىڭ) گىرۋىكى ، خەن سۇلالىسىنىڭ مەھسۇلاتى ئىكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق ، بىرىنچى پارچىسى يېڭىپەندە تېپىلغان ساق مىس كۆرگۈ (P1.15:4 گە قارالا) نىڭ قېلىن گىرۋەكلىك بېزەكلىرىگە ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ . ئىككىنچى بىر پارچىسى ئۇمېخارا (Umehara، 1933 ـ يىلى) P1.76 دىكى مىس كۆرگۈ بىلەن ئوخشاش تېپىلىق ئىكەن ، ئۇ مىس كۆرگۈنىڭ دەۋرى مىلادىيە 2 ـ ياكى 3 ـ ئەسىرگە توغرا كېلىدىكەن . بۇ سۇنۇق پارچىنىڭ گىرۋىكى ناھايىتى نېپىز ، ئۇستىدە P1.28:4 دىكى سۇنۇق پارچىنىڭكىگە ئوخشاش بىر قۇر پەس ئومۇرتقا بار (low ridge) ئىكەن ، 32 :62 دىكى ئۇچ سۇنۇق پارچە ، بەلكىم ئىككىنچى پارچىنىڭكىگە ئوخشاش مىس كۆرگۈنىڭ پارچىلىرى بولسا كېرەك .

P1.28:5 بىر كىچىك مىس كۆرگۈنىڭ پارچىسى بولۇپ ، ئۇس-

تنده پەس قاپارتما قىلىنغان گۈل - گىياھ نۇسخىلىرى بار ، ئۇمبخارا Pl. 77—78 تىپقا مەنسۇپ بولۇپ ، خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىنىڭ مەھسۇلاتى ئىكەن . K. 13378:35 مۇ ئاشۇ تىپلىق مىس كۆرگۈنىڭ سۈنۈقلىرى ھېسابلىنىدۇ .

ئادەم ھەيكەللىرى ، تاسما دېتاللىرى ۋە باشقىلار

Pl. 28:37 دە كۆرسىتىلگىنى سېپتا ئىشلەنگەن برونزا ئۈزۈككە قويۇلغان ئېللىپس شەكىللىك بىر دانە قىزىل ياقۇت .

Pl. 28:36 يەنە بىر دانە برونزا ئۈزۈك ، توغرىسىنى ئېيتقاندا بىر دانە ئويماق ، بۇ ئىككى دانە يۇمىلاق بۇيۇمدىن باشقا ، يەنە بىر دانە سۈنغان ئۈزۈك ۋە بىر دانە كىچىككىنە ئويماق بار .

كرورانىدا يەنە ئازراق بېزەك مارجانلار تېپىلغان ، بۇنىڭ ئىچىدە 17 دانە ئەينەك مارجان ، يەتتە دانە تاش مارجان ۋە ئىككى دانە قۇلۇلە مارجان بار . Pl. 28:15—17 دە كۆرسىتىلگەن قوش مارجان ، سۈپىن ھېسابلىنىدىغان دەسلەپكى مەزگىللەردە بايقالغان بۇيۇملارغا ھەقىقەتەن ئوخشاپ كېتىدۇ (بېرگمان ، 1935c ، Pl. XIII:11—13 گە قارالسۇن) . Pl. 28:28—2 كۆك رەڭلىك ئەينەك كۆز مونچاق (eye-bead)، سۈپىتى ناچار ، Pl. 28:25—26 دىكى يۇمىلاق مارجان ، دېگەن قۇلۇلسى ئائىلىسىدىكى قۇلۇلە قېپىدا ياسالغان . Pl. 28:8 سۈنۈق ھالقا ئالدىدىكى مىسالارغا ئوخشاش ماتېرىياللار بىلەن ياسالغان . لېكىن ،سۈپىن ھېسابلىنىدىغان تاپقان قۇلۇلە مارجانلارغا ئىشلىتىلگەن ماتېرىياللار ، چاسا قاپلىق قۇرت ئائىلىسىگە مەنسۇپ قۇلۇلە ، يەنى تاتلىق سۇ قۇلۇلىسىدىن ئىبارەت (بېرگمان Pl. XIII:23—29, 1935c غا قارالسۇن) . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تېپىلغان تاتلىق سۇ قۇلۇلسىدىن يەنە بىر دەريا سەدەپلىرى ئائىلىسىگە مەنسۇپ قۇلۇلە پارچىسى تېپىلغان .

Pl. 28:5 دە كۆرسىتىلگەن ئەينەك بۇيۇملارمۇ سۈپىن ھېسابلىنىدىغان تاپقان بىر بۇيۇم بىلەن ھەقىقەتەن ئوخشايدۇ (بېرگمان Pl. XIII:1 گە قارالسۇن) .

ئۇ راست مارجان بولماستىن ، مەلۇم بىر تاياقچە ئۇستىگە بېكىتىپ قويۇلغان زىننەت بۇيۇمدىن ئىبارەت . شۇنىڭغا ئوخشايدىغان ئۇچىنچى ئەۋرىشكىنى دوكتور ب . بوۋىرنىڭ دۇنخۇاڭ مۇداپىئە لىينىسىدىكى بىر مۇنار بىلەن بىر قىسىم خەن سۇلالىسى بۇيۇملىرى ئىچىدىن تەڭلا ۋاقىتتا تاپقان (يىراق شەرق قەدىمىي بۇيۇملار مۇزېيىدا ساقلانغان بۇيۇملار K. 13473:3) .

باشقا ئەينەك بۇيۇملار بىرقانچە قاچا - قومۇچىنىڭ سۈنۈقلىرىدىنلا ئىبارەت ، 32:138 سۆت رەڭدە ، يېرىم سۈزۈك ، ئۇنىڭ ئۇستىدە سىملانغان چوڭ تۇخۇم شەكىللىك نەقىش نۇسخىسى بار . بۇنداق نۇسخىلار سۈپىن ھېدىن بايقىغان كىروراننىڭ دەسلەپكى مەزگىلىگە مەنسۇپ بۇيۇملار ئىچىدىمۇ بار ، ئۇنىڭدىن باشقا ئىككى سۈنۈق پارچىسى ئاچ يېشىل ۋە رەڭسىز ئەينەك ئىكەن . مۇشۇ ئەينەك بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى چوقۇم رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ شەرقىي قىسمىدىن ئىمپورت قىلىنغان بۇيۇملار ھېسابلىنىدۇ ، تامامەن ئوخشايدىغان رىم بېزەك مارجانلىرىنىڭ بىرلا ۋاقىتتا تارىم ئويمانلىقى بىلەن شۈبۈتسىيىدە مەيدانغا كەلگەنلىكىنى بايقاپ قېلىش — ئاجايىپ ئەھمىيەتلىك ئىش ھېسابلىنىدۇ . سۈپىن ھېدىن دەسلەپكى مەزگىللەردە يىغۇالغان كروران ئەينەك بۇيۇملىرى ئۈستىدە ئېلىپ بارغان سېپكترلىك تەھلىل ، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتەنمۇ غەربتىن كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلىدى . بۇ باھا قاچا - قومۇچلارنىڭ سۈنۈقلىرى ۋە بېزەك مارجانلىرىغىمۇ مۇۋاپىق كېلىدىكەن (سېلىگمان [Seligman] ، 1938 - يىل ، Pl. IV:7—9, 21 گە قارالسۇن).

Pl. 28:40 دا كۆرسىتىلگەن ئاددىيغىنا برونزا ھالقىدىن بىرنەچچىنى ، سۈپىن ھېدىن ئۆزىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللەردىكى تەكشۈرۈشىدە ئۇچراتقانىكەن . بىز ئەمدى يەنە بىر چاسا شەكىللىك ئەۋرىشكىگە ئېرىشتۇق . Pl. 28:41 گە قارالسۇن .

Pl. 28:39 دا كۆرسىتىلگىنى قوش ئىلغىلىق تۇغمە ، سىتەين يىغۇالغان بىر بۇيۇمغا ئوخشاپ كېتىدۇ (سىتەين ، 1928 —

يىل ، Pl. X, Badr. OII7 خوتەنده تېپىلغان) ، ئۇنىڭدىن باشقا ئاشۇ-نىڭغا ئوخشاش بىرقانچە بۇيۇم ئىچىدە ستوكخولمدىكى خالۋىل يى-غۇالغان بۇيۇملار(The Hallwyl Collection in stockholm) ئىچىدە بىرى ، يىراق شەرق قەدىمىي بۇيۇملار مۇزېيىدا بىرنەچچىسى بار ئى-كەن ، بولۇپمۇ K. 1103:1406 - نومۇرلۇق تۇگمىلەر بار ئىكەن ، ئۇلارغا ئۆز ۋاقتىدا ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ، بىز تاپقان بۇ قوش ئىلغۇلۇق تۇگمە شەكىل جەھەتتىن قارىغاندا جۇڭگوغا مەنسۇپتەك قىلىدۇ .

كىچىك قوڭغۇراق — مۇشۇ رايوندا دائىم ئۇچرايدىغان بۇيۇم ھې-سابلىنىدۇ ، لېكىن Pl. 28:11 دا كۆرسىتىلگىنى ئىنتايىن كىچىك ئىكەن .

Pl. 28:38 دە كۆرسىتىلگەن سۇنۇق پارچىنى ئەسلىگە كەلتۈ-رۈشنى ئارزۇ قىلىمىز ، قارىماققا بۇنداق قىلىش خەتەرگە تەۋەككۇل قىل-غاندەك قىلىدۇ ، بىراق مەن ئىشىنىمەنكى ئۇ كېشى (Kei shu) نەشر قىلىغان « ئالتۇن تاجلىق قەبرە » Gold—srown Tomb) ، خانىدا ۋە Umehara 33 - رەسىم) دە كۆرسىتىلگەن بۇيۇمنىڭ شەكلى ۋە رولى ئوخشاش ئىكەن ، يەنى بىر دانە يۈرەك شەكىللىك چاتما بەلۋاغنىڭ سەپلەنگۈچ دېتالى ئىكەن . چاۋشيەن ئەۋرىشكىلىرىنىڭ دەۋرى ئالتە سۇلالە دەۋرى (265 — 589 - يىللار) ① دىن ئېشىپ كەتمەيدۇ . ئۇلار بەلكىم كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەرنىڭ نەرسىلىرى بولۇشى مۇمكىن .

Pl. 28:34—35 دە كۆرسىتىلگەن ئوخشاش ئىككى تاسمىنىڭ دېتاللىرى نېپىز برونزا بولۇپ ، تاسمىدىكى ھالقىسمان بۇيۇمنى ئېلىش ئۈچۈن بېكىتىلگەن .

كروران قەدىمىي شەھىرىدە ساق تاسما ئىلمىكى تېپىلمىدى ، تاسما ئىلمىكى بولۇش ئېھتىمالى بولغان ئۈچ دانە برونزا بۇيۇم بايقالدى .

① خېنتز (Hentze) OZ19 دا ئېلان قىلغان ، ئىلمىي ماقالىسىدىكى ئالتۇن تاج-لىق قەبرىلەر — خەن سۇلالىسىنىڭ قەبرىسى ، دېگەن كۆز قارىشى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ — ئەسلىدىكى ئىزاھات .

Pl. 29:5 دە كۆرسىتىلگەن يوپۇرماقسىمان تاختىنىڭ كەڭ ئۇ-چىدا تۆمۈردىكى بار . ئۇنىڭ شەكلى Pl. 29:7 نىڭكىگە ئوخشايدۇ ، لې-كىن ئىشلىتىلىش ئورنى نامەلۇم .

خارابە ئىزى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى باشقا جايلاردا مىس تاۋلاش-تىن قالغان كېرەكسىز نەرسىلەر بايقالغانلىقى ئۈچۈن ، تۇرلۇك تۈچ بۇ-يۇملارنى شۇ يەردىن چىققان ، دەپ ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ .

باشقا مېتال بۇيۇملار

Pl. 28:48 دە كۆرسىتىلگىنى قوغۇشۇن ئىلمەك ، بەلكىم مەلۇم بىر خىل شەكىللىك تارازىنىڭ ئىلمىكى بولۇشى مۇمكىن . — Pl. 28:44 46لاردا كۆرسىتىلگىنى ئۇششاق تومپۇرلار بولۇپ ، جەمئىي سەككىزى تېپىلغان . ئۇلارنىڭ ھەممىسى قوغۇشۇندا ياسالغان ، بۇنداق نەرسىلەر لوپنۇر چۆللۇكىدە ئىنتايىن كۆپ .

Pl. 28:33 — قوغۇشۇندا ياسالغان بىر دانە يۇمىلاق تەخسە بو-لۇپ ، كىچىك ھەم نېپىز ، ئوتتۇرىسىدا ئۆلچەمسىز تۆشۈك بار ، ئۇ بەلكىم ياماق پۇل بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن مۇئەييەنلەشتۈرگىلى بولمايدۇ . قو-غۇشۇن پۇل ھەققىدىكى بايانلارنى بېرگىمانىنىڭ 1935 - يىل يازغان ئەسە-رىنىڭ ، 100 - بېتىدىن كۆرسىڭىز بولىدۇ .

بىر دانە ئۇچلۇق تۆمۈرنى سۆزلەپ ئۆتكەنىدۇق . مەدەنىيەت يا-دىكارلىقلىرى جەدۋىلىدە ، Pl. 29:20 دىكى بۇيۇمنى بولقا بولسا كېرەك ، دەپ چۈشەندۈرگەنىدىم ، لېكىن بۇنداق ئاتاشتا گۇمان بولۇشى مۇم-كىن ، چۈنكى ئۇنىڭ تۆشۈكى بەك كىچىك ئىكەن .

يەنە بىرنەچچە تۆمۈر قاچىلارنىڭ سۇنۇقى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزىلىرى ئۇزۇلگەن مىخلار ئىكەن .

ياغاچ بۇيۇم

Pl. 29:1 جۇڭگو خەن سۇلالىسىنىڭ تىپىك تارغىقى ، مۇشۇ

كىتابىمىزدا تونۇشتۇرۇلغان قەبرىلەر ، مەن ئېجىنى خوشۇنىدا تاپقان خەن سۇلالىسى بۇيۇملىرىدا (تېخى نەشرىدىن چىقمىدى) ، چاۋشيەنـ دىكى جۇڭگو قەبرىلىرىدە ۋە نۇرغۇنلىغان ئاشۇنىڭغا ئوخشايدىغان جايلاردا ئاشۇ تىپلىق بۇيۇملارنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ .

Pl. 29:6 دە كۆرسىتىلگەن ھىلال ئاي شەكىللىك بۇيۇم بەلكىم بۇددا دىنىي نەزىر - چىراغ مۇنبىرىدىكى كىچىك بۇددا مۇنارىنىڭ تۆپـ سىدىكى بېزەكلەر بولسا كېرەك .

ساپال قاچىلار ۋە تاش قوراللار

كىروران قەدىمىي شەھرىدە ، ساپال قاچىلار ناھايىتى ئاز تېـ پىلىدى ، 32:471 ـ تەكتى تۆز چوڭ ساپال قاچىنىڭ تېگى ئىكەن ، ئۇـ نىڭدا بەش يەردە ھور ئۆتىدىغان تۆشۈكچە بار ، خورنېر بىر دانە كـ چىك چىراغدان ئېلىپ قايتقان ، Pl. 28:45 گە قارالسۇن ، شەكلى خۇددى بىر دانە ئىچى تېرەن ھېچىر قاچىغا ئوخشايدۇ .

بەش دانە ساپال ئۇرچۇق ، Pl.29:14 . ئىككى دانە ئاسفالت ئۇرچۇق ، يەنە يەتتە دانە ئانچە ئۆلچەملىك بولمىغان كۆكۈش كۇل رەڭ ھاك تاشتا ياسالغان چاق شەكىللىك بۇيۇم ، بۇنىڭ ئىچىدە بەزىلىرىنى ئۇرچۇق قىلىپ ئىشلەتكەن بولسا كېرەك ، لېكىن باشقىلىرىنى بېلىق توـ رىغا ئاسقۇچ قىلغان ، Pl. 29:8 گە قارالسۇن .

ئاساسەن ساق تۆت پارچە بەلەي تاش ، Pl.29:19 غا قارالسۇن . شىغىل بەلەن ياسىغان ، كىچىككىنە بىرنەچچىسىنى روشەن ھالدا بەلۋاغقا ئېسىۋالغان .

تاش قوراللار ئىچىدە مەرمەر تاشتىن ياسالغان زاكون تايىقىنىڭ بېشى (سۇنۇپ ئۇچ پارچە بولۇپ كەتكەن) بار ئىكەن ، Pl.29:9 گە قارالسۇن ، ئۇ بەلكىم شار شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدىغان Pl. 29:12 ئەۋرىشكە بەلەن ئوخشاش بىر تېپقا ياتسا كېرەك ، ئۇ كىرورانغا يېقىن قوشنا جايدىن كەلتۈرۈلگەن ، ستەين لاگېر L.K دە بىر زاكۇن تايىقىنىڭ بېـ

شىنى تاپقان (ستەين ، 1928 ـ يىل L.K.0130 گە قارالسۇن) ، كىروران قەدىمكى شەھرىدە يەنە ئوتتۇرىسىدا بىر يوغان تۆشۈكى بار ، قۇرۇلـ مىسى قاتلام شەكىللىك شارىك تاش بايقالغانىدى (ستەين ، 1928 ـ يىل ، L.A.093 گە قارالسۇن). ۋاش شەھرىدىن كەلتۈرۈلگەن ئاشۇنداق بۇيۇمنىڭ سۇنۇقلىرى بىزنىڭ Pl. 37:10 دا كۆرگەزمە قىلىنغان . بۇنداق تاش قوراللارنىڭ ناھايىتى ئۇزۇن زامانلارغىچە ئىشلىتىلگەنلىكى ناھايىتى روشەن .

ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىم كىروران قەدىمىي شەھرىگە ساياھەتكە كەلگەن چاغدا ، چىڭ زۇڭچى بىرنەچچە پارچە ئۇششاق ھاك تاش ۋە مەرمەر تاش شېغىللىرىنى تېرىۋالغان ، ئۇلار چوقۇم كىشىلەر تەرىپىدىن ئاشۇ يەرگە ئېلىپ كېلىنگەن ، چۈنكى كىروراننىڭ ئەتراپىدىكى سېغىز توپىلىق چۆللۈكتە تاش يوق . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر قىسمى كىشىلەر تەرىپىدىن سىلىقلانغان ، بەلكىم بۇ شېغىل تاشلار ئۇۋ ئۇۋلاشتا ئىشلـ تىلگەن بولۇشى مۇمكىن .

كىروران قەدىمىي شەھرىدە يېغىۋالغان بۇيۇملار

خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچى 1931 ـ يىلى يېغىۋېلىنغان بۇيۇملار

K.13378:1 تېرەن ساپال قاچا ، قىزىل رەڭ . چىراغ ئىكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق ، چۈنكى ئۇنىڭ گىرۇىكىدە بىر ئېغىز تۇرىدۇ . دىئامېـ تىرى 79 مىللىمېتىر ، ئېگىزلىكى 25 مىللىمېتىر . Pl. 28:45 كە قارالسۇن .

K.13378:2—4 ئۇچ دانە كىچىك رەڭ ساپال ئۇرچۇق ، دىئامېـ تىرى 40 ـ 26 مىللىمېتىر ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 2 ـ نى Pl. 29:14 دىن 4 ـ نى Pl. 29:4 دىن كۆرۈڭ .

K.13378:5 تەخمىنەن يېرىم كۆكۈش كۇل رەڭ ھاك تاشتىن ياسالغان چوڭ ئۇرچۇق ، دىئامېترى 26 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 15 مىللـ

مېتىر .

K.13378:6 ئۆلچەمسىز كۆكۈش كۈل رەڭ ھاك تاشتا ياسالغان چۆكتۇرگۈچ . Pl.29:8گە قارالسۇن .

K.13378:7 كۆكۈش كۈل رەڭ ھاك تاشتا ياسالغان يۇمىلاق تاش ، پىششىقلانمىغان چاقسىمان بۇيۇم ، دىئامېترى 4 سانتىمېتر .

K.13378:8 ئاق مەرمەر تاشتا ياسالغان زاكۇن تايىقىنىڭ بېشى (سۇنۇپ ئۇچ پارچە بولۇپ كەتكەن) ، شار شەكلىدە . دىئامېترى 65 مىللىمېتر ، قېلىنلىقى 31 مىللىمېتر ، Pl.29:9 گە قارالسۇن .

K.13378:9 ئۇزۇن مۇددەت ئىشلىتىلگەن بىلەي تاش ، ئېسىش ئۈچۈن ئېچىلغان بىر تۆشۈكى بار . ئۇزۇنلۇقى 85 مىللىمېتر .

K.13378:10 كۆك رەڭ ئەينەك كۆز مونچاق (eye—bead) . ئىككى « كۆزى » كاۋاك ، باشقا ئىككى « كۆزى » گە قارا ، قوڭۇر ۋە ئاق رەڭلەردىكى ئەينەكنى تولدۇرۇپ قويغان . دىئامېترى 8 مىللىمېتر Pl.28:6گە قارالسۇن .

K.13378:11—13 ئۈچ دانە پارقىراق قاشتېشىدىن ياسالغان سۇنۇق مارجان .

K.13378:14 بىر دانە كىچىك بريۇزا .

K.13378:15—18 تۆت دانە ۋۇجۇ يارمىقى ، ئىككىسى سۇنۇق . دىئامېترى 24 ـ 27 مىللىمېتر .

K.13378:19—20 ئىككى دانە جۇڭگو مىس يارمىقىنىڭ سۇنۇقى ، خەت چېكىلمىگەن .

K.13378:21—24 تۆت دانە ۋۇجۇ يارمىقى (ئۈچ دانىسى سۇنۇق) ، قىرى يوق ، چېكىلگەن خەتلىرى كەمتۈك . كېسىپ ياسىماستىن ، شۇ شەكلىدە قۇيۇپ ياسالغان . 21 ـ نىڭ دىئامېترى 17 مىللىمېتر . Pl.28:28 گە قارالسۇن .

K.13378:25 جۇڭگو يارمىقىنىڭ سۇنۇقى ، ناھايىتى قېلىن دات

بېسىپ كەتكەن ، دىئامېترى 21 مىللىمېتر .

K.13378:26—32 يەتتە دانە خەت چېكىلمىگەن يارماق ، بىر قىسمى « غاز كۆزى » پۇل ئىكەن . دىئامېترى 10 ـ 20 مىللىمېتر . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 26 ـ نى Pl.28:31 دىن 27 ـ نى Pl.28:30 دىن كۆرۈڭ .

K.13378:33 يوپۇرماقسىمان تۇچ تاختا ، كەڭ ئۇچىدا تۆمۇر دېتى ئىزى بار . ئۆلچىمى 33×55 مىللىمېتر Pl.29:5 گە قارالسۇن .

K.13378:34 خېلىلا كىچىك ھەم نېپىز برونزا كۆرگۈنىڭ سۇنۇقى ، مەركىزىي قىسمىدا پاكار قاپارتما نەقشىلەنگەن گۈل ـ گىياھ نۇسخىسى بار . گىرۋەكلىرى ئازراق كۆپۈنگۈ ئىشلەنگەن ، قېلىنلىقى 2.4 مىللىمېتر ، دىئامېترى تەخمىنەن 86 مىللىمېتر . Pl.28:4 گە قارالسۇن .

K.13378:35 كىچىك برونزا تاختىنىڭ سۇنۇقى ، بىر يۈزىدە قاپارتما نەقش نۇسخا بار ، ئۇ بىرەر كۆرگۈنىڭ سۇنۇقمىدۇ ؟

K.13378:36 يېرىم شار شەكىللىك كىچىك برونزا بېزەك ، ئۈستىدە بىر پەرچىن مىخلانغان جاي بار ، ئۆلچىمى 10×15 مىللىمېتر .

K.13378:37 كىچىك برونزا بېزەك ، ئۈستىدە بىر پەرچىن مىخ تۆشۈكى بار . 32:90 ـ نومۇرلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىدىن پايدىلىنىلغان . ئۆلچىمى 16×18 مىللىمېتر . Pl.28:34 كە قارالسۇن .

K.13378:38 تىلسىمان برونزا چۈنۇق . سەل ئېگىلگەن ، تاسما ئىلگەكنىڭ بىر قىسمى .

K.13378:39 برونزا مىخنىڭ بىر بۆلىكى .

K.13378:40 قۇيمىچىلىقتىن قالغان 12 پارچە برونزا تاشلاندۇقى .

K.13378:41 ئۇششاق داشقال .

K.13378:42 ئۇزۇن ئىللىپس شەكىللىك قوغۇشۇن پارچىسى ، ئۇنىڭ ئۇچىدا يېرىم چەمبەر ئىلغۇچ بار . ئۇ بەلكىم مەلۇم بىر خىل

جىگىنىڭ ئىلمىكى بولۇشى مۇمكىن ؟ ئۆلچىمى 14 × 65 مىللىمېتىر . Pl. 28:48 گە قارالسۇن .

K.13378:43 كىچىك تۆمۈر ئوق ئۇچى ؟ ئۇچى تەرەپنىڭ ئۇزۇك يۈزى چاسا ، قالغان بۆلىكى يۇمىلاق . ئازراق پىششىقلانمىغان تۆمۈر بار . بەلكىم يەرمە بولۇشى مۇمكىن . ئۇزۇنلۇقى 55 مىللىمېتىر Pl. 28:42 گە قارالسۇن .

K.13378:44 ياغاچ تارغاق ، چىشلىرى خېلىلا قوپال ، ئارقىسى پارابولا شەكلىدە . ئۆلچىمى 65 × 40 × 6 مىللىمېتىر . Pl.29:1 گە قارالسۇن .

K.13378:45 ھىلال ئاي شەكلىدىكى بىر تال ياغاچ بۇيۇم ، ئوتتۇرىسىدا يۇمىلاق تۆشۈكى بار . بەلكىم بىرەر كىچىك بۇددا مۇنارىنىڭ ئۈچى بولسا كېرەك . ئىككى ئۈچى ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىق 41 مىللىمېتىر ، Pl. 29:6 گە قارالسۇن .

K.13378:46 چىشسىز قۇلۇللىر ئۇرۇقدىشىغا تەۋە قۇلۇلە قېپىنىڭ بىر قىسمى .

K:13378:47 گۈڭگۈرت پارچىسى .

چاڭ زۇڭچى 1934 - يىلى يىغقان بۇيۇملار

2 — 32:1 ئىككى دانە جۇڭگو يارمىقى ، خۇجۇمن پۇل (ۋاڭ ماڭ تارقاتقان) . دىئامېتىرى 21 مىللىمېتىر .

3 : 32 جۇڭگو يارمىقىنىڭ سۇنۇقى ، چوڭ (50) چۇمن پۇل ، ۋاڭ ماڭ تارقاتقان .

4 : 32 جۇڭگو يارمىقىنىڭ سۇنۇقى ، بەلكىم 1 بىلەن ئوخشاش بولسا كېرەك . دىئامېتىرى 22 مىللىمېتىر .

7 — 32:5 ئۇچ دانە جۇڭگو يارمىقى ، ۋۇجۇ يارمىقى ، دىئامېتىرى 26 مىللىمېتىر .

8 : 32 قىرى چاقسىمان قىرىلغان ۋۇجۇ يارمىقى ، دىئامېتىرى 24 مىللىمېتىر ، 3:28. PI گە قارالسۇن .

22 — 9 :32 . 14 دانە سۇنۇق ۋۇجۇ يارمىقى .

23: 32 17 دانە سۇنۇق يارماق ، تونۇغۇدەك خەتلىرى يوق ، بەلكىم ۋۇجۇ يارمىقى بولۇشى مۇمكىن .

22 — 24 : 32 تۆت دانە ۋۇجۇ يارمىقى ، ھېچقانداق قىممىتى يوق ، گىرۇەك سىيماسىمۇ يوق ، دىئامېتىرى 21 — 24 مىللىمېتىر .

39 — 28 : 32 12 دانە ۋۇجۇ يارمىقى ، ئۇلاردىن ئۈچ دانىسى سۇنۇق ، سىرتقى گىرۇىكى يوق ، ئىنتايىن كىچىك قۇيۇلغان ، شۇڭا بىر قىسىم خېتىلا بار . دىئامېتىرى 14 — 20 مىللىمېتىر ، بۇلاردىن 36 — سىنى Pl. 28:29 دىن كۆرۈڭ .

53 — 40 :32 14 دانە « غاز كۆزى » يارماق ، دىئامېتىرى 8 - 14 مىللىمېتىر ، بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 49 — نى Pl. 28:32 دىن كۆرۈڭ .

54 : 32 كىچىك يارماق ، بەلكى كېيىنكى زامانلارنىڭ ۋۇجۇ يارمىقى بولۇشى مۇمكىن . ئۆلچىمى « غاز كۆزى » گە ئوخشايدۇ . لېكىن ، شەكلى تېخمۇ ئۆلچەملەشكەن . دىئامېتىرى 11 مىللىمېتىر .

56 — 55 :32 ئىككى دانە سۇنۇق « غاز كۆزى » يارماق .

57 :32 غەيرىي جۇڭگو يارماق پۇلى ؟ ناھايىتى ئېغىر داتلاشقان ، دىئامېتىرى تەخمىنەن 16 مىللىمېتىر .

58 :32 ئۇچ بۇرجەكلىك تۇچ ئوق ئۇچى ، پىششىقلانمىغان قىسقا يۇمىلاق مەدەن بار . ئۇچ يېنى سىرتقا قاراپ سەل كۆپۈنگۈ ، ھەربىرىنىڭ يۇزىدە كىچىككىنە ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك ئويمان بار . 11 × 29 مىللىمېتىر . Pl. 28:43 گە قارالسۇن .

59 : 32 ئۇچ بۇرجەكلىك تۇچ ئوق ئۇچى ، ئۇچ يېنى تەكشى يۇزلۇك . تەكتىنىڭ گىرۇىكى سەل يۇمىلاق ، ئۆلچىمى 32 × 9 مىللىمېتىر .

32 : 60 خېلى چوڭ برونزا كۆرگۈنىڭ سۈنۈقى ، قېلىن گىرۋەكنىڭ كەڭلىكى 23 مىللىمېتر ، « قوش دولقۇنلۇق نۇسخا » لىق جۇلا يوللىرى ۋە « ھەرە چىشى » نۇسخىسى بار . يەنە ئىچكىرىسىگە قاراپ « قىيپاش چىشلىق » نەقىش نۇسخا جايى بار . دىئامېترى 14.5 مىللىمېتر ، قىرىنىڭ قېلىنلىقى 3.5 مىللىمېتر ، P1. 28:1 گە قارالسۇن .

32 : 61 تۇچ كۆرگۈ گىرۋىكىنىڭ سۈنۈقى ، گىرۋەكلىرى سەل قېلىن ، كەڭلىكى 13 مىللىمېتر ، ئىچى تەرىپىدە ناھايىتى ئېنىق يۇلتۇز نۇسخىلىرى بار . دىئامېترى 9 مىللىمېترغا يېقىن ، قىرىنىڭ قېلىنلىقى 2.5 مىللىمېتر ، P1. 28:2 گە قارالسۇن .

32 : 62 كىچىككىنە برونزا كۆرگۈنىڭ سۈنۈقلىرى ، 61 بىلەن ئوخشاش ، بىر كۆرگۈ بولۇشى مۇمكىن .

32 : 63 تۇچ ئۇزۇكنىڭ ئالدى تەرىپى (ئۇزۇلۇپ ئىككى پارچە بولۇپ كەتكەن) ، ئېللىپس شەكىللىك قىزىل ياقۇت قويۇلغان ، P1. 28:37گە قارالسۇن .

32:64 تۇچ ئۇزۇكنىڭ كىچىككىنە سۈنۈقى ، ئۇستىدە سىزىقچىلەر بار .

32 : 65 تۇچ ئويماق ، دىئامېترى 19 مىللىمېتر ، كەڭلىكى 8 مىللىمېتر ، P1. 28:36 گە قارالسۇن .

32 : 66 تۇچ ئويماقنىڭ سۈنۈقى ، كەڭلىكى 5 مىللىمېتر .

32 : 67 تۇچ ئۇزۇك ، بىر تال تۇچنى ئېگىپ ياسىغان . دىئامېترى 19 مىللىمېتر ، P1. 28:40 گە قارالسۇن .

32 : 68 برونزا چاسا ھالقا ، ئۇلۇچىمى 18 × 18 × 8 مىللىمېتر . P1. 28:40 گە قارالسۇن .

71 ـــ 32 : 69 ئۇچ دانە كىچىك تۇچ توپمۇر ، ئوتتۇرىسىدا تۆشۈكى بار .

32 : 72 يۇمىلاق تۇچ تۇگمە ، ئارقىسىدا ئىككى چوڭ تۆشۈكى بار ، تۇگمىنىڭ تۆپىسى كۆپۈپ تۇرىدۇ ، ئىككى باسقۇچى بار ، دىئامېترى 23 مىللىمېتر ، P1. 28:39 غا قارالسۇن .

32 : 73 كىچىك تۇچ تۇگمە ، بىر تۆشۈكى بار. دىئامېترى 1 سانتىمېتر .

75 ـــ 32 : 74 ئىككى دانە تۇچ تۇگمە ، ئارقىسىدا بىر مىخى بار . دىئامېترى 14 ۋە 12 مىللىمېتر .

78 ـــ 32 : 76 ئۇچ دانە كىچىك برونزا پەرچىن مىخ ، مىخ بېشى گۈمبەز شەكىللىك ، يەنە بىر بېشى تەكشى يۇزلۇك ، دىئامېترى 8 مىللىمېتر ، مىخ ئۇزۇنلۇقى 10 مىللىمېتر . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 77 نى P1. 28:10 دىن كۆرۈڭ .

32 : 79 كىچىك برونزا ئاسما بېزەك ، شەكلى گويا ئوتتۇرىسى بوش پىرامىداغا ئوخشايدۇ . ئۇلچىمى 11 × 12 مىللىمېتر . P1. 28:9 غا قارالسۇن .

32 : 80 شار شەكىللىك كىچىك تۇچ قوڭغۇراق ، دىئامېترى 9 مىللىمېتر ، P1. 28:11 گە قارالسۇن .

85 ـــ 32:81 يېڭنە شەكىللىك بەش دانە تۇچ بۇيۇمنىڭ سۈنۈقى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاز دېگەندىمۇ ئىككى دانىسى چاچ ئايرىشقا ئىشلىتىلگەن ، 81 ـ نىڭ ئۇزۇنلۇقى 65 مىللىمېتر .

32 : 86 يېرىم يۇرەك شەكىللىك برونزا دېتال ، ئوتتۇرىسى تۆشۈك ، بەلۋاغقا ئىشلىتىلگەن . P1. 28:38 گە قارالسۇن .

32 : 87 برونزا بەلۋاغ ئىلگىكنىڭ سۈنۈقى .

89 ـــ 32 : 88 بىر دانە ساق برونزا بەلۋاغ ئىلگىكى ۋە بىر دانە سۈنۈق برونزا ئىلگەكنىڭ تۆۋرۈكچىسى ، ئۇزۇنلۇقى 22 مىللىمېتر .

90 : 32 كىچىككىنە قوش قاتلىق برونزا بۇيۇم ، كەمەرگە ئىشلىتىلگەن ، پەرچىن مىخ بىلەن ئىككى قات برونزا ياپراقنى بىرلەشتۈرگەن (پەرچىن مىخ ھازىر سۈنۈپ ئىككى پارچە بولۇپ كەتكەن) ، بىر ئۇچىدا چاسا بۆلىكى بار . ئۇلچىمى 18 × 26 مىللىمېتر ، K. 13378:37 دىن پايدىلىنىڭ P1. 28:35 گە قارالسۇن .

32 : 91 قوش قات برونزا بۇيۇم ، 90 بىلەن ئوخشاش بولسا كېرەك .

رەك .

92 : 32 تىك تۆت بۇلۇڭ نېپىز برونزا بۇيۇم ، ئىككى يەردە پەر-
چىن مىخ ئورنى بار . ئۆلچىمى 11 × 21 مىللىمېتر .

93 : 32 تار برونزا بۇيۇمنىڭ سۇنۇقى ، ئۇچ يەردە پەرچىن مىخ
قېقىلىپ كۆپۈپ چىققان بۆلىكى بار . كەڭلىكى 8 مىللىمېتر ، سۇنۇق
بويىچە ئۇزۇنلۇقى 35 مىللىمېتر . P1. 28:47 گە قارالسۇن .

96 — 94 : 32 ئوخشىمايدىغان ئۇچ دانە برونزا بۇيۇمنىڭ
سۇنۇقى .

97 : 32 ئىشلىتىلىش جايى نامەلۇم سەككىز پارچە برونزا پار-
چىسى .

98 : 32 تۇرلۇك برونزا پارچىلىرى ، بەزىلىرى قاچا - قومۇچنىڭ
سۇنۇقىدەك قىلىدۇ ، بەزىلىرى قۇيمىچىلىقنىڭ قالدۇقلىرى .

99 : 32 كىچىككىنە قوغۇشۇن تومپۇر ، ئۆلچەمسىز تۆشۈكى بار ،
بەلكىم بىرەر يارماق بولسا كېرەك ، دىئامېترى 13 مىللىمېتر . P1. 28:33
گە قارالسۇن .

107 — 100 : 32 سەككىز دانە كىچىك قوغۇشۇن تومپۇر ، ئوت-
تۇرىسىدا تۆشۈكى بار ، بەلكىم چۆكتۈرگۈچى بولسا كېرەك ، ئۇزۇك
يۈزى ئېللىپس ياكى يېرىم چەمبەر شەكلىدە . دىئامېترى 12 — 16
مىللىمېتر ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 100 - نى P1.28:46 دىن كۆ-
رۈڭ . 106 نى P1. 28:46 دىن كۆرۈڭ .

109 — 108 : 32 ئىككى دانە ياپىلاق قوغۇشۇن ، ئۇلاردىن بىرىدە
ئىككى قۇر چوڭقۇر ئوقۇر بار .

110 : 32 تۆمۈر بولقا ؟ ئوتتۇرىسىغا يېقىن جايىدا تىك تۆت بۇلۇڭ
تۆشۈك بار ، ئۆلچىمى 21 × 77 مىللىمېتر P1. 29:20 گە قارالسۇن .

111 : 32 تۆمۈرنىڭ 24 پارچە ئۇششاق سۇنۇقى ، ئۇلارنىڭ ئار-
قىسىدا بەزىلىرى مىخ ئىكەن .

112 : 32 سارغۇچ كۇل رەڭ يېرىم شار شەكىللىك ئەينەك بېزەك ،
تۈز جايىدا پېتىنقى ئوقۇر بار ، ئۆلچىمى 6 × 8 × 12 مىللىمېتر . P1. 28:5

گە قارالسۇن .

113 : 32 سوغا شەكىللىك ئاق قاشتېشى مارجان ، بىر بېشىدا
كۆارتىس بار ، ئۇزۇنلۇقى 14 مىللىمېتر . P1. 28:12 گە قارالسۇن .

114 : 32 ئاچ كۆك رەڭلىك ئەينەك مارجانىنىڭ سۇنۇقى ، ئۇچ قۇر
ئۇزۇنىغا پېتىنقى ئوقۇر بار . P1. 28:13 گە قارالسۇن .

115 : 32 ئۇزۇن ئېللىپس شەكىللىك ئەينەك مارجان ، سىرىق ،
ئانچە ئۆلچەملىك بولمىغان ئۇچ بەلدىمى بار ، ئۇزۇنلۇقى 12 مىللىمېتر .
P1. 28:14 گە قارالسۇن .

117 — 116 : 32 ئىككى دانە قوش مارجان ، سۇس سىرىق ئەي-
نەكتە ياسالغان ، بۇرۇن ئالتۇن هەل بېرىلگەن ، ئۇزۇنلۇقى 10 مىللىمې-
تىر . P1. 28:15—16 گە قارالسۇن .

118 : 32 كۆك ئەينەك قوش مارجان ، ئۇزۇنلۇقى 6 مېتىر .
P1. 28:17 گە قارالسۇن .

119 : 32 توق كۆك رەڭ كۆپ قىرلىق ئەينەك مارجان ، ئۇزۇنلۇقى
5 مىللىمېتر P1. 28:18 گە قارالسۇن .

120 : 32 توق قوڭۇر رەڭ ئۇششاق ئەينەك مارجان ، دىئامېترى
4 مىللىمېتر . P1. 28:19 غا قارالسۇن .

22 1— 32:121 تۆت دانە ئەينەك قوش مارجان ، شار شەكلىگىرەك
ئوخشايدۇ ، دىئامېترى 6 — 8 مىللىمېتر . P1. 28:20—23 گە قارالسۇن .

125 : 32 توق كۆك ئەينەك مارجان ، ، ياپىلاق . دىئامېترى 12
مىللىمېتر . P1. 28:24 گە قارالسۇن .

127 — 126 : 32 شارسىمان ئىككى مارجان ، تۇربو قوللۇسىگە
ئورۇقداش قوللۇلە قېپىدا ياسالغان . دىئامېترى 6 مىللىمېتر . P1. 28:25—
26 گە قارالسۇن .

128 : 32 سوغا شەكىللىك مارجان ، قوڭۇر ۋە ئاق رەڭلەر ئارىلى-
شىپ كەتكەن هېقىقتا ياسالغان . ئۇزۇنلۇقى 11 مىللىمېتر ، دىئامېترى 8
مىللىمېتر . P1. 28:7 گە قارالسۇن .

133 — 129 : 32 بەش دانە كۆك رەڭ سۇنۇق ئەينەك مارجان ،

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئىككى دانىسى چاك چىققان قوش مارجان ، 129 - سى كۆز مونچاق (؟) . P1.28:7 گە قارالسۇن .

134 : 32 كۆپ قىرلىق خرۇستال مارجان (سۇنۇق) .

135 : 32 يېرىم شار شەكىللىك سارغۇچ قوڭۇر ئەينەك مارجان ، دىئامېترى 8 مىللىمېتر .

136 : 32 يېرىم شار شەكىللىك قاشتېشى مارجان ، دىئامېترى 11 مىللىمېتر .

137 : 32 تېشىلگەن بىرىيۇزانىڭ سۇنۇقى .

138 : 32 سۈت رەڭلىك يېرىم سۈزۈك ئەينەكنىڭ كىچىككىنە سۇنۇق پارچىسى ، بەلكىم بىرەر قاچىنىڭ پارچىسى بولۇشى مۇمكىن ، تۆپسىدە يوغان ئېللىپس شەكىللىك سىلىقلانغان ئىزى بار .

140 ــ 139 : 32 ئىككى دانە ئاچ يېشىل ۋە ئاق رەڭلىك ئەينەك . بەلكىم قاچا - قۇچىلارنىڭ سۇنۇقى بولۇشى مۇمكىن .

141 : 32 كىچىك بىر پارچە بىرىيۇزا .

142 : 32 كىچىك قۇلۇلە قېپى ھالقىسىنىڭ سۇنۇقى (تۇربو قۇلۇلۇسىگە ئۇرۇقداش قۇلۇلە قېپىدا ياسالغان) ، يۈزىدە پېتىنقى ئوقۇر بار ، P1.28:8گە قارالسۇن .

143 : 32 ئازراق سۈزۈك ئاچ يېشىل قاشتېشى .

164 ــ 144 : 32 21 دانە ئاق ۋە كۆكۈش كۇل رەڭ ھاك تېشى شىبغىلى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزىلىرىنى ئىنسانلار تاشلىۋەتكەنلىكى ئېنىق .

165 : 32 ئاسفالت ئۇرچۇق ، بىر يۈزى كۆپۈنگۈ ، يەنە بىر يۈزى تۈز ھەم تۆت يەردە كىچىك باسما ئىزى بار . دىئامېترى 42 مىللىمېتر .

166 : 32 ئاسفالت ئۇرچۇق ، چەت ياقلىرى بۇزۇلغان ؟ دىئامېترى 29 مىللىمېتر ، قېلىنلىقى 14 مىللىمېتر .

171 ــ 167 : 32 بەش دانە كۆكۈش كۇل رەڭ ھاك تېشى ئۇرۇچۇق ياكى چۆكتۇرگۈچ ، بەزى جايلىرىنىڭ شەكلى بەك ئۆلچەمسىز ، دىئامېترى 15 ــ 37 مىللىمېتر .

172 : 32 قوڭۇر رەڭ قېلىن ساپال ئۇرچۇق ياكى چۆكتۇرگۈچنىڭ سۇنۇقى .

173 : 32 سۇس كۇل رەڭ ساپال ئۇرچۇقنىڭ سۇنۇقى ، بىر يۈزى تۈز ، يەنە بىر يۈزى كۆپۈنگۈ ، دىئامېترى 3 مىللىمېتر .

174 : 32 بىر دانە چوڭ ساپال قاچا تەگلىكنىڭ سۇنۇقى ، بەش يەردە ھاۋا كىرىدىغان تۆشۈكى بار . قىزغۇچ قوڭۇر ، خۇمداننىڭ ھارارىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولغان ، يۈزىدىكى رەڭگى بىرئاز قېنىق .

175:32 بىللەي تاش ، بىر يېرىگە ئاسىدىغان تۆشۈك ئاچقان . 23 × 86 مىللىمېتر . P1.29:19 گە قارالسۇن .

177 ــ 176 : 32 ئىككى دانە بىلەيزىنىڭ سۇنۇقى ، ئاسما تۆشۈكى بار .

178 : 32 قوڭۇر رەڭلىك كىچىك زۇمرەت ، يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ ؟

179 : 32 ئۇششاق گۈڭگۈرت پارچىلىرى ياكى گۈڭگۈرت كان رۇدىسى .

180 : 32 بىر قىسىم ئۇششاق داشقاللار .

1931 - يىلى ۋە 1934 - يىلى بايقالغان خارابە ئىزلىرى

1931 - يىلى ، چىڭ زۇڭچى ھازىرقى قۇم دەريا‌سى دېلتىسىنىڭ باشلىنىدىغان جايىغا يېقىن كېلىدىغان شىمالىي تەرەپ چەت ياقىسىدا ، ئىككى ئۆي ئىزىنى بايقىغان . ئۇنىڭ غەرب تەرەپتىكىسى ، دوكتور سۈۋېن ھېدىن تاپقان خارابە 1 بىلەن ئوخشاش قۇرۇلمىلىق بولۇپ (34 ــ رەسىمدىن پايدىلىنىڭ) ، لېكىن كىچىكرەك ئىكەن . 37 ــ رەسىمدە ئۇنى 401 ــ دەپ ئىزاھلىغان . چىڭ زۇڭچى ئەپەندى ئۇنى سىناق تەرەققىيات قېزىپ باققان ھەم P1.31:8 دە كۆرسىتىلگەن ياغاچ بۇيۇملارغا ئېرىشكەن ، بۇ نەرسە شەك - شۇبھىسىزكى كۆادرات شەكلىدىكى ئالتە ياقلىق شىشىخال بولۇپ ، ستەين 1928 ــ يىلى PI.XXVI,L.M.I.012 بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، لېكىن ئىككىسىنىڭ ئۇستىدىكى بەلگىسى ئوخشى-

مايدىكەن . بۇ شەكلى دائىم ئۇچرىمايدىغان بىر خىل شىشخال بولۇپ ، ئادەتتىكىدىن تاشقىرى چوڭ ئىكەن ، بۇ خارابىلىقتىن تېپىلغان باشقا بۇيۇملار مۇنۇلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ : كىچىككىنە بىر پارچە بېلىق تورى ، تور يېپلىرى ناھايىتى ئىنچىكە ئىكەن ؛ بىر پاي يىرتىق كەشتىنىڭ چەمبى ، ھايۋانات يۇڭىدا ئىشلەنگەن ؛ بىر تۇتام قارا پەي .

شەرقىي تەرىپىدىكى خارابە ئالدىنقى خارابىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى شەرقىدىن تەخمىنەن 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ، چىڭ زۇڭچى ئەپەندىنىڭ تونۇشتۇرىشىچە ، بۇ يەر سېلىنىۋاتقان ئۆيىنىڭ ئىزى ئىكەن ، تەخمىنەن ئون تالچە ياغاچ يەردە چېچىلىپ ياتقان ، ئۇلار لىم ياكى تۇۋرۇكتەك نەرسىلەر بولسا كېرەك . 37 ـ رەسىمدىكى بۇ خارابە 404 ـ دەپ ئىزاھلانغان . P.30:7 دىكى برونزا ئىلغۇچ مۇشۇ يەردىن تېپىلغان ، ئۇنىڭ ئىشلىتىشى ناھايىتى قوپال ، قۇيۇغان چاغدا قالغان « چاك » لىرى يوقالمىغان ، شۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ، بۇ ئىلغۇچ بەلكىم شۇ جاينىڭ ئۆزىدىن چىققان بولۇشى مۇمكىن . ئۇنىڭ دەۋرى خەن سۇلالىسى بولۇشى مۇمكىن ، ئۇ چاغلاردا بۇنداق ئۇزۇن ئىلغۇچلار دائىم ئۇچرايدىغان بۇيۇملار ھېسابلىناتتى . چاۋشيەندىكى يۇيگۇاڭ قەبرىسىدىنمۇ شۇنىڭغا ناھايىتى يېقىن كېلىدىغان ئەۋرىشكىدىن بىرى تېپىلغان ، (P1:33:1,Oba Kayamoto گە قارىڭ) . كىرۇران قەدىمىي شەھرىنىڭ شەرقىي ـ شىمالىدىن 8 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى بىر تاتلىق سۇ كۆلىنىڭ بويىدا ، خورنېر بىر ساپال خۇمدانىنى تاپقان ، ئۇنىڭ ئورنى 37 ـ رەسىمدىكى ، 384 ـ ئىزنىڭ قېشىدا ئىكەن . ئۇ يەردە ساپال سۇنۇقلىرى ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتكەن .

كىرۇران قەدىمىي شەھرىنىڭ شەرقىدىن تەخمىنەن 13 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى چوڭ تۇزلۇقنىڭ قېشىدىكى چۆللۈكتە ، خورنېر ئىنسانلار ئىشلەتكەن ئىزى بار ياغاچلاردىن بىرنەچچىنى بايقىغان ، ئۇلار بىر ئۆيىنىڭ قۇرۇلمىلىرىدىن ئىبارەت ئىكەن .

ستەيىن تاپقان قەلئە L.E نىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 2 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى چوڭ مايىنكام LM3 دە ، خورنېر بىر ئۆڭكۇر ئىزىغا دىققەت قىلغان . 37 ـ رەسىمدە ، ئۇنىڭ يېنىدا بىرلا قەبرە ، يەنى 390 ـ بار ، دەپ كۆرسىتىلگەن . ئۆڭكۇرنىڭ ئىچ تېمى ئەسلى جايدىكى مايىنكامنىڭ سېغىز توپىسىدىن ياسالغان ، تاشقى تېمى شورلۇق سېغىز توپىدا ياسالغان . ئۆڭكۇر ئىچى گۈمبەز شەكىللىك بولۇپ ، سامان ئارىلاشتۇرۇلغان لاي بىلەن سۇۋالغان . ئۆڭكۇرنىڭ كەڭلىكى 1.5 مېتىر ، ئېگىزلىكى 1.3 مېتىر ، ئۇزۇنلۇقى 1 مېتىر . بۇ يەردىن تېپىلغان بىردىنبىر بۇيۇم — بىرمۇنچە غاجىلىغۇچى ھايۋانلارنىڭ سۆڭىكىدىن ئىبارەت . خورنېر بۇ ئۆڭكۇر ئەينى ۋاقىتدىكى ئاشلىق ئامبىرى بولۇشى مۇمكىن ، شۇڭا توشقانلار قالدۇرۇپ كەتكەن بىرمۇنچە يېمەكلىكلەر زاپىسى تۈرۈپتۇ ، ئۆڭكۇرنىڭ بىر قىسمى ئۆرۈلۈپ چۈشكەندە ، ئۇلار قۇربانلىققا ئايلانغان ، دەپ پەرەز قىلغان .

بۇ قۇرۇلما بۇيۇملار ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ، چۈنكى لوپنۇر رايونىدا بۇنداق قۇرۇلمىلىق ئىمارەتتىن ئاران بىرلا بايقالدى .

ئەڭ ئاخىرىدا ، 1934 ـ يىلى سۈبن ھېدىن بىلەن چىڭ زۇڭچى ، بۇگۈنگىچە ھېچكىم دىققەت قىلمىغان ئۆيىنى بايقىغان ، بۇ ئۆي ھەققىدە كىتابىمىزنىڭ ئاخىرىدا يەنە مۇھاكىمە ئېلىپ بارماقچىمىز . ئوخشاش بىر پەسلىدە ، خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندى ئۆزىنىڭ تۇڭىن خارابە ئىزىنى يەنە زىيارەت قىلغان ، لېكىن ئۇ لوپنۇر رايونىنىڭ باشقا جايلىرىغا باردىمۇ ، يوق ، ماڭا نامەلۇم . 1934 ـ يىلى زىيارەت جەريانىدا ، خۇاڭ ۋېنبى ئەپەندى ئىككى دانە تارشا پۇتۇك بايقىغان ، ئۇنىڭدا جۇلۇز ۋە يارغۇلدىكى ئاشلىق ئامبارلىرى تىلغا ئېلىنغان (خۇاڭ ۋېنبى ، 1935 ـ يىل) . ئالدىنقى بىر يەر خەن سۇلالىسى زامانىدىكى تارىخىي كىتابلاردا جۇلۇ دەپ ، ئاتالغان ، ستەين ئۇ يەرنى بەشتوغراق (Besh—toghraq) دەپ ئاتىغان .

ھەرقايسى خارابلىكلەردە بايقالغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

ستەين بايقىغان L. K لاگېر ئىچىدە تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى
(1931 ـ يىل 6 ـ يانۋار)

K.13369 سىلىقلانغان چاقماق تېشىدا ياسالغان كىچىك پالتا ياكى ئىسكىنە ، ناھايىتى نېپىز ، ئىزناسى ئىخچام ، تىغىدا يۇمىلاق بۇلۇڭ بار . ئۆلچىمى 8 × 34 × 50 مىللىمېتىر · Pl. 5:11 گە قارالسۇن .

بىر قەدىمىي خارابلىكتىن (بەلكىم ستەين تاپقان L. B. II بولۇشى مۇمكىن) تېپىلغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىل 14 ـ يانۋار)

K. 1:13377 توق كۆك ھاك تاش ئۇرچۇق ، بىر يۈزىدە شامالدا يىمىرىلگەن ئىزى بار . دىئامېترى 3 مىللىمېتىر · Pl. 29:13 كە قارالسۇن .

Pl. 13377:2 نېپىز برونزا بېزەك ياكى شۇنىڭدەك نەرسە ئۈستىدە ئىككى تۆشۈكى بار .

Pl. 13377:3—5 ئۇچ پارچە سۇنۇق برونزا .

قۇم دەريالىق دېلتىسىنىڭ باشلىنىش قىسمىنىڭ شىمالىي ياقىسىدىكى ئۆي خارابىسى 401 ـ دىن تېپىلغان بۇيۇملار

K.13401:1 تىك تۆت بۇلۇڭ ياغاچ شىشكال ، كەسمە يۈزى چاسا شەكىلدە . تۆت تەرەپلىك ، بىر تەرىپى ئاق ، ئىككىنچى تەرىپىدە ئۇچ قۇر تۇز كەتكەن ئۇزۇن قىرلىق ئويما سىزىق بار ، ئۈچىنچى يۈزىگە ئالتە جۈپ ئۆتۈشمە سىزىق چېكىلگەن ، تۆتىنچى تەرىپىنىڭ ئوتتۇرىسىغا خۇددى قۇم تاسقىغۇچ ياكى جۇڭگونىڭ پېچەت مۆھىرى « X » (بەش) گە ئوخشايدىغان نۇسخا چېكىلگەن . ئىككى بېشى ئاق ، ئۆلچىمى 16 × 15 × 140 مىللىمېتىر · Pl. 31:8 گە قارالسۇن .

K.13401:2 يىرتىق بېلىق تورى ، كەندىر (؟) تالاسىنى يىپ قىلىپ ئېشىپ توقۇلغان ، يىپىنىڭ تولۇقى 0.9 ـ 1.2 مىللىمېتىر ، تور

چۆرىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 4.5 سانتىمېتىر ، تورنىڭ توقۇلۇشى دائىم ئۇچرايدىغان پاسوندا .

K.13401:3 توقۇلغان كەشتىنىڭ يىرتىقى ، چۆرىسى يىرتىلىپ كەتكەن . قوڭۇر ۋە كۈل رەڭ توم يۇڭ يىپلاردا توقۇلغان ، ئۇڭايلا يىرتىلىپ كېتىدۇ . ئۆرۈش يىپىنىڭ تولۇقى 1.5 ـ 2 مىللىمېتىر ، ھەر سانتىمېتىردا ئۈچ تال يىپ بار . ئارقاق يىپىنىڭ تولۇقى 1 ـ 1.5 مىللىمېتىر ، ھەر سانتىمېتىردا ئون تال يىپ بار . ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 16 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 7 سانتىمېتىر .

K.13401:4 بىر تۇتام قارا پەي ، پەيىنىڭ غولى قىرقۇېتىلگەن .

يۇقىرىقى خارابلىكنىڭ شەرقىي شىمالىدىن شەرققە قاراپ 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى خارابلىكتىن بايقالغان بۇيۇملار

K.13404:1 برونزا كەمەر ئىلگۈچى ، قېلىنلىقى بىر خىل ، يانسىلشى قوپال ، كەسمە يۈزى يۇمىلاققا مايىل ، ئۇزۇنلۇقى 118 مىللىمېتىر · Pl. 30:7 گە قارالسۇن .

تۆكېن خارابە ئىزىدىن تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى
(1931 ـ يىل 26 ـ فېۋرال)

K.13430:1 برونزا نونىڭ سۇنۇقى ، تۆپىسى يۇمىلاق شار شەكىللىك ، ھارۋا كۈنلۈكىنىڭ خادىسىنىڭ باش تەرىپىگە بېكىتىلگەن . يۇمىلاق بېشىنىڭ تۆۋىنىدە بىر تال كۆپۈنگۈ لېنتا بولۇپ ، لېنتىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كۆپۈنگۈ يىپ نۇسخىسى چۈشۈرۈلگەن . سۇنۇق پېتىچە ئۇزۇنلۇقى 37 مىللىمېتىر · Pl. 30:5 گە قارالسۇن .

K.13430:2 تۆمۈر پىچاقنىڭ سۇنۇقى ، سېپىنىڭ يۇقىرى قىسمىدا ئېللىپس شەكىللىك بىر ھالقا ھاسىل بولغان . ئېغىر دەرىجىدە داتلىشىپ كەتكەن ، سۇنۇق پېتىچە ئۇزۇنلۇقى 121 مىللىمېتىر · Pl. 30:10 غا قارالسۇن .

خارابە 1 (33 - نومۇر)
1934 ـ يىلى 5 ـ ماي ، سۆبەن ھېدىن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى قۇم

دەريا‌سى دېلتاسىنىڭ باشلىنىدىغان جايغا ئەڭ يېقىن يەردە ، ئۆي خارا‌-
بىسىدىن بىرنى بايقىغان . ئۇ خارابىنىڭ ئورنى ئاشۇ دەريانىڭ سول يا‌-
قىسىدىكى 2 مېتىر ئېگىزلىكتىكى سېغىز توپىلىق تۆپىلىكتە بولۇپ ، دەريا
قېشىغا 210 مېتىر كېلىدىكەن [1] . ئۆي ھۆلىنىڭ تەكشى يۈزىدىن مەلۇم
بولۇشىچە ، بۇ ئۆي تىك تۆت بۇلۇڭ بولۇپ ، مەركىزىي ئوق يۆنىلىشى
شەرقىي شىمالنىڭ شەرقى ـ غەربىي جەنۇبىنىڭ غەربىي يۆنىلىشىدە ،
ئابىيۇمى تەخمىنەن 7 × 12.5 مېتىر ، تۆت ئېغىز ئۆي بار ئىكەن ، ئۇنىڭ
غەربىي جەنۇب بۇرجىكىدە 13 × 15 مېتىرلىق قورو بار ئىكەن .

ئۆيلەرنىڭ تېمى 18 تال تۇڭرۇك بىلەن تۇرغۇزۇلغان ، ئارىلىقىدا
ئىككى ئىشىكنىڭ يان تۇڭرۇكى بار . تۇڭرۇكلەرنىڭ ئارىلىقىدا يۇلغۇن
بىلەن قومۇشتا توقۇپ ياسالغان چىتلاق تام بار بولۇپ ، ئۇلارغا سېغىز
لاي چاپلاپ سۇۋالغان ، چىتلاقنىڭ ئەڭ تۆۋىنى ناھايىتى ئوبدان تۇر-
غان ، قاتار تىزىپ تىكىلگەن يۇلغۇنلارنى ئېنىق كۆرۈشكە بولىدۇ . ئۆي-
نىڭ بۇلۇڭىدا ياغاچ كۆمۈر ئىزى بار بىر ئوچاق بار ئىكەن . غەربىي
شىمال تەرىپىدىكى ئۆي ئىچىدە ئازراق قوي مايىقى بار ئىكەن ، ئۇنى
بەلكىم ئۆينىڭ ئەڭ ئاخىرقى خوجايىنى كەتكەندىن كېيىن ، قوي پادە-
لىرى بۇ يەرگە كېلىپ قالدۇرۇپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن ، ستەينمۇ
كىرورانىدىكى بىر خارابىنى (چىرايلىق ېېزەكلىرى بولغان L. B. IV نى)
بايقىغان ، ئۇ يەر ئۆز ۋاقتىدا خېلى ئۇزۇن زامانلارغىچە قوي پادىلىرى
پاناھلىنىدىغان جاي بولغان (34 ـ رەسىم) .

چىڭ زۇڭچى تارتقان فوتو سۈرەتكە ئاساسەن سىزىلغان 34 ـ
رەسىمدىن باشقا ، مەن يەنە دوكتور سۇېن ھېدىننىڭ ئاممباب
كىتابى « كۆچمە كۆل » دىكى تەسۋىرىدىن پايدىلاندىم .

ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كۆپ سانلىق خارابىلىكلەرنىڭ ئەھۋالىغا
ئوخشاش ، بۇ خارابىلىكنىڭ ئەتراپىغىمۇ بىر قىسىم ساپال پارچىلىرى
چېچىلىپ قالغان . ئۇلار بىردەك خۇمدان ھارارىتى يۇقىرىراق بولغان

① بۇ ئۆي خارابىسى 37 ـ رەسىمدە ئىزاھلانمىغان ، لېكىن ئۇ چوقۇم 401 نىڭ
يېنىدا ـ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

دۇارى قېلىن ساپال قاچىلاردىن ئىبارەت بولۇپ ، رەڭگى قوڭۇر رەڭدىن
كۆك ۋە كۈل رەڭگىچە . سۇېن ھېدىن ئېلىپ قايتقان ساپال پارچىلىرى
خېلىلا چوڭ كوزىدىن چىققان ، ئۇنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ناھايىتى
روشەن ئېغىز گىرۇپكىدىن ئىبارەت (رەسىم 8—35:1,3,6 ۋە 10 ـ گە
قارالسۇن) .

Pl. 25:12 دە كۆرسىتىلگەن تۆمۈر پىچاق مۇشۇ ئۆيدىن تېپىل-
غان ، شۇنىڭ بىلەن بىللە تېپىلغان نەرسىلەردىن يەنە بىر مۆھۈر ئۇ-
زۇكىنىڭ سۇنۇقى (ئاسفالتتا ياسالغان ؟) Pl. 27:9 غا قارالسۇن ؛ بىر تۆ-
مۈر قازانىنىڭ ئىككى پارچە سۇنۇقى ، بىر پارچە تىك تۆت بۇلۇڭ قىزغۇچ
قوڭۇر رەڭ ياغاچ ، بىر دانە ئېللىپس شەكىللىك چوڭ سېۋەتنىڭ تۈز
تەگلىكى ۋە يەنە بىر دانە سېۋەتنىڭ تۆپە تەرىپى (Pl. 18:7 گە قارالسۇن)
بار ، بۇ سېۋەتنىڭ تېمى 2 : 37 دىكى سېۋەتكە ئوخشاپ كەتسە كېرەك .

Pl. 27:12دە كۆرسىتىلگەن ھېلىقى قوپال ياغاچ « تارغاق » ـــ بىر دانە
كارخانا جابدۇقى بولۇپ ، رەخت توقۇيدىغان چاغدا يېپنى باستۇرۇشقا
ئىشلەتكەن . ستەين نىيەدە ئاشۇنداق نەرسىدىن ئىككىنى تاپقان (
ستەين ، 1907 - يىل ، Pl. LXXIII ۋە 1921 - يىل Pl. XXVIII گە
قارالسۇن .) ئۇ يەنە دەندان ئۆيلۇكتىكى بىر پارچە رەسىمدە ، بىر توقۇمچى
ئايالنىڭ قولىدا ئاشۇنداق سايمانىنىڭ بارلىقىنى ئېيتقان (ستەين ، 1907 -
يىل ، Pl. LXIII گە قارالسۇن) . مىسىردا ، ئېيتىلىشچە مۇشۇنداق نەرسە
رىم زامانىنىڭ ئاخىرقى دەۋرى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى زامانلاردا بارلىققا
كەلگەن (پېترىي [Petrie] ، LXV:148 گە قارالسۇن) . مىنۇسىنسكى رايو-
نىدىن تېپىلغان ئۇزۇن سېپى بار سۆڭەك تارغاق (تېپلوخوۋ
[Teploukhov]Pl. 1:71 گە قارالسۇن) [1] ، بەلكىم ئوخشاش رولى بار
بىرەر سايمان بولسا كېرەك . ئۇ باشقا مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بىلەن
قورغان مەدەنىيىتىنى ھاسىل قىلغان ، ئۇلارنىڭ دەۋرى مىلادىيىدىن بۇ-
رۇنقى 500 ـ يىلدىن سەل بالدۇرراق .

① Antropologie L 39 (1929) نىڭ 423 ـ بېتىدە بىر پارچە چوڭ فوتو
سۈرەت بار ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

ساپال پارچىلرىنىڭ ھەممىسى ئۆي خارابىلرىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى يەر يۈزىدىن يىغىۋېلىنغان . خۇددى چىڭ زۇڭچى ئەپەندى ئوخشاش بىر رايوندا بايقىغان ئىككى ئۆي خارابىسىگە ئوخشاش ، بۇ خارابە تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا قېزىش قىلىنىشىنى كۆتەمەكتە .

خارابە 1 مەددىنىيەت يادىكارلىقلىرى

15 ـــ 1 :33 15 پارچە ساپال ، 13 ياكى 14 دانە ساپال قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، بىرقانچە چوڭ پارچىلىرى قىسقا بۇيۇنلىرى ۋە سۇنغان گىرۋەكلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى نامايان قىلىدۇ . ھەممىسىنىڭ خۇمدان ھارارىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولغان ، رەڭگى قوڭۇردىن كۈل رەڭگىچە . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 1 ـ سى ، 35 ـ رەسىمنىڭ 1 ـ سىدە ، 4 ـ سى 35 ـ رەسىمنىڭ 3 ـ سىدە ، 7 ـ سى 35 ـ رەسىمنىڭ 7 ـ سىدە ، 9 ـ سى 35 ـ رەسىمنىڭ 6 ـ سىدە ، 13 ـ سى 35 ـ رەسىمنىڭ 8 ـ سىدە ، 15 ـ سى 35 ـ رەسىمنىڭ 10 ـ سىدە كۆرسىتىلگەن .

16 :33 ساپال قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، بويۇن قىسمى ئېنىق ئەمەس ، غول قىسمىغا Z شەكىللىك نۇسخا چېكىلگەن ، چىكىش سىزىقلىرى ناھايىتى قوپال ، ئالدىدىكى مىسىللارغا ئوخشاش لېيى قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ .

17 :33 چوڭ ساپال قاچىنىڭ تۇتقۇچى ، كەڭلىكى 62 مىللىمېتىر ، قاچىنىڭ دىۋارىدىن 40 مىللىمېتىر چىقىپ تۇرىدۇ .

18 :33 يوغان قورساقلىق ساپال قاچىنىڭ تۈز تەگلىكى ، تاشقى يۈزى كۆكۈش كۈل رەڭ ، ئىچى تەرىپى قىزغۇچ قوڭۇر .

19 : 33 تۆمۈر پىچاق ، پىچاقنىڭ كەينى سەل كۆپۈنگۈ ، ئۇزۇنلۇقى 15 سانتىمېتىر ، Pl. 25:12 گە قارالسۇن .

21 ـــ 20 : 33 بىر تۆمۈر قازاننىڭ ئىككى پارچە سۇنۇقى ، بىرىدە تومپىيىپ چىققان يامىقى بار .

22 :33 قوپال ياغاچ تارغاق شەكىلدىكى سايمان ، رەخت توقۇغاندا يىپنى باستۇرۇشقا ئىشلىتىلگەن ، تۆۋەنكى تەغى خۇددى شىنا

شەكىلدە ، نېپىز بېشىدا كالتە ھەم قوپال چىشى بار . تۇتۇشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن ، يۇقىرى تەرىپى بارا ـ بارا يۇمىلاقلاشتۇرۇلغان . ئايىغىدا بىر يۇمىلاق تۇتقۇچ چىقىدۇ . گىرۋىكى يېنىك دەرىجىدە بۇزۇلغان . تارغاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 155 مىللىمېتىر ، كەڭلىكى 77 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 35 مىللىمېتىر . Pl. 27:12 گە قارالسۇن .

23 :33 ماتېرىيالى قارا رەڭلىك ، بەلكىم ئاسفالتتا ياسالغان ، بىر دانە مۆھۈر ئۇزۇك . مۆھۈر قىلىنغان ئۇزۇك يۇزىدە ھېچقانچە ئىز قالمىغان ، Pl. 27:9 غا قارالسۇن .

24 : 33 توق قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ ئىك تۆت بۇلۇڭ نېپىز يۇڭ توقۇلما پارچىسى ، زىچ ئۆرۈشلۈك توقۇلما . يېنىنىڭ ئېشىلىشى بىرقەدەر چىڭ ، ئۆرۈش ئارقاق يېپلىرى ئوخشاپ كېتىدۇ ، تولۇقى 0.6 مىللىمېتىر . ھەربىر كۋادرات سانتىمېتىردىكى ئۆرۈش يېپ 25 تال ، ئارقاق يېپ توققۇز تال . ئىك تۆت بۇلۇڭ ئىككى قىسقا جىيەكنىك ئەن گىرۋىكى بار ، ئۇزۇن گىرۋىكى قاتلانغان ، توقۇلمىنىڭ ئەن كەڭلىكى مۇشۇ رەختنىك ئۇزۇنلۇقىغا تەڭ ، 20 سانتىمېتىر كېلىدۇ . پۈرۈچ رەختنىك كەڭلىكى 8.7 سانتىمېتىر ، قاتلانغان جايىدا قېپقالغان ئوچۇق ئەتىرگۈل رەڭلىك يۇڭ يېپىنىڭ يىگىنە ئىزى ، ئۆز ۋاقتىدا يەنە بىر پارچە ماتېرىيالغىمۇ قۇراپ ئىشلىتىلگەنلىكىنى نامايان قىلىدۇ .

25 :33 ئېللىپس شەكىللىك چوڭ سېۋەتنىڭ تۈز تەگلىكى ، قوش تور نۇسخىدا توقۇش ئۇسۇلىنى قوللانغان بولۇپ ، يالاڭ قات تومچۇق يوللۇق ئاساستا يۆگەپ تۇرۇپ ئۆرۈپ توقۇغان ، ئۆلچىمى 36 × 74 سانتىمېتىر .

26 : 33 چوڭ بىر سېۋەتنىڭ گىرۋىكى ، بەلكىم 2 : 37 تېپىدىكى تېرەن سېۋەتلەردىن بولسا كېرەك (Pl. 18:7 گە قارالسۇن) .

مۇھاكىمە

ئۆي خارابىلىرى ، قەبرىستانلىقلار ۋە باشقا پارچە ـ پۈرات بايقالغان بۇيۇملار ، قەدىمكى ئاھالىلەرنىڭ تۇرار جايلىرى قۇرۇق تاغ تىزمىلىرى

سىنىڭ قىيالىق جايلىرى بىلەن قارا قوشۇننىڭ ساسلىق يەرلىرى ئارىلىقىدىكى ، چوڭ تۈز پوستىنىڭ غەربىدە بولۇش بىلەنلا چەكلەنگەنلىكىنى روشەن نامايان قىلىدۇ . دېمەك بىزگە ئۇچرىغان جاي دېلتا تۈزار جاي رايونىدىن ئىبارەت بولغان . مۇبادا ئىمارەتلەر بىلەن قەبرىلەرنىڭ ئىزىنىلا ئويلىشىدىغان بولساق ، ئۇ ھالدا بۇ بايقاشلىرىمىزنى ئۇچ گۇرۇپپىغا بۆلۈشىمىزگە توغرا كېلىدۇ . بىرىنچى گۇرۇپپا ، كۆز ئالدىمىزدىكى مۇرەككەپ قۇم دەريا‌سى دېلتىسىنى مەركەز قىلغان ، شەك - شۇبھىسىزكى ، بۇ ئەڭ مۇھىم بىر گۇرۇپپا بولۇپ ، نۇرغۇنلىغان خارابىلەر ۋە ئاساسلىق قەبرىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

ئىككىنچى گۇرۇپپا ستەينىڭ L.K,L.L,L.M ۋە L.R لىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، ئۇلار تېخىمۇ جەنۇبقا تۇتىشىدىغان جايدا بولۇپ ، قارا قوشۇن كۆلىنىڭ شىمالىي ياقىسىغا جايلاشقان . بۇ تۈزار جايلار بەلكىم ئوخشاش بىر دەريا شاخاپچىسىدىن سۇغا ئېرىشكەن بولۇشى مۇمكىن ، روشەنكى بۇ دەريا شاخاپچىسى كېروران زامانىسىدىكى دېلتا شاخاپچىلىرىنىڭ ئەڭ جەنۇبتىكى بىرى بولسا كېرەك . پروفېسسور خېرمىن ، « جەنۇبىي دەريا » تەكلىماكاننىڭ ئوتتۇرىسىنى ، مەدەك ، دېگەن جايدىكى لاگېرنى كېسىپ ئۆتكەن دەيدىغان قاراش ، ئەمەلىي ئەھۋالدىن چەتنەپ كەتكەندەك قىلىدۇ ، دەپ پەرەز قىلغان . ئۇ ، يېقىندا نەشر قىلدۇرغان ئەسىرىنىڭ قوشۇمچە خەرىتىسىدە بۇ دەريا‌غا سوئال بەلگىسى قويۇپ قويغان (خېرمىن ، 1938 - يىل ، TAF.VIII غا قارا‌ڭ) .

تاكى بۈگۈنگىچە ئىككىنچى گۇرۇپپىدا تېخىچە قەبرە بايقالمىدى .

ئۈچىنچى گۇرۇپپا ، لوپنۇر چۆللۈكىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ئۆستەڭ بويلىرىدىكى قەبرىلەردىن ھاسىل بولغان ، ھازىر ئۆستەڭ مۇشۇ يەرگە يېنىپ كېلىپ ، بىر يالاڭ قىنىنى بويلاپ ئاقماقتا ، ئۇ چوقۇم قەدىمكى ئۆستەڭنىڭ قىنى بولسا كېرەك . تەڭرىنىڭ بۇ رايونىنى بارخانلار بىلەن باستۇرۇۋەتكىنىگە رەھمەت ، ئۇنى چۆللۈكنىڭ شەرقىي قىسمى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، شامال ئېروزىيىسى تېخىمۇ ئازراق بولغان . كەـ

روان دەۋرىدە ، ئۇ يەردە ئۇنچىۋالا قۇم يوق ئىدى ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ، ئاقما قۇم بارخانسىرى ئاۋۇپ كەتكەن .

كەلگۈسىدىكى ئىزدەشلەر قەدىمىي ئىزلارنىڭ سانىنى چوقۇم ئاشۇرغۇسى ، يېڭى ئىزلار ھەتتا يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئۇچ گۇرۇپپىنىڭ ئالىقىدىكى رايونلاردىنمۇ تېپىلىشى مۇمكىن ، يېڭى - يېڭى مەركەزلەر بەلكىم كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولار . ئەمما ، شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى ، ئۇمۇھىن ئېيتقاندا ، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان پەرقلەر ئۆزگەرمەيدۇ .

بىرىنچى گۇرۇپپا ئىزلار پۈتۈن كېروران ئاھالىلىرى تۈزار جايلىرىنىڭ مەركىزىنى شەكىللەندۈرگەن ، مۇشۇ پاكىتنىڭ ئۆزىلا ، ئەينى زامانلاردىكى دېلتا چوقۇم مۇشۇ رايوننىڭ سۇ مەركىزى بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ . ۋەھالەنكى ، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى ، كېروران قەدىمكى شەھىرى ـــ ھېچبولمىغاندا ئىشغال قىلىنىشىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ، شۇ رايوننىڭ مەركىزى بولغان ـــ مۇشۇ گۇرۇپپىدىكى ئىزلارنىڭ ئەڭ جەنۇبىدا بولغان .

كېروران قەدىمكى شەھىرى بىلەن جەنۇب تەرەپتىكى گۇرۇپپا خارابىلەر ئوتتۇرىسىدا ، قۇرۇلمىلارنىڭ مۇتلەق كەمچىل بولۇشىدەك ھادىسە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشكە ئەرزىيدۇ . كېروران قەدىمكى شەھىرى بىلەن L.K لاگېر ئوتتۇرىسىدىكى 45 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى دائىرە ئىچىدە ، مەلۇم بىر خىل تۈرلار مەۋجۇت بولۇشى كېرەك ئىدى ، چۈنكى مىرەنگە باردىغان مۇھىم چوڭ يول چوقۇم شۇ يەردىن ئۆتكەن .

بۇش قېلىۋاتقان بۇ رايونغا تارىختا ئىنسانلار كېلىپ باقمىغان بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ، چۈنكى بۇ يەردە دائىم پارچە - پۇرات تاش قوراللار ۋە مېتال بۇيۇملار ئۇچراپ تۇرىدۇ ، سۇ يېتىشمەسلىك ـــ بەلكىم بۇ رايوندا دائىملىق ئاھالىلەرنىڭ بولماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ياكى ھېچقانداق تۈرلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا ئىمكانىيەت بەرمىگەن بولۇشى مۇمكىن .

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان لىنىيىدىن سەل شەرقتىكى ئورۇن ، دوكتور سۋېن ھېدىن كېروران قەدىمكى شەھىرىدىن قارا قوشۇنغىچە سۇ

يۇزىنى ئۆلچىگەن لىنىيە بولۇپ ، ئۇ ئۆلچەش لىنىيىسىنى بويلاپ بىر تۈز ئويمانلىقنى بايقىغان ھەم ئۇنى كىرۇران دەۋرىدىكى لوپنۇرنىڭ تەكتى ئىكەن ، دەپ باھا بەرگەن . ئويمانلىقنىڭ دائىرىسى ئىنتايىن چەكلىك بولغاچقا ، ئۇ يەر كۆل تەكتىگە ئانچە ئوخشمايدۇ ، خورنېر ئويمانلىقنىڭ ئەڭ پەس جايىدا بايقىغان K. 13356 ـ 8 دىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقى ، كىرۇران دەۋرىدە بۇ يەرنىڭ غەرق بولۇپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . شۇڭا بۇ يەرنىڭ ئەينى زامانلاردا كۆل رايونى بولغانلىقىنى ، بۇ رايوندا قەدىمكى زامان خارابىلىرى كەمچىل بولغانلىقىغا سەۋەب قىلىپ چۈشەندۈرسەك بولمايدۇ .

يۇقىرىقى بايانداىن شۇنى كۆرۈۋېلىشىمىز مۇمكىنكى ، لوپنۇر چۆللۈكىدىكى قەدىمكى زامان ئاھالىلىرىنىڭ تۇرار جايى ، ھازىرمۇ ئېنىق پەرق ئېتىشكە بولىدىغان ، ھەرقانداق بىر دەريانىڭ ئىككى ياقىسى بىلەنلا چەكلەنگەن بولماستىن ، بەلكى بىر دېلتىنى ياقىلىغان ھالدا ھەرقايسى شاخاپچىلاردا گۇرۇپپا ـ گۇرۇپپا بولغان ھالدا جايلاشقان ، شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ماكانلىشىش ئۇسۇللىرى ، بۇگۈنكى تارىم ۋادىسىدىكى ھەرقايسى بوستانلىقلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ . خەن سۇلالىسى ۋە سۇڭ ، يۈەن سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى ، ئېجىنى دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىندىمۇ ئاشۇنىڭغا ئوخشاش تېپتىكى تۇرار جايلار بولغان .

مەلۇم بولغان خارابىلەرنى باشلىنىش نۇقتىسى قىلساق ، كىرۇران دەۋرىدىكى تارىم دەرياسى دېلتىسىنىڭ قۇرۇلما خۇسۇسىيىتىنى مەلۇم دەرىجىدە ئەسلىگە كەلتۈرەلىشىمىز مۇمكىن . ستەين بىلەن خورنېر ئىكىكسىنىڭ ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشىگە ھەشقاللا ، ئۇلار قەدىمكى دەريا قىنىدىكى بىر قىسىم ئەھۋاللارنى تىزىملاپ دەپتەرگە چۈشۈرگەن . كۆپ ھاللاردا ، قەدىمىي دەريا قىنىنىڭ ئورنى ھەققىدە ھۆكۈم چىقىرىش ئىنتايىن قىيىن بولىدۇ ، چۈنكى بۇ يەرنىڭ يەر يۈزى ئۈزۈن يىللاردىن بۇيان كۆچلۈك شامال ئېروزىيىسى (يىمىرىشى) گە ئۇچراپ كەلگەن . ئىنتايىن ئاز مىقداردىكى ھەقىقىي كىرۇران دەۋرىنىڭ يەر يۈزىلا ساقلىنىپ قالغان ، قالغان كەڭ كۆلەملىك يەرلەر قاتتىق شەرقىي شامال شامىلىنىڭ

ئېروزىيىسىگە ئۇچرىغان . ستەينىنىڭ قەدىمكى دەريا قىنىغا ھۆكۈم قىلىش پرىنسىپى ، يەنى رەت ـ رەت دەل ـ دەرەخلىرى بولغان ساسلىق يەرلەر ، بارلىق قەدىمىي دەريالار قىنىغا ھۆكۈم قىلىشنىڭ مىزانى بولالمايدۇ . تېخمۇ كەڭ دائىرىلىك تەكشۈرۈش تۈگەشتىن بۇرۇن ، ئۇنىڭ خەرىتىسى (sheet B) دە كۆرسىتىلگەن بەزى قەدىمىي دەريا قىنى ، ھەقىقىي تۈردە مەۋجۇت بولغانلىقىنى تولۇق ئىسپاتلىيالايدۇ .

قۇم دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى يارداڭ بۇلاق ئېگىزلىكى بىلەن ئۆستەڭ ئوتتۇرىسىدىكى رايونلارنى تەكشۈرگەن چاغدا ، ستەين دېگەنگە ئوخشاش خۇسۇسىيەتگە ئىگە ئويمانلىقتىن بىرقانچىسىنى ئۇچراتقانىدىم ، دەماللىققا قارىماققا ئۇلار راستىنلا قەدىمىي دەريا قىنىدەك كۆرۈنىدۇ ، ئۇلار ئەمەلىيەتتە دەريا قىنىغا بەك ئوخشايدىغان ئويمانلىقلار بولۇپ ، چوڭقۇرلۇقى 8 ـ 10 مېتىرغا ، كەڭلىكى 50 ـ 100 مېتىرغا يېتىدۇ ، ئويمانلىقنىڭ چۆرىسىدە قاتار ـ قاتار كەتكەن قۇرۇق تېرەكلەر ۋە قۇرۇق يۇلغۇنلۇق تۆپىلىكلەر بار ئىكەن . لېكىن ئۇلار ھەرگىزمۇ قەدىمىي دەريا قىنى ئەمەس . تېخمۇ ئىلگىرىلىگەن تەتقىقات ئىسپاتلايدۇكى ، بۇ ئىلىپس شەكىللىك ، ئارىلىقلىرى ناھايىتى يېقىن ئويمانلىقلار ـــ خېلىلا كىچىك دېفلاتسىيىلىك ئويمان ئىكەن .

بەزى مىساللاردا ، ئويمانلىقلارنىڭ ئاستىدا زەيلىك تۆپەيلىدىن قارىداپ كەتكەن سېغىز توپا بولغان ، بەزىدە ھەتتا تۈز تەركىبى ناھايىتى يۇقىرى سۇلارمۇ بولغان . Pl. Vb گە قارالا .

ئەگەر ، مەن بۇ ئويمانلىقلاردىن ئۆتۈپلا قويۇپ ، تەپسىلىي تەتقىق قىلمىغان بولسام ، بەلكىم مەنمۇ خەرىتەمدە ئاشۇ دەرياغا ئوخشاپ قالىدىغان ئويمانىنى قەدىمىي دەريا قىنى ، دەپ ئىزاھلاپ قويغان بولاتتىم .

ئۆي ئىزلىرىنىڭ تارقىلىشى ئۇلارنىڭ ھەممىسى تامامەن ئوخشاش بىر مەزگىلدە ، ئاشۇ دەريا ـ ئۆستەڭ بويىغا سېلىنغانلىقىدىن دېرەك بېرەمەيدۇ . بۇ ئىزلار ئوخشاش بولمىغان مەزگىللەردە بىنا قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن . دېلتىدىكى شاخاپچىنى بويلاپ سېلىنغان ئۆيلەر ، بەلكىم سۇ يېتىشمەسلىك تۆپەيلىدىن تاشلۇۋېتىلگەن بولۇشى ، شۇنىڭ بىلەن بىلە

له ، دېلتىنىڭ باشقا بىر شاخاپچىسىنى بويلاپ يېڭىۋاشتىن ئۆيلەر سېلىنغان بولۇشى مۇمكىن . دېلتا ئىچىدىكى بۇنداق ئۇششاق ئۆزگىرىشلەر ، بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ئۇنى كونكرېت تەكشۈرۈپ دەللىلگۈدەك ئىسپات بولۇشى ناتايىن ، لېكىن بۇ ئىشلارنىڭ ئۆز ۋاقتىدا بولۇپ ئۆتكەنلىكى چوقۇم . مەسىلەن ، مىلادىيە 260 ـ يىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ، كروران قەدىمكى شەھىرىنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلار ، ھەربىيلەرنىڭ بوز يەر ئېچىشىغا مۇۋاپىق كەلگەنلىكى ناھايىتى روشەن ، شۇڭا بۇ يەر ئاشۇنداق بازا قىلىپ تاللىۋېلىنغان . ئۇنىڭدىن بۇرۇن بۇ يەر بۇ رايوننىڭ مەمۇرىي مەركىزى بولۇپ قالغان بولۇشى مۇمكىن .

ئالتىنچى باب لوپنۇر چۆللۈكىدىكى پارچە ـ پۇرات بايقاشلار

لوپنۇر رايونىدا ئەڭ مەنىلىك بايقاش قەبرىلەردە بولدى ، لېكىن خالىغانلا يەردە قولغا چىقىدىغان ئۇششاق يادىكارلىقلارمۇ مۇھىم ، ئۇلارنىڭ قىممىتى ـــ بىز ئۇچۇن قەدىمىي قۇرۇقلۇق ، دەريا ـ كۆللەر ، تۇرالغۇ جايلار ، يوللارنىڭ تارقىلىشى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئۇچۇرلارنى تەمىن ئەتكەنلىكىدە . ۋەھالەنكى ، بۇ پارچە ـ پۇرات يادىكارلىقلارنىڭ ئەسلى مەنبەسىنى ھازىرغىچە مۇئەييەنلەشتۇرۇش مۇمكىن بولمايۋاتىدۇ . بەزى ئەھۋاللاردا ، ئۇلار بەلكىم ۋەيران قىلىنغان قەبرىلەردىن چىقىپ قېلىشى مۇمكىن ، بەزى ھاللاردا ، بەلكىم ئۆي ـ جاي خارابە ئىزلىرىدىن تېپىلىپ قېلىشى مۇمكىن ، ۋەھالەنكى ئاشۇ ئۆيلەر تېخىچە بايقالمىدى ، شۇنداقلا ئۇ بۇيۇملار بەلكىم قەدىمكى سايامەتچىلەر تاشلىۋەتكەن ياكى چۈشۈرۈپ قويغان نەرسىلەر بولۇشىمۇ مۇمكىن .

روشەنكى ، ئاشۇ پارچە ـ پۇرات بايقالغان بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى بىرلا دەۋرنىڭ بۇيۇملىرى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ، لېكىن بۇ يادىكارلىقلارنىڭ بىرەرسىمۇ بىزگە مەلۇم بولغان كىروران دەۋرىدىن كېيىنكى بۇيۇملار ئەمەس .

1930 ـــ 1931 ـ يىلى قىش مەزگىلى ، خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچى يېڭى لوپنۇر بىلەن قۇم دەريالىرى دېلتىسىنى تەكشۈرگەن چاغدا ، ۋاقىت چىقىرىپ بىر قىسىم قەدىمىي بۇيۇملارنى يىغىۋالغان ، بۇ مەزمۇنلارنى ئەسىرىمىزنىڭ باش قىسمىدا بايان قىلىپ بولدۇق . ئۇلار يە-

غۇالغان بۇيۇملارنىڭ ئاساسىي قىسمى ئېروزىيىلىك سېغىز توپىلىق يەر يۈزىدە يىغۇىلىنغان پارچە - پۈرات بۇيۇملاردىن ئىبارەت . مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلىدە ، يىغۇىلىنغان بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى تىلغا ئېلىنىدۇ ، بۇ يەردە شۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ مۇھىملىرىدىن بىرنەچچىنى تېخىمۇ تەپسىلىيرەك تەسۋىرلىمەكچىمىز . 37 - خەرىتىدە ئورنى ئېنىقراق بولغان يادىكارلىقلارنىڭ يىغۇىلىنغان جايلىرى شەرھلەپ كۆرسىتىلگەن ، يىغۇىلىنغان بۇيۇملارنىڭ نومۇرى مۇڭاپىق قىسقارتىلغاندىن كېيىن ، يىغۇىلىش ئورنى قىلىنغانلىرى خەرىتە (رەسىم) دە بەلگە بىلەن ئىپادىلەنگەن . مەسىلەن ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى K. 13396-نىڭ ئەڭ ئاخىرىدىكى ئۇچ خانىلىق سانىنى ئېلىپ قېلىپ ، خەرىتىدىكى ئورنىنى 396 قىلىپ بېكىتكەن .

بۇ بابتا سۆزلىنىدىغان بۇيۇملار ئىچىدە يەنە مۇنۇلار بار : 1934 - يىلى يازدا ، چىڭ زۇڭچى ئەپەندى دېلتا رايونىدا يىغۇالغان بەزىبىر ئۇششاق بۇيۇملار ، نورىن بايقىغان بىرقانچە بۇيۇملار ، مەن ۋە مېنىڭ ھەمراھلىرىم 1934 - يىلى يۇقىرىدا دېيىلگەن جايدىن تېخىمۇ غەربتىرەك رايوندا ، يەنى يارداڭ بۇلاقنىڭ جەنۇبىدىكى ئۆستەڭ ياقىسى رايونىدا ئېرىشكەن بىرنەچچە ئۇششاق بۇيۇملار .

پۇل

بەش جۇلۇق يارماق — بۇ يەردە ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان پۇل ھېسابلىنىدۇ . ئادەتتىكى تېپتىكىلىرىدىن 89 دانە بار ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزىلىرىنىڭ تۆشۈكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر يۇلتۇز بەلگىسى بار (Pl. 30:8 گە قارىڭ .)

بىرنەچچە ئەۋرىشكە بولۇپ ، ئۇ قىستۇرما رەسىملەرگە كىرگۈزۈلمىدى ، ئۇلاردا ئالاھىدە ئىز - بەلگىلەر بار ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى K. 13379:11 نىڭ ئارقا تەرىپىدە تۆت خەت بار ، K. 13421:1

نىڭ ئوڭ تەرىپىدە « بارماق ئىزى نۇسخا » بار .

Pl. 31:1 دە كۆرسىتىلگەن بىر تىزىق قىلىنغان پۇللارنىڭ ھازىرقى ھالىتىگە قاراپ ھۆكۈم قىلىشىمىزچە ، بەش جۇلۇق يارماق بولۇشى كېرەك . 5—1:26 نومۇرلۇق پۇلدا ناھايىتى قېلىن دات بار ئىكەن ، لېكىن ئۇنىڭ ئۆلچىمىگە قاراپ ھۆكۈم قىلىشىزچە ، ئادەتتىكىدەك بەش جۇلۇق يارماق ئوخشايدۇ .

ئىككى دانە ئەۋرىشكە بەش جۇلۇق يارماقتا ئوخشاپ تۇرىدۇ ، بىراق قىرى كەمتۈك ئىكەن . بەش دانىسى قىممىتى تۆۋەنلىتىلگەن ھەم ئېغىرلىقى قىسقارتۇېتىلگەن بەش جۇلۇق يارماق ((Pl. 28:28—29 غا قارالسۇن) . بىر دانىسى قىرى كېسىلگەن بەش جۇلۇق يارماق (Pl. 30:9 غا قارالسۇن) ئىكەن . بۇ قېتىم بەش جۇلۇق يارماقتىن 245 دانە تاپتۇق .

بۇلاردىن باشقا ئىككى دانە « غاز كۆزى » ۋە بىر قىسىم ھېچقانچە قىممىتى يوق پۇللارمۇ بار .

خېلىلا مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ئېيتىشقا بولىدۇكى ، بىز ئادەتتىكى بەش جۇلۇق يارماق ، دەپ ئاتىغان پۇل — راستىنلا خەن سۇلالىسى تارقاتقان بەش جۇلۇق يارماق ئىكەن . پۇلشۇناسلىق ئىلمىگە ئائىت ئەسەرلەردە ، بەش جۇلۇق يارماقلارنىڭ خەجلەنگەن ۋاقتى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 118 - يىلىدىن ، مىلادىيە 581 - يىلىغىچە دېيىلگەن ، بىراق خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە بەش جۇلۇق يارماق پۇللارنىڭ كۆرسى ناھايىتى تېزلىكتە چۈشۈپ كەتكەن ، لوپنۇر رايونىدا تېپىلغان ئەۋرىشكىلەردە ، بۇ نۇقتا ناھايىتى روشەن نامايان بولۇپ تۇرىدۇ . ئۇلار بارغانسېرى ئۇششاقلاپ ، پىششىقلاش سۈپىتى بارغانسېرى ناچارلاپ كەتكەن . ئەگەر بۇ سۈپەتسىز بەش جۇلۇق پۇللار كېيىنچە يېڭىۋاشتىن خەجلىگەن مەھسۇلاتلار بولىدىغان بولسا ، ئۇلارنىڭ نەقىش نۇسخىسى ھەرگىزمۇ يېڭى ئىشلىتىلگەن دەسلەپكى چاغلارداكىدەك پاسوندا قۇيۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس . ستەين ۋە مەن يىل دەۋرىنى بېكىتىش مۇمكىن بولمىغان يەر قاتلاملىرىدا بايقىغان نەرسىلەر بويىچە ھۆكۈم قىلـ

ساق ، هازىر بىزده شەك كەلتۇرۇشكە بولمايدىغان خەن سۇلالىسى دەۋرىنىڭ بەش جۇلۇق يارماق پۇللىرى خېلى كۆپ ساندا بولغان بولاتتى . بەلكى ، بۇ لوپنۇر ئەۋرىشكىلىرى ئىچىدىكى ئادەتتىكى بەش جۇلۇق يارماقلارنىڭمۇ سەققەتەن ئوخشاش شەكىل ۋە ئۆلچەملىرى بولغان بولاتتى .

بۇ قەدىمكى پۇللارنىڭ تېپىلغان جايلىرى ئىچىدە ، ئىككى جاي ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇ ، بۇ ئىككى جاينىڭ ئارىلىقىمۇ ناھايىتى يېقىن بولۇپ ، دېلىتىنىڭ شىمالىدىكى خورنېرنىڭ 106 - نومۇرلۇق لاگېرىنىڭ قېشىدا ئىدى . (بۇ لاگېر 37 - خەرىتىدە 420 - دېگەن نومۇر بىلەن ئىزاھلانغان) . بىرىنچى جاينىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى نومۇر K.13421 ى ئۇنىڭدا 63 دانە بەش جۇلۇق يارماق ، ئۇزۇنلۇقى 30 مېتىر ، كەڭلىكى 1 مېتىر كېلىدىغان دائىرە ئىچىگە چېچىلىپ ياتقان . ئۇلاردىن بەزىلىرى شامال ئېروزىيىسى بىلەن ئىنتايىن نېپىزلەپ كەتكەن . چىك زۇڭچى ئەپەندى ئۇچ يىلدىن كېيىن ئۇ يەرنى يەنە بىر قېتىم زىيارەت قىلغان چېغىدا ، يەنە بىر دۆۋە يارماق پۇل تېپىلغان . ئۇلارغا 13—41:4 دەپ نومۇر بەرگەن .

يەنە بىر جاينىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى نومۇرى K.13423 ، Pl.31:1 دىكسى شۇ جايدىن تېپىلغان ، ساقلىنىشى ساق بىر قىسىم پۇللار بولۇپ ، ئۇلارنى شوينا بىلەن بىر تىزىق قىلىپ باغلاپ قويغان ، بەزىبىر يەككە ھالدىكى پۇللار ، بىر - بىرىگە چاپلىشىپ قالغان بولۇپ ، بەزىدە 20 نەچچە دانە چىقىدۇ . چاپلىشىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبى نەملىكتىن بولغان ، ۋەھالەنكى كۆپىنچىسىنىڭ دېتى يېشىل رەڭدە بولماستىن ، بەلكى چۆللۈك مىس دېتى ھېسابلىنىدىغان توق قوڭۇر ئىكەن .

كىروران دەۋرىگە مەنسۇپ پۇللار تېپىلغان بۇ ئىككى جاي ، بىر - بىرىگە ئىنتايىن يېقىن ئىكەن ، بۇ ھال كۆز ئالدىمىزدىكى دېلتىنىڭ ئۇ - دۇل شىمالىدىكى رايوننىڭ ئالاھىدە مۇھىم ئىكەنلىكىنى ، ئۇ يەردە تېخىمۇ ئالدىراش ، ئاۋات قاتناش - ترانسپورتنىڭ بولغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ .

تەك تېپىلغان باشقا برونزا بۇيۇملارمۇ بۇ نۇقتىنى كۆرسىتىدۇ .

بۇ جۇڭگو پۇللىرى چوقۇم جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە قۇيۇپ ياسالغان ، بەلكىم بەزىبىر ئاددىي تېپىتىكى پۇللار ، ئېيتايلۇق ، « غاز كۆزى » گە ئوخشاشلار ئۇنىڭ جۇملىسىدىن بولسا كېرەك ، لوپنۇر رايونىدا زادى قانچىلىك پۇل تېپىلدى ، دېگەن مەسىلىگە كەلسەك ، بۇ توغرىدا توغرا ستاتىستىكىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ، بىراق تېپىلغان سان مىك دانىدىن ئېشىپ كېتىدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىنى بەش جۇلۇق يارماق دېيىشكە بولىدۇ .

قورال

ئوتتۇرا ئاسىيا قورغانلىرىدىن ھەققىي قورال - ياراغلار ناھايىتى ئاز تېپىلىدۇ . ئۇ يەرلەردە تۇرغان قوشۇنلار چېكىنىپ كېتىدىغان چاغدا ، قورال - ياراغلىرىنى ئېلىپ كېتىشى تۇرغان گەپ ، ياكى تاجاۋۇزچىلار غالىب كەلگەن چاغدا ، ئۇلار بويسۇندۇرۇلغۇچىلارنىڭ قورال - ياراغلىرىغا ئىگە بولىدۇ - دە ، ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى ئالغىنىچە جەڭ مەيدانلىرىدىن كېتىدۇ . ئاخىرىدا بىز ئەۋلادلارغا قالغىنى پاچاقلانغان ياكى تاسادىپىي چۈشۈرۈپ قويغان قورال - ياراغلار ۋە بىر قىسىم ئوقيا ئوقلىرىدىن ئىبارەت بولىدۇ ، كېيىنكىسى ئىستېمال بۇيۇمىغا باراۋەر بولغان « ئوق - دورا » دىن ئىبارەت .

خورنېر بىلەن چىك زۇڭچى بايقىغان ئەك ياخشى قورال — بىر دانە مەنچاناق (قەدىمكى ئوقيا) ئىدى (Pl.29:18 گە قارالسۇن) . ئۇ خەن سۇلالىسىدە ئىشلىتىلگەن مەنچاناققا ئوخشاش ئىكەن ، ۋەھالەنكى بۇ مەنچاناق تېخىمۇ ساق ئىكەن . سۈبن ھېدىن ئاشۇنداق ئۇسكۇنىنىڭ ئۇستىدىكى بىر دانە تىغنى تاپقان (Pl.31:7 گە قارالسۇن) . ستەين كورۇران قەدىمكى شەھىرىدىن بىر دانە چاسا باشلىق تاقاقنى بايقىغان (ستەين ، 1921 - يىل ، Pl.XXXVI,L.A.II.v.002 گە قارالسۇن) ، لېكىن

ئۇ ئۇنىڭ مەنچاناقىنىڭ تاقىقى ئىكەنلىكىنى بىلەلمىگەن .

مەنچاناق ـــ بىر تۇرلۇك مۇداپىئەلىنىش خاراكتېرىدىكى پىيادە قىسىملار قورالى بولۇپ ، ئۇنى جۇڭگولۇقلارنىڭ كەشپ قىلالىغانلىقىدا شەك يوق . شاۋگۇدىكى يۇۋاڭ مەقبەرىسىدىن تېپىلغان بىر دانە مەنچاناقنىڭ چىشى شۇنى ئىسپاتلايدۇكى ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 228 ـ يىل زامانلاردىلا ، مۇشۇنداق قورال ئىشلىتىلگەن (كارلبېك [karl beck] ، 1938 يىلى ، 38 ـ بەتكە قارالسۇن) . بەلكىم بۇنىڭدىن خېلى بۇرۇنقى زامانلاردىمۇ مۇشۇنداق قورال مەۋجۇت بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن بىزدە بۇ ھەقتىكى دەلىللەر كەمچىل (ۋىلبور [wil bur]، 428 ـ بەت ۋە شۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملارغا قارالسۇن).

Pl.30:12—15 دە كۆرسىتىلگەن تۆت دانە تۇچ ئوقنىڭ كەسمە يۈزى ، ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك بولۇپ ، مەنچاناق ئوقىنىڭ ئۇچىدەك قىلىدۇ ھەمدە ئۇنىڭ خەن سۇلالىسى دەۋرىنىڭ يادىكارلىقى ئىكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق . ئىككى تال بىرقەدەر چوڭ ئەۋرىشكە (Pl. 30:12 ۋە 15) نىڭ ئۇچى ئىنتايىن گال ئىكەن .

Pl. 30:16 دە كۆرسىتىلگىنى تۆمۈر ئوق ئۇچى بولۇپ ، ئۇچ قانات شەكىللىك ، پىششىقلانمىغان تۆمۈر پارچىسى بار ، ئادەتتىكىچە بىر ئوقياغا ئىشلىتىلگەن . ئوخشاشلا ئادەتتىكىچە ئوقياغا ئىشلىتىلگەن كۆز قويۇلغان ئۇچ قاناتلىق تۇچ ئوق ئۇچىدىن يەنە بىر دانە بولۇپ ، بېرىلگەن نومۇرى 44:2 ، بۇ ئوق ئۇچى ، بېرگمان ، 1935 ـ يىلى Pl.X.2 دە كۆرسەتكەن ئوق ئۇچىغا ئوخشايدۇ . تۆمۈر ئوق ئۇچى دېلتىنىڭ شىمالىدىكى بىر جايدىن تېپىلغان .

يا ـــ ھۇجۇم خاراكتېرلىك قورال ، بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئات ئۈستىدە يۈرگۈچى كۆچمەن مىللەتلەر كەشپ قىلغان قوش قاتلىق يا ، تېخمۇ يۇقىرى ئۆلتۈرۈش ـ ياردەم قىلىش كۈچىگە ئىگە .

مەنچاناق ھەققىدە ، بىز ئاران مەنچاناق ۋە ئۇنىڭ غولى دېگەننىلا بىلىمىز (چاۋشىيەن لېلاڭدا ، بۇرۇن خەن سۇلالىسىگە خاس بىر دانە

ساق مەنچاناق تېپىلغان ، oba بىلەن kayamoto ، 1935 ـ يىل Pl. 82 گە قارالسۇن) . بىراق ، بىز قوندۇقلۇق ئوقيانىڭ قانداقلىقىنى بىلمەيمىز ، ئۇ چوقۇم قوش قاتلىق يا تېپىدىكى قورال بولۇشى مۇمكىن .

K.13368:33 ئېغىر دەرىجىدە داتلىشىپ كەتكەن تۆمۈر پىچاقنىڭ بىسى (ياكى نەيزە ئۇچى) نىڭ سۇنۇقى ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 15 سانتىمېتر .

Pl:30:10 دا كۆرسىتىلگەن برونزا تۇرۇبا ، بەلكىم بىر يالمانىڭ دەستىسى ئاستىدىكى قاپ بولۇشى مۇمكىن . مەن ئۇنى قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىدىكى يارداڭ بۇلاقنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا يېقىنراق بىر جاي (36 ـ خەرىتىدىكى ئورنى 26 ـ) دىن بايقىغانىدىم ، ئۇنىڭ بىلەن تەڭ تېپىلغان بۇيۇملار ئىچىدە يەنە بەش جۇلۇق يارماقا ئوخشاپ كېتىدىغان پۇل بار . مەن موڭغۇلىيىنىڭ ئىچىنى دېگەن جايىدا شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇيۇملار ۋە خەن سۇلالىسىنىڭ باشقا بۇيۇملىرى بىلەن بىللە تۇرغان قاپنى بايقىغانىدىم .

Pl. 29:7 دە كۆرسىتىلگەن دەرەخ يوپۇرمىقى شەكىللىك برونزا تاختىنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنى نامەلۇم . لېكىن ئۇ ئۆز ۋاقتىدا بىرەر ساۋۇت ئۈستىگە پەرچىنلەپ قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن . لاۋفېر بۇرۇن شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان شەكىلدىكى دۇبۇلغا ۋە ساۋۇت تاختىسى ھەققىدىكى ئۇچۇرنى تەمىن ئەتكەن (لاۋفېر ، 1914 ـ يىل ، 34 ـ سۈرەتكە قارالسۇن) ، بىراق ئۇ تاختا ئۈستىدە بىرنەچچە تۆشۈك بار ئىكەن ، بىزنىڭكىدە ئاران بىرلا تۆشۈك بار ئىكەن .

خەنجەر ـــ پىچاق

Pl. 31:2 , Pl. 30:22 ۋە 12 دە كۆرسىتىلگەن ئۇچ دانە برونزا پىچاق ، بەلكىم جۇڭگودا ئىشلەنمىگەن بولۇشى مۇمكىن ، چۈنكى ئۇنىڭ شەكلى خۇددى ئوردوس ۋە سىبىرىيەدىكى كۆچمەن چارۋىچى

مىللەتلەرنىڭ خەنجەر ـــ پىچاقلىرىغا ئوخشايدۇ . Pl. 31:2 دىكى قىلىچ-نىڭ ھەممە يېرى ئوخشاش كەڭ بولۇپ ، مىنۇسىنسكىدىن تېپىلغان خەنجەرگە بەك ئوخشايدۇ (مارتىن ، 1893 - يىل Pl.20:8 ۋە مېر-خارت [Mer Hart] ، 1926 - يىل ، Taf. 2:VIVI) ، يېراق شەرق قەدە-مىي بۇيۇملار موزېيىدا ، دەسلەپكى مەزگىللەرنىڭ شەكلىگە ئوخشايدە-غان مۇشۇنداق قىلىچتىن ئۈچى بار بولۇپ ، يېنىسەي دەريا‌سى بويىدىكى بېلوزېرسكى (Berlotsarsk[K. 4089:3]) دىن تېپىلغان .

Pl. 31:12 دىكى خەنجەرنىڭ گەۋدىسى سەل ئەگرى ، ئۇزۇنلۇقى ئاران 7.5 سانتىمېتىر ، كىشىلەر بەلكىم مىنۇسىنسكى رايونىدا ياكى ئىچكى موڭغۇلنىڭ چەت - ياقا رايونلىرىدا مۇشۇ تىپتىكى خەنجەرلەرنى بايقىشى مۇمكىن .

Pl. 30:22 جەنجەرنىڭ گەۋدىسىلا قالغان ، سەل ئەگرى ، بىسى ئىچىگە قاراپ سەل ئويمان .

كۆرگۈ

Pl. 30:30 ئوخشاش بىر تۈچ كۆرگۈنىڭ ئۈچ پارچە سۇنۇق پار-چىسى ، بۇ كۆرگۈ « بوۋاقلارنىڭ كۆرگۈسى » تىپىغا مەنسۇپ بولۇپ ، ئەڭ بۇرۇن خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە مەيدانغا كەل-گەن .

ئىككى دانە كىچىك مىس كۆرگۈنىڭ قېلىن گىرۋىكى (K. 13379:14 ۋە K. 13409)، بەلكىم يۇقىرىدىكى مىسالدىكىسى بىلەن بىر دەۋرنىڭ بولۇشى مۇمكىن ، بەك يېراق دېگەندىمۇ ئاشۇ دەۋردىن بالدۇر ئەمەس ، بىر مىسالدا ئىككى قۇر ھەرە چىشى نۇسخىسى بار ، Pl. 28:1 گە ئوخشاپ كېتىدۇ ، بىراق كىچىكرەك .

ستەين لوپنۇر رايونىدا ساق تۈچ كۆرگۈدىن جەمئىي ئۈچ دانە ، سۇنۇقىدىن 26 پارچە تاپقان . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 11 دانىسى كىرۇران

قەدىمكى شەھىرىدىن تېپىلغان . ئۇ ئاشكارىلىغان فوتو سۈرەتلەردىن ئۈچ مىسالدىكى TLV كۆرگۈنى پەرق ئېتىۋېلىشقا بولىدۇ ، يەنى ئۇلاردىن بىرى « تۆت ھايۋان » نۇسخىسى ، 2 - ياكى 3 - مىسالدىكىسى بىز تاپقان Pl. 28:2 بىلەن ئوخشاش ، بىر مىسالدا « قۇياش كۆتۈرۈلۈش بىلەن ئا-لەم يورۇپ كېتىدۇ » دېگەن مەنىدىكى (خەنزۇچە خەت ھېسابىدا) سەككىز خەت چېكىلگەن ، بۇ خەت چېكىلگەن مىس كۆرگۈلەردە دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان جۈملىدىن مىس[1]كۆرگۈلەرنىڭ ئۆزىنى تەتقق

① ئىنتايىن مەنىلىك بولغان ئىش شۇ بولدىكى ـــ جەنۇبىي رۇسىيىدىكى بىر قەدىمىي قەبرىدىن تېپىلغان ، جۇڭگودا ئىشلەنگەن بىر كىچىك مىس كۆرگۈ بىلەن كىرورانىدا تېپىلغان ئاشۇ مىس كۆرگۈ ئوخشاش تېپلىق بولۇپ ، ئۇستىگە چېكىلگەن خەتلەرمۇ ئوخشاش مە-نىلىك ئىكەن (Ebert s ReallexiKom] قامۇسى [Ebert ، 13,Taf. 40C ، 1928 ـ يىل ، Pl. XXIV. L. C. 013 گە قارالسۇن) . مەلۇم ساندىكى جۇڭگو قاشتېشى بۇيۇملىرى (غىلاپ ئۇستىگە نەقىشلەنگەن) مۇ جەنۇبىي رۇسىيىلىك سارماتىئانلارغىچە يېتىپ بارغان (Ebert قا-مۇسى ، 13,Tab. 40Df گە قارالسۇن) . قىرىمدىكى قەبرىستانلىقلاردا تېپىلغان مىلادىيە 1 ـ ئە-سىردىن كېيىن بولمىغان جۇڭگو يىپەك مالىلىرى ، پالمىرا قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان مىلادىيە 3 ئەسىردىن كېيىن بولمىغان جۇڭگو يىپەك مالىلىرىدىن باشقا ، بىز يەنە كىرورانىدا دەۋرنىڭ ئەڭ مەنىلىك بولغان جۇڭگو ئېكسپورت مالىلىرىدىن بىرنەچچىنى بىلىمىز ، ئەنگلىيە بېرە-دىكى Dane John دىن بۇرۇن Huai تېپىغا مەنسۇپ بېزەكلىك Hu تېپىدىكى بىر دانە برونزا قاچا تېپىلغان (ئاشتون بىلەن گراي [Ashton, Gray] Pl. 14 گە قارالسۇن) ، رەسىمىمۇ يەنە بىر دانە Huai تېپىدىكى Hu بايقالغان (ۋېسبېرگ [Vessberg] BMFEA9 گە قارالسۇن) . بۇ ئىككىسى ناھايىتى ياخشى ئەۋرىشكە ھەم ھەقىقىي سەنئەت بۇيۇمى ، ئۇلار مىلادىيىنىڭ دەسلەپكى يىللە-رىدا ياۋروپادا مەيدانغا كەلگەن ، جۇڭگو يىپەك مالىلىرىنى ئېكسپورت قىلىپلا قالماستىن ، بەلكى قارشى تەرەپنىڭ ـــ رىملىقلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ، باشقا سەنئەت بۇيۇملىرىنىمۇ ئېكسپورت قىلغانلىقىنى تېخىمۇ بەك ئىسپاتلايدۇ . رىم دەۋرىگە مەنسۇپ بەزى قەبرىلەردىن تېپىلغان جۇڭگو ساپال قاچىلىرى ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ناھايىتى بۇرۇنقى زامانلاردا رېيىن دەريا‌سى را-يونىدا ئىشلەنگەنىكەن . بۇيۇملار ساقلاپ قېلىنمىغان ، بىراق گۇمانلىنىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى ، بىزگە ئۇچرىغان بۇيۇملار ئەمەلىيەتتە جۇڭگودىن كەلتۈرۈلگەن ئىمپورت مالىلاردەك قىلىدۇ Bonner jahrbucher XV(1850)Taf. III:1 دا كۆرسىتىلگەن بىر دانە X V ساپال لوڭقىنىڭ دەۋرى ئۇنچۇۋالا بالدۇر ئەمەس . لاۋفېر كىشىلەرنىڭ دېققىتىنى يەل دەۋرى ئانچە ئېنىق بولمىغان بىرنەچچە تېپىلمىغانلارغا جەلپ قىلىۋالدى (« يەرشارى [Globus] ، 1905 ـ يىلى 20 ـ ئىيۇل ، TP ئوبزورى 511.1905 ـ بەت ۋە شۇنىڭدىن كېيىنكى قىسمىغا قارالسۇن) ـ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

قىلغاندىن كېيىن ، ئاشۇنداق تېپىلغىنى تېخىمۇ كۆپ بايقىشىمىز مۇمكىن . يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بىرنەچچە خىل مىس كۆرگۈلەر بىردەكلا خەن سۇلالىسى يادىكارلىقلىرى ئارىسىدا دائىم ئۇچرايدىغان تېپقا ياتىدۇ . ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى كىچىكتەك قىلىدۇ ، سۇرەتكە قاراپ پەرەز قىلساق ، بۇ كۆرگۈلەرنىڭ سۇپىتى بىز بايقىغان كۆرگۈلەرنىڭ سۇپىتىگە ئوخشايدۇ . بۇ يادىكارلىقلارنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىق قىممىتى ـــ ئۇلارنىڭ شەك ـ شۇبھىسىز ھالدا جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىن كەلتۈرۈلگەنلىكىدە . بىز تاپقان 8:3 نومۇرلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقى قارىماققا كىچىككىنە سىدام كۆرگۈنىڭ سۇنۇقىدەك قىلىدۇ . ئۇ بەلكىم شۇ جايىنىڭ ئۆزىدە ئىشلەنگەن بۇيۇم بولسا كېرەك .

كەمەر ئىلمىكى

Pl.30:1 دە كۆرسىتىلگەن برونزا ئىلمەكنى خورنېر لوپنۇر چۆللۇكىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىن تاپقان . مەن بۇرۇنقى ماقالىلىرىمدە ئۇنى تونۇشتۇرغان BMFEA7 (7، ـ رەسىمگە قارالسۇن) ھەم ئۇنى كۆچمەن چارۇچى مىللەتلەرنىڭ برونزا بۇيۇملىرى ، دەپ بېكىتكەنىدىم . بۇ ئىلمەكنىڭ ئالدى قىسمىدىكى قىرىدىن ناھايىتى چوڭ بىر ئىلمەك چىقىرىلغان ، شۇنىڭدەك ئىنتايىن غەلىتە يېرى شۇكى ، ئۇ ئادەتتىكى شەكىلىدىگە ئوخشاش « سىرتىغا » قاراپ ئېگىلگەن بولماستىن ، بەلكى « ئىچگە » قاراپ ئېگىلگەن . بۇ شەكىل بەلكىم قىسمەن ھالدا سۇركىلىپ ئۇپرىغانلىقتىن بولغان بولۇشى مۇمكىن ، چۈنكى قېلىن مىس دېتى ھەرقانداق بىر ئۇپراشنى بىر قاراشتىلا بىلىۋالغىلى بولمايدىغان ھالەتكە چۈشۈرۈۋېتىدۇ . مىنۇسىنسكىدىن تېپىلغان بۇيۇملار ئىچىدە مۇشۇ كەمەر ئىلمىكىگە ئىنتايىن ئوخشاپ كېتىدىغان ئەۋرىشكىلەر بار ، ئۇلاردىكى پەرق پەقەت بۇ ئىلمەكنىڭ ئىلگۈچىنىڭ يۇنىلىشى تەتۇر بۇرۇلۇپ قالغان (مارتىن ، 1893 ـ يىل ، Pl. 31:20 ۋە تالگرېن ، 1917 ـ يىل ، Pl. XI:43

گەقارالسۇن ، بولۇپمۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ھېلىقى بىرى تېخىمۇ ئوخشايدۇ) .

ئوردوس ۋە ئۇنىڭ ئوخشاپ كېتىدىغان برونزا قوراللىرى مەدەنىيەتنىڭ ھەقىقىي ۋەكىلى Pl.30:4 دە كۆرسىتىلگەن كەمەر توقىسى ياكى كەمەر توپچىسىدىن ئىبارەت ، بۇ بۇيۇملارنى نورىن 37 ـ خەرىتىدىكى 416 ـ ئورۇندىن تاپقان ، يەنى ھازىرقى دېلتىنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى دەريا شاخاپچىسىنىڭ شىمالىي ياقىسىغا يىراق بولمىغان جايدىن تاپقان . ئەپسۇسكى ئۇنىڭ ئالدى قىسمى بىلەن مەركىزىي قىسمىنىڭ چەت ياقىسلا ساقلىنىپ قالغان ، ۋەھالەنكى مۇھىم بېزەكلىرى چوقۇم ئوتتۇرىسىدا بولۇشى كېرەك ئىدى . بىراق ، بۇلۇڭ ـ بۇرجەك قىسمىدىكى ئۇششاق تۇپچا ـ بېزەكلەر ـــ تېپىك ئوردوس برونزا سەنئىتى ھېسابلىنىدۇ ، كەمەرنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىنى چىگىتىشقا ئىشلىتىلىدىغان كۆپۈنگۈ ئىلمەكمۇ شۇنداق بولىدۇ .

بۇ يەردىن تېپىلغان برونزا بۇيۇملاردا نامايان قىلىنغان ئوردوس برونزا بۇيۇملىرى ئوتتۇرىسىدىكى يېقىنچىلىق مۇناسىۋەت ، بەلكىم كىروراڭلىقلار بىلەن ھۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى باردى ـ كەلدىنىڭ دەللىلى بولۇپ قالسا كېرەك ، چۈنكى برقانچە مۇتەخەسسىسلەر ھۇنلار ـــ ئوردوس برونزا سەنئىتىنى ئېلىپ يۇرگۈچىلەردۇر ، دېيىشكەنىدى ، ئۇنىڭدىن باشقا ، بىزدىمۇ مۇشۇ ئىككى مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى دەللىلەيدىغان يازما ھۆججەتلەر بار . بىراق ، بۇنداق دېگىنىمىز ھۇنلار بۇنداق سەنئەتنى ئېلىپ يۇرگۈچى بىردىنبىر مىللەت ، دېگەنلىكىمىز ئەمەس .

Pl.30:2—3 دىكسى ـــ ئوخشاش تېپىلىق ئىككى كەمەر ئىلمىكى بولۇپ ، « ئادەتتىكى تىپ » قا مەنسۇپ ، ئۇنىڭ ئۇستىدە بىر تىلى بار ، ئۇ تىل ئوتتۇرىسىدىكى توغرىسىغا سالغان بۆلىكىگە چاتقۇچ بىلەن چېتىلغان بولۇپ ، ئېللىپس شەكىللىك رامكىسىدىن ئېشىپ تۇرىدۇ . مۇشۇ ئەسىرىمىزدە كۆرۈنگەن ئىككى ئەۋرىشكىدىن باشقا ، مەن يەنە ئاشۇنىڭ شەكلىگە ئوپئوخشاش باشقا ئالتە دانە ئەۋرىشكىنى بىلىمەن :

ستەين ، 1921 - يىل ، Pl. XXXVI. L. A. 0013 ۋە Pl. LIII, T. VII. 001
ستوكخولىم يىراق شەرق قەدىمىي يادىكارلىقلىرى موزبېيىدا
ساقلانغان 166 - 165: 13470. K ۋە 1565: 11003. K؛ ئەڭ ئاخىرقى بىر
ئەۋرىشكىنى مەن ئېجىنىدا تاپقان . بۇ ئەۋرىشكىلەرنىڭ بەشىنى قاتتىق
ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن قېزىۋالغان ھەم ئۇلارنىڭ خەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ
بۇيۇم ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان . ئۇلاردا ئازراق ئوخشىمايدىغان يەنە بىر
خىل تېپىلىق ئەۋرىشكىنىڭكىدەك تۇز قىر بار ئىكەن ، ماڭا مەلۇم بولغان
شۇ تېپىلىق ئەۋرىشكىدىن ئۇچى بار بولۇپ ، ئۇلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا
يىراق شەرق قەدىمىي بۇيۇملار موزبېيىدا ساقلىنىۋاتقان بۇيۇم K. 13483
(ستەيىن دۇنخۇاڭ سەددىچىن سېپىلىدىكى تۇردىن تاپقان
K. 11003: 732A (XLIIe ۋە 1566 دىن ئىبارەت . (بۇ ئىككىسىنى گۇيـ
خۇادىن سېتىۋالغان .) بۇ ئىككى خىل ۋاريانت خەن سۇلالىسىنىڭ ۋە
كېيىنكى خەن سۇلالىسىنىڭ بۇيۇملىرىدەك قىلىدۇ ، بەلكىم ئەسكەرلەر-
نىڭ قورال - ياراغلىرىنى شەكىللەندۈرسە كېرەك .

Pl. 30: 23 تە كۆرسىتىلگەن بىرونزا كەمەرنىڭ ئاخىرقى بۆلىكى ،
دەسلەپكى كۆچۈش مەزگىلىنىڭ ئوخشاش تېپىلىق بۇيۇملىرىغا ئىنتايىن
يېقىن كېلىدۇ . ئۇنىڭ بىلەن قۇرۇلمىسى ئوخشايدىغان يەنە بىر كۆمۈش
دېتالدىمۇ ئەركىن ھالدا ۋېرتىكال تۇرغان تىل بار بولۇپ ، ۋولگا دەر-
ياسى بويىدىكى ستالىنگراد ئەتراپىدىكى تەخمىنەن مىلادىيە 4 ـ ئەسىرگە
مەنسۇپ قەبرىدىن تېپىلغان ، ئۇ بەلكىم سارماتئان ـــ گوتلارنىڭ قەبـ
رىسى بولسا كېرەك (ESA1 ، 37 - بەتكە قارالسۇن) . كۆچاردىكى بىر ئا-
دەم ئوبرازى رەسىمدە ، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن بىر دېتال ئۇستىدىمۇ
شۇنىڭغا ئوخشاش كېتىدىغان بىزەك بار (گرۇنۋېد [Grun Wede] ،
1912 ـ يىل ، 56 ـ رەسىمگە قارالسۇن) . بۇ بۇيۇمنىڭ يانتۇ يۈزى كىشىگە
شېدلاندىيە تاقىم ئاراللىرىنىڭ بەلۋاغلىرىنىڭ ئاخىرقى ئۇچىنى ئەسلىتىدۇ
(مىلادىيە 4 ـــ 7 ـ ئەسىر) .

تۇرلۇك مېتال بۇيۇملار

نورمال بىر دانە ساق بىلەك ھالقىسىنى بايقىغان (Pl. 30: 24 كە
قارالسۇن) ، ئۇنىڭ ياپىلاق ئىككى ئۇچى بىر قىسىم قوپال سىزىقچىلار بىلەن
بېزەلگەن بولۇپ ، ئۇ بەلكىم يىلانغا تەقلىد قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن .

بىر دانە سۇنۇق ئۇزۇك (Pl. 31: 6) بەلكىم كىروران قەدىمىي
شەھىرىدىن تېپىلغان بولۇشى مۇمكىن ، بىراق ئۇنى تاپقان جاي توغرا
تەكشۈرۈپ بېكىتىلمىگەن . دوكتور سۋېن ھېدىننىڭ دەسلەپكى مەزگىل-
لەردە يېغىۋالغان بۇيۇملىرى ئىچىدە ، ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئۇ-
زۇكلەر بار ئىكەن (ببرگمان ، 1935 ـ يىل Pl. XI: 12 گە قارالسۇن) ، سە-
تەينمۇ شۇنداق نەرسىدىن بىرنەچچىنى تاپقان ، ئاشۇ ئېللىپس شەكىل-
لىك ئۇزۇكلەر ئۇستىگە بىر قىسىم سىزىقچىلار چېكىلگەنىكەن ، ئۇلارنى
بەلكىم مۆھۈر قىلىپ ئىشلەتكەن بولۇشى مۇمكىن . بۇ ئىككى گۇرۇپپا
ئەۋرىشكىنىڭ بىر گۇرۇپپىسى كىروران قەدىمىي شەھىرىدىن تېپىلغان ،
بىر گۇرۇپپىسى نېيەدىن تېپىلغان . تاشقى كۆرۈنۈشىدىن قارىغاندا ، ئۇلار
ئەسلىدىن جۇڭگونىڭ ئەمەستەك قىلىدۇ . ئومۇمەن ئېيتقاندا ، جۇڭگودا
تاكى ناھايىتى كېيىنكى زامانلارغىچە ئۇزۇك ئىزچىل تۇردە خېلى ئاز
ئىدى (37 ـ رەسىم) .

باشقا چاسا ياكى يۇمىلاق « ھالقا » لار (مەسىلەن ، Pl. 30: 21 ۋە
Pl. 30: 26) ، بەلكىم بۇرۇن بەلۋاغ ياكى شوينىغا بېكىتىپ قويۇلغان بو-
لۇشى مۇمكىن ، چاسا ھالقا بەلكىم بىرەر كەمەرنىڭ ھالقىسى بولسا كې-
رەك . ئوتتۇرىسىدا بىر مىخى بار يېرىم شار شەكىللىك كۆپۈنگۈ توپچا
(Pl. 30: 25 گە قارالسۇن) ـــ مەلۇم بىر خىل قاچىنىڭ ـــ بەلكىم ياغاچتىن
ياسالغان قاچىنىڭ تۇتقۇچى بولۇشى مۇمكىن . كىروران رايونىدا ئا-
شۇنداق نەرسىلەر ناھايىتى كۆپ بايقالدى ، لېكىن بۇندىقى خېلىلا زور

ئىكەن ، ستەين بايقىغان تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك بىر سېۋەتكە مۇ-
شۇنداق كۆپۈنگۈ توپچا تۇتقۇچ قىلىنغان (ستەين ، 1928 ـ يىل ، Pl.
XXV,L.M.i.01—4 گە قارالسۇن) . چاۋشيەندىكى لىلاڭ قەبرىلىرىدىن
قېزىۋېلىنغان بىر تۈركۈم سىرلىق ۋەزىلەردىمۇ مۇشۇنداق كۆپۈنگۈ توپچا
بار .

تاماممەن تۆت دانە ئىلمەك تۇرۇبىغا ئوخشايدىغان (Pl. 30:6) بە-
لەن Pl. 30:15 دىكى سېپتا ئىشلەنگەن ئوقيا ئوق ئۇچى بىللە بايقالغان ،
ئۇنىڭ ئورنى قەدىمكى لوپنۇرنىڭ شەرقىي قىرىدىكى ئېگىز يارلىقتا بو-
لۇپ ، 36 ـ خەرىتىدە 434 ـ نومۇر بىرىپ ئىپادىلەنگەن . ئەمەلىيەتتە
ئۇلار شۇ رايوندا بايقالغان بىردىنبىر بۇيۇم ھېسابلىنىدۇ . بەلكىم ، ئۇنىڭ
يولۇچىلار چۈشۈرۈپ قويغان بۇيۇم بولۇشى ئېھتىماللىققا تېخىمۇ يېقىن .
بۇ تۆت دانە تۇرۇبا (ياكى نەيچە بۇيۇم دەيلى) ئالاھىدە ئەھمىيەتكە
ئىگە . يېقىنقى كۈنلەرگىچە بۇنداق ئىلمەكلىك تۇرۇبىنىڭ ئىشلىتىلىش
ئورنى نامەلۇم ئىدى ، ئادەتتە ئۇلار ئوقيا بىلەن ئالاقىدار دەپ قارالغانـ
دى ، لېكىن قارىغاندا بۇنداق پەرەز ئانچە مۇۋاپىق ئەمەستەك قىلىدۇ ،
چۈنكى ئۇلارمۇ تاناسىپ ئەمەس ئىكەن . نوينئولا قەبرىلىرىدىن بايقال-
غان بۇيۇملاردا ئۇلارنىڭ ھارۋا كۈنلۈكى ياغىچىنىڭ تۆۋەن ئۇچىغا بې-
كىتىۋېتىلگەنلىكى مەلۇم ، ئۇنىڭدىكى ئىلمەك يۇپۇقلارنى ئىلىپ قويۇشقا
ئىشلىتىلگەن . ئاشۇ قەبرىستانلىقتا ئۇلارنىڭ سايمۇنلۇك ياكى جەڭ
ھارۋىلىرىنىڭ كۈنلۈكى قىلىنغانلىقى ناھايىتى ئېنىق ئامايان بولۇپ تۇ-
رىدۇ ، خۇددى شەندۇڭ ئۆلكىسىدىكى قەبرىلەردە بايقالغان مەشھۇر قا-
پارتما ھەيكەللەردە تەسۋىرلەنگەنگە ئوخشاش . بىزغۇ ئاشۇنداق تۇرۇ-
بىلارنىڭ ھەممىسى جەڭ ھارۋىلىرىغا كۈنلۈك قىلىنغان ياكى سايمۇنـ
لىككە ئىشلىتىلگەن ، دەپ مۇكەممەللەشتۈرۈلمەيمىز ، بەلكىم باشقا بىر
خىل « سايمۇنلۇك » تەك ئۇسكۇنىلەرگە ئىشلىتىلگەن بولۇشى مۇم-
كىن ، بىراق بىز تاپقان بۇ تۇرۇبا بىرەر جەڭ ھارۋىسىغا مەنسۇپ بولىدـ
غان بولسا ، ئۇ چاغدا جەڭ ھارۋىسىنىڭ ئۆزىمۇ ئاشۇ بىرونزا تۇرۇبىلار
بايقالغان جايغا تاشلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئىكەنلىكىنى چەتكە قاقمايمىز .

ئىسقىسى ، بۇ بۇيۇملار بايقالغان جاي ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن قاراشقا ئەر-
زىيدۇ . بۇ جاي ھازىرقى كۆلنىڭ قىرغىقىغا تەخمىنەن 400 كىلومېتىر
كېلىدۇ ، كىروران قەدىمكى شەھىرىگە ئۇدۇل شەرقتىن 83 كىلومېتىر
كېلىدۇ . بىز بۇ جاينى بايقىغان چاغدا ، شىمالىي تاغ تىزمىسىنىڭ غەر-
بىي جەنۇب بۇرجىكى بىلەن كىروراندىكى ھەرقايسى خارابىلىكلەرنىڭ
ئەڭ شەرقىنىڭ ئالدى تەرىپىدە ئىدى ، يەنى ستەين بايقىغان تارىم L.J
ئارىلىقىدىكى تۈتاش لىنىيىدىكى چاغدا ، ئۇنىڭ ئورنى ناھايىتى مۇھىم
تۈيۈلغانىدى . بۇنىڭدىن قارىغاندا ، تۈز پوستىدىن بۈاستە كېسىپ ئۆ-
تىدىغان بىر يول بارەڭ قىلىدۇ ، خورنېر تەكشۈرگەن ئەھۋالدىن قار-
غاندا ، بۇ يەرنىڭ تۈز پوستى ستەينىنىڭ خەرىتىدىكى تەسۋىرىدىن كۆپ
تارەڭ قىلىدۇ ھەمدە بىرقانچە « ئارال » نىڭ بارلىقى ناھايىتى ئېنىق ،
ئۇنىڭ ئۇستىدە مېڭىشقا ناھايىتى ئوڭاي يەر بار . ستەين بايقىغان شە-
مالىغا ئەڭ يېقىن بولغان ھېلىقى يول بۇ يولغا قارىغاندا مېڭىشقا تېخىمۇ
ئوڭايمۇ ، قانداق ، بۇنسى گۇمانلىق . ئۇ يول ئاز دېگەندىمۇ بۇ يولدىن
30 كىلومېتىرچە ئۇزۇن ، لېكىن ئۇ يولنىڭ كەلكۇننىڭ بېسىپ كېتىش
مۇمكىنچىلىكى ، بەلكىم ئازراق بولسا كېرەك .

باشقا بىر تۇرۇبىنىڭ سۇنۇقى (Pl. 30:5) تۆكېن ئىزى ھەققىدە
توختالغاندا تىلغا ئېلىنغانىدى ، ئۇنىڭ ئىلمىكى يوقاپ كېتىپتۇ .

Pl. 30:18 دە كۆرسىتىلگەن كىچىك تۇچ چۆمۈچ بىلەن دوكتور
سۋېن ھېدىن خوتەندە ئېرىشكەن ئەۋرىشكە ھەققەتەن ئوخشايدىكەن .
ئۇ مونتېلىنىڭ يېقىندا نەشرىدىن چىققان كىتابىغا بېسىلدى (1938 ـ يىل ،
Pl. IV. 13 گە قارالسۇن) ، مونتېل ئۇنى بۇددا مۇراسىملىرىدا ئىشلىتىدىغان
مەلۇم بىر خىل قاچا بولۇشى مۇمكىن ، دەپ پەرەز قىلىدۇ . ۋەھالەنكى ،
يەنە بىر جەھەتتىن بىز يېغىۋالغان بۇيۇملار ئىچىدە ، Pl. 29:6 دا كۆر-
سىتىلگەن كىروراندىكى بۇددا مۇنارىدىكى بېزەكلەردىن باشقا ، بۇددا
بۇيۇملىرى يوق . ئۇنىڭغا شەكلى ئوخشىشىپ كېتىدىغان ، بىراق سەل
يوغانراق بولغان چۆمۈچنىڭ ئەڭ مەشھۇرلىرىدىن بىرى ، جەنۇبىي رۇ-
سىيىنىڭ سولوكا (solokha) دېگەن جايىدىكى سكىلارنىڭ شاھلىق

مەقبەرىسى (تەخمىنەن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 300 ـ يىلى) دىن تېپىلغان ، Ebert قامۇسى Pl. 85a,12 گە قارالسۇن .

بەزىبىر ئۇششاق بىرونزا سۈنۈقلىرى ـــ بىرونزا قاچىلارنىڭ سۇنۇقلىرى ئىكەن ، لېكىن ئۇلاردىن بىرى تەلەڭگە ئاغزىنىڭ گىرۋىكى (K. 13382) ئىكەن ، 35 : 11 ـ رەسىمگە قارالسۇن ، ئۇنى بەلكىم سۇبىن ھېدىن دىلتىنىڭ شىمالىدىكى رايوندىن دەسلەپكى مەزگىلدە بايقىغان بۇيۇملارنىڭ بىرىگە سېلىشتۇرۇشقا بولۇشى مۇمكىن (سۇبىن ھېدىن ، 1905 ـ يىل 64 ـ بەتكە قارالسۇن) .

قوغۇشۇندا ياسالغان ئۇششاق تۆشۈكلۈك بىرقانچە تومپۇر ، بەلكىم بېلىق تورىنىڭ چۆكتۈرگۈچىسى بولسا كېرەك (Pl. 30 : 19 ۋە 3 : 13 كە قارالسۇن) . لوپنۇر رايونىدا دەسلەپكى مەزگىللەردە بايقالغان بۇيۇملار ئىچىدە ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ . Pl. 29 : 17 1 دىكسى تېخىمۇ چوڭ قوغۇشۇن چۆكتۈرمە ھېسابلىنىدۇ .

تاش بۇيۇملار

بىلەيزىنىڭ شەكلى تىك تۆت بۇلۇڭغا يېقىن كېلىدۇ ، ئادەتتە بىر بېشىدا تۆشۈكى بولىدۇ ، ھېچبولمىغاندا Pl. 29 : 16 ۋە 19 دىكى ئەۋرىشكە شۇنداق ئىدى ، بەلكى Pl. 31 : 11 ئۆز ۋاقتىدا بەلۋاغقا ئېسىپ ئىشلىتىلگەن .

ئالدىنقى قىسمىدا بايان قىلغىنىمىزدەك ، ئۇرچۇق ـــ دائىم ئۇچرايدىغان بۇيۇم ھېسابلىنىدۇ ، ئۇ تاش ، ساپال ۋە ئاسفالىتلاردا ياسالغان . (Pl. 29 : 3 ۋە 31 : 4 كە قارالسۇن) . قەبرىستانلىقتا بىز يەنە ياغاچ ئۇرچۇقلارنىڭ بارلىقىدىن خەۋەر تاپتۇق .

Pl. 29 : 10 ئاق رەڭلىك مەرمەر تاشتىن ياسالغان ياپىلاق ھالقا ، ئۇ قەدىمىي قاشتېشى ھالقا تېپىغا مەنسۇپ بولۇپ ، جۇڭگولۇقلارنىڭ جەنىنەت سىمۋولى ھېسابلىنىدۇ . بۇ تېپتىكى بۇيۇملار جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە ، يېڭى تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە مەيدانغا كەلگەن ، لېكىن بۇ بۇيۇم جۇڭگونىڭ كىرورانغا بولغان تەسىرى ئىنتا-

يىن كۆچەيگەن مەزگىلگە مەنسۇپ بولسا كېرەك . ئۇنىڭ بىر يۈزىدە قۇم ـ بوراننىڭ كۆچلۈك خوراتقان ئىزى بار ئىكەن ، بەلكىم تەخمىنەن يېرىمىنىڭ ئەتراپىنىڭ ئىچى ـ تېشىنى خورىتىۋەتكەن ، شۇڭا دىئامېتىرى 84 مىللىمېتىردىن 81 مىللىمېتىرگە ئۆزگىرىپ قالغان ، تۆشۈك گىرۋىكىنىڭ بۇ يېرىمىمۇ تېشىغا قاراپ ئۇپراپ ماڭغان . بۇنىڭدىن مەلۇمكى ، بۇ قەدىمىي قاشتېشى ھالقا چوقۇم ئۇزلۇكسىز داۋاملاشقان بوران ـ چاپقۇندا خېلى ئۇزۇن زامانلارغىچە ئېچىلىپ ياتقان .

يەنە بىر دانە مەرمەر تاش بۇيۇم ـــ سىلىندىرسىمان تاش مارجان (Pl. 29 : 11 گە قارالسۇن) . شاگوتۇن (sha—kou—ton) غاربىدا ئاشۇ تېپىلىق تاش مارجان بار (ئاندېرسن ، 1923 ـ يىل Pl. VIII : 13 گە قارالسۇن) . دېمەك بۇ يەردە بىز بايقىغان تاش مارجانىنىڭ مىلادىيىدىن بۇرۇنقى بۇيۇم ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىمكانىيەت تۇغۇلىدۇ . Pl. 28 : 9 بەلەن 12 دە كۆرسىتىلگەن ئىككى دانە زاكون تايىقىنىڭ بېشى ھەققىدە ئالدىدا توختىلىپ ئۆتكەنىدۇق .

ساپال قاچىلار

پارچە ـ پۇرات تېپىلغان بۇيۇملار ئىچىدە ساپال پارچىلىرى ئاز مىقداردا ئۇچراپ تۇرىدۇ ، ئۇلار دالىدا ئانچە كۆپ ئۇچرىمايدۇ ئەمەس ، بەلكى دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى سىدام ساپال بولۇپ ، ئۇستىدە بېزەك نۇسخىلىرى بولمايدۇ ، شۇڭا تاش قوراللاردەك ۋە مېتال بۇيۇملاردەك ئۇنچىۋالا تەقەززالىق بىلەن يىغۋېلىنمايدۇ .

كىرورانىدىكى ساپال قاچىلارنىڭ ھەممىسى بولمىغان تەقدىردىمۇ ، كۆپىنچىسى شۇ جايىنىڭ ئۆزىدە ئىشلەپچىقىرىلغان . ستەين بىلەن خورنېرلار كۇلالىچىلىق خۇمدانلىرىنى بايقىغان .

بۇ ساپال قاچىلارنىڭ ئوت ھارارىتى بىر قەدەر يۇقىرى بولۇپ ، قېنىق قوڭۇر ، قىزىل ۋە كۇل رەڭ بولىدۇ . ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغىنى يوغان قورساق كومزەك . ساپال قاچىلارنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ئادەتتە ئازدۇر ـ كۆپتۇر كۆپتۇروپ چىقىرىلىدۇ (35 ـ رەسىمنىڭ 4 ـ 5 ـ لە-

رىگە قاراڭ) ، كومزەكنىڭ تەگلىكى تۈز بولىدۇ ، ئاران سۇنۇق پارچە-لىرىلا قالغاچقا ، ساپال قاچىلارنىڭ ئۆلچىمىنى توغرا بېكىتىش مۇمكىن ئەمەس ، لېكىن ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئوتتۇراھال ئۆلچەملىك بو-لىدۇ ، چوڭ كۆزىلار ناھايىتى ئاز ساندا بولىدۇ . 17:1 ـ نومۇرلۇقى يو-غان قورساقلىق ئۈرىقنىڭ سۇنۇق پارچىسى بولۇپ ، ئېغىز گىرۋىكىگە يېقىن جايىدا قىسقا ھەم توم ھەمدە تۈز جۈمكى بار ئىكەن .

ئۇنىڭدىن باشقا ، سۈرەتتە ئىزاھلاپ كۆرسىتىلگەن جايلارنىڭ بىرمۇنچىسىدا ، ساپال قاچىلارنىڭ بارلىقىغا خورنېر دىققەت قىلغان : 400 ـ توچكىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جاي ؛ 404 ـ توچكىنىڭ جەنۇبىدىن 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جاي ؛ L.A نىڭ ئەتراپى ؛ L.A بىلەن 365 ـ توچكا ئارىلىقىدىكى ئۆچ ئورۇن ؛ 387 ـ توچكىنىڭ ئەتراپى ۋە 384 ـ توچكىدىكى خۇمدان ئىزى ئەتراپى ؛ 384 ـ توچكا بىلەن L.C نىڭ ئوتتۇرىسى ؛ 363 ـ توچكا بىلەن 361 ـ توچكا ئارىلىقىدىكى تۆت ئورۇن ؛ 361 ـ توچكىغا يېقىن بىر جايدا ، ساپال پارچىلىرىدىن باشقا يەنە بىر قىسىم چاقماق تاش بار ئىكەن ؛ 360 ـ توچكا بىلەن 359 ـ توچكا ئارىلىقىدىكى ئۆچ ئورۇندا ساپال پارچىلىرى بىلەن چاقماق تاش بار ئىكەن ؛ 359 ـ توچكا بىلەن 358 ـ توچكا ئارـ لىقىدىكى ئالتە ئورۇندا چاقماق تاش بۇيۇملىرى ۋە ساپال پارچىلىرى بار ئىكەن ؛ 358 ـ توچكا بىلەن 356 ـ توچكا ئارىلىقىدا يىرىك ساپال پارچىلىرى بار ئىكەن ؛ 392 ـ توچكىنىڭ شەرقىي ـ شىمالىدىن تەخـ-مىنەن 5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى دېلتىدا ۋە 390 ـ توچكىنىڭ غەربىي شىمالىنىڭ غەربىگە 2.5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىمۇ ساپال پارچىلىرى كۆرۈنگەن .

يەكۈن

ئەلۋەتتە پارچە ـ پۈرات تېپىلغان بۇيۇملارنىڭ تارقىلىش رايونى خارابىلەر ۋە قەبرىستانلىقلارنىڭ تارقالغان رايونلىرىغا قارىغاندا كەڭرى بولىدۇ . يېغىۋېلىنغان بۇ بۇيۇملار بىزنىڭ دىققىتىمىزنى ملادىيىدىن بۇـ

رۇنقى زامانىدىكى لوپنۇرنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى ، يارداڭلىق تۈز پوسـ-تىغا جەلپ قىلىدۇ (36 ـ خەرىتىدىكى 434 ـ جاي) . شۇ يەردىكى تۈز پوستىنىڭ غەربىي ياقىسىغا خېلىلا يېقىن جايدا بىر قىسىم يادىكارلىقلار بايقالغان . كىرۇران قەدىمىي شەھىرىنىڭ ئۈدۈل شەرقىدە خورنېر بايقـ-غان ئۆي خارابىسى دەل بىر دەللىل بولالايدۇ . ئۇ كىرۇران زامانىسىدىكى كىشىلەرنىڭ تۈز پوستىنىڭ ياقىسىغا يانداش جايلاردا ياشىغانلىقى ئىمكا-نىيەتكە ئەڭ يېقىن .

37 ـ خەرىتىدىكى 356 ـــ 358 ـ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى يېغـ-قان جايلار ئېتىبار بېرىشكە ئەرزىيدۇ ، چۈنكى ئۇلار سۇبىن ھېدىن كـ-رۇران قەدىمىي شەھىرىنىڭ جەنۇبىدا بايقىغان ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا تـوغرا كېلىدۇ . ۋەھالەنكى ، سۇبىن ھېدىن بۇ ئويمانلىقنى كىرۇران زامـا-نىسىدىكى لوپنۇرنىڭ ئورنىغا توغرا كېلىدۇ ، دەپ پەرەز قىلغان ، بۇ جايلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ، شۇ زامانلاردا مەزكۇر ئويمانلىقتا بىرەر كۆلنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ناھايىتى قېيىن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ .

خورنېر 106 ـ نومۇرلۇق لاگېرنىڭ ئەتراپىدا يېغىۋالغان بۇيۇم-لىرى ، نۆۋەتتىكى دېلتىنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى قىسمىغا مەركەزلەشكەن بولۇپ ، 37 ـ خەرىتىدە 420 ـ جاي دەپ بەلگە قىلىنغان جايدا ، يېغىۋال-غان بۇيۇم روشەن ھالدا كۆپەيگەن . شۇڭا بىز ئۇ يەرنى مۇھىم بىر مەركەز بولسا كېرەك ، دەپ مۆلچەرلىدۇق . 41 ـ نومۇر ۋە K.13419—27 نومۇرلۇق يېغىۋېلىنغان بۇيۇم دەل شۇ جايدا تېپىلغان ، بۇ يەردىكى يې-غىۋېلىنغان بۇيۇم ئومۇمىي سان جەھەتتە 100 دىن ئېشىپ كەتتى ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى برونزا بۇيۇم ، بەلكى سۇپىتىمۇ بىرقەدەر ياخشى ئىكەن (لوپنۇر رايونىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا) . خۇددى مەن « يىپەك يولى » دېگەن بابتا مۆلچەرلىگىنىمدەك ، ئاشۇ يول چوقۇم مۇشۇ يەردىن ئۆتكەن دەپ پەرەز قىلىۋىدىم ، بۇ يەردە يېغىۋېلىنغان نۇرغۇنلى-غان پۇللارنى ، بەلكىم يولۇچىلار شۇ يول ئۈستىگە چۈشۈرۈپ قويغان بولۇشى مۇمكىن . بۇ يەردە بەلكىم تېخىچە بايقالمىغان ياكى ئومۇمىي

گـەۋدە جەھەتتە ۋەيران قىلۇبتىلگەن بىرەر خارابە بولۇشى مۇمكىن ، دەپ مۆلچەرلىشىمىز كېرەك . تۇكىن خارابە ئىزى ئەتراپىدىكى رايونلار ئېتىبارغا ئېلىنىشى شەرت .

پارچە ـ پۇرات يىغۇبلىنغان بۇيۇملار جەدۋىلى

ياچىلىق كۆلدە يىغۇبلىنغان بۇيۇملار

1:1 چـوڭ ئېغىزلىق بىر ساپال قاچىنىڭ ئېغىز قىرى ، رەڭگى قوڭغۇر رەڭدىن كۇل رەڭگە ئۆزگەرگەن .

1:2—3 ئىككى پارچە ئۇششاق ساپال قاچا پارچىسى ، قىزغۇچ قوڭغۇر ۋە كۇل رەڭ .

1:4 ئېللىپس شەكىللىك كىچىككىنە سۇنۇق تۆمۇر ھالقا ، بەلكىم بىرەر كەمەرنىڭ ئىلگىكىگە ئىشلەتكەن بولۇشى مۇمكىن .

1:5 كىچىك برونزا پىچاق ، ھەممە تەرىپى ئاساسىي جەھەتتىن تەڭ كەڭلىكتە ، ئۇلچىمى 70 × 13 مىللىمېتىر . Pl. 30:11 گە قارالسۇن .

قۇم كۆلدە يىغۇبلىنغان بۇيۇملار

1:2 ئاچ يېشىل قاشتېشى پالتا ، سىلىقلانغان ، ئىنتايىن چوڭ . پالتا بىسى سەل كۆپۈنگۈ ، پالتىنىڭ تار قىرى قىسمەن سىلىقلانغان . ئۇلچىمى 24 × 95 × 185 مىللىمېتىر ، Pl. 5:16 گە قارالسۇن .

4 ـ قەبرىستانلىقنىڭ شىمالىدىن غەربكە قاراپ تەخمىنەن 700 مېتىر جايدىن يىغۇبلىنغان بۇيۇملار

3:1 تۆت تال برونزا چاچ سانجىغۇچ (hair—pin) نىڭ سۇنۇق پارچىسى ، U شەكلىدە ئېگىلگەن ، ئېگىلگەن جايى سەل توم .

ئۆردەك قۇم دەريانىڭ جەنۇبىدا تېرىۋالغان بۇيۇملار (بەلكىم ئۆستەڭ بويلىرىدا بايقىغان بولۇشى مۇمكىن)

8:1 ئاچ قىزىل پارقىراق خالسىدون مارجان ، دىئامېتىرى 12 مىللىمېتىر ، Pl. 15:11 گە قارالسۇن .

8:2 سۇ تامچىسى شەكىللىك پارقىراق خالسىدون مارجان ، ئۇ-

زۇنلۇقى 16 مىللىمېتىر ، دىئامېتىرى 6 ـــ 8 مىللىمېتىر Pl. 15:10 گە قارالسۇن .

8:3 سۇنۇپ يېرىمچە قالغان كىچىك برونزا كۆرگۈ ، ئۇستىنى يېپىقان ناھايىتى قېلىن مىس دېتى بار ، كۆرگۈ يۈزى ناھايىتى نېپىز ، گىرۇنكى سەل قېلىن ، دىئامېتىرى 6 سانتىمېتىر .

لاگېر B64 نىڭ جەنۇبىدىن 35 — 40 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا يىغۇبلىنغان بۇ-يۇملار

(بـۇ لاگېر قۇم دەريانىڭ ئوڭ ياقىسىدىكى كىچىك كۆل ـ پاتالىق كۆل بويىغا جايلاشقان)

11:1 بىر ـ بىرنىگە تۇتاشـقان ئىككـى پارچە سۇنۇق ساپال بو-لـۇپ ، بىرەر يوغان قاچـىنىڭ ئېـغىز گىرۇنكى بولۇشى مۇمكىن ، لېيى نـېپىز ، قىزىل ساپال ، ئىچى تەرىپى كۇل رەڭ . سەل قورۇلغان كوزا بوغۇزىنىڭ بېزىكىدە كىرىشتۇرۇپ سىزىلغان قىيپاش سىزىقچىلار بولۇپ ، Z شەكىللىك نەقشىنى ھاسىل قىلغان . Pl. 29:2 گە قارالسۇن .

11:2—8 يەتتە پارچە ساپال ، 1 ـ بىلەن ئوخشاش قاچا ـ قو-مۇچنىڭ سۇنۇقى ئىكەنلىكى ناھايىتى روشەن . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىككى پارچىدە ئوخشاشلا Z شەكىللىك نۇسخا بار ئىكەن .

لاگېر B64 نىڭ جەنۇبىدىن تەخمىنەن 40 چاقىرىم كېلىدىغان جايدىن يىغۇبلىنغان بۇيۇملار

12:1 بىر ـ بىرنىگە تۇتاشقان ئۇچ پارچە سۇنۇق ساپال ، بىرەر قاچىنىڭ ئېغىز گىرۇنكى ئىكەن ، ئاغزى سەل ئۆلچەمسىز . قوڭغۇر سا-پال ، لېيىغا يېرىك قۇم ئارىلاشقان .

12:12 ساپال پارچىسى ، 1 ـ بىلەن ئوخشاش بىر قاچىنىڭ سۇ-نۇقى .

قۇم دەريانىڭ جەنۇبى ، لاگېر B64 نىڭ شەرقى ياكى شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىكى بارخانلار ئارىسى

(يىغۇبلىش ئېلىپ بارغان جايى ئالاھىدە ئىزاھلانمىغان)

13:1 بىر ـ بىرنىگە چېتىلغان ئۇچ پارچە سۇنۇق ساپال ، ئىنتا-

يىن چوڭ قبلىن دىۋارلىق بىر قاچىنىڭ تۆۋەن قىسمى ئىكەن ، قىزغۇچ قوڭۇر لىيىغا قۇم ئارىلاشتۇرۇلغان ساپال ، خۇمدان ھارارىتى بىر قەدەر يۇقىرى بولغان ، تەكتى تۆز .

13:2 ساپال پارچىسى 1 بىلەن ئوخشاش بىر قاچىنىڭ سۇنۇقى بولسا كېرەك .

قۇم دەريانىڭ جەنۇبىدىكى بارخانلار ئارىسى

(يىغىش ئېلىپ بارغان جايىنىڭ ئورنى ئالاھىدە ئىزاھلانمىغان ، بەلكىم لاگېر B64 نىڭ جەنۇبى ياكى شەرقىي جەنۇبىدا بولسا كېرەك)

14:1 ياپىلاق ئاسفالىت ئۇرچۇق ، دىئامېتىرى 3 ـــ 4 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 7 مىللىمېتىر ، Pl. 31:4 كە قارالا .

15:1 كۇل رەڭ چاقماق تېشىسىمان تاش پارچىسى ، گىرۇەكلىرى بەك ئۇچرىغان ، ئۆلچىمى 12 × 55 مىللىمېتىر .

16:1 بىر ـ بىرىگە چېتىلغان ئۇچ پارچە سۇنۇق ساپال ، بىرەر كالتە بوغۇز يوغان قورساق قاچىنىڭ ئېغىز گىرۇىكى ئىكەن . خۇمدان ھارارىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولغان ، رەڭگى بېغىر رەڭدىن قارا كۆككە ئۆزگەرگەن ، لېيىغا قۇم ئارىلاشقان ، 35 ـ رەسىمنىڭ 4 ـ سىگە قارالا .

16:2 بىر ـ بىرىگە چېتىلغان ئىككى پارچە ساپال ، 1 ـ گە ئوخشايدىغان قاچىنىڭ تۆۋەن قىسمى ئىكەن .

16:3 ساپال پارچىسى ، 1 ـ گە ئوخشاش بىر قاچىنىڭ سۇنۇقى .

17:1 قورسىقى يوغان ئۇرىقىنىڭ ئېغىز گىرۇىكى ، قىسقا ھەم توم تۇرۇبىسىمان جۇمىكى بار . قىزىل قۇمساڭغۇ لاي ، خۇمدان ھارارىتى يۇقىرىراق بولغان .

18:1—6 ئالتە پارچە سۇنۇق ساپال ، خېلىلا يوغان ، بوغۇز قىسمى ئانچە ئېنىق چىقىرىلمىغان بىرەر قاچىنىڭ سۇنۇقى بولسا كېرەك ، قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ ، سۇپىتى پىششىق خىشقا سەل ئوخشايدۇ ، ھاۋا راسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن بىلدۇرىدىغان ئازراق ئالامەتلەر بار . ئۇلاردىن 1 ـ سىنى 35 ـ رەسىمنىڭ 5 ـ سىدىن كۆرۈڭ .

19:1 ئۇششاق ساپال سۇنۇقى ، بىرەر كىچىك قاچىنىڭ تەگلىكى بولسا كېرەك ، قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ .

19:2 ئۇششاق ساپال سۇنۇقى ، قارا كۆك رەڭلىك بىرەر قاچىنىڭ ئېغىز گىرۇىكىدەك قىاىدۇ .

19:3—4 ئىككى ساپال قاچىنىڭ قۇلقى .

19:5—12 سەككىز پارچە ساپال سۇنۇقى ، ئوخشاشمىغان تۆت قاچىنىڭ سۇنۇقى بولۇشى مۇمكىن ، قىزغۇچ قوڭۇر ۋە كۇل رەڭ .

20:1 يېشىل شېغىر بىلەي ، ناھايىتى نېپىز ، كەڭ تەرىپىدە بىر تۆشۈك بار ، ئۆلچىمى 32 × 98 مىللىمېتىر ، Pl. 31:11 گە قارالا .

20:2 برونزا پىچاق ، پىچاق گەۋدىسى ئاساسەن تۆز ، دەستىنىڭ ئۇچى يۇمىلاق ھالقا شەكىللىك ، ھالقىنىڭ ئۇچىدا كىچىككىنە كۆپۈنگۈ بېزەك بار ، پىچاقنىڭ بىسى سەل كۆپۈنگۈ ، بىر يۈزىدە قوڭۇر رەڭلىك تەپتەكشى باسقان « قۇملۇق مىس دېتى » بار ، يەنە بىر يۈزىدىمۇ مىس دېتى بار . پىچاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 17 سانتىمېتىر ، دەستىسىنىڭ ئۇچىدىكى ھالقىنىڭ كەڭلىكى 1.8 سانتىمېتىر ، دەستىسىنىڭ كەڭلىكى 1.2 سانتىمېتىر . Pl. 31:12 گە قارالا .

21:1 برونزا پىچاق ، پىچاق گەۋدىسى ئاساسەن تۆز ، كەڭلىكى بىلەن قېلىنلىقى ئۆزگەرمىگەن ، دەسلەپتە پىچاقنىڭ دەستىسىدىكى كىچىك تۆشۈكنى بويلاپ چاك كەتكەن . كېيىنچە پىچاق گەۋدىسى سۇنۇپ ئىككى پارچە بولۇپ قالغان . دەستىسى بىلەن گەۋدىسى ئارىلىقىدا ئايرىپ تۇرىدىغان روشەن چېگرا يوق ، ئىككىسىنىڭ كەسمە يۈزى تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ، مىس دېتى بار . بىر يۈزى بەك داتلىشىپ كەتكەن ، پىچاق گەۋدىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 5.9 سانتىمېتىر ، پىچاقنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 18.6 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 1.3 ـــ 1.4 سانتىمېتىر Pl. 31:2 گە قارالا .

قۇم دەريانىڭ جەنۇبىدىكى لاگېر B62 نىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا تەخمىنەن 2 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يىغۇلىنىغان بۇيۇملار

22:1 بىر ـ بىرىگە چېتىلغان ئىككى پارچە سۇنۇق ساپال ، لېيى

نېپىز ، قۇم ئارىلاشقان قىزىل ساپال .

22:2—4 ئۇچ دانە ئۇششاق چاقماق تاشنىڭ سۇنۇق پارچىسى .

22:5 ئۇششاق چاقماق تاشنىڭ سۇنۇق پارچىسى ، ئىككىلا يۈزىدە ئومۇرتقا سىزىقى بار .

22:6—9 تۆت دانە ئۇششاق چاقماق تاش ئۇچۇقى .

قۇم دەريانىنىڭ جەنۇبىدىكى لاگېر B62 نىڭ غەربىي ئەتراپىدىن يىغىۋالغان بۇيۇملار

23:1—3 ئۇچ پارچە ساپال ، خۇمدان هارارىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولغان . كۆكۈش كۈل رەڭ ياكى قىزىل ، قارىماققا خەن سۇلالىسى ساپال بۇيۇمىنىڭ سۇنۇقىدەك قىلىدۇ .

23:4—5 ئىككى ئۇششاق چاقماق تېشى .

23:6 ئاچ يېشىل چاقماق تېشى ئۇچۇقى .

23:7 كىچىك قوغۇشۇن پارچىسى .

23:8 كىچىك تۆمۈر پارچىسى .

قۇم دەريانىنىڭ ئوك قېشى ، لاگېر B62 ۋە ئۇنىڭ غەربىي تەرىپىدىن 4.5 كىلومېتر كېلىدىغان جاي ئارىلىقىدا تېپىلغان پارچە ـ پۈرات بۇيۇملار .

24:1—21 21 پارچە ساپال سۇنۇقى ، لېيى تەكشى پىشۇرۇلغان ، خۇمدان هارارىتى يۇقىرىراق ، قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ ۋە كۆكۈش كۈل رەڭ .

24:22—23 كىچىك ئىككى تۆمۈرنىڭ سۇنۇقى .

قۇم دەريانىنىڭ جەنۇبى ، لاگېر B62 نىڭ غەربىي جەنۇبىدىن 1600 مېتر كېلىدىغان جايدا يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار

25:1 . بېغىر رەڭ ۋە كۆكۈش كۈل رەڭ ساپال پارچىسى ، قۇمساڭغۇ ساپال .

25:2 ئاچ قوڭۇر چاقماق تېشى ياكى هېقىق تاش مېغىزى ، ئۆلچەمسىز .

25:3—4 ئىككى دانە ئۇششاق چاقماق تېشى .

25:5 كىچىك چاقماق تېشىدا ياسالغان قىرغۇچ قورال ، ئانچە تىپىك ئەمەس .

25:6 چاقماق تېشى ئۇچۇقى .

25:7 ئاچ يېشىل چاقماق تېشىدا ياسالغان ئىككى بىسلىق قورال . پۈتمىگەن تاش پىچاقمدۇ ؟ ئۇزۇنلۇقى 55 مىللىمېتىر ، كەڭلىكى 29 مىللىمېتىر Pl. 5:10 گە قارالا .

25:8 يېشىل چاقماق تېشى ئۇچۇقى .

25:9 ئاچ قىزىل كېرىتىت (مۇڭگۈز تاش) پارچىسى ، يېشىل رەڭلىك سىزىقچە نۇسخىلىرى بار ، ئىككى قىرىنى بويلاپ چانالغان ـ يونۇلغان ئىز قالغان ، ئۇزۇنلۇقى 105 مىللىمېتىر .

25:10 كۈل رەڭ چاقماق تېشى سۈپەتلىك شېغىل تاش ، بىر يۈزى چانالغان .

قۇم دەريانىنىڭ جەنۇبىدىكى 25 ـ نومۇر بىلەن 27 ـ نومۇر ئوتتۇرىسىدىكى جايلاردا يىغۇۋالغان بۇيۇملار

26:1—5 بەش دانە يارماق پۇل ، ئارىسىدا بىرى سۇنۇق ، قېلىن مىس دېتى بېسىپ كەتكەن ، شەكلى بەش جۈلۇق يارماققا ئوخشايدۇ .

26:6 برونزا تۇرۇبا تەگلىك ، نو شەكىللىك ، گىرۋىكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن 1 سانتىمېتىر جايدا كىچىك تۆشۈك بار ، ئۇ بەلكىم يالمان دەستىسىنىڭ تەگلىكى بولسا كېرەك ، ئۇزۇنلۇقى 57 سانتىمېتىر ، دىئامېتىرى 33 مىللىمېتىر Pl. 31:10 گە قارالا .

لاگېر B61 بىلەن B62 ئوتتۇرىسىدا ، كېينىكىسىدىن جەنۇبقا قاراپ تەخمىنەن 4 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

27:1—5 بەش پارچە ساپال ، ئاچ قىزىل رەڭلىك دېۋارى ، نېپىز بىر ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، ئاغزى سەل ئۆلچەمسىز .

قۇم دەريانىنىڭ جەنۇبى ، لاگېر B61 نىڭ جەنۇبىدىن غەربكە قاراپ تەخمىنەن 2 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

28:1 ساپال پارچىسى ، بىر قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ئىكەن ، بوغۇزى تۈز ، ئېغىز گىرۋىكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە 1 سانتىمېتىر كېلىدىغان جايدا ، بۆرتمە كىرىچ نۇسخىسى بار . لېيى نېپىز ، قۇم ئارىلاش قىزىل ساپال .

28:2 كىچىك ساپال پارچىسى ، بېزەلگەنلىك ئىزى بار ، لېيى

نېپىز ، قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ .

28:3—10 سەككىز پارچە ساپال سۇنۇقى ، سۈپىتى 1 ـ بىلەن ئوخشاش .

28:11 چاقماق تېشى سۈپەتلىك كىچىك كۈل رەڭ تاش مېغىزدىن بىر قىسمى .

28:12—14 ئۇچ پارچە چاقماق تېشى .

28:15 يېشىل چاقماق تېشىدا ياسالغان ئوقيا ئوق ئۇچى سۇنۇقى ، تېگىدە بېغى بار ، كەڭلىكى 14 مىللىمېتىر ، Pl. 4:14 كە قارالسۇن .

28:16 تاش ئوق ئۇچى ، تال يوپۇرمىقى شەكىللىك ، يېرىم سۈزۈك ھېقىقتا ياسالغان ، ئۇزۇنلۇقى 29 مىللىمېتىر ، كەڭلىكى 10 مىللىمېتىر ، Pl. 4:13 كە قارالسۇن .

28:17 چاقماق تېشى قىرغۇچ قورال ؟ ئۆلچەمسىز .

28:18 يېشىل چاقماق تېشىدا ياسالغان كىچىك پىچاق ، ھىلال ئاي شەكلىگە بىر ئاز ئوخشايدۇ ، 19×36 مىللىمېتىر . Pl.4:6 گە قارالسۇن .

28:19 قېنىق يېشىل كېرىتسىت قوش بىسلىق قورال ، بىر ئۇچى تۆز ، پىششىقلانمىغان ، بىر ئۇچى بۆرتمە ، 31 × 29 مىللىمېتىر . Pl. 4:17گە قارالسۇن .

28:20 چاقماق تېشى سۈپەتلىك شېخىلدىن چاناپ چىقىرىلغان ئىللىپس شەكىللىك ياپىلاق تاش ، بىر يۈزىدە پىششىقلانغانلىق ئىز بار .

28:21 ئىللىپس شەكىللىك تاش پىچاق ، كۈل رەڭ چاقماق تېشى سۈپەتلىك ، بىر يۈزى پىششىقلانغان ، 29 × 58 مىللىمېتىر . Pl. 5:9غا قارالسۇن .

28:22 قوڭۇر رەڭ چاقماق تېشى سۈپەتلىك كىچىك پىچاق ، 45 × 19 مىللىمېتىر Pl. 4:9 غا قارالسۇن .

28:23—24 ئىككى دانە يېشىل چاقماق تېشى قىرغۇچنىڭ سۇنۇقى ، ئازراق پىششىقلانغان .

28:25 پىششىقلىنىشى يېرىم يېشىل چاقماق تېشى پارچىسى . پۈتمىگەن تاش پالتا ؟

28:26 ياپىلاق كۆرتىس تاشنىڭ سۇنۇقى ، بىر گىرۋىكى پىششىقلانغان .

28:27 تۇرلۇك چاقماق تېشى ئۇچقى .

قۇم دەريالسىدىكى يارداڭ بۇلاقنىڭ تۆۋىدىن ئېلىنى ، لاگېر B 61گە تەخمىنەن 2 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار

29 : 1 ـ 4 تۆت پارچە ساپال ، تەكشى بېغىر رەڭ ، لېيى نېپىز ، لېيىغا يېرىم قۇم ئارىلاشتۇرۇلغان . قۇم ـ بوراننىڭ ئۇپرىتىشى ئىنتايىن ئېغىر بولغان .

قۇم دەريالسىنىڭ جەنۇبىي ياقىسى ، سۇبېن ھېدىننىڭ 74 ـ نومۇرلۇق لاگېرىنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 10 كىلومېتىر كېلىدىغان ، كىروران قەدىمكى شەھرىنىڭ غەربىي شىمالىدىن غەربكە قاراپ تەخمىنەن 44 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىن يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار

30:1 ـ 4 تۆت پارچە سارغۇچ قوڭۇر رەڭ ھېقىق ۋە كۈل رەڭ چاقماق تېشى مېغىزى .

30:5 ـ 8 تۆت دانە ھېقىق ۋە چاقماق تېشى پارچىسى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىككىسىنىڭ گىرۋەكلىرى رېمونت قىلىنغان .

30 : 9 ياپىلاق ھەم ئىللىپس تاش ، بەلكىم تەبىئىي شەكىللەنگەن بولسا كېرەك ، بىراق ئىنتايىن مۇناسىپ .

قۇم دەريالىسى دېلتىسىنىڭ ئەڭ غەربىي قىسمىدىكى بىر ئارالدا ، سۇبېن ھېدىن 75 ـ نومۇرلۇق لاگېرى ئەتراپىدا يىغۇالغان بۇيۇملار

31:1 مەنچاناقنىڭ ئاسما پىچىقى ، 11 × 18 × 115 مىللىمېتىر . Pl. 31:7گە قارالسۇن .

31:2 مەنچاناقنىڭ بىر دانە يۇمىلاق شەكىللىك برونزا توپچىسىنىڭ سۇنۇقى ، دېئامېترى بىر سانتىمېتىر .

31:3 قوي چىشى .

چىك زۇڭچى قۇم دەريانى دېلتىسىنىك شىمالىدىن 5 - 1 - 2 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا يىغۇالغان بۇيۇملار

(ئورنى 37 ـ خەرىتىدىكى 417 ـ بىلەن 4200 ـ نىك ئارىلىقىدا)

40 : 1 بەش جۇلۇق يارماقلا ئوخشاپ كېتىدىغان دات بېسىپ كەتكەن ئىككى دانە يارماق ، خېتى يوق ، دىئامېترى 21 مىللىمېتىر .

40:2 دات بېسىپ كەتكەن ئۇچ دانە يارماق پۇل ، سۇپەتسىز بەش جۇلۇق يارماقلار تېپىغا مەنسۇپ ، ئاساسىي جەھەتتىن چاسا شەكىللىك ، دىئامېترى تەخمىنەن 15 مىللىمېتىر .

40:3 برونزا بەلۋاغنىڭ ئۇچى ، ئىككى قىسمىغا بۆلۈنىدۇ ، بىر قىسمى تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ، بىر بېشىدا ئارقىسىغا قاراپ ئېگىلگەن تار سىزىقچە بار (تاسمىنى ئايلىنىپ ئۆتىدۇ) ھەم ئۇ پەرچىن مىخ بىلەن كەڭرى جايىغا مىخلۇېتىلگەن ، مۇشۇنداق شەكىللەنگەن چەمبەرگە ئىككىنچى قىسمى ئېسىقلىق تۇرىدۇ ، بۇ قىسمىمۇ ئوخشاشلا تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ، تۆۋەنكى بۆلىكىدە گال ئۇچى بار . بۇ ئىككى قىسمىنىڭ ئوڭ يۇزىنىڭ قىر گىرۇىكى قىيىپاش ، بەلكى « + » سىزىقى بار ، ئۇلچىمى 12 ×83 مىللىمېتىر ، P1. 30:23 كە قارالسۇن .

40:4 تىك تۆت بۇلۇڭلۇق برونزا ھالقا ، بەلكىم بىرەر كەمەرنىڭ ئىلمىكى بولسا كېرەك . 20 × 26 مىللىمېتىر P1. 30:26 گە قارالسۇن .

8 ـ 40:5 تۆت دانە ئۇششاق تاش ، كۇموش كۇل رەڭ ياكى يېشىل چاقماق تېشى .

40:9 سارغۇچ قوڭۇر چاقماق تېشى پارچىسى، بىر قىرى ئازراق ياسالغان .

K. 13421 بىلەن بىر جايدىن تېپىلغان بۇيۇملار

3 ـ 41:1 ئۇچ دانە بەش جۇلۇق پۇل ، دىئامېترى 20 ۋە 22 مىللىمېتىر .

41 : 4 بەش جۇلۇق يارماق شەكىلدىكى پۇل ، بىراق پەرق قىلغۇدەك خېتى يوق ئىكەن ، دىئامېترى 26 مىللىمېتىر .

41 : 5 بەش جۇلۇق پۇل ، دىئامېترى 23 مىللىمېتىر .

41 : 6 بەش جۇلۇق پۇل ، چۆرىسى كېسىۋېتىلگەن ، P1. 30:9 گە قارالسۇن .

41:7 بەش جۇلۇق پۇل تېپىدىكى يارماق ، بىراق خېتىنى تونۇغىلى بولمايدۇ ، بەلكى چۆرىسى كېسىۋېتىلگەن بولسا كېرەك .

11 ـــ 41: 8 تۆت دانە بەش جۇلۇق پۇل ، قىرى يوق ، پۈتۈلگەن خەتلىرى تولۇق ئەمەس ، دىئامېترى 16 ـــ 18 مىللىمېتىر .

13 ـ 41:12 ئىككى دانە « غاز كۆزى » پۇل ، دىئامېترى 13 مىللىمېتىر .

قۇم دەريانى دېلتىسى ياكى كىروران قەدىمكى شەھىرىدە يىغۇالىنغان بۇيۇملار

1 : 42 كىچىك سۇنۇق پۇل ، ئۇستىدە « 五» (بەش) دېگەن خەت بار .

2 : 42 « غاز كۆزى » پۇل ؟ P1. 31:5 گە قارالسۇن .

3 : 42 برونزا كۆپۈنگۇ توپچا ، يېرىم شار شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، ئىچى كاۋاك ، ئوتتۇرىسىدا بىر دانە تۆز مىخ بار . كۆپۈنگۇ توپچىنىڭ تەگلىكىدە يېنىك دەرىجىدە فېلانتىس بار . تۆپىسى سەل تۆز ، دىئامېترى 35 مىللىمېتىر ، P1. 30:25 قارالسۇن .

42:4 برونزا ئۇزۇكنىڭ ئالدى بۆلىكى ، ئېللىپس شەكىللىك ئۇزۇك ئۇستىدە بىرئاز تۆز سىزىقلىق نەقىش بار . ئايلانما دىئامېترى 22 مىللىمېتىر . P1. 31:6 گە قارالسۇن .

42:5 برونزىدا ياسالغان كىچىك ئاسما بېزەك ، ياپىلاق ئېللىپس شەكىللىك ، بىر بېشىدا ھالقا بار بولۇپ ، سۇنۇپ كەتكەن ، ئۇزۇنلۇقى 32 مىللىمېتىر . P. 31:9 غا قارالسۇن .

42:6 تۆچ سىم بىلەن يۆگەپ چىقارغان مارجان ، دىئامېترى 8 مىللىمېتىر .

8 ـــ 42:7 ئىككى دانە برونزا يىگىنىنىڭ سۇنۇقى .

9: 42 ياپىلاق تىك تۆت بۇلۇڭلۇق برونزا بۇيۇم ، بىر بېشى كەڭ ، ئېللىپس شەكىل ھاسىل قىلىنغان . كېڭەيتىلگەن قىسمىدا ئىككى تۆشۈك ۋە ئۇزۇنسىغا چىقىرىلغان بىر ئويمان بار . يەنە بىر بېشى ئۇزۇ-

لۇپ كەتكەن بولسا كېرەك ، ئۇزۇنلۇقى 85 مىللىمېتىر ، كەڭ-
لىكى 6 ـ 22 مىللىمېتىر ، P1. 30:17 گە قارالسۇن .

10: 42 تۇرلۇك برونزا بۇيۇملارنىڭ سۈنۈقى ، كۆپىنچىسى قۇيۇپ ياسىغان چاغدا تاشلىۋېتىلگەن بۇيۇملار .

11: 42 كىچىك چۆكتۈرمە ، قوغۇشۇندا ياسالغان ، ئوتتۇرىسى تۆشۈك يۇمىلاق تەخسە ، دىئامېترى 15 مىللىمېتىر .

قۇم دەريالىق دېلتىسى ياكى كىروران قەدىمكى شەھىرىدە يېغىۋېلىنغان بۇيۇملار

2 ـ 43:1 ئىككى دانە تۆمۈر قورالنىڭ سۈنۈقى ، بىرى ئالدىغا قاراپ ئېگىلىپ بۇلۇڭ گىرادۇسى ھاسىل قىلغان ، يەنە بىرى تۈز .

43:3 (ئوقيانىڭ) تۆمۈر ئوق ئۇچى ، ئۇچ قىرلىق ، 4 سانتى-
مېتىر ئۇزۇنلۇقتا تۆمۈر تاياقچىسى بار . بۇزۇلۇپ كەتكەن ، ئۇزۇنلۇقى 8 . 7 سانتىمېتىر . P1. 30:16 گە قارالسۇن .

5 ـ 43: 4 ئىككى دانە تۆمۈر قورالنىڭ سۈنۈقى ، ئۇلاردىن بىرى مىخ ياكى يىڭنىنىڭ سۈنۈقى بولسا كېرەك .

8 ـ 43: 6 ئۇچ دانە كىچىك سۈنۈق پۇل ، تۆچتا ياسالغان .

43:9 تۇرلۇك برونزا بۇيۇملارنىڭ سۈنۈقى ، بەلكىم بىرەر ئويمان دۆڭلۈق برونزا قاچىنىڭ سۈنۈقى بولسا كېرەك .

11 ـ 43:10 ئىككى دانە كىچىك برونزا بۇيۇمنىڭ سۈنۈقى ، بەلكىم بىرەر ئويمان دۆڭلۈق برونزا قاچىنىڭ سۈنۈقى بولسا كېرەك .

43:12 كۇل رەڭ ساپال ئۇرچوق ، دىئامېترى 32 مىللىمېتىر .

43: 13 بىر دانە كىچىككىنە بىر يۈزا .

چاكارلار قۇم دەريالىق دېلتىسىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە تاپقان بۇيۇملار ، يېغىۋالغان ئورنى نامەلۇم .

44:1 بەش جۈلۇق يارماق ، يېرىلىپ كەتكەن ، دىئامېترى 25 مىللىمېتىر .

44:2 (ئوقيانىڭ) برونزىدا ياسالغان ئوق ئۇچى ، ئۇچ قىرلىق ، تۆشۈكى بار . قىرىنىڭ ئاستى تەرىپى دۇم ئىلمەكنى شەكىللەندۈرگەن ،

تۆشۈكى بىلەن قىرىنىڭ ئارىلىقىدا ئۇچ يەردىن كىچىك چاك چىقىپ كەتكەن . ئوق ئۇزۇنلۇقى 35 مىللىمېتىر ، دۇم ئىلمەكنىڭ ئۇچ ئارىلىقى-
دىكى كەڭلىكى 15 مىللىمېتىر .

44:3 سۈنۈق تارشا پۈتۈك ، ئۇستىدە تونۇش تەس بولغان خەت-
زۇچە سەككىز خەت بار بولۇپ ، قارا سىياھ بىلەن پەرۋاسىزلىق بىلەن جىجاپ قويۇلغان ، ئۇزۇك پېتىچە ئۇزۇنلۇقى 106 مىللىمېتىر ، كەڭلىكى 11 مىللىمېتىر ، P1. 29:15 كە قارالسۇن .

5 ـ 44:4 چىرىپ كەتكەن ئىككى پارچە تارشا پۈتۈكنىڭ سۈ-
نۈقى ، ئۇستىدە ئۆچۈپ كېتەيلا دەپ قالغان خەت ئىزى بار .

خورنېر بىلەن چاڭ زۇڭچى لوپنۇر رايونىدا يېغىۋالغان بۇيۇملار

(خارابىلىقتا تاپقانلىرى بۇنىڭ ئىچىدە ئەمەس)

لوپنۇرنىڭ جەنۇبىي چېتىدىكى تۇز پوستىنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 9 كىلومېتىر جاي ، ستەينىنىڭ L. K لاگېرىنىڭ جەنۇبىدىن شەرققە قاراپ 8 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يېغىۋالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىل 5 ـ يانۋار) .

K.13352 ئۇششاق ياپىلاق تاش ، سىرىق رەڭلىك چاقماق تېشى ، چەت ياقىلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ياسىغان ، ئۇزۇنلۇقى 42 مىللى-
مېتىر .

K. 13352 نىڭ شەرقىدىن تەخمىنەن 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يېغىۋالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 5 ـ يانۋار) .

K.13352:1 يېشىل چاقماق تاش مېغىزى ، ياپىلاق تاشنى بىر يۈزىدىنلا سويۇپ ئالغان ، ئۇزۇنلۇقى 51 مىللىمېتىر . P1.4:16 گە قارالسۇن .

K.13352:2 تاش مېغىزىنىڭ تۆپە تەرىپىدىن چىقىرىلغان ياپ-
لاق تاش ، كۇل رەڭ چاقماق تاش ، تۈز تەرىپىنى ياساپ قىرغۇچ قى-
لىنغان . P1. 4:15 كە قارالسۇن .

K.13353 نىك شەرقىدىن تەخمىنەن 4 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 5 ـ يانۋار) .

K.13354 قېنىق كۆل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، كەسمە يۈزى ئېللىپس شەكىلدە ، ئۇزۇنلۇقى 26 مىللىمېتر .

چوڭ تۈز پوستىنىڭ غەربىدىن بىرنەچچە كىلومېتر كېلىدىغان جاي ۋە K.13354 نىڭ شەرقىدىن بىرنەچچە يۈز مېتر كېلىدىغان دېڤلاتسيلىك ئويماندا بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 5 ـ يانۋار)

K.13355 كەمەرنىڭ برونزا ئىلمىكى ، ئالدى بۆلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر دانە تۆگمىسمان ئۈيۈل ئىلگەك بار . ئايلاق بۆلىكىدە ئېللىپس شەكىللىك تۆشۈك بار ، باغلاشقا ئىشلىتىدىغان بىر تاسما بار . قېلىن مىس دېتى باسقان . 40 × 50 مىللىمېتر ، P1.30:1 گە قارالسۇن .

كىروران قەدىمكى شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىن تەخمىنەن 26 كىلومېتر كېلىدىغان چوڭ تۈز پوستىنىڭ غەربىگە يېقىن جايدا بايقىغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 1 ـ فېۋرال)

K.13356:1—5 سارغۇچ قوڭۇر ۋە كۈل رەڭ ئۇششاق چاقماق تاش پارچىلىرىدىن بەش دانە .

K.13356 نىڭ جەنۇبىنىڭ 75 گرادۇس شەرقىدىن 500 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 1 ـ فېۋرال)

K.13357 قوڭۇر رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، ئەسلىدە 9 مىللىمېتر قېلىنلىقتىكى ئاددىي تاش ئىكەن .

K.13357 نىڭ دەل شىمالىغىراق توغرا كېلىدىغان 4 كىلومېتىرلىق جايدىن بايقىغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 1 ـ فېۋرال)

K.13358:1 ئۇزۇن ئېللىپس شەكىللىك كۈل رەڭ شىغىر بىلەي ، بىر ئۇچىغا يېقىن جايدا بىر تۆشۈك بار ، ئۇزۇنلۇقى 75 مىللىمېتر .

K.13358:2 جۇلا يوللۇق سىزىقى ئوپال ياكى زۇمرەت تاشىنىڭ كىچىك پارچىسى .

كىروران قەدىمكى شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىن شەرققە قاراپ 12.5 كىلومېتر كېلىدىغان ، چوڭ تۈز پوستىنىڭ غەربىي ياقىسىغا يېقىن جاي ، بۇ جاي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئەڭ مول بىر ئىز

1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال .

K.13359:1 تاش مېغىزى ، قوڭۇر كۇارتىس ، سىلىندىر شەكىللىك ، ئۇزۇنلۇقى 45 مىللىمېتر، P1.4:18 گە قارالسۇن .

K.13359:2 توق كۈل رەڭ چاقماق تاش ياكى ھېقىق تاش مېغىزى ، ئۇزۇنلۇقى 38 مىللىمېتر .

K.13359:3 ناھايىتى قوپال توق كۈل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى .

K.13359:4—22 19 پارچە ئۇششاق چاقماق تېشى سۇپەت نېپىز تاش ، ھەربىرىنىڭ ياكى ئىككى دانىسىنىڭ گىرۋىكى تۈزەشتۇرۇلگەن . ئەڭ ئۇزۇن بىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 55 مىللىمېتر .

K.13359:23—32 ئون دانە كىچىك ھەم نېپىز چاقماق تاش .

K.13359:33—36 چاناپ ـ يونۇپ چۇشۇرۇلگەن تۆت پارچە ئۇۋاق تاش ، چاقماق تاش سۇپەتلىك .

K.13359 نىڭ شەرقىي شىمالىدىن تەخمىنەن 4 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال)

K.13360 سىلىقلانغان يېشىل چاقماق تاش پالتا ، ئۇستىدە قوڭۇر رەڭ يالقۇن نۇسخىسى بار . سىلىقلانغان يۈزى كەڭ يېرىگە مەركەزلەشكەن ، بولۇپمۇ تىغ ئەتراپى ، ئاساسەن تۈز تىغلىق ، بىراق سەل قىيپاش بولۇپ ، مەركىزى سىزىققا ئۇدۇل كەلمەيدۇ ، تار يۈزى سىلىقلانمىغان . ئۆلچىمى 12 × 35 × 53 مىللىمېتر ، P1.5:13 گە قارالسۇن .

K.13360 نىڭ شىمالىدىن شەرققە قاراپ 400 مېتر جايدا تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال)

K.13360 قېلىن قوغۇشۇن ھالقا ، شەكلى ئۆلچەمسىز ، چۆكتۈرگۈچ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ، دىئامېترى 33 مىللىمېتر ، قېلىنلىقى 19 مىللىمېتر ، P1.29:17 گە قارالسۇن .

K. 13361 نىك شەرقىي شىمالىدىن تەخمىنەن 5 ـ 4 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا تېپىلغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال)

K. 13362 كۇل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، ناھايىتى ئۆلچەملىك ، سەل ئۇچلۇق ، ئۇزۇنلۇقى 30 مىللىمېتىر .

K. 13362 نىك شەرقىي شىمالىدىن 500 مېتىر كېلىدىغان جايدا تېپىلغان بۇ-
يۇملار
(1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال)

K. 13363 : 1 خىلى نېپىز كىچىك ساپال پارچىسى ، قۇمساڭغۇ لايلىق ساپال ، كۇل رەڭ ۋە قىزىل رەڭلەردە .

K. 13363 : 2 تۆت پارچە ئۇششاق چاقماق تاش .

K. 13363 نىك شەرقىي شىمالىدىن 600 مېتىر كېلىدىغان جايدا تېپىلغان بۇ-
يۇملار
(1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال)

K. 13364 سۇس كۇل رەڭ كىچىك ھەم نېپىز چاقماق تاش پارچىسى ، ئۇزۇنلۇقى 41 مىللىمېتىر .

K. 13364 نىك شەرقىي شىمالىدىن تەخمىنەن 200 مېتىر كېلىدىغان جايدا تېپىل-
غان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال)

K. 13365 سىلىقلانغان قوڭۇر رەڭ چاقماق تاش پالتا ، نەپىس ئىشلەنگەن . تىغى ئاساسەن تۈز (بىر يېرى بۇزۇلغان) ئۆلچىمى 13 × 46 × 63 مىللىمېتىر ، P1. 5 : 21 گە قارالسۇن .

كېروران قەدىمكى شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمالىنىڭ شەرقىدىن تەخمىنەن 11 كىلومېتىر كېلىدىغان ، K. 13363 نىك غەربىدىكى مەلۇم جايدا پارچە ـ پۇرات تېپىلغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 20 ـ فېۋرال)

K. 13366 : 1 بىر پارچە برونزا ، بىرەر قاچىنىڭ سۇنۇقى بولۇشى مۇمكىن .

K. 13366 : 2 ناھايىتى قوپال كۇل رەڭ چاقماق تاشنىڭ مېغىزى ، بىر بېشىدا سوقۇلغانلىق ئىزى بار .

K. 13366 : 3—5 ئۇچ دانە چاقماق تاشنىڭ پارچىسى ، گىرۋىكى

ئوڭشالغان .

K. 13366 : 6—7 ئىككى پارچە ئۇششاق چاقماق تاش .

K. 13366 بىلەن K. 13365 ئوتتۇرىسىدا يېغۇپلىنغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال)

K. 13367 سىلىقلانغان قىنىق يېشىل چاقماق تاش پالتا ، قىسقا ھەم كەڭ ، بىسى تۈز . پالتىنىڭ چوڭىسىنى ياساشتۇرغان . ئۆلچىمى 13 × 41 × 50 مىللىمېتىر · P1. 5 : 20 گە قارالسۇن .

K. 13359 دىن K. 13364 نىك شەرقىي شىمالىدىن 5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايغىچە بولغان بىر جاي ئارىلىقىدا بايقالغان پارچە ـ پۇرات بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 2 ـ فېۋرال)

K. 13368 : 1—4 تۆت دانە كىچىك تاش مېغىزى ، كۇل رەڭ چاقماق تاش ۋە ئاچ يېشىل ھېقىق تاش .

K. 13368 : 5—15 11 دانە ئۇششاق تاش ، كۇل رەڭ ، يېشىل ۋە سېرىق چاقماق تاشلار ھەم ھېقىق تاشلار .

K. 13368 : 16—24 توققۇز دانە ئۇششاق تاش ، گىرۋەكلىرى تۈزەشتۇرۇلگەن ، ئۇلاردىن 18 ـ سىنى P1. 4 : 11 دىن كۆرۈڭ .

K. 13368 : 25 سارغۇش قوڭۇر ھېقىق تاش پارچىسى ، چۆرە-
لىرى تۈزەشتۇرۇلگەن . سەل كەڭ ئۇچى ناھايىتى ياخشى قىرغۇچ قورالنى شەكىللەندۈرگەن · P1. 5 : 6 گە قارالسۇن .

K. 13368 : 26 سېرىق ھېقىق تاش پارچىسى ، چۆرىلىرىنى تۈ-
زەشتۇرگەن . ئىككى يۈزىدە چاناپ چىقىرىلغان قىسمەن مەركىزىي ئو-
مۇرتقا بار . ئۇزۇنلۇقى 6 سانتىمېتىر ، P1. 5 : 7 گە قارالسۇن .

K. 13368 : 27 چوڭ ھەم ئۇچلۇق قىرغۇچ قورال ، تىك تۆت بۇ-
لۇڭلۇق يېشىل چاقماق تاش پارچىسىدىن ياسالغان . بىر تەرىپىدىكى تۈز قىرى تۈزەشتۇرۇلگەن . ئۆلچىمى 48 × 75 مىللىمېتىر .

K. 13368 : 28 سىلىقلانغان قارامتۇل يېشىل كېرتىت پالتا ، ئىنتا-
يىن نېپىز ، پالتىنىڭ چوڭىسى تۈزەشتۇرۇلمىگەن . بىسىنىڭ قىرى سەل كۆپۈنگۈ ، ئۆلچىمى 9 × 44 × 60 مىللىمېتىر ، P1. 5 : 18 گە قارالسۇن .

K. 13368 : 29 سىلىقلانغان يېشىل چاقماق تاش پالتا ، قىسقا ھەم

كەڭ ، تار بىر يۈزىنىڭ ئەڭ ئاستىنقى قىسمىلا سىلىقلانغان ، قالغان يېرى ۋە پالتىنىڭ چۈلدىسى تۈزەشتۈرۈلمىگەن ، بىسى ئاساسەن تۈز ، ئۆلچىمى 15 × 47 × 54 مىللىمېتىر ، P1. 5:19 غا قارالڭ .

K.13368:30 سىلىقلانغان يېشىل قاشتېشىنىڭ كىچىك پارچىسىدا ياسىغان پالتا ياكى تاش ئىسكىنە ، تىغى سەل كۆپۈنگۈ ، پالتىنىڭ چۈلدىسى تۈزەشتۈرۈلمىگەن . ئۆلچىمى 7 × 32 × 42 مىللىمېتىر . P1. 5:12گە قارالڭ .

K.13368:31—32 ئىككى دانە چاقماق تاش ۋە كېرتىت ئۇۋۇقى .

K.13368:33 تۆمۈر پىچاقنىڭ گەۋدىسى ياكى نەيزە ئۇچى ، ئىنتايىن ئېغىر دەرىجىدە داتلىشىپ ، بىرنەچچە پارچە بولۇپ ئوشتۇلۇپ كەتكەن ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 145 مىللىمېتىر .

K.13368:34 برونزا سىمدا ياسالغان ھالقىنىڭ سۇنۇق بۆلىكى .

ستەين K . L لاگېرىنىڭ شىمالىدىن تەخمىنەن 9 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 6 ـ يانۋار)

K.13370:1—2 ئىككى دانە ئۇششاق تاش ، سىرىق چاقماق تاش .

K.13370 نىڭ شىمالىدىن تەخمىنەن 12 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 7 ـ يانۋار)

K.13371:1—2 ئىككى دانە چاقماق تاش مېغىزى .

K.13371:3 كىچىك چاقماق تاش ، خوراپ كەتكەن .

K.13371 نىڭ شىمالىدىن 11 كىلومېتىرچە كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 7 ـ يانۋار)

K.13372 نېپىز تاش پارچىسى ، سىرىق چاقماق تاش ، ئۆلچىسى 11 × 48 مىللىمېتىر .

K.13372 نىڭ شەرقىي شىمالىدىن تەخمىنەن 300 مېتىر كېلىدىغان جايدا بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 7 ـ يانۋار)

K.13373 برونزا سىم بىلەن ياسالغان كىچىك ھالقا دېئامېترى 15 ـ 19 مىللىمېتىر .

K.13373 بىلەن K.13376 ئارىلىقىدىكى يول ياقىلىرىدىن پارچە ـ پۇرات يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 7 ـ يانۋار)

K.13374:1—3 ئۇچ پارچە نېپىز ئۇششاق تاش ، يېشىل ۋە قوڭۇر رەڭ چاقماق تاش ، چۆرىلىرى نەپىس تۈزەشتۈرۈلگەن .

K.13374:4—5 ئىككى دانە كىچىك چاقماق تاش .

K.13374:6—7 ئىككى دانە ئاچ يېشىل چاقماق تاش ئۇۋۇقى .

كىروران قەدىمكى شەھرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىن غەربكە قاراپ 14 كىلومېتىر كېلىدىغان جاي ، دېڤلاتسىيىلىك سېغىز توپىلىق چۆلىدىكى قۇمлۇق ئويمانلىقتا بايقالغان بۇيۇملار

(بۇ جاي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ مول كانى ، 1931 ـ يىلى 7 ـ يانۋار)

K.13375:1 قوڭۇر رەڭ چاقماق تېشى مېغىزىنىڭ سۇنۇقى .

K.13375:2 ئۇششاق تاش ، قوڭۇر رەڭ چاقماق تاش ياكى ھېقىق تاش ، چۆرىسىنىڭ بىر قىسمى تۈزەشتۈرۈلگەن . ئىككى يۈزىگە ئۇرۇلغان چىقىرىلغان ، ئۇزۇنلۇقى 47 مىللىمېتىر .

K.13375:3—5 ئۇچ دانە چاقماق تاش پارچىسى ، چۆرىلىرى تۈزەشتۈرۈلگەن .

K.13375:6—7 ئىككى دانە تەشكۈچى قورال ، ئۇششاق چاقماق تاش بىلەن ياسالغان ، ئۇزۇنلۇقى 34 ۋە 27 مىللىمېتىر .

K.13375:8—46 39 دانە ئۇششاق تاش ، چاقماق تېشى ، بىر ياكى ئىككى چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلگەن . ئەڭ چوڭ بىرى بولغان 8 ـ نىڭ ئۆلچىمى 11 × 62 مىللىمېتىر ، P1. 5:3 كە قارالڭ . 12 ـ نى P1. 5:4 دىن كۆرۈڭ .

K.13375:47–68 22 دانه ئۇششاق تاش ، ئۇلاردىن بىرنەچچە-سىنىڭ چۆرىسى ئۇپراپ كەتكەن .

K.13375:69–72 تۆت دانە چاقماق تاش ئۇچۇقى (تاشلاندۇق نەرسە) .

K.13375 بىلەن ئۇنىڭ شىمالىدىن 2 كىلومېتر كېلىدىغان بىر جاي ئارىلىقىدا پارچە ـ پۇرات بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 7 ـ يانۋار)

K.13376:1 ھاۋا رەڭ مەرمەر تاشتا ياسالغان تۇرۇبسىمان مارـجان ، ئۇزۇنلۇقى 21 مىللىمېتر ، دىئامېترى 11 مىللىمېتر . P1.29:11 گە قارىڭ .

K.13376:2 ئاق رەڭلىك مەرمەر تاشتا ياسالغان زاكون تايىقىنىڭ بېشى ، شار شەكلىگە سەل ئوخشاپ كېتىدۇ . تۆشۈكنى بويلاپ دىئامېترى 61 مىللىمېتر ، تىك تۆشۈكنىڭ يۇنلىشىدىن دىئامېترى تەخمىنەن 70 مىللىمېتر ، P1.29:12 گە قارىڭ .

K.13376:3 ئېللىپس شەكىللىك كۇل رەڭ شىغىر بىلەي ، 29 × 22 × 155 مىللىمېتر .

K.13376:4 تۇچ ئېرىتىشتە قېيقالغان مېتال پارچىلىرى .

K.13376:5 كىچىك برونزا پارچىسى ، ئۇستىدە بەش يەردە مىس دېتى بار .

كىروران قەدىمكى شەھرىنى بويلاپ شىمالىدىن شەرقە قارىغان يۇنىلىش بويىچە 5 ـ 1 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى لىنىيىدە سەپەر ئۇستىدە يىغۇالغان بۇيۇملار

(1951 ـ يىلى 20 ـ يانۋار ۋە 18 ـ فېۋرال) .

K.13379:1–5 بەش دانە ئۇششاق تاش مېغىزى ، كۇل رەڭ چاقماق تاش ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 1 ـ نى P1.5:14 دىن كۆرگىلى بولىدۇ .

K.13379:6–9 تۆت دانە ئۇششاق ھەم نېپىز تاش ، كۇل رەڭ چاقماق تاش ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئىككىسىنىڭ چۆرىسى ئازراق تۇزەشتۇرۇلگەن .

K.13379:10 قېنىق كۆككە مايىل يېشىل ئۇششاق ئەينەك كۆز

مونچاق (eye – bead) . تۆت « كۆز » نىڭ ئورەك ئىزىلا قالغان . دىئامېترى 8 مىللىمېتر .

K.13379:11 بەش جۇلۇق يارماق . پۇلنىڭ ئارقا تەرىپىگە تۆت بۇرجەك نۇسخا چۇشۇرۇلگەن . دىئامېترى 25 مىللىمېتر .

K.13379:12 ئىنچىكە برونزا سىمدا ياسالغان كىچىك ھالقا .

K.13379:13 ئۇزۇن برونزا مىخنىڭ سۇنۇقى ، بەلكىم چاچ زىخچىسى بولۇشى مۇمكىن .

K.13379:14 كىچىككىنە برونزا سۇنۇقى ، بەلكىم كۆرگۈنىڭ گىرۋىكى بولۇشى مۇمكىن .

K.13379:15 تىك تۆت بۇلۇڭلۇق تۆمۇر دېتالنىڭ بىر ئۇچى ، يوغان بىر پەرچىن مىخ تۆشۈكى بار ، كەڭلىكى 3 سانتىمېتر .

كىروران قەدىمكى شەھرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن شەرقىي يۆنىلىش بويىچە 6 كىلومېتىرلىق دائىرە ئىچىدە تېپىلغان پارچە ـ پۇرات بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 19 ـ فېۋرال)

K.13380:1 كۇل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، بىر يۈزىدىن يالپىلاق تاش سويۇۋېلىنغان . ئۇزۇنلۇقى 4 سانتىمېتر .

K.13380:2–3 ئىككى دانە ئۇششاق تاش ، كۇل رەڭ چاقماق تاش .

K.13380:4 ئۆلچەمسىز كەڭ تاش پارچىسى ، سىرتى چاقماق تاش ياكى ھېقىق تاش ، بەلكىم پۈتكۈزۈلمىگەن بىرمۇ قىرغۇچ قورال بولسا كېرەك .

K.13380:5 نېپىز برونزا پارچىسى ، يوپۇرماق شەكىللىك ، ئەڭ كەڭ قىسمىدا كىچىك تۆشۈك بار . سۇنۇپ كەتكەن . 43 × 67 مىللىمېتر ، P1.29:7 گە قارىڭ .

K.13365 نىڭ شىمالىدىن شەرقە قاراپ تەخمىنەن 6 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا ، دەريا قىنىغا يېقىن بىر قەدىمىي يولدا يىغۇىلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 3 ـ فېۋرال)

K.13381 برونزا ھالقا ، كەسمە يۈزى ئېللىپس شەكىلدە . ناھا-

يەتى قېلىن مىس دېتى بېسىپ كەتكەن . دىئامېترى 36 مىللىمېتىر . P1. 30:21 گە قارالسۇن .

K. 13381 نىڭ شىمالدىن تەخمىنەن 4 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يىغىۋالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 4 ـ فېۋرال)

K. 13382 بىرەر يوغان برونزا داس ياكى قازاننىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، ناھايىتى نېپىز ، رەسىم 11 : 35 گە قارالسۇن .

K. 13382 نىڭ شەرقىي شىمالدىن تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يىغىۋالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 4 ـ فېۋرال)

K. 13382 برونزا پارچىسى ، تاۋلاشتا تاشلىۋېتىلگەن كېرەكسىز بۇيۇم .

كىروران قەدىمكى شەھرىنىڭ شەرقىي شىمالدىن 8 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى خۇمدان ئەتراپىدىن يىغىۋالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 21 ـ فېۋرال)

K. 13384:1 قوڭۇر رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، ئۇزۇنلۇقى 37 مىللىمېتىر .

K. 13384:2 كىچىك برونزا پارچىسى .

K. 13384 نىڭ شەرقىي شىمالدىن تەخمىنەن 1 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يىغىۋالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 5 ـ فېۋرال)

K. 13385:1—4 تۆت پارچە ئۇششاق چاقماق تاش ، ئۇلاردىن ئۇچىنىڭ چوڕىسى تۇزەشتۇرۇلگەن .

K. 13385 نىڭ يېقىن ئەتراپىدا يىغىۋالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 17 ـ فېۋرال)

K. 13386:1—5 بەش پارچە ئۇششاق چاقماق تاش ، بەزىسىنىڭ چوڕىسى ئۇپراپ كەتكەن .

K. 13386:6 ئۇششاق چاقماق تاشتا ياسالغان تۆشۈك ئېچىش قورالى . ئۇزۇنلۇقى 32 مىللىمېتىر .

K. 13386:7 ئادەتتىكىچە قېلىنلىقتىكى يېشىل چاقماق تاشتا ياسالغان تاش پىچاق ، ئىككى يۈزى تەڭلا تۇزەشتۇرۇلگەن . تۇز قىرى بار ، يەنە بىر قىرى ئاران ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقىنىڭ يېرىمىگىچىلىكلا ياسالغان . پۈتمىگەن بۇيۇممۇ ، قانداق ؟ ئۇزۇنلۇقى 7 مىللىمېتىر ، P1. 5:8 گە قارالسۇن .

K. 13386:8 شېغىر بىلەينىڭ سۇنۇقى ، ئېسىشقا بولىدىغان يوغان بىر تۆشۈكى بار . كەڭلىكى 28 مىللىمېتىر ، P1. 29:16 گە قارالسۇن .

K. 13386:9 ئۇششاق برونزا پارچىسى .

K. 13386:10 ئۇششاق تۆمۈر پارچىسى .

K. 13386 نىڭ شىمالدىن 1 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يىغىۋالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 5 ـ فېۋرال)

K. 13387 بەش جۈلۈق يارماق ، دىئامېترى 25 مىللىمېتىر .

K. 13387 ۋە ئۇنىڭ شىمالدىن 6 كىلومېتىر كېلىدىغان جاي ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى ئورۇندا تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 5 ـ فېۋرال)

K. 13388 قوڭۇر رەڭ ساپال ئۇرچۇق ، دىئامېترى بەش سانتىمېتىر .

K. 13389:1 كۈل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، سىلىندىرسىمان جىسىم ، ئۇزۇنلۇقى 3 سانتىمېتىر .

K. 13389:2—3 ئىككى دانە ئۇششاق تاش ، كۈل رەڭ ۋە سېرىق رەڭلىك چاقماق تاش .

L. E نىڭ غەربىي جەنۇبىدىن غەربكە قاراپ تەخمىنەن 9 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى مايىنكامدىن بايقالغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 25 ـ يانۋار) .

K. 13391:1—2 ئىككى دانە قېنىق كۈل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، ئۇزۇنلۇقى 35 ۋە 19 مىللىمېتىر ، P1. 4:20 دىن كۆرۈڭ .

E. L نىڭ غەربىي ـ شىمالدىن تەخمىنەن 9 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى مايىنكامدىن بايقالغان بۇيۇملار

(بۇ مايىنكامنىڭ ئۇستىدە بىر قەبرىستانلىق بار . 1931 ـ يىلى 23 ـ يانۋار)

K.13392 بىر ساپال داڭقانىنىڭ پۈتى ، خېلى بەك بۈزۈلۈپ كەتكەن . لېيى سارغۇچ قىزىل ، ئۆز ۋاقتىدا بەلكىم توق كۆك ياكى كۈل رەڭ بولۇشى مۇمكىن .

K.13391 نىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 9 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 23 ـ يانۋار)

K.13393 ئاچ يېشىل جۇلالىق يالقۇن نۇسخىلىق كېرىمىت ياكى قاشتېشى پالتا (؟) . بىر يۈزىنى سىلىقلىغان بولسا كېرەك ، يەنە بىر يۈزى كۈچلۈك بوران ـ چاپقۇندا دېفلاتسىيىلەنگەن . ئۇزۇنلۇقى 42 مىلـ لىمېتر .

L .E نىڭ غەربىي جەنۇبىدىن تەخمىنەن 12 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا يىغۇپـ لىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 19 ـ فېۋرال)

K.13394 يۇمىلاق ھەم ياپىلاق بىرونزا پارچىسى ، دىئامېترى 32 مىللىمېتر .

K.13394 نىڭ غەربىي جەنۇبىدىن 500 مېتر كېلىدىغان جايدا يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 19 ـ فېۋرال)

K.13395:1—9 تـوققۇز دانە ئۇششاق تاش ، چاقماق تاش ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرىنىڭ چەت ـ چۆرىلىرى تۈزەشتۈرۈلگەن .

K.13395:10 ئالتە دانە چاقماق تېشىنىڭ ئۇۋۇقى .

K.13395 نىڭ غەربىي جەنۇبىدىن تەخمىنەن 500 مېتر كېلىدىغان جايدىن يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 19 ـ فېۋرال)

K.13396 بەش جۇلۇق يارماق ، دىئامېترى 25 مىللىمېتر .

K.13396 نىڭ غەربىي جەنۇبىدىن تەخمىنەن 3 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 19 ـ فېۋرال)

K.13397:1 يېشىل چاقماق تاش مېغىزى ، ئۇزۇنلۇقى 25 مىلـ لىمېتر .

K.13397 بىر دانە سۇنۇق بەش جۇلۇق يارماق .

K.13397:3—4 ئىككى پارچە برونزا .

K.13397 نىڭ غەربىي جەنۇبىدىن تەخمىنەن 800 مېتر ، كىروران قەدىمكى شەھرىنىڭ دەل شىمالىدىن 10 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 19 ـ فېۋرال)

K.13398:1 كىچىك تاش مېغىزى .

K.13398:2—8 يەتتە پارچە ئۇششاق چاقماق تاش ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرىنىڭ چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلگەن .

چاڭ زۇڭچى دېلتىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىنى ۋە كىروران قەدىمكى شەھرىنىڭ دەل شىمالىي يۈنلىشىدىكى يولنى بويلاپ ماڭغان سەپىردە بايقىغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 19 ـ فېۋرال)

K.13399:1—5 بەش دانە ئۇششاق تاش ، چاقماق تېشى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىككىسىنىڭ چەت ـ چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلگەن .

قۇم دەريانىڭ جەنۇبىدىن دېلتىنىڭ بېشىغا يېقىن ، كىروران قەدىمكى شەھرىنىڭ غەربىي ـ شىمالىدىن تەخمىنەن 16 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 8 ـ يانۋار)

K.13400 ئاق مەرمەر تاشتا ياسالغان تۆز ھالقا ، بىر يۈزى ساق ئىكەن ، يەنە بىر يۈزى كۈچلۈك دېفلاتسىيىلەنگەن . دىئامېترى 81 ـ 84 مىللىمېتر ، قېلىنلىقى 6 مىللىمېتر ، Pl. 3:19 گە قارالسۇن .

37 ـ خـەرىتىدىكى 392 ـ توچكا بىلەن 400 ـ توچكا ئارىلىقىدا يىغۇپلىنغان بۇـ يۇملار

(1931 ـ يىلى 7 ـ فېۋرال)

K.13402:1 قارا چاقماق تاش پارچىسى چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلـ گەن ، ئۇزۇنلىقى 8 سانتىمېتر .

K.13402 يېشىل چاقماق تاش پارچىسى .

K.13404 ـ نومۇرلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقى تېپىلغان خارابىلىك ئەتراپىدا تې پىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 12 ـ فېۋرال)

K.13405:1—2 ئىككى دانە كۈل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ،

ئۇلارنىڭ 2 ـ سى سۇنۇق ، 1 ـ نى Pl. 4:19 دىن كۆرۈڭ .

K.13405:5 ئۇچ دانە ئۇششاق چاقماق تېشى ، ئۇلاردىن بىرىنىڭ چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلگەن ، بىرىنىڭ چۆرىسىدە ئۇپرىغانلىق ئىز بار .

چاڭ زۇڭچىنىڭ 91b لاگېرى بىلەن 91c لاگېرى ئوتتۇرىسىدا پارچە ـ پۇرات بايقالغان بۇيۇملار .

(1931 ـ يىلى 13 ـ فېۋرال ، بۇ جاي 404 ـ توچكىنىڭ شەرقىي شىمالىغا ياكى غەربىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ)

K.13406:1—4 تۆت پارچە ئۇششاق چاقماق تېشى ، ئۇلاردىن بىرىنىڭ چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلگەن .

37 ـ خەرىتىدىكى 400 ـ توچكا بىلەن 411 ـ توچكا ئارىلىقىدا پارچە ـ پۇرات تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 20 ـ فېۋرال)

K.13407:1 ئۆلچەمسىز ئاچ يېشىل چاقماق تاش مېغىزى .

K.13407:2—7 11 پارچە ئۇششاق تاش ، كۆل رەڭ ، يېشىل ، سېرىق ۋە قوڭۇر چاقماق تېشى ۋە ھېقىق تاش ، ئۇلاردىن ئۇچ پارچىسىنىڭ چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلگەن .

K.13401 تېپىلغان خارابىلىكنىڭ شەرقىي ـ شىمالىدىن شەرقە قاراپ 6 كىلومېتر ، دېلتىنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى شاخاپچىنىڭ شىمالىي قېشىدا تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 20 ـ 21 ـفېۋرال)

K.1308:1 كىچىك بىرونزا قاچا ، شەكلى چۆمۈچكە ئوخشاپ كېتىدۇ ، تەكتى تۈز ، دىۋارى يېرىم شار شەكلىدە . 25 مىللىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تۇتقۇچنىڭ ئۇچى كاۋاك نو شەكلىدە ، بۇنداق بولغاندا ئۇنىڭغا ياغاچ ساپ بېكىتىشكە ئەپلىك بولىدۇ ، ياغاچ ساپ تۆشۈك ئېچىلغان يېرىدىن مىخ بىلەن بېكىتۈېتىلگەن . قاچىنىڭ ئەڭ كەڭ يېرىدە ئىككى قۇر پېتىنقى سىزىق نۇسخا بار ، مىس تۇتقۇچىدا ئۆتۈشتۈرۈلگەن سىزىقچىلار نۇسخا قىلىنغان . قاچىنىڭ دىئامېتىرى 44 مىللىمېتىر ، ئېگىزلىكى 25 مىللىمېتىر ، Pl. 30:18 گە قارالسۇن .

K.13408:2—3 ئىككى دانە تۆشۈكى بار كىچىك قوغۇشۇن توپچا ، بەلكىم چۆكتۈرگۈچ بولسا كېرەك ، دىئامېتىرى 18 ۋە 10 مىللىمېتىر ، ئۇلاردىن 2 ـ نى Pl. 19:30 دىن ، 3 ـ نى Pl. 31:3 دىن كۆرۈڭ .

K.13408:5 ئاساسالىق ئۇرچۇق ، بىر يۈزى تۈز ، يەنە بىر يۈزى كۆپۈنگۈ ، دىئامېتىرى 45 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 18 مىللىمېتىر ، Pl. 29:3 گە قارالسۇن .

91 ـ نومۇرلۇق لاگېر ئەتراپىدا تېپىلغان بۇيۇملار

(بۇ بۇيۇملار بەلكىم باشقا جايدىن تېپىلغان ھەم لاگېر ئەتراپىغا چۈشۈرۈپ قويغان نەرسىلەر بولۇشى مۇمكىن .)

K.13409 كىچىك بىرونزا كۆرگۈنىڭ قېلىن گىرۋىكى ، ئۇستىدە ئىككى قۇر ئۇششاق ئۇچ بۇلۇڭ نۇسخا ، ھەر چىشى نۇسخا ۋە Z نۇسخىلار بار . سۇنۇق بويىچە كەڭلىكى 18 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 4 مىللىمېتىر .

چاڭ زۇڭچىنىڭ 91a ۋە 91b لاگېرلىرى ئارىلىقىدا بايقالغان بۇيۇملار ، (37 ـ خەرىتىدىكى 40 ـ توچكا ۋە 412 ـ توچكا ئارىلىقىدىكى مەلۇم جايدا)

(1931 ـ يىلى 12 ـ فېۋرال)

K.13410:1—4 تۆت پارچە ئۇششاق تاش ، چاقماق تېشى ، ئۇلاردىن تۆتىنىڭ گىرۋەكلىرى تۈزەشتۈرۈلگەن ، Pl. 4:10 غا قارالسۇن .

K.13410:5 سېرىق چاقماق تاش ياكى ھېقىق تاش پارچىسى ، ناھايىتى قېلىن ، چەت ـ چۆرىلىرى تۈزەشتۈرۈلگەن ، ئىككى يۈزىگە مەركىزىي ئومۇرتقا چاناپ چىقىرىلغان . بەلكىم قىرغۇچ قورال قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن ، ئۆلچىمى 11 × 47 مىللىمېتىر ، Pl. 5:5 كە قارالسۇن .

خارابە 404 ـ نىڭ شەرقىي شىمالىدىن 5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يىغۇلىنىغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 22 ـ فېۋرال)

K.13411:1 خىللا چوڭ يېشىل چاقماق تاش مېغىزى ، چەمبەر ئايلانمىسىنى بويلاپ يېرىم جايدىن تاش پارچىسى يونۇۋېتىل-

لىنغان . Pl. 4:22 گە قارالسۇن .

K.13411:2 قوڭۇر ۋە قىزىل رەڭلەردىكى يالقۇن نۇسخىسى بار كراتىت بىلەن ياسالغان تاش پالتا . كۆپۈنگۈ تىغى بەلكىم سىلىقلانغان بولسا كېرەك . پۈتۈن جىسمىنىڭ دېفلاتسىيىلىنىشى ئىنتايىن ئېغىر . ئۇزۇنلۇقى 35 × 67 مىللىمېتىر ، Pl. 5:17 گە قارالسۇن .

خارابە 404 ـ نىڭ شەرقىي شىمالىدىن شەرققە قاراپ تەخمىنەن 11 كىلومېتىر جايدا يىغۇلىنغان بۇيۇملار ، ئۇرنى قۇم دەريا دېلتىسىنىڭ شىمالىي قىسمىغا توغرا كېلىدۇ .

(1931 ـ يىلى 11 ـ فېۋرال) .

K.13412 ئۇششاق تاش ، كۇل رەڭ چاقماق تاش ، چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلگەن . ئۇزۇنلۇقى 43 مىللىمېتىر .

37 ـ خەرىتىدىكى 411 ـ توچكا بىلەن 418 ـ توچكا ئارىلىقىدىكى دېلتىنىڭ شىمالىدىكى مەلۇم مايىنكام بار جايدا يىغۇلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 22 ـ فېۋرال)

K.13413 برونزا پىچاق گەۋدىسى (سۇنۇپ كەتكەن) ، پىچاق نىڭ كەينى كۆپۈنگۈ ، كەينى بىسى باشقا بۆلەكلىرىدىن قېلىن ، بىسى ئۇپراپ كەتكەن . ئۇزۇنلۇقى 89 مىللىمېتىر Pl. 30:22 گە قارالسۇن .

37 ـ خەرىتىدىكى 411 ـ بىلەن 418 ـ ئارىلىقىدىكى يول بويلىرىدا تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىل 22 ـ فېۋرال)

K.13414 كۇل رەڭ چاقماق تاش مېغىزى ، ئۇزۇنلىقى 43 مىللىمېتىر .

K.13414:2—5 تۆت دانە ئۇششاق تاش ، چاقماق تېشى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇچ پارچىسىنىڭ چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلگەن .

K.13414:6 قىزىل ھېقىق تاشتا ياسالغان تۆشۈك ئاچقۇچ ، ئۆلچەمسىز ، قىسقا ھەم ئۇچلۇق ، بىرىنىڭ چۆرىسى كۆپۈنگۈ بولۇپ ، چۆرىسى تۈزەشتۈرۈلۈپ قىرغۇچ قورال قىلىنغان . ئۇزۇنلۇقى 35 مىللىمېتىر . Pl. 4:8گە قارالسۇن .

ئاستىن بۇلاق (Astin—bulaq) نىڭ جەنۇبىدىن غەربكە قاراپ 11 كىلومېتىر كېلىدىغان ، دېلتىنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى شاخايچىنىڭ شىمالىدىن 2 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىن تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 24 ـ فېۋرال)

K.13415 توق يېشىل كراتىت بىلەن ياسالغان ئۆلچەمسىز تاش پالتا . تۈز بىسى سىلىقلانغان ، ئۆلچىمى 19 × 37 × 83 مىللىمېتىر ، Pl. 5:15 گە قارالسۇن .

نورېن ئاستىن بۇلاق بىلەن قۇم دەريا دېلتىسى ئارىلىقىدا ، كىروران قەدىمكى شەھرىنىڭ شىمالىي 19 گرادۇس شەرقىدىن 5 . 29 كىلىدىغان جايدا تاپقان بۇيۇملار

K.13416 يوغان بىر برونزا توپچا ياكى كەمەر ئىلمىكىنىڭ ئالدى بۆلىكى . كەمتۈك ئوتتۇرا قىسمى تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ئالدىنقى قىسمىغا قارىغاندا كەڭ ئىكەن . كەمەرنى تېشىپ توغرىسىغا تۆشۈك چىقارغان ھەمدە چىقىپ تۇرغان ئىلمىكىگە مۇقىملاشتۇرۇلغان . يۇقىرى ۋە تۆۋەن بۆلەكلىرىدە شوينا نۇسخىسى چىقىرىلغان . بۇلۇڭىدا يۇمىلاق بارخان شەكىللىك بۆرتمە بار ، ئۇنىڭ ئۈستىدە يەتتە بۆرتمە چىقىپ تۇرىدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا ئۇچ مەركەزدە يۇمىلاق توچكىلىق ھالقا نۇسخىسى بار . بىر تال كۆپۈنگۈ نۇسخا كەمتۈك ئوتتۇرا قىسمىنى ئايلىنىپ چىقىدۇ ، كەڭلىكى 73 مىللىمېتىر ، Pl. 30:4 گە قارالسۇن .

نورېن ئاستىن بۇلاقنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن تەخمىنەن 8 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا تاپقان بۇيۇملار

K.13417 تۇچ بىلەزۈك . بىلەزۈكنىڭ ئۇچى ياپياق ھەم ئوخشاش بىر مەزكەردە ئۆتىشىدىغان ئۇچ قۇر ئۆتۈشمە سىزىق بىلەن بېزەلگەن . بۇنداق ئۇچ بەلكىم يىلان بېشىغا ۋەكىللىك قىلسا كېرەك . گەرچە ئانچە ئوخشىمىغان بولسىمۇ ، بىلەزۈكنىڭ دىئامېتىرى تەخمىنەن 65 مىللىمېتىر ، Pl. 30:24 گە قارالسۇن .

نورېن ئاستىن بۇلاقنىڭ ئۈدۈل جەنۇبى ، دېلتىنىڭ شىمالىي قىرىغا يانداش جايدا بايقىغان بۇيۇملار

K.13418:1 ئۇششاق تاش ، كۇل رەڭ چاقماق تېشى .

K. 13418:2 قىزغۇچ قوڭۇر چاقماق تاش ئوق ئۇچى ، يوپۇرماق شەكىللىك . ئۇلچىمى 11 × 28 مىللىمېتىر ، Pl. 4:12 گە قارالسۇن .

K. 13418:3—8 ئالتە دانە بەش جۇلۇق يارماق ، دىئامېترى 25 مىللىمېتىر .

K. 13418:9—10 ئىككى دانە بەش جۇلۇق يارماق ، تۆشۈكىنىڭ تۆۋەن بۆلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر يۇلتۇز بەلگىسى بار . دىئامېترى 25 مىللىمېتىر . ئۇلاردىن 9 ـ نى Pl. 30:8 دىن كۆرۈڭ .

K. 13418:11—12 ئىككى دانە يېرىلىپ سۇنغان بەش جۇلۇق يارماق .

K. 13418:13 بەش دانە ، سۇنۇق يارماق ، ئۇستىدە « 铢 » (جۇ) دېگەن خەت بار .

K. 13418:14 بەش دانە سۇنۇق يارماق ، بەش جۇلۇق يارماق بولۇشى مۇمكىن .

لوپنۇرنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى تاتلىق سۇ كۆلىنىڭ غەربىي ياقىسى ، لاگېر H. 98 بىلەن H. 106 ئارىلىقىدا تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 8 ـ مارت)

K. 13419 ئۇششاق تاش ، كۇل رەڭ چاقماق تاش ، ئۇزۇنلۇقى 63 مىللىمېتىر .

لاگېر H. 106 نىڭ ئەتراپى ، 37 ـ خەرىتىدە كۆرسىتىلگەن 402 ـ توچكىدا تېپىلغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىل 8 ـ مارت)

K. 13420 برونزا ئوق ئۇچى ، كەسمە يۈزى ئۈچ بۇلۇڭلۇق ، ئالتە بۇرجەكلىك تەيياراڭمىغان مېتال بىللە ئىكەن . ئۇچ قىرىنىڭ ئاستى تەرىپى بىر ئىلگەكنى شەكىللەندۈرگەن . ئوقنىڭ ئۆزىدە ئۈچ بۇلۇڭ شەكىللىك پېتىنقى ئوقۇر بار . تەيياراڭمىغان مېتال ـ تۆمۈر . ئۇلچىمى 12 × 26 ، Pl. 30:13 گە قارالسۇن .

لاگېر H . 106 نىڭ شىمالىغا 100 مېتىر كېلىدىغان جايدا ، 30 مېتىرلىق تۈز سىزىق دائىرىسىدە چېچىلىپ ياتقان بۇيۇملار

(1931 ـ يىل 2 ـ مارت)

K. 13421:1 بەش جۇلۇق يارماق ، تۆشۈكىنىڭ ئۈستى تەرىپىدە كۆيۈپ تۈرغان ھىلال ئاي شەكلى بار (« تىرناق ئىزى ») . دىئامېترى 5 . 24 مىللىمېتىر .

K. 13421:2—11 ئون دانە بەش جۇلۇق يارماق ، تۆشۈكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر يۇلتۇز بەلگىسى بار . دىئامېترى 5 . 24 ـ 25 مىللىمېتىر .

K. 13421:12—63 52 دانە بەش جۇلۇق يارماق ، شامال ئېروزىيىسى بىلەن ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئىنتايىن نېپىزلەپ كەتكەن . دىئامېترى 24 ـ 5 . 25 مىللىمېتىر(ئوخشاش بىر جايدىن يىغىۋېلىنغان 13 ـ 1 : 41 گە قارالسۇن) .

لاگېر H . 106 نىڭ ئەتراپىدا يىغىۋېلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 13 ـ مارت)

K. 13422 يېشىل چاقماق تاش مېغىزى ، شامال ئېروزىيىسى ئىزى بار . ئۇزۇنلۇقى 4 سانتىمېتىر .

لاگېر H . 106 نىڭ كۆل ياقىسىغا يېقىن جايدىن يىغىۋېلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 11 ـ ماي)

K. 13423:1—13 مىس دېتى بىلەن چاپلىشىپ كەتكەن 13 كالىلەك يارماق پۇل ، ھەربىر كاللىكىدە 27 دانىدىن ئۇچ دانىگىچە يارماق بار ، بەش جۇلۇق يارماق پۇل ، دەپ ھۆكۈم قىلىندى ، ھەممىسى تەخمىنەن 120 دانە بولۇشى مۇمكىن . ئەڭ دەسلىپىدە چۈشۈرۈپ قويغان چاغدا شوينا بىلەن تىزىق قىلىنغان .

K. 13423:14—21 سەككىز دانە بەش جۇلۇق يارماق ، تۆشۈكىنىڭ تۆۋەن تەرەپ ئوتتۇرىسىدا بىر يۇلتۇز بەلگىسى بار . دىئامېترى 5 . 24 ـ 5 . 28 مىللىمېتىر .

K. 13423:22—31 ئون دانە بەش جۇلۇق يارماق ، دىئامې-

تىرى 5 : 24 ـ 25 مىللىمېتىر .

K.13423:32–36 بەش دانە بەش جۈلۈق يارماق ، دىئامېترى 25 مىللىمېتىر ، مۇشۇ جايدا يېغۇېلىنغان يارماقلارنىڭ ھەممىسىنى Pl. 31:1 دىن كۆرۈڭ .

كۆل ياقىسىدىكى لاگېر 106 · H ئەتراپىدا يېغۇېلىنغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 11 ـ مارت)

K.13424:1 ئۇچ پارچە برونزا كۆرگۈنىڭ سۇنۇقى . قېلىن گىرۋىكىگە ئىچىگە قارىتىپ چاتما ياي نۇسخا چېكىلگەن (پۈتۈن چەمبەر ئايلانمىسىدا ئاشۇنداق ياي نۇسخىسىدىن 16 سى بار) . ئوتتۇرىسى قاپارتما شەكىل چىقىرىپ بېزەلگەن ، روشەن ھالدا « ئەمچەك نۇسخىلىق كۆرگۈ » تىپىغا مەنسۇپ ، كۆرگۈنىڭ ساق چېغىدىكى دىئامېترى 108 مىللىمېتىر ، گىرۋىكىنىڭ قېلىنلىقى 5 . 4 مىللىمېتىر ، Pl. 30:20 گە قارالسۇن .

K.13424:2 قىسقا ھەم ئەگرى برونزا سىم .

كۆل ياقىسى ۋە لاگېر 106 · H ئەتراپىدا يېغۇېلىنغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 15 ـ مارت)

K.13425 برونزا ئوق ئۇچى ، كەسمە يۇزى ئۇچ بۇلۇڭ ، ئالتە بۇلۇڭلۇق تەييارلانمىغان مېتال ، ئۇچى ئىنتايىن گال . Pl. 30:12 گە قارالسۇن .

كۆل ياقىسى ۋە لاگېر 106 · H ئەتراپىدا يېغۇېلىنغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 9 ـ مارت)

K.13426 برونزا كەمەر ئىلمىكى ، ئېللىپس شەكىللىك ، ئىككى يېرىدە تاسما ئۆتكۈزۈش ئۇچۇن ئېسىلغان سىممېتىرىك تۆشۈك بار . تىلى ئوتتۇرىدىكى پۈختا جايىغا بېكىتىلگەن . ئۆلچىمى 45 × 50 مىللىمېتىر ، Pl. 30:2 گە قارالسۇن .

كۆلنىڭ ياقىسىدىكى لاگېر 106 · H گە يېقىن جايدىن يېغۇېلىنغان بۇيۇملار

(1931 ـ يىلى 9 ـ مارت)

K.13427 برونزا مەنچاناق . ئاساسىي بۆلىكىنىڭ ئۆلچىمى 42 × 33 × 122 مىللىمېتىر ، تىك ئاسما پىچقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 83 مىللىمېتىر ، ئىككى تاقىقى كۇب شەكلىدە . بىر تەرىپىدە يېشىل مىس دېتى بار ، يەنە بىر تەرىپىدە قوگۇر رەڭ چۆللۈك مىس دېتى بار (خۇددى لوپنۇر رايونىنىڭ يەر يۈزىدە بايقالغان كۆپ سانلىق برونزا قورالدىكىگە ئوخشاش) . Pl. 29:18 گە قارالسۇن .

لوپنۇرنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ئۇچ تاتلىق سۇ كۆلى قولتۇقلىرىنىڭ ئوتتۇرىسى ۋە غەربىي تەرىپىدىكى ئىككى كۆل قولتۇقى ئارىلىقىدا تېپىلغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 12 ـ مارت)

K.13428 ناھايىتى قوپال ياسالغان ئۇزۇن ئېللىپس شەكىللىك چاقماق تاش پالتا ياكى تەييارلىنىپ بولمىغان ئۇچلۇق قورال ، ئۆلچىمى 18 × 59 مىللىمېتىر . Pl. 5:2 گە قارالسۇن .

تۆكېن خارابە ئىزىنىڭ غەربىدىن 500 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا يېغۇېلىنغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 1 ـ مارت)

K.13429:1–2 ئىككى دانە برونزا پارچىسى ، بىر قاچىنىڭ سۇنۇقى بولۇشى مۇمكىن (؟) .

لوپنۇرنىڭ شىمالىدىكى ئۇچ تاتلىق سۇ كۆلى قولتۇقىنىڭ ئەڭ شەرقىي قولتۇقىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن تېپىلغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 17 ـ مارت)

K.13431:1 ئۇششاق تاش ، كۆل رەڭ چاقماق تاش .

K.13431:2 سىرتى چاقماق تاش ياكى ھېقىق تاش پارچىسىدا ياسالغان تېشىش قورالى . ئۇزۇنلۇقى 27 مىللىمېتىر ، Pl. 4:7 گە قارالسۇن .

K.13431:3 قوگۇر چاقماق تاشتا ياسالغان ياپىلاق تاش بولقا ياكى قوش بىسلىق تاش پىچاق . ئۆلچىمى 10 × 35 × 66 مىللىمېتىر ، Pl. 5:1 گە قارالسۇن .

تۆكپن خارابه ئىزىنىڭ جەنۇبىدىن شەرقىگە قاراپ تەخمىنەن 3 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا يېغىۋېلىنغان بۇيۇملار (37 - خەرىتىدە 433 - نومۇر بېرىلگەن)
(1931 ـ يىلى 2 ـ مارت) .

K.13432 برونزا كەمەر ئىلمىكى K.13426 بىلەن ئوخشاش ، ئۆلچىمى 43 × 48 مىللىمېتر . Pl. 30:3 گە قارالسۇن .

K.13432 نىڭ غەربىدىن 150 - 200 مېتر كېلىدىغان جايدا يېغىۋېلىنغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 1 ـ مارت)

K.13433 برونزا ئوق ئۇچى . كەسمە يۈزى ئۈچ بۇلۇڭ ، ئالتە بۇلۇڭلۇق تەيياراللانمىغان مېتال ، ئىنتايىن ئېغىر دەرىجىدە داتلاشقان ، 10 × 28 مىللىمېتر ، Pl. 30:14 گە قارالسۇن .

كىروران قەدىمكى شەھىرىنىڭ شەرقىدىن تەخمىنەن 84 كىلومېتر كېلىدىغان ، چوڭ لوپنۇرنىڭ شەرقىي قىسىم ياقىسىنىڭ تۆپىسىدىن يېغىۋېلىنغان بۇيۇملار
(1931 ـ يىلى 23 ـ مارت)

K.13434:1 برونزا ئوق ئۇچى ، سىلىندىرسىمان ئۈچ تەرەپ شەكىللىك . يان گىرۋەكلىرى خېلىلا كىچىك ، يان گىرۋىكى ۋە ئۇچى خېلىلا گال ، ئوق ئۇچىنىڭ ئۆزىدە ئۈچ بۇلۇڭ شەكىللىك پېتىنقى ئوقۇر بار . ئۇنىڭ تەكتىدىكى تۆشۈككە تۆمۇر نوكچا كىرگۈزۈلگەن . ئوقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 49 مىللىمېتر ، دىئامېترى 9 مىللىمېتر . Pl.30:15 گە قارالسۇن .

K.13434:2—5 تۆت دانە برونزا تۇرۇبا ، ئېتىلگەن ئۇچىغا يېقىن جايدا پۈختا ئىلگەكتىن بىرى بار . ھارۋا كۇنلۇكى ياغىچىنىڭ ئۇچىنى مۇستەھكەم بېكىتىشكە ئىشلىتىلگەن . ئۇزۇنلۇقى 42 مىللىمېتر ، دىئامېترى 7 مىللىمېتر ، Pl. 30:6 گە قارالسۇن .

يەتتىنچى باب يىگپەن

يىگپەن ① لوپنۇر بىلەن قۇرۇق تاغ ئارىلىقىدىكى لېنتىسسىمان رايونغا جايلاشقان . 1928 ـ يىلى ئاپرېلنىڭ بىر كۈنى ، سىندىدىن تىكەنلىككە كېتىۋېتىپ بۇ يەرگە كەلدىم ھەم يېرىم كۈن تۇرۇپ ، بۇددا مۇنارى ۋە سېپىل ئىزلىرىنى ئىزدەپ تەكشۈردۈم . بۇ خارابىلەرنى كوزلوف 1893 ـ يىلى تۇنجى بولۇپ بايقىغان ، كېيىنچە ستەين يەنە ئۇ يەردە ئىزدەش ئېلىپ بارغان . مەن بۇ سەپىرىمدە ھېچقانچە قېزىش قىلمىدىم ، ئاشۇ ھالقىسسىمان قورغانىنىڭ شەرقىدىكى جايدىن بىرنەچچە ساپال پارچىلىرى ۋە برونزىدا ياسالغان كىچىككىنە كەمەر ئىلمىكىدىن بىرنى (Pl. 15:2 گە قارالسۇن) تېپىۋالدىم .

كېيىنچە ، سىندىگە قايتىپ بارغان چېغىمدا ، ئابدۇرېھىم ② ماڭا بىر برونزا كۆرگۈنى سۇنۇپ ، ئۆزىنىڭ كونا خوجايىنى دوكتور سۇېن ھېدىنغا قىلغان سوۋغۇتۇم بولسۇن ، دەپ بەردى . ئابدۇرېھىمنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ بۇ كۆرگۈنى ستەين قېزىش ئېلىپ بارغان قەبرىنىڭ

① يىگپەن (营盘) دېگەن بۇ يەر نامى خەنزۇچە مەنبەلەردە كۆپ ئۇچرايدۇ ، بەزىبىر مەنبەلەردە يەنە « يەنپىك » « ئەنپىك » ، « يىنبەن » دەپ ئاتالغان ، ئۇقۇشمىزچە يەرلىك خەلق ئۇ يەرنى قونالغۇ ، ئۆتەك دېگەن مەنىدە « چۇشكۇن » دەپ ئاتايدىكەن ـــ (ت) .

② ئابدۇرېھىم بىلەن ئۆردەكلەر 1900 ـ يىللىرى سۇېن ھېدىنىڭ لوپنۇردىكى ئېكسپېدىتسىيىسىگە قاتناشقان كىشىلەردۇر . ئابدۇرېھىم ئەسلىدە سىنگېرلىك ئۇيغۇچى بولۇپ ، سۇېن ھېدىننى ئاتمىش بۇلاققا باشلاپ بارغان . سىنگېر چۆلىشكەندىن كېيىن ، سىندىغا كېلىپ ماكانلاشقان .

ئەتراپىدىن تاپقانىكەن (Pl. 15:4) ، بۇ كۆرگۈ دائىم ئۇچرايدىغان تىپقا كىرىدۇ . بىزەك نۇسخىلىرى ئەجدىھا ، يولۋاسلار نەقشىنى ئاساس قىلغان ، ئۇنىڭ بۇ بۇيۇمنىڭ مەنبەسى ھەققىدىكى بايانلىرى ئىشەنچلىك ئىدى .

خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىگە مەنسۇپ بولغان بۇ كۆرگۈ ① نىڭ يېگىپەندىن ئىبارەت بۇ جايدا تېپىلىشى ، ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ، چۈنكى ئۇ مۇشۇ يەردە تېپىلغان يىل دەۋرىنى بېكىتىشكە بولىدىغان ئاز سانداكى بۇيۇملارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . دەۋرىنى بېكىتىشكە بولىدىغان بۇيۇملاردىن يەنە ستەين تاپقان يارماق پۇللار ۋە يىپەك ماللارمۇ بار ، ئۇلارنىڭ مەنبەسى بىردەك جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىن كەلگەن . ۋەھالەنكى ، ستەين بۇددا مۇنارى خارابىلىرىدىن تاپقان تۆت پارچە قارۇشتى يېزىقىدىكى ۋەسقىلەر مەلۇم بىر ھىندىستانلىقنىڭ قولىيازمىسى ئىكەن ، يەنى بىر چەت ئەللىك كىشى يازغانىكەن . بىر قەبرىدە ، ستەين ئېرىشكەن تەكتى تۇز تۇتقۇچى يوق كىچىك ئەينەك رومكىنىڭ ئۇستىگە ئېللىپس بېزەكلەر نەقشلەنگەن ، شەك ـ شۇبھىسىزكى ئۇ سۇرىيەدىن ئىمپورت قىلىنغان بۇيۇم ھېسابلىنىدۇ (Ying . IIII . 3. 06 گە قارالسۇن) . جۇڭگو ، ھىندىستان ۋە يېقىن شەرق بۇيۇملىرىنىڭ ئارىلىششى ، يېگىپەننى كىرورلان مەدەنىيىتىنىڭ تىپىك ۋەكىلى قىلغان .

سىرلانغان ياغاچ تەشتەك YingIII.3.07 (ستەين ، 1928 ـ يىل ، Pl.CX گە قارالسۇن) ، سۇبن ھېدىن 35 ـ قەبرىدىكى جەسەت سانداۋقىنىڭ سىرتىدىن تاپقان تەشتەك (Pl. 27:6 گە قارالسۇن) بىلەن ئوخشاش بىر تىپلىق ئىكەن .

① كارلبېك (Karl beck) يېقىندا كۆرگۈلەر يىلنامىسىنى نەشر قىلدۇردى ، ئۇ بۇ تىپىتكى كۆرگۈلەرنىڭ دەۋرىنى مىلادىيە 1 ـ ئەسىر ، دەپ بېكىتكەن (كارلبېك ، 1938 ـ يىل E. 22 گە قارالسۇن) ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

يېگىپەننىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ئۇنى يىپەك يولىنىڭ كىرورانىدىن كورلىغىچە بولغان بۆلۈكىدىكى بىر ئۆتەڭ قىلغان . ئۇنىڭ شەرقىدىكى يول بۆلۈكى ، بەلكىم 1600 يىل تاشلۇبتىلگەن بولۇشى مۇمكىن ، ۋەھالەنكى ئۇنىڭ غەربىدىن كورلىغىچە بولغان بۆلۈكى تاكى تاڭ سۇلالىسىغىچە ئىشلىتىلگەن . بۇ بىر بۆلەك يولدىكى قاتار تىزىلىپ بىر لىنىيىنى ھاسىل قىلغان خەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ بولغان جەمئىي ئون تۇر شۇنى نامايان قىلىپ بېرىدۇكى ، 1896 ـ يىلى ۋە 1900 ـ يىللىرى سۇبن ھېدىن بۇ لىنىيىنى تىنتىپ تەكشۈرگەن ، كېيىنچە ستەين يەنە تەپسىلىي تەكشۈرگەن . مەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرنەچچە تۇرغا بارغان . Pl. XIVb—C مەن كۆرگەن ستەين تاپقان مۇنار Y.VI ۋە Y.VII ①لار-دىن ئىبارەت . ئۇلارنى ياسىغان چاغدا ، كۆنچى دەرياسى بەلكىم سەل شىمالغىراق توغرا كېلىدىغان جايدا ئاققان بولۇشى مۇمكىن . شۇڭا سۇ مەنبەسى مۇنارغا تېخىمۇ يېقىنراق بولغان . يەنە بىر جەھەتتىن ، بەزى مۇنارلار مەيلى ھازىر بولسۇن ياكى بۇرۇن بولسۇن ، بىردەك سۇغا يېراق جايغا سېلىنغان ، بۇنداق بولغاندا ئۇ يەرنىڭ تاتلىق سۇيى پەقەت قۇم سۇيىلا بولىدۇ ، دېگەن سۆز .

نۆۋەتتە ، تۇرپاندىكى چارقىلىققا بارىدىغان چوڭ يول يېگىپەن ئارقىلىق ئۆتىدۇ ، بۇ يول ئاشۇ رايوننىڭ دەسلەپكى مەزگىل ئاھالىلىرى بار چاغلاردىلا مەۋجۇت بولۇشى تامامەن مۇمكىن ، بىراق ئۇ چاغلاردا جەنۇب بىلەن شىمال ئوتتۇرىسىدىكى قاتناش ناھايىتى ئالدىراش بولاتتى ، دېيىش ناھايىتى تەس . 1934 ـ يىلى مەن يېگىپەن بىلەن چارقىلىق ئوتتۇرىسىدىكى تاكى بۇگۈنگىچە ھېچكىم بىلمىگەن قاتناش لىنىيىسىنى

① ستەين دەسلەپتە بۇ مۇنارلارنى sanje دەپ ئاتىغان ، بۇ ـــ مۇنار دېگەن سۆزنىڭ موڭغۇلچە تەلەپپۇز قىلىنىشى ئىدى . مۇنارنىڭ ئادەتتىلى تەلەپپۇزى tsonch يا كى tsonchi بولىدۇ . ئۇنى زاڭزۇچە dzong (قورغان ، تۇر) دېگەن سۆزلەرگىچە سۇرۇشكە بولىدۇ ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات

بايقىغانىدىم ، ئۇ بەلكىم مەدەكتىن ئۆتۈپ ، قۇم كۆلىنى بويلاپ ، مەن « ئۆستەڭ » دەپ ئاتىغان ئېقىننى بويلاپ ئىچكىرىلەپ بارسا كېرەك . بىراق ، تۇرپاندىن كېلىدىغان ھەرقانداق قاتناش ئۆستەڭنى بويلاپ ئىچكىرىلەيدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا ئۇ يىگىپەندىن ئۆتمەستىن ، بەلكى توغراق بۇلاق بىلەن قۇم كۆل ئارىلىقىدا بىر تۈز لىنىيىنى ھاسىل قىلغان بولاتتى .

ستەين ، يىگىپەن خارابىسى دەل « ئالدىنقى خەنئامە » دە تىلغا ئېلىنغان « جۇبىن شەھىرى » (Chu—pin) بولسا كېرەك ، دەپ قارايدۇ . خېرمان كېيىنچە ئۇنى ئۇيغۇرغول دەپ پەرەز قىلغان ، گەرچە بىرقەدەر دەسلەپكى مەزگىللەردە ئۇمۇ باشقا مۇتەخەسسىسلەرگە ئوخشاش ئۇيغۇرغولنى قۇمۇل ، دەپ قارىغان بولسىمۇ ، يىگىپەننىڭ ئورنىغا ئۇ جۇبىن مەدەك بولسا كېرەك ، دەپ قارىغان . بۇ مەسىلىدە مەن ئىزچىل تۇردە پروفېسسور خېرماننىڭ كۆزقارىشىغا قوشۇلۇپ كەلگەنىدىم . ئۇ ، كېيىنكى خەتلىرىدە ماڭا يەنە ئۇقتۇرۇش قىلىپ ، ئۆزىنىڭ دەسلەپكى قاراشلىرىنى ئۆزگەرتىپ ، ئۇيغۇرغولنى قۇمۇل دەپ قارىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى .

يۇمىلاق سېپىلى ، سېھرىلىك قەسىرلىرى ، بۇددا مۇنارلىرى ۋە قەبرىستانلىقلىرى بولغان ، جۇڭگولۇقلار « جۇبىن شەھىرى » (chu — pin) دەپ ئاتىغان شەھەر ئۇزۇن يىللار تاشلۇپتىلگەندىن كېيىن ، مۇسۇلمانلار بۇ يەرگە يەنە كېلىپ ئولتۇراقلاشقان . بىراق ، ئۇلارنىڭ بۇ يەرگە كەلگەن ۋاقتىنى توپتوغرا ئېيتىپ بېرەلمەيمىز ، خېلىلا ياخشى ساقلانغان لاي قۇرۇلمىلىق قەبرىلەرگە قاراپ ھۆكۈم قىلساق ، ئۇلار بىر-نەچچە ئەسىر بۇرۇنقى يادىكارلىق بولۇشى مۇمكىن ، سۇبۇن ھېدىن ئۇ 150 ــ 200 يىل بۇرۇنقى بولۇشى مۇمكىن ، دەپ مۆلچەرلەيدۇ . مۇسۇلمانلار-نىڭ ماكانلىششى بىلەن قۇرۇق دەريا ۋە تارىم دەريالىرىنىڭ گىدروگرا-فىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى ئوتتۇرىسىدا بىۋاستە مۇناسىۋەت يوق . خۇددى خانتېڭتن كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك ، يەرلىك ئاھاللەر بۇ يانتۇ بۇلاقتىن

سۇ ئىچكەن . سۇغىرىشنىڭ يولغا قويۇلۇشى ئېرىق ــ ئۆستەڭ بىلەن سۇ ئامبارلىرىغا تايىنىدۇ ، بۇنداق ئىنشائاتلارنىڭ خارابە ئىزلىرى ھازىرغىچە روشەن كۆرۈنۈپ تۇرماقتا . بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ، يانتۇ بۇلاقنىڭ ئېرىق سۇيى قۇرۇق ناغدا قاتتىق يامغۇر ياغقاندىن كېيىنلا يىگىپەنگە ئېقىپ كې-لەلەيدىكەن ، 1928 ــ يىلى ئاپرېلدا بىز دەل شۇنداق پۇرسەتكە مۇيەسسەر بولالىدۇق . لېكىن ، قۇرۇلمىلىرى ئوبدان ئىشلەنگەن ئېرىق ــ ئۆستەڭ-لەرنىڭ ماسلىششى بىلەن ، ئېرىق سۇيىنىڭ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىش ۋاقتى بەلكىم ئۆزگىرىشى مۇمكىن . ۋەھالەنكى ، سۇغىرىشقا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، سۇنىڭ ساپاسى يەنىلا قانائەتلىنەرلىك ئەمەس ئىدى . بۇ يانتۇ بۇلاق دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىندا ، دەريانىڭ سول ياقىسىدا قەدىمكى زا-مانىڭ ئېتىزلىقلىرى ۋە ئېرىق ــ ئۆستەڭلىرىنى كۆرگەنىدىم . سىندىلىق ئابدۇرېھىم ماڭا ، بۇ ئېتىزلارنىڭ 60 يىل ئىلگىرى تېرىلغانلىقىنى ، بىراق سۇنىڭ تۈز تەركىبى ئۆزلۇكسىز ئېشىپ بارغاچقا ، كىشىلەر بۇ يەرلەرنى تاشلۇپتىشكە مەجبۇر بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى . ئوخشاشلا بىر ئېرىق سۇيى بىلەن سۇغىرىش ئېلىپ بارغان ، بەلكى يەنە كېلىپ سۇنىڭ ئايىقىدا تۇرغان يىگىپەننىڭ يەرلىرى بۇنداق مۇۋاپىق كەلمەيدىغان ساپا-سىز سۇنىڭ زىيىنىنى تېخىمۇ كۆپ تارتقان .

ئۇرۇمچى بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى (يەنى ھازىرقى لوپنۇر رايونى) ئوتتۇرىسىدا پوچتا قاتنىغاندىن كېيىن ، يىگىپەن قەدىمىي دەريا قىنىدىكى كىچىككىنە بىر بۇلاق كۆلچىكىنىڭ قېشىغا بىر ساراي سېلىنغان . ھازىر بۇ خىش بىلەن سېلىنغان ئۆينىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشكەن تاملىرىلا قاپتۇ . تۇرپانغا بارىدىغان چوڭ يول لىنىيىسىنى بويلاپ ، توغراق بۇلاق ۋە ئازغان بۇلاقتا ئوخشاش جايلاردىكى قۇدۇق ياقلىرىدا ، خۇددى يىگىپەندىكى چۈشكۈن ــ سارايلار بىلەن بىر زامانغا مەنسۇپ بول-غان پوچتا پونكىتلىرىنىڭ خارابىلىرى كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدۇ .

K.13436 جۇڭگونىڭ برونزا كۆرگۈسى ، كۆرگۈ تۇتقۇچى گۈمبەز شەكلىدە ياسالغان ، تۆت ياپراق نۇسخا چۆرىدەپ چۈشۈرۈلگەن . ياپراقنىڭ سىرتىدا بىر قاپارتما لېنتا نۇسخا بار . بۇ لېنتا سىزىق بىلەن كەڭ كۆرگۈ گىرۇپكى ئارىلىقى ـ كۆرگۈنىڭ ئاساسلىق بېزەك چىقىرىلغان جايى بولۇپ ، بۇ رايوننىڭ ئىككى يېنىدا بىردىن ئىنچىكە نوكەش سىزىقلىق نۇسخا بار ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۆتتىن ھايۋانات نۇسخىسى (ئەجدىھا ، يولۋاس) بار . ھايۋانات ئوتتۇرىسىدا كۆرگۈنىڭ تۇتقۇچىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ، ئەمما كىچىك قاپارتما نۇسخا بار . ئەۋرىشكە يۇزىدە يېشىل چېكىتلەر چۈشكەن قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ مىس دېتى بار . دىئامېترى 125 مىللىمېتر ، گىرۇپكىنىڭ قېلىنلىقى 5 مىللىمېتر . Pl. 15:4گە قارالسۇن .

شەھەر سېپىلىنىڭ شەرقىدىن يېراق بولمىغان جايدا يېغۇبلىنغان بۇيۇملار

K.13437:1—2 ئىككى پارچە سۇنۇق ساپال ، ئوخشاش بىر قاچىنىڭ سۇنۇقى . ئۇچ چىشلىق قورال بىلەن چېكىپ چىقىرىلغان تۇز سىزىق ۋە يانتۇ سىزىق نۇسخىلىرى بار . خۇمدان ھارارىتى سەل يۇقىرى بولغان ، ئاچ قىزىل .

K.13437:3 بىرەر ساپال قاچىنىڭ ئىنچىكە بوينى (ياكى ئۆرۈك جوغىسى ؟) نىڭ سۇنۇقى ، يۇقىرىدىكىسىنىڭ سۇپىتى بىلەن ئوخشاش .

K.13437:4 برونزا ھالقا . D شەكىللىك . بەلكىم كەمەر ئىلمەكنىڭ بىر قىسمى بولۇشى مۇمكىن ، ئۇزۇنچىسى 16 × 21 مىللىمېتر . Pl. 15:2گە قارالسۇن .

ئۇچىنچى قىسىم

لوپنۇرنىڭ شىمالىي ياقىسىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلار

بىرىنچى باب قۇرۇق تاغ قېيا تاش رەسىملىرى

1928 ـ يىلى ئاپرېل ، خەنىڭ خاسلون بىلەن سىنىدىن يېگىپەنگە بارغان چېغىمىزدا ، ئەڭ تۇز ھەم بۇاستە لىنىيىنى تاللىۋالغانىدۇق ، بۇ يول بۇيانتۇ بۇلاق ① كېسىپ ئۆتەتتى ، ئۇ تۆگە بىلەن مېڭىشقا ئەپسىز چىغىر يول ئىدى . ئومۇمەن دەريا ئېقىنلىرىنىڭ ئۇرۇلشى بىلەن ھاسىل بولغان ، ئىچكىرى تاغلاردىكى تار سايلارغىچە ئىچكىرىلەپ كىرگەن چىغىر يوللار ھەرھالدا

① بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ سىندى دەرياسىنى ئاتىشى بولۇپ ، موڭغۇل تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلىنى ئارىلاشتۇرۇپ قوللىنىش ، بۇ يەرلەردە خېلى ئۇچراپ تۇرىدۇ . بۇيانتۇ بۇلاق (Buyantu bulaq) نىڭ مەنىسى « خەيرلىك قۇدۇق » (خەيرلىك بۇلاق) دېگەن بولىدۇ . سۆزنى ھېدىن ئۇنىڭ گېرمانچە تەرجىمە نامىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىنىڭ ترانسكرىپسىيىسىنى « بۇدىسىنتۇ » (Budschentu) دەپ يازغان ، لېكىن ئىنگلىزچىسىنى بولسا ، Bujentu دېگەن . قىزىق ئىش ، ستەين بۇ نامنىڭ ئالدىنقى يېرىمىنىڭ موڭغۇل تىلى ئىكەنلىكىنى ئۇقمىغاچقا ، خاتا ھالدا ئۇنى تۇرپانلىقلارنىڭ بېجانتۇرا (Bejantura) نى ناتوغرا تەلەپپۇز قىلىشى ، دەپ چۈشىنىۋالغان (ستەين ، 1928 ـ يىل ، 752 ـ بەتتىكى 6 ـ ئىزاھات) . « Bejan – tura » ئەمەلىيەتتە يېگىپەندىكى بۇددا خارابىسىنىڭ نامى ئىكەن . ئابدۇربەھىم سىندى دەرياسى ئاغزىنىڭ شىمالىدىكى قەدىمكى مۇنارنىمۇ « Bejan – tura » دەپ ئاتىدى . يارلىق « Bejan » نى بىر تۇرلۇك دورا ئۆسۈملۈكى ، « tura » مۇنار دېگەن مەنىدىكى سۆز ، دەپ چۈشەندۈردى . ئابدۇربەھىم بۇ دەريانىڭ نامىنى بۇيانتۇ بۇلاق (Bojentu – bulaq) دەپ تەلەپپۇز قىلغانىدەك قىلاتتى ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

مېڭىشقا ئوڭاي ئىكەن ، يولنىڭ ئىككى يېنىدا قويۇق ئۆسكەن تېرەك ۋە يۇلغۇنلار بار ئىكەن ، پەقەت بىرلا يەردە شارقىراتمىدىن چەتنەپ مېڭىش ئۇچۇنلا ، چىغىر يول دەريا ۋادىسىنىڭ ئوڭ يېنىدىكى تاغ ئىچىگە ئايلىنىپ كىرىدىكەن . مۇشۇ بىر بۆلەك يولدا ، تۆگە ئىنتايىن جاپالىق سەرگۈزەشتىنى بېشىدىن كەچۈردى ، قاپتال ـ دۆڭلەردىن ئېشىپ ، ھەممىلا يېرىنى قورام تاش قاپلاپ كەتكەن جىلغا ـ يارلىقلاردىن ئۆتەتتى ، بەزىبىر تاغ ئېغىزلىرى ئاجايىپ غەلىتە ئىكەنكى ، ھەتتا ئۇلاغلارمۇ يوك ئارتىقلىق پېتىچە ئۆتەلمەيدىكەن .

سىندىنىڭ جەنۇبىغا تەخمىنەن 6.5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ، يولنىڭ سول تەرىپىدە 100 مېتىردىن ئارتۇق ئېگىزلىكتە خەتەرلىك تىك يار بار ، ئاشۇ تىك يارنىڭ تۆۋەن قىسمىدا ، قوپال چېكىلگەن قىيا تاش رەسىملىرى بار (Pl. XV گە قارىڭ) . لېكىن ئەينى ۋاقىتدا ئۇ قىيا تاش رەسىملىرىنى توختاپ تەكشۈرۈپ كۆرمەپتۇق . سېنتەبىرنىڭ باشلىرىدا ، سىندىغا يەنە باردىم ، بۇ قېتىم يار ئاستىدا بىرنەچچە كۈن تۇردۇم ، ئاشۇ چېكىلگەن ئىزلارنى ئاق ئۇن بىلەن سىزىپ چىقتىم ھەم بىرمۇنچە فوتوسۈرەت تارتتىم ، ئۇ سۈرەتلەردىن بىرقانچىسىنى مۇشۇ كىتابتا ئېلان قىلدىم .

ستەيىننىڭ 1928 ـ يىلى نەشر قىلدۇرغان « مەركىزىي ئاسىيا » ناملىق ئەسىرىنى كۆرگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ مۇشۇ قىيا تاش رەسىملىرىنى كۆرگەن بىرىنچى چەت ئەللىك كىشى ئىكەنلىكىنى بايقىدىم ، بىراق ئۇ ئۆزى ئىنقۇر ئوتاق ، (Inkur — otak)دەپ ئاتىغان شۇنچە قىزىقارلىق جايدا تەپسىلىيرەك مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولالمىغان .

ئېگىز سۇيى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە چوڭ بۇرۇلۇش ھاسىل قىلىپ ، تېرەك ، يۇلغۇن ۋە ئوت ـ چۆپلەر ئېگىز ئۆسكەن ئوچۇقچىلىقنى ئايلىنىپ ئۆتىدۇ . قارشى قىرغاقتا ئېقىن قىيا تاش رەسىملىرى بولغان ھاك تاشلىق تىك قىيانىڭ تۆۋىنى يالاپ تۇرىدىكەن .

ئارىلىقى ئەڭ يىراق بولغان قىيا تاش رەسىملىرى گۇ-

رۇپىلىرىنىڭ ئارىلىقى 54.5 مېتىر كېلىدۇ . مەركىزىي قىسمىنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرى يەر يۈزىدىن 5.45 مېتىر كېلىدۇ ، ئەڭ پەس يېرى يەر يۈزىدىن 0.65 مېتىر كېلىدۇ . يەر يۈزىدە تۇرۇپ بۇ رەسىملەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆرۈنۈشلىرىنى ئەلۋەتتە بىۋاسىتە كۆرۈش مۇمكىن ئەمەس ، قىيالىقتا دەسسەپ تۇرغۇدەك بىرمۇر تاش ياكى كاۋاك دېگەندەك نەرسىلەرمۇ يوق ، دېمەك ئۇ رەسىملەرنى كۆرۈش ئۈچۈن ، شوتىدىن پايدىلىنىشقا توغرا كېلىدۇ ، بەختىمگە سىندىدا بىر جازىغا ئېرىشتىم ، شۇڭا تۆپىدىكى رەسىم ئىزلىرىنىڭ ھەممىسىگە ئۇن سۇرتۇش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتىم . شۇنداق مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇكى ، ئەينى زامانلاردىكى سەنئەتكارلارنىڭ رەسمىنى شوتىدا تۇرۇپ سىزىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى ، دېمەك بىز بىلەن ئۇلار ياشىغان زامان ئارىلىقدا ، يەر يۈزىدە بەزى ئۆزگىرىشلەرنىڭ يۈز بەرگەنلىكى ناھايىتى روشەن ، ئېرىق سۇيىنىڭ ھەر دائىم تىك يارنى يالاپلا ئاقماستىن ، بەزىدە قىيادىن 40 ـــ 50 مېتىر يىراقلاپ كېتىدىغانلىقىنى ، ئۇ يەردە بىر قۇرۇق دەريا قىنى ئىزىنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەنلىكىنى ناھايىتى تېزلا بايقىۋالدۇق ، قىيانىڭ ئۆزىدىمۇ ناھايىتى ئېنىق ئىزلار بولۇپ ، ئۇنىڭ تۆۋەن قىسمىنىڭ ھازىرقى يەر يۈزىدىن 3.5 مېتىر ئېگىز كەلگەن دېتىرت تەرىپىدىن كۆمۈلگەنلىكىنى بىلدۇرىدۇ . مۇشۇ ئېگىزلىكنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە قىيا يۈزى ناھايىتى سىلىق ھەم پارقىراق ئىكەن ، بۇ ھال ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ھاۋا كىلىماتىنىڭ ۋەيران قىلىشىدىن قوغداپ قېلىنغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ ، لېكىن مۇشۇ ئېگىزلىكنىڭ ئۈستىدە بولسا ، قىيا تاشنىڭ يۈزى ناھايىتى ئېغىر دەرىجىدە يىمىرىلىپ تۇرغان ھەمدە بىر قەۋەت مۇخ يېپىپ كەتكەن ، Pl. XVIa دا بۇ ئىككى قىسىم يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ناھايىتى ئېنىق چېگرا سىزىقنى ، يەنى دەريا سۇيى يىمىرىشتىن بۇرۇنقى يەرنىڭ يۈزىنى A — a ھەرپى بىلەن ئېپادىلىگەنىدىم ، تەبىئەتنىڭ بۇنداق ئاگاھلاندۇرۇشى ، بىزگە يېڭى ۋاقىت كونا قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ چەك ـ چېگرىسىنى تەمىن ئەتكەن . يۇقىرى ـ تۆۋەن ئىككى « قەۋەت » تىكى قىيا تاش رەسىملىرىدىمۇ رو-

شەن هالدا ئوخشمايدىغان ئۇسلۇبتا ئىكەن ، تۆۋەن قەۋەتتىكسى خېلىلا يېقىنقى زاماننىڭ ئەسەرلىرى ئىكەن ، بۇ نۇقتىنى مەيلى ئۇسلۇب جەھەتتىن ياكى مەزمۇن جەھەتلەردىن بولسۇن ، پەرق ئېتىش ناھايىتى ئاسان .

قىيادا جەمئىي تۆت گۇرۇپپا رەسىم بار ، ئاشۇ گۇرۇپپىلارنىڭ ئارىلىقىدىكى بوشلۇقلاردا يەنە بەزى تارقاق رەسىملەرمۇ بار . ئەسەرلەر سولدىن ئوڭغا قاراپ تىزىلغان ، يەنى ئېقىننىڭ تۆۋەنگە ئاققان يۆنىلىشى بويىچە تىزىلغان .

بىرىنچى گۇرۇپپا (PI.XVIIa گە قاراڭ) . رەسىملىرىنىڭ ھەجمى ئاران 60 × 95 سانتىمېتىرلا كېلىدۇ ، تۆۋەنكى چېتى سۇ دىن 2.8 مېتىر ئېگىزلىكتە . نەقىش نۇسخىلىرى بىر ئات مىنگەن ئادەم ، بەش پىيادە ئادەم بولۇپ ، ئۇلاردىن بىرى قولىدا تۆگە يېتەكلىگەندەك قىلىدۇ ؛ بىر تاغ ئۆچكىسى ۋە بەزى مەنسى چۈشىنىكسىز سىزمىلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ رەسىملەر مەيلى ئۇسلۇب جەھەتتىن بولسۇن ، ياكى چېكىش تېخنىكىسى جەھەتتىن بولسۇن تۆۋەن سەۋىيىگە مەنسۇپ . مەسىلەن ، تۆگىنىڭ لوكسىنى ئىككى تەك سىزىق بىلەنلا ئىپادىلىگەن . تاغ ئۆچكىسىنىڭ مۈڭگۈزىنى خېلىلا كۆپتۈرۈڭەتكەن ھەم ئىزناسى ئىنتايىن تۇتۇق . رەسىملەرنى تاش بىلەن مەقسەتسىز ھالدا خالىغىنىچە جىجىلاپ قويغاندەك قىلىدۇ . چېكىش ـ ئويۇش سىزىقى ناھايىتى تېپىز ، شۇڭا رەسىملەرنىڭ ئىزناسىمۇ تازا سۈزۈك بولمىغان .

ئىككىنچى گۇرۇپپا ـــ ئەڭ ئىلھامبەخش گۇرۇپپا ھېسابلىنىدۇ ، بايان قىلىنىپ بولغان « قەۋەت » مەسلىسىدىن باشقا ، ئۇمۇ مەزمۇنى ئەڭ مول بولغان بىر گۇرۇپپا رەسىم ھېسابلىنىدۇ . PI.XV ـ مۇشۇ بىر گۇرۇپپىدىكى تولۇق مەنزىرە ھېسابلىنىدىكەن ، PI.XVIa ـ تەپسىلىي ئەھۋالىرى ئىكەن . بۇ گۇرۇپپىنىڭ قاپلىغان كۆلىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 6.35 مېتىر ، ئېگىزلىكى 3.55 مېتىر ، PI.XVIa دا ئوخشىمايدىغان ئۈچ « قەۋەت » نى بەلگە بىلەن ئىپادىلەپ چىقتىم ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ قەدىمىي « قەۋەت » گورىزونتال سىزىق a ـــ A نىڭ

ئۇستى تەرىپىگە يېقىن ئىكەن ، ئوتتۇرىسىدىكى « قەۋەت » a ـــ A سىزىق بىلەن b ـــ B سىزىقنىڭ ئارىلىقىدا ئىكەن ، ئەڭ كېيىنكى دەۋرگە مەنسۇپ ئەسەرلەرنىڭ ئورنى ئەڭ تۆۋىنىدە ئىكەن . رەسىملەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تىك چۈشكەن قىيا تاشقا چېكىلگەنىكەن .

ئۇستىدىكى « قەۋەت » نىڭ سول تەرەپ قىسمى بىرنەچچە كىچىك بۆكەن (ياكى بۆكەن تىپىدىكى ھايۋانلار) ، ئىككى تاغ ئۆچكىسى ، ئىككى ئاتلىق ئادەم رەسىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن . ھەربىر ئاتنىڭ ئارقىسىدا بىردىن ئىت (؟) ياكى تاي (؟) ئەگەشكەن ، بىر قۇش ، بارماقلىرى ئۇزۇن ھەم ئىنچىكە قول ، بىر كىچىك پۇت ، بىر « 万 » خېتى ، بىر شەمشەر (؟) ، بىر تامغا (Tamgha) بەلگىسى (؟) ۋە ① مەنسىنى مۇقىملاشتۇرۇش مۇمكىن بولمىغان بىر قىسىم سىزما نۇسخىلار ئىكەن . ھايۋانلارنىڭ بېشى كۆپىنچە ئوڭ تەرەپكە قارىتىلغان .

يۇقىرىدىكى قەۋەتنىڭ مەركىزىي قىسمىدا شەكلى ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئۈچ قول بىر يەرگە زىچ قىلىپ چېكىلگەن ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىككى قول دەل تۆۋەن قەۋەتنىڭ تۇتىشىدىغان چېگرىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە توغرا كەلگەن ، يەنە بىر جۈپ كىچىك پۇت ، تۆت ئاتلىق ئادەم ، ئاتنىڭ بېشى ئوڭ تەرەپكە قارىتىلغان ، يىلان شەكىللىك بىر تاسما ۋە بەزى مەنسى نامەلۇم سىزما نۇسخىلارمۇ بار ئىكەن ، بۇ نۇسخىلار ئىچىدە ئەڭ چوڭى بىر دانە چىشلىق قايچىدەك قىلىدۇ .

يۇقىرىدىكى قەۋەتنىڭ ئوڭ تەرەپ قىسمى ئاساسەن ئىككى تۈپ

① مەن بۇ يەردە موڭغۇلىيىنىڭ شىمالىي قىسمى ۋە سىبىرىيىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى قىيا تاش رەسىملىرىنى نەشر قىلدۇرغان ئاپتورلار قوللانغان ئاتالغۇنى قوللاندىم ، قىيا تاش رەسىملىرىدە ئىپتىدائىي ئادەملىرىمزنىڭ بەلگىلىرى بولغان تەقدىردىمۇ ، ھەقىقىي Tamgha بەلگىسىنى ئىشلەتمىگەن ، ئۇنىڭ باشقىچە مەنسى بولىدۇ ، ئۇمۇ رەسىم چەككۈچىلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا چىقارغان بەلگىسى بولسا كېرەك ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

ئۇسلۇبلاشتۇرۇلغان دەرەختىن ئىبارەت بولۇپ ، دەرەخنىڭ شاخلىرى پارالليل هالدا قاتار تىزىۋېتىلگەن ، شاخنىڭ ئۇچى ئىلمەك قىلىپ چېكىلگەن . ئۇلار بەلكىم هاياتلىق دەرىخىگە ۋەكىللىك قىلسا كېرەك ، دەرەخنىڭ ئۇدۇل تۆۋىنىدە جۇپى بىلەن قاتار كەتكەن تىك سىزىقلار بولۇپ ، تىك سىزىقنىڭ تۆۋەنكى ئۇچىدا ئىلمەك چېكىلگەن ، تىك سىزىقنىڭ ئۇستۈنكى ئۇچىدا بىرقانچە يالاڭ گورىزونتال سىزىق ئۇلارنى ئۇچ گۇرۇپپا قىلىپ چېتىپ قويغان ، هەربىر گۇرۇپپىدا بىر جۇپ ، ئۇچ جۇپ ۋە بەش جۇپ تىك سىزىق بار ئىكەن . هەربىر جۇپ تىك سىزىقتىكى ئىلمەكلەر سولغا ۋە ئوڭغا بۇرۇلغان ، شۇڭا ئۇلارنىڭ ئادەم پاچىقى ئىكەنلىكىدىن خىلى بەك دەرىجىدە بېشارەت بېرىدۇ . [1]ئوتتۇرا قىسمىدىكى رەسىملەردىكى هېلىقى ئۇچ قولنىڭ ئۇستى تەرەپ ئىككى چەتكىلىرى ئېهتىمال ئوخشاپ كېتىدىغان « پاچاق » بولسا كېرەك . دەرەخنىڭ ئوڭ يېنىدا يەنە بىر گۇرۇپپا ئەگرى سىزىق بويىچە تىزىلغان ئىلمەكلىك تۆز سىزىق بولۇپ ، تۆز سىزىقنىڭ بىر ئۇچى ئەگرى سىزىقلار بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان . ئادەم پاچىقىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر قۇر قىلىپ تىزىلغان ئۇچ ئات بولۇپ ، ئەڭ ئاخىرقى ئاتنىڭ ئۇستىدە بىر چەۋەندار بار ئىكەن ، ئۇنىڭدا چەۋەندازنىڭ باشقا ئىككى ئاتنى قوغلاۋاتقانلىقى ئىپادىلەنگەن بولسا كېرەك ، چۈنكى ئارقىدىكى ئات بىلەن ئادەم روشەن هالدا كەڭرەك بولۇپ ، باشقا ئىككى ئاتنىڭ ئارىلىقى بىرقەدەر يېقىن هەم بىرقەدەر ئورۇق ئىپادىلەنگەن . بۇ قىسمدا ئىككى كەمتۈك رەسىمدىن باشقا يەنە ، بىرى « ئورۇق » بىرى « سېمىز » ئىككى تۆگە بار . يۇقىرىقى قەۋەتتە تەخمىنەن 85 چە نەقىش نۇسخىلىرى بار ئىكەن .

بۇ قەۋەتنىڭ قىيا تاش رەسىملىرىدە سىزىقلار ئاددىي تارتىلغان ،

① ئوتومانچىن ـــ خېلفىن (otto Manchen—Helfen) 1931 ـ يىل ، 123 ـ بەت) بۇرۇن (Tanu—tuwa) Uryangkhai قىيا تاش رەسىملىرىدە كېتىۋاتقان هالەتتىكى پاچاق سىزىلغان ، بىراق گەۋدىنى زادى سىزىپ چىقارمىغان ، دەپ ئوتتۇرىغا قويغانىدى ـــ ئەسلىدىكى ئىزاهات .

بەلكى ناتۇرالستىك ئۇسلۇبنى خىلى بەك قوللانغان ، يەنى ئىپتىدائىي كۆزىتىش ئىجادىيىتىنى نامايان قىلغان . هايۋاناتنىڭ هالىتىنى كۆپتۇرمىگەن . چېكىش ـ ئويۇش قورالى مېتالدىن ئىشلەنگەن قورالدەك قىلىدۇ ، چۈنكى سىزىقلار تەكشى ، ئىنچىكە هەمدە ئىنتايىن ئېنىق چىققان . رەسىمدىكى بارلىق ئامىللارنىڭ ئۇسلۇبى بىلەن چېكىش ـ ئويۇش ماهارىتى خىلىلا ئوخشاشپ كېتىدۇ ، بۇ هال ئىجادىيەت ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى ـ ئاخىرلىق ۋاقتى ئانچە ئۇزۇن ئۆتمىگەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . قىيانىڭ بۇ قىسمىنى مۇخ بېسىپ كەتكەن . قىيا تاشلارنىڭ يۈزىدە ئۇ-زۇن زامانلاردىن بۇيانقى شامالنىڭ يىمىرىشى تۇپەيلىدىن ئۇششاق پارچە بۆلەكلەر بويىچە سويۇلۇش ئەهۋالى كۆرۈلۈپ ، بىر قىسىم رەسىملەرنى كەمتۈك قىلىپ قويغان .

ئەمەلىيەتتە ئوتتۇرا قەۋەتنىڭ هەممىلا يېرىدە رەسىملەر بار ئىكەن ، ئۇلارنى تىك يۆنىلىش بويىچە ئايرىپ چىقىش تۇپتىن مۇمكىن ئەمەس ، بۇ قەۋەتتە هايۋانات كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ . تەخمىنەن 20 تۆگە بولۇپ ، بەزى تۆگىلەرنىڭ لوكىسى مۇنارغا ئوخشاپ كەتكەن . (شۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرىگە ئادەم مىنگەندەك كۆرۈنىدۇ) ؛ ئىتقا ئوخشاپ كېتىدىغان 13 هايۋان بار ؛ ئون « ئات » بولۇپ ، ئۇزۇن پاچاقلىرى ۋە قۇيرۇقلىرى بار ؛ يەتتە تاغ ئۆچكىسى ۋە بىر بۇغا بار (بۇ بۇغا بەلكىم تۆۋەن قەۋەتكە مەنسۇپ بولۇشى مۇمكىن) ؛ تۆت ئاتلىق ئادەم ، ئۇچ پىيادە ئادەم بولۇپ ، ئۇلاردىن بىرى ئوقيا ئېتىۋاتقاندەك قىلىدۇ ، يەنە تۇر ـ تېپىنى بىلگىلى بولمايدىغان بىرقانچە هايۋانات ۋە باشقا نۇسخىلارمۇ بار ، مەسىلەن ، بىر هالقا ۋە يۇكسەك دەرىجىدە ئۇسلۇبلاشتۇرۇلغان قول بار . بۇ قەۋەتتە جەمئى 90 چە نەقىش نۇسخىسى بار ئىكەن . يۇقىرىدىكى قەۋەتكە سىلىشتۇرغاندا ئۇلارنىڭ چېكىش ـ ئويۇش ئىزى بىرقەدەر دۆڭ هەمدە ئانچە ئېنىق ئەمەس ئىكەن ، بەلكىم تاش قورال بىلەن چېكىلگەن بولۇشى مۇمكىن . قىيا تاش يۈزىنىڭ يۇقىرىقى قەۋەتكە يېقىن جايىدىلا موخ بولۇپ ، قالغان جايلىرى ساق تۇرغان ، ئېنىق بولمىغان نەقىش نۇسخىلارنى ئاق ئۇندا سىزىپ

زىپ يۇرمىدىم .

ئوتتۇرا قەۋەت بىلەن تۆۋەن قەۋەت ئۆزئارا ئارىلىشىپ كەتكەن . مەسىلەن ، PI.XVIa نىڭ سول يېنى ، ئەڭ تۆۋەن تەرەپتىكى بىر قۇر نەقىش ئوتتۇرا قەۋەتكە مەنسۇپ . ئۇلار ناھايىتى ياخشى چېكىلگەن تاغ ئۆچكىسى ۋە ئۆچكىلەردىن ئىبارەت ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىككى پارچە غەلىتە كۆرۈنۈش بولۇپ ، ئۇنىڭدا بىر ئادەمنىڭ قويۇنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇۋاتقانلىقى سىزىلغان .

ئەڭ تۆۋەن قەۋەت ، يەنى PI.XVIa نىڭ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ سانىغاندا ، ئۇچىنچى قەۋەتتىكىسىنىڭ ھازىرقى زامان ئەسەرلىرى ئىكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق . مەيلى ئۇنىڭ مەزمۇنى ۋە ئىشلەش ماھارىتى جەھەتتىن بولسۇن ، بۇ نۇقتىنى شەك ـ شۈبھىسىز ھالدا مانا مەن دەپ ئىپادىلەپ تۇرىدۇ . رەسمىدىكى ئىكىكى تۆگە ، ئىككى ئات ۋە ئىككى قۇشنىڭ سىزىلىش ئۇسۇلى ، يۇقىرىدىكى ئەسەرلىكىلەرنىڭكىگە قارىغاندا بەدىئىي مۇلاھىزىدە ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ . رەسمنىڭ نىسبىتى ناھايىتى ياخشى ئىگىلەنگەن ، ھەتتا پاچاق قىسمىنىڭ ئىنچىكە سىزىقلىرىغىچە قوش سىزىق بىلەن سۈرەتلەنگەن . لاما دىنىي بەلگىسى ، ئايىغى چىقمايدىغان ئىككى تەشتەك گۈل ۋە بىر دانە چاق ـــ بۇ يەردىكى موڭغۇلچە قىيا تاش ئويمىلىرىنىڭ بىر قىسمى ھېسابلىنىدۇ . رەسمنىڭ سول تەرەپ تۆۋىنىدە ئۇچ خەت بار ، PI.XVIIIb گە قاراڭ (ئۇلارغا ئاق ئۇن سۈرتۈلمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ، PI. XVIa دە يەنىلا ئوچۇق تونۇپ پەرق ئېتىشكە بولىدۇ) . مەن بۇ يەردە مايىن دەرياسى بويىدىكى فرانكفۇرتلىق ۋ.ئا. ئانكرىگ ئەپەندىگە تەشەككۈر ئېيتىمەن ، ئۇ يۇقىرىدىكى خەتلەرنى ئوقۇپ بەردى . ئۇلارنىڭ تەلەپپۇزى burxat cakgun zuruk بولۇپ ، ئۇنىڭ مەنىسى « بۇددا دىنىي زامانىنىڭ سىزىملىرى » دېگەن بولىدىكەن .

بۇ خەتلەر ھازىرقى شىنجاڭ تۇرغۇت موڭغۇللىرى يېزىقى ئىكەن ، لېكىن ھازىرقى زامانىنىڭ ئەمەس ، بۇ يېزىق 1648 ـ يىلى

شەكىللەنگەن بولۇپ ، زايا پاندىتا (Zaya Pandita) [1] كەشپ قىلغان . ئۇنى خەت چەككۈچى ياكى ئۇنىڭ موڭغۇل ھەمراھلىرى مۇشۇنداق ياخشى لايىھىلەنگەن ھايۋانات ۋە بۇددا دىنىي بەلگىلىرىنى بىرلا ۋاقىتتا ئويۇپ چىققانمۇ ياكى كېيىنكى ئەۋلادلار رەسسامدىكى تەسۋىرلەردىن ئىلھاملىنىپ ئاشۇ ئۇچ خەتنى يېزىپ قويغانمۇ ، بۇ ھەقتە بىرنېمە دېيىش مۇمكىن ئەمەس ، چۈنكى بۇ خەتلەر بىلەن نەقىش نۇسخىسىنى قىيانىڭ تۆپە تەرىپىدىكى قەدىمىي قىيا تاش رەسىملىرى بىلەن سېلىشتۇرساق ، ئوخشاشلا ھازىرقى زامانىنىڭكىدەك قىلىدۇ . مەيلى قانداق بولمىسۇن ، تۇرغۇتلار ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن قەدىمكى قىيا تاش رەسىملىرىدە ئۆزلىرىنىڭ ئېتىقادىنى ئىپادىلەشنى ئۇمىد قىلىدىغانلىقى راست .

ئاشۇ ئۇچ خەتنىڭ ئۇستى تەرىپىدىن بىر قۇر يالاڭ قات سىزىقنى كۆرۈشكە بولىدۇ (PI.XVIa گە قاراڭ) ، بىراق قارىماققا ھېچقانداق مەنىسى يوقتەك قىلىدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇچ قۇر يالاڭ قات سىزىقمۇ موڭغۇلچە خەتكە ئوخشاپ كېتىدۇ ، لېكىن ئۇلار چوقۇم خەتمۇ ، ئەمەسمۇ بىرنېمە دېگىلى بولمايدۇ ، چۈنكى ئۇلار ناھايىتى تۇتۇق چېكىلگەن بولغاچقا ، ئۇقۇپ يېشىش مۇمكىن ئەمەس .

بۇ ھازىرقى زامان نەقىش نۇسخىسى ئۇچلۇق قورال بىلەن گۈڭگا سىزىق چېكىش ئۇسۇلى بىلەن شەكىللەندۈرۈلگەن . سىزىقلارنىڭ ئۇستى كۆرۈنۈشى قارىماققا ئۇنىڭ يۇزىدىكى يېڭى ئويۇلغان سىزىقچىلارىدىن يېڭىدەك قىلىدۇ .

بۇ بىر گۈرۈپپا قىيا تاش رەسىملىرى روشەن ھالدا قۇرۇق تاغ قىيا تاش ئويمىچىلىقنىڭ تەرەققىياتىدا ئەڭ قەدىمىي ۋە ئەڭ زامانىۋى باسقۇچلارغا ۋەكىللىك قىلىدۇ . شۇڭا ئۇلار بىز ئۇچۇن ئىچكى قۇرۇقلۇق ئاسىيا قىيا تاش ئويمىچىلىقنىڭ ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەردە ئۇز-

---

[1] زايا پاندىتا (1599 ـــ 1662 ـ يىللار) ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى غەربىي موڭغۇللارنىڭ داڭلىق لامالىرىنىڭ بىرسى . مىلادىيە 1648 ـ يىلى « تود موڭغۇل يېزىقى » نى كەشپ قىلغان .

لۇكسز تۇرده تەرەققي قىلىپ تۇرغانلىقىنىڭ ئىنىتايىن ئېسىل مىسال-لىرىنى تەمىن ئەتىتى . سىبىرىيە ۋە موڭغۇلىيە ئېتىدائىي ئادەملىرىنىڭ بەزىبىر قىيا تاش ئويمىلىرىدىمۇ ئاشۇنىڭغا ئوخشايدىغان مىساللار ئۇچرايدۇ .

ئۇچىنچى گۇرۇپپا قىيا تاش رەسىملىرى ئالدىنقى بىر گۇرۇپپا-نىڭ ئوڭ يېنىدىكى بىرنەچچە مېتىر كېلىدىغان جايدا . بۇ گۇرۇپپا ھەم خېلى چوڭ بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 9 مېتىر ، ئېگىزلىكى 3.5 مېتىر كېلىدۇ . بۇ قىيا تاشنىڭ يۇزى تۇز ئەمەس بولۇپ ، يۇپيۇملاق بىر تاش ئۇنىڭ ئۇستىدە تىك تۇرۇپ ، رەسىمنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرىگە يېتىپ با-رىدۇ . ئەڭ تۆۋىنىدىكى نەقىش نۇسخا سۈ يۇزىگە 0.8 مېتىرلا كېلىدۇ . بۇ گۇرۇپپىنىڭ « قەۋىتى » روشەن ئەمەس ، لېكىن تۆت تۇرلۇك ئۇس-لۇبىنى پەرق ئېتىشكە بولىدۇ : 1) يۇكسەك دەرىجىدە خاراكتېرلەش-تۇرۇلگەن ھايۋانات ، مۇشۇ گۇرۇپپا رەسىمنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرىدە بو-لۇپ ، ئالدىنقى بىر گۇرۇپپىنىڭ ئۇستىدە تۇرىدۇ ؛ 2) ئۇزۇن پاچاق ھايۋانلار ، ئالدىنقى بىر گۇرۇپپىنىڭ ئوتتۇرا قەۋىتىدە تۇرىدۇ ؛ 3) ئىز-نالىرى نازۇك سىزىلغان تاغ ئۆچكىسى ؛ 4) بوش ـ كاۋاك جايلاردا بىر قىسىم ھازىرقى زامان نەقىشلىرى بولۇپ ، چېكىلگەن ئىزلىرى بىرقە-دەر تېپىز (PI.XIIc گە قارالسۇن) . PI.XVIIc دىكىسى مۇشۇ گۇرۇپپا رەسىمنىڭ ئوڭ تەرىپى . مۇشۇ بىر گۇرۇپپىدا جەمئى 165 نەقىش نۇسخا بار ئىكەن .

ئەڭ ئېگىز جايدىكى قىيا تاش رەسىملىرى قارىماققا ئەڭ قەدىمىي-دەك قىلىدۇ ، ئۇنىڭدىكى رەسىملەر بارماقلىرى شاخلىتىلغان بىر ئادەم (PI.XVIIc گە قارالسۇن) ؛ بىر ئوقياچى (؟) ؛ پاكار ھەم ئىنتايىن ئەنئەنىۋى تۇس ئالغان تۆت پۇتلۇق ھايۋاندىن يەتتە تۇياق ، ئۇچ قوچقار ۋە بىر قىسىم بۇزۇلۇپ كەتكەن نەقىش نۇسخىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

PI.XVIIc دا ئۇزۇن ئىككى پاچاقلىق ھايۋاندىن ئاران بىرىلا كۆرۈنىدۇ ، بىراق تاغ ئۆچكىسى بۇ فوتو سۈرەتتە ناھايىتى ياخشى نامـا-

يان قىلىنغان . ئۇلارنىڭ مۇڭگۈزى ناھايىتى يوغان بولۇپ ، كۆپىنچىسى ناھايىتى كۈچلۈك بەدىئىيلىكنى ئىپادىلىگەن . بەزى تاغ ئۆچكىلىرىنىڭ بەدىنى قوش سىزىق بىلەن سۈرەتلەنگەن . ھايۋانلار ئارىسىدا يەنە بىر قانچە تۆگە بولۇپ ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى « سېمىز » رەڭ ، بەزىلىرى « ئورۇق » راق ئىكەن ؛ يەنە تۆت پۇتلۇق ئۇششاق ھايۋانلارمۇ بار ئى-كەن ، رەسىمنىڭ ئوڭ تەرەپ گىرۇپكىدە يەنە ئوڭ تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈۋاتقانلىق ئىزناسى ناھايىتى چىرايلىق چىقىقان ئىككى ۋەھشىي ھايۋان بار ئىكەن ، مۇشۇ ھايۋانلار مۇكەممەل بىر يۈرۈش ھايۋا-نات توپىنى شەكىللەندۈرگەن . بۇ ھايۋانلار ئارىسىدا يەنە بىر-نەچچە ئادەم ئوبرازى (PI.XVIIc دا ئاران بىرلا ئادەم كۆرۈنىدۇ) ، بالداق كۆتۈرگەن بىر ئادەم ، ئىككى ياكى ئۇچ ئاتلىق ئادەم ، يەنە زەكىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان ئادەمدەك بىرنەمۇ بار ئىكەن . يوغان بىر پۇتنىڭ ئىزى ۋە تۆت قول بولۇپ ، PI.XVIIb دىكى قىسقا ھەم كەڭ تىپقا مەنسۇپ ئىكەن . [1]ئىككى تال ئۇزۇن سىزىق يىلاننى ئىپادە-لىسە كېرەك ، لېكىن بەزىبىر ئايرىش سىزىقىدەك قىلغان توسما چەمبەر سىزىقلىرىنىڭ مەنىسى نېمە ؟ بىرنېمە دېمەك تەس ، چاق شەكىللىك بىر كۆرۈنۈش بولۇپ ، بەلكىم يەنە ئىككى تامغا بەلگىسى بولۇشى مۇمكىن . گرانو (Grano) بۇرۇن موڭغۇلىيىنىڭ غەربىي قىسمىدا ئۇچراتقان بەزى بەلگىلەر بىز دەۋاتقان تامغا بىلەن تاشقى كۆرۈنۈش جەھەتتىن ئوخشاپ كېتىدىكەن . (گرانو ، 1910 ـ يىل ، 18 ـ ۋە 40 ـ رەسىمگە قارالسۇن) . ئا-پېلگرېن ـ كىۋالو (Appelgren—kivalo) نىڭ رەسىملىرى Pl.118,

① شۆبتسىينىڭ شەرقىدىكى يوتلان ئۆلكىسىدىكى مول ھەم ئۆزگىرىشچان قىيا تاش رەسىملىرىدە ، ئاشۇنداق قىسقا ھەم كەڭ قوللار سىزىلغان ، ئۇنىڭدىن باشقا ، شۆبتسىيە قىيا تاش رەسىملىرىدە قولنىڭ نەقىش نۇسخىلىرى ئۇچرىمايدۇ . نوردېن (Norden) بۇنى بىر تۈرلۈك پۇت ئىزى ، يەنى ئېيىق ئىزى بولۇشى مۇم-كىن ، دەپ قارىغان (نوردېن ، 46 ـ رەسىم ۋە Pl.38 گە قارالسۇن) . بۇ « ئېيىق تىر-ناقلىرى » بىزنىڭ رەسىملىرىمىزدىكى قوللاردىن قىسقا ئىكەن ، شۇڭا مەن بىزنىڭ نۇسخىمىزدىكىنى قول ، دەپ ئاتاشنى خالايمەن . ئۇلار گەرچە تەبىئىي ھالەتتىكى قولغا ئانچە ئوخشىمىسىمۇ . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

119,204ۆە 204 لەردىمۇ بىزنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بەزى « پىچەت » نەقىش نۇسخىلىرى ناماياں قىلىنغان .

بۇ گۇرۇپپىدىكى ئېنىق بولمىغان رەسىم ئىزلىرى ۋە كۆپ قىسىم ھازىرقى زامان قىيا تاش رەسىملىرىگە ئاق ئۇن سۈرتمىدىم .

بۇ گۇرۇپپىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە يېقىن يەردە يەنە ئالتە نەقىش - نۇسخا بار ئىكەن (Pl. XVIIIa گە قاراڭ) ، ئۇنىڭدا بىر قوچقار بولۇپ ، ئۇنىڭ سەل - پەل ئېگىلىپ كەلگەن بىر جۈپ مۈڭگۈزى قۇيرۇقىغىچە يېتىدىكەن ، يەنە بىر تۆگە ، نېمىلىكىنى ھۆكۈم قىلغىلى بولمىغان بىر كىچىك ھايۋان ، بىر تاغ ئۆچكىسى ، دەرەخكە ئوخشاپ كېتىدىغان بىر تامغا ۋە ئۇچ بارماقلىق بىر « قول » بار ئىكەن . ئۇلار تەخمىنەن 1 كۋادرات مېتىر يەرنى قاپلايدۇ . بۇ يەردىن يەنە ئالدىغا يۈرگەندە تىك يار تېخىمۇ ئېگىز - پەس بولۇپ ، چوڭراق رەسىملەرنى سىزىشقا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ . شۇڭا ئۇ يەرلەردە بەربىر پارچە - پۈرات قىيا تاش رەسىملىرى يولۇقىدۇ .

Pl. XVIIIa گە ئۇلىنىپ كېلىدىغىنى بىر تۈپ يالغۇز دەرەخ بولۇپ ، كۆرۈنۈشى Pl. XVIa دىكى ئىككى تۈپ دەرەخكە ئوخشاپ كېتىدۇ ، ئۇنىڭ تۈرغان يېرىنىڭ ئېگىزلىكى ئېرىق سۈيىنىڭ يۇزى بىلەن تەڭ تۇرىدۇ .

ئۇ يەردىن تۆۋەنگە قاراپ تەخمىنەن 3 مېتىرچە چۈشكەندە ، بىر ئاتلىق ئادەم كۆرۈنىدۇ ، ئۇنىڭ بىر قولى كۆتۈرۈلگەن ، مىنگەن ئېتىنى بىر گورىزونتال سىزىقتا سىزغان بولۇپ ، سىزىق ئاستىغا تۈپتۈز تۆت پۇتىنى سىزغان . ئاتلىق ئادەمنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر تاغ ئۆچكىسى ۋە بىر تۆگە بولۇپ ، ھايۋانىڭ ئىككىلىسى ساق سىزىلمىغان . ئۇنىڭ تۆۋىنىدە ئىككى قوچقار بار ئىكەن .

ئەڭ ئاخىرقى بىر گۇرۇپپا نەقىش نۇسخىسىنى Pl. XVIIb دىن كۆرۈڭ ، ئۇنىڭدا ئالقىنى ناھايىتى كىچىك ئىككى قول بولۇپ ،

Pl. XVIa دىكى شەكلى كەم قوللار بىلەن خېلىلا ئوخشايدۇ . ئىككى قول ئارىسىدا ، بىر قىسىم گېئومېتىرىك سىزىق بۆلەكلەر ئاغزى ئوچۇق بىر پىچەت نۇسخىسىنى شەكىللەندۈرگەن ، يەنە بىر ئۇچ ئاچىماق يالماڭلىق نەيزە نۇسخىسى ، ئوتتۇرىسىدا توچكىسى بار بىر ھالقا سىمان نۇسخا ۋە بىر قىسىم مەنىسى نامەلۇم سىزىقلار بار . بۇ بىر گۇرۇپپا رەسىملەرنىڭ تۆۋەن قىرى سۇ يۈزىگە تەخمىنەن 1.5 مېتىر كېلىدۇ ، رەسىملەرنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن ئارىلىقىنىڭ ئېگىزلىكى 1.9 مېتىر كېلىدۇ ، ئويۇلغان سىزىقچىلار كەڭ ھەم تېيىز .

چېكەلگەن ئىزلارنى ئاق رەڭ بىلەن بويىاپ چىقىش ، ھەر دائىم كىشىنى بۇ قىيا تاش رەسىملىرى ئۈستىدە قانائەتلىنەرلىك ھۆكۈم چىقىرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىۋەرمەيدۇ . چۈنكى ، بارلىق نۇسخىلار بىردەك ئاق قىلىۋېتىلسە ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ئۇيۇش - چېكىش سۈپىتى جەھەتتە ناھايىتى زور پەرق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ . ئەڭ يۇقىرىدىكىسى بىر قەۋەتنىڭ ئېلىمېنت سۈپىتى ئوخشاش ، قالغان قەۋەتلەر ئۇنداق ئەمەس . مۇبادا بۇ يەرگە كەلگەن باشقا سايامەتچىلەر ئاق ئۇنىنى تۆجۈپىلەپ تۇرۇپ سۈركەيدىغان بولسا ، شەك - شۈبھىسىزكى ئۇلارنىڭ ئېرىشىدىغان قىياتاش رەسىملىرىنىڭ سانى ئوخشاش بولمايدۇ ، چۈنكى مۇتلەق كۆپ سانلىق مۇئەييەن بېكىتىش مۇمكىن بولمىغان قىياتاش رەسىملىرىگە مەن ئاق ئۇن سۈرتمىگەن ، ئۇنىڭدىن باشقا مەن ئىشلىگەن ۋاقىت سېنتەبىر بولۇپ ، بۇ چاغدا كۈن نۇرى دېگەندەك ياخشى بولمايتتى . ھەتتا ، مېنىڭ ھازىرقى بەزى فوتوسۈرەتلىرىم ئىچىدە ، ئېنىق تونۇۋېلىشقا بولىدىغان ھايۋانلارنىڭ رەسىمىگە ئاق ئۇن سۈرتمىگەنىدىم . مەيلى قانداق بولمىسۇن ، بۇنداق قىلىشنىڭ ئاقىۋىتى قىياتاش رەسىملىرىنىڭ سانىنى ئازايتىشتىن باشقا ھېچقانداق تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ .

قىيا تاش رەسىملىرى ھەققىدىكى بايانلىرىم تۈگىدى ، ئەمدى ئېرىقنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۇچ پارچە قورام تاشقا چېكىلگەن رەسىملەرنى

كۆرۈپ باقايلى .

بىرىنچى قورام تاش سۇ بويىغا ياندىشىپلا تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ بىر يۈزىگە تۇتۇق ھەم قالايمىقان سىزىقچىلار چېكىۋېتىلگەن . ئۇلاردىن ئاران بىر تۆگىنى ۋە بىر قىسىم ئېگىلىپ تۇرغان ئارقار مۇگىزىنلا پەرق ئېتىش مۇمكىن . جام شەكلىدىكى ئىككى كىچىك ئازگالنى ناھايىتى ئېنىق تونۇۋالغىلى بولىدۇ . يورۇقلۇق ياخشى بولغان چاغدا ، بۇ نۇسخىلارنى تېخىمۇ ئېنىق پەرق ئېتىشكە بولىدۇ . ئەمما ، سىنتەبىردىكى كۈن نۇرى بۇ يەرنى مۇتلەق يورۇتالمايدۇ .

ئوتتۇرىدىكى قورام تاش يۈزىدىكى رەسىملەرنىڭ ئىككى بېشىنى ئىنتايىن ئېنىق پەرق ئېتىشكە بولىدۇ ، ئەمما ئوتتۇرا قىسمىنى چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس . سول قىسمىدىكى بىر ئادەم ، بىر قولىنى ئۇزاتقان بولۇپ ، بىر يوغان قۇشنىڭ (؟) قۇيرۇقىنى ياكى بىر يېرىنى تۇتۇۋاتقاندەك ، قۇش بېشىنى كۆتۈرۈپ قانىتىنى كېرىگەندەك كۆرۈنىدۇ . ئەڭ ئوڭ بېشىدىكىسى بىر بۇغا ، بىر تۆگە ۋە بىر پىيادە ئادەم . رەسىمنىڭ ئوتتۇرىسىدا باشقا نۇسخىدىن يەنە بىر ئادەم ۋە ئىككى تۆگە بارەدەك قىلىدۇ .

رەسىم يۈزىدىكى ئېلىمېنت ئومۇمەن بىر قەدەر كەڭ ، سىزىقچىلىرى توم ھەم تېيىز ، ئۇلارنىڭ سىرتقى قىياپىتىگە قاراپ ھۆكۈم قىلساق ، ئۇ ھازىرقى زامان قىياتاش رەسىمدەك قىلىدۇ . ھايۋانات ئوبرازى قىياتاش رەسىملىرىنىڭ ئوتتۇرا قەۋىتىدىكى ئاساسلىق ئويۇلمىلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، پىرسونازلارنىڭ تۇرقى تېخىمۇ جانلىق بولغان ئۇسلۇب جەھەتتىن ئېيتقاندا ، بۇ قىياتاش رەسىملىرى پامىردىكى پەنجە (Panja) نىڭ لەگگەر كشت (Langar—Kisht) قىياتاش رەسىملىرىنىڭ بىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ (تالگرېن ، 1933 ـ يىل ، 17 ـ رەسىمگە قارالسۇن) .

ئۇچىنچى قورام تاشتىكى بىرقانچە نەقىش نۇسخا Pl. XVIIIc دە ئۇچرايدۇ ، ئۇ ئۇچ قول ۋە بەزى مۇكەممەل بولمىغان ئېلىمېنتلارنى ئۆز

ئىچىگە ئالىدۇ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر ئېلىمېنت بەلكىم بىر ھايۋان بولسا كېرەك .

قىيا تاشنىڭ ئۈستۈنكى قەۋەت رەسىملىرىنىڭ چېكىلىگەن دەۋرىدە ، بۇ قورام تاشلار چوقۇم قىيا تاشنىڭ ئاستىدىكى ئۇششاق شېغىل تاش دۆۋىسى ئاستىدا كۆمۈلۈپ ياتقان ، شۇڭا قورام تاشلاردىكى رەسىملەر ئەلۋەتتە قىيا تاش ئۈستىگە چېكىلگەن رەسىملەرگە قارىغاندا كېيىن بولىدۇ . ۋەھالەنكى ، ئۇنىڭ دەۋرىنى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ دەللىلەش ناھايىتى قىيىن ، بىراق تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشەندۈرۈپ قويۇشقا تېگىشلىك بىر نۇقتا شۇكى ، ئوتتۇرىسىدىكى قورام تاشقا چېكىلگەن رەسىملەر ، قارىماققا باشقا قىيا تاش رەسىملىرىگە قارىغاندا نىسپىي ھالدا ئازراق يىمىرىلگەندەك قىلىدۇ .

قۇرۇق تاغ ئىچىدىكى بۇيانتۇ بۇلاق قىيا تاش رەسىملىرى ھەققىدىكى تېخىمۇ چوڭقۇرراق ئىزاھات ئۈستىدە ئىزدىنىش ئۈچۈن ، پروفېسسور تالگرېن ESA 1933 دە ئېلان قىلغان ئىلمىي ماقالىسىدە ، بىزگە ئىنتايىن ئوبدان قىبلىنامە تەمىن ئەتكەنىدى ، ئىچكى ئاسىيا قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ مەركىزىي سايانلاردا ، يەنى ئۇر يانكەي Tanu—tuwa Vryangkai ۋە غەربىي سىبىرىيىنىڭ مەنۇسىنسكىي رايونىدا بولغان ، تالگرېننىڭ خەرىتىسىدىن قارىغاندا ، قۇرۇق تاغقا ئەڭ يېقىن بولغان قىيا تاش رەسىمى رايونى ، جەنۇبىي ئالتايىنىڭ كۇرچۇم دېگەن جايىنىڭ شىمالىدىن تەخمىنەن 700 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا ، غەربىي تەرىپىدىكى بۇ يەرگە ئەڭ يېقىن رايون 1300 كىلومېتىردىن ئارتۇق جايدىكى لاداقتا ئىكەن . شەرقتە مەن لاكشەن رايونىدىكى بىر گۇرۇپپا قىيا تاش رەسىمىنى تەتقىق قىلغانىدىم ، ئۇنىڭ ئورنى بۇ يەردىن تەخمىنەن 1700 كىلومېتر كېلىدۇ (بېرگمان ، 1935a ، 6 ـ خەرىتىگە قارالسۇن) . بۇ يەرگە ئەڭ يېقىن بىر جايدىكى قىيا تاش رەسىملىرى جەنۇبتىن شەرقتە قاراپ 360 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا بولۇپ ،

دوكتور سۇبن هېدىن 1901 ـ يىلى تاپقان ①

شۇڭا ، قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى مۇھىم بىر جۇغراپىيە-لىك ئورۇننى ئىگىلەيدۇ ، ئارىلىقى ئاشۇنداق يىراق بولغان قىيا تاش رەسىملىرى ئارىلىقىدا ھەل قىلغۇچ ھالقىنى ھاسىل قىلغان .

قىيا تاش رەسىملىرى تېپىلىشى مۇمكىن بولغان جايلار ، ئاساسەن تۆۋەندىكىچە يەر تۈزۈلۈشى ئالاھىدىلىكىنى ھازىرلىغان بولىدۇ : سۇغا يېقىن ، ناھايىتى ياخشى يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر ۋە ئوۋ ئوۋلاش مۇھىتى بولىدۇ . قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى تېپىلغان جايدا ئۆستەك سۇيى قىيا تاشقا ئۇرۇلۇۋاتقان ، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر ناھايىتى بولۇق ئۆسكەن ئىكەن . بىراق ، تار ساي ئىنتايىن تار بولغاچقا ، ئۇ يەردە چوڭ ھايۋانلارنىڭ ياشىشى مۇمكىن ئەمەس ئىكەن . ئەمما ، قۇرۇق تاغنىڭ ئىچى ناھايىتى ئوبدان ئوۋ ئوۋلاش ئورنى ئىكەن . يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى ، يولى بولۇش كېرەك ، ھېچبولمىغاندا قىيا تاش رەسىملىرى بار رايونىدىن چىقىدىغان چىغىر يول بولسىمۇ بولىدۇ . بۇ خۇسۇسىيەتلەر شىمالىي موڭغۇلىيە ۋە جەنۇبىي سىبىرىيىنىڭ مۇتلەق زور قىسم قىيا تاش رەسىملىك رايونلىرىدا ئالاھىدە تېپىك بولىدۇ . سۆزىمىزنى قۇرۇق تاغ ئېتېتىدائىي ئادەملىرىنىڭ تاش ئويمىلىرىغا يۆتكەيدىغان بولساق ، ئۇنىڭدا نۇرغۇنلىغان ئاسىيا قىيا تاش رەسىملىرىگە ئوخشاش خۇسۇسىيەتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بايقىغان بولاتتۇق .

خۇددى يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك ، ھايۋانات ـــ قورۇق تاغ ئېتېتىدائىي ئادەملىرىنىڭ تاش ئويمىلىرىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى شەكىل-

① بۇ جاي چارقىلىقنىڭ جەنۇبىدىن شەرقە قاراپ 140 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى كالتە ئالقان ناغدا ئىكەن ، سۇبن ھېدىن 1905 ـ يىل ، 3 ـ توم 189 ـ 191 ـ بەتلەر ، 154 ـ 157 ـ خەرىتىگە قارالسۇن ، ئۇ تۈرلۈك ھايۋانلاردىن ھاسىل قىلىنغان ئوۋ ئوۋلاش رەسىمى ئىكەن . ئوۋچىلار ئوقيا كۆتۈرگەن ، بىر قىسمى پىيادە ماڭغان ، سۇبن ھېدىننىڭ ئېيتىشچە ، بۇ نۇسخىلار ناتوراللزملىق ئۇسلۇب بولۇپ ، تۆمۈر قورال بىلەن چېكىلگەن رەسىمنىڭ كۆپ قىسمىدا ئىزنا سىزىقى بار . سۇبن ھېدىن ئۇلارنى بەزى موڭغۇل ئوۋچىلارنىڭ قولىدىن ياكى بۇ يەرگە تاۋاب قىلىپ كەلگۈچىلەرنىڭ قولىدىن چىققان ، دەپ قارايدۇ . بۇ قاراشنىڭ كېيىنكى بىرى گەرچە دېگەندەك قايىل قىلارلىق بولمىسىمۇ ، لېكىن ئومۇمەن شۇنداق بولۇشىمۇ مۇمكىن ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

لەندۇرگەن ھەمدە ئۇنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى شەك ـ شۇبھىسىز ھالدا ياۋايى ھايۋانلارغا ، ئېيتايلۇق ، تاغ ئۆچكىسى ، بۆكەن ، بۇغا قاتارلىق شۇ جايىنىڭ ياۋايى ھايۋانلار توپىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ . ۋەھالەنكى ، مۇ-ئەيىنلەشتۈرۈش مۇمكىن بولمايۋاتقان بىر نۇقتا شۇكى ـــ تۆگە ياۋايى ھايۋانغا مەنسۇپمۇ ياكى كۆندۇرۇلگەن ھايۋانغا مەنسۇپمۇ ، بولۇپمۇ قۇ-رۇق تاغنىڭ شەرقىي قىسىم رايونىدىكى بىرقانچە جايدا ياۋا تۆگە بار-لىقنى ئويلىشىپ شۇنداق دەۋاتىمەن . تۆگىنىڭ لوكىسى ناھايىتى ئېگىز سىزىۋېتىلگەنلىكى ئۈچۈن ، گەرچە كۆپتۈرۈش ئېلىپىنتى مەۋجۇت بول-سىمۇ ، لېكىن ياۋا تۆگە ئۇنچىۋالا يوغان ئۆسەلمەيدۇ ، بەلكى ئۇنچىۋالا تىك تۇرغان ئېگىز لوكىلىق تۆگىمۇ بولمىسا كېرەك . شۇ نۇقتىدىن تەھلىل قىلساق ، رەسىملەردە ناماياں قىلىنغىنى بەلكىم كۆندۇرۇلگەن تۆگىلەر بولۇشى مۇمكىن . رەسىملەردىكى بىر ـ ئىككى تۆگە ئۇستىدىلا مىنگەن ئادەم كۆرۈنىدۇ .

مۇتلەق كۆپ سانلىق ئاتلارنىڭ ئۇستىدە چەۋەندازلار بار . قالا-يىقان ھەم ھېچقانداق باغلىنىشى يوق رەسىملەردىلا ھەقىقىي ئەھۋال ناما-يان قىلىنغان كۆرۈنۈشلەر يولۇقىدۇ : ئىككى چەۋەندازنىڭ كەينىدە ئىت (ياكى تايچاق ؟) ئەگەشكەن ، ئىككى ئاتنى قوغلاۋاتقان چەۋەنداز (دەرەخنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە) قويغا ئوخشاپ كېتىدىغان ھايۋاننىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇپ تۇرغان ئىككى ئادەم . چۈپلىشىش كۆرۈنۈشى يوق ، بۇنداق تېما سكاندىناۋىيە قاتارلىق جايلاردىكى قىيا تاش رەسىملىرىدە دائىم ئۇچرايدۇ . پەقەت بىرلا ئەر كىشىدە جىنسىي تېۋىنىش كۆرۈنىدۇ ھەمدە پەقەت بىر كىشىدىلا جىنسىي بەلگە بار ، ئۇنىڭ ئىپادىلەش ئۇ-سۇلى سۇلۇق (sulek) قىيا تاش رەسىملىرىدىكى بىرنەچچە رەسىمنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا ئوخشايدۇ (تالگرېن ، 1933 ـ يىل ، 11 ـ رەسىم) . سۇلۇق قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ بۇ بىر قىسمى بىلەن بىزنىڭ ئېتېتىدائىي ئادەملىرىمىزنىڭ تاش ئويمىلىرىدىكى بىر قەدەر قەدىمىي قىسىملىرىدا قىسمەن ئوخشاشلىق بار ، بىراق ئاشۇ قىيا تاش رەسىملىرىدىكى ئادەم ئوبرازى بىلەن ھايۋانلارنىڭ سان نىسبىتى بىز ئۇچراتقان رايونلارنىڭ

ئەھۋالىنىڭ دەل ئەكسىچە ئىكەن .

دەرەخ بەلكىم ھاياتلىق دەرىخى بولۇشى ياكى ئالەم دەرىخى بولۇشى مۇمكىن ، قول ـ پۇت ، قەدەھسىمان ئازگال ياكى چۇشەندۇرۇش تەس بولغان بەلگىلەر ، تامامەن سىھىرگەرلىككە ۋەكىللىك قىلىدىغان مەنىنى بىلدۈرسە كېرەك . ئەڭ قەدىمىي ھېسابلىنىدىغان ئاشۇ قەۋەتلىك تېماتىك ئۆزگىرىشى ئەڭ كۆپ ، بەلكى باشقا قەۋەتلەرگە قارىغاندا تېخمۇ كەڭ مەنىگە ئىگە بولۇشى مۇمكىن . شەك ـ شۇبھىسىزكى ، بىز ئىپتىدائىي سىھىرگەرلىككە ، بولۇپمۇ ئۆۋچىلىققا ئائىت سىھىرگەرلىككە دۇچ كەلدۇق . بۇ يەردىكى ئۆۋچىلار قىيا تاشلارغا ئۆزلىرىنىڭ ئۆۋچىلىق تۇرمۇشىنى سۈرەتلەپ چىققان ، ئۇلار بۇ پائالىيەت ئارقىلىق ھايۋاناتنى بويسۇندۇرىدىغان قۇدرەتكە ئېرىشكەن ھەمدە ئۆۋچىلىقتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغان . تالگرېن مۇنداق دەپ يازىدۇ :

« ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شىمالىي قىسمىدىكى ئىپتىدائىي قىيا تاش رەسىملىرىدە ، مۆلچەرىمچە كونا تاش قورال دەۋرىدىكى ياۋروپالىقلارنىڭ ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ئوي ـ پىكىرلەر مەۋجۇت بولسا كېرەك ، بۇنداق ئوي ـ پىكىر تاكى بۈگۈنگىچە غەربىي سىبىرىيىنىڭ يېڭىنە يوپۇرماقلىق ئورمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا تاغ تىزمىلىرىدىكى ئىپتىدائىي ئۆۋچىلار ئارىسىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا . بۇنداق (مەڭگۈلۈك مەدەنىيەت) قىيا تاشلارغا چېكىلمەكتە ياكى سىزىلماقتا . بۇ قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ ئەڭ مۇھىم تەركىبى ھايۋانات ۋە ئادەتتىكى ئادەملەر بولماقتا ، ئۇلارنىڭ شەكلى ئافرىقا ، ئىسپانىيە ، سكاندىناۋىيە ۋە شىمالىي قۇتۇپ رايونى ھەم بارلىق ئىپتىدائىي ئۆۋچىلار قەبىلىلىرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلدىكى ئەسەرلىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ . ۋەھالەنكى ، چوقۇم ئاگاھلاندۇرۇشقا تېگىشلىك بولغان بىر نۇقتا شۇكى ، ئىپتىدائىي گۈرۈپپىغا مەنسۇپ بولغان ئوتتۇرا ئاسىيا قىيا تاش رەسىملىرىدە ، ناتۇرالىستىك سىزىلغان ياكى ئەينەن سىزىلغان كۆرۈنۈشلەر ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ . ئۇلار خۇددى كونا تاش قورال دەۋرىدىكى رەسىملەرگە ئوخشاش ، ئەڭ ئەنئەنىۋى كۆرۈنۈش ھېسابلىنىدۇ ، ئۇ شامان دىنىي ئەسىرى بولۇپ ، ھەرگىزمۇ بىرەر ئۆۋچىنىڭ تەسەۋۋۇرى بىلەن كېلىپ چىققان شەيئى ئەمەس . بىز سىبىرىيىدە يولۇقتۇرغان ئەسەرلەر ژارىسلىق قىلىنغان ئەسەرلەر بولۇپ ، رەسىملەردىكى كۆرۈنۈشلەرنىڭ بىرەرىمۇ رەسىم سىزغۇچىنىڭ ئۆزىنىڭ كۆزىتىشىگىلا بېقىنغان ئەمەس . »

بىزنىڭ قىيا تاش رەسىملىرىمىز ژارىسلىق قىلىنغۇچى سەنئەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا قانچىلىك سەۋىيىگە ئىگە ، بۇنىڭغا بىرنېمە دېمەك ناھايىتى تەس ، بىراق ئۇنىڭ بىلەن سىبىرىيە ۋە موڭغۇلىيە قىيا تاش رەسىملىرى ئوتتۇرىسىدا مۇناسىۋەتنىڭ بارلىقى ناھايىتى روشەن ، بولۇپمۇ تالگرېن ئىپتىدائىي رەسىم ، دەپ ئاتىغان ھېلىقى بىر گۇرۇپپا رەسىملەر بىلەن باغلىنىشلىق . ۋەھالەنكى ، سىبىرىيە ـ موڭغۇلىيە قىيا تاش رەسىملىرى بىلەن قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى ئوتتۇرىسىدا بۇ تېمىدا بىر ئوخشاسلىق مەۋجۇت . كېيىنكىسى ئويۇپ چىقىرىلغان بىر قانچە قول بولۇپ ، بۇ تىپلىق تەركىبلەر ئالدىنقى بىر گۇرۇپپىدا كەمچىلدەك قىلىدۇ . مېنىڭ ئېرىشىشىم مۇمكىن بولغان سىبىرىيە ۋە موڭغۇلىيە قىيا تاش رەسىملىرىگە ئائىت نەشر بۇيۇملىرى ئىچىدىن ، قول كۆرۈنۈشى بولغان ھېچقانداق رەسىمنى تاپالمىدىم ، شۇنىڭدەك خېلسنكىدىكى پروفېسسور تالگرېن ـــ شۇ رايونلارنىڭ مىلادىيىدىن بۇرۇنقى تارىخىنى تەتقىق قىلىدىغان مەشھۇر ئالىم ـــ يۇقىرىقىدەك كۆزىتىشلىرىمىزنى تېخمۇ پۇختا ھالدا دەللىلەپ بەرگەنىدى . بىراق ، ئۇنداق قول سىزىلغان كۆرۈنۈشلەر ئىنتايىن كەڭ دائىرىدە تارقالغان . پەنجە (Panja) قىيا تاش رەسىملىرىدە قول بار ئىدى ، ئۇ ناتۇرالىستىك ئۇسلۇبتىكى يوغان قول (تالگرېن 1933 ـ يىل ، 19 ـ رەسىمگە قارالسۇن) بىلەن قۇرۇق تاغنىڭ قول سىزىلغان ئۇسلۇبتىكى شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بەزىبىر قىسقا ھەم كەڭ قوللار (تالگرېن ، 1933 ـ يىل ، 17 ـ رەسىم ۋە ھۇشۇ كىتابتىكى PI. XVIIb گە قارالسۇن) نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بىز بايقىغان شەكلى غەلىتە ، قولغا ھەقىقەتەن ئوخشايدىغان مىسالغا توغرا كېلىدىغاندىن يەنە Barenrah ۋە Hami pur دىن تېپىلغان ھىندىستاننىڭ ئىمزالىرى (ۋىلك [Wilke] ، 1913 ـ يىل 210b ـ رەسىمگە قارالسۇن) ۋە بىر پارچە لاكشەن قىيا تاش رەسىمى (ببرگمان ، 1939 ـ يىل ، 6 ـ رەسىمگە قارالسۇن) لىرىمۇ بار . بىزنىڭ قىيا تاش رەسىملىرى

مىزده تۆت ھەتتا ئۇچ بارمىقى بار قوللار كۆرۈنگەنىدى ، لېكىن ئۇنى مېيىپ قوللارغا ۋەكىل قىلغان رەسىم ، دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە زادى بولمايدۇ . بۇ بەلگىلەرنىڭ مەنىسى كۆپىنچە aporopaic قول ئىشارىسى ، دەپ چۈشەندۈرۈلمەكتە . يەنە بەزىلەر ئۇنى ئىگىلىك ھوقۇقىنىڭ بەلگىسى ، شۇ ئارقىلىق رەسىملەرنى چەككۈچىنىڭ ئۆزىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەن ھەممە نېمىگە ياكى ئۆزىنىڭ كۆز ئالدىدىكى ھايۋانلارغا نىسبەتەن ئىگىلىك ھوقۇقى بارلىقىنى ئىپادىلىگەن ، دەپ چۈشەندۈرمەكتە . كېيىنكى بىر خىل چۈشەندۈرۈش ئومۇمەن ئېيتقاندا ، رەسسامدىكى باشقا ئېلىمېنتلار بىلەن ناھايىتى ياخشى ماسلىشىدۇ ئۇنىڭ ئۇستىگە Pl. XVIa فوتوسۈرەتتە ، ئوتتۇرىسىدىن سەل سولغا توغرا كېلىدىغان ئورۇندا ، بىر قول بىر ھايۋاننىڭ بىر قىسمىنى توسۇپ تۇرىدۇ ، بىراق رەسىم ئانچە تولۇق ئەمەس ، ھايۋاننىڭ ئارقىسىلا چېكىپ چىقىرىلغان .

قىسقىسى ، قۇرۇق تاغ ئېپتىدائىي ئادەملىرى چەككەن تاش ئويمىلاردىكى قول غەربىي جەنۇب ۋە جەنۇب تەرەپنىڭ قېيا تاش ئويمىلىرى بىلەن مەلۇم ئالاقىسى بولۇپ ، شىمالنىڭ قېيا تاش رەسىملىرى بىلەن ئالاقىسى يوق ئىكەن .

ئۇسلۇب جەھەتتىن ئېيتقاندا ، قۇرۇق تاغ قېيا تاش رەسىملىرىدىكى مۇتلەق كۆپ سانلىق ھايۋانلارنىڭ چېكىلىشى قوپال ، قىياپەتلىرى ئۆلۈك ـ قاتمال بولۇپ ، بىردەك ئىزنا كۆرۈنۈشىدىنلا ئىبارەت ، پېرسوناژلىرى ئۇك كۆرۈنۈشلۇك ئوبرازلاردىن ئىبارەت . قەدىمكى زامانلاردا ئۆتكەن بۇ « سەنئەتكار » لارنىڭ ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئەسىرى ياۋا تېكە ئۇستىدىكى تەسۋىر ئىكەن . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزىلىرى خېلىلا ئىلھام بەرگۈدەك كۆرۈنۈشلەر بولۇپ ، كىشىگە ئوردۇس برونزا سەنئىتىدىكى ئەڭ ياخشى كۆرۈنۈش بولغان تاغ ئۆچكىلىرىنىڭ ئوبرازىنى ئەسلىتىدۇ . مىندىغان بىر ئات يۈگۈرۈۋاتقان قىياپەتتە چېكىلگەن ، بىر بۆكەن ئىنتايىن شوخ ھالەتتە ھەرىكەت قىلىۋاتقان قىياپەتتە چېكىلگەن ، لېكىن باشقا ئاتلارنىڭ كۆرۈنۈشى ئۆلۈك ، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى پەقەت چەۋەندازنىڭ قول ئىشارىسى بىلەنلا ھۆكۈم قىلىنىدۇ . چەۋەندازنىڭ بىر قولىدا چۇلۇۋۇر بولۇپ ، يەنە بىر قولى بىلەن قۇيرۇقى ئۇزۇن پاكار ـ ۋىجىك ئېتىنى قامچىلاۋاتقان . ھەرقانداق ئادەم پايانسىز كەتكەن موڭغۇل يايلاقلىرىغا كېلىش پۇرستىگە مۇيەسسەر بولۇپ قالسا ، ئاتنى ئۇچقاندەك چاپتۇرۇۋاتقان موڭغۇل چەۋەندازلىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بەدەن ئېغىرلىقىنى قانداق قىلىپ چوڭ يوتىغا چۈشۈرۈپ ، قامچىنى ئويناتقىنىچە تۇرۇپ ، ئاتنىڭ ساغرىسىغا ئۇرۇپ ئۇنى ئۇچقاندەك يۈگۈرتكىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن چېغىدىلا ، ئاندىن ئاشۇ تىك قىيا تاشلارغا چېكىۋېتىلگەن ئېپتىدائىي ئاتلىق كىشىلەرنىڭ ئوبرازىنىڭ تەبىئەتتىكى شەيئىلەرنى كۆزىتىشىدىن كەلگەنلىكىنى چۈشىنىپ يېتەلەيدۇ .

ياۋايى ھايۋانلاردىن كۆندۈرۈلگەن ھايۋانلارنىڭ مەيدانغا كەلگەنلىكى ، رەسسامنىڭ ئاپتورلىرىنىڭ ئۆۋچىلىقنى ئۆزلىرىنىڭ تىرىكچىلىك يولى قىلىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۆي ھايۋانلىرىنىمۇ باققانلىقىنى بىلدۈرىدۇ . بۇ مىسالدىن ئاپتورلارنىڭ ئۆز چارۋا ـ مالىلىرىنىڭ ئاۋۇشىنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ .

قىيا تاش رەسسامنىڭ ئەڭ تۆۋەن قەۋىتىدىكى ئات ۋە تۆگىنىڭ ئاپتورلىرى ـــ يېقىنقى زامان موڭغۇللىرى ـــ ئۇ رەسىملەرنى ئوخشاشلا بىر ئارزۇ ـ ئارماننىڭ ئىلھامى بىلەن ياكى پەقەت رەسساملىق جەھەتتىكى يۇقىرى قابىلىيەتنى ئىپادىلەش ئۈچۈنلا سىزغانمۇ ، بۇنىسى نامەلۇم . لېكىن ، شۇنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇكى ، بۇ قەدىمىي زېمىنىدىكى ئېپتىدائىي تېۋىنىش بۇيۇملىرى كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن بىر تۇرلۇك جەلپ قىلىش كۈچىنى ھاسىل قىلغان ، ئۇلار بۇ رەسىمدە « قۇدرەت » بار ، شۇنداقلا ئۇ مۇقەددەس ، شۇڭا ئۇلارغا ھايۋانات ۋە لاما دىنىي بەلگە تۇمارلىرىنى كىرگۈزگەن ، دەپ قارايدۇ . ستەينمۇ شۇ جايدىكى مەلۇم بىر خىل تېۋىنىش بۇيۇمىنى باشقا بىر خىل ئۇسلۇب بىلەن بۇ جايغا قوشۇپ كىرگۈزگەن ، دەپ قارىغان . ئۇ بۇ قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ ئەتراپىغا موڭغۇل زىيارەتچىلەرنىڭ بىر بايراقنى قاداپ قويغانلىقىنى كۆرگەن .

ئەلۋەتتە ، بۇ يەردە بىرتۇتاش باغلانغان يەرلىك ئەنئەنىنىڭ

ساقلانغان ياكى ساقلانمىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈش تۈپتىن مۇمكىن ئەمەس ، بەلكىم بۇ قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ ئىجاد قىلىنىشىدا بىر قانچە ئۇزۇلگەن مەزگىللەر مەۋجۇت بولغان بولۇشىمۇ مۇمكىن ، چۈنكى ھەر قايسى دەۋرلەرنىڭ بەلگىسى ئىنتايىن روشەن ئىكەن . ئوخشىمايدىغان قەبىلىلەر ئەمەلىيەتتە ئاشۇ ئىپتىدائىي ئادەملەر تاش ئويمىلىرىنىڭ ئوخشىمايدىغان ئىجادىيەتچىلىرى بولۇشى مۇمكىن ، بىراق ئاشۇنداق ھادىسىلەر شارائىتىدىمۇ ئىپادىلەنگەن نۇقتىئىنەزەر بىردەك بولغان .

دەسلەپكى مەزگىللىك ئىپتىدائىي ئادەملەر تاش ئويمىلىرىنىڭ دەۋرىنى بېكىتىش ھامان تەس بولىدۇ . تالگرېن سىبىرىيىنىڭ جەنۇبى ۋە موڭغۇلىيىنىڭ شىمالىدىكى قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ دەۋر چېكى ، بەلكىم مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 500 ــ يىلدىن ، مىلادىيە 800 ــ يىلغىچە بولۇشى مۇمكىن ، دەپ قارايدۇ . لاداق (Ladakh) ۋە شىزاڭنىڭ غەربىي قىسمىدىكى قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ دەۋرى ئوخشايدۇ . پالېئوزوئا دەۋرىگە ئىشىنىدىغان بولساق ، ئىنتايىن دەسلەپكى مەزگىلگە مەنسۇپ بولغان سالاھىيەت ھىندىستانىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى بەزى ئەسەرلەرگە مەنسۇپ بولىدۇ . ھىندىستان بىلەن تارىم ئويمانلىقى ھەمدە ئوكسۇس ئويمانلىقىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئوخشىمىغان لىنىيىلەرگە تارقالغان قىيا تاش رەسىملىرى ، نۇرغۇن ھاللاردا بۇددا دىنىي تۇسىنى ئالغان بولىدۇ ، يەنى بۇددا مۇنارلىرى ۋە بىرقانچە قۇر يېزىقلىرى بولىدۇ . بۇ قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ قىسمەنلىرىنىڭ دەۋر مىلادىيە 3 ــ ئەسىرگە مەنسۇپ بولۇپ ، بەزىلىرى 5 ــ ، 8 ــ ، 9 ــ ئەسىرلەرگە مەنسۇپ بولىدۇ . بەزى ھاللاردا ، بۇنداق بۇددا دىنىي تاش ئويمىلىرىدا ئادەم ئوبرازى ، ھايۋانات ۋە گېئومېتىرىك بەلگىلەر ئارىلىشىپ كەتكەن ، بۇلار بىردەك ھەقىقىي ئىپتىدائىي ئۇسلۇبتىكى ئويمىلار ھېسابلىنىدۇ (بېنۋېنىست [Benveniste] گە ئوخشاش) ھەرقانداق ئەھۋالدا ، تۇرلۇك تىپتىكى قىيا تاش رەسىملىرى ئوخشاش بىر دەۋرگە مەنسۇپمۇ ياكى بۇ يەرلەر مۇقەددەس جايلار بولغاچقا ، ئۇزۇندىن بۇيان پايدىلىنىپ كېلىنگەنلىكى ئۈچۈن بۇگۈنكىدەك كۆلەمنى ساقلاپ كەلگەنمۇ ، دېگەن مەسىلىگە ھۆكۈم

چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس . بىرمۇنچە مىساللاردا ، بۇددا مۇنارى نەقىشلىرى قارىماققا ئاشۇ ئارىلاشما ئېلېمېنتلار ئارىسىدا ئەڭ بالدۇر كۆرۈنگەن ئېلېمېنتتەك قىلىدۇ ، دەل شۇلار كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان ھەم كىشىلەرنى ئۇنىڭغا تېخىمۇ كۆپ مەزمۇنلارنى قوشۇشقا ئىلھاملاندۇرغان . بۇ قىيا تاش رەسىملىرى ئادەتتە تاۋاپ قىلغۇچىلارنىڭ رەسىمى ، دەپ ئاتىلىدۇ . يەنە بىر جەھەتتىن ، شىزاڭنىڭ غەربىي قىسمىدا بۇددا دىنىي ئېلېمېنتلىرى كەمچىل قىيا تاش رەسىملىرىمۇ بار ئىكەن (مەسىلەن ، تۇسى [Tucci] ، 2 ــ رەسىم) ، ئۇ قىيا تاش رەسىملىرىدىكى ئېلېمېنتلار بىلەن قۇرۇق تاغ ئىپتىدائىي ئادەملەر تاش ئويمىلىرىنىڭ بىر قەدەر قەدىمىي قىسىملىرى ئوخشاش بىر تىپقا مەنسۇپ ئىكەن .

فرانك (Francke) نىڭ كەشمىر ــ لاداق يېقىنقى زامان قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ مەنسىي ھەققىدىكى چۈشەندۈرۈشى ، ئومۇمەن ئېيتقاندا قەدىمكى قىيا تاش رەسىملىرى ھەققىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك قوبۇل قىلىنغان چۈشەندۈرۈشكە ئانچە ئوخشىمايدۇ . مەسىلەن ، تەخمىنەن سىرىناگار بىلەن لېھ ئوتتۇرىسىدىكى شىمساكاربۇ (Shmsha Kharbu) نىڭ قېشىدىكى دوڭگا (Donga) كەنتىدىكى ، بىر قىيا تاش رەسىمىنىڭ يۇزىگە بىرمۇنچە قوچقارنىڭ رەسىمى چېكىلگەن . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئۇ بۇددا دىنىي دەۋرىدىن بۇرۇنقى رېۋايەتلەردىكى كىنگكېسار (King Kesar) نىڭ نەزىر ــ چىراغ بۇيۇمى بولۇپ ، بالىنىڭ تۇغۇلغانلىقىغا تەشەككۇر ئېيتىش ئۈچۈن چېكىلگەنمىش (فرانك Pl. 9گە قارا) .

خەنىڭ خاسلون ـــ كىرىستېنسېن ئەپەندىنىڭ كۈچلۈك ياردەمىدە بېرىشى بىلەن ، ئاشۇ بىر گۇرۇپپا قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ قوتوسۈرىتىگە ئېرىشەلىدىم .ئاشۇ قورام تاشنىڭ سول تەرىپىدىكى قىسمىدا قوتوسۈرەتتىكى قوچقارنىڭ فرانك كۆرسەتكەنگە قارىغاندا مەندىكىسىنىڭ ئىككىسى ئارتۇق ئىكەنلىكى ، ناھايىتى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ (ئىككىمىز فوتوسۈرەتنى ئوخشاشلا ئاق ئۇن سۈرتمەي تۇرۇپ تارتقانىدۇق) . بۇ ھال شۇنى ئىسپاتلايدۇكى ، كىشىلەر ئاشۇ قىيا تاش رەسىملىرىگە

ئەسلىدىكى بىلەن ئوخشاش ئېلىمېنتلىق تەپسىلاتلارنى داۋاملىق ھالدا قوشۇپ تۇرغان . ئاشۇ ئىپتىدائىي تاش ئويمىدا ، پەقەت بۇددا مۇنارى بەلگىسىلا بىرقەدەر قەدىمىي بولۇشى مۇمكىن ، ھازىرقى روگگا كەنتىدىكى ئاھاللەر مۇسۇلمان ، ئۇلار بىلەن بۇ قىيا تاش رەسىملىرى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق باغلىنىشلىق يوق .

يەنە بىر سورۇنىدا ، فرانك بىر تاغ ئۆچكىسىنىڭ نۇسخىسىنى « قەدىمكى چوڭ تاش قوي ، قىيا تاشنىڭ نامايەندىسى » دەپ ئاتىغان .

شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى ، فرانك بايقىغان قوچقار سۈرەتلىك نۇسخىلارنىڭ ھەممىسى ، چوقۇم ئىنسانىيەتنىڭ ئاۋۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇۋرمەيدۇ . ئىككى قوي تەسۋىرلەنگەن رەسىمدە ، بىرىنىڭ قورسىقىغا بىر قوزىنىڭ رەسىمىنى سىزىپ قويۇپ ، ئۇ قوزىنىڭ بوغاز ئىكەنلىكىنى ئىپادىلىگەن ، شۇڭا ئۇنى قوي پادىلىرىنىڭ ئاۋۇپ كېتىشىنى ئارزۇ قىلغانلىق ، دەپ چۈشەندۈرسەك تېخىمۇ ياخشى بولىدىغاندەك قىلىدۇ .

بىر قول چېكىلگەن تاش ئويمىنى فرانك سەيشەنبىنىڭ بەلگىسى ، دەپ قارىغان .

يۇقىرىقى بايانلىرىمىزدىن شۇنى كۆرۈۋالالايمىزكى ، قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى روشەن ھالدا ھازىرقى زامانغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن ، ياكى مۇشۇ ئەسىرنىڭ مەلۇم بىر مەزگىلىگە قەدەر داۋاملاشقان بولۇشى مۇمكىن . قەۋەتلەرگە بۆلۈنۈش ئەھۋالىدىن قارىغاندا ، ئەڭ يۇقىرىدىكى قەۋىتىنىڭ چوقۇم قەدىمكى زاماننىڭ ئەسىرى بولۇشى كېرەك . بۇنداق سەنئەتنىڭ باشلىنىشى خېلىلا قەدىمىي ئىكەنلىكىدە شەك يوق . ۋەھالەنكى ، بىزنىڭ قارىشىمىزچە ئەڭ قەدىمكىسى قىسمەن تۆمۈر قوراللارنى پۈختا بىلىدىغان كىشىلەر تەرىپىدىن ئىشلەنگەن . بىراق ، قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ ھەربىر قەۋەتلىرىنىڭ يىل دەۋرىنى تېخىمۇ توغرا ـــ دەلمۇدەل ھۆكۈم قىلىپ بېكىتىش تەلەيگىلا باغلىق . ئەلۋەتتە ، كىشىلەر دادىللىق بىلەن پەرەز قىلسىمۇ بولىدۇ ، ئېيتايلۇق ، بۇ قىيا تاش رەسىم-

لىرىنى مۆڭگۈلىيىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن كەلگەن مەلۇم بىر ھۇن قەبىلىسى ھەممىدىن بۇرۇن چەككەن ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يۇرتىدا بۇنداق سەنئەتنى پىششىق بىلگەن ، كېيىنچە بەزىبىر غەربىي جەنۇب خەلقى ، ئېيتايلۇق زاگرۇلار بىلەن ئالاقىدار كىشىلەر ۋە مۆڭگۈللارمۇ بۇنىڭغا ئالىرىلاشقان بولسا كېرەك .

ھازىرچە ئىچكى ئاسىيا قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ تارقىلىشى ھەققىدە ھەرقانداق بىر يەكۈنگە ئېرىشىمەن دېيىش ، ئالدىرىغانلىق بولىدۇ . بۇ خىل سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى نەقىش نۇسخا ئىجادىيىتىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان قىيا تاشنىڭ بولۇش ـ بولماسلىقىغا باغلىق . شۇڭا ، قۇملۇق كىلىماتىدىكى گرانت تاشلىق تاغلاردىن تاش رەسىم ئەسەرلىرىنى تاپقىلى بولمايدۇ ، چۈنكى بۇنداق تاشلارنىڭ يۈزى شامالدا ئوڭاي ئۇپرايدۇ ۋە سويۇلۇپ كېتىدۇ (Pl. XV, Pl, XVI) .

ئىككىنچى باب سندى

قاراۋۇلخانا

سندى دەريا سى ياكى بۇيانتۇ بۇلاق دەريا سى ، دەپ ئاتىلىدىغان دەريا ئاغزىدىكى كىچىككىنە بىر دۆڭلۈك ئۈستىدە ، بىر قەدىمىي تۇر ئۆزەڭ ئۆرۈلۈپ ـ بۇزۇلۇپ ھېچقانچە قالمىغان تاملىرى بىلەن جىلغىنىڭ شىمالىدىن كىرىدىغان ئېغىزنى قاتتىق توسۇپ تۇرىدۇ . ستەينمۇ بۇ كىچىككىنە خارابىنى بايقىغان . كىچىك دۆڭنىڭ غەربىي جەنۇب ئېتىكىدە ، گازارما ئىزى بار ئىكەن . تام سېپىللىرى چاسا شەكىللىك بولۇپ ، ئايلانما ھەجمى 4 × 7 مېتىر ئىكەن ، ئىزىنىڭ تۈۋىدە تەخمىنەن 50 سانتىمېتىر چوڭقۇرلۇقتا بىر قەۋەت قەدىمىي ئىز بولۇپ ، ئۇ يەردە يا-غاچ كۆمۈر ، ھايۋانات سۆڭەكلىرى ۋە ئات تېزىكى بار ئىكەن ، ئىمارەت-لەرنىڭ تېمىنى چاتقال بىلەن ياسىغان . بىرنەچچە ئېغىز ئۆي بىر- بىر-رىگە ناھايىتى يېقىن سېلىنغان ، بىر ئۆينىڭ ئىچىدە ئۆرۈلۈپ چۈشكەن قومۇشتا ياسالغان ئۆي تورۇسىنىڭ قالدۇقلىرى بار ئىكەن ، يەنە ئۇچ دانە تاش بىلەن قويۇرۇلغان ئوچاق بولۇپ ، ئۇنىڭغا ياغاچ كۆمۈر ۋە كۈل توشۇپ كېتىپتۇ . بۇ ئۆيدە يەنە بىر كالا سۆڭىكىنى بايقىدۇق .

كېيىنچە بۇ يەردە تارتىلغان بىر پارچە فوتوسۈرەتنى تەتقىق قىلغان چاغدا ، خارابە ئىزىنىڭ ئەتراپىدا پەس سوقما تام بولۇپ ، بىر ھويلىنى شەكىللەندۈرگەنلىكىگە دىققەت قىلدىم . بۇ سوقما تام شۇنچە پەس ھەم خارابلاشقانكى ، مەن شۇ نەق مەيدانغا بارغان چېغىمدا ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا دىققەت قىلماپتىمەن .

تاش ئۆي

سندى دەريا سىنىڭ غەربىدىكى قىيالىق ئۈستىدە مەھەل-لىنىڭ جەنۇبىغا يېراق بولمىغان جايدا ، ئابدۇرېھىم مېنى بىر تاش ئۆي « Tash—oi »نىڭ ئالدىغا باشلاپ باردى . ئۆينىڭ قۇرۇلمىسىنى Pl. XIXbدىن كۆرگىلى بولىدۇ . 38 ـ خەرىتە ـــ ئۇنىڭ ئۈستى كۆرۈنۈش خەرىتىسى بولۇپ ، تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ياپما چېتىق شەكلىگە مەنسۇپ ، ئىشكى شەرق تەرەپتىكى قىياغا قارىتىپ ئېچىلغان . ئۇنىڭ ئىچىدە كە-چىككىنە بىر ئېغىز ئۆي بولۇپ ، ئۇنىڭ جەنۇبىي تېمى بىلەن چەت تېمى ئورتاق ئىشلىتىلگەن ، ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان تەخمىنەن 1 مېتىر ئېگىزلىكتىكى ئىچكى تام تاختا تاشلارنى لاي بىلەن توختىتىپ ياسال-غان . تاشقى تېمى تاشلارنى قۇرۇق قويۇرۇپ ياسالغان . كىچىك ئۆينىڭ ئىشكى شەرقىدىن ئېچىلغان ، ئىشىك ئىچىدە تاش ۋە لاي بىلەن قويۇ-رۇلغان ئوچاق بار ، ئوچاقنىڭ دىئامېترى 23 سانتىمېتر ، يەر يۈزىدىن 25 سانتىمېتر كۆتۈرۈلگەن . سېرىق توپا بىلەن كۈلنىڭ ئارىلاشمىسى 70 سانتىمېتر قېلىنلىقتا بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىگە ھايۋانات سۆڭىكى ئا-رىلاشتۇرۇلغان .

ئاساسىي قۇرۇلمىنىڭ ئالدىدا ، ئۇنىڭ غەربىي جەنۇب بۇرجىكىنى بويلاپ تۆۋەنگە قاراپ تەخمىنەن 8 مېتىر ماڭغاندا ، كىچىككىنە تاشقى مۇداپىئە ئىستېھكامى ئۇچرايدۇ . ئاساسىي قۇرۇلمىنىڭ شەرقىدىن تەخ-مىنەن 40 مېتىر جايىنىڭ تۆۋىنىدىن ، تەخمىنەن 15 مېتىردىكى ئۆي ، بىر ئېغىز ئارىلىق ئۆينىڭ خارابىسى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىدە قىيالىقتا يېقىن يۆلەنگەن ھالدىكى ئىككى (ئۈچ ؟) ئېغىز قاتار تىزىلغان ئۆيلەر بار ئى-كەن . بۇ يەردىكى بىرنىچى قاتلامدىكى كۈل ئارىسىدىن بىرنەچچە سا-پال ، ياغاچ كۆمۈر ۋە ھايۋانات سۆڭىكىنى تاپتىم ، بۇلار ھازىرقى يەر يۈزىدىن تەخمىنەن 50 سانتىمېتر جايدا تېپىلدى .

ئارىلىق ئۆي بىلەن تەڭ ئېگىزلىكتىكى ئاددىيغىنا تاشقى مۇداپىئە ئىستېھكامىغا ئۇدۇل كەلگەن جايىنىڭ تۆۋىنىدە بىر قىسىم ياغاچلار ۋە

چاتقاللار بىلەن پىششىقلاپ ياسالغان ، تاش قوپۇرۇلغان ئىمارەتنىڭ قالـ
دۇق ئىزىنى كۆردۇم (38 ـ خەرىتە)

بايقىغان ساپالغا قاراپلا بۇ تاش ئۆيلەرنىڭ دەۋرىنى بېكىتىش مـۇمكىن ئەمەس . ئۆينىڭ ئورنى دەريا جىلغىسىنىڭ ئېگىز جايىدا كۆزـ تىشكە ناھايىتى ئەپلىك بولغاچقا ، قاراۋۇللۇقتا كۆزىتىشكە ئىنتايىن مۇۋاـ پىق كېلىدىكەن ، شۇڭا ئۇ كىتابىمىزنىڭ ئالدىنقى بابلىرىدا قەيت قىلىنـ غان تۇرلار بىلەن بىللە بىر كۆزىتىش سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرگەن بولۇشى مۇمكىن . بۇ ئاستە سېزىممىز بويىچە مۆلچەرلەشكە ھەقلىقـ مىزكى ، سىندى جىلغىسىغا سېلىنغان ئاشۇ قۇرۇلۇشلار ، جۇڭگولۇقلار قـۇرۇق تاغنىڭ جەنۇبىغا يېقىن يېپەك يولىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئۈچـۈن قۇرۇلغان ياكى ھېچبولمىغاندا ، ئاشۇلارنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن سېلىنغان .

سىندىنىڭ ئەتراپىدىكى قەبرىلەر

1928 ـ يىلى سېنتەبىردە نورىن بىلەن سىندىدا تۇرغان چېخىمدا ، مەھەللىنىڭ شەرقىدىن تەخمىنەن 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى بىر قـەبرىنى تەكشۈرگەنىدىم . بۇ قەبرە كىچىككىنە دۆڭ ئۈستىدە بولۇپ ، ئۇرنـى نورىن تۇرغان جاي 1561 غا يېقىن (نورىننىڭ خەرىتىلىرى ، سـىندى ، دېگەن بېتىگە قارالسۇن) ، قەبرە 5 × 6 مېتىرلىق تىك تۆت بۇـ لۇڭلۇق ئىكەن . ئىچكى ـ تاشقى تاملىرى تاش بىلەن قوپۇرۇلغان ، ئىككى تامنىڭ ئارىسىغا شېغىل توشتۇرۇلغان ، يېرىم مېتىر سېرىق تو ـ پىسىنى ئېلىۋەتسەك ، بىر قەۋەت ئۆلچەمسىز ئۇششاق ياپىلاق تاشلار چـ ـ قىدىكەن ، ئۇنىڭ ئاستىدا ئېغىر دەرىجىدە چىرىگەن ئادەم سۆڭەكلىرىنى بايقىدۇق . ئۆلگۈچىنىڭ سول بىلىكى باش سۆڭىكىدىن ئېگىز جايدا ئـ ـ كەن . باش سۆڭەكنىڭ سول تەرىپىدىن 20 سانتىمېتىر كېلىدىغان يەردە ، قوينىڭ بىر ئاستىنقى ئېڭەك سۆڭىكى بار ئىكەن . بۇ ـــ بىردىنـ بىر ئاخىرەتلىك بۇيۇم . ئۇنىڭ ئاستى تاش ئىكەن .

ئۆز ۋاقتىدا قەبرىنى ئۆلچىگەنىدۇق ، ئۇنىڭ تەكشىلىكتىكى كۆـ

رۈنۈش خەرىتىسى ۋە باشقا تېخنىكا سانلىق مەلۇماتلىرىمىز سىىرىيىدە يېتىپ كەتتى . شۇڭا جەسەت سۆڭىكىنىڭ قويۇلغان يۆنىلـ شىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ ئېيتىشقا ئامالسىز قېلىۋاتىمەن ، لېكىن مەن ئەسلىيەلىگەن ئەھۋال بويىچە ئېيتسام ، جەسەتنىڭ بېشى غەرب تەرەپكە قويۇلغان .

ھەتتا ، مۇشۇ تاش قوپۇرۇلغان قەبرىنىمۇ ئابدۇرېھىم « تاش ئۆي » دەپ ئاتىغاندى ، گەرچە ئەمەلىيەتتە تاش ئۆي بولمىسىمۇ .

ئۇچنچى باب سۆگەت بۇلاق

قەدىمىي قورغان

1928 ـ يىلى ئۆكتەبىر ، كۆنچى دەريانىڭ بويىدىكى ساي چېكە ئارقىلىق ، تار كەتكەن سۆگەت بۇلاق يولى بىلەن مېڭىپ ، كورلىدىن سىندىغا باردىم . مېنىڭ بۇ يولنى تاللۇۋلىشىم تامامەن دېگۈدەك يولباشـچىم ـــ سىيەكلىك ئۇرايىم (ئىبراھىم) نىڭ ، سۆگەت بۇلاق جىلغىسىدا بىر كونا شەھەر بار دېگەنـلىـكىدىن بولغان . قۇرۇق تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىـكىدىن تاغ جىلغىـسـىغا كىرىپ شـىمالـغا قاراپ 9.5 كىلومېتىر (ئۇدۇل سىزىق ئارىلىقى) يۇرگەنـدىن كېـيىن ، تاغ جىلغىسىنىڭ غەربىي تەرىپىدە بىر خارابىگە ئايـلانغان قورغانـنى كۆردۇق ، تاغ جىلـغىسى مۇشۇ يەردە بۇرۇلىدىـكەن ، شۇنداقـلا باشـقا جايـغا قارىغانـدا كەتكەن ئـىـكەن .

بـۇ ئىمارەت كىچىك ھەم تىك بىر تاغنىڭ تۆپىسىگە جايلاشقان بولۇپ ، قورغاننىڭ تېمى تاغنىڭ يەر تۈزۈلۈشى بويىچە ئۆلچەمسىز سېـلىنغان [1] (39 ـ خەرىتىگە قارالسۇن) . ئۇنىڭ دائىرىسى تەخمىنەن 30 × 50 مېتىر . تېمى گەز بىلەن قويۇرۇلغان ياپىلاق تاش تام ، PI. XIXa دىكىسى تاش بىلەن قويۇرۇلغان ئاشۇ ئىمارەتنىڭ ئۆرۈلۈپ كەتكەن بىر قىسىم تېمى . تامنىڭ ئېگىزلىكى 4 مېتىردىن ئاشمايدۇ . ئۇنىڭ ئىچى قورۇق قىلىنغان قورغان ـــ لاگېرغا ئەمەس ، بەلكى خۇددى بىر تۈپتۈز پەشتاقتا ئوخشايدۇ . تاش تامنىڭ بىرلا ئىشكى بولۇپ ، تار كەتكەن تاغ

[1] تـەكشىلىك خەرىتىسىدىكى ئىزنا سىزىق ۋە دائىرىسى بىرەدەك مۆلچەر قىلىنىمەت بولۇپ ، تاغ ئېتىكىگە يېتىپ بارمايدۇ ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

قىسىمىنىڭ جەنۇب تەرىپىدە ئىكەن . ئىشىك ئەتراپىدىكى تام ئېگىزرەك ئىكەن ، بىراق باشقا جايلىرىغا قارىغاندا نېپىز ئىكەن ، شەرق تەرەپتىكى ئىككى قىسىمنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر پاكار تام سېلىنغان بولۇپ ، تۆۋەنكى قىسمىدىكى بىر قورغاننى شەكىللەندۈرگەن .

قورغان ئىچىدە ، بىرنەچچە پارچە سىدام ساپال سۇنۇقىنىلا تېـرىۋالدۇق ، ئۇنىڭدىن باشقا تام ئاستىدىن خۇددى PI. 15:3 دە كۆرسـىتىلگەنگە ئوخشايدىغان برونزا بېزەك تاپتۇق ، بۇ ھايۋانات شەكلىدىكى سـەنئەت بۇيۇم بىر قوچقار ئىكەن ، مۈڭگۈزى خۇددى ئاسما چەمبەرگە ئوخشايدىكەن . ئوردۇس برونزا قوراللىرىدىكى بېزەكلەردە ئاشۇنداق ھايۋاناتـقا ئوخـشاش تېپتىكى خيالىي ئەسەرلەر بار ئىكەن .

ئاشۇ ئازغىنا بايقاشلار ، بىزنىڭ بۇ قورغاننىڭ دەۋرىنى مۇئەييەنـلەشتۈرۈشىمىز ئۈچۈن ھېچقانداق يېپ ئۈچى بىلەن تەمىن ئەتمىدى . قـورغاننىڭ تەخمىنەن ئورنىغا قاراپ ھۆكۈم قىلساق ، ئۇنىڭ سېلىنىشى روشـەنكى جەنۇبتىن شىمالغىچە ، شىمالدىن جەنۇبقىچە بولغان قاتناشنى كونترول قىلىش ئۈچۈن بولغان ، ۋەھالەنكى تېخىمۇ بەكرەك ئىمكانىيەت تاغ يولىنى قاتتىق توسۇپ ، شىمالدىن كېلىدىغان تاجاۋۇزنى توسۇش ئۈچۈن بولۇشى مۇمكىن . يېپەك يولى ياكى تېخىمۇ توغرىراق ئېيتقاندا ، ئۇنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا قاتناش ئالدىراش بولغان چاغدا ، شەرقتىن غەربكىچە بولغان بۇ ئارتېرىيىنىڭ يان تەرەپتىن زەربىگە ئۇچرىشىدىن مۇداپىئەلىنىپ ئۇنى قوغداش ، چوقۇم ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى ، ۋەھالەنكى چوڭ يولغا خەۋپ ئاساسلىقى شىمالدىن كېلەتتى . يېپەك يولىنىڭ بۇ بىر بۆلىكى يىگىپەندىن كورلىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى تۇرلارنى بويلاپ ئىچـكىرىلەپ كىرەتتى ، ئۇ يول قۇرۇق تاغدىن ئىنتايىن ئاسانلا يېتىپ بارغىلى بولىدىغان لىنىيە ئىدى ، مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ، سۆگەت بۇلاق قورغىنى يېپەك يولى سودىسى راسا روناق تېپىپ جانلىنىپ كەتكەن ، ئەمـما جۇڭگو يەنىلا ھۇنلارنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىدىن ئەنسىرەۋاتـقان چاغلاردا سېلىنغان ، دەپ پەرەز قىلىشقا ھەقلىقمىز .

سۆگەت بۇلاق قورغىنىنىڭ سېلىنىشى ، بىر تاغ دۆلتىگە بارىدـ

غان بىر يولنى قوغداش ئۈچۈن سېلىنغانلىق ئىمكانىيىتىنى چەتكە قاقمايدۇ . بۇ جۈگگونىڭ ئالدىنقى خەن سۇلالىسى يىلنامىسىدە تىلغا ئېلىنغان كىچىك دۆلەت بولۇپ ، ئورنى قۇرۇق تاغنىڭ غەربىدە ئىدى . بىراق ، بۇنداق چۈشەندۈرۈشنىڭ مۇمكىنچىلىكى ئانچە زور ئەمەس ، چۈنكى بۇ پادىشاھلىقنىڭ مۇنچۇالا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىشى ناھايىتى قىيىنىدەك قىلىدۇ . لى داۋيۈەن تىلغا ئالغان « قاراتاغ »[1] لەلكىم مۇشۇ ئەلنى كۆرسەتسە كېرەك (39 ـ خەرىتە) .

نورىن بايقىغان بەزى قەبرىلەر ۋە « تاش ئۆي » لەرمۇ ئاشۇ پادىشاھلىق بىلەن ئاز ـ تولا ئالاقىدار بولۇشى مۇمكىن .

بۇ قورغان سىندى دەريا‌سى ياقىسىدىكى ئوخشىشپ كېتىدىغان قۇرۇلۇشلار ۋە قۇرۇق تاغدىكى كونا شەھەر قالدۇقلىرى بىلەن ئالاقىدار بولسا كېرەك .

قەبرىستانلىق

يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان قورغان بىلەن ئېرىق ئارىلىقىدا بىر يەرگە توپلاشقان سەككىز قەبرە بولۇپ ، ھەربىر قەبرە ياپىلاق تاش بىلەن تىك تۆت بۇلۇڭ شەكلىگە كەلتۈرۈلگەن . ئۇلاردىن يەتتىسى كىشىلەر تەرىپىدىن بۇزۇۋېتىلگەن ، مەن بىرەرى چېقىلىپ باقمىغاندەك قىلغان بىر قەبرىنى قازدىم . 40 ـ خەرىتىدىكسى مۇشۇ قەبرىنىڭ تەكشىلىكتىكى كۆرۈنۈشى ۋە كەسمە يۈز سخېمىسى ، ئۇ ياپىلاق تاش بىلەن بىرىنى بىرىگە ياپىسا كەلتۈرۈپ تىزىپ چىقىلغان تىك تۆت بۇلۇڭ بولۇپ ، كۆلىمى 1.2 × 2.3 مېتىر ، تۈپراق بېشى يەر يۈزىدىن 35 سانتىمېتىر ئېگىز . قەبرە ئىچىدە يەر يۈزىگە بىر قەۋەت ياپىلاق تاش ياتقۇزۇلغان . ئۇ يەردىن 1 مېتىر تۆۋەنلىگەندە ، تەخمىنەن گۆرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئادەمنىڭ باش سۆڭىكى بولۇپ ، مۇشۇ باش سۆڭىكىدىن سەل ئېگىزرەك

[1] « دەريالار تەپسىراتى ئىزاھلىرى » نىڭ 2 ـ تومىدا ، « دەريا سۈيى يەنە شەرققە قاراپ ئېقىپ قاراتاغ پادىشاھلىقىنىڭ جەنۇبىغا بارىدۇ . قاراتاغ شەھىرىدىن قاراقۇمغا 240 چاقىرىم » دېيىلگەن .

چايدىكى گۆرنىڭ باش ياقىسىدا بىر بالىنىڭ باش سۆڭىكى تۇرۇپتۇ . باشقا ئۈستىخانلار ياكى دەپنە بۇيۇملار بولمىغاچقا ، بۇ قەبرىمۇ ئوغرىلانغان بولۇشى ئېھتىمالغا بەك يېقىن (40 ـ سخېما) .

ئىككى باش سۆڭىكىنى پروفېسسور بېرگمانىنىڭ تەتقىق قىلىشى ئۈچۈن تاپشۇرۇپ بەردۇق .

تۆتىنچى باب شورساغاندىكى قەبرىلەر

قۇرۇق تاغنىڭ غەربىدە توپوگرافىيىلىك ۋە گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىۋاتقاندا ، نورېن بىرمۇنچە قەدىمىي قەبرىلەر ۋە كىچىك تېپىلىق تاش قۇرۇلما ئىمارەتلەرنىڭ ئىزىنى بايقىغان ، بۇ جايلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ خەرىتە ـ سخېمىلىرىغا بەلگە بېرىپ كىرگۈزۈلگەن . ئۇيغۇرلار بۇنداق تاش قۇرۇلمىلىق ئىمارەتلەرنى بىردەك « تاش ئۆي 〈Tash—oi〉 » ياكى « ئەرۋاھلار تاش ئۆيى 〈Degipter—tah—oi〉 دەپ ئاتايدىكەن (نورېن ، 176 ـ بەتكە قارالسۇن) . ئەمەلىيەتتە ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئىنسانلار ئولتۇرغان ئۆي ۋە قوي قوتىنى بولۇپ ، بەزىلىرى كىچىك تېپىلىق قورغان ياكى قاراۋۇلخانىلار ئىدى . خانتېگىن بۇ تاش ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر يوللا « قويلارنىڭ كىچىك تاش ئۆيى » دەپ ئاتىغان .

قارا تېپكەن ئۇلا (khara—teken—oLa) نىڭ شىمالىي ئېتىكى ۋە باغراش كۆلىنىڭ جەنۇبىي ياقىلىرىدا ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان قۇرۇلمىلار ۋە قەدىمىي قەبرىلەر ناھايىتى كۆپ . نورېن شورساغان رايونىدىكى بىر قەبرىدە قېزىش ئېلىپ بارغان ، بۇ قەبرە ئۇنىڭ 201 ـ نومۇرلۇق لاگېرىنىڭ ئەتراپىدا ئىكەن . قەبرە تۆپىسگە توپا دۆۋىلەنگەن ، گۆرنىڭ كۆلىمى 1 × 2 مېتىر ، چوڭقۇرلۇقى تەخمىنەن 1 مېتىر ، قەبرە تېمى قوپال تاشلار بىلەن قوپۇرۇلغان ، گۆرنى يۇمشاق قۇم ۋە تاشلار بىلەن تىنىدۇرغان . گۆر ئىچىدە ئېغىر دەرىجىدە چىرىپ كەتكەن ئادەم سۆڭىكى بولۇپ ، جەسەتنىڭ بېشى شەرققە قارىتىلغان ، پۇتىنىڭ يېنىدا قوينىڭ باش سۆڭىكىنىڭ ئۇۋىقى بار ئىكەن ، تۆۋەندىكى يىغىۋېلىنغان بۇيۇملار جەدۋىلىدىكى تۆمۇر قوراللارمۇ مۇشۇ قەبرىدىن تېپىلغان ، تۆمۇر قوراللار

تامامەن ئېغىر دەرىجىدە داتلىشىپ كەتكەن ھەم يېرىلىپ ئۇرۇلۇپ كەتكەن . بۇ تۆمۇر قوراللار ئىچىدە بىر ئات يۈگىنى بولۇپ ، ئوتتۇرىسىدىن ئۇلانغان ، ھەربىر بېشىدا بىردىن تۆمۇر ھالقىسى بار ؛ ئېللىپس شەكىلىك بىر ھالقىدا بىر ئىلمەك چىقىپ تۇرىدۇ ، ئۇ بەلكىم كۆچمەن چارۋىچى خەلقنىڭ كەمەر ئىلمىكى بولسا كېرەك ؛ يەنە شەكىللىرىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان بىر قىسىم ئۇششاق تۆمۇرلەرمۇ بار ئىكەن (41 ـ رەسىم) .

بۇ سۇنۇق تۆمۇر قوراللارنىڭ دەۋرىنى توغرا بېكىتىپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس . لېكىن ، ئۇلار بەلكىم مىلادىيەنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىن 1000 ـ يىللارغىچە بولغان زامانلارغا مەنسۇپ بولۇشى مۇمكىن .

41 ـ رەسىمدىكىسى نورېن بايقىغان يەنە بىر قەبرە . ئۇنىڭ ئورنى يۇكىكىن كۆلدە (Yukken—gol)، نورېننىڭ 29 ـ نومۇرلۇق لاگېرىنىڭ شەرقىدىن 600 مېتىر كېلىدىغان جاي (نورېن سىزغان سىنىدى خەرىتىسىگە قارالسۇن) غا توغرا كېلىدۇ . بۇ 4 × 6 مېتىر دائىرىدىكى ، ياپىلاق تاشلار بىلەن قوپۇرۇپ چىقىرىلغان قەبرە بولۇپ ، تاشقى كۆرۈنۈشى ئىچكى موڭغۇلدىكى بەزى قەبرىلەرگە ئوخشايدۇ .

قۇرۇق تاغدىكى قەبرىلەرنىڭ دەلمۇدەل دەۋرىنى بېكىتىشكە ھازىرغىچە بالدۇرلۇق قىلىدۇ . ئۇلارنى بەلكىم ئوخشىمىغان دەۋرنىڭ ئادەملىرى سالغان بولۇشى مۇمكىن . ئۇلار بەلكىم ھۇنلار ، ئاۋارلار ، ئۇيغۇرلار ياكى موڭغۇللار بولۇشى مۇمكىن . لېكىن مەيلى قانداق بولمىسۇن ، بۇ قەبرىلەر ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشتىن بۇرۇن ۋە لاما دىنى موڭغۇللارنىڭ دىنىي ئۆرپ ـ ئادىتىگە ئايلىنىشتىن بۇرۇن مەيدانغا كەلگەن .

قۇرۇق تاغ خارابە ئىزىدە يىغۇۋېلىنغان بۇيۇملار

سىندىدىكى بىر « تاش » ئۆيدە بايقالغان بۇيۇملار

K,13438:1 ساپال پارچىسى : خېلىلا چوڭ كومزەكنىڭ سىرتىغا قايرىلغان ئاغزىنىڭ سۇنۇقى ، قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ . پىشۇرۇلۇشى قاتتىق ، دىئامېترى 22.5 سانتىمېتر .

K.13438:2—4 ئۇچ ساپال سۇنۇقى ، خېلىلا چوڭ ساپال قا-چىنىڭ سۇنۇقى ، تەخمىنەن 1 ـ دىكى ساپال قاچىغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، بىراق بۇ ساپال قاچىنىڭ تېشى سىرىق ئىكەن .

K.13438:5—6 تۇراڭ ئۇششاق سۆڭەكلەر ، چىش ، كۆمۈر قاتارلىقلار .

سۆگەت بۇلاقتا تېپىلغان بۇيۇملار

K.13438:1 برونزا ئاسما بېزەك (؟) ، بىر بېشىدا هالقا شەكىل-لىك ئىككى تۆشۈكى بار (ئۇنىڭ بىرى يېرىلىپ كەتكەن) . پۈتۈن بىر بۇيۇم بەلكىم ، هايۋاننىڭ شەكلىنى هاسىل قىلىشى مۇمكىن . ئۇزۇنلۇقى 55 مىللىمېتىر ، Pl.15:3 گە قارالسۇن .

K.13440:2—3 قوپال ساپالنىڭ ئىككى پارچە سۇنۇقى ، قىز-غۇچ قوڭۇر رەڭ . قورغان ئىچىدىن تېپىۋېلىنغان .

K.13440:4—5 . ئىككى پارچە سۇنۇق ساپال ، قىزىل رەڭ . ئۇنىڭ 5 ـ سىنىڭ يۇزىدە بىر قارا رەڭلىك سىزىقى بار . توق قىزىل رەڭلىك لېنتا نۇسخا بار . قورغان بىلەن ئېرىق ئارىسىدىكى قەبرىدىن تېپىلغان .

نورىن باغراش كۆلىنىڭ جەنۇبىدىكى شورساغان قەبرىسىدىن تاپقان بۇيۇملار

K.13445:1—2 بىر تۆمۈر يۈگەننىڭ ئىككى سۇنۇقى . ئوتتۇ-رىسىدىن ئۇلانغان ، هەربىر بېشىدا بىر ئۇلاق بار .

K.1445:3—4 تۆشۈكى بار بىر ياپىلاق تۆمۈرنىڭ ئىككى سۇ-نۇق پارچىسى .

K.13445:5 تۆمۈر ئىلمەك ، ئېللىپس شەكىللىك هالقا ، بىر دانە چەقمە تۇرغان تىلى .

K.13445:6 كىچىك ئىككى پارچە تۆمۈر هالقىنىڭ سۇنۇقى بولسا كېرەك .

بەشىنچى باب قارا شەهەر رايونىدىكى قەدىمىي خارابە ئىزلار

مىڭئۆي ①

1928 ـ يىلى باش كۈز ، چارقىلىقتىن قۇرۇق تاغقا باردىم ، شۇ چاغلاردا قۇم دەريا سىنىڭ سۇ ئورنى ناهايىتى يۇقىرى بولغاچقا ، يىگىپەن-نىڭ ئەتراپىدىكى كېچىكتىن تۆگىنى ئۆتكۈزۈشكە مۇمكىن بولماي ، چوڭ يولنى بويلاپ مېڭىپ تىكەنلىكتىن كورلىغا كەلدىم . كورلىدا بىر هەشەمەتلىك بۇددا دىنىي ئىبادەتخانىسى خارابىسىدە ، قىسقا مۇددەتلىك زىيارەت ئېلىپ بارغانىدىم ، ئۇ يەر هازىر مىڭئۆي دەپ ئاتالماقتا ، ئۇ-نىڭ ئورنى كورلىدىن قارا شەهەرگە بارىدىغان چوڭ يولنىڭ غەر-بىدىن يىراق بولمىغان جايدا . يولنىڭ باشقا بىر يېنىدىن سەل شىمالغا قاراپ بارىدىغان جايدا ، تاشلۇېتىلگەن بازار ـ بوغدا شەهىرى (Boghdad—shahri) ②بولۇپ ، ئۇ يەردىمۇ زىيارەتتە بولدۇم .

بۇ ئىككى جايدا هېچقانداق قېزىش خىزمىتى ئىشلەش ئويۇمۇ يوق ئىدى . چۈنكى ، ئالدىنقى بىر جايىنى ئولدېنبورگ (OLdenburg) ، ③گرونۋېدېل (Grun wedei) ④ ۋە ستەينلەر تەپسى-

① مىڭئۆي ـــ شىكشىن مىڭئۆيى ، هازىرقى قارا شەهەر ناهىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇ-بىدىن 30 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا .

② بوغدا شەهىرى ، يەنە بىر ئىسمى « دەنزىل كونا شەهىرى » دەپ ئاتىلىدۇ . قارا شەهەر ناهىيە بازىرىنىڭ شىمالىغا 40 كىلومېتىر كېلىدۇ .

③ ئولدېنبورگ (1934 ـــ 1863) ، رۇسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياشۇناس ئالىمى ، ئېكسپېدىتسىيەچى .

④ گرونۋېدېل (1935 ـــ 1856) ، گېرمانىيىلىك ئارخېئولوگ ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيەچىسى ، مۇشۇ ئەسىرنىڭ دەسلىپىدە شىنجاڭغا كۆپ قېتىم كەلگەن .

لـسي تونۇشتۇرغان ، بەلكى كېيىنچە ئستقبالنىڭ يوقلۇقى ئسپاتلانغا-نىدى .

مىڭئۆي ئوتتۇرىسىدىكى بىر خارابدە ، گەج بىلەن ياسالغان بۇدساتۇا بېشىنى (Pl. 32:9 ۋە 11 گە قارالسۇن) تاپقان ھەم يەر يۈزىدىن ھېچقانچە قىممىتى يوق بىرنەچچە كىچىك نەرسىلەرنى تېرىۋالغانىدىم . بۇ كىچىك نەرسىلەرنىڭ بىرىنى ستەين چۈشۈرۈپ قويغانلىقى ناھايىتى ئېنىق بولدى ، چۈنكى ئۇنىڭدا ستەين بەرگەن نومۇر بار ئىكەن ، بۇدساتۇانىڭ بېشى 8 ـ ئەسىرگە مەنسۇپ مۇشۇ بۇتخانىدىن تاپقان ئوخشاش تىپلىق بۇيۇمغا بەك ئوخشايدۇ .

بۇغدا شەھىرى

مىڭئۆيدىن چىققاندىن كېيىن ، بۇغدا شەھىرى دەپ ئاتالغان شەھەر خارابىسىدە قىسقا مۇددەت زىيارەت قىلدىم . ئۇ شەھەر خارابىسىدە قالغىنى پەقەت ئۇزۇلگەن ـــ ئۆرۈلگەن تام سېپىللار ئىكەن . شەھەر ئىچىدىكى چوڭ توپا دۆۋىسىدە ، يەرلىك بايلىق تاپقۇچىلار قېزىش قىلۋاتقانىكەن ، بىراق ئۇلار قىلچە ئەھمىيىتى يوق نەرسىلەردىن ئازراق تېپىپتۇ. بىر يەر يۈزىدىن بىر دانە سۇنۇق يارماق تېپىۋالدۇق ، ئۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ كەيىۋەن يىللىرى تارقىتىلغان كەيىۋەن يارمىقىدەك قىلىدۇ .

ستەين بۇ يەرنى كىنگىت دۆلىتىنىڭ كونا پايتەختى ، دەپ باھالىغان ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ يىلنامىسىدە بۇ شەھەر قايدۇ دەرياسىنىڭ ئوڭ يېقىسىدا دەپ يېزىلغان . بىراق ، ستەينىنىڭ ھۆكۈمى مېنىڭ بۇ يەردە ئالتە يىلدىن كېيىن ئېلىپ بارغان زىيارىتىمدە بايقالغان ، باشقا بىر قەدىمكى خارابىنىڭ جەڭ ئېلان قىلىشىغا دۇچ كېلىپ قالدى ، ئۇ خارابە بوغدا شەھىرىنىڭ قېشىدىلا ئىكەن .

بۇغدا شەھىرىنىڭ يېنىدىكى قەدىمىي ئىز

1934 ـ يىلى مارت ، مەن قارا شەھەردىن كورلىغا بارغان چېغىمدا ، شەھەر سېپىلىغا بەك ئوخشايدىغان خىلىلا زور بېكىنمە ئىمارەتنى كۆزەتكەنىدىم . ئۇ دەنزىل (danzil) كەنتىنىڭ شىمالىدىن 3 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا بولۇپ ، بوغدا شەھىرى خارابە ئىزىدىن تەخمىنەن 1500 مېتىر كېلىدىغان جايدا ئىكەن . كومپاس بۇ شەھەرنىڭ شىمالىي « قوۋۇقى » دىن بۇغدا شەھىرىنىڭ قاراۋۇل راۋىقىغا قارىتىلغان چاغدا ، كۆرسەتكەن گرادۇس : شەرقىي شىمال قاراۋۇل راۋقىغا قارىتىلغان چاغدا ، جەنۇب 71 گرادۇس شەرق بولدى ، غەربىي جەنۇب قاراۋۇل راۋىقىغا قارىتىلغاندا جەنۇب 45 گرادۇس شەرق بولدى .

چوڭ يول خارابىلىقنىڭ شىمالىي سېپىلىنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندە ، ئۇ يەردە ھېچقانداق بېزەك نۇسخىلىرى يوق ، بىراق خىلىلا زامانىۋى زىننەت دەرۋازىسى بار ئىكەن ، ئۇ يەردىن ئۆتكەندىن كېيىن ، يول ئىچكى شەھەرنىڭ شەرقىي سېپىلىنى بويلاپ ئىچكىرىلەپ بارىدۇ . 42 ـ سىخىمغا قارالسۇن . مېنىڭ مۆلچەرىمچە ـــ ئاران مۆلچەرلىشىمىزلا مۇمكىن ـــ تاشقى سېپىلى تەخمىنەن 600 مېتىر ، ئېگىزلىكى 2 ـــ 3 مېتىر كېلىدۇ . شەھەرنىڭ جەنۇبىدا ، ھېچقانداق سېپىل ئىزىنى كۆرمىدىم . ئىچكى شەھەرنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 250 مېتىر كېلىدۇ . شەرقىي سېپىلنىڭ ئىچى تەرىپىنى ياقلاپ ماڭغاندا ، خىلىلا پۇختا سېلىنغان ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 4 مېتىر كېلىدىغان خىش بار ئىكەن . ئىچكى شەھەرنىڭ ئىچكى تەرىپىدە قۇرۇلما بۇيۇملىرى ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ ساقلىنىپ قالغان بىرقانچە خىش ـ كاھىشلار دۆۋىسى بار ئىكەن .

پۇتۇن « شەھەر » نى ئوت ـ چۆپ ، چاتقاللار قاپلاپ كەتكەن ، يەر يۈزىدە بىر قەۋەت توز ـ شور پوستى بار ئىكەن ، بۇ ھال شەھەر سىرتىدىكى مەنزىرىلەر بىلەن بىر پۇتۇن گەۋدە بولۇپ شەكىللىنىدۇ . بىر ئېرىق سۇيى بۇ خارابىلىقنىڭ ئىچىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ . بۇنداق زەي-

لىك ھەم شورلۇق مۇھىتتا ھەرقانداق ئوڭاي چىرىگۈچى بۇيۇملارنىڭ ساقلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس .

بۇ خارابىلىق بىلەن بوغدا شەھىرىنىڭ زادى قايسىسىنىڭ تاڭ دەۋرىدىكى كىنگىت دۆلىتىنىڭ پايتەختى ئىكەنلىكىنى بېكىتىش ھازىرچە مۇمكىن ئەمەس . لېكىن ئۇلارنىڭ بىرى كىنگىت بولۇشى مۇمكىن ، يەنە بىرى شۇەنزاڭ دېگەن ئاگىنى (啊者尼) ياكى فاشىيەن (دارماپاترا) دېگەن قارا شەھەر (乌夷) بولۇشىمۇ مۇمكىن . چۈنكى بۇ ئۇچ ئىسىم بىرلا يەرنى بىلدۇرمەيدۇ ، بىلدۇرمەيدۇ ، مۇئەييەنلەشتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس .

ۋەھالەنكى ، بۇ ئىككى خارابە ئەينى زامانلاردا تۇرپان بىلەن تارىم ئويمانلىقى ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ يولدا ئىنتايىن مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئورۇن ئىدى ، شۇنداقلا ئىلغا بارىدىغان قارا شەھەر دەرياسى جىلغىسىنى ياقلاپ بارىدىغان تاغ يولىمۇ ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى ، ئۇ دەريا جىلغىسى كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەر پاراكەندىچىلىك سالىدىغان يول ، دەپ قارالغانىدى .

مېنىڭ مۇشۇ ئەسىرنىمدە تىلغا ئالغۇدەك مەزمۇنلاردىن يەنە يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئىككى جايغا ئالاقىدار مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئۇچىدە يەنە دوكتور نىلس ئامبولت شۇ يەردىكى يەرلىك خەلقتىن سېتىۋالغان بۇيۇممۇ بار ، بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى دەنزىل كەنتىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىن 6 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ، يېقىلغۇ قىلىش ئۇچۇن يىلىتىز كۆلاۋاتقان چاغدا بايقىغانىكەن ، ئۇ يەردە دەل بوغدا شەھىرى بىلەن مىكئۆي ئارىلىقىدا ئىكەن .

مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئۇچىدىكى ئىككى دانە جۇڭگو يارمىقى 766 ــ 784 ـ يىللىرى ئىشلىتىلگەن پۇل بولۇپ ، ئۇچىنچى بىر يارماق ناھايىتى قېلىن دات بېسىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ، خېتىنى ئوقۇغىلى بولمىدى . Pl.6:15 ــ خەنزۇچە ـ قارۇشتى يېزىقى بار پۇلنىڭ بىر يۈزى ، لېكىن « ئالتە جۇلۇق يارماق » دېگەن سۆزلەر ناھايىتى ئېنىق تۇرىدۇ ، يەنى ئۇنىڭ ئېغىرلىقى ئالتە جۇ كېلىدىكەن ، بۇ يۈزىدىكى يە-

زىق خورلىي (Hoernle) Pl.I:14,1899 [1] دىكى يېزىققا دەل ئوخشايدۇ . يارماقنىڭ يەنە بىر يۈزى ناھايىتى تۇتۇق ، ئۇنىڭ ئوك تەرىپىدە بىر ئات بولۇشى ، يەنە تامامەن دېگۈدەك يوقاپ كەتكەن چاقماق شەكىللىك خەتلەردىن بىرنەچچىسى بولۇشى مۇمكىن ، قارىماققا ئۇ خورلىنىڭ Pl.1:8 گە ئوخشايدىغاندەك قىلىدۇ . ئامبولتنىڭ 5 ـ نومۇرلۇق يارماق پۇلى بىلەن خورىلىي تاپقان خەنزۇچە ـ قارۇشتى يېزىقى بار پۇل بىر تىپلىق بولۇشى تامامەن مۇمكىن . خورلىي بۇ پۇللارنىڭ دەۋرىنى مىلادىيە 1 ــ 2 ـ ئەسىرلەرگە مەنسۇپ ، دەپ قارايدۇ . خوتەندە تېپىلغان ئاشۇ تىپلىق پۇللارغا كەلسەك ــ ئۇ يەر مۇشۇنداق پۇلنىڭ تارقىلىش ماكانىدەك قىلىدۇ ــ خورلىي بىرقەدەر كونسېرۋاتىپ مۆلچەرلىگەن تەقدىردىمۇ ، ئۇلارنىڭ دەۋرى مىلادىيە 73 ــ 200 ـ يىللار بولۇشى كېرەك ، دەپ قارايدۇ (42 ـ ، 43 ـ خەرىتىلەر) .

Pl.15:14 دىكى ياپىلاق برونزا ئىلمەك بىلەن ئوخشاش تىپلىق بۇيۇمنى تېپىش ناھايىتى قېيىن ، بىراق Pl.15:5 دىكى تاسمىنىڭ ئۇچ بېزىكى ئارىي ، 1914 ، 228 ـ رەسىمگە ئوخشايدۇ ، ئارىبىنىڭ ئۇ بۇيۇمى تۇرپان قارا خوجىدىن (Qara—Khoja) تېپىلغان بولۇپ ، كېيىنكى ساسانىيلار خانلىقى دەۋرىگە مەنسۇپ ئەسەرلەر ئىكەن . ئۇنىڭدىكى بېزەكلىك قاپارتما ئوبرازلار ، ئۇنىڭ كۆچ ـ كۆچ مەرگىلىدىكى ۋېنگرىيە بەل تاسمىلىرىنىڭ دېتاللىرى بىلەن زىچ ئالاقىدار ئىكەنلىكىنى ناماياں قىلىدۇ (خامپېل [Hampel] 4ـ گۇرۇپپا) .

ئىككى دانە خەنزۇچە ـ قارۇشى يېزىقى بار پۇلدىن باشقا ، قالغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ ھەممىسى ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە مۇشۇ رايوندا قاتناش راسا ئالدىراش بولغان چاغلارغا ۋە ھازىر تاشلىۋېتىلگەن ، ئەينى زامانلاردا رەڭگارەڭ تۇس ئالغان ئىبادەتخانا تۇرمۇشىغا مەنسۇپ ئىكەن .

---

① خورلىي نېمىس قان سىستېمىسىدىن بولغان ئەنگلىيە ئالىمى ، « بوۋىر قەدىمىي نۇسخىلىرى » نى يېشىش بىلەن داڭقى چىققان ، 19 ــ 20 ـ ئەسىرلەردە ياشىغان مەشھۇر ھىندىشۇناس .

قارا شەھەر رايوندا يېغىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

ملك ئۆيدىن تېپىلغان بۇيۇملار

K.13442:1 بىر ـ بىرىگە چېتىلىدىغان ئۇچ پارچە ئۇششاق ساپال ، لېيى سۇس قىزىل ، توق قىزىل رەڭ بىلەن رەڭدار بېزەلگەن .

K.13442:2 تەخمىنەن يېرىم ساپال چىراغدان ، پاكار ھەم كىچىك ، دىئامېترى 5 . 5 سانتىمېتر .

K.13442:3 ئۇششاق ساپال پارچىسى ، ئىككى قۇر قارا رەڭ جۇلا نەقشى بار . سۇس سېرىق ، پىشۇرۇلۇشى قاتتىق .

K.13342:4 بېزەلگەن ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، بەلكىم بىرەر ھەيكەلنىڭ سۇنۇقى بولۇشى مۇمكىن (ئۇستىگە Mi.xi دېگەن خەت بىلەن بەلگە قويۇلغان ، ستەين يىتتۇرگەن بۇيۇم ئىكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق .)

K.13442:5 گەج بىلەن ياسالغان ئادەم بېشى قاپارتما ھەيكەلى ، تۆپە تەرىپى كەمتۈك . بىراق ، ئەسلىدىكى ھەجمى تامامەن دېگۈدەك ساقلىنىپ قالغان . يادەك ئەگمە قېشى ۋە كۆزلىرى ، قاشلىرى بۇرنى بىلەن تۇتاش ، كۆزلىرى خىرە يۇمۇلغان . بىراق ، كۆز مونچىقى يوغان ھەم پولتىيىپ چىقىپ تۇرىدۇ . ئۇستۈنكى كالېپوكى ناھايىتى كالتە ، ئاغزى كىچىك ھەم ئەگمەچ ، تۆۋەنكى ئېگىكى روشەن ھالدا قوش ئېگەك Pl. 32:9 گە قارالسۇن .

K.13442:6 گەج بىلەن ياسالغان ئادەم بېشى قاپارتما ھەيكەلى ، سۇنۇشى يۇقىرىقى مىسالدىكىدىن ئېغىر بولغان . راست ئادەم بېشىنىڭ تەخمىنەن يېرىمىگە تەڭ . چېچىنى پارالىل ئىنچىكە سىزىقلار بىلەن بۆلۈپ چىقارغان . تۆۋەن تەرىپىدە بۇدۇر چاچلار چېكسىنى بېسىپ تۇرىدۇ . قۇلاق يۇمشىقى سەل ئۇزۇن Pl. 32:11 گە قارالسۇن .

بۇغدا شەھىرىدىن تېپىلغان بۇيۇملار

K.13444:1 بىر دانە جۇڭگو يارمىقى ، سۇنۇقى ، تۆشۈكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە يۇمەن « 元 » دېگەن خەت بار ، بەلكىم كەيىۇمەن

يارمىقى بولسا كېرەك .

K.13444:2 ئۇچى ھەربىدەپ تاشلانغان ھايۋان مۈڭگۈزى يادروسى (horn – core) .

K.13444:3—4 ئىككى دانە ئۇششاق چاقماق تېشىنىڭ ئۇۋۇقى (chip) .

دەنزىلدىن تېپىلغان بۇيۇملار

K.13444:1 جۇڭگو يارمىقى ، دالى يۇمىباۋ يىللىرىنىڭ (766 ـ 780 ـ يىللار) يارمىقى ، دىئامېترى 21 مىللىمېتر .

K.13443:2 جۇڭگو يارمىقى ، ئۇستىگە چېكىلگەن خەتنى ئوقۇغىلى بولمايدۇ ، بەلكىم جيەنجۇڭ تۇڭباۋ (780 ـــ 784 ـ يىللار) يارمىقى بولسا كېرەك ، دىئامېترى 21 مىللىمېتر .

K.13443:3 جۇڭگو يارمىقى ، ئېغىر دەرىجىدە داتلىشىپ كەتكەن ، ئۇۋۇلۇپ كەتكەن ، دىئامېترى 22 مىللىمېتر .

K.13443:4 يارماق پۇل ، خەنزۇچە ـ قارۇشتى خېتى بار يارماق ، بىر تەرىپىدە تۇتۇق خەنزۇچە خەت بار ، يەنە بىر تەرىپىنىڭ ئوڭ يېنىدا بىر ئاتنىڭ ئالدى قىسمى بولۇپ ، يەنە بىر يېنىغا خەت چېكىلگەن . دىئامېترى تەخمىنەن 19 مىللىمېتر ، Pl. 15:6 گە قارالسۇن .

K.133443:5 مىس يارماق ، بەلكىم خەنزۇچە ـ قارۇشتىچە خېتى بار يارماق بولسا كېرەك ، يېزىقلىرى بەك تۇتۇق ، دىئامېترى 16 مىللىمېتر .

K.13443:6 ياپىلاق برونزا ئىلمەك ، بىر يۈزىگە بېزەك نۇسخىلار چېكىلگەن ، دىئامېترى 18 مىللىمېتر ، Pl. 15:14 كە قارالسۇن .

K.13443:7 تاسمىنىڭ ئۇچىغا بېكىتىلگەن برونزا بۇيۇم ، بىر يۈزىدە قاپارتما بېزەك بار : ئوتتۇرىسىدا گۈل ـ گىياھ نۇسخىلىرى ، ئەتراپىدا كۆپۈپ تۇرغان جۇلا سىزىقلار بار ، جۇلا سىزىقلار ئوتتۇرىسىدا بىر قۇر قاپارتما چېكىتلەر بار ، ئارقا تەرىپىگە گۈل ـ گىياھ نۇسخىلىرى بېرىلمىگەن ، چىگىتىپ بېكىتىلگەن ئىككى پەرچىن مىخ بار ، ئۆلچىمى 5 × 14 × 20 مىللىمېتر ، Pl. 15:5 گە قارالسۇن .

ئالتىنچى باب كۇموش خارابە ئىزى

1934 ـ يىلى فېۋرال ، مەن تۇرپاندىن چوڭ يول بىلەن قاراشەھەرگە باردىم ، بىر كۈنى كېچىسى ئۆز ۋاقتىدا تاشلۇۋېتىلگەن ، خارابىلىققا ئايلىنىپ كەتكەن كۇموش كەنتىدە قوندۇم ، بۇ كىچىك كەنتنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدە ، بىر رومبا شەكىللىك بېكىنمە سوقما تامنى بايقىدىم ، ئۇ چوقۇم كىچىك قورغان ياكى ھەربىي لاگېرىنىڭ خارابىسى بولسا كېرەك . تام ئىچىنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 85 كۇۋادرات مېتىر بولۇپ ، ئۇچ تەرىپىدە ئىشىك بار ئىكەن ، تەكشىلىك خەرىتىسىنى 43 ـ خەرىتىدىن كۆرۈڭ . ئۇنىڭغا يانداش غەربىي جەنۇب تەرىپىدە 4 مېتىر ئېگىزلىكتە بىر تۆپىلىك بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىدە 1 مېتىر قېلىنلىقتا مەڭگەن ، ياغاچ كۆمۈر ، سۆڭەك ، توقۇلما بۇيۇم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئەخلەت ـ چاۋالار تەرتىپسىز دۆۋىلەپ قويۇلغان . ئەينى ۋاقتىدا بۇ تۆپىلىكنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ تەكشۈرۈشكە ۋاقتىم يار بەرمىگەچكە ، ئۇ دۆۋە بىنا قۇرۇلمىسىنىڭ كېرەكسىز قالدۇقلىرىمۇ ياكى پەقەت بىر دۆۋە ئەخلەتمۇ ، مۇئەييەنلەشتۈرەلمەيمەن .

بۇ كىچىك خارابە ئىزى دەسلەپكى مەزگىل سايامەتچىلىرىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىدىن ساقىت بولۇپ كەلگەن ، ئۇ بەلكىم كۇموش ئاقما (Kumush—aqma)قورغىنى بولۇشى مۇمكىن ، 1777 ـ يىلى نەشر قىلىنغان « غەربىي يۇرتتا كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىم » (Hsi--yu—wen—chien)نىڭ بىر ئىزاھاتىدا ، بۇ قورغان قارا شەھەرنىڭ شەرقىدىن 520 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا ، دېيىلگەن .

يەتتىنچى باب سەيۇوپۇدىكى تاش تۇۋرۇكلەر

تەكرىتاغ ئىچىدىكى سەيۇۋپۇ كەنتىنىڭ شەرقىدىن تەخمىنەن 3 كىلومېتىر كېلىدىغان ، كەنتكە ئەڭ يېقىن كۆلنىڭ شەرقىي بېشىدىن ئۇدۇل شىمالغا قاراپ تەخمىنەن 1 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ، يەرگە يېقىلىپ ياتقان ياپىلاق تاش ئادەم ـــ بالبال (baba)نى بايقىغانىدىم . بالبالنىڭ يۇزى ئىنتايىن ئىپتىدائىي بولۇپ ، بالبالنىڭ گەۋدىسىنى بويلاپ بىر قۇر چاتما سىزىق تۇتۇق چېكىلگەن ، Pl. XIa گە قارالا . بالبالنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2.2 مېتىر ، چاتما سىزىق باش تەرەپكە 1.2 مېتىر كېلىدىغان جايدا . بالبال ئەتراپىدا كارىز كولىغان چاغدا ھاسىل بولغان بىر تۆپىلىك بار ئىكەن .

تۇرپان ـ ئۇرۇمچى چوڭ يولىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىغا تەخمىنەن 100 مېتىر كېلىدىغان جايدا ، 2 مېتىر ئېگىزلىكتىكى تىك تۇرغۇزۇلغان بىر تاش بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ھېلىقى بالبالغا ئوخشاش باش تەرەپىگە 1.05 مېتىر كېلىدىغان يېرىدە تۇتۇق بىر قۇر چاتما سىزىق چېكىلگەن . بىراق ، تاشنىڭ يۇزىنى تونۇغىلى بولمايدۇ ، گەرچە ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭمۇ يۇزى بولغان بولسىمۇ .

يولنىڭ شىمالىي يېقىدا ، ئىستولبىغا يېقىن جايدا ، تىك تۇرغۇزۇلغان ئىنچىكە تاش تۇۋرۇك بايقىدىم ، ئۇنىڭ ئېگىزلىكى 65 . 1 مېتىر ، بىراق ئۇنىڭ ئۈستىدە ھېلىقىدەك چاتما سىزىقنى كۆرمىدىم . مۇشۇ تاش تۇۋرۇك بىلەن يول ئوتتۇرىسىدا ، يەنە بىر كىچىكرەك تاش تۇۋرۇك تىكەلەكلىك ئىكەن . بۇ يەردە بەلكىم بالباللىق قەبرىلەر بولۇشى مۇمكىن .

كېيىنچە شۇنىڭدىن خەۋەر تاپتىمكى ، بۇ ئىزنى بۇرۇن خانتىڭتىن تىلغا ئالغان (300 ـ يىل) ئىكەن : « ئىككى تاش تۇۋرۇك تەخمىنەن

يەتتە فۇت ئېگىزلىكتە بولۇپ ، كۆل ياقىسىغا تۇرغۇزۇلغان . ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا كىشىلەر تەرىپىدىن دۆۋىلەنگەن تۇرلۇك ھەجىملىك تۆپىلىكلەر بولۇپ ، بىرنەچچە گۇرۇپپا تاشتىن بىرنەچچە سىزىق ھاسىل قىلىنغان . ھەربىر گۇرۇپپا ئەڭ باشتا تەخمىنەن سەككىز پارچە قورام تاشتىن ئىبارەت بولۇپ ، قورام تاشنىڭ دىئامېترى 1 ـــ 3 فۇتقىچە بولۇپ ، ئوخشىمايدۇ ، ئۇلار بەلكىم چات ئارىسى ئالتە فۇت كېلىدىغان چەمبەرلەرنى ھاسىل قىلغان . »

ئوۋېن لاتىمور (Owen Lattimore) ① نۇ بۇ يەرنى زىيارەت قىلغان بولۇپ ، ئۇچ تاش تۈۋرۈكنى كۆرگەنىكەن ، شۇلاردىن بىرى مەن Pl. IXaدا نامايان قىلغان بالبالنىڭ ئۆزى ئىكەن ، ئۇنىڭدىن باشقا ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن :

« بەش چوڭ قەدىمىي قەبرە قاتار بىر لىنىيە قىلىپ تىزىۋېتىلىپتۇ ، قەدىمىي قەبرىلەرنىڭ ئەتراپىغا شېغىل تاشلار بىلەن قاقاس يەر يۈزىدە كىشى چۈشىنىپ بولمايدىغان ، تۇرۇپ ئۈزۈلۈپ ، تۇرۇپ تۈتىشىدىغان يۇمىلاق چەمبەرلەرنى چۆرىدىتىپ دۆۋىلەپ چىققان . پۈتۈن خارابە ئىزىنىڭ جايلىشىشى ئەتراپىدىكى تاشلىۋېتىلگەن كارىزلارنىڭ توپىسى تۈۋرۈكلەرنى ئوراپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن قالايمىقانداەك كۆرۈنىدىكەن » (لاتىمور ، 1930 ـ يىل ، 148 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرى) .

ئىلى دەريالىسى ۋادىسىدا ، لاتىمور خېلى كۆپ تاش تۈۋرۈكلەرنى كۆرگەن .

مېنىڭ بىلىشىمچە ، ستەين ـ شىنجاڭ بالبالىنى بايقىغان بىرىنچى شەخس . ئۇ كۆرگەن تاش كەلپىن بىلەن ئۈچتۇرپان ئارىلىقىدىكى چالقويدى (Chalkoide) دىكى قىرغىزلارنىڭ ئىپتىدائىي ئىلاھ تەكچەسىدە ئىكەن (ستەين ، 1921 ـ يىل ، 341 ـ رەسىم) . ئۇ يەردىكى قىرغىزلار تاش ھەيكەللەرگە تېۋىنىدىكەن .

ئادەتتە ، بالبالار قەبرىستانلىقتا ياكى قەبرىستانلىق ئەتراپىدا يولۇقىدۇ . ستەين بايقىغان بالبالار بىلەن ئۇنىڭ چۆرىسىدىكى ئىلاھ

① ئوۋېن لاتىمور ، ئامېرىكىلىق يازغۇچى ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيىچىسى .

تەكچىسى بىر دەۋرنىڭ ئەمەستەك قىلىدۇ . زادى كىشىلەر بالبالارنى ئەسلىدىكى ئورنىدىن ئىلاھ تەكچىسى قېشىغا كۆچۈرۈپ ئەكەلگەنمۇ ياكى كىشىلەر كېيىنچە بالبالارنى چۆرىدىگەن ھالدا ئىلاھ تەكچىسىنى بىنا قىلغانمۇ ، بۇنىڭغا چوقۇم بىرىنىمە دېيىش بەك تەس . مەيلى قانداق بولمىسۇن ، ئىلاھ تەكچىسى بىلەن ھەيكەلنىڭ ئارىلىشىپ كېتىشى ، ئۇلارنىڭ مۇسۇلمانلار دەۋرىدىن بۇرۇنقى ئىپتىدائىي تېۋىنىشتىن ئامان قالغان بۇيۇملار ئىكەنلىكىنى ناھايىتى روشەن نامايان قىلىدۇ .

ۋون لېكوك (VonLeCoq) بىزگە قىرغىزلارنىڭ نەرسىلىرىگە تېۋىنىشى ھەققىدە يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەرگەندى (لېكوك ، 1928 ـ يىل ، 154 ـ بەتكە قارالسۇن) ، ئۇلار بالبالارنى ئىلاھ ياكى ئەجدادىنىڭ مەشھۇر يالدامىلىرى ، دەپ قارىغان .

رۇسىيىنىڭ قازاقستاندا بالبالار دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ . لېكوك سېمىپالاتىنسكىدىن سېرگېئوپول (Sergiopol) غا بارىدىغان يولدا ۋە سېرگېئوپولدىن غۇلجىغا بارىدىغان يولدا بىردىن بالبال بار ئىكەن ، دەپ كۆرسەتكەن .

سېرگېئوپولدا ، ئىككى بالبالغا دىققەت قىلدىم ، ئۇلار ئەتراپتىكى رايوندىن ئاشۇ يەرگە يۆتكەپ ئاپىرىلغان ، ئۇلاردىن بىرى ئوردا جەبىر (Uvdajav) نىڭ سىرتىغا تۇرغۇزۇلغان . بىرقانچە بالبال تاش سېمىپالاتىنسكىدىكى مۇزېيغا يۆتكەپ كېلىنگەن ، مىنۇسىنسكى رايونى ۋە موڭغۇلىيىنىڭ شىمالىي قىسىم رايونىدا ، بۇنداق تاشلار ئىنتايىن كۆپ ئۇچرايدۇ ، ئىچكى موڭغۇلنىڭ شەرقىي قىسمى ، چاخار ۋە ئولانچابلار-دىمۇ ئۇرغۇن ، ئالدىنقىسىنى پروفېسسور J.G ئاندېرسن بايقىغان ، كېيىنكىسىنى مەن بايقىغان .

بالبالار ئەمەلىيەتتە پۈتۈن ياۋروپا ـ ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ ئوتتاق رايونلىرىغا تارقالغان ، قارىغاندا ئاساسەن مىلادىيىنىڭ بېشىدىن 1000 ـ يىللارغىچە بولغان دەۋرنىڭ ئەسىرى ھېسابلانسا كېرەك .

سەيۋوپۇدىكى بالبالارنىڭ شۇ يەردە بايقالغان چاقماق تاش بۇيۇملىرى بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق .

كەلگۈسىدە نەشر قىلدۇرىدىغان ئىچكى موڭغۇلنىڭ قەدىمىي بۇ-
يۇملىرى ھەققىدىكى ئەسىرىمدە ، بالباللار مەسىلىسىنى قايتا تىلغا ئالماق-
چىمەن ھەم بۇ تېما ئۈستىدە تېخىمۇ تولۇق مۇھاكىمە ئېلىپ بارماقچى-
مەن .

مەن كەلگۈسىدە تىلغا ئالماقچى بولغان ئىشلار يۇقىرىدا بايان قىلغان (بالباللار) بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسىمۇ ، لېكىن يەنىلا بىر ئېغىز سۆزلىشىم زۆرۈرىدەك قىلىدۇ . يەنى سەيۇپۇنىڭ ئەتراپىدا ، تۇرپان ـ ئۈرۈمچى چوڭ يولىدا ، بىرقانچە قەدىمكى تۇر خارابىلىرى بار ئىكەن .

تۆتىنچى قىسىم

لوپنۇرنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلار

كىتابىمىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بۇ قىسمىدا ، 1928 ـ يىلى مېنىڭ چەرچەن ، ۋاش شەھىرى ۋە مىرەنگە ئوخشاش قەدىمكى خارابە ئىزلار-
دىكى ھاسىلاتلىرىم ھەققىدە توختىلىمەن . بۇ خارابە ئىزلار ئۇزۇندىن بۇيان جەمئىيەتتىكىلەرگە ئايان بولۇپ بولغان ، مېنىڭ ھاسىلاتلىرىم مەيلى قانداق بولمىسۇن ، ئانچە ئېسىل ھېسابلانمىسىمۇ ، لېكىن يېپەك يو-
لىنىڭ جەنۇبىي ياكى يېپەك يولىنى بويلاپ تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىكى ھەر قايسى ئۆتەڭلەرنىڭ گۈللىنىشى ۋە خارابلىشىشى ھەق-
قىدىكى تەتقىقاتقا نىسبەتەن ، مەلۇم ئەھمىيىتى بولسا كېرەك ، دەپ ئويلايمەن .

بىرىنچى باب چەرچەن

ستەين ئۆزىنىڭ « غەربىي يۇرت » دېگەن كىتابىدا ، جۇڭگونىڭ تارىخىي ھۆججەتلىرىدىكى چەرچەنگە ئائىت تەپسىلاتلارنى قىسقىچە خا-
تىرىلىگەن ، مەن تۆۋەندە ئۆز ئەسىرىمدە ئۇنىڭ ئازراق بىر قىسمىنى نە-
قىل كەلتۈرمەكچىمەن .

خەن دەۋرىدە ، چەرچەن بوستانلىقى چەرچەن دېيىلەتتى ، بۇ نام تاكى مىلادىيە 3 ـ ئەسىرگىچە قوللىنىلغان . ئۇ زامانلاردا ئۇ بىر كىچىك

پادىشاھلىقنىڭ پايتەختى ئىدى . قارۇشنىچە Calmadana دەپ ئاتالغان ، بۇ بەلكىم چەرچەن دېگەن نامنىڭ مەنبەسى بولۇشى مۇمكىن . ئالەم كەزگۈچى بۇددا راھىبى سۇڭ يۈەننىڭ بايانىغا قارىغاندا ، بۇ يەر مىلادىيە 519 ـ يىلى « زومو » (Tso—mo) دەپ ئاتالغان ، ئۇ چاغلاردا كۆكنۇر-نىڭ غەربىي قىسىم ئېگىزلىكىگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان كۆچمەن چارۋىچى قەبىلە ئازارلار (تۈيغۇنلار) تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان . مىلا-دىيە 640 ـ يىلى چەرچەن غەربىي تۈركلەر (W estern Turks) پايانسىز زېمىننىڭ بىر قىسمى بولغان . مىلادىيە 645 ـ يىلى ، مەشھۇر راھىب شۈەنزاڭ ھىندىستاندىن قايتىشىدا بۇ يەردىن ئۆتكەن چېغىدا ، چەرچەن-دىكى ئېگىز سېپىللىرى بولغان شەھەر ئىچىدە ئاھاللەرنىڭ يوقلىقىنى بايقاپ ، بۇ شەھەر جالما دانا (چامادانا) ئىكەن ، دەپ ئاتىغان ، رو-شەنكى بۇ Clmadana نىڭ تەكرارلىنىشىدىن ئىبارەت . بۇ يەر شۈەنزاڭ كېتىپ 15 يىل بولغاندا يەنە بىر قېتىم قورۇلغا ئايلانغان ، مىلادىيە 674 ـــ 676 ـ يىللىرى ، ئۇنىڭ نامى « 播仙 » دەپ ئۆزگەرتىلگەن (خەنزۇچە ھۆججەتلەردە ـ ت) . مىلادىيە 8 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا بۇ يەردە ئاھالىلەرنىڭ بارلىقىدىن خەۋىرىمىز بار . ئۇ چاغدا ئۇنىڭ نامى پاداقى (Padaki، كلاۋسون [clanson] ، 302 ـ بەتكە قارىڭ) بولسا كېرەك . چەرچەننىڭ ھازىرقى نامى ـــ چەرچەن ئەڭ بۇرۇن مەرھۇم تېپىلغان بىر زاڭزۇچە ھۆججەتتە كۆرۈنىدۇ . ستەين بۇنى ئازارلار ئىشغال قىلغان چېغىدا قويغان يېڭى نام بولۇشى مۇمكىن ، دەپ مۆلچەرلىگەن . بۇ شە-ھەر كېيىنچە موڭغۇللار تەرىپىدىن ۋەيران قىلىۋېتىلگەن ، بىراق مىلادىيە 1273 ـــ 1274 ـ يىللىرى ماركوپولو بۇ يەردىن ئۆتكەن چېغىدا ، چەرچەن بۈيۈك تۈركلەر (Great Turkey) نىڭ بىر ئۆل-كىسى بولۇپ ، بۇ يەردىكى ئاھاللەر ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىكەن ، دېگەن .

ستەين چەرچەننىڭ 18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە يوقلىپ كەتكەن تېرىلغۇ يەرلىرى ، بەلكىم ئۇنىڭدىن بۇرۇنلا خېلى ئۇزاق بىر مەزگىل شۇنداق داۋاملاشقان بولۇشى مۇمكىن ، پەقەت يېقىنقى ئۇچتىن

بىر ئەسىردىن كېيىن ، جۇڭگولۇقلار بۇ يەرنى سۇرگۈن رايونى قىلىپ ، بۇ يەردە يەنە ئادەم تۇرىدىغان قىلغان ، دەپ قارايدۇ . ستەين ئۇ يەردە بىر يېزا ئىگىلىك تۇرار جايى تەدرىجىي رەۋىشتە ئۆزىنىڭ مۇھىملىقىنى ئاساسىيان قىلىۋاتقانلىقىنى ئېيتقاندى ، 1928 ـ يىلى مەن چەرچەنگە كەل-گەن چاغدا ، بۇ بوستانلىق ئوخشاشلا ھاياتلىققا تولغان .

پرېژېۋالسكى 1883 ـــ 1885 ـ يىللىرى ئۆزىنىڭ تۆتىنچى قېتىملىق سەپىرىدە چەرچەندىن ئۆتكەن . ئۇنىڭ ئۇ يەردىكى كونا شەھەر ھەققىدە قولغا چۈشۈرگەن ئۇچۇرى ئالاھىدە مۇھىم بولغانلىقىدىن ، بەلكى بۇنىڭغا ستەين بېپەرۋالىق قىلغان ، شۇڭا مەن بۇ يەردە سۆبەن ھېدىن شۇبۇتچىگە تەرجىمە قىلغان پرېژېۋالسكىنىڭ خاتىرىسىنى ئىنگلىزچە تەمىنلەپ بە-رىشنى ئۈمىد قىلىمەن (پرېژېۋالسكى ، 396 ـ بەت ۋە ئۇنىڭ ئاخىرىدىكى قىسمىغا قارىڭ) .

چەرچەن قۇملۇقنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ، ئۇنىڭ بىر قىسىم زېمىنىنى قۇم بارخانلىرى ۋە سېرىق توپىلىق تۆپىلىكلەر بېپىپ ياتىدۇ ، ئۇ يەردە قەدىمىي مەدەنىيەتنىڭ ئىزلىرى بار ـــ قەدىمكى مۇنارلار ، ئۆيلەرنىڭ خارابىلىرى ۋە قەدى-مىي ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر بار . ئۇ يەردىكى خەلق بۇ يەردە دەۋرى ئوخشىمايدىغان ئىككى قەدىمكى شەھەرنىڭ بارلىقىنى رىۋايەت قىلىشىدۇ ، ئۇلار ئاشۇ جايلاردا دا-ئىم دېگۈدەك قېزىش قىلىدىكەن . بولۇپمۇ بوران ـ چاپقۇن بولغان چاغدا ، يەر يۈزىدىكى قۇملارنى خېلىلا ئۇچۇرتۇپ كېتىدىكەن . خارابىلەردە كىشىلەر مىس يارماق ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ، ئالتۇن بېزەك ، ئۇنچە ـ مارجان ، تۆمۈر بۇيۇملار ۋە مىس قوراللارنى تېپىۋالىدىكەن ، ئۇلاردىن باشقا كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك ئىشلارمۇ كۆرۈلگەن ـــ ئەينەك پارچىلىرى بايقالغان . مانا ئاشۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى خېلىلا قەدىمىي بولغان ئاشۇ شەھەرلەردىن تېپىلغان . بىر قەدەر يې-قىنراق زاماننىڭ بولغان كونا شەھەردە تېپىلغان ھاسلاتى ـــ پىشۇرۇلغان خىش-تۇر . كىشىلەر يەنە جەسەت ساندۇقى بار قەبرىلەرنى قېزىپ باققان . قەبرىدىكى جەسەتلەر بىردەك بېجىرىم تۇرۇپتۇ ، بۇنىڭ ئۈچۈن تۇپراق بىلەن ھاۋا كىلىما-تىنىڭ قۇرغاقلىقىغا رەھمەت ئېيتىش كېرەك . ئەرلەرنىڭ بويى ئېگىز ، ئۇزۇن چاچ قويغان ، ئاياللىرى بىر تال ياكى ئىككى تالدىن ئۆرۈمە چاچ قويغان . بىر قەبرىدە ئولتۇرغان ئەرنىڭ 12 جەستى بايقالغان . يەنە بىر قېتىم ، جەسەت سانـ

دۇقىدىن بىر قىزنىڭ جەستى چىققان . ئۇنىڭ كۆزى ئالتۇن ياپراق بىلەن يې-
پىلغان ، بېشىغا ئېگىكىدىن تارتىپ چوققىسىغىچە ئالتۇن لېنتا ئورالغان ، ئۇ قىز-
نىڭ ئۇچىسىغا كىيدۈرۈلگەن ئۈزۈن كۆڭلەك ئاساسىي جەھەتتىن چىرىپ كەت-
كەن ، بىراق كۆكسىدە ناھايىتى نېپىز ئالتۇن يۇلتۇزلاردىن ئازراق ساقلانغان ، ئۇ
قىزنىڭ پۈتى ئېچىلىپ قالغان . چەرچەنلىك يەرلىك ئاھاللەر بىزگە ، بەزى
قەبرىلەردە ھەتتا ، جەسەت ساندۇقلىرىمۇ ناھايىتى ياخشى - بېجىرىم ساقلانغانلە-
قىنى ، ھەتتا ئۆيلىرىگە ياندۇرۇپ كەلگەن تۇرلۇك ئۇششاق نەرسىلەرنى سۆزلەپ
بەردى . قەبرىلەردە ، ئىنسانلارنىڭ سۆڭىكى بىلەن بىللە قويۇلغان ئات ۋە
قويلارنىڭ سۆڭەكلىرى بايقالغان .

پرېژۋالكىنىڭ قېزىش قىلمىغانلىقى ياكى قەدىمكى بۇيۇملارنى
ئىزدەپ يىغمىغانلىقى ناھايىتى ئېنىق ، ئۇ پەقەت ئۇچۇرلا توپلىغان : يەر-
لىك كىشىلەرنىڭ سۆزلەپ بېرىشچە ، شۇنچىۋالا مول بايقاشلار ھەققە-
دىكى پاراڭلاردا بەلكىم ، ئاشۇرۇۋەتكەن جايلىرى بولۇشى مۇمكىن ، بۇ
نادان كىشىلەر ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلارنى شەرھلىگەن چاغلىرىدا دا-
ئىم بولىدىغان ئەھۋال . يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يەنە بىر تىپىك تەپسىلات
— جەسەتنىڭ ئىنتايىن قاۋۇل بەدىنى بولغان : جەسەت ياكى سۆڭەك-
نىڭ ئۆلچىمىنى شەرھلىگەن چاغلاردا ھامان كۆپتۇرۇلۇپ كېتىپتۇ .
بىراق كىشىلەر سۆزلەپ بەرگەن بىر قىسىم مەزمۇنلار ھەر ھالدا كىشىنى
ئىلھاملاندۇرىدۇ ، بەلكى ئۇلار ئەينەن - توغرا بولۇشىمۇ مۇمكىن ، يەنى
ناھايىتى ياخشى ساقلانغان جەسەت ۋە ئەينەكنىڭ بايقىلىشى دېگەنلەرگە
ئوخشاش . دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ھەم قىزىقارلىق يەنە بىر پاكىت
شۇكى ، ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن خارابىلىقنى يەرلىك كىشىلەر ئۇ-
مۇيۇزلۇك ھالدا « خىش كانى » قىلىۋاپتۇ .

گرېنارد (Grenard) نىڭ شەرھلىشى ئىنتايىن قىزىقارلىق ھەم نەقىل قىلىشقا ئەرزىيدۇ (گرېنارد ، 3 - توم 146 - بەت) ، ئۇ 1893 - يىلى چەرچەندە زىيارەتتە بولغان .

بوستانلىقنىڭ غەربىي قىسمىدا ، كىرىيەدىن سەل قېيىپاش جەنۇ-
بىغا قاراپ مېڭىپ چەرچەنگە كەلدۇق . چەرچەندە ، خارابىلىققا ئايلانغان

بەزى ئۆيلەر قۇم ئاستىدا قاپتۇ ، ئۆيلەرنىڭ تورۇسلىرى ئاللىبۇرۇنلا
كۆرۈنمەس بولۇپ كەتكەن ، لېكىن تاملىرى يەنىلا ساقلىنىپ قالغان . بۇ
تاملار پىشۇرۇلغان خىش بىلەن ئېتىلگەن ، خىشلىرى يوغان ھەم پىش-
شىق ئىكەن . مەھەللىدىكى ياشانغانلارنىڭ ئېيتىشىچە ، يېڭى چەرچەن
ھۆكۈمرانلىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ، يەنى مۇشۇ ئەسىرنىڭ (19 - ئەسىرنىڭ) باشلىرىدا ، كىشىلەر بۇ يەردە قوي تېرىسى يېپىلغان
جەسەتلەرنى بايقىغان ، ئۇلار بىردەك كالتە چاچ ، ئۇزۇن ساقاللىق ،
قۇلاقلىرىغا ھالقا سېلىنغان ، ھەتتا بەزىلىرىنىڭ بۇرۇنلىرىغا ھالقا ئوتكۈ-
زۈلگەن . يەنە ئوخشىمايدىغان قازان - قومۇچ ، كۈمۈش پۇل (يامبۇ)
نىڭ سۈنۈقى ، بىرقانچە جۈڭگو يارمىقى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ كىتابىنىڭ
يىرتىق ۋاراقلىرى تېپىلغان .

گرېنارد بۇ يەردە لياڭ دەۋرىدىكى ۋۇدى خان زامانىسىدا (6 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا) قۇيۇلغان بىر دانە يارماقتا ئېرىشكەن .

يۇقىرىقى ئاشۇ بايانلاردىن شۇنى بىلىمىزكى ، ستەين چەرچەنگە
ئائىت تارىخىي خاتىرىلەرنى كۆرۈپ چىققان ھەمدە نەق مەيدان خارابە
ئىزلىرىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان . ئۇ ئېرىشكەن بۇيۇملار ئىچىدە ئا-
ساسەن 1054 — 1056 - يىللىرى ئىشلىتىلگەن پۇلدىن ئاران بىرى بار
ئىكەن . ئۇ ھېچقانداق قەبرىنى بايقىمىغان .

1928 - يىلى ئىيۇل چەرچەنگە كەلدىم ، يەرلىك كىشىلەر مېنىڭ
قەدىمكى بۇيۇملارغا قىزىقىدىغانلىقىمنى چۈشىنىپ كونا شەھەردىن تاپ-
قان ، دېيىشكەن ئۇششاق نەرسىلەرنى بەس - بەس بىلەن ئېلىپ كې-
لىشتى . سىتېتۋالىغان بۇ بۇيۇملار ئىچىدە ، دەۋرىدىن گۇمانلانغۇدەك
ھەمدە كېلىش مەنبەسى نامەلۇم نەرسىلەرمۇ بار ، بىراق مۇتلەق كۆپچە-
لىكى جەزمەن ئىسمى - جىسمىغا لايىق نەرسىلەر ئىدى . مەن بازاردىن
ئايرىلىپ ، بۇ بوستانلىقنىڭ غەربىي قىسىم ياقىسىغا بېرىپ لاگېر قۇرغا-
دىن كېيىن ، ئۆزۈمۇ يەرلىك خەلقنىڭ قولىدىن سېتىۋالغانلىرىم بىلەن
ئوخشاش تېپىلىق نەرسىلەردىن ئانچە - مۇنچە تاپتىم .

نۆۋەتتىكى چەرچەن بوستانلىقى چەرچەن دەرياسىنىڭ سول يا-

قسىدا تۇرىدۇ . ئوڭ ياقسىدا ئۆزى كىچىك بولسىمۇ ،لېكىن خېلىلا يېڭى بوستانلىق بولۇپ ، ئۇنىڭ نامى ئارالچى (Aralchi) ، دەپ ئاتىلىدۇ ، بىراق مەن بۇ يەردە تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تىلغا ئېلىشنى خالىمايمەن . چەرچەن بوستانلىقىدىكى تېرىلغۇ يەر ، چارۋا مەيدانى ، مېۋىلىك باغ قاتارلىقلار دەريا ياقىسىنى بويلاپ ، 3 كىلومېتىرچە كەڭلىكتە ئۇزۇن كەتكەن ئېللىپس شەكىللىك بەلۋاغنى شەكىللەندۈرگەن ، خۇددى مۇتەلەق كۆپ سانلىق دەريا ياقىسىدىكى بوستانلىقلارغا ئوخشاش ، ئېتىز ـ ئېرىقلارنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ، بىر دەريا شاخاپچىسى غەرب تەرەپكە قاراپ ئاقىدۇ ، ئاندىن شىمالغا بۇرۇلىدۇ ، ئەڭ ئاخىرىدا غەربىي شىمالنىڭ غەربىي تەرىپىگە بۇرۇلىدۇ . شىمالغا قاراپ ئاقىدىغان دەريا شاخاپچىسى بوستانلىقنىڭ غەربىي ياقىسىنى ھاسىل قىلغان . دەريا شاخاپچىسىنىڭ غەربىي ياقىسىدا ئۇنۇمسىز ، ئازراق ئېگىز ـ پەس ، يالانغان ئىزلىرى بولغان چۆل ـ يۇمشاق ھەم چاڭ توزۇپ تۇرىدىغان سېغىز توپىلىق يەر بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىنى نېپىز بىر قەۋەت قارا رەڭلىك يۇمشاق قۇم شېغىل بېسىپ كەتكەن . ئاشۇ چۆللۈكنىڭ زور قىسمى كونا شەھەر ، دەپ ئاتىلىدىكەن ، چۈنكى بۇ يەردىن ساپال پارچىلىرى ۋە باشقا ئۇششاق نەرسىلەرنى تاپقىلى بولىدىكەن ، كونا شەھەر قۇرۇلما بۇيۇملارنى ئىنتايىن ئاز قالدۇرغان ، بولۇپمۇ دەۋرىنى دەلمۇدەل بېكىتىش تەس بولغان كىچىك شەھەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، قۇرۇلما بۇيۇملار ھەقىقەتەن بەك ئاز ئىكەن ، ئەلۋەتتە ، باشقا جايلاردىن ھېچ پەرقى بولمىغان ئېگىز ـ پەس يەرلەر ، بەلكىم دەل شۇنداق ئۆرۈلۈپ چۈشكەن پىششىق خىش ئۆيلەرنىڭ خارابىسى بولسا كېرەك ، خارابىلەرگە قارىتىلغان بۇزغۇنچىلىق ، پرېزىۋالسكى بۇ يەرلەردە زىيارەت قىلغاندىن كېيىن توختاپ باقمىغان يوق .

بۇ يەردىكى ئەڭ روشەن يەر تۈزۈلۈش ئالاھىدىلىكى ـــ ئاللىبۇرۇن سۇيى قۇرۇپ كەتكەن سۇغىرىش ئۆستىگى بولۇپ ، ئومۇمەن شەرقىي جەنۇبتىن غەربىي شىمالغا قاراپ ئاققان ، ئۇ كونا شەھەرنىڭ غەربىي چېتىگە يېقىنلا تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ ياقىسى ئۆستەڭنىڭ ئاستى ئەتراپىدىكى يەر يۈزىدىن ئېگىز تۇرىدۇ . ئۇنىڭ ئىككى ياقىسىنى بويلاپ يۇلغۇنلار ئۆسۈپ تۇرىدۇ . شەك ـ شۇبھىسىزكى ، ئەينى زامانلاردا بۇ سۇغىرىش ئۆستىگى بىر مەزگىللەرگىچە چەرچەن كونا شەھىرىنىڭ كەڭ زېمىنىنى ـــ ھەممە زېمىننى دېگۈدەك بولمىغان تەقدىردىمۇ ـــ باغلىرى ۋە چارۋا مەيدانلىرىنى سۇغارغان .

نۆۋەتتىكى بوستانلىق ، بەلكىم كونا شەھەرنىڭ بىر قىسمىنى قاپلىغان بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن ئەمەلىيەتتە بوستانلىقنىڭ ئىچىدىكى بارلىق يەرلەر تېرىلىپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن ، شۇڭا بۇ يەردىكى قىسقا مۇددەتلىك زىيارەتتە ھېچقانداق قەدىمىي يادىكارلىقلارنىڭ بايقىلىشىدا ئۈمىد ناھايىتى ئاز . شۇنىڭ ئۈچۈن مەن تەكشۈرۈشۈمنىڭ دائىرىسىنى ، ھازىرقى زامان بوستانلىقىنىڭ غەربىدىكى چۆل ـ باياۋان بىلەنلا چەكلىمەكچىمەن .

قەدىمكى قەبرىلەر

كونا شەھەرنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى ھازىرقى بوستانلىقنىڭ يانغىسىغا ئىنتايىن يېقىن جايدا ، 17 مېتىر دائىرە ئىچىدە بەش قەبرە بايقىدۇق (44 ـ تەكشىلىك خەرىتىسىگە قارالسۇن) ، كۆچلۈك شامالنىڭ يالىشى بىلەن ، ئۇستىخانلار يەر يۈزىگە ئىنتايىن يېقىن چىقىپ قالغان ھەم ئانچە تەرتىپلىك ئەمەس (44 ـ رەسىم) .

1 ـ قەبرىدىكى ئۇستىخانلارنىڭ ھالى ئىنتايىن ناچار ، ھەمدەپنە بۇيۇملىرى چوڭ كومزەك ، Pl. 35:4 گە قارالسۇن ، ئىككى جۈپ تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك برونزا دېتالى ، (45 ـ رەسىمگە قارالسۇن) ، بىرەر ياغاچ ساندۇق ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش كېتىدىغان بۇيۇمنىڭ دېتاللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن . بۇ بۇيۇملار جەسەتنىڭ باش قىسمىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بايقالغان ، (46 ـ رەسىمگە قارالسۇن) ، كومزەكنىڭ رەڭگى قېنىق بولۇپ ، قارىغا مايىلراق ، ھالقىسىمان مۆرە قىسمىدا ئاددىيغىنا بىر قۇر بېزەك نۇسخىسى بار ئىكەن ، ئۇنىڭ دەۋرىنى بېكىتىش ناھايىتى تەس .

2 ـ ، 3 ـ قەبرىلەر ، 46 ـ رەسمدىن قارىغاندا ، بۇرۇن كىشىلەر تەرىپىدىن بەكرەك ئىلەشتۇرۇۋۈتكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ . ئۇنىڭدا جەسەت سۆڭىكىدىن باشقا ھېچقانداق بۇيۇم يوق ئىكەن .

4 ـ قەبرىنىڭ ئىلەشتۇرۇۋۈتىلگەن ، مېيىتنىڭ باش سۆڭىكىگە يېقىن جايدا بىر كومزەك بار ئىكەن ، Pl.35:1 گە قارالسۇن . كومزەكنىڭ شەكلى 1 ـ قەبرىدىكى كومزەككە ئوخشاپ كېتىدۇ ، پەرقى بىرئاز چوڭراق ، لېيى ۋە ياسلىشى قوپال ھەم ناچارراق ئىكەن .

5 ـ قەبرىدىكى جەسەت سۆڭىكى ئاشۇ بىرنەچچە قەبرىلەر ئىچىدە ئەڭ بېجىرىم ئىكەن ، بىراق باش سۆڭىكى كەمچىل ئىكەن . پۈتى ئۇمۇرتقا تۇۋۇرۇكىنىڭ يۇقىرى قىسمىنىڭ تۆۋەنرەكىدىن 39 سانتىمېتىر كېلىدىغان جايدا ئىكەن . ھەمدەپنە بۇيۇم بايقالمىدى .

بىز بايقىغان يەنە بىر گۇرۇپپا قەبرىلەر شىمالىي تەرەپتە بولۇپ ، ئورنى كونا شەھەر دائىرىسىنى كۆرسىتىپ تۇرىدىغان « چوڭ قاش » نىڭ غەربىي شىمالىغا توغرا كېلىدۇ . ئۇلاردىن ئىككى قەبرە ـــ 6 ـ ، 7 ـ قەبرىلەر مەن بىخەۋەر ئەھۋالدا يالليۇيلىنىغان كىشىلەر تەرىپىدىن قېزىلغانىكەن . شۇڭا تەكشۈرۈپ قارىساق ، تاپقان نەرسىلىرى خېلىلا ئاز ئىكەن .

6 ـ قەبرىدە ئاز دېگەندىمۇ ئىككى مېيىت بار ئىكەن . ئۇلاردىن بىرىنىڭ باش سۆڭىكى ھەممىدىن ياخشى ساقلىنىپتۇ ، بىز ئۇنى شۇيتىسىنىگە ئېلىپ كېتىپ تەكشۈرۈدۇق ، ئالاقىدار تەكشۈرۈش نەتىجىسى پروفېسسور بەكماننىڭ دوكلاتىدا مەلۇم قىلىنىدى . ئۆلگۈچى تەخمىنەن 1.5 × 2.5 كېلىدىغان ئازغالنىڭ كۆمۈلگەن بولۇپ ، ئازغالنىڭ چوڭقۇرلۇقى 1.5 مېتىر ئىكەن ، ئازغالنىڭ ئۈستى بىر قەۋەت يۇمىلاق ياغاچ بىلەن يېپىلىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە پاخال سېلىنغان .

بىر مېيىتنىڭ ئۇچىسىدا يېشىل رەڭلىك يۇڭ توقۇلمىنىڭ يىرتىق پارچىلىرى بار ئىكەن ، Pl.32:10 گە قارالسۇن . ناھايىتى تېرەن بىر ساپال قاچىنىڭ تەگلىكى (47 ـ رەسمگە قارالسۇن) ، چەرچەندە تېپىلغان باشقا ساپال قاچىلارغا ئوخشايدىكەن . ئاران بىر قىسمىلا قالغان بىر قاچا ئىچى

كاۋاك ياغاچتىن پايدىلىنىپ ياسالغان ، Pl.32:2 گە قارالسۇن ، ئۇنىڭ سىرتىغا سىزىقلىرى ئىنتايىن ئاددىي بۇغا (؟) نىڭ سىيماسى سىزىلغان ، (48 ـ رەسمگە قارالسۇن) . بۇ قاچىنىڭ تەكتى چوقۇم تېرە بىلەن ياسالغان ھەم شۇينا بىلەن تېڭىپ چىڭىتىلغان ، ئۇلار بىلەن تەڭلا يەنە ياغاچ تارغاقنىڭ ئاساسىي قىسمى ۋە بىر دانە ياغاچ ئۇرچۇق ياكى تېخىمۇ توغرىراق ئېيتساق ، ئوت چىقىرىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان ئۇرچۇق تېپىلغانىدى (Pl.32:2 گە قارالسۇن) . تارغاقنىڭ بىر قىسمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ 49 ـ رەسمدىكى ھالەتكە كەلتۈرۈلدى ، قىسقا چىشلىرىنى بېكىتمىدىغان توغرا ياغىچى يېتىپ كەتكەن (ھايۋان سىڭىرىمۇ ، ئەمەسمۇ نامەلۇم) ، ئىككى تەرىپىدىكى ئۇزۇن چىشى ئۇنىڭ يۇقىرى بۆلۈكىدىكى ئوقۇرسمان بوشلۇقىدىن شۇينا ئۆتكۈزۈپ باغلانغان . ئەگەر مۇشۇنداق ئەسلىگە كەلتۈرۈشىمىز توغرا بولمىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا Pl.9:1 دىكى لوپنور تارغىقغا ئوخشايدۇ ، دەپ مۇئەييەنلەشتۈرەلىشىمىز مۇمكىن (45 ـ رەسىم) .

7 ـ قەبرە 6 ـ قەبرىنىڭ قېشىدا بولۇپ ، قۇرۇلمىسىمۇ 6 ـ قەبرىگە ئوخشايدىكەن ، بىراق قەبرە تۆپىسى قومۇشنى بوغۇپ يېپىلغان ، ھەربىر باغلام قومۇش ئىككى تال شۇينا بىلەن بوغۇلغان ، گۆرىدە بىر جەسەت سۆڭىكى بىلەن بىر دانە كومزەك بار ئىكەن ، ئۇنىڭ شەكلى مەن چەرچەندە سېتىۋالغان ، ساتقۇچىلار كونا شەھەردىن تېپىپ كەلدۇق ، دېگەن كومزەككە ئوخشاپ كېتىدۇ . مەن يالليۇالغان ئادەملەر ، Pl.35:6 ۋە Pl.35:7 دىكى جاملارمۇ ئاشۇ قەبرىلەردىن تېپىلغانمۇ ، ئەمەسمۇ ئۇچۇق بىرنېمە دېيىشەلمىدى .

بۇ ئىككى قەبرە بۇرۇن ئوخشىمىغان دەرىجىدە بۇلاڭچىلىققا ئۇچرىغاندەك قىلىدۇ . قەبرىنىڭ قېشىدىكى كولاپ چىقىرىلغان توپىدىن بىر دانە نەقىشلەنگەن قوزۇق تېپىۋالدىم ، ئۇنىڭدا بىر قۇر تۆشۈكچىلەر بار ئىكەن (K.13345:6) ، ياغىچى ئېغىر دەرىجىدە چىرىپ كېتىپتۇ .

باشقا قەبرىلەر بايلىق ئىزدىگۈچىلەر تەرىپىدىن بۇزۇۋېتىلگەن ، سەل غەرب تەرىپىدە باشقا بىر گۇرۇپپا 5 ـ ، ياكى 6 ـ قەبرە بار ئىكەن ،

ئۇلارمۇ ئوخشاش بۇزۇۋېتىلگەن .

قەبرىلەرنىڭ ئەتراپىدا ، ھېچقانداق ساپال سۇنۇقلىرىنى بايقىمىدۇق ، لېكىن كونا شەھەر ئىچىدە ساپال سۇنۇقلىرىنى ھەممىلا يەردە ئۇچراتقىلى بولىدۇ . روشەنكى ، بۇ قەبرىستانلىقنىڭ ئورنى كونا شەھەرنىڭ سىرتىدا بولغان .

ھەمدەپنە بۇيۇملىرى ناھايىتى ئاز بولغاچقا ، قەبرىلەرنىڭ دەۋرىنى بېكىتىشمۇ تەسكە چۈشىدۇ . لېكىن شۇنىسى ناھايىتى ئېنىقكى ، ئۇلار مۇسۇلمانلار دەۋرىدىن بۇرۇنقى يادىكارلىقلار ھېسابلىنىدۇ ھەمدە ماركو-پولو بۇ يەرگە كېلىشتىن بۇرۇنقى چەرچەنلىك ئاھالىلەر ھېسابلىنىدۇ . 6 ـ ، 7 ـ قەبرىلەرنى كىرۇران دەۋرىگە مەنسۇپ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ، دەپ كەتكىلمۇ بولمايدۇ . چۈنكى ، بۇ ئىككى قەبرىنىڭ قۇرۇلمىسى كىرۇران قەبرىلىرىگە بىرئاز ئوخشايدۇ ، بىراق قەبرىدە ئاخىرەتلىك بۇيۇملار بەك ئاز ئىكەن ، شۇڭا دەلمۇدەل ھۆكۈم چىقىرىشقا ئىمكانىيەت بولمايۋاتىدۇ .

« چوڭ قاش » دا تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

ساپال پارچىلىرى

ئەسىرىمىزنىڭ يۇقىرىدىكى بايانلىرىدىن مەلۇمكى ، تارىخىي كىتابلاردىكى چەرچەنگە ئائىت خاتىرىلەرنىڭ ئەڭ دەسلەپتىكىسى خەن سۇلالىسى زامانىغىچە چېتىلىدۇ ، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىسمى چەرچەن بولۇپ ، خەنزۇچىسى « چېمو » (末且) ئىدى ، كىشىلەر بۇ بوستانلىقتا خەن سۇلالىسىدىن بۇرۇنلا ئاھالىلەر ئولتۇراقلاشقان ، دەپ مۆلچەرلىشىدۇ ، بۇ مەزگىلنىڭ تارىخىنى ھەتتا ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى زامانلارغىچە سۈرۈپ قارىشقا بولىدۇ ، ھازىرغىچە بۇنداق دېيىشكە زىت كەلگۈدەك ھېچقانداق دەلىل يوق . ۋەھالەنكى ، قولغا كەلتۈرۈلگەن يىغۈبلىنغان بۇيۇملار ئېچىدە خەن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى ئىنسانلار ئولتۇراقلاشقانلىقىغا ئائىت دەلىللەر ئاز بولۇۋاتىدۇ . ھازىر بىز ئېرىشكەن ھېلىقى Pl. 1 دە

كۆرسىتىلگەن چىرايلىق ساپال لوڭقا بۇ پەرىزىمىز ئۇچۇن بىر مادداي دەللىنى تەمىنلەپ بەردى ، ئۇنىڭ خەن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى بۇيۇم ئىكەنلىكى روشەن ، ساپال لوڭقىنىڭ ئاساسىي ئالامتى ، مىس قوراللار بىلەن تاش قوراللار تەڭ ئىشلىتىلگەن دەۋرنىڭ ساپال قاچىلىرى كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ ، دەۋرى بەلكىم مىلادىيە 2000 ـ يىلدىن بۇرۇنقى ۋاقىتلارغا توغرا كېلىشى مۇمكىن . بىز بۇ بوستانلىقتىن تاپقان بىرنەچچە پارچە سىدام ساپال پارچىلىرى مۆلچەرىمىزچە ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى يادىكارلىقلار بولسا كېرەك (يەنى K. 13342:28,30—31,52 —53) . (Pl. XVIII. Pl, XVII. Pl, 46 ـ رەسىم) .

بۇ يەردىن تېپىلغان بىرقانچە ساپال پارچىسى لوپنۇر ساپال پارچىلىرى ئىچىدىكى كىرۇران دەۋرىنىڭ مەھسۇلاتلىرىغا ئوخشاپ كېتىدۇ (K. 13342:20,24—25) . Pl,35:3 دە كۆرسىتىلگەن سۇس كۇل رەڭ ساپال كوزا دائىم ئۇچرايدىغان خەن سۇلالىسى ساپال قاچىلىرىدىن ئىبارەت ، ئۇ خۇددى لوپنوردىكى بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەردىن 1 ـ نومۇرلۇق قەبرىدىكى بىر ساپال كوزىغا ئىنتايىن ئوخشاپ كېتىدۇ (Pl. 21:2گە قارالسۇن) . ساپال قاچا بىلەن تەڭ تېپىلغان نەرسىلەر ئىچىدە يەنە بىر قىسىم بېزەك مونچاقلىرى بار ئىكەن ، يەنە بىر دانە يارماقمۇ بولسا كېرەك ، بۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى چەرچەن زامانىسىنىڭ يادىكارلىقلىرى بولۇشى مۇمكىن ، دەپ مۆلچەرلەنمەكتە .

چەرچەن ساپال قاچىلىرى كۆپىنچە قىسقا ، توم شەكىلدە ، لېيى يىرىك ، دۇمباق قىلىن ، قىزىل خىش رەڭگىدە ، كېيىنكى خەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ مەھسۇلات ئىكەنلىكى چوقۇم ، بەلكىم مەدەنىيەت دەۋرى تېخىمۇ كېيىنرەك تاڭ ، سۇڭ ، يۈەن سۇلالىرىنىڭ يادىكارلىقلىرى بولۇشىمۇ مۇمكىن . يەنە ئاز قىسىم قېنىق كۇل رەڭ ساپال پارچىسى بولۇپ ، خۇمداندا پىشۇرۇلۇش سۇپىتى ياخشى ئىكەن (Pl. 36:7 گە قارالسۇن) . Pl. 36:5 — قوگۇر ساپال ئىكەن ، بۇ ساپال پارچىلىرى بىرقەدەر نېپىز ئىكەن ، گەرچە ئۇلار چوڭ تىپلىق قاچا ـ قومۇچلارنىڭ سۇنۇقى بولسىمۇ (47 ـ رەسىم) .

ۋاش شەھىرىدە تېپىلغان ساپال پارچىلىرىغا ئوخشاش ، بۇ يەر-دىمۇ خەت چېكىلگەن بىرنەچچە پارچە ساپال پارچىسى بار ئىكەن ، ئۇ زاگرۇ يېزىقى بولۇشى مۇمكىن ، Pl. 37:3 كە قارالسۇن (Pl. 37:1 دىمۇ يې-زىق بولۇشى مۇمكىن) ، بۇ يېزىقلار ساپال پارچىلىرىنىڭ دەۋرىدىن بې-شارەت بېرەلەيدۇ . زاگرۇلارنىڭ تارىم رايونىنى ئىشغال قىلىۋالغان ۋاقتى مىلادىيە 670 ــ 692 ـ يىللار ، يەنى 8 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن بې-شلانغان 100 يىل ئارىلىقىدا بولغان . ئاپسالا① دىكى پروفېسسور خېلمورىسھەسكە تەشەككۇر ئېيتىشىم كېرەك ، ئۇ مەن ئۇچۇن ئاشۇ ساپال ئۇستىدىكى يېزىقنى باھالاپ بەردى .

كۆپ سانلىق ساپال قاچىلارنىڭ تۇتقۇچى (قۇلىقى) سىرتماق شوينا شەكلىدە بولىدۇ ، بىراق ئاسما قۇلاق شەكىللىكلىرىمۇ بار . پەقەت بىرىلا سەتىھ قۇلاق ئىكەن (Pl. 37:4 كە قارالسۇن) .

بۇ يەردە ئۇچرىغان ئۇرچۇقلار ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى بىلەن ياسالغان ، بىراق Pl. 37:9 دا كۆرسىتىلگەن ساپال ئۇرچۇقنىڭ سۇنۇقى ئۇنى شۇنداق مەقسەتتە ياسىغانلىقىنى نامايان قىلىدۇ . بۇ سۇنۇق بۇيۇم ئۇستىدە بېسىپ چىقىرىلغان ئورەكلەر بار ئىكەن .

Pl. 35:5—7 دە كۆرسىتىلگەن ھېجىر ـ چۆچەكلەر بىلەن 47 ـ رەسىمدىكى ھېجىرنىڭ شەكلى ئوخشاپ كېتىدۇ . ئۇلار ئارىسىدىن ئىككىسىنىڭ ئەسلىدە كونا شەھەردىكى قەبرىدىن تېپىلغانلىقى ماڭا ئايان ، خېلىلا مۇئەييەنلەشتۇرەلەيمىزكى ، بارلىق ساق قاچا ـ قۇچىلارنىڭ مەنبەسى ئوخشاش . شۇنىڭ بىلەن بىللە مۆلچەرلىشىمىز لازىمكى ، كۆپ سانلىق ئۇششاق بۇيۇملار ، ئېيتايلۇق ، بېزەك مونچاق ۋە باشقا بېزەك بۇيۇملىرى ياكى مېتال ، دېتاللارنىڭ ھەمىسى ۋەيران قىلىۋېتىلگەن قەبرىلەردىن تېپىلغان . يەنە بىر جەھەتتىن ، شۇنچە كۆپ ساپال پارچىلىرى قەدىمكى ئاھالىلەر تاشلىۋەتكەن بۇيۇملار ، دەپ قارىلىشى لازىم .

① ئاپسالا (UPPsala) ــ شۋېتسىيە پايتەختى ستوكخولمنىڭ قېشىدىكى بىر شەھەر ، بۇ يەردە كۆرسىتىلگىنى ئاپسالا ئۇنىۋېرسىتېتى .

پارچە ـ پۇرات يادنكارلىقلار

مەن ئېرىشكەن بەش دانە يارماق ئىچىدىكى بىر دانە « غاز كۆزى » ــ كىرورانىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە دائىم ئۇچرايدىغان كۇرسى چۇشۇپ كەتكەن پۇل . بىر دانە كەيىۋەن يارمىقى ــ تاڭ سۇلالىسىدە تارقىتىلغان پۇل ، ئىككى دانە سۇڭ سۇلالىسى يار-مىقى ئۇستىدىكى ۋاقىت مىلادىيە 1017 ــ 1022 ـ يىللار ۋە 1023 ــ 1032 ـ يىللارغا توغرا كېلىدۇ . بەشىنچى مىس پۇل (Pl. 33:9 غا قارالسۇن) نىڭ شەكلى جۇڭگونىڭ تاڭ سۇلالىسى ۋە ئۇنىڭدىن كې-يىنكى دەۋرلەردە تارقىتىلغان پۇللارنىڭ شەكلىگە تامامەن ئوخ-شايدۇ ، ۋەھالەنكى ئۇنىڭدىكى تۆت خەت خەنزۇچە بولماستىن ، تو-نۇش ئىنتايىن تەسكە چۇشتى . روشەنكى ، بۇ جۇڭگو پۇلىغا ئوخشىتىپ ياسالغان پۇل ئىكەن .

مەن ئېرىشكەن ئۇچ دانە برونزا كەمەر ئىلگەكنىڭ تىلى يوق ئىكەن . Pl. 33:3 دىكسى توققۇز جاي (Togujai) خارابىسىدە تې-پىلغان تاڭ سۇلالىسىگە مەنسۇپ كەمەر ئىلگەكىگە (؟) بىرئاز ئوخشايدىكەن (ستەين ، 1907 ـ يىل ، Pl. LI,M. 001g) گە قارالسۇن) ، Pl. 33:2 دىكسى كىروران قەدىمكى شەھىرىنىڭ شۇ تېپىلق بىر بۇيۇمغا (ستەين ، 1921 ـ يىل ، Pl. XXXVI. L. A. 0050) گە قارالسۇن) ۋە سـ-توكخولىم يىراق شەرق قەدىمكى بۇيۇملار مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان ئىچكى موڭغۇلدا يېغىۋېلىنغان يەنە بىر بۇيۇم (K.10204:6) غا ئوخشايدـ-كەن ، بىراق كېيىنكى بۇ بۇيۇم ئالدىدىكى ئىككىسىدىن ئۇزۇنراق ئىكەن (48 ـ ، 49 ـ رەسىم) .

Pl.33:1 ـ ئىچكى موڭغۇل رايونىدا دائىم ئۇچرايدىغان بىر تىپ . مەن ئېجىنى دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى قاراخوت ئەتراپىدىكى سۇڭ سۇلالىسىگە ياكى يۇەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ خارابە ئىزىدىن بىرنى تېپىۋالغانىدىم ، ستوكخولىم يىراق شەرق قەدىمكى بۇيۇملار مۇ-

زېيىدا گۈيخۇا ياكى ئىچكى موڭغۇلدا تېپىلغان ئاشۇ تىپلىق بۇ-يۇمدىن بەشى ساقلىنىۋاتىدۇ (K.11283:38,K.11233:13,1383 ۋە K.11003:1372 ۋە 04) . يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان كەمەر ئىلگەكلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك تىلى يوق ، بىراق چەرچەندە تېپىلغان بىر دانە كەمەر ئىلگىكىنىڭ تىلى بولسا كېرەك . بىراق ، بۇنداق مۇمكىنچىلىكنى ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇ ، يەنى بۇ بۈيۇملار تاسمىنىڭ ئىككى بېشىغا بې-كىتىلىدىغان ھەقىقىي كەمەر ئىلمىكى بولماستىن ، بەلكى تاسمىنىڭ تۆ-ۋەن تەرىپىگە (ياكى يەنە بىر تاسمىغا) ئېسىپ قويغان بولۇپ ، باشقا بۈيۇملارنىڭ دېتاللىرىنى چېتىشقا ئىشلىتىلگەن ، خۇددى چاۋشيەندىكى جىنگۈەن قەبرىسىدىن تېپىلغان تاسمىدا ئۇچراتقان ئەھۋالغا ئوخشاش (خانبدا ۋە Umehara, 33 ـ رەسىم) . بۇنداق بۈيۇملارنىڭ ھازىرقى زامان تەرەققىياتىنى موڭغۇللارنىڭ كەمبرىدىكى كۈمۈش بېزەكلىرىدىن كۆر-گىلى بولىدۇ ، ئۇلار ياغاچ ناسۋال قۇتىسى ، پىچاق ۋە چوكىغا ئوخشاش نەرسىلەرنى ئېسىشقا ئىشلىتىلگەن . شەك ـ شۇبھىسىزكى ، بۇلار مەنبەسى جۇڭگودىن بولمىغان ، ئوتتۇرا ئاسىيا كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلىرىنىڭ يادىكارلىقى بولسا كېرەك .

Pl. 33:4 دە كۆرسىتىلگەن برونزا دېتالىنىڭ قۇيرۇق قىسمى تاسمىنىڭ ئۇچىغا چېتىلغان ، ئۇ خوتەندىن تېپىلغان ئاشۇ تىپلىق بىر بۈيۇمغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ (ستەين ، 1928 ـ يىل ، Pl. X, Badr. 0168گە قارالسۇن) . Pl. 33:5 نىڭ ئىشلىتىلىشىمۇ ئوخشاش بولسا كېرەك .

Pl. 33 ۋە 34 دە كۆرسىتىلگەن كىچىك ئاسما بېزەك ، برونزا ھالقا ۋە برونزا مارجانلارمۇ چەرچەندىن سېتىۋېلىنغان . Pl. 33:12 دىكى بې-رونزا مۆھۈر ياكى تامغا ، سۇبن ھېدىن ئۆزىنىڭ دەسلەپكى ساياھىتىدە خوتەندىن سېتىۋالغان بەزى ئەۋرىشكىلەر (مونتېل ، 1938 ـ يىل ، Pl. V:1—2 گە قارالسۇن) گە ئوخشاپ قالىدۇ ، مونتېل پېتىنقى نەقىشلەنگەن بۇ نۇسخىنى گۈلدار مۆھۈر ياكى بىرەر دىنىي مەزھەپنىڭ ۋە ياكى بىرەر گۇرۇپپا ئىبادەتخانىلارنىڭ بەلگىسى بولسا كېرەك ، دەپ پەرەز قىلىدۇ .

يەنە گرېنارد خوتەندە بايقىغان تامغىدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ ، ئۇ بۇ نەرسىلەر نېستۇرىئان دىنى زامانىسىنىڭ بۈيۇمى بولۇشى مۇمكىن ، دەپ قارايدۇ . مەن ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ دىققىتىنى مۇشۇنداق پېتىنقى نەقىش بىلەن پەنجاپتىن تېپىلغان قەدىمقى ئۇسلۇبدىكى قاپارتما نەقىشلىك تاختا ئارىلىقىدىكى ئوخشاشلىقىغا بۇراشنى ئارزۇ قى-لىمەن (ستەين ، 1937 ـ يىل ، Pl. II, B, A, 047 گە قارالسۇن) .

باشقا ئىككى تامغىنىڭ بىرى Pl. 33:22 دە كۆرۈنىدۇ ، ئۇنىڭدا تۆت قاينام نۇسخا بار ، يەنە خوتەندە تېپىلغان تامغىغا ئوخشايدىغانلىرىمۇ بار (ستەين ، 1921 ـ يىل ، Pl. V خوتەنS . 06 گە قارالسۇن) .

Pl. 34:12—14 دە كۆرسىتىلگەن كۈمۈش بۈيۇم ـــ بىر دانە ئاسما بېزەك ، ئىككى دانە ئۈزۈكنىڭ سۇنۇقى بولۇپ ، قۇم ـ بوران ئۇپ-رىتىپ ناھايىتى پارقىراق قىلىۋەتكەن ، ئاسما بېزەكنىڭ شەكلى كىشىگە دېگىز قاراقچىلىرى زامانىسىدىكى بىركا خارابىسىدە بايقالغان بىر دانە شەرقىنىڭ بۈيۇمىنى ئەسلىتىدۇ (ئارنې ، 1914 ـ يىل ، 105 ـ رەسىمگە قارالسۇن) .

Pl. 33:23 دە كۆرسىتىلگەن تۇتقۇچلۇق برونزا كۆرگۈنىڭ جۇڭگو بۈيۇمى ئىكەنلىكى ناھايىتى روشەن ، كۆرگۈنىڭ ئارقىسىدا پەس قاپارتما نەقىش بار ، ئۇنىڭدىكى نۇسخا سۇڭ سۇلالىسى ۋە شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىلدىكى دىنىي ئىبادەت ئەسۋابلىرى ۋە تۇمارلاردا دائىم ئۇچرايدۇ . ئۇنىڭدا بىر تۇپ ئاق قارىغاي ، دەرەخ ئاستىدا باشلىرى پار-قىراپ تۇرغان ، ئۇچىسىغا قاتلاق كىيىم كىيگەن بىر ئەركىشى چازا قۇ-رۇپ ئولتۇرغان ، ئۇنىڭ ئالدىدا سەل كىچىك بىر ئادەم ئۆرە تۇرغان بو-لۇپ ، قولىدا بىرنېمە بار . ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆرۈنۈشتە بىر تۇرنا بىلەن بىر تاشپاقا بار . بىر خىل چۈشەندۈرۈشتە ئۇنى داۋجياۋ دىنىي ئايال راھىبەسى ماگۇ (ئەۋلىيا ئايال ـــ ت) نىڭ نىجات يولتۇزىغا قەدەھ تۇتۇشى① دەپ قارايدۇ ، بۇنداق چۈشەندۈرۈشنى يەكۈن ، دەپ

① لوكخارت (Lockhardt) : « يىراق شەرق پۇللىرى » (The Currencyof the Farther East) 1652 ـ بەت ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

قاراشقا بولمايدۇ ، چۈنكى ھېلىقى كىچىكرەك ئادەم ماگۇنىڭ ئادەتتىكى ئالاھىدىلىكىنى ھازىرلىمىغان . جۇڭگو پۇللىرى ھەققىدىكى ئەسەرلەر ① دە ، بۇ مەنزىرە يۈلتۈزلار ئەمەلدارى بىلەن چاكار ، دەپ چۈشەندۈرۈلىدۇ . چاۋانبىس ② ھېلىقى ئولتۇرغان ئادەم ـــ ئىنسانىيەت ھاياتىنى باشقۇرىدىغان ئىلاھ ، يەنە بىر كىشى بولسا ، ئۇنىڭغا مەلۇم بىر نەرسىنى بېرىۋاتقان كۆتكۈچى بالا ، دەپ چۈشەندۈرىدۇ ، بۇ ئىككى خىل چۈشەندۈرۈشنىڭ بىرىنچى خىلدىكى چۈشەندۈرۈشكە قارىغاندا داۋلىسى باردەك قىلىدۇ ، مۇشۇ مىس كۆرگۈنىڭ شەكلىگە ئوخشايدىغان بىر ئەۋرىشكە تۇرپاندا تېپىلغان (ستەين ، 1928 ـ يىلى ، Pl. LXXI, Kao. IIIOi گە قاراڭ) . ئۇسلۇب جەھەتتىن ئېيتقاندا ، بۇ چەرچەن مىس كۆرگۈسى سۇڭ سۇلالىسىنىڭكىدىن بالدۇر بولۇشى ناتايىن ، بەلكىم تېخىمۇ كېيىنرەك مەزگىلنىڭ يادىكارلىقى بولۇشى مۇمكىن .

تۆشۈك ئېچىلغان قۇلۇله قېپى ، سەدەپ مونچاق ۋە باشقا قۇلۇله قېپىدا ياسالغان ئۇششاق بۇيۇملارنى پروفېسسور ببرگىنخاين مىكروسكوپتا تەكشۈرگەن . ئۇ ، ئۇ نەرسىلەرنىڭ بەزىلىرىنىڭ شەرقىي ئاسىيا ۋە شىمالىي ئامېرىكا رايونلىرىغا تارقالغان تاتلىق سۇ چاسا قاپلىق قۇرت ئۇرۇقىدىشى ئوستېر قۇلۇلسىگە مەنسۇپ ، لېكىن بىر قىسمى تۇرلۇك دېڭىز قۇلۇلسىگە ، ئېيتايلۇق ،مۇنېتا قۇلۇلسى ، قەدىمكى مۆككەك قۇلۇله ۋە Columbaria mendicaria لەرگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى بايقىغان . يەنى كېيىنكىسى شۇنچە يىراق دېڭىزدىن چوڭ قۇرۇقلۇقنى بېسىپ چەرچەنگە ئېلىپ كېلىنگەن . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى Pl. 34:55—59 لاردا ئاماياڭ قىلىندى . Pl. 34:39 دىكى بۇيۇم بىر ھايۋان (؟) شەكلىدىكى كىچىك ئاسما بېزەكتەك قىلىدۇ ، Pl. 34:36 گە ئىككى كىچىك چەمبەر نەقىش چېكىلگەن بولۇپ ، چەمبەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇششاق يۇمىلاق چېكىتلەر Pl. 33:8 دىكى ناماياڭ قىلىنغان برونزا بۇيۇم ئۇستىدىكى بېزەكلەرگە بەك ئوخشايدۇ . تارىم ئويمانلىقىنى بايقىغان كىشىلەرنىڭ دېڭىز قۇلۇلسىدىن پايدىلانغانلىقى دەققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇ ، چۈنكى ئۇلار دېڭىز ـ ئوكيانلارغا دۇنيادىكى ھەرقانداق كىشىلەردىن يىراق تۇرىدۇ ، دېمەك بۇ ئۇششاق بۇيۇملار ۋە زىننەت بۇيۇملىرىنىڭ بۇ يەرلەرگە ئېلىپ كېلىنىشى ناھايىتى روشەن . ھېقىق قۇلۇله ۋە باشقا قۇلۇله ـ سەدەپلەر بەزىدە پۇل قىلىپ خەجلەنگەن . ۋەھالەنكى ، ئۇلارنىڭ ھۆزۈرلىنىش بۇيۇمى قاتاردا قىممىتى ناھايىتى يۇقىرى ئۇششاق بۇيۇم ۋە تۇمار قىلىپ ئىشلىتىلگەنلىكى ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان ئەھۋال ئىكەنلىكى ناھايىتى روشەن . مەن (7) BMFEA نىڭ 113 ـ بېتى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسمىدا ئاشۇنىڭدەك مەسىلىلەر ھەققىدە توختالغانىدىم .

ئۇنچە ـ مارجانلار ۋە ئاسما بېزەكلەر ـــ بۇ يەردە دائىم ئۇچرايدىغان بۇيۇملار ھېسابلىنىدۇ ، بەلكى ئوخشىمايدىغان بىرقانچە مەزگىلدىكى مەنسۇپ ئىكەنلىكى چوقۇم . ئۇلارنىڭ خام ئەشياسى قوپال . ھېچقىسى ، ھەرخىل رەڭلىك قاشتېشى ، بېشىل تاش ، سېلېتسىن ، ئامېتىست ، مارجان ۋە ئەينەك قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ زىننەت بۇيۇملىرىنىڭ كۆپىنچىسى Pl. 33 ۋە 34 لەردە كۆرسىتىلدى . تاشتا ياسالغان ئۇ بۇيۇملار ، بولۇپمۇ قاشتېشى بۇيۇملار ، شۇ جايىنىڭ ئۆزىدىن چىققان ، سېلېتسىن بەلكىم بەدەخشاندىن ئېلىپ كېلىپ ساتقان بۇيۇم بولسا كېرەك ، ئۇ يەردە ئاشۇنداق مەدەنلەرنى ئىشلەپچىقىرىدىغان مەشھۇر كانلار بار ئىدى . (TP . 1904 ـ يىلا ، 66 ـ بەتكە قاراڭ) . بەزى مىسالىلاردا ، ئاسما بېزەك پەقەت ئېللىپىس شەكىللىك ياكى سوزۇن شەكىللىك ئۇزۇن تاشلاردىن ئىبارەت بولۇپ ، بىر بېشىدىن تۆشۈك ئېچىلغان (Pl. 34:49,51,54 ۋە 60 گە قاراڭ) . بەزىلىرىنىڭ تۆشۈكى ئۇدۇلمۇئۇدۇل تېشىلگەن ، تۇتىشىدىغان جايىدا بىر بۇلۇڭ گىرادۇس بار ، يەنى تۆشۈكى V شەكلىدە بولىدۇ . ئەينەك مارجانلارنىڭ غەربتىن ئىمپورت قىلىنغانلىقىدا شەك يوق ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى دائىم ئۇچرايدىغان رىم مارجىنىدىن ئىبارەت . ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئەينەك مارجان ـــ Pl. 33:16 دە كۆرسىتىلگەن بىر دانە كۆز مونچاق

① مەسىلەن ، لى زوشيەن (جۇيىڭ) يازغان « قەدىمكى خوجۇەن پۇللار » نىڭ 64 ـ جىلدى ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

② Le cycle des douze animaux (TP7) 10 ـ رەسىم ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

(eye – bera) ۋە Pl. 33:18 دە كۆرسىتىلگەن نەقىشلەنگەن مونچاقنىڭ سۈنۈقى . Pl. 33:28–33 دە كۆرسىتىلگەن باشقا بىرنەچچە دانە ئەينەك مارجان بولۇپ ، ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل رەڭلىك ئەينەك بىلەن يالاسالغان ، Pl. 33:19 نىڭ يۈزىگە ئاق ، قىزىل ۋە كۆك رەڭدە ئۇششاق چېكىتلەر چېكىلگەن ، قارا رەڭلىك ئارقا كۆرۈنۈش ئاستىدا بۇ ئوچۇق رەڭلەر ئىنتايىن گەۋدىلىك بىلىنىپ تۇرىدۇ .

K.13342:69 – ئەينەك چىنىنىڭ تۆۋەنكى قىسمى ، ئۇنىڭ ئۆز رەڭگىدىكى ئەينەكلىرى قارىماققا سۈپىن ھېدىن دەسلەپكى مەزگىللەردە كىرورانداپ يوغۇالغان بىر قىسىم ئەينەك پارچىلىرىغا ئوخشايدۇ ، ئۇالرنىڭ سۈپىتىگە ئوخشاش ئىككى پارچە سۈنۈقى K.13342:70–71 لەردىكى ئۇششاق ئەينەك قۇتىلارنىڭ كەڭ ئاغزى ئىكەن (بېرگمان ، 1935 C – يىل ، 114 – بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى بەتلەرگە قارىڭ) . ئۇالر سىكفىيە ئەينىكى بولۇشى مۇمكىن ، يېشىل رەڭلىك سەل سۈزۈك بىرنەچچە ئەينەك ، بەلكىم بىرقەدەر كېيىنكى مەزگىلدە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئۆز يېرىدىن چىققان مەھسۇالاتى بولۇشى مۇمكىن .

ئومۇمەن ئېيتقاندا ، چەرچەن كونا شەھرىدىكى « چوڭ قاش » دىن تېپىلغان بۇيۇملار ، سۈپىن ھېدىن خوتەن ۋە ئۇنىڭغا قوشنا رايونلاردىكى خارابە ئىزلىرىدىن تاپقان بۇيۇملارغا ناھايىتى ئوخشايدۇ ، لېكىن چەرچەندە يىغۇپلىنغان بۇيۇملار بۇددا دىنىي ئالاھىدىلىكىنى ھازىرلىمىغان ، خوتەندە يىغۇپلىنغان بۇيۇملار ئارىسىدا بولسا ، بۇنداق بۇيۇملار نۇرغۇن .

چەرچەندە يىغۇپلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە ، جۇڭگودىن كەلتۈرۈلگەن بۇيۇملار ناھايىتى ئاز ، لېكىن بىز ئېرىشكەن بىر قىسىم پۇللار شۇنى نامايان قىلىدۇكى ، بۇ يەر تاڭ سۇالالسى زامانىدا تۇبۇتلەر تەرىپىدىن ئىشغال قىلىۋىلىنغاچقا ، جۇڭگو بىلەن بولغان سودا ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قالغان ، سۇڭ سۇالالسىگە كەلگەندە بىر قىسىم مۇناسىۋەت ئەسلىگە كەلگەن ، ھەتتا خەن سۇالالسىدىمۇ بۇ يەرنىڭ سودا ئىشلىرى مەلۇم دەرىجىدە ئاۋاتلاشقان ، چۈنكى چەرچەن دەل يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي قىسىم يولىدا بولغان ، بەلكى ئۇ يول ئۇ چاغلاردا ئىزچىل تۇرمۇشلاشقان . ھىندىستان ۋە غەرب ئەللىرىنىڭ تەسىرى دەل شۇ يول ئارقىلىق چەرچەنگە كېلىپ تۇرغان .

كونا شەھەر « چوڭ قېشى » نىڭ دائىرىسى ئۈزۈن ھەم كەڭ بولۇپ ، بىرنەچچە كىلومېتىر كېلىدۇ ، بۇ دائىرە ئىچىدە ساپال پارچىسى ۋە ئۇششاق بۇيۇملار ناھايىتى كۆپ ، بۇ نەرسىلەر قەدىمكى چەرچەنگە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن بىنا بولغان شەھەرلەرنىڭ دەل ھازىرقى چەرچەن بوستانلىقى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى قوشنا رايونلاردا ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرگەندەك . نۆۋەتتىكى مۆلچەرىمىزچە ، مېنىڭ ئېرىشكەن بۇيۇملىرىم يۇمەن سۇالالسىدىن كېيىن ئەمەس ، شۇنىڭ ئۈچۈن نۆۋەتتىكى كونا شەھەر خارابىسى ئىگىلىگەن جايىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىنى 14 – ئەسىرنىڭ مەلۇم بىر مەزگىلىگە مەنسۇپ ، دەپ مۆلچەرلەشكە ھەقلىقمىز .

چەرچەندە يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

چەرچەندە يىغۇپلىنغان بۇيۇملار

K.13335 كومزەك ، سۇس كۈل رەڭ ، ئوت ھارارىتى سەل يۇقىرى . بوينى ئىنچىكە ھەم قىسقا ، غولى كۆپۈك ، تېگى تۆز ، غول قىسمىنى بويلاپ سۇس دولقۇنسىمان نۇسخىنى ئايالاندۇرۇپ چەككەن . ئېگىزلىكى 17.5 سانتىمېتر ، تەكتىنىڭ دىئامېترى 8.3 سانتىمېتر ، Pl. 35:3 گە قارىڭ .

K.13336 ئۇرۇق ، قىزغۇچ قوڭۇر ، قارا چېكىت ئۇرۇلغان ، لېيغا خبلىلا يېرىك قۇم ئارىلاشتۇرۇلغان . يېرىلىپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، قىسقا بوينىغا بىر تال تاسما باغلانغان . ئېگىزلىكى 12.5 سانتىمېتر ، ئاغزىنىڭ دىئامېترى 8.3 سانتىمېتر ، ئەڭ چوڭ دىئامېترى 12.2 سانتىمېتر ، تەكتىنىڭ دىئامېترى 8.5 سانتىمېتر ، Pl. 35:2 گە قارىڭ .

K.13337 ھېجىر ، قېنىق كۈل رەڭ ، قارا رەڭگە مايىلراق ،

تەكتىنى بويلاپ ، ھېجىر دۈارى يۇقىرىغا قاراپ ئاستا ـ ئاستا كەڭرىيەدۇ . ئېگىزلىكى 10.5 سانتىمېتىر ، ھېجىر ئاغزىنىڭ دىئامېترى 15.7 سانتىمېتىر ، ھېجىر دۈارىنىڭ تۆۋەن تەرىپىنىڭ دىئامېترى 13.2 سانتىمېتىر . Pl. 35:5 گە قارالسۇن .

K.13338 يۇقىرىقى مىسالغا ئوخشاپ كېتىدىغان ھېجىر ، بىراق ھېجىر دۈارى بىرئاز پەس ، رەڭگى سەل ئاچ ، ئېگىزلىكى 9.5 سانتىمېتىر ، ئېغىز دىئامېترى 14.5 سانتىمېتىر ، ھېجىر دۈارىنىڭ تۆۋەن قىرىنىڭ دىئامېترى 13.6 ـــ 14 سانتىمېتىر ، Pl. 35:7 گە قارالسۇن .

K.13339 ئالدىدىكى مىساللارغا ئوخشاش ھېجىر ، ھېجىرنىڭ ئاغزىنىڭ بىر قىسمى يېرىلىپ كەتكەن . قىزىل ، لېيىغا خېلىلا يېرىق قوم ئارىلاشتۇرۇلغان ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 11 سانتىمېتىر ، ئېغىز دىئامېترى 18.4 سانتىمېتىر ، ھېجىر دۈارىنىڭ تۆۋەن قىرىنىڭ دىئامېترى 18.1 سانتىمېتىر ، بەلكىم 7 ـ قەبرىدىن چىققان بولۇشى مۇمكىن ، Pl. 35:6 گە قارالسۇن .

K.13340 تۇتقۇچلۇق جۇڭگو بورونزا كۆرگۈسى ، تۇتقۇچى يېرىلىپ كەتكەن . بىر يۈزىدە ئىنتايىن تۈز قاپارتما نەقىش نۇسخىسى بار : رەسىمنىڭ سول يېنىدا ، دەرەخ ئاستىدا بىر ئادەم ئولتۇرغان ، قاتلاق يوپكا كىيگەن ، بېشىغا پارقىراق ھالقا سېلىۋالغان ، دەرەخنىڭ كەينىدە بۇلۇت بار ، رەسىمنىڭ ئوڭ يېنىدا بىر ئادەم ئۆرە تۇرغان بولۇپ ، قولىدا بىر نەرسىنى تۇتۇپ تۇرغان . ئىككى ئادەمنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۇرنا (ياكى كۆك قوتان) ، بىر تاشپاقا بار . رەسىمنىڭ چۆرىسىنى بويلاپ ئىككى قۇر كۆپۈنگۈ سىزىق تارتىلغان ، كۆرگۈنىڭ گىرۇنكى بىلەن تۇتقۇچىنى بويلاپ بىر كۆپۈنگۈ قىر بار . كۆرگۈنىڭ ئۈزۈنلۇقى 18.1 سانتىمېتىر ، دىئامېترى 9.9 سانتىمېتىر ، يېشىل رەڭلىك چىپار داغ چۈشكەن قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ مىس دېتى بار ، Pl. 33:23 كە قارالسۇن .

K.13341:1 جۇڭگو يارمىقى ، كەيىۋەن تۇڭباۋ يارمىقى (618 ـــ 627 ـ يىللار) . دىئامېترى 25 سانتىمېتىر .

K.13341:2 جۇڭگو يارمىقى ، شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ تەيەنشى يۈەنباۋ يارمىقى .

K.13341:3 جۇڭگو يارمىقى ، تەيەنشى يۈەنباۋ يارمىقى (تەيەنشى ، مىلادىيە 1017 ـــ 1022 ـ يىللار) . دىئامېترى 26 مىللىمېتىر ، ئارقىسىغا پۈتۈلگەن خەت بەك قوپال .

K.13341:4 يارماق ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يارماقنىڭ شەكلىگە ئوخشايدۇ ، بىراق ئۇنىڭدىكى تۆت خەت خەنزۇچە ئەمەس ، دىئامېترى 24 مىللىمېتىر ، Pl. 33:9 گە قارالسۇن .

K.13341:5 « غاز كۆزى » يارماق ، ئىزناسى ئۆلچەمسىز ، دىئامېترى 10 ـــ 12 مىللىمېتىر .

K.13341:6 تىك تۆت بۇلۇڭ برونزا كەمەر ئىلمەكنىڭ بىر قىسمى . ھەربىر بۇرجەكنىڭ بىردىن پەرچىن مىخ قېقىلغان . ئۆلچىمى 30 × 36 مىللىمېتىر ، Pl. 33:3 گە قارالسۇن .

K.13341:7 برونزا ئىلمەكنىڭ بىر قىسمى ، ئىزناسى ئامۇت شەكلىدە . ئۆلچىمى 21 × 24 مىللىمېتىر ، Pl. 33:2 گە قارالسۇن .

K.13341:8 برونزا ئىلمەكنىڭ بىر قىسمى ، ئالدى تەرىپى ئېلىپس شەكىللىك ھەم كىچىك بىر ئۇچى بار ، قۇيرۇق قىسمى تىك تۆت بۇلۇڭ شەكلىدە ، تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ئورنى بىلەن تاسما تۇتۇشىدۇ . ئۆلچىمى 18 × 19 مىللىمېتىر ، Pl. 33:1 گە قارالسۇن .

K.13341:9 برونزا كەمەر ئۇچى (strap—end) ، كەمەر ئىلمەكنىڭ بىر بۆلىكى ، تىك تۆت بۇلۇڭلۇق مىس تاختا ، بىر بېشىدا سۇس دولقۇن نۇسخىسى بار . يەنە بىر بېشىدا بىر جۈپ ھالقىسىمان شوينا (ئۇزۇلۇپ كەتكەن) چىقىرىلغان ، قوش ھالقا كەمەر ئىلمەكنىڭ تىلىنى (tongue—bar) ئايلىنىپ ئۆتكەن . ئۇزۇن گىرۇنكىنىڭ قىرى قىيپاش ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن . بىر دانە پەرچىن مىخ قېقىلغان ، ئۆلچىمى 20 × 30 مىللىمېتىر ، Pl. 33:4 گە قارالسۇن .

K.13341:10 كىچىك برونزا ئاسما بېزەك ، چاسا شەكىللىك ، ئىككى سىرتماق شوينا شەكىللىك ھالقا چىقىرىلغان . تەكشى يۈزىنىڭ ھەربىر يۈزىگە بەش چەمبەر چېكىلگەن . ئۆلچىمى 14 × 17 مىللىمېتىر ،

Pl. 33:8گه قارا‌ڭ .

K.13341:11 برونزا كەمەرنىڭ ئۇچى (strap–end) (؟) ، كەمەر ئىلمەكنىڭ پارچىسى (؟) بولۇشى مۇمكىن . بىر بېشىدا سىرتماق شەكىللىك ئىككى ھالقا بار ، يەنە بىر بېشىدا يۇمىلاق ھالقا بار . تۆۋەن تەرىپىدە بىر پەرچىن مىخ بار . ئۇستى تەرىپىدە قوپال يىپ ئىزى بار . 10 × 15 مىللىمېتىر ، Pl. 33:5 گە قارا‌ڭ .

K.13341:12 كىچىك برونزا ئاسما بېزەك ، ئۈچ بۇلۇڭ شەكىللىك ، ئۈچ بۇلۇڭنىڭ تەكتىدىكى ئۈچلۇق يېرىدە بىر ئويمان بار . ئۆلچىمى 4 × 10 × 15 مىللىمېتىر ، Pl. 33:11 گە قارا‌ڭ .

K.13341:13 ئالتە تال قىزىل گۈل شەكىللىك برونزا بېزەك ، ئوتتۇرىسىدىن يوغان بىر تۆشۈك ئېچىلغان ، دىئامېترى 16 مىللىمېتىر ، Pl. 33:7گە قارا‌ڭ .

K.13341:14 برونزا ھالقا ، كونۇسسمان قەغەز خالتا شەكلىدە ، دىئامېترى 20 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 11 مىللىمېتىر ، Pl. 33:6 گە قارا‌ڭ .

K.13341:15 برونزا ئويماق ، ئۇستىدە ئۈچ قۇر كىچىك ئويمان بار ، دىئامېترى 21 مىللىمېتىر ، كەڭلىكى 7 مىللىمېتىر، Pl.33:10 غا قارا‌ڭ .

K.13341:16 كىچىك برونزا ئۆزۈكنىڭ سۇنۇقى ، ئۇستىگە بىر يۇمىلاق تاش قويۇلغان .

K.13341:17 ۋىنتا شەكىللىك يۆگەلگەن برونزا سىم ، يۆگەش ئېگىزلىكى 8 مىللىمېتىر ، دىئامېترى 5 مىللىمېتىر ، Pl.33:13 گە قارا‌ڭ .

K.13341:18 ياپىلاق برونزا نوننىڭ سۇنۇقى ، يۇزىدە توغرا سىزىق بار ، ئۆزۈنلۇقى 24 مىللىمېتىر ، دىئامېترى 7 — 8 مىللىمېتىر ، Pl. 33:14گە قارا‌ڭ .

K.13341:19 كىچىك برونزا مارجان ، بىر ئويمان ئوقۇرنى ئايلاندۇرۇپ سىلىنغان برونزا چەمبىرەككە بېكىتىلگەن . دىئامېترى 9 مىللىمېتىر .

K.13341:20 كىچىك برونزا كۆپۈنگۈ چىراغدان ، يېرىم شار شەكىللىك ، ئوتتۇرىسىدا بىر تۆشۈك بار . دىئامېترى 7 مىللىمېتىر.

K.13341:21 برونزا مۆھۈر ، چاسا شەكىللىك . يۇزى تۆت قىسمغا بۆلۈنگەن ، ئۈلاردىن ئۈچ قىسمىنىڭ نۇسخىسى تۆت بەرگىلىك گۈلگە ئوخشاپ كېتىدىكەن ، تۆتىنچىسى بىر « 万 » خېتى ئىكەن . يەنە بىر يۇزىدىكى شوينا شەكىللىك مۆھۈر تۇتقۇسى يوقالغان ، ئۆلچىمى 23 × 25 مىللىمېتىر ، Pl. 34:12 گە قارا‌ڭ .

K.13341:22 كۇمۇش ئۈزۈكنىڭ ئالدى قىسمى ، ئوتتۇرىسىدا بىر كىچىك ئويمان بولۇپ ، ئۇنى تاش سىلىشقا ئىشلەتكەن . يۇقىرى – تۆۋەن ئىككى يېنىدا بىردىن يۇمىلاق كۆپۈنگۈ بېزەك بار ، Pl. 34:12 گە قارا‌ڭ .

K.13341:23 كۇمۇش ئۈزۈكنىڭ ئالتە قىر شەكىللىك يۇزى ، بېزەك نۇسخىلىرى قىسمەن يوقالغان ، ئۆلچىمى 14 × 14 مىللىمېتىر ، Pl. 34:13گە قارا‌ڭ .

K.13341:24 كۇمۇش ئاسما بېزەك ، گۈرجەك شەكلىدە ، ئاسما ھالقىنىڭ يۇزىدە ناھايىتى تېرەن نەقىش نۇسخىسى بار . ئۇ بەلكىم بىر زىننەت بۇيۇمىنىڭ سۇنۇقى بولسا كېرەك ، ئۆلچىمى 16 × 28 مىللىمېتىر ، Pl. 34:14گە قارا‌ڭ .

K.13341:25 سىرىق مىستىن ياسالغان ئاسما بېزەك ، بەلكىم خېلىلا زامانىۋى مەھسۇلات بولۇشى مۇمكىن ، ئۇزۇنلۇقى 30 مىللىمېتىر .

K.13341:26 تۇرۇبا شەكىللىك بىر بۇيۇمنىڭ سۇنۇقى ، قېنىق يېشىل قاشتېشى (؟) ، بېجىرىم بېشى تەرەپنىڭ ئىككى يېنى نېپىزلەتىلگەن ، ئاندىن كېيىن بىر تۆشۈك ئېچىلغان ، ئۇزۇنلۇقى 27 مىللىمېتىر ، دىئامېترى 14 مىللىمېتىر ، Pl. 34:40 گە قارا‌ڭ .

K.13341:27 كىچىك مۆھۈر ، چاسا شەكىللىك ، ئاچ يېشىل سىرپېنتىن (يىلان گۈللۈك رۇدا) ، ئارقا تەرىپىدە سىرتماق شەكىللىك ئېگىز تۇتقۇچى بار ، ئوك يۇزىدە كىچىك قاينامسمان نەقىشتىن تۆتى بار ئىكەن . 18 × 19 مىللىمېتىر ، Pl. 33:22 گە قارا‌ڭ .

K.13341:28 ئېغىر دەرىجىدە خوراپ كەتكەن ئاق مەرمەر مۆ-
ھۈر ، ھالقىسمان تۇتقۇچى بار . مۆھۈرنىڭ ئىزى يوقاپ كەتكەن ، ئۆل-
چىمى 19 × 24 مىللىمېتىر ، Pl. 34:37 گە قارالسۇن .

K.13341:29 قارا ياپىلاق شىبەن ، كىچىك چاسا شەكىللىك ،
بىر تەرىپى قىيىپاش قىرلىق ، بەلكىم پۈتىمگەن مۆھۈر بولۇشى مۇم-
كىن . 4 × 14 × 14 مىللىمېتىر .

U K.13341:30 شەكىللىك كىچىك بۇيۇم ، قارا ساپال ،
ئۆلچىمى 18 × 19 مىللىمېتىر .

K.13341:31 تىك تۆت بۇلۇڭلۇق ئاق مەرمەر مارجان ، بېزەك
سىزىقچىلىرى بار . ئۆلچىمى 5 × 7 × 14 مىللىمېتىر ، Pl. 34:38 گە
قارالسۇن .

K.13341:32 قىبلىن قۇلۇلدە ياسالغان كىچىك قۇش شەكىل-
لىك بۇيۇم ، بەلكىم چاسا قاپلىق قۇرۇت ئائىلىسىگە مەنسۇپ قۇلۇلە بو-
لۇشى مۇمكىن . ئەڭ قىبلىن ئورنىدىن ئۈزۈنىغا قارىتىپ بىر تۆشۈك ئې-
چىلغان . ئۈزۈنلۇقى 17 مىللىمېتىر ، Pl. 34:39 غا قارالسۇن .

K.13341:33 قۇلۇلدە ياسالغان كىچىك زىننەت بۇيۇم
(؟) (بەلكىم چاسا قاپلىق قۇرت ئائىلىسىگە مەنسۇپ قۇلۇلە بولۇشى
مۇمكىن) . ئۇ بىر تىك تۆت بۇلۇڭلۇق قىسىم بىلەن يەنە بىر ئۇچلۇق
شەكىللىك قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، تىك تۆت بۇلۇڭلۇق قىسمىدىن
ئىككى تۆشۈك ئېچىلغان ، تۆشۈكنىڭ بىر يېنىغا ئىككى ھالقىسمان سە-
زىق ئويۇلغان . ئۈزۈنلۇقى 20 مىللىمېتىر ، Pl. 34:36 گە قارالسۇن .

K.13341:34 تەخمىنەن يېرىم چاسا قاپلىق قۇرت ئائىلىسىگە
مەنسۇپ قۇلۇلە قېپى ، چېتىلىدىغان يېرىدىن تۆشۈك ئېچىلغان . دىئامې-
تىرى تەخمىنەن 65 سانتىمېتىر .

K.13341:35 ئىشلىتىپ بۇزۇلغان قەدىمكى كىچىك قۇلۇلنىڭ
قېپى ، ئۈزۈنلۇقى 15 مىللىمېتىر ، Pl. 34:58 گە قارالسۇن .

K.13341:36 Columbaria mendicaria قۇلۇلسى قېپى ، بىر
يېرىدىن تۆشۈك ئېچىلغان ، ئۈزۈنلۇقى 12 مىللىمېتىر ، Pl. 34:59 گە

قارالسۇن .

K.13341:37—41 بەش دانە ھېقىق سەدەپ (پۇل قىلىنىدىغان
قۇلۇلە) ، ئۈستىدە ئاسما تۆشۈك بار ، ئۈزۈنلۇقى 15 — 19 مىللىمېتىر ،
ئۇلاردىن 37 - نى Pl. 34:55 دىن كۆرۈڭ ، 41 نى Pl. 34:56 دىن كۆ-
رۈڭ .

K.13341:42 ھېقىق سەدەپ (پۇل قىلىنىدىغان قۇلۇلە) ، ئارقا
تەرىپى سۇركىلىپ ئۈپراپ كەتكەن ، ئۈزۈنلۇقى 17 مىللىمېتىر .

K.13341:43 يېرىم ھېقىق سەدەپ (پۇل قىلىنىدىغان قۇلۇلە)
، ئارقا تەرىپى سۇركىلىپ ئۈپراپ كېتىپتۇ . ئۈزۈنلۇقى 27 مىللىمېتىر .

K.13341:44—48 چاسا قاپلىق قۇرت ئائىلىسىگە مەنسۇپ بەش
دانە قۇلۇلە بىلەن ياسالغان مارجان ، دىئامېتىرى 4 — 10 مىللىمېتىر ،
Pl. 34:31—35 كە قارالسۇن .

K.13341:49 ئاق ۋە ھال رەڭ ئوپال مارجان ، ئالتە قىرلىق ،
ئىككى بېشىغا قاراپ ئىنچىكىلەپ بارىدۇ . ئۈزۈنلۇقى 18 مىللىمېتىر ، قې-
لىنلىقى 11 مىللىمېتىر ، Pl. 34:43 گە قارالسۇن .

K.13341:50 سىلىندىرسىمان تاش مارجان ، تېشى ئاچ يېشىل ،
قاشتېشىغا سەل ئوخشاپ كېتىدۇ . ئۈزۈنلۇقى 17 مىللىمېتىر ، دىئامېتىرى
9 مىللىمېتىر ، Pl. 34:41 گە قارالسۇن .

K.13341:51 ئاق يوللۇق نۇسخىسى بار ھېقىق مارجان ، چېلەك
شەكىللىك ، ئۈزۈنلۇقى 17 مىللىمېتىر ، دىئامېتىرى 13 مىللىمېتىر ، Pl. 34:
45 گە قارالسۇن .

K.13341:52 ئاق يوللۇق نۇسخىسى بار سەككىز بۇلۇڭ شەكىل-
لىك مارجان . ئۈزۈنلۇقى 14 مىللىمېتىر ، دىئامېتىرى 9 مىللىمېتىر ، Pl.
34:45 گە قارالسۇن .

K.13341:53 سۇ تامچىسى نۇسخىلىق ئاق ھېقىق ئاسما بېزەك ،
نېپىز تەرىپىدىن تۆشۈك ئېچىلغان ، ئۆلچىمى 7 × 12 × 21 مىللىمېتىر ،
Pl. 34:50 گە قارالسۇن .

K.13341:54 كىچىك ئۇچلۇق تاش بىلەن ياسالغان ئاسما بې-

زەك ، ئاق قاشتېشى بولۇشمۇ مۇمكىن ، ئۇزۇنلۇقى 19 مىللىمېتر ، Pl. 34:51گە قارالسۇن .

K.13341:55 ئۇچلۇق ئاق قاشتېشى بىلەن ياسالغان سۇ تامچىسى نۇسخىلىق ئاسما بېزەك ، ئۇزۇنلۇقى 15 مىللىمېتر ، Pl. 34:51 گە قارالسۇن .

K.13341:56 سۇ تامچىسى نۇسخىسىغا ئوخشاپ قالىدىغان ئاق قاشتېشى ئاسما بېزەك ، ئۇزۇنلۇقى 17 مىللىمېتر ، Pl. 34:48 گە قارالسۇن .

K.13341:57 سۇ تامچىسى نۇسخىسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئاچ يېشىل قاشتېشى ئاسما بېزەك ، بىر V شەكىللىك تۆشۈك ئېچىلغان ، ئۇزۇنلۇقى 17 × 26 مىللىمېتر ، Pl. 34:47 گە قارالسۇن .

K.13341:58 ئۇزۇن ئېللىپس شەكىللىك ئاسما بېزەك ، قاشتېشىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئاچ يېشىل رەڭلىك تاشتا ياسالغان . ئىككى بېشىدىن ئوتتۇرىسى قىلىنراق ، ئىنچىكە بېشىدىن تۆشۈك ئېچىلغان ، يەنە بىر بېشىدا ئىككى ئويمان بار . ئۇزۇنلۇقى 9 × 3011 مىللىمېتر ، Pl. 34:44گە قارالسۇن .

K.13341:59 پىرامىدا شەكىللىك ئاسما بېزەك ، ساپ بولمىغان سوپۇن تاش ، ئۇزۇنلۇقى 6 × 7 × 16 مىللىمېتر ، Pl. 34:41 گە قارالسۇن .

K.13341:60 كىچىك قاشتېشى ، ئاچ يېشىل بىلەن قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ ئارىلاش ، ئەڭ ئىنچىكە بېشىدا بىر V شەكىللىك تۆشۈك بار . ئۇزۇنلۇقى 19 مىللىمېتر ، Pl. 34:60 گە قارالسۇن .

K.13341:61 ئۇزۇن ئېللىپس شەكىللىك قاشتېشى ، ناھايىتى چىرايلىق يېشىل رەڭ بىلەن قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ ئارىلاشقان . ئىنچىكە ئۇچىدا بىرلا V شەكىللىك تۆشۈك بار . ئاسما بېزەك . ئۇزۇنلۇقى 42 مىللىمېتر . Pl. 34:54 گە قارالسۇن .

K.13341:62—63 ئىككى دانە ئاق قاشتېشى ئاسما بېزەك ، شار شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، يېرىم يۇمىلاق شەكىللىك ئاسما ھالقىسى بار ، ئۇزۇنلۇقى 21 مىللىمېتر ، ئۇلاردىن 62 ـ سى Pl. 34:52 دە كۆرسىتىلدى .

K.13341:64 ئاچ يېشىل قاشتېشى ئاسما بېزەك ، 62 ـ ، 63 ـ لەر

بىلەن ئوخشاش تېپىلىق ، بىراق ئىشلىنىشى بىرقەدەر قوپال ، ئۇزۇنلۇقى 14 مىللىمېتر ، Pl. 34:53 گە قارالسۇن .

K.13341:65 شارسىمان تاش مارجان ، يېرىم سۈزۈك خالسىدون ، دىئامېترى 7 مىللىمېتر .

K.13341:66 قوڭۇر ، ئاق ئارىلاشما رەڭ ئوپال مارجان ، تۆشەكللىك . ئىككى بېشىدىن ئۇدۇل قىلىپ تۆشۈك ئېچىلغان ، بىراق تۆشۈكنى مايماق ئېچىپ قويغان ، مۇڭاپىق ھالدا تۇتىشالمىغان . ئۇزۇنلۇقى 14 مىللىمېتر ، دىئامېترى 8 مىللىمېتر ، Pl. 34:42 گە قارالسۇن .

K.13341:67 ئۇزۇن سەككىز بۇلۇڭلۇق كارنېئول مارجان . ئۇزۇنلۇقى 20 مىللىمېتر ، Pl. 34:1 گە قارالسۇن .

K.13341:68 ياپىلاق سەككىز بۇلۇڭلۇق كارنېئول مارجان . دىئامېترى 14 مىللىمېتر ، قېلىنلىقى 6 مىللىمېتر ، Pl. 34:2 گە قارالسۇن .

K.13341:69—72 تۆت دانە شارسىمان كارنېئول مارجان . دىئامېترى 7 ـــ 12 مىللىمېتر ، Pl. 34:3—6 گە قارالسۇن .

K.13341:73 كۆپ تەرەپلىك كىچىك كارنېئول مارجان . دىئامېترى 7 مىللىمېتر ، Pl. 34:7 گە قارالسۇن .

K.13341:74—76 ئۈچ دانە يېپ غالتىكسسمان كارنېئول مارجان . ئۇزۇنلۇقى 11 ـــ 13 مىللىمېتر ، Pl. 34:8—10 گە قارالسۇن .

K.13341:77 يېپ غالتىكسسمان ئالتە بۇلۇڭلۇق كارنېئول مارجان ، يالقۇن نۇسخىسى بار ، ئۇزۇنلۇقى 18 مىللىمېتر ، Pl. 34:11 گە قارالسۇن .

K.13341:78 چوڭ شارسىمان مالاخىت مارجان ، بىر يۈزى كەمتۈك ، دىئامېترى 21 مىللىمېتر ، Pl. 33:17 گە قارالسۇن .

K.13341:79 تەخسىسمان يېشىل قارىغاي تاش مارجان ، بىر مايماق تۆشۈكى بار . دىئامېترى 11 مىللىمېتر ، قېلىنلىقى 3 مىللىمېتر ، Pl. 33:21 گە قارالسۇن .

K.13341:80—81 تۆشۈكى بار ئىككى دانە مالاخىت پارچىسى .

K.13341:82 ئالتە قىرلىق پىرزما شەكىللىك كۆكۈش يېشىل

ئەينەك مارجان ، ئۇزۇنلۇقى 13 مىللىمېتىر Pl. 33:20 گە قارالسۇن .

K.13341:83 ئۇزۇن ئېللىپس شەكىللىك سېلىتىست مارجان ، چوڭرىسى يۇمىلاق ھەم سىلىق ، ئۇزۇنلۇقى 13 مىللىمېتىر ، Pl. 33:27 گە قارالسۇن .

K.13341:84 سىلىندىرسىمان سېلىتىست مارجان ، ئۇزۇنلۇقى 7 مىللىمېتىر Pl. 33:26 گە قارالسۇن .

K.13341:85 سېلىتىستا ياسالغان تامچا شەكىللىك كىچىك ئاسما بېزەك ، كەڭ بېشىدىن ئۇدۇلىغا ئۇدۇل قىسىپ تۆشۈك ئېچىلغان ، ئىككى يېنىدىن تېشىلگەن تۆشۈك ، ئۇدۇل تۇرىدۇ ، ئۇزۇنلۇقى 11 مىللىمېتىر ، Pl. 33:24 گە قارالسۇن .

K.13341:86 يىپ غالتىكى شەكىللىك سېلىتىست مارجان ، ئۇزۇنلۇقى 14 مىللىمېتىر ، Pl. 33:25 گە قارالسۇن .

K.13341:87—89 ئۇچ دانە ئۆلچەمسىز بىنەپشە بىللور مارجان .

K.13341:90 ئۇششاق مارجان ، بىر تۆشۈك ئېچىلغان ، ئۇزۇنلۇقى 18 مىللىمېتىر .

K.13341:91—97 يەتتە دانە ئۇششاق مارجان .

K.13341:98 ھال رەڭ ئۇششاق مارجان .

K.13341:99—100 ئىككى دانە يۇمىلاق مارجان ، خام ئەشياسى قىزغۇچ قوڭۇر ، دىئامېتىرى 14 مىللىمېتىر ، ئۇلاردىن Pl. 33:15 ، 99 دە كۆرسىتىلدى .

K.13341:101 يىپ غالتىكى شەكىللىك مارجان ، بال رەڭ ئەينەك ، ئۇزۇنلۇقى 12 مىللىمېتىر ، Pl. 34:15 گە قارالسۇن .

K.13341:102—103 سىرىق رەڭلىك ئىككى دانە كىچىك ئەينەك مارجان ، ئۇزۇنلۇقى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 5 ۋە 7 مىللىمېتىر ، Pl. 34:16—17گە قارالسۇن .

K.13341:104 كۆپ تەرەپلىك توق كۆك ئەينەك مارجان ، ئۆلچىمى 8 × 9 مىللىمېتىر ، Pl. 34:18 گە قارالسۇن .

K.13341:105 يېشىل رەڭلىك ئۆلچەمسىز ئۇششاق ئەينەك مارجان . Pl. 34:19 غا قارالسۇن .

K.13341:106—107 ئىككى دانە ئاچ يېشىل ئۇششاق ئەينەك قوش مارجان ، ئۇزۇنلۇقى 4 مىللىمېتىر ، Pl. 34:20—21 گە قارالسۇن .

K.13341:108 توق كۆك ئەينەك قوش مارجان ، ئۇزۇنلۇقى 7 مىللىمېتىر ، Pl. 34:22 گە قارالسۇن .

K.13341:109—115 يەتتە دانە ئۇششاق ئەينەك مارجان ، يېشىل ، كۆك ، قارا رەڭلەردە . شار ياكى قوش رومبا شەكىللىك ، Pl. 34:23—29گە قارالسۇن .

K.13341:116 يېشىل ئەينەك نەيچىنىڭ سۇنۇقى . دىئامېتىرى 4 مىللىمېتىر ، Pl. 34:30 گە قارالسۇن .

K.13341:117 كىچىككىنە يېشىل ئەينەك مارجان ، دىئامېتىرى 7 مىللىمېتىر ، Pl. 33:34 گە قارالسۇن .

K.13341:118 قوڭۇر پاستا (؟) بىلەن ياسالغان ئۆلچەمسىز ئۇششاق مارجان ، ئالتە ئومۇرتقىلىق ، دىئامېتىرى 7 مىللىمېتىر ، Pl. 33:35گە قارالسۇن .

K.13341:119—120 ئاق ئەينەكتە ياسالغان ئىككى دانە شارسىمان مارجان ، دىئامېتىرى 6 ۋە 9 مىللىمېتىر ، Pl. 33:36—37 گە قارالسۇن .

K.13341:121 يېشىل ئەينەك مارجان ، شار شەكلىگە بىرئاز ئوخشايدۇ ، دىئامېتىرى 11 مىللىمېتىر Pl. 33:38 گە قارالسۇن .

K.13341:122 كوبالت كۆكى پاستا (؟) مارجان ، دىئامېتىرى 9 مىللىمېتىر ، Pl. 33:39 غا قارالسۇن .

K.13341:123 كۆكۈش يېشىل ئەينەك مارجان ، شار شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، دىئامېتىرى 12 مىللىمېتىر ، Pl. 33:40 گە قارالسۇن .

K.13341:124 جۇلا يول نۇسخىلىق يىپ غالتىكى شەكىللىك مارجان ، ئاق ، توق بىنەپشە رەڭ ۋە قارا رەڭلىك جۇلا يول نۇسخىسى بار . ئۇزۇنلۇقى 23 مىللىمېتىر ، دىئامېتىرى 9 مىللىمېتىر Pl. 33:28 گە قارالسۇن .

K.13341:125 ئاق يولى بار قوڭۇر ئەينەكتە ياسالغان ئۇششاق

قوش مارجان ، ئۇزۇنلۇقى 6 مىللىمېتىر ، Pl. 33:33 گە قارالسۇن .

K.13341:126—129 ئاق رەڭلىك نۇسخا سىزىقلىرى بار قارا ئەينەكتە ياسالغان ئۇششاق مارجان ، دىئامېترى 5 ـــ 7 مىللىمېتىر ، Pl. 33:29—32گە قارالسۇن .

K.13341:130 كۆز مونچاق (eye—bead) ، شار شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، ئۇستىدە ئالتە « كۆز » بار ، كۆزنىڭ ئوتتۇرىسى سېرىق ، قىزىل ، ئاق رەڭلىك ئىككى سىزىق ئايلاندۇرۇپ سىزىلغان . دىئامېترى 11 مىللىمېتىر ، Pl. 33:16 گە قارالسۇن .

K.13341:131 تۆڭ شەكىللىك سۇس كۆك مارجان ، ئۇستىدە سېرىق سىزىقچىلەر بار .

K.13341:132 ئەينەك قويۇپ ياسالغان ئەينەك مارجانىنىڭ سۇنۇقى ، توق ـ سۇسلۇقى ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل رەڭلىك ئەينەك ئۇستىگە ئوتتۇرىسى ئاق ، قىزىل رەڭلىك تۆخۇم شەكىللىك ئەينەك قويۇلغان ، Pl. 33:18 گە قارالسۇن .

K.13341:133 ئاچ قارا رەڭلىك ئەينەك ئاسما بېزەك ياكى ياپلاق مارجان ، ئاق ، سېرىق ، قىزىل ۋە كۆك رەڭلىك داغ ئىزلىرى بار ، Pl. 33:19 گە قارالسۇن .

K.13341:134—135 ئىچى كاۋاك ئىككى دانە كىچىك بىرونزا مارجان ، دىئامېترى 6 ۋە 8 مىللىمېتىر .

K.13341:136 ئىككى دانە كىچىك ئەينەك مارجان ، بىرى كۆكۇش يېشىل ، بىرى يېشىل رەڭدە .

« چوڭ قاش » نىڭ يېر يۈزىدە يىغۇلىنىغان بۇيۇملار

K.13342:1—12 12 پارچە ساپال ، بىرەر چوڭ قاچىنىڭ سۇنۇقلىرى ، ئۇستىدە چىشلىق سايمان بىلەن سىزىپ چىقىرىلغان سىدام ھالقا ۋە تۇز سىزىقلىق جۇلا يوللار بار . ساپالنىڭ سۇپىتى خىلىلا قوپال ، قىزىل ، قوڭۇر ۋە توق كۇل رەڭدىن ئىبارەت بىرنەچچە خىلى بار ، ئۇلاردىن 12 ـ نى Pl. 37:2 دىن كۆرۈڭ .

K.13342:13 ساپال پارچىسى ، 12 بىلەن ئوخشاش تېپلىق قاچىنىڭ سۇنۇقى بولسا كېرەك . يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان نەقىش نۇسخىسىدىن باشقا ، يەنە زاڭزۇچە خەتكە ئوخشاپ كېتىدىغان ئىزلارمۇ بار Pl. 37:3گە قارالسۇن .

K.13342:14 ئۇششاق ساپال پارچىسى ، زاڭزۇچە خەتكە ئوخشايدىغان ئىز بار ، Pl. 37:1 گە قارالسۇن .

K.13342:15—24 ساپال قاچىنىڭ ئون پارچە سۇنۇقى ، ئازدۇر ـ كۆپتۇر ئويمان سىزىقچىلار ياكى بېسىپ چىقىرىلغان چەمبەرەكلەر بار . رەڭگى ئاچ سېرىق ، قىزغۇچ سېرىق ، قوڭۇر رەڭ ياكى كۇل رەڭلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . كۆپ سانلىقى بىر چوڭ قاچىنىڭ سۇنۇقى .

K.13342:25 تۇتىشىپ تۇرىدىغان ئىككى پارچە سۇنۇق ساپال ، بىر چوڭ قاچىنىڭ سۇنۇقىدەك قىلىدۇ . تېشى كۇل رەڭ ، ئىچى تەرىپى قوڭۇر رەڭ ، ئۇستىدە ئۆلچەمسىز Z نۇسخىنىڭ باسما ئىزى بار ، خۇددى سېۋەتنىڭ نۇسخىلىرىغا ئوخشايدۇ ، Pl. 36:7 گە قارالسۇن .

K.13342:26 كوزىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، قوڭۇر رەڭ ، لېيىغا يىرىك قۇم ئارىلاشقان . چوڭ ئاغزىنىڭ ئىچى تەرىپى ۋە غولىنىڭ سىرتى دولقۇنسىمان نۇسخىدا بېزەلگەن .

K.13342:27 ساپال لوڭقىنىڭ ئېغىز گىرۋىكىنىڭ ئۇششاق سۇنۇقلىرى ، توق كۇل رەڭ ، لېيى يۇمشاق ، دولقۇنسىمان نۇسخىسى بار .

K.13342:28 كىچىك ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، قىزغۇچ قوڭۇر رەڭ ، ئاغزىنىڭ گىرۋىكىدە پىلتە لايدا قىلىنغان بېزەكلىرى بار ، پىلتە لاي ئۇستىدە تىك يۇنلىشلىك ئويمان ئوقۇرلار بار ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى يادىكارلىق بولۇشى مۇمكىن (؟) .

K.13342:29 كىچىك كومزەكنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، قىزىل ساپال ، لېيى نېپىز ، جۇلا يوللۇق .

K.13342:30—31 ئىككى پارچە ساپال ، چوڭ ئىككى قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى بولسا كېرەك ، قىزىل ، قوڭۇر ساپال .

K.13342:32 چوڭ ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى . قوڭۇرغا مايىل

كۆل رەڭ ، قۇمساڭغۇ ساپال ، گورىزونتال يۆنىلىشته بىر ئاسما قۇلقى بار . چىشلىق ئەسۋاب بىلەن ئويغان سىيدام هالقا ۋە تۆز سىزىق نۇسخىلرى بار .

K.13342:33 چوڭ ساپال قاچا ئاغزىنىڭ گىرۋىكى . گىرۋەك ئاستىدا گورىزونتال يۆنىلىشلىك بىر پىششىق قۇلقى بار . لېيى قېلىن ، قىزغۇچ قوڭۇر .

K.13342:34—35 ئىككى كىچىك كومزەكنىڭ ئېغىز گىرۋەكى . ئېغىز گىرۋىكىگە تۇتاشقان جايىدا بىر قۇلقى بار . قىزىل ساپال ، 34 ـ نىڭ شەكلى ۋە ساپال سۇپىتى K.13344 يەنى (Pl.35:1) گە ئوخشايدۇ .

K.13342:36 يوغان بىر ساپال قاچىنىڭ كەڭ قۇلقى ، توق كۆل رەڭگە مايىل قىزىل رەڭلىك ، لېيىغا قۇم ئارىلاشقان .

K.13342:37—41 بەش دانە قاچىنىڭ سىرتىماق شوينا شەكلىلىك قۇلقى ، خېلى چوڭ قاچىلارنىڭ قۇلقىدەك قىلىدۇ ، قىزىل ياكى كۆلرەڭ ساپال ، بىردەك قۇمساڭغۇ ساپال ئىكەن .

K.13342:42 بىر كوزىنىڭ قۇلقى ، قاچا ئۇستىدىكى چېغدا گورىزونتال ئورنىتىلغان ، قوڭۇر ساپال Pl.37:4 گە قارالڭ .

K.13342:43 ساپال قاچىنىڭ كىچىك بىر پارچە سۇنۇقى ، سۇنۇق قۇلقى بار .

K.13342:44a—K يوغان بىر ساپال قاچىنىڭ بىرنەچچە سۇنۇقى ، لېيى ئىنتايىن نېپىز ، توق كۆل رەڭ ساپال (تازىلىغاندىن كېيىن ، بەزى ساپال سۇنۇقلىرىنىڭ سىرتى سىرىق چىققان) . هالقىسىمان غول قىسمىغا سىرتىدىن پىلته لاي چاپلانغان ، ئۇستىگە Z شەكىللىك نۇسخا بېسىپ چىقىرىلغان . پىلته لاينىڭ تۆۋىنىگە بىرقانچە گۇرۇپپا ئۇچ بۇلۇڭنى تۆۋەنگە قارىتىپ خۇنۇك چەككەن ، پىلته لاينىڭ ئۇستى تەرىپىگە بەزى نۇسخىلارنى (گۈل ـ گىياھ ؟) خالىغانچە چېكىپ قويغان ، Pl.36:5 گە قارالڭ .

K.13342:45—50 ئالته پارچە ساپال سۇنۇقى ، چوڭ قاچىنىڭ

سۇنۇقلىرىدەك قىلىدۇ .

K.13342:51 تەكتى ئۇچلۇق قېلىن ساپال قاچا (ياكى داڭقان) نىڭ سۇنۇقى . توق كۆل رەڭ ، خۇمداننىڭ هارارىتى يۇقىرىراقتەك قىلىدۇ .

K.13342:52—53 لېيى نېپىز ساپال قاچىنىڭ ئىككى پارچە سۇنۇقى . قىزىل ۋە قىزغۇچ قوڭۇر ساپال ، بەلكىم ملادىيەدىن بۇرۇنقى زامانلارنىڭ يادىكارلىقى بولسا كېرەك .

K.13342:54 ساپال تەخسىنىڭ سۇنۇقى ، گىرۋىكىنى بويلاپ ئىكى قۇر ئويمان سىزىق چىقىرىلغان . Pl.37:9 غا قارالڭ .

K.13342:55—58 ئىككىسى ساق ، ئىككىسى سۇنۇق ساپال ئۇرچۇق ياكى چۆكتۇرگۈچ . ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقىدىن پايدىلىنىپ ياسالغان . دىئامېترى 28 ـــ 48 ملليمېتىر .

K.13342:59 ساپال قاچىنىڭ ئۇششاق سۇنۇقلىرى ، قىرلىرى پارقىراق .

K.13342:60—63 تۆت پارچە يېشىل تاش ياكى قۇم تاش ، كەسمە يۈزى ئېللىپس شەكىللىك . بىلەي ياكى ئوغۇر دەستىسى قىلىنغان .

K.13342:64 ياپىلاق ئېللىپس شەكىللىك قۇمتاش ، بەلكىم يارغۇنچاق تېشى قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن .

K.13342:64 سۇنۇق ياپىلاق بىلەي تاش .

K.13342:66 سۇنۇق قوڭۇر رەڭ چاقماق تېشىنىڭ ئوتتۇرىسى .

K.13342:67 يەتته دانە ئۇۋاق چاقماق تېشى ، چاقماق تېشى قىلىپ ئىشلىتىلگەنلىكى ناھايىتى روشەن .

K.13342:68 بىر پارچە تۆمۈر داشقىلى ۋە ئىككى پارچە سۇنۇق تۆمۈر .

K.13342:69 سەل سۇزۇك رەڭسىز ئەينەك چىنىنىڭ سۇنۇقى .

K.13342:70—71 ئىككى دانە كىچىك ئەينەك قاچىنىڭ سۇنۇقى ، قاچىنىڭ شەكلى تەخمىنەن كونۇس شەكىللىك بولسىمۇ ، لېكىن

كونكرىت شەكلى بامەلۇم ، سۇس سىرىق ۋە يېشىل ئەينەك .

K.13342:72 ئون پارچە ئۇششاق ئەينەك قاچا سۇنۇقى ، سۇس يېشىل ياكى رەڭسىز .

K.13342:73 بىرنەچچە دانە برونزا پارچىسى ، نېپىز پارچىلار ۋە تاشلۇبتىلگەن ئەخلەت ئىكەن .

1 - قەبرىدىن يىغۇلىنغان بۇيۇملار

K.13343:1 كومزەك ، ناھايىتى پىششىق بىر قۇلىقى بولۇپ ، ئاغزىنىڭ قېشىدىن كومزەكنىڭ غولىغچە تۇتىشىپ تۇرىدۇ . غولىغا Z شەكىللىك نۇسخا چېكىلگەن ، Z شەكىللىك نۇسخا ئاستىدا بىر دولقۇنسىمان سىزىق بار . ساپالنىڭ رەڭگى قارىغا مايىل . ئېگىزلىكى 24.5 سانتىمېتىر ، دىئامېترى 13.5 سانتىمېتىر ، ئەڭ چوڭ دىئامېترى 20 سانتىمېتىر ، تەكتىنىڭ دىئامېترى 13.2 سانتىمېتىر ، Pl. 35:4 گە قارالسۇن .

K.13343:2—5 تۆت پارچە تىك تۆت بۇلۇڭلۇق برونزا ، ھەر بىر پارچىنىڭ بىر ئۇچىدا پەرچىن مىخنىڭ تۆشۈكى ، بىر قىسىم پەرچىن مىخ ھازىرغىچە ساقلانغان ، ياغاچ ساندۇق ياكى شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىرەر نەرسىنىڭ ئۇششاق زاپچاسلىرى بولۇشى مۇمكىن ، ئۇلارنىڭ تۇتاشتۇرۇلۇش ئۇسۇلى 45 - رەسىمدە كۆرسىتىلگەندەك بولۇشى تېخىمۇ مۇمكىن ، ئۇزۇنلۇقى 15 × 55 مىللىمېتىر ، 18 × 55 مىللىمېتىر ، 17 × 56 مىللىمېتىر ۋە 13 × 53 مىللىمېتىر ، ساقلىنىپ قالغان پەرچىن مىخنىڭ ئەڭ ساقلانغان ئۇزۇنلۇقى 21 مىللىمېتىر .

4 - قەبرىدە يىغۇلىنغان بۇيۇملار

K.13344 كومزەك ، سۇنۇپ بىرنەچچە پارچە بولۇپ كەتكەن ، بىر قىسمىنى قۇم - بوران ئۇپرىتىپ پارقىرىتىۋەتكەن . تېپى K.13343:1 گە ئوخشايدۇ ، لېكىن ئىزناسى ئۇنىڭدەك گەۋدىلىك ئەمەس . ئاچ قىزىل ساپال ، لېيغا قۇم ئارىلاشقان ، كومزەكنىڭ ئېگىزلىكى 21 سانتىمېتىر ، دىئامېترى 9.8 سانتىمېتىر ، ئەڭ چوڭ دىئامېترى تەخمىنەن 15.5 سانتىمېتىر ، تەكتىنىڭ دىئامېترى 9.5 سانتىمېتىر ، Pl. 35:1 گە قارالسۇن .

6 - قەبرىدە يىغۇلىنغان بۇيۇملار

K.13345:1 ھاۋا كىلىماتىنىڭ ئۇزۇن مۇددەت خورىتىشىغا ئۇچرىغان ، ھېجىرنىڭ ئاساسىي قىسمى ، ھېجىر دېۋارى ناھايىتى تېپىز . سەل ئويمان ، تەكتى يۇمىلاق ، تېشى قارا كۆك ، سۇنغان يېرىدىن قارىغاندا خىش قىزىل رەڭلىك ساپال ئىكەن . ھېجىرنىڭ دىئامېترى تەخمىنەن 17 سانتىمېتىر ، ئېگىزلىكى 7 — 8 سانتىمېتىر ، K.13337:39 بىلەن بىر تىپلىق ئىكەن . 47 - رەسىمگە قارالسۇن .

K.13345:2 بىر سوغۇنىڭ ئاساسىي قىسمى ، ئوتتۇرىسى كاۋاك ياغاچتا ياسالغان ، تېرەك ياغىچى بولسا كېرەك ، سوغا دېۋارىنى ئايلانمۇرۇپ بىر قۇر تۆشۈكچىلەر ئېچىلغان بولۇپ ، ئۇنى سوغۇنىڭ تەگلىكىنى چىڭىتىشقا ئىشلەتكەن ، سوغۇنىڭ تەگلىكى بەلكىم تاسما بىلەن ياسالغان بولسا كېرەك . سوغۇنى كۆتۈرۈشكە ئىشلىتىدىغان ئاسما قۇلقىدىكى ياغاچنىڭ گۈل نۇسخىلىرى قىيپاش ھالدا قىرنىڭ يۇقىرىدا چەمبەرسىمان قۇلقىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئاددىيغىنا بىر ھايۋان ئوبرازى نەقىشلەنگەن ، بەلكىم بۇغا بولسا كېرەك ، 48 - رەسىمگە قارالسۇن . سوغۇنىڭ ئېگىزلىكى 15 سانتىمېتىر ، دىئامېترى 13 — 16 سانتىمېتىر ، دېۋارىنىڭ قېلىنلىقى بىر سانتىمېتىر ، Pl. 33:2 گە قارالسۇن .

K.13345:3 بىر ياغاچ تارغاقنىڭ چىشى ، ئەڭ چەتتىكى ئىككى چىشى باشقىلىرىغا قارىغاندا چىڭ ئىكەن ، ئۇنىڭ ئۇستى تەرىپىدە بەش قۇر چوڭقۇر ئوقۇر چىقىرىلغان (شۇنداق قىلغاندا تارغاق چىشلىرىنى باغلايدىغان شوينىنى شۇ يەردىن ئۆتكۈزگىلى بولىدۇ) . قالغان چىشلىرى روشەن ھالدا ئوڭايلا چىرىپ كېتىدىغان ماتېرىياللار ئارىسىغا سانجىقلىق ئىكەن . چىشلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى 112 مىللىمېتىر ۋە 93 — 95 مىللىمېتىر . 49 - رەسىمگە قارالسۇن .

K.13345:4 ياغاچتىن ئوت چىقىرىش ئەسۋابى (؟) نىڭ بىر قىسمى ، ئۇنىڭدا بىر ياغاچ چاق بولۇپ ، ئوتتۇرىسىدا بىر تۆشۈك بار ، ئۇنىڭغا سۇنۇپ كەتكەن بىر تاياقچە سانجىقلىق ئىكەن . تاياقچىنىڭ ساق

ئۇچىدا كۆيدۈرۈلگەنلىك ئىزى بار ئىكەن . چاقىنىڭ دىئامېترى 48 مىللىمېتر ، چاقنىڭ قېلىنلىقى 15 مىللىمېتر ، Pl. 32:3 گە قارالسۇن .

K.13345:5 كۆكۈش يېشىل رەڭلىك ، ئۆرۈمە شەكىلدە توقۇلغان ، ئىككى پارچە قېلىن يۇڭ توقۇلما . كەڭلىكى 3.5 سانتىمېتر ، Pl. 32:10 گە قارالسۇن .

K.13345:6 بىر تال كىچىك ياغاچ قوزۇقنىڭ ئىككى قىسمى ، كەسمە يۈزى چاسا شەكىللىك . بىر يېنىدا تېشىلگەن بىر قۇر ئۇششاق تۆشۈكلەر بار ، يەنە بىر يېنىغا بىر قۇر V شەكىللىك نەقىش ئويۇپ بېزەلگەن ، ئۇزۇنلۇقى 9 × 10 × 130 مىللىمېتر .

ئىككىنچى باب ۋاش شەھىرى

1928 ـ يىلى ئاۋغۇست ، چەرچەندىن چارىلىققا قاراپ مېڭىپ ، سەپەر ئۈستىدە ۋاش شەھىرىدىكى كونا شەھەردە بىر كۈن توختىدىم . بۇ خارابە ئىزى چەرچەندىكى كونا شەھەر بىلەن ئوخشاش « چوڭ قاش » خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئىكەن ، بىراق تاشقى كۆرۈنۈشى ئانچە ئوخشاپ كەتمەيدىكەن ، چۈنكى بۇ يەردە نۇرغۇنلىغان ئىنتايىن چوڭ ھەم غەلىتە يۇلغۇن تۆپىلىكلىرى بار ئىكەن (Pl. XXa گە قارالسۇن) . بۇنداق دۆۋىلەنمىلەرنىڭ ئېگىزلىكى 6 ــ 7 مېتر گە يېتىدۇ ، بەزى يەرلەردە ئاز مىقداردا خىش قۇرۇلمىلار ساقلىنىپ قالغان . يەر يۈزىدە قۇم ناھايىتى كۆپ ، ھەرقايسى ئىشغالىيەت مەزگىللىرىنىڭ ئالامىتىگە ئىگە ئىزلار مانا مەن دەپلا تۇرىدۇ .

بۇ كونا شەھەر ، يەنى تاڭ سۇلالىسىدىكى يېڭى شەھەر ، يەنە ساداقلىقلار ، دەپمۇ ئاتالغان . ئېيتىلىشىچە ئۇنى كاڭ يېنتىڭ (kang yen ting) قورغانىكەن ، ئۇ 627 ــ 649 ـ يىللاردىكى قەدىمىي سۇغدىلارنىڭ سەردارى ئىدى . بۇ خارابە ئىزى ھازىرقى ۋاش شەھىرى كەنتىنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 9.5 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا . ھەرقايسى « چوڭ قاش » لارنى ئۆلچەپ بېكىتىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىدىم ، ئايرىلىپ تۇرغان ئىككى « چوڭ قاش » قىلا 1 ۋە 11 دەپ بەلگە قويدۇم ، ئالدىنقىسى كېيىنكىنىڭ غەربىي شىمالىدىن 3.5 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا . ستەيىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا ،« چوڭ قاش » نىڭ ئىگىلىگەن يەر مەيدانى 0.5 × 1 مىل ئىكەن .

ستەين تاپقان يارماقلار بۇ خارابىنىڭ دەۋرىنى بېكىتىش ئۈچۈن ئازراق يېپ ئۇچى بىلەن تەمىنلىدى . ئۇ 618 ــ 627 ـ يىللىرى تارقىتىلغان

كەيىۋەن تۇڭباۋ يارمقىدىن ئۇچنى ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ خېتى تۇتۇقلىشىپ كەتكەن يارماقتىن بىرنى ۋە سۇڭ سۇلالىسىنىڭ يارمقىدىن بەشنى تاپقان . ئۇ يارماقلارنىڭ تارقىتىلغان ۋاقتى 1023 ـــ 1107 ـ يىللار ئارىلىقىدا ئىكەن . مەن ئۆزۈم تاپقان بىر دانە يارماق بەلكىم كېيىنكى مەزگىلنىڭ بەش جۈلۇق يارمقى بولسا كېرەك ، يەنە بەش دانە يارماق بولۇپ ، ئۇلار بەلكىم سۇڭ سۇلالىسىگە ياكى يۈەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ يارماقلارنىڭ سۈنۇقى بولسا كېرەك ، يەنە مىڭ سۇلالىسىگە مەنسۇپ ساق يارماقتىن بىرى بار بولۇپ ، ئۇلار 1378 ـــ 1388 ـ يىللار ئارىلىقىدا تارقىتىلغان خوڭۇ تۇڭباۋ يارمقى (Tien—yuan—chung—pao) ① ئىكەن . مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى بۇ يارماقنى بەلكىم بۇ شەھەر تاشلىۋېتىلگەندىن كېيىن ، بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يولۇچىلار چۈشۈرۈپ قويغان ، بولۇشى مۇمكىن .

بۇ يەردە بايقالغان مېتال بۇيۇملارنى تىلغا ئالمىسمۇ بولىدىكەن ، ئۇلار بىر قىسىم برونزا زاپچاسلارنىڭ ئۇششاق پارچىلىرى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .يەنە②بىر دانە ئاسما بې-

① بۇ يەردە ھازىرچە « خوڭۇئۇتۇڭباۋ » دەپ تەرجىمە قىلىندى . چۈنكى ئۇ مەزگىلىدە (1378 ـــ 1388 ـ يىللار) ، ئوردا باشقا تۇردىكى مىس يارماقلارنى تارقاتمىغان .

② سۆزىن ھېيدىن ۋاش شەھىرىدىن ئۆتكەن چېغىدا بىر دانە قۇلاقلىق مىس سۇدان سې-ئۇالغان . ئۇ 1898 ـ يىلى ئېلان قىلغان ئەسىرىنىڭ 11 ـ تۇم ، 223 ـ بېتىدە ئۇنى شەرھىلە-گەن . بۇ نەرسە ھازىر ستوكھولىم ئىرق مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ . نومۇرى 88 . 11 . 03 ، ئې-گىزلىكى 14 سانتىمېتىر ، ئەڭ چوڭ دىئامېترى 10.7 سانتىمېتىر . سۇدانىنىڭ شەكلى شارسى-مان ، ناھايىتى چىرايلىق بۇيۇن قىسمىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر قۇر كۆيۈنگۈ بېزەك نۇسخىسى بار . پىششىق قۇلىقى ئاغزىنىڭ گىرۋىكىدىن تارتىپ قاچىنىڭ ئەڭ تۇم يېرىگىچە تۆتىشىپ تۇرىدۇ ، قۇلاق ئۈستىدە بىرنەچچە قۇر ئانچە ئېنىق بولمىغان V شەكىللىك ئويمان بېزەك بار . يوللىرى قىسقا ھەم تۇم ، كەسمە يۈزى سەككىز تەرەپلىك ، ئېغىز گىرۋىكى ئۇپرىغان ، گىرۋىكىدىن كىچىك بىر پارچىسى چۈشۈپ كەتكەن ، يولنىڭ ئاستى تەرىپىدە كىچىك تۆشۈك بار ئىكەن . سۇدانىنىڭ يۈزى تەكشى بولمىغان قېنىق قوڭۇر رەڭ ئىكەن . بۇ قاچا ھازىرقى زامان بۇيۇملىرىدەك بولۇپ ، چاي چۆگۈنى بولسا كېرەك . بىراق ، بۇ چىرايلىق قاچىنىڭ ياسالغان ۋاقتىنى دەلىلەيدىغان باھالاپ بېكىتىش ئانچە ئوڭاي ئىش ئەمەس ، بەلكىم 600 ـــ 1000 ـ يىللار ئارىلىقىدىكى بۇيۇم بولۇشى مۇمكىن . ئۇنىڭدىن باشقا ، بۇ مەنبەسى جۇڭگودىن بولغان مىس قاچا ئەمەس ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

رەكمۇ بار (Pl. 38:16 گە قارالسۇن) .

بىر قىسىم ئەينەك ۋە ئوپال مارجانلار بار ئىكەن (Pl. 38:6—15 گە قارالسۇن) . ئۇچ بۇلۇڭلۇق ئاق رەڭلىك بىر دانە ھېقىق ئاسما بېزەك ، چەرچەن ئاسما بېزەكلىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ (Pl. 38:17 گە قارالسۇن) . چاسا قاپلىق قۇرت ئۇرۇقىغا كىرىدىغان بىر دانە قۇلۇلە ھالقا (Pl. 38:3 گە قارالسۇن) . بىر دانە ئەينەك ياكى ئەينەكنى خام ئەشيا قىلىدىغان كىچىك قۇش ، ئۇنىڭدا تېك يۇنىلىشلىك يېپ ئۆتكۈزۈش تۆشۈكى بار . (Pl. 38:4 گە قارالسۇن) . بۇ كىچىك قۇش بەلكىم خوتەندىن تېپىلغان كىچىك قۇشقا ئوخشاپ كەتسە كېرەك (مونتېل ، 1938 ـ يىلى ، Pl. VI:10—11 گە قارالسۇن) ، لېكىن كېيىنكىسى مېتالدا ياسالغان .

ئەينەك قاچىنىڭ سۇنۇقلىرى سۈپەتسىز ئىكەن ، رەڭگى يېشىل ، سەل سۇزۇڭ ، بەلكىم تاربىنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتى بولسا كېرەك .

يەنە بىر جەھەتتىن ، تېپىۋالغان ئاز ساندىكى بىرنەچچە دانە سىرلىق ساپال سۇنۇقلىرى چوقۇم جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن ، تېخىمۇ توغرا ئېيتقاندا خېنەندىن كەلتۈرۈلگەن . بىر قىسىم قېنىق يېشىل رەڭلىك چىننىڭ سۇنۇقى ۋە بەزى كۆك چىنە ، ئېقىش كۆك سىرلانغان چىننىڭ سۇنۇقلىرىمۇ بار ، كېيىنكى ئىككى خىل چىننىڭ سىر رەڭگى يېشىلغا مايىل قوڭۇر ، ئاچ كۆك يېشىل ۋە پۇرچاق كۆكى يېشىل ، سىر بىرلىگەن كىچىك ساپال سۇنۇقى چوقۇم تاڭ سۇلالىسىنىڭ مەھسۇلاتى . باشقا ساپال پارچىلىرىنىڭ دەۋرى بىرقەدەر ئېنىق ئەنچىلىك مۆلچەرگە ئاساسلانغاندا سۇڭ ، يۈەن سۇلالىرىنىڭ يادىكارلىقلىرى ھېسابلىنىدۇ . ستەين يىغۇالغان بۇيۇملار ئىچىدە ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ساپال پارچىلىرىمۇ بار .

قوپال ، سىرلانمىغان ساپال پارچىلىرى چەرچەننىڭ ساپلىدەكلىقى . بۇ يەردىن پەقەت ساپال پارچىلىرلا بايقالدى ، ساق قاچا ئۇچراپ باقمىدى ، مەلۇم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغىنى ـــ ئايرىم ساپال سۇنۇقلىرىدا ئاددىي ھەم قوپال سايمانلار بىلەن چېكىلگەن زاڭزۇچە يېزىقلار

بار ئىكەن (Pl. 36:9—10 گە قارالسۇن) . مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ، ئۇلار بېزەك ـ زىننەتلىك بىر قىسمىنى شەكىللەندۈرگەن ، قالغان بېزەكلەر بىردەك چىشلىق ئەسۋاب بىلەن ئويۇلغان ئىككى قۇر جۇلا يوللار ئىكەن . بۇ جۇلا يوللار ياسمان نەقىش ، سىدام ھالقا ۋە گورىزونتال سىزىق-چىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ (Pl. 36:1 گە قارالسۇن) . چەرچەن ساپال پارچىلىرىغا بەك ئوخشىغاچقا ، ئۇلارنىڭ تۈبۈتلەر تارىخى ئىشغال قىلغان زامانلارنىڭ يادىكارلىقلىرى ئىكەنلىكى ناھايىتى روشەن .

يەنە بەزى ساپال پارچىلىرىدا زاڭزۇ يېزىقىغا ئوخشايدىغان بېزەك سىزىقچىلىرى بار ئىكەن ، بىراق ئۇلارنىڭ ھەممىسى سۇنۇق پارچىلار بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ مەنىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە مۇمكىن بولمىدى (Pl. 36:2 ۋە 6 گە قارالسۇن) .

Pl. 37:6 دە نامايان قىلىنغان ساپال پارچىلىرى ئىچىدە ھېچقايسىسىغا ئوخشىمايدىغان بىر پارچىسى بولۇپ ، ئاق ساپالدىن ياسالغان بۇيۇم ئىكەن ، ئۇنىڭدا چىمدىپ چىقىرىلغان كۆپۈنگۈ قىر بار . رەڭگىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئۇ خوتەن قىزىل ساپال قاچىلىرىغا ئوخشايدۇ ، بىراق ئۇ يەرنىڭ ساپال قاچىلىرىدىكى بېزەكلەر ئادەتتە تەكشى يۈزلۈك بولىدۇ .

Pl. 36:8 يىرىك ساپالدا ئىشلەنگەن بىر چوڭ كوزىنىڭ غول قىسمىنىڭ سۇنىقى ، ئۇنىڭدا چىشلىق ئەسۋابتا چېكىلگەن دولقۇنسىمان نۇسخا بار . ئۇنىڭ يۈزىدىكى ئېللىپس شەكىللىك قاپارتمىنىڭ ھېچقانداق ئەمەلىي رولى يوق ، ئۇنىڭ شەكلى خۇددى ھېقىق قۇلۇلىگە ئوخشايدۇ .

Pl. 36:3 نىڭ ئېغىز گىرۋىكى بىلەن بۇيۇن قىسمىدا بىسپ چىقىرىلغان ھالقىسمان نۇسخا بار ، بۇ يوغان كومزەكنىڭ سۇنۇقى . ئۇ-نىڭىگە ئوخشايدىغان نەقىش نۇسخىسى Pl. 35:4 دە يولۇقىدۇ .

Pl. 36:5دە ئويۇپ چىقىرىلغان دولقۇنسىمان نۇسخا بار .

كۆپ سانلىق قاچىلارنىڭ قۇلقى سىرتماق شوينا شەكلىدە بولۇپ ، بەزىلىرىنىڭ يۈزىدە بىسپ چىقىرىلغان بېزەك گۈللەر بار . كىچىك ئاسما قۇلقىمۇ بار .

زور مىقداردا ساپال ئۇرۇقلار بولۇپ ، ئۇلار يىپ ئېگىرىشنىڭ بۇ جايىدىكى ئائىلىۋى پائالىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىدۇ .

Pl. 32:8 دە كۆرسىتىلگەن كىچىككىنە سۇنۇق كاھىش ئەسلى ھالىتىنى بىلگىلى بولمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قاپتۇ . مەن بۇرۇن ئۇنى كىچىك كونۇس شەكىللىك تېگىلچە (ساپال قازان) نىڭ تىرىكى بولسا كېرەك ، دەپ گۇمانلانغانىدىم ، مېنىڭ يىغىۋالغان بۇيۇملىرىم ئىچىدە ئاشۇنداق تېگىلچىدىن بىرى بار ئىدى (K. 13346:112 گە قارالسۇن) ، ئۇنىڭ ئېگىزلىكى ئارىن 45 مىللىمېتىرلا كېلىدۇ . موڭغۇل (ئىچكى موڭغۇل ـــ ت) ئېجىنىدىكى سۇڭ ـ يۈەن سۇلالىرىگە مەنسۇپ دەۋرنىڭ خارابىلىرىدىن ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان كىچىك تېگىلچىدىن بىر نەچچىنى تاپقانىدىم . بۇ يەردە بايقالغان مېتال ئېرىتىش ـ تاۋلاشتىن قالغان تاشلاندۇق بۇيۇملار ئۇ يەردە ئەينى زامانىدا مېتال تاۋلاش ئىشلىرىنىڭ بارلىقىنى دەلىللەيدۇ .

Pl. 37:10 بىر دانە زاكون تايىقى (mace — head) نىڭ سۇ-نۇقى ، ئەسىرىمىنىڭ ئالدىدا بايان قىلغىنىمدەك ، لوپنۇردا ئاشۇنىڭغا ئوخشاش بۇيۇمدىن ئىككىنى تاپقانىدۇق . ئوخشىشپ كېتىدىغان ئاشۇ ئۇچ دانە تاش بۇيۇملار جىڭ تېشىغا ئوخشاش بىرنېمىلەر بولماستىن ، بەلكى زاكون تايىقىغا تېخمۇ ئوخشايدۇ .

بۇ يەردىن تېپىلغان ئۇچ دانە ياغاچ تارغاق دىققىتىمىزنى قوزغىشى كېرەك . ئۇلارنىڭ ھەممىسى قوش چىشلىق ئىكەن . Pl. 38:20 ۋە 22 لەر بەك ئوخشايدۇ . ئىككى يېنى پېتىنقى ، بىراق Pl. 38:19 نىڭ ئىككى يېنى سىرتقا قارىتىپ قاپارتما چىقىرىلغان . ئۇلار ئەسلىدە ۋەيران قىلىنغان قەبرىدىن تېپىپ كېلىنگەن بولسا كېرەك . ستەيىن بۇ يەردىن ئىككى قۇر چىشى بار ياغاچ تارغاقتىن بىرنى تاپقان (ستەين ، 1921 ـ يىل ، V.S. 0041 گە قارالسۇن) . بۇنداق ئىككى بىسلىق چىشى بار ياغاچ تارغاق ، دەسلەپكى مەزگىلنىڭ ياغاچ تارغىقى بىلەن ئوخشاش شەكىلدە بولغانلىقى ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك ئىش . لېكىن ، يەنە بىر جەھەتتىن

ئېيتقاندا بىر بىسلىق ياغاچ تارغاقنىڭ شەكلى ناھايىتى كۆپ ئىكەن . مەسىلەن ، موخىنجو دارودىن تېپىلغان ، مىلادىيەدىن 3000 يىل بۇرۇنقى زامانىنىڭ قوش چىشلىق ياغاچ تارغىقى بىز تاپقان Pl. 38:20 گە بەك ئوخشايدۇ (ماككاي [Mackay] Pl. K, I دا گە قارالسۇن) .

Pl. 38:21 دە كۆرسىتىلگەن كىچىك قوزۇقنىڭ ئىككىلا بېشى ئۇچلۇق ئىكەن ، ئۇ بەلكىم يىپ يۆگەشكە ئىشلىتىلگەن بولسا كېرەك ، ئۇنىڭ شەكلى قاراخوجىدىن تېپىلغان بىر ئەۋرىشكىگە بەك ئوخشايدۇ (لېكوك ، 1913 ـ يىل ، Pl. 64r گە قارالسۇن) .

ۋاش شەھرىدىكى كونا شەھەرنىڭ مىلادىيە 12 ـ ئەسىر ئەتراپىدا تاشلۇبتىلگەنلىكى ناھايىتى روشەن . ئەينى يىللاردا ۋاش شەھىرى دەريا سۈيى چوقۇم مۇشۇ خارابىگە ناھايىتى يېقىن جايدىن ئاققان ، ۋەھالەنكى خارابە ئىزىنىڭ تاشلۇبتىلشى دەريانىڭ ئېقىن ئۆزگەرتكەنلىكىدىن بولغانمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىن بولغانمۇ ، بۇنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە توغرا كېلىدۇ .

ۋاششەھىرى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلى

كونا شەھەر ، لاگېر ئەتراپىدىكى چوڭ قاش 2 دىن يىغىۋېلىنغان بۇيۇملار

K.13346:1 جۇڭگو پۇلى « خۇڭۇ تۇڭباۋ » يارمىقى (13388 — 1378. Tien—yuan—chung) . دېئامېتىرى 26 مىللىمېتىر .

K.13346:2 سۇنۇق جۇڭگو يارمىقى ، كەڭ گىرۋەكلىك ، ئۇستى تەرىپىدە « 至 »دېگەن خەت بار ، بەلكىم جى داۋيۈەنباۋ (到至元宝، 995 ـ 998 ـ) دېگەن سۆزلەرنىڭ كەمتۈك قىسمى بولسا كېرەك .

K.13346:3 جۇڭگو يارمىقى ، ئېنىق تونۇش تەس بولغان بىر يېرىم خەت بار .

K.13346:4 سۇنۇق جۇڭگو يارمىقى ، ئىككى خەتنىڭ يېرىمىدىن بار ، گىرۋىكى ئېنىق ، بەلكىم كېيىنكى مەزگىلنىڭ بەش جۇلۇق

يارمىقى بولسا كېرەك .

K.13346:5 سۇنۇق جۇڭگو يارمىقى ، ئەڭ تۆۋەن تەرىپىدە « Ta » دېگەن خەت بار .

K.13346:6—7 ئىككى دانە جۇڭگو يارمىقى .

K.13346:8 ئېلىپس شەكىللىك كىچىك برونزا كەمەر ئىلمىكىنىڭ سۇنۇقى .

K.13346:9 كىچىك برونزا جىسمىنىڭ سۇنۇقى ، بىر بېشىدا بىر تۆشۈك بار .

K.13346:10 قىيپاش برونزا ھالقا . دېئامېتىرى 22 مىللىمېتىر .

K.1334611—15 بەش دانە برونزا دېتال ياكى ئوخشاپ كېتىدىغان نەرسىنىڭ سۇنۇقى .

K.13346:16 يەتتە تال برونزا سىم ، شارىك ياكى مارجاننىڭ سۇنۇقى .

K.13346:17 تۇرلۈك ئۇششاق برونزا بۇيۇمنىڭ سۇنۇقى ۋە مېتال تاۋلاشتا قالغان تاشلاندۇق نەرسىلەر .

K.13346:18 قوشۇغۇن ئاسما بېزەك ، ياپىلاق شەكىللىك ، بەلكىم تىك تۆت بۇلۇڭلۇق بولسا كېرەك . ئۇستىدە ئېنىق بولمىغان بېزەك سىزىقچىلىرى بار . 15 × 18 مىللىمېتىر ، Pl. 38:16 گە قارالسۇن .

K.13346:19 كىچىك تۆمۈر پىچاق ياكى شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان نەرسىنىڭ سۇنۇقى .

K.13346:20 قوغۇشۇندا ياسالغان ئەينەك قۇشقاچ ، سۈس كۆكۈش يېشىل ۋە قېنىق كۆك ئىككى خىل رەڭلىك . تىك يۆنىلىشلىك بىر تۆشۈك بار . ئۇزۇنلۇقى 10 مىللىمېتىر ، Pl. 38:4 گە قارالسۇن .

K.13346:21 ئاق ئەينەك مارجان ، شارسىمان ، دېئامېتىرى 9 مىللىمېتىر ، Pl. 38:7 گە قارالسۇن .

K.13346:22—25 تۆت دانە كۆك رەڭلىك ئۇششاق ئەينەك مارجان ، دېئامېتىرى 2 — 7 مىللىمېتىر ، Pl. 38:8—11 گە قارالسۇن .

K.13346:26 قارا رەڭگە مايىل ئۇششاق ئەينەك مارجان ، دېئا-

مېتىرى 5 مىللىمېتىر ، Pl. 38:12 گە قارالسۇن .

K. 13346:27 بال رەسۈنۇق ئەينەك مارجان ، K. 13341:101 دىن پايدىلىنىلسۇن ، Pl. 38:13 گە قارالسۇن .

K. 13346:28 يالقۇن نۇسخىسى بار شارسىمان ئوپال مارجان ، دىئامېتىرى 8 مىللىمېتىر ، Pl. 38:14 گە قارالسۇن .

K. 13348:29 سىلىندىرسىمان ئوپال مارجان ، ئۇزۇنلۇقى 12 مىللىمېتىر ، Pl. 38:15 گە قارالسۇن .

K. 13346:30 بىر دانە كىچىك ئەينەك مارجان ۋە ئىككى دانە سۇس كۆك رەڭلىك سۇنۇق ئەينەك مارجان .

K. 13346:31 قېلىن قۇلۇلدىن ياسالغان ياپىلاق ھالقىنىڭ چوڭ قىسمى ، بەلكىم چاسا قاپلىق قۇرت تېپىدىكى قۇلۇلە بولۇشى مۇمكىن ، دىئامېتىرى 26 مىللىمېتىر Pl. 38:3 گە قارالسۇن .

K. 13346:32—34 ئۇچ قۇلۇلىنىڭ سۇنۇقى .

K. 13346:35 ياغاچ تارغاق ، قوش چىشلىق ، چىشىنىڭ بىر قۇرى تۇم ، بىر قۇرى ئىنچىكە بولۇپ ، ئىككى چېتىدىن چىقىرىلغان . ئىككى يېنىنىڭ قىرى سىرتىغا كۆپۈنگۈ ، ياغاچ تارغاق ئۇزۇنلۇقى 77 مىللىمېتىر ، ئىككى چېتىنىڭ كەڭلىكى 42 مىللىمېتىر ، ئوتتۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 71 مىللىمېتىر ، Pl. 38:19 غا قارالسۇن .

K. 13346:36 ياغاچ تارغاق ، قوش چىشلىق ، چىشىنىڭ بىر قۇرى تۇم ، بىر قۇرى ئىنچىكە ، ئىككى چېتىدىن ئۇچ چىقىرىلغان . ئىككى قۇر چىشىنىڭ ئازراق سۇنغانلىرى بار ، ئىككى يېنىنىڭ گىرۋىكى ئىچى تەرەپكە پېتىنقى ، تارغاقنىڭ ئىككى چېتىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى مەركەزداش چەمبەردىن ھاسىل بولغان قوش « كۆز » بار ، كۆزنىڭ سىرتقى تەرىپىدە يەنە تۆت كىچىك چەمبەر بار ، تارغاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 87 مىللىمېتىر ، ئىككى بېشىنىڭ كەڭلىكى 77 مىللىمېتىر ، ئوتتۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 68 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 7 مىللىمېتىر Pl. 38:20 گە قارالسۇن .

K. 13346:37 يۇقىرىقى مىسالدىكىنىڭ شەكلىگە ئوخشايدىغان ياغاچ تارغاق ، بىراق ئوتتۇرىسىدا ئاران بىرلا « كۆز » بار ئىكەن ، كۆز-

نىڭ ئەتراپىدا تۆت ئۇششاق چەمبەر بار ئىكەن . ئۇزۇنلۇقى 90 مىللىمېتىر ، ئىككى بېشىنىڭ كەڭلىكى 84 مىللىمېتىر ، ئوتتۇرىسىنىڭ كەڭلىكى 58 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 10 مىللىمېتىر ، Pl. 38:21 گە قارالسۇن .

K. 13346:38 كىچىك قوزۇق ، ئىككى بېشى ئۇچلۇق ، ئوتتۇرىسىغا يېقىن جايىدا بىر قاپارتما شەكىللىك بېزەك بار ، ئۇزۇنلۇقى 118 مىللىمېتىر ، دىئامېتىرى 8 مىللىمېتىر ، Pl. 38:21 گە قارالسۇن .

K. 13346:39 ھەر خىل يېشىل ئەينەكتىنىڭ سۇنۇقى ، سەل سۇزۇك ، سۇپەتسىز .

K. 13346:40 چاقپەلەكتە ياسالغان چىنىنىڭ تۆۋەنكى قىسمى ، ناھايىتى قېلىن كۆكۈش يېشىل سىر بىلەن توپتوغرا چەمبەر چىقىرىلغان ، توق كۈل رەڭ ساپال .

K. 13346:41 چاقپەلەكتە ياسالغان چىنە ئېغىز گىرۋىكىنىڭ كىچىك سۇنۇقى ، سۇس كۆكۈش يېشىل سىر بېرىلگەن ، ئېغىز گىرۋىكى قوڭۇر رەڭدە .

K. 13346:42—43 ئىككى پارچە زەيتۇن يېشىل رەڭلىك زەڭگەر فارفۇر پارچىسى .

K. 13346:44 ئاچ يېشىل زەڭگەر فارفۇر جامنىڭ سۇنۇقى ، قېشىدا دولقۇنسىمان نۇسخا بار .

K. 13346:45 ئېقىش زەڭگەر فارفۇر جامنىڭ تەكتى ، كۆكۈش ماش رەڭدە سىرلانغان ، سىر بېرىشتىن بۇرۇن ، فارفۇرنىڭ ئاق لېيى ئۇستىگە ئەگرى سىزىقلىق نۇسخىلار بېزەلگەن ، تەكتى تۈز ، سىرتىغا قىسمەن سىر بېرىلگەن ، تېپىز چەمبەر پۇت چىقىرىلغان ، گىرۋەكلىرى ئېنىق بىلىنىپ تۇرىدۇ .

K. 13346:46 ئېقىش ماش رەڭ فارفۇر جام ياكى شورپا قوشۇقىنىڭ سۇنۇقى ، رەڭدە سىر بېرىلگەن .

K. 13346:47 نېپىز تاش قاچىنىڭ كىچىك سۇنۇقى ، تېشىغا ماش رەڭ سىر بېرىلگەن .

K. 13346:48 تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ،

ئىككى يۈزىگە يېشىل سىر بېرىلگەن .

K.13346:49 رەڭگى ئاققا يېقىنراق ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، قاپارتما لايىھىسى بار (نەقىش نۇسخىسى كۆپۈنگۈ ئۇششاق چەمبەر ، گۈل ـ گىياھ ۋە بىر تال بېلىق (؟) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت) . Pl. 37:6 گە قارالسۇن .

K.13346:50—51 ئىككى ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، بېسىپ چىقىرىلغان قىيپاش كۆپتۈرمە جۈلا يوللىرى بار ، يېرىك قىزىل ساپال .

K.13346:52—53 ئىككى پارچە ساپال قاچا سۇنۇقى ، نۇسخىسى شوينا ئورالغان تاياقچە بىلەن بېسىپ چىقىرىلغان ، قىزىل ساپال .

K.13346:52—53 ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، بېسىپ چىقىرىلغان ئۇششاق چەمبەرلىرى بار ، قوڭۇر رەڭلىك يېرىك ساپال .

K.13346:55 كومزەكنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، ئېگىز بويۇنلۇق ، ئۇستىدە بېسىپ چىقىرىلغان بىرقۇر ئۇششاق چەمبەرلەر بار . يېرىك قىزىل ساپال . Pl. 36:4 گە قارالسۇن .

K.13346:56 چوڭ كوزىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، قىسقا ھەم توم بويىنىنىڭ تۆۋەن تەرىپى ۋە ئېغىز گىرۋىكىنىڭ تۆپە تەرىپىدە بىر قۇر-دىن بېسىپ چىقىرىلغان ئۇششاق چەمبىرەكلەر بار . يېرىك قىزىل ساپال ، قېلىنلىقى 12 مىللىمېتىر ، Pl. 36:3 گە قارالسۇن .

K.13346:57 چوڭ كوزىنىڭ غول قىسمى . مەنپىي سىزىقلىق نۇسخا ئارىلىقىدا چىشلىق سايماندا ئويغان ئىككى قۇر سىدام ھالقا نۇسخىسى بار ، تېك يۆنىلىشلىك ئېلىپس شەكىللىك گۈل ئۇستىدە ئۇزۇنسىغا بىرقۇر ۋە توغرىسىغا بەش قۇر پېتىنقى ئوقۇر ئىزى چىقىرىلغان (بىرەر ھېقىق قۇلۇلگە ۋەكىللىك قىلامدۇ ؟) . قىزىل رەڭلىك يېرىك ساپال ، تېشى سىرىق ، Pl. 36:8 گە قارالسۇن .

K.13346:58—62 بەش پارچە ساپال سۇنۇقى ، چوڭ قاچىنىڭ سۇنۇقى ، لېۋى قېلىن يېرىك ساپال ، ئاچ قىزىل ياكى كۈل رەڭ ، ئۇستىدە مەقسەتسىزلا چېكىپ قويغان سىدام ھالقا ۋە بىرنەچچە قۇر گورىزونتال سىزىقلاردىن ھاسىل قىلىنغان جۈلا يوللار بار ، ئۇلاردىن 58

ـ سى Pl. 36:1 دە كۆرسىتىلدى .

K.13346:63 چوڭ كوزىنىڭ سۇنۇقى ، چىشلىق ئەسۋاب بىلەن چېكىپ چىقىرىلغان ياي سىزىق بار ، يېرىك قىزىل ساپال .

K.13346:64—65 ئىككى چوڭ كوزىنىڭ سۇنۇقى ، چىشلىق ئەسۋاب بىلەن چېكىپ چىقىرىلغان تۈز سىزىقچىلار ، سىدام ھالقا يايسىمان نۇسخىلار بار ، يەنە زاگزۇ يېزىقىغا بەك ئوخشايدىغان نەقىشلەر بار ، خىش ئاچ قىزىل رەڭلىك يېرىك ساپال Pl. 36:9—10 گە قارالسۇن .

K.13346:66 چوڭ كوزىنىڭ غول قىسمىنىڭ سۇنۇقى ، ئۇستىدە ئۆلچەمسىز چېكىلگەن سىزىقلار بار . قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك ، يېرىك ساپال ، قېلىنلىقى 16 مىللىمېتىر ، Pl. 36:6 گە قارالسۇن .

K.13346:67 ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، ئۇستىدە ئۆلچەمسىز چېكىلگەن سىزىقچىلار بار . ئاچ قىزىل رەڭلىك يېرىك ساپال ، Pl. 36:2 گە قارالسۇن .

K.13346:68 ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، ئۇستىدە ئۆلچەمسىز چېكىلگەن سىزىقچىلار بار . سۇس كۈل رەڭ ساپال .

K.13346:69—74 ئالتە پارچە ساپال قاچا سۇنۇقى ، چوڭ ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، قوپال تۈز سىزىقلار ياكى دولقۇنسىمان سىزىقلار چېكىلگەن ، خىش قىزىلى رەڭلىك ياكى قوڭۇر رەڭلىك يېرىك ساپال .

K.13346:75 قورسىقى يوغان بىر ساپال قاچىنىڭ بىر پارچە يوغان سۇنۇقى ، بىر قىسقا قۇلقى بار . ئۇستىگە چىشلىق ئەسۋاب بىلەن تۈز سىزىقلار ۋە ياي سىزىقلار ئويۇلغان ، ھازىر تۈتۈق بولۇپ كەتكەن . ئاچ قىزىل رەڭلىك يېرىك ساپال ، قېلىنلىقى 1 سانتىمېتىرغا توشمايدۇ .

K.13346:76—78 ساپال قاچىنىڭ سىرتماق شوينا شەكىللىك ئۇچ قۇلقى . ئۇلاردىن 76 ـ دە بېسىپ چىقىرىلغان تۆت چەمبەر بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچى تۆت قاتلامغا بۆلۈنگەن ، 78 ـ دە ئوخشاش تېپلىق بېزەك سىزىقچىلەر ۋە بىر قاپارتما بېزەك بار ، ئاچ قىزىل رەڭلىك ياكى قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك يېرىك ساپال .

K.13346:79 كىچىك كومزەكنىڭ سۇنۇقى ، قۇلىقى ئاغزىنىڭ قىرى بار يەردىن چىقىرىلغان ، سۇس كۇل رەڭ ، لېيى نېپىز .

K.13346:80 يوغان قورساق بوينى يوق كومزەكنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، گىرۋىكىنىڭ تۆۋىنىدىن 3 سانتىمېتىر كېلىدىغان جايدا گو-رىزونتال قۇلاقتىن بىرى بار . قىزىل ياكى قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك يىرىك ساپال .

K.13346:81 كىچىك كومزەكنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، لېيى نې-پىز ، قىزغۇچ قوڭۇر ياكى قىزىل رەڭ يىرىك ساپال .

K.13346:82 چۆچەكنىڭ سۇنۇقى ، تېپىز ھەم تۆز ، بەلكىم چىراغدان بولۇشى مۇمكىن ، قىزىل ساپال .

K.13346:83 چوڭ ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى ، ربمونت قىلغان چاغدا قالغان ئىككى تۆشۈكچە بار . كۇل رەڭ يىرىك ساپال .

K.13346:84 كىچىك ساپال پارچىسى ، لېيى نېپىز ساپال قاچا ، سۇس كۇل رەڭ .

K.13346:85—110 26 دانە ساپال ئۇرچۇق ، بۇلاردىن يە-تتىسى ساق ، يەتتىسىدە پۈتۈپ بولمىغان تۆشۈكچە بار ، ئىككىسىدە تۆ-شۈك يوق ، بىرى چېقىق ئىكەن . رەڭگى قىزىل ، قوڭۇر ۋە كۇل رەڭ ، دىئامېترى 23 — 50 مىللىمېتىر بولۇپ ، بىر خىل ئەمەس .

K.13346:111 قېلىپتا قۇيۇلغان ئىچى كاۋاك ساپال جىـ-سىم . 43 × 50 مىللىمېتىر ، Pl. 32:8 گە قارالسۇن .

K.13346:112 ساپالدا ياسالغان ئۇچلۇق تېگىلچە ، ئىچىگە توق قوڭۇر سىر بېرىلگەن ، سىرتىغا قىزىل سىر بېرىلگەن . ئېگىزلىكى تەخـ-مىنەن 4.5 سانتىمېتىر .

K.13346:113 سۇس كۇل رەڭ گرانىت تاشتىن ياسالغان يې-رىم زاكون تايىقى (mace—head) ، دىئامېترى 82 مىللىمېتىر ، ھا-زىرقى قېلىنلىقى 35 مىللىمېتىر ، Pl. 37:10 گە قارالسۇن .

K.13346:114 كۇل رەڭ شېغىل بىلەينىڭ سۇنۇقى ، ئاسما تۆ-شۈك ئېچىلغان ، قېلىنلىقى 4 سانتىمېتىر .

K.13346:115 ئاق تاشتا ياسالغان كىچىك پەتنۇس ، سۇنۇق ، تۆشۈك ئېچىلغان ، دىئامېترى 19 مىللىمېتىر .

K.13346:116 نېپىز شېغىل تاش ، ئۈستىدە پۈتمىگەن تۆشۈك بار .

K.13346:117—118 سۇس يېشىل ، قىسمەن سىلىقلانغان ئىككى دانە قاشتېشى سۇنۇقى .

K.13346:119 ئون دانە چاقماق تېشى ، بەلكىم چاقماق قىلىپ ئىشلىتىلگەن بولۇشى مۇمكىن .

چوڭ قاش 2 نىڭ شىمالىدىن تەخمىنەن 3.5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى چوڭ قاش 1 دە بايقالغان بۇيۇملار

K.13347:1 برونزا تاياقچە ، بىر ئۇچى قوشۇق ياكى شۇنگىدەك بىر نەرسىنىڭ سېپىدەك قىلىدۇ .

K.13347:2 ھەرخىل تېپىلىق برونزا سۇنۇقلىرى .

K.13347:3 شارسىمان كارنېئول مارجان ، دىئامېترى 7 مىللـ-مېتىر ، Pl. 38:6 گە قارالسۇن .

K.13347:4 ئۈچ بۇرجەك شىنا شەكىللىك ئاسما بېزەك ، ئاق يوللۇق ، ئازراق سۇزۇك ھېقىقتا ياسالغان ، ئۇزۇنلىقى 25 × 31 مىللىمېتىر . Pl. 38:17 گە قارالسۇن .

K.13347:5—8 ساپال قاچىنىڭ تۆت پارچە سۇنۇقى ، دول-قۇنسىمان نۇسخا چېكىلگەن كۇل رەڭ ساپال ، لېيى نېپىز ، ئۇلار-دىن 6 — نى Pl. 37:5 گە قارالسۇن .

K.13347:9—12 ساپال قاچىنىڭ كىچىك تۆت پارچە سۇنۇقى ، تۇز سىزىق ۋە سىدام ھالقا شەكىللىك نۇسخا چېكىلگەن ، بىر قىسىم كاتەكچە نۇسخىلىرىمۇ بار . قېنىق قوڭۇر ياكى كۇل رەڭ ساپال .

K.13347:13 بىر ساپال قاچىنىڭ سىرتماق شوينا شەكىللىك قۇلىقى .

K.13347:14 چوڭ ساپال جىمبىلنىڭ تۇز تەگلىكى ، ھور ئۆ-

تـەدبغان يوغان تۆشۈكلەر بار ، قېنىق كۈل رەڭ ساپال ، ئىچى قىزغۇچ قوڭۇر .

K.13347:15 يـۇمىلاق ساپال پارچىسى . قىزىل ساپال قاچىنىڭ سۇنۇقى .

ئۈچىنچى باب مـــەن

چـەرچەندىكى كونا شەھەرگە ئوخشاش ، پرژېۋالسكىي ـ بەرىنچى بولۇپ مەن كونا شەھىرىنى بايقىغان ھازىرقى زامانىدىكى ياۋروپالىق . لېكىن ئۇ ، ئۇ يەرگە بېرىپ باقمـــاغـــانـــدەك قـــىلـــدۇ . خانتىڭتن ـــ بەرىنچى بولۇپ ئۇ يەردە بۇددا دىنىي خارابىسى ، دەپ ئوتتۇرىغا قويغان (خانتىڭتن ، 243 ـ بەتكە قارالسۇن) . ستەين ـــ كىشىنى خۇشاللاندۇرغان بو خارابىدە ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ئېلىپ بارغان بەرىنچى كىشى . ئاشۇ ھەيۋەتلىك لاي تام ـ سېپىللاردا ، ئۇ 8 ـــ 9 ـ ئەسىرگە مەنسۇپ نۇرغۇنلىغان زاڭزۇچە تارشا پۈتۈكلەرنى تاپقان ، ئۇ بادەتخانا ۋە بۇددا مۇنارى ئەتراپىدىن ئۇ يەنە تېخىچە بۇزۇلمىغان ، ھىندى مەدەنىيىتى خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئېسىل تام رەسىملىرىنى بايقىغان، بۇ تام رەسىملىرىنىڭ يىل دەۋرى ئارىلىقى مىلادىيە 3 ـ ئەسىردىن 5 ـ ئەسىرگىچە .

جـۇڭگو تارىخىي ھۆججەتلىرىدە ، مەن ھەققىدىكى كونىچە ئاتاشلار خېلىلا قالايمىغان . ستەين بـــلەن گـــلىس مەنـــنى قەدىمـــدە « يۈنى » (打泥) دەيتتى ، دەپ قارايدۇ . ئالدىنقى خەن سۇلالىسىنىڭ يىلنامىلىك خاتىرىلىرىدە ، مەن بىلەن پىشامشان (كىروران) نى ئاساتانە شەھەرلەر ئىدى ، دەپ خاتىرىلىگەن . لى داۋيۈەن تىلغا ئالغان پىشامشانىنىڭ پايتەختى مەن (伊循) ھازىرقى چارقىلىق ، پېللىئوت تەرجىمە قىلغان تاڭ سۇلالىسىنىڭ سايا‌ھەت خاتىرىسىدە ، تاڭ سۇلالىسىدىكى (伊循) مەنىنىڭ دەل ھازىرقى مەن ئىكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق كۆرسىتىلگەن . بۇنىڭدىن بۇرۇن ، گىرىنات « يۈنى » نى چارقىلىق ، دەپ قارىغان . بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋالالايمىزكى ، تارىخىي خاتىرىلەردىكى 打泥 بىلەن 伊循 لەرنىڭ ئورنى ئېنىق ھەم توغرا چۈشەندۇ-

رۇلگەن . مەسىلەن ، ستەين بىلەن خېرمان بۇ مەسىلىدە قارىمۇقارشى كۆزقاراشتا بولغان . چارقىلىق بىلەن مىرەننىڭ ئارىلىقى ئاران 80 كىلومېتىر كېلىدۇ . شۇڭا بۇنداق قالايمقانچىلىقنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

ھازىرقى مىرەن — ئەسلىدىكى خارابە ئىزىنىڭ غەربىدىن بىر-نەچچە كىلومېتىرلا كېلىدىغان بىر كىچىك كەنت بولۇپ ، مىرەن دەر-ياسى بويىدا ، بۇ دەريا ئۆز ۋاقتىدا كونا شەھەردىن ئېقىپ ئۆتكەن ، ئۇ-نىڭ تاشلاندۇق دەريا قىنى ھازىرغىچە ئېنىق تونۇغۇدەك تۇرۇپتۇ .

بۇگۈنكى كۇنلۇكتە ، چارقىلىق مۇشۇ ئىككى ئورۇن ئوتتۇرىسىدا تېخمۇ مۇھىم ، بەلكى ئۇنى ئەمەلىيەتتە بىر شەھەر دېيىشكىمۇ بولىدۇ ، بولۇپمۇ ، ئۇ ھازىرقى زامان لوپنور رايونىنىڭ مەمۇرىي مەركىزى بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ كۆلەم جەھەتتىكى ئەۋزەللىكى — خېلىلا زامانىۋى ئىش . يەرلىك خەلقنىڭ ئېيتىشچە ، چارقىلىق دەرياسىنىڭ بۇ شەھەر ئۇچۇن سۇ تەمىنلىگەن ۋاقتى مىرەن دەرياسىنىڭ مىرەن ئۇچۇن سۇ تەمىنلىگەنىگە ئوخشاش ئىكەن ، بىراق چارقىلىقنىڭ تۇپراق ئەھۋالى مىرەننىڭكىدىن تېخمۇ ئەۋزەل . مېنىڭچە ، چارقىلىق دەرياسىنىڭ سۇ مىقدارى روشەن ھالدا مىرەن دەرياسىنىڭ سۇيىدىن كۆپ . 2000 يىلغا يېقىن زامانلاردىن بۇيان ، تەبىئەت مۇھىتى ھېچقانچە ئۆزگەرمىگەچكە ، كىشىلەر دەۋرىدىكى چارقىلىق مىرەندىن تولىمۇ مۇھىم بولغان ، شۇنىڭ ئۇچۇن ، چارقىلىق پايتەخت بولغان بولۇشى مۇمكىن .

كىشىلەرنىڭ 打泥 بىلەن 伊循 نىڭ ئورنى ھەققىدىكى تۇرلۇك قاراشلىرىدىن كىمگە كىم ئەگىشىش كېرەكلىكىنى بىلگىلى بولمايدىغاندەك قىلىدۇ ، چۇنكى بۇ ئىككى جاي ئوخشاشلا چارقىلىق بوستانلىقىدا دېيىلمەكتە . لى داۋيۈەننىڭ كىتابىدا 打泥 « كونا شەرقىي شەھەر »(The old eastern town) دەپ ئاتالغان ، شۇڭا ئۇ بۇ بوستانلىقنىڭ شەرقىي تەرىپىدە بۇلۇشى مۇمكىن ، 伊循 ئۇنىڭ غەربىدە بولسا كېرەك . تېخمۇ زورموزور تۇسكە ئىگە چۈشەندۇرۇشمۇ بار ، ئۇنىڭدا ، تامامەن ئوخشاش بىر بوستانلىق ئىككى خىل نامغا ئىگە بولۇپ ، ئۇنىڭ بىرى باشقا بىر خىل تىلنىڭ شۇ يەرنى ئاتىشى بولسا كېرەك ، دېيىلىدۇ .

ھازىرقى شىنجاڭدا ئاشۇنداق مىسالىلار نۇرغۇن . مەسىلەن ، ھازىرقى ئۆلكە مەركىزىنىڭ ئۆزىنىڭلا تۆت خىل نامى بار : ئۇرۇمچى ، دىخۇا ، قىزىل بۇت (خۇڭمياۋزى — Hung—miao—tze)ۋە شىنجاڭ شەھىرى (Sin kiang—cheng)، ئۇلارنىڭ ئۇچى جۇڭگوچە نام .

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، كىروران شاھىنىڭ بىر ئوغلى — تۇغىت تەڭرىقۇت جۇڭگودا ئۇزۇن مۇددەت تۇرۇپ ئۆزىنىڭ يۇرتى كىرورانغا كېلىپ تەختكە ۋارىسلىق قىلغان چېغىدا ، جۇڭگو خانىدىن مىرەننى قوغداشنى تەلەپ قىلغان . ئۇ ، ئۇ يەرنىڭ زېمىنى مۇنبەت بولۇپ ، ئۇ يەردىن ھەم ئاشلىق ئالغىلى بولىدۇ ھەم شاھنىڭ ئىناۋىتىنى ئۆستۇرگىلى بولىدۇ ، دېگەن . بىراق ، ئەمەلىيەتتە تېخمۇ ئەقىلگە مۇۋاپىق چۈشەنمىدۇرۇش مۇنداق بولسا كېرەك : جۇڭگولۇقلار ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي كۈچلىرىنى ئەۋەتىپ ، پۈتۈن دىققىتى بىلەن كىرورانىنىڭ يېڭى ھۆكۈمرانىغا تىكىلىپ تۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلغان . ۋەھالەنكى ، كىروران شاھى چوقۇم بۇ ئەسكىرىي كۈچلەرنى ئۆزىنىڭ ئاشۇ 850 كىلومېتىرلا كېلىدىغان بوستانلىقىدا ئېلىپ قالغان ، شۇنداق قىلغاندىلا يېقىن جايىدىن ئەسكەر يۆتكەش ئىمكانىيىتى تۇغۇلاتتى ، بۇنداق مۇھىت 打泥 بىلەن 伊循لەرنىڭ ئارىلىقىنىڭ ناھايىتى يېقىن بولغانلىقىدىن بولغان .

گىلىمۇ ئوخشاش ئويدا بولغان ، لېكىن ئۇ يېڭى شاھ قايتىپ كەلگەن چاغدا ، بۇ دۆلەتنىڭ پايتەختى مىرەندىن چارقىلىققا كۆچۈپ كەلگەن ، دەپ قارايدۇ (Pl,XIX,Pl. XX) .

ھەتتا بۇ ماتېرىياللارنىڭ كېلىش مەنبەيىدىمۇ بىردەك بولماسلىق مەسىلىسى مەۋجۇت ، تاكى بۇگۈنگىچە مىرەن بىلەن چارقىلىقنىڭ مەسىلىسى روشەن ھەل بولدى ، دەپ قارالغىنى يوق .

ۋەھالەنكى ، شۇنداق مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇكى ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ ①يىلنامىسىدىكى 伊循 - بۇگۈنكى مىرەننىڭ ئۆزى شۇ . بۇ

① چارقىلىقنى قەدىمكى چارقىلىق (伊循) دەپ بېكىتىش - بىر قەدەر كونا قاراش ھېسابلىنىدۇ . بىراق ، ئاپتۇر (بېرگمان) ئەزەلدىن . ئۇنداق قارىماستىن ، مىرەن - قەدىمكى چارقىلىق (伊循) دەپ قارايدۇ .

نام مرەنگە قارىتىلغان ئاتاق بولۇپ ، چارقىلىق بوستانلىقىدىكى مەلۇم بىر قىسمىنىڭ نامى ئەمەس ، بوستانلىقنىڭ ئۇ قىسمى ئەينى زامانلاردا تاش شەھەر ، دەپ ئاتىلاتتى .

مىرەننىڭ تاڭ دەۋرىدىكى يەنە بىر نامى 七屯城 (قەدىمكى مىرەن شەھىرى) ياكى ئاددىيلاشتۇرۇپ ئاتىلىشى 屯城 ئىدى . ستەين بايقىغان زاگزۇچە ھۆججەتلەردە بۇ شەھەر « نابۇ شەھىرى » (Nob—chun) ياكى كىچىك نابۇ ، دەپ ئاتالغان .

مەن 打呢 — چارقىلىق ، دەپ ئىشەنگەچكە ، ۋاقىتىنچە 伊循 — 打呢 دىن 80 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى بىر شەھەر ، دەپ قاراپ تۇرۇشنى ئۈمىد قىلىمەن ، شۇڭا مىرەننىڭ پىشامشانىنىڭ پايتەختىلىك ئورنىنى بىكار قىلىمەن .

1928 ـ يىلى سېنتەبىر، ستەين قېزىش قىلغان ھېلىقى قەدىمىي خارابىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن ، مىرەندە قىسقا مۇددەت زىيارەتتە بولدۇم ، ئەپسۇسكى ، 1928 ـ يىلى مەن بارغان چاغىدا ستەين نەشر قىلغان كىتابنى تېخى قولۇمغا چۈشۈرمىگەنىدىم، خارابىلىقتىكى ستەين قېزىش ئىلىپ بارغان ئىزلار ھېلىمۇ ئەينەن ساقلىنىپ تۇرۇپتۇ . قەدىمكى بۇ قورغاندا تۇبۇت قوشۇنى تۇرغان ئىنتايىن كىچىك ئۆيلەردىكى قالدۇق نەرسىلەرنى ستەين رەتلەپ بولغان . ئۆيلەرنىڭ يەر يۈزىنى ئاقما قۇملار يېپىپ تۇرىدۇ . بىراق نىسپىي ھالدا ئېيتقاندا ، ئۇنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىگە 14 يىل ئۆتۈپ كەتتى ، شۇڭا بۇ قۇملارنى بەك جىق ، دەپ كەتكىلى بولمايدۇ .

ماڭا ھەمراھ بولۇپ خارابىگە بارغان مىرەنلىك كىشى توختى ئاخۇن ① بۇرۇن ئابدالدا ② تۇرغان ، ئۇ بۇرۇن سۆبەن ھېدىن بىلەن

① توختى ئاخۇن — لوپنۇرلۇقلارنىڭ سەردارى ، مەشھۇر كۆنچىخان بەگنىڭ ئوغلى .

② 1914 ـ يىلى ، ئابداللىقلار مىرەنگە كۆچۈپ كەلگەن بولۇپ ، يېرىم كۆچمەن چارۋىچىلىق تۇرمۇشىغا خاتىمە بېرىپ ، دائىم تۇرۇشلۇق مۇقىم تۇرمۇشنى باشلىغان ، خۇددى ستەين بۇرۇن دەللىلىگەندەك — ئەسلىدىكى ئىزاھات .

ستەيىننىڭ ساداقەتمەن خىزمەتچىسى بولغان . ئۇ ماڭا ئالتۇنرەڭ ئەينەك مارجاندىن بىرنى (Pl. 38:5) ۋە زاگزۇچە خەت پۈتۈلگەن تارشا پۈتۈكتىن بىرنى (Pl. 32:2) بەرگەندى . بۇ نەرسىلەرنى ئۇ ستەين كەتكەندىن كېيىن ، مىرەن قورغىنىدا بايقىغان بەختكە قارشى بۇ زاگزۇچە تارشا پۈتۈك كەمتۈك نەرسە بولغاچقا ، يېشىپ ئوقۇش ئىنتايىن قىيىن بولدى . مەن ۋ . ئا.ئانگىرىنگ ئەپەندىگە بۇ يېزىقلارنى ئوقۇپ يېشىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن تەشەككۈر ئېيتىمەن . تارشا پۈتۈكنىڭ باشتىكى خېتىنىڭ ترانسكرىپسىيسى Pir – Ka ، يەنى « يېزىپ بېقىش » ئىكەن . باشتىكى ئىككى سۆز بەلكىم bso mgon (ساراي باشقۇرغۇچىسى) بولسا كېرەك ، ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى تەك سىزىلغان رەسىم ئىكەن ، ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى gya do (كۆكرەك ساۋۇتى ياكى قالقان) ۋە Pa ياكى ma (؟) ئىكەن . ئەڭ ئاخىرىدىكى خەتنى تونۇپ پەرق ئېتىش مۇمكىن بولمىدى . بۇ پۈچۈق تارشا پۈتۈكنىڭ ئوقۇپ يېشىلىشى بىزگە مۇۋاپىق بىرمۇ مەنىنى تەمىن ئېتەلمىدى .

قورغان ئەتراپىدىكى يەر يۈزىدە ، بىر قىسىم ساپال پارچىلىرىنى تاپتۇق ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر كىچىك ساپال قاچىنىڭ سۈنۈقىدا بەزى قىزىقارلىق زاگزۇچە خەتلەر بار ئىكەن (Pl. 37:7 گە قارىڭ) . ساپال پارچىلىرىنىڭ سۈنۈش ئەھۋالى بىزگە روشەن ئوقۇپ تونۇۋالغۇدەك ھېچقانداق ئىمكانىيەت قالمىدۇرمىغان . بۇ يېزىقلارنىڭ باشلىنىشى يەنە Pir—ka ئىكەن ، بىرىنچى ھەرپ ca ياكى tsa ئىكەن ، ئۈچىنچى ھەرپ بەك چېقىق بولغاچقا ئوقۇشقا مۇمكىن بولمىدى . بەشىنچى ھەرپ چوقۇم Ka ئىكەن ، ئەڭ ئاخىرقى ھەرپ ro ئىكەن . بۇ يېزىقلارنى ئوقۇپ يېتىشتە ئەلۋەتتە ۋ . ئا .ئانكىرىنگ ئەپەندىگە رەھمەت ئېيتىشىم كېرەك .

توختى ئاخۇن ستەين بۇ رايوندا ئۈزۈل ـ كېسىل ئاختۇرۇش ئىلىپ بارغانلىقى ئۈچۈن ، ھېچقاچان قېزىش ئىلىپ بارماسلىقنى ئويلاشقىنىمنى ئوقۇپ ، ماڭا شىمالراق جايدا بىر قەبرە بارلىقنى دېدى . بۇ قەبرە قورغاننىڭ شىمالراق شەرقىدىن 2.5 كىلومېتىر جايدىكى يۇل-

غۇنلۇق ئېگىز دۆگىلۈكتە بولۇپ ، قەدىمكى تۇرنىڭ ئۇدۇلىغا توغرا كېلىدىكەن . مەن مۇساپە ئۆلچەش ئەسۋابى بىلەن ئۆلچەپ باقتىم . تۇر ستېتىن تەكشۈرگەن خارابە XII بىلەن XVI ئارىلىقىدا ، XII نىڭ غەربىي ـ جەنۇبىغا يېقىن 800 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ئىكەن . (ستەين ، 1921 ـ يىل ، Pl. 29 غا قارالسۇن) . قەبرىنىڭ يەر ئۈستى بەلگىسى يوق ئىكەن ، بىز ئويمان جايدا تۆمۈر كۈرەك بىلەن بىر قۇر كولىغاندۇق ، تۆت قەبرىنى كولاپ چىقاردۇق (Pl. XXb گە قارالسۇن) . تۆۋەندىكىسى شۇ قەبرىلەرنىڭ ئەھۋالى (50 ـ ، 51 ـ رەسىم) .

1 . قەبرە

يەر يۈزىدىن 0.7 مېتىر تۆۋەندە بولۇپ ، بىر « جەسەت ساندۇقى » بايقىدۇق ، ئۇ ئىچىنى ئويىۋېتىكەن تېرەك ياغىچىدىن ياسالغان ، پالتا بىلەن قالايمىقان چاناللغان ئىزلار بار ئىكەن . « جەسەت ساندۇقى » نىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، ناھايىتى ياخشى ساقلانغان جەسەت سۆڭىكى بار ئىكەن ، 50 ـ رەسىمگە قارالسۇن . مېيىتنىڭ سول قولىقىنىڭ تۆۋىدە بېزەك نۇسخىلىرى يوق برونزا جام بار ئىكەن . Pl. 38:1 گە قارالسۇن : يەر يۈزىدىن 0.4 مېتىر تۆۋەندە ، جەسەت ساندۇقىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ ئۈستىدە . قوڭۇر رەڭلىك ناھايىتى توم چاچ ۋە جۇڭگونىڭ خەن سۇلالىسى زامانىدا دائىم ئۇچرايدىغان يېرىم ياغاچ تارغاق بايقىدۇق ، Pl. 38:18 گە قارالسۇن .

2 . قەبرە

بۇ قەبرىدىكى جەسەت سۆڭىكى خېلىلا ياخشى ساقلانغان ، لېكىن جەسەت سۆڭىكى يانتۇ تىكلەپ قويۇلغان ، باش قىسمى پۈت قىسمىدىن 0.8 مېتىر ئېگىز ، جەسەت ساندۇقى يوق ، پەقەت گوررىنتال قويۇلغان بىر تال ياغاچ ۋە قىيپاش قويۇلغان تاختاي بار ئىكەن ، 51 ـ رەسىمگە قارالسۇن . بىردىنبىر قېزىۋېلىنغان بۇيۇم ـــ باش سۆڭىكى ، كۆكسى ۋە بىلىكى ئەتراپىغا چېچىلىپ ياتقان قىزىل ، يېشىل ، سېرىق رەڭلىك يىپەك رەختىنىڭ يىرتىق پارچىلىرىدىن ئىبارەت . قەبرىدىكى

بارلىق ئالامەتلەر بۇ قەبرىنىڭ خېلىلا بۇرۇن ئوغرىلانغانلىقىنى ناھايىتى ناماياں قىلىدۇ . (52 ـ رەسىم) .

3 . قەبرە

بۇ قەبرىدىكى جەسەت ساندۇقىنىڭ ئورنى يەر يۈزىدىن 0.35 مېتىر تۆۋەن جايدا ئىكەن ، ئۇ ـــ بىر نەچچە قەبرە ئىچىدىكى چۈشىنىش ئەڭ تەس بولغان قەبرە بولۇپ ، جەسەت ساندۇقى ئىچى كاۋاك ياغاچ ئىكەن ، جەسەت شۇنىڭغا بېكىندۇرۇلگەن . جەسەتنىڭ تۆپە تەرىپى مىدىرلىتىلغان ، خۇددى بىرى جەسەت ساندۇقى ئىچىدە مېيىتنى زوراۋانلىق بىلەن ئۇيان ـ بۇيان ئۆرىگەندەك قىلىدۇ ، بەك كۈچۈەتكەنلىكى ئۈچۈن ، مېيىتنىڭ ئومۇرتقىسى ئۈزۈلۈپ كەتكەن ، باش سۆڭىكىنىڭ ئورنىمۇ يۆتكىلىپ كەتكەن . دەرەخ ياغىچىنىڭ ئىككى بېشى ئوچۇق بولۇپ ، ئىچىگە ھەمدەپنە بۇيۇم قويۇلغان ، 52 ـ رەسىمگە قارالسۇن .

ئەسىرىمىزنىڭ ئالدىنقى بۆلەكلىرىدە ، قۇم دەرياسىدا شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان جەسەت ساندۇقىنى بايقىغانلىقىمىزنى ، ئۇنىڭ ئىككى بېشى بېكىتۈېتىلگەنلىكىنى سۆزلەپ ئۆتكەنىدىم .

4 . قەبرە

4 ـ قەبرە بىلەن 1 ـ قەبرىنىڭ قۇرۇلمىسى ئوخشاش ، مېيىت ئەسلىدىكى جايدىن يۆتكۈېتىلگەن ، ئۇمۇرتقىسى ئۈزۈلگەنىكەن ، قەبرە ئىچىدە ھېچقانداق ھەمدەپنە بۇيۇم يوق ، ئوغرىلانغانلىقى ناھايىتى روشەن .

بۇ ئۆگە قەبرىدە ، مېيىتنىڭ بېشى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا شىمالىي 45 گرادۇس شەرق ۋە جەنۇبىي 45 گرادۇس غەرب يۆنىلىشى بويىچە قويۇلغان .

مەن 1 ـ قەبرىدىن بىر يۈرۈش جەسەت سۆڭىكىنى ئېلىپ كەتتىم ، 2 ـ 3 ـ قەبرىلەردىن ئۇمۇرتقا سۆڭىكىنى ئالدىم . بۇ سۆڭەكلەرنى مىكروسكوپتا تەكشۈرۈپ كۆرسۇن ، دەپ پروفېسسور بەكمانغا تاپشۇرۇپ بەردىم .

بەختكە قارشى 1 . قەبرە بىلەن 2 . قەبرىدىن تېپىلغان نەرسىلەر ناھايىتى ئاز بولۇپ ، دەۋرىنى بېكىتىشكە ئامال بولمىدى . بىراق ،
Pl. 38:18 دە كۆرسىتىلگەن ياغاچ تارغان — خەت سۈلالىسى زامانىدىكى كىرورانداً دائىم ئۇچرايدىغان پاسون ، شۇنداقلا يىپەك رەختلەرنىڭ يىرتىق پارچىلىرىمۇ شۇ مەزگىلنىڭ مەھسۇلاتلىرى ، مۇشۇ پاكىتلارغا ئاساسەن مۆلچەرلىيەلەيمىزكى — گەرچە دەللەلەشكە تولمۇ كەملىچىلىك قىلسىمۇ — بۇ قەبرىلەر بەربىر كىروران دەۋرىدىكى ئاھالىلارگە مەنسۇپ . قەدىمكى مىرەن خارابە ئىزىنىڭ دەۋرى ، ستەينىنىڭ مۆلچەرلىشىگە ئاساسلانغاندا ، مىلادىيە Ⅲ — Ⅳ ئەسىرلەرگە مەنسۇپ ، لېكىن يەنە ئىبادەتخانا بولۇپ ، ئۇ مىلادىيە Ⅴ ئەسىر ياكى ئۇنىڭدىنمۇ كېيىنرەك زامانىنىڭ ئىمارەتلىرى بولسا كېرەك . بۇ قورغانلارنى تۇبۇتلەرنىڭ ئىشغال قىلغان ۋاقتى مىلادىيە Ⅷ — Ⅸ ئەسىرلەردىن ئىبارەت . ۋاھالىلەنكى ، بۇ قەبرىلەرنىڭ ئاشۇ دەۋر بىلەن ئالاقىدار بولىشى مۇمكىن ئەمەس .

مىرەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جەدۋىلى

مىرەن قەدىمكى شەھىرىدىن قېزىۋېلىنغانلىرى

K. 13349:1 ئالتۇنرەڭلىك كىچىك ئەينەك مارجان ، دىئامېتىرى 7 مىللىمېتىر ، Pl. 38:5 كە قارالسۇن .

K. 13349:2 كىچىك برونزا پارچىسى ، بىرەر قاچىنىڭ سۇنۇقى بولسا كېرەك .

K. 13349:3 تارشا پۈتۈكنىڭ پۇچۇقى ، بىر يۈزىگە قارا سىياھ بىلەن زاگرۇچە خەت يېزىلغان ، خەتلىرى ئۆچۈپ كېتەي دېگەن ، ئۇزۇنلۇقى 8.5 مىللىمېتىر ، كەڭلىكى 10 مىللىمېتىر (ساق ۋاقتىدا تېخىمۇ كەڭ بولسا كېرەك) ، بىر بېشىدا تۆشۈكى بار ، Pl. 38:2 گە قارالسۇن .

K. 1339:4 ياغاچنى قىرىپ ياسىغان چۆچەكنىڭ تەڭلىكى .

K. 13349:5 قىزىل ساپال كومزەكنىڭ بوينى ، بىر قۇر بېسىپ

چىقىرىلغان چېكىت نۇسخىسى بار ، چېكىت نۇسخىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر قۇر زاگرۇ يېزىقى چېكىلگەن ، Pl. 37:7 گە قارالسۇن .

K. 13349:6 چوڭ كومزەكنىڭ سۇنۇقى ، يۈزىدە چىشلىق ئەسۋاب بىلەن ئويۇلغان تۈز سىزىق ۋە سىدام ھالقا بار . قىزىل رەڭ يېرىك ساپال ، Pl. 37:8 گە قارالسۇن .

K. 13349:7—8 ئىككى پارچە ساپال ، كومزەكنىڭ سۇنۇقى ، ئېغىز گىرۋىكىنى بويلاپ قۇلاق چىقىرىلغان ، قىزىل ۋە قوڭۇر ساپال .

K. 13349:9 خىلىلا چوڭ قورساق ئېۋرىقىنىڭ ئېغىز گىرۋىكى ، قوڭۇر ساپال .

K. 13349:10—11 ئىككى دانە كىچىك ساپال جام (چىراقدان ؟) سۇنۇقى ، سۇس قىزىل ياكى سېرىق .

K. 13349:12 كۇل رەڭ تاش بۇيۇمنىڭ كىچىك سۇنۇقلىرى .

K. 13349:13—16 ئىككى دانە ساق ساپال ئۇرچۇق ۋە ئىككى دانە سۇنۇق ساپال ئۇرچۇق .

K. 13349:17 كىچىك يۇمىلاق ساپال پارچىسى ، پۇتمىگەن ئۇرچۇق .

K. 13349:18 سۇنۇق قۇم تاش ئۇرچۇق ، دىئامېترى 37 مىللىمېتىر .

K. 13349:19 يۇمىلاق شېخىل تاش ئۇرچۇق ، پۇتمىگەن .

K. 13349:20—22 ئۈچ دانە چاقماق تاشنىڭ سۇنىقى .

1 . قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان بۇيۇملار

K. 13350:1 بىر تۇتام قوڭۇر رەڭلىك ئادەم چېچى .

K. 13350:2 تەخمىنەن يېرىم ياغاچ تارغاق ، يېرىك چىشى ۋە پارابولاسىمان قىرى بار . ئۇزۇنلۇقى 85 مىللىمېتىر ، قېلىنلىقى 17 مىللىمېتىر ، Pl. 38:18 گە قارالسۇن .

K. 13350:3 برونزا سىمدا ياسالغان ھالقا ، نەقش نۇسخىسى يوق ، دىئامېترى 23 — 26 مىللىمېتىر ، Pl. 38:1 گە قارالسۇن .

2 . قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان بۇيۇملار

K.13351 يىپەك رەختنىڭ ئۇششاق يىرتىق پارچىلىرى ، قىزىل ، يېشىل ۋە سېرىق رەڭلىكلىرى بار ، تۇز نۇسخىلىق توقۇلما .

تۆتىنچى باب يەكۈن

تۆتىنچى قىسىمدا مۇھاكىمە قىلغان ئۇچ قەدىمكى ئىز چەرچەن ، ۋاش شەھىرى ۋە مىرەنلەر بىرەڭ قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي لىنىيىسى بويلىرىغا جايلاشقان . بۇ يول تارىم ئويمانلىقىنىڭ كۆپ قىسىم چۆللۈكىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىكى بارلىق بوستانلىقلارنى بويلاپ ئۆتكەن ، جۇڭگو بىلەن غەرب دۇنياسىنى تۇتاشتۇرىدۇ . جەنۇبىي يول زادى قاچان باشلانغان ، بۇ تېخى ئېنىق ئەمەس . لېكىن ، جۇڭگونىڭ تارىخىي كىتابلىرىدا خاتىرىلىنىشچە ، ئۇ خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىدىلا مەۋجۇت ئىكەن ، كېيىنچە جۇڭگونىڭ قىممەتلىك يىپەك رەختلىرىنى غەربتىكى ئەللەرگە ئېكسپورت قىلىدىغان ئاساسىي يول بولۇپ قالغان .

شىمالىي يولىنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشاش ، جەنۇبىي يول ئوتتۇرا يول تاشلۇېتىلگەندىن كېيىنمۇ داۋاملىق ئىشلىتىلگەن ، بەلكى شۇ مەزگىللەردە ئۇنىڭ مۇھىملىقى تېخىمۇ بەك ئېشىپ كەتكەن . ھۇنلارنىڭ ھۇجۇمى يىپەك يولىنىڭ بىخەتەرلىكىگە داۋاملىق ھالدا مەلۇم دەرىجىدە خەۋپ يەتكۈزگەن ، لېكىن شىمالدا پاييېتەك بولۇپ يۇرگەن كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەرنىڭ جەنۇبىي يولغا يېتىپ كېلەلىشى ناھايىتى قىيىن ئىدى . شۇنداق بولسىمۇ ، شۇ چاغلاردا جەنۇبىي يولىمۇ ئوخشاشلا سودا كارۋانلىرىنىڭ تىنچ قاتنىشىغا تازا قولايلىق ئەمەس ئىدى . بۇنداق تەسالغۇ دۇشمەنلىك پوزىتسىيەدە بولۇۋاتقان ھەمدە ئۇرۇشقاق تىبەتلەردىن كېلەتتى ، ئۇلار جەنۇب تەرەپتىكى ئېگىز تاغلىق رايوندىن كېلەتتى . مىلادىيە 670 ـ يىلى تىبەتلەر شىمالىي تەرەپكە قاراتقان بىرىنچى قېتىملىق كۇچلۇك ھۇجۇمنى قوزغىغان ھەمدە پۈتۈن تارىم ئويمانلىقىنى ئىشغال

جال قىلىۋالغان . ئۇلار بىر مەھەل قوغلاپ چىقىرىلغانىدى ، كېيىنچە مىلادىيە 766 ـ يىلى قايتا باش كۆتۈرۈپ ، بىرىنچى قېتىم گەنسۇنىمۇ تەڭلا ئىشغال قىلىۋالغان . تىبەتلەر يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي يولىدا ۋە ئەتراپتىكى قورغان ـ ئىستېھكاملارنى (مەسىلەن ، مىرەن ، مازا تاغ ① قاتارلىقلاردا) قۇرۇپ ، شەرق بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرىدىغان بۇ قەدىمىي قاتناش لىنىيىسىنى ئۇزۇنۇەتكەن . 9 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا ، تىبەتلەرنىڭ تەسىر كۈچى ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلگەن ، جەنۇبىي يولدىكى سودا يەنە راۋاجلانغان ، ھەتتا ۋاش شەھىرىدە تېپىلغان ئاز مىقداردىكى قېزىۋېلىنغان بۇيۇملار ئىچىدىكى سىرلانغان ساپال قاچىلار ، ئىشلاردا بۇرۇلۇش بولغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ، بۇنداق ساپال قاچىلار چوقۇم ئوتتۇرا جۇڭگودىكى خېنەن ئۆلكىسىدىن ئېلىپ كېلىنگەن . 13 ـ ئەسىردە ، ماركوپولومۇ شۇ يەردىن ئۆتكەن چېغىدا ، بۇ يولنىڭ قەشقەردىن دۇنخۇاڭغا بارىدىغان پۈتۈن لىنىيىسىدە قاتناش راۋان ئىدى ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي ، ۋېنتسىيلىك بۇ مەشھۇر زات ئۆزىنىڭ مۆجىزە خاراكتېرلىك سەپىرىدە خاتىرە قالدۇرغان . ئەمەلىيەتتە ، بۇ يولنىڭ ئازغىنە بىر بۆلەكلىرى ھازىرقى كۈنلەردە تاشلىۋېتىلگەن ، يەنى مىرەندىن دۇنخۇڭىچە بولغان بۆلەكلىرى ، لېكىن ئاشۇ بۆلەكتىمۇ ، بۈگۈنكى كۈنلەردە ئاز مىقدارداكارۋانلار قاتناپ تۇرىۋاتىدۇ ، ۋەھالەنكى بۇ يول بۆلەكلىرىدە ھازىر شۇ ۋاقىتتىكىدەك ئانچە ئۇنداق ئاۋات قاتناش بولماسلىقىنىڭ ئاساسىي سەۋەبى يەنىلا سىياسىي مۇھىت تۈپەيلىدىن بولۇۋاتىدۇ .

ئەگەر ، ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىنىڭ مۇساپىسى مەڭگۈگە بۈگۈنكىسى بىلەن تامامەن ئوخشىمايدىغان لېنىيىنى بويلاپ ئىلگىرىلەيدىغان بولساق ، بەلكى شىنجاڭنىڭ يوللىرى كەلگۈسىدە ئۆزگەرتىلىپ ئاپتوموبىل يوللىرىغا ئايلىنىدىغان بولسا ، بۇ جەنۇبىي يولنى ئويلىشىشى ناھايىتى تەس بولىدۇ ، چۈنكى ئۇنىڭ لىنىيە بويلىرىدا ئاقما قۇملار بەك

① مازا تاغ ـــ تىبەتلەر قۇرغان مۇھىم قورغان بولۇپ ، خوتەن دەرياسى قېشىدىكى مازا تاغنىڭ چوققىسىدا .

كۆپ . قۇم ـــ ئاپتوموبىللارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئۆتۈش ئەڭ قىيىن بولغان توسالغۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بۇ يول قارىماققا ئۆز زامانىسىدا كاتتا قاتناش لېينىسى بولۇپ ، سودا قاتناش ئىشلىرى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان يول بولۇپ قالىدىغاندەك قىلىدۇ . ئۇ بەلكىم داۋاملىق ھالدا ھازىرقى ھالىتىنى ساقلاپ قېلىپ ، پەقەت نىسپىي ھالدا مۇھىم بولغان يەرلىك يول بولۇپ قېلىۋېرىشى مۇمكىن .

قوشۇمچە I

65:34 نومۇرلۇق يىپەك لېنتا ئۈستىدىكى يېزىقنىڭ يېشىلىشى

ستېن كونوۋ ①

65:34 ـ نومۇرلۇق يىپەك لېنتىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 26.5 سانتىمېتر ، ئۇنىڭ ئوڭ چېتىدە بەزى خەتلەر بار بولۇپ ، ئۇ ئون سۆزلۈك ، خەت 5.75 سانتىمېتر ئۇزۇنلۇقتا ، قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان . ئۇنىڭ بىرىنچى ھەرپى قارا سىياھ يىپەك رەختكە سىڭىپ ياماراپ كەتكەچكە ، ئۇنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىنى چاپاقلاشتۇرۇۋېتىپتۇ . لېكىن ، ئوقۇشقا تەسىر يەتكۈزمەپتۇ . بۇ يېزىقلار خېلىلا ئوبدان ساقلانغان .

يېزىقى قارۇشتى يېزىقى بولۇپ ، جۈملىگو شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي يول لىنىيە بويلىرىدىكى قەدىمكى ئىزلاردا بۇرۇن ئاشۇنداق يېزىقتا يېزىلغان ۋەسىقلەر ناھايىتى كۆپ تېپىلغان . ئۇ يېزىق ئۇ يەرلەردە مىلادىيە نىڭ دەسلىپىدىكى بىر نەچچە ئەسىر داۋامىدا ئىشلىتىلگەنىدىكى قىلدۇ ، بىز ھۆكۈم قىلالىغۇدەك دائىرىدە ، ئۇ يېزىق مىلادىيە 2 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمغىچە قوللىنىلغان . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئورنىنى باشقا بىر خىل قەدىمكى ھىندى يېزىقى ـــ بىراھمى يېزىقى ئىگىلىگەن ، بۇ يېزىق مىلادىيە 2 ـ ئەسىردە تارىمنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى بوستانلىققا كىرگەن ھەمدە قارۇشتى يېزىقى قوللىنىۋاتقان مەزگىللەردە ، تارىمنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىمۇ قوللىنىلغان .

قارۇشتى يېزىقىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى بوستانلىقلاردا قوللىنىلغان ھەرقايسى مەزگىللەرنىڭ يەككە ھالدىكى ئۆزگىرىش ئەھۋالات-

① دوكتور ، پروفېسسور ستېن كونوۋ بۇ ئەسىرنى ئوسلودا يازغان .

لىرى ھەققىدە روشەن ھۆكۈم قىلىش ئۈچۈن ، بىزدە كىشىنى رازى قىلارلىق ماتېرىيال يوق . كۆپ سانلىق ۋەسىقلەر تەرجىمە قىلىنغاندىن كېيىن نەشر قىلىنغان ، مەرھۇم پروفېسسور راسسن① تۈزگەن ھەرپ جەدۋىلىنىڭ ، ەۋر ئۇستىدە ھۆكۈم چىقىرىشتا رولى بولمىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، نۆۋەتتىكى ھىندىستان قارۇشتى يېزىقىدىكى خاتىرىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن دەۋر خۇسۇسىيەتلىرىدىن پايدىلىنىپ تۇرۇپ ، مەزكۇر مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ دەۋرىنى تەخمىنەن مۆلچەرلىشىمىز كېرەك .

ئۇزۇندىن بۇيان ، ئوتتۇرا ئاسىيادا بايقالغان يېقىنقى دەۋردىكى قارۇشتى يېزىقىغا ئوخشايدۇ ، دەپ تونۇلغان يېزىق ، كابۇلنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 30 مىل كېلىدىغان ۋاراداكتا بايقالغان قەدىمكى ئويما يېزىق بولۇپ ، ھازىر بۇيۈك بېرىتانىيە مۇزېيىدا ②ساقلىنىۋاتىدۇ .

بىزنىڭ خاتىرىلىرىمىز بىلەن ۋاراداكتا تېپىلغان قەدىمكى ئويما يېزىق كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك دەرىجىدە ئوخشاپ كېتىپتۇ . بىز ھەرپ ca نىڭ يۇمىلاق تۆپسىنى (بۇ ھەرپ كۆپىنچە ئوتتۇرا ئاسىيا خاتىرىلىدە بۇرجەكلىك بولىدۇ) ، ya نىڭ تۈز تۆپسى بىلەن ئۇزۇن ئىككى پۇتىنى (ئوتتۇرا ئاسىيا خاتىرىلىرىدە ، ya لانىڭ ئوڭ تەرەپتىكى پۇتى ئادەتتە سول تەرەپتىكى پۇتىدىن قىسقا بولىدۇ) ، بېزەش شەكىلىنىڭ sa خېتىنى (ئادەتتە تەرجىمە قىلىنغان sa غا ئايلىنىپ قالغان ، ھېچىسىتاندا ، بۇ ھەرپ ئاللىبۇرۇنلا ۋاراداك ئويما يېزىقىدا ئۇچراپ تۇرىدۇ) ، بولۇپمۇ چوڭ مېڭە ta نىڭ شەكلىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك بولىدۇ .

① « ئاۋرېل ستېين جۈملىگو شىنجاڭدا تاپقان قارۇشتى يېزىقىدىكى ۋەسىقلەر توپلىمى » (Kharosthi Inscription sdiscovered by sirAurel stein in chinese Turkestan) . A. M بويېر (A. M. Boyer) ، راپسېن (E. J. Rapson) ، سېنات (E. senart) . نوبېل (P. S. Noble) لار تۈزگەن . ئوكسفورد ، 1920 ـــ 1929 ـ يىل ، P1. XIV ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

② « يېقىندا نەشر قىلىنغان Asoka ۋەسىقلىرىدىن باشقا قارۇشتى يېزىقىدىكى ۋەسىقلەر توپلىمى »(The last edition Kharosthi Inscriptions witht he excoption of those of Asoka) . 2 ـ توم ، بىرىنچى قىسىم corpos Incriptionum Indicarum جاكارتا ، 1929 ـ يىل ، 165 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكىلىرى . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

ئوتتۇرا ئاسيا خاتىرىلىرىدە ، ئۇنىڭدا ئادەتتە سەل يۇمىلاق كېلىدىغان تۆپە تەرەپ سىزىقلىرى ، تىك يۆنىلىشلىك يانتۇ سىزىقلار ، ئارقىدىنلا ، ئوك بۇرۇلغان تېگى تەرەپ سىزىقلىرى ، بىر كۆپىنكى ئەگرى سىزىقنى شەكىللەندۈرىدۇ . بىزنىڭ خاتىرىلىرىمىزدە ، بولۇپمۇ ئۇستى تەرەپ بىر خىل بولىدۇ ، بىراق ئۇسۇل چېتىدە داۋاملىشۇاتقان چاتما ئەگرى سىزىق سۇپىتىدە ، ئوچۇق تەرىپى ئارقىغا قارىغان بولىدۇ .

ھىندىستان ۋەسىقلىرىدە بۇ ھەرپنىڭ مەيدانغا چىقىش قېتىم سانى ئىنتايىن ئاز ھەمدە شەكىل جەھەتتىنمۇ بىزنىڭ ھەرپلىرىمىزگە خېلى ئوخشىمايدۇ . بىراق ۋاراداكنىڭ ئابىدە يېزىقىدا ، Patiasae سۆزىدە ، سانسكرىتچە ، Praatyamsaya (مەنىسى تەڭ بەھرىمەن بولۇش ، دېگەن بولىدۇ) سۆزىدە ، بۇ ھەرپلەرنىڭ ھەرپلىرىمىز بىلەن ئوخشاش شەكىللىك كۆرۈنىدۇ ، گەرچە ئۇ ھازىرغىچە تونۇپ يېتىلمىگەن بولسىمۇ ـ d دەپ تەرجىمە قىلىندى . قارۇشتى يېزىقى نۇقتىئەزىرىدىن قارىغاندا ، كىروران يېپەك رەختى ئۈستىدىكى بۇ يېزىق ، بىزگە ھازىرغىچە نامەلۇم بولۇۋاتقان ھەرپ شەكلىنى تەمىن ئەتكەنلىكى ئۈچۈن ، تېخىمۇ مۇھىم بولۇپ كۆرۈنمەكتە .

ۋاراداك ئويىما يېزىقى بىلەن يېپەك رەختكە قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان يېزىق تېپىلغان جايىنىڭ ئارىلىقى ، شەك ـ شۇبھىسىزكى خېلىلا يىراق ، شۇ سەۋەبتىن ، كىشىلەر مەدەنىيەت يادىكارلىقىنىڭ دەۋرىنى پەرەز قىلغاندا ، ھامان يەڭگىللىك قىلىپ بۇ ئىككى جايدا بايقالغان يېزىلارنىڭ ئوخشاشلىق تەرەپلىرىنى سېلىشتۇرۇپ ئولتۇرمىساقمۇ بولىدۇ ، دەپ قاراپ قېلىشى مۇمكىن ، بىراق بەزى ئالامەتلەر شۇنى نامايان قىلىدۇكى ، بۇنداق ئالماشتۇرۇشنىڭ ئويلىشىشقا تېگىشلىك قىممىتى يوق ئەمەس ، بەلكى ۋاراداك ئويىما يېزىقى ھەققىدىكى خاتىرىلەردە ، بۇنداق ئالامەتلەر كېڭىيىپ بېرىپ ، ئادەملەرنىڭ ئىسمىدا Marega دېگەن سۆز كۆرۈنگەن ، بۇ سۆزنىڭ ئوتتۇرا ئاسيادىلا كۆرۈنگەنلىكى بىزگە مەلۇم ، يۇقىرىقى كۆز قاراشقا ئاساسەن ، بىزنىڭ يېپەك رەخت ئۈستىدىكى يېزىق ۋاراداك ئويىما يېزىقى بىلەن ئومۇمەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان دەۋرگە

مەنسۇپ ، دەپ پەرەز قىلىشىمىز خېلىلا ئادىل ، دەپ قارايمەن .

ۋاراداك ئويىما يېزىقىنىڭ دەۋرى ھۆرى كۈشاد شاھى كانىشكانىڭ 51 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ . ئومۇمەن ھالدا بىردەك بولۇۋاتقان بىر كۆز قاراش بولۇپ ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەنىسى مۇنداق : ھېدىنستان يازما خاتىرىلىرىدىكى كۈشان شاھى كانىشكانىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرى ھەققىدىكى خاتىرىلەر ئۆز ئارا ماس كېلىدۇ ، بۇ دەۋر مەشھۇر شاھ كانىشكا تەختكە ئولتۇرغان يىلدىن باشلانغان . بىراق يۇقىرىقى پەرەزدىكى دەۋرنىڭ باشلىنىش ۋاقتى توغرىسىدىكى پىكىرىدە ئىختىلاپ بار . كۆپ سانلىق ئالىملار روشەن ھالدا مۇنداق بىر كۆز قاراشتا بولۇۋاتىدۇ : كانىشكا دەۋرى ـــ ھەممىگە ئايان بولغان ھىندى ساكىلىرى دەۋرىدۇر (lindian saka) ، ئۇ مىلادىيە 78 ـــ 79 ـ يىللىرى باشلانغان ، شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ۋاراداك ئويىما يېزىقىنىڭ دەۋرىنىمۇ تەخمىنەن مىلادىيە 130 ـ يىلىغا قايتۇرۇش كېرەك . مېنىڭچە بۇنداق دېيىلگەندە بىز تولىمۇ يىراقلاشقىنىمىزچە تۇيۇق يولغا كىرىپ قالمىز ، شۇنىڭ ئۈچۈن كانىشكا دەۋرى ـــ ساكلار دەۋرىنىڭ ئۆزى شۇ ، دەيدىغان كۆز قاراشنىڭ پۈت تىرەپ تۇرالىشى مۇمكىن ئەمەسلىكى ھەققىدىكى مۇنازىرىنى تەكرارلاشنى خالىمايمەن . تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئېيتساق ، كانىشكا دەۋرىنىڭ مىلادىيە 128 ـ ، 129 ـ يىللىرى باشلانغانلىقىغا ، شۇڭا ۋاراداك ئويىما يېزىقىنىڭ دەۋرى مىلادىيە 179 ـ يىل 25 ـ ئاپرىل بولىشى كېرەكلىكىگە قەتئىي ئىشىنىمەن . شۇڭا مۇناسىپ ھالدا ، بىزنىڭ تاۋارلىرىمىزنىڭ دەۋرىمۇ مىلادىيە 2 ـ ئەسىرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئون يىلىغا توغرا كېلىدىغاندەك قىلىدۇ . بۇ ۋاقىت بىز باشقا مەنبەلەردىن ئېرىشكەن دەۋر ھەققىدىكى ئوچۇرلىرىمىز بىلەن ماس كېلىدۇ .

(ئاۋرىل ستەيىن ئۆزىنىڭ ئەسىرى « غەربىي يۈرت » (serindia· ئوكسفورد ، 1921 ـ يىل ، 373 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسمى) دا ئۆزى كىرورانداپ بايقىغان يوغان بىر توپ يېپەك رەختنى شەرھلىگەن . ئۇنىڭ ئەن كەڭلىكى 18 تە تۆتىن ئۇچ دىيۇم ئىكەن . كېيىنچە ، دۇنخۇاڭنىڭ غەربىدىن قەدىمكى جۇڭگونىڭ مۇداپىئە لىنىيىسى

دىكى بىر تۈر خارابىسىدىن ئۇ يەنە ئىككى پارچە بويالمىغان يىپەك رەختنى بايقىغان ، ئۇنىڭ بىرىگە خەنزۇچە خەت يېزىقلىق ئىكەن ، چاۋاننىس ئۇنى « رېنچىك بەگلىكىدىن بولغان چوڭ ئاتامنىڭ يىپەك مېلى بىر توپ ، كەگلىكى ئىككى چى ئىككى سۇڭ . ئۇزۇنلۇقى 40 چى ، ئېغىرلىقى 25 ئۇنسىيە ، قىممىتى 618 تەڭگە » دەپ تەرجىمە قىلغان . ئاۋرېل بۇنىڭغا مۇنداق قوشۇمچە قىلغان : بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان رېنچىك بەگلىكى مىلادىيە 84 ـ يىلى قۇرۇلغان بولۇپ ، شەندۇڭ ئۆلكىسى تەۋەسىدە ، ھازىرغىچە جۇڭگونىڭ مۇھىم بىر يىپەك مال ئىشلەش رايونى ، بۇ يېزىقلار ئاشۇ يىپەك رەختلەرنىڭ دەۋرى مىلادىيە 1 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 2 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا توغرا كېلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ » .

بايقالغان ئىككى دانە ياغاچ چىزا ئاۋرېلنى جۇڭگو قەدىمكى زامان چىزىسىنىڭ ئۆلچەپ بىلۈېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان ، ئۇ ئون سۇڭغا بۆلىنىدىكەن . ھەربىر سۇڭ 19.9 مىللىمېتىرغا باراۋەر ئىكەن ، دېمەك شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ھەربىر چى 9 . 29 مىللىمېتىرغا باراۋەر ئىكەن ، دېمەك شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ھەر بىر چى 9 . 29 سانتىمېتىر كېلىدىكەن . ئۇنداقتا ھېلىقى تاۋارنىڭ كەگلىكى 50.38 سانتىمېتىر ، ئۇزۇنلۇقى 16 . 9 مېتىر كېلىدۇ ، دېگەن تەلەپ .

قەدىمكى زامانىنىڭ تاۋار ـ دۇردۇنلىرىنى ئۆلچەيدىغان بۇنداق چىزىلىرى قارىماققا تاكى جىن سۇلالىسىغىچە ئىشلىتىلگەن . شۇڭا بىزنىڭ يىپەك مېلىمىزنىڭ ئېنى پۈتۈن ئەمەسلىكى ناھايىتى روشەن بولۇپ ، يېرىم ئەندىن سەلپەل كەگدەك قىلىدۇ .

ئاۋرېل ئاشۇ كىتابىنىڭ 701 ـ بېتىدە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرىدا قارشى ئېلىشقا ئەرزىيدىغان يەنە بىر دەللىلنى تەمىن ئەتتى . ئۇنىڭدا ئىككى پارچە يىپەك رەخت بولۇپ ، ئۇنىڭ بىر پارچىسىنىڭ كەگلىكى 19 تە ئىككىدىن بىر دېيۇم ، يەنى 50 سانتىمېتىر ئىكەن . ئۇنى مۇھىم دېيىشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى ، ئۇنىڭدا مىلادىيە 2 ـ ئەسىرگە مەنسۇپ بولىشى مۇمكىن بولغان بىراھىما يېزىقى بار ئىكەن . ئاۋرېل بويىر (M. Boyer) نىڭ يەشىمىسىگە بىنائەن ئۇنى pata gisti saparisa aistasya دەپ ئوقىغان ، بويىر ئۇنىڭ مەنىسىنى « بىر پارچە aista رەخت ، 46 gisti » دەپ يېشىدۇ ، aista ـ ئاشۇ بىر توپ يىپەك رەختنىڭ تۇرىنى كۆرسىتىدۇ ، بەلكىم سېتىۋالغۇچى ياكى ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىرمەر ئىشنى كۆرسىتىۋاتىدىغاندۇ ، gisti ـ پەنجاپ تىلىدىكى gitth غا ئوخشىسا كېرەك ، يەنى « ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى » دېگەن بولىدۇ ، 46 بەلكىم رەختنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى كۆرسىتىشى مۇمكىن .

پروفېسسور لۇدس ئۆزىنىڭ مۇھىم ئىلمىي ماقالىسى① «Textilien im alten Turkistan» دە Pata دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى « يىپەك مال توپى » دېگەن بولىدۇ (سانسكرىتچىدە Patta دەپ يېزىلىدۇ ، بۇ سۆز ئوتتۇرا ئاسىيا قارۇشتى يېزىقىدا دائىم ئۇچرايدۇ) ، ماقالىنىڭ 37 ـ بېتىدە بويىر saparisa دەپ ئوقىغان سۆزنى Caparisa دەپ ئوقۇش كېرەك دەپ تۇرەتكەن ، دېمەك ئۇنىڭ « 40 » دېگەن مەنىدە ئىكەنلىكىنى بىلدۇق ، شۇنداق بولغاندا ئۇزۇنلۇقى 40 بولغان يىپەك رەختنىن يەنە بىر توپقا ئېرىشكەن بولمىز ، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن خەنزۇچە يېزىق بەلگىسى بولغان بىر توپ يىپەك مال بىلەن ئوخشاپ چىقىدۇ .

ئەمدى ، ستەيىننىڭ يىپەل رەختى ئۈستىدىكى يېزىقىنىڭ ئوقۇلۇشىنى تۇرتىتىپ قويساق بولىدۇ . ئۇنىڭ ئوقۇلۇشى srirastrasa pata dhisti capasisa يەنى srirastra تاۋار توپى 40 dhisti » دېگەن مەنىدە . srirastra دېيىلگىنى مەھسۇلات ئىشلەنگەن جاينىڭ نامىمۇ (بۇنداق ئىمكانىيەت مەۋجۇت) ياكى يىپەك رەختنىڭ ئىگىسىنىڭ ئىسمىمۇ ، بۇلار ھېچقانچە مۇھىم ئىشمۇ ئەمەس . بىر قەدەر مەنىلىك بولغان ئىش شۇكى ـ بىز ھەممە ئادەمگە مەلۇم بولغان ئاتالغۇدىن بىرنى قولغا چۈشۈردۇق ، ھەرگىزمۇ gisti مىكىن دەپ پەرەز قىلمىدۇق . Dhisti نىڭ Disti ئىكەنلىكىدە شەك يوق ، شىنجاڭدىكى قارۇشتى خاتىرىلىرىدە

. Abhandlugen der preussischen Akademic der Wissenschaften , Jahrgang 1936. phil — Hist. klasse Nr . 3 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرى . ـ ـ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

بۇرۇن قانۇنىيەتلىك ھالدا dithi مەيدانغا كەلگەن بولۇپ ، بىر ئۆلچەم بىرلىكنى بىلدۇرگەن ، روشەنكى ئۇ جۇڭگونىڭ چىزىسى . سۆز بېشىدا dh نىڭ ئورنىغا d نى ئىشلىتىپ سىيرىلاڭغۇ تاۋۇشنى ئىپادىلىگەن ، روشەنكى ئۇ ھېندى تىلىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىق .

ستەين تاپقان تاۋار ئۇستىدىكى يېزىقنىڭ مەزمۇنى ، بەلكىم يىپەك مېلىمزدا ئەكس ئەتسە كېرەك . بۇ ئۇممىدىمىز مەزكۇر يىپەك مال ئۇستىدىكى تەكشۈرۈش ئارقىلىق تولۇق دەللىلەندى . ①

ئالدىدا بىزنىڭ يىپەك مېلىمزدىكى بىرىنچى ھەرپنىڭ بىر ئاز چاپاق ئىكەنلىكىنى بايان قىلغانىدۇق ، بىراق ئۇنىڭ sim ئىكەنلىكىنى خېلى ئېنىق يېزىلىشىدا قەلەم تۆۋەنگە بەكرەك تارتىلىپ كەتكەن ، شۇڭا ئۇنى dha دەپ ئوقۇسا مۇۋاپىق بولىدۇ . ۋەھالەنكى ، بۇ خەتنىڭ ئاستىدا تۆپىسىگە قارىغاندا ئايلانما بار ، بەلكى ئۇ داۋاملىق ھالدا يۇقىرىغا قاراپ ئاندىن كەينىگە بۇرالغاندەك قىلىدۇ ، بۇنداق بولغاندا ئۇنى dha دەپ ئوقۇشىمىزغا توغرا كېلىدۇ ، تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئويلانساق ، ئەينى زامانلاردا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئادەتكە ئاساسلانساق ، ئاندىن يەنە بۇ ئۇزۇن تارتىلغان خەتنى ئويلاشساق ، ئۇنى dhu دەپ ئوقۇشىمىز كېرەك . ۋەھالەنكى ، ئوتتۇرا ئاسىيا بىراھما يېزىقىدىكى ۋەسقىلەردە دائىم دېگۈدەك بىر سوزۇق تاۋۇشنىڭ ئاشقان ھالدا تەڭ قاتاردا كۆرۈنىدىغانلىقىدەك ئەھۋالنى ئۇنتۇمساقلا ، ئۇنى dhua دەپ ئوقۇشنىڭ لازىملىقىنى ھېس قىلالايمىز ، بىراق قارۇشتى يېزىقىدا بۇنداق ئوقۇلۇشنى ئەزەلدىن ئۇچرىتىپ باقمىغانىدىم . شۇنىڭ ئۈچۈن بىرقەدەر ئىشەنچلىك ئوقۇش ئۇسۇلى dha بولىشى كېرەك . بۇ خەتنىڭ كەينىدىكىسى ca يەنى ca ، ئۇنىڭغا ئۇلاپ كېلىدىغىنى riyaca بولىدۇ .

شۇنىڭ ئۈچۈن بىرىنچى سۆز simdhacaritasa — simdhacariya نىڭ ئىگىلىك كېلىشى بولىدۇ ، ئۇنى سانسكرت يېزىقىدىكى sindhvacarya يەنى « ئەنەكتەك ئاچاريا » بولىشى مۇمكىن ،

· Acta orientalia XiV ، 235 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرىدىن پايدىلىنىڭ . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

دەپ ئېھتىياتچانلىق بىلەن قارىساق بولىدۇ . ئەنەكتەك (simdh) ـــ شەك ـ شۇبھىسزكى بىر ئادەمنىڭ ئىسمى ، بەلكى يىپەك مالنىڭ ئىگىسى بولۇشى مۇمكىن .

بۇ ئىسىمنىڭ مەلۇم مەنىسى بار ، چۈنكى بىز پروفېسسور لۇدېس تەرەپتىن خەۋەر تېپىشىمىزچە ① ئېغىز رېۋايەتلىرىدە تىلغا ئېلىنىدىغان غەربىي ھىندىستاندا ، بولۇپمۇ sindh دېگەن سۆز تارىخى كۆرسىتىدىكەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، sindh نىڭ شەھىرى Roruka كەروراننى بىلىدىغاندەك قىلىدۇ . قىياسىمىزچە قەدىمكى زامانلاردا غەربىي ھىندىستاندىن كەلگەن ، sindh نى ئۆز ئىچىگە ئالغان كۆچمەنلەر تارىم رايونىدا ماكانلاشقان بولۇشىمۇ مۇمكىن . بىزنىڭ يىپەك مېلىمزدىكى يېزىق بەلكىم بۇ كۆچمەنلەرنىڭ ئۇ يەردە ماكانلاشقان دەۋرى مىلادىيە 2 ـ ئەسىردىن كېيىن ئەمەسلىكىنى نامايان قىلىدۇ .

ئىسمىنىڭ كەينىدىكىسى مۇتلەق خاتاسىز Pa دېگەن سۆز . ئارقىدىنلا كەلگىنى ta ، بۇ سۆزنى تىلغا ئېلىپ ئۆتىۋىدىم ، شۇنىڭ بىلەن بىز pata ـــ « يىپەك توپى » دېگەن سۆزگە ئېرىشتۇق .

ئۇنىڭدىنمۇ كېيىنرەكى روشەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئىككى بەلگە ، ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى بىر ئاز چاپاق ئىكەن ، بۇ بەلگە چوقۇم رەقەم بەلگىسى 20 بولسا كېرەك . قارۇشتى يېزىقىدا دائىم 20 ، 20 20 لەر 40 قا ۋەكىللىك قىلىپ كېلىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىز يەنە بىر ئوخشاش رەقەم 40 قا ئېرىشتۇق دېگەن سۆز ، روشەنكى ئۇ گەز مالنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى قىلىدۇرىدۇ ، بۇ خەنزۇچە ۋە براھمى يېزىقلىرىدا كۆرىستىلگەن گەزمالنىڭ ئۇزۇنلۇقىغا بىردەك ماس كېلىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يىپەك مالدىكى يېزىقنىڭ مۇكەممەل تەرجىمىسى « ئەنەتكەك ئاچاريا ـــ (sindhuacarya) نىڭ يىپەك مال توپى ، 40 (چى ئۇزۇنلۇقتا » بولۇشى كېرەك . بۇ قەدىمكى يىپەك مالالارنىڭ ئۆلچەملىك ئۇزۇنلۇقى ، ئۆلچەملىك كەڭلىكى بولىدىغانلىقىدا شەك يوق .

· sitzungsberichte der preussischen Akademic—de wissenschaften 1930 ـ يىل ، 7 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرى . مېنىڭ ئوبزورىم Actaorientalia نىڭ XII ، 136 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرى . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

قوشۇمچە II

مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى مىكروسكوپتا تەكشۈرۈش ۋە خىمىيىلىك تەكشۈرۈشنىڭ نەتىجىسى

يالمبر لىۋڭ ①

5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان ياغاچ بۇيۇملاردىكى قىزىل رەڭ

ئەۋرىشكىسى چىرىگەن ياغاچنىڭ سۇنۇقى ، قېلىنلىقى تەخمىنەن 8 مىللىمېتىر ، ياغاچنىڭ بېشىدىكى ئايلانما سىزىقلارغا قاراپ ھۆكۈم قىلىنىشچە ، ئۆزى چوڭ دىئامېتىرلىق يۇمىلاق ياغاچ قاچىنىڭ دۇمباق ئىكەن . ئىچى ۋە سىرتىغا روشەن ھالدا تولۇق سىر بېرىلگەن ② بولۇپ ، ئۇنىڭدا قىزىل رەڭلىك مېنرال ماددىلىق بويۇق ماتېرىيالى بار ئىكەن .

ياغاچنىڭ چىرىپ كېتىش ھالىتى سىرنى ئوڭايلا چۈشۈپ كېتىدىغان قىلىپ قويغان . شۇ ئۈسلۇبتا ئېرىشىلگەن ياپىلاق شەكىللىك ئۈۋاقلار قويۇق تۈزدا قاينىپ ، رېئاكسىيە بەرگەندە توختايدۇ . ئاندىن كېيىن ھېدرو سۇلفىدنى سۇيۇقلاندۇرۇپ ، ھاسىل بولغان ماددىنى ئا-

① يالمبر . لىۋڭ (HJALMAR LJUNGH) ــ دۆلەتلىك تۆمۈر يول ئىدارىسىنىڭ ئىنژېنېرى .

② ئۈقۇشماسلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، بۇ يەردە دېيىلۋاتقان « سىر » نىڭ ئادەتتىكى جۇڭگو سىرى بىلەن ھېچقانداق ئوخشاشلىقى يوق ــ فولك ببرگمانىنىڭ ئىزاھاتى .

رىلاشتۇرىمىز ، چۆكمە ماددا كۆتۈرۈلمىگەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇنىڭدا قوغۇشۇنغا ئوخشاش مېتاللار يوق ئىكەن . دەپ ھۆكۈم قىلالايمىز . ئاموسنى سۈلفىد قوشۇلسا قارامتۇل يېشىل تۆمۈر سۈلفىد ھاسىل بولىدۇ ، باشقا كۆرسەتكۈچلەرنىڭ ھەممىسىدىكى رېئاكسىيە بىردەكلا تۆمۈرنىڭ ئاساسىي ماددا ئىكەنلىكىنى دەللىلەيدۇ ھەمدە ئوكسىدلار شەكىلدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ .

يەكۈن : بۇنداق قىزىل رەڭلىك بويۇق بەلكىم بىر خىل كۆيدۈرۈلگەن ئوخرا (قىزىل ياكى سېرىق رەڭلىك مېنرال بويۇق) بولۇشى مۇمكىن .

5. A : 6 كىچىك سېۋەتتىكى ماددا

سۇس قىزىل قوڭۇر رەڭلىك داننىڭ يۇمىلاق شەكىللىك قېتىشمىسى .

تاشقى قىياپىتى ، قۇرۇلمىسى ۋە خاراكتېرى 5.F:1 دىكى دان بىلەن تامامەن ئوخشاش .

شۇنىڭغا قارىغاندا ، مۇنداق يەكۈن چىقىدۇ : مەزكۇر ماددىمۇ كۆممىقوناق ئىكەن ــ بىردىنبىر ئوخشايدىغان يېرى مەزكۇر مىسالدىكى كۆممىقوناقتىن تېخىمۇ سۈزۈك ئىكەن ، بەلكى ئىنچىكىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلغانىكەن .

5. F : 6 كىچىك سېۋەتتىكى ماددا

چوڭ بىر كاللەك دان ۋە قۇم (قۇم دانچىسىنىڭ دىئامېترى 0.02 ــ 2 مىللىمېتىر) نىڭ ئارىلاشمىسى ، قۇمدا ھەممىلا رەڭ بارەك قىلىدۇ ، داننىڭ كۆپىنچىسى قوڭۇر رەڭلىك ئورگانىك ماددا (ھەر بىر داننىڭ دىئامېترى 1 ــ 2 مىللىمېتىر) ئىكەن ، ئاز مىقداردا قوڭۇر رەڭ ئۇرۇق ۋە توق قوڭۇر رەڭلىك پارقىراق مېۋىنىڭ پوستى (2 ــ 2.5 مىللىمېتىر) بار ئىكەن . ئۇرۇقنىڭ ساقلىنىشى كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك دەرىجىدە ياخشى ئىكەن ــ مەيلى ئىچى ياكى تېشى بولسۇن ،

پوستی یوق دانلار کاللەك بولۇپ قېتىشۇاپتۇ ، ئەما ئىسسىق سۇغا چىلاپ قويۇلغاندىن كېيىن ناھايىتى ئوڭايلا پەرق ئېتىشكە بولىدىكەن . بىراق ، يەنىلا بىر قىسىم دان تېخىمۇ ئېنىق ئايرىش مۇمكىن بولمايدىغان دەرىجىدە قاتتىق قېتىشمىغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ .

ئۇرۇق ـــ روشەنكى ئاسىيادا ئۆسىدىغان باشاقلىقلار تېپىدىكى ئۆسۈملۈك (sangui neum Panicum mihaceum) ، ياكى تېرىق (سۆك) دەپمۇ ئاتىلىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن مۇنداق يەكۈن چىقىرىمىز : سېۋەتتىكى ماددا تارتىپ يۇمشىتۇېتىلغان كۆممىقوناق ئىكەن ، ئۇنىڭ ئىچىدە بىر قىسمىنىڭ پوستى تولۇق ئاجراپ كەتمىگەن . مۇبادا سېۋەت ئىچىدىكى ماددىدىن كۆممىقوناق ئومىچى ئەتمەكچى دەپ پەرەز قىلسا ، دىققىتىمىزنى قوزغاش كېرەككى ، ئۇنىڭغا تۆز يەنى ناتىرىي خلورىد قوشۇۇېتىلگەن بولۇشى مۇمكىن ، بىراق تەكشۈرۈش نەتىجىسى ئۇنىڭدا ئېرىيدىغان سۇلفاتلارنىڭ ئىزى بارلىقىنى ئىسپاتلىدى .

5.148 نومۇرلۇق توقۇلما ماتېرىيال

ئەۋرىشكە يۇيۇلغان ، ئىككى خىل يۇڭ يىپى ئىكەن ، بىر خىلى ئىنتايىن قېنىق قىزغۇچ قوڭۇر رەڭدە بايقالغان . يىپنى قوش قات قىلىپ ئەشكەن . ھەر بىر قېتىمدا تەخمىنەن 180 تال يالاڭ تالا بار ، يەنە بىر خىلىمۇ قوش قاتلىق بولۇپ ، ئېشلىشى ئىنتايىن بوش ، تالاسمۇ ئىنتايىن توم ، ئانچە ئېنىق بولمىغان سۇس ساغۇچ قوڭۇر رەڭدە ئىكەن .

يۇڭ تالاسىنىڭ تولىلقى 13 ـ 17 مىكرون ، بويالغاندىن كېيىن سەل تولاشقان ، تەخمىنەن 30 مىكرون ، بىر پاكىت سۈپىتىدە ئېيتقاندا ، ئومۇمەن ئۇزۇنلۇقى 50 مىللىمېتىردىن ئاشىدىغانلىرى ئاز ئەمەس ئىكەن . بۇ يۇڭلار تامامەن دېگۈدەك ناھايىتى ياخشى بۈدۈر قۇرۇلمىغا ۋە قاسراقسمان تاشقى كۆرۈنۈشكە ئىگە بولۇپ ، قوي يۇڭى تالاسىنىڭ چىش (ياش) ئالامىتىنى نايامان قىلىدۇ . تۆگە يۇڭى ئالامتى يوق . بىراق ئۇنى ئۇنتۇماسلىقىمىز لازىمكى ، بۇنداق ھەقىقىي ئەلا سۈپەتلىك ئىنچىكە قوي يۇڭى ئەلا نەسىلىك مالدىن ياكى باشقىچە ئېيتقاندا ،

نەسلى ياخشىلانغان قويدىن چىقىدۇ . بۇ يەردە شۇنداق بىر سوئال تۇغۇلىدۇ : بۇنداق قوي يۇڭى شۇ جاينىڭ مەھسۇلاتىمۇ ياكى ئىمپورت قىلىنغانمۇ ـ ياكى ئۇلار (مەيلى قانداق بولمىسۇن . مۇنداق تەسەۋۋۇرنى تامامەن مۇمكىن ئەمەس ، دېگىلىمۇ بولماس بەلكىم) باكتېرىيە (تۇخارستان) بىلەن بولغان يىپەك مال ئالماشتۇرۇشتىن كەلگەن مال بولۇشىمۇ مۇمكىن ، ئۇ يەر ئەينى زامانلاردا ئىنتايىن ياخشى قوي يۇڭى چىقىدىغان جاي ئىدى . ئۇ خۇددى بۈگۈنكى زامانىمىزدىكى « كۇچار رايونىنىڭ قوي يۇڭى » غا تەڭلىشەلەيتتى .

ۋەھالەنكى ، بۇ مىسالىمىزدىكى ئەھۋال تېخىمۇ مۇرەككەپ ئىكەن . ئىنچىكە تالالىق يۇڭ بىلەن يەنە خىلى كۆپ سالماقتىكى يېرىك يۇڭ ئارىلىشىپ كەتكەن ، دېئامېتىرى 90 ـــ 130 مىكرون ، ئاشۇنداق نۇرغۇن يۇڭ باستۇرۇلۇپ . تەكشىلىك ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن بولۇپ ، دېئامېتىرى ئەسلىدىكىسىدىن تەخمىنەن ئۈچ ھەسسە كەڭرى قىلىنغان . بىر قىسىم يېرىك يىپلار خىلى تېز سۈرئەتتە يۇمشاق ـ ئىنچىكە يۇڭ ھالىتىگە ئۆتۈپ ، تاشقى كۆرۈنۈشى قوي يۇڭىنىڭ ئۆزىگە ئايلانغان . بۇ تومـ يېرىك يۇڭلار ئۇزۇلۇپ ـ ئۈۋۈلۈپ خۇددى بۆكەن تېرىسىنىڭ يۇڭىدەك قىسقا ھالەتكە كېلىپ قالغان . مۇبادا ئەھۋال راست شۇنداق بولىدىغان بولسا ، ئۇنداقتا ئاشۇ ئىنچىكە يۇڭ بەلكىم ئادەتتىكى بۆكەن تېرىتى بولۇشى مۇمكىن . شۈبھىسىزدە تۈتىلىق يۇڭى بار بۆكەن تېرىسىدىن بىرمۇ پارچە تېپىش مۇمكىن ئەمەسلىكى ئىسپاتلانغانلىقى ئۈچۈن (!) بۇيۇك بېرىتانىيە مۇزېيىدىن يارىدەم سوراپ ، ئاشۇلاردىن ئۇزۇن ھەم تۈتىلىك يۇڭى بار بۆكەن تېرىسىدىن ئىككى پارچە (Gazella Gutturosa ۋە G azella Prje valskii) ئالدىم ، مۇشۇ ئىككى پارچە تېرىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق ، مۇشۇ مىسالىمىزدىكى قوي يۇڭى بىلەن بۆكەن تېرىسى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى توغرا ئايرىيالىشىم مۇمكىن ، ۋەھالەنكى مەن ئوقۇرمەنلىرىمىزگە شۇنداق پاكىتنى تەمىن ئېتىشى مۇمكىنلىكى ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئىككى پارچە بۆكەن تېرىسىنىڭ تۈتىلىق يۇڭى بۇغا ئائىلىسىگە مەنسۇپ بولغان بارلىق ئادەتتىكى

هايۋانلار (كۆندۇرۈلگەن بۇغاتپى) نىڭ يۇڭىدىن كۆپ يىرىك ئىـ كەن . شۇنىڭ ئۈچۈن تەبرىمىز مۇنداق بولسا بولىدۇ : مسالىمىزـ دىكى ئۈزۈن يۇڭلار « يىرىك قوي يۇڭى » ياكى قوينىڭ « ئۆلۈك يۇڭى » ئىكەن . بىراق بۇنداق « يىرىك قوي يۇڭى » نىڭ تاشقى كۆـ رۈنۈشى بىزگە شۇنى ئۇقتۇردىكى ، ئۇ يۇڭلار چوقۇم پېتىلگەن قوينىڭ بولۇپ ، ھەرگىزمۇ بىرىنچى سورتلۇق ياكى ئەڭ ياخشى سەككىز ئايـ لىق ياكى ئون ئايلىق « پاقلان يۇڭى » ئەمەس .

يەكۈن : مسالىمىزدىكى قوي يۇڭى ئىمپورت قىلىنغان .

34:70 نومۇرلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

(هايۋانات يۇڭى ئىچىدىكى كىچىك تېرە خالتىغا سېلىنغان ئاق رەڭلىك پاراشوكنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) .

پاراشوكتا قەتئىي ماي يوق ئىكەن ، بىراق سۇدا ئېرىمەيدىكەن ـــ نەملىكنى تارتمايدىكەن ، يەنە بىر جەھەتتىن ، ئۇ ئېتىل ئېفىرنى ئىنتايىن تېز سۈرئەتتە سۈمۈرۈشى مۇمكىن ، بىراق ئۇنىڭدا ھېچقانداق ئېرىندى يوق ئىكەن . ئەمەلىيەتتە ، ئۇ جىسىم ئىچىدە ئورگانىك ماددا يوق ئىكەن ، قىززىتىلغاندىن كېيىن ، پاراشوك دەرھال قاردىاپ ، كۆيـ گەن تېرە پۇرىقى چىقىدىكەن ، ئاندىن كېيىن ئۆزگىچە ساغۇچ قوڭۇر رەڭ شەكىللىنىدىكەن ، بۇ ئالامەتلەر ئادەتتىكى رەسسامىلىق بوياق ماتېرـ يالى ـــ قوغۇشۇن ئېقىغا ئوخشاپ كېتىدىكەن . مۇشۇ تەپەككۇر بويىچە داۋاملىق سىناق قىلساق ، پاراشوك نىترات كىسلاتاسىدا ئېرىيدۇ ، كېـ يىنچە خېلى كۆپ بىر قىسمىنىڭ قۇم (بەلكى چۆللۈكتىن كەلتۈرۈلـ گەن) بولۇپ ئېرىمەيدىغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بىر قىسىم ماددا قويۇق تۇز كىسلاتادا ئېرىشى مۇمكىن ، بۇ قىسىم ماددىنىڭ ستېبي ئوكسىدلار ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى . پاراشوكتا گۇڭگۇرت يوق .

قوغۇشۇن نىترات پەيدا بولۇش بىلەن تەڭ كاربون (Ⅳ) ئوكـ سىدىنى چىقىرىدۇ . نىتراتلاشقان ماددىغا سۈلفات كىسلاتاسى قوشۇلسا ،

تىنما ـــ ئادەتتىكى ھالەتتىكى قوغۇشۇن سۈلفات ھاسىل بولىدۇ . پارا ـ شوكنىڭ تارقىلىشچانلىقى ئىنتايىن ياخشى بولۇپ ، قوپال ـ يىرىق تاشقى قىياپەتكە قارىتا ناھايىتى كۈچلۈك يېپىشىش كۈچىگە ئىگە . قوغۇشۇن ئېقى ھىلادىيىدىن بۇرۇنقى 4 ـ ئەسىردىن ئىلگىرىلا مەدەنـ يەتلىك دۇنيادا دائىم ئىشلىتىلىدىغان ئۇپا ئىدى ، شۇڭا مسالىمىزدىكى پاراشوكنىڭ ئوخشاشلا رولغا ئىگە ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىشنىڭ ئە ـ قىلگە مۇۋاپىق ئىكەنلىكى چوقۇم .

كىچىك خالتىغا قاچىلانغان ھايۋانات يۇڭىغا كەلسەك ، ئۇنى ئا ـ دەتتىكى قوي يۇڭى ، دەپ ئاتىشىمىز كېرەك ، مەن ئۇنىڭ ئارىسىدا ئازراق تېخمۇ يوغان يۇڭنىڭ بارلىقىنى چۆچىگەن ھالدا بايقىدىم . قارـ ماقا ئاھۇ (گەنسۇ Gazella Gutturosa) نىڭ يۇڭىدەك قىلىدۇ .

5:36 يىرتىق كىچىك سېۋەت

بۇ يىرتىق سېۋەت ـــ تال چۈبۈقىدا توقۇلغان ئاددىي بۇيۇم بو ـ لۇپ ، ئۆرۈش چۈبۈقلىرى قاتتىق ، ئارقاق چۈبۈقلىرى ئېلاستىكلىق ئە ـ كەن .

قاتتىق ئۆرۈش چۈبۈقلىرى يۇمىلاق ھەم تۇز ئۆسكەن قوش پەل ـ لىلىك ئۆسۈملۈكنىڭ غولى ئىكەن . ئۇششاق شاخلىرى قويماي پۈتۈپـ تىلگەن ، بىراق بەزى يەرلىرىدە ئۆسۈملۈك پوستى شېخى بىلەن بىللە پۈتالماپتىكەن .

يۇمران ـــ ئېلاستىكلىق شاخ ـ شۇمبىلار يۇز يولى بويىچە يۇقىرى ـ تۆۋەن توقۇلغان . پۈتكەن بۇيۇمنىڭ سىرتى سىلىق ـ پارقىراق ئە ـ كەن . ئاغزىنىڭ ئەتراپىدا ئۇچ تېلى بىر گۇرۇپپا قىلىنغان ئۇچ گۇرۇپپا ئارقاق شاخ ئىككىسى يۇقىرى ، بىرى تۆۋەن ئۇسۇلدا توقۇلغان بولۇپ ، ئۇچ تال شوينا نۇسخىلىق جۇلا يولىدىن بىرنى چىقارغان . سېۋەتنىڭ تېگىدە ئوخشاش جۇلا يول بار . سېۋەتنىڭ ئىچى تەرەپتىن قارىغاندا جۇلا يولنىڭ قۇرۇلمىسى كۆپتۈرۈلمىگەن شوينىسىمان نۇسخا ھالەتتە ئىكەن .

كىچىك سېۋەتنىڭ يەنە ئۇچىنچى گۈرۇپپا قۇرۇلما ماتېرىيالى ، يەنى قوش پەللىلىك ئۆسۈملۈك غولى تالاسى (دېئامېتىرى 0.2 مىللىمېتىر) بار . ئۇنىڭ ئەمەن تېپىدىكى ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىزى تېپىغا تەۋە ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ . بۇنداق ئىنتايىن ئىنچىكە ـ ئۇششاق يىلتىزلارنىڭ تالاسىنى كۆرۈنگەنلا يەردە ئۇچراتقىلى بولمايدۇ ، بەزىدە تاسادىپىلا مەلۇم بىر جايلاردا ئۇچ قات ئارغامچىنى كۆچەيتىش ئۇچۇنلا ئىشلىتىلىدۇ . سېۋەت دۈارىنى توقۇيدىغان چاغدا بەلكىم شۇنداق تالادىن ئانچە ـ مۇنچە ئارىلاشتۇرسا كېرەك ـــ ئاساسلىق ئارقاق شاخلىرى تەرىپىدىن تولۇق يېپىلسا بولىدۇ ، بىراق بۇ تامامەن توقۇغۇ-چىلارنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق ئىش . بەزىدە ئۇمۇ ئۆرۈش چۈشىلىرى ئۇستىگە يۆگەپ قويۇلىدۇ ، لېكىن ئۆرۈش چۈشىلىرىنىڭ ھەممىسىگە يۆگىلىۋېرمەيدۇ . (نۆۋەتتىكى يىرتىقلىق ھالىتىگە قاراپ دېگەندە) .

قەدىمكى سېۋەت توقۇغۇچىلارنىڭ كىچىك سېۋەتنىڭ ئارقاق شاخلىرى ئارىسىغا ئىشلەتكەن ماتېرىيالىنى تېپىش قىيىن . بىراق ، كۆپ سانلىق ئارقاق شاخنىڭ « tsaghan deris » ياكى موڭغۇل « ئاق ئوتى » دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى ئاخىر ئېنىقلاپ چىقتۇق ياكى بۇ ئۆسۈملۈك خۇددى ئۆسۈملۈكلەر مۇزېيىدىكىگە ئوخشاش بولۇپ ، ئۇنىڭ نامى Lasiagrostis splendens ئىكەن . سامان غولى ئىككى ياكى تېخىمۇ كۆپرەك تالا قىلىپ يېرىلىپ ، قوش پەللىلىك ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىز قىسمىدىكى تالاسى بىلەن قوشۇلۇپ ، ئارقاق يېپى ـ ئۇچ قات شوينىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ھاسىل قىلىنىدۇ . دۇرۇس ، بىر پاكىت سۈپىتىدە ، ئەقىللىك كىچىك سېۋەت توقۇغۇچىلار بۇ ئىككى خىل ئوخشىمايدىغان ماتېرىيالنى ئارقاق يېپىغا ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلەتكەن . ھەر بىر تال ئارقاق شاخنىڭ ئاخىرقى ئۇچى يېڭى باشلىنىدىغان ئارقاق شاخنىڭ سىرتىدىن كېسۋېتىلىدۇ . مىكروسكوپتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق ، شاخ بەلەن قوش پەللىلىك ئۆسۈملۈك تالالىرىغا ئىنتايىن قانۇنىيەتلىك ھالدا ئۆتۈشتۇرۇپ ئىشلىتىش ئۇسۇلى قوللىنىلغانلىقىنى چۆچىگەن ھالدا بايقىدۇق . بىر پاكىت سۈپىتىدە ، تۆز يوللۇق نۇسخىنىڭ بىر مۇنچە جايلىرىدا پارقىراق شاخ ـ سامان يۇزى بولىدىكەن ، ۋەھالەنكى ئۇچ تال شوينا نۇسخا چېغىرلىغان جاينىڭ ھەممىسىدە تۇتۇق ھالدا يىلتىز تالالىرى يۇزى بار ئىكەن . سېۋەت دۈارى تور نۇسخىلىق بولۇپ ، پارقىراق شاخ ـ پاخال بىلەن ئاساسلىق ئارقاق شاخنىڭ ئۇستىدىن گۇل نۇسخىلىرىنى چىقارغان . گۇل ـ نۇسخا بىلەن يەر شەكلى ناھايىتى روشەن ھالدا رەڭ پەرقىنى گەۋدىلەندۈرگەن : يەكۈن : بۇ كىرورانلىقلار ئۆزلىرى ئىشلىگەن ئاددىي پۇختا كىچىك سېۋەت ئىكەن .

مىكروسكوپتا تەكشۈرۈش جەريانىدا ، دورا تەتقىقات ئىنستىتۇتىدىكى پروفېسسور ئېدمان (G.Edman) نىڭ زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىشىگە مۇيەسسەر بولدۇم . ئۇنىڭ بىرمۇنچە ۋاقتىنى ئىگەللىۋالدىم ، مەن بۇ يەردە ئۇنىڭغا سەمىمىي تەشەككۈرىمنى بايان قىلىمەن .

38:13ـ نومۇرلۇق ياغاچ نودىن قىرغۇچە چېغىرلىغان بۇيۇملار

ئاساسلىق غەيرىي دانىچە ھالەتتە بولۇپ ، قوڭۇرغا مايىل سۇس كۈلرەڭ شەكىلسىز پارچىلاردىن ئىبارەت ئىكەن .

ئاز مىقداردىكى ماددىنى پروبىركىغا سېلىپ ، بۇنزېن گورېلكىسى بىلەن قىزدۇرۇلسا ، سۇ ، قوڭۇر رەڭ كوكۇس مېيىسىمان ماددا ۋە ناھايىتى كۆچلۈك كۆيۈك سۈتىنىڭكىگە ئوخشاش پۇراق ھاسىل بولىدۇ . ئەڭ ئاخىرىدا قالغان ماددىلار كىرىستاللاشمىغان قارا كۆمۈر ئىكەن .

ماددىدا ساقلىنىپ قالغان سۇت كىسلاتاسى نورمال يودفورم بىلەن رېئاكسىيەلەشكەن ، مەخسۇس ئۇففېلمان تەجرىبىسى ئېلىپ بېرىپ (فېنولغا تۆمۇر خلورد سۇيۇقلۇقى قوشۇپ) ، قويۇق سۇلفات كىسلاتاسى بولغان ئەھۋالدا يەنە فوسفور مېتوكسى ئانىلىن ئىسپىرتى سۇيۇقلۇقىدىن قوشۇپ تەكشۈرۈپ دەللىلىنىدۇ . مەزكۇر ماددىنىڭ تەركىبىدە ئازراق (كالتسىي [ca] بار ئىكەن .

يەكۈن بۇ ماددا ئۆز ۋاقتىدا قېتىق ئىكەن .

مەزكۇر مسالىمىزدىكى قوي يۈڭى قەدىمكى زامانىنىڭ ئەمەس ، كۆچار بازىرىدا سېتىلغان قوي تېرىسىدىن ئېلىنغان ، يەنى ھازىرقى زامان مەھسۇلاتى بولۇپ ، بىزنىڭ ئۇنى تەتقىق قىلىشىمىز قەدىمىي قەبرىلەردىن تېپىلغان يۈگدىن ئىشلەنگەن بۇيۇملار بىلەن سېلىشتۇرۇش ئۈچۈن ئىدى . مەزكۇر ئەۋرىشكىنى مۇشۇ نۇقتىدىن چىقىش قىلغان ھالدا ئانالىز قىلىش ئەھمىيەتلىك .

قوي يۈگىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى پاكىز ھەم پارقىراق ، كۆزنى چاقناتقۇدەك ئاق رەڭ ، ئۆلچىمى چوڭ ، تۇتسا يۇمشاق تۇيۇلىدۇ . ئۇنداقتا ، 2000 يىلدىن بۇرۇنقى قەبرىدىن تېپىلغان قوي يۈگىنى سېلىشتۇرساق ، تېخىمۇ كۆپ ۋاقىت يېتىشتۈرۈش ئارقىلىق ، تېخىمۇ يۇقىرى سۈپەتلىك يۈگنى ئېرىشكىلى بولامدۇ ؟ مىكروسكوپ ئاستىدا تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن قارىغاندا ، ئىنكار جاۋاب چىقىدۇ . ئەكسىچە ، بۇنداق يۈڭ بىرقەدەر يىرىك ، دېئامېتىرى 20 ــ 55 مىكرون ئارىلىقىدا بولۇپ ، كۆپىنچە يۈگدا يىلىك ئىزى ياكى يىلىكسىمان ئاق سىزىق بار ئىكەن ، بۇ ئىز يۈگنىڭ يېرىم كەگلىكىنى ئىگىلىگەن ، يۈگنىڭ تاشقى پوستى (تۈز مۇگگۈزسىمان ھۈجەيرە) ئىنتايىن ئۆلچەمسىز ھەم پارتلاش ھالىتىدە كۆرۈنىدۇ . بۇ مسالدىكى كۆپىنچە يۈڭ بۇنىڭ سىرتىدا بولۇپ ، ساغلام تۈزلەگلىك نەسىللىك قوينىڭ يۈگى ئىكەن ، بۇنداق يۈگنىڭ ئىنچىكە ـ تومۇقى ۋە زىچلىق دەرىجىسى 5:148 ـ نورمۇرلۇق بەلباغقا ئىشلىتىلگەن قوي يۈگدىن خېلىلا تۆۋەن ئىكەن .

قوشۇمچە Ⅲ

پايدىلانغان كىتابلار

AH = Archaeologia Hungarica
BEFED = Bulletin de I'Ecole Francaise d'Extreme — Orient.
BMFEA = Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities (Ostasiatiska — Samlingarna).
BSOS = Bulletin of School of Oriental Studies (University of London).
Burl. Mah = The Birlington Magazine for Connoiisseurs.
ESA = Eurasia Septentronalis Antiqua.
JASB = Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal.
JSFO = Journal de la societe Finno — Ougrienne.
OZ = Ostansiatische Zeitschrift.
Pal. Sin = Palaeontologia Sinica.

جۇگگو قەدىمكى جانلىقلىرى

RAA = Revue des Arts Asiatiques.
TP = T'oung Pao ,ou Archives Concernant I'Histoire ,les Langues ,la Geographie et I'Ethnographie de I'Asie Orientale.
WBKKA = Wiener Beitrage zur Kunst — und Kulturgeschichte Asiens.

ئالفولدى . A

Funde aus der Hunnenzeit. (AH9)Budapest1932.
AMAMUNA & MINAMOTO
Chosen Kobiyitsu Taikwan. Vol. 3. Chosen Gov. Gen. Museum ,Seul 1930.

ئاندېرسس G.J

« فىگتىيەن Sha—kuo—t'um دىكى قەدىمكى زامان لاي قاتلىمى » ، « جۇگگو قەدىمكى زامان جانلىقلىرى » D.I:1

1923 The Cave Deposit at Sha — kuo — t'un in Fengtien. (Pal. sin. D. 1:1). Peking 1923
1925 Preliminary report on achaelogical research in Kansu. (Memoirs A:5 Gelo. Survey of China), Peking 1925.
بېيجىڭ « گەنسۇ ئارخېئولوگىيە تەتقىقاتىدىن دەسلەپكى مەلۇ-
مات » ، « جۇڭگو گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش دوكلاتى A:5 » بېيجىڭ
. 1925

1932 Hunting magic in the animal style (BMFEA4). Stock — holm 1932.
1934 Children of the yellow earth. London , 1934.
ئاندېرسۇس H. F
1920 Ancient Chinese figured silks (Burl. Mag. July — Sep, 1920). London 1934.
1935 Desctiptive Catalogue of antiquities recovered by Sir Au— rel Stein during his expeditions in Central Asia, Kansu, and E. Iran. Delhi 1935
ئاپپلگرېن ـــ كىۋالو . لىۇڭ
Alt — altaische Kunstdenkmaletr. Helsingfors 1931.
ئارنې . T. J
1914 La Suede et I'Orient. Upsala 1914.
1925 « جۇڭگو خېنەن ئۆلكىسىدە بايقالغان تاش قورال دەۋرىنىڭ
رەڭلىك ساپاللىرى » ، « جۇڭگو قەدىمكى زامان جانلىقلىرى D.1:2 »
بېيجىڭ 1925 .

1933 Die Funde von Luan P'ing und Hsuan Hua (BMFEA5). Stockholm 1933.
ئاشتون . L ۋە گرەي . B
Chinese art. London 1935.
بېنۋېنست . E
Notes Sogdiennes (BSOS9). London 1938.
بېرگمان . F
1935 Nagot om Mongoliet i forntid och nutid (Ymer) Stock — holm 1935.
1935b Newly Discovered graves in the Lop — nor desert (Hyll — ningsskr. tillagn. Sven Hedin) Stockholm 1935.
1935c Lou — Lan wood — carving and small finds discovered by Sven Hedin (MMFEA7). Stockholm 1935.

بېرلىن
Aussteltung chin. Kunst veranstaltet von d. Ges fur Ostasita. Kunst und d. Preuss. AK. d. Künste. Berlin 1929.
بىشوپ W. C.
The Neolithic age in N. China (Antiquity 7) Gloucester 1933.
بروۋن E. F.
A Recently discovered compounded bow. (Annales de I'Inst Kondakov 9) Praha 1937.
بىللىن ئاسن . M
Keramische Funde von den Tepe's der Türkmenensteppe. Svenska Orientasallsk. Arsbok. Stockholm 1937.
چاۋاننېس . E
1905 Les pays d'occident d'apres le Wei lio (TP 6) Leide 1905.
1906 Trois généraux Chinois de la dynastip des Han orientaux. — — Chap. 77 du Heou Han chou (TP7). IEIDE 1906.
1907 Les Pays d'occident d'pares le Heou Han chou (TP8.) Leide 1907.
1913 Les documents chinois découverts par Aurel Stein dans les sables du Türkestan Oriental. Oxford 1913.
چىڭ زۇڭچى
« لوپنۇر ۋە لوپنۇر چۆللۈكى » ، « جۇڭگو جۇغراپىيە ئىلمىي
جەمئىيىتى ژۇرنىلى » نەنجىڭ 1936 .
چىلد G. V
1926 The Aryans. London 1926.
1928 The Most Ancient East. London 1928.
كلاۋسون M. L. G
The Geographical names in the Stael — Holstein scroll. (Jour — nal Roy. Asiatic Soc. 1931). London 1931.
Comp. rend. des exp. pour I'exploration du nord de la Mongolie rattachées a l'exp. de Mongolo — Tibétainne de Kozlov. Leningrad 1925.
كۇك خاۋگۇ
Die chinesischen Handschriften — und sonsdigen Kleifunde Sven Hedins in Lou — lan. Stockholm 1920.
كرىل G. H
Studies in Early Chinese Culture. London 1938

فرانك . H . A

Tiberische Hochzeitslieder. Darmstadt 1923.

كىلىپس . L

A Chinese Geographical text of the ninth century. (BSOS6.) London 1930—1932.

گرانو . G . J

1909 Archaologischer beobachtungen von meinen Reisen in d'nordl. Grenzegegenden Chinas 1906—1907 (JSFO 26). Helsingfors 1090.
1910 Uber die geogr. Verbreitung und die Formen der Altertumer in der Nord—wesmongolei. (JSFO 28.)Helsingfor 1910.
1912 Arch. beobachtungen von meiner Reise in Studsibirien und der Nord—westmongolei 1909. (JSFO28).

گرېنارد . F

Dutreuil de Rhins. Mission scientifique dans la haute Asie, 1890—1895. Paris. 1897—8

دگروت . M . J . J

Die Hunnen der vorchristl. Zeit. Berlin und Leipzig 1921.

گرۇنۋېدېل . A

Altbuddhistische Kultstatten in Chinesish —Turkistan . Berlin 1912.

خانېدا تورو ، (ياپونىيەلىك)

A royal tomb "Kinkan—tsuka" or The gold crown tomb at Keishu and its treasures. (Spec. report of the Service of Antiquities, 3. Gov. Gen. of Chosen). Keijo. 1924.

خانېدا (ياپونىيەلىك)

The tomb of painted basket of Lolang. Keijo 1934.

خامپېل

Alterhumer des fruhen Mittelalters in Ungarn . Braunschweig 1905.

خارادا (ياپونىيەلىك)

Lo—lang. A report on the excavation of Wang Hsu's tomb. . . in Korea. Thkyo 1930.

ھېدىن . S

1898 En Ford genom Asien 1893—97 Stockholm 1898.
1903 Asien. Tusen mil pa okanda vagar. Stockholm 1903.

1905 Scientific results of a journey in Central Asia 1898—1901. Vol. 2. Stockholm. 1905.
1936 Sidenvagen. Stockholm 1936.
1937 Den Vandranda sjon. Stockholm 1937.

خېرمان . A

1910 Die alten Seidenstrassen zwischen China und Syrien. Berlin. 1910.
1922 Die Westlander in der chinesischen Kartographie (in Sven Hedin's Southern Tibet V Ⅲ :2) Stockholm. 1922.
1931 Lou —lan , China Indien und Rom im Lichte der Ausgrabungen am Lobhor. Leipzig 1931.
1935 Historical and commercial atlas of China . Cambridge Mass. 1935.
1938 Das Land der Seide und Tibet im Lichte der Antike. Leipzig 1938.

خورنلې . R

1899 A coollection of antiquities from Central Asia. (JASB Extra —Nr. 1). Calcutta 1899.
1902 A report on the British collection of antiquities from Central Asia. (JASB 70. i 1901)Calcutta 1902.

خورۇات . T

Die avarischen Graberfelder von üllo und Kuskoros (AH19). Peiping 1930.

خۇاڭ ۋېنبى

1930 « موڭغۇلىيە ، شىنجاڭغا سایاھەت ۋە بايقاش » ، « دۆلەت ئىلمىي پەسسللىك ژۇرنلى » 3 : Ⅱ ، بېيپىك 1930 .
1933 « ئىدىقۇت ساپاللىرى توپلىمى » بېيپىك 1933 .
1935 « لوپنۇردا بايقالغان ئىككى پارچە خەنزۇچە تارشا پۈتۈك »، « دۆلەت ئىلمىي پەسسللىك ژۇرنلى » V : 2 ، بېيپىك 1935 .

خادسن . F . G

Europe & China. London 1931.

خانتىڭتن . E

The Pulse of Asia. Boston and New York 1907.

خورنبر . G . N

1931 Upptackten av nya Lop—nor . (Ymer). Stockholm 1931.
1933 Geomorphologic processes in continental basisns of Central

Asia. (Rep. XVI INT. Geol. Congr. Washington 1936.)

خورنبر بىلەن چىڭ زۇڭچى

Alternating Lakes. (Hyllningsskr. tillagnard Sven Hedin). Stonkhom 1935.
Inner Mongolia and the region of the Great Wall (Archaeologia Orientalis. B. Series Vol. 1) Tokyo and kyoto 1935.

O· جانس

1935 L'Empire des Steppes et les relations entre lExtrême—Orient dans l'Antiquite. (RAA IX.)Paris 1935.
1936 Briques et objects cəéramiques funeraires de l'epoque des Han. Paris 1936.

W· يوكېلسېن

The Yakut . (Anthrop. Papers. Am. Mus. Nat. hist . 33:11) New york 1933.

O· كارلبېك

Catalogue of the collection of Chinese and Korean bronzes at Hallwyl House, Stockholm. Stockkolm 1938.

B· كارلگرېن

Kina . (Varldshistoria utgiven av Tunberg och Bring ,1915). Stockholm. 1928.

ساتو (ياپونىيىلىك)

Shina on konko (Metal Works of China.). Tokyo 1934.

S· كونوۋ

1912 Orken of Oase. Det indeste Asien i nutid of fortid. Kristiania 1912.
1929 Kharosthi inscreptions wiht the exception of those of Asoka. (Corp. Inscript. Indic. II:i). Calcutta 1929.
1934 Roruka and Chinese Turkestan. (Acta Orient. X Ⅱ). Lugduni Batavorum 1934

O· كۈمېل

1928 Die altesten Bezehungen zwischen Europa und Ostasien . (Deutsche Forsch. a. d. Arb. d. Notgem. d. dentsch. Wiss. H. 5). Berlin 1928.

A·B· لاتىنىن

Work in the region of the projected hydroelecric station on the Naryn river ,Ferghana (in Russian). (Izvesttia GAIMK 110). Moskwa—Leningran 1935.

لاتىمور

1928 Caravan routes of Inner Asia. (Geographical Journ. 72:6). London 1928.
1930 High Tartary. Boston 1930.

B· لاۋفېر

1909 Chinese pottery of the Han dynasty. Leiden 1909.
1911 Chinese grave—sculptures of the Han period. Leipzig 1911.
1914 Chinese clay figures , I. Prolegomena on the history of defensive armor. (Field Museum Publication 177). Chicago 1914.
1919 Sino—Iranica. (Field Museum Publication 201). Chicago 1919.

V·A· لېكوك

1913 Chotscho. Berlin 1913.
1925 Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel—Asiens. Berlin 1925.
1926 Auf Hellas Spuren in Ostturkistan. Leipzig 1926.
1928 Von Land und Leuten in Ostturkistan. Leipzig 1928.

E· ماكاي

The Indus civilization. London 1935.

N· ماروسى · A بىلەن فەتىش

Trouvailles Avares de Dunapentele. (AH18). Budapest 1936.

R·F· مارتىن

1893 L'age du bronxe au Musée de Minoussinsk . Stockholm 1893.
1897 Sibirica. Stockholm 1897.

O· مېڭھېن

1928 Zur Steinzaeit Ostasiens. (Festschr. P. W. Schmidt). Wien 1928.
1931 Weltgeschichte der Steinzeit. Wien 1931.

V·G· مېرخارت

Bronzezeit am Jenissei. Wien 1926.

H·E· منىس

Scythians and Greeks. Cambridge 1913.

G· مونتېل

1935 Sven Hedin's arch. coll. from Khotan. (BMFEA 7). Stockholm 1935.
1938 D:o Ⅱ . (BMFEA 10). Stockholm 1938.

موری · O بىلەن نايتو · H

Ying—ch'eng—tzu. Report upon the excavation of the Hanbrick—tomb with fresco—painttings···in S • Manchuria. (Arch. Orient 4). Tokyo—Kyoto 1934.

مانچىن ـ خەلقىت · O

1931 Reise ins asiatische Tuwa. Berlin 1931.
1937 Zur Geschichted. Lackkunst in China. (WBKKA XI). Wien 1937.

نوردېن · A

Ostergotlands bronsalder, Linkoping 1925.

نورېن · E

Geology of Western Quruq—tagh. (Rep. Sino—Swed. Exp. Ⅲ: 1). Stockholm 1937.

ئوزاكى KAYAMOTO. K (ياپونىيەلىك)

The tomb of Wang Kuang of Lo—lang. Keijo 1935.

ئولۇفسېن · O

The Emir of Bokhara. Copenhagen 1911.

پېلىئوت

Jades archaiques de Chine appartenant a M. C. T. Loo. Paris et Bruxelles 1925.

پېترى

Tools and weapons. London 1917.

فستېر · R

Textiles de Palmyre. Paris 1934.

پرژېۋالسكي · M · N

General Prschevalskij's forskningsresor i Centralasien 1870—1885 i sammandrag efter de ryska tysha och franska orig-inalupplagorna av Sven Hedin. Stockholm 1891.
Reallexikon d.
Vorgeschichte, herausgegeben von Max Ebert. Berlin 1924—1932.

رېبېل · H

China als Ursprungsland der Edelseide. (WBKKA 2). Wein 1927.

روستوۋتسېف · M

Inlaid bronzes of the Han dynasty. Paris & Brussels 1927.

ردېھ · H

1919 Ett forhistoriskt fynd av manniskohar fr. Adelso. (Rig2). Stockholm 1919.
1929 Symbolism in mortuary ceramics. (BMFEA 1). Stockholm 1929.
SALMONY, A.
Sino—Siberian art in the coll. of C. T. Loo. Paris 1933.

سلېگمان · G · C

1937 The Roman Orient and the Far East. (Antiquity 11). Gloucester 1937.

سلېگمان بىلەن بېك

1938 Far Eastern glass; some Western origins. (BMFEA 10). Stockholm 1938.

شمادا، & S ئومېخارا

Nan—shan—li. Brick—tombs of the Han dynasty ···s. Manchuria. (Arch. Orient. 3). Tokyo & Kyoto 1933.

سىرېن

A history of early Chinese art. London 1930.

سمىس · A · R

1911 The stone age in Chinese Turkestan. (Man XI:6). London 1911.
1928 Notes on stone implements from the Tarim Basin and Sistan (Appendix N to Stein 1928). Oxford 1928.

ستەين · A · M

1907 Ancient Khotan. Oxford 1907.
1921 Serindia. Oxford 1921.
1928 Innermost Asia. Oxford 1928.
1929 An arch. tour in Wazaristan and N. Baluchistan. (Mem. Arch. Survey India No. 37). Calcutta 1929.
1930—1932 On the Ephedra, the Hum plant and the Soma. (BSOS 6). London 1930—1932.
1931 An arch. tour in Gedrosia. (Mem. Arch. Survey India No. 43). Calcutta 1931.
1933 On ancient Central—Asia tracks. London 1933.
1937 Archaeological reconnaissances in N. W. India & S. E. Iran London 1937.

تالگرېن · M · A

1917 Collection Tovostine. Helsingfors 1917.
1933 Inner Asiatic and Siberian rock pictures. (ESA 8). Helsingfors 1933.
1937 " Protable altars" . (ESA 11). Helsingfors 1937.
1937 The south Siberian cemetery of Oglakty from the Han period. (ESA 11). Helsingfors 1937.

كاردىن

On some neolithic (and possibly palaeolithic) finds in Mongolia, Sinkiang and west China. (Bull. Geol. Soc. China, 12:1). Peiping 1932.

تىپلوخوف · S

Essai de classification des anciennes civilisations metalliques dela region de Minoussinsk. (Materialy po ethnografii 4:2). Leningrad 1929.

توۋر · P · N

1927 Notes sur la soie chinoise dans la Russie meridionale. (In Russian). (Seminarium Kondakovianum I). Prague 1927.
1937 The necropolis of Halebie—Zenobia. (Annales de l'Institut Kondakov I X). Praha 1937.

تربۇبر

Excavations in Northern Mongolia. Leningrad 1932.

تۇسى · G

On some bronze objects discovered in W. Tibet. (Artibus Asiae 5). Leipzig. 1935.

ئۇمېخارا · S، (ياپونىيەلىك UMEHARA. S)

1933 Shina—kodo seikwa, Part Ⅱ Vol. I. Osaka 1933.
1936 Etude des bronzes des royaumes combattants. Lyoto 1936.

ۋېسبىرگ · B

Un bronze du style Jouai découvert a Rome (BMFEA 9). Stockholm 1937.

ۋېرنېر · J

Bogenfragmente aus Carnuntum und von d. unt. Wolga. (ESA 7). Helsingfors 1932.

ۋايت · C · W

« لوياڭ قەدىمكى قەبرىلىرى » ، شاڭخەي 1934 .

ۋىلبۇر · M · C

The history of the crossbow illustrated from speicimens in the U. S. Nat. Mus. (Fr. the Smithsonian Rep. 1936). Washington 1936.

ۋىلك

1913 Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa. (Mannus—Bibl. 10). Leipzig 1913.
1923 Die Religion der Indogermanen in archaologischer Beleuchtung. (MannusBibl. 31). Leipzig 1923.

لوپنۇر چۆللۇكىدە يېڭىدىن بايقالغان قەبرىلەر

فولك بېرگمان

سۇبن ھېدىننىڭ 1934 ـ يىلى مارتتا لوپنۇرغا ـــ بۇ يېراق ھەم ئۇنى مەپتۇن قىلىدىغان جايغا قايتىپ كەلگەن ۋاقتى ، ئۇنىڭ بىرىنچى قېتىملىق زىيارىتىدىن 33 يىل ئۆتكەن چاغ ئىدى . 1928 ـ يىلى فېۋرال ، تارىم دەرياسى ئېقىن يولىنى ئۆزگەرتتى ، دېگەن ئۇچۇر كەلدى . بۇ ئىشنى ئۇ مۇشۇ ئەسرىنىڭ بېشىدىلا مۆلچەرلىگەنىدى . بۇ خەۋەر ئۇنى بۇرۇن بارغان جايغا قايتا بېرىشقا ، يېڭى تارىم ۋە ئۇنىڭ كۆچۈپ بارىدىغان ئاخىرقى نۇقتىسى ـ لوپنۇرغا بېرىپ كۆزىتىش ئېلىپ بېرىشقا دەۋەت قىلغان . ۋەھالەنكى ، تۇرلۇك قېينىچىلىقلار ، بولۇپمۇ شىنجاڭ دائىرىلىرىنىڭ توسالغۇلۇق قىلىشى تۈپەيلىدىن ، بۇ پىلان ئالتە يىل تاشلاپ قويۇلغانىدى . ئۇ ئاخىر پۇرسەتكە ئېرىشىپ ، لوپنۇر رايونىغا قايتا بېرىپ خىزمەت ئىشلىگەن چاغدا ، 33 يىل بۇرۇن خىزمىتىنى قىلغان پېشقەدەم چاكارلار ئۇنىڭ يېنىغا يىغىلىپ ، ئۆزلىرى ياخشى كۆرىدىغان خوجايىنى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى دەرھال ئىزھار قىلىشقان . بۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر نەپەر لوپنۇرلۇق بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىسمى ئۆردەك ئىدى ، شۇ چاغدا ئۇ 72 ياشقا كىرگەن ، ئۇ تەخمىنەن 15 ـــ 20 يىل ئىلگىرى يارداڭ بۇلاق ۋە قۇم دەريالىرىنىڭ جەنۇبىدىكى چۆللۈكتە بىر قەبرىستانلىقنى ـــ ئۇستىدە « مىڭلىغان جەسەت ساندۇقى بار » دۆڭلۈكنى بايقىغانلىقىنى ئېيتقان . ئۇ يەر ھېچقانداق ئېكسپېدىتسىيىچى كېلىپ باقمىغان قەبرىستانلىق ئىكەن . ئۇنىڭ بايانى گەرچە غەلىتىرەك بولسىمۇ ، لېكىن بەربىر كىشىنى بەك جەلپ قىلاتتى . ئۇ ھېكايە ئەگەر باشقا بىرەرىنىڭ ئاغزىدىن چىققان بولسا ، ئىشەنمەسلىكىم مۇمكىن

ئىدى ، بىراق لوپنۇرلۇقلارنىڭ بىرمۇنچىلىغان ھۆرمەتكە سازاۋەر پەزىلەتلىرىنىڭ بىرى يالغانچىلىقنى مەنىستىمەسلىكتىن ئىبارەت . ھازىر بىرىنبىر گۇمان شۇكى ، شۇنچە ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇ ئەمدى شۇ يەرنى تاپالارمۇ تاپالماسمۇ ، ئۆردەكنىڭ ئالدىنقى قېتىملىق تەكشۈرۈشتە سۇبن ھېدىن ئۈچۈن خىزمەت قىلغان چېغىدا ، ئۆزىنىڭ ئورۇن ـــ جايلارنى تېپىشتىكى ناھايىتى ياخشى ھۇشيارلىقىنى ، كىرۇران خارابىسىنى بايقاش جەريانىدا ، مۇھىم رول ئوينىغانلىقىنى ـــ شۇ چاغدىكى بايقاش سۇبن ھېدىننىڭ ئىنتايىن مۇھىم ئارخېئولوگىيىلىك بايقىشى ئىدى ـــ ئۆردەكنىڭمۇ شۇ قەدىمكى ئىزغا قارىتا بىرقەدەر چۈشەنچىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئويلىشىپ ، ئاخىر بىر سىناپ باقايلى ، دېگەن قارارغا كەلدۇق .

1934 ـ يىلى ئاپرىل ۋە مايدا ، سۇبن ھېدىن كۆنچى دەريانى بىلەن قۇم دەريانىدىكى چاپما قېيىقتا تەكشۈرۈشنى بېشىدىن كەچۈردى . ئۇنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى باشقا ئەزالىرىمۇ مۇشۇ دەريا ياقىسىنى بويلاپ ، تۇرلۇك خىزمەتلەرنى ئىشلىدى . ئارخېئولوگىيە خىزمىتى ماڭا تاپشۇرۇلدى ، ئۆردەكنىڭ ۋەزىپىسى ھېلىقى قەبرىسانلىقنى تېپىش ۋە مېنى شۇ يەرگە باشلاپ بېرىش بولدى .

ئۆردەكنىڭ بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇنۇشى مۇۋەپپەقىيەتسىز بولدى ، لېكىن ئۇنى ئۇنىڭ مەسئۇلىيىتى دېگىلى بولمايدۇ ، قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىدىكى دالا يارداڭ ، بارخان ۋە يۇلغۇنلۇق دۆڭلەر بىلەن تولغان ، بۇنداق جايلاردىن بىرەر مۇقىم جاينى تاپماق ئۇنداق ئوڭاي ئەمەس ، ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ئۇرۇنۇشى يەنە مەغلۇپ بولدى . بۇ چاغدا ئۆردەك ھېكايىلەرنى كەينى ـ كەينىدىن سۆزلىگىلى تۇردى : قەبرىلەر بار دۆڭلۈك يېڭى ھاسىل بولغان كۆلنىڭ ئىچىدە غايىب بولدى ؛ ئۇ يەر ئىبلىس كىرىپ ـ چىقىپ تۇرىدىغان جاي بولغاچقا ، ئۇ ھېچقانداق ئادەمنى باشلاپ بېرىشقا جۇرئەت قىلالماپتۇ . مەن شۇنداق جاي راست بارمىدۇ ياكى ئۇ ئاشۇ يەرگە راست بارغانمىدۇ ، دەپ گۇمانلىنىشقا باشلىدىم . بىز ئىسراپ قىلغان ۋاقىت ۋە كىشىنى ئۈمىدسىز-

لەندۇرىدىغان ئىزدەشلىرىمىزنى سۆزلەپ كەلسەك ، قەغەز ـ قەلەمنى بىـ كاردىن ـ بىكارغا ئىسراپ قىلمىدىكەنمىز ، قىسقىسى ئاخىرىدا باشقا بىر-نەچچە يەرلىك كىشىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن ئاشۇ جايىنى تاپقۇچىلىك ، مۇجمەل ، تۇراقسىز ھالەتتە يۇردۇم .

مېنىڭ ئات ـ ئېشەكلەردىن ئۈيۇشتۇرۇلغان كىچىك ئۇلاغ ئەتىرـ تىم ، 30 ـ مارت تەكشۇرۇش ئۆمىكىنىڭ ياردىڭ بۇلاقنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 10 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى قۇم دەرياسىنىڭ سول يا-قىسىدىكى ئالغا لاگېرىدىن چىقىپ سەپەرگە ئاتلاندى . بەختىمىزگە بۇ قېتىم جوج سودېربوم (Georg Soderbom) ھەمراھ بولدى ، بارلىق ئەمەلىي ئىشلاردا ئۇنىڭ ماڭا بەرگەن ياردىمى ھامان بىباھا بولۇپ كەلدى . جەنۇبقا قاراپ يۈرگەن سەپىرىمىزدە ، قۇم دەرياسىدا ھېچكىم خەۋەردار بولمىغان بىر دەريا شاخاچىسىنى بايقىدۇق . ئۇنىڭ ئېقىنى جەنۇبتىن جەنۇبىي شەرق يۆنىلىشىگە قاراپ ئاقىدىكەن ، شۇنىڭ بىلەن بىز شۇ ئۆستەڭنى بويلاپ داۋاملىق ئالغا يۈردۇق (يول باشلـ غۇچىمىز بۇ دەريانىڭ نامىنى بىلمىگەچكە ، كۆپچىلىك ئۇنىڭ نامىنى « ئۆستەڭ » دەپ ئاتىۋالدۇق) .

ئۆستەڭنىڭ ئوتتۇرىچە كەڭلىكى ئاران 20 مېتىرلا كېلىدۇ ، ئېـ قىش سۈرئىتى ناھايىتى ئاستا ئىكەن ، تۆپتۈز سېغىز توپا بىلەن قۇمدىن ھاسىل بولغان چۆلدىن ئۆتكەن چېغىمىزدا ، ئۇ ئېقىپ ئۆتكەن جايدا قومۇش ۋە ئۇششاق يۇلغۇنلار قاپلاپ كەتكەن كىچىك كۆل شەكىللەـ گەنىكەن . كىچىك كۆلنىڭ مەيدانغا كېلىشى شەك ـ شۇبھىسىزكى قۇم دەريـاسـىنىڭ سۈيىنىڭ كۆپىنچىسىنى تارتىپ كېتىدىكەن ، بىر جايدا بارخانلار قىرغاقچە يېتىپ بارغان ، قۇم دەرياسىغا ئوخشاش ، ئۆستەڭمۇ تىرىلگەن قەدىمىي دەريا يولدەك قىلىدۇ . چۈنكى ، تاكى بۈگۈنگىچە بۇ ئىككى دەريا ـ ئۆستەڭنىڭ ياقىسىدا كۆكىرئاتقان توغراق يوق ، بىراق قۇم دەرياسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدە قۇرۇپ كەتكەن توغراقلىق بار . ئۆستەڭنىڭ ئىككى ياقىسىدا ، قۇرۇپ كەتكەن يۇلغۇن ۋە قومۇشتىن باشقا ، ناھايىتى ئاز ساندا غوللۇق دەرەخلەر كۆرۈنىدۇ . بۇ دەريا شاـ

خاپچىسىنىڭ ئەڭ قىزىق ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ يۆنىلىشىدە ، ئۇ نۆۋەتتىكى تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىنىڭ جەنۇبقا قىيپاش يۆنىلىش بويىچە يۆتكىلىشتەك ھالىتىنى نامايان قىلىدۇ ، گەرچە بۇنداق ھالەت ئىنتايىن ئاجىز بولسىمۇ .

بىرنەچچە تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مۇشۇ بىر ئۆستەڭنى بويلىغانچە قۇم دەرياسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە قاراپ 65 كىلومېتىر يۈـ رۈپ ، ئۇنىڭدىن ئايرىلدۇق . بىز ئايرىلغان جايدا ، ئۆستەڭنىڭ قىنى قۇرۇپ كەتكەن تارىم دەرياسىنىڭ شەرقىي شاخاچىسى قەدىمىي يولغا 8 كىلومېتىرلا كېلەتتى . شۇ يەردە توختاپ ، ئۆستەڭنىڭ ئېقىش يۆنىلىشى تەرەپكە قارىساق ، ئۆستەڭنىڭ سۈيى جەنۇبىي شەرق يۆنىلىشىدىكى قۇم بارخانلىرى ئىچىگە كىرىپ غايىب بولدى . قۇمۇشلۇقتىكى ئۈيغۇر قويـ چىلاردىن سۈرۈشتۈرۈپ ، ئۇلار بىزگە تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ قاياقلارغا بۇرۇلىدىغانلىقىنى دەپ بېرەرمىكىن دېگەن ئۈمىدتە بولۇۋىدۇق ، بىراق ئىشەنچلىك جاۋابقا ئېرىشەلمىدۇق ، ئەمما ئۇلار ئۆستەڭنىڭ 120 كىلومېـ تىر ئۇزۇنلۇقتا ئىكەنلىكىنى ، قارا قوشۇن كۆلىگە يېقىن جايغىچە ئېقىپ بارىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى . دېمەك ،ئۇنىڭ شەرقە بۇرالمىغانلىقى ئېنىق بولدى ، ئۆستەڭ سۈيىنىڭ ئاۋۇيىدىغان مەزگىلى 8 ـ ، 9 ـ ئايلاردا ئىكەن (بۇنداق دېيىش بىرقەدەر ئىشەنچلىك) ، ئۇ چاغدا ئۆستەڭگە چاپما قېيىق سېلىپ قاتناشقا بولىدىكەن ، بىراق بىزنىڭ بۇ يەرگە كەلگەن ۋاقتىمىز 6 ـ ئاي بولۇپ ، ئۆستەڭ سۈيىنىڭ ئورنى سۇ ئاۋۇيدىغان مەزگىلدىكىدىن 80 سانتىمېتىر تۆۋەن ئىكەن . مۆلچەرىمچە ، بىز ئۆستەڭدىن ئايرىلغان جايىنىڭ ئالدىدىكى يېقىن بىر يەردە ، ئۆستەڭ سۈيى ئۇزۇلۇپ قالسا كېرەك .

تۆۋەندە ئۆستەڭ ياقىسىدىكى قەبرىلەرنىڭ ئەھۋالىنى بايان قىلـ مىز . بىراق ، بۇ ھەقتىكى تەسۈرلىرىمىز قىسقىچە چۈشەنچە خاراكتېر-لىك بولىدۇ . يىغۇپلىنغان بۇيۇملار ، خەرىتىلەر ، تەپسىلىي سۈرەت ـ چېرتيوژلار ۋە بارلىق فوتوسۈرەتلەر شۆبتسىيگە تولۇق قايتۇرۇپ كېـ لىنگەندىن كېيىن ، ئاندىن تېخىمۇ ئىلمىي ، تېخىمۇ تەپسىلىي بايان قىـ

لىشىمىز مۇمكىن . سودىربوم ئەپەندىنىڭ دالىدا سىزغان دەسلەپكى چىرتيوژلىرىغا تەشەككۇر ئېيتىمەن ، ئۇنىڭ ئىشلىگەنلىرىنى مۇشۇ ئە- سىرىمدە ئىشلىتىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتىم .

بىز ئىزدىگەن قەبرىستانلىق ، ئاخىر ئۆستەڭنىڭ شەرقىي ياقا- سىدىن 4 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدىكى كىچىككىنە يۇمىلاق دۆڭلۇك ئۈستىدە تېپىلدى ، ئۇ خۇددى بىر ناھايىتى روشەن بەلگىدەكلا ، تۆپتۈز كەتكەن قۇملۇقتا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى ، ئەتراپتىكى زىرىكىشلىك كۆرۈنۈشلەر توساتتىن 2 مېتىرچە ئېگىزلىكتىكى ھىلال ئاي شەكلىلىك قۇم بارخانلىرى ۋە بىرقانچە يەككە ھالدا تۇرغان يۇلغۇنلۇق دۆڭلۇكلەر تەرىپىدىن توسۇلۇپ قالدى ، يۇلغۇنلۇق دۆڭلەردىكى يۇلغۇنلار كۆك- رىپ تۇرۇپتۇ . دالا ئاقما قۇم بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەن ، بىز ھەتتا چې- دىر تىكىش ئۈچۈن قۇم يوق بىرەر پارچە يەرنىمۇ تاپالمىدۇق . دۆڭگە يېقىنلاشقانسېرى ، ئۇنىڭ ئۈستىدە ناھايىتى قويۇق ئۆسۈپ قۇرۇپ كەتكەن توغراقلارنى كۆردۇق ، يېقىنلاشقانسېرى ئۇ توغراقلارنىڭ ئارا- لىقى ئىنتايىن يېقىن بولغاچقا بىر ـ بىرىنى يۆلەپ يېقىلمىغاندەك بە- لىندى . بىز ناھايىتى تېزلا بىلدۇقكى ، ئۇلار ئەسلىدە دەرەخ بولماستىن ، بەلكى ئۇچىنى قاتتىق بوران ئوشتۇۋەتكەن تىك تۇرغۇزۇلغان تۇۋرۇك- لەر ئىكەن . دۆڭنىڭ ئۈستىدە ، بولۇپمۇ قاپتاللىرىدا مەن ئەزەلدىن ئۇچراتمىغان ، ئەگرى ـ بۈگرى قېلىن تاختايلار ناھايىتى كۆپ ئىكەن .

بۇ يەرنى ئايلىنىپ يۈرگىنىمىزدە ، قانچىلىغان زامانلارنىڭ بوران ـ چاپقۇنلىرىنى بېشىدىن كەچۈرگەن ئادەملەرنىڭ ئۈستىخانلىرى پۈتە- مىزغا بىردەم ـ بىردەم پۈتلىشىپ تۇراتتى . ئەتراپقا نەزەر سالىدىغان بولساق ، ئۈستىخان ـ سۆڭەكلەر ، پۈت ـ قوللىرى ئۈزۈۋېتىلگەن مۇمە- يالار ۋە قېلىن توقۇلغان يۈك توقۇلمىلارنىڭ پارچىلىرى ھەممە يەردە ئۇچرايتتى . بەزىبىر مۇمىيالارنىڭ قاپقارا چېچى ۋە كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىگۈدەك شۇنچە بېجىرىم ساقلانغان يۈزى بار . مەن كۆرگەن بىر مۇمىيانىڭ تېرىسى تاھازىرغىچە ئاپئاق تۇرۇپتۇ . لېكىن ، بەزىبىر مومە- يالار خۇددى ئالۋاستىلاردەك قورقۇنچلۇق چىشلىرىنى ھېڭگايتىپ تۇرغان

بولۇپ ، باشلىرىنىڭ ۋە يۈزىنىڭ تېرىسى سۈس قارامتۇل كۆرۈنىدۇ . بىر ئايال مۇمىيانىڭ يۈزىدىكى شۇنچە مۇقەددەس ، تەمكىن ئىپادىنى مەڭگۈگە ئۇنتۇيالمايمەن ! ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى كىيىملىرى سالاپەتلىك ، ئۇزۇن قارا چاچلىرى ئۆتتۈرىسىدىن ئايرىلغان بېشىغا قىزىل رەڭلىك لېنتا تارتىلغان سېرىق رەڭلىك ئۇچلۇق قالپاق كىيدۈرۈلگەن ، ئىككى كۆزى بوش يۇمۇلغان بولۇپ ، خۇددى يېڭىلا ئۇيقۇغا كەتكەندەك كۆ- رۈنىدۇ . چىرايلىق قارچىغا بۇرنى ، سەل ئېچىلغان نېپىز كالپۇكى ۋە سەل پەل ئېچىلىپ تۇرغان چىشى ، ئەۋلادلارغا مەڭگۈلۈك تەبەسسۇم چىرايىنى قالدۇرۇپ كەتكەن . بۇ « سىرلىق تەبەسسۇم قىلىۋاتقان مە- لىكە » نىڭ قۇم ئۈستىگە ئېچىلىپ قالغىنىغا قانچىلىغان يىللار بولغاندۇ ؟ « باقىي ئالەمنىڭ قەسىرى » دىن چىققان شاۋقۇنلارنى قانچىلىغان قې- تىملاپ ئاڭلىغاندۇ ؟ ۋەھالەنكى ، ئۇ قايسى چاغلاردا سۈپسۈزۈك ئايغا ، چوغدەك قۇياشقا قاراپ ئىككى كۆزىنى مەڭگۈلۈك يۇمغاندۇ ؟ دەل شۇنداق سوئاللارغا جاۋاب تېپىش ئۈچۈن ، بۇ يەرگە كېلىپ ئېكسپې- دىتسىيە ئېلىپ باردىم .

قەبرىستانلىق جايلاشقان دۆڭ ئاقما قۇملارنىڭ دۆۋىلىنىشى بىلەن ھاسىل بولغان ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسى بەلكىم يارداڭ بولۇشى مۇمكىن ، لې- كىن مەيلى قانداق بولمىسۇن ، ئۇ ھازىر مۇقىم بارخىنىدىلا ئىبارەت ، بەلكى ئۇزۇلمەس قۇملار ئۇنىڭغا ناھايىتى يېقىن تىك تۇرغان تۇۋرۇك- لەرنىڭ ئارىسىغا دۆۋىلەنمەكتە . دۆڭ ئۈستى ھازىرقى يەر يۈزىدىن 7 مېتىر ئېگىز تۇرىدۇ ، دۆڭنىڭ تېگىنىڭ كۆلىمى 10×16 مېتىر ، ئۇقى تەخمىنەن شەرق ـ غەرب يۆنىلىشىلىك . دۆڭنىڭ ئەڭ غەربتىكى بېشى بىر قۇر ئىنچىكە لېكىن ، ئەگرى ياغاچلاردىن ياسالغان چىتلاق بىلەن يا- ساالغان . دۆڭ ئۈستىدىن سەل شەرقتىرەك جايدا ، دۆڭنىڭ ئۇزۇن يا- قىسىدىن يەنە بىر چىتلاقنىڭ ئىككى بېشىنىڭ بىر بېشى ئېچىلىپ قال- غان ، بۇ چىتلاق بىرقەدەر تومراق ياغاچلار بىلەن ياسالغان ، ياغاچلار- نىڭ تۆپىسى گورىزونتال ئېگىزلىكتە ئىكەن . چىتلاقنىڭ ئوتتۇرىسى قۇمغا كۆمۈلگەن . ياغاچلارنىڭ ئاستى تەرىپى گورىزونتال يۆنىلىشتە يا-

غاچ بىلەن بېكىتىلگەن . ياغلىغان شوينىسى پىششىق ئۆسۈملۈك تالاسى بىلەن ئېشىلگەن ، مۇشۇ چوڭ چىتلاقنىڭ شەرقىي تەرىپىگە ، ئارىلىقلىرى خېلىلا يېقىن قىلىنىپ چېتىۋېتىلگەن ياغاچلار تېك تۇرغۇزۇلغان ، بۇ ياغاچلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئېگىز بولۇپ ، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 4 . 25 مېتىر ، توم ـ ئىنچىكىلىكى بىر خىل ، دېئامېترى تەخمىنەن 25 سانتىمېتىر ، ياغاچلارنىڭ كەسمە يۈزى كۆپ قىرلىق بولۇپ ، 7 ـــ 11 يۈزى بار ئىكەن . بۇ خۇسۇسىيەتنى تونۇۋېلىش ناھايىتى ئوڭاي ، ئەگەر تۆۋرۈكنىڭ تېگىنى قۇمدىن يۆتكىۋېتىدىغان بولساق ، ئۇلارنىڭ ئۆز ۋاقتىدا قىرىل رەڭدە بويالغانلىقىنى بىلىمىز . چوڭ چىتلاقنىڭ غەربىدىكى تۆۋرۈكلەر ئېگىزلىكى ، توم ـ ئىنچىكىلىكى ۋە شەكىل جەھەتلىرىدىن ئېيتقاندا ، شەرق تەرەپتىكى تۆۋرۈكلەرنىڭ كۆلىمىگە يەتمەيدىكەن . بۇ تۆۋرۈكلەر ئىچىدە بىرنەچچىسىنىڭ دېئامېترى 50 سانتىمېتردىن يېتىدۇ . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرنەچچىسىنىڭ تۆپە تەرىپى تۆۋەن تەرىپىدىن ئىنچىكىرەك ئىكەن ، تومۇقى ئۆزگىرىدىغان يېرىدە ئاچا بار ئىكەن . ئۇنىڭدىن باشقا بىرنەچچە تال ياغاچ بولۇپ ، تۆۋەندىن يۇقىرىغا قاراپ ئىنچىكىلەپ بارىدىكەن . پالاق شەكىللىك خاتىرە بۇيۇم ـــ بۇ يەردىكى يەنە بىر قىزىقارلىق خۇسۇسىيەتنىڭ بىرى ئىكەن ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر مۇنچىسى تاكى بۇگۈنگىچە ئەسلىدىكى ئورنىدا تېك تۇرۇپتۇ . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرنەچچىسى قۇم ئاستىغا تامامەن كۆمۈلۈپ كېتىپتۇ . ئۇنىڭدىن باشقا ، 15 دانىسى دۆڭلۇك ئاستىغا تاشلۇپ تىلگەن . پالاقنىڭ كەڭ يۈزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، ئادەتتە بىرنەچچە قۇر بېزەك خاراكتېرلىك گۈرىزونتال سىزىقلار بولىدۇ ، بۇ سىزىقلار ئۆز ۋاقتىدا قىرىل رەڭدە بويىۋېتىلگەن . بۇ خۇسۇسىيەت ھازىرقى زامانىدىكى لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئادىتىگە ئوخشايدۇ .

دۆڭنىڭ شەرقىي تەرىپى ناھايىتى تۈز ـ تەكشى بولۇپ ، تىكلەپ قويۇلغان بىر تال تۆۋرۈكتىن باشقا ، ھېچقانداق قاپارتما بۇيۇم يوق . بۇ ياغاچ ـــ گۈرىزونتال ئوقۇر قويۇلغان بىرىنبىر تېك تۇرغان ياغاچ بولۇپ ، ئوقۇرنىڭ كەڭلىكى 1 سانتىمېتىر ، ئوقۇرلارنىڭ ئارىلىقى قانۇنۇ-

يەتلىك ھالدا رەتكە تۇرغۇزۇلغان . ئۇنىڭ ئەتراپىدا بۇرۇن بەلكىم شۇنىڭغا ئوخشاش ياغاچ تۆۋرۈكلەر بولغان بولۇشى مۇمكىن ، چۈنكى دۆڭنىڭ قاپتىلىدا ئاشۇنىڭغا ئوخشاش ياغاچتىن 5 ـــ 6 سى توغرىسىغا يېتىپتۇ . ئۆردەك ماڭا ، ئۆزىنىڭ ئالدىنقى قېتىم بۇ يەرگە كەلگەن چېغىدا بىر « ئۆي » نىڭ دۆڭنىڭ ئاشۇ قىسمىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەنلىكىنى ، دەپ بەرگەنىدى . ئۆيلەرنىڭ تېمى ۋە تورۇسلىرى تاختايدىن ياسالغان . ئۆينىڭ تورۇسىغا كالا تېرىسى ياكى سېغىز توپا سىلىنغان ، ئۆينىڭ ئىچ تېمىنى قىزىل رەڭدە بويىغان ، ئۆينىڭ ئىچىدە كالا سۆڭەكلىرى ۋە كالا تېرىسى چېچىلىپ ياتىدۇ ، ئۇ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر جەسەت ساندۇقىنى كولاپ چىقارغانىدۇق ، ئۇ ساندۇققا بىر ئايالنىڭ جەسىتى سىلىنغانىكەن .

بۇ « ئۆي » بەلكىم ئاشۇ قەبرىستانلىقتىكى ئەڭ مۇھىم قەبرە بولسا كېرەك ، بىراق يەر يۈزىگە چېچىلىپ ياتقان تاختايدىن باشقا نەرسە يوق ئىكەن . تاختاي يەنىلا ناھايىتى چىڭ بولۇپ ، بەزىلىرىدە تېخى تونۇۋالغىلى بولغۇدەك قىزىل ، قارا رەڭلىك ئاددىي نەقىش نۇسخىلىرى بار ئىكەن . يەر يۈزىدە يەنىلا نۇرغۇن كالا سۆڭەكلىرى بار ئىكەن . يەر يۈزىدە ئىنچىكىلىك بىلەن ئىزدەش نەتىجىسىدە ، بىرمۇنچە ئۇششاق بۇيۇملارنى تېپىۋالدۇق ، ئۇنىڭ كۆپىنچىسى ئاق رەڭلىك ئۇششاق تاش مارجان ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە توققۇز دانە ھېقىق مارجانمۇ بار .

ئۆردەك ماڭا يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇنۇلارنى ئۇقتۇردى : شۇ يىلى ئۇ ھەمراھلىرى بىلەن بىرقەدەر « قىممىتى » بار بىر قىسىم نەرسىلەرنى ، ئېيتايلۇق ، بۇنۇرا قورالنى ئېلىپ كەتكەن ھەم ئۆزلىرى ئانچە قىممىتى يوق ، دەپ تۇنۇغان نەرسىلەرنى تاشلىۋەتكەن . ئۇلاردىن بەزىلىرى تېخى يۇڭ پلاشنى ئېلىپ كېتىپ ئاتقا ئېگەر ـ توقۇم قىلغان . كېيىنچە بۇ يەر چارقىلىق ئامبىلى ئەۋەتكەن ئۇيغۇر بايلىق تاپقۇچىلىرى تەرىپىدىن ئىككى قېتىم بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنغانىكەن . ئۇ ئامبال قەدىمي بۇيۇملارنى يىغىش ، سېتىش ئىشلىرىغا ئىزچىل تۇردە كىرىشىپ كەتكەنىكەن . بايلىق تاپقۇچىلار خىزمەتنى خېلى ئۇزۇل ـ كېسىل ئىشلىگەن-

دەك قىلىدۇ ، بۇ دۆگدە سستېمىلىق ھالدا ئىزدەش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ھېچكىم چېقىلمىغان قەبرىدىن بىرنى بايقىدۇق .

تۆۋەندە شۇ قەبرىنىڭ ئەھۋالىنى بايان قىلىمىز ، بىز ئۇنىڭغا D1 دەپ نام بەردۇق . قارىماققا ئۇ مۇشۇ يەردىكى بارلىق قەبرىلەرگە ۋەكىل لىك قىلالايدىغاندەك قىلىدۇ .

D1 قەبرە ھېلىقى چوڭ چىتلاقنىڭ شەرقىگە يېقىن ، جەسەت ساندۇقنىڭ بىر بېشى يەر يۈزىگە بەك يېقىن ، يەنە بىر بېشى 1 مېتىر قېلىنلىقتىكى قۇمنىڭ ئاستىدا قالغان ، ئۇنىڭ قويۇلغان يۆنىلىشى جەنۇب-تىن 76 گىرادۇس غەرب ـــ شىمالدىن 76 گىرادۇس شەرق ، ئۇستىگە كالا تېرىسىدىن ئىككى پارچە يېپىلغان ، جەسەت ساندۇقنىڭ قاپقاق تاختىيى توغرىسىغا سېلىنغان ئون تاختاي بولۇپ ، تاختايىنى ساندۇقنىڭ كەڭلىكىگە قاراپ كەسكەن ، ئۇستىگە يېپىلغان ئىككى پارچە كالا تې-رىسى ئۇلارنى بىر يەرگە قىلىپ مۇستەھكەملىگەن ، روشەنكى ، كالا تې-رىسىنى ھۆل چېغىدىلا ياپقان . جەسەت ساندۇقنىڭ يان ياغچى ئىككى پارچە قېلىن تاختاي بولۇپ ، ھەربىرى يېرىم توغراق ياغچىنىڭ ئىچىنى ئويۇۋېتىپ ھازىرلانغان ، يان ياغچىنىڭ ئىككى بېشىنى ئويماستىن ، يا-غاچنىڭ ئەسلى ھالىتىنى ساقلاپ قالغان ، ياغاچ ئىچى روشەن ھالدا پې-تىنقى بولۇپ ، تېشى تەرەپ مۇناسىپ ھالدا كۆپۈنگۈ بولغان . يان يا-غاچنىڭ ئىككى بېشى بىر ـ بىرىنى يانتۇ تەرەپ تۇرىدۇ ، شۇنداق بول-غاندىلا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا تېشى كۆپۈنگۈ بوشلۇق ھاسىل بولىدۇ ، يان ياغاچنىڭ ئۇچى تەرەپتىن تۇرۇم چىقىرىپ ، تىك يۆنىلىش بويىچە تۇرۇملارنى كىرىشتۈرۈپ ، يان ياغاچنى چىڭىتقان . قارىماققا ، جەسەت ساندۇقنىڭ شەكلى كېمىگە ئوخشايدۇ . بىراق ، كېمە تېگى يوق .

كالا تېرىسى جەسەت ساندۇقنى خېلى ئوبدان ساقلاپ قالغان بولۇپ ، يېڭىدەك تۇرغان ھەمدە جەسەت ساندۇقىغا بىرەر تالمۇ قۇم كىرمىگەن . مۇمىيا ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇلغان ، بېشى شەرقە ، پۇتى غەربكە قارىتىلغان ، پۇتى بىلەن بېشىدىن باشقا ھەممە يېرىنى ئاق رەڭلىك يۇڭ

توقۇلما پلاش (ياكى پالاس دېسمۇ بولىدۇ) بىلەن ئورىغان . بېشىغا يېقىن جايدا ، پلاشنىڭ يېنىدىن بىر كىچىك بولاق باغلاپ چىقىرىلغان بولۇپ ، بۇ بولاق بۇگۈنگىچە ئېچىلمىدى ، بىراق ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كې-تىدىغان باشقا بولاقلاردا بۇغداي ۋە چاكاندا شاخلىرى ئورالغانلىقىنى بايقىدۇق . پلاشنىڭ سىرتىدا ، ئوڭ يوتىسىنىڭ يېنىدا قاتتىق غوللۇق پاخال بىلەن توقۇلغان قوغۇن ـ قاپاق شەكىللىك سېۋەتتىن بىرى بار ئىكەن . سېۋەتنىڭ ئاغزى ئاق كىگىز بىلەن ئېتىلگەن . مېيىتنىڭ بېشىغا يۇڭ توقۇلما ئاق تۇماق كىيدۈرۈلگەن بولۇپ ، بىرلېنتا بىلەن ئېڭىكىنىڭ ئاستىدىن باغلاپ قويغان ، تۇماقنىڭ سول يېنىغا بەش تال پەي قادالغان تاياقچە سانجىلغان ، ستەين « مەركىزىي ئاسىيا » (Innermost Asia) نىڭ 173 ـ سۈرىتىدە ، كىشىلەرگە ئاشۇنداق جەسەت ساندۇقنىڭ ئىچكى ئەھۋالى توغرىسىدا ئىنتايىن چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان ، ئۇ-نىڭدىن باشقا ، مېيىتنىڭ كېكىرتەك قىسمىغا بىرنەچچە قوي قۇلقىنى قويۇپ قويغان ، كۆكسىگە بۇغداي دېنى ۋە چاكاندا شېخى چېچىپ قوي-غان ، ساغرىسىغا كەڭلىكى ئاران 5 سانتىمېتىرلا كېلىدىغان بەلۋاغ باغ-لىغان ، ئىشلەتكەن ماتېرىيالى پلاشنىڭكىگە ئوخشاش . بەلۋاغنىڭ ئىككى ئۇچىغا پۆپۈك چىقىرىلغان بولۇپ ، تىكلەنگەن زەكەرگە باغلاپ قويۇل-غان ، مېيىتنىڭ پۇتىدىكى چورۇق ناھايىتى قوپال بولۇپ ، كالا تېرىسىدە تىكىلگەن ، چورۇقنىڭ چەمىنىڭ تاش تەرىپىدە كالا يۇڭلىرى چىقىپ تۇرىدۇ ، چورۇققا توم شوينا ئىشلىتىلگەن بولۇپ ، ھوشۇقىغا چىگىپ قويغان ، شوينىنىڭ تۇگۈلگەن جايىغا بىرنەچچە تال پەي سانجىپ قوي-غان ، بۇ چورۇق پەقەتلا كىيىلمىگەن بولۇپ ، بەلكىم مەخسۇس ئىشلە-گەن « ئاخىرەتلىك كەش » بولسا كېرەك . چورۇق ۋە پلاشتىن باشقا كىيىم ـ كېچەك يوق ئىكەن ، مېيىتنىڭ ئوڭ قول بېغىشىغا ئىنچىكە ئاق يىپ باغلانغان بولۇپ ، ئۇنىڭغا بىر دانە يۇمىلاق يېشىل قاشتېشى (؟) مارجان ئۆتكۈزۈلگەن ، مارجان بېغىشىنىڭ ئىچى تەرىپىدە ئىكەن ، ئوڭ قولىنىڭ ئالقىنىغا بىرتال يۇلغۇن تۇتقۇزۇلغان ، شاخنىڭ ئۇزۇنلۇقى 52

سانتىمېتىر . مېيىتنىڭ ئاستىدا ، پلاش ئىچىدە تۆت تال ئوقيا بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 70 سانتىمېتىر ، بىر بوغۇم قىلىپ باغلاپ قويغان ، ھەربىرىگە ئىككى تالدىن پەي باغلانغان ، لېكىن ئوق ئۇچى يوق ، روشەنكى ئۇلار پەقەت بىر خىل سىمۋولدىن ئىبارەت بولۇپ ، ھەققىي ئوقيا ئەمەس . ①

مۇمىيانىڭ بويى 170 سانتىمېتىر ، كۆكرەك قىسمىدىن باشقا جايلىرى ئىنتايىن ياخشى ساقلانغان ، ئۇنىڭ بېجىرىم چىشلىرىغا قاراپ ھۆكۈم قىلساق ، قەبرە ئىگىسى ئۆلگەن چاغدا چوقۇم ناھايىتى ياش بولسا كېرەك . ئۇنىڭ ئۆلۈش سەۋەبى پېشانىسىدىكى جاراھەت بىلەن ئالاقىدارمۇ ، ئەمەسمۇ بۇنىسى نامەلۇم ، بىراق ئۆلگۈچىنىڭ چېھرىدىكى ئىنتايىن ئازابلىنىۋاتقاندەك ئىپادىسى گويا كىشىلەرگە ئۇ ئۆلۈشتىن بۇرۇن چىدىغۇسىز ئازاب تارتقانلىقىنى ئۇقتۇرىدىغاندەك قىلاتتى ، مېيىتنىڭ قاندىراپ كەتكەن تېرىسى كەڭ ياڭاق سۆڭىكىگە چىڭ چاپلىشىپ كەتكەن . ئۇزۇن كىرپىكلىرى ۋە قويۇق قاشلىرى ھازىرغىچە ساقلانغان ، قوڭۇرغا مايىل ئۇزۇن قارا چاچلىرى بىرتال قىزىل يىپ بىلەن (يەنى بېشىنىڭ ئارقىسىغا) باغلاپ قويۇلغان .

D2 قەبرە بىلەن D3 قەبرىلەر بۇرۇن بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرىغان ، ئۇلاردىكى جەسەت سانداقى D1 قەبرىنىڭكىگە قارىغاندا سەل نېپىز ھەم كىچىكرەك ئىكەن ، ئۇنىڭدىن باشقا 5 ـ رەسىمدىن مەلۇم بولۇشىچە ، جەسەت سانداقىنىڭ ئىككى بېشىدىكى توغرا ياغاچ سەل كەڭرەك ئىكەن ، بىراق ئۇلارنىڭ قورۇلمىسى يەنىلا ئوخشاش ئىكەن ، بۇ ئىككى قەبرىدىكى جەسەت سانداقى « مەركىزىي ئاسىيا » دىكى 173 ـ رەسىمدە كۆرسىتىلگەن جەسەت سانداقىغا تامامەن ئوخشايدىكەن ، زىچ تىزىلغان 25 . 4 مېتىر ئېگىزلىكتىكى خادا ياغاچلار ئارىلىقى ناھايىتى يېقىن

① سىتەينىنىڭ ئەسىرى « مەركىزىي ئاسىيا » (Innermost Asia) رەسىم P1. 25L. H. 024 ـ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

ئىككى قەبرىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ئوراپ تۇرۇپتۇ ، بىخەتەرلىك نۇقتىسىدىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ھۇلى بەك تېپىز بولۇپ قالغان ئۇچ تال ياغاچنى يېقىتىۋەتتۇق ، D2 قەبرىنىڭ شەرقىي بېشىدا ، قىزىل رەڭدە بويىلگەن كۆپ قىرلىق بىر تال كىچىك تۇۋرۇك بولۇپ ، ئۇنىڭ تۆپىسىدە بۇرما شەكىلدە يۆگەلگەن تۆگە يۈڭى بار ئىكەن .

يەنە بەش جەسەت سانداقى بولۇپ ، ئەسلىدىكى جايىدا تۇرۇپتۇ ، بىراق بۇرۇنقىلار چېقىلغانىكەن .

دۆڭنىڭ ئېنىگە قاراپ كەتكەن يانتۇلۇقىدا چوڭ ـ كىچىك تاياقلار تولۇپ يېتىپتۇ ، سانىغا قاراپ ئۇلارنى تۇرلۇك ئۆلچەمدىكى 120 جەسەت سانداقنىڭ ياغاچلىرى ، دەپ ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ ، ئۇلاردىن باشقا يەنە توغرىسىغا ياتقان 75 تال خادا ياغاچ بار . جەسەت سانداقلىرىنىڭ ھەممىسى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان ، بۇ نۇقتا دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇ ، بايلىق ئىزدىگۈچىلەر بۇرۇن بۇ يەرگە كەلگەن بولسىمۇ ، لېكىن قەبرىلەرنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىگە ئۇلار بىردىنبىر سەۋەبچى بولمىغان . تاختايلار خۇددى تىكلەپ قويۇلغان تۇۋرۇك ياغاچلارغا ئوخشاش قۇرۇپ يېرىلغان ، تېشى كۇچلۇك قۇياش نۇرىدا ئۆڭۈپ ئاقىرىپ كەتكەن ، بەلكى ئېغىر دەرىجىدە قۇمنىڭ خورىتىشىغا ئۇچرىغان ، مانا بۇ ئالامەتلەر ئۇلارنىڭ ئوچۇقچىلىقتا خېلى ئۇزۇن زامانلار ياتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ . دۆڭ بوش ھەم تارقاق ماتېرىياللاردىن دۆۋىلىنىپ ھاسىل بولغان ، شۇڭا ئۇزۇن ئۆتمەيلا كۇچلۇك بوران ـ چاپقۇن كۆمۈلۈشى بىرقەدەر تېپىز بولۇپ قالغان جەسەت سانداقلىرىنى ئېچىپ دالىغا چىقىرىپ قويغان ، ھالبۇكى دۆڭنىڭ ئېنىگە كەتكەن يانتۇلۇقى شەرقىي شىمال ۋە شەرقىي يۆنىلىشلىك چېقىدىغان قاتتىق شامال بىلەن گورىزونتال تۇرىدۇ .

قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان نەرسىلەر ئىچىدە ، 25 جەسەت قورقۇنچلۇق بىر كۆرۈنۈشنى ھاسىل قىلغان !

ئېگىز خادا ياغاچلارنىڭ تارقىلىشى ئەسلى ئورنىدا تۇرغان جەسەت سانداقلىرى بىلەن ئالاقىسىزدەك قىلىدۇ . بىراق ، بىرقانچە جايدا ،

جەسەت ساندۇقىنىڭ بىر بېشىدا ياكى ئىككىلا بېشىدا تۆۋرۈك تۇرغۇزۇلغاندەك قىلىدۇ ، باشقا ئىككى جايدا چوڭ پالاق جەسەت ساندۇقىنىڭ بىر بېشىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغاندەك قىلىدۇ .

بەلكىم ، خادا ياغاچلار دەسلەپتە مەلۇم بىر تۈرلۈك ئالاھىدە قەبرىلەرنى قورشاش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن ، بىراق يېڭى قەبرىلەرنىڭ ئۈزلۈكسىز كۆپىيىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ ، قەبرىستانلىق كۇندىن ـ كۈنگە قىستاڭچىلىقتەك بىلىنىدىغان بولۇپ قالغان ، ئاخىرىدا بېرىپ يېڭى قەبرىلەر كونا قەبرىلەرنىڭ زېمىنىنى ئىشغال قىلىۋالغان . ئوخشاشلا ، ھېلىقى چوڭ ـ چوڭ چىتلاقلار بەلكىم دەسلەپكى مەزگىللەردىكى « ئاقسۆڭەك » لەرنىڭ زېمىنىدىكى توساقلار بولۇپ ، « پۇقرالار » دىن چېگرىسىنى ئايرىپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن .

مۇمىيالار ـــ ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ ھالىتىنىڭ كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك ساقلىنىپ قېلىشىدا ھېچقانداق تېخنىكىلىق ۋاستە قوللىنىلمىغان ، دەپ كېتىشكىمۇ بولمايدىغاندەك قىلىدۇ ، چۈنكى قەبرىلەردىكى ناھايىتى ئاسانلا چىرىپ كېتىدىغان نەرسىلەر خۇددى مۆجىزىلەردەك ساقلىنىپ قالغان . بۇنداق ھادىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان بىر دىنبىر سەۋەب ـــ لوپنۇر چۆلىنىڭ ئادەتتىكىدىن تاشقىرى قۇرغاق كىلىماتىدىن ① ئىبارەت .

يەر يۈزى بىلەن كۇرەكتە كولانغان جايلاردا ، تۈرلۈك ھەمدەپنە بۇيۇملىرى ئۈزلۈكسىز تېپىلىپ تۇردى ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ياغاچ بۇيۇملار ئىكەن ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا 60 تال ھەمدەپنە قىلىنغان ئوقيا ۋە ئوقيادىنمۇ كىچىك بىرمۇنچە ياغاچ قوزۇقلار بار ئىكەن ، ياغاچ قوزۇق ۋە

① لوپنۇر چۆللۈكىدە بۇرۇن دائىم يامغۇر يېغىپ تۇرمىغان بىلەن ، بەزىدە ھەققىي تۇردە قاتتىق ياغىدىغانلىقىنى بىلگەنىدىم ، ئۇنىڭ بىرىنچى قېتىمقىسى 1928 ـ يىلى ئاپرېلدا ياغقانىدى ، كېيىن يەنە 1934 ـ يىلى ئىيۇندا ياغدى ، چېلەكلەپ قۇيغاندەك ياغقان قاتتىق يامغۇرنى ئۆز بېشىمدىن كەچۈردۇم ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

كۆپ سانلىق ئوقيالارنىڭ يۈزىدە ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك بېزەكلەر بار ئىكەن (ماقالىمىزنىڭ ئاخىرىدا تەپسىلىي توختىلىمىز) . مەن دەسلەپكى مەزگىللىك ئارخېئولوگىيىلىك قېزىشلاردا زادى ئۇچرىتىپ باقمىغان ئۇچ دانە ھەمدەپنە بۇيۇم بار ئىكەن ، ئۇ ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئىككى دانە بېجىرىم ماتېرىيالنى بىرلەشتۈرۈپ ياسىغان نەرسە بولۇپ ، ئىنچىكە يىپ ياكى يۇڭ يىپ بىلەن ئاشۇ ئىككى دانە يېرىم نەرسىنى بىرلەشتۈرۈپ تېڭىپ قويغان . بىز جەمئىي ئالتە دانە ئالاھىدە نەرسە بايقىدۇق ، ئۇلارنىڭ بىر بېشى خۇددى ئات ياكى كالىنىڭ تۇۋىقىغا ئوخشاپ كېتىدىكەن . ياغاچ قوزۇقتىن جەمئىي يەتتىنى بايقىدۇق . ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 50 ـــ 60 سانتىمېتىر ، ئۇنىڭ كەڭ بېشىنىڭ كەسمە يۈزى يېرىم چەمبەر شەكلىدە ، ئۇچلۇق بېشىنىڭ كەسمە يۈزى يۇمىلاق ، شۇنىڭ بىلەن بىللە گورىزونتال ئۇزۇلۇپ ئۆتۈشۈش بار . كەڭ بېشىنىڭ تەكشى يۈزىدە ئىككى قۇر تىك يۆنىلىشلىك ئويمان بار ، ئۇنىڭ تۆۋىنىدە تىك بۇلۇڭلۇق ئويمات بار ، بەزى قوزۇقلار ئەگرى ياسىمان شەكىلدە بولۇپ (قەستەن شەكىللەنمىگەن بولسا كېرەك) ، ئوتتۇرىسىغا بىر قارا رەڭلىك ئات يالىنى بېزەك قىلىپ ئېزىل يىپ بىلەن باغلاپ قويغان . باشقا قوزۇقلاردا بىرتاللا يىپ يۆگەپ باغلاپ قويۇلغان ، بىراق بىر دانە سۇنۇق قوزۇقنىڭ قاپارتما كەلگەن يۇزىگە بىر تال ئۇزۇن پەينى قوشۇپ تېڭىپ قويغان ، ئاشۇ ئۇچ خىل ياغاچ بۇيۇم بىردەكلا قەبرىدىن بايقالغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇلارنىڭ رولى ئاخىرەتلىك بۇيۇم بولۇش ئېھتىمالىغا ئەڭ يېقىن ، ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ رولى ، ئىشلىتىلىشى ۋە مەنىسىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدۇ .

چوڭ پلاش (ياكى كېپەنلىك پالاس ، دېسمۇ بولىدۇ) نىڭ يىرتىق پارچىلىرىدا قارىماققا ھېچقانچە ئالاھىدىلىك يوقتەك قىلىدۇ ، ئۇمۇمەن ئېيتقاندا ناھايىتى ئاددىي ئىكەن ، بىراق ئۇلارنىڭ بەزىلىرىدە ئاددىيغىنا ، نىسبىتى ناھايىتى كۇچلۇك رەڭلەردىكى بېزەك قىرلىرى بار ئىكەن . بىز جەمئىي ئون كىشىلىك يۇڭ قالپاق بايقىدۇق ، ئۇلارنىڭ

تـۆپسى ئاز ـ تولا ئۇچلۇق قىلىپ يىغىلغان ، قالپاقنىڭ سول يېنىدا قـ
زىل يۇڭ يىپ بىلەن يۆگەپ چققان بىر تۇتام ئۇششاق پەي بار ئىكەن .
يۇقىرىدا دېيىلگەن بېزەكلەردىن باشقا ، بەزى قالپاقلارنىڭ تۆپسىدە يەنە
بـىر ئايلاندۇرۇپ تىكىلگەن سىپىق كۇزەن تېرىسى بار ئىكەن [1] بۇ
يـەردە دائىم ئۇچرايدىغان يەنە بىر تۇرلۇك قېزىلما بۇيۇم ـــ بىلەككە
ئوخشاپ كېتىدىغان پاخالدىن توقۇلغان كىچىك سېۋەت بولۇپ ، ئۇنىڭدا
توقۇپ چىقىرىلغان بېزەك نۇسخا بار . [2] ئاشۇنداق كىچىك سېۋەتتىن
جەمئىي 15 نى تاپتۇق ، ئۇلار يېمەكلىك سېلىشقا ئىشلىتىلگەن ، يىغۇچـ
لىنغان بىردىنبىر بۇنزا بۇيۇم ـــ كىچىك بالىلارنىڭ بىلەزۇكى بولۇپ ،
ئۇنى ئىككى بېشى سەل تۇم بۇنزا سىمدا يۇمىلاق شەكىلگە كەلتۇرۇپ
ياسىغان . يەنە بىر قىسىم داتلىشپ كەتكەن بۇنزا قوراللارنىڭ سۇنۇقـ
لىرى بولۇپ ، زادى قانداق نەرسە ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتىش مۇمكىن ئەـ
مـەس . بۇ يەردە تېپىلغان يىپ بىلەن بوغۇپ چققان پەي ، چاكاندا
شـېخى ، پاخال ، قوي يۇڭى ، ھايۋانات سۆڭرى قاتارلىق نەرسىلەر بىلـ
كىم ئىبلىستىن مۇداپىئەلىنىش ئۇچۇن ئىشلىتىلگەن نەرسىلەر بولسا كېـ
رەك . ئۇقىيانىڭ ئوق ئۇچى ئىنتايىن چىرايلىق ئىكەن ، ئالتە تال بېزەك
سىزىق رېتىملىق ھالدا ئوق ئۇچىنىڭ قۇيرۇق قىسمىدىكى V شەكىللىك
پـېتىنقى ئېغىزىغا تېزىلغان ، پېتىنقى ئېغىزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇقيانىڭ
ئوق ياغىچى بېكىتىلىدىغان تۆشۈك بار ئىكەن .

بىر دانە چوڭ تارغاق ئۇزۇن ـ قىسقىلىرى ئارىلاشقان كىچىك
بامبۇك چوكىلىرىدىن ياساپ چىقىلغان ، بامبۇك چوكىلىرى ئىنتايىن
پارقىراق قىلىپ سىلىقلانغان ، ئاندىن كېيىن بىرتال ھايۋانات سۆڭرى
ئوتتۇرىسىغا كىرگۈزۈلگەن ، بۇ خىلىلا ئىپتىدائىي قۇرۇلما . ئۇزۇن بام-

① « مەركىزىي ئاسىيا » PL. 29 L. F 04 رەسىمدە مۇشۇنداق قالپاق كۆر-
سىتىلگەن ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

② مەركىزىي ئاسىيا PL. 26 L. C. 05 ۋە PL. 26 L. F. 104, L. F. 05 رەسىملەردىن
پايدىلىنىشقا بولىدۇ . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

بـۇك ياغىچىنىڭ كېگەيتىلگەن تۆپە قىسمىغا توغرا يۆنىلىشلىك نۇسخا
چىقىرىلغان ، ھەربىر نۇسخا ئىككى قۇر قىزىل بويالغان ئۇششاق ئۇچ
بۇلۇڭ نۇسخىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، يۇقىرى ـ تۆۋەن ئىككى قۇر ئۇچـ
بۇلۇڭلارنىڭ ئۇچى ئۆزئارا ئۆتۈشتۇرۇلگەن . بۇنداق بېزەك نۇسخىلىرى
نۇرغۇنلىغان ياغاچ بۇيۇملارنىڭ يۈزىدىمۇ ئۇچرايدۇ . ئاشۇ ياغاچ بۇـ
يۇملاردا ئۇچ بۇلۇڭلۇق شەكىللەر بىردەم ئارىلىق قالدۇرۇپ تىزىلغان
ھالدا كۆرۈنسە ، بىردەم بۇرما شەكىلدە يۇقىرىغا تولغۇنۇپ چىقىپ كېـ
تىۋاتقان (ياكى تۆۋەنگە چۈشۈپ كېتىۋاتقان) ھالدا قاتار تىزىلغان ھا-
لەتتە كۆرۈنىدۇ . « مەركىزىي ئاسىيا » نىڭ PL. 24 L. F 05a, L. Q. iii
04ۋە L. F. 3. 10 رەسىمدىكىلىرى مۇشۇنداق نۇسخىنىڭ باشقا بىر خىل
ۋاريانتى بولۇپ ، بۇ چاغدىكى ئۇچبۇلۇڭلار بىردەك ئوخشاش يۆنىلىشكە
قارىتىلغان . يەنە بىر دانە تارغاق پەقەت كالتە بامبۇك چوكىلىرى بىلەن
ياسالغان ، بامبۇك چوكىنىڭ ئاخىرقى ئۇچىدىكى ھايۋانات سۆڭرىدىن
قىلىنغان توغرا توسۇقنىڭ ئۇستۈنكى بۆلىكى ئاساسىي جەھەتتىن ئېچـ
لىپ قالمىغان .

تارغاق ـــ ئوخشاش بولمىغان دەۋرلەر ۋە ئوخشاش بولمىغان دۆـ
لەتلەردىكى قەبرىلەردە دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان ھەمدەپنە بۇيۇم ، ئىنـ
سانلارنىڭ چېچى ـــ دائىم ئۇچرايدىغان يەنە بىر خىل ھەمدەپـنە بۇيۇم
(بـۇنداق ھەمدەپنە بۇيۇملار لوپنۇر رايونىدىمۇ كۆرۈنىدۇ) . تارغاقمۇ ئادەم
چېچىغا ئوخشاش دائىم دېگۈدەك مەلۇم بىر خىل ئاخىرەتلىك بۇيۇم ھېساب-
لىنىدىغاندەك قىلىدۇ . [1] بىر تارغاق ئۇستىدە بىر ئالاھىدە نەقىش نۇس-
خىسى بولۇپ ، ئۇ ھېلىقى « ھالاكەت نەقشى » گە بەك ئوخشاپ كېتىدە-

① خانارىيچۇ (Hanna Rydh) مۇ مۇشۇنداق كۆزقاراشتا ئىكەن ، ستوكخولم
« يىراق شەرق قەدىمكى بۇيۇملار مۇزېيى » 1 ـ توپلىمىنىڭ 105 ـ بېتى ۋە شۇنىڭدىن
كېيىنكى قىسىملىرىغا قارالسۇن : « قەبرىلەردىكى ساپال بۇيۇملاردا كۆرۈنىدىغان سىمۋول
خاراكتېرلىك بەلگە ـــ بۇقا » (in Symbolism in Mortuary Ceramics, Bull) ـــ ئەسلـ
دىكى ئىزاھات .

كەن . مەيلى شەرقتىكى گەنسۇنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى مېيىتنى كومزەككە قويۇش ئادەتلىرى بولسۇن ياكى غەرب دۇنياسىنىڭ شىمالدىكى گىگانت تاش قەبرىلىرىدە بولسۇن ، ئاخىرەتلىك نەزىر ـ چىراغ نەقىش نۇسخىلىرىدا ئۇچ بۇلۇڭلۇق نۇسخىلار دائىم ئۇچرايدۇ . ئوخشاش بىر نەزىرىيىگە ئاساسلانغاندا ، باشقا ياغاچ بۇيۇملىرىغا بېزەلگەن ئۇچ بۇلۇڭلۇق نۇسخىلار-نىمۇ نەزىر ـ چىراغ نۇسخىسى ، دەپ قارىسا بولۇۋېرىدۇ . مىنىڭ D1 قەبرىگە بەرگەن تەسۋىرلىرىدىن مەلۇمكى ، يەنە ناھايىتى روشەن نەزىر ـ چىراغ بۇيۇملىرىدىن بىرمۇنچىسى بار . ئۇلاردىن ئەڭ گەۋدىلىك بولغانلىرى بۇغداي دېنى ۋە چاكاندا شېخى ① ستەينىڭ ئېيتىشچە ② ، ھىندى دىنىي مۇرتلىرى تا بۇگۈنگىچە چاكاندا شېخىنى بىر خىل نامەلۇم ئۆسۈملۈكنىڭ ۋاكالەتچىسى ، دەپ قارايدىكەن . ئۇنداق ئۆسۈملۈكتىن بىر خىل سۇماي ـ قەدىمكى ھىندىستان ـ ئىران تىلىدىكى مىللەتلەرنىڭ دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىدا مۇھىم رول ئوينايدىغان بىر خىل ئىچىملىك ـــ نى چەككىلەپ چىقارغىلى بولىدىكەن . بىز بايقىغان قەبرىلەردە سۇيۇقلۇق ئەمەس ، بەلكى شاخ ـ شۇمبىلىرىلا ئۇچرىدى ، بەلكىم بۇنداق ئۆسۈملۈكنىڭ دائىم كۆكۈرۈپ تۇرىدىغان خۇسۇسىيىتى كىشىلەرنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدۇرۇپ ، قەبرىلەرگە قويۇپ ھاياتىي كۈچكە سىمۋول قىلىدۇرغان ، يەنى ھاياتلىقنىڭ ئىلھامى قىلىدۇرغان بولۇشى مۇمكىن . ھىندى ئاتەشپەرەسلىك دىنىي مۇرتلىرى تا بۇگۈنگىچە بۇنداق شاختى ئۆلمەس نەرسە ، دەپ قاراپ كەلمەكتە ③ .

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئۇششاق نەرسىلەردىن باشقا ، بىز يەنە

① چاكاندا ـــ شىنجاڭنىڭ چۆل ـ باياۋانلىرىدا ۋە شىزاڭ ، ھىمالايانىڭ قۇرغاق رايونلىرىدا ئۆسىدىغان ، دائىم ئۇچرايدىغان پاكار غوللۇق ئۆسۈملۈك ، ئۇنىڭ تەمى ئاچچىق بولغاچقا ، ھايۋاناتلار ئۆزىنى قاچۇرىدىكەن ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

② « مەركىزىي ئاسىيا » 1 ـ توم ، 21 ـ بەت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى قىسىملىرى ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

③ « مەركىزىي ئاسىيا » 1 توم ، 22 ـ بەت . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

بىرقەدەر چوڭراق نەرسىلەرنىمۇ بايقىدۇق ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئۇچ دانە ياغاچ ئادەم ۋە ئاز ـ تولا ئادەم خۇسۇسىيەتلىرى بولسىمۇ ، بىراق تۇر ـ تىپلارغا ئايرىش تەس بولغان ھەيكەل بار . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئايال ھەيكىلى خۇددى راست ئادەمدەكلا چوڭلۇقتا بولسىمۇ ، بىراق ھاۋا كىلىماتىنىڭ بۇزغۇنچىلىقىغا خېلى بەكلا ئۇچرىغان . ئۇنىڭدىن باشقا ئىككى دانە ھەيكەل سەل كىچىكرەك ئىكەن ، لېكىن ساقلىنىشى بىرقەدەر ياخشى ئىكەن ، كۆ-رۈنۈپ تۇرىدۇكى ، ئۇلار قىزىل رەڭدە بويالغان ، ئۇلارنىڭ بىرى ئايال كىشى ، يەنە بىرى زەكىرى ئېنىق قىلىپ ياسالغان ئەر سىياقىدىكى ھەيكەل ئىكەن ـــ بۇ چېھرى ۋە تاناسىل ئەزالىرى ئويۇپ چىقىرىلغان بىردىنبىر ھەيكەل . ئايال سىياقىدىكى ھەيكىلنىڭ يۇزى تۇز بولغانلىقى ئۈچۈن ، يۇ-زىدىكى ئەزالىرىنى سىزىپ چىقىرىپ قويغان بولۇشى مۇمكىن . بۇ ئۇچ ھەيكەل ناتۇرالىزملىق ئۇسلۇبتا ئويۇپ چىقىلغان خېلىلا ئىپتىدائىي ھەيكەل ئىكەن .

قەبرىستانلىق مۇھىتى گەرچە بىزگە ئۇ ھەيكەلنىڭ ئىشلىتىلىش رولىنى ئۇقتۇرالمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ جەسەت ساندۇقى بە-لەن چوقۇم مۇناسىۋەتتى بولسا كېرەك . سىتەين بۇرۇن كىرورانىنىڭ ئەتراپىدىكى قەبرىلەرنى قازغان چېغىدا ، ئاشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ھەيكەلنى بايقىغان ، L.Q.2 نومۇرلۇق قەبرىنىڭ ئاستىدا ئۇ بۇرۇن 70 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتىكى ئايال سىياقىدىكى ھەيكەلدىن بىرنى تاپقان . بۇ ھەيكەلنىڭ پۇتى يوق ، يۇز قىسمى تۇز ، قىزغۇچ قوڭۇر رەڭدە بويۇپ-تىلگەن ① . L.T قەبرىستانلىق ② ۋە L.S.5 نومۇرلۇق قەبرىدىن ئوخشىشپ كېتىدىغان ھەيكەلدىن بىرنى تاپقان . L.S.6 نومۇرلۇق قەبرىدىن ③ ئېگىزلىكى ئاران 10 سانتىمېتىرلا كېلىدىغان ئايال سىياقىدە

① « مەركىزىي ئاسىيا » Pl. 15, L. Q. 2. 01 رەسىم ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

② خانتىڭتۇن يازغان « ئاسىيانىڭ تومۇرى » 262 ـ بەتتىكى رەسىمدە بايان قىلىنغان جاي بىلەن بىردەك ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

③ « مەركىزىي ئاسىيا » Pl. 26, L. S. 6. 01 رەسىم ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

كى هەيكەلدىن بىرنى تاپقان .

« ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » دىن تېپىلغان نەرسىلەر خېلىلا ئاددىي ئىكەن ھەمدە ھېچقانداق يىل دەۋرى ئالامىتى يوق ئىكەن . بۇ يەردىن خەنزۇ مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرى بايقالمىغاچقا (ئەلۋەتتە ، بىزدىن بۇرۇن كەلگەن كىشىلەر بۇ جەھەتتىن دەلىل بولالىغۇدەك يېپ ئۇچى بۇيۇملىرىنى ئېلىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن بولغان ئېھتىمالللىقنى چەتكە قاقمايمىز) ، قەبرىستانلىق دەۋرى بەلكى مىلادىيىدىن 2 ئەسىر ئىلگىرىكى زامانىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى يىگىرمە يىللىرىدا خەنزۇلار تارىم ئويمانلىقىغا كېڭىيىپ كەلگەن مەزگىللەرگە توغرا كېلىشى مۇمكىن ، دەپ پەرەز قىلىمىز . ئەڭ غەلىتە بىر ئىش شۇكى ، بۇ قەبرىلەردىن يېپەك رەختلەر چىقمىدى ، گەرچە ئۇ دەل يېپەك يولىغا جايلاشقان بولسىمۇ . بۇ خۇسۇسىيەتنىڭ كەمچىلىكى ، يا مەن مۆلچەرلىگەن يىل دەۋرىنىڭ توغرىلىقىنى دەلىللەيدۇ ياكى بولمىسا بۇ يەرگە دەپنە قىلىنغانلارنىڭ مەرتىۋىسىنىڭ ئىنتايىن تۆۋەن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . شۇنى مۆئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇكى — بۇ قەبرىلەر مىلادىيە 330 — يىلدىن بۇرۇن بىنا بولغان ، چۈنكى ئاشۇ مەزگىلدىن كېيىن ، قۇم دەرياسىنىڭ قۇرۇپ كېتىشىگە ئەگىشىپ بۇ دالادا كىشىلەر ئولتۇراقلاشمىغان .

ستەين كىرورانىنىڭ ئەتراپىدىكى شۇنىڭغا ئوخشاش قەبرىلەردىن ئېلىپ كەتكەن باش سۆڭىكى تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئالپىن (alpinus) ئىرقى دەپ باھالانغان ، بۇ ھازىر ھىندىقۇش تاغ تىزمىسى بىلەن پامىر رايونىدا ياشاۋاتقان ئىرقتا ئوخشىشىپ كېتىدۇ . ئۇلارنىڭ چېچىنىڭ رەڭگى ۋە يۈزىدىكى خۇسۇسىيەتلىرىگە قاراپ ھۆكۈم قىلساق ، بۇ ئادەملەرنىڭ ئاريانلار ئىرقىغا مەنسۇپ ئەمەسلىكىنى بىلىمىز ، لېكىن ئۇلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئاريان ئاھالىلىرى تۇرغان چاغلاردىكى ئىجتىمائىي مەرتىۋىسى بىرقەدەر تۆۋەن بولغان بىر قاتلام ئىكەنلىكىنىمۇ ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇ . خۇددى ستەين بۇرۇن كۆرسەتىپ ئۆتكەندەك ، بىزنىڭ ئالدىمىزدا نامايان بولۇپ تۇرغان كىشىلەر

بەلكىم كىرۇران پادىشاھلىقىنىڭ ئاھالىلىرى ، يېرىم كۆچمەن ھالەتتىكى چارۋىچىلار ، ئوۋچىلار ۋە بېلىقچىلار بولۇشى مۇمكىن ، ئۇلارنىڭ ياشاش ئۇسۇلى ھازىرقى لوپنۇرلۇقلارنىڭكىگە ئوخشايدۇ .

بۇ كىشىلەرنىڭ دەپنە قىلىش ئادەتلىرىدە بىرمۇنچە ئىپتىدائىي شەيئىلەرنىڭ ھەممىسىدە روھ بولىدۇ ، دەيدىغان نۇقتىئىنەزەرلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى مەۋجۇت ئىكەن . چاكاندا شېخدىن باشقا ، يەنە بىر مۇنچە نەرسىلەردە غەربنىڭ تەسىرى بىلىنىپلا تۇرىدۇ . مەسىلەن ، مۇمىيانىڭ ئوچسىدىكى بەللىك — ئەرلەرنىڭ بەللىكى تارراق ، ئاياللارنىڭكىگەرەك بولىدىكەن — روشەنكى بۇنىڭدا قەدىمكى ھىندى — ئىران تەلىدىكى خەلقنىڭ ئۆرپ — ئادەت خۇسۇسىيەتلىرى بار ئىكەن ، بۇنداق ئۆرپ — ئادەت ھىندى ئاتەشپەرەسلىك دىنىي مۇرتلىرى ئىچىدە ھازىرمۇ ساقلانماقتا . بۇ دىندىكىلەر باللار تەخمىنەن 7 ياشقا كىرگەندە ، ئۇلارنىڭ دىنىي پائالىيەت مۇراسىملىرىغا قاتنىشىشىغا بىرىنچى قېتىم رۇخسەت قىلىدىكەن ھەم بالىنىڭ بېلىگە شۇ مۇراسىمدىلا بەللىك باغلاپ قويۇپ ، ئۇلارنىڭ ئۆز دىنىغا مۇرىت بولغانلىقىنى بىلدۈرىدىكەن ، شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ بەللىكىنى ئېلىۋېتىشكە رۇخسەت قىلمايدىكەن .

قېزىۋېلىنغان كەش — چورۇقلار كىشىگە 1168 تۆۋەن تەبىقىدىكىلىرى كىيىدىغان ئۆتۈكنى ئەسلىتىدۇ ، ئۇنىڭ نۇسخىسىنى كۆلەبىتە ياشاۋاتقان كۇرگانلارنىڭ گۈلدانلىرىدا ئۇچراتقىلى بولىدۇ ، ئۇچلۇق قۇلاقچا (قالپاق) سكىفىيەلەرنىڭ قۇلاقچىسىغا سەل ئوخشاپ كېتىدۇ ، لېكىن سكىفىيەلەرنىڭ قۇلاقچىسىدا پەي بېزەك بولمايدۇ . ①

مەسىلەن ، مىنىس (Minns) يازغان « سكىفىيەلەر ۋە گرېكلەر » (scythiansandGreeks) دېگەن كىتابنىڭ 12 — 14 — رەسىملىرىدە

① « ئېنسكلوپېدىيە Ebrt » d ، تارىختىن بۇرۇنقى تارىخ بىلەن گۇرگانلارغا ئالاقىدار قىسىم : 7 — تۇم PL. 90A ۋە 3 — تۇم PL. 154 . — ئەسلىدىكى ئىزاھات .

كۆرستىلىشچە ، ئاز سانلىق ئاسىيالىقلار ئەۋلادىدىن بولغان كۆچمەن چارۋىچىلارمۇ ئۇچلۇق قۇلاقچا كىيىدىكەن ، ئادەتتە قۇلاقچىسىنىڭ قۇلىقىنى ئېڭىكىگە چىگىۋالىدىكەن . ①

جۇڭگونىڭ يىلنامىلىرىدە كروران پادىشاھلىقىنىڭ ئاھالىلىرىنى دائىم تىلغا ئالىدۇ ، چۈنكى جۇڭگونىڭ يېقىنقى شەرق رايونى ۋە رىم ئىمپېرىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى يىپەك مال سودىسىنى باغلاشتۇرۇپ تۇرىدىغان يول ـ يىپەك يولى مۇشۇ رايوندىن ئۆتەتتى . ۋەھالەنكى بۇ يەرنىڭ ئاھالىلىرى ئاشۇ سودا پائالىيىتىگە نىسبەتەن دائىم دېگۈدەك زور خەۋپ تۇغدۇرۇپ تۇراتتى ، كۆپ سانلىق سورۇنلاردا ئۇلار خەنزۇلارنىڭ كونا دۈشمىنى ھۇنلار بىلەن ھەمكارلىشاتتى . مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 77 يىلى ، جازا قوشۇنى كروراننا ئەۋەتىلدى ، ئۇلار كروران شاھىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن ، بۇ پادىشاھلىقنىڭ لوپنۇرنىڭ شىمالىدىكى پەيتەختىنى ھازىرقى چارقىلىققا كۆچۈرۈۋەتكەن دۆلىتىنىڭ نامىنى پىشامشانغا ئۆزگەرتىۋەتكەن ، بۇ پادىشاھلىقنىڭ شىمالىي قىسمىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپلا ئۆزىنىڭ مۇھىملىقىنى يوقاتقان . غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى خۇددى ئېلىبىت خرمان (Albert Herrmann) ②تەكىتلىگەندەك : خەنزۇلار 50 يىللىق ھاكىمىيەت ۋاكۇئۇملۇق مەزگىلىنى بېشىدىن كەچۈرگەندىن كېيىن ، تارىمنى ئىستىلا قىلدى . ئۇ كرورانغا يېقىن يول بىلەن بارماستىن ، بەلكى چەرچەن ، مەدەك ۋە يېڭىپەلەر ئارقىلىق مېڭىپ ، يەنە قۇم دەريالىنى بويلاپ مېڭىپ ، لوپنۇرنىڭ شىمالىغا يېتىپ بارغان ، ئۇلار مەدەكتىن يېڭىپەنگە بارغۇچە بېسىپ ئۆتۈش ئىمكانىيىتى ئەڭ زور بولغان يول « ئۆستەڭ » نى ياقىلاپ قۇم دەريالىغا بارىدىغان يول بولۇشى كېرەك .

① ۋون لېكوك (Vonle cog) يازغان كىتاب « Bilderatlas » نىڭ 127 ـ رەسىمدىكىسى ـ چارىستىن كەلگەن قاپارتما رەسىم بولۇپ ، ئۇنىڭدىكى كىيىم ـ كېچەك پاسونى ـ ساگالارنىڭ ئىكەن . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

② « Lou—lan ,china ,Indien und Romin Lichteder Ausgra bungen am Lobnor » نىڭ 92 ـ بېتىگە قارالا ، بۇ ئەڭ نادىر ئەسەر ھېسابلىنىدۇ . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

« ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » نىڭ جەنۇبىدىن جەنۇب ـ غەربكە قاراپ 17 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ، ئۆستەڭ بىلەن تۆۋەنكى تارىم ئارىلىقىدىكى كونا يولدا بىر تۇر خارابىسى بايقالدى . بىز ئۇ يەردە مۆلچەرىمىزچە خەن سۇلالىسىنىڭ بولۇشى مۇمكىن بولغان ساپال قاچىلارنىڭ سۇنۇقى ۋە بىر دانە كۇرىسى چۈشۈپ كەتكەن ئۇجۇ يارمىقى تېپىپ ئالدۇق . بۇ قەدىمىي تۇر چوقۇم مەدەكنىڭ ئالدىنقى سەپ ئىستېھكامى بولغان ، ئۇنى قۇرۇشتىكى مەقسەت چوقۇم مەدەكتىن يېڭىپەنگە بارىدىغان يولنى قوغداش ، بەلكىم بۇ تورنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي تەرەپلىرىدىمۇ باشقا تۇرلار بولۇشى مۇمكىن ، بىراق بىزنىڭ ئۇلارنى ئىزدەپ تېپىش ئىمكانىيىتىمىز يوق ئىدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، لوپنۇرنىڭ شىمالىدا ئەسكەر تۇرغۇزۇش زۆرۈر بولۇپ قالدى ، شۇنىڭ بىلەن كروراننىڭ كونا نامى يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، مانا بۇ ـــ سۆزىن ھېدىن بايقىغان كروران .

« ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » نى ئۇزۇل ـ كېسىل قېزىپ ۋە باشقا بەزى تەكشۈرۈشلەرنى ئىشلىگەندىن كېيىن ، بىز بۇ تونۇردەك ئىسسىق يەردىن ئايرىلىپ ، ئۆستەڭنىڭ باشقا بىر چېتىگە بۇرالدۇق ، ئۇ يەردىن بىز يەنە كېچىكرەك قەبرىدىن ئۇچىنى تاپتۇق ، ئۇلار ھېلىقى چوڭ قەبرىستانلىق بىلەن ئوخشاش بىر كەڭلىك گرادۇسىدا تۇرىدىكەن .

ئەڭ جەنۇبىدىكى قەبرىستانلىق تۆپىسى تۇز بىر توپا دۆڭلۇكنىڭ ياقىسىغا جايلاشقانىكەن . دۆڭلۇكنىڭ تۆپىسىدە بىرئاز قۇرۇپ كەتكەن يۇلغۇنلار بار بولۇپ ، ئەتراپى تامامەن بارخانلار ئىكەن ، قەبرىستانلىقتا جەمئىي 3 ـــ 4 قەبرە بار ئىكەن ، ئۇلاردىن E1 قەبرىدىكىسى يەر يۈزىگە قويۇپ قويۇلغان بىر جەسەت ساندۇقى ئىكەن ، ئۇنى ئىچىنى ئويۇۋەتكەن يىپرىم توغراق ياغىچىدا ياسىغان . جەسەت ساندۇقى ياغىچىنىڭ ئىككى بېشىنى يىپرىم چەمبەر شەكىللىك ياغاچ بىلەن ئېتىۋەتكەن . جەسەت ساندۇقىنىڭ ياپقۇچى ئىككى پارچە ئۇزۇن تاختاي ئىكەن ، ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر قەۋەت چاتقال شاخلار يېپىلغان بولۇپ ، ئۇ

شاخلارنى ئوخشاش شاخلاردىن ئېشلىگەن ئارغامچا بىلەن تېڭىۋەتكەن . شاخلار ئارىسىدىن قوينىڭ باش سۆڭىكىنى بايقىدۇق . جەسەت ساندۇقىنىڭ ئاستىدا تۆت يەردە كالتە ھەم توم پۇتى بار ئىكەن . قارىماققا بەك غەلىتە كۆرۈنىدىكەن . شۇنداق مۇئەييەللەشتۇرۇشكە بولىدۇكى بۇ جەسەت ساندۇقى ھېچقاچان يەر ئاستىغا كۆمۈلمىگەن . قەبرە ئىگىسى ئالىجاناب مۆتىۋەر بولۇپ ، بۇ مۇمىيا ماڭا ئۇچرىغان مۇمىيالار ئىچىدە ساقلىنىشى ئەڭ ياخشى ، بېجىرىم مۇمىيا ھېسابلىنىدۇ ، ئۇنىڭ بېشى تېپىك ئۇزۇن ، يۇزى سوزۇنچاق ، ئېڭىكىدە ئاقارغان كەكە ساقلى بار ، پۇتۇن بەدىنىدىكى قۇرۇپ كەتكەن تېرىسى بىرخىللا سارغۇچ قوڭۇر رەڭ ، خۇددى ئاپتاپسىنىپ كۆيگەن تېرىدەك كۆرۈنىدۇ . ئۇنىڭ ئۇچىسىغا ناھايىتى نېپىز سېرىق يىپەك توقۇلما تون كەيگۈزۈلگەن ، توقۇلمىنىڭ يېرتىقلىرى ئەسلى جايىدا تۇرۇپتۇ ، تونىنىڭ جىيەكلىرى ئوچۇق قىزىل رەڭدە ، بوينىنى ئايلاندۇرۇپ بىر ئايلانما كەڭ جىيەك تىكىلگەن بولۇپ ، بىرقانچە پارچە رەڭدار جۇڭگو كىمخابى بىلەن قۇراپ تىكىلگەن . گۈل نۇسخىلىرى ئىنتايىن ئوچۇق ، تامامەن ئەنئەنىۋى ھايۋانات نۇسخىلىرى ئىشلىتىلگەن ، دەمالى قارىماققا بەك كۆزگە چېلىققۇدەك . ئۆلگۈچىنىڭ پۇتىغا D1 قەبرىدىكى پاسونغا ئوخشايدىغان پاكار قونچلىق ئۆتۈك كەيدۈرۈلگەن ، بىراق تېرىسى قىزىل ئىكەن ، قارىماققا تېخىمۇ سالاپەتلىك كۆرۈنىدىكەن .

2E قەبرىنىڭ جەسەت ساندۇقى يېرىم سۇنۇق ئىكەن ، ئۇنىڭ ئۇستىگە شاخ ـ شۇمبىلار يېپىلغان ، جەسەت ساندۇقىدا بىر مېيىت بار بولۇپ ، ئۇمۇ ئۇزۇن باش ئىكەن ، يەنە بىر قىسىم ئاق ۋە قىزىل رەڭلەردىكى يىپەك رەخت پارچىلىرى بار ئىكەن . كېپەنلىك كىيىمى يوڭ توقۇلما بولۇپ ، چۆرىلىرىگە قىزىل كىمخابتىن جىيەك تۇتۇلغان ، بەختكە قارشى تامامەن دېگۈدەك بۇزۇلۇپ كەتكەن . ئىشىنى ئادەتتىكىچە پاختا رەختتىن تىكىلگەن . E1 قەبرىدىكى مۇمىياغا ئوخشايدۇ ، ئۆلگۈچىنىڭ بۇرنىنىڭ تۆشۈكىگە قىزىل رەڭلىك يىپەك رەختتە ياسالغان « پۇكەن » نى تىقىپ قويغان .

جۇڭگودا ئالاھىدە ئىشلەنگەن يېشىل قاشتېشى بىلەن مېيىتنىڭ توققۇز ئەزاسىدىكى تۆشۈكلەرنى ئېتىپ قويۇشتەك ئادەت خەن سۇلالىسىدە باشلانغان . ئېيتىشلارغا قارىغاندا شۇنداق قىلسا مېيىتنىڭ چىرىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى ، شۇنداق قىلىش ئارقىلىق چىرىتمەي مەڭگۈ ساقلاش مەقسىتىگە يەتكىلى بولارمىش . ۋېدا دىنىي قائىدىلىرىدە بەلگىلىنىشىچە ، مېيىتنىڭ يەتتە ئەزاسىنى چوقۇم ئالتۇن بىلەن توسۇپ قويۇش شەرت ئىكەن . بۇنىڭدەك ئادەتلەر ـ گەرچە خېلىلا ئاددىي بولسىمۇ ـ يەنىلا بىر قىسىم ئىپتىدائىي ئۇرۇقلار ئارىسىدا كەڭ تارقالغان . ①

دۆڭلۈك ئۇستىدە ، بىرقانچە تال پاكار ياغاچلار ئۆلچەمسىز بىر دائىرىنى ھاسىل قىلغان ، ئۇ بەلكىم بىرەر كىچىك ئۆيگە بەلگە قىلىنغان بولسا كېرەك ، بىز بۇ يەردىن بىر دانە كىچىك قىزىل كوزىنىڭ تۆپە تەرىپىنى قېزىۋالدۇق .

بۇ يەردىن 2 كىلومېتىرلا كېلىدىغان جايدا يەنە بىر قەبرىستانلىق بولۇپ ، تۆت قەبرە بار ئىكەن ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا خېلى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان . C1 قەبرە ـــ شەك ـ شۇبھىسزكى بىز تاپقان بارلىق قەبرىلەر ئىچىدە ھەمدەپنە بۇيۇملىرى ئەڭ مول بىر قەبرە ھېسابلىنىدۇ . جەسەت ساندۇقى ئوتتۇرىدىن يېرتۇېتىلگەن 1.2 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى توغراق ياغىچى ئىكەن ، ئوتتۇرىسىنى ئويۇۋەتكەن ، ئىككى بېشىنى كىچىك تاختايلار بىلەن توسقان ، ياپقۇچىنى ئىككى تال ئۇزۇن تاختايدىن ياسىغان ، ئۇنىڭ ئۇستىگە شاخ ـ شۇمبىلارنى ياپقان . مېيىت ئايال كىشى بولۇپ ، سىرتىغا يىپەك رەخت تون كىيگۈزۈلگەن ، كىيىمىنىڭ تۆۋىنىگە توق كۆل رەڭ ، قىزىل ۋە يېشىل رەڭلەردە جىيەك تۇلغان ، يەڭ ئۇزۇنلۇقى بارمقىنى بېسىپ تۇرىدۇ ، ئۇنىڭغا قىزىل ئالتە

① خۇددى « Baessler Archiv » نىڭ 13 ـ توم ، 64 ـ بېتىدە بايان قىلىنغاندەك . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

رىلاشتۇرۇلغان يىپەك رەخت ۋە باشقا رەڭلەردىكى پۇرۇچلاردىن بېزەك تۇتۇلغان . جەسەت ساندۇقىدا بىرنەچچە دانە ھەمدەپنە بۇيۇم بار ئىكەن : بىر دانە قىزىل رەڭ بېرىلگەن تۆمۇر كۆرگۈ ؛ بىر دانە ئۇرچۇق ، ئۇرچۇق چوكىسى بىلەن بىللە ئىكەن ؛ بىر دانە كىچىك خۇرۇم ھەمىيان ۋە بىردانە يىپەك رەخت ھەمىيان ، مېيىتنىڭ بېلىدە بىر تۆمۇر قايچا ئېسىقلىق ئىكەن . بىرنەچچە پارچە سىدام يىپەك رەختتىن تىكىلگەن كىچىك ئىشتان ۋە كىچىك كىيىم بولۇپ ، بەلكىم بالىلار ئۈچۈن تىكىلگەن بولسا كېرەك ، يەنە بىر دانە بۇنزا تۇگمە ۋە بىرنەچچە پارچە جۇڭگو كىمخاب ـ تاۋار ـ دۇردۇنلىرى بايقالدى . بويىندا بىرتال ئىنچىكە يىپ بولۇپ ، ئۇنىڭغا بىرنەچچە تال ئاق ئۇنچە ۋە ئىككى پارچە ئالتۇن رەڭ ئەينەك ئۆتكۈزۈلگەن .

3C قەبردىن 1C قەبرىنىڭكىگە ئوخشايدىغان كىيىم ـ كېچەكنىڭ يىرتىق پارچىلىرىنى تاپتۇق .

2C قەبرىدىكى جەسەت ساندۇقى تېخىمۇ نەپس ياسالغان . ①

ئۇنىڭ تۆت بۇرجىكىگە چاسا ياغاچ تىك تۇرغۇزۇلغان ، ئۇ ياغاچ بىلەن يان تاختايلار تۇرۇملاپ كىرىشتۇرۇلگەن ، تىك ياغاچ ئاستىغا توغرا ياغاچ قويۇلغان بولۇپ ، جەسەت ساندۇقىنىڭ تەگلىك ياغىچىنى شۇنىڭ ئۈستىگە قويغان . جەسەت ساندۇقىنىڭ ياپقۇچى ئىككى تال ئۇزۇن تاختايدىن ياسالغان . تەگلىك تاختىيى تىك ياغاچنىڭ تۆۋىنىدە بولغاچقا ، جەسەت ساندۇقىدا 18 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتىكى تۆت پۈت ھاسىل بولغان ، دەمالى قارىماققا خۇددى بىر كارىۋات پۈتىغا ئوخشاپ قالىدۇ . جەسەت ساندۇقىنىڭ ئىچىگە ئاق رەڭلىك كىگىز سېلىنغان ، جەسەت سۆڭىكىدىن بىرنەچچە تاللا قالغان بولۇپ ، مېيىتنى كېپەنلىگەن پلاشىنىڭ يىرتقلىرى ۋە بىرنەچچە پارچە سارغۇچ قوڭۇر رەڭ يىپەك رەخت

① بۇنداق جەسەت ساندۇقى E قەبرە ۋە B قەبرىلەردىمۇ چېقىلىدۇ . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

كىيىمنىڭ يېنىدا تۇرۇپتۇ . ئۇنىڭدىن باشقا ئۇ يەردىن يەنە بىر قىسىم ئۇششاق پارچە كىمخاب تاۋار ـ دۇردۇنلارنى ، بىر دانە سۆڭەك پىچاق ، ئۇچ يوپۇرماق شەكىللىك بروئنزدىن ياسالغان بىر كىيىم بېزىكى ، ئادەم چېچى ۋە بىرتال ئوقيا ياغىچى بايقىدۇق .

بۇ جەسەت ساندۇقى ئىتالىيە ئولبىيەدىكى گرىلارنىڭ بىر تۇرلۇك جەسەت ساندۇقى ① (ياكى بىر تۇرلۇك ساندۇق بولۇشمۇ مۇمكىن) غا ئوخشاپ كېتىدۇ . ئەلۋەتتە ، ياغاچچىلىق ھۈنىرىدە ئۇ ساندۇققا قارىغاندا قوپالراق . تۆت پۇتى بولۇش ـــ ئولبىيە ۋە باشقا گرېك گۈل چېكىلگەن جەسەت ساندۇقلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ، بىراق ئۇلارنىڭ جەسەت ساندۇقىنىڭ ياپقۇچى خۇددى ئېگەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ .

2C قەبرىنىڭ شىمالىدىن 25 مېتىر كېلىدىغان جايدا بىر كىچىك كەپىنىڭ ئىزىنى بايقىدۇق ، كەپىنىڭ ئىزناسى بىر مېتىرغا يەتمەيدىغان خادا ياغاچلاردىن ھاسىل بولغان بولۇپ ، قاتار رېتى بويىچە يەرگە يېقىلىپ ياتقان ، مەلۇمكى بۇ خادا ياغاچلار ئۆز ۋاقتىدا كەپە تېمىنىڭ تۆۋىنگە ئىشلىتىلگەن . كەپىنىڭ ئۈستى كۆرۈنۈشى تىك بولۇڭلۇق ، كۆلىمى 6 × 7.5 مېتىر ، ئۇنىڭدىكى قۇمنى تازىلىۋەتكەندىن كېيىن ، تۆت دانە سۇنۇق قۇلقى بار يۇمىلاق ياغاچ جام تاپتۇق ، ئۇنىڭ شەكلى « مەركىزىي ئاسىيا » نىڭ PL. 29 L. H. OI رەسىمدىكى نەرسىلەرنىڭكىگە ئوخشايدۇ . ئۇچىنچى قەبرىستانلىق ھېلىلا تىلغا ئېلىنغان قەبرىستانلىقنىڭ شىمالىدىن 5 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا . چۈڭۇلۇپ كەتكەن 5 ـــ 6 جەسەت ساندۇقى يەر يۈزىگە چېچىلىپ ياتىدۇ ، جەسەت ساندۇقلىرىنىڭ تۇرلىرى 2 ـــ 3 خىل بولۇپ ، ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ئىچى ئويۇلغان دەرەخ غولى ۋە باشقا قۇرۇلمىدىن ئىبارەت . بۇ يەردىن يەنە بىرنەچچە پارچە قىزىل يىپەك رەخت ، سىدام توقۇلما ۋە بىرنەچچە بوغۇم ئادەم چېچى دېگەندەك ئاخىرەتلىك بۇيۇملارنى بايقىدۇق .

① مىننىس (Minns) يازغان « سكفلەر ۋە گرېكلەر » (seythians and Greeks) نىڭ 232 ـ رەسىمگە قارالا . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاھات .

ئەڭ ئاخىرىدا بايقالغان يالغۇز دەپنە قىلىنغان قەبرە A قۇم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىغا يېقىن جايدا ، يارداڭ بۇلاقىنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 12 كىلومېتىر كېلىدۇ . جەسەت ساندۇقى كۆچلۈك شامالنىڭ تەسىرى بىلەن يارداڭدىن غۇلاپ چۈشكەن ، ئۈزۈنلۇقى 2 مېتىر ، ئىچى ئويۇۋېتىلگەن توغراق ياغىچىدىن ياسالغان ، ئىككى بېشىدىكى يېرىم چەمبەر شەكىللىك توسما تاختاي بىرقانچە تۈرۈملار بىلەن مۇقىملاشتۇرۇلغان ، بارلىق بوغۇم تۆشۈكلىرى ياغاچ پۈگەت بىلەن ئېتىۋېتىلگەن ، جەسەت ساندۇقىغا قېلىن كىگىز ئەستەر قىلىنغان ، ئىچىگە مۇمياغا ئايلانغان ئەر جەسەت سېلىنغان ، ئەر جەسەتنىڭ بويى 1.48 مېتىر ، ئۈچىسىدىكى سىرتىق يېپەك رەخت تون ناھايىتى ياخشى ساقلانغان ، تونغا يىرتىق پاختا رەخت ئەستەر قىلىنغان ، مېيىتنىڭ بەدىنىنىڭ تۆۋەنگە قوي تېرىسىدىن ئىشتان كىيدۈرۈلگەن ، قوي تېرىسىنىڭ يۇڭى ئىچى تەرەپكە قارىتىلغان . پۇتىغا ئۈزۈن قونچىلىق خۇرۇم ئۆتۈك كىيدۈرۈلگەن ، ئۇنىڭ ئىچىگە كىگىز پايپاق كەيدۈرۈلگەن ، تېرە ئىشتانىنىڭ ئۈزۈنلۇقى تىزىدىن ئاشىدۇ . بەل قىسمىغا كەلگەن تېرە ئىشتانىنىڭ بەللىكىدىن ئىنچىكە شوينىنى تېشىپ ئۆتكۈزگەن ، تون ئىچىدە كالتە چاپان يوق . ئاق سانجىغان چېچى سول قولىقىنىڭ كەينى تەرىپىگە تۈرۈپ قويۇلغان ، مېيىتنىڭ ئوتتۇر چىشى ئېغىر دەرىجىدە ئۈپراپ كەتكەن ، تۆۋەنكى ئېزىق چىشى كەمتۈك ، يۇقىرىقى چىشلىرىدىن 13 تال قالغان ، باش سۆڭىكىدىن قارىغاندا ئۈزۈن باش ئىكەن .

ئۆلگۈچىنىڭ سول تىزىنىڭ ئەتراپىدا بىر پارچە ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك كىگىز پارچىسى بار ئىكەن ، كىگىز پارچىسىنىڭ بىر يېنىدا قوينىڭ ئالدى پۇت سۆڭىكى بولۇپ ، روشەن هالدا كۆيدۈرۈلگەنلىك ئىزى بار . بۇ كىگىز قوينىڭ ئالدى پۇت گۆشىگە ـ ئۆلگۈچىنىڭ تەمىناتىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا جەسەت ساندۇقى ئىچىدىن يەنە بېلىقنىڭ بىر تال ئومۇرتقا سۆڭىكى بايقالدى .

كېپەنلىكىنىڭ ئىچىدىكى مېيىتنىڭ ئوڭ بىلىكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئەڭ قىزىقارلىق نەرسە ـــ 17 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى كىگىز قورچاق بايقىدۇق . روشەنكى ئۇ قورچاق ئايالغا ۋەكىللىك قىلغان بولۇپ ، ئۆلگۈچى ئەرگە ئايالغا هەمراه قىلىنغان . ①

هازىرقى ئۇيغۇرلارنىڭ كىيىنىشىگە ئوخشاش ، ئاخىرەتلىك تونىنىڭ ياقىسى بولمايدۇ ، ئۇنى كىيگەندە ئادەمنىڭ گال ـ بوغۇزلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . كىيىمنىڭ ئالدى پېشى سول تەرەپتىن يېپەك بوغقۇق بىلەن باغلىنىدۇ . ئېگىز قونچىلىق ئۆتۈكنىڭ پاشنىسى بولمايدۇ ، ئۆتۈكنىڭ قونچىسىنىڭ ئالدى ـ كەينى تەرىپىدىن ئېگىز بولىدۇ ، ئىككى چېتىدە ئۇزۇن تىك يۆنىلىشلىك چېكى بولىدۇ ، هازىرقى زامان ئۆتۈكنىڭ چېكىگە تامامەن ئوخشمايدۇ ، ئۆتۈكنىڭ ئۇچى ئۇچلۇق ، ئۆلگۈچىنىڭ پۇتىنىڭ بارماقلىرى سەل يۇقىرىغا قاراپ تۇرىدۇ . ئۆتۈك بېشىنىڭ ئۇچلۇق شەكلىدە تىكىلىشىدىكى سەۋەب ، بەلكىم ئاشۇ پۇتقا توغرا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولسا كېرەك .

دەسلەپكى مەزگىللەرگە مەنسۇپ بۇنداق جەسەت ساندۇقى تېپى ، 1928 ـ يىلى مەن مەرھۇم قېزىش قىلغان خەن سۇلالىسىگە مەنسۇپ تۆت قەبرىنىڭ ئىچىدىكى بىرىگە ئوخشايدىكەن .

« ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » بىلەن بىز كېيىنچە بايقىغان بىرقانچە كىچىك كۆلەملىك قەبرىستانلىقلارنى سىلىشتۇرۇپ باقساق شۇنى بايقايمىزكى ، ئالدىنقىسىدا كىشىلەرگە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان ياغاچ بۇيۇملار ، ئۇسلۇبى بىردەك جەسەت ساندۇقلىرى ساقلىنىپ قالغان ، ئۆلگۈچىلەرنى كېپەنلىگەن پلاشلارنىڭ ئىچىدە كىيىمى يوق ئىكەن ، هەمدەپنە بۇيۇملىرىدا خەنزۇ مەدەنىيىتىنىڭ ئىزى كۆرۈنۈپ

① قورچاقنىڭ رولى بەلكىم ماقالىمىزنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا تىلغا ئېلىنغان ياغاچ قورچاققا ئوخشاش بولسا كېرەك . ـــ ئەسلىدىكى ئىزاهات .

مەيدىكەن .

ئاشۇ كىچىك كۆلەملىك قەبرىستانلىقلاردا ياغاچ خاتىرە بۇيۇملىرى يوق ، بىرقانچە شەكىللىك جەسەت ساندۇقلىرى بولۇپ ، ئۇلار چوڭ قەبرىستانلىقتىكى جەسەت ساندۇقلىرىغا تامامەن ئوخشايدىكەن ، مېيىتلارغا تامامەن ئاخىرەتلىك كىيىم كىيدۈرۈلگەن ، ئۇنىڭ كۆپىنچىسى يىپەك رەختتىن تىكىلگەن . بولۇپمۇ E قەبرىدىكى مېيىتنىڭ باش سۆڭىكى ئۇزۇن باشلىق خۇسۇسىيىتىنى ھازىرلىغان . مېيىتنىڭ سۆڭىكىگە قارىتا ئانتروپولوگىيىلىك تەتقىقاتنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئېلىپ بارساق ، بەلكىم چوڭ قەبرىستانلىق بىلەن كىچىك كۆلەملىك قەبرىستانلىقلاردىكى ئۆلگۈچىلەرنىڭ بىر ئىرقتا مەنسۇپ ئەمەسلىكىنى دەلىللىگىلى بولسا كېرەك .

كىچىك كۆلەملىك قەبرىستانلىقلاردىكى خەنزۇ ھەمدەپنە بۇيۇملىرىغا قاراپ ھۆكۈم قىلساق ، بۇ قەبرىلەرنىڭ دەۋرى مىلادىيەدىن بۇرۇنقى I ئەسىردىن كېيىن بولۇشى كېرەك ، ئاخىرقى توختىغان مەزگىلى تەخمىنەن مىلادىيە 330 ـ يىلغا توغرا كېلىشى ، « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » نىڭ ئەڭ ئاخىرقى توختىغان مەزگىلىگە ئوخشاش بولۇشى مۇمكىن .

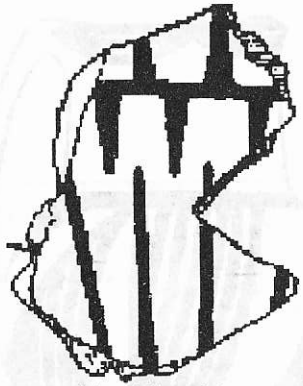
قەبرىستانلىقلاردا روشەن ھالدا تۇرار ـ جاي ئىزلىرى ئۇچرىمىدى ، پەقەت C قەبرە بىلەن D قەبرىلەردە كەپە ئىزى بايقالدى . بىراق ، ھېچبولمىغاندا « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » بار جايدا ، كىشىلەر ھېلىقى كەپىلەرنىڭ توپى ـ بىرەر مەھەللە بولۇشىنى ، ئۇنىڭ ئورنىنىڭ ئۆستەڭ بويلىرىدىكى مەلۇم بىر جايدا بولۇشىنى ئارزۇ قىلىشى كېرەك ئىدى . مۇبادا ھەقىقەتەن مەھەللە مەۋجۇت بولغان بولسا ، ھازىرلا ئۇلار تامامەن قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈپ كەتكەندۇ . ئۇنىڭدىن باشقا « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » نىڭ جەنۇبى ، شىمالى ئىككى يېنىدىكى بارخانلارنىڭ يۇزىدە ، زور مىقداردا ساپال قاچىلار ۋە كاھىش سۇنۇقلىرى

بار ئىكەن ، خۇددى يېڭى لوپنۇرنىڭ غەربىدىكى لوپنۇر چۆللۇكىدە دائىم ئۇچرىتىپ تۇرىدىغان سورۇنلارغا ئوخشاش ، شەك ـ شۈبھىسىزكى بۇلار ـ ئىنسانىيەتنىڭ پائالىيەت ئېلىپ بارغانلىقىنىڭ نامايان بولىدۇر .

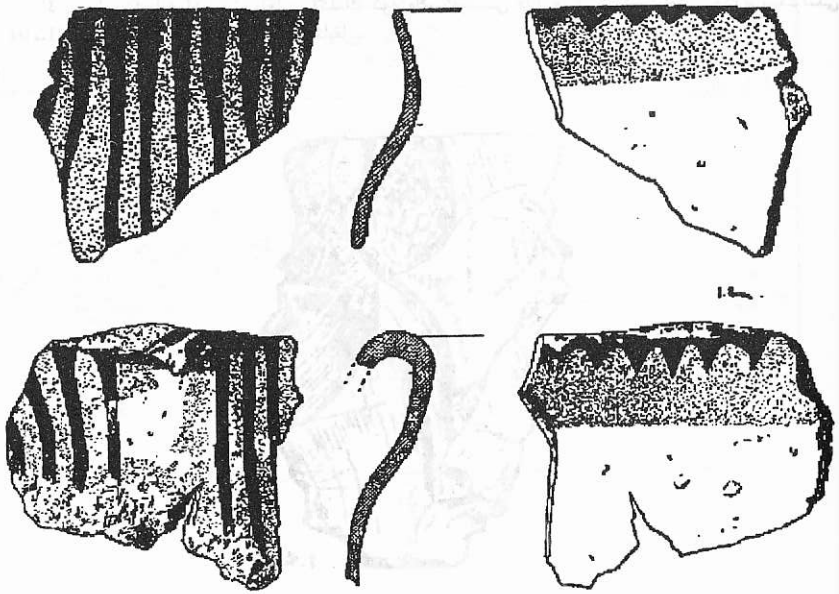
لوپنۇر چۆللۇكىدە بىرىنچى بولۇپ قەدىمىي قەبرىلەرنى بايقىغان كىشى ئېلسۋۇس خانتىڭتون (Ellsworth Hun ting ton) بولۇپ ، ۋاقتى 1906 ـ يىلى ئىدى . بىراق ئۇ كىشى قەبرىلەردە قېزىش ئېلىپ بارمىغان . ئاۋرىل ستەيىنىڭ 1914 ـ يىلى بۇ رايوندا ئېلىپ بارغان كەڭ كۆلەملىك تەكشۈرۈشى ئارقىلىق ، زور كۆلەملىك قەدىمىي قەبرىلەر بايقالغان ھەم قېزىش ئېلىپ بېرىلغان ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەرلىك ئاھالىلەر ۋە خەنزۇلارنىڭ قەبرىلىرى بار ئىدى . جۇڭگولۇق ئارخېئولوگ خۇاڭ ۋېنبى 1928 ـ يىلى (1934 ـ يىلىمۇ كەلگەن بولۇشى مۇمكىن) قۇم دەريا دېلتىسىنىڭ شىمالىدىكى بەزى قەبرىلەرنى تەكشۈرگەن بولۇشى مۇمكىن . مەن ئۆزۈم 1928 ـ يىلى ئەسىرىمىزنىڭ ئالدىدا دېگەندەك مىرەن قەبرىلىرىنى بايقىدىم . نىلس خونېر (NilsG.Horner) بىلەن چىڭ زۇڭچى 1930 ـــ 1931 ـ يىللىرى شەرق تەرەپتىن يېڭى لوپنۇرغا ھېلىقى قېتىملىق مەشھۇر ھۇجۇمنى قوزغىغان چېغىدا ، قۇم دەريا سى دېلتىسىنىڭ ئەتراپىدا ، باشقىلار بايقىمىغان قەبرىلەردىن بىرنەچچىنى تاپقان . ئوخشاش بىر رايونىدا ، سۇئېن ھېدىن بىلەن چىڭ زۇڭچى 1934 ـ يىلى ئىككى قەدىمكى قەبرىستانلىق بىلەن ئىككى يالغۇز دەنپە قىلىنغان قەبرىنى قازغان . قەبرىستانلىقتىن ئۇلار ئەڭ ئەھمىيەتلىك بىر دانە يىغۇچىلىنغان بۇيۇمغا ئېرىشكەن ، بۇ يىغۇچىلىنغان بۇيۇم تەرجىمە قىلىپ پىشىلگەندىن كېيىن ، شۇ جەھەتلەردىكى رەسمىي نەشر قىلىنغان ئەسەرلەردە ئاشكارىلىنىشى مۇمكىن .

بىراق ، قايسىبىر قەبرىستانلىقنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىنى « ئۆردەك تاپقان قەدىمىي قەبرىلەر » گە ئوخشايدۇ ، دەپ ھېچكىم كۆرسىتىپ

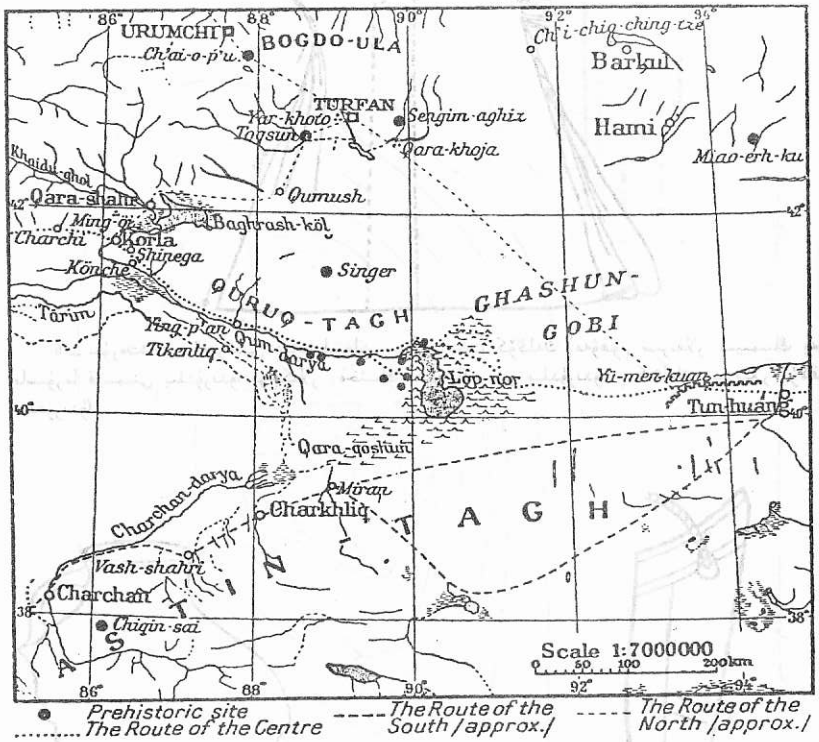
باقمىدى ، بۇ هال كىشىگە شۇنداق چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرىدۇ — ئۆ-
گىز ياغاچ تۈۋرۈكلەر ۋە باشقا ياغاچ خاتىرە بۇيۇملاردىن ھاسىل بولغان
ئورمانلار ، تاكى بۈگۈنگىچە ، شۇ جەھەتلەردىن تەڭداشسىزدۇر .

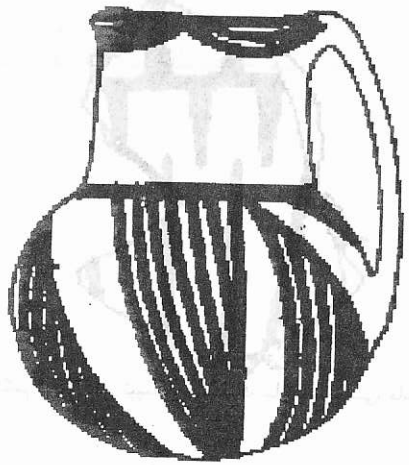
1 ـ سۈرەت: سىڭگىم ئۆغىزىدىن تېپىلغان رەڭلىك ساپال پارچىسى، ماسىشتاب 1: 1. 5

2 ـ سۈرەت: توقسۇندىن تېپىلغان ئىككى پارچە رەڭلىك ساپال، مەدەنىيەت يادىكارلىق نومۇرى: يۈقىرىدىكـ
سىنىڭ K. 133331: 20، تۆۋەندىكسىنىڭ K. 133331: 17 سۈرەتتىكى چېكىتلىك سىزمىلار = قىزىل،
قارا = قارا، ماسىشتاب 1: 2 .

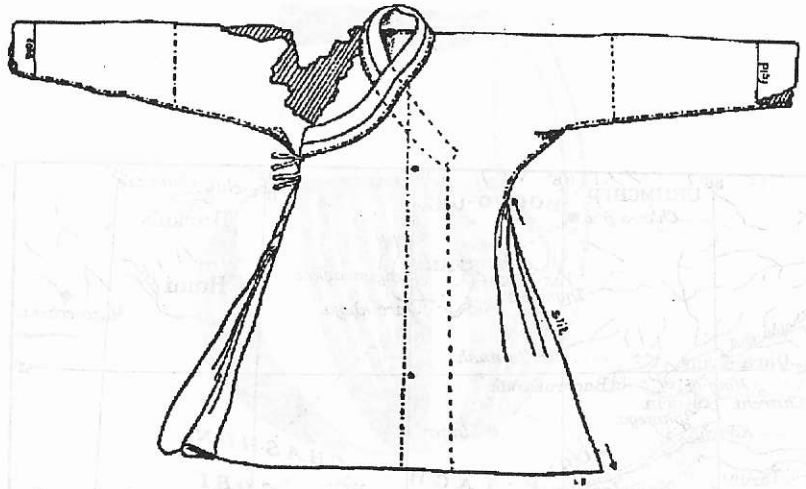
4 ـ سۈرەت (خەرىتە): شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى تارىختىن بۇرۇنقى مەدەنىيەت ئىزلىرىنىڭ تارقىلىش ۋە يېيىلىش يولىنىڭ ھەر قايسى لىنىيىلىرى.

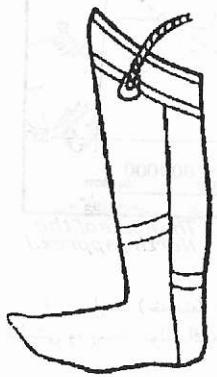
3 ـ سۈرەت: يارغولدىن تېپىلغان رەڭلىك كومزەك، گەۋدىسى قارا، قىزىل ئىككى خىل رەڭدە، ئېگىزلىكى 144 مىللىمېتىر، خۇاڭ ۋېنبى 1933 ـ يىلى تاپقان.

5 ـ سۈرەت: سىنگېر چاقماق تاش بۇيۇمى، مەدەنىيەت يادىكارلىق نومۇرى K. 13332: 122 ، ماسشتاب 1: 1. 5

6 ـ سۈرەت: 10 ـ قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان يىپەك رەخت كۆڭلەك (مەۋھۇم سىزىقلار كىيىمنىڭ پەش باستۇرما قىسمىنى بىلدۈرىدۇ، توچكىلار رەختنىڭ ئەن ياقىسىنى بىلدۈرىدۇ، چېكىتلىك سىزمىلار ئۇلاغنى بىلدۈرىدۇ).

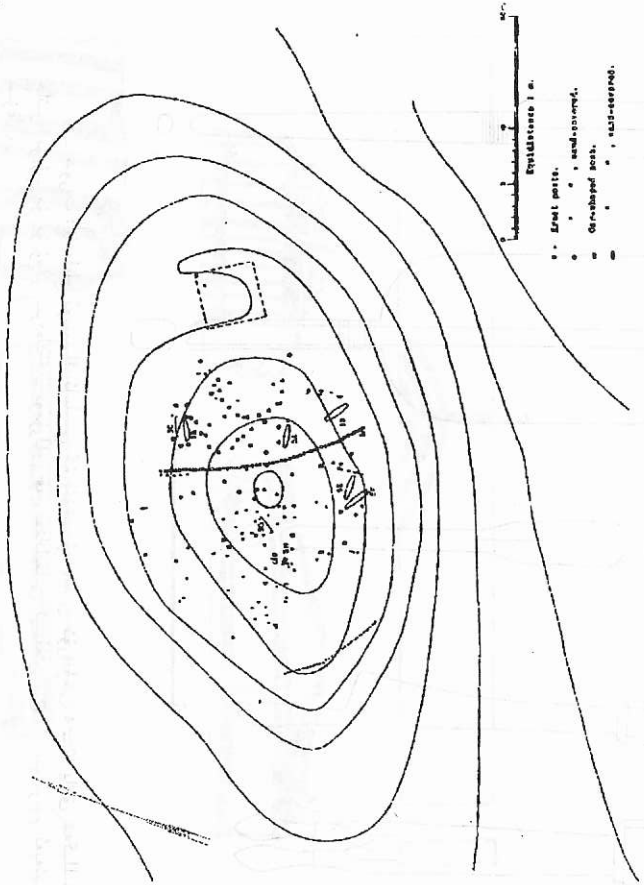

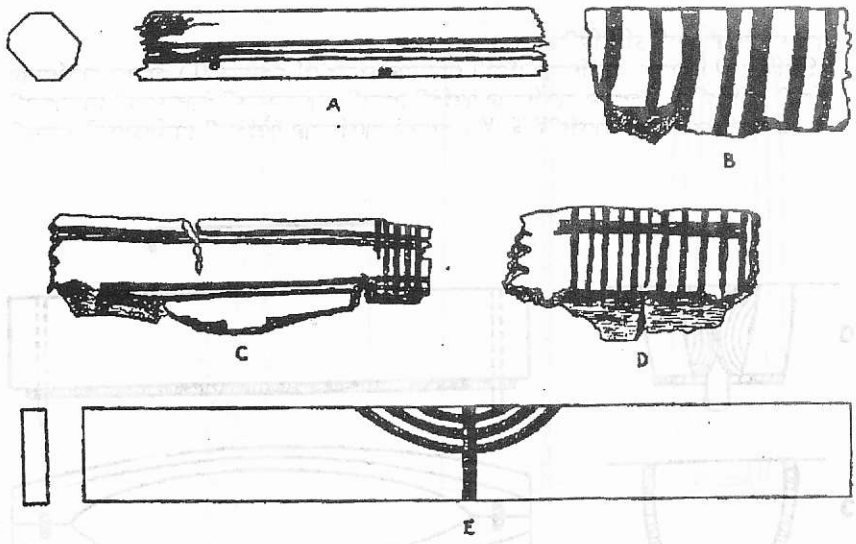
8 ـ سۈرەت: لاگېرB69 ئەتراپىدا تېپىلغان كومزەكنىڭ تۆپە قىسمى، ئۇنىڭ چوڭ دىئامېتىرى 38 سانتىمېتىر.

(v. Le Coq: Chotscho, P1. 22).

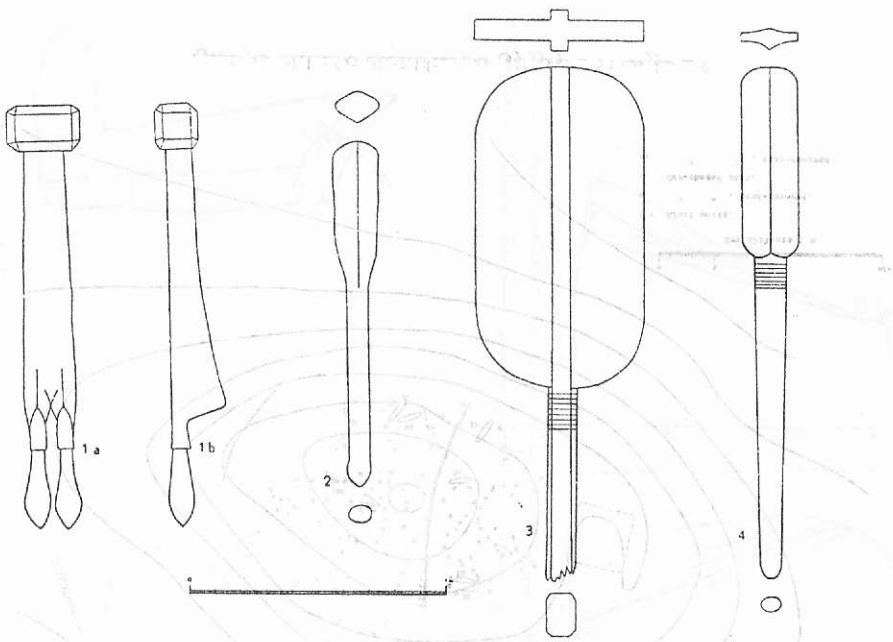
7 ـ سۈرەت: بېزەكلىك رەڭدار تام رەسىملىرىدىكى تۇخارلار كىيگەن ئېگىز قونچلۇق ئۆتۈك .

9 ـ سۈرەت : 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ تەكشىلىك خەرىتىسى.

11 ـ سۈرەت: 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تاختاي ۋە خادا ياغاچلار، كۆلەڭگە سىزىقلار قىزىلغا، قارا سىزىقلار قارا رەڭگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. G . سودىربوم ئەپەندى سىزغان.

10 ـ سۈرەت : 1) ياغاچ ئويمىنىڭ ئاساسىي كۆرۈنۈشى ۋە ياندىن كۆرۈنۈشى. 4 ـ 2) پالاق شەكىللىك خاتىرە بۇيۇم. بۇ بۇيۇملار بىردەك 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان . G . سودىربوم ئەپەندى سىزغان.

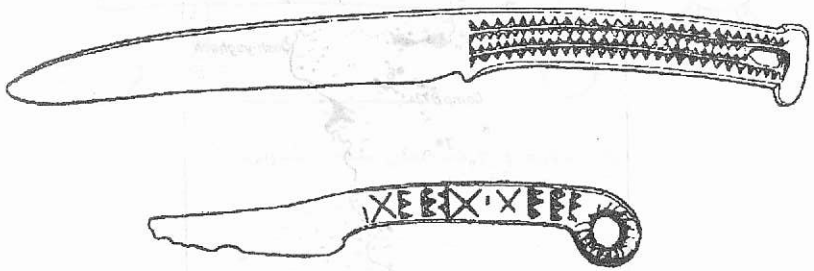
13 ـ سۈرەت: جەسەت ساندۇقىA. 5. B) جەسەت ساندۇقنىڭ ياپقۇچنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىنكى ئۈستى كۆرۈنۈش.B) جەسەت ساندۇقنىڭ ياپقۇچى ئەسلى جايىدىكى چاغدىكى ئاساسىي كۆرۈنۈش. C) جەسەت ساندۇقنىڭ باش قىسمىنىڭ ياندىن كۆرۈنۈشى.

12 ـ سۈرەت: جەسەت ساندۇقىA. 5. A) جەسەت ساندۇقنىڭ ياپقۇچنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىنكى ئۈستى كۆرۈنۈشى .B) جەسەت ساندۇقنىڭ ياپقۇچى ئەسلى جايىدىكى چاغدىكى ئاساسىي كۆرۈنۈش .C) جەسەت ساندۇقنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ كەسمە يۈز سخېمىسىD) جەسەت ساندۇقنىڭ باش قىسمىنىڭ ياندىن كۆرۈنۈشى.

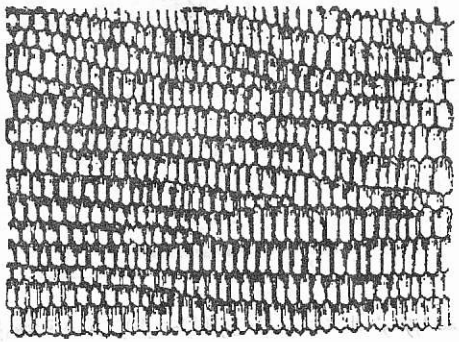

15 ـ سۈرەت: ئوردۇس ئۇسلۇبىدىكى برونزا تۇرۇبا («ئىچكى موڭغۇل ۋە سەددىچىن رايونى»).

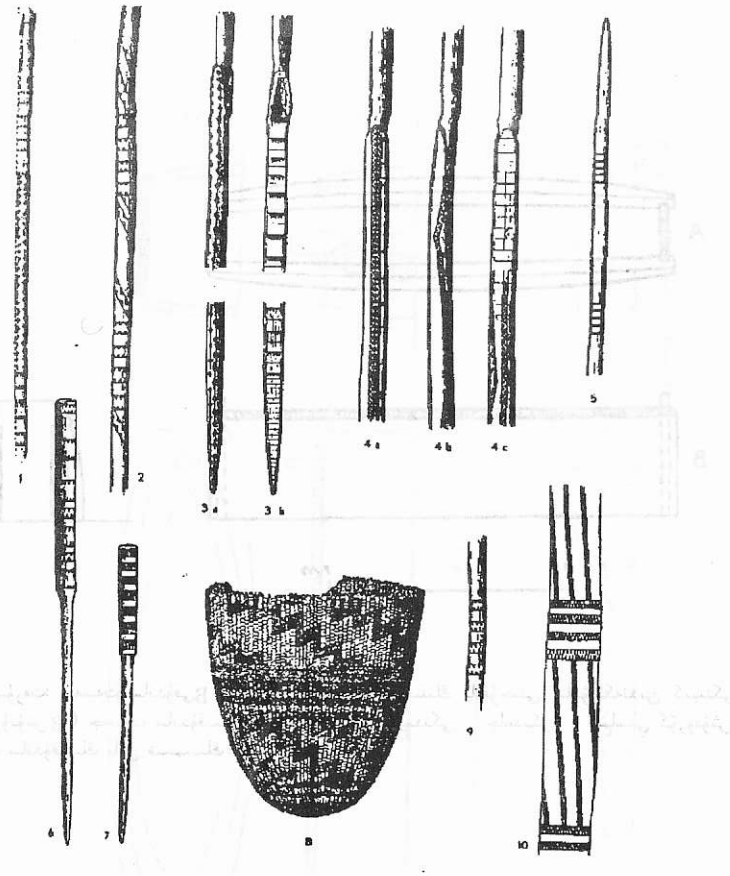
(P1. XI: 2)

16 ـ سۈرەت: ئىككى دانە ئوردۇس برونزا پىچىقى. ستوكخولم يىراق شەرق قەدىمىي بۇيۇملىرى مۇزېيىدا، ساقلىنىۋاتقان مەدەنىيەت يادىكارلىق نومۇرى K. 12030 ۋە K. 1225: 15ماسشتاب 1: 2

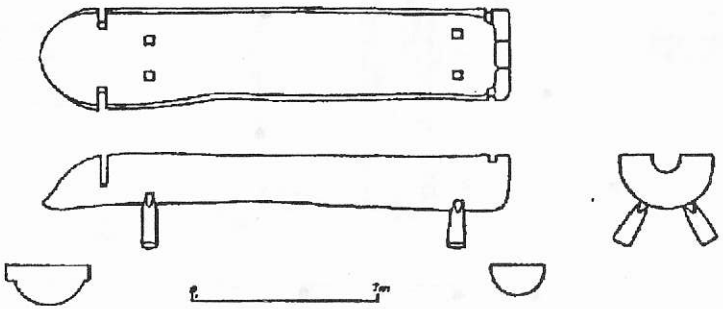
17 ـ سۈرەت : 70٪ نومۇرلۇق كىچىك سېۋەتنىڭ تەپسىلىي كۆرۈنۈشى، ماسشتاپ 1: 1. 5

14 ـ سۈرەت: ياغاچ ئوقيا قاتارلىق ياغاچ بۇيۇملاردىكى نەقىش نۇسخىلىرى ۋە بىر كىچىك سېۋەتنىڭ بۇ بۇيۇملار بىردەك 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان.

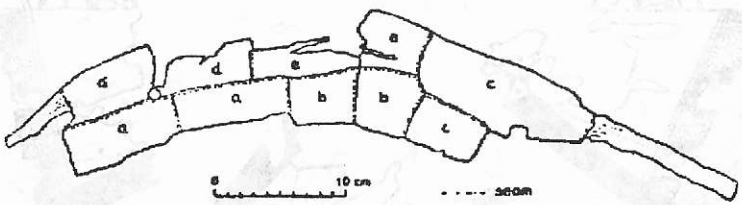
1) 5. J: 2. 2) 5: 80. 3) 5. G: 3. 4) 5: 48. 5) 5: 112. 6) 5: 131. 7) 5. L: 2. 8) 5. D: 2. 9) 5: 46. 10) 5: 103

يېيىلغان كۆرۈنۈشى . ماسشتاب1: 2

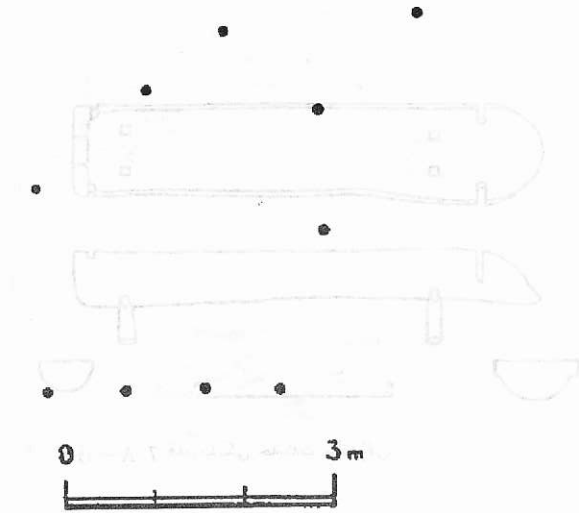

18 ـ سۈرەت: قەدىمكى زامان خارابلىرى بار ئۆستەڭنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنى.

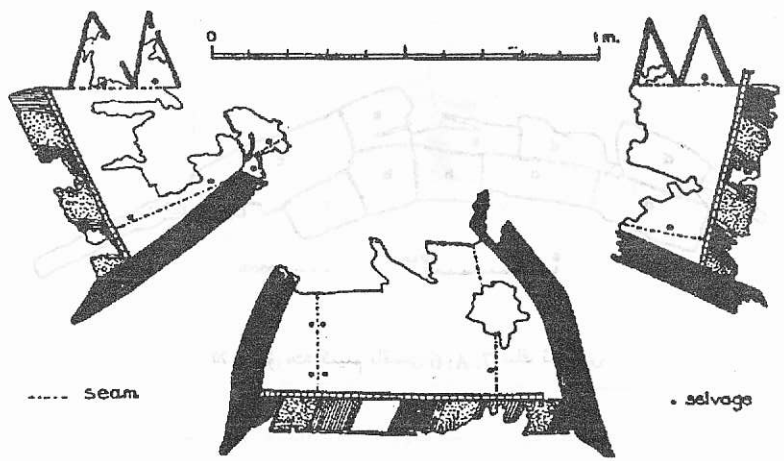
19 ـ سۈرەت: A. 7 قەبرىدىكى جەسەت ساندۇقى.

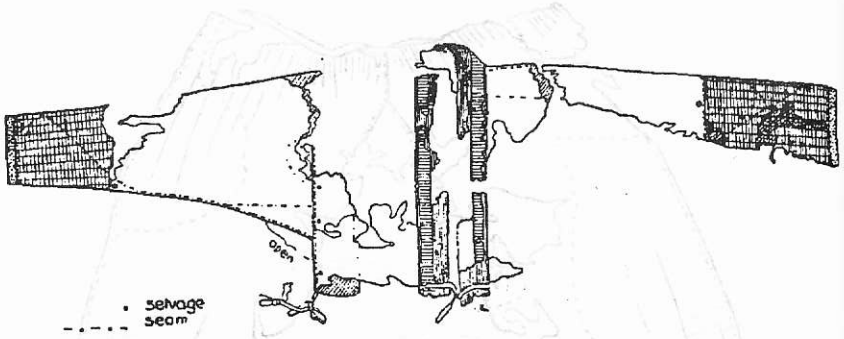
20 ـ سۈرەت: كىيىم ياقىسى A: 6. 7 نىڭ ئىزناسى.

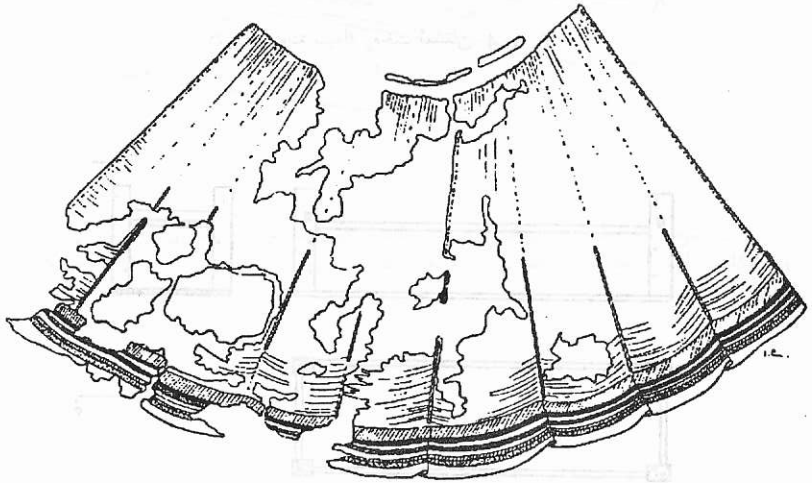
20 ـ سۈرەت: 7 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى تىك تۇرغۇزۇلغان ياغاچلارنىڭ تەكشىلىكتىكى ئورنى.

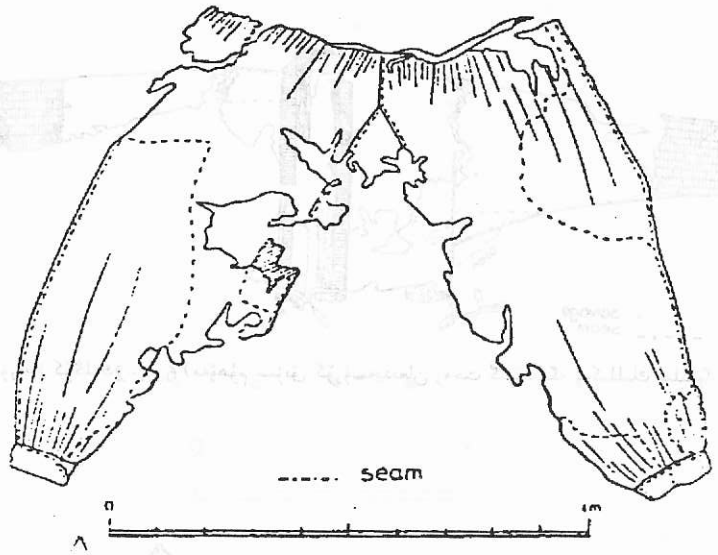
22 ـ سۈرەت: پلاش 6. A: 1 .

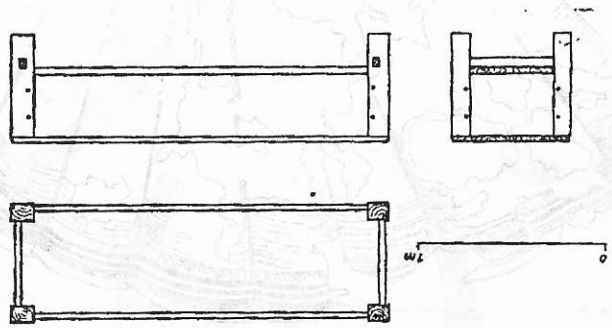
23 ـ سۈرەت: كۆڭلەك 6. A: 2 (مەۋھۇم سىزىق كۆرۈنمەيدىغان رەخت گىرۋىكىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ).

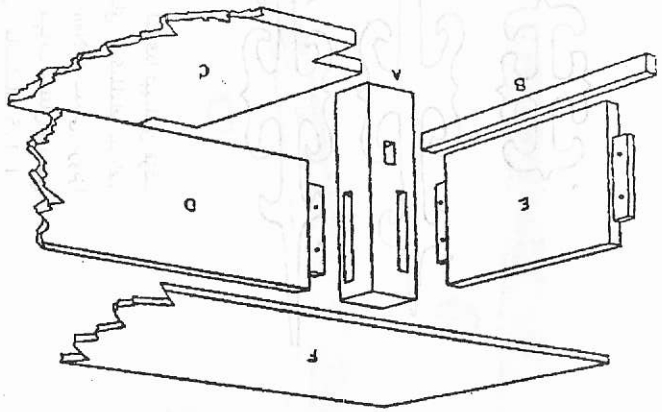
24 ـ سۈرەت: يوپكا 6. A: 3 نىڭ پىيىلغان رەسمى.

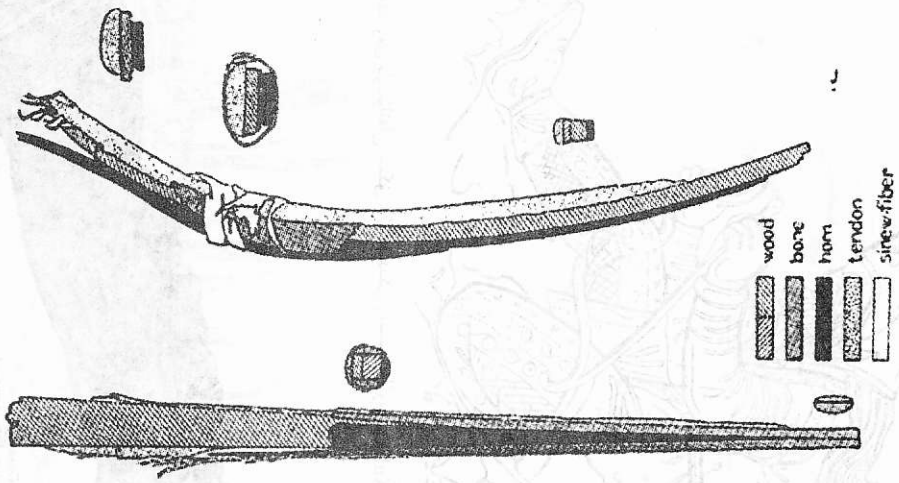
25 ـ سۈرەت: يىپەك رەخت ئىشتان 6. A: 4 .

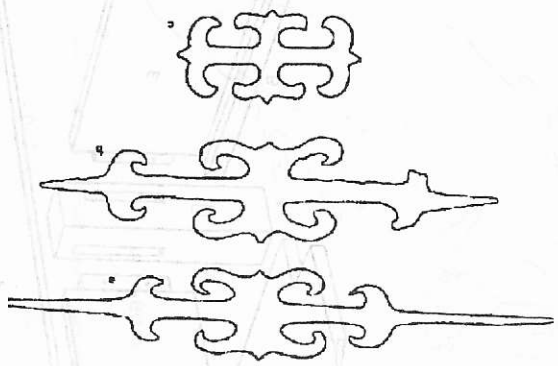
26 ـ سۈرەت: 6. B جەسەت ساندۇقىنىڭ ئۈست كۆرۈنۈشى، ئاساسىي كۆرۈنۈشى ۋە يان كۆرۈنۈشى. ئۈستى كۆرۈنۈشى ـ ياپقۇچنى ئېلىۋەتكەن چاغدىكى ئەھۋالى.

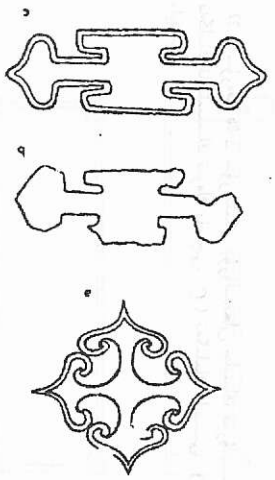
27 ـ سۈرەت: 26 ـ سۈرەتتىكى بۇرۇلدىغان جايىنىڭ قۇرۇلمىسىنىڭ تەپسىلىي سخېمىسى. A) پرىزما، B) تەگلىك تاختىسىنىڭ تىرەك ياغچى، C) تەگلىك تاختىسى، D) يان تاختىسى، E) باش تاختىسى، F) ياپقۇچى.

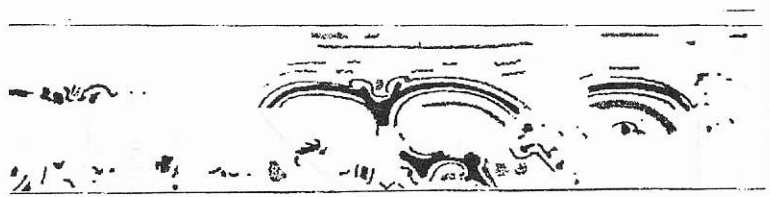
30 ـ سۇرەت: قوشما 26 : 34 نىلۇك ئوچى (a ئوق، b ئوق).

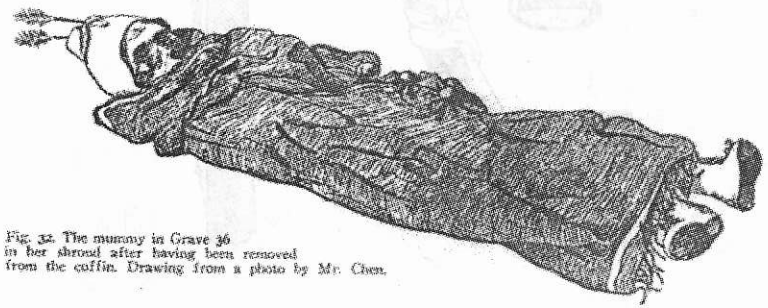
29 ـ سۇرەت: a) لىلاڭدا تېپىلغان قۇتە-دىكى تۆت يوپۇرماق شەكىللىك بېزەك، b) Nan — shan— li قۇتىدىكى برونزا بېزەك، c) رەڭدەر سېۋەت چىققان قەدىمىي قەبرىدىن تېپىلغان. ماسشتاب 1:1.5

28 ـ سۇرەت: برونزا بېزەك. a) رەڭدار سېۋەتكە بېزەك قىلىنغان نۇسـ-خا، b) Nan — shan— li دىن تېپىلـ-غان، c) بىزنىڭ 3 : 34 نومۇرلۇق مە-دەنىيەت يادىكارلىقلىرىمىز. ماسشتاب 1:3

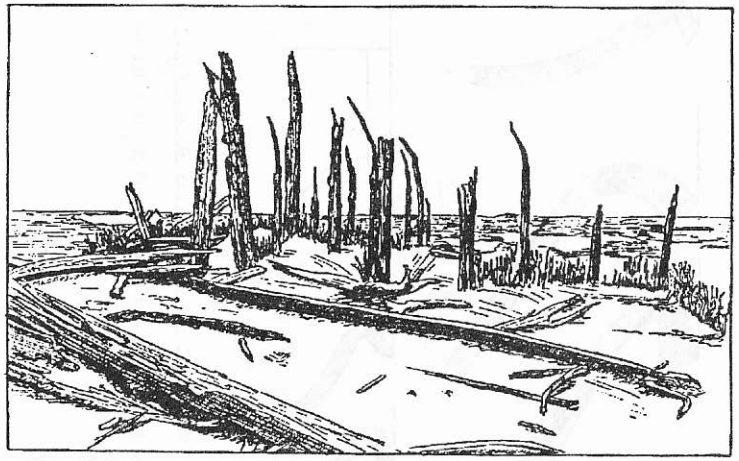

31 ـ سۈرەت: ياغا زەي تارتىۋاتقان سكۇف . ئەسلىدىكى رەسىم كۇلئوبا (Kuloba) گۈلدانىغا سىزىلغان (electronvase).

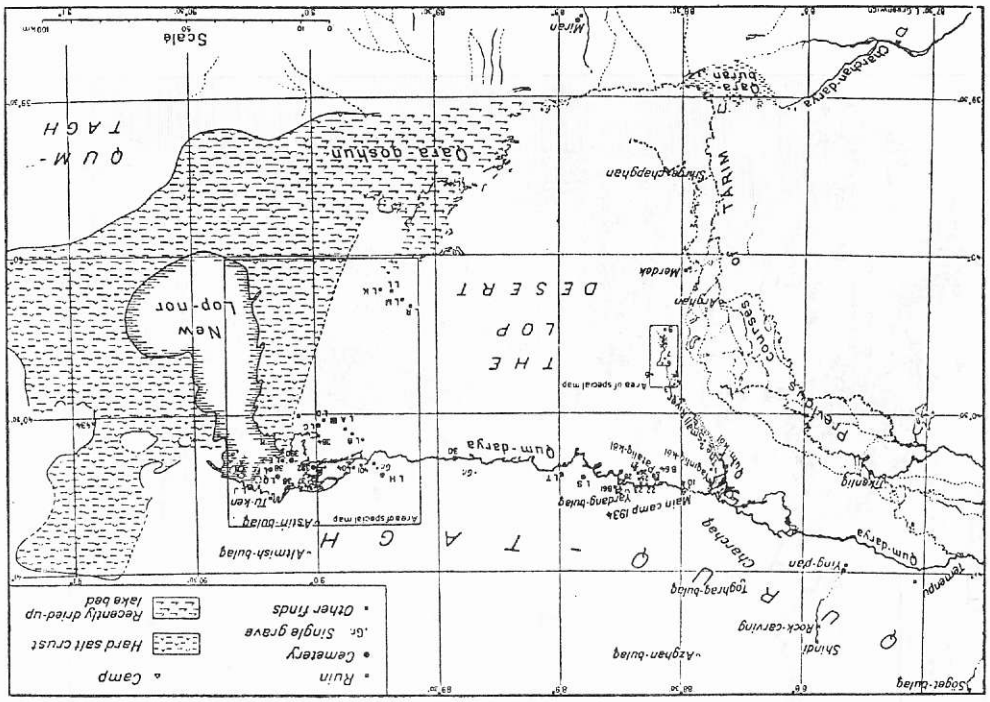

32 ـ سۈرەت: 36 ـ قەبرىدىكى پلاش بىلەن كېپەنلىگەن مۇمىيا، جەسەت ساندۇقىنىڭ تېشىغا چىقىرىۋېتىلگەن. چىڭ زۇڭچى تارتقان قوتو سۈرەتكە ئاساسەن سىزىلغان.

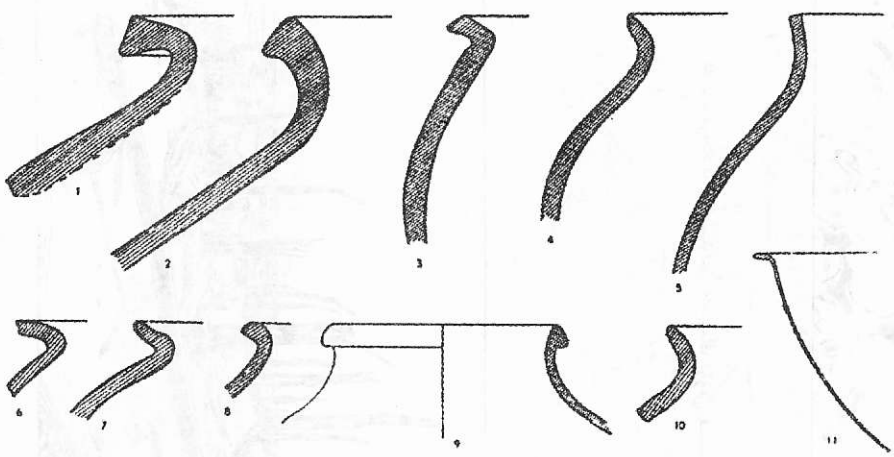
33 ـ سۈرەت: 12 : 38 سىرلىق قاچىنىڭ تۆۋەن قىسمىنىڭ پىيىلما رەسىمى.

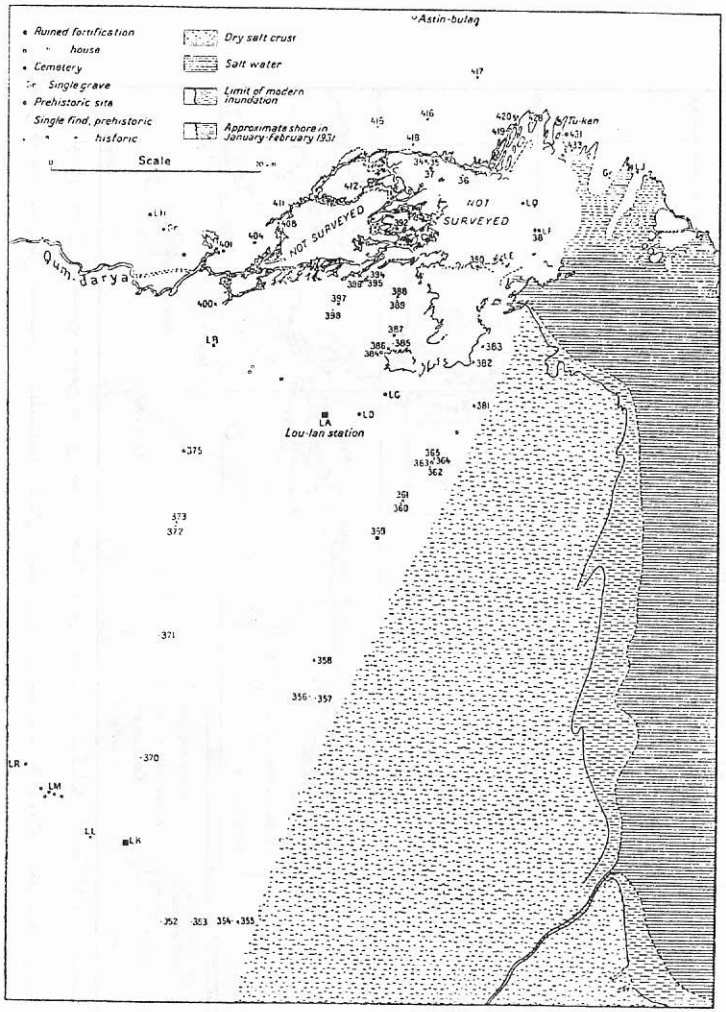
34 ـ سۈرەت: قۇم دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى ئۆي خارابىسى، غەربتىن جەنۇب ـ غەرب يۆنىلىشى بويىچە قارىغاندا. چىڭ زۇڭچى تارتقان فوتو سۈرەتكە ئاساسەن سىزىلغان.

36 ـ لوپنۇر رايونى خەرىتىسى. سۈپن ھېدىن، خورنىر، چىڭ زۇڭچى، نورىن ۋە بېرگمانلارنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجىسىگە ئاساسەن دەسلەپكى قەدەمدە سىزىلغان (مەخسۇس پايدىلىنىدىغان ئىككى پارچە پايدىلىنىش خەرىتىسى 18 ـ ۋە 37 ـ خەرىتىلەردىن ئىبارەت).

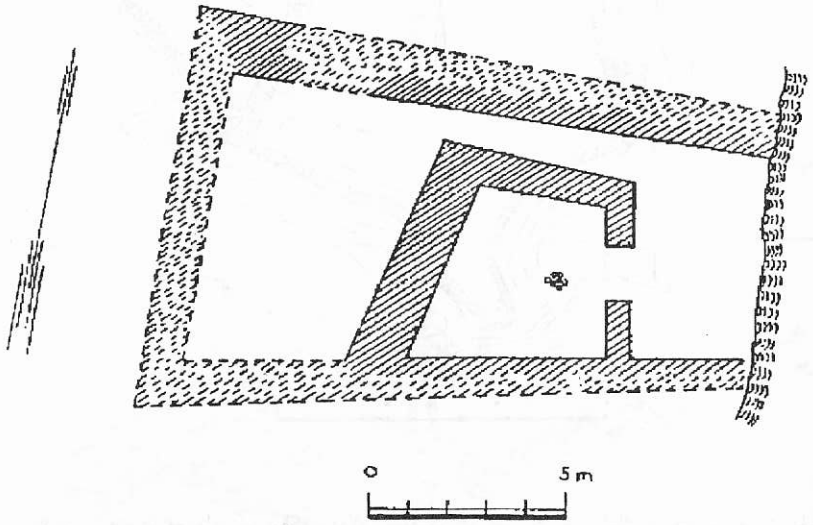

35 ـ سۈرەت: لوپنۇر چۆللۈكى رايونىدىكى قاچىنىڭ ئېغىز گىرۋىكىنىڭ كەسمە يۈزى. 1 ـ 10 ـ ساپال قاچا، 11 ـ برونزا قاچا. 1) 1 : 33، 2) 9 : 7، 3) 4 : 33، 4) 16 : 1، 5) 18 : 1، 6) 9 . 33، 7) 7 : 33، 8) 13 : 33، 9) c: 1 7، 10) 15 : 33، 11) K. 13382 ، ھەممىسىنىڭ ماسىشتابى 3 : 1.

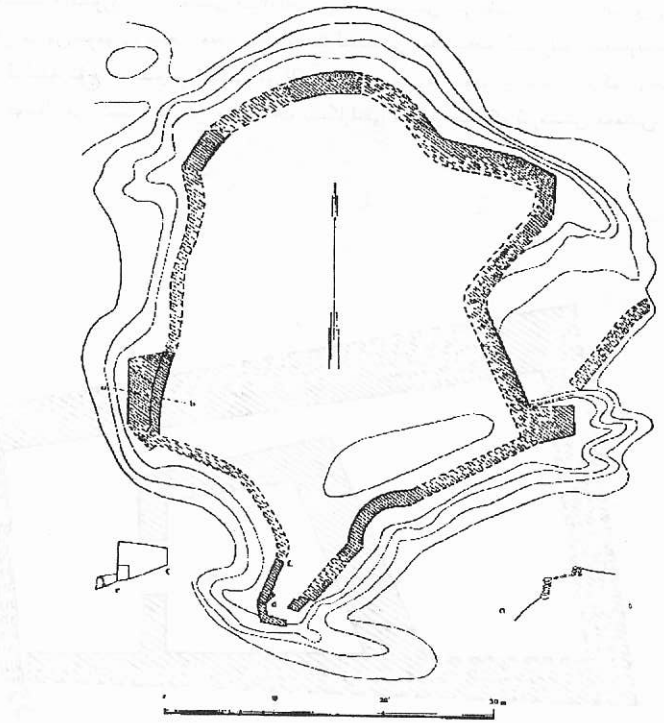

(37 ـ سۇرەتنىڭ چۈشەندۈرۈلۈشى كېيىنكى بەتتە)

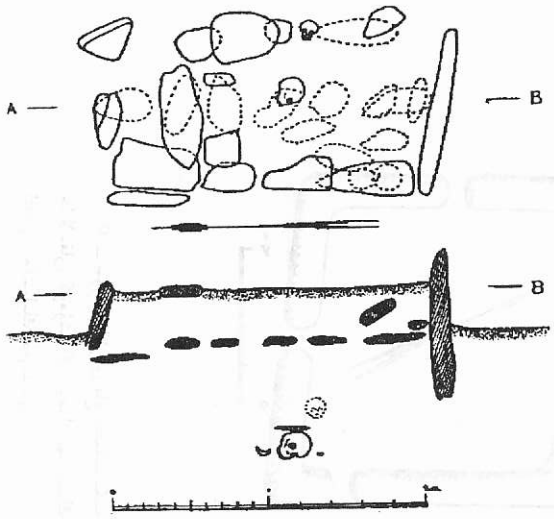
37 ـ سۇرەت: نۆۋەتتىكى قۇم دەريالىسى دېلتىسى ۋە لوپنۇرنىڭ غەربىي قىسمى، قەدىمىي خارابە ئىزلار بار (ستەين بايقىغان خارابە ۋە قەبرىستانلىقلار كۆرسىتىلگەن). قەدىمىي ئىزنىڭ ئورنى، خورنېر بىلەن چىڭ زۇڭچىنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجىسى ئىپادىلەنگەن. خەرىتىدىكى بىر ياكى ئىككى خانىلىق رەقەمدىن ھاسىل بولغان ئورۇن نومۇرى بىلەن مەدەنىيەت يادىكارلىقىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىق مۇندەرىجە نومۇرىي بىلەن ماس كېلىدۇ. ئۇچ خانىلىق رەقەمدىن تۇزۇلگەن ئورۇننىڭ رەت نومۇرى بىلەن مەزكۇر رەقەمنىڭ ئالدىغا 13. Kنى قوشقاندىن كېيىن، ئاندىن مەدەنىيەت يادىكارلىقى مۇندەرىجىسىگە ئېرىشىش مۇمكىن.

38 ـ سۇرەت: قۇرۇق تاغ ئىچىدىكى سىندى ئەتراپىدىكى «تاش ئۆي»نىڭ تەكشىلىك خەرىتىسى. ئۇزۇك، پۈتۈن سىزىقلاردا ئىپادىلەنگەن پارابوللىق سىزىقلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ۋە ھازىرمۇ ئۆرۈلمەي تۇرىۋاتقان تاش تاملارغا ۋەكىللىك قىلىدۇ.

39 ـ سۈرەت: قۇرۇق تاغدىكى سۆگەن بۇلاق جىلغىسى قورغىنىنىڭ تەكشىلىك خەرىتىسى، ئۇزۇك، پۈتۈن پارابوللىق سىزىقلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئۆرۈلۈپ كەتكەن ۋە ھازىرمۇ ئۆرۈلمەي تۇرىۋاتقان تاش تاملارغا ۋەكىللىك قىلىدۇ.

40 ـ سۈرەت: سۆگەت بۇلاق قورغىنى ئەتراپىدىكى قەبرىلەرنىڭ تەكشىلىك خەرىتىسى ۋە كەسمە يۈزى نۇسخىسى.

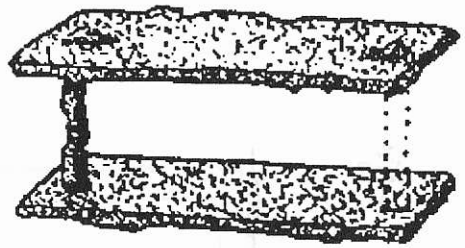

41 ـ سۈرەت: قۇرۇق تاغ يۈككىن كۆل (Yukken- gol) دىكى قەبرىلەر. دوكتورE . نورېن تارتقان فوتو سۈرەتكە ئاساسەن سىزىلغان.

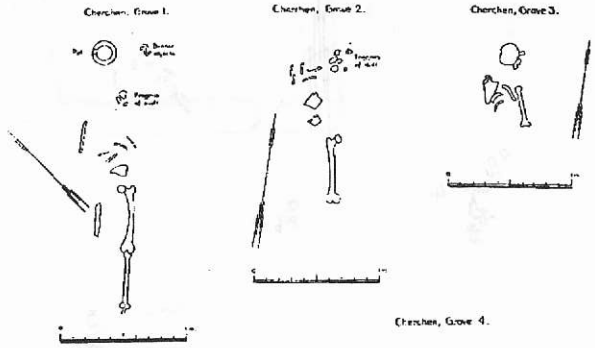
42 ـ سۈرەت: قارا شەھەر بىلەن كورلا ئارلىقىدىكى تاشلاندۇق شەھەرنىڭ ئادەتتىكى تەكشىلىك خەرىتىسى، كەسمە سىزىق خىش ـ تاش قۇرۇلمىلىق بىناغا ۋەكىللىك قىلىدۇ.

43 ـ سۈرەت: قۇرۇق تاغ ئېتىكىگە جايلاشقان كۈمۈشنىڭ سوقما تېمىنىڭ ئاددىي تەكشىلىك خەرىتىسى.

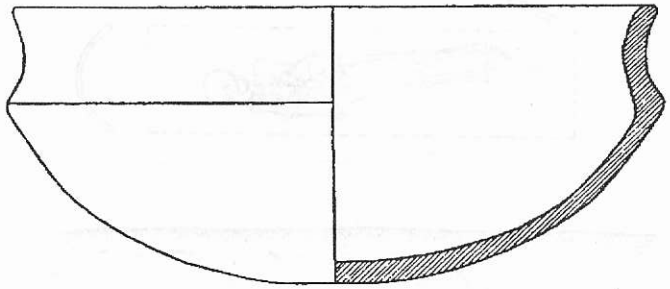
44 ـ سۈرەت: كونا شەھەر 5 ـ 1 نومۇرلۇق قەبرىلەرنىڭ تەكشىلىكتىكى تارقىلىش خەرىتىسى.

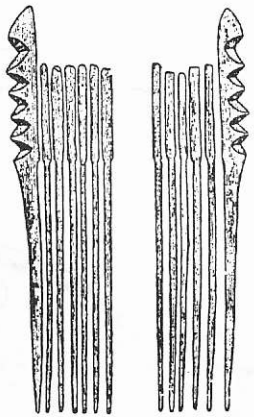
45 ـ سۈرەت: چەرچەن 1 قەبرىدىن تېپىلغان برونزا دېتال، بەلكىم بىر سۈنۈق بۈيۈم بولسا كېرەك، ماسىشتاب ٤2.

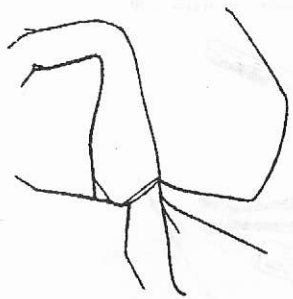
46 ـ سۈرەت: چەرچەن كونا شەھەر1 ـ 5 قەبرىلەرنىڭ تەكشىلىك خەرىتىسى.

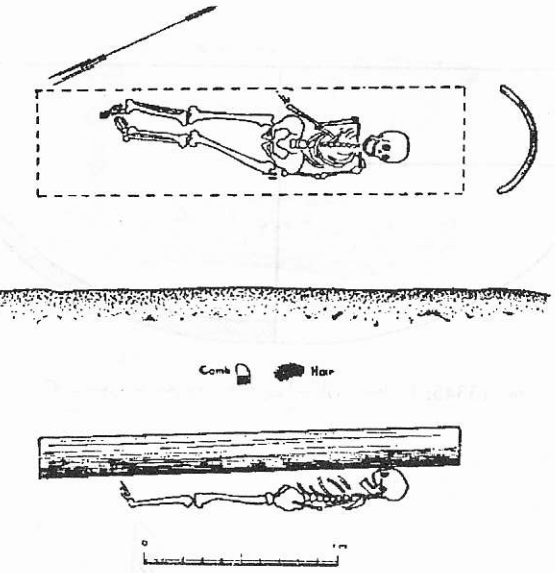
47 ـ سۈرەت: چەرچەن ھېجرى (ساپال خېنە)، (K. 13345: 1).

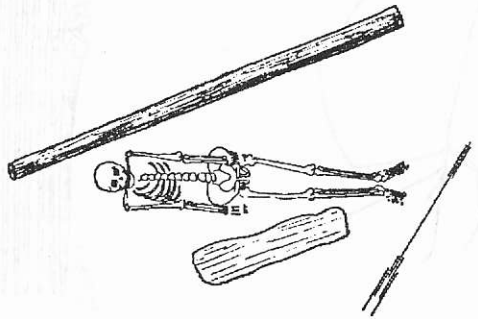
49 ـ سۈرەت: قوش قۇرۇلمىلىق ياغاچ تارغاقنىڭ سۈنۈق قىسمى، چەرچەن 6 ـ نومۇرلۇق قەبرىدىن تېپىلغان، ماسىشتاب ٤2.

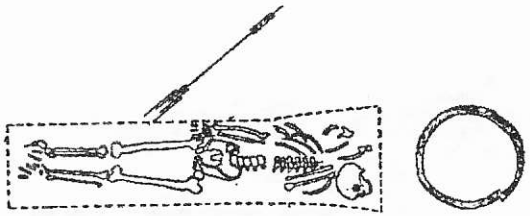
48 ـ سۈرەت P1. 32: 2 چەرچەن ياغاچ قونچىقنىڭ تاشقى دىۋارىدىكى نەقش نۇسخا، ئەسلىدىكى چوڭلۇقتا.

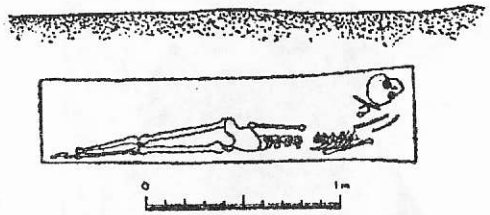

50 ـ سۈرەت: مىرەندىكى I قەبرىنىڭ تەكشىلىك ۋە كەسمە خەرىتىسى.

51 ـ سۈرەت: مىرەندىكى II قەبرىنىڭ تەكشىلىك ۋە كەسمە خەرىتىسى.

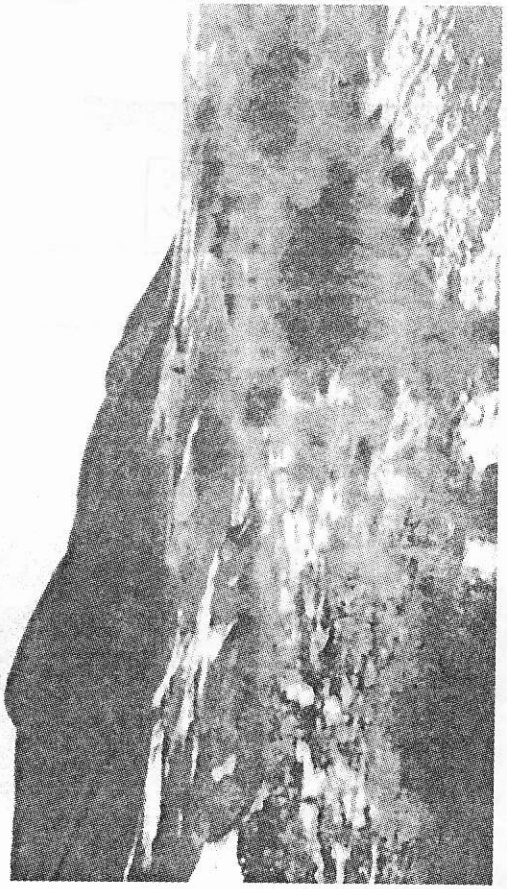

52 ـ سۈرەت: مىرەندىكى III قەبرىنىڭ تەكشىلىك ۋە كەسمە خەرىتىسى.

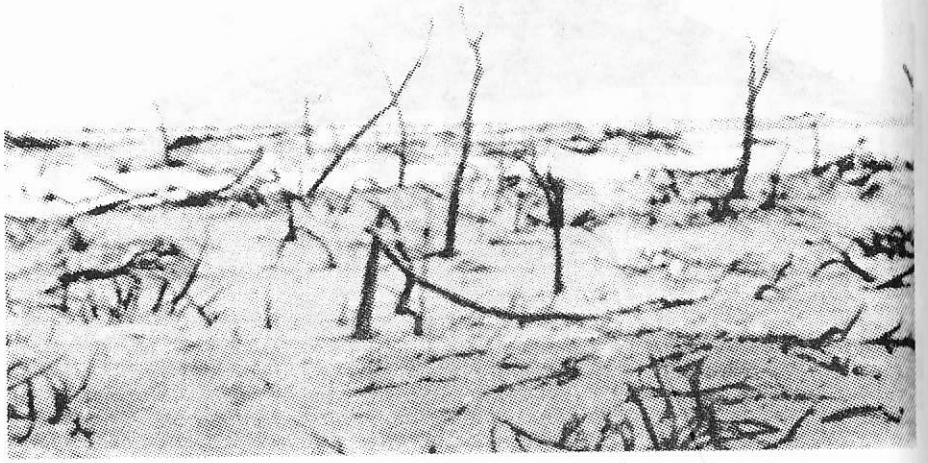
P1. Iaياڭچىلىق كۆل بويىدىن قۇم دەريا سى ئوتتۇرىسىدىكى قەبرىستانلىقتىكى بىناكارلىق بۇيۇملىرى.

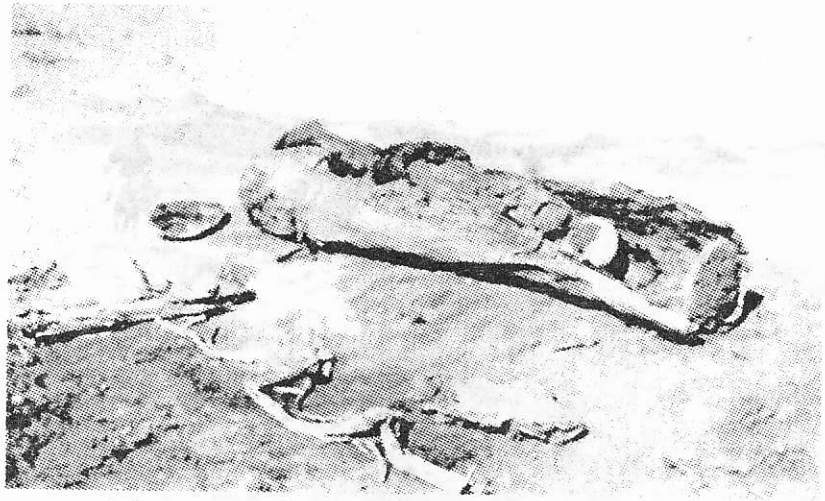
Pl. I b ئارا تام ساپال پارچىلىرى K. 13328 تاغ تالدىسكى پەس تۆپلىكتە تېپىلغان.

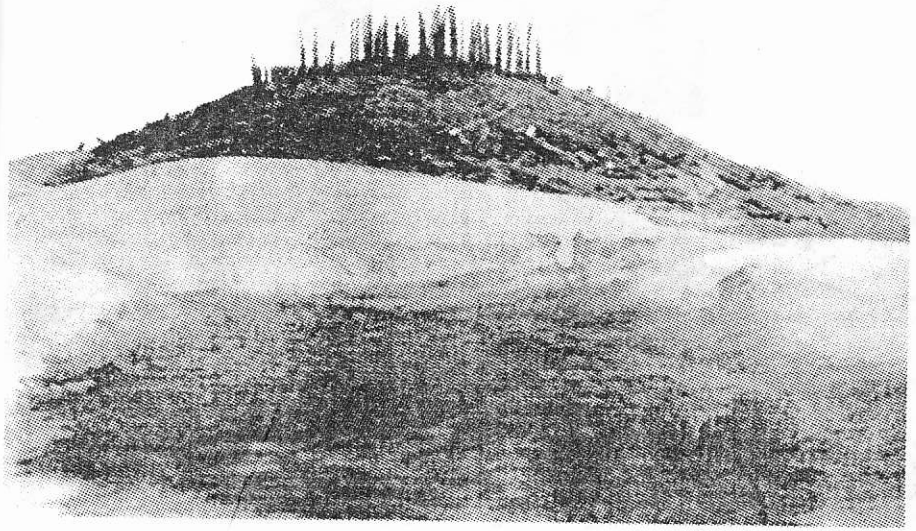
Pl. III a ياچىنلىق كۆلنىڭ جەنۇبىدىكى ئۆستەڭنىڭ شەرقىدىكى مەنزىرىلەر.

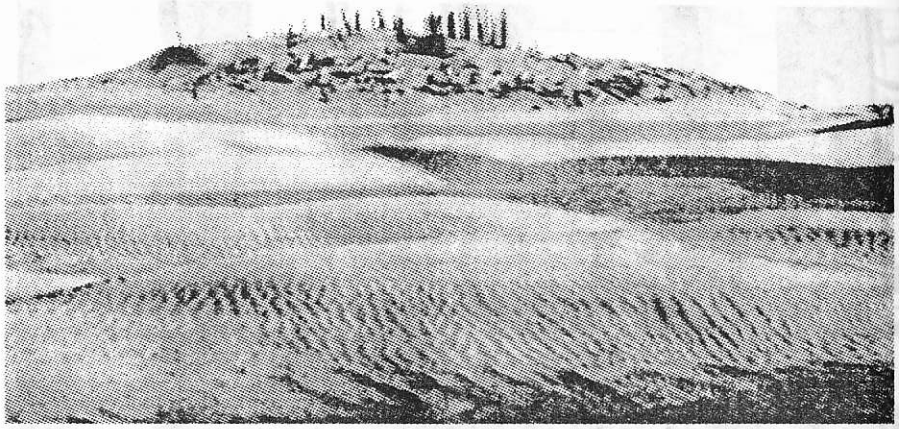
Pl. II b قۇم دەريالىنىڭ جەنۇبىي ياقىسى ئېتراپىدىكى قۇرۇپ كەتكەن دەرەخلەر.

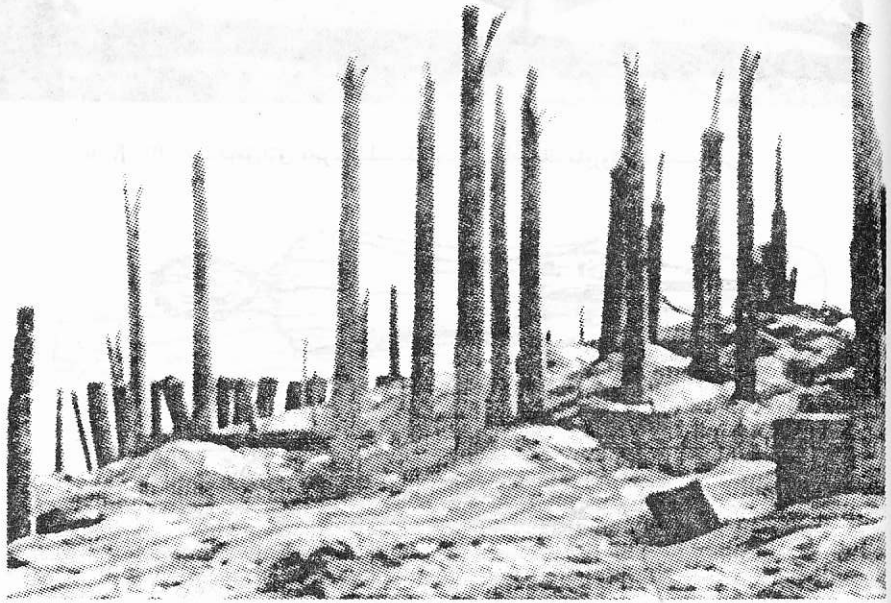
P1. II c ـ 10 ـ نۇمۇرلۇق قەبرىدىكى قىسمەن بۇزۇلۇپ كەتكەن جەسەت ساندۇغى.

P1. III a شەرقتىن شىمالىي ـ شەرق يۆنىلىشى بويىچە كۆرىتىلگەن 5 ـ نۇمۇرلۇق قەبرىستانلىق (« ئۆردەك تايقان قەدىمىي قەبرىلەر »).

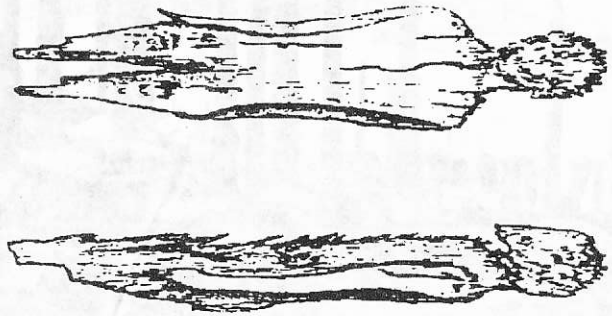
P1. III b جەنۇبتىن 25 گرادۇس شەرقىي يۆنىلىش بويىچە كۆرىتىلگەن 5 ـ نۇمۇرلۇق قەبرىستانلىق .

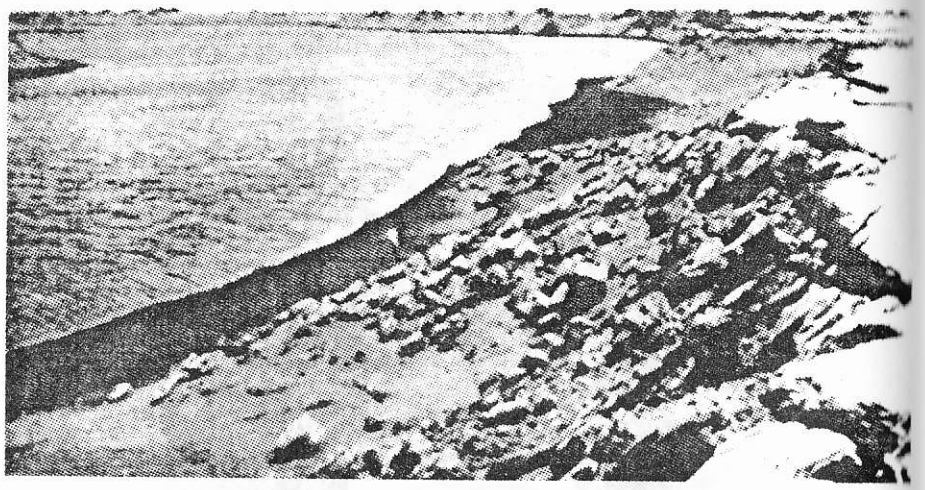
P1. IV a 5 ـ نۇمۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ شەرقىي قىسمى .

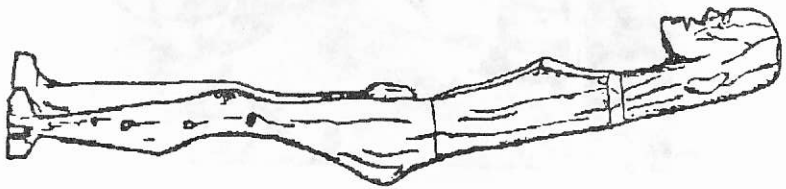
Pl. Ⅳ b 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىكى «باقي ئالەمنىڭ تۇۋرۇكلۇك قەسرىسى».

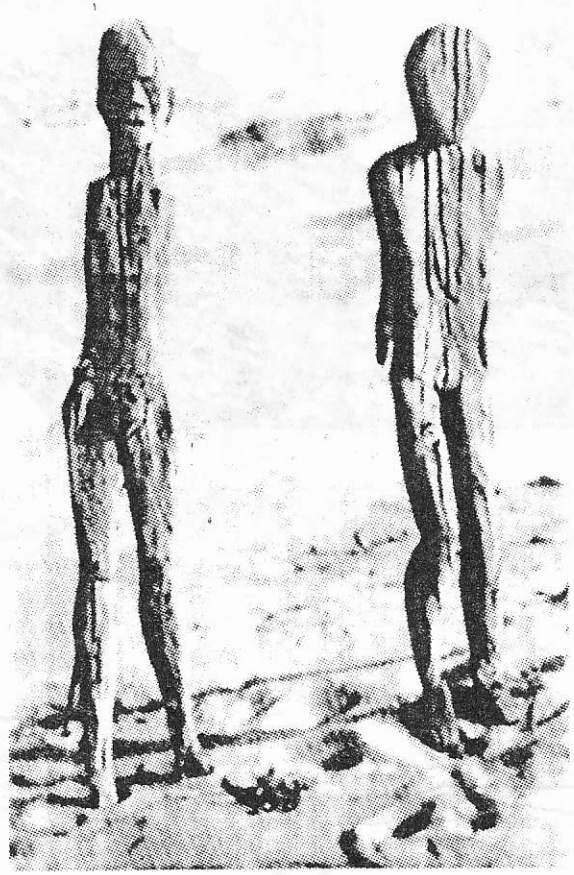
Pl. V a ياغاچ ئويما ئايال سىياقىدا بولۇشى مۇمكىن . ئېگىزلىگى 158 سانتىمېتىر .
5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان . G . سودېربوم سىزغان .

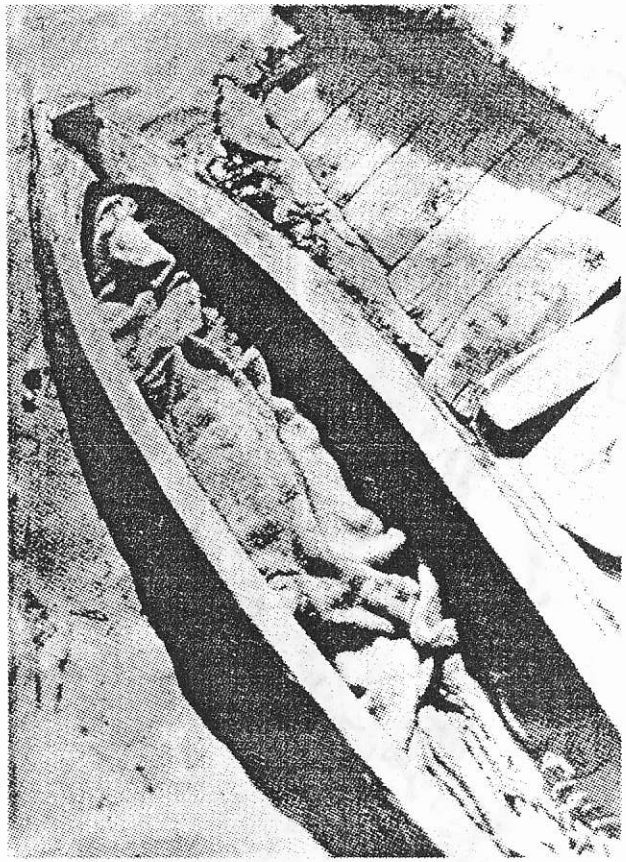
Pl. V b قۇم دەريالسىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىغا يېقىن يەردىكى تۇزلۇق كۆل .

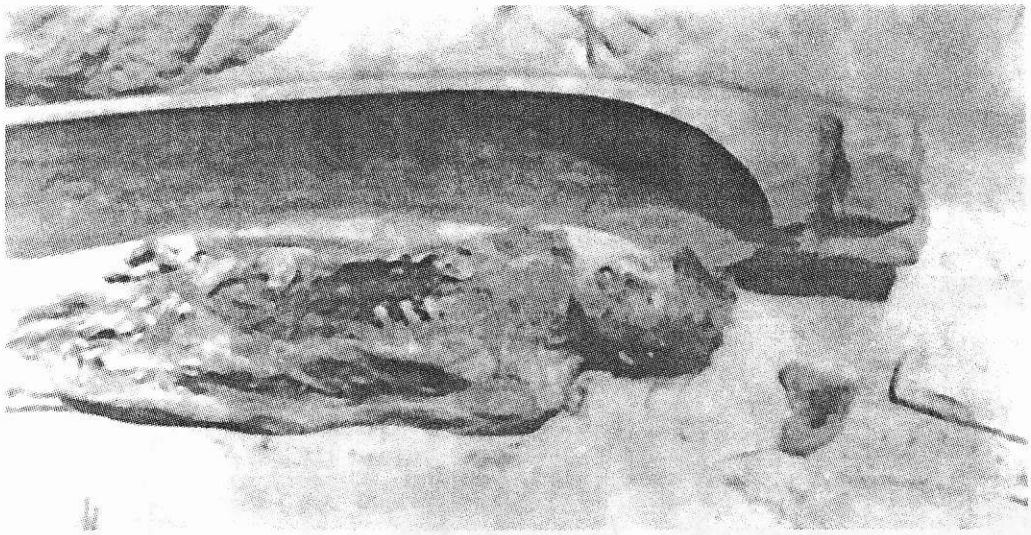
Pl. V c dسۆرەتتىكى سول تەرىپىدىكى ھەيكەلنىڭ ياندىن كۆرۈنۈشى . G . سودېربوم سىزغان .

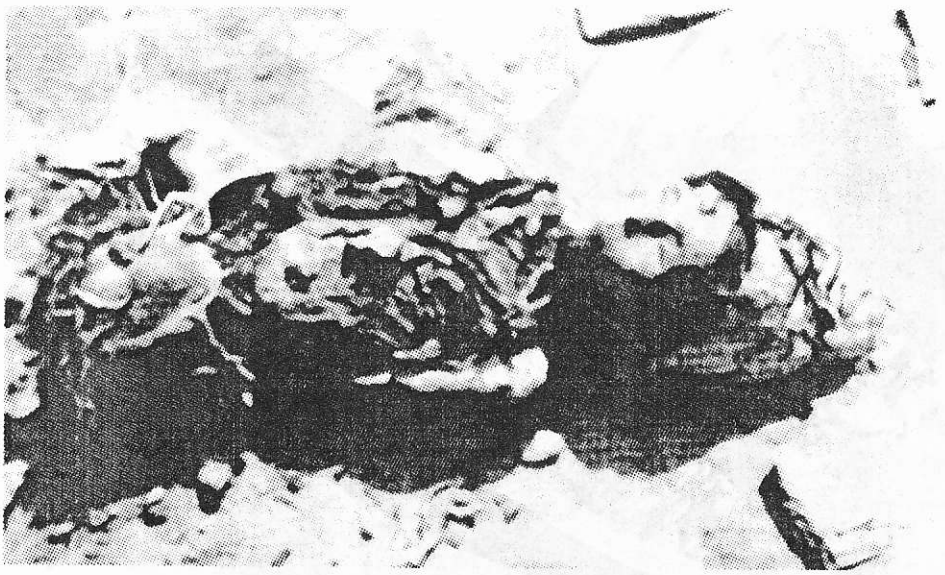
Pl. V d 5 ـنومۇرلۇق قەبرىستانلىقتىن كەلتۈرۈلگەن ئىككى ياغاچ ئويما ھەيكەل .

Pl. VI a جەسەت ساندۇقىنىڭ ياپقۇچى ئېچىۋىتىلگەن قەبرە5 .

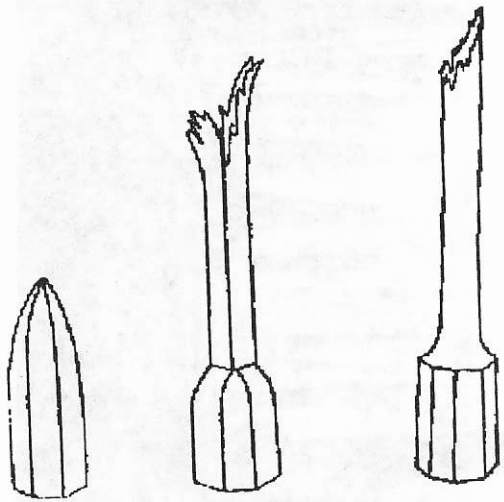
Pl. VI c قەبرە A .5دىكى كىيىمى سالدۇرۇپتىلگەن مۇمىيا . جەسەت ساندۇقىنىڭ ئاران بىر يان ياغىچىلا قالغان .

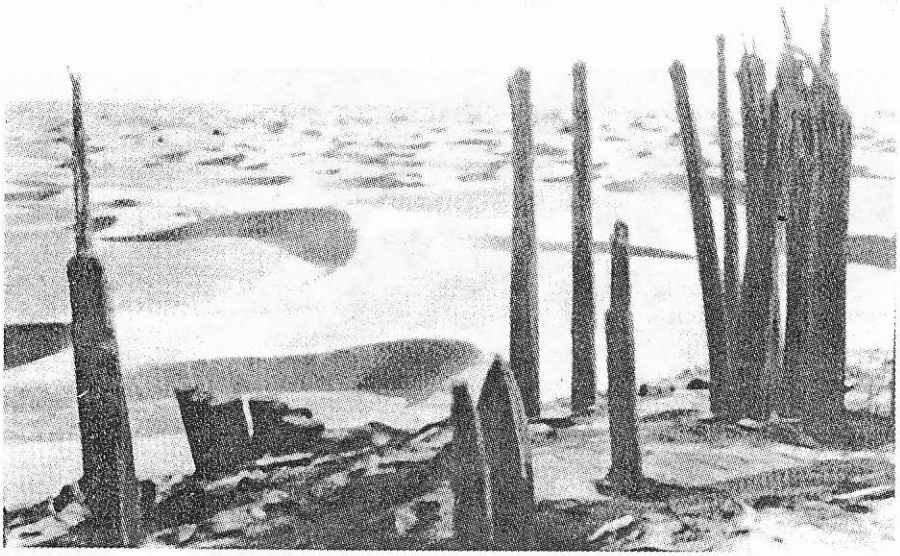
Pl. VI b ئايال مۇمىيا K .5 .

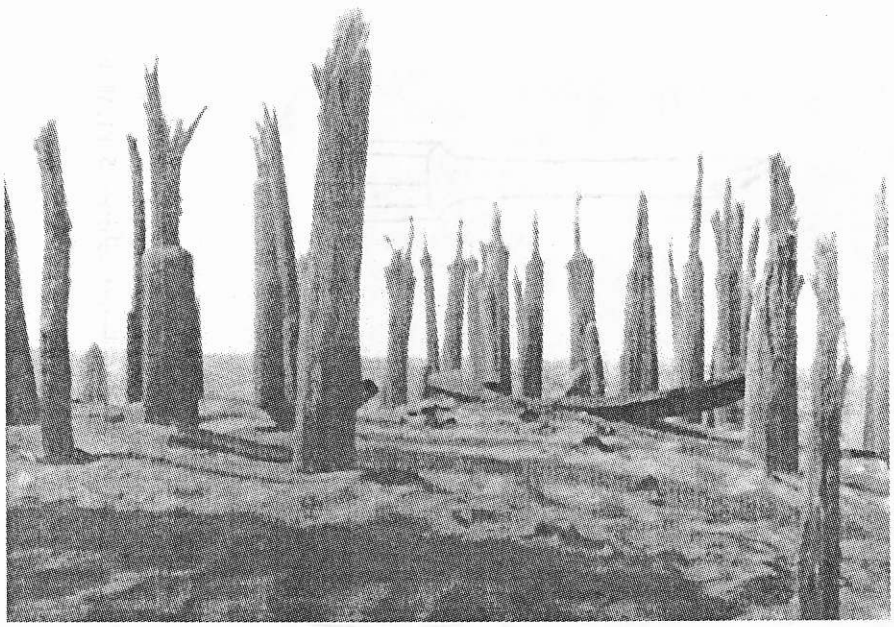
P1. Ⅶ a سودېربوم قەبرە 5. B ده قېزىش قىلماقتا .

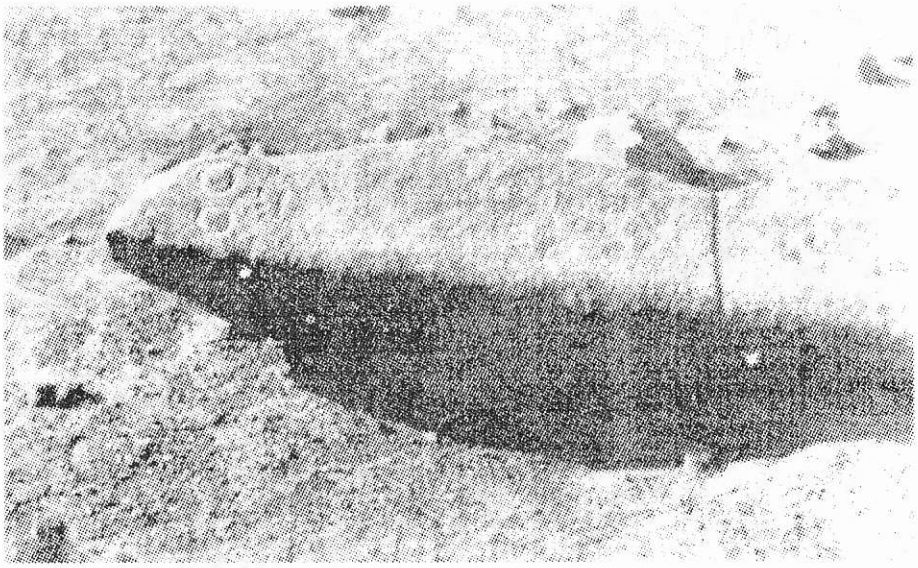
P1. Ⅶ b 5 ـنومۇرلۇق قەبرىستانلىق تېپىلغان دۆڭلۈكتىكى تۈرلۈك شەكىللىك خادا ياغاچلار. G. سودېربوم ئەپەندى سىزغان .

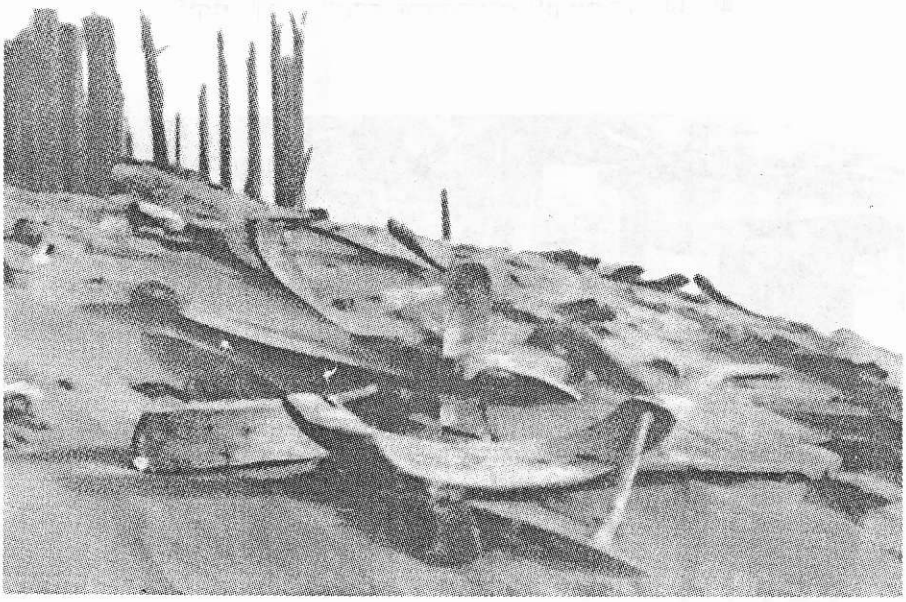
Pl. VIIIa 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنىڭ شىمالىي ، بىپايان قۇملۇق .

Pl. VIIa 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق تېپىلغان دۆڭ ئۈستىنىڭ مەنزىرىسى .

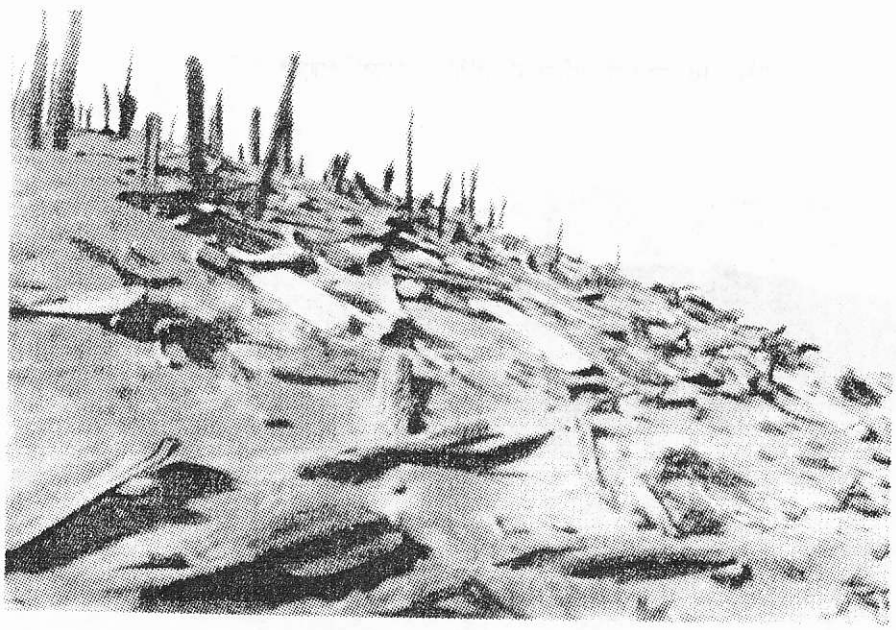
Pl. IXa سەيۋىۋ ئەتراپىدىكى ئۇرۇلۇپ چۈشكەن «بالبال» تاش .

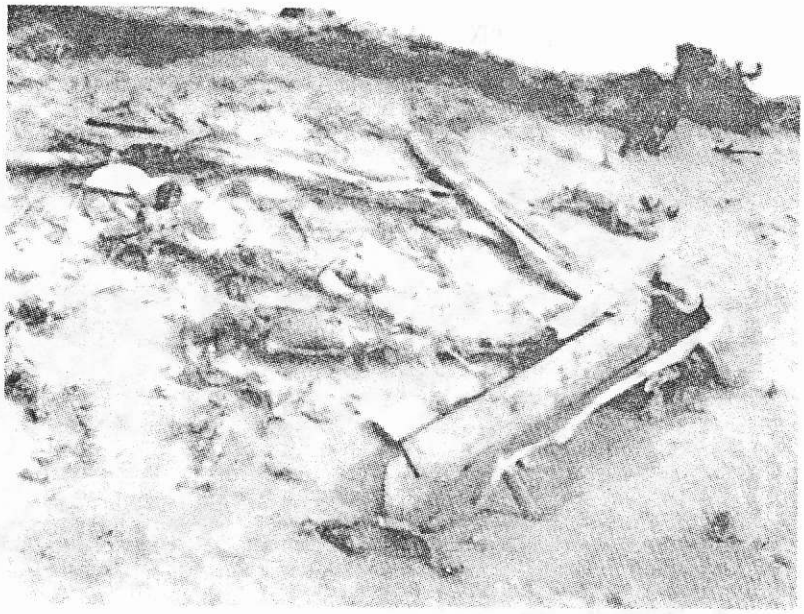
Pl. VIIIb 5 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق جايلاشقان دۆڭلۇكنىڭ يانباغرىدىكى چېچىلىپ ياتقان جەسەت ساندۇقلىرى .

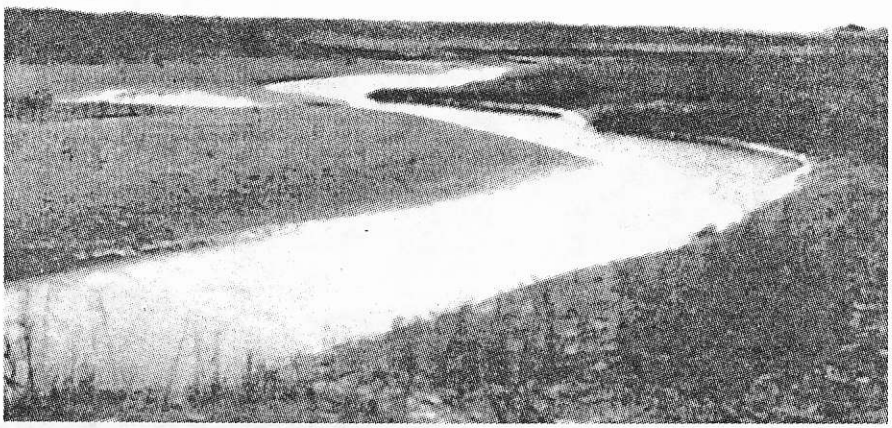
Pl. Xa پاتالق كۆلىدىكى ئەگرى ـ توقاي كۆرۈنۈشلەر .

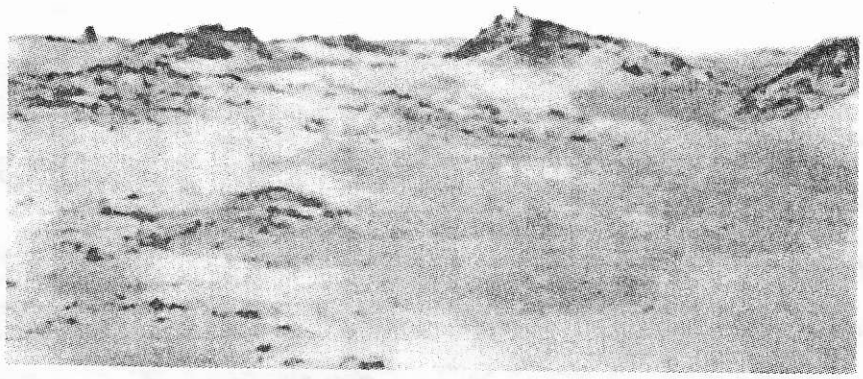
Pl. IXb ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق . دۆڭلۇكنىڭ يانباغرىنىڭ ھەممە يېرىدە جەسەت ساندۇقى ، ئۆرۈلگەن ياغاچلار ۋە «پالاق» لار چېچىلىپ ياتىدۇ .

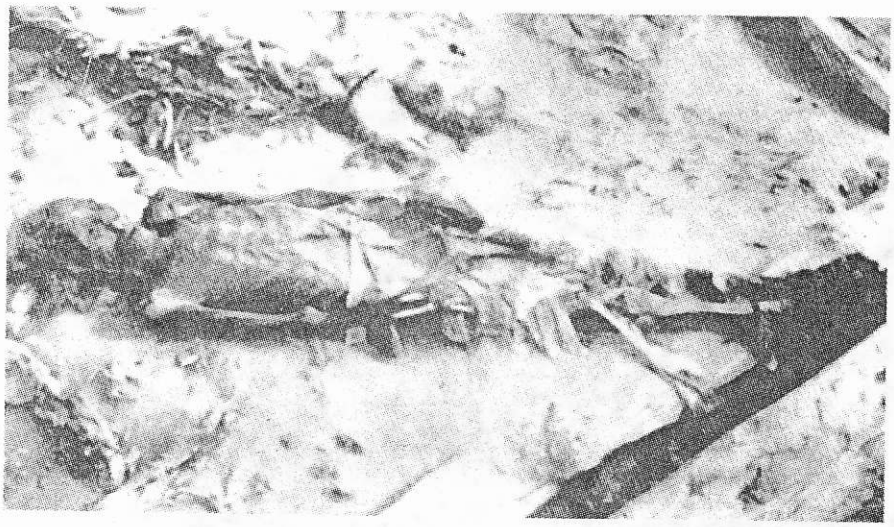
Pl. XIa قەبرە A.7

Pl. Xb لاگېر B17ئەتراپىدىكى زاۋاللىقتا يۈزلەنگەن «ئۆستەڭ» دىن بۆلۈنۈپ چىققان دەريا شاخاپچىسى .

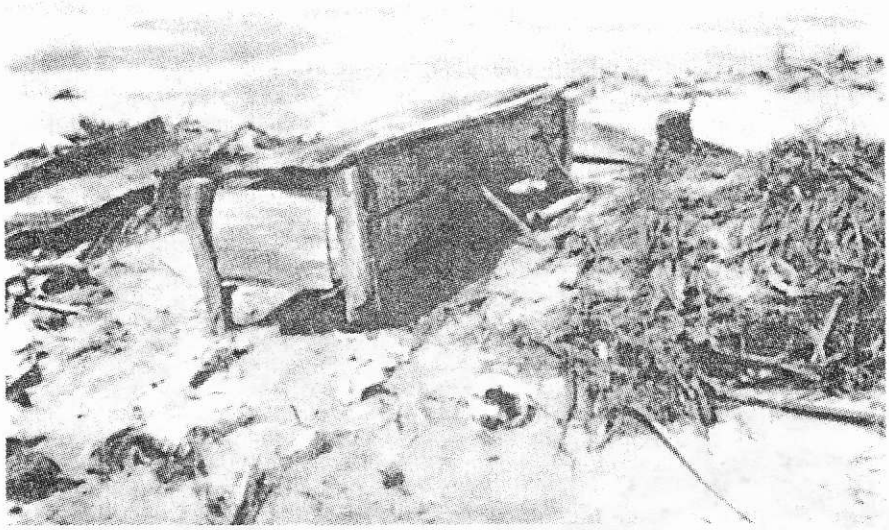
P1. XIIIa ⁶ ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق جايلاشقان مۇھىت .

P1. XIb قەبرە A .7دىكى مۇمىيا .

P1. XIIIa دوكتۇر سۋېن ھېدىن بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرىلەر 1 دە . چىڭ زۇڭچى تارتقان .

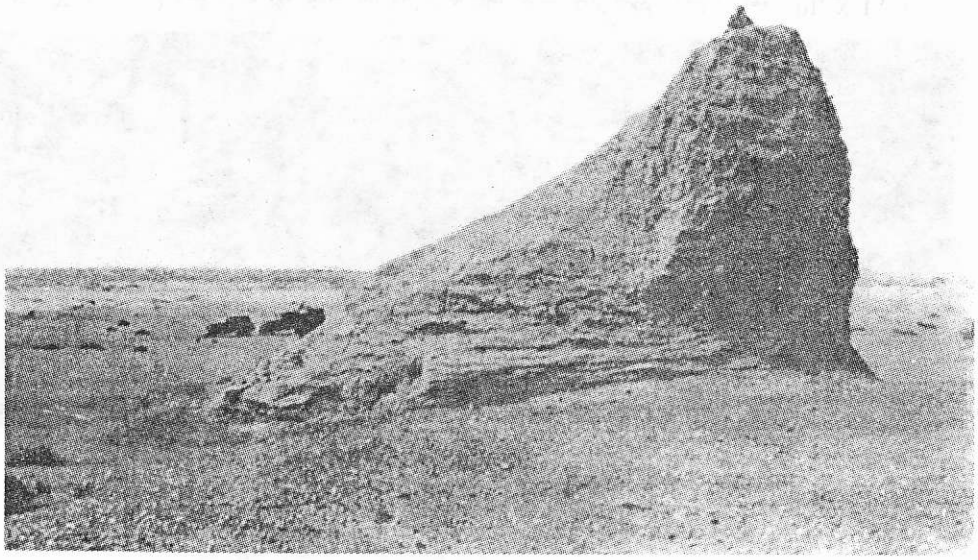
P1. XIIb جەسەت ساندۇقى6. B ئوڭ يېنىدىكى شاخ ـ شۇمبىلار ئۆز ۋاقتىدا جەسەت ساندۇقى ئۈستىگە يېپىلغان. سول ياندىن جەسەت ساندۇقى6. A كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ .

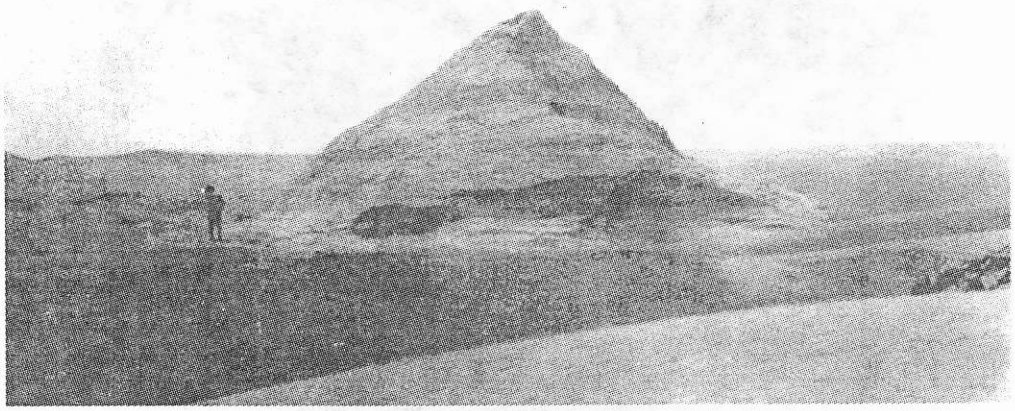
P1. XIIIb 35 ـ قەبرىدىكى مۇمىيا، چىلگ زۇڭچى تارتقان .

P1. XIIIc 35 ـ قەبرە مۇمىيا، جەسەت ساندۇقىدىن چىقىرىلىپ ، ساندۇق يانچۇچ تۇرسىگە قويۇلغان ، چىلگ زۇڭچى تارتقان .

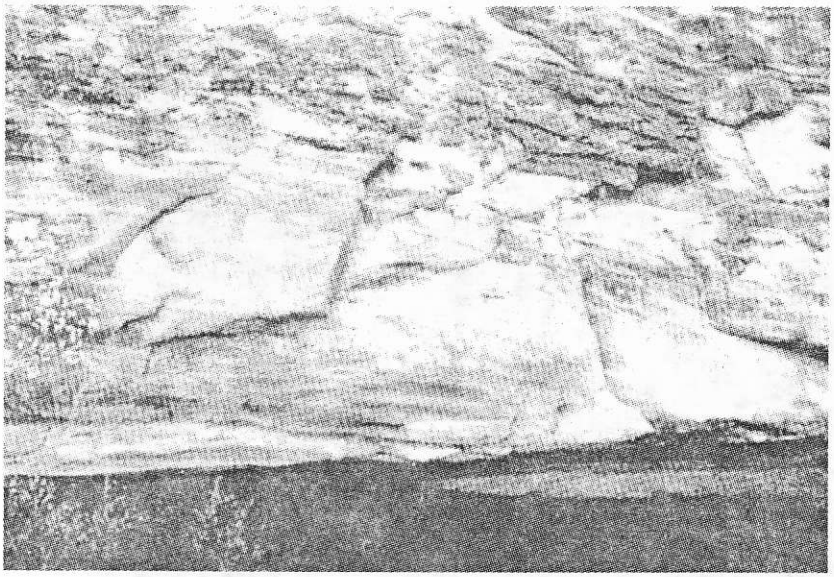
P1. XⅣb كورلا بىلەن يېقىن ئارىلىقىدىكى سانجى تۈر خارابە ئىزى (ستەين Ⅶ.Y)، غەربىي جەنۇب تەرىپىدىن كۆرۈنۈشى .

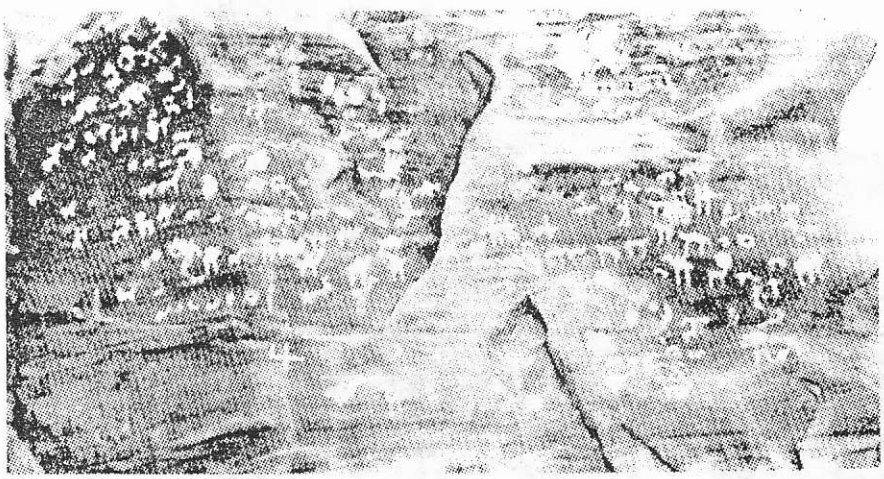
P1. XⅣa ئۆستەڭ ئەتراپىدىكى تۈر خارابىسى ، شىمالىي تەرەپتىن كۆرۈنۈشى .

Pl. X IV a كورلا بىلەن بېگىپەن ئارلىقىدىكى ساي چېكە (Sai- cheke) تۈر خارابە ئۈرى (ستېين Y. V)، غەربىي جەنۇب تەرىپىدىن كۆرۈنۈشى.

Pl. X V قۇرۇق تاغدىكى بۇ يانتۇ بۇلاق دەرياسى جىلغىسىدىكى قىيا تاش رەسىملىرى بار تاغنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى.

P1. X VI b ئوتتۇرا گۈرۈپپا قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ ئوڭ تەرىپى ۋە
ئۈچىنچى گۈرۈپپا قىيا تاش رەسىملىرىنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى .

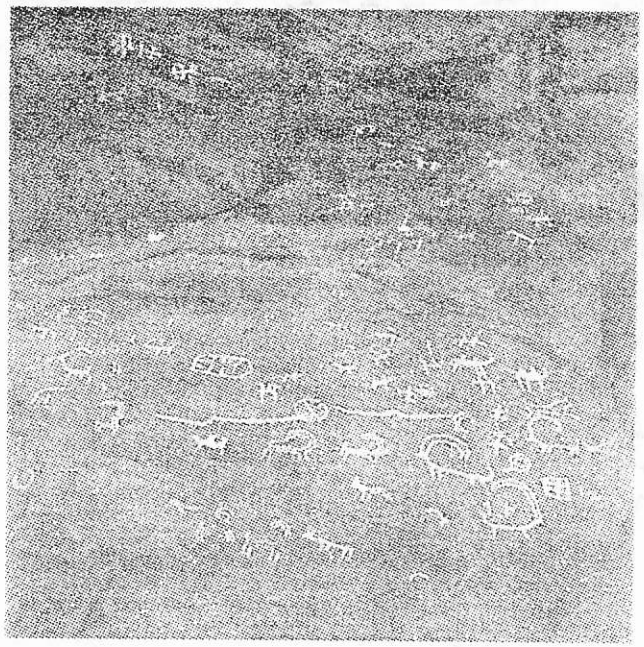
P1. X VI a ئوتتۇرا گۈرۈپپىدىكى قىيا تاش رەسىملىرى ، ئۈچ « قەۋەت » .

P1. XVII a قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى، 1 ـ گۇرۇپپا .

P1. XVII b قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى ، ئاخىرقى بىر گۇ-
رۇپپىنىڭ ئەڭ جەنۇبىي چېتىدىكى رەسىملەر .

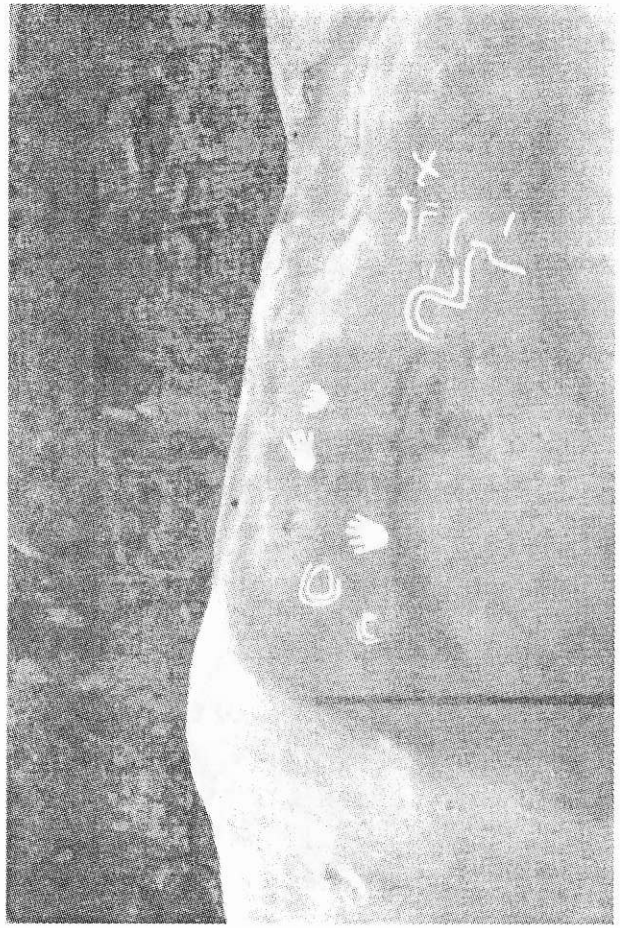
Pl. XVII c قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى ، 3 ـ گۈرۈپپىدىكى
بىر قىسىم رەسىملەر .

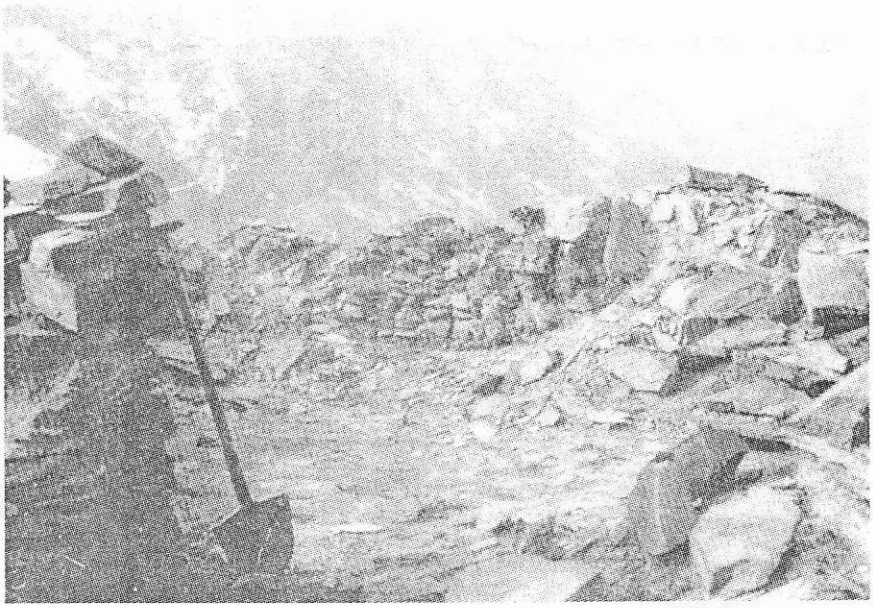
Pl. XVIII a قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى ، 3 ـ گۈرۈپپىنىڭ سول
يېنىدىكى رەسىملەر .

P1. X Ⅷ b قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى ، مۇڭغۇلچە ئۇچ سۆز .

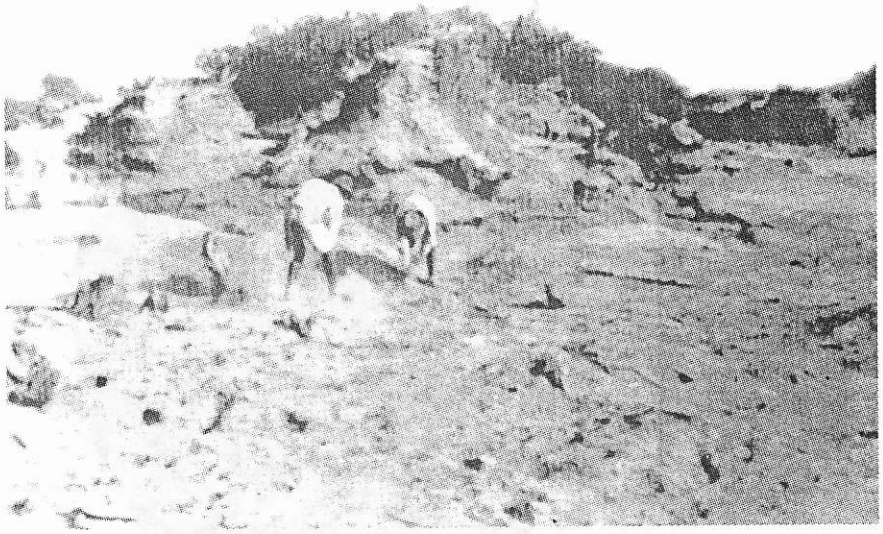
P1. X Ⅷ c قۇرۇق تاغ قىيا تاش رەسىملىرى ، قورام تاشقا جىڭلاڭ رەسىملەر .

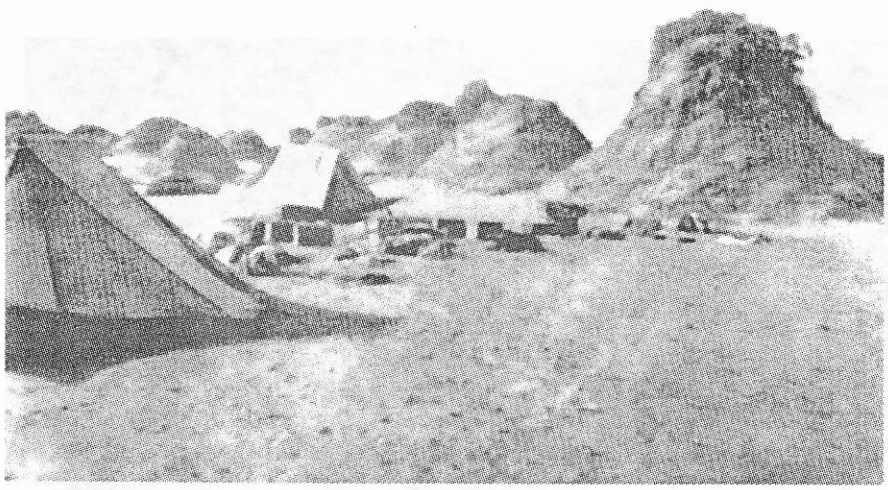
P1. XIX b سندى ئەتراپىدىكى تاغنىڭ يانباغرىدىكى « تاش ئۆڭ » نىڭ ئىچكى كۆرۈنۈشى .

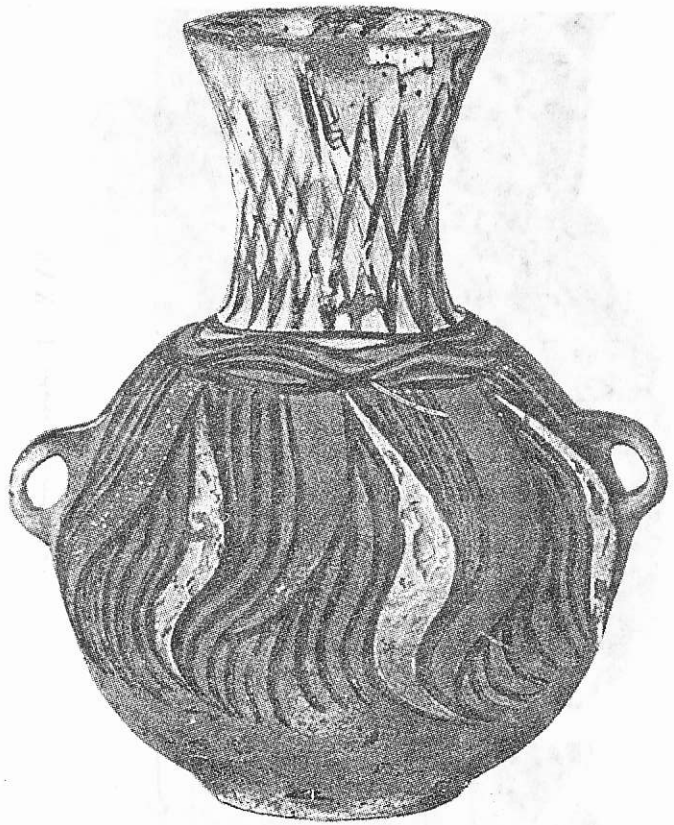
P1. XIX a سۆگەت بۇلاق جىلغىسىغا جايلاشقان قەدىمىي قورغان ،
شەرقىي شىمال تەرىپىدىن شەرقتە قارىغاندىكى كۆرۈنۈش .

P1. X Xb مىرەندىكى قەدىمىي قەبرە .

P1. X Xa مەن ۋاششەھىرى كونا شەھىرىدىكى كاتتا يۇلغۇن دۆڭلۇكلىرى ئوتتۇرىسىغا قۇرغان لاگىر .

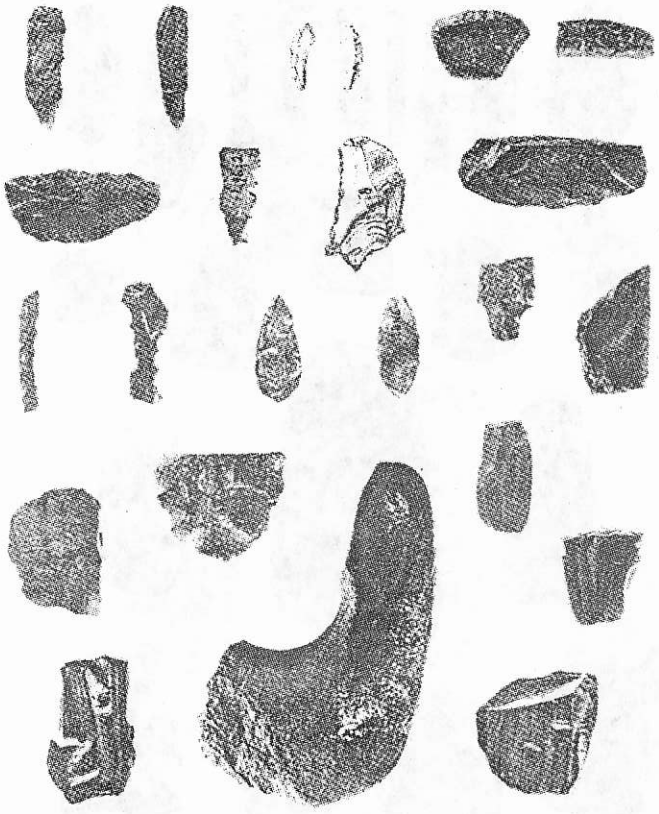
P1. 1 چەرچەن مەدەنىيەت يادىكارلىقى .

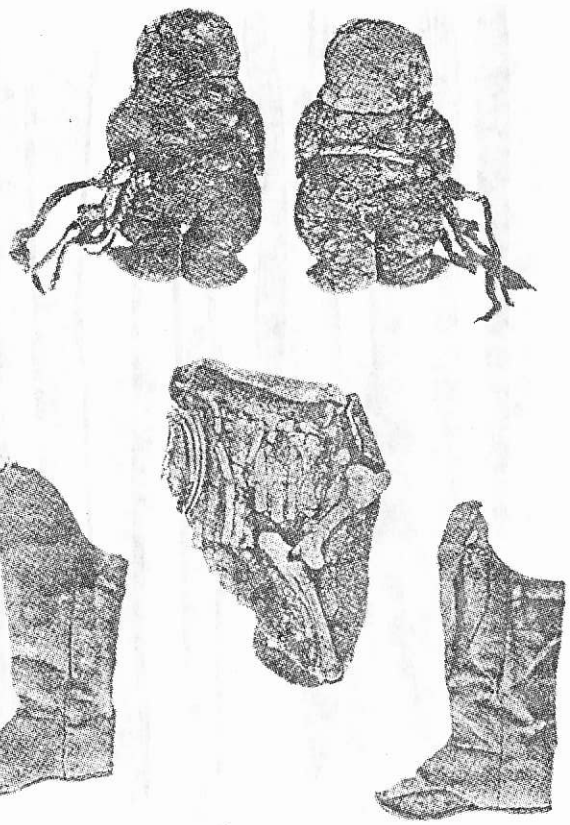
P1. 2 ئارا تام ، سىڭگىم ئېغىزى ، توقسۇن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

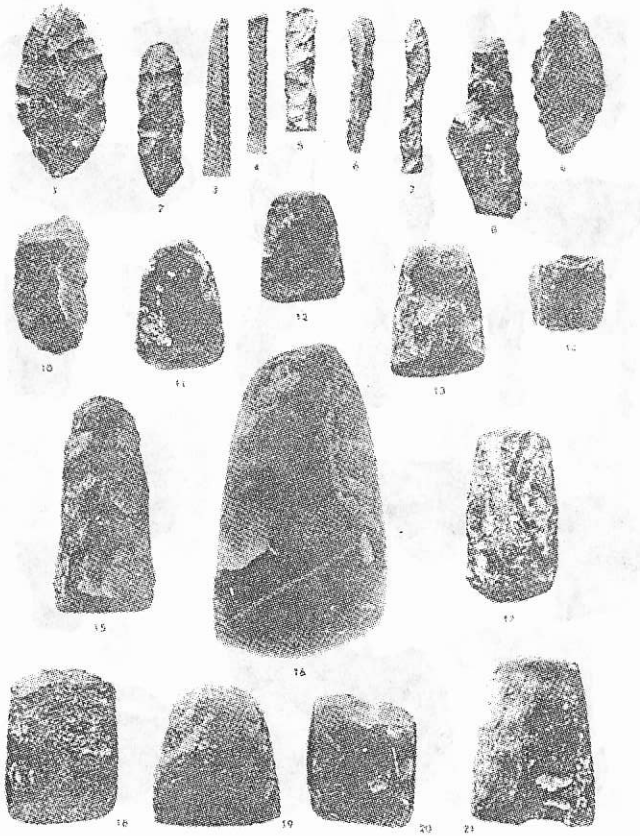
P1. 3 سنگپر مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

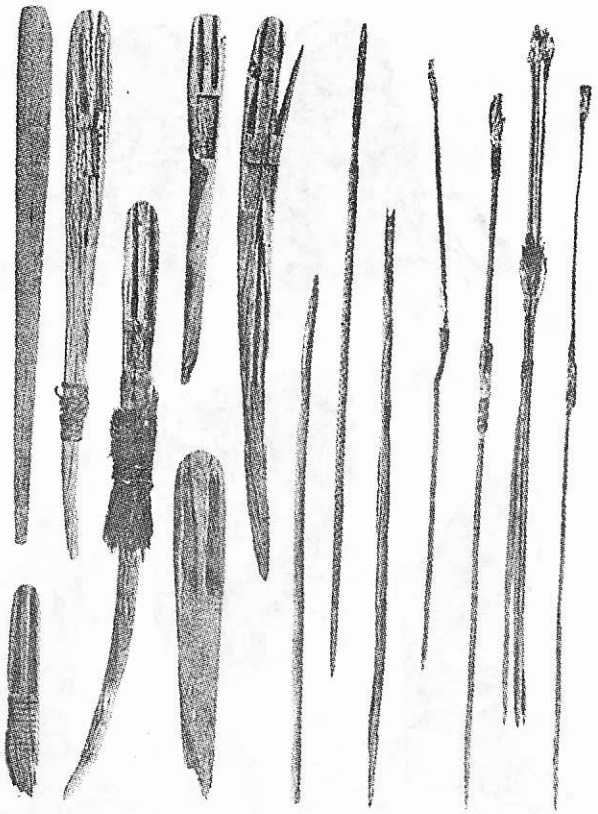
P1. 4 ئارا تام ، سنگپر ، لوپنۇر خارابە ئىزىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

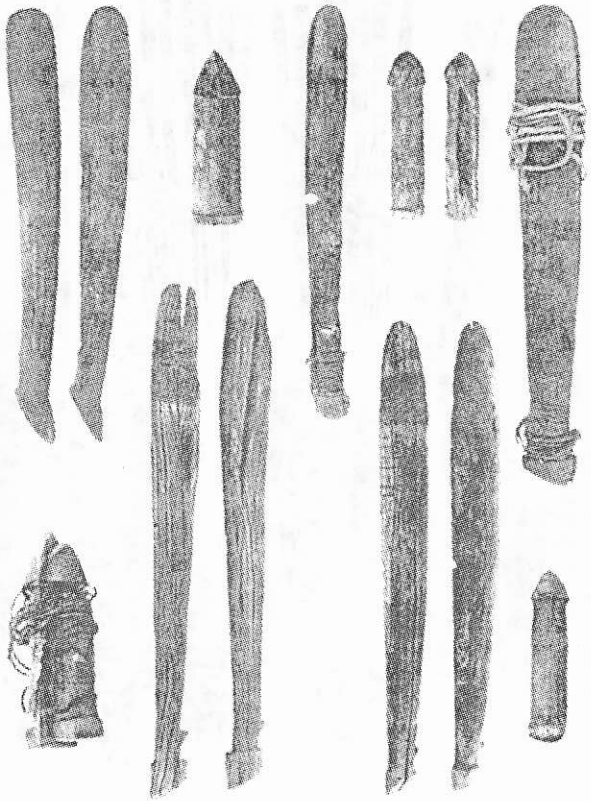
P1. 6 [10] ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

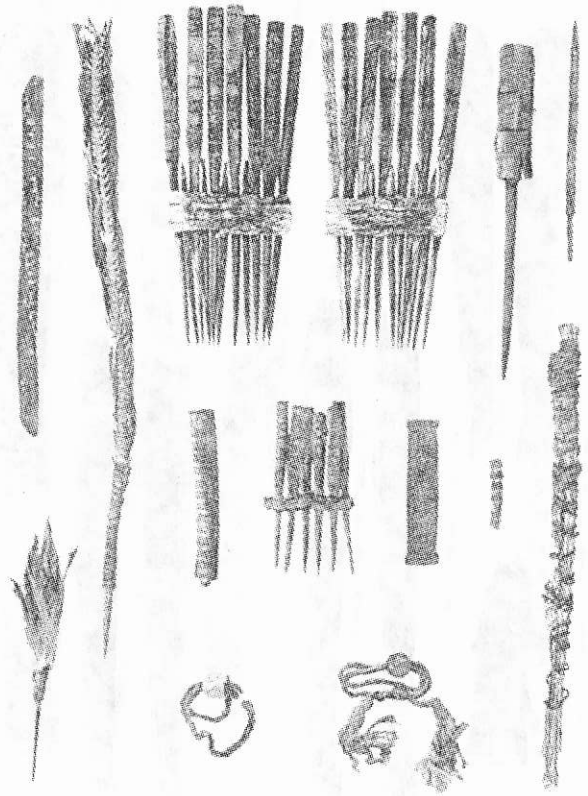
P1. 5 لوپنۇر خارابىسىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

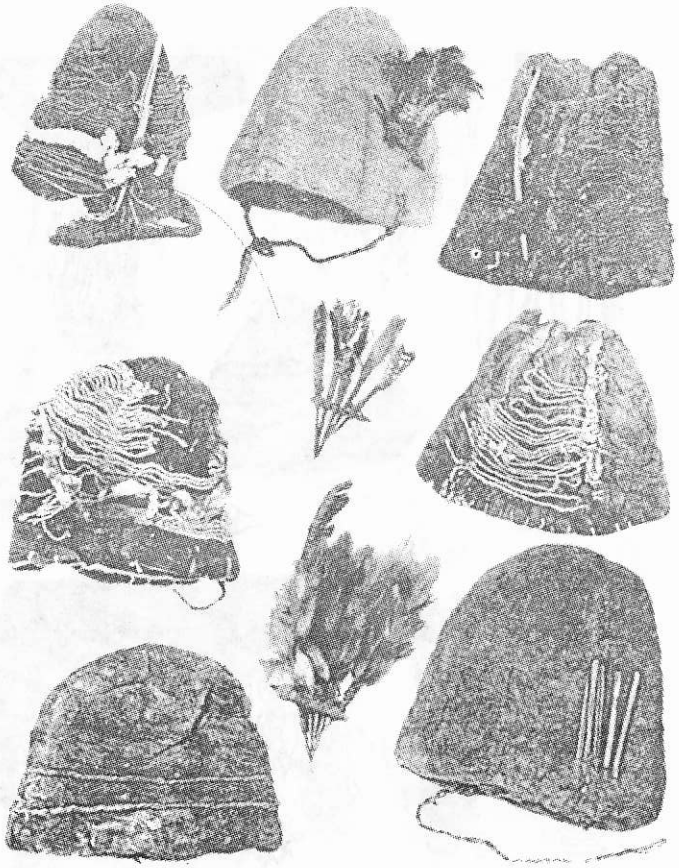
P1. 7 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

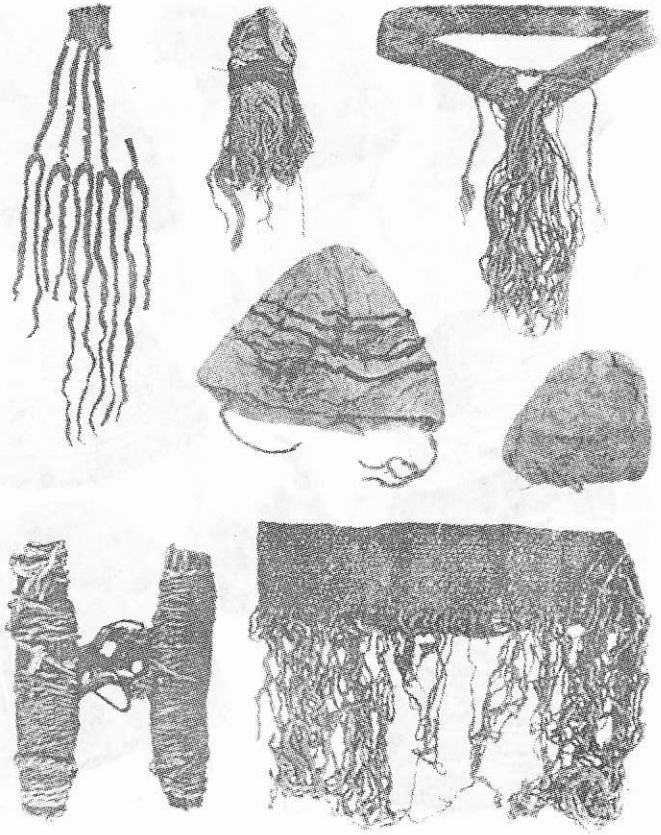
P1. 8 ـنومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

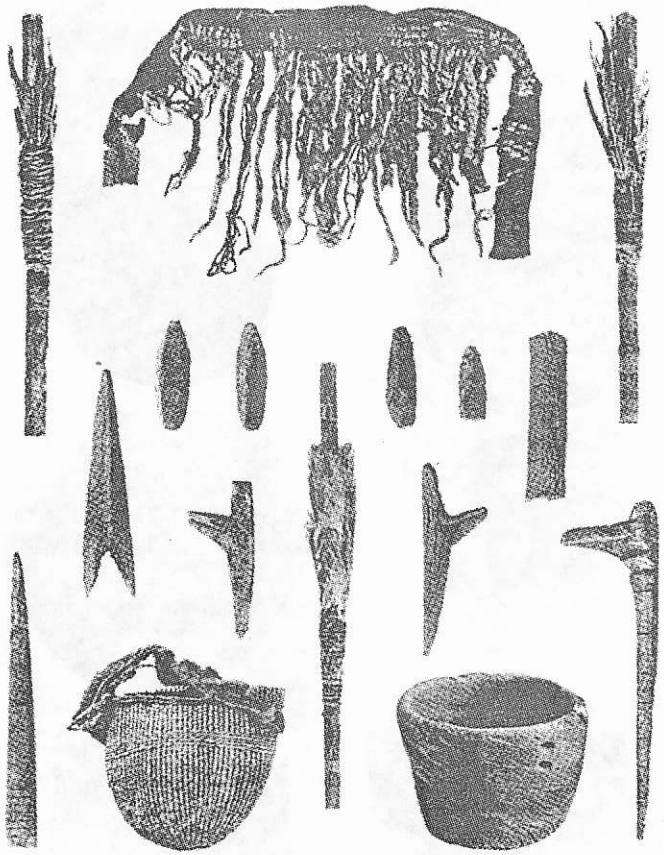
P1. 9 5 ـنومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

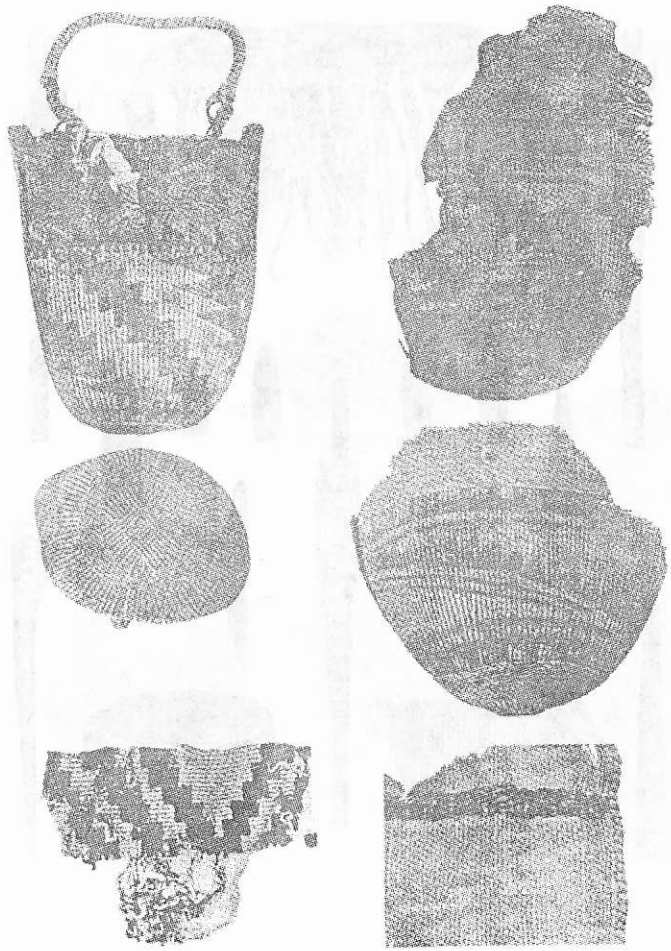
P1. 10 5 ـنومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

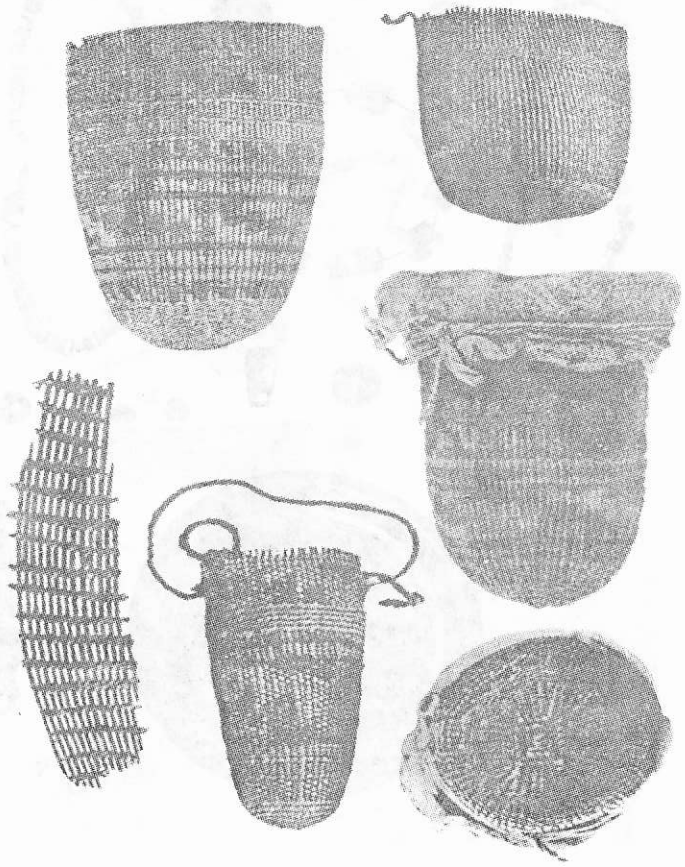
5 P1. 11 –نومۇرلۇق ۋە36 –نومۇرلۇق قەبرىستانلىق
مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

5 P1. 12 –نومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

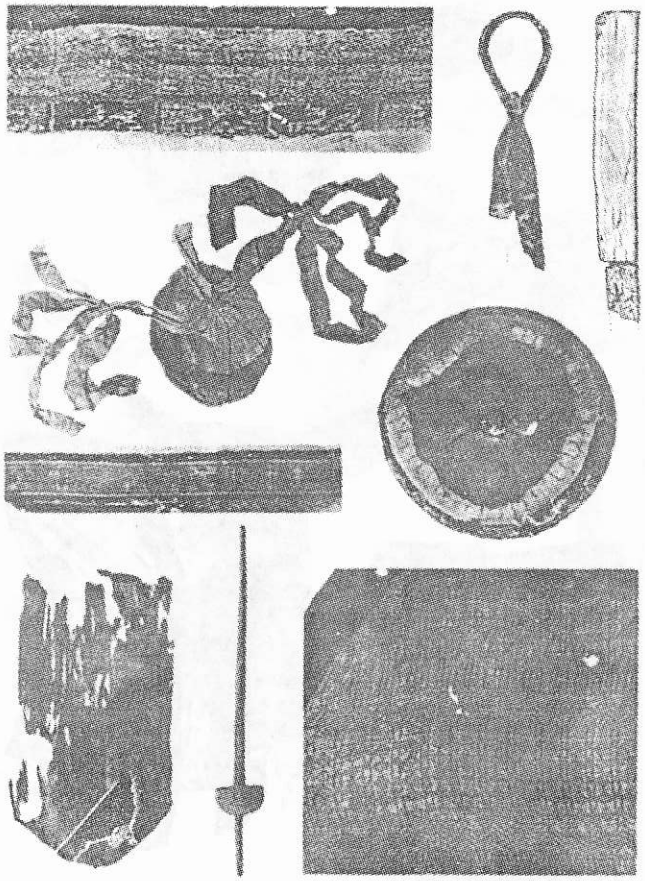
5 P1. 13 –نومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

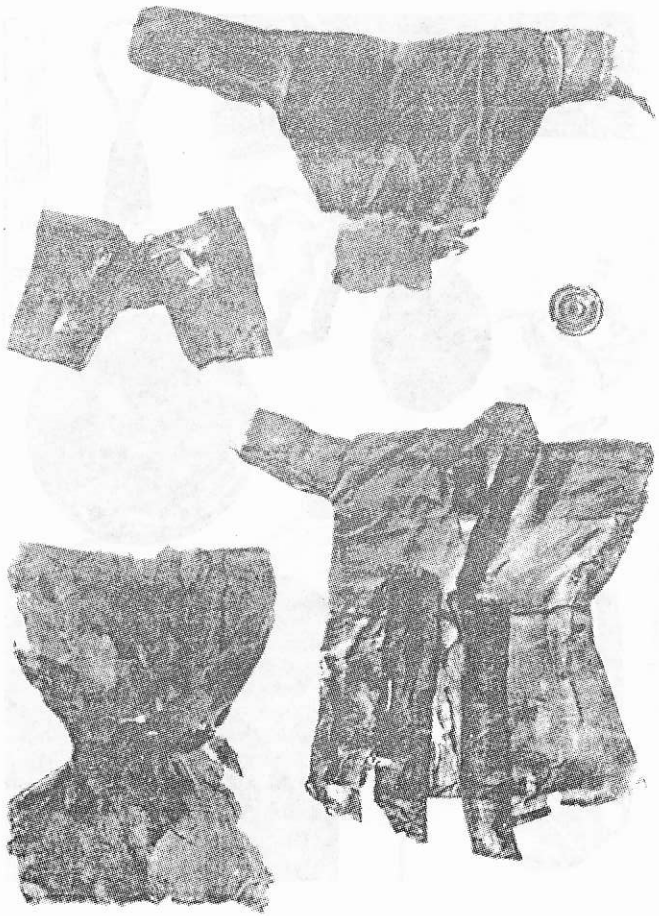
5 P1. 14 –نومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

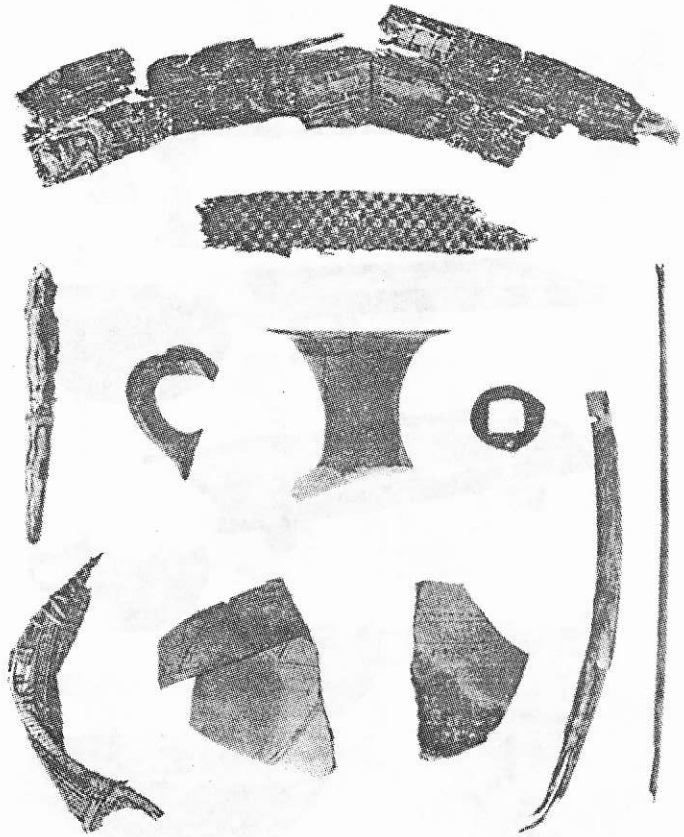
P1. 15 سۆگەت بۇلاق ، يىڭپەن ، دەنزىل ۋە لوپنۇر
خارابىسى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

P1. 16 قەبرە 6A ۋە 6B مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

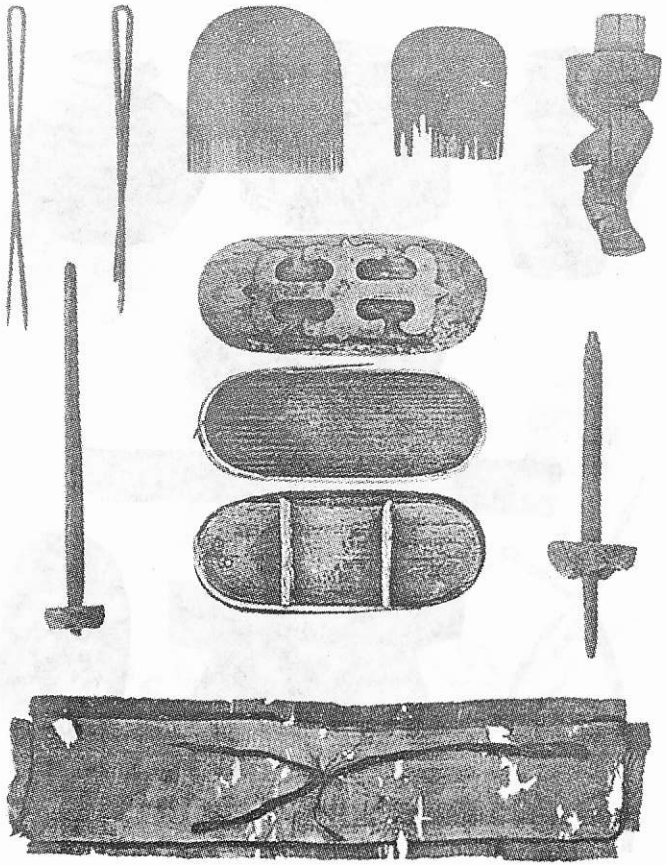
P1. 17 قەبرە 6A مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

P1. 18 لوپنۇردىكى ھەر قايسى خارابە ئىزلار مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

P1. 19 بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە 1 مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

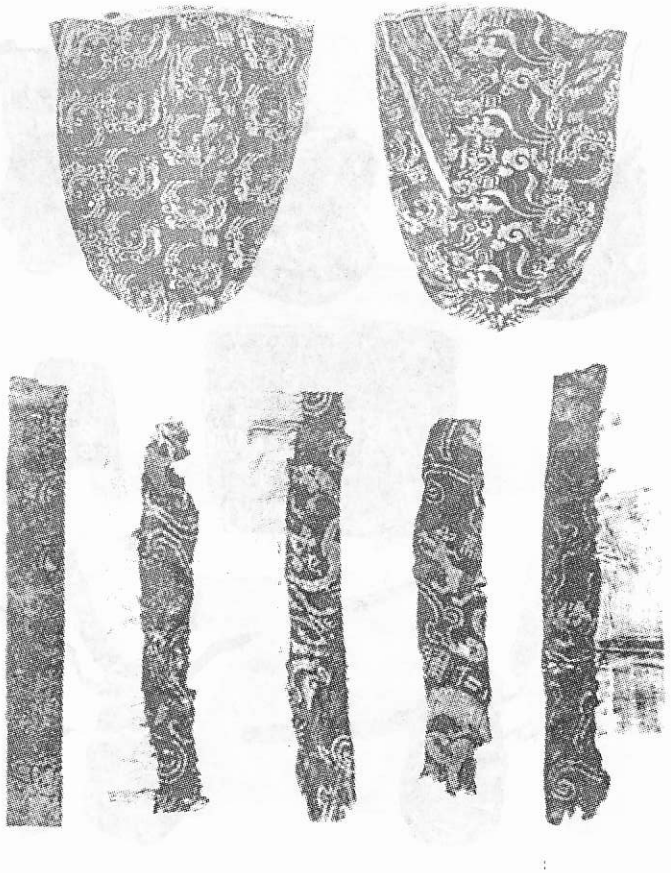
P1. 20 بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە 1 مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

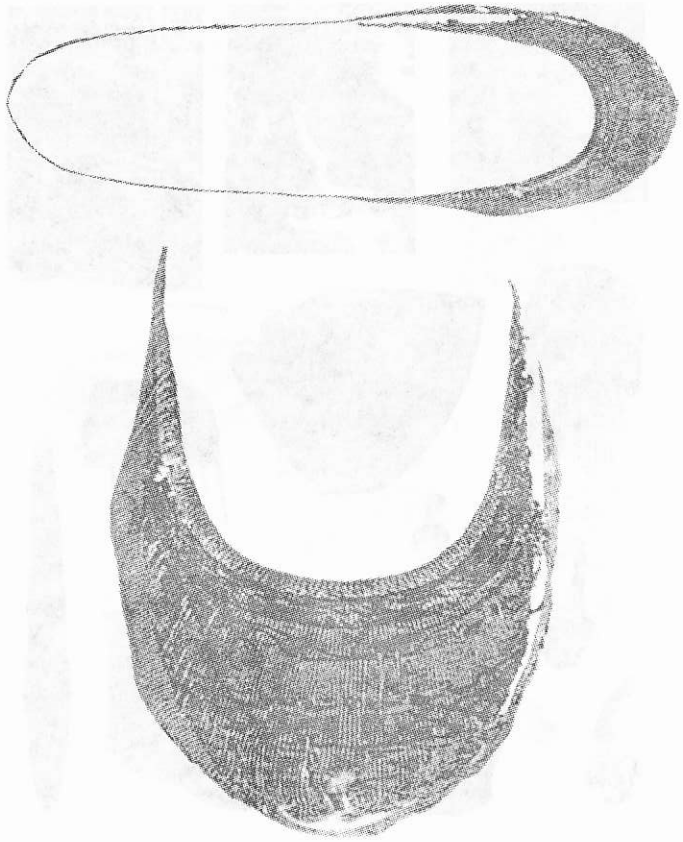
P1. 21 بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە 1 مەدەنىيەت يادنكارلىقلىرى .

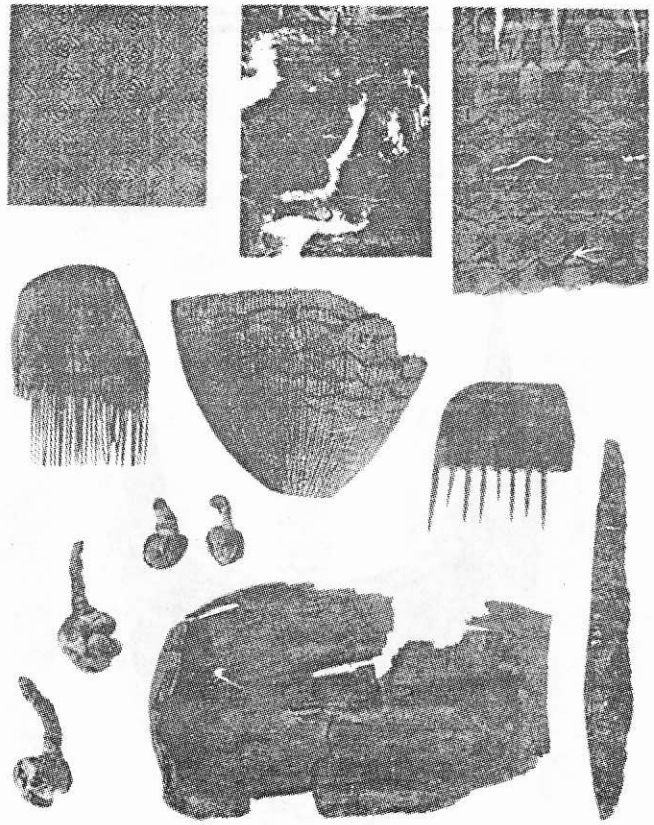
P1. 22 بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە 1 ۋە 35 ـ قەبرە مەدەنىيەت يادنكارلىقلىرى .

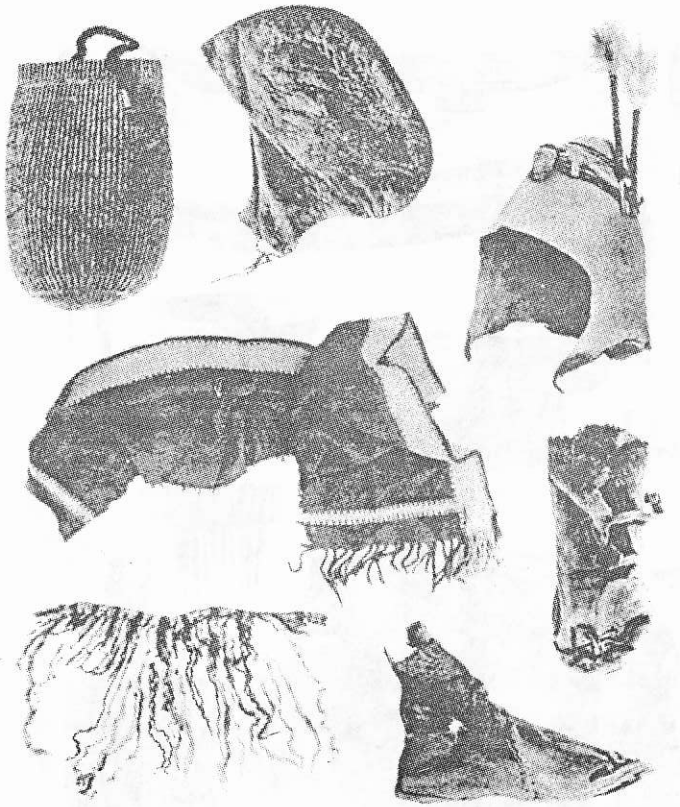
P1. 23 35 ـ نومۇرلۇق قەبرىستانلىق ، بىللە دەپنە قىلىنغان قەبرە
1 ۋە قەبرە 2 مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

P1. 24 35 ـنومۇرلۇق قەبرىستانلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

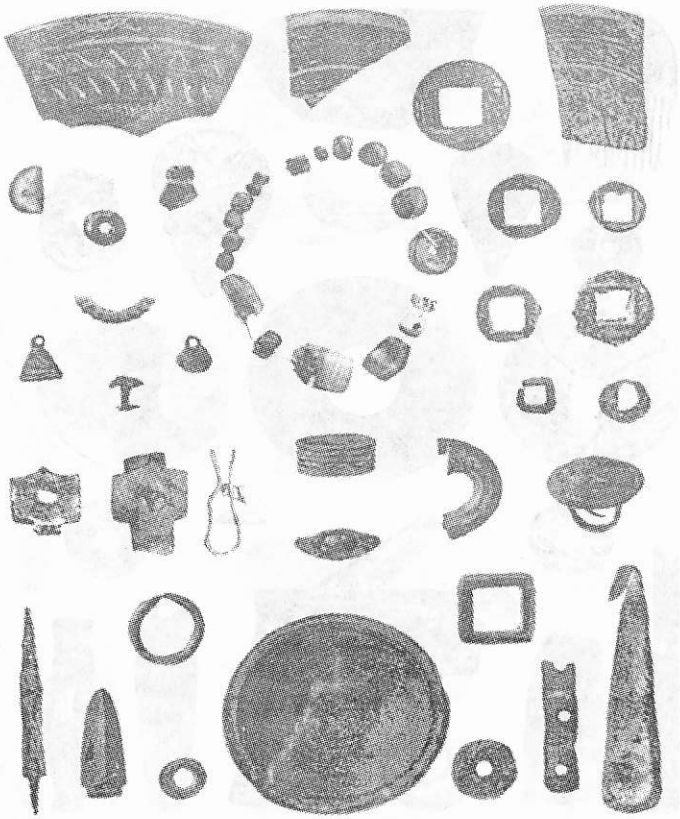
P1. 25 لوپنۇردىكى ھەرقايسى خارابە ئىزلار مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

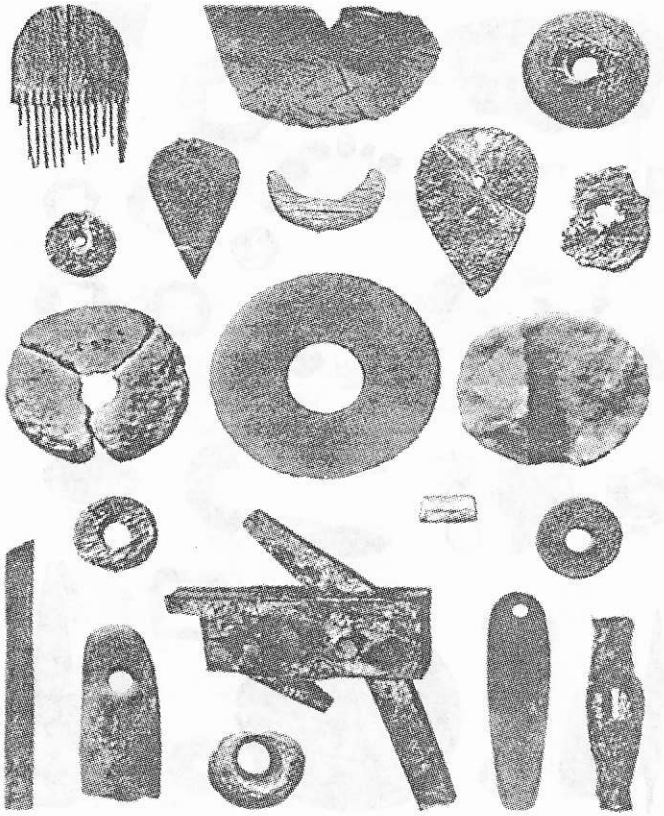
P1. 26 36 ـقەبرە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

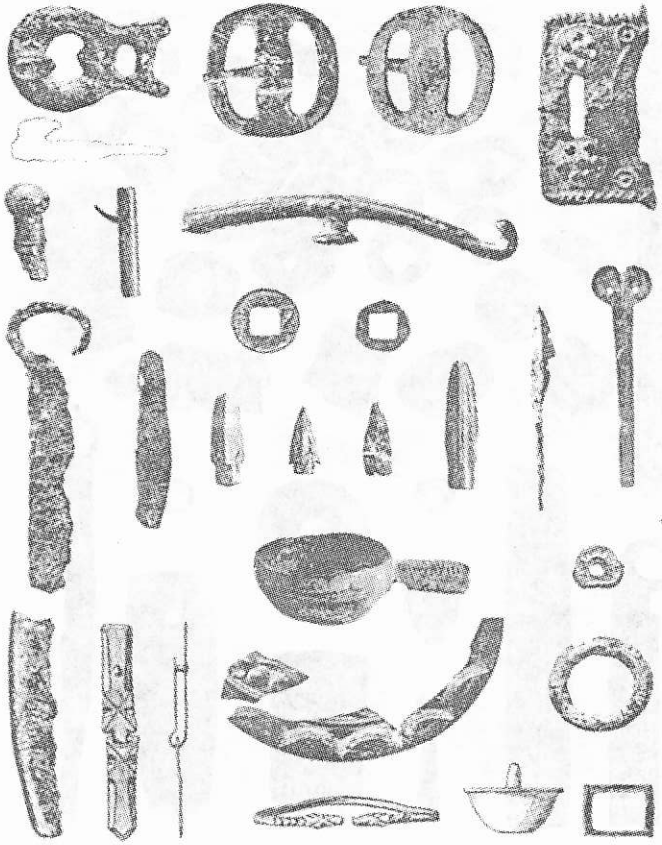
P1. 27 لوپنۇردىكى ھەر قايسى خارابە ئىزلار مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

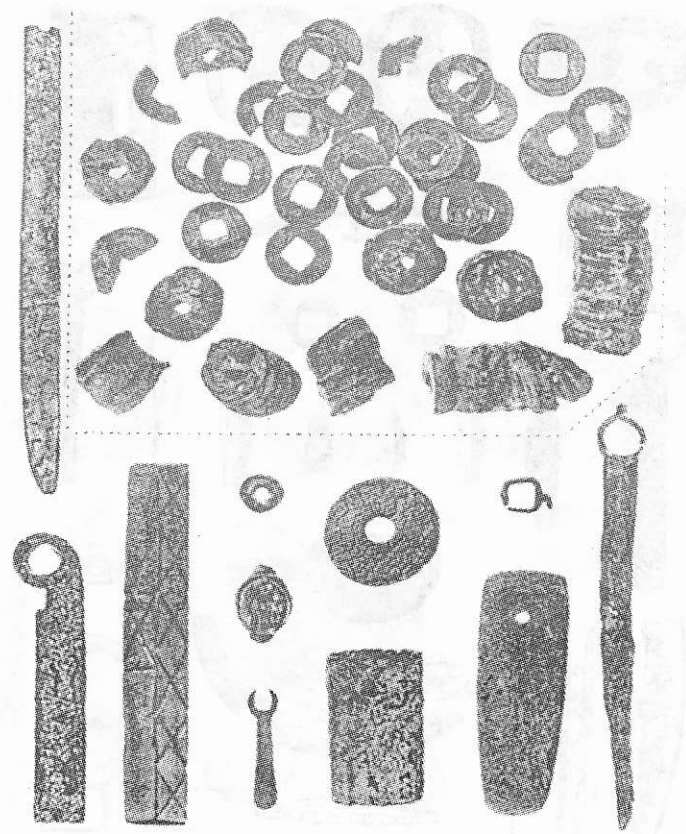
P1. 28 كىروران قورغىنى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

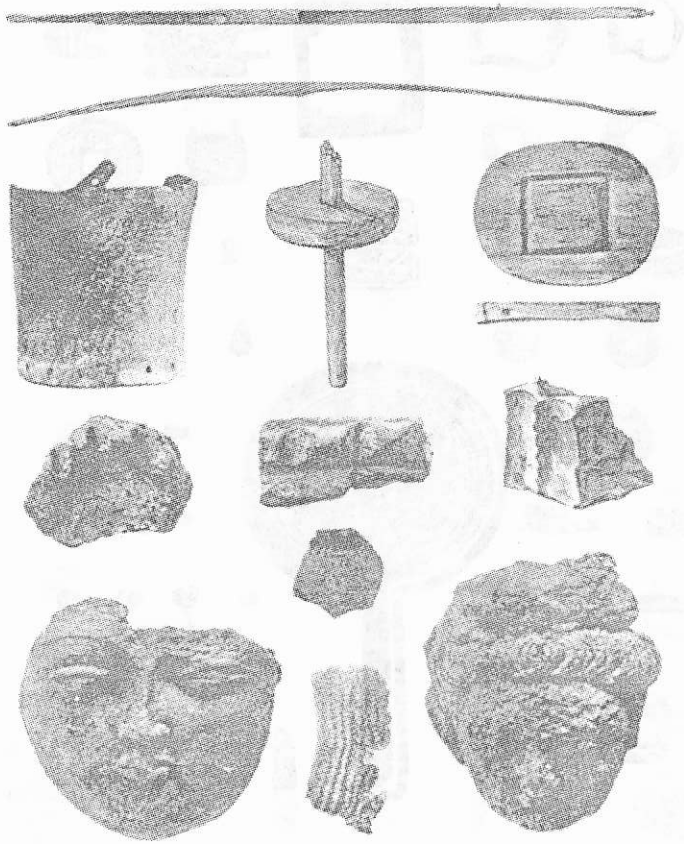
P1. 29 لوپنۇردىكى ھەر قايسى خارابە ئىزلار مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

P1. 30 لوپنۇر خارابىسى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

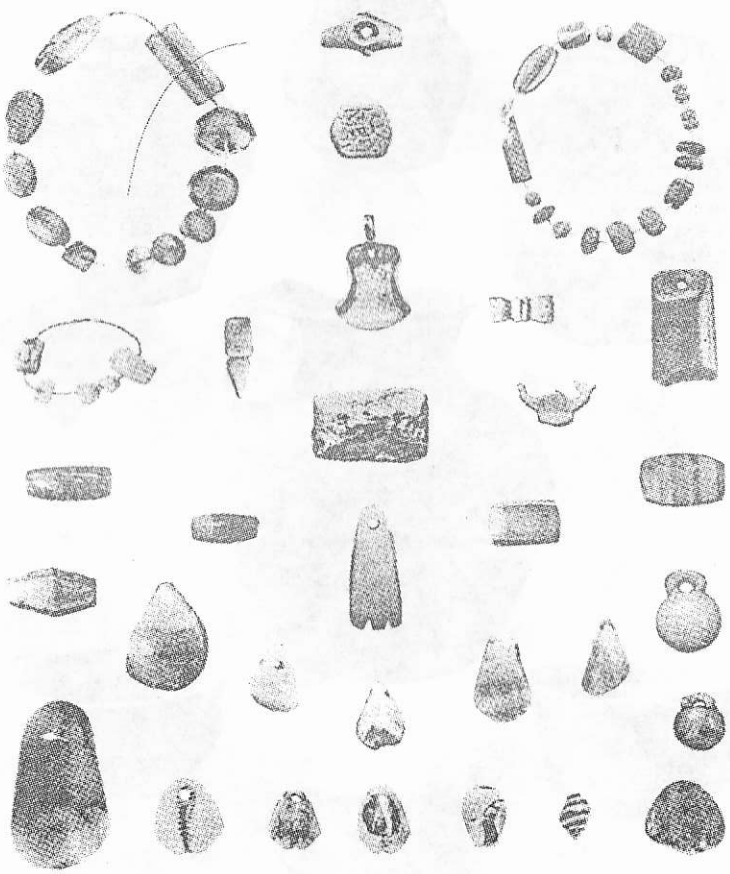
P1. 31 لوپنۇر خارابىسى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

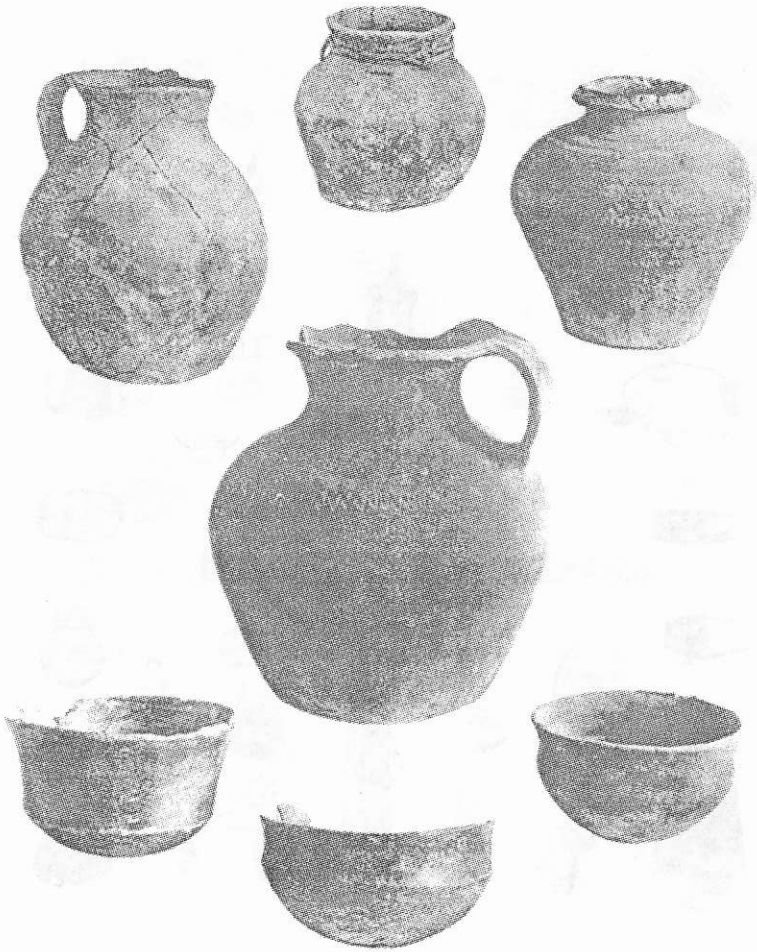
P1. 32 شىنجاڭدىكى ھەر قايسى خارابە ئىزلار مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

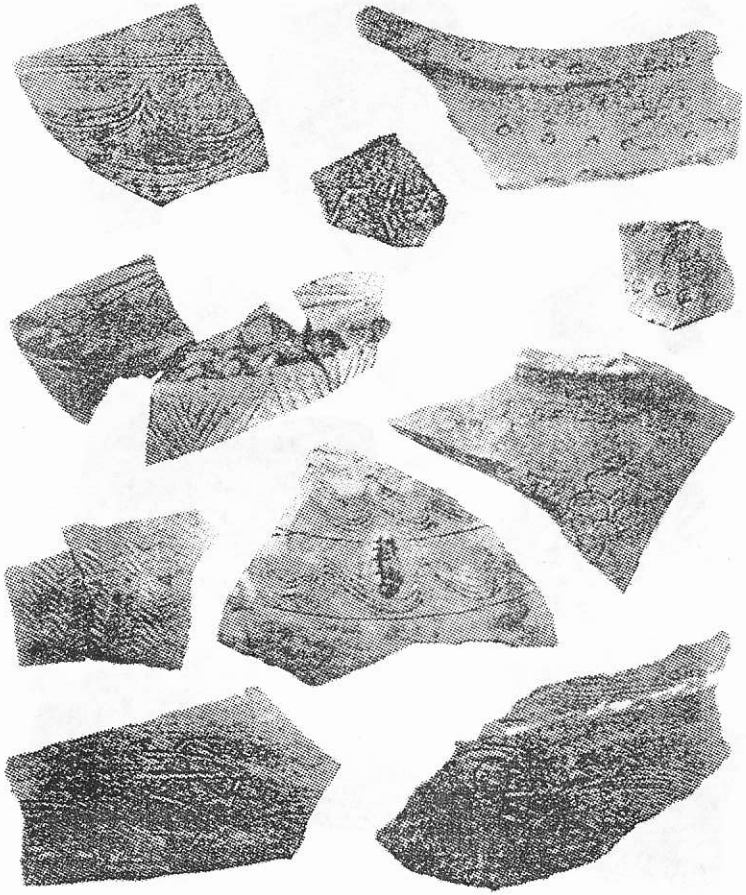
P1. 33 چەرچەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

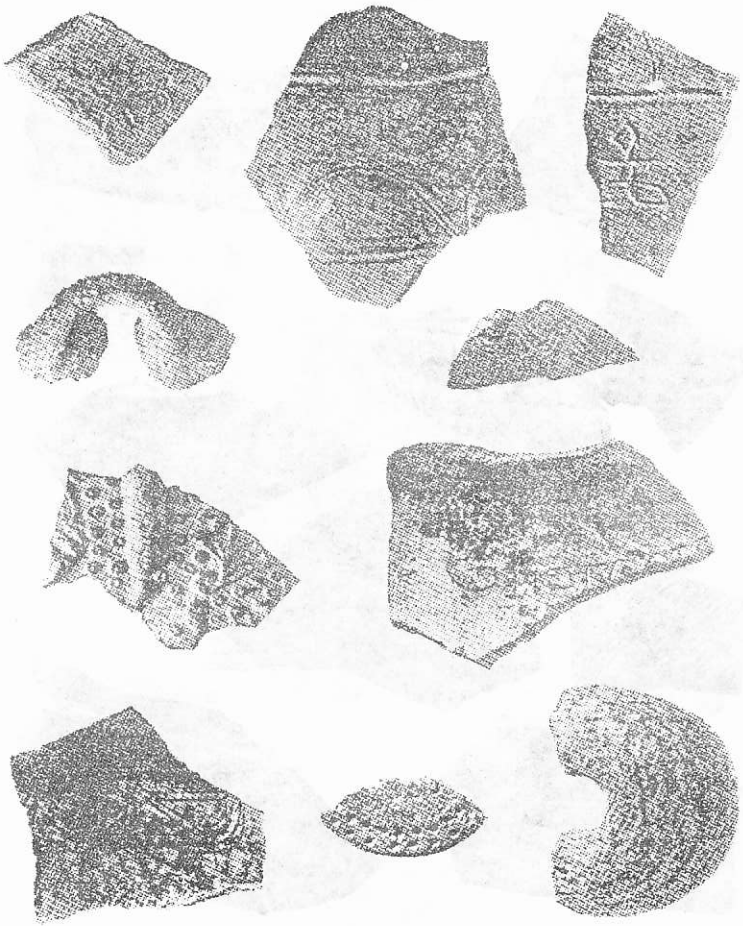
P1. 34 چەرچەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

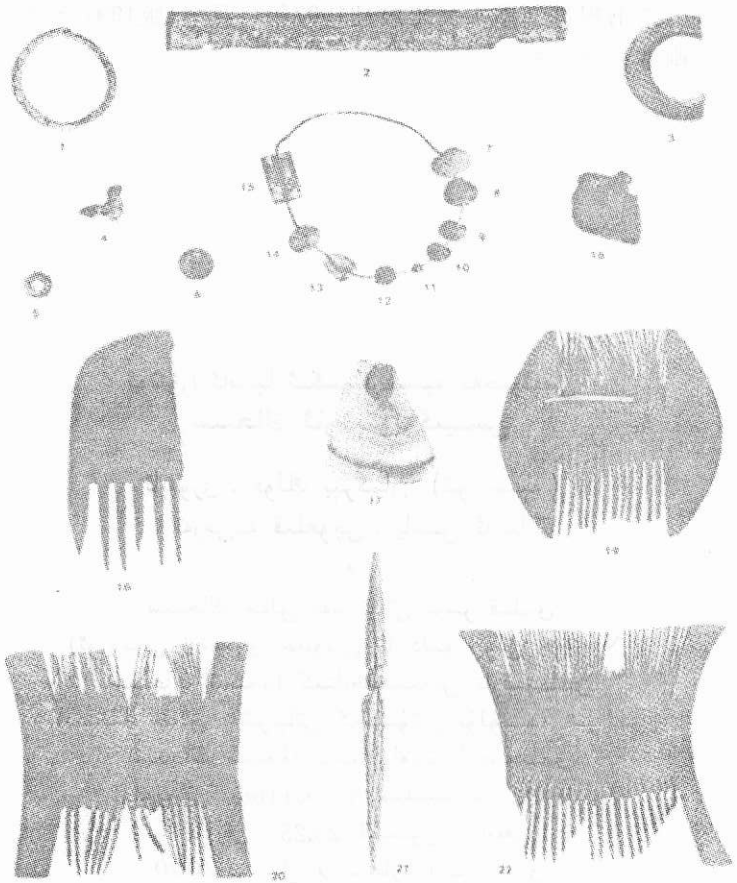
P1. 35 چەرچەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

P1. 36 چەرچەن ۋە ۋاش شەھىرى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

P1. 37 چەرچەن ، ۋاش شەھىرى ۋە مىرەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

P1. 38 مىرەن ۋاش شەھىرى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى .

بـۇ كـــتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ 1997 ـ يىلى 11 ـ ئاي 1 ـ نەشرى ، 1997 ـ يىل 11 ـ ئاي 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى .

本书根据新疆人民出版社1997年11月第1版1997年11月第1次印刷本翻译出版。

ئونتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە مەجمۇئەسى
شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسى

ئاپتورى : فولك ببرگمان (شۋېتسىيە)
تەرجىمە قىلغۇچى : ياسىن ئەيسا

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى № 348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى : 850×1168 1/32 مىللىمېتىر
باسما تاۋىقى : 23.25 قىستۇرما ۋاراقى : 4
2000 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2000 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى : 1 — 3,050
ISBN7—228—05753—8/K • 826
باھاسى : 39.50 يۈەن